IOSEPHI BINGHAMI,

RECTORIS ECCLESIAE HAVENTINAE
IN AGRO HANTONIENSI ANGLIAE,

ORIGINES

SIVE

ANTIQVITATES ECCLESIASTICAE.

EX LINGVA ANGLICANA IN LATINAM
VERTIT

IO. HENRICVS GRISCHOVIVS,

HALBERSTADIENSIS.

VOLVMEN SEXTVM.

HALAE,
SVMTIBVS ORPHANOTROPHEI.
M DCC XXVIII.

ΣΥ'ΝΟΨΙΣ.

LIBER DECIMVS QVARTVS

De illa diuini cultus parte, quam veteres ſub generaliore nomine miſſæ catechumenorum comprehenderunt.

CAPVT PRIMVM

De pſalmodia veteris eccleſiæ.

CAPVT SECVNDVM

De notissimis quibusdam hymnis, in veteris ecclesiæ officio cani solitis.

§. *XI.*

CAPVT TERTIVM

De ratione legendi scripturas in publico cultu ecclesiæ.

CAPVT QVARTVM

De concionibus, & ritibus eo spectantibus in veteri ecclesia.

CAPVT QVINTVM

De precibus pro catechumenis, energumenis, competentibus & pœnitentibus.

LIBER DECIMVS QVINTVS

De missa fidelium.

CAPVT PRIMVM

De precibus oblationi præmissis.

§. III.

CAPVT SECVNDVM

De oblationibus populi aliisque rebus, ad consecrationem eucharistiæ introducentibus.

CAPVT TERTIVM

De precibus in oblatione & consecratione fieri solitis.

§. *XXI.*

CAPVT QVARTVM

De communicantibus, siue personis, hoc sacramentum sumendi habentibus libertatem, & de ratione id recipiendi.

§. XXI.

CAPVT QVINTVM
De diuersis quæstionibus circa modum communicandi in ecclesia antiqua.

CAPVT SEXTVM
De veterum postcommunione.

CAPVT SEPTIMVM

De ratione, quam cum euchariſtiæ reliquiis inierunt veteres. Et de communi eorum conuiuio agape vocitato.

§. X.

CAPUT OCTAVUM

Quænam præparatio tamquam necessaria in communicantibus ad dignam eucharistiæ receptionem requisita fuerit.

§. XI.

CAPVT NONVM

De crebra communione & de temporibus eam celebrandi in ecclesia antiqua.

I. N. I.

I. N. I.

ORIGINVM ECCLESIASTICARVM

LIBER DECIMVS QVARTVS

DE ILLA DIVINI CVLTVS PARTE, QVAM VETERES SVB GENERALIORE NOMINE MISSAE CATECHVMENORVM COMPREHENDERVNT.

CAPVT PRIMVM

DE PSALMODIA VETERIS ECCLESIAE.

§. I.

Publicus veteris ecclesiæ cultus plerumque cum psalmodia exorsus die dominica.

SVPRA obseruatum nobis est, veteres vniuersum Dei cultum publicum sub duobus generalioribus capitibus comprehendisse, quæ distinctis nominibus *missam catechumenorum* & *missam fidelium*, hoc est, officium celebrationem eucharistiæ antecedens, & celebrationem eucharistiæ ipsam, vocarint. *Missa catechumenorum* illa diuini cultus pars erat, cui interesse catechumenis & omni-

omnibus, qui nondum perfecti & consummati christiani erant, licebat. Consistebat autem psalmodia scripturarum lectione, verbi diuini prædicatione, & precibus pro istis hominum ordinibus, qui ad participanda sancta mysteria haud admittebantur. Atque sub hisce diuersis capitibus considerari eam oportet.

INCHOARI hoc officium solebat cum lectione scripturarum atque psalmodia, quemadmodum ex illo HIERONYMI [a] loco apparet, vbi publicum monachorum *Aegyptiorum* ministerium describens, ait: *Post horam nonam in commune concurritur, psalmi resonant, scripturæ recitantur ex more, & completis orationibus cunctisque residentibus, medius, quem patrem vocant, incipit disputare.* Atque in hunc modum CASSIANVS illud repræsentat [b], quod primum psalmi canantur, & tum duæ adiiciantur lectiones, altera quidem ex veteri, ex nouo testamento altera. In die vero sabbati & dominico, nec non quinquaginta diebus post pascha, vtrasque de nouo testamento, vnam de actibus apostolorum vel epistolis, aliam de euangeliis recitari dicit. Probabile autem est, quamdam differentiam in ordine lectionis in diuersis ecclesiis intercessisse. Et hoc diuersas virorum doctorum opiniones de diuini eorum cultus ordine conciliare inter se poterit. Alii enim cum scripturarum lectione, alii cum precibus confessionis incepisse eum putant. *Constitutionum* auctorem, certum est, præscribere [c] primum veteris testamenti, deinde psalmorum, postea actuum apostolorum ac epistolarum, & de-

(a) Hieronym. epist. XXII. ad Eustoch. c. XV.

(b) Cassian. institut. lib. II. c. VI. Quibus (psalmis) lectiones geminas adiungentes, id est, vnam veteris & aliam noui testamenti &c. In die vero sabbati vel dominico vtrasque de nouo recitant testamento, id est, vnam de apostolo, vel actibus apostolorum, & aliam de euangeliis. Quod etiam totis quinquagesimæ diebus faciunt.

(c) Constitut. lib. II. c. LVII. μέσος δὲ ὁ ἀναγνώστης ἐφ' ὑψηλοῦ τινος ἑστὼς, ἀναγινωσκέτω τὰ Μωσέως, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, τὰ τῶν κριτῶν καὶ τῶν βασιλειῶν, τὰ τῶν παραλειπομένων καὶ τὰ τῆς ἐπανόδου· πρὸς τούτοις τὰ τοῦ Ἰὼβ καὶ τοῦ Σολομῶντος, καὶ τὰ τῶν ἑκκαίδεκα προφητῶν· ἀνὰ δύο δὲ γενομένων ἀναγνωσμάτων, ἕτερός τις τοὺς τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνους, καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίχια ὑποψαλλέτω. μετὰ τοῦτο αἱ πράξεις αἱ ἡμέτεραι ἀναγινωσκέσθωσαν, καὶ ἐπιστολαὶ Παύλου, ἃς ἐπέστειλε ταῖς ἐκκλησίαις καθ' ὑφήγησιν τοῦ ἁγίου πνεύματος· καὶ μετὰ ταῦτα διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ εὐαγγέλια κ. τ. λ. *Medius autem lector in quodam loco excelso stans, legat libros Mosis & Iesu filii Nauis,*

nique

nique euangeliorum lectionem. Vt adeo psalmi lectionibus permisti fuerint, secundum regulas ab hoc auctore in ecclesiis quibusdam obseruatas. BASILIVS [d] de confessione flexis genibus ad Deum fieri solita loquitur, a qua surgentes ad psalmos Deo cantandos traducantur. At vero hæc confessio in vigiliis eorum, siue precibus antelucanis, facta est, & probabilissimum est, fuisse priuatam duntaxat confessionem, quam per se quisque cum silentio facere solebat, antequam publicus cultus initium caperet. Sin autem pro publica accipimus confessione, vti vir doctus HAMONDVS LESTRANGIVS [e] accipit, tum indicabit, ecclesias orientales officium suum matutinum antelucanum ab oratione confessionis exorsas, atque ita ad psalmos cantandos progressas fuisse; quæ res magna exercitatio ac occupatio in nocturnis earum vigiliis erat. Et sane hæc eorum psallendi exercitatio in ecclesia numquam cessabat, vti AVGVSTINVS [f] obseruat, nisi scripturarum lectio, vel sermonis recitatio,

Iudicum & Regnorum, item Paralipomenon, & quæ de populi reditu conscripta sunt; ad hæc Iobi & Salomonis volumina simulque sexdecim prophetarum. Peractisque per binos lectionibus, quidam alius Dauidis hymnos psallat & populus extrema versuum succinat. Dein acta nostra recitentur, & epistolæ Pauli, quas sancti spiritus ductu ad ecclesias misit. Postea diaconus vel presbyter legat euangelia &c.

Lib. V. c. XIX. ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συναθροιζόμενοι γρηγορεῖτε, προσευχόμενοι καὶ δεόμενοι τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ διανυκτερεύσει ὑμῶν, ἀναγινώσκοντες τὸν νόμον, τοὺς προφήτας, τοὺς ψαλμοὺς, μέχρις ἀλεκτρυόνων κραυγῆς, καὶ βαπτίσαντες ὑμῶν τοὺς κατηχουμένους καὶ ἀναγνόντες τὸ εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ κ. τ. λ. *In ecclesia congregati in vnum, vigiliis, orationibus, & ad Deum precibus vacate, in pernoctatione vestra*, legem, prophetas, ac psalmos legite *vsque ad gallorum cantum, & baptismum conferte vestris catechumenis; &* recitato euangelio *in timore ac tremore &c.*

(d) Basil. epist. LXIII. ad Neocæsar. tom. III. p. 96. ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ, καὶ ἐν θλίψει, καὶ ἐν συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ Θεῷ, τελευταῖον ἀναστάντες τῶν προσευχῶν, εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται. *De nocte populus consurgens antelucano tempore domum precationis petit: inque labore & tribulatione ac lacrimis indesinentibus facta ad Deum confessione tandem ab oratione surgentes ad psalmodiam traducuntur.*

(e) Lestrange, *Allyance* of div. offic. cap. III. p. 75.

(f) Aug. epist. CXIX. ad Ianuar. c. XVIII. Quando non est tempus, quum in ecclesia fratres congregantur, sancta cantandi, nisi quum legitur, aut dispu-

vel communis oratio, voce diaconi indicta, eam impediret. Reliqua temporis interualla psalmis cantandis impendebantur, quo exercitio, ex ipsius sententia, non poterat esse vllum aliud vtilius, salutarius, sanctius, religiosius. Quam ob caussam (si obseruatio LESTRANGII [g] ex CHRYSOSTOMO recte se habet) populus psalmis cantandis tempus insumere debuit, antequam congregatio completa esset & omnino coacta. Nullam heic mentionem facimus psalmodiae torum, aliis temporibus, in conuiuiis, inter labores & in priuatis cuiusque pietatis exercitiis vlitatae, quia, etsi veteribus cum multis & magnis encomiis frequenter memoratur, in multis tamen momentis a communi psalmodia discrepauit, neque adeo multum lucis ad explanandum publicum Dei cultum inde petere possumus.

§. II.

Psalmis lectio scripturarum ac preces intermixtae in nonnullis ecclesiis.

QVOD ad publicam ecclesiae psalmodiam attinet, etsi eam pro prima & praecipua diuini cultus parte accipimus, non ita tamen accipienda est, quasi in vna & continua multorum psalmorum recitandorum serie sine intermissu peracta fuerit, sed potius cum aliquanti temporis interiectu, & aliarum diuini cultus partium mistura, ad rem omnem tanto gratiorem iucundioremque efficiendam. Ad minimum in quarumdam ecclesiarum praxi ita obtinuisse, certo constat. Nam in concilio *Laodiceno* [*h*] decretum legimus: *Non oportere psalmos in conuentibus contexere, sed in vnoquoque psalmo interiecto spatio lectionem fieri.* Et AVGVSTINVS hanc suae ipsius ecclesiae consuetudinem fuisse, clarissimis verbis significat. Nam in homilia quadam [*i*] primum meminit lectionis epistolicae, deinde psalmi & postea lectionis euangelicae. Verba illius sic habent: *Hoc de apostolica lectione percepimus. Deinde cantauimus psalmum, exhortantes nos inuicem vna voce, vno corde dicentes: Venite, adoremus & prosternamur ei, & flea-*

tatur, aut antistites clara voce deprecantur, aut communis oratio voce diaconi indicitur?

(*g*) Lestrange Allyance of divin. offic. c. III. p. 77.

(*h*) Conc. Laodic. c. XVII. περὶ τοῦ, μὴ δεῖν ἐπισυνάπτειν ἐν ταῖς συνάξεσι τοὺς ψαλμοὺς, ἀλλὰ διὰ μέσου καθ' ἕκαστον ψαλμὸν γίνεσθαι ἀνάγνωσιν,

(*i*) Aug. sermon. X. de verbis apostoli tom. X. opp. p. 112. (p. 296. ed Basil. MDLXIX.)

mus

mur coram domino, qui fecit nos. Posthac euangelica lectio decem leprosos mundatos nobis ostendit, & vnum ex iis alienigenam, gratias agentem mundatori suo. Et in alia homilia de his lectionibus loquitur, eodem eas ordine recensens [k]: *In lectione apostolica,* inquit, *gratiae aguntur Deo de fide gentium. In psalmo diximus, Deus virtutum conuerte nos, ostende faciem tuam & salui erimus. In euangelio ad coenam vocati sumus.* cetera. Quae duo AVGVSTINI loca si inter se comparauerimus, obseruare nobis licebit, quod non certus aliquis psalmus fuerit, qui inter lectionem epistolicam & euangelicam debuerit recitari, sed psalmus, qui in ordine lectionis occurrerit. Nam primo loco psalmi nonagesimi quinti, altero autem loco psalmi octuagesimi mentio inicitur. Eamdem consuetudinem in ecclesiis *Gallicanis* obseruauit MABILLONIVS ex collatione, inter catholicos & *Arianos* tempore *Gundobadi* regis *Burgundionum* ad ann. CCCCXCIX. instituta. In historia enim huius collationis [l] haec leguntur: *Euenit, vt ea nocte, quum lector secundum morem inciperet lectionem a Moyse, incidit in ea verba domini: Sed ego indurabo cor eius &c. Deinde quum post psalmos decantatos recitaret ex prophetis, occurrerunt verba domini ad Esaiam, dicentis: Vade & dices populo huic: Audite audientes &c. Quumque adhuc psalmi fuissent decantati, & legeret ex euangelio; incidit in verba, quibus saluator exprobrat iudaeis incredulitatem, Vae tibi Chorazin &c. Denique quum lectio fieret ex apostolo, pronuntiata sunt verba illa: An diuitias bonitatis eius & patientiae & longanimitatis contemnis?* Vbi facile ad obseruandum est, quod vti heic quatuor lectiones de veteri & nouo testamento factae, ita quoque psalmi inter singulas lectiones, si ab vltima discesseris, de qua id non dicitur, cantati fuerint.

§. III.

Qui psalmi peculiari nomine psalmi responsorii *vocitati.*

ISTI psalmi peculiari nomine *responsoria* & *psalmi responsorii* vocitabantur; quod nomen erat, non singularibus quibusdam psalmis adfixum, sed omnibus illis datum promiscue, qui in communi lectionis cursu incidebant. Concilium *Toletanum* quartum de istiusmodi psalmis intelligendum est, quando esse

(*k*) Aug. hom. XXXIII. de verbis domini p. 49. (p. 126. edit. Basil.)
(*l*) Collat. &c. ap. Mabillon. de cursu Gallicano p. 399.

quosdam dicit, qui in fine *responsoriorum* [m] *Gloria patri* &c. non dicant. Et GREGORIVS TVRONENSIS [n] frequenter eorum meminit ſub diſerta *pſalmorum reſponſoriorum* appellatione, recitationem eorum partem faciens functionis diaconi. Veteres librorum ritualium auctores de ratione huius nominis, cur dicantur *reſponſoria*, inter ſe non conſentiunt. Alii [o] enim ita eos vocari dicunt, quia vno præcinente totus chorus concorditer reſpondeat: Alii [p] autem id nominis habere adſerunt, quia lectionibus reſpondeant, vtpote quibus finitis, ſtatim canantur. Quæ veriſimillima videtur ratio.

§. IV.

Quidam pſalmi peculiaribus officiis præſcripti.

NON autem perſuadere nobis debemus, hos pſalmos ſolos fuiſſe, quibus veteres in pſalmodia ſua vſi ſint. Nam quidam pſalmi conſtantis vſus in eccleſia fuerunt, vtpote peculiaribus officiis adſignati. Audiuimus ſupra [*], pſalmum ſexageſimum

(m) Concil. Toletan. IV. c. XV. Sunt quidam, qui in fine *reſponſoriorum* Gloria non dicunt, cetera.

(n) Gregor. Turon. de vitis patrum c. VIII. Diaconus *reſponſorium pſalmum* canere cœpit. It. hiſtor. Francor. lib. VIII. c. III. Iubet rex, vt diaconum noſtrum, qui ante diem ad miſſas pſalmum reſponſorium dixerat, canere iuberem.

(o) Iſidor. de offic. lib. I. c. VIII. *Reſponſoria* ab Italis longo ante tempore ſunt reperta, & vocata hoc nomine, *quod vno canente chorus conſonans reſpondeat.* Ante autem id ſolus quiſque agebat, nunc vnus interdum, interdum duo vel tres, communiter, choro in plurimis reſpondente.

(p) Rupert. de offic. lib. I. c. XV. *Reſponſoria*, quæ poſt lectiones canimus, nobis innuunt, ſanctis monitis Dei factis nos reſpondere debere, ne ſimus ſimiles pueris ſedentibus in foro, audientibus ac dicentibus: Cantauimus vobis & non ſaltaſtis, lamentauimus vobis & non ploraſtis. Dicuntur enim a reſpondendo. Triſtia namque triſtibus & læta lætis debemus ſuccinere lectionibus. Siquidem neque moris eſt, neque decoris, vt quum lector triſtis dixerit verbi gratia, quæ ſunt pœnitentiæ, ſiue lamentum aliquod dominicæ paſſionis, chorus in reſponſorio ſaltet de gaudio regni & gloria reſurrectionis. Sed dum lector, velut Ioannes non manducans neque bibens, prædicat pœnitentiam, nos itidem in reſponſorio ploramus: dum ille, velut filius hominis, manducans & bibens, cantat nobis de gaudio regni, ſuccinentes eidem, apte ſaltamus. Quodque vno præcinente, tam in his, quam in ceteris huiusmodi, chorus concorditer ſequitur, illud adſtruit, quod apoſtolus obſecrat, vt id ipſum dicamus omnes, & non ſint in nobis ſchiſmata.

(*) Lib. XIII. c. X. §. I. vol. V. pag. 315.

terti-

tertium, *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo*, peculiari nomine *psalmum matutinum* fuisse appellatum, quia semper in officio matutino cani consueuerit, vt psalmus nonagesimus quintus hodie in nostra liturgia. Psalmum itidem centesimum quadragesimum primum: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo; eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum*, in vespertino officio [†] cantatum fuisse. Habuerunt quoque psalmos administrationi sacræ eucharistiæ & officiis funeralibus congruentes, vti posthac videbimus. Et in ecclesiis *Gallicanis*, ex quo MVSAEVS presbyter *Massiliensis lectionarium*, siue ordinem recitandi psalmos ac lectiones, a *Venerio* episcopo suo inductus composuit, psalmi responsorii tempori & lectionibus fuerunt adaptati, quemadmodum narrat GENNADIVS [q]. Atque hoc vir quidam eruditus [r] primum officio *Gallicano* peculiare, & singularem ecclesiæ *Gallicanæ* consuetudinem fuisse existimat. Quod ita esse potest, si de diuersorum psalmorum ad congruentes lectiones destinatione in generali cursu annuo id intelligatur: Esse autem nequit, si de specialioribus tantum & solemnibus occasionibus accipiatur. Nam ecclesia non tantum peculiares lectiones habebat, sed etiam peculiares psalmos, qui in maioribus solemnitatibus recitabantur, occasioni isti congruentes; idque longe ante, quam MVSAEVS *lectionarium* suum pro ecclesia *Gallicana* composuit. AVGVSTINVS [s] enim psalmum vicesimum secundum, *Deus, Deus meus, quare dereliquisti me* &c. die dominicæ passionis in ecclesiis *Africanis* semper lectitatum esse, perspicue docet, videturque indicare, quod *Donatistæ* idem fecerint, etsi tam lapideos eos esse dicit, vt eum recte applicare haud

(†) Lib. XIII. c. XI. §. II. vol. V. p. 338.

(q) Gennad. de scriptur. c. LXXIX. Responsoria etiam psalmorum capitula tempori & lectionibus congruentia excerpsit.

(r) Stillingfleet, orig. Britan. chap. IV. p. 218. *Besides the Lessons and Hymns he* (Musæus) *methodiz'd the Psalms so as to be read aggreeably to the times and the Lessons; and not in the Order wherein they stand: which seems to have been peculiar to the Gallican church.*

(s) Aug. in psalm. XXI. præfat. sermon. II. p. 43. (tom. VIII. opp. pag. 106. edit. Basil. MDLXIX.) Miror, fratres, si hodie psalmus iste legitur & in parte Donati. Rogo vos, fratres mei, confitear vobis, nouit Christi misericordia, quia sic miror, quasi lapidei ibi sint & non audiant. - - Legamus illum, quantum angustia temporis patitur, cetera.

stude-

ſtudeant. Neque adeo dubium eſt, quin, vti huic ſolemnitati aptos accommodatosque pſalmos habuerunt, ita quoque reliquis ſolemnitatibus omnibus pſalmos habuerint congruentes.

§. V.

Reliqui in ordinario curſu, prout iacebant, cantati, haud vlli tempori vel diei præſcripti.

RELIQVI pſalmi in vſitato lectionis curſu a primo capite vſque ad extremum canebantur, eodem quidem ordine, quo alius alium in codice excipiebat, nullis temporibus vel lectionibus, vel diebus adfixi, ſi ab iſtis ſpecialioribus pſalmis, qui cuilibet horæ canonicæ præſcripti erant, diſceſſeris. De *Aegypto* obſeruat CASSIANVS [t], ſub vitæ monaſticæ initia ibi tot propemodum typos ac regulas hac de re fuiſſe vſurpatas, quot monaſteria exſtiterint, aliis pſalmos duodeuiginti, vna ſerie ſibi ſuccedentes, aliis viginti, aliis adhuc plures cantantibus. Denique communi omnium conſenſu numerum eorum pro matutino ac veſpertino officio ad duodecim redactum, eoſque vna & continua ſerie [u], ſine vlla interueniente lectione, recitatos fuiſſe: duas enim duntaxat lectiones habuiſſe, alteram veteris, alteram noui teſtamenti, quam vtramque omnibus iſtis pſalmis finitis ſubiungere conſueuerint. In quibusdam etiam locis ſex pſalmos [x] ſingulis horis canonicis cantaſſe dicit, a-

(t) Caſſian. inſtitut. lib. II. c. II. Multos comperimus per alias regiones pro mentis ſuæ capacitate, habentes quidem, vt ait apoſtolus, zelum Dei, ſed non ſecundum ſcientiam, ſuper hac re diuerſos typos ac regulas ſibimet conſtituiſſe. Quidam enim vicenos pſalmos, & hos ipſos antiphonarum protelatos melodiis, & adiunctione quarundam modulationum debere dici ſingulis noctibus cenſuerunt: alii hunc modum etiam excedere tentauerunt: nonnulli XVIII. atque in hunc modum diuerſis in locis diuerſum canonem agnouimus inſtitutum, totque propemodum typos ac regulas vidimus vſurpatas, quot etiam monaſteria cellasque conſpeximus.

(u) Caſſian. ibid. c. IV. Per vniuerſam Aegyptum & Thebaidem duodenarius pſalmorum numerus tam veſpertinis quam nocturnis ſolemnitatibus cuſtoditur, ita duntaxat, vt poſt hunc numerum duæ lectiones, veteris ſcilicet & noui teſtamenti ſingulæ ſubſequantur.

(x) Ibid. c. II. Sunt, quibus in ipſis quoque diurnis orationum officiis, id eſt, tertia, ſexta, nonaque id viſum eſt, vt ſecundum horarum modum, in quibus hæc domino redduntur obſequia, pſalmorum etiam & orationum putarent numerum coæquandum: Nonnullis placuit, ſenarium numerum ſingulis diei conuentibus deputari.

liis

liis autem visum fuisse, vt secundum horarum modum, in quibus ad reddenda domino obsequia sua conuenirent, psalmorum numerum accommodarent: Atque ita hora tertia tres tantum psalmos, hora autem sexta sex, & nona nouem cantauisse, vsque dum, instituta diligentiore rei deliberatione, tandem tres modo psalmos singulis horis diurnis orationis [y] canendos esse, decreuerint, maiore numero duodenario matutinis ac vespertinis conuenientibus reseruato. Tametsi ista numerum psalmorum ad horarum numerum conformandi consuetudo in quibusdam *Galliae* partibus in vsu mansit, aut certe concilii *Turonensis* secundi tempore ad ann. DLXVII. adsumta est, vti e quodam istius concilii [z] canone, quem supra libro vltimo [*] adlegauimus, apparet.

§. VI.

Nonnulli, vt tulit haec illa occasio, pro arbitrio episcopi vel praecentoris, constituti.

PRAETEREA mos erat episcopo vel praecentori, vt psalmos quosdam in quacunque diuini cultus parte, si ita ferret occasio, pro arbitrio suo cani iuberent: Perinde ac hodie antiphonae nostrae praecentoris, & psalmi metrici ministri ecclesiae arbitrio permittuntur, vt eligat praescribatque quos psalmos velit, & quae tempora in diuino cultu commodissima esse credat. Ita ATHANASIVS narrat, mandasse se diacono, vt psalmum legeret tricesimum sextum [a], quum ecclesia sua ab *Arianis* militibus obsideretur. Et AVGVSTINVS [b] aliquoties

(y) Cassian. lib. III. c. III. Itaque in Palaestinae vel Mesopotamiae monasteriis ac totius orientis supradictarum horarum (tertiae, sextae nonaeque secundum cap. I.) solemnitates trinis psalmis quotidie finiuntur, vt & orationum adsiduitas statutis temporibus Deo offeratur, & necessaria operationis officia, consummatis iusto moderamine spiritualibus obsequiis nullatenus valeant impediri.

(z) Concil. Turon. II. c. XVIII. (can. XIX. edit. Labb. tom. V. p. 857.)

(*) Lib. XIII. c. IX. §. IX. litt. (b) vol. V. p. 310.

(a) Athan. apol. II. p. 717. (p. 334. d. edit. Paris. MDCXCVIII.) καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου προέτρεπον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμόν, τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. *In throno sedens iussi diacono, vt psalmum legeret, populoque vt responderet: quoniam in saecula misericordia eius.*

(b) Augustin. in psalm. CXXXVIII. p. 650. (tom. VIII. opp. p. 1586. edit. Basil. MDLXIX.) Psalmum nobis breuem paraueramus, quem mandaueramus can-

de ſingulari quodam pſalmo loquitur, quem iuſſerit a lectore cantari, ſermonem in eum habiturus: Dicitque, accidiſſe aliquando, vt lector per errorem propoſiti pſalmi loco alium legeret, maluiſſe igitur ſe in errore lectoris ſequi voluntatem Dei, quam ſuam in ſuo propoſito, adeoque ſermonem habuiſſe de hoc pſalmo extemporalem ad populum. Quod ſi quoque conſiderauerimus, veteres interdum integros propemodum dies ac noctes pſalmos cantando transegiſſe; (quando exempli cauſſa, *Arianis* militibus eccleſiam *Ambroſii* obſidentibus, populus integram noctem & diem [c] pſalmis inſumſiſſe dicitur) facile ad colligendum eſt, quod iſtiusmodi temporibus haud ſtatos ac fixos, ſed eiusmodi pſalmos cantauerint, quos epiſcopus ipſis tum vel præſcripſerit, vel certe pro eorum arbitrio canendos permiſerit. Interdum ipſe lector pſalmum eligebat, prout rerum neceſſitas ferret, vel inſtinctus eum duceret. Ita AVGVSTINVS in homilia quadam [d] commemorat, quod in pſalmum aliquem concionatus ſit, quem non lectori cantandum imperauerit, ſed quem Deus menti illius ſuggeſſerit legendum, vnde de pœnitentia neceſſe habuerit dicere, quum fuerit pſalmus quinquageſimus primus, ſiue pœnitentialis, quem lector pro arbitratu ſuo, vel potius Deo ſic dirigente, legerit. Hiſtoriam memoratu dignam, quæ in rem præſentem facit, in vita *Martini* habet SVLPICIVS SEVERVS [e]. Narrat ibi auctor, quod, quum *Martinus* eligendus eſſet epiſcopus, inter antiſtites tum præſentes præcipue *Defenſor* qui-

tari a lectore: ſed ad horam, quantum videtur, perturbatus alterum pro altero legit. Malumus nos in errore lectoris ſequi voluntatem Dei, quam noſtram in noſtro propoſito. Vid. Auguſtin. præfat. in pſalm. XXXI. (p. 186. c. edit. Baſil.) Hunc pſalmum ad eam gratiam pertinere, qua chriſtiani ſumus, teſtatus eſt apoſtolus Paulus, vnde *ipſam lectionem nobis legi voluimus.*

(c) Ambroſ. epiſt. XXXIII. ad Marcellinam ſororem. †

(d) Aug. homil. XXVII. ex L. tom. X. p. 175. (p. 477. edit. Baſil. MDLXIX.) Proinde aliquid de pœnitentia dicere diuinitus iubemur. (Not. quæ ſequuntur, abſunt in editione Baſileenſi.) Neque enim nos iſtum pſalmum cantandum lectori imperauimus: ſed quod ille cenſuit nobis vtile ad audiendum, hoc cordi etiam puerili imperauit.

(e) Sulpic. Seuer. vit. Martin. c. VII. p. 225. (c. IX. p. 313. edit. Lipſ. MDCCIII. 8.) Inter epiſcopos, qui affuerant, præcipue Defenſor quidam nomine dicitur reſtitiſſe: vnde animaduerſum eſt, grauiter illum lectione prophetica func

dam

dam nomine restiterit. Accidisse autem dicit, vt, quum lector, cui legendi eo die esset officium, a populo interclusus adesse non posset, vnus e circumstantibus, sumto psalterio, quem primum versum inueniret, arriperet; psalmum autem fuisse: *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos, vt destruas inimicum & DEFENSOREM.* Sic versio *Gallicana* tum legit. Quam rem, licet casu tantum & fortuitu contigisse ea videretur, a populo tamen spectatam fuisse tamquam diuino nutu factam, vt doli & machinae *Defensoris* ostenderentur pariter & destruerentur.

§. VII.

Preces quibusdam in locis singulis psalmis, loco lectionis, intermistae.

NONNVLLIS in locis, loco lectionis inter singulos psalmos, breue temporis spatium dabatur, ad preces priuatas cum silentio fundendas breuemque collectam a ministro ecclesiae faciendam, quam vsitatam patrum *Aegyptiorum* consuetudinem fuisse, auctor est CASSIANVS [*f*]. Vtilius enim eos censuisse ait, breues [*g*] easque creberrimas orationes, quam longas & continuas, fieri, & id quidem ad frequentius deprecandum Deum & euitandas insidias diaboli, qui lassitudinem animis inferre studeat, quae succincta breuitate profligetur. Et idcirco longiores psalmos in duas tresue partes [*h*], precibus cuique parti interpositis, diuisisse.

notatum. Nam quum fortuito lector, cui legendi eo die officium erat, interclusus a populo defuisset, turbatis ministris, dum exspectatur, qui non aderat, vnus e circumstantibus sumto psalterio, quem primum versum invenit, arripuit. Psalmus autem erat: Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos, vt destruas inimicum & *defensorem*. quo lecto clamor populi tollitur, pars diuersa confunditur. Atque ita habitum est, diuino nutu psalmum hunc lectum fuisse, vt testimonium operis Defensor audiret, quia ex ore infantium atque lactentium in Martino domini laude perfecta, ostensus pariter & destructus est inimicus.

(*f*) Cassian. lib. II. c. V. Cum sedentibus cunctis -- vndecim *psalmos orationum interiectione distinctos* continuis versibus parili pronuntiatione cantasset &c.

(*g*) Id. c. X. Vtilius censent, breues quidem orationes, sed creberrimas fieri, illud quidem vt frequentius dominum deprecantes iugiter eodem cohaerere possimus. Haec vero, vt insidiantis diaboli iacula, quae infligere nobis tunc praecipue, quum oramus, insistit, succincta breuitate tentemus.

(*h*) Ibid. c. XI. Et idcirco ne psalmos quidem ipsos, quos in congregatione

§. IIX.

Doxologia Gloria patri *&c. clausulæ singulorum psalmorum in occidentalibus, non autem orientalibus, ecclesiis addita.*

IN omnibus ecclesiis occidentalibus, si a *Romana* discesseris, mos erat, vt in cuiuslibet psalmi fine congregatio consistens diceret, *Gloria patri & filio, & spiritui sancto:* At in ecclesiis orientalibus mos alius obtinebat. Nam vti antea [*] e CASSIANO [†] obseruauimus, per omnem orientem hac glorificatione numquam vsi sunt, nisi in fine psalmi vltimi, quem vocabant antiphonam, siue Halleluia, qui vnus ex istis psalmis erat, qui in fronte Alleluia sibi præfixum habent, & quem ad modum antiphonæ siue responsionis recitabant, addebantque *Gloria patri & filio, & spiritui sancto.* At in ecclesiis occidentalibus in fine singulorum psalmorum hoc ipsum ex more dici adfirmat. Atque ita canones intelligendi sunt concilii *Toletani* [i], qui *Gloria patri & filio & spiritui sancto* in fine psalmorum ac antiphonarum dici iubent: decretum autem VIGILII [k], qui eadem verba in fine psalmorum recitari iubet, pro consuetudine ecclesiæ *Romanæ* accipiendum est, quod in fine omnium dici debeant. Aliæ differentiæ, ad huius doxologiæ vsum & originem

decantant, continuata student pronuntiatione concludere: sed eos pro numero versuum duabus vel tribus intercessionibus, cum orationum interiectione diuisos, distinctim particulatimque consummant &c.

(*) Lib. XIII. cap. IX. §. XIV. vol. V. p. 334.

(†) Cassian. institut. lib. II. c. VIII. Illud etiam, quod in hac prouincia vidimus, vt vno cantante in clausula psalmi omnes adstantes concinant cum clamore, Gloria patri & filio & spiritui sancto, nusquam per omnem orientem audiuimus, sed cum omnium silentio ab eo, qui cantatur, finito psalmo orationem succedere: hanc vero glorificationem trinitatis tantummodo solere antiphona terminari.

Strabo de reb. eccles. cap. XXV. Dicendum de hymno, qui ob honorem sanctæ & vnicæ trinitatis officiis omnibus interseritur; cum a sanctis patribus aliter atque aliter ordinatum. ---- Hunc hymnum nonnulli omnibus pene psalmis & interdum incisionibus psalmorum coaptant: Responsoriis vero paucioribus &c.

(*i*) Concil. Tolet. c. XIV. (al. XV.) In fine psalmorum, non sicut a quibusdam huc vsque, Gloria patris, sed Gloria & honor patri dicatur &c. c. XV. (al. XVI.) Sunt qui in fine responsoriorum Gloria non dicunt &c.

(*k*) Vigil. epist. II. ad Eutherium c. II. (tom. V. concil. p. 312.) In fine psalmorum ab omnibus catholicis ex more dicatur Gloria patri & filio & spiritui sancto.

spe-

ſpectantis, genera capite proxime ſequente loco ſuo conſiderabuntur.

§. IX.

Pſalmi interdum ab vno tantum cantati.

QVOD ad homines attinet, qui officio cantandi pſalmos publice in eccleſia fungebantur, ſub quatuor diuerſis reſpectibus eos conſiderare poſſumus, ſecundum diuerſos pſalmodiæ modos. 1) Interdum pſalmi ab vno cantabantur, reliquis cum ſilentio audientibus. 2) Interdum ab vniuerſa congregatione coniunctim canebantur. 3) Interdum alternatim, congregatione in duos choros diuiſa, altero vnum altero alterum comma recitante. 4) Interdum vnus primam commatis partem recitabat, reliquis in clauſula eius ſe coniungentibus. Primus horum modus CASSIANO notatur tamquam communis monaſteriorum per *Aegyptum* conſuetudo. Ait enim, *Abſque eo, [l] qui dicturus in medium pſalmos ſurrexerit, cuncti ſedilibus humillimis inſidentes, ad vocem pſallentis omni cordis intentione dependent.* Et licet interdum quatuor de congregatione duodecim pſalmos canerent, non tamen hoc faciebant omnes iunctim, ſed alius poſt alium [m], ita, vt vnusquiſque tres caneret pſalmos, reliquis cum ſilentio animaduertentibus ad vltimum vsque pſalmum, quem omnes cantabant iunctim ad modum antiphonæ, addentes in fine *Gloria patri, & filio & ſpiritui ſancto.*

§. X.

Interdum ab vniuerſa congregatione coniunctim.

INTERDVM vniuerſa congregatio, viri, mulieres ac infantes, vno ore ac mente vna pſallebant, Deique laudes cantabant. Hæc antiquiſſima pariter & generalis conſuetudo fuit, vſque dum ratio canendi pſalmos alternatim in eccleſiam inueheretur. Hoc modo CHRISTVS atque apoſtoli hymnos in cœna vltima cantabant, & hoc modo *Paulus* ac *Silas* media nocte Deum laudabant hymnis in carcere. BELLARMINVS [n] quidem & alii nonnulli eccleſiæ *Romanenſis* ſcripto-

(l) Caſſian. inſtit. lib. II. c. XII.

(m) Ibid. c. V. Vnus in medium pſalmos domino cantaturus exſurgit. c. VIII. vid. ſub anteced. (†).

(n) Bellarmin. de bonis operibus lib. I. c. XVI. tom. IV. p. 1077. (p. 441. edit. Colon. MDCXV.) Auguſtinus lib. IX. confeſſ. c. VII. ſcribit, ab Ambroſio primum

res dicunt, hanc consuetudinem ante AMBROSIVM non obtinuisse: Enimvero manifesto errore introductionem rationis canendi psalmos alternis vicibus pro hac vetustiore canendi ratione, quæ originem suam inde a primis ecclesiæ initiis traxit, accipiunt. Ita HILARIVS [o], qui ante AMBROSIVM vixit, precum ac hymnorum populi in ecclesia mentionem facit. Et CHRYSOSTOMVS [p] tempora apostolica cum suis comparans, *Olim*, inquit, *omnes in vnum congregati communi voce cantabant. Quod & nos hodie facimus.* Et rursus [q]: *Fœminæ & viri & senes & iuvenes distincti sunt & sexu & ætate, non tamen distincti sunt ratione concentus. Vniuscuiusque enim vocem spiritus temperans, vnam ex omnibus conficit melodiam.* AVGVSTINVS [r] aliquoties de psalmis, inter lectiones coniuncta omnium voce cantatis, loquitur, tametsi ante illius ætatem ratio cantandi psalmos alternatim in omnibus ecclesiæ partibus valde inualuerat.

§. XI.

Interdum alternatim, congregatione in duas partes diuisa.

HAEC ratio cantandi psalmos alternatim erat, quando

institutum fuisse, vt iuxta morem orientalium quatuor psalmi atque hymni in Mediolanensi ecclesia canerentur, atque hunc vsum inde ad alias occidentis ecclesias diimanasse, eumdem vsum idem Augustinus probat, tum etiam libr. X. c. XXXIII. Sed quod ait, ab Ambrosio id primum institutum, non ita videtur accipiendum: quasi cantus ecclesiasticus in occidente ante Ambrosii tempora plane ignotus fuerit. Contrarium enim testantur, quæ paullo ante citauimus ex Hilario & Tertulliano. Sed fortasse loquitur Augustinus non de cantu absolute, sed *de cantu totius populi. Antea siquidem psalmum cantabat vnus, tantum audientibus ceteris.* Vnde est illud Hieronymi. *Dicas psalmum in ordine tuo.* Fortasse etiam soli clerici, vt nunc fieri videmus, canebant. Ambrosius autem ad leniendum mœrorem populi in persecutione Iustinæ instituit, vt totus populus caneret.

(o) Hilar. in psalm. LXV. p. 332. (p. 174. edit. Paris. MDCXCIII.) Audiat orantis populi consistens quis extra ecclesiam vocem, spectet celebres hymnorum sonitus.

(p) Chrysostom. homil. XXXVI. in 1 Cor. p. 653. (p. 405. edit. Francof.) συνήεσαν τὸ παλαιὸν ἅπαντες καὶ ὑπέψαλλον κοινῇ· τοῦτο ποιοῦμεν καὶ νῦν.

(q) Chrysost. homil. in psalm. CXLV. p. 824. (tom. III. p. 716. edit. Frf.) καὶ γὰρ γυναῖκες καὶ ἄνδρες καὶ πρεσβῦται καὶ νέοι διῄρηνται μὲν κατὰ τὸν τῆς ὑμνῳδίας λόγον. τὴν γὰρ ἑκάστου φωνὴν τὸ πνεῦμα κεράσαν, μίαν ἐν ἅπασιν ἐργάζεται τὴν μελῳδίαν.

(r) Augustin. de verb. apost. serm. X. p. 112. Cantauimus psalmum exhortantes nos inuicem vna voce, vno corde, dicentes, Venite, adoremus &c.

con-

congregatio in duas partes diuisa psalmos in vices, alium versum post alium, recitabat, non autem, vt antea, omnis populus simul. Quemadmodum prior ista canendi ratio, propter communem vocum coniunctionem, proprie symphonia dicebatur: Ita hæc, propter diuisionem populi in duos choros, & responsiones alternas, communiter vocabatur antiphona, & nonnumquam responsoria. Hoc planum est ex noto illo iambico GREGORII NAZIANZENI [s] *σύμφωνον, ἀντίφωνον ἀγγέλων στάσιν, cernisne angelorum chorum, qui nunc simul, nunc vicibus alternis canunt.* SOCRATES [t] vocat *ἀντιφώνους ὕμνους, antiphonarium hymnorum cantum;* & AMBROSIUS *responsoria.* Nam ecclesiam cum mari comparans ait [u]: *Responsoriis psalmorum, cantu virorum, mulierum, virginum, paruulorum, consonans vndarum fragor resultat.* Aliis in locis [x] mulierum diserte meminit, tamquam libertatem publice canendi habentium, etsi alias in ecclesia tacere eas iubeat apostolus. AVGVSTINVS quoque [y] hanc rationem canendi alternatim frequenter memorat, eiusque originem in ecclesia occidentali non altius repetit, quam à tempore AMBROSII, quando ab *Ariana* imperatrice *Iustina*, VALENTINIANI iunioris matre, vexatus fuit; quo tempore ille [z] & PAVLINVS [a], qui vitam AMBROSII scripsit, rationem canendi per antiphonas in ecclesiam *Mediolanensem* in

(s) Naz. carm. XVIII. de virtute, inter Iambica tom. II. p. 218.

(t) Socrat. lib. VI. c. VIII. *λεκτέον δὲ καὶ ὅθεν τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν ἡ κατὰ τὰς ἀντιφώνους ὕμνους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνήθεια. Dicendum porro est, vnde consuetudo illa hymnos in ecclesia alternis canendi vicibus initium sumserit.*

(u) Ambros. hexamer. lib. III. c. V.

(x) Ambros. exposit. psalm. I. Mulieres apostolus in ecclesia tacere iubet: Psalmum etiam bene clamant &c. Not. in edit. Paris. MDCXLII. hæc verba loco citato non inuenio.

(y) Aug. serm. in psalm. XXVI. in præfat. Voces istæ psalmi, quas audiuimus & ex parte cantauimus. It. in psalm. XLVI. In hoc psalmo, quem cantatum audiuimus, cui cantando respondimus, ea sumus dicturi quæ nostis.

(z) August. confess. lib. IX. c. VII. Tunc hymni & psalmi vt canerentur secundum morem orientalium partium, ne populus mœroris tædio contabesceret, institutum est: & ex illo in hodiernum retentum, multis iam ac pene omnibus gregibus tuis & per ceteras orbis partes imitantibus.

(a) Paulin. vit. Ambros. p. 4. Hoc in tempore primo antiphonæ hymni & vigiliæ in ecclesia Mediolanensi celebrari cœperunt &c.

imi-

imitationem ecclesiarum orientalium inuectam, & ab hoc exemplo statim per omnes ecclesias occidentales disseminatam esse dicunt. Quænam prima eius initia in ecclesia orientali fuerint, nec e vetustis nec e recentioribus scriptoribus certo colligas. In ecclesiam *Antiochenam*, hanc rationem canendi alternatim psalmos *Dauidicos* a *Flauiano* & *Diodoro*, imperante *Constantio*, introductam esse, auctor est THEODORETVS [*b*]. SOCRATES [*c*] autem originem huius consuetudinis hymnis alternis collaudandi sanctam trinitatem, ad tempora IGNATII refert. VALESIVS [*], SOCRATEM heic errore lapsum esse, putat: BONA [*d*] autem cardinalis & PAGIVS [*e*] vtramque narrationem recte se habere posse, putant, si altera de psalmis *Dauidicis* tantum, altera autem de hymnis in vsum ecclesiæ compositis intelligatur. Alii hanc consuetudinem dicunt pri-

(*b*) Theodoret. lib. II. c. XXIV. Οὗτοι πρῶτοι διχῇ διελόντες τοὺς τῶν ψαλλόντων χορούς.

(*c*) Socrat. lib. II. c. VIII. Ἰγνάτιος - - ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων, διὰ τῶν ἀντιφώνων ὕμνων τὴν ἁγίαν τριάδα ὑμνούντων, καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὁράματος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν· ὅθεν καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις αὕτη ἡ παράδοσις διεδόθη. *Ignatius - - vidit aliquando angelos hymnis alternatim decantatis sanctam trinitatem celebrantes, & canendi rationem, quam in illa visione animaduerterat, ecclesiæ Antiochensi tradidit. Vnde ista traditio ad omnes postea ecclesias permanauit.*

(*) Valef. ad loc. Nescio, vnde hæc hauserit Socrates. Constat enim, primos omnium Flauianum ac Diodorum, regnante Constantio, psallentium choros Antiochiæ bifariam diuisisse, & psalmos Dauidicos alternis canendos eis tradidisse: eamque rem primum Antiochiæ institutam, postea ad reliquas totius orbis ecclesias dimanasse.

(*d*) Bona de psalmod. c. XVI. §. X. n. I. (p. 513. edit. Antuerp. MDCCXIII.) Scio, Theodoretum, Suidam, quos nonnulli recentiores sequuti sunt, ad Flauianum & Diodorum, Antiochenos monachos, qui tempore Constantii imperatoris floruerunt, hanc institutionem referre. Verumtamen vel errasse istos dicendum est; vel non de quocumque alterno cantu, sed de solis Dauidicis intelligi debent. Hi enim primi, ait Theodoretus, psallentium choro in duas partes diuiso hymnos Dauidicos alternis canendos instituerunt.

(*e*) Pagi critic. in Baron. an. CCCC. n. X. (n. XII. p. 34. edit. Antuerp. MDCCV.) Ea psalmodiæ species iam ante Flauianum atque Diodorum a Syris videtur vsurpata. Scribit enim Theodorus (Mopsuestenus), Flauianum ac Diodorum primos omnium eam psalmodiæ speciem, quas antiphonas vocant, ex Syrorum lingua in Græcam transtulisse, & omnium prope solos huius rei auctores cunctis orbis partibus apparuisse. Quod igitur Syri diu ante Flauianum

mum

mum ab IGNATIO fuisse cœptam, sed a *Paulo Samosatensi* destructam & tandem a *Flauiano* restitutam. Verum PAGII coniectura rationi omnium maxime consentanea videtur, quod *Flauianus* tantum hanc rationem canendi psalmos lingua *Graeca Antiochiae* introduxerit, siquidem iam pridem ante *Flauianum* lingua *Syriaca* ita cani consueuerint, quemadmodum ex THEODORO MOPSVESTENO demonstrat, & VALESIVS ipse hoc confirmat ex eodem auctore, cuius testimonium conseruatum est a NICETA [*f*]. Vtcumque autem res se habet de primis initiis huius rationis canendi alternis vicibus, certum tamen est, a tempore *Flauiani* eam, siue tunc primum institutam siue restitutam *Antiochiae*, per breue temporis interuallum generalem totius ecclesiae consuetudinem euasisse. CHRYSOSTOMVS [*g*] antiphonas in vigiliis *Constantinopoli*, ad *Arianorum* studium hac in re obscurandum, amplificauit. BASILIVS [*h*] tempore suo de ea loquitur, tamquam consuetudine per omnem orientem obtinente. Et antea vidimus, quemadmodum ab AMBROSII aetate per omnem occidentem inualuerit. Et erat sane methodus canendi ita grata atque iucunda, vt ea saepius vterentur, vbi

praestiterant, psalmos Dauidicos lingua Syriaca antiphonatim canentes, id Flauianus ac Diodorus a Graecis Antiochensibus, psalmos Graece canentibus, fieri instituerint.

(*f*) Nicet. thesaur. orthodox. fid. lib. V. c. XXX. (biblioth. patr. max. tom. XXV. p. 161. b. edit. Lugdun. MDCLXXVII.) Ceterum per id tempus Antiochiae florebant, & virtute scientiaque celebres habebantur Flauianus & Diodorus, quorum ille Antiocheno episcopatui, hic Tarsensi postea praefectus est. Atque vt Theodorus Mopsuestiaeus scribit, illam psalmodiae speciem, quas antiphonas dicimus, illi ex Syrorum lingua in Graecam transtulerunt, & omnium prope soli admirandi huius operis omnibus orbis christiani hominibus auctores apparuerunt.

(*g*) Socrat. lib. VI. c. VIII. *Ἰωάννης εὐλαβηθεὶς, μή τις τῶν ἁπλουστέρων ὑπὸ τῶν τοιούτων ᾠδῶν ἀφελκυσθῇ τῆς ἐκκλησίας, ἀντιτίθησιν αὐτοῖς τοὺς τοῦ ἰδίου λαοῦ, ὅπως ἂν καὶ αὐτοὶ νυκτεριναῖς ὑμνολογίαις σχολάζοντες, ἀμαυρώσωσι μὲν τὴν ἐκείνων περὶ τούτου σπουδὴν, βεβαίους δὲ τοὺς οἰκείους πρὸς τὴν ἑαυτῶν πίστιν ἐργάσωνται. Ioannes veritus, ne quis ex simplicioribus huiusmodi canticis* [antiphonas *antea vocauit*] *ab ecclesia abstraheretur, quosdam ex catholica plebe, quae sub ipso erat, eis opposuit, qui nocturnos perinde hymnos decantando, & Arianorum circa haec studium obscurarent & suos in professione rectae fidei confirmarent.*

(*h*) Basil. epist. LXIII. ad Neocaesar. Vid. integrum locum lib. XIII. c. X. §. XIII. litt. (o) pag. 333.

duo vel tres ad Deum collaudandum priuatim conuenissent. SOCRATES [*i*] de *Theodosio* iuniore eiusque sororibus speciatim obseruat, quod matutino tempore in palatio regio hymnos in Dei laudem alternis recitare consueuerint.

§. XII.

Interdum ab vno solo præcentore primam versiculi partem recitante, & populo vniuerso cum eo in clausula se coniungente. Vbi quoque de diapsalmis & acroteleuticis & acrostichis in psalmodia.

PRAETER omnes istas canendi methodos quarta quædam erat frequentissimi vsus sæculo quarto ecclesiæ. Quæ erat, quando vnus aliquis (isti ætati *phonascus*, ὑποβολεύς, siue *præcentor* [*] vocitatus) versum incipiebat, populo se ei coniungente in clausula. Hoc *Græcis* ὑπηχεῖν & ὑπακούειν, *Latinis* vero *succinere* dicebatur. Atque hæc canendi ratio sæpius in eodem officio cum alterna psalmodia varietatis gratia adhibebatur. Ita BASILIVS diuersas matutinæ psalmodiæ describens rationes, ait: *Nunc quidem in duas partes diuisi alternis succinentes psallunt: -- deinde vni ex ipsis hoc muneris datur, vt, quod canendum est, prius ordiatur* [*k*], *reliqui succinunt.* Hæc ratio certe *Alexandriæ* tempore ATHANASII obtinuit, quemadmodum libro vltimo [†] obseruauimus. Nam & ille ipse [*l*] & omnes historici [*m*],

(*i*) Socrat. lib. VII. c. XXII. ἐκ ἀλλοιότερα δὲ ἀσκητηρίου κατέστησε τὰ βασίλεια· αὐτὸς τοιγαροῦν τοῖς ἑαυτοῦ ἀδελφαῖς ὀρθρίζων, ἀντιφώνους ὕμνους εἰς τὸ θεῖον ἔλεγε. *Palatium suum sic instituit, vt a monasterio non multum discreparet. Matutino tempore ipse vna cum sororibus suis hymnos in Dei laudem alternis recitare consueuerit.*

(*) Vid. lib. III. c. VII. §. III. vol. II. pag. 40.
Sidon. Apollin. lib. IV. c. XI. Psalmorum hic modulator & phonascus.

(*k*) Basil. epist. LXIII. ad Neocæsar. p. 96. Νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις -- ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι.

(†) Lib. XIII. c. V. §. VII. volum. V. p. 158.

(*l*) Athanas. apol. II. p. 717. (p. 334. d. edit. Par. MDCXCVIII.) καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου, προέτρεπον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμόν· τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. *In throno sedens mandaui diacono, vt psalmum legeret, populusque vt responderet: quoniam in sæcula misericordia eius.*

(*m*) Theodoret. lib. II. c. XIII. cit. lib. XIII. c. V. §. VII. sub litt. (e) vol. V. p. 157. Socrat. lib. II. c. XI. ibid. p. 156. Sozomen. lib. III. c. VI. ibid.

qui

qui poſt eum hiſtoriam narrant, loquentes de fuga eius ex eccleſia, ab *Arianis* militibus obſeſſa, dicunt, ipſum in media pſallentium turba incolumem euaſiſſe. Mandaſſe enim eum diacono, vt completa oratione pſalmum recitaret, **τὺς δὲ λαὺς ὑπακέειν**, populo autem, vt reſponderet: *Quoniam in ſæculum miſericordia eius.* Vulgati ATHANASII interpretes verbum **ὑπακέειν** reddunt, *auſcultare*, quaſi populus tantummodo attendere illis debuerit, quæ diaconus legeret. At EPIPHANIVS SCHOLASTICVS, vetuſtus *hiſtoriæ tripartitæ* auctor, hunc ipſum locum ATHANASII memorandi habens occaſionem, recte interpretatur per *τὸ reſpondere* [n]. *Reſidens in ſede præcepi, vt diaconus pſalmum legeret, populi reſponderent: Quoniam in ſæculum miſericordia eius.* VALESIVS [o] putat, **ὑπηχεῖν** loco **ὑπακέειν** legi debere in omnibus illis locis ATHANASII & hiſtoricorum poſt ipſum: Non autem iſtiusmodi critica emendatione opus heic eſt, nam vtrumque verbum inter *Græcos* eiusdem valoris eſt, ſignificans *reſpondere*, quemadmodum COTELERIVS [p], inſigni præditus iudicio criticus, obſeruauit. Atque hoc ſenſu vocabulum **ὑπακέειν** a THEOCRITO [q] & HOMERO adhibetur. Vt adeo nulla ratio ſit, cur vſum illius in hac ſignificatione ſcriptoribus eccleſiaſticis abiudicemus. CHRYSOSTOMVS verbo **ὑπηχεῖν** [r] vtitur, de hac loquens conſuetudine.

(n) Hiſtor. tripartit. lib. V. c. II.

(o) Valeſ. not. in Theodoret. lib. II. c. XIII. τὺς δὲ λαὺς ὑπακέειν] Scribendum puto ὑπηχεῖν, id eſt, vt populus ſuccineret clauſulam pſalmi. Ita certe legiſſe videtur Epiphanius Scholaſticus, qui hunc locum ita vertit: *Præcepi, vt diaconus pſalmum legeret, & populi reſponderent: Quoniam in ſæculum miſericordia eius.* Id Græci proprie dicebant ὑπηχεῖν, ſic Baſilius in epiſt. LXIII. ad clericos Neocæſarienſes.

(p) Coteler. not. in conſtit. apoſt. lib. II. c. LVII. p. 262. Male, qui Athanaſium & hiſtoriam eccleſiaſticam Theodoriti interpretati ſunt, verbum ὑπακέειν putauerunt eſſe *auſcultare, audire;* quum heic, & alibi ſæpe, ſignificet reſpondere.

(q) Theocrit. idyl. XIV. de Hyla τρὶς δ᾽ ἄρ᾽ ὁ παῖς ὑπάκουσεν, *Ter puer reſpondit.* Vid. Homer. Odyſſ. IV. †
Steph. theſaur. tom. I. p. 1486. ὑπηχέω - - item *ſuccino*. Philo de vita M. ἐμοῦ τι λεκτέα ὑπηχοῦντος ἄνευ τῆς σῆς διανοίας, *me, quod dicto opus eſt, ſine tua mente, ſuccinente.*

(r) Chryſoſt. homil. XXXVI. in 1 Cor. p. 655. (p. 408. 409. ed. Frf. MDCXCVII.)

Qui

Qui pſallit, inquit, *ſolus pſallit*, & *ſi omnes reſpondendo reſonent*, ὑπηχῶσιν, *vox fertur tamquam ex vno corpore.* Et alibi [s], ſacerdotes dicit inchoare pſalmum & præcedere, populum autem reſpondendo conſequi. Nonnunquam hæc pſalmodiæ ſpecies dicebatur τὰ ἀκροςίχια ὑποψάλλειν, *extrema verſuum ſuccinere.* Quamuis enim ἀκροςιχὶς plerumque ſignificet initia alicuius verſus, interdum tamen poſtrema quoque illius denotat. Vt apud *conſtitutionum* auctorem [t], quando vnum aliquem iubet hymnum *Dauidis* pſallere, & populum extrema verſuum ſuccinere. Vocabatur hoc ipſum alias ὑπόψαλμα, διάψαλμα, ἀκροτελεύτιον & ἐφύμνιον, quæ vocabula omnia vnum idemque ſignificant. Id ſolum obſeruandum eſt, non ſemper ſtricte denotare extrema verſuum, ſed nonnumquam clauſulas pſalmis apponi ſolitas, vel aliquid, quod in medio pſalmo repetebatur, tamquam diuerſarum eius partium clauſula. Ita AVGVSTINVS pſalmum compoſuit contra partem *Donati*, vt populus memoriæ eum mandaret, & in imitationem pſalmi centeſimi decimi noni in tot partes ſecundum ordinem litterarum diuiſit (vnde iſtiusmodi pſalmi *abecedarii* dicti) vnaquaque parte propriam ſuam in fronte habente litteram, & *hypoſpalma* (vti ipſe [u] vocat) ſiue reſponſionem, quæ in cuiuslibet partis clauſula repeti debebat, his quidem verbis concepta: *Omnes, qui gaudetis de pace, modo verum iudicate;* perinde ac *Gloria patri* hodie non tantum in ſingulorum pſalmorum fine, ſed in vniuscuiuſque etiam partis pſalmi centeſimi decimi clauſula, re-

ὁ ψάλλων ψάλλει μόνος, κἂν πάντες ὑπηχῶσιν, ὡς ἐξ ἑνὸς ςόματος ἡ φωνὴ φέρεται. Homil. XI. in Matth. p. 108. (p. 134. edit. Francof.) ἂν δύο ψαλμὰς ἢ τρεῖς ὑπηχήσαντες κ. τ. λ. Vid. lib. XIII. c. VI. §. VII. litt. (t) vol. V. pag. 217.

(s) Chryſoſt. in pſalm. CXXXVII. p. 518. (tom. III. opp. p. 449. edit. Francof.) μετὰ τῶν ἱερέων καταρχομένων, προηγουμένων ἕψομαι, καὶ ἀκολουθήσω, καὶ ᾄσω σοι.

(t) Conſtit lib. II. c. LVII. ἀνὰ δύο δὲ γενομένων ἀναγνωσμάτων, ἕτερός τις τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνους, καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροςίχια ὑποψαλλέτω. *Peractis per binos lectionibus, quidam alius Dauidis hymnos pſallat, & populus* extrema verſuum ſuccinat.

(u) Vid. Auguſtin. pſalmum contra partem Donati tom. VII. p. 5. ſeqq. & retractat. lib. I. c. XX.

cita-

citatur. Et hoc intuitu ipsa doxologia *Gloria patri* nonnullis vetustis scriptoribus vocatur *hypopsalma*, *epoda*, & *acroteleutia*, quia ad calcem psalmorum semper cani solebat. Sic SOZOMENVS commemorans, quemadmodum *Ariani* psalmodiam suam in antelucanis obambulationibus *Constantinopoli* instituerint, *In coetus*, inquit, *diuisi*, *antiphonatim psallebant*, ἀκροτελεύτια [w] *clausulas quasdam iuxta ipsorum dogma compositas adiicientes:* Vbi, VALESIO [x] recte obseruante, manifestum est, per ἀκροτελεύτια intelligi doxologiam illam, *Gloria patri*, quam in psalmorum fine addiderint, sed haeresi suae peruersae conformatam, non dicentes: *Gloria patri*, *& filio*, *& spiritui sancto*; sed *Gloria patri per filium in spiritu sancto*. Iterum SOZOMENVS loquens de psalmodia, cum qua christiani reliquias *Babylae* episcopi martyris *Daphne Antiochiam*, tempore *Iuliani* imperatoris, transtulerint, ait: *Praecinebant* [y] *ceteris ii*, *qui psalmos apprime callebant*, *multitudo deinde respondebat cum concentu*, *& hunc versiculum succinebat: Confusi sunt omnes*, *qui adorant sculptilia*, *qui gloriantur in simulacris*. Sensus est, hanc sententiam frequenter in diuersis psalmodiae eorum interuallis fuisse repetitam, quod veteres, vti videmus, interdum epodam siue diapsalma vocarunt, ad similitudinem illius epodae in psalmo centesimo septimo, *Confiteantur domino misericordiam eius & mirabilia eius filiis hominum*, quae in distinctis vnius istius psalmi partibus quater recitatur.

§. XIII.

Obiectioni respondetur factae contra eam sententiam, *quae populum in psalmodia partem habuisse statuit.*

Ex his omnibus luce meridiana clarius est, quod populus generatim partem habuerit in veteris ecclesiae psalmodia; &

(w) Sozom. lib. VIII. c. VIII. κατὰ τὸν τῶν ἀντιφώνων τρόπον ἔψαλλον, ἀκροτελεύτια συντεθέντες πρὸς τὴν αὐτῶν δόξαν πεποιημένα.

(x) Vales. in loc. Suffridus Petrus, qui tres postremos Sozomeni libros Latine interpretatus est, ἀκροτελεύτια vertit *corollaria*. Ego *clausulas* vertere malui. Intelligit autem Sozomenus doxologias Arianorum, quas ad calcem hymnorum canere solebant hoc modo: Gloria patri per filium in spiritu sancto, vti docet Philostorgius in lib. III. historiae.

(y) Sozomen. lib. V. c. XIX. ἐξῆρχον δὲ τῶν ψαλμῶν τοῖς ἄλλοις, οἱ τούτους ἀκριβοῦντες, καὶ ξυνεπήχει τὸ πλῆθος ἐν συμφωνίᾳ καὶ ταύτην τὴν ῥῆσιν ἐπῇδον· ᾐσχύνθησαν πάντες οἱ προσκυνοῦντες τοῖς γλυπτοῖς, οἱ ἐγκαυχώμενοι τοῖς εἰδώλοις.

quod hoc exercitium non ad solos canonicos cantores, nec ad vllum peculiarem ordinem in ecclesia restrictum fuerit, sed quod viri, mulieres ac pueri in eo se coniungendi habuerint libertatem, dirigentibus quidem ac præeuntibus præcentoribus, vel iis, qui huic ceterisque officiis ecclesiæ vniuersis præfuerunt. Hinc animaduersionem, quam supra feci in CABASSVTIVM [*], non possum, quin heic repetam, qui hanc canendi rationem nouitatis accusat, & ideo protestantium conuentus profanos vocat & veteris ecclesiæ disciplinæ dissentaneos, quia ab suæ ipsius ecclesiæ consuetudine discrepant; quum tamen illorum praxis antiquæ ecclesiæ praxi, in omnibus diuersis eius methodis & per omnes ætates, ab apostolorum inde temporibus, exacte respondeat. Neque quidquam opponi huic mori potest, nisi vnicus ille concilii *Laodiceni* canon [z], qui dicit, *non oportere præter canonicos cantores, qui suggestum adscendunt & ex membrana legunt, aliquos alios canere in ecclesia.* Hanc temporariam prouincialis istius concilii prouisionem fuisse, dixi, eo tantum spectantem, vt antiqua psalmodia, quæ fortassis quodam modo corrupta neglectaque fuerat, ad pristinam harmoniam & perfectionem suam reducta reuiuisceret, non vt vetusta populi libertas aboleretur. Vel si quid plus intendit canon, regula fuit, quæ nullum vmquam locum in praxi ecclesiæ obtinuit: Quum ex dictis manifestum sit & extra omnem controuersiam positum, populos hoc antiquo suo priuilegio in diuina psalmodia se coniungendi esse fruitos, ad eamque a maximis ecclesiæ luminibus excitatos.

§. XIV.

Psalmodia semper a stantibus peracta.

SED pergimus. Vbi porro notandum nobis est, psalmodiam pro insigni sacrorum parte habitam esse, adeoque plerumque, si non semper, a stantibus fieri consueuisse. CASSIANVS quidem monasteriorum *Aegyptiorum* consuetudinem heic excipere videtur. Verum hoc ipsum ad illustrandam regulam contrariam facit, ostenditque, publica pietatis exercitia ma-

(*) Lib. III. c. VII. §. II. vol. II. p. 39. collat. monend. ad calcem volum. II. p. 446.

(z) Concil. Laodic. c. XV. *μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν, τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν ἐκκλησίᾳ.*

ximam

ximam partem a ſtantibus fuiſſe peracta. Dicit enim, licet propter continua ieiunia laboreſque diurnos ac nocturnos duodecimum pſalmorum numerum ſtantes implere haud valuerint, cum tamen, quem ordo tetigerit, ad dicendos pſalmos ſemper [a] ſurrexiſſe, in clauſula autem pſalmi vltimi omnes [b] adſtantes concinuiſſe cum clamore, *Gloria patri & filio & ſpiritui ſancto.* Aliis in locis ſemper mos fuit ſtare, vti non ex hac ſolum exceptione manifeſtum eſt, ſed ex teſtimonio etiam AVGVSTINI [c], qui de pſalmodia loquitur, tamquam pietatis in Deum actu, quem omnis populus in eccleſia ſtando perficiat.

§. XV.

De plani ſimpliciſque cantus vſu, eiuſque laude inter veteres.

QVOD ad vocem ſiue pronuntiationem in canendo attinet, duplicis erat generis, planus & ſimplex cantus, & magis artificioſa ac elaborata vocis modulatio ad maiorem ſonorum modorumque varietatem. Planus & ſimplex cantus cum modico & grato flexu vocis aptoque pronuntiandi ſono fiebat, non multum diſcrepans a lectione, & ad muſicam legendi pſalmos rationem, hodie in eccleſiis noſtris cathedralibus vſitatam, proxime accedens. Hæc canendi ratio *Alexandriæ* tempore ATHANASII obtinuit. AVGVSTINVS [d] enim de eo narrat, quod tam modico flexu vocis fecerit ſonare lectorem pſalmi, vt pronuntianti vicinior eſſet quam canenti. Et hanc communem rationem eccleſiarum *Africanarum* fuiſſe, vtpote

(a) Caſſian. inſtitut. lib. II. c. XII. Abſque eo, qui dicturus in medium pſalmos *ſurrexerit*, cuncti ſedilibus humillimis inſidentia (leg. inſidentes) ad vocem pſallentis omni cordis intentione dependent. Ita namque ieiuniis & operationi totius diei noctiſque adſueſcunt, vt niſi huiuscemodi refectione adiuuentur, ne hunc quidem numerum (pſalmorum duodenarium) *ſtantes* implere valeant.

(b) Caſſian. ibid. c. VIII. Illud etiam in hac prouincia vidimus, vt vno cantante in clauſula pſalmi omnes *adſtantes* concinant cum clamore, Gloria patri cetera.

(c) Aug. ſerm. III. in pſalm. XXXVI. p. 124. Certe verum eſt, quod cantaui; certe verum eſt, quod in eccleſia *ſtans* tam deuota voce perſonui.

(d) Aug. confeſſ. lib. X. c. XXXIII. Tutius mihi videtur, quod de Alexandrino epiſcopo Athanaſio ſæpe mihi dictum commemini, qui tam modico flexu vocis faciebat ſonare lectorem pſalmos, vt pronuntianti vicinior eſſet, quam canenti.

tardi-

tardioribus populi *Africani* mentibus omnium gratissimam, idem AVGVSTINVS [e] videtur innuere. Vnde quidam feruidioris animi *Donatistae* catholicos reprehendendi arripiebant occasionem, quod sobrie psallerent in ecclesia diuina cantica prophetarum, quum ipsi, vt loquitur AVGVSTINVS, ebrietates suas ad canticum psalmorum, humano ingenio compositorum, quasi tubas exhortationis inflammarent. AVGVSTINVS hoc non dicit, quasi aliam istam artificiosius institutam canendi rationem prorsus reiiciat, sed tantum quatenus immoderate a nonnullis, speciatim a *Donatistis*, vsurpabatur. Nam alias hanc canendi rationem laudat, tamquam ad ciendos pios adfectus vtilem, si quidem cum liquida voce & conuenientissima modulatione [f] instituatur, seque lacrimas fudisse dicit, quum in primordiis conuersionis suae in ecclesia AMBROSII sic cantari audisset.

§. XVI.

Artificialis & melica vocis modulatio in canendo permissa, si sobrie & moderate fieret.

HOC manifesto indicat, artificialem & melicam canendi rationem, cum musicarum notarum varietate, ad maiorem suauitatem efficiendam institutam, in ecclesiis *Italicis* aeque vsitatam licitamque fuisse ac cantum planum & simplicem; adeoque AVGVSTINVM non recte intelligi ab iis, qui eum in commendationem alterius, in alterius autem derogationem loqui existimant. Magnam enim vtriusque instituti agnoscere se fatetur vtilitatem, speciatim illius, quum liquida voce & conuenientissima cantatur, ideo quidem, *Vt per oblectamentum aurium infirmior animus in adfectum pietatis adsurgat.* Et quoad haec

(e) Augusl. epist. CXIX. ad Ianuar. c. XVIII. Pleraque in Africa ecclesiae membra pigriora sunt: Ita vt Donatistae nos reprehendant, quod sobrie psallimus, cetera.

(f) Aug. confess. lib. X. c. XXXIII. Verumtamen cum reminiscor lacrimas meas, quas fudi ad cantus ecclesiae tuae, in primordiis recuperatae fidei meae, & nunc ipse commoueor, non cantu, sed rebus quae cantantur: cum liquida voce & conuenientissima modulatione cantantur, magnam instituti huius vtilitatem rursus agnosco. Ita fluctuo inter periculum voluptatis & experimentum salubritatis, magisque adducor, non quidem irretractabilem sententiam proferens, cantandi consuetudinem approbare in ecclesia: vt per oblectamenta aurium infirmior animus in affectum pietatis adsurgat.

hæc artificialis canendi ratio, debitis limitibus circumscripta, obtinuit, nihil planius est & exploratius, quam quod religiosorum hominum in ecclesia adsensu generatim fuerit approbata.

§. XVII.

Nulla contra psalmos ac hymnos, humano studio compositos, vt tales, facta obiectio.

NEQVE vlla vmquam obiectio contra psalmodiam facta est ecclesiæ, quod præter psalmos ac hymnos sacrorum ac diuinitus inspiratorum auctorum psalmi quoque ac hymni, humano studio compositi, interdum canerentur. Quamquam enim AVGVSTINVS, vt modo audiuimus, *Donatistas* in psalmis suis, humano ingenio compositis, reprehendit, non tamen id ideo potissimum fecit, quod ab hominibus essent conscripti, sed quod eos diuinis scripturarum hymnis, suamque indecentem canendi eos rationem sobriæ ac graui methodo ecclesiæ præferrent. Ipsemet AVGVSTINVS psalmum multarum partium, in imitationem psalmi centesimi decimi noni, composuit, quemadmodum huius capitis §. XII. obseruatum nobis est. Atque hoc in vsum populi sui fecit, vt contra errores *Donati* eos præmuniret. Vnde absurdum foret cogitare, quod, qui ipse psalmum composuit a populo cantandum, is alios psalmos repudiarit, eam solam ob caussam, quod humano ingenio essent compositi. Libri vltimi capite quinto demonstrauimus, istiusmodi psalmos, hymnos ac doxologias, a piis hominibus compositas, semper in ecclesia, a primis inde eius initiis, cani consueuisse. Neque vllus vmquam præter *Paulum Samosatensem* talium hymnorum vsum repudiauit; Quod quidem hic non ideo fecit, quod ab hominibus erant compositi, sed quia doctrinam continebant, opinionibus suis priuatis contrariam. HILARIVS ac AVGVSTINVS multos istiusmodi hymnos composuisse dicuntur, quos quum nonnulli in *Hispanicis* ecclesiis reprobarent, quod humano studio compositi esse noscerentur, concilium *Toletanum* quartum [g] facto decreto eorum vsum vna cum doxologia

(g) Concil. Toletan. IV. c. XII. Quia a nonnullis hymni humano studio compositi esse noscuntur in laudem Dei, & apostolorum ac martyrum triumphos, sicut hi, quos beatissimi doctores Hilarius atque Ambrosius ediderunt, quos tamen quidam specialiter reprobant, pro eo quod de scripturis san-

Gloria & honor patri &c. & *Gloria in excelsis Deo*, confirmabat, sacrorum interdictionem illis denuntians, qui eos reiicere auderent. Vnum alicuius ponderis argumentum, quod contra hæc omnia vrgeri potest, ex quodam concilii *Laodiceni* [*b*] canone petitur, quo ἰδιωτικοὶ ψαλμοὶ *priuati* & *vulgares psalmi*, & libri, qui sunt extra canonem, in ecclesia recitari prohibentur. Per priuatos namque psalmos omnes hymnos humano ingenio compositos ibi intelligi credas. Enimvero iste canon potius ad excludendos psalmos apocryphos spectat, tales videlicet, qui sub nomine circumferebantur *Salomonis*, vti BALTZAMON & ZONARAS eum interpretantur; vel certe illi, qui publica auctoritate in ecclesiam non erant recepti. Si extendatur vlterius, communi totius ecclesiæ praxi contradicit, neque cum ratione aliter accipi potest, ac pro priuata quadam regula, in ecclesiarum istius prouinciæ vsum, de peculiaribus caussis, nobis hodie incognitis, facta. Non obstante igitur, quodcumque ex hoc canone formaueris, argumento, manifestum est, veteres psalmis ac hymnis, humano studio compositis, vti minime dubitasse, dummodo essent religiosi, sanæ doctrinæ conformes, atque ab excellentibus viris compositi, iustaque auctoritate recepti, non clandestino in ecclesiam introducti.

§. XVIII.

Duæ autem corruptelæ grauiter vituperatæ. Primum *quidem, mollities & vana curiositas in canendo, in imitationem musicæ theatralis.*

ERANT autem abusus quidam & vitia, quæ in hanc praxin quam facillime irrepere & psalmodiam ac reliquum Dei cultum in ecclesia deprauare poterant. Et in hæc grauiter ac seuere declamitabant ecclesiæ patres. Præcipue de leuitate con-

ctorum canonum, vel apostolica traditione non existant. Respuant ergo & illum hymnum, quem quotidie publico priuatoque officio in fine omnium psalmorum dicimus, Gloria & honor patri &c. --- Sicut ergo orationes, ita & hymnos in laudem Dei compositos nullus nostrum vlterius improbet, sed pari modo in Gallicia Hispaniaque celebrent, excommunicatione plectendi, qui hymnos reiicere fuerint ausi.

(*b*) Concil. Laodic. c. LIX. ὅτι οὐ δεῖ ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐδὲ ἀκανόνιστα βιβλία, ἀλλὰ μόνα τὰ κανονικὰ τῆς καινῆς καὶ παλαιᾶς διαθήκης. *Quod non oportet priuatos & vulgares aliquos psalmos dici in ecclesia, nec libros non canonicos, sed solos canonicos veteris & noui testamenti.*

que-

querebantur & vana curiositate, qua quosdam in canendo vti obseruabant, qui exemplum sibi capiebant ex tenore & praxi theatrorum, introducentes hinc corruptam & effeminatam musicam in grauem ac solemnem ecclesiae deuotionem. CHRYSOSTOMVM supra [*] audiuimus querentem de quorumdam hominum theatrali strepitu ac gesticulatione in precibus suis ac hymnis. Atque heic adnotationem addemus, quam in verba apostoli, *Cantantes & psallentes in cordibus vestris domino*, fecit HIERONYMVS [†]. *Audiant haec*, inquit, *adolescentuli, audiant hi, quibus psallendi in ecclesia officium est, Deo non voce sed corde cantandum, nec in tragoediam guttur & fauces dulci medicamine colliniendа, vt in ecclesia theatrales moduli audiantur & cantica, sed in timore, in opera, in scientia scripturarum. Quamuis sit aliquis, vt solent illi appellare, κακόφωνος, si bona opera habuerit, dulcis apud Deum cantus est.*

§. XIX.

Et deinde. *Oblectatio aurium sine eleuatione adfectionum animae.*

ALTERVM vitium, de quo conquerebantur, erat, quod maior musicae, verborum & suauitatis compositionis haberetur ratio, quam sensus eorum; oblectationis aurium, quam eleuationis adfectionum animae, quae tamen vera ratio erat, ad quam psalmodia & musica spectabat. HIERONYMVS huius vitii eodem loco meminit, lectores suos in hunc modum ab eo dehortans [i]: *Sic cantet seruus Christi, vt non vox canentis, sed verba placeant, quae leguntur, vt spiritus malus, qui erat in Saule, eiiciatur ab his, qui similiter ab eo possidentur, & non introducatur in eos, qui de Dei domo scenam fecere populorum.* AVGVSTINVS [k] accidisse aliquando confitetur, vt se amplius cantus, quam res, quae caneretur, moueret, & malle se tunc non audisse cantantem. ISIDORVS PELVSIOTA huius vitii cumprimis mulieres incusat, dicitque adeo, licet apostoli domini, vt mulieres in ecclesia canerent, sapienti consilio permiserint, tamen, quum hac liber-

(*) Lib. XIII. c. VIII. §. XI. litt. (n) vol. V. p. 370.

(†) Hieron. in Ephes. V. (tom. VI. opp. p. 188. edit. Paris. MDCXCIII.)

(i) Hieron. ibid.

(k) Aug. confess. lib. X. c. XXXIII. Quum mihi accidit, vt me amplius cantus, quam res quae canitur moueat, poenaliter me peccare confiteor, & tunc mallem non audire cantantem.

 tate

tate licentius abutantur, fatis cauffæ effe [*l*], quamobrem illis interdicatur, ne deinceps in ecclefia canant. Nonnulli quoque in ea funt opinione, quod huiusmodi abufus in exceffu, non in defectu, concilii *Laodiceni* patres commouerint, vt præter canonicos cantores omnibus interdicerent in ecclefia canere, exiftimantes, melius in ordine retineri & ab illis abufibus reuocari eas poffe, fi a moderatoribus ecclefiæ ita proxime penderent. At pofteriorum fæculorum experientia potius condocuit, non effe hanc veram iftiusmodi abufus tollendi rationem; fiquidem maiores adhuc querelæ de vitiis, in mufica ecclefiaftica commiffis, a viris prudentibus factæ funt, poftea quam eius directio canonicis cantoribus concredita fuit, quam quidem antea. Teftimonia querelarum, a POLYDORO VIRGILIO [*m*],

(*l*) Ifidor. lib. I. epift. XC. Τὰς ἐν ἐκκλησίαις φλυαρίας καταπαῦσαι βουλόμενοι οἱ τοῦ κυρίου ἀπόστολοι, καὶ τῆς ἡμῶν παιδευταὶ καταστάσεως, ψάλλειν ἐν αὐταῖς τὰς γυναῖκας συνετῶς συνεχώρησαν· ἀλλ᾽ (ὡς) πάντα εἰς τοὐναντίον ἐτράπη τὰ θεόφορα διδάγματα, καὶ τοῦτο εἰς ἔκλυσιν, καὶ ἁμαρτίας ὑπόθεσιν τοῖς πλείοσι γέγονε· καὶ κατάνυξιν μὲν ἐκ τῶν θείων ὕμνων οὐχ ὑπομένουσι· τῇ δὲ τοῦ μέλους ἡδύτητι εἰς ἐρεθισμὸν παθημάτων χρώμενοι, οὐδὲν αὐτὴν ἔχειν πλέον τῶν ἐπὶ σκηνῆς ᾀσμάτων λογίζονται· χρὴ τοίνυν, εἰ μέλλοιμεν τὸ τῷ θεῷ ἀρέσκον ζητεῖν, καὶ τὸ κοινῇ συμφέρον ποιεῖν, παύειν ταύτας καὶ τῆς ἐν ἐκκλησίᾳ ᾠδῆς, καὶ τῆς ἐν πόλει μονῆς, ὡς χριστοκαπήλας, καὶ τὸ θεῖον χάρισμα μισθὸν ἀπωλείας ἐργαζομένας. *Importunas in ecclefiis loquacitates domini apoftoli coërcere ac comprimere ftudentes, modeftiæque ac grauitatis magiftros fefe nobis præbentes, vt mulieres in ipfis canerent, fapienti confilio permiferunt. Verum vt omnia diuina documenta in contrarium verfa funt, hoc quoque quam plurimis in diffolutionem ac peccati occafionem ceffit. Siquidem ex diuinis hymnis non ingenti compunctione adficiuntur: verum cantus fuauitate ad irritandas & exftimulandas libidines abutentes, nihilo eam fcenicis cantilenis præftantiorem effe exiftimant. Operæ pretium eft igitur, fi, quod Deo gratum eft, quærere, atque id, quod ex vtilitate publica eft, facere volumus, iis vt Chrifto cauponum inftar, ad quæftum abutentibus, & diuinam gratiam in exitii mercedem conuertentibus, ne deinceps in ecclefia canant, atque in ciuitate maneant, interdicere.*

(*m*) Polydor. Virgil. de rer. inuent. lib. VI. c. II. pag. 319. (p. 408. edit. Lugdun. MDXCIV.) Hodie nihilo plus e re publica noftra effe apparet, quando cantores noftri ita in templis conftrepunt, vt nihil præter vocem audiatur, & qui interfunt eiusmodi vocum concentu, quo eorum aures maxime calent, contenti, de vi verborum minime curant. Vnde eo ventum eft, vt apud vulgus omnis fere diuini cultus ratio in iftis cantoribus fita effe videatur, quos bona pars populi, vt audiat, in facras ædes velut in theatrum concurrit, eos pretio conducit, eos fouet, eos denique folos domui Dei

MAL-

MALDONATO [n], DVRANTO [o], aliisque inter *Romanenses*, & ab episcopo WETTENHALIO [p] inter protestantes factarum, hoc loco pluribus persequi instituti nostri ratio non permittit.

LIBRI DECIMI QVARTI
CAPVT SECVNDVM
DE NOTISSIMIS QVIBVSDAM HYMNIS, IN VETERIS ECCLESIAE OFFICIO CANI SOLITIS.

§. I.
De minore doxologia, Gloria patri, & filio & spiritui sancto.

VNVM adhuc superest, quod ad psalmodiam veteris ecclesiæ eo melius intelligendam proderit, si videlicet notissimos hymnos, qui bonam partem diuini cultus effecerunt, paullo distinctius enarrauerimus. Inter hosce antiquissimus pariter & frequentissimus ille hymnus erat, quem minorem doxologiam vocitabant, *Gloria patri & filio & spiritui sancto*. De quo notandum nobis est primum, quod aliquanto breuius fuerit, quam nunc quidem. Nam antiquissima eius forma vnica erat sententia sine responsione, his verbis concepta: *Gloria patri & filio & spiritui sancto, in sæcula sæculorum Amen.* Vltimæ clausulæ pars: *Sicut erat in principio & nunc & semper*, aliquanto post pri-

ornamento esse existimat, tanto molliores & delicatiores in cantu flexiones & fictæ voculæ vulgus magis delectant, quam certæ & planæ: ac ei gratior est sonus, qui tremulo e gutture funditur, quam qui cum grauitate editur.

(n) Maldonat. de VII. sacramentis tom. II. p. 238. Nimis delectati homines musica, cœperunt minore grauitate canere & maiore studio, quam decebat, in ecclesia. Qua de re conqueruntur omnes antiqui auctores, qui de hac re aliquid scribunt. cetera.

(o) Durant. de ritibus lib. III. c. XXI. p. 491. edit. Lugdun. MDCLXXV: Hodie, dolenter refero, in ecclesiis musici, quæ cantorum vice funguntur, hominum omnium dissolutissimi sunt, adeo vt adagium populo dederit, musice viuere, hoc est dissolute & effeminate. Hos e choro deiici optabat l in. danus lib. IV. *panopliæ capit*. LXXVIII. Optabat item in ecclesiis cathedralibus eligi cantores psalmorum intelligentes, & Deum vita simul & voce moderata potius, quam incondito garritu, laudantes. cetera.

(p) Wettenhal *Gift of Singing*. chap. I. p. 277. & 247.

mam compositionem interposita est. Id quod ex vetustissima forma, tam in *Græca* quam *Latina* ecclesia sine illis verbis vsurpata, apparet. Concilium *Toletanum* quartum ad an. DCXXXIII. ita legit [*a*]: *In fine omnium psalmorum dicimus, Gloria & honor patri & filio & spiritui sancto in sæcula sæculorum. Amen.* Vbi obseruare licet, non tantum verba, *Sicut erat in principio & nunc & semper*, heic omitti, sed vocabulum etiam *honor* vocabulo *gloria* addi, secundum aliud eiusdem concilii decretum [*b*]: *In fine psalmorum non sicut a quibusdam huc vsque, Gloria patri, sed Gloria & honor patri dicatur, Dauid propheta dicente: (Psalm. XXVIII, 2.) Adferte domino gloriam & honorem: & Ioanne euangelista in apocalypsi: (cap. V, 13.) Audiui vocem cælestis exercitus dicentem: Honor & gloria Deo nostro sedenti in throno: ac per hoc hæc duo sic oportet in terris dici, sicut in cælis resonant.* Liturgia *Mozarabica*, quæ paullo post hoc tempus inualuit in *Hispania*, in eadem forma [*c*] hanc doxologiam habet: *Gloria & honor patri, & filio, & spiritui sancto in sæcula sæculorum, Amen.* Quod ostendit, fuisse hanc receptam hoc hymno vtendi methodum in ecclesiis *Hispanicis*. Ecclesia etiam *Græca* per aliquot sæcula eo hymno in eundem modum vsa est, modo vocabulum *honor* non interposuit, quæ consuetudo ecclesiæ *Hispanicæ* peculiaris fuisse videtur. ATHANASIVS, vel quisque auctor libri de *virginitate* inter illius opera [*d*] est, ita recitat: *Gloria patri, & filio, & spiritui sancto in sæcula sæculorum Amen.* Et STRABO [*e*] de *Græcis* generatim dicit, quod omittant hæc verba, *Sicut erat in principio.* Vt adeo non facile sit ad dicendum, quo primum tempore in ea adhiberi cœperint. Alii

(*a*) Concil. Tolet. IV. c. XII. (XIII. ap. Labb. tom. V. p. 1710.)

(*b*) Ibid. c. XIV. al. c. XV.

(*c*) Missa Mozarab. in natiuit. Christi ap. Mabillon. de liturg. Gallican. p. 453.

(*d*) Athan. de virginit. p. 1051. (tom. II. p. 218. c. edit. Par. MDCXCVIII.) δόξα πατρὶ, καὶ υἱῷ, καὶ ἁγίῳ πνεύματι καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

(*e*) Strabo de reb. eccles. c. XXV. (biblioth. patr. tom. XV. p. 195. c. ed. Lugdun. MDCLXXVII.) Dicendum de hymno, qui ob honorem sanctæ & vnicæ trinitatis officiis omnibus interseritur, eum a sanctis patribus aliter atque aliter ordinatum. Nam Hispani (sicut superius commemorauimus) ita eum dici omnimodis voluerunt. Græci autem, *Gloria patri & filio & spiritui sancto & nunc & semper & in sæcula sæculorum, Amen.* Latini vero, eodem ordine & eisdem verbis hunc hymnum decantant, addentes tantum in medio, *sicut erat in principio.*

con-

concilium *Nicaenum* illa contra *Arianos* interponi iussisse dicunt. Alii ecclesiam communi consensu adserunt ea admisisse in doctrinae istius concilii obsequium, ad redarguendum dogma *Arianorum*, filium non fuisse in principio, & tempus fuisse, quo non fuerit, statuentium. Quod vero si ita est, mirum est, quod de hac addititia istius hymni parte in nullo *Graeco* vel *Latino* scriptore, per integra duo sequentia saecula, quidquam legamus. Prima diserte eius mentio in concilio *Vasensi* secundo, ann. DXXIX. habetur, vbi in ecclesiis *Gallicanis* ad aliarum exemplum dici iubetur, canone facto in hanc sententiam [*f*]: *Quia non solum in sede apostolica, sed etiam per totum Orientem, & totam Africam, vel Italiam, propter haereticorum astutiam, qui Dei filium non semper cum patre fuisse, sed a tempore coepisse blasphemant, in omnibus clausulis post, Gloria patri &c. sicut erat in principio dicitur, etiam & nos in vniuersis ecclesiis nostris hoc ita dicendum esse decernimus.* Vnde planum est & perspicuum, quod ante hoc tempus in ecclesiis *Gallicanis* non fuerit. Et ratio est coniectandi, *Orientem* hoc loco pro *Occidente* ex errore librarii positum esse, quia e STRABONE, ecclesiae *Graecae* consuetudinem aetate ipsius prorsus aliam fuisse, constat. Et quamdiu in ecclesiis occidentalibus haec consuetudo ante hoc concilium obseruata fuerit, incertum est. Ecclesiae *Hispanicae*, vt vidimus, eam postea non admiserunt.

EPISTOLA equidem sub nomine HIERONYMI ad *Damasum*, ecclesiae *Romanae* episcopum, circumfertur, quae si genuina esset, hoc additamentum antiquius esse, quam nunc quidem concedi potest, probaret. Nam in ea monet *Damasum*, vt in ecclesia *Romana* in fine psalmi cuiuslibet addi praecipiat, *Gloria patri, & filio, & spiritui sancto: Sicut erat in principio, & nunc & semper & in saecula saeculorum Amen* [*g*]. Verum haec epistola vt spuria a viris doctis BELLARMINO, BARONIO, BONA, aliisque *Romanensibus* aeque ac *Protestantibus* scriptoribus generatim

(*f*) Conc. Vas. II. al. III. c. V. (tom. IV. concil. p. 1680.)

(*g*) Hieron. epist. ad Damas. inter decreta Damasi ap. Crab. tom. I. p. 383. (ap. Labb. tom. II. concil. p. 868.) Precatur cliens tuus, vt vox ista psallentium in sede tua Romana diu noctuque canatur, & in fine psalmi cuiuslibet siue matutinis vel vespertinis horis coniungi praecipiat apostolatus tui ordo, *Gloria patri* &c.

reii-

reiicitur, quia notæ ecclesiæ *Romanæ* praxi alia in parte contradicit. Nam *Romæ* multo tempore post, ætate WALAFRIDI STRABONIS [*h*], non dicebant in cuiuslibet psalmi fine *Gloria patri*, neque hodie secundum rubricas *breuiarii Romani* id faciunt. Quum e contrario, si DAMASVS hoc fieri decreuisset, vti hæc epistola monet, doxologia illa *Gloria patri*, *Romæ* in fine singulorum psalmorum dicenda fuisset; quod vero neque heic neque in vlla ecclesia orientali, sed in *Gallicana* tantum & paucis aliis ecclesiis factum est, quemadmodum capite vltimo percepimus.

ALIA quædam parua differentia erat in huius antiqui hymni vsu, de qua tamen inter catholicos nulla fuit altercatio, vsque dum hæresis *Ariana* excitaretur, atque tum non leues ea turbas peperit. Ipsi catholici olim dicere consueuerant, alii quidem, *Gloria patri & filio & spiritui sancto*, alii autem, *Gloria patri & filio cum spiritu sancto*, alii denique, *Gloria patri in vel per filium & per spiritum sanctum.* Iam vero diuersæ istæ loquendi rationes omnes licitæ erant, quoad nihil hetrodoxi sub illis latere credebatur, quemadmodum in notis suis in SOCRATEM ac THEODORETVM obseruauit VALESIVS [*i*], & BASILIVS [*k*] in libro suo *de spiritu sancto* pluribus ostendit. Quando autem *Arius* hæresin suam in mundum inuexerat, sectatores illius non alia glorificationis formula nisi vltima vti volebant, suæque partis notam characteristicam faciebant, vt dicerent, *Glo-*

(*h*) Strabo de reb. eccles. c. XXV. (bibl. patr. p. 393. d. cit. edit.) Romani eum (hymnum) in psalmis rarius, in responsoriis crebrius iterant.

(*i*) Vales. not. in Socrat. lib. II. c. XXI. Intelligit Socrates δοξολογίαν, quæ legitur in fine sermonum Eusebii, quam perpetuo ita concipit Eusebius: *Gloria non nato patri per filium suum vnigenitum* &c. Atque id perspicere licet in opusculis Eusebii, quæ Iacobus Sirmondus in lucem edidit. Exempli gratia in fine libri primi contra Sabellium hæc leguntur verba: *Gloria vni non nato Deo, per vnum vnigenitum Deum, filium Dei, in vno spiritu sancto & nunc & semper & per omnia sæcula sæculorum, Amen.* Et sic in ceteris. - - Porro notum est, Arianos præpositionem illam, *per quem*, attribuisse filio, eo consilio, vt illum patri subiicerent.

Id. in Theodoret. lib. II. c. XXIV. In fine orationum & sermonum ad populum, antiqui patres fere dicebant δι' ὗ, *per quem omnipotenti honor & gloria* &c. vt videre est, tum apud Basilium in dicto loco, tum in opusculis Eusebii Pamphili a Iacobo Sirmondo olim editis.

(*k*) Basil. de spirit. sanct. c. VII. XXV. & XXIX. tot.

ria

ria patri in filio & spiritu sancto: hoc ipso declaraturi, filium & spiritum sanctum patre inferiores substantia, & tanquam res creatas diuersæ ab illo naturæ esse, vti SOZOMENVS [l] & alii scriptores tradunt. Atque ab hoc tempore offensioni esse cœpit, & suspicionem heterodoxiæ conflauit omnibus, qui ea vterentur, quia *Ariani* illam iam partis suæ quasi tesseram effecerant. PHILOSTORGIVS [m] quidem ait, *Flauianum Antiochenum,* collecta monachorum multitudine, primum omnium acclamasse, *Gloria patri & filio & spiritui sancto.* Nam ex iis, qui ætate illum antecessissent, alios quidem dixisse: *Gloria patri per filium in sancto spiritu,* atque hanc acclamationem vsu magis receptam esse. Alios vero dicere solitos: *Gloria patri in filio & spiritu sancto.* Verum hæc eiusmodi sunt, vt ab *Ariano* historico aliter expectari nequeant, & satis confutantur antiquis testimoniis, quæ BASILIVS ad se vindicandum contra illos producit [n], qui eiusdem innouationis ipsum accusabant; quibus respondens dicit, se nihil fecisse, quod non fecerint ante se IRENAEVS, CLEMENS ROMANVS, DIONYSIVS ROMANVS, DIONYSIVS ALEXANDRINVS, EVSEBIVS CAESARIENSIS, ORIGENES, AFRICANVS, ATHENOGENES, GREGORIVS THAVMATVRGVS, FIRMILIANVS & MELETIVS, & quod factum sit in precibus ecclesiæ, & in quo omnes orientales ac occidentales ecclesias sibi habeat consentientes. Miraberis igitur, si BONAM [o]

(l) Sozom. lib. III. c. XX. οἱ δὲ ἐδόξαζον πατέρα ἐν υἱῷ, τῇ παρενθέσει τῆς προθέσεως, δευτερεύειν τὸν υἱὸν ἀποφαίνοντες. *Alii patrem in filio glorificabant, hac præpositione adiecta denotantes, filium patri inferiorem esse.*

(m) Philostorg. lib. III. c. XIII. ὅτι φησὶ τὸν Ἀντιοχείας Φλαβιανὸν, πλῆθος μοναχῶν συναγείροντα, πρῶτον ἀναβοῆσαι, δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι· τῶν γὰρ πρὸ αὐτοῦ, τοὺς μὲν, δόξα πατρὶ δι᾽ υἱοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι λέγειν· καὶ ταύτην μᾶλλον τὴν ἐκφώνησιν ἐπιπολάζειν· τοὺς δὲ, δόξα πατρὶ ἐν υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι.

(n) Basil. de spirit. sancto c. XXIX. (tom. II. opp. p. 360. 361. 362. edit. Paris. MDCXXXVII.)

(o) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. III. n. II. Primus, qui hymnum glorificationis mutauit, Aëtius fuisse dicitur, ecclesiæ Antiochenæ diaconus, Arianismi instaurator, sic cani instituens, *Gloria patri per filium in spiritu sancto:* quæ verba licet per se nullam hæresin contineant, subdole tamen ab Arianis vsurpabantur, vt illorum æquiuocatione suam impietatem celarent. Illis in sensu orthodoxo vsus est Leo serm. I. de natiuitate dicens, *Agamus, dilectissimi, gratias Deo patri per filium eius in spiritu sancto.* At vero

aulæ *Romanæ* purpuratum, audieris repræsentantem BASILIVM, tamquam dignum reprehensione, quod verbis partis heterodoxæ vsus catholicis displicuerit; quum eos heterodoxos fuisse manifestum sit, qui cum ipso de catholicæ formulæ vsu concertarunt. Et licet BASILIVM sine ratione reprehendat, dicens, oportere catholicum doctorem irreprehensibilem esse, & a vocibus abstinere, quæ communiter suspectæ habeantur, & pias aures offendant; nihil tamen habet dicere contra LEONEM papam, qui, si quisquam alius, hanc ipsius censuram commeruerat, quod *Ariana* glorificationis formula, etsi sensu catholico, vsus erat in sermone quodam de *natiuitate*, vbi sic dixerat: *Agamus, dilectissimi, gratias Deo patri* [p] *per filium eius in spiritu sancto.* BASILIVS numquam hanc suspectam formulam adhibuit [quamuis sano sensu adhiberi posse, statueret], sed semper illam, *Gloria patri cum filio & spiritu sancto.* Vnde a nonnullis heterodoxis hominibus innouationis nomine accusabatur, BONAE autem censura locum nullum heic habet.

POSTEAQVAM ita antiquam formam & typum huius hymni in prima sua origine & subsequentibus progressibus, quos in ecclesia fecit, considerauimus, sequitur nunc, vt dispiciamus, quem in vsum & in quibus diuini cultus partibus adhibitus fuerit. Atque heic obseruari licebit, quod hymnus generalis vsus fuerit & doxologia, Deo in cuiuslibet solemnis officii clausula adhiberi solita. Ecclesiæ occidentales eum in fine singulorum psalmorum recitabant, & ecclesiæ orientales in fine psalmi vltimi, vti capite præcedente vidimus. Multæ etiam preces eorum hoc ipso hymno finiebantur, vti ex variis exemplis, in sequentibus huius & proxime sequentis libri partibus, percipiemus; speciatim solemnis gratiarum actio, siue

* Basilius, quum iisdem verbis sermonem ad populum conclusisset, catholicis displicuit, & pro illorum defensione librum apologeticum edidit, quem de spiritu sancto ad Amphilochium inscripsit, sed non omnibus satisfecit. Adeo verum est, oportere catholicum doctorem irreprehensibilem esse & a vocibus abstinere, quæ communiter suspectæ habentur, & pias aures offendunt, quamuis veræ sint & orthodoxæ in eo sensu, quo scribentes vel prædicantes eas concipiunt & docent. Ideo apostolus Timotheo praecepit, vt depositum custodiret, & profanas vocum nouitates deuitaret.

(p) Leo serm. I. de natiuit. cit. Bona l. c.

preca-

precatio conſecrationis in euchariſtia, ad quam IRENAEVS [q] & TERTVLLIANVS [r] reſpiciunt, quando eius clauſulam memorant; finientem his verbis *εἰς αἰῶνας τῶν αἰώνων*, *in ſæcula ſæculorum Amen.* Tota doxologia ita communiter ſe habebat: *Omnis gloria, veneratio, gratiarum actio, honor, adoratio, patri & filio & ſpiritui ſancto, nunc & ſemper, & in infinita ac ſempiterna ſæcula ſæculorum Amen.* Vti in *conſtitutionibus* [s] legitur. Vel ſi oratio finiretur per deprecationem *CHRISTI*, tum ſic habebat: *Cui tecum*, vel, *cum quo tibi & ſpiritui ſancto gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio in ſæcula* [t] *Amen.* Hæc etiam vſitata ſermonum ipſorum erat concluſio, *Vt obtineamus æternam vitam per Ieſum Chriſtum, cui cum patre & ſpiritu ſancto gloria & poteſtas in ſæcula ſæculorum, Amen:* Quemadmodum in homiliis CHRYSOSTOMI, AVGVSTINI, LEONIS & reliquorum omnium videre eſt, qua de re capite quinto huius libri fuſius.

§. II.

De maiore doxologia, Gloria in excelſis Deo.

ALIVS magni momenti hymnus in vetere eccleſia erat, quem communiter *hymnum angelicum* vel *magnam doxologiam* vocitabant, incipiens cum verbis, quæ nato ſeruatore noſtro canebant angeli, *Gloria in excelſis Deo* &c. Hic hymnus præcipue

(q) Iren. lib. I. c. I. n. V. p. 16. *καὶ τὸν Παῦλον φανερώτατα λέγουσι, τοὺς δὲ Αἰῶνας ὀνομάζειν πολλάκις, ἔτι δὲ καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν τετηρηκέναι, οὕτως εἰπόντα, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος·* ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας λέγοντας, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, *ἐκείνους τοὺς αἰῶνας σημαίνειν.* *Et Paulum manifeſtiſſime dicunt Aeonas nominare ſæpiſſime, adhuc etiam & ordinem ipſorum ſeruare, ſic dicentem: In vniuerſas generationes ſæculi ſæculorum. Sed &* nos ipſos *denique* in gratiarum actionibus dicentes, æonas æonum, *illos æonas ſignificare.*

(r) Tertull. de ſpectac. c. XXV. Quale eſt enim de eccleſia Dei in diaboli eccleſiam tendere? de cælo (quod aiunt) in cœnum? illas manus, quas ad dominum extuleris, poſtmodum laudando hiſtrionem fatigare? ex ore, quo Amen in ſanctum protuleris, gladiatori teſtimonium reddere, *εἰς αἰῶνας* alii omnino dicere, niſi Deo Chriſto.

(s) Conſtit. lib. VIII. c. XII. *ὅτι σοὶ πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ πατρὶ, καὶ τῷ υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀνεκλείπτους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.*

(t) Ibid. c. XIII. *μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.*

cipue in celebratione vſurpabatur euchariſtiæ, vti hodie fit in eccleſia noſtra; de eoque iterum loquuturi ſumus loco ſuo. In precibus quoque matutinis, quas quotidie quisque pro ſe ipſe priuatim faciebat, in vſu erat, vti ſupra ex ATHANASIO oſtendimus & *conſtitutionibus* [*], vbi ſub titulo *προσευχῆς ἑωθινῆς*, *precationis matutinæ*, verbis pluribus recitatus inuenitur. In liturgia *Mozarabica* publice ante lectiones in natalitiis *CHRISTI* cani iubetur. CHRYSOSTOMVS [u] crebro eius meminit, & loco quodam ſpeciatim obſeruat de his [x], qui mundo relicto vitam amplexi erant aſceticam, quod quotidie conueniant, vt ab vno quaſi conſonantes ore hymnis matutinis Deum collaudent, inter quos & hunc hymnum cum angelis in cælis canant. Verum antea obſeruauimus, non fuiſſe hanc communem omnium eccleſiarum conſuetudinem, vt quotidie in precibus matutinis eum canerent, ſed tantum in officio ſacræ miſſæ; aut ad minimum die tantum dominico & paſchali, aliisque iſtiusmodi ſolemnibus eccleſiæ feſtiuitatibus. Quis hunc hymnum, reliquam partem verbis ab angelorum exercitu cantatis addendo, primus omnium compoſuerit, incertum eſt. Sunt [y], qui eum ad ætatem LVCIANI ſcriptoris ethnici referunt, qui ſæculo ſecundo ineunte vixit, eumque exiſtimatur intelligere in dialogo quodam ſuo, vbi de hymno *πολυωνύμῳ*, tamquam a chriſtianis vſurpari ſolito, loquitur. Alii pro doxologia *Gloria patri*, accipiunt, quæ controuerſia eſt, æque difficilis ad dirimendum, atque difficile ad definiendum eſt, quis

(*) Vid. lib. XIII. c. X. §. IX. vol. V. p. 324.

(u) Chryſoſtom. homil. III. in Coloſſ. p. 1337. (p. 176. edit. Francof.) *εὐχαριστοῦντες λέγομεν, δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, Gratias agentes dicimus, Gloria in excelſis Deo, & in terra pax, hominibus bona voluntas.* Id. homil. IX. in Coloſſ. p. 1380. (p. 238. d. edit. Frf.) *τίς ὁ ὕμνος τῶν ἄνω, τί λέγει τὰ χερουβίμ, ἴσασιν οἱ πιστοί· τί ἔλεγον οἱ ἄγγελοι κάτω; Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ. Quis ſit hymnus ſupernorum, ſciunt fideles. Quid ſuperne dicunt Cherubim? Quid dicebant angeli infra? Gloria in excelſis Deo.*

(x) Chryſoſt. homil. LXVIII. al. LXIX. in Matth. p. 600. (p. 740. edit. Francof.) *τί τῶν ἀγγέλων ἄτος διέστησεν ὁ χορὸς τῶν ἐπὶ γῆς ᾀδόντων καὶ λεγόντων. δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.*

(y) Smith's *Account of the* greek church p. 226. (Not. In editione latina, Traiecti ad Rhen. an. MDCXCVIII. euo excuſa, nihil huiusmodi inuenio.)

pri-

primus auctor & quæ prima origo huius hymni fuerit. Quidquid ergo hoc loco de eo dicendum mihi adhuc restat, illud est, quod iam olim a concilio quarto *Toletano* [z] monitum est contra quosdam, qui hymnos HILARII & AMBROSII aliorumque repudiabant, quod humano studio compositi esse noscerentur: Quod videlicet ex eadem ratione respuere potuissent tam minorem doxologiam, *Gloria & honor patri & filio & spiritui sancto*, quæ ab hominibus erat composita, quam maiorem hanc doxologiam, cuius partem, nato in carnem Christo, angeli cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo & in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, (ita legunt illius concilii patres, vti multi alii *Græci* & *Latini* scriptores) reliqua autem, quæ sequuntur, ab ecclesiasticis doctoribus composita erant & addita.

§. III.

De trisagio, siue hymno Cherubico Sanctus, sanctus, sanctus, *cetera.*

TERTIVS quidam magnæ auctoritatis in ecclesia hymnus, Cherubicus ille erat, siue sic dictus *trisagion*, id est, *ter sanctus*, quia ter dicebatur, *Sanctus, sanctus, sanctus dominus Deus Sabaoth*, in imitationem Seraphim in visione *Iesaiæ*. Primitiua huius hymni forma sic habebat: *Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Sabaoth: Pleni sunt cœli & terra gloria eius: Benedictus in sæcula. Amen.* Ita in *constitutionibus* [a] legitur, & frequenter in CHRYSOSTOMO [b], qui cum iisdem verbis in terra ab hominibus cani di-

(z) Concil. Tolet. IV. c. XIII. (tom. V. concil. p. 1709. 1710.) Quia nonnulli hymni humano studio in laudem Dei atque apostolorum & martyrum triumphos compositi esse noscuntur, sicut hi, quos beatissimi doctores Hilarius atque Ambrosius ediderunt, quos tamen quidam specialiter reprobant, pro eo quod de scripturis sanctorum canonum, vel apostolica traditione non existunt: respuant ergo & illum hymnum, ab hominibus compositum, quem quotidie publico priuatoque officio in fine omnium psalmorum dicimus: Gloria & honor patri, & filio, & spiritui sancto in sæcula sæculorum. Amen. Nam & ille hymnus, quem nato in carne Christo angeli cecinerunt: Gloria in excelsis Deo & in terra pax hominibus bonæ voluntatis, reliqua quæ ibi sequuntur, ecclesiastici doctores composuerunt. Ergo nec idem in ecclesiis canendus est, quia in scripturarum sanctarum libris non inuenitur.

(a) Constitut. lib. VIII. c. XII. p. 402. ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

(b) Chrysostom. homil. I. de verbis Iesaiæ tom. III. p. 834. (p. 714. ed. Francof.)

cit,

cit, quibus eum a Seraphim in cælis cani audiuerit *Iesaias*. Postea ecclesia aliquot verba addidit, & hac quidem forma eum cecinit: ἅγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς. *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nostri.* Hæc formula a nonnullis *Proclo*, episcopo *Constantinopolitano*, & *Theodosio* iuniori adscribitur, an. CCCCXLVI. Atque hac cum formula non multo post a patribus concilii *Chalcedonensis* [c] in condemnatione *Dioscori* adhibitum inuenimus. Quod etiam a DAMASCENO [d] notatur, qui orthodoxos hac formula vti dicit ad declarandam fidem suam in sanctam *TRINITATEM*, hoc *sanctus Deus*, de patre, & *sanctus fortis* de filio, &

ἄνω τὰ Σεραφὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναβοᾷ· κάτω τὸν αὐτὸν τῶν ἀνθρώπων ἀναπέμπει πλῆθος· κοινὴ τῶν ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων συγκροτεῖται πανήγυρις. *In supremis Seraphim ter sanctum illum hymnum resonant: in terris eundem hominum promit multitudo, communiterque tum cælestium, tum terrestrium festiuus conuentus congregatur.*

Id. Homil. VI. in Seraph. ibid. p. 890. (p. 772. fin. 773. ineunt. edit. Francof.)

Vid. cit. lib. XV. c. III. §. X. & passim.

Vid. Cyrill. catech. myst. V. n. V. μνημονεύομεν καὶ τῶν Χερουβὶμ, ἃ ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἐθεάσατο Ἠσαΐας παρεστηκότα κύκλῳ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι κατακαλύπτοντα τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυσὶ πετόμενα, καὶ λέγοντα, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, κύριος Σεβαώθ· διὰ τοῦτο γὰρ τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἐκ τῶν Σεραφὶμ θεολογίαν ταύτην λέγομεν, ὅπως κοινωνοὶ τῆς ὑμνῳδίας ταῖς ὑπερκοσμίοις γενώμεθα στρατιαῖς. *Commemoramus etiam illa Cherubim, quæ in spiritu sancto cernebat Esaias, circumstantia thronum Dei: ac alis quidem duabus faciem velantia, & duabus item pedes, reliquis vero duabus volantia atque dicentia:* Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Deus Sebaoth. *Propterea enim traditam nobis hanc Seraphicam theologiam recitamus, vt in illa cælesti hymnodia, cum supramundana militia communicemus.*

(c) Concil. Chalced. act. I. tom. III. (concil. tom. IV. p. 324. b. ἅγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς.

(d) Damascen. de orth. fide lib. III. c. X. ἡμεῖς τὸ ἅγιος ὁ Θεὸς περὶ τοῦ πατρὸς ἐκλαμβάνομεν, οὐκ αὐτῷ μόνῳ τὸ τῆς θεότητος ἀφορίζοντες ὄνομα, ἀλλὰ καὶ τὸν υἱὸν Θεὸν εἰδότες, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ τὸ, ἅγιος ἰσχυρὸς, περὶ τοῦ υἱοῦ τίθεμεν, οὐκ ἀπαμφιεννύντες τῆς ἰσχύος τὸν πατέρα καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ τὸ, ἅγιος ἀθάνατος, περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος τάττομεν, οὐκ ἔξω τῆς ἀθανασίας τιθέντες τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν, ἀλλ' ἐφ' ἑκάστης τῶν ὑποστάσεων, πάσας τὰς θεωνυμίας ἁπλῶς καὶ ἀπολύτως ἐκλαμβάνοντες, καὶ τὸν θεῖον ἀπόστολον ἐκμιμούμενοι, φάσκοντα, ἡμῖν δὲ εἷς Θεὸς ὁ πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς ἐξ αὐτοῦ, καὶ εἷς κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ

sanctus

Sanctus immortalis de spiritu sancto accipientes: non autem vllam e tribus personis ab vllo horum titulorum excludentes, sed diuinum apostolum imitantes, dicentem, *Nobis autem vnus Deus pater, ex quo omnia & nos ex ipso sumus; & vnus dominus Iesus Christus, per quem omnia & nos per ipsum.* Atque hoc modo hunc hymnum toti *TRINITATI* applicare perrexerunt, vsque dum *Anastasius* imperator, vti quidam [e] dicunt, vel vt alii [f] narrant, *Petrus Gnapheus*, ecclesiæ *Antiochenæ* episcopus, hanc clausulam adderet: ὁ ϛαυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, *qui crucifixus es pro nobis.* Quod additamentum eo spectabat, vt hæresin *Theopaschitarum* introduceret, qui ipsam diuinam naturam in cruce passam esse somniabant, & re ipsa idem erat ac si dicerent, totam trinitatem passam esse, quia hic hymnus communiter de tota *TRINITATE* accipiebatur. Ad quem errorem euitandum CALANDIO quidam, episcopus *Antiochiæ*, tempore *Zenonis* imperatoris aliam ei additionem fecit verborum, *Christe rex*, ita hymnum legens: *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, Christe rex, qui crucifixus es pro nobis, miserere nostri*, quemadmodum THEODORVS LECTOR [g] & alii historici fi-

ἡμεῖς δι' αὐτῦ, καὶ ἓν πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ. *Nos hoc*, sanctus Deus, *de patre accipimus, non illi soli deitatis addeterminantes nomen, sed agnoscimus filium Deum & spiritum sanctum, & hoc*, sanctus fortis, *de filio ponimus, non priuantes fortitudine patrem, & spiritum sanctum, & hoc*, Sanctus immortalis *de spiritu sancto subiungimus, non extra immortalitatem patrem & filium statuentes: sed omnes has Dei denominationes simpliciter & indissolubiliter accipimus. Et diuinum apostolum imitamur dicentem:* Nobis autem vnus Deus pater &c.

(e) Euagr. lib. III. c. XLIV. Ἀνὰ δὲ τὸ Βυζάντιον, προσθήκην τῦ βασιλέως ἐν τῷ τρισαγίῳ βεληθέντος ποιήσασθαι, τὸ, ὁ ϛαυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, μεγίστη στάσις γέγονεν, ὡς τὰ μάλιστα τῆς χριστιανῆς θρησκείας ἀθετεμένης. *Constantinopoli, quum* imperator (Anastasius) *in hymno trisagio hanc vocem adiicere voluisset:* Qui crucifixus es pro nobis: *grauissima seditio exorta est, perinde quasi religio christiana funditus euerteretur.*

(f) Damascen. ibid. Ἐντεῦθεν καὶ τὴν ἐν τῷ τρισαγίῳ ὑπὸ τῦ ματαιόφρονος Πέτρυ τῦ γναφέως γεγενημένην βλάσφημον ὁριζόμεθα κ. τ. λ. *Hinc* additionem *in trisagio ab insano vaneque sentiente* Petro Gnapheo *factam, definimus blasphemam esse, cetera.*

(g) Theodor. lect. lib. II. p. 566. Καλανδίωνα λέγει προσθῆναι τῷ τρισαγίῳ, χριστὲ βασιλεῦ, διὰ τὰς προτεθεικότας ὁ ϛαυρωθεὶς δι' ἡμᾶς. *Scribit etiam*

dem nobis faciunt. Vltimæ hæ additiones magnas turbas ac tumultus pepererunt in ecclesia orientali; *Constantinopolitana* & occidentalibus ecclesiis constanter eas repudiantibus, & nonnullis de prouinciis *Europæis* ad eo melius eas explodendas, veteremque rationem toti trinitati hunc hymnum applicandi tuendam, loco verborum *crucifixus pro nobis* diserte dicentibus, *Sancta trinitas miserere nostri*, vti in EPHRAEMIO ANTIOCHENO apud PHOTIVM [b] legimus.

---

eundem Calandionem, ter sancto hymno adiecisse Christe rex, *propter eos, qui adiecerant appendicem illam*, qui crucifixus es pro nobis.

Cedren. an. XVI. Zenonis. Ζήνων δὲ ὁ βασιλεὺς ἀνεθεὶς τῶν τυράννων, ἐξέβαλε τῆς ἐκκλησίας Ἀντιοχείας Καλανδίωνα, καὶ ἐξώρισεν εἰς Ὄασιν, Πέτρον δὲ τὸν Κναφέα κατέστησεν ἐν αὐτῇ, ὃς ἐλθὼν εἰς Ἀντιόχειαν, πολλὰ κακὰ ἐποίησεν — πρότερον δὲ προσέθηκε τῷ τρισαγίῳ Χριστὲ βασιλεῦ ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς· ὕστερον δὲ ἐλθὼν, περιεῖλε τὸ Χριστὲ βασιλεῦ. *Zeno a tyrannis otium adeptus, Antiochena ecclesia exturbat Calandionem, inque Oasin relegat, episcopatum Petro Cnapheo reddit. Is Antiochiam reuersus, multa mala facinora fecit. - - nam iam ante adiecerat sanctissimo hymno: Christe rex, crucifixe pro nobis. Post reditum autem abstulit hac: Christe rex.*

(*b*) Phot. bibliothec. cod. CCXXVIII. p. 773. προτάττει δὲ τῆς γυμνασίας τῶν εἰρημένων ῥημάτων, δικαίαν τινὰ τοῦ τρισαγίου ὕμνου· καὶ γὰρ καὶ ὁ Ζηνόβιος τῆς κοινῆς ἐκκλησίας ἑαυτὸν ἀπορρήξας, πρόφασιν ἐδίδου τὴν περὶ τὴν τρισάγιον δοξολογίαν καινοτομίαν· φησὶ δὲ ὁ Ἐφραίμιος τὴν τοιαύτην ὑμνολογίαν, τοὺς μὲν τὴν ἀνατολὴν οἰκοῦντας, εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀναφέρειν, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν ἐξαμαρτάνειν ἐπισυνάπτοντας τό, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς· τοὺς δὲ τὸ Βυζάντιόν τε καὶ τὴν ἑσπερίαν νεμομένους, εἰς τὴν ὑπερτάτην καὶ πανίερον πηγὴν τῆς ἀγαθότητος, τὴν ὁμοούσιον τριάδα, τὴν δοξολογίαν ἀνάπτειν· διὸ μὴ δ' ἀνέχεσθαι τούτους ἐπισυνάπτειν τό, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς [ἵνα μὴ πάθος τῇ τριάδι περιάψωσιν· ἐν πολλαῖς δὲ ταῖς κατὰ τὴν πρώτην Εὐρώπην ἐπαρχίαις ἀντὶ τοῦ ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς,] τό, ἁγία τριὰς ἐλέησον ἡμᾶς ἐπάγειν· ἐξ ὧν ἐπιδηλότερον τὸν σκοπὸν τῶν εὐσεβούντων καθίστασθαι, ὡς εἰς τὴν ἁγίαν τριάδα τό, ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ᾀδόντες, ἀκριβεῖ καὶ ἀκολούθῳ λόγῳ τό, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς παραγράφονται. *Præmittit horum verborum disputationi vsum quemdam sacri trisagii hymni. Etenim Zenobius a communi segregatus ecclesia, colorem hunc quæsiuit, quod recens diuisa esset ter sancti hymni sententia. Asserit contra Ephræmius, eumdem hymnum orientales Christo Iesu attribuere, & propterea nihil peccare, tametsi adiiciant* Crucifixus pro nobis: *Constantinopolitanos vero atque occidentales, in supremum sacratissimumque bonorum omnium fontem, consubstantialem trinitatem sententiam referre: idcirco non sustinere illud addi:* Crucifixus pro nobis, *ne qua passio trinitati tribuatur. In multis enim Europæ ditionibus pro illo,* qui crucifixus est pro nobis, *hoc reponunt,* Sancta trinitas miserere nobis. *Vnde piorum sententia clarius elucescit, vt in sanctam trinitatem hoc* Sanctus Deus, sanctus

HAEC

HAEC breuis est historia & narratio de ortu & progressu huius celebratissimi hymni in officio ecclesiæ, deque hæreticorum studiis corrumpendi eum atque interpolandi. Quod ad vsum eius attinet, præcipue in medio sacræ synaxeos officio canebatur, vti in posterum libro proxime sequenti audiemus. Solebat autem interdum aliis occasionibus vsurpari, quemadmodum antea percepimus ex concilio *Chalcedonensi:* Et nonnulli *Græci* rituum expositores [*i*] ante lectionem epistolicam, quæ antiquis temporibus pars missæ catechumenorum erat, semper eum cantatum fuisse, narrant. Sed vero tunc inter *trisagion* & *epinicion* siue *hymnum triumphalem* distinguunt, simplicem formulam, *Sanctus, sanctus, sanctus Deus Zebaoth*, vocantes *epinicion*, quæ in missa fidelium; alteram autem *trisagion*, quæ in missa catechumenorum canebatur. Vetustiores autem scriptores hanc distinctionem non obseruant; & idcirco heic vtramque formulam sub communi nomine *trisagii* posuimus. Qui hanc historiam fusius expositam legere auet, is CHRISTIANVM LVPVM [*k*] in concilium *Trullanum* consulere potest, & PETRVM ALLIXIVM [*l*], qui peculiarem librum de hoc argumento conscripsit.

§. IV.

De Alleluiah *&* *psalmis* Alleluiaticis.

POST *trisagion* frequens in antiquis scriptoribus mentio habetur moris canendi *Alleluiah.* Per quod interdum intelligunt huius singularis vocis, quæ *Latine* significat *Laudate Dominum*, recitationem. Quod illi in imitationem faciebant cælestium exercituum, canentium & dicentium iterum iterumque *Alleluiah* Apoc. XIX. Interdum autem intelligunt quemdam e psalmis, qui vocabantur *psalmi Alleluiatici* [*m*], quia vocabulum

---

fortis, sanctus, immortalis *accommodent; accurata ac consequenti oratione illud*, qui passus est pro nobis, *adscribunt.*

(*i*) German. theoria eccles. in bibl. patr. gr. latin. tom. II. p. 145. *μετὰ δὲ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναγινώσκεται βιβλίον ἀποστολικόν. Post ter sanctum hymnum legitur liber apostolicus.*

(*k*) Lup. not. in can. LXXXI. Trullan.

(*l*) Allix de trisagio. Rothomagi MDCLXXIV. 4to.

(*m*) August. in psalm. CV. p. 505. (tom. VIII. opp. p. 1234. edit. Basil. MDLXIX.) Hoc adserunt, quod omnes *halleluiatici psalmi* habeant in fine *halleluia*,

 Alle-

Alleluiah in fronte ſibi præfixum habent, cuiusmodi eſt centeſimus quadrageſimus quintus & qui ſequuntur. Horum recitatio interdum dicebatur *reſponſio Alleluiah*, quemadmodum e CASSIANO [*n*] plus vice ſimplici in præcedentibus huius & vltimi libri partibus adnotauimus. Communior autem acceptio vocabuli *Alleluiah* eſt pro ipſa eius recitatione, frequenter ac ſolemniter certis diebus, & in ſpecialioribus diuini cultus partibus, facta; quum eſſet quædam inuitatio, ſiue mutua excitatio ad collaudandum dominum. Hinc, vti obſeruat AVGVSTINVS [*o*], ſemper *Hebraica* lingua illud decantabant, quia hæc nota eius ſignificatio erat. Atque ita in prima liturgia noſtra fuit, quamuis hodie dicamus, *Praiſe ye the Lord*, hoc eſt, *Laudate dominum*, cum reſponſione populi, *The Lord's Name be praiſed*, hoc eſt, *Laudetur nomen domini*. Olim nulla de legitima huius hymni ratione diſputatio fuit, ſed quædam variatio & diſputatio de temporibus, quando dicendus eſſet, interceſſit. AVGVSTINVS [*p*] quibusdam in eccleſiis non niſi die paſchatis & per ſubſequentes dies quinquaginta, alibi autem

non omnes in capite. It. in pſalm. CXVIII. p. 542. (p. 1322.) Proœmium in *pſa mum* octonarium, vel alphabeticum, vel *halleluiaticum*.

(*n*) Caſſian. lib. II. c. V. duodecimum (pſalmum) ſub *alleluiæ reſponſione* conſummans. Cap. XI. Vt in *reſponſione alleluiæ* nullus dicatur pſalmus, niſi is, qui in titulo ſuo alleluiæ inſcriptione prænotatur.

(*o*) Auguſt. epiſt. CLXXVIII. Sciendum eſt, Amen & *Halleluia*, quod nec Latino nec Barbaro licet in ſuam linguam transferre, Hebræo cunctas gentes vocabulo decantare. Id. homil. XVI. ex L. tom. X. opp. p. 165. (p. 449. edit. Baſil.) Nunc ergo, fratres cariſſimi, exhortamur vos, vt laudetis Deum: & hoc eſt, quod nos omnes dicimus, *Alleluia*, laudate Deum.

(*p*) Auguſtin. epiſt. CXIX. ad Ianuar. c. XVII. Vt *Alleluia* per ſolos dies quinquaginta cantetur in eccleſia, non vſquequaque obſeruatur. Nam & in aliis diebus varie cantatur alibi atque alibi. It. epiſt. LXXXVI. Alioquin quod nullus, non dico chriſtianus, ſed nec inſanus dicere auderet, dies illi quinquaginta poſt paſcha vſque ad pentecoſten, quibus non ieiunatur, erunt ſecundum iſtum a ſacrificio laudis alieni, *quibus* tantummodo diebus in multis eccleſiis, in omnibus autem maxime *cantatur Alleluia*, quam vocem laudis eſſe, nullus chriſtianus, quamlibet imperitus, ignorat. It. in pſalm. CVI. (tom. VIII. opp. p. 1247. edit. Baſil.) *Halleluia* quod nobis cantare certo tempore ſolemniter moris eſt, ſecundum eccleſiæ antiquam traditionem. Neque enim & hoc ſine ſacramento *certis diebus cantamus halleluia*. Certis quidem diebus cantamus halleluia, ſed omni die cogitamus. Serm. CLI. de tempore (tom. X. opp. p. 935. c. edit. Baſil. MDLXIX.) Tempus lætitiæ &

aliis

aliis etiam diebus cantari dicit. VIGILANTIVS [q] acriter contra HIERONYMVM contendebat, numquam nisi in pascha illum esse cantandum. Atque hac in re ecclesiæ *Romanæ* consuetudinem videtur esse sequutus, vbi non nisi semel per annum, idque primo die festiuitatis paschalis, cani consueuisse, SOZOMENVS [r] narrat: Adeo, vt multi *Romanorum* hoc iureiurando vti soliti sint, vt hunc hymnum audire & canere ipsis contingeret. BONA [s] & BARONIVS [t] valde succensent SOZOMENO, quod ita scripserit: VALESIVS [u] autem honorifice eum defendit, quandoquidem CASSIODORVS, qui fuerit *Romæ*, in *historia* sua *tripartita* eadem commemoret. Notandum autem est, quod olim in illis ecclesiis, in quibus frequentissimus hymnus ille fuit, exceptio quædam ratione temporis annui locum habuerit. Nam ieiunii quadragesimalis tempore numquam canebatur, vti ex AVGVSTINO [x] videre

quietis & regni, quod significant dies isti, significamus per halleluia. Quid est halleluia? Laudate Deum. Sed nondum habemus laudes, in ecclesia frequentantur laudes Dei post resurrectionem, quia nobis erit perpetua laus post resurrectionem nostram.

(q) Hieron. contr. Vigilant. c. I. Exortus est subito Vigilantius, qui dicat numquam nisi in pascha alleluia cantandum.

(r) Sozom. lib. VII. c. XIX. *πάλιν αὖ ἑκάστου ἔτους ἅπαξ ἐν Ῥώμῃ τὸ ἀλληλούϊα ψάλλουσι, κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς πασχαλίας ἑορτῆς· ὡς πολλοῖς Ῥωμαίων ὅρκον εἶναι, τοῦτον τὸν ὕμνον ἀξιωθῆναι ἀκοῦσαί τε καὶ ψάλλαι.*

(s) Bon. de psalmod. c. XVI. §. VII. n. 4. Quidam sequuti Sozomenum existimarunt, ecclesiam Romanam in die duntaxat dominicæ resurrectionis cecinisse *alleluia*, cuius erroris antesignanus fuisse videtur Vigilantius, quem id circo D. Hieronymus acriter reprehendit.

(t) Baron. an. CCCLXXXIV. n. XXVIII. Quod ad Romanæ ecclesiæ consuetudinem pertinet; hallucinatur plane Sozomenus, dum ait, In ea non nisi semel in anno cani solitum alleluia: nam Vigilantium hæresiarcham eius institutionis auctorem fuisse, conatumque eam Hierosolymis introducere, testatur Hieronymus, in eo, quem aduersus eumdem Vigilantium scripsit commentario. cetera.

(u) Valeſ. in Sozom. lib. VII. c. XIX. *ἅπαξ ἐν Ῥώμῃ*] Reprehendit hoc Baronius ad ann. Christi CCCLXXXIV. n. XXVIII. Verum argumenta quibus id probare nititur, parum firma mihi videntur. Proinde auctoritatem Sozomeni heic sequi malim, maxime quum Cassiodorus eius verba retulerit in historia tripartita. Qui profecto numquam id fecisset, nisi hunc morem vetustum fuisse sciffet ecclesiæ Romanæ, vt in ea semel tantum Alleluia caneretur, die scilicet paschæ.

(x) August. in psalm. CX. Venerunt dies, vt iam cantilemus halleluia, &c. Id.

 est,

eſt, qui dicit, eſſe hoc tempus triſtitiæ, adeoque ab ineuntibus quadrageſimæ diebus ad paſcha vſque ſemper omitti: quum antiqua eccleſiæ traditio certis tantum anni temporibus cantari iuſſerit. Concilium *Toletanum* quartum [*y*] non tantum in ieiunio quadrageſimali, ſed aliis etiam ieiuniorum diebus, ſpeciatim kalendis *Ianuarii*, quibus ieiunium in eccleſia *Hiſpanica* agebatur, quia gentiles eas cum multis ſuſterſtitioſis ritibus & conſuetudinibus celebrabant, decantari illud vetat. In eodem concilio *Alleluiah* ſub appellatione *laudum* [*z*] memoratur, & poſt euangelii lectionem cani præcipitur, quod, BONA [*a*] & MABILLONIO [*b*] obſeruantibus, factum eſt ad ritum *Mozarabicum*; nam in aliis eccleſiis inter epiſtolam & euangelium cantari conſueuit. In exſequiis defunctorum quoque cantatum fuit, quemadmodum HIERONYMVS [*c*] narrat in epitaphio *Fabiolæ*, vbi pſalmos dicit ſonuiſſe, & aurata tecta templorum reboans in ſublime quaſſiſſe *Alleluiah*. Perſonatus auctor, qui ſub nomine DIONYSII [*d*] ſcripſit, de eo etiam loquitur, tamquam

in pſalm. CXLVIII. (tom. VIII. opp. p. 1728.) Propter hæc duo tempora, vnum quod nunc eſt in tentationibus & tribulationibus huius vitæ, alterum quod tunc erit in ſecuritate & exſultatione perpetua, inſtituta eſt nobis etiam celebratio duorum temporum, ante paſcha & poſt paſcha. - - - illud tempus in ieiuniis & orationibus exercemus, hoc vero tempus relaxatis ieiuniis in laudibus agimus; Hoc eſt enim *halleluia*, quod cantamus, quod Latine interpretantur, vt noſtis, *Laudate dominum*.

(*y*) Concil. Tolet. IV. c. X. In omnibus quadrageſimæ diebus (quia tempus non eſt gaudii ſed mœroris) alleluia non decantetur - - - Hoc enim eccleſiæ vniuerſalis conſenſio roborauit. In temporibus vero reliquis, id eſt, kalendis Ianuarii, quæ propter errorem gentilitatis aguntur, omnino alleluia non decantabitur.

(*z*) Ibid. can. XI. Laudes ideo euangelium ſequuntur propter gloriam Chriſti, quæ per idem euangelium prædicatur.

(*a*) Baron. rer. liturgic. lib. II. c. VI. n. IV. Ad ritum Mozarabicum, quo tunc Hiſpania vtebatur, & longo poſt tempore viguit, pertinet citatus canon.

(*b*) Mabillon. de liturg. Gallican. lib. I. c. IV. n. XII. Garſias Loiaiſa *laudum* nomine (in conc. Tolet.) intelligit hymnum trium puerorum. At certum eſt, *Alleluia* ſignificari hoc loco. Iſidorus de div. offic. c. XIII. *Laudes*, inquit, *hoc eſt Alleluia* canere, cetera.

(*c*) Hieron. epiſt. XXX. c. IV. Sonabant pſalmi, aurata tecta templorum reboans in ſublime quatiebat alleluia.

(*d*) Dionyſ. de hierarch. eccleſ. c. IV. §. XII. p. 340. in fine. Τὸ δὲ ἱερὸν τῆς τῶν θεολήπτων προφητῶν ἐκπνοίας μελῴδημα, φασὶν οἱ τὰ Ἑβραίων εἰδότες, τὸ μὲν

in

in consecratione chrismatis, siue sacri vnguenti in vnctionē confirmationis adhibendi, vsurpato. AVGVSTINVS [e] ait: *Omnibus diebus dominicis ad altare stantes oramus, quod signum est resurrectionis, & Allelula canitur, quod significat, actionem nostram futuram non esse, nisi laudare Deum, sicut scriptum est: Beati, qui habitant in domo tua, domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Sensus autem τοῦ *Alleluiah* non erat alius, nisi *Laudate dominum*, vti ipse & alii [f] explicant. In concilio *Turonensi* secundo [g] post psalmos dici iubetur, ad horam sextam, hoc est, in meridie, & ad horam duodecimam, hoc est, in precibus vespertinis. Vtrum vero breuius *Alleluiah* intelligatur, an aliquis e psalmis sic dictis *Alleluiaticis*, de quibus AVGVSTINVS & CASSIODORVS loquuntur, non est facile ad definiendum. ISIDORVS [h] in *Hispania* præter dies ieiuniorum & quadragesimæ omni tempore *Alleluiah* cani adserit, quamuis in ecclesiis *Africanis* mos alius obtineat. HIERONYMVS [i] in priuatis diuini cultus exercitiis in vsu esse, dicit: nam & aratorem stiuam retinentem *Alleluiah* decantare; Et hoc signum [k] esse, quo monachi ad conuentus ecclesiasticos vocentur: Nam vnum circumire cantantem *Alleluiah*, quo audito omnes ad solemnes conuentus vn-

---

νει Θεοῦ δηλοῖ, ἢ τὸ αἰνεῖτε τὸν κύριον κ. τ. λ. *Melos illud sacrum prophetarum diuinitus adflatorum, aiunt hi, qui Hebraice norunt, Dei laudem significare, siue* Laudate dominum. Add. paraphrasin Pachymeræ ibid. p. 554. fin. τοῦτο δὲ λέγει, ὅτι τὸ Ἀλληλούϊα ψάλλεται ἐν τῇ τοῦ μύρου ἱερουργίᾳ. *Hoc autem dicit, quia alleluia canitur in vnguenti consecratione.*

(e) Augustin. epist. CXIX. ad Ianuar. c. XV.

(f) Vid. Iustin. quæst. ad orthodox. quæst. L. ἑρμηνεία ἐστὶ τοῦ μὲν ἀλληλούϊα τὸ ὑμνήσατε μέλει αἶνον τὸν ὄν. *Interpretatio verbi alleluia est, laudibus celebrate Deum.*

(g) Concil. Turon. II. c. XIX. Patrum statuta præceperunt, vt ad sextam sex psalmi dicantur cum alleluia; & ad duodecimam duodecim, itemque cum alleluia.

(h) Isidor. de offic. lib. I. c. XIII. In Africanis ecclesiis non omni tempore, sed tantum dominicis diebus & quinquaginta post domini resurrectionem alleluia cantatur. Verum apud nos secundum antiquam Hispaniarum traditionem præter dies ieiuniorum & quadragesimæ omni tempore canitur alleluia.

(i) Hieron. epist. XVIII. ad Marcellam. Quocunque te verteris, arator stiuam retinens alleluia decantat.

(k) Id. epist. XXVII. epitaph. Paulæ c. XVI. Post alleluia cantatum, quo signo vocabantur ad collectam, nulli residere licitum erat.

dique accurrant. Immo vero SIDONIVS APOLLINARIS videtur innuere [*l*] quod helciarii siue remiges eo tamquam signo siue celeusmate vtantur, quo se mutuo ad officium compellent & adhortentur, faciantque aquas respondere *Alleluiah*, dum illud ad *CHRISTVM* cantent. Nos tantum id praeterea obseruamus, in ecclesia cantatum fuisse *Alleluiah* ab omni populo, vti non tantum ex iis, quae ex HIERONYMO antea audiuimus, quod videlicet tecta templorum id resonuerint, sed etiam ex illis PAVLINI verbis in epistola ad SEVERVM apparet [*m*]: *Alleluia nouis balat ouile choris.* Et AVGVSTINVS [*n*] ad hunc ritum adludens ait: *Adsit nostra tutela, Christi gratia, celeusma nostrum dulce cantemus Alleluiah, vt laeti ac securi ingrediamur sempiternam ac felicissimam patriam.*

§. V.

De Hosanna, *& hymno vespertino, & cantico* Simeonis, Nunc dimittis, *&c.*

NON insistimus heic vel hymno *Hosanna*, vel hymno vespertino, quia non liquet, alterutrum in missa catechumenorum fuisse recitatum. *Hosanna* pars duntaxat erat maioris doxologiae, *Gloria in excelsis Deo*, & tantum in missa fidelium, siue in officio eucharistiae, adhibebatur, quo de postea. Et vespertini hymni supra [*] in libro proxime antecedente mentio facta est, vbi de quotidiano officio vespertino exposuimus, ostendimusque, fuisse potius hymnum priuatum, quam vllam partem publici cultus in ecclesia. In eo continebatur canticum *Simeonis: Nunc dimittis, domine, seruum tuum in pace, secundum verbum tuum* &c. Vtrum vero vllus horum publice, an vero a christianis tantum in priuatis suis precibus domi suae, quum inferrentur lumina, vsurpatus fuerit, id quidem est, fateor, quod ex antiquis monumentis determinare non possum.

(*l*) Sidon. Apoll. lib. II. epist. X.
Curuorum hinc chorus helciariorum
Responsantibus alleluia ripis,
Ad Christum leuat amnicum celeusma,
Sic sic psallite nautae vel viator.
(*m*) Paulin. epist. XII. ad Seuerum.
(*n*) August. de cantic. nouo c. II. (tom. IX. opp. pag. 935. b. ed. Basil. MDLXIX.)
(*) Lib. XIII. cap. XI. §. V. vol. V. pag. 342.

Quam-

Quamquam enim frequens inter *Græcos* λυχναψίας, & *lucernarii* inter *Latinos*, tamquam publici officii pro vespertinis precibus, mentio habetur; tamen hunc hymnum partem illius officii fuisse, sine clarioribus documentis non dixerim, sed diligentiori aliorum disquisitioni hanc rem relinquo. Vnum, quod præterea de hoc cantico *Simeonis* habetur, illud est, quod in vita *Mariæ Aegyptiacæ*, quæ obiit circiter annum DXXV. legimus, quod quum paullo ante obitum, symbolo & dominica oratione recitatis, eucharistiam sumsisset, dixerit: *Nunc dimittis seruam tuam* [o] *in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Verum hic priuatæ tantum deuotionis actus fuit, incertumque manet, num eo tempore in publicis officiis ecclesiæ receptum fuerit.

§. VI.

De vsu hymni trium puerorum, Benedicite.

CERTIORA autem de vsu hymni, qui vocatur *Benedicite*, siue trium puerorum in ardente fornace, nobis narrantur. Nam non solum ATHANASIVS [p] virginibus cum priuatim dicendum commendat, sed concilium etiam *Toletanum* [q] quartum, ecclesiam per totum terrarum orbem diffusam cum celebrare dicit, & idcirco mandat, vt a clericis *Hispaniæ* & *Galliciæ* in missa dominicorum dierum & in solemnitatibus martyrum decantetur, communionem amissuros esse, dicens, qui anti-

(o) Vita Mariæ Aegypt. ap. Durant. de ritibus lib. I. c. XV. n. IX. (p. 59. ed. Lugdun. MDCLXXV.) In Mariæ Aegyptiæ vita, quam Paulus ecclesiæ Neapolitanæ diaconus conscripsit, legitur. Mariam Aegyptiacam sanctissimam feminam grauiter ægrotantem Zosimum abbatem rogasse, eucharistiam sanctis vasculis inclusam sibi deferre, quam, quum symbolo & dominica oratione recitatis, sumsisset, dixit: *Nunc dimittis*, cetera.

(p) Athan. de virginit. p. 1057. (p. 122. edit. MDCXCVIII.) *διαφαυμα λέγετε· εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα κυρίου τὸν κύριον.* Sub diluculum dicite: *Benedicite omnia opera domini domino.*

(q) Concil. Tolet. IV. c. XIII. al. XIV. Hymnum quoque trium puerorum, in quo vniuersa cæli terræque creatura dominum collaudat, & quem ecclesia catholica per totum orbem diffusa celebrat, quidam sacerdotes in missa dominicorum dierum, & in solemnitatibus martyrum canere negligunt: proinde hoc sanctum concilium instituit, vt per omnes ecclesias Hispaniæ vel Galliciæ (alii Galliæ) in omnium missarum solemnitate idem in pulpito, decantetur: communionem amissuri, qui & antiquam huius hymni consuetudinem, nostramque definitionem excesserint.

quam

quam iſtius hymni conſuetudinem neglexerint. LESTRANGIVS [r] hoc demum tempore primam huius hymni, tamquam publice decantati, mentionem fieri exiſtimat: Verum CHRYSOSTOMVS ducentis ante hoc concilium annis vixit, & eamdem, quam concilium illud, obſeruationem habet, dicens, vbique terrarum [s] cantari & cantatum iri in poſtera ſecula. *Lectionarium Gallicanum*, a MABILLONIO [t] in lucem publicam datum, hunc hymnum poſt prophetarum lectionem cani iubet, eodem prorſus modo, quo hodie inter primam & ſecundam lectionem in eccleſiæ noſtræ liturgia canitur.

§. VII.

De ſic dicto Magnificat, *ſiue de cantico ſanctæ* Mariæ *virginis.*

VSVS ſic dicti *Magnificat*, ſiue hymni ſanctæ *Mariæ* virginis, *Magnificat anima mea dominum* &c. non adeo vetuſtus eſt: primum enim tamquam publico vſui præſcriptus inuenitur in regulis CAESARII ARELATENSIS & AVRELIANI [u], vbi in eccleſiis *Gallicanis* in officio matutino cani iubetur. Idque erat circiter annum DVI.

§. IIX.

Quo tempore ſymbolum, tamquam hymnus, in eccleſia cani cœptum ſit.

NONNVLLI viri eruditi recitationem ſymboli ad pſalmodiam eccleſiæ referunt, deque ea tamquam vetuſta conſuetudine loquuntur. Verum hac in re errant, dum ab recentioribus auctoribus ſibi imponi patiuntur. WETTENHAL-

(r) Leſtrange *Allyance of div. offic.* chap. III. p. 79.

(s) Chryſoſtom. Quod nemo læditur niſi a ſe ipſo. c. X. tom. IV. p. 593. (p. 520. edit. Francof.) *ᾄδεται πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ᾀδομένη καὶ ᾀσθησομένη εἰς τὰς μετὰ ταῦτα γενεάς.*

(t) Mabillon. de liturg. Gallican. lib. II. p. 108. Hoc canticum in aliquibus diſfert ab eo, quod Romanus ordo præſcribit in ſabbatis quatuor temporum. Aliter in lectionario noſtro habetur in ſabbato ſancto. Ex his intelligimus, lectionem ex apoſtolo non continuo poſt prophetiam lectam fuiſſe in ordine Gallicano.

(u) Ap. Mabillon. de curſ. Gallican. p. 407. Adhæc Cæſarius & Aurelianus in matutinis laudibus canticum *Magnificat* & hymnum *Gloria in excelſis* pro diebus paſchalibus præcipiunt, itemque pro ſingulis dominicis & maioribus feſtiuitatibus.

LIVS

LIVS [x] non improbabilem esse coniecturam dicit, quod carmen, quod prisci christiani apud PLINIVM Christo quasi Deo dixisse leguntur, ipsorum symbolum fuerit; & quod certum sit, symbolum *Nicaenum* cantatum quodam modo esse in ecclesia, ex quo primum conditum fuerit. Quam in rem PLATINAM citat in vita *Marci*, pontificis *Romani*, qui ab hoc pontifice mandatum esse adfirmet, vt omnibus diebus solemnibus statim post euangelium symbolum a clero & populo elata voce cantetur, ea quidem formula, qua a concilio *Nicaeno* sit explanatum. Quum tamen ab altera parte certum sit, symbolum nequidem nude recitatum fuisse in ecclesia *Romana*, tempore diuini cultus, vsque ad ann. MXIV. vbi *Benedictus* octauus, ad ecclesiae suae consuetudinem ecclesiarum *Gallicanarum* & *Hispanicarum* consuetudini conformandam, vsum illius introduxit, quemadmodum in superiore quodam libro [*] pluribus ostendimus, vbi etiam adnotauimus, nunquam publice in ecclesia *Graeca* fuisse lectum, nisi semel per annum, vsque dum a *Petro Fullone* in ecclesiam *Antiochenam*, ann. CCCCLXXI. & a *Timotheo* in ecclesiam *Constantinopolitanam* ann. DXI. inueheretur, quarum ab exemplo adsumtum, synodus *Toletana* anno DLXXIX. in ecclesiarum *Hispanicarum* consuetudinem inuexit. Ex quo tempore quatuor integra saecula effluxerunt, antequam in ecclesiam *Romanam* fuit admissum. Adeo exigua ratio suppetit recentiorum scriptorum auctoritati innitendi in rebus, vbi vetustiorum & fide digniorum auctorum testimonio manifesto contradicunt. Atque hoc validum argumentum est, vti bene vrget STILLINGFLEETVS [y], ad ostendendam differentiam inter antiqua *Gallicana* & *Romana* officia, & quod ecclesia *Anglicana* non exacte sequuta sit typum *Romanorum* officiorum, sed eorum, quae multo antiquioribus temporibus in generalem ecclesiarum *Gallicanarum* & *Britannicarum* praxin fuerunt recepta.

(x) Wettenhal, *gift of Singing*, chap. III. p. 330.
(*) Lib. X. c. IV. §. XVII. volum. IV. p. 110. seqq.
(y) Stillingfleet orig. Britan. chap. IV. p. 237. *From which Discourse it will appear, that where the Brittish or Gallican and Roman differ'd, our Church had not follow'd the Roman, but the other.*

§. IX.

De auctore & origine hymni, Te Deum laudamus.

VNVS ad huc restat hymnus, quem vocant *Te Deum laudamus*, qui hodie apud nos in vsu est, cuius de auctore & origine sententiæ virorum doctorum variant. AMBROSIO & AVGVSTINO iunctim vulgo adscribitur; alii AMBROSIO soli [z] eum adsignant, quia hic hymnos in vsum ecclesiæ composuisse noscitur. Duo præcipue pro his opinionibus dicuntur, quæ nihil roboris ac ponderis in se habent. 1. Quod *chronicon* DACII, cuiusdam ex successoribus AMBROSII, ab hoc illum compositum esse, dicat. 2. Quod tamquam hymnus ipsius in concilio *Toletano* quarto an. DCXXXIII. approbatus sit. Ad primum autem a viris doctis respondetur, quod sic dictum *chronicon* DACII suppositititium sit & prorsus spurium. MABILLONIVS [a] ad minimum quingentis annis post obitum auctoris sui, qui venditatur, natales suos accepisse demonstrat. Vnde historia, quæ ibi per singula narratur, mera posteriorum ætatum fictio esse colligitur. Fabula, vti ex DACIO eam refert SPONDANVS [b], illius fautor, hæc est: Quod quum *Augustinus* ab *Ambrosio* baptizaretur, dum essent ad fontem, hunc hymnum ex diuina inspiratione, prout spiritus sanctus daret eloqui illis, cantantes, cunctis, qui adessent audientibus & videntibus, ediderint. Verum quum huius historiæ auctoritas a solo istius fabulosi scriptoris narratione pendeat, nulla ei fides habenda est. Neque maius pretium statuendum est iis, quæ ex concilio *Toletano* adferuntur. Nam concilium istud tantum dicit, hymnos quosdam ab HILARIO & AMBROSIO pro ecclesiis esse compositos, sine vlla specialiore huius hymni mentione; ita vt non minus HILARIO quam AVGVSTINO adscribi possint, quæcumque in hoc concilio dicuntur. Hoc certum est, quod

(z) Comber. *of Liturgy* p. 180.

(a) Mabillon. analect. veter. tom. I. p. 5. (p. 487. edit. Paris. MDCCXXIII.)

(b) Spondan. an. CCCLXXXVIII. n. IX. Chronicon illud, quod in bibliotheca Ambrosiana adseruatur, variorum est scriptorum, quum producatur vsque ad annum Christi MLXVII. & Dacius imperante Iustiniano obierit. In quibus fontibus, prout spiritus sanctus dabat eloqui illis, te Deum laudamus, cantantes, cunctis qui aderant, audientibus & videntibus, ediderunt. Ex chronico Dacii lib. I. c. X.

a Gal-

a *Gallicano* quodam ſcriptore, centum fere annis ab obitu AMBROSII, in vſum eccleſiæ *Gallicanæ* compoſitus ſit. PAGIVS [*c*] dicit, GAVANTVM inueniſſe illud in antiquo quodam manuſcripto, ABVNDIO adſcriptum, in aliis autem inſcribi: *Hymnus Siſebuti*. VSSERIVS [*d*] in duobus manuſcriptis NICETIO, epiſcopo *Treuirenſi*, qui vixit circiter annum DXXXV. adſcribi dicit. Atque hic a viris doctis generatim auctor eius fuiſſe exiſtimatur. Docti monachi *Benedictini*, qui nuper opera AMBROSII ediderunt, ab AMBROSIO non compoſitum eſſe, iudicant: Et GVILIELMVS CAVEVS, etſi olim aliter ſenſit [*e*], re tamen ſtudioſius conſiderata, eorum ſententiæ ſubſcribit [*f*]. Vnde rationi omnium maxime conſentanea eſt STILLINGFLEETI [*g*] concluſio, a NICETIO hunc hymnum fuiſſe

(*c*) Pagii critic. in Baron. CCCLXXXVIII. num. XI. Gauantus in rubric. breuiarii ſect. V. c. XIX. adſerit, in antiquiſſimo breuiario MS. collegii Aniciani de vrbe iſti cantico præferri hunc titulum: *Hymnus S. Abundii*. In antiquo breuiario clari monaſterii Caſſinenſis deſcripto paullo poſt annum MLXXXVI hoc canticum inſcribitur: *Hymnus Siſebuti Monachi*.

(*d*) Vſſer. de ſymb. p. 2. In ea de hymnorum collectione, Nicetum Deum laudaviſſe legimus, dicentem: *Laudate, pueri, dominum, laudate nomen domini. Te Deum laudamus, te dominum confitemur*, & quæ ſequuntur in hymno illo decantatiſſimo, qui b. Ambroſio vulgo tribuitur. - - In Latino-Gallico quoque pſalterio, circa tempora Henrici I. exarato, inſcribitur iſte *hymnus ſancti Niceti*, (Hibernicæ noſtræ traditioni ſatis conſentanee) ſiue Treuirenſis hic intelligendus fuerit Nicetius, ſiue Lugdunenſis, ſiue quis alius. cetera.

(*e*) Caue hiſtor. litterar. vol. I. p. 215. (p. 170. edit. Geneu. MDCXCIII.) Hymnus, *Te Deum*, cælitus, vt fertur, delapſus, & inter baptizandum Auguſtinum ab Ambroſio & Auguſtino alternis verſiculis recitatus. Videtur vero ab Ambroſio eo tempore compoſitus, quo Ariani omnia ſuſque deque miſcentes eccleſiam militari manu obſederunt, vt fatiſcentes catholicorum animos refocillaret.

(*f*) Id. hiſtor. litter. vol. II. p. 75. (p. 49. edit. Geneu. MDCXCIX.) Hymni XII. quos Ambroſio adiudicari poſſe cenſent clariſſimi editores (Benedictini, veterum auctoritati hac in parte nixi. Ab hoc cenſu relegant hymnum *Te Deum laudamus*, qui Ambroſii eſſe, nullo idoneo teſtimonio probari poteſt, & fabulam pro origine habere videtur.

(*g*) Stillingfleet Orig. Britan. chap. IV. p. 221. 222. *In an old Collection of Hymns, and an old Latine and French Pſalter, mention'd by Archbishop Usher, this Hymn* [Te Deum laudamus] *is attributed to St. Nicetius. And there were two of that Name in the Gallican Church: The former of which, might probably be the Author of it. The one was Bishop of Triers* - - - *and the*

 com-

compositum, spectandumque esse, vt in ecclesia *Gallicana* oriundum, quia non multo post NICETII ætatem in regula BENEDICTI c. XI. & in regula CAESARII ARELATENSIS eius fiat mentio, vbi cantari iubeatur. At MENARDVS [*b*], ante hos nullam in vetusto & bonæ fidei scriptore mentionem illius fieri, confidenter statuit.

§. X.

De hymnis Ambrosii.

QVAMQVAM autem AMBROSIVS istius hymni auctor non potest statui, dubium tamen non est, quin hymnos in ecclesiæ vsum composuerit, quorum nonnulli etiam nunc exstant. AVGVSTINVS [*i*] enim vnius de hymnis eius vespertinis diuer-

other of great fame too and Bishop of Lyons. - - - I see no reason against the former Nicetius, since Menardus confidently affirms, there is no mention of this Hymn in any Writers before. And therefore we may look on this Hymn, as owing its original to the Gallican Church.

(*b*) Menard. not. in Gregor. sacramentor. (p. 585. edit. Par. MDCCV.) Hoc institutum vulgo refertur ad S. Ambrosium & Augustinum, qui in eiusdem S. Augustini baptismo hunc hymnum ex tempore ediderint & decantauerint: profertur que huius opinionis auctor & adsertor S. Dacius, episcopus Mediolanensis, in chronico, qui floruit tempore Iustiniani imperatoris, cuiusque meminit S. Gregorius lib. III. dial. c. IV. Sed quidquid sit de veritate huius historiæ, *certum est, hoc chronicon non esse huius Dacii*, quia probari non potest, vllum chronicon ab eo scriptum fuisse, nedum citatum; tum quia non redolet stilum temporum illorum, tum quia falsum est, quod ibi continetur, quod S. Augustinus, *Audiens sanctum Ambrosium de incarnatione ad populum tractantem & prædicantem, tremens ac pallens, omnibus qui aderant videntibus, obriguerit: ac etiam finita monitione, quam ad populum B. Ambrosius ministrabat, primus ad eum Augustinus peruenerit* &c. Aduersatur enim S. Augustini & Possidii scriptis, nec potuit in mentem viri alicuius eruditi ac sapientis viri, qualis fuit hic Dacius, venire. Quare ante S. Benedictum & Teridium, S. Cæsarii Arelatensis episcopi discipulum, qui de hoc hymno in suis regulis loquuti sunt, nullus veterum illius mentionem fecit.

(*i*) Augustin. confess. lib. IX. c. XII. Dormiui & euigilaui, & non parua ex parte mitigatum inueni dolorem meum, atque vt eram in lecto meo solus, recordatus sum veridicos versus Ambrosii tui: Tu es enim

Deus creator omnium

Polique rector: cetera.

Id. de musica lib. VI. c. II. Quamobrem tu, cum quo mihi nunc ratio est, familiaris meus, vt a corporeis ad incorporea transeamus, responde, si videtur, quum istum versum pronuntiamus, *Deus creator omnium* &c. Ibid.

sis

fis in locis meminit, *Deus creator omnium* &c. quem heic fufius enarrare fuperfedemus, quia libro antecedente [†] id factum eft. AVGVSTINVS in *retractationibus* [*k*] de alio quodam hymno loquitur, ab AMBROSIO compofito de pœnitentia *Petri* poft gallicinium, cuius partem ibidem exhibet, eumque ore multorum cani dicit. DVPINIVS [*l*] plerofque hymnos, qui in officio *Romano* fingulorum dierum hodie adhibentur, *Ambrofianos* effe exiftimat, reliquos vero alio ftilo & ab alio auctore fibi videri dicit confcriptos effe: Speciatim hymnum, cuius initium *Vexilla regis prodeunt*, AMBROSII effe negat, qui hodie in ecclefia *Romanenfi* hebdomade quarta quadragefimæ adhibetur, & notiffimus eft ab inflexione genuum coram cruce, & cultu adorationis, quem ei exhibent, his vtentes verbis [*m*]:

O crux, aue, fpes vnica,
Hoc paffionis tempore,
Auge piis iuftitiam,
Reifque dona veniam.

Perfuafiffimum habemus, hunc hymnum ab AMBROSIO vel vllo alio iftius æui auctore compofitum effe non poffe; quum praxin veteris ecclefiæ tantopere fubuertat, cuius in hymnis vel reliquis cultus diuini partibus ne minimum quidem veftigium adorationis crucis, vel materiatarum diuinitatis imaginum reperitur, quemadmodum in antecedente quadam huius

c. XVII. Quare ille verfus, a nobis propofitus, *Deus creator omnium*, non folum auribus fono numerofo, fed multo magis eft animæ fententiæ fanitate & veritate gratiffimus.

(†) Lib. XIII. c. V. §. VII. litt. (s) vol. V. p. 179.

(*k*) Auguft. retractat. lib. I. c. XXI. Cantatur ore multorum in verfibus beatiffimi Ambrofii, vbi de gallo gallinaceo ait, Hoc, ipfa petra ecclefia canente, culpam diluit.

(*l*) Du Pin. bibliothec. cent. IV. d. 231. (tom. II. p. 506. edit. lat. Par. MDCXCII.) Quum Auguftinus non defignauerit numerum hymnorum, quos Ambrofius confecit, ambigi poteft, vtrum omnes, qui ipfius nomen præferunt, ab eo compofiti fint. De hymnis, qui officio fingulorum dierum deftinati funt, certius conftare mihi videtur, quam de ceteris. His addi poffunt hymni, in fex dies creationis. Quod ad ceteros attinet, alio ftilo & ab alio auctore mihi videntur confcripti effe. Hymnum, cuius initium, *Vexilla regis*, Ambrofii non effe liquet.

(*m*) Breuiar. Roman. hebdom. IV. quadragefimæ. Die fabbati.

operis parte [†] ostendimus, vbi historiam imaginum considerantes, rationem exornandi veteres ecclesias ex professo tractauimus.

§. XI.

De hymnis Hilarii, Claudiani Mamerci, *aliorumque.*

FVERVNT multi alii hymni, immo integri libri hymnorum, ab aliis ecclesiæ scriptoribus compositi, de quibus præter nuda nomina parum reliquum est, adeoque eos tantum attingere suffecerit. HILARIVM, ecclesiæ *Pictauiensis* episcopum, librum hymnorum composuisse, auctor est HIERONYMVS [n]. Et hos certum est multis annis ab ipsius obitu in ecclesiis *Hispanicis* notissimi vsus fuisse, vtpote in concilio quarto *Toletano* [o] approbatos ac confirmatos. Nulli autem eorum ad manus nostras peruenerunt, præter vnum hymnum matutinum [p], operibus eius præfixum, quem cum epistola ad filiam suam *Abram* misit. Precatio est ad *CHRISTVM* de conseruando in periculis diei ac noctis, antiquam spirans pietatem, & concludens cum consueta *patris, filii & spiritus sancti* glorificatione. Dicit etiam SIDONIVS APOLLINARIS [q], CLAVDIANVM MAMERCVM psalmos, hymnos ac lectiones collegisse, solennibus annuis ecclesiæ *Viennensis* in *Gallia* accommodas, confecisse etiam ipsummet hymnos quosdam, quorum a-

(†) Lib. VIII. c. VIII. §. VI. vol. III. p. 296. seqq.

(n) Hieron. de scriptor. eccles. cap. CXI. est eius & ad Constantium libellus -- & *liber hymnorum.*

(o) Concil. Tolet. IV. c. XII. cit. supra c. I. §. XVII. sub litt. (g) pag. 25.

(p) Hilar. epist. ad fil. Abram. *Interim tibi hymnum matutinum & serotinum misi, vt memor mei semper sis.* Ipse hymnus sic incipit: *Lucis largitor optime* &c. & finitur his doxologiæ verbis:

Gloria tibi, domine,
Gloria vnigenito,
Cum spiritu paracleto,
Nunc & per omne seculum.

(q) Sidon. libr. IV. epist. XI.

Psalmorum hic modulator & phonascus,
Ante altaria fratre gratulante,
Instructas docuit sonare classes,
Hic solennibus annuis parauit,
Quæ quo tempore lecta conuenirent.

liquem

liquem summopere [r] laudat, quod sit commaticus, copiosus, dulcis, elatus & quoslibet lyricos dithyrambos amoenitate poëtica & historica veritate supereminеat. SAVARO [s] in suis ad hunc locum notis eumdem esse dicit, qui hodie in *breuiario Romano* legatur, & quum characteri, quo eum SIDONIVS insigniuit, respondeat, nec vllam recentioris cuiusdam compositionis superstitionem (vti quidem ille hymnus *Vexilla regis*, AMBROSIO adsignatus) contineat, non alienum ab re fuerit, in vsum eruditi lectoris [t] ad marginem eum transcribere. Quod si omnia in *breuiario Romano* essent huiusmodi, certe ad vetustorum hymnorum pietatem & simplicitatem propius illud accederet similitudine, notisque illis superstitionis ac idololatriae liberum foret, quibus nunc laborat, dum stoliditates recentiorum superstitiosorum admiratorum cultus *Mariae* virginis & crucis intermixtas habet, qua in re ab antiqua cultus ratione nimium quantum aberrat, & reformatione maximopere indiget. Fuerunt multi alii hymni in vsum ecclesiarum parti-

(r) Id. lib. IV. epist. III. Iam vero de hymno tuo si percunctere, quid sentiam, commaticus est, copiosus, dulcis, elatus, & quoslibet lyricos dithyrambos amoenitate poëtica & historica veritate supereminet.

(s) Sauaro in hunc locum. Qui canitur in ecclesia, dominica in passione, domini ad laudes, & incipit: *Pange, lingua, gloriosi praelium certaminis* &c.

(t) Breuiar. Roman. domin. V. quadragesimae, siue in passione domini ad matutinam:

Pange lingua gloriosi
Praelium certaminis,
Et super crucis tropaeum
Dic triumphum nobilem,
Qualiter redemtor orbis
Immolatus vicerit.

De parentis protaplasti
Fraude factor condolens,
Quando pomi noxialis
Morsu in mortem corruit,
Ipse lignum hinc notauit,
Damna ligni vt saluaret.

Hoc opus nostrae salutis
Ordo depoposcerat,
Multiformis proditoris
Ars vt artem falleret,
Et medelam ferret inde,
Hostis vnde laeserat.

Quando venit ergo sacri
Plenitudo temporis,
Missus est ab arce poli
Natus orbis conditor:
Ac de ventre virginali
Caro factus prodiit.

Vagit infans inter arcta
Conditus praesepia:
Membra pannis inuoluta
Virgo mater alligat;
Et manus pedesque & crura
Stricta cingit fascia.

Gloria & honor Deo
Vsquequaque altissimo,
Vna patri filioque,
Inclito paraclito,
Cui laus est & potestas
Per aeterna saecula. Amen.

cula.

cularium a viris doctis NEPOTE, ATHENOGENE, & EPHREM SYRO compositi, vt ne eos memorem, de quibus PLINIVS, TERTVLLIANVS, & in primis EVSEBIVS loquuntur; nec eos, quos PAVLVS SAMOSATENSIS ex ecclesia *Antiochena* reiecit; nec illa cantica, quæ SOZOMENVS [u] speciali occasione confecta esse dicit, quando populus *Antiochenus Theodosium* imperatorem, deiectis illius statuis, ad iram concitauerat; quæ & in ecclesia & coram ipso *Theodosio* ab adolescentibus, ad imperatoris mensam canere solitis, cantata sunt. De quibus omnibus haud quidquam habemus amplius, quam nudam mentionem in diuersis eorum auctoribus. Quod ad eos hymnos attinet, quos GREGORIVS NAZIANZENVS, PAVLINVS, PRVDENTIVS aliique poëtæ christiani confecerunt, illi publico vsui in ecclesia non fuerunt destinati, sed tantum ad homines contra virus hæresium præmuniendos, vel ad laudes martyrum decantandas, vel ad virtutis exercitium ratione quadam priuata commendandum spectauerunt. Quam ob caussam eorum hoc loco nullam facimus mentionem, quum id tantum poscat instituti nostri ratio, vt de istiusmodi hymnis loquamur, qui ad antiquam psalmodiam, tamquam publici cultus ecclesiæ partem, pertinent. Atque ita primam huius cultus partem in *missa catechumenorum* absoluimus.

(u) Sozom. lib. VII. c. XXIII. καὶ παυσάμενοι μαίνεσθαι, μετεμέλοντο· καὶ ὡς ἐπὶ παροῦσι τοῖς ἀγγελλομένοις κακοῖς ἐστένοντο καὶ ἐδάκρυον, καὶ τὸν θεὸν ἱκέτευον πραῦναι τοῦ κρατοῦντος τὴν ὀργήν, μελῳδίαις τισὶν ὀλοφυρτικῶς πρὸς τὰς λιτὰς κεχρημένοι· ἡνίκα δὴ καὶ Φλαβιανὸς ὁ Ἀντιοχέων ἐπίσκοπος, πρεσβευόμενος ὑπὲρ τῶν πολιτῶν, ἔτι τοῦ βασιλέως χαλεπαίνοντος, πέπεικε τοὺς παρὰ τὴν βασιλικὴν τράπεζαν ᾄδειν εἰωθότας νέους, καὶ ἐν ταῖς λιταῖς τῶν Ἀντιοχέων ψαλμῳδίας εἰπεῖν. ἐφ' ᾧ λέγεται φιλανθρωπίᾳ διαχυθέντα τὸν βασιλέα, κρατηθῆναι τῷ ἐλέῳ, καὶ αὐτίκα τὴν ὀργὴν ἐκβαλεῖν, καὶ σπείσασθαι πρὸς τὴν πόλιν, δάκρυσι βρέξαντα τὴν φιάλην, ἣν ἔτυχε κατέχων. *Iamque sedato furore ipsos facti pœnitebat, & quasi mala, quæ nuntiabantur, iam adessent, gemebant omnes ac lugebant, Deumque precabantur, vt imperatoris animum placaret*, canticis quibusdam lugubriter ad eam supplicationem vtentes. *Quo quidem tempore Flauianus Antiochensis episcopus, pro ciuibus suis legatione fungens, quum imperator adhuc indignatione percitus esset, persuasit adolescentibus, qui ad imperatoris mensam canere solebant*, vt cantica, quibus Antiocheni in supplicationibus suis vtebantur, cantarent. *Quo facto imperator in clementiam flexus, & miseratione superatus, iram protinus abiecisse dicitur, & cum Antiochensibus in gratiam rediisse, perfuso lacrymis poculo, quod tum forte in manibus habebat.*

LIBRI

LIBRI DECIMI QVARTI
CAPVT TERTIVM
DE RATIONE LEGENDI SCRIPTVRAS IN PVBLICO CVLTV ECCLESIAE.

§. I.

Lectiones scripturæ nonnumquam psalmis ac hymnis mixtæ, interdum post hosce recitatæ.

PROXIME post psalmodiam & hymnos ratio legendi scripturas contemplanda nobis est, quæ alia pars missæ catechumenorum erat, cui (vt antea obseruauimus) omnium ordinum hominibus in sui institutionem licebat interesse. Quod argumentum est per se idoneum (si nullum aliud suppeteret) ad probandum, scripturas lingua populo cognita semper fuisse lectas. Qua de re nihil amplius hoc loco dicere necesse habemus, quoniam libro vltimo variis eam argumentis plenissime demonstratam dedimus. Quæ præterea nobis obseruanda sunt, ad rationem ac circumstantias huius officii spectant. Vbi primum omnium notari meretur, quod, licet sæpenumero psalmi, lectiones & hymni ita intermixti fuerint (vti & hodie in nostra liturgia sunt) vt difficile ad narrandum sit, quid primum fuerit in ordine, vel vnde officium inceperit: tamen in quibusdam locis aliter res se habuerit. Nam psalmi primum vniuersi cantabantur, tantum cum breuibus precibus intermixtis, & tum lectiones seorsum legebantur, tot quidem numero, quot cuiusuis ecclesiæ regulis præscriptæ erant. Qua de re bene multa testimonia ex CASSIANO & HIERONYMO sub vltimi capitis initium in medium produximus, vnde hoc loco pluribus eam confirmare supersedemus.

§. II.

Lectiones tam de veteri, quam nouo factæ testamento, si a Romana *ecclesia discesseris, in qua epistolæ tantum & euangelia legi consueuerunt.*

PROXIMA res obseruatu digna, numerus est lectionum, quæ semper duæ ad minimum erant, interdum tres & quatuor, eæque partim ex nouo partim ex veteri testamento. Solius

 eccle-

ecclesiæ *Romanæ* consuetudo hac in re aliquantum singularis videtur fuisse. Nam, quemadmodum STILLINGFLEETVS [*a*] ex WALAFRIDO STRABONE [*b*] aliisque vetustis rituum scriptoribus obseruat, per quadringentos annos ad ætatem vsque *Cælestini* pontificis, nec psalmos nec lectiones de veteri legerunt testamento ante sacrificium, sed epistolas tantum & euangelia. In aliis ecclesiis tam de veteri quam nouo testamento lectiones factæ. CASSIANVS [*c*] in *Aegypto* cantatis psalmis lectiones geminas addi dicit, vnam veteris & aliam noui testamenti: In die vero sabbati & dominico, & quinquaginta diebus post pascha vtrasque lectiones de nouo testamento recitari, alteram de epistolis vel actibus apostolorum, de euangeliis alteram. Auctor *Constitutionum* [*d*] de quatuor loqui-

(*a*) Stillingfleet orig. Britan. chap. IV. p. 220. *How he* (Baronius) *can iustifie the ancient use of the Singing psalms at Rome, either before or after Damasus his time, till Celestine was Pope, i cannot imagine, if the Pontifical Book say true, for that expresly affirms*, that Celestine appointed David's Psalms to be sung antiphonatim before the sacrifice, and that it was not done before, but onely the epistles of St. Paul and the holy Gospel were read. *Which words are repeated by Alcuinus, Amalarius, Rabanus Maurus, Walafridus Strabo, Berno Augiensis, and several other Ritualists and Historians.*

(*b*) Strab. de reb. eccles. c. XXII. Antiphonas ad introitum dicere Cælestinus papa XLV. instituit, sicut legitur in gestis pontificum Romanorum, quum ad eius vsque tempora, ante sacrificia lectio vna Apostoli tantum & euangelii legeretur.

(*c*) Cassian. lib. II. c. VI. Quibus (psalmis duodecim) lectiones geminas adiungentes, id est, vnam veteris & aliam noui testamenti, tamquam a se eas traditas & velut extraordinarias volentibus tantum ac diuinarum scripturarum memoriam possidere adsidua meditatione studentibus addiderant. In die vero sabbati vel dominico vtrasque de nouo recitant testamento, id est, vnam de apostolo vel actibus apostolorum & aliam de euangeliis. Quod etiam totis quinquagesimæ diebus faciunt, hi quibus lectio curæ est seu memoria.

(*d*) Constitut. lib. II. c. LVII. *μέσον δὲ ὁ ἀναγνώστης ἐφ' ὑψηλοῦ τινος ἑστὼς ἀναγινωσκέτω τὰ Μωσέως, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, καὶ τῶν κριτῶν, καὶ τῶν βασιλειῶν, τὰ τῶν παραλειπομένων, καὶ τὰ τῆς ἐπανόδου· πρὸς τούτοις τὰ τοῦ Ἰὼβ καὶ τοῦ Σολομῶντος καὶ τὰ τῶν ἑκκαίδεκα προφητῶν, ἀνὰ δύο δὲ γενομένων ἀναγνωσμάτων, ἕτερός τις τοὺς τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνους, καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίχια ὑποψαλλέτω· μετὰ τοῦτο αἱ πράξεις αἱ ἡμέτεραι ἀναγινωσκέσθωσαν, καὶ ἐπιστολαὶ Παύλου, ἃς ἐπέστειλε ταῖς ἐκκλησίαις καθ' ὑφήγησιν τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ μετὰ ταῦτα διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ εὐαγγέλια κ. τ. λ. Medius*

loquitur lectionibus, earumque duas ex *Mose* & prophetis, praeter psalmos, & duas ex epistolis vel actis apostolorum & euangeliis fieri dicit. Iterum [*e*] lectionis prophetarum die dominico meminit. Et alio loco [*f*], legis, prophetarum, psalmorum ac euangeliorum. Et rursus, legis, prophetarum [*g*], epistolarum, actorum & euangeliorum. Ita IVSTINVS MARTYR negotium christianorum conuentuum die dominico describens, de lectione [*h*] scripturae prophetarum aeque ac apostolorum loquitur. Similiter CHRYSOSTOMVS [*i*] quosdam, qui negligenter in ecclesia auscultare solebant, reprehendens, dicit:

quidem lector in quodam loco excelso stans, legat libros Mosis, & Iesu filii Nauis, Iudicum & Regnorum, & Paralipomenon & quae de populi reditu conscripta sunt; adhaec Iobi & Salomonis volumina, simulque sexdecim prophetarum. Peractisque per binos lectionibus, quidam alius Dauidis hymnos psallat, & populus extrema versuum succinat. Dein acta nostra recitentur & epistola Pauli, quas sancti spiritus ductu ad ecclesias misit. Postea diaconus vel presbyter legat euangelia &c.

(*e*) Id. lib. II. c. LIX. ἐν ᾗ (ἡμέρᾳ κυριακῇ) προφητῶν ἀνάγνωσις, καὶ εὐαγγελίου κήρυξις καὶ θυσίας ἀναφορὰ καὶ τροφῆς ἱερᾶς δωρεά. *In quo (die dominico) habeatur* lectio prophetarum, *euangelii praedicatio, sacrificii oblatio & sacri cibi donum.*

(*f*) Id. lib. V. c. XIX. ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συναθροιζόμενοι γρηγορεῖτε προσευχόμενοι καὶ δεόμενοι τοῦ θεοῦ ἐν τῇ διανυκτερεύσει ὑμῶν, ἀναγινώσκοντες τὸν νόμον, τοὺς προφήτας, τοὺς ψαλμοὺς, μέχρις ἀλεκτρυόνων κραυγῆς, καὶ βαπτίσαντες ὑμῶν κατηχουμένους καὶ ἀναγνόντες τὸ εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ κ. τ. λ. *In ecclesia congregati in vnum, vigiliis, orationibus, & ad Deum precibus vacate, in pernoctatione vestra* legem, prophetas ac psalmos legite, *vsque ad gallorum cantum, & baptismum conferte vestris catechumenis;* & recitato euangelio *in timore ac tremore Dei &c.*

(*g*) Ibid. lib. VIII. c. V. μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, τῶν τε ἐπιστολῶν ἡμῶν καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν εὐαγγελίων ἀσπαζέσθω ὁ χειροτονηθεὶς τὴν ἐκκλησίαν. *Post lectionem legis & prophetarum ac epistolarum nostrarum & actorum atque euangeliorum, ordinatus ecclesiam salutet.*

(*h*) Iustin. Mart. apol. II. p. 98. τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται. *Solis, qui dicitur, die, omnium, qui vel in oppidis vel ruri degunt, in eundem locum conuentus fit: & commentaria apostolorum aut scripta prophetarum, quoad tempus fert, leguntur.*

(*i*) Chrysostom. hom. XXIV. in Roman. p. 270. (p. 329. edit. Francof.) ὁ μάτην

Tu, qui frustra huc ingressus es, responde, quis hodie propheta, quis apostolus nobis, deque quibus rebus lectus sit. Speciatim librum *Genesis* semper tempore ieiunii quadragesimalis fuisse lectum narrat, de qua re mox plura obseruatione sequente. BASILIVS [k] in homilia quadam sua, qua ad baptismum suscipiendum homines adhortatur, diuersarum lectionum meminit, ista die præter psalmos recitatarum, quarum prima ex primo capite *Iesaiæ*, secunda ex secundo capite *actorum*, tertia e *Matthæi* vndecimo fuerit. In alia homilia [l] loquitur de psalmis, prouerbiis, epistolis ac euangeliis tamquam isto die lectis. MAXIMVS episcopus *Taurinensis* in homilia quadam in epiphaniam [m] lectiones isto die ex *Iesaiæ* sexagesimo cap. *Matthæi* secundo & *Ioan-*

ἐνταῦθα εἰσελθὼν, εἰπὲ τίς προφήτης, τίς ἀπόστολος σήμερον διελέχθη ὑμῖν, καὶ περὶ τίνων.

(*k*) Basil. homil. XIII. de bapt. tom. I. p. 409. σὺ δὲ, διὰ προφητῶν διδασκόμενος· λούσασθε, καθαροὶ γίνεσθε· διὰ ψαλμῶν νουθετούμενος· προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, φωτίσθητε· δι' ἀποστόλων εὐαγγελιζόμενος· μετανοήσατε καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ λήψεσθε τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος· ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κυρίου προσλαμβανόμενος, λέγοντος, δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. ταῦτα γὰρ πάντα σήμερον συνέδραμε πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν. κ.τ.λ. *Tu persancte a prophetis edoctus es: Lauamini, mundi estote. Per psalmos admonitus: Accedite ad eum & illuminemini. Per apostolos item ac prophetas instructus: Pœnitentiam agite & in nomine domini nostri Iesu Christi in remissionem peccatorum baptizemini, & sancti spiritus promissionem accipietis. Denique ab ipso domino inuitatus, dicente: Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis & ego reficiam vos.* Hæc enim hodie omnia in lectione concurrerunt.

(*l*) Basil. homil. XXI. in Lacizis p. 460. ἀναλέξασθέ μοι τὰς μνήμας τῶν ἐξ ἑωθοῦ παραναγνωσθέντων ὑμῖν λογίων πνευματικῶν, διδασκαλίας ψυχωφελοῦς, θεραπείας ψυχῶν· μνήσθητε τῶν ψαλμικῶν διδαγμάτων· συναγάγετέ μοι τὰς παροιμιώδεις ὑποθήκας, ἐρευνήσατε τῶν ἱστοριῶν τὸ κάλλος· πρόσθετε τούτοις τὰς ἀποστολικὰς παραινέσεις ἐπὶ πᾶσιν, ὥσπερ κορωνίδα, ἐπίθετε τῶν εὐαγγελικῶν ῥημάτων τὴν μνήμην κ.τ.λ. *Recordemini quæso ex his spiritualibus* sermonibus, qui lecti sunt *vobis hora matutina, doctrinarum vtilium, nostrarum animarum medicinæ. Reminiscamini eorum, quæ sunt in* psalmis, *monitionum.* Prouerbialia præcepta, *historiæ pulchritudinem, exemplaque inuestigate: his addite* apostolica mandata. *In omnibus vero, tamquam coronida perfectionemque,* verba euangelica *coniungite.*

(*m*) Maxim. Taurin. hom. IV. in Epiphan. (tom. VI. bibl. patr. max. p. 10. 11. ed. Lugdun. MDCLXXVII.) Ait prophetarum præcipuus Isaias, *sicut audistis,*

nis

nus primo fuiſſe factas, dicit. AVGVSTINVS nonnumquam epiſtolæ ac euangelii meminit. In aliis autem locis diſertam mentionem facit [*n*] lectionis prophetarum, ſpeciatim prophetæ *Michæ* & horum verborum capitis ſexti: *Si quid Iehoua requiſiuit abs te, niſi vt exerceas ius & ames benignitatem & modeſte ambules Deo tuo?* quæ ſermonis eius, iſto die recitati, thema erant. In eccleſiis *Gallicanis* adhuc maior huius praxis euidentia eſt. Nam CAESARIVS epiſcopus *Arelatenſis* [*o*] in homilia quadam ſua, a MABILLONIO citata, hoc argumento ad populum vtitur, cur per integrum diuini cultus tempus durare in eccleſia debeant, quia lectiones non ita proprie *miſſæ* dicantur, vti quidem oblatio ſiue conſecratio corporis ac ſanguinis *CHRISTI*. Nam lectiones ſiue propheticas, ſiue apoſtolicas, ſiue euangelicas etiam in domibus ſuis legere vel alios legentes audire, conſecrationem vero corporis vel ſanguinis *CHRISTI* non alibi, niſi in domo Dei audire vel videre poſſe. Vnde manifeſto colligitur, lectiones tunc temporis in eccleſia tam de prophetis, quam epiſtolis ac euangeliis fuiſſe lectitatas. Atque ita in narratione de collatione inter catholicos & *Arianos* tempore *Gundobadi* regis *Burgundionum*, quam ſupra [*] ex eodem docto ſcriptore memorandi habuimus occaſionem, in vigilia, quæ nocte, collationem iſtam antegreſſa, celebrata fuit, quatuor lectiones reci-

fratres cariſſimi: *Illuminare, illuminare Hieruſalem* cetera. - - Ait namque beatiſſimus Matthæus euangeliſta: *Ecce magi ab oriente aduenerunt dicentes*, cetera. - - Iudæus Chriſtum videt, inuidet, *ſicut lectum eſt, In ſua venit, & ſui eum non receperunt.*

(*n*) Auguſtin. homil. CCXXXVII. de temp. p. 384. (p. 111. b. ed. Baſil.) Memini, ſuperiore dominico quid promiſerim. Quum enim de ſancto propheta quid lectum fuerat, aliquid exponere voluiſſem: lectum autem fuerat quærenti homini, quibus ſacrificiis placaret Deum; renuntiatum eſt, nihil ab illo Deum requirere, niſi facere iudicium & iuſtitiam, & diligere miſericordiam paratumque eſſe, ire cum domino Deo ſuo.

(*o*) Cæſar. Arelat. de non recedendo ab eccleſia &c. ap. Mabillon. de liturg. Gallican. lib. I. c. IV. n. IV. Non tunc fiunt miſſæ, quando diuinæ lectiones in eccleſia recitantur, ſed quando munera offeruntur, & corpus vel ſanguis domini conſecratur: Nam lectiones, ſiue propheticas, ſiue apoſtolicas, ſiue euangelicas, etiam in domibus veſtris aut ipſi legere, aut alios legentes audire poteſtis; Conſecrationem vero corporis & ſanguinis domini non alibi niſi in domo Dei, audire vel videre poteritis.

(*) Cap. I. §. II. ſub litt. (l) pag. 5.

tatæ esse dicuntur, vna quidem ex *Mose*, alia ex *Iesaia* propheta, tertia ex euangeliis, & quarta ex epistolis. In veteri *lectionario Gallicano*, a MABILLONIO publicato, semper lectio ex veteri testamento habetur ante epistolam & euangelium: Et in sabbato sancto, proximo videlicet ante diem paschatis [p], non minus duodecim lectiones præscribuntur ex *Genesi*, *Exodo*, *Iosua*, *Iesaia*, *Hesekiele*, *Daniele* & *Iona*, præter *epistolam* & *euangelium*, quæ sequuntur. Porro ex canonibus concilii *Laodiceni* [q]

(p) Lection. Gallican. ap. Mabillon. de liturg. Gallic. lib. II. p. 137. 138. 139. 140.

(q) Concil. Laodic. can. LIX. Ὅτι οὐ δεῖ ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐδὲ ἀκανόνιστα βιβλία, ἀλλὰ μόνα τὰ κανονικὰ τῆς καινῆς καὶ παλαιᾶς διαθήκης. *Quod non oportet priuatos & vulgares aliquos psalmos dici in ecclesia, nec libros non canonicos, sed solos canonicos veteris & noui testamenti.* Can. LX. Ὅσα δεῖ βιβλία ἀναγινώσκεσθαι τῆς παλαιᾶς διαθήκης· α΄ Γένεσις κόσμου· β΄ Ἔξοδος ἐξ Αἰγύπτου· γ΄ Λευιτικόν· δ΄ Ἀριθμοί· ε΄ Δευτερονόμιον· ϛ΄ Ἰησοῦς Ναυῆ· ζ΄ Κριταί· Ῥούθ· η΄ Ἐσθήρ· θ΄ Βασιλειῶν α΄, β΄. ι΄ Βασιλειῶν γ΄, δ΄. ια΄ Παραλειπόμενα α΄, β΄. ιβ΄ Ἔσδρας α΄, β΄. ιγ΄ Βίβλος ψαλμῶν ρν΄. ιδ΄ Παροιμίαι Σολομῶντος. ιε΄ Ἐκκλησιαστής. ιϛ΄ Ἆσμα ᾀσμάτων. ιζ΄ Ἰώβ. ιη΄ Δώδεκα προφῆται. ιθ΄ Ἡσαΐας. κ΄ Ἱερεμίας καὶ Βαρούχ, Θρῆνοι καὶ ἐπιστολαί. κα΄ Ἰεζεκιήλ· κβ΄ Δανιήλ. Τὰ δὲ τῆς καινῆς διαθήκης, ταῦτα. Εὐαγγέλια τέσσαρα, κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μάρκον, κατὰ Λουκᾶν, κατὰ Ἰωάννην. Πράξεις ἀποστόλων. Ἐπιστολαὶ καθολικαὶ ἑπτά, οὕτως· Ἰακώβου μία, Πέτρου δύο, Ἰωάννου τρεῖς, Ἰούδα μία. Ἐπιστολαὶ Παύλου δεκατέσσαρες· πρὸς Ῥωμαίους μία, πρὸς Κορινθίους δύο, πρὸς Γαλάτας μία, πρὸς Ἐφεσίους μία, πρὸς Φιλιππησίους μία, πρὸς Κολοσσαεῖς μία, πρὸς Θεσσαλονικεῖς δύο, πρὸς Ἑβραίους μία, πρὸς Τιμόθεον δύο, πρὸς Τίτον μία, πρὸς Φιλήμονα μία. *Hæc sunt, quæ legi oportet ex veteri testamento: I. Genesis. II. Exodus, id est: Exitus ex Aegypto. III. Leuiticum. IV. Numeri. V. Deuteronomium. VI. Iesus Naue, VII. Iudices. Ruth. VIII. Hester. IX. Regnorum I & II. X. Regnorum III & IV. XI. Paralipomenon I & II. XII. Esdræ I & II. XIII. Liber psalmorum CL. XIV. Prouerbia Salomonis. XV. Ecclesiasticus. XVI. Canticum canticorum. XVII. Iob. XIIX. duodecim prophetæ. XIX. Iesaias. XX. Ieremias & Baruch, lamentationes & epistolæ. XXI. Ezechiel. XXII. Daniel. Noui autem testamenti hæc: Euangelia quatuor, secundum Matthæum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Ioannem. Actus apostolorum. Epistolæ catholicæ septem, videlicet Iacobi vna, Petri duæ, Ioannis tres, Iudæ vna. Epistolæ Pauli quatuordecim: Ad Romanos vna, ad Corinthios duo, ad Galatas vna, ad Ephesios vna, ad Philippenses vna, ad Colossenses vna, ad Thessalonicenses duæ, ad Hebræos vna, ad Timotheum duæ, ad Titum vna, ad Philemonem vna.*

& con-

& concilii *Carthaginensis* [r], nec non e *catechesibus* CYRILLI [s] apparet, omnes tam veteris quam noui testamenti libros tum fuisse lectos in ecclesia. Catalogum enim nobis exhibent librorum, qui in ecclesia legi possint, vel non possint, inter quos omnes libri veteris testamenti recensentur, tamquam qui tum in publico ecclesiæ ministerio reuera lecti sint; & CYRILLVS catechumenis suis haud alios priuatim legere permittit, quam libros veteris ac noui testamenti, quos ab illis tuto legi posse existimat, quia publice in ecclesia legantur.

§. III.

Certis temporibus & solemnitatibus certæ lectiones præscriptæ.

QVAE iam facienda est obseruatio, ad methodum legendi scripturas attinet, quæ semper ad certam facta fuisse videtur regulam, vt vt in diuersis ecclesiis variantem. AVGVSTINVS [t] certas lectiones certis temporibus ac solemnitatibus adsignatas esse dicit, vt aliæ earum loco legi non possint. Speciatim in festiuitate paschali per quatuor dies sibi succedentes histori-

(r) Concil. Carth. III. c. XLVII. Placuit, vt præter scripturas canonicas nihil in ecclesia legatur sub nomine diuinarum scripturarum. Sunt autem canonicæ scripturæ, Genesis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuteronomium, Iesus Naue, Iudicum, Ruth, Regnorum libri quatuor, Paralipomenon libri duo, Iob, Psalterium Dauidicum, Salomonis libri quinque, Libri duodecim prophetarum, Iesaias, Ieremias, Ezechiel, Daniel, Tobias, Iudith, Esther, Esdræ libri duo, Macchabæorum libri duo. Noui autem testamenti, euangeliorum libri quatuor, Actuum apostolorum liber vnus, Pauli apostoli epistolæ tredecim, eiusdem ad Hebræos vna: Petri apostoli duæ, Ioannis apostoli tres, Iudæ apostoli vna, & Iacobi vna, Apocalypsis Ioannis, liber vnus.

(s) Cyrill. catech. IV. n. XXII. p. 66. 67. Not. Quum recensio librorum paullo largior sit, placet tantum transcribere, quæ ei subiungit: *τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἔξω κείσθω ἐν δευτέρῳ· καὶ ὅσα μὲν ἐν ἐκκλησίαις μὴ ἀναγινώσκεται, ταῦτα μηδὲ κατὰ σαυτὸν ἀναγίνωσκε, καθὼς ἤκουσας. Reliqua omnia extranea secundoque loco habeantur: & quæ in ecclesiis non leguntur, ea omnia neque per te legas, quemadmodum audiuisti.*

(t) Augustin. exposit. in 1 Ioh. in præfat. tom. IX. pag. 835. (p. 175. edit. Basil. MDLXIX.) Meminit sanctitas vestra, euangelium secundum Ioannem ex ordine lectionum nos solere tractare. Sed quia nunc interposita est solemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex euangelio lectiones oportet in ecclesia recitari, quæ ita sunt annuæ, vt aliæ esse non possint: ordo ille, quem susceperamus, necessitate paullulum intermissus est, non omissus.

am

am resurrectionis CHRISTI [u] ex quatuor euangeliis recitari, narrat. Die passionis [x] historiam passionis ex solo euangelio *Matthæi;* Omnibus autem diebus inter pascha & pentecosten [y] actus apostolorum dicit legi. Quod vltimo loco dicitur, id frequenter etiam memoratur CHRYSOSTOMO, qui integrum sermonem habet, quo huius rei rationes enarrat. Multarum rerum heic mentionem facit, quæ ad hoc argumentum lectionum, ex præscripto & ad regulam faciendarum, pertinent. Primo loco narrat [z], quemadmodum ex constitutione ecclesiæ die passionis saluatoris nostri omnia legantur, quæ ad crucem pertineant, & in magno sabbato, quæ de traditione, cruce, morte ac sepultura ipsius agant. Addit etiam [a], in die paschatis ea legi, quæ resurrectionem eius condoceant, & in

(u) Augustin. serm. CXXXIX. de tempore. In die sancto paschæ. (tom. X. p. 902. edit. Basil.) Per hos dies, sicut recolit caritas vestra, solemniter leguntur euangelicæ lectiones, ad resurrectionem domini pertinentes. Serm. CXL. eodem die. (ibid. p. 905.) Hesterno die, id est nocte, lecta est ex euangelio resurrectio saluatoris. Lecta est autem ex euangelio secundum Matthæum. Hodie vero, sicut audistis pronuntiare lectorem, recitata est nobis domini resurrectio, sicut Lucas euangelista conscribit. Serm. CXCI. eodem die. Resurrectio domini nostri Iesu Christi ex more legitur his diebus ex omnibus libris sancti euangelii. Serm. CXCIIII. Feria tertia paschæ. Resurrectio domini nostri Iesu Christi & hodie recitata est: sed de altero libro euangelii, qui est secundum Lucam. Primo enim lecta est secundum Matthæum, hesterna autem die secundum Marcum, hodie secundum Lucam. Serm. CXLVIII. Feria quarta paschæ. Et hodie lectio recitata est, de his, quæ facta sunt post resurrectionem domini, secundum euangelistam Ioannem.

(x) Aug. serm. CXLIII. de tempore p. 320. (p. 915. edit. Basil.) Passio, quia vno die legitur, non solet legi, nisi secundum Matthæum.

(y) Augustin. tract. VI. in Ioan. tom. IX. p. 24. (p. 56. 57. edit. Basil.) Actus apostolorum testes sunt, ille liber canonicus omni anno in ecclesia recitandus. Anniuersaria solemnitate post passionem domini nostis, illum librum recitari: vbi scriptum est, quomodo conuersus sit apostolus & ex persecutore prædicator factus.

(z) Chrysost. homil. LXIII. Cur in pentecoste acta legantur tom. V. pag. 949. (homil. LXVI. p. 849. edit. Francof.) ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σταυροῦ τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ πάντα ἀναγινώσκομεν· ἐν τῷ σαββάτῳ τῷ μεγάλῳ πάλιν, ὅτι παρεδόθη ἡμῶν ὁ κύριος, ὅτι ἐσταυρώθη, ὅτι ἀπέθανε τὸ κατὰ σάρκα, ὅτι ἐτάφη. *In die crucis omnia legimus, quæ ad crucem pertinent; in magno sabbato rursus, traditum esse dominum nostrum, crucifixum esse, mortuum esse secundum carnem, & sepulcro conditum.*

(a) Chrysostom. ibid. p. 952. (p. 852. c.) ὥσπερ γὰρ τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ

singu-

ſingulis feſtis, quæ in ſingulis acciderint. Quærendum igitur reſtare dicit, cur acta apoſtolorum, quæ miraculorum poſt pentecoſten ab eis patratorum, hiſtoriam contineant, non potius poſt quam ante pentecoſten legantur? Ad quod reſpondet, miracula apoſtolica, in iſto libro perſcripta, eſſe demonſtrationem reſurrectionis ſeruatoris noſtri: Quod igitur dominicæ reſurrectionis maxime fidem faciat, hoc ſtatim poſt crucem & reſurrectionem patres legi ſtatuiſſe, vt homines manifeſtam & indubitatam reſurrectionis probationem haberent. Vt adeo, licet lectiones, in aliis feſtiuitatibus recitari ſolitæ, ad ea pertinuerint, quæ in iſtis fuerint patrata, peculiari tamen de cauſſa acta apoſtolorum, hiſtoriam rerum poſt pentecoſten geſtarum complexa, ante pentecoſten lecta ſint, quia tempori, dominicam reſurrectionem proxime excipienti, magis conueniebant. Quam ob cauſſam generalis regula per totam eccleſiam facta eſt, vt acta apoſtolorum hoc tempore legerentur, vti CHRYSOSTOMVS non tantum heic, ſed in multis etiam aliis ſcriptorum ſuorum locis teſtatur. In homilia in illud,

σταυρῷ ἀναγινώσκομεν, καὶ τὰ ἐν τῇ ἀναστάσει ὁμοίως· καὶ τὰ ἐν ἑκάστῃ ἑορτῇ γεγονότα τῇ αὐτῇ πάλιν ἀναγινώσκομεν, οὕτως ἔδει καὶ τὰ θαύματα τὰ ἀποστολικὰ ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν ἀποστολικῶν σημείων ἀναγινώσκεσθαι· τίνος οὖν ἕνεκεν οὐ τότε αὐτὰ ἀναγινώσκομεν, ἀλλ' εὐθέως μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν, ἀκούσατε μετὰ ἀκριβείας τὴν αἰτίαν ἅπασαν· μετὰ τὸν σταυρὸν εὐθέως ἀνάστασιν καταγγέλλομεν τοῦ Χριστοῦ, τῆς δὲ ἀναστάσεως ἀπόδειξίς ἐστι τὰ σημεῖα τὰ ἀποστολικά, τῶν δὲ σημείων ἀποστολικῶν διδασκαλεῖόν ἐστι τοῦτο τὸ βιβλίον· ὃ τοίνυν μάλιστα πιστοῦται τὴν ἀνάστασιν τὴν δεσποτικήν, τοῦτο μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ζωηφόρον ἀνάστασιν εὐθέως οἱ πατέρες ἐνομοθέτησαν ἀναγινώσκεσθαι· διὰ τοῦτο τοίνυν, ἀγαπητοί, μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐθέως ἀναγινώσκομεν τὰ σημεῖα τῶν ἀποστόλων, ἵνα ἔχωμεν σαφῆ καὶ ἀναμφισβήτητον τῆς ἀναστάσεως τὴν ἀπόδειξιν. *Quemadmodum ea, quæ ad crucem pertinent, in die legimus crucis, & in reſurrectione item & in ſingulis feſtis, quæ in ſingulis acciderunt: ſic & miracula oportuit apoſtolica in apoſtolicorum miraculorum diebus legi. Cur igitur non illa tum legimus, ſed ſtatim poſt crucem & reſurrectionem, cauſſam omnem diligenter attendite. Statim poſt crucem reſurrectionem Chriſti adnuntiamus: porro demonſtratio reſurrectionis miracula ſunt apoſtolica: atqui nihil aliud eſt liber iſte, quàm apoſtolicorum ſchola miraculorum. Quod igitur dominicæ reſurrectionis maxime fidem facit, hoc ſtatim poſt crucem & vitæ largitricem reſurrectionem patres legi ſtatuerunt. Hanc igitur ob cauſſam, dilectiſſimi, ſtatim poſt crucem ac reſurrectionem miracula legimus apoſtolorum, vt manifeſtam & indubitatam reſurrectionis probationem habeamus.*

Saulus adhuc spirans minas & cædem Act. IX. hanc rationem reddit, quamobrem non ex ordine in quamlibet huius libri partem sermonem habere [*b*] possit, quia videlicet lex ecclesiæ hunc librum deponi post pentecosten, & vna cum fine solemnitatis istius lectionem libri terminari iubeat. Alio loco [*c*] præceptum esse dicit, vt in ista solemnitate legatur, nec in vlla alia anni parte ordinarie eum legi. Et alio loco [*d*] hanc adfert rationem, cur in hebdomade magna a sermonibus in Genesin habendis destiterit, quia aliarum sanctarum feriarum aduentus ad alios sermones ipsum perduxerit, lectionibus in ecclesia tum factis congruos, exempli gratia, in proditorem *Iudam*, in passionem & resurrectionem dominicam, quo tempore in manus se accepisse dicit actus apostolorum, & a paschate inde vsque ad pentecosten eos explicasse. Eumdem ordinem inter *Aegyptios* obseruatum esse, auctor est CASSIANVS [*e*]. Atque ita in ecclesiis *Gallicanis* obtinuisse, ex antiquo *lectionario Gallicano* apparet. Nam singulis propemodum diebus inter pascha & pentecosten, exceptis diebus rogationum & paucis aliis, duæ lectiones legi iubentur ex apocalypsi & actibus apostolorum. Vnde porro concludi licebit, lectionem apocalypsis bonam partem huic tempori in ecclesia *Gal-*

(*b*) Chrysost. homil. XLVII. tom. V. p. 637. (hom. L. p. 569. edit. Francof.) *τῶν πατέρων ὁ νόμος κελεύει μετὰ τὴν πεντηκοστὴν ἀποτίθεσθαι τὸ βιβλίον, καὶ τῷ τέλει τῆς ἑορτῆς ταύτης συγκαταλύεται καὶ ἡ τοῦ βιβλίου ἀνάγνωσις. Post pentecosten deponi librum lex patrum iubet, & vna cum fine solemnitatis huius lectio libri terminatur.*

(*c*) Homil. XLVIII. in inscriptionem altaris act. XVII. tom. V. p. 650. (homil. LI. p. 580. 581. edit. Francof.) *σήμερον βουλόμεθα ἀπὸ τῶν πράξεων τῶν ἀποστόλων εἰπεῖν· ------ δεῖ τοίνυν ἐξετάσαι, τίς ὁ γράψας, καὶ πότε ἔγραψε, καὶ περὶ τίνων, καὶ τίνος ἕνεκεν τῇ ἑορτῇ ταύτῃ νενομοθέτηται αὐτὸ ἀναγινώσκεσθαι· τάχα γὰρ οὐκ ἀκούετε διὰ παντὸς τοῦ ἔτους ἀναγινωσκομένου τοῦ βιβλίου. Hodierno die volumus de apostolorum actis verba facere. - - - Disquirendum nobis est, quis scripserit, & quando scripserit, & de quibus, & qua de caussa præceptum sit, vt ille in hac solemnitate legeretur. Nam toto fortassis anno legi librum non auditis.*

(*d*) Homil. XXXIII. in Genes. p. 478. (p. 369. c. edit. Francof.) cit. lib. XIII. c. VI. §. II; sub litt. (h) vol. V. p. 202.

(*e*) Cassian. lib. II. c. VI. In die vero sabbati vel dominico vtrasque de nouo recitant testamento, id est, vnam de apostolo, vel *actibus apostolorum*, & aliam de euangeliis. *Quod etiam totis quinquagesimæ diebus faciunt.*

licana

licana fuiſſe præſcriptam. Et hoc modo in eccleſiis *Hiſpanicis* ex præſcripto concilii *Toletani* quarti [*f*] obtinuit, quod eam, durante hoc temporis interuallo, legi iubet, excommunicationem denuntians non obſequentibus. Tempore quadrageſimali librum Geneſis legere ſolebant, vti ex CHRYSOSTOMO planum eſt, cuius decantatiſſimi ſermones, *ἀνδριάντες* vocati, quia de ſtatuis imperatoris, quas populus *Antiochenus* ſeditione facta deiecerat, tempore quadrageſimali habiti fuere. Horum in vno [*g*] dicit, ſe iſthoc die lectum tractare velle librum, qui erat liber Geneſis; & quidem prima eius verba: *In principio fecit Deus cælum & terram*, fore ſermonis ſui argumentum. In alio ſermone [*h*], in eadem verba ſub initium quadrageſimæ habito, hanc lectionem iſto die populo recitatam eſſe dicit. Et hanc ipſam ob cauſſam duas quadrageſimas concionando in librum Geneſis transegit, quia tum in eccleſia ex ordine lectus fuit. Nam triginta duos priores harum homiliarum *Conſtantinopoli* habuit tempore quadrageſimali, anno quidem tertio poſt, quam epiſcopus creatus erat ann. CCCC vel CCCCI; verum ſolemnitatum paſſionalis, paſchalis, & pentecoſtalis interuentus a dicendorum conſequentia ipſum impediebat, adeoque de aliis rebus ſermones, præſenti tempori

(*f*) Concil. Tolet. IV. c. XVI. Si quis apocalypſin a paſcha vſque ad pentecoſten miſſarum tempore in eccleſia non prædicauerit, excommunicationis ſententiam habebit.

(*g*) Chryſoſt. homil. VII. ad popul. Antioch. tom. I. p. 107. (p. 94. b. ed. Francof. MDCXCVIII.) τὸ σήμερον ἡμῖν ἀναγνωσθὲν μεταχειριοῦμαι βιβλίον· καὶ εἰ δοκεῖ, τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καὶ τὸ προοίμιον, ὃ δοκεῖ μάλιστα, μηδὲ ἴχνος ἐμφαίνειν παραμυθίας, ἀλλὰ καὶ καθόλου παρακλητικῶν ἀλλοτριοῦσθαι λόγων, εἰς μέσον προθεὶς, ὃ λέγω, ποιήσω φανερόν· τί ποτ' οὖν ἐστι τὸ προοίμιον; ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, κ.τ.λ. Hodie lectum tractabo librum: *& ſi libet, ipſius principium & proœmium, quod maxime videtur neque conſolationis veſtigium demonſtrare, ſed à conſolatoriis penitus verbis alienum eſſe, in medium proponens, quod dicam, manifeſtum faciam. Quod tandem eſt hoc proœmium?* In principio fecit Deus cælum & terram &c.

(*h*) Id. Serm. I. in Geneſ. tom. II. p. 880. (p. 725. d. edit. Francof.) λεπτοτέρων κατατολμήσωμεν νοημάτων, περὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάττης καὶ τοῦ λοιποῦ τῆς κτίσεως φιλοσοφοῦντες σώματος· ταῦτα γὰρ ἡμῖν ἀνεγνώσθη σήμερον. *Altum nobis pelagus incedendum eſt, volentibus de cæli & terræ ac maris corporibus philoſophari.* Hæc enim hodie lectio nobis recitata eſt.

 con-

congruos, recitabat, vt ipse [i] nobis narrat. Postea, pristino opere resumto, *commentarium in Genesin*, triginta duas homilias anno sequenti subiungens, absoluebat. Vnde manifestum est, Genesin tunc tempore quadragesimali, vt actus apostolorum diebus pentecostalibus, fuisse lectam, adeoque CHRYSOSTOMVM sermones suos ordini lectionum, tunc in ecclesia praescripto, accommodasse. Praeterea ex AMBROSIO constat, libros *Iobi* & *Ionae* prophetae per hebdomadem passionalem legi consueuisse. Nam loquens de sermone quodam, quem ad populum hoc tempore habuerat, ait [k]: *Audistis filii, librum legi Iob, qui solenni & munere est decursus & tempore.* Et iterum [l], *Sequenti die lectus est de more liber Ionae.* Hoc est, vti PAGIVS [m] scite obseruat, feria tertia magnae hebdomadis. Hanc autem

(i) Chrysost. homil. XXXIII. in Genes. p. 480. (p. 372. edit. Francof.) ἀνέβη δὲ Ἀβραὰμ ἐξ Αἰγύπτου, αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ πάντα τὰ αὐτοῦ, καὶ Λὼτ μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἔρημον· ἐνταῦθα τὸν λόγον καταλύσαντες, τὰς μεταξὺ πάσας ἡμέρας εἰς τὴν περὶ τῶν κατεπειγόντων διδασκαλίαν αὐτὸν μετηγάγομεν. *Adscendit autem Abram ex Aegypto, ipse & vxor eius & omnia quae erant illius, & Loth cum ipso in solitudinem. Heic sermonem missum fecimus, & eum mediis diebus transtulimus in doctrinam, quam requirebant tunc occurrentes feriae.* Vid. etiam pag. 369. cit. lib. XIII. c. V. §. II. vol. V. p. 202. Seuerian. Gabalens. homil. I. in Genes. ap. Combefis. auctar. nouiss. p. 214. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Οἶδα μὲν οὖν, ἀδελφοί, ὅτι τὰ λεπτὰ ταῦτα ζητήματα δυσχερῆ φαίνεται ταῖς τῶν πολλῶν διανοίαις· ἀλλὰ δεῖ ἐν ἡμέρᾳ νηστείας νηφούσαις μᾶλλον ταῖς ψυχαῖς περὶ τῶν βαθυτέρων νοημάτων διαλέγεσθαι. *In principio creauit Deus caelum & terram. Scio equidem, fratres, subtiles has quaestiones vulgi animis videri molestas esse: oportet tamen in die ieiunii sobriis magis mentibus altiora sensa enarrare.* August. serm. LXXI. de tempore. (tom. X. opp. p. 737. edit. Basil.). *Lectio illa, fratres carissimi, in qua beatus Abraham Isaac filium suum in holocaustum legitur obtulisse, ideo in ordine suo diebus quadragesimae non recitatur, quia, sicut ipsi nostis, in vigiliis paschae propter sacramentum dominicae passionis reseruatur. Et quia tunc non est in spatio, vt de ista possit aliquid dici, nunc, si videtur, expositionem eius, secundum quod eam patres nostri inspirante domino tractauerunt, caritatis vestrae auribus, quantum possumus, breuiter intimemus.*

(k) Ambros. epist. XXXIII. ad Marcellin. soror. p. 160. edit. Basil. MDLXVII.

(l) Ibid. p. 162.

(m) Pagi critic. in Baron. an. CCCLXXXVII. n. IV. (n. V. p. 568. edit. Antuerp. MDCCV.) Postea ait: *Sequenti die* (nempe feria tertia, die XXXI. Martii, non autem feria secunda, vt putauit Baronius) *lectus est de more liber Ionae* &c.

anti-

antiquiſſimam fuiſſe eccleſiæ regulam, ex ORIGENIS apparet commentario, quem HILARIVS, narrante HIERONYMO [n], in Latinum ſermonem vertit. Nam ibi [o] non tantum dicit ORIGENES, quod liber *Iobi* per hebdomadem memoriæ paſſionis dominicæ ſacram legatur in eccleſia; ſed etiam huius inſtituti rationem explicat, quando ait: *In conuentu eccleſiæ, in diebus ſanctis legitur paſſio Iob, in diebus ieiunii, in diebus abſtinentiæ, in diebus, in quibus tamquam compatiuntur ii, qui ieiunant & abſtinent, admirabili illo Iob, in diebus, in quibus in ieiunio & abſtinentia ſanctam domini noſtri Ieſu Chriſti paſſionem ſectamur: vt terribilem eius paſſionem transeuntes ad beatam eius reſurrectionem venire mereamur, compaſſi nunc, vt & conregnemus, condolentes modo in tempore paſſionis, vt & congaudeamus poſt hoc in tempore reſurrectionis. Quam paſſionem dominus noſter Ieſus Chriſtus ad terras veniens in humano corpore ſuſtinuit pro omnium hominum ſalute, vt per paſſionem ſane mortem interficeret, per reſurrectionem vero ſuam recidiuam vitam cunctis oſtenderet. Cuius paſſionis atque reſurrectionis domini formam atque exemplum quia Iob paſſio in multis gerebat, ſicut ii, qui diligentius requiſierunt, repererunt: Merito etiam nunc in diebus paſſionis, in diebus ſanctificationis, in diebus ieiunii, beati Iob paſſio legitur, meditatur atque ſcrutatur.* Huc vſque ORIGENES. Verum in *lectionario Gallicano* [p] nulla libri *Iobi* mentio habetur, ſed tantum liber *Ionæ* in ſabbato magno, hoc eſt pridie paſchatos, legi dicitur. HIERONYMVS [q] dicere videtur, *Hoſeam* prophetam etiam in vigilia paſſionis dominicæ legi conſueuiſſe. Ait enim, *Pierii legi tractatum longiſſimum, quem* (martyr ille) *in exordio huius prophetæ (Hoſeæ) die vigiliarum dominicæ paſſionis extemporali & diſerto ſermone profudit.* CHRYSOSTOMVS [r] in homilia quadam in euangelium *Ioannis*, quod tunc interpretabatur, monet auditores ſuos, vt

(n) Hieron. contr. Vigilant. †.

(o) Orig. in Iob. lib. I. p. 366. (p. 227. e. f. edit. Pariſ. MDCIIII.)

(p) Lectiones Gallic. ap. Mabillon. de liturg. Gallic. p. 139. Lectio Ionæ prophetæ. Tempore illo factum eſt verbum domini ad Ionam, filium Amathi, dicens: Surge, vade in Niniuen &c.

(q) Hieron. procem. in Hoſeam ad Pammach.

(r) Chryſoſtom. homil. X. in Ioan. al. XI. edit. Sauil. p. 597. (p. 72. ed. Francof.) τί ποτ' ἦν, ἐστιν ὅπερ αἰτῶμαι ὑμᾶς; κατὰ μίαν σαββάτων, ἢ καὶ κατὰ σάββατον, τὴν μέλλουσαν ἐν ὑμῖν ἀναγνωσθήσεσθαι τῶν εὐαγγελίων περικοπήν, ταύτην

vna dierum in hebdomade domi suæ euangelicas legant lectiones, quas sequenti die dominica in ecclesia lectum & expositum iri, sciant. Id quod certam aliquam regulam ac ordinem supponit. Atque ita, licet perfectum lectionarium ex antiquitate non habeamus traditum, persuasi tamen sumus, lectionem scripturarum ad certam methodum & regulas, præsertim in maioribus solemnitatibus ac diebus festis ecclesiæ, fieri consueuisse. Primum huiusmodi kalendarium nonnulli HIPPOLYTI *canonem paschalem* esse existimant, in quo, vti supra [*] ostendimus, SCALIGER & GOTHOFREDVS designari putant, quæ pensa de scripturis singulis diebus festis legi oporteat. BVCHERIVS autem & alii aliam istius libri dant recensionem, vnde res in dubio relinquitur. Alius quidem liber sub nomine circumfertur HIERONYMI, qui vocatur *comes* siue *lectionarius*; sed optimæ notæ critici [s] pro spurio habent, & multo recentioris auctoris foetum esse, iudicant, quia lectiones

---

πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν μετὰ χεῖρας λαμβάνων ἕκαστος οἴκοι καθήμενος ἀναγινωσκέτω συνεχῶς, καὶ πολλάκις περισκοπείτω μετὰ ἀκριβείας τὰ ἐγκείμενα, καὶ βασανιζέτω ταῦτα καλῶς· καὶ τί μὲν σαφὲς, τί δὲ ἄδηλον σημειούσθω· τί δὲ αὐτῶν ἐναντίον εἶναι δοκεῖ, ἐκ ὂν δέ· καὶ πάντα ἁπλῶς διακωδωνίσαντες, οὕτως ἀπαντᾶτε πρὸς τὴν ἀκρόασιν. *Quid a vobis contendimus? vt vna dierum in hebdomade, vel saltem sabbato, curæ vobis sit euangelicas legere lectiones, quas ante has conciones in manibus habere, domi frequenter repetere, earum diligenter sensum disquirere, quid clarum, quid obscurum in his sit, adnotare velitis, quid pugnare videatur, quum non pugnet: ita omnibus penitus examinatis, his vos concionibus quam attentissimos exhibeatis.*

(*) Lib. XIII. cap. V. §. VI. vol. V. pag. 142.

(s) Stillingfleet Orig. Britan. chap. IV. p. 229. *Nothing but the Epistle and Gospel were read at Rome, as is shew'd already; which manifests, that the Book under St. Jerome's Name, called the* Lectionarius, *or* Comes, *must be counterfeit; Becaufe therein Lessons out of the Prophecie are set down: And the Authorities of Berno Augiensis, Micrologus and Radulphus Tingrensis which are the best Pamelius could find, are not great enough against so plain Evidence to the contrary, to prove this* Lectionarius *to have been made by St. Jerome. And he confesses, that Amalarius several times onely mentions the* Auctor Lectionarii *without St. Jerom's name, who lived a good while before them.*

Caue histor. litt. vol. I. p. 225. (p. 157. edit. Geneu.) *Comes* siue *Lectionarius* exstat apud Pamelium liturgicorum tom. II. Præfationem huius libri extulit Dacherius spicileg. tom. XIII. Hunc *comitem* multo, quam editus sit a Pamelio, ampliorem se habuisse, testatus est Cornelius Scultingius. Citatur

de

de prophetis & veteri teſtamento recenſeat, quum tamen ætate HIERONYMI, vti antea notauimus, haud aliæ lectiones quam de epiſtolis & euangeliis in eccleſia *Romana* recitarentur. Vtcumque autem eſt, aliquanto poſt diuerſi huiusmodi libri in vſum eccleſiarum *Gallicanarum* fuerunt compoſiti. SIDONIVS APOLLINARIS [t] iſtiusmodi lectionarium in eccleſiæ *Viennenſis* vſum a CLAVDIANO MAMERCO ann. CCCCL. paratum eſſe dicit. Et MVSAEVM aliud pro eccleſia *Maſſilienſi* circa ann. CCCCLVIII. confeciſſe, auctor eſt GENNADIVS [u]. Sed vtrumque deperditum eſt, & antiquiſſimum huius generis *lectionarium Gallicanum* eſt, de manuſcripto recens editum a MABILLONIO, quod ipſe ante mille annos, poſt GREGORII MAGNI ætatem ſcriptum eſſe, ſcite iudicat, quia feſti diei *Genouefæ* virginis mentionem faciat [w], quæ poſt GREGORIVM vixiſſe creditur. Verum etſi haud vllum antiquius kalendarium ſupereſt hodie, teſtimonia tamen ante adlegata rem ipſam euincunt, quod lectiones ſcripturarum temporibus anniuerſariis generatim fuerint accommodatæ, prout dies feſti requiſiuere. De cetero vel recitatæ fuerunt eo ordine, quo iacent in bibliis, vt MABILLONIVS [x] ex regulis CAESARII & AVRELIANI oſtendit; vel prout epiſcopi pro arbitratu ſuo eas præſcripſerunt, quemadmodum nonnumquam ſpecialiores pſalmi,

ſub Hieronymi nomine, tituloque *comitis* & *lectionarii* in Micrologo c. XXV. Bernone Augienſi c. I. Hugone de S. Victore de offic. eccleſ. lib. II. c. XI. Plura de hoc libro habet cardinalis Bona rer. liturg. lib. II. c. VI. §. II. qui illum Hieronymo, ſed leui quidem argumento nixus, adſerere conatur.

(t) Sidon. lib. IV. epiſt. XI. Hic ſolemnibus annis parauit, quæ quo tempore lecta conuenirent.

(u) Gennad. de ſcriptor. c. LXXIX. Excerpſit de ſcripturis lectiones totius anni feſtiuis diebus aptas; Reſponſoria pſalmorum capitula temporibus & lectionibus congruentia.

(w) Lection. Gallic. ap. Mabillon. p. 114. Legenda in feſto S. Genouefæ virginis &c.

(x) Mabillon. de curſ. Gallic. p. 406. n. 34. Qua ratione ordinata fuerint Maſſiliæ diuina officia, non liquet: at de Arelatenſi ritu coniectare poſſumus ex regulis Cæſarii & Aureliani, qui longe diuerſum a Lugdunenſi modum præſcribunt. Ambo vero duos tantum *nocturnos* paſſim in vigiliis nocturnis adſignant, & lectiones vterque *miſſas* appellant. Et *tria* quidem *folia* ad vnam quamque exigit Cæſarius; *tres aut quatuor paginas* pro menſura libri Aurelianus.

feren-

ferente ita occasione, præscripti sunt, secundum obseruationem, quam fecimus, vbi de hoc argumento sumus loquuti [y]. AVGVSTINVS diserte significat [z], iussisse se sæpius lectionem recitari, argumento psalmi, in quem sermonem habuerit, convenientem. Et FERRARIVS [a] diuersa alia exempla tam ex AVGVSTINO [b], quam CHRYSOLOGO [c] in eamdem rem exhibet, quæ heic nihil attinet interponere.

(y) Cap. I. §. VI. pag. 9.

(z) Augustin. in psalm. XC. serm. II. p. 412. Propterea fecimus ipsam lectionem euangelii recitari, vbi dominus tentatus est, per ea verba psalmi, quæ heic audistis.

(a) Ferrar. de ritu concion. lib. I. c. XVII. Inscriptio capitis hæc est: *Pro communi ac determinata alicuius diei lectione, siue apostolica, siue euangelica seligebatur aliquando peculiaris aliqua & tempori maxime congruens particula, quam tractandam susciperent concionatores.* Ipsum caput sic habet: Vere nos hæc quidem hactenus. Verum tamen si quis dixerit, pro communi ac determinata alicuius diei, siue ex euangelio, siue ex apostolo, lectione, fecisse aliquando concionatores, vt peculiaris aliqua lectio fuerit, quæ esset congruens & accommodata ei argumento, quod ipsi tractandum suscepissent; non is, mea quidem sententia, a vero longe abibit. Etenim apud Augustinum in serm. CXXI. de diuersis ita scriptum inuenias: *In memoria retinentes pollicitationem nostram, congruas etiam ex euangelio & apostolo fecimus recitari lectiones.* Et in sermone XXIII. *de verbis domini secundum Matthæum* ait: *Hesterno die qui adfuistis, promissionem nostram tenetis, quæ hodie non solum vobis, sed pluribus etiam, qui conuenerunt, domino adiuuante reddenda est. Quæ sint decem virgines, quarum sint quinque prudentes, & quinque stultæ, non facile indagari potest. Verumtamen secundum ea, quæ continet ipsa lectio quam caritati vestræ etiam hodie volui recitari* &c. Et in tractatu XII. in Ioannis euangelium: *Meminit caritas vestra, dominica præterita, quantum dominus adiuuare dignatus est, disseruisse nos de spirituali regeneratione; quam lectionem vobis iterum legi fecimus, vt, quæ tunc non dicta sunt, in Christi nomine, adiuuantibus orationibus vestris, impleamus.* Chrysologus etiam hoc eleganter expressit in serm. LXVI. *Duas hodie a duobus euangelistis editas ita recitari fecimus lectiones, vt sermoni nostro vester intellectus occurreret, paterent abdita* &c. Et in sermone CXVIII. *Quoniam tota spes fidei christianæ in resurrectione constituta est mortuorum, ne quisquam de ea ausus sit dubitare, beati Pauli, asserentis eam auctoritate, rebus, exemplis, latissimam recitari vobis fecimus lectionem.*

(b) Augustin. serm. XXIII. de verbis domini, serm. CXXI. de diuersis. tract. XII. in Ioan. vid. sub litt. anteced. (a).

(c) Chrysolog. serm. LXVI. & CXVIII. Vid. sub litt. anteced. (a).

§. IV.

§. IV.

A quibus scripturæ antiquis temporibus in ecclesia lectæ sint.

PROXIMA quæstio de iis institui potest, a quibus scripturæ publice in ecclesia lectæ fuerint. Quæstio hæc est, ad quam iam supra quodam modo respondimus, quando de ordine lectorum [*] sumus loquuti. Vbi probabile esse ostendimus, per duo priora sæcula, antequam lectorum ordo institutus esset, scripturas a diaconis fuisse lectitatas, vel, in imitationem ecclesiæ *Iudaicæ*, ab illis, quibus episcopus siue præses eo tempore id negotium dederit. Tempore autem CYPRIANI peculiare hoc fuisse officium lectorum, qui tunc inferior quidam ordo clericorum euaserit, legere omnes scripturas, & non minus ipsum euangelium, quam reliquas earum partes, quemadmodum ex diuersis CYPRIANI epistolis [*d*] appareat. Heic addendum est, in posterioribus sæculis lectionem euangelii in quibusdam ecclesiis ad officium diaconorum & presbyterorum fuisse adstrictam. Ita enim auctor *constitutionum* [*e*], peractis per lectores lectionibus, diaconum vel presbyterum legere euangelium iubet. Atque ita HIERONYMVS *Sabiniano* [*f*] diacono ad animum reuocat, quemadmodum euangelium *CHRISTI* in ecclesia lectitarit. Idem de SABBATIO, presbytero in

(*) Lib. III. c. V. vol. II. p. 29. seqq.

(*d*) Cypr. epist. XXXIV. al. XXXIX. (p. 224. edit. Fell. Amstelod.) Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta domini dignatione venientem, testimonio & miraculo eius ipsius, qui se persequutus fuerat, illustrem, quid aliud quam super pulpitum, id est, super tribunal ecclesiæ oportebat imponi, vt loci altioris celsitate subnixus, & plebi vniuersæ, pro honoris sui claritate, conspicuus, *legat* præcepta & *euangelium domini*, quæ fortiter ac fideliter sequitur? Epist. XXXVIII. Merebatur talis clericæ ordinationis vlteriores gradus & incrementa maiora, non de annis suis, sed de meritis æstimandus; sed interim placuit, vt ab *officio lectionis* incipiat; quia & nihil magis congruit voci, quæ dominum gloriosa prædicatione confessa est, quam celebrandis diuinis lectionibus personare: post verba sublimia, quæ Christi martyrium proloquuta sunt, *euangelium Christi legere*, vnde martyres fiunt.

(*e*) Constitut. lib. II. c. LVII. ἀνὰ δύο δὲ γενομένων ἀναγνωσμάτων, ἕτερός τις τοὺς τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνους --- καὶ μετὰ ταῦτα διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ εὐαγγέλια. *Peractis per binos lectionibus, quidam alius Dauidis hymnos psallat --- Postea* diaconus vel presbyter legat euangelia.

(*f*) Hieron. epist. XLVIII. ad Sabinian. *Euangelium* Christi quasi diaconus lectitabas.

ecclesia *Nouatiana*, notat SOCRATES [g]. SOZOMENVS [h] dicit, *Alexandriæ* euangelium a solo archidiacono legi; alibi vero a diaconis; in multis autem ecclesiis a solis duntaxat presbyteris; alicubi in præcipuis festiuitatibus ab episcopis, vt *Constantinopoli* primo die paschalis festiuitatis. In ecclesiis *Gallicanis* hoc ordinarium diaconorum officium fuit, vti ex canone quodam concilii *Vasensis* secundi [i] apparet, qui habet: *Si digni sunt diaconi, quæ Christus in euangelio loquutus est, legere, quare indigni iudicentur, sanctorum patrum expositiones publice recitare?* In ecclesiis tamen *Hispanicis* antiqua consuetudo obseruata fuit, vt lectores non minus euangelium quam reliquas scripturæ partes legerent. Id quod colligi potest ex canone concilii *Toletani* primi [k], hunc in modum præcipiente: *Pœnitentes non admittantur ad clerum, nisi tantum si necessitas, aut vsus exegerit, & tunc inter lectores deputentur, ita vt euangelia & epistolas non legant.* Quod interdictum de non legendis ab pœnitentibus euangeliis vel epistolis indicat, reliquos lectores, qui pœnitentiæ non subfuerint, non euangelium tantum, sed & reliquas lectiones pronuntiasse, vti in notis suis ad hunc canonem recte obseruat ALBASPINAEVS [l].

§. V.

Num epistolam & euangelium bis recitauerint, primum catechumenis, & deinde fidelibus ad altare.

VERVM in vna re vir iste doctus hallucinatus mihi vide-

(g) Socrat. lib. VII. c. V. ἐν ἡμέρᾳ συνάξεως, τοῦ εὐαγγελίου περιοχὴν ἀναγινώσκων κ. τ. λ. *Die quodam conuentus ecclesiastici*, quum capitulum quoddam euangelii legeret &c.

(h) Sozom. lib. VII. c. XIX. ταύτην δὲ ἱερὰν βίβλον ἀναγινώσκει ἐνθάδε μόνος ὁ ἀρχιδιάκονος· παρὰ δὲ ἄλλοις, διάκονοι· ἐν πολλαῖς δὲ ἐκκλησίαις οἱ ἱερεῖς μόνοι· ἐν δὲ ἐπισήμοις ἡμέραις, ἐπίσκοποι, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀναστασίμου ἑορτῆς.

(i) Concil. Vasens. II. c. II. (tom. IV. concil. p. 1680.)

(k) Concil. Tolet. I. c. II. (tom. II. conc. p. 1223.) Vid. c. n. IV. ibid. vbi sic legitur: Subdiaconus defuncta vxore, si aliam duxerit, ob officio, in quo ordinatus fuerat, remoueatur & habeatur inter ostiarios, vel inter *lectores*, ita vt *euangelium & apostolum non legat.*

(l) Albaspin. not. in concil. Tolet. I. c. II. ibid. p. 1241. Liquido ex his constat, lectores non euangelium tantum sed & lectiones pronuntiasse.

tur,

tur, quando lectionem euangelii [m] in officio missæ factam fuisse existimat. Nam priscis temporibus scriptura sacra & ipsum etiam euangelium tantum in missa catechumenorum legi consueuit. BONA [n] quidem cardinalis antiquam consuetudinem ecclesiæ fuisse dicit, vt euangelia solis fidelibus legerentur, deinceps vero a concilio *Arausicano* in *Gallia* [o], & concilio *Valentiano* in *Hispania* [p] aliter fieri decretum fuisse. Enimvero nihil planius est & exploratius, quam quod lectio euangelii semper sermonem antecesserit, & quod sermo habitus sit, antequam solemnis eucharistiæ celebratio inciperet, præsentibus catechumenis, & ante eorum dimissionem, quum præcipue ad horum instructionem spectaret. Quocirca licet fortassis deterior quædam consuetudo in ecclesias *Gallicanas* & *Hispanicas* irrepserit, catechumenos ab audiendo euangelio & sermone excludens, quam ista concilia emendare studuerunt; multum tamen abest, vt hanc probet antiquam consuetudinem fuisse, vt solis fidelibus euangelium audire permitteretur. Nec quispiam AVGVSTINI vel CHRYSOSTOMI homilias inspicere potest, quin hunc errorem vbique videat profligari. Nam illi semper de euangelii lectione ante homiliam, deque homilia coram catechumenis habita loquuntur. Et contraria opinatio communi præiudicio & falso supposito nititur, quod antiquum officium in omnibus simile fuerit hodierno officio, in quo euangelium bis legitur, primo quidem inter lectiones, & deinde cum epistola seorsum in solemni missæ officio;

(m) Albaspin. not. in can. IV. concil. Carth. III. ibid. p. 1185. Vetus ille mos inualuerat, vt non diaconi, sed lectores *epistolas & euangelia in solemni missæ sacrificio pronuntiarent.*

(n) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. VII. n. I. In concilio Arausicano primo tempore Leonis I. can. XVIII. statutum est, vt euangelia, quæ solis fidelibus antea legebantur, deinceps etiam catechumenis legerentur. Idem decreuit concilium Valentianum in Hispania.

(o) Concil. Arausican. I. c. XVIII. (tom. III. concil. p. 1450.) Euangelia deinceps placuit catechumenis legi quoad omnes prouinciarum nostrarum ecclesias.

(p) Concil. Valentin. can. I. (tom. IV. concil. p. 1617.) Vt sacrosancta euangelia ante numerum illationum in missa catechumenorum in ordine lectionum post apostolum legantur, quatenus salutaria præcepta domini nostri Iesu Christi, vel sermones sacerdotis non solum fideles, sed etiam catechumeni ac pœnitentes, & omnes qui ex diuerso sunt, audire licitum habeant.

quum tamen antiquis temporibus & epistolæ & euangelia in ordinario cursu lectionum recitarentur, in ea duntaxat diuini cultus parte, quæ proprie *missa catechumenorum* vocabatur.

§. VI.

De solemnitate ac cærimoniis, in recitatione lectionum obseruatis. Vbi primum de salutatione: Pax vobis, *ante lectionem.*

PROXIMA res consideratione digna, est solemnitas ac cærimonia, cum qua veteres scripturas legi præceperunt. Lector, antequam lectionem ordiretur, plerumque solebat dicere, *Pax vobis*, quæ communis salutationis formula erat sub omnium officiorum in ecclesia primordia. CYPRIANVS manifesto ad hanc rem adludit, quando de nouo lectore, quem ad hoc officium superiore die dominico ordinarat, ait [q]: *Auspicatus est pacem, dum dedicat lectionem.* Nullum equidem ex commentatoribus noui, qui huius consuetudinis in CYPRIANO fecerit mentionem, vel quidpiam in hanc phrasin adnotauerit: At vero manifesto hic eius sensus est, atque ita eruditus ALBASPINAEVS [r] eam intelligit. Hæc consuetudo in *Africa* videtur obtinuisse, vsque dum concilium tertium *Carthaginense* [†] canonem conderet in contrarium, vt lectores populum non amplius salutarent. Hæc formula salutandi, *Pax vobis*, ad quam populus respondebat, *Et cum spiritu tuo*, officii communiter erat episcopi, presbyteri, vel diaconi in obeundis diuersis suis functionibus in ecclesia, quemadmodum CHRYSOSTOMO [s] multis in locis obseruatur. Et idcirco hoc concilium hanc potesta-

(q) Cypr. epist. XXXIII. al. XXXVIII. ad cler. Carthag. p. 75. (p. 223. lin. 1. edit. Fell. Amstelod.)

(r) Albaspin. not. in concil. Carth. III. c. IV. Antequam euangelii pronuntiandi initium faceret olim lector, elata voce proferebat, *Pax vobis*, perinde atque hodierno die diaconus dicit, *Dominus vobiscum.* Hoc idem epistola D. Cypriani iisdem verbis probatur: *Interim vobis hoc die auspicatus est pacem, dum dedicat lectionem*, quibus D. Cyprianus verbis alloquutum & salutatum populum ait ab Aurelio, quum primo ei euangelii recitandi potestas esset facta, & pacem & benedictionem Christi domini fidelibus condonasse.

(†) Conc. Carth. III. can. IV. Vt lectores populum non salutent.

(s) Chrysostom. homil. XVIII. in 2 Cor. p. 873. (p. 673. edit. Francof.) *ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαμβάνειν καὶ μεταδιδόναι δέῃ κ. τ. λ.* *Quum pax danda vi-*

tem

tem lectoribus eripiebat, tradebatque diaconis aut aliis superioribus ministris ecclesiæ. Adeoque, quum lector antea solitus esset dicere *Pax vobis*, hic canon ea verba ab alio quodam ministro pronuntiari iubebat. Nam pronuntiata esse vel a lectore vel ab aliquo alio ecclesiæ ministro, antequam lectionem inciperet, ex AVGVSTINO apparet, quando scribens aduersus *Donatistas* ait [t]: *Quid peruersius & insanius, quam lectoribus, easdem epistolas legentibus dicere, Pax tecum, & ab earum ecclesiarum pace separare, quibus ipsæ epistolæ scriptæ sunt?*

§. VII.

Hæc salutatio nonnumquam ab episcopo vsurpata proxime ante, quam lector inciperet legere.

ALIO loco AVGVSTINVS huius salutationis meminit, tamquam adhibitæ ab episcopo, simulac ingressus esset in ecclesiam, proxime ante, quam lector lectiones inchoaret, quæ res in *Africa* hoc tempore prima publici cultus pars erat cum psalmo responsorio, singulis lectionibus intermixto. *Procedimus*, inquit [u], *ad populum, plena erat ecclesia, personabat vocibus gaudiorum: Deo gratias, Deo laudes, nemine tacente, hinc atque inde clamantium. Salutaui populum, & rursus eadem feruentiore voce clamabant. Facto tandem silentio scripturarum diuinarum sunt lecta solemnia.* Hæc consuetudo salutandi hac verborum formula populum CHRYSOSTOMO etiam multis in locis memoratur. *Ingressi*, inquit [x], *in ecclesiam statim secundum legem istam dicimus, Pax vobiscum, & vos respondetis, Et cum spiritu tuo.* Iterum [y]: *Episcopus sub introitum in ecclesiam pacem precatur omnibus, vt qui in*

cissimque accipienda est. Homil. III. in Coloss. p. 1337. (p. 176. edit. Frf.) *ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰρήνην, ἐν ταῖς εὐχαῖς, ἐν ταῖς λιταῖς, ἐν ταῖς προσρήσεσι, καὶ ἅπαξ, καὶ δὶς, καὶ τρὶς, καὶ πολλάκις αὐτὴν δίδωσιν ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς, εἰρήνη ὑμῖν, ἐπιλέγων. In ecclesiis pacem, in precibus, in supplicationibus, in salutationibus, & semel, & bis, & ter & sæpe dat eam is, qui præest ecclesiæ, dicens, pax vobis.*

(t) August. epist. CLXV.

(u) Augustin. de ciuit. Dei lib. XXII. c. VIII. pag. 1489. (p. 1350. b. edit. Basil. MDLXIX.)

(x) Chrysost. homil. XXXIII. in Matth. p. 318. (p. 366. d. edit. Frf.) *κοινῇ πᾶσι τὴν εἰρήνην ἐπιλέγομεν εἰσιόντες εὐθέως, κατὰ τὸν νόμον ἐκεῖνον.*

(y) Chrysost. homil. XXXVI. in 1 Cor. p. 653. (p. 405. edit. Francof.) *εἰρήνην καὶ νῦν ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς ἐπεύχεται, ὡς εἰς πατρῷον οἶκον εἰσιών.*

domum ingreditur paternam. Et alio loco [z]: *Quum ingressus fuerit is, qui praeest ecclesiae, statim dicit: Pax omnibus. Quando sermonem facit ac concionatur: Pax omnibus* &c. Iam si consideres, fuisse hanc communem salutationem sub omnium officiorum exordium, & scripturas legi cœpisse, quamprimum episcopus venerit in ecclesiam, manifestum est, istiusmodi formulam salutationis ab hoc vel illo, ante cœptam scripturarum lectionem, fuisse adhibitam.

§. IIX.

Diaconus indicebat silentium, antequam lector inciperet, requirebatque attentionem: Sicut & lectori facere moris erat ante singulas lectiones, dicenti: Sic dicit dominus.

CHRYSOSTOMVS duarum aliarum consuetudinum meminit, quæ ad hanc materiam spectabant, tamquam ad legendas audiendasque cum maiori fructu scripturas intromittentes. Dicit nimirum, diaconum indicto silentio requisiuisse attentionem, & lectorem ipsum, nominata quadam lectione, pronuntiasse: *Hæc dicit dominus. Stat,* inquit, *diaconus, communis minister* [a], *alta voce clamat,* προσέχωμεν, *Attendamus, & sæpius illam vocem clamat* -- -- -- *Post illum incipit lector prophetiam Iesaiae,* (vel alium diuini scriptoris librum.) *Deinde auditorio pronuntiat, dicens: Hæc dicit dominus.* Ita alio rursus loco [b]: *Quando lector, quum resurrexerunt, ait: Hæc dicit dominus, & stans diaconus silentio indicto omnibus os obstruit, non lectori honorem habens hoc facit, sed ei, qui per illum cum omnibus loquitur.* Hæc silentii indictio AMBROSIO [c] & aliis quoque memoratur. Differebat

(z) Chrysost. homil. III. in Coloss. p. 1338. (p. 173. sub fin. edit. Francof.) ὅταν εἰσέλθῃ ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς, εὐθέως λέγει· εἰρήνη πᾶσι· ὅταν ὁμιλῇ, εἰρήνη πᾶσιν. κ. τ. λ.

(a) Chrysost. homil. XIX. in acta apostol. (p. 185. edit. Frf.) κοινὸς διάκονος ἕστηκεν, ὁ διάκονος μέγα βοῶν καὶ λέγων, προσχῶμεν· καὶ τοῦτο πολλάκις· - ὁ μετ' ἐκεῖνον ἄρχεται ὁ ἀναγνώστης τῆς προφητείας Ἡσαΐου -- εἶτα εἰς ἐπήκοον ἐκφωνεῖ λέγων, τάδε λέγει κύριος.

(b) Chrysost. homil. III. in 2 Thessal. (p. 381. edit. Frf.) ὅταν ἀναστὰς ὁ ἀναγινώσκων λέγῃ, τάδε λέγει κύριος· καὶ ὁ διάκονος ἑστὼς ἐπιστομίζῃ πάντας, οὐ τῷ ἀναγινώσκοντι τιμὴν ποιῶν τοῦτό φησιν, ἀλλὰ τῷ δι' ἐκείνου πᾶσι διαλεγομένῳ.

(c) Ambros. præfat. in psalmos. Quantum laboratur in ecclesia, vt fiat silentium, quum lectiones leguntur, &c. Vid. August. de ciuit. Dei lib. XXII. c. VIII. citat sub litt. antec. (u) pag. 77.

autem

autem ab alio diaconorum actu sub eodem nomine, *silentium indicere*, quo populus ad priuatas suas preces procumbere iubebatur. Qua de re plura dicendi locus erit libri proxime sequentis capite primo.

§. IX.

Ad nominationem prophetæ vel epistolæ populus quibusdam in locis* Deo gratias, *& ad clausulam* Amen *dicebat.

MABILLONIVS [d] obseruat, quod ad titulum alicuius prophetiæ vel epistolæ populus nonnumquam responderit, *Deo gratias*, vti in liturgia *Mozarabica* legitur. Verum de hac consuetudine parum nobis aliunde constat. Tantummodo AVGVSTINVS communem admodum phrasin fuisse dicit monachis [e], obuiam sibi habentibus hominem christianum, vt dixerint, *Deo Gratias;* huiusque rei gratia *Circumcelliones* siue *Agonisticos*, vt ipsi se appellarint, inter *Donatistas* illis insultasse, ipsos licet sæpius dicere solitos, *Deo laudes;* quæ verba plus timoris habuerint, quam fremitus leonis. Ex actis etiam *Eradii*, quum successorem sibi cum elegisset AVGVSTINVS, apparet, hanc acclamationem multis aliis occasionibus adhiberi consueuisse. Nam simul ac *Eradium* successorem suum nominauerat, populus [f] sæpissime acclamabat, *Deo gratias, Christo laudes.* Quod igitur tunc vsitatum & commune fuit aliis occasionibus, probabiliter dici potuit per modum acclamationis ad nominationem lectionum sacrarum scripturarum. GROTIVS [g] moris fuisse dicit, vt ecclesia responderet lectis epistolis, *Amen*: Ideoque omnibus PAVLI epistolis ab ecclesia cœpisse adscribi. Nescio, quo fundamento nixus hoc statuat, adeoque auctori-

(d) Mabillon. de liturg. Gallic. lib. I. c. II. n. 10. p. 11. Audito populi responso legit prophetiam, ad cuius titulum populus respondet *Deo gratias*, & in fine, *Amen.*

(e) Augustin. in psalm. CXXXII. p. 630. (p. 1538. b. edit. Basil.) Agonistici appellantur. Vtinam ergo milites Christi essent, a quibus plus timetur *Deo laudes*, quum fremitus Leonis. Hi etiam insultare nobis audent, quia fratres, quum vident homines, *Deo gratias* dicunt.

(f) Augustin. epist. CX. de actis Eradii. A populo acclamatum est trigesies sexies; Deo gratias, Christo laudes.

(g) Grot. adnotat. in Philemon. v. 25. Ἀμήν, *Amen*] Est vox, quam ecclesia respondebat lectis epistolis. Ideo omnibus Pauli epistolis cœpit adscribi.

tati

tati huius viri docti id relinquimus, adſertum illius nec negantes nec adfirmantes.

§. X.

Ad lectionem euangelii omnis populus adſurgebat, dicebatque in nonnullis locis, Gloria tibi, domine.

Ad lectionem euangelii generalis omni populo mos erat adſurgere. Et nonnulli libri rituales ex medio æuo narrant, dixiſſe ſimul ad titulum eius, *Gloria tibi domine.* Auctor homiliæ de *circo* ſiue *hippodromo* [*b*], ſub nomine CHRYSOSTOMI, ait: *Quando diaconus lectionis curriculum ingreſſus eſt, confeſtim nos exſurgimus, acclamantes: Gloria tibi, domine.* Verum quum hanc homiliam haud CHRYSOSTOMI eſſe conſtet, non certo ſtatuere nobis licet, fuiſſe hanc iſtius æui conſuetudinem. Conſuetudo autem ſurgendi ad lectionem euangelii ad CHRYSOSTOMI ætatem omnino referenda eſt. Nam de ea in homilia in *Matthæum* [*i*] loquitur: *Si in theatro*, inquit, *quum multum ſilentium ante præceſſerit, tum demum litteræ regis leguntur: multo magis omnes cohiberi oportet & comprimi, & erectis auribus atque animis adſtare ſollicitis. Non enim terreni regis, ſed angelorum domini ſcripta recitanda ſunt.*

Avctor *conſtitutionum* [*k*] eiusdem ritus mentionem facit, quando ait: *Cum recitabitur euangelium, omnes presbyteri ac diaconi vniuerſuſque populus magno cum ſilentio ſtent.* Atque in eumdem modum ISIDORVS PELVSIOTA [*l*]: *Cum ipſe verus paſtor per adorandorum euangeliorum apertionem accedit, tum demum epiſcopus adſurgit, atque imitationis habitum deponit: hinc nimirum dominum ipſum, paſtoralis artis ducem, ac deum & herum adeſſe ſignificans.*

(*b*) Chryſoſtom. homil. LII. de circo. tom. VI. p. 491. (p. 412. c. edit. Francof.) ἡνίκα (ὁ διάκονος) τοῦ δρόμου τῆς ἀναγνώσεως ἄρξηται, εὐθέως διανιστάμεθα ἡμεῖς, ἐπιφωνοῦντες· δόξα σοι κύριε.

(*i*) Chryſoſt. homil. I. in Matth. p. 11. (p. 13. ed. Frf.) εἰ γὰρ ἐπὶ θεάτρου πολλῆς σιγῆς γενομένης, τότε τὰ τοῦ βασιλέως ἀναγινώσκεται γράμματα· πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τῆς πόλεως ταύτης ἅπαντας δεῖ κατεστάλθαι, καὶ ὀρθοῖς ταῖς ἀκοαῖς ἑστάναι· οὐ γὰρ ἐπιγείου τινός, ἀλλὰ τοῦ τῶν ἀγγέλων δεσπότου τὰ γράμματα ἀναγινώσκεσθαι μέλλει.

(*k*) Conſtit. lib. II. c. LVII. ὅταν ἀναγινωσκόμενον ᾖ τὸ εὐαγγέλιον, πάντες οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι, καὶ πᾶς ὁ λαὸς στηκέτωσαν μετὰ πολλῆς ἡσυχίας.

(*l*) Iſidor. Peluſiot. lib. I. epiſt. CXXXVI. ἡνίκα αὐτὸς ὁ ἀληθινὸς ποιμὴν παραγίνεται, διὰ τῆς τῶν εὐαγγελίων τῶν προσκυνητῶν ἀναπτύξεως, καὶ ὑπανίσταται καὶ ἀποτίθεται τὸ σχῆμα τῆς μιμήσεως ὁ ἐπίσκοπος, αὐτὸν δηλῶν παρεῖναι τὸν κύριον, τὸν τῆς ποιμαντικῆς ἡγεμόνα, καὶ θεὸν καὶ δεσπότην.

Hoc

Hoc vbique obseruatum fuit, excepto *Alexandriae*, vbi a SOZOMENO [m] tamquam nouum & insolens in ista ecclesia notatur, quod episcopus non adsurrexerit, dum legerentur euangelia. Et CASSIANVS [n] hoc non minus vt singulare aliquid in monachis *Aegypti* obseruat, quod, excepto lectore, qui dicturus psalmos semper surrexerit, reliqui sedilibus humillimis insidentes auscultarint, dum psalmi & lectiones de veteri vel nouo testamento recitarentur: Idque eis solum indultum esse dicit, propter continuas vigilias, ieiunia ac labores. Aliis in locis sedere ad euangelii lectionem in vitiis ponebatur & abusibus: Adeo, vt PHILOSTORGIVS [o] narret, quod *Theophilus*, episcopus *Arianus*, ad *Indiae* regiones profectus, id emendarit, tamquam contra regulas ecclesiae introductum. *Et Anastasius* idem *Romae* fecit, vt in vita eius narrat auctor [p] *pontificalis. Hic constituit*, inquiens, *vt quotiescumque sancta euangelia recitarentur, sacerdotes non sederent, sed curui starent.* In *Africa* mos erat vniuersalis, vt non tantum quum euangelium legeretur, sed ad omnes etiam reliquas scripturarum lectiones starent: Nam aequalem singulis verbi diuini partibus honorem tribuebant,

(m) Sozom. lib. VII. c. XIX. *ξένον δὲ κἀκεῖνο παρὰ Ἀλεξανδρεῦσι τούτοις· ἀναγινωσκομένων γὰρ τῶν εὐαγγελίων οὐκ ἐπανίσταται ὁ ἐπίσκοπος· ὃ παρ᾽ ἄλλοις οὔτ᾽ ἔγνων οὔτε ἀκήκοα. Est etiam apud Alexandrinos hoc nouum atque insolens. Dum enim leguntur euangelia, non adsurgit episcopus; quod tamen alibi vsquam fieri, neque vidi, neque audiui.*

(n) Cassian. instit. lib. II. c. XII. Hunc canonicum, quem praediximus, duodenarium psalmorum numerum tali corporis quiete releuant, vt has easdem congregationum solemnitates ex more celebrantes, absque eo, qui dicturus in medium psalmos surrexerit, cuncti sedilibus humillimis insidentia (lege insidentes) ad vocem psallentis omni cordis intentione dependeant. Itaque namque ieiuniis & operatione totius diei noctisque adsuescunt, vt nisi huiusmodi refectione adiuuentur, ne hunc quidem numerum stantes implere valeant.

(o) Philostorg. lib. III. c. V. *κἀκεῖθεν εἰς τὴν ἄλλην ἀφίκετο Ἰνδικήν, καὶ πολλὰ τῶν παρ᾽ αὐτοῖς οὐκ εὐαγῶς δρωμένων ἐπηνωρθώσατο· καὶ γὰρ καθεζόμενοι τῶν εὐαγγελικῶν ἀναγνωσμάτων ἐποιοῦντο τὴν ἀκρόασιν, καὶ ἄλλα τινά, ὧν μὴ θεῖος θεσμὸς ἐπιτρέπει, διεπράττοντο. Inde ad alias Indiae regiones perrexit: multaque, quae apud illos non rite fiebant, emendauit. Nam* & lectiones euangelii audiebant sedentes, *& alia quaedam peragebant, quibus diuina lex repugnabat.*

(p) Pontifical. vit. Anastas. (tom. II. concil. p. 1190.)

adeo vt ſermones & homilias, & quidquid in eccleſia recitaretur, ſtantes audirent, quemadmodum capite ſequenti pluribus percipiemus. Heic ſatis erit obſeruare, lectores CYPRIANI non tantum ſurrexiſſe lecturos, ſed omnem etiam populum [q] circumſtetiſſe illos, ſcripturam ſacram legentes. Et AVGVSTINI ætate eadem conſuetudo obtinuit: Id quod ex quadam eius homilia patet, vbi infirmioribus quibusdam ſedendi indulget libertatem. *Ante aliquot dies*, inquit [r], *propter eos, qui aut pedibus dolent, aut aliqua corporis inæqualitate laborant, paterna pietate ſollicitus conſilium dedi & quodam modo ſupplicaui, vt, quando aut paſſiones prolixæ, aut certe aliquæ lectiones longiores leguntur, qui ſtare non poſſunt, humiliter & cum ſilentio ſedentes attentis auribus audiant, quæ leguntur.* BONA [s], lecto euangelio nullum certum reſponſum datum eſſe, putat. Nam quosdam duntaxat dixiſſe, *Amen*, vt in miſſa *Mozarabum* & in regula ſancti *Benedicti* præſcriptum legatur, quod ALEXANDER ALENSIS idem fuiſſe ſtatuat, ac ſi dixiſſent: *Faciat nos Deus perſeuerare in doctrina euangelii.* Alios dixiſſe, *Deo gratias*, alios denique, *Laus tibi, Chriſte.* Verum hæc omnia dicuntur a medii æui ſcriptoribus, quum contra ea in vetuſtioribus ſcriptoribus eccleſiaſticis hac de re altum ſit ſilentium.

(q) Cyprian. epiſt. XXXIV. al. XXXIX. p. 78. (p. 224. edit. Fell. Amſtelod.) Hos lectores interim conſtitutos ſciatis, quia oportebat lucernam ſuper candelabrum poni, vnde omnibus luceat, & glorioſos vultus in loco altiore conſtitui, vbi ab *omni populo circumſtante* conſpecti, incitamentum gloriæ videntibus præbeant.

(r) Aug. homil. XXVI. ex L. tom. X. p. 174. (p. 476. edit. Baſil. MDLXIX.) Nota: Hæc homilia a Mabillonio & Benedictinis in noua ipſorum editione Cæſario Arelatenſi adſcribitur: Cuius ſi ea eſt, conſuetudinem ſtandi ad audiendas lectiones, fuiſſe ex vſu eccleſiarum *Gallicanarum* demonſtrat.

(s) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. VII. n. IV. Lecto euangelio olim dixiſſe *Amen*, Beleth in explicatione diuinorum officiorum cap. XXXIX. & Durandus lib. IV. c. XXIV. teſtes ſunt; quod etiam in miſſa Mozarabum & in regula ſancti Benedicti c. XI. præſcribitur. Alenſis item 4. p. Summæ in tractat. de offic. miſſæ, *Perlecto*, inquit, *euangelio dicunt adſiſtentes Amen, quaſi dicant: Faciat nos Deus perſeuerare in doctrina euangelii. Alii dicunt Deo gratias, in gratiarum actionem pro beneficio tantæ doctrinæ & tam ſalutaris.* Nunc dicimus *Laus tibi Chriſte.*

§. XI.

Lumina ante euangelium portata in ecclesiis Orientalibus.

ALIA quædam antiqua cærimonia erat, quam ecclesiis orientalibus peculiarem facit HIERONYMVS, nimirum vt lumina ante euangelium, vbi legendum erat, portarentur. Non esse istiusmodi consuetudinem dicit [t] in ecclesia occidentali, cereos non clara luce accendi ad monumenta martyrum, (sicut calumniabatur VIGILANTIVS) nec alio tempore quocumque, nisi quum nocte coëant, vt lucem præbeant conuenientibus. In orientali autem ecclesia aliter obtinere: Nam sine martyrum reliquiis, quum legendum sit euangelium, luminaria accendi, partim vt demonstrent lætitiam de bonis nouis, quæ euangelium adferat, partim vt sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de qua loquatur psaltes: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, domine, & lumen semitis meis.* Præter HIERONYMVM haud noui auctorem alium, qui huius ritus meminerit, adeoque, quoad eius auctoritas præualuerit, admitti potest, non vlterius. GVILLIELMVS CAVEVS [u] non multo vetustiorem illius ætate esse indicat. Vtcumque antem res se habet, nullum

(t) Hieron. contr. Vigilant. c. III. p. 408. g. h. edit. Paris. MDCXLIII.) Cereos autem non clara luce accendimus, sicut frustra calumniamini, sed vt noctis tenebras hoc solatio temperemus. ---- Absque martyrum reliquiis per totas orientis ecclesias, quando legendum est euangelium, accenduntur luminaria, iam sole rutilante, non vbique ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstandum, vnde & virgines illæ euangelicæ semper habent accensas lampades suas: & ad apostolos dicitur: *Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes in manibus vestris,* Et de Ioanne baptista: *Ille erat lucerna ardens & lucens:* vt sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de quo in psalterio legimus: *Lucerna pedibus meis &c.*

(u) Caue prim. christ. lib. I. c. VII. p. 203. p. 166. edit. Germ. Lips. MDCCXXIII. *Weil diese örter [die kirchhöfe] sehr finster waren, und sie gemeiniglich des nachts zusammen kamen, so wurden sie auch, um dem grimm ihrer feinde zu entgehen, genöthiget, lichter und lampen bey ihren zusammenkünften anzustecken; doch folget deswegen nicht, daß diejenigen, so in der Römischen kirche leben, gleich auch recht thun, wenn sie in ihren kirchen am hellen mittage lampen und wachslichter anbrennen. Darum ists gewiß, daß Hieronymus, als man ihm solches vorgeworfen, beständig verneinet hat, daß man dieses niemals am tage gethan habe, sondern nur bloß des nachts, wenn man der nächtlichen andacht hat obliegen wollen. Er gestehet ausdrücklich, daß es anders in der Morgenländischen kirche sey gebräuchlich gewesen, sintemal die leute, wenn das euangelium wäre verle-*

tamen pro lampadibus & cereis, in eccleſia in ipſo meridie præter eamdem rationem incendendis, argumentum ſuppeditat.

§. XII.

Tres quatuorue lectiones de euangeliis nonnumquam eodem die lectæ.

OBSERVANDVM porro eſt, in nonnullis eccleſiis ſolemnibus quibusdam occaſionibus tres quatuorue lectiones eodem die de euangeliis fuiſſe recitatas. AVGVSTINVS [w], voluiſſe ſe aliquando, ait, vt quatuor lectiones de quatuor euangeliis die dominicæ paſſionis legerentur; populum autem perturbatum fuiſſe, quia non audierint, quod conſueuiſſent, adeoque ſe coactum fuiſſe ab inſtituto deſiſtere. Verum hæc conſuetudo in *Gallicanis* eccleſiis inualuit. Nam in vetuſto *lectionario Gallicano*, a MABILLONIO in lucem edito, lectiones diuerſorum dierum feſtorum ita præſcribuntur: In *epiphania* [x] lectio ex euangelio ſecundum *Matthæum c. II.* pro officio matutino habetur, & tres aliæ ex *Matthæo*, *Luca* & *Ioanne* in officio miſſæ in cœna domini. Ita in paraſceue, ſiue die paſſionis dominicæ, lectio euangelii præſcribitur officio matutino, alia ſecundæ, alia tertiæ, alia ſextæ, alia nonæ horæ [y] precum, ex quatuor euangeliis inſtar harmoniæ ſiue catenæ collecta. Vnde obſeruare licet, veterem liturgiam *Gallicanam* (ex qua, non ex *Romana*, *Anglicana* noſtra liturgia potiſſimum deriuata eſſe vi-

ſen worden, lichter angezündet hätten, um dadurch zu bezeugen, daſs ſie hertzliche freude über die in dem euangelio enthaltene gute botſchaft empfänden &c.

(w) Auguſtin. ſerm. CXLIIII. de tempore p. 320. Paſſio, quia vno die legitur, non ſolet legi, niſi ſecundum Matthæum. Volueram aliquando, vt per ſingulos annos ſecundum omnes euangeliſtas etiam paſſio legeretur, factum eſt, non audierunt homines, quod conſueuerunt, & perturbati ſunt.

(x) Mabillon. de liturg. Gallican. p. 116. Legenda in epiphania ad miſſam. Lectio ſancti euangelii ſecundum Matthæum. Tempore illo venit dominus Ieſus in Cana Galilææ, vt in Iordane ad Ioannem baptizaretur, &c. *Matth. c. III. v. 13. ad fin. cap. Tum continue ſubiungitur.* Et ipſe Ieſus erat incipiens quaſi annorum triginta, vt putabatur, filius Ioſeph, *ex Luca c. III. v. 23. poſtea conſequenter ex Ioannis cap. II. v. 1.* Et die tertio nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ, *ad v. 11.*

(y) Mabillon. ibid. pag. 134. 131.

ſus

ris doctis [*] creditur) distincta habuisse officia pro ministerio matutino & celebratione missæ in cœna dominica, distincta etiam euangelia pro quolibet solemnium dierum officio, vti nostra nunc habet pro singulis festiuitatibus, quæ probabiliter initio distinctis officiis fuerunt destinata, tametsi hodie in plerisque ecclesiis nostratibus simul legantur.

§. XIII.

De longioribus & breuioribus lectionibus earumque distinctio vsu secundum Durantum.

ALIA distinctio a nonnullis statuitur inter longiores & breuiores lectiones. Longiores lectiones DVRANTO [z] in nocturno siue antelucano officio; breuiores autem in reliquis horis precum canonicis lectæ dicuntur. Vt adeo hæc distinctio locum habere non potuerit, vsque dum horæ canonicæ in ecclesia fuerint institutæ. Id quod non nisi quarto demum vel quinto post *CHRISTVM* natum sæculo factum est, quemadmodum alibi [†] demonstrauimus. RADVLPHVS TVNGRENSIS [a], quem citat DVRANTVS, de hac distinctione tempore suo non nihil loquitur, dicitque, paruas lectiones vulgo appellari *capitula*, & ad laudem Dei agendam & pro-

(*) Vid. Stillingfleet. orig. Britann. chap. IV. p. 232. seqq. inprimis p. 237. fin. cit. supra pag. 49. litt. (y)

(z) Durant. de ritib. lib. III. c. XVIII. n. 4. & 5. In nocturno officio leguntur lectiones, partim ex sacris libris veteris, vel noui testamenti, partim ex homiliis & gestis sanctorum: in diurno vero officio, loco lectionum leguntur capitula, hoc est, breues lectiones. De quibus capitulis mentio fit in *concilio Agathensi* can. XXI. *canon. conuenit.*, *de consecr. distinct. 5.* & quia conuenit, ordinem ecclesiæ æqualiter ab omnibus custodiri. Et *paullo post*: Et in conclusione matutinorum vel vespertinorum, & missarum: post hymnos, capitula de psalmis dicantur, & plebs, collecta oratione, ad vesperam ab episcopo cum benedictione dimittantur. De eisdem capitulis agit Radulph. Tungrens. *de can. obseru. propos. 13.* in hæc verba: Sicut ad vigilias noctis leguntur lectiones magnæ: ita ad laudes, & vesperas & ad quinque paruas horas dicuntur paruæ lectiones; quas Benedictus appellat. in sua regula lectiones: communi tamen vsu sæculari, ait Radulph. appellantur capitula. Idem Radulph. proposit. 8. In lectionibus, inquit, tam maioribus, quæ in nocturnis vigiliis leguntur, quam paruulis, quæ dicuntur ad alias horas, & capitula appellantur, laudem Dei agimus & pronuntiamus.

(†) Lib. XIII. cap. IX. §. VIII. volum. V. pag. 302.

(a) Radulph. de canon. obseruant. proposit. 8. & 13. Vid. sub litt. (z)

nuntiandam spectare. Vnde magis probabile fit, has paruas lectiones nihil fuisse aliud, quam psalmos, vel hymnos ex psalmis collectos, & in diuersis canonicis precum horis antiphonarum instar decantatos. Qui in concilio *Agathensi* [b] diserte vocantur *capitella* de psalmis, idemque erant atque antiphonæ, de psalmis collectæ, & alternis vicibus, siue ad modum responsionum, recitandæ. Vt adeo, quidquid de sæculis mediis dici potest, nullum tamen fundamentum huius distinctionis inter maiores & minores lectiones in antiquo officio reperiatur, nisi quatenus lectionem psalmorum pro lectionibus scripturarum accipiamus.

§. XIV.

Quid in ecclesia sub titulo lectionum potuerit vel non potuerit legi.

NOVI equidem, AVGVSTINVM in homilia quadam sua [c], quam MABILLONIVS & *Benedictini* in editione sua nouissima CAESARIO, ecclesiæ *Arelatensis* episcopo, adscribunt, de lectionibus longioribus & breuioribus loqui; verum hoc non fit longioris officii matutini, & breuioris officii canonicarum horarum intuitu, sed ex plane diuersa ratione. Heic enim supponitur, quod præter lectiones scripturarum aliæ nonnumquam lectiones ex homiliis patrum, vel actis martyrum recitari solitæ sint, quæ quum interdum longiores essent, ideo hominibus infirmioribus dabatur venia, vt sedentes auscultarent. Atque hoc ad nouam obseruationem de antiqua praxi faciendam nos deducit, quod in quibusdam certe ecclesiis præter scripturas canonicas alia scripta ad modum publicæ lectionis & instructionis legere licitum fuerit, exempli caussa, acta martyrum in diebus memoriæ eorum sacris, homilias patrum, epistolas ac tractatus piorum hominum, litteras communicatorias ecclesiæ vnius ad alteram cum rebus consimilibus aliis. Passiones martyrum nonnumquam inter lectiones

(b) Concil. Agath. c. XXX. In conclusione matutinarum vel vespertinarum missarum post hymnos capitella de psalmis dici &c.

(c) Aug. homil. XXVI. ex L. quæ est homil. CCC. in appendice edit. Benedictin. Quando aut passiones prolixæ aut certe aliquæ *lectiones longiores* leguntur, qui stare non possunt, humiliter & cum silentio sedentes attentis auribus audiant, quæ leguntur.

in

in ecclesia recitatas esse, non tantum ex ante memorata CAESARII vel AVGVSTINI homilia, sed ex regula etiam apparet, in concilio tertio *Carthaginensi* [d] facta, qua præter scripturas canonicas nulli libri, nisi passiones martyrum, quando anniversarii eorum dies celebrantur, legi permittuntur. EVSEBIVS passiones martyrum probabiliter in hunc finem conlegit [e]; quemadmodum PAVLINVS episcopus *Nolanus* post eum fecit, quas in ecclesiis legi consueuisse, testis est IOANNES DIACONVS [f]. Ita GELASIVS [g] acta *Syluestri* pontificis *Romani* in multis ecclesiis *Romanis* lecta esse dicit, etsi non in *Laterana*, quod apocrypha esset & ab auctore ignoto conscripta. Plura istiusmodi exempla alia ex AVITO & FERREOLO suggerit MABILLONIVS [h]; & in vetusto *lectionario Gallicano*, quod ille in vulgus emisit, frequenter lectiones ex AVGVSTINO aliisque præscribuntur, in diebus festis *Stephani*, *Innocentii*, *Iuliani* martyris, in epiphania & diebus festis *Petri* & *Pauli* recitandæ. Vnde non improbabilis viri cuiusdam docti [*] coniectu-

---

(d) Concil. Carthagin. III. c. XLVII. Liceat legi passiones martyrum, quum anniuersarii eorum dies celebrantur.

(e) Euseb. lib. V. c. IV. de his collationibus loquitur, quando ait: ὅτῳ γὰρ φίλον, καὶ ταῦτα ῥᾴδιον πληρέστατα διαγνῶναι, μετὰ χεῖρας ἀναλαβόντι τὸ σύγγραμμα, ὃ καὶ αὐτὸ τῇ τῶν μαρτύρων συναγωγῇ πρὸς ἡμῶν, ὡς γοῦν ἔφην, κατείλεκται. *Hæc quicunque voluerit, cuncta poterit plenissime cognoscere ex ipsius epistolæ lectione, quam quidem nos, vt supra monuimus, in passionibus martyrum a nobis collectis integram inseruimus.*

(f) Ioan. diac. præfat. ad vit. Gregor. magni. Nuper ad vigilias beati Gregorii, Romani pontificis, Anglorum gentis apostoli, lectione de Paulino, ciuitatis Nolanæ præsule, consuetudinaliter personante, cetera.

(g) Gelas. decret. ap. Crab. concil. tom. I. p. 992. (tom. IV. ap. Labb. p. 1263.) Actus beati Syluestri, apostolicæ sedis præsulis, licet eius, qui conscripsit, nomen ignoretur, a multis tamen, in vrbe Romana catholicis legi cognouimus, & pro antiquo vsu multæ hæc imitantur ecclesiæ.

(h) Mabillon. de cursu Gallicano p. 403. Idem (Auitus) in fragmento VI. meminit *lectæ passionis* sanctorum Agaunensium in eorum festiuitate. p. 407. Præter ea Ferreolus Vcetiensis antistes in regulæ suæ c. XVIII. *Gesta martyrum*, inquit, *id est, passiones sanctorum fidelium, quæ quorumdam compaginata studio & sermone, digesta sunt, tempore quo nobis diem migrationis eorum anni meta cursus sui legibus repræsentat, recenseri in oratorio audientibus cunctis omnino decernimus.*

(*) Vid. Chamier. Panstratia tom. I. de canon. lib. IV. c. VI. §. III. Concilium Carthagin. III. eo ipso capite, quo ab aduersariis solet citari, primo non

ra eſt, iſtiusmodi hiſtoriis & paſſionibus martyrum ſpeciatim nomen *legendarum* inditum fuiſſe. Quamquam enim hodie id nominis plerumque ſenſu deteriore accipitur pro hiſtoria fabuloſa, quia multæ ſanctorum & martyrum vitæ a poſteriorum ſæculorum monachis fabuloſa quadam & commentitia ratione conſcriptæ ſunt; antiquis tamen temporibus bonum ſignificatum habuit, & in primitiuo vſu ſuo iſtiusmodi duntaxat acta & monumenta martyrum denotat, quæ ex auctoritate publica in eccleſia legi licitum erat. Lector ſtudioſus AVGVSTINVM in homiliis ſuis [*] frequenter ad iſtiusmodi lectiones, de actis martyrum in anniuerſariis eorum diebus in eccleſiis recitari ſolitas, reſpicere obſeruabit. Idem in homiliis LEONIS papæ [**] aliorumque, quas hoc loco recitare neceſſe non eſt, videri poteſt.

VERVM præter paſſiones martyrum & homilias eo ſpectantes, multi libri religioſi alii in diuerſis eccleſiis, tamquam hortationes ad virtutis ſtudium, legebantur. Ita librum, qui vocatur *Hermes Paſtor*, olim in eccleſia publice lectum eſſe, auctor eſt EVSEBIVS [*i*]. Idem de priore epiſtola CLEMENTIS ROMANI ad *Corinthios* [*k*] dicit, eam & ſua & ſuperiore memoria multis in eccleſiis recitari conſueuiſſe. Et DIONYSIVS epiſcopus *Corinthiorum* [*l*], non tantum epiſtolam CLEMEN-

vetat quidquam legi præter ea, quæ ſunt in canone, ſed legi ſub nomine diuinæ ſcripturæ. Secundo ad finem addit, *Liceat etiam legi paſſiones martyrum, quum anniuerſarii dies eorum celebrantur.* Vnde opinor eis *legendarum* nomen inditum.

(*) Vid. Aug. ſerm. XII. de ſanctis p. 408. (tom. X. opp. p. 1190. edit. Baſil.) In paſſione, quæ nobis hodie recitata eſt &c. Item ſerm. XLV. de diuerſis p. 508. ſerm. LXIII. p. 553. ſerm. XCIII. p. 564. ſerm. CI. CII. CIII. CV. CIX. de diuerſis in edit. Pariſ. MDCXXXVII.

(**) Leo ſerm. de Maccabæis. (bibliothec. patr. max. tom. VII. fol. 1053. ed. Lugdun. MDCLXXVII.) Cauſſam ſolemnitatis hodiernæ, dilectiſſimi, pleniſſime ſacræ hiſtoriæ lectione didiciſtis, cetera.

(*i*) Euſeb. lib. III. c. XVI. ὅθεν ἤδη καὶ ἐν ἐκκλησίαις ἴσμεν αὐτὸ [βιβλίον τοῦ ποιμένος] δεδημοσιευμένον, *Vnde etiam in eccleſiis eum* [*librum Hermæ*] *publice legi comperimus:*

(*k*) Hieron. de ſcriptor. c. X. Aſſerunt (Hermen) auctorem eſſe libri, qui appellatur Paſtor, & apud quaſdam Græciæ eccleſias etiam publice legitur.

(*l*) Euſeb. lib. III. c. XVI. Τούτου δὴ οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ φέρεται, μεγάλη τε καὶ θαυμασία· ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κο-

TIS,

TIS, ſed aliam quoque, a SOTERE epiſcopo *Romano* ſcriptam, in eccleſia ſua legi dicit, & deinceps perpetuo lectum iri adfirmat. Librum, *reuelationem* PETRI vocitatum, ſemel quotannis die ſcilicet paraſceues in quibuſdam eccleſiis *Palæſtinæ* legi ſolitum fuiſſe, SOZOMENVS [*m*] auctor eſt. Idem de libro, quem διδαχὴν ἀποστόλων, *doctrinam apoſtolorum* vocant, ATHANASIVS [*n*] teſtatur. Et HIERONYMVS [*o*] homilias *Ephrem Sy-*

γενθίων διετυπώσατο, στάσεως τηνικάδε κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης· ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιευμένην πάλαι τε καὶ καθ᾽ ἡμᾶς αὐτὰς ἔγνωμεν. *Huius Clementis exſtat epiſtola ab omnibus vno conſenſu recepta: eximia prorſus atque mirabilis, quam nomine eccleſiæ Romanæ ad Corinthiorum eccleſiam ſcripſit, quum apud eos grauis eſſet exorta diſſenſio. Hanc in plerisque eccleſiis & noſtra & ſuperiori memoria palam recitari conſueuiſſe comperimus.*

Euſeb. lib. IV. c. XXIII. τὴν σήμερον κυριακὴν ἁγίαν ἡμέραν διηγάγομεν, ἐν ᾗ ἀνεγνώκαμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολήν· ἣν ἕξομεν ἀεί ποτε ἀναγινώσκοντες νουθετεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν. *Hodie ſacrum diem dominicum tranſegimus. In quo epiſtolam veſtram legimus, quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam nobis a Clemente ſcriptam epiſtolam, optimis præceptis ac documentis abundabimus.*

(*m*) Sozom. lib. VII. c. XIX. ἔτι γοῦν τὴν καλουμένην ἀποκάλυψιν Πέτρου, ὡς νόθον παντελῶς πρὸς τῶν ἀρχαίων δοκιμασθεῖσαν, ἔν τισιν ἐκκλησίαις τῆς Παλαιστίνης εἰσέτι νῦν ἅπαξ ἑκάστου ἔτους ἀναγινωσκομένην ἔγνωμεν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ παρασκευῆς, ἣν εὐλαβῶς ἄγων ὁ λαὸς νηστεύει ἐπὶ ἀναμνήσει τοῦ σωτηρίου πάθους. *Sic reuelationem Petri, quæ vt adulterina a veteribus repudiata eſt, in quibuſdam eccleſiis Paleſtinæ ſemel quotannis legi animaduertimus: die ſcilicet paraſceues, qua populus admodum religioſe ieiunat, in memoriam dominicæ paſſionis.*

(*n*) Athan. epiſt. ad Ruffin. tom. II. p. 39. (potius epiſt. feſtal. tom. I. p. 963. ed. Pariſ. MDCXCVIII.) ἕνεκά γε πλείονος ἀκριβείας προστίθημι, καὶ τοῦτο γράφων ἀναγκαίως· ὡς ὅτι ἐστὶ καὶ ἕτερα βιβλία τούτων ἔξωθεν, οὐ κανονιζόμενα μέν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς ἄρτι προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον· σοφία Σολομῶντος, καὶ σοφία Σιρὰχ, καὶ Ἐσθὴρ, καὶ Ἰουδὶθ, καὶ Τωβίας, καὶ διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων, καὶ ὁ ποιμήν. *Maioris accurationis cauſſa illud quoque ſcripto addere neceſſe duxi; eſſe nimirum alios libros præter iſtos, non in canonem quidem redactos, ſed quos, a patribus decretum eſt, legendos ab iis eſſe, qui nuper ediſcendi pietatis verbi gratia acceſſerint. Sapientia Salomonis, & ſapientia Sirach, Eſther, Iudith, Tobias,* doctrina, vt vocant apoſtolorum *& Paſtor.*

(*o*) Hieron. de ſcriptor. c. CXV. Efræm, Edeſſenæ eccleſiæ diaconus, multa Syro ſermone compoſuit, & ad tantam venit claritudinem, vt *poſt lectionem ſcripturarum publice in quibuſdam eccleſiis eius ſcripta recitentur.*

ri in tanto honore fuisse adfirmat, vt post lectionem scripturarum in ecclesiis recitarentur. *Gesta collationis Carthaginensis* per dies quadragesimalis ieiunii semper in ecclesia lecta fuisse, fidem nobis facit AVGVSTINVS [*p*]. Et in vna epistolarum suarum [*q*] a *Marcellino* petit, vt acta cognitionis caussæ *Donatistarum*, qui cæde catholicorum conuicti erant, sibi mittat, vt per omnes ecclesias, in diœcesi sua constitutas, recitentur. Notatu etiam dignum est, quod in monumentis, quæ de exustis in persecutione *Diocletianea* bibliis exstant, nonnumquam epistolæ [*r*] salutatoriæ siue communicatoriæ, quas ecclesiæ aliæ ad alias miserant, combustæ esse legantur. AVGVSTINVS quoque addit, quod si quis singulare aliquod beneficium a Deo percepisset, in populo recitari [*s*] solitum sit. Cuius rei varia exempla in sua ipsius & aliis ecclesiis *Africanis* suggerit. Et CHRYSOSTOMVS imperatoris litteras [*t*] nonnumquam in ecclesia legi dicit, quod ille tamquam argumentum vrget, cur homines cum timore ac reuerentia prophetarum scripta audire debeant, quia a Deo veniant & epistolæ ipsæ ex cælo missæ sint. Istiusmodi etiam epistolæ circulares, quæ ab alia ecclesia ad aliam mitti solebant, ad significandum tempus cele-

(*p*) Augustin. de gestis cum Emerito tom. VII. p. 215. (p. 636. ed. Basil. MDLXIX.) Si omnia gesta vobis legere velimus, quamquam præsentibus vobis fratrem & coëpiscopum meum Deuterium obstringo, vt quemadmodum fit apud Carthaginem, apud Togastem, apud Constantinam, apud Hipponem, apud omnes diligentes ecclesias, sic etiam deinceps facere non pigrescat. Vt annis omnibus per ieiuniorum dies, id est, quadragesima ante pascha, quando vobis maxime ieiunantibus plus vacat audire eadem gesta collationis per annos singulos, vniuersa a capite in finem ex ordine recitentur.

(*q*) Aug. epist. CLVIII. Gesta, quæ promisit præstantia tua, vehementer exspecto, & in ecclesia Hipponensi iamiam cupio recitari, ac, si fieri potest, per omnes ecclesias etiam in nostra diœcesi constitutas.

(*r*) Gesta purgat. Felicis & Cæciliani ad calcem Optati p. 276. (p. 96. b. ed. Par. MDCLXXIX.) Inde cathedram tulimus, & *epistolas* salutatorias, & ostia omnia combussimus secundum sacrum præceptum.

(*s*) Aug. de ciuit. Dei lib. XXII. c. VIII. p. 1489. Libelli eorum, qui beneficia percipiunt, recitantur in populo, cetera.

(*t*) Chrysost. homil. III. in 2 Thessal. p. 1501. (p. 381. edit. Francof. MDCXCVII.) ἂν μέν τις παρὰ βασιλέως ἥκῃ, πάντες προσέχετε· παρὰ δὲ τοῦ θεοῦ ἥκει, καὶ ἐκ τῶν οὐρανῶν φθέγγεται ὁ προφήτης, καὶ οὐδεὶς ὁ προσέχων. *Si quispiam quidem veniat a rege, omnes acceditis. A Deo autem venit & e cælis loquitur propheta, & nemo est, qui attendat.*

bran-

brandi pascha (quas heortasticas, siue festales, vocabant) generatim in ecclesia [u] recitabantur. Verum harum ego non memini vt lectionum, sed obiter tantum consuetudinem indico, quæ apud nos obtinenti consuetudini legendi epistolas episcoporum encyclicas, quibus vel dies festi, vel nuptiæ, vel res aliæ ad notitiam publicam spectantes, indicantur, respondet.

§. XV.

Qui hodie dicuntur libri apocryphi, olim in ecclesiis quibusdam, non in omnibus, lecti.

QVOD ad libros attinet, quos apocryphos appellamus, illi in quibusdam, non in omnibus, ecclesiis legebantur. Nam in ecclesia *Hierosolymitana* prorsus prohibiti fuerunt, vt ex *catechesibus* CYRILLI [w] liquido constat, vbi catechumenos suos nihil cum apocryphis commune habere, & hos solos libros studiose meditari iubet, qui & in ecclesia secure tutoque recitentur. Quo facto libros canonicos vniuersos sigillatim recensct, omnes quidem, vt nunc sunt in nostris bibliis, excepta apocalypsi, nulla prorsus apocryphorum facta mentione; quod certo argumento nobis est, illos tunc temporis in ecclesia *Hierosolymitana* non fuisse lectos, quemadmodum alio loco [†] plenius demonstrauimus. Similis determinatio pro quibusdam aliis ecclesiis a concilio *Laodiceno* [x] facta est, quod solos libros canonicos veteris & noui testamenti legi in ecclesia

(u) Vid. Cassian. collat. X. c. II. Intra Aegypti regionem mos iste antiqua traditione seruatur, vt peracto epiphaniorum die --- epistolæ pontificis Alexandrini per vniuersas dirigantur Aegypti ecclesias, quibus ad initium quadragesimæ & dies paschæ non solum per ciuitates omnes, sed etiam per vniuersa monasteria designentur.

(w) Cyrill. catech. IV. n. XXII. p. 66. *πρὸς τὰ ἀπόκρυφα μηδὲν ἔχε κοινόν· ταύτας μόνας μελέτα σπουδαίως, ἃς καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ μετὰ παῤῥησίας ἀναγινώσκομεν· πολύ σε φρονιμώτεροι ἦσαν οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίσκοποι, οἱ τῆς ἐκκλησίας προστάται, οἱ ταύτας παραδόντες.* - - p. 67. *ὅσα ἐν ἐκκλησίαις μὴ ἀναγινώσκεται, ταῦτα μηδὲ κατὰ σαυτὸν ἀναγίνωσκε. Nihil cum apocryphis habeto commune. Hos solos studiose meditare, quos & in ecclesia secure tutoque recitamus. Multo prudentiores te erant apostoli veteresque illi episcopi, ecclesiæ antistites, qui hos tradiderunt.* - - *Quæ in ecclesia non leguntur, ea omnia neque per te legas.*

(†) Lib. X. c. I. §. VII. vol. IV. p. 12.

(x) Concil. Laodic. c. LX. Vid. Græc. supra §. II. sub lit. (f) p. 62.

iubet,

iubet, & quos per canonicos intelligat, simul recenset. *Hæc sunt*, inquit, *quæ legi oportet ex veteri testamento: I Genesis. II Exodus, id est Exitus ex Aegypto. III Leuiticum. IV Numeri. V Deuteronomium. VI Iesus Naue. VII Iudices. Ruth. VIII Hester. IX Regnorum I & II. X Regnorum III & IV. XI Paralipomenon I & II. XII Esdræ I & II. XIII Liber psalmorum CL. XIV Prouerbia Salomonis. XV Ecclesiastes. XVI Cantica canticorum. XVII Iob. XVIII Duodecim prophetæ. XIX Iesaias. XX Ieremias & Baruch, lamentationes & epistolæ. XXI Ezechiel. XXII Daniel. Noui autem testamenti hæc: Euangelia quatuor, secundum Matthæum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Ioannem. Actus apostolorum. Epistolæ catholicæ septem, videlicet Iacobi vna, Petri duæ, Ioannis tres, Iudæ vna. Epistolæ Pauli quatuordecim: Ad Romanos vna, ad Corinthios duæ, ad Galatas vna, ad Ephesios vna, ad Philippenses vna, ad Colossenses vna, ad Thessalonicenses duæ, ad Hebræos vna, ad Timotheum duæ, ad Titum vna, ad Philemonem vna.* Qua in recensione nulli de libris apocryphis nec apocalypsis memorantur, quod planissime indicat, eorum nullum in istius regionis ecclesiis legi consueuisse. Eumdem in modum auctor *constitutionum* [y], de legendis in ecclesia veteris testamenti libris præcipiens, quinque librorum *Mosis*, *Iosuæ*, *Iudicum*, *Regum*, *Chronicorum*, *Esræ*, & *Nehemiæ* (quos per historias de populi reditu intelligit) voluminum *Iobi* & *Salomonis*, sedecim *prophetarum* & *psalmorum* meminit: nihil autem de libris apocryphis dicit; id quod argumento est, in harum ecclesiarum libris ritualibus, vnde collectiones suas fecit, eum non reperisse, quod legi soliti sint.

VERVMTAMEN in aliis ecclesiis eorum lectio permissa erat, cum nota quadam distinctionis, tamquam librorum piorum & moralis instructionis, ad ædificationem plebis, non ad

(y) Constitut. lib. II. c. LVII. ὁ ἀναγνώστης ἐφ' ὑψηλȣ̃ τινος ἑςὼς, ἀναγινωσκέτω τὰ Μωσέως καὶ Ἰησȣ̃ τȣ̃ Ναυὴ, τὰ τῶν κριτῶν καὶ τῶν βασιλειῶν, τὰ τῶν παραλειπομένων καὶ τὰ τῆς ἐπανόδȣ· πρὸς τȣ́τοις τὰ τȣ̃ Ἰὼβ καὶ τȣ̃ Σολομῶντος, καὶ τὰ τῶν ἑκκαίδεκα προφητῶν· ἀνὰ δύο δὲ γενομένων ἀναγνωσμάτων, ἕτερός τις τȣ̀ς τȣ̃ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνȣς. κ. τ. λ. *Lector in excelso quodam loco stans, legat libros Mosis & Iesuæ filii Nauis, Iudicum & Regnorum, item Paralipomenon, & quæ de populi reditu conscripta sunt; ad hæc Iobi & Salomonis volumina, simulque sexdecim prophetarum. Peractisque per binos lectionibus quidam alius Dauidis hymnos psallat, cetera.*

aucto-

auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam facientium, neque adeo inter canonicas scripturas receptorum. Hoc expressis verbis dicit HIERONYMVS [z]. Et RVFFINVS [a], qui presbyter erat *Aquileiæ*, eosdem exhibet, quos antiqua traditio & praxis istius ecclesiæ, quando hi libri nec pro canonicis, necdum pro apocryphis sensu strictiore accepti, sed ecclesiastici appellati fuerunt, quod in ecclesia quidem legerentur, non autem ad confirmanda fidei dogmata adhiberentur. Hisce adnumerat *Sapientiam*, *Ecclesiasticum*, libellum *Tobiæ* & *Iudith*, & *Maccabæorum* libros, & *Hermetis Pastorem*, & libellum, qui dicitur *duæ viæ*, siue *iudicium Petri*. ATHANASIVS [b] quoque hosce libros non canonicis sed eis accenset, qui catechumenis legi possint, inter quos nominat *Sapientiam*, *Ecclesia-*

(z) Hieron. præfat. in libros Salomonis. Sicut ergo Iudith & Tobiæ & Maccabæorum libros legit quidem ecclesia, sed eos inter canonicas scripturas non recipit, sic & hæc duo volumina (Sapientiam & Ecclesiasticum) legit ad ædificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam.

(a) Ruffin. in symbolo ad calcem Cypriani. Oxon. p. 26. Sciendum tamen est, quod & alii libri sunt, qui non canonici, sed ecclesiastici a maioribus appellati sunt: Vt est sapientia Salomonis, & alia sapientia, quæ dicitur filii Syrach — eiusdem ordinis est libellus Tobiæ & Iudith, & Maccabæorum libri. In nouo vero testamento libellus, qui dicitur, pastoris siue Hermetis, qui appellatur, Duæ Viæ, siue Iudicium Petri; quæ omnia legi quidem in ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam.

(b) Athanas. epist. heortastic. tom. II. p. 39. (tom. I. p. 963.) vid. supra sub litt. (n) pag. 89.
It. Synops. scriptur. ibid. p. 55. (p. 128. 129. edit. MDCXCVIII.) *ἐκτὸς δὲ τούτων ἐστὶ πάλιν ἕτερα βιβλία, τῆς αὐτῆς παλαιᾶς διαθήκης, οὐ κανονιζόμενα μὲν, ἀναγινωσκόμενα δὲ μόνον τοῖς κατηχουμένοις ταῦτα· Σοφία Σολομῶντος, ἧς ἡ ἀρχή· ἀγαπήσατε δικαιοσύνην, οἱ κρίναντες τὴν γῆν. Σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σιράχ, ἧς ἡ ἀρχή· πᾶσα σοφία παρὰ κυρίου, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστιν εἰς τὸν αἰῶνα· Ἐσθήρ, ἧς ἀρχή· ἔτους δευτέρου βασιλεύοντος Ἀρταξέρξου κ. τ. λ. Ἰουδὴθ, ἧς ἀρχή· ἔτους δωδεκάτου τῆς βασιλείας Ναβουχοδονόσορ κ. τ. λ. Τωβὶτ, ἧς ἡ ἀρχή· βίβλος λόγων Τωβίτ. κ. τ. λ.* *Præter istos sunt adhuc alii eiusdem veteris testamenti libri non canonici, qui catechumenis tamen leguntur. Scilicet Sapientia Salomonis, cuius exordium est:* Diligite iustitiam, qui iudicatis terram. *Sapientia Iesu, filii Sirach, cuius initium est:* Omnis sapientia a domino est, *cetera. Esther, cuius initium est:* Anno secundo, regnante Artaxerxe magno. *Iudith, cuius principium est:* Anno duodecimo regni Nabuchodonosor, *&c. Tobit, cuius exordium est:* Liber sermonum Tobit.

 sticum,

sticum, librum *Tobiæ*, *Iudith* & *Estheris*, & *doctrinam apostolorum* & *Hermen pastorem*. Ita in *lectionario Gallicano*, a MABILLONIO, publicato, lectiones ex libro *Tobiæ*, *Iudith* & *Estheris* speciatim in hebdomade *rogationum* diuersis diebus præscribuntur.

§. XVI.

Et in quibusdam ecclesiis sub titulo scripturarum canonicarum, sumto hoc vocabulo sensu quodam latiore.

In quibusdam ecclesiis hi libri etiam legebantur sub generali nomine scripturarum canonicarum, sumto hoc vocabulo sensu quodam latiore pro istiusmodi libris, qui in canone siue catalogo reperiebantur librorum, quos in ecclesia ex auctoritate publica legi licitum erat. Ita certe canon concilii *Carthaginensis* [c] intelligendus est, qui præter scripturas canonicas nihil in ecclesia legi vult sub nomine diuinarum scripturarum, quibus scripturis canonicis ibi accensetur *Sapientia*, *Ecclesiasticus* sub nomine *Salomonis*, vna cum *Tobia*, *Iudith*, *Hestere*, *Esdræ* libris duobus, *Maccabæorum* libris duobus. AVGVSTINVS hunc canonem videtur esse sequutus, dum omnes istos libros canonicos facit, alios tamen aliis præponit, prout vel ab omnibus ecclesiis generatim, vel a paucioribus tantum & minoris auctoritatis ecclesiis accipiebantur. In libro suo de *doctrina christiana* [d] omnes libros apocryphos vocat canonicos, verum illis non eam auctoritatem adsignat quam reliquis, quod non essent ab omnibus ecclesiis vt tales recepti. *Sapientiam* & *Ecclesiasticum* non esse *Salomonis* dicit [e], eos tamen antiquitus in auctoritatem receptos esse maxime ab ecclesia occidentali. Per quam ecclesiam *Romanam* intelligat, opor-

(c) Concil. Carth. III. c. XLVII. Præter scripturas nihil in ecclesia legatur sub nomine diuinarum scripturarum. Sunt autem canonicæ scripturæ, id est, Genesis &c. - Salomonis libri quinque, Tobias, Iudith, Hester, Esdræ libri duo, Maccabæorum libri duo.

(d) Augustin. de doctrin. christian. lib. II. c. VIII. Tenebit hunc modum in scripturis canonicis, vt eas, quæ ab omnibus accipiuntur ecclesiis, præponat eis, quas plures grauioresque accipiunt, eis quas paucioris minorisque auctoritatis ecclesiæ tenent.

(e) Aug. de ciuit. Dei lib. XVII. c. XX. Non esse ipsius, non dubitant doctiores, eos tamen in auctoritatem maxime occidentalis antiquitus recepit ecclesia.

ret,

ret, vbi illos recepit *Innocentius* [*f*] pontifex. In orientali autem ecclesia eorum auctoritas canonica semper fuit reiecta: Et in multis etiam occidentalibus ecclesiis. Neque enim RVFFINVS *Aquileiae*, nec PHILASTRIVS *Brixiae* in *Italia* [*g*], nec HILARIVS *Pictauii* in *Gallia* [*h*], auctoritatem in canone scripturae illis indulserunt. Quid, quod HILARIVS [*i*], ecclesiae *Arelatensis* praesul, diserte scribat AVGVSTINO, ecclesias *Gallicanas* offensas esse in eo, quod testimonium ex libro *Sapientiae* non canonico protulisset. Et dignum notatu est, quod in

(*f*) Innocent. epist. III. ad Exuper. c. III. (tom. II. concil. p. 1256.) Qui vero libri recipiantur in canone sanctarum scripturarum, breuis adnexus ostendit. Haec sunt ergo quae desiderata moneri voce voluisti. Moysis libri V, id est Genesis, Exodi, Leuitici, Numeri, Deuteronomii: Et Iesus Naue vnus, Iudicum vnus. Regnorum libri IV. simul & Ruth. Prophetarum libri XVI. Salomonis libri V. Psalterium. Historiarum, Iob liber vnus, *Tobiae* vnus, *Esther* vnus, *Iudith* vnus, *Maccabaeorum* duo, Paralipomenon duo, cetera.

(*g*) Philostorg. de haeref. c. XI. de apocryphis (biblioth. patr. max. p. 711. edit. Lugdun. MDCLXXVII.) Haeresis est etiam, quae Apocrypha, id est secreta dicitur, quae solum prophetas & apostolos accipit, non scripturas canonicas, id est legem & prophetas, vetus scilicet & nouum testamentum. Et quum volunt solum illa apocrypha legere studiose, contraria scripturis canonicis sentiunt, atque paulatim dogmatizant contra eas, dantes sententias contra legem & prophetas, contraque disputationes beatissimorum apostolorum consulta ponentes, e quibus sunt maxime Manichaei, Gnostici, Nicolaitae, Valentiniani & alii quam plurimi, qui apocrypha prophetarum & apostolorum, id est, actus separatos habentes, canonicas legere scripturas contemnunt. Propter quod statutum est ab apostolis & eorum successoribus, non aliud legi in ecclesia debere catholica, nisi legem & prophetas & euangelia & actus apostolorum & Pauli tredecim epistolas & septem alias, Petri duas, Ioannis tres, Iudae vnam & Iacobi vnam, quae septem actibus apostolorum coniunctae sunt. Scripturae autem absconditae, id est, apocrypha & legi debent morum caussa a perfectis, non ab omnibus legi debent, qui non intelligentes multa addiderunt & tulerunt, quae voluerunt haeretici.

(*h*) Hilar. proleg. in psalm. n. 15. (p. 9. edit. Paris. MDCXCIII.) Et ea caussa est, vt in viginti duos libros lex testamenti veteris deputetur: vt cum litterarum numero conuenirent. Qui ita secundum traditiones veterum deputantur, vt Moysi sint libri quinque, cetera. - - Quibusdam autem visum est, additis Tobia & Iudith, viginti quatuor libros secundum numerum Graecarum litterarum connumerare, Romana quoque lingua media inter Hebraeos Graecosque collecta.

(*i*) Hilar. Arelat. epist. ad Augustin. inter opera Aug. tom. VII. p. 541. Illud etiam testimonium, quod posuisti, *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius*, *TAMQVAM NON CANONICVM* definiunt omittendum.

ipsa

ipſa vrbe *Roma* GREGORIVS MAGNVS, quum occaſionem haberet adlegandi locum ex libris *Maccabæorum*, prius ſe excuſet, quod teſtimonium proferat ex libro non canonico [k], ſed tantum ad' ædificationem eccleſiæ edito. Ipſe etiam AVGVSTINVS [l] in reſponſione ad theologos *Gallicanos* non contendit vlterius pro diuina auctoritate libri *Sapientiæ*, quem vt canonicum adlegauerat, niſi quod eo loco ab eccleſiis *Africanis* iam ante ſe habitus fuerit. Quæ res ex ſua ipſius regula, quam antea in libro de *doctrina christiana* dederat, non ſenſu ſtrictiſſimo canonicum eum facit, quia ab omnibus eccleſiis Orientis & bona parte Occidentis auctoritas diuinæ ſcripturæ illi abiudicata fuit. Adeoque, licet hi libri in eccleſiā *Africana* ſub nomine ſcripturæ canonicæ lecti fuerint, non tamen parem in reliquis auctoritatem habuere, quia ab omnibus in vniuerſum non niſi pro apocryphis, vel, vt alii vocant, eccleſiaſticis tantum, reputati fuerunt, quandoquidem in eccleſia ad inſtructionem tantum morum & ædificationem plebis, non ad confirmanda fidei dogmata, legi permittebantur. Atque hæc ſunt, quæ ipſemet CAIETANVS de praxi tradit eccleſiæ, antequam concilium *Tridentinum* nouum canonem ſcripturæ definiuit. Iſtos libros dicit [m] non eſſe canonicos, id eſt, regulares ad firmandum ea, quæ ſint fidei: poſſe tamen dici canonicos, ſiue regulares, ad ædificationem fidelium, vtpote in canone bibliorum receptos & auctoritate præditos. Et cum hac diſtinctione diſcerni poſſe putat. AVGVSTINVM

(*k*) Gregor. magn. moral. in Iob. lib. XIX. c. XIII. Qua de re non inordinate agimus, ſi ex libris licet non canonicis, ſed tamen ad ædificationem eccleſiæ editis, teſtimonium proferamus.

(*l*) Aug. de prædeſtin. lib. I. c. XIV. tom. VII. p. 553. Non debuit repudiari ſententia libri ſapientiæ, qui meruit in eccleſia Chriſti, de gradu lectorum eccleſiæ Chriſti tam longa annoſitate recitari, & ab omnibus chriſtianis, ab epiſcopis vſque ad extremos laicos, fideles, pœnitentes, catechumenos cum veneratione diuinæ auctoritatis audiri.

(*m*) Caietan. in fine comment. in hiſtor. vet. teſtam. Ad Hieronymi limam reducenda ſunt tam verba conciliorum quam doctorum. Et iuxta illius ſententiam libri iſti non ſunt canonici, id eſt, regulares, ad firmandum ea quæ ſunt fidei: poſſunt tamen dici canonici, id eſt, regulares, ad ædificationem fidelium, vtpote in canone bibliæ ad hoc recepti & auctorati. Cum hac diſtinctione diſcernere poteris dicta Auguſtini & ſcripta in prouinciali concilio Carthaginenſi.

et

et concilium *Carthaginense*, quorum dicta ad limam HIERONYMI reducenda sint. Si quis vero existimet, AVGVSTINVM aut ecclesiam *Africanam* plus intelligere, responderi potest, eorum auctoritatem nihil valere aduersus generalem totius ecclesiæ consensum per omnia retro sæcula, primam canonis constitutionem in concilio *Tridentino* antegressa; quem consensum plenissime & solidissime demonstrauit COSINVS episcopus in excellenti libro, quem inscripsit; *Scholastical History of the Canon of Scripture*, vbi testimonia scriptorum per singula sæcula suo quodque ordine producit, vt non multa eis [*] addi possint, & prorsus superuacaneum sit, lectorem hac in re demorari, quum ad præsens institutum nostrum sufficiat obseruasse, hosce libros controuersæ auctoritatis sub nomine vel apocryphorum, vel ecclesiasticorum, vel canonicorum, in plerisque antiquis ecclesiis legi consueuisse.

§. XVII.

Breuis versionum scripturæ, in antiqua ecclesia adhibitarum, enarratio.

VNVM superest, de quo breuiter adhuc edisserere non alienum abs re fuerit, antequam huic capiti finem imponamus. Sunt id versiones scripturarum, quæ in veteri ecclesia adhiberi consueuerunt. Non est mihi animus heic denuo probare, (quod iam libro vltimo satis abunde factum est,) scripturas in vulgarem linguam translatas, atque ita in singulis ecclesiis lectas fuisse, sed quod hoc loco obseruabimus, hoc tan-

(*) Testimoniis ab episcopo COSINO citatis lector eruditus addere potest testimonium FRANCISCI GEORGII *Veneti*, ex ordine eorum, qui regulam obseruant *Francisci*, qui paullo ante repurgata sacra vixit: Problemat. in scriptur. tom. VI. sect. V. problem. CLXXXIV. Paris. MDCXXII. 4to. *Cur Raphael venit in comitatum Tobiæ?* Respond. *Quamuis historia sit sine certo auctore, NEC IN CANONE HABEATVR, tamen quia admittitur legenda in ecclesia tamquam vera, huius quoque rei rationem adsignare conabimur.* Heic librum Tobiæ manifesto reiicit de canone, nec aliter de eo, quam de vulgari historia loquitur, quam in ecclesia legere licitum sit. Quæ verba adeo displicuere *Romani indicis expurgatorii* curatoribus, vt ea deleri iusserint cum multis aliis eiusdem auctoris locis, vbi in versionem vulgatam, tamquam corruptam ac falsam, animaduertit eiusque errores ad fontem *Hebræum* corrigit, cuius ille erat scientissimus, quamuis aliis in rebus suos haberet næuos. Vid. index libror. prohibitorum & expurgandorum per Sotomaior. p. 417. Madriti MDCLXVII. fol.

tum est: Quod generatim LXX. interpretum versione vsi fuerint, vbi populus linguam *Graecam* loqueretur, vel istiusmodi versiones in alias linguas, quae ex ista essent deriuatae. Nullam enim versionem bibliorum, de *Hebraeo* quidem adornatam, in ecclesia *Latina* habuerunt ad aetatem vsque HIERONYMI, sed tales duntaxat, quae de *Graeca* versione LXX. interpretum erant factae. Haec enim versio per omnes ecclesias in vsu erat, excepta fortassis ea *Syriae* parte, in qua *Syriaca* lingua praeualebat, hoc est in *Osdroene* & *Mesopotamia*, vbi versione *Syriaca* vtebantur, de *Hebraeo* non multo post apostolorum aetatem adornata. Haec vetus dicebatur versio in oppositione alius, quae posterioribus aetatibus de septuaginta interpretum versione facta erat. In reliquis Orientis partibus LXX. virorum versio communis erat versio. Haec autem temporis tractu & exemplorum varietate valde corrupta fuit, quam ob caussam a diuersis viris eruditis, qui in hoc opere desudarunt, reuisa fuit & correcta, maxime quidem ab ORIGENE & HESYCHIO *Aegyptio*, & LVCIANO *Antiocheno*, duobus martyribus, qui in persecutione *Diocletianea* mortem pro *CHRISTO* oppetiuere. Hinc, vti HIERONYMVS [n] narrat, factum est, vt tria exempla editionis septuaginta interpretum in ecclesiis orientalibus adhiberentur. *Alexandria & Aegyptus*, inquit, *in septuaginta suis*, HESYCHIVM *laudat auctorem. Constantinopolis vsque Antiochiam* LVCIANI MARTYRIS *exemplaria probat. Mediae inter has prouinciae Palaestinos codices legunt, quos ab* ORIGENE *elaboratos* EVSEBIVS & PAMPHILVS *vulgauerunt: Totusque orbis hac inter se trifaria varietate compugnat.* ORIGENES duo praeterea hac in materia praestitit. Primo quidem biblia edidit, quae *hexapla* vocauit, quod sex haberent columnas, quarum prima authenticos scripturarum libros *Hebraicis* scriptos litteris [o], secunda eosdem libros *Gra-*

(n) Hieron. praefat. in librum paralipomenon. (tom. III. pag. 685. edit. Paris. MDCXLIII.)

(o) Euseb. lib. VI. c. XVI. *Τοσαύτη δὲ εἰσήγετο τῷ Ὠριγένει τῶν θείων λόγων ἀπηκριβωμένη ἐξέτασις, ὡς καὶ τὴν Ἑβραΐδα γλῶτταν ἐκμαθεῖν· τάς τε παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμφερομένας πρωτοτύπους αὐτοῖς Ἑβραίων στοιχείοις γραφὰς, κτῆμα ἴδιον ποιήσασθαι· ἀνιχνεῦσαί τε τὰς τῶν ἑτέρων παρὰ τοὺς ἑβδομήκοντα τὰς ἱερὰς γραφὰς ἡρμηνευκότων ἐκδόσεις· καί τινας ἑτέρας παρὰ τὰς κατημαξευμένας ἑρμηνείας ἐναλλαττούσας, τὴν Ἀκύλα καὶ Συμμάχε καὶ Θεοδοτίωνος ἐφευρεῖν. ἃς ἐκ οἶδ'*

cis

cis litteris, tertia versionem AQVILAE *Iudæi*, quarta versionem SYMMACHI, quinta versionem *septuaginta*, & sexta versionem THEODOTIONIS *Ebionitæ* exhibebat. Hisce postea duas alias addidit versiones, *Nicopoli* iuxta *Actium* & *Hierichunte* inuentas, atque hæ *octopla* eius conficiunt. Et interiecto aliquo tempore aliam minorem editionem publicauit, versiones solum *septuaginta*, AQVILAE, SYMMACHI & THEODOTIONIS complectentem, quam appellauit *tetrapla*. Deinde septuaginta edidit, additamentis THEODOTIONIS ad supplenda loca, quæ defuerant, intermixtis; hæc quidem asteriscis designans, virgulis autem, quæ ex superfluo videbantur apposita, nec in *Hebræo* exstabant. Verum hæc duarum versionum permixtio postero

ὅθεν ἔκ τινων μυχῶν τὸν πάλαι λανθανούσας χρόνον ἀνιχνεύσας, εἰς φῶς προήγαγεν, ἐφ' ὧν διὰ τὴν ἀδηλότητα, τίνος ἄρ' εἶεν οὐκ εἰδὼς, αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπεσημήνατο, ὡς ἄρα τὴν μὲν εὕροι ἐν τῇ πρὸς Ἀκτίῳ Νικοπόλει· τὴν δὲ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τοιῷδε· ἔν γε μὴν τοῖς ἑξαπλοῖς τῶν ψαλμῶν μετὰ τὰς ἐπισήμους τέσσαρας ἐκδόσεις, οὐ μόνον πέμπτην, ἀλλὰ καὶ ἕκτην καὶ ἑβδόμην παραθεὶς ἑρμηνείαν, ἐπὶ μιᾶς αὖθις σεσημείωται· ὡς ἐν Ἱεριχοῖ εὑρημένης ἐν πίθῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου, τοῦ υἱοῦ Σεβήρου· ταύτας δὲ ἁπάσας ἐπὶ ταυτὸν συναγαγὼν, διελών τε πρὸς κῶλον, καὶ ἀντιπαραθεὶς ἀλλήλαις μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημειώσεως, τὰ τῶν λεγομένων ἑξαπλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα καταλέλοιπεν· ἰδίως τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν ἅμα τῇ τῶν ἑβδομήκοντα ἐν τοῖς τετραπλοῖς ἐπικατασκευάσας. *Tantam curam ac diligentiam in diuinis scripturis perscrutandis adhibebat Origenes, vt Hebraicam etiam linguam didicerit, & authenticos scripturarum libros Hebraicis scriptos litteris, qui apud Iudæos habentur, sibi comparauerit: aliorum quoque, qui præter septuaginta interpretes sacras scripturas interpretati sunt, editiones peruestigauerit: nonnullas denique interpretationes a tritis illis & vulgatis, Aquilæ scilicet ac Symmachi & Theodotionis diuersas repererit. Quas quidem ille ex nescio quibus erutas angulis, in quibus iamdudum delituerant, primus in lucem produxit. Et quum obscurum incompertumque haberet, cuiusnam essent auctoris, hoc solum de ipsis adnotauit, alteram quidem a se repertam fuisse Nicopoli iuxta Actium: alteram vero in alio quodam loco. Quin etiam in Hexaplis psalmorum exemplaribus, post insignes illas quatuor editiones quum non quintam modo, sed etiam sextam & septimam apponeret versionem, rursus in principio vnius notauit, inuentam illam fuisse Hierichunte in dolio, temporibus Antonini Caracallæ, qui Seueri filius fuit. Has igitur omnes interpretationes quum in vnum corpus collegisset, & per certa cola ac membra distinxisset, & sibi inuicem e regione opposuisset, vna cum ipso Hebraico textu: Hexaplorum nobis exemplaria reliquit; postea vero editionem Aquilæ & Symmachi ac Theodotionis cum septuaginta interpretum versione seorsum in tetraplis digessit.*

tem-

tempore confusionem quamdam peperit, & HIERONYMVS de ea queritur [p], tamquam re magnæ audaciæ, eamque ob caussam in ecclesiæ *Latinæ* vsum nouam septuaginta versionem [q] condidit. Huc vsque omnes ecclesiæ versione septuaginta interpretum vsæ erant, exceptis ecclesiis *Syriacis*, vt antea diximus, exceptoque vno libro *Danielis*, qui in omnibus ecclesiis secundum versionem legebatur THEODOTIONIS, quemadmodum idem HIERONYMVS [r] diuersis in locis narrat, maxime in præfatione sua in *Danielem* [s], quia *septuaginta* translatio

(p) Hieron. præfat. in paralipom. (tom. III. opp. p. 685. edit. Par. MDCXLIII.) Origenes non solum exemplaria composuit quatuor editionum, e regione singula verba describens: vt vnus dissentiens, statim, ceteris inter se consentientibus, arguatur: sed quod maioris audaciæ est, in editione septuaginta Theodotionis editionem miscuit, asterisimis videlicet designans, quo minus fuerat, & virgulis, quæ ex superfluo videbantur apposita. Si igitur aliis licuit non tenere, quod semel susceperant, & post septuaginta cellulas, quæ vulgo sine auctore iactantur, singulas cellulas aperuere: hocque in ecclesiis legitur, quod septuaginta nescierunt: cur me non suscipiant Latini mei, qui, inuiolata editione veteri, ita nouam condidi, vt laborem meum Hebræis, quod his maius est, apostolis auctoribus comprobem?

(q) Hieron. præfat. in Iosue. (ibid. p. 681.) Et vt in primis, quod sæpe testatus sum, sciat, me non in reprehensionem veterum noua cudere, sicut amici mei criminantur, sed pro virili portione, offerre linguæ meæ hominibus, quos tamen nostra delectant: Vt pro Græcorum ἑξαπλοῖς, quæ & sumtu & labore maximo indigent, editionem nostram habeant: & sicubi in antiquorum voluminum lectione dubitarint, hæc illis conferentes, inueniant, quod requirunt: maxime quum apud Latinos tot sint exemplaria, quot codices; & vnusquisque pro arbitrio suo vel addiderit vel subtraxerit, quod ei visum est: & vtique non possit verum esse, quod dissonat.

(r) Hieron. præfat. in Iosue. Quare Danielem iuxta Theodotionis traditionem ecclesiæ susceperunt?
Id. comment. in Dan. c. IV. (tom. IV. opp. p. 504. edit. Paris. MDCXLIII.) Exceptis LXX. translatoribus, qui hæc omnia, nescio qua ratione, prætericrunt, tres reliquæ collegam interpretati sunt. Vnde, iudicio magistrorum ecclesiæ, editio eorum in hoc volumine repudiata est, & Theodotionis vulgo legitur: quæ & Hebræo & ceteris translationibus congruit.
Id. apolog. contr. Ruffin. lib. II. c. IX. (519. c. edit. Paris.) De Daniele breuiter respondebo - - me docuisse lectorem, ecclesias Christi hunc prophetam iuxta Theodotionem legere & non iuxta septuaginta translatores.

(s) Hieron. præfat. in Danielem. (tom. III. p. 695.) Danielem prophetam iuxta septuaginta interpretes domini saluatoris ecclesiæ non legunt, vtentes Theodotionis editione: Et cur hoc acciderit, nescio --- Hoc vnum adfirmare possum, quod multum a veritate discordet, & recto iudicio repudiatus sit.

huius

huius libri magis corrupta erat, quam vllius alius partis scripturarum. Innumera autem vitia in hac versione aliis in locis reperiebantur, partim ex ipso consilio interpretum (qui nonnulla de suo addiderunt, alia omiserunt, sæpius sensum pro arbitrio suo mutarunt, maxime vbi scriptura de sancta *TRINITATE* sacratum aliquod testatur, vti fuse in præfatione sua in pentateuchum ostendit HIERONYMVS [t], vbi historiam explodit, qua septuaginta cellulis diuisi, & diuinitus inspirati versionem adornasse dicuntur) partim ex magna exemplorum varietate, & grandibus corruptionibus, quæ librariorum ignorantia & negligentia in ea irrepserunt: Et id quidem in ipsa *Græca* LXX. virorum exemplaria & *Latinas* versiones, quæ ex iis conditæ erant. Quam ob caussam HIERONYMVS, *Chromatii* & *Heliodori* aliorumque piorum antistitum in ecclesia *Latina* instinctu, nouam psalmorum ac veteris testamenti versionem ex *Hebræo* conficiebat: nonnullis quidem ei ad tempus sese magnopere opponentibus. Licet enim multi hoc institutum laudarent, nouamque versionem in ecclesia lectitarent; alii tamen reprehendebant, & RVFFINVS & alii acriter in ipsum inuehebantur, vt qui ecclesiam culparet, quæ *septuaginta* & deriuatas hinc versiones ab apostolorum inde temporibus adhibuerit atque laudauerit. Ipsemet AVGVSTINVS [u] hoc institutum ei dissuadebat, & quum esset finitum, nolebat istam versionem in diœcesis suæ ecclesiis legi, veritus ne populus of-

(*t*) Hieron. præfat. in Pentateuch. (ibid. p. 625.) Denique, vbi sacratum aliquod scriptura testatur, de patre, & filio & spiritu sancto, aut aliter interpretati sunt, aut omnino tacuerunt, vt & regi satisfacerent & arcanum fidei non vulgarent. Et nescio quis primus auctor, septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo exstruxerit, quibus diuisi eadem scriptitarint.

(*u*) Aug. epist. XIX. ad Hieronym. (tom. II. opp. p. 84. c. edit. Basil. MDLXIX.) De interpretatione tua iam mihi persuasisti, qua vtilitate scripturas volueris transferre de Hebræis, vt scilicet ea, quæ a Iudæis prætermissa vel corrupta sunt, proferre, in medium. --- Ideo autem desidero interpretationem tuam de Septuaginta, vt & tanta Latinorum interpretum, qui qualescumque hoc ausi sunt, quantum possumus imperitia careamus: & hi, qui me inuidere putant vtilibus laboribus tuis, tandem aliquando, si fieri potest, intelligant, propterea me nolle tuam ex Hebræo interpretationem in ecclesiis legi, ne contra Septuaginta auctoritatem, tamquam nouum aliquid proferentes, magno scandalo perturbemus plebes Christi, quarum aures & corda illam interpretationem audire consueuerunt, quæ etiam ab apostolis approbata est.

fenderetur. Narrabat fimul ei [w], quantus tumultus in ecclefia quadam *Africæ* factus fit, quum quidam epifcopus interpretationem eius introduxiffet, quam reponere coactus fit, volens poft magnum periculum non remanere fine plebe. Verum aliis in locis facilius admiffa fuit noua ifta HIERONYMI interpretatio. Nam gradatim a viris doctis in expofitionibus fuis adhiberi cœpta eft. GREGORIVS MAGNVS [x] vtraque verfione vfus eft, *Hieronymianam* nouam, alteram autem veterem nuncupans translationem; quarum hæc pofterior alias *Itala*, *vulgata* & *communis* appellabatur, quod in omnibus *Latinis* & *Italicis* ecclefiis adhiberetur. Hodierna *Latina* vulgata translatio nec antiqua vulgata, nec HIERONYMI noua, fed mixta ex vtraque effe viris eruditis [y] creditur. Pfalmi in hodierna vulgata non de *Hebræo*, fed ab HIERONYMO de LXX. interpretum verfione, ab LVCIANO emendata, traducti funt. Reliqui libri ad fontem *Hebræum* propius quam ad LXX. accedunt, id quod, eos aliquid de verfione HIERONYMI habere, oftendit. Pfalmi autem *Romæ* femper legebantur fecundum ver-

(w) Auguftin. epift. X. ad Hieronym. Quidam frater nofter epifcopus, quum lectitare inftituiffet in ecclefia, cui præeft, interpretationem tuam, mouit quiddam longe aliter abs te pofitum apud Ionam prophetam, quam erat omnium fenfibus memoriaque inueteratum. Factus eft tantus tumultus in plebe, maxime Græcis arguentibus & inflammantibus calumniam falfitatis, vt cogeretur epifcopus (ea quippe ciuitas erat) Iudæorum teftimonium flagitare. Vtrum autem illi imperitia an malitia, hoc effe in Hebræis codicibus, refponderunt, quod & Græci & Latini habebant atque dicebant. Quid plura? Coactus eft homo velut mendofitatem corrigere, volens poft magnum periculum non remanere fine plebe.

(x) Gregor. M. epift. ad Leandr. ante moral. in Iob. in fine. Nouam translationem differo, fed quam probationis cauffa exigit, nunc nouam nunc veterem per teftimonia adfumo, vt quia fedes apoftolica, cui Deo auctore præfideo, vtraque vtitur, mei quoque labor ftudii ex vtraque fulciatur.

(y) Walton. prolegom. X. n. 9. pag. 71. circ. med. Certum eft, in omnibus vulgatam non effe Hieronymi, nam præter pfalmos & ea, quæ ex veteri vulgata, vel ex Theodotione addidit, vt in additionibus ad Eftheram & Danielem eft videre, etiam in reliquis libris vbique multa occurrunt, quæ Hieronymi non effe, cuilibet clarum eft: nam in multis conuenit cum veteri vulg. fiue LXX. vbi verfio fept. ab Hebr. differt; fæpe cum Theod. Symm. Aq. fæpiffime etiam aliter habet, quam Hieronymus in operibus fuis vertendum cenfuit: vnde puram Hieronymi non effe, fed mixtam, facile eft colligere.

fionem

sionem veterem, atque hic mos obtinuit vsque ad PIVM V. pontificem, qui versionem HIERONYMI, cum emendationibus de LXX. editione compositam, in eius locum substitui iussit. Atque ita vetus translatio psalmorum *psalterium Romanum*; & HIERONYMI noua versio *psalterium Gallicanum* appellari cœpit, quod hæc statim in ecclesia *Gallicana* esset recepta. Hoc MABILLONIO [z] obseruatur & BONAE [*] cardinali ex BERNONE AVGIENSI & WALAFRIDO STRABONE, qui *Gallorum* & *Germanorum* aliquos secundum emendationem, quam HIERONYMVS de LXX. editione composuit, psalterium cantare dicit, *Romanis* adhuc psalmos ex corrupta vulgata editione cantantibus. Quæ editio etiam nunc in basilica *Vaticana Romæ*, in

(z) Mabillon. de cursu Gallican. p. 395. 396. In primis Galli antiquitus peculiari psalterii versione vsi sunt, scilicet ea, quæ a sancto Hieronymo emendata est. Audiendus hac de re Walafridus Strabo de rebus ecclesiasticis c. XXV. *Psalmos autem quum secundum LXX. interpretes Romani adhuc habeant; Galli & Germanorum aliqui secundum emendationem, quam Hieronymus pater de LXX. editione composuit, psalterium cantant: quam Gregorius Turonensis episcopus a partibus Romanis mutuatam in Galliarum dicitur ecclesiis transtulisse.* De re ipsa eadem est Bernonis Augiensis abbatis sententia; de tempore vero, quo hæc versio a Gallis recepta est, hic cum Walafrido non consentit. Bernonis verba eo lubentius refero, quod accepta sint ex eius epistola inedita ad Meginfridum & Bennonem, vbi de Hieronymo agens: *Inter cetera*, inquit, *ex emendata LXX. interpretum translatione psalterium ex Græco in Latinum vertit, illud cantandum omnibus Galliæ ac quibusdam Germaniæ ecclesiis tradidit. Et ab hoc GALLICANVM PSALTERIVM appellauit, Romanis adhuc ex corrupta vulgata editione psalterium canentibus, ex qua Romani cantum composuerunt, nobisque vsum cantandi contradiderunt. Vnde accidit, quod verba, quæ in diurnis vel in nocturnis officiis canendi more modulantur, intermisceantur, & confuse nostris psalmis inserantur, vt a minus peritis haud facile possit discerni, quid nostræ vel Romanæ conueniat editioni.* cetera.

(*) Bona rer. liturgic. lib. II. c. III. n. IV. Priore editione pura, qualis erat ante S. Hieronymum, vtebantur olim omnes ecclesiæ occidentales; Romana præsertim cum omnibus suburbicariis, vt constat ex antiquorum patrum commentariis in psalmos; donec idem psalterium ab ipso Hieronymo interpolatum primum quidem in Gallia, nescio quo tempore, vnde Gallicanum nuncupatum est, deinde in aliis regionibus introductum fuit. In omnibus autem vrbis Romæ ecclesiis vetus illud permansit vsque ad Pium V. qui ipsum sustulit, & in sola basilica Vaticana reliquit, in qua nunc etiam religiosissime recitatur, & nouissime sublatis mendis, quæ irrepserant, pristinæ integritati restitutum est.

eccle-

ecclesia AMBROSII *Mediolani*, & in ecclesia *Marci* euangelistæ *Venetiis*, legitur. Quid? BONA non erubescit dicere, quod honorificentius ac vtilius ecclesiæ futurum fuisset, si vetus psalterii versio fuisset retenta, quandoquidem nunc magna dissonantia inter *missale* & *breuiarium* sit, dum idem psalmus & idem canticum aliis verbis in missa [†], nimirum secundum veterem translationem, aliis in officio, secundum nouam versionem, canatur. Qua de re tamquam abusu loquitur, sed mitissime, quia, quamuis id esset veteris regulæ, in *sacramentario* GREGORII, missa *Mozarabica* & liturgia *Ambrosiana* obseruatæ, violatio, PIO tamen pontifice præcipiente hæc correctio facta erat.

POSSEMVS heic diuersas res alias subnectere, quæ ad antiquam libros scripturæ in capita, versus, canones, sectiones, & subsectiones, diuidendi rationem, ab hodierna eos in capita & versus diuidendi ratione prorsus diuersam, spectant: Quia autem huiusmodi obseruationes valde intricatæ sunt per se, nec ad cultum ecclesiasticum, de quo nunc agimus, pertinent, ideo eas hoc loco prætermittimus, vna cum multis aliis istiusmodi ritibus miscellaneis, qui peculiari quadam dissertatione critica seorsum explanari melius possunt; progressuri nunc ad proximam cultus publici partem in *missa catechumenorum*, quæ erat *sermo* siue *homilia*, statim post psalmorum aliarumque scripturarum lectionem haberi solita, antequam vllæ preces vel pro specialioribus hominum ordinibus, catechumenis videlicet, energumenis, pœnitentibus, ceteris, vel pro vniuerso ecclesiæ christianæ statu, fierent.

(†) Bona ibid. n. V. Inconueniens & merito visum est, quod idem psalmus & idem canticum aliis verbis in missa, aliis in officio cantaretur. Hæc autem dissonantia ablato nunc veteri psalterio sæpe occurrit. Cæterum ista hoc loco notare libuit, non vt quemquam carperem, sed ne prisca ecclesiæ disciplina ignoraretur.

LIBRI

LIBRI DECIMI QVARTI
CAPVT QVARTVM
DE CONCIONIBVS, ET RITIBVS EO SPECTANTIBVS, IN VETERI ECCLESIA.

§. I.

Omnes ſermones antiquis temporibus vocati homiliæ, diſputationes, adlocutiones, tractatus, *& ſimilibus nominibus aliis.*

PSALMORVM lectionumque de ſacris ſcripturis recitationem, antequam catechumeni dimitterentur, proxime excipiebat ſermo, quem vel epiſcopus, vel alius quiſpiam ab epiſcopo delegatus, habebat ad populum. Quod quum præſentibus catechumenis fieret, pro parte miſſæ catechumenorum habebatur. Tales ſermones communiter appellari ſolebant *homiliæ*, a *Græco* vocabulo ὁμιλίαι, quod quemcumque ſermonem, quo populus inſtituitur, ſignificat, ſiue ab ipſo concionatore compoſitum, ſiue de libro, ab alio quopiam compoſito, lectum; quamquam ex hodierna loquendi ratione generatim ad poſteriorem ſenſum reſtringatur. Inter *Latinos* frequenter vocantur *tractatus*, quemadmodum ex multis CYPRIANI, OPTATI, AMBROSII, AVGVSTINI, HIERONYMI, GAVDENTII, CHRYSOLOGI, aliorumque locis, a FERRARIO [a] collectis, apparet, quæ heic nihil attinet interponere. Hoc vnum tantummodo obſeruamus, quod hoc vocabulum quamcumque ſcripturæ ſacræ expoſitionem ſiue tractationem ſignificet, tam quæ ſcriptis quam quæ voce fiat. Et in vtroque ſenſu tractatores & explanatores ſcripturæ opponuntur canonicis & authenticis, prophetis, euangeliſtis ac apoſtolis, qui ex diuina ſcripſerunt inſpiratione, & quorum auctoritas ſimpliciter & abſolute infallibilis erat & authentica; quod de nullis explanatoribus, quantacumque pietate ac doctrina excellentibus, dici poteſt, qui meditationes ſuas ſine vllo eiuſmodi peculiari ſubſidio dictauerunt. Hanc diſtinctionem crebro inculcat AVGVSTINVS. *Ego fateor, caritati tuæ*, inquit, ſcribens

(a) Ferrar. de ritu concion. lib. I. c. II. p. 2. 3. 4. 5. 6. edit. Pariſ. MDCLXIV. 8uo.

ad HIERONYMVM [*b*], *solis eis scripturarum libris, qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque deferre, vt nullum eorum auctorem scribendo aliquid errasse firmissime credam. Ac si aliquid in iis offendero litteris, quod videatur contrarium veritati: nihil aliud, quam vel mendosum esse codicem, vel interpretem non adsequutum esse, quod dictum est, vel me minime intellexisse, non ambigam. Alios autem ita lego, vt quantalibet sanctitate doctrinaque praepolleant, non ideo verum putem, quia ipsi ita senserunt; sed quia mihi per illos auctores canonicos, vel probabili ratione, quod a vero non abhorreat, persuadere potuerunt.* Sic iterum in libro de *catechizandis rudibus* [*c*] scriptores diuinitus inspiratos sub nomine *canonicorum* ab omnibus aliis distinguit, quos *tractatores* appellat. Vt CLAVDIANVS MAMERTVS [*d*] de omnibus interpretibus sub nomine *tractatorum*, de sacris vero scriptoribus sub appellatione *authenticorum* loquitur. AVGVSTINVS [*e*] & HIERONYMVS [*f*] saepe de sermonibus loquuntur sub nomine *disputationum;* TERTVLLIANVS [*g*] eos vacat *adlocutiones*, diuidens vniuersum officium in

(*b*) Augustin. epist. XIX. ad Hieron. cap. I.

(*c*) Aug. de catechis. rudibus, c. VIII. tom. IV. p. 298. (p. 901. c. edit. Basil.) Nec ipse sane inutiliter interrogatur, quibus rebus motus sit, vt velit esse christianus: vt si libris ei persuasum esse videris, siue *canonicis* siue vtilium *tractatorum*, de his aliquid in principio loquaris, collaudans eos pro diuersitate meritorum canonicae auctoritatis & exponentium solertissimae diligentiae, &c.

(*d*) Mamert. de statu animae lib. II. c. X. Sed nunc locus & tempus est, vt sicut a philosophis ad *tractatores* ad *authenticos* gradum consequar, ita &c. It. lib. I. c. II. Post *authenticorum* plurimos *tractatores* &c.

(*e*) August. tractat. LXXXIX. in Ioan. (tom. IX. opp. p. 462. c. edit. Basil.) Quomodo id fieri possit, si adiuuante domino per nos demonstrari potest: quia *haec disputatio* est iam claudenda, nunc non potest.
Id. Confess. lib. V. c. XIII. Studiose audiebam *disputantem* (Ambrosium) in populo non intentione, qua debui, sed quasi explorans eius facundiam, vtrum conueniret famae suae, ac maior minorne proflueret, quam praedicabatur, & verbis eius suspendebar intentus.

(*f*) Hieron. epist. XXII. ad Eustoch. c. XV. Post horam nonam in commune concurritur, psalmi resonant, scripturae recitantur ex more, & completis orationibus, cunctisque residentibus, medius, quem patrem vocant, incipit *disputare*: quo loquente tantum silentium fit, vt nemo alium respicere, nemo audeat exscreare; dicentis laus in fletu est audientium &c.

(*g*) Tertull. de anima c. IX. Iam vero prout scripturae leguntur, aut psalmi canuntur, aut *adlocutiones* proferuntur, aut petitiones delegantur.
Ita apud Gregor. magn. *sermo simpliciter vocatur* locutio. Hom. V. (tom.

qua-

quatuor partes, ſcripturarum lectionem, pſalmorum recitationem, adlocutionum prolationem, & petitionum delegationem. Inter *Græcos* frequenter appellantur λόγοι, quod vocabulum *Latino ſermonum*, reſpondet. Antiquiſſimum nomen *euangelium* eſt & ἐυαγγελίζεσθαι, ſermonibus apoſtolorum magis proprium & peculiare; adeoque raro aut numquam aliis quibusdam ab eccleſiaſticis ſcriptoribus tributum. Generalius nomen in ſcriptura eſt διδασκαλία, *doctrina:* Vnde prædicantes verbum *Paulo* apoſtolo dicuntur διδάσκαλοι, *doctores* 1 Cor. XII, 28. 29. quod VINCENTIVS LIRINENSIS idem ac *tractatores* [*b*] poſteriorum ætatum eſſe obſeruat. *Paulus* quoque vocabulum κήρυγμα, *præconium* 1 Cor. II, 14. & in multis aliis epiſtolarum ſuarum locis [*i*] adhibet. Atque ita interdum ab eccleſiaſticis ſcriptoribus poſt ipſum adhibetur. Diligenter autem notandum eſt, vocabula κηρύσσειν & κήρυγμα apud *Græcos* plane diuerſam rem ſignificare, nimirum illam partem officii diaconi, quam ille tamquam communis κήρυξ ſiue *præco* eccleſiæ peragebat, dictitando vſitatas precum formulas populo, in quibus ſe coniungere debebant, & prouocando illos, tamquam dux & director eorum in reliquis diuini cultus partibus vniuerſis. Qua de re plura loquendi occaſionem habuimus libro quodam antecedente [*], vbi ordinarium diaconorum officium per ſingula conſiderauimus, & oſtendimus, non habuiſſe eos in caſibus ordinariis auctoritatem vel concionandi, vel euchariſtiam conſecrandi, vel baptizandi, ſed quidquid huiuſmodi fecerint, hoc eos ex ſpeciali feciſſe mandato. Adeoque antiqui illi canones, qui de prædicatione [*k*] diaconorum

I. opp. p. 1205. edit. Par. MDCCV.) In ea *locutione*, quæ ad vos nudius tertius facta eſt. Hom. IX. Caritati veſtræ colloquimur, eidem omnipotenti Deo gratias referentes, quia poſt tot opaca ſyluarum, tandem læti ad campos exiuimus, in quibus liberis greſſibus *locutionis noſtræ* intrepidum pedem ponamus.

(*b*) Vincent. commonitor. c. XL. Doctores, qui *tractatores* nunc appellantur.

(*i*) Vid. 1 Cor. I, 21. cap. XIV, 15. 2 Tim. IV, 17. Tit. I, 3.

(*) Lib. II. c. XX. §. X. XI. vol. I. p. 310. ſeqq.

(*k*) Conc. Ancyr. can. II. πεπαῦσθαι αὐτὰς πάσης τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, τῆς τε ἄρτον ἢ ποτήριον ἀναφέρειν, ἢ κηρύσσειν. *Ipſos [diaconos] ab omni ſacerdotali miniſterio ceſſare, & panem vel calicem offerendi vel* prædicandi.

 loquun-

loquuntur, non de recitatione sermonum, siue de verbi diuini prædicatione, sed de actu proclamandi ad populum intelligendi sunt, quo de peragendis diuinis officiis tales monitiones illi dabant, quas tamquam communes præcones ecclesiæ dare iussi erant.

§. II.

Concionari proprium episcoporum & presbyterorum, non diaconorum, officium in casibus ordinariis.

EQVIDEM diaconis, necessitate id exigente, homilias patrum legere licitum erat, quemadmodum lectiones recitabant scripturarum: Quæ ratio est, a concilio *Vasensi* [l] data, cur, presbytero ægrotante, id facere illis sit permittendum. *Si presbyter*, inquit synodus, *aliqua infirmitate prohibente per se ipsum non potuerit prædicare, sanctorum patrum homiliæ a diaconibus recitentur. Si enim digni sunt diaconi, quæ Christus in euangelio loquutus est, legere; Quare indigni iudicentur, sanctorum patrum expositiones publice recitare?* Verum si ab istiusmodi casibus discesseris, rarius veniam legendi quidem homiliam illis indultam esse, reperies. Nam verbi diuini prædicatio olim in præcipuis episcopi functionibus ponebatur: adeo vt in *Africanis* ecclesiis presbytero numquam permissum fuerit concionari coram episcopo in ecclesia cathedrali, ad AVGVSTINI vsque ætatem; sed episcopus hoc officio ipse semper defungebatur, & AVGVSTINVS primus erat de presbyteris in hac mundi parte, qui præsente episcopo suo prædicandi veniam vmquam obtinuit, quemadmodum e POSSIDIO [m] vitæ eius scriptore alibi audiuimus. Equidem in ecclesiis orientalibus presbyteri nonnumquam licentiam habebant concionandi in ecclesia maiore, idque præsente episcopo; at vero hoc non eo spectabat, vt officio suo absolueretur episcopus; sed hic nihilominus sermonem eodem tempore recitabat post presbyterum, quemadmodum ex praxi CHRYSOSTOMI & FLAVIANI *Antiochiæ* aliisque exemplis posthac videbimus.

Concil. Tolet. IV. c. XXXIX. al. XI. (tom. V. p. 1716.) Vnum orarium oportet Leuitam gestare in sinistro humero, propter quod orat, id est, *prædicat*.

(*l*) Concil. Vasens. II. c. II.

(*m*) Possid. vit. Augustin. c. V. cit. lib. II. c. III. §. IV. (m) vol. I. p. 87.

In minoribus ciuitatis & regionis circumiacentis ecclesiis hoc officium ad presbyteros, tamquam proprios episcopi adiutores, deuoluebatur; diaconi autem, excepto in ante memoratis casibus, id peragendi non habebant auctoritatem. Vt adeo hoc officium prædicandi euangelium tunc temporis proprium episcoporum & presbyterorum officium esse crederetur; & episcopus per se ipse hoc administraret in ecclesia cathedrali coniunctim cum presbyteris suis, vel solus sine illis; & vicaria presbyterorum suorum opera, vbi præsens esse non posset, in minoribus ecclesiis. Bene multa loca in antiquis monumentis ad hanc materiam spectantia, tam in imperialibus legibus, quam canonibus ecclesiasticis & præstantissimorum patrum scriptis, reperiuntur, quæ partim hoc, tamquam necessarium episcopalis & pastoralis functionis officium, vrgent, partim de eius neglectione conqueruntur, partim etiam censuras & pœnas hac in re delinquentibus minantur. CHRYSOSTOMVS [n] in illud *Pauli* ad *Timotheum*, *Oportet esse episcopum διδακτικὸν, aptum ad docendum*, ait: *Ista* (sobrium esse atque vigilantem, temperantem, hospitalem &c.) *& in subditis plerumque videas (oportet enim hos in istis æquales esse rectoribus). Verum quoniam oportet episcopum &, quæ sunt rectoris, habere: idcirco subiunxit, aptum ad docendum: hoc quippe a subditis nequaquam exigitur, ceterum illi ante omnia adesse debet, qui huiusmodi suscepit officium.* Et iterum in illud ad *Titum*: *Tenacem τοῦ κατὰ διδαχὴν λόγου, fidelis illius sermonis, qui ad doctrinam facit, vt potens sit exhortari, & contradicentes arguere. Non vides*, inquit, *vt Paulus orbem conuerterit, longe lateque maiora perfecerit, quam Plato & omnes huiusmodi ceteri? At forte dicturus es, signorum gratia hoc illum potuisse peragere. Non ex signis tantum hoc ille potuit: nam si apostolorum euoluas actus, sæpius illum vi doctrinæ obtinuisse comperies, quam virtute signorum, eodemque iugiter vtitur. Vt possit exhortari in doctrina sana, hoc est, ad suorum custodiam & euersionem hostium. Et contradicentes arguere. Nam nisi*

(n) Chrysostom. homil. X. in 1 Tim. III. p. 1569. (p. 464. ed. Francof. MDCXCVII.) *σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον· ταῦτα ἐπειδὴ καὶ τῶν ἀρχομένων ἔχουσιν οἱ πολλοί, [δεῖ γὰρ αὐτοὺς εἰς τὰ τοιαῦτα τοῖς ἄρχουσιν ἴσους εἶναι] δεικνὺς τὸ τῶν ἐπισκόπων ἐξαίρετον, ἐπήγαγε· διδακτικόν· τοῦτο γὰρ οὐκέτι ὁ ἀρχόμενος ἀπαιτεῖται· μάλιστα δὲ τοῦτο πάντων προσεῖναι δεῖ τῷ ταύτην τὴν ἀρχὴν ἐγκεχειρισμένῳ.*

hoc possit, omnia pereunt: nisi quis aduersus hostes pugnare didicerit & captiuare omnem intelligentiam in obedientiam Christi, cogitationemque destruere. Qui, inquit, *ignorat rectum, sanamque doctrinam, vt oportuerit, tradere*, πόῤῥω ἔςω θρόνυ διδασκαλικῦ [o], *porro a sede episcopali* (doctrinæ) *arceatur*. Vbi obseruandum est, CHRYSOSTOMO sedem episcopalem dici *sedem doctrinæ*, siue *thronum docendi*, quia prædicatio sanæ doctrinæ tam necessaria officii episcopalis pars credebatur, vt sine ea episcopus esse non posset. Similiter AMBROSIUS, munus episcopi describens, id facit præcipue vocando illud *officium docendi*; modeste querens durum fatum, quo sibi refugienti impositum sit officium sacerdotis [p], hoc est, quod inuitus creatus sit episcopus; vnde factum sit, vt prius docere cœperit quam discere. Factus enim erat episcopus, quum adhuc esset catechumenus. SIDONIUS [q] APOLLINARIS eamdem officii episcopalis dat descriptionem, itidem modeste cum AMBROSIO de pondere professionis sibi impacto conquerens, quod inuitus factus episcopus, ante compulsus sit docere, quam discere, & ante prædicare aliis bonum, quam facere, tamquam sterilis arbor, quum non haberet ope-

(o) Chrysostom. homil. II. in Tit. p. 1703. (p. 632. edit. Francof.) *ὀυχ ὁρᾷς Παῦλον τρεψάμενον τὴν οἰκυμένην ἅπασαν, καὶ μειζόνως ἰσχύσαντα καὶ Πλάτωνος, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων· ἀλλ' ἀπὸ τῶν σημείων, φησίν· ὀυκ ἀπὸ τῶν σημείων μόνον· εἰ γὰρ ἐπέλθοις τὰς πράξεις τῶν ἀποςόλων, πολλαχῦ αὐτὸν εὑρήσεις ἀπὸ τῆς διδασκαλίας κρατῦντα καὶ πρὸ τῶν σημείων· ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινύσῃ, τυτέςι, πρὸς φυλακὴν τῶν οἰκείων, πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἐχθρῶν, καὶ τὰς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν· τύτυ γὰρ μὴ ὄντος, πάντα οἴχεται· ὁ γὰρ ὀυκ εἰδὼς μάχεσθαι τοῖς ἐχθροῖς, καὶ αἰχμαλωτίζειν πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τῦ χριςῦ καὶ λογισμὸς καθαιρεῖν, ὁ ὀυκ εἰδὼς ἃ χρὴ περὶ ὀρθῆς διδάσκειν διδασκαλίας, πόῤῥω ἔςω* θρόνυ διδασκαλικῦ.

(p) Ambros. de offic. lib. I. c. I. Titul. capitis. Episcopi proprium munus, docere populum. It. Quum iam effugere non possimus officium docendi, quod nobis refugientibus imposuit sacerdotii necessitudo. - - Homines discunt prius, quod doceant, & ab illo accipiunt, quod aliis tradant. Quod ne ipsum quidem mihi accidit. Ego enim de tribunalibus atque administrationis infulis ad sacerdotium raptus, docere vos cœpi, quod ipse non didici. Itaque factum est, vt prius docere inciperem, quam discere.

(q) Sidon. lib. V. epist. III. Indignissimo tantæ professionis pondus impactum est, qui miser ante compulsus docere, quam discere, & ante præsumens bonum prædicare, quam facere, tamquam sterilis arbor, quum non habeam opera pro pomis, spargo verba pro foliis.

ra pro pomis, ſpargere coactus ſit verba pro foliis; intelligens neceſſitatem concionandi, officium epiſcopi ſuſcipienti ſibi impoſitam. CYRILLVS, eccleſiæ *Alexandrinæ* præſul, ſimiliter officium epiſcopi [r] *ἀξίωμα διδασκαλικὸν, dignitatem docendi* vocat. Et in concilio ſexto generali, in quo *Maximus* epiſcopus *Antiochenus* propter hæreſin officio pellebatur, non committendum eſſe, dicitur, vt in *doctoris ſede* [s] reſideat, hoc eſt, in officio epiſcopali maneat, cuius pars ſpecialis erat verbi diuini prædicatio. Regula in *canonibus apoſtolicis* eſt [t]: *Epiſcopus, aut presbyter, clerum vel populum negligens & non docens eos pietatem, ſegregetur: ſi autem in ſocordia perſeueret, deponatur*. Illius enim erat, clerum docere æque ac populum, illiſque explanare ſcripturas. Vnde HIERONYMVS inter cetera & hoc nomine laudat GREGORIVM NAZIANZENVM, quod vir eloquentiſſimus & præceptor ipſius fuerit, quo ſcripturas explananante [u] didicerit. Erant, qui hoc docendi munere immunes eſſe cupiebant, dicentes, populum exemplo ſuo docere ſe velle. Quibus hunc in modum reſpondebat HIERONYMVS [x]: *Sacerdotis innocens, ſed abſque ſermone, conuerſatio, quantum exemplo prodeſt, tantum ſilentio nocet. Nam & latratu canum baculoque paſtoris luporum rabies deterrenda eſt.* ATHANASIVS [y] *Dracontium*, epiſcopum recens ordinatum,

(r) Cyrill. epiſt. ad monachos in concil. Epheſ. part. I. c. XXVIII. (tom. III. concil. p. 423. a.) *εἰ δὲ μὴ ἕλοιτο ταῦτα πρᾶξαι, ἀλλότριον αὐτὸν εἶναι καὶ ξένον τοῦ χοροῦ τῶν ἐπισκόπων καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος. Sin ea facere recuſarit, ab epiſcoporum cœtu, nec non a* miniſterii dignitate *ſe prorſus alienum extorremque eſſe intelligat.*

(s) Concil. VI. general. act. XII. (concil. tom. VI. p. 937. c.) *οὐδαμῶς ὁ θεῖος κανὼν παραδέχεται τοῦ λοιποῦ εἰς διδασκαλικὸν καθίσαι θρόνον. Nullatenus diuina regula de cetero ſuſcipit in* doctoris ſede *reſidere.*

(t) Canon. apoſt. c. LVIII. *ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος, ἀμελῶν τοῦ κλήρου, ἢ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ παιδεύων αὐτοὺς τὴν εὐσέβειαν, ἀφοριζέσθω· ἐπιμένων δὲ τῇ ῥᾳθυμίᾳ, καθαιρείσθω.*

(u) Hieron. de ſcriptor. c. CXVII. Vir eloquentiſſimus, præceptor meus, quo ſcripturas explanante didici.

(x) Id. epiſt. LXXXIII. ad Oceanum.
Id. epiſt. II. ad Nepot. Quod Aaron & filios eius, hoc epiſcopum & presbyteros eſſe, nouerimus. - - Recordemur ſæpe, quod apoſtolus Petrus præcipiat ſacerdotibus, *Paſcite eum, qui in vobis eſt, gregem domini*, cetera.

(y) Athan. epiſt. ad Dracont. tom. I. p. 954. (p. 264. edit. Pariſ. MDCXCVIII.)

his

his grauibus verbis compellabat: *Priusquam gratiam episcopatus accepisses, nulli notus eras: iam vero ordinatus quum sis, te populi exspectant, vt cibum illis subministres, scripturarum nempe doctrinam, qui si, dum exspectant, fame laborent teque solum ipse alas, ac interim veniat dominus noster Iesus Christus, nosque eius conspectui sistamus; quam quaeso inuenias tui purgandi rationem, quum ipse esurientes suas oues conspiciat?* AVGVSTINVS [z] in homilia quadam *de anniuersario episcopalis ordinationis die* hanc officii episcopalis partem graphice describit, tamquam rem profunde impactam suis sensibus, seque intime adficientem. Primo plebi suae narrat, quanta sarcina a Deo sibi imposita sit in propheta *Ezechiele* c. XXXIII. quae lectio in ista solemnitate recitata erat, in qua haec plena timoris verba erant: *Posui te exploratorem. Si dixero peccatori, Morte morieris; & tu tacueris, & ille in peccato suo mortuus fuerit: ille quidem in peccato suo morietur digne & iuste, sanguinem autem eius de manu tua requiram.* Quae in verba, respectu habito ad suum ipsius officium, ita fatur: *Erogator sum. Si non erogem & pecuniam seruem, terret me euangelium. Possim enim dicere: Quid mihi est taedio esse, hominibus dicere iniquis: Inique agere nolite, sic agite, sic agere desistite? quid mihi est oneri esse hominibus? Accepi, quomodo viuam, quomodo iussus sum, quomodo praeceptus sum. Adsignem quomodo accepi, de aliis me reddere rationem quomodo mihi! Euangelium me terret. Nam ad istam securitatem otiosissimam nemo me vinceret. Nihil est melius, nihil dulcius, quam diuinum scrutari, nullo strepente, thesaurum. Dulce est, bonum est, praedicare, arguere, corripere, aedificare, pro vno quoque satagere magnum onus, magnum pondus, magnus labor. Quis non refugiat istum laborem? Sed terret euangelium. Processit quidam seruus & ait domino suo: Sciebam, te, hominem molestum, metere, vbi non seminasti: seruaui pecuniam tuam, nolui eam erogare, tolle, quod tuum est. Si aliquid minus est, iudica: si integrum est, noli mihi molestus esse. Ait autem ille: Serue nequam, ex ore tuo te condemnabo, quare non dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego veniens cum vsuris*

πρὶν μὲν λάβῃς τὴν τῆς ἐπισκοπῆς χάριν, οὐδεὶς ἐγίνωσκέ σε· γενόμενον δὲ λοιπὸν, οἱ λαοὶ προσδοκῶσι φέροντά σε τροφὴν αὐτοῖς, τὴν ἐκ τῶν γραφῶν διδασκαλίαν· ὅταν τοίνυν οἱ προσδοκῶντες λιμώττωσι, σὺ δὲ σαυτὸν μόνον τρέφῃς, καὶ ἔλθῃ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς χριστὸς, ἡμεῖς τε αὐτῷ παραστῶμεν, ποίαν ἕξεις ἀπολογίαν, ὁρῶντος αὐτοῦ τὰ ἴδια πρόβατα λιμώττοντα;

(z) Augustin. serm. XXV. ex L. tom. X. p. 173. (p. 474. 475. ed. Basil. MDCLXIX.)

viique

vtique exegissem illam. Plura in eamdem sententiam lector studiosus inueniet in epistolis BASILII [*a*], in querelis NAZIANZENI [*b*] & CYPRIANI [*c*], quæ heic transcribere supersedemus. Nihil autem notatu dignius est, quam quod CHRYSOSTOMVS [*d*] in homilia *in parabolam decem millium debitoris* dicit, vbi ratio-

(*a*) Basil. epist. LXI. - - *ὥστε καὶ ποιμένας ἀναδεικνύναι τοὺς τοῖς ἴχνεσι τῶν πατέρων ἀκολουθήσαντας, καὶ τὸν λαὸν τοῦ κυρίου μετ' ἐπιστήμης ποιμαίνοντας* - - - *vt & pastores ostenderet patrum insistere vestigiis, populum domini cum scientia pascere.* Epist. CLXXXV. *περὶ τῶν λοιπῶν ἐκεῖνα παραινεῖν ἔχομεν, ὅτι προσήκει πᾶσαν ἀποθεμένους κατήφειαν, ἑαυτῶν γενέσθαι, καὶ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν πρόνοιαν τῆς ἐκκλησίας διαναστῆναι· ὅπως ἂν ὁ ἅγιος θεὸς ἐπιμεληθῇ τοῦ ἰδίου ποιμνίου, καὶ παράσχοιτο ὑμῖν ποιμένα κατὰ τὸ αὐτοῦ θέλημα, ποιμαίνοντα ὑμᾶς μετ' ἐπιστήμης. Quod ad reliqua attinet, hortamur, vt omni posita mæstitia, sicut conuenit, ad vos ipsos redeatis, & ad necessariam ecclesiæ curam exsurgatis, quo Deus & gregis sui curam gerat, & pastorem vobis pro sua ipsius voluntate largiatur, qui vos cum scientia pascat.* Epist. CCXCIII. *οὐχὶ γελᾶται τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας μυστήριον, ὡς ἄνευ λαοῦ καὶ κλήρου ἐπισκόπων περιερχομένων, καὶ ὄνομα ψιλὸν περιφερόντων, οὐδὲν δὲ κατορθούντων εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης καὶ σωτηρίας; Nonne mysterium illud magnum ludibrio exponitur, dum sine populo & sine clero deambulant episcopi, nudum tantum nomen circumferentes, nec quidquam omnino facientes, ad promouendum illud pacis & salutis euangelium?*

(*b*) Nazianz. orat. I. de fuga p. 15. *αὐτὴν δὲ τὴν τοῦ λόγου διανομὴν, ἵνα τελευταῖον εἴπω τὸ πρῶτον τῶν ἡμετέρων, τοῦ θείου λέγω καὶ ὑψηλοῦ, καὶ ὃ νῦν πάντες φιλοσοφοῦσιν, εἰ μέν τις ἄλλος θαῤῥεῖ, καὶ πάσης διανοίας ὑπολαμβάνει, θαυμάζω τοῦτον ἐγὼ τῆς συνέσεως, ἵνα μὴ λέγω τῆς εὐηθείας. Iam ipsam* verbi distributionem (*vt* quod nostrorum omnium primum est, *postremo loco dicam*) *diuini inquam verbi & excelsi distributionem, quam omnes hac ætate profitentur, si quis est alius, qui præfidenti animo suscipiat, aut cuiusuis ingenii esse censeat, hunc ego solertiæ nomine admiror, ne dicam stultitiæ.* It. orat. XXXII. p. 519. *οἱ δὲ τῆς ὠδῖνος ἐγγὺς, ὅσοι τὸ μὲν ἀσεβὲς φεύγουσι, τὸ δὲ εὐσεβὲς οὐ παῤῥησιάζονται, εἴτε οἰκονομίᾳ τινὶ χρώμενοι περὶ τὸν λόγον, εἴτε δειλίᾳ πρὸς τοῦτο καταφεύγουσι, alii [præfecti ecclesiastici] a partus doloribus non longe absunt, ii nimirum, qui impietatem quidem fugiunt, sed pietatem libero atque intrepido animo minime prædicant, siue consilio quodam in fidei doctrina vtentes, siue ob metum atque ignauiam eo confugientes.* Id. tractat. de episcopis tom. II. p. 304. a. Quod ad orationem attinet, pedes esto rusticoque dicendi & imperito genere vtitor, cetera.

(*c*) Cyprian. de lapsis p. 123. (p. 89. ed. Fell. Amstelod.) Episcopi plurimi, quos & hortamento esse oportet ceteris & exemplo, diuina procuratione contemta, procuratores rerum sæcularium fieri, derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas prouincias aberrantes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari.

(*d*) Chrysostom. homil. I. tom. V. p. 9. (edit. ibid. Francof.) *οὐχ οἱ ἔξωθεν δὲ*

nem, quam episcopus Deo reddere debeat, ita describit: *Non solum saeculares magistratus, sed & illi, qui ecclesiae praesunt, suae praefecturae rationes dabunt, & praecipue isti sunt, qui maiores, acerbiores, & grauiores poenas sustinebunt. Cui enim verbi administratio commissa est, diligenter ibi examinabitur, annon segnitie, aut inuidia aliquid omiserit eorum, quae dicenda erant, & per opera exhibuerit; an omnia explicuerit, nihilque ab illo occultatum sit, quod dictu operae pretium erat. Rursus qui episcopatum adeptus est, quanto ad maiorem molem imperii adscendit, tanto maioribus conuenietur rationibus, non solum de doctrina & pauperum patrocinio, sed etiam de examinatione ordinandorum aliisque sexcentis.* Ex quibus verbis manifestum est, docere populum, necessariam episcopalis functionis & ordinationis partem fuisse creditam. Et vt alterum ex his *Pauli* verbis probat, *Manus facile nemini imposueris, neque particeps fias alienae culpae;* ita alterum ex eiusdem apostoli verbis ad *Hebraeos* demonstrat, [*] *Parete, inquientis, iis, qui praesunt vobis & subiacete: Nam illi vigilant pro animabus vestris tamquam rationem reddituri.* Quod argumentum est, vt ille recte obseruat, comminationis terrore animum concutiens. Idem ille CHRYSOSTOMVS innumera alia hanc in rem habet in excellentissimis libris suis de sacerdotio, quos eo consilio composuit, vt officia describeret episcopi, inter quae laborem ingentem, concionibus [e] disputationibusque publi-

μόνον ἄρχοντες, ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτες τῆς οἰκείας ἀρχῆς ὑφέξουσι τὸν λόγον· καὶ μάλιστα οὗτοί εἰσιν, οἱ ἐπὶ πλέον τὰς πικρὰς καὶ βαρείας εὐθύνας ὑπέχοντες· καὶ γὰρ ὁ τοῦ λόγου τὴν διακονίαν ἐγκεχειρισμένος ἐξετασθήσεται μετὰ ἀκριβείας ἐκεῖ, εἰ μήτε ὄκνῳ, μήτε φθόνῳ παρεῖδέ τι τῶν δεόντων εἰπεῖν, καὶ διὰ τῶν ἔργων ἐπέδειξεν, ὅτι πάντα διεστείλατο, καὶ οὐδὲν ἔκρυψε τῶν συμφερόντων. πάλιν ὁ τὴν ἐπισκοπὴν λαχὼν, ὅσῳ πρὸς μείζονα ὄγκον ἀναβέβηκε, τοσούτῳ πλείονα ἀπαιτηθήσεται λόγον, οὐχὶ διδασκαλίας μόνον καὶ πενήτων προστασίας, ἀλλὰ καὶ χειροτονιῶν δοκιμασίας, καὶ μυρίων ἑτέρων.

(*) Chrysost. de sacerdot. lib. VI. c. I. οὐ γὰρ μέχρις αἰσχύνης ἡ ζημία, ἀλλὰ καὶ αἰώνιος ἐκδέχεται κόλασις· τὸ γάρ, πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπείκετε, ὅτι αὐτοὶ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· εἰ καὶ πρότερον εἶπον, ἀλλ' οὐδὲ νῦν σιωπήσομαι· ὁ γὰρ φόβος ταύτης τῆς ἀπειλῆς συνεχῶς κατασείει μου τὴν ψυχήν. *Neque enim dedecoris tantum atque ignominiae poena; sed etiam aeterni supplicii multa nos illic exspectat. Illud enim:* Parete iis &c. *tametsi prius iam a me dictum est, tamen ne nunc quidem reticebo. Huius enim comminationis terror animum mihi adsidue concutit.*

(e) Chrysost. ibid. lib. V. c. I. ἐπεὶ τόγε πρᾶγμα αὐτὸ σωτηρίας τε καὶ πολλῶν γίνεται πρόξενον ἀγαθῶν, ὅτ' ἂν τοὺς διακονουμένους εὕρῃ σπουδαίους τε ἄνδρας καὶ

ce ad populum habendis impensum, refert. Et quum essent, qui, vt ignorantiam suam & imperitiam in studiis, in concionibus & disputationibus excusarent, dicebant, vitam religiosam potissimum in episcopo requiri; respondet CHRYSOSTOMVS, non nuda facta satis esse ad hoc, vt alios quis edoceat, nisi & cum his verba accedant, & alios doctrina [f] non minus quam exemplo suo ducat: Vtrumque alterius subsidio indigere ad consummatam aedificationem. Cum pluribus in eamdem sententiam, quae hoc loco praeterimus, quia in antecedente quodam libro [*] vberius ea tradidimus, vbi de generalibus ecclesiastcae functionis officiis tractandi habuimus occasionem.

QVAE ita pathetice a priuatis hominibus vrgentur, ea maiori cum auctoritate leges ecclesiasticae & imperiales iniungunt, vtraeque ad inculcandum hoc officium conspirantes. Concilium *Laodicense* [g] hac de re loquitur, tamquam episco-

ἀγαθῶν τί δ' ἂν τοῦτό ἐστιν; ὁ πολὺς πόνος, ὁ περὶ τὰς διαλέξεις τὰς κοινῇ πρὸς τὸν λαὸν γινομένας ἀναλισκόμενος. Res ipsa & salutis & plurimorum bonorum conciliatrix est, si illius administratio in studiosorum ac proborum virorum manus inciderit. Id igitur quid est? Nempe labor ingens concionibus disputationibusque publice ad populum habendis impensus.

(f) Chrysostom. ibid. lib. IV. c. VIII. οὗτος ὁ τελειώτατος τῆς διδασκαλίας ὅρος, ὅταν καὶ δι' ὧν πράττουσι, καὶ δι' ὧν λέγουσι, τοὺς μαθητευομένους ἐνάγωσι πρὸς τὸν μακάριον βίον, ὃν ὁ Χριστὸς διετάξατο· οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ ποιεῖν πρὸς τὸ διδάσκειν· καὶ οὐκ ἐμὸς ὁ λόγος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος· ὃς γὰρ ἄν, φησι, ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται· εἰ δὲ τὸ ποιῆσαι, διδάξαι ἦν, περιττῶς τὸ δεύτερον ἔκειτο· Καὶ γὰρ ἤρκει εἰπεῖν, ὃς ἂν ποιήσῃ μόνον· νῦν δὲ τῷ διελεῖν ἀμφότερα, δείκνυσιν, ὅτι τὸ μὲν τῶν ἔργων ἐστί, τὸ δὲ τοῦ λόγου, καὶ ἀλλήλων δεῖται ἑκάτερα πρὸς τελείαν οἰκοδομήν. *Hic demum doctrinae terminus consummatissimus, quum sacerdotes tum factis, tum verbis eos, quos erudiunt, ad beatam vitam a Christo institutam conducunt. Neque enim nuda facta satis sunt ad hoc, vt alios edoceas, nisi & cum his verba accedant: quae vox non mea est, sed seruatoris nostri Iesu.* Quisquis enim, *inquit*, fecerit, simul ac docuerit, hic magnus vocabitur. *quod si is, qui facit, idem & doceret, superuacaneum certe id foret, quod secundum additum est: dixisse enim satis erat, quisquis fecerit tantum. Itaque, quod vtraque illa distinxerit, ostendit, alias esse operum partes, alias sermonis, atque vtrumque alterius subsidio indigere ad consummatam aedificationem.*

(*) Lib. VI. cap. III. §. II. volum. II. p. 345. seqq.

(g) Concil. Laodicen. c. XIX. περὶ τοῦ δεῖν ἰδίᾳ πρῶτον μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι. *Oportere seorsum primum*, post episcoporum sermones, *catechumenorum orationem peragi.*

P 2 po

po consueta, vt sermonem semper habeat ante, quam catechumeni dimittantur. Idem & concilium *Valentianum* in *Hispania* facit, quando catechumenis & pœnitentibus immo & ipsis gentilibus sermonem episcopi audire permittit [*b*], quia hac ratione nonnulli ex infidelibus ad fidem *CHRISTO* dandam perducti esse noscantur. Hæc concilia ne iniungunt quidem episcopis, vt concionentur, sed hanc iugem & generalem praxin eorum esse, supponunt. Concilium autem *Trullanum* [*i*] disertius ad modum iniungendi loquitur, *Oportet*, inquiens, *eos, qui præsunt ecclesiæ, in omnibus quidem diebus, sed præcipue in dominicis, omnem clerum & populum docere pietatis & rectæ religionis eloquia, ex diuina scriptura colligentes intelligentias & iudicia veritatis.* Et in legibus imperialibus diuersa seuera sæcularis magistratus edicta habentur in eamdem sententiam. In *codice Theodosiano* exstat lex, a tribus imperatoribus *Gratiano*, *Valentiniano* & *Theodosio* coniunctim facta, hanc habens inscriptionem: *De munere seu officio episcoporum in prædicando verbo Dei.* Lex ipsa sic habet [*k*]: *Qui diuinæ legis sanctitatem aut nesciendo confundunt aut negligendo* (id est non prædicando) *violant & offendunt, sacrilegium committunt.* Eadem lex etiamnum in codice *Iustinianeo* integra interposita [*l*] legitur. In alia quadam lege *Arcadii* atque *Honorii* [*m*] episcopi vocantur viri, qui in diuersis regionibus suis populum insinuatione christianæ religionis doctrinæ, speciatim de obsequio & obedientia, ciuilibus magistratibus præstanda, a monachis au-

(*b*) Concil. Valent. can. I. (tom. IV. concil. p. 1617.) quatenus salutaria præcepta domini nostri Iesu Christi, vel *sermonem sacerdotis*, non solum fideles, sed etiam catechumeni ac pœnitentes, & omnes, qui ex diuerso sunt, audire licitum habent. Sic enim *pontificum prædicatione* audita nonnullos ad fidem attractos euidenter scimus.

(*i*) Concil. Trull. c. XIX. (tom. VI. conc. p. 1151.) *Ὅτι δεῖ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας ἐν πάσαις μὲν ἡμέραις, ἐξαιρέτως δὲ ταῖς κυριακαῖς, πάντα τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαὸν ἐκδιδάσκειν τοὺς τῆς εὐσεβείας λόγους, ἐκ τῆς θείας γραφῆς ἀναλεγομένους τὰ τῆς ἀληθείας νοήματά τε καὶ κρίματα.*

(*k*) Cod. Theodos. lib. XVI. tit. II. de episcopis leg. XXV.

(*l*) Cod. Iustin. lib. IX. titul. XXIX. de crimine sacrilegii leg. I.

(*m*) Cod. Theod. lib. IX. tit. XL. de pœnis leg. XVI. Ad episcoporum sane culpam (vt cetera) redundabit, si quid forte in ea parte regionis, in qua ipsi populos christianæ religionis doctrinæ insinuatione moderantur, ex his, quæ fieri hac lege iubemus, a monachis perpetratum esse cognouerint, nec vindicauerint.

tem,

tem, inſpectioni ipſorum ſubditis, ſæpius violata, moderari debeant. Et alia quadam lege *Theodoſii* [n] omnes hæretici in illicitis conuenticulis ſuis profana præcepta vel docere, vel diſcere prohibentur. Maxime iis, qui antiſtites inter eos vocantur, fidem inſinuare, quam non habeant, vel miniſtros creare, quod non ſint, interdicitur. Id quod officia ordinandi & concionandi, æqualiter ab epiſcopis catholicis requiri ſolita, & ius illa peragendi, quod hæretici epiſcopi ſibi arrogauerint, meram vſurpationem fuiſſe, oſtendit. Generatim id liquet, quod, vt concionandi officium initio epiſcopis, tamquam ſupremis gregis *Chriſti* paſtoribus, demandatum fuit: Ita per omnes regulas ac leges, eccleſiaſticas pariter & ciuiles, & per omnia vincula religionis hoc officium aſſidue ac diligenter exſequi compulſi fuerint, quomodo etiam vniuerſim ex magnæ obligationis, cui ſuberant, ſenſu feciſſe reperiuntur. Nonnulli etiam ex eccleſia *Romanenſi* (vbi hæc functionis epiſcopalis pars cum magna hominum offenſione per tot ætates neglecta eſt) ſerio eam optauerunt reuiuiſcere, deque ea reſtauranda laborarunt. HABERTVS pro ea contendit, & rem dicit notatu digniſſimam [o] ad excitandum eos, quibus ſcribit, nempe, „ſcire ſe „expertumque eſſe, plus eſſe momenti in vnius epiſcopi verbo ad populum, quam in ſexcentis aliorum quantumuis excultis orationibus ac elaboratis„. Sed reuertor ad eccleſiam antiquam.

§. III.

Singularis eccleſiæ* Romanæ *conſuetudo, qua per diuerſas ætates nullos ſermones* Sozomeno *&* Caſſiodoro *habuiſſe dicitur.

QVVM igitur ex dictis certo conſtet, negotium prædicandi verbum Dei ordinarie ab ipſis epiſcopis in ſuis ipſorum eccleſiis fuiſſe peractum, vel coniunctim cum presbyteris vel ſine illis: Permirum omnino eſt audire, quod de eccleſia *Romana* ætatis ſuæ narrat SOZOMENVS [p], quod nec ab epiſco-

(n) Cod. Theod. lib. XVI. tit. V. de hæreticis leg. XXIV. Nuſquam profana præcepta vel docere vel diſcere: Ne antiſtites eorumdem audeant fidem inſinuare, quam non habent, & miniſtros creare, quod non ſunt.

(o) Habert. archieratic. part. VII. obſeruat. V. p. 91.

(p) Sozom. lib. VII. c. XIX. *ὅτε δὲ ὁ ἐπίσκοπος, ὅτε ἄλλος τις ἐνθάδε ἐπ' ἐκκλησίας διδάσκει· παρὰ δὲ Ἀλεξανδρεῦσι μόνος ὁ τῆς πόλεως ἐπίσκοπος· φασὶ δὲ τοῦτο ἐ*

 po,

po, nec alio quopiam sermones illic ad populum fieri consueuerint, quod omnium aliarum ecclesiarum consuetudini fuerit contrarium. Nam *Alexandriæ* solum ciuitatis episcopum sine presbyteris concionari, eamque consuetudinem, quum antea non fuisset, introductam esse, ex quo *Arius* presbyter, de doctrina fidei differens, noua dogmata inuexerit: Et in aliis ecclesiis ab episcopo simul & presbyteris hoc fieri: *Romæ* nec ab illo nec ab his. PAGIVS [q] & QVESNELLVS [r] SOZOMENVM errasse, & quum *Græcus* fuerit, hanc relationem ex incerto rumore accepisse, existimant, quia LEO pontifex, cuius ætate SOZOMENVS vixerit, non tantum constanter ad populum concionatus sit, sed id agere sui etiam officii esse declarauerit, veritus [s], ne sibi daretur vitio, si huic officii & ministerii sui parti deesset. VALESIVS [*] autem ab altera parte SOZOMENVM vera narrare confidenter adfirmat, quia CASSIODORVS, qui senator, consul & præfectus prætorio *Romæ* fuit, eumdem hunc morem ecclesiæ *Romanæ* retulerit in *historia* sua *tripartita*. Nec ante *Leonem* papam, qui hos sermones, scripta iam SOZOMENI historia, habuerit, sermones vllius *Romani* pontificis ad populum habitos produci posse existimat. Non

πρότερον εἰωθὸς ἐπιγενέσθαι, ἀφ᾽ οὗ Ἄρειος πρεσβύτερος ὢν περὶ τοῦ δόγματος διαλεγόμενος ἐνεωτέρισε.

(q) Pagi critic. in Baron. an. LVII. §. III. †

(r) Quesnel. differt. VI. de ieiunio sabbati & differt. I. de vita Leonis.

(s) Leo serm. III. de epiphania (tom. VII. bibliothec. patr. max. p. 1005. edit. Lugdun. M DC LXXVII.) Quamuis sciam, dilectissime, quod sanctitatem vestram hodiernæ festiuitatis caussa non lateat, eamque secundum consuetudinem euangelicus vobis sermo reserauerit: tamen vt nostri nihil desit officii, loqui de eadem, quod dominus donauerit, audebo.

(*) Valeſ. in Sozomen. lib. VII. c. XIX. Mirum est, quod heic ait Sozomenus, Romæ nec episcopum, nec alium quemquam, in ecclesia sermonem habuisse ad populum. Nec est, quod quis suspicetur, heic Sozomenum falli: Nam Cassiodorus, qui Romæ vixerat & Romanam ecclesiam frequentauerat, hunc morem ecclesiæ Romanæ retulit in historia sua tripartita. Quod procul dubio facturus non erat, si id falsum esse comperisset. Exstant quidem sermones Leonis papæ, quos Romæ habuit ad populum. Verum id recentius est Sozomeno. Nec ante Leonem papam sermones vllius Romani pontificis ad populum habitos proferri posse existimo. Obiiciet fortasse aliquis sermonem Liberii papæ, quem habuit Romæ in ecclesia B. Petri die natalis dominici, præsente Bononiensi episcopo, ad Marcellinam sororem Ambrosii & alias virgines, quæ tunc virginitatem in ecclesia profitebantur.

mihi

mihi sumo hanc controuersiam inter hos viros doctos decidere; sed tantum dico, quod, vtcumque fuerit tempore SOZOMENI, aliter ætate IVSTINI MARTYRIS obtinuisse videatur, quando *Antonino Pio* & senatui vrbis *Romæ*, vbi eo tempore vixit & scripsit, apologiam suam exhibuit. In ea enim conventuum christianorum, die dominico agi solitorum, describens rationem, expressis verbis dicit, quod post lectionem apostolorum & prophetarum προεστὼς, *præsidens* siue *episcopus* [t] orationem habeat, qua populum instruat, & ad imitationem tam pulchrarum rerum, quas legi audissent, cohortetur. Vbi fas est statuamus, quod *Romæ* & ad senatum *Romanum* scribens, certe de vsitata ecclesiæ *Romanæ* consuetudine ac praxi loquatur. Et si ætate SOZOMENI alius mos ibi fuerit, mutatio quædam in isto temporis interuallo facta sit, oportet. Fortassis consuetudinem, ex qua per diaconum celebrium scriptorum homiliæ inter alias lectiones, vel statim post illas lectæ sunt, adsumserunt, (quemadmodum in quibusdam ecclesiis homilias EPHRAEM SYRI & libros CLEMENTIS ROMANI & HERMETIS *pastorem* legisse eos, supra [*] ostendimus; & in antiquo lectionario frequenter lectiones ex homiliis AVGVSTINI, AMBROSII aliorumque præscriptæ reperiuntur, vt nunc est in *breuiario Romano.*) Et hoc locum sermonum supplere potuit, donec LEO vetustam rationem concionandi in ecclesiam *Romanam* denuo introduxit, quæ postea per quingentos annos iterum exoleuit, vsque dum PIVS V. alter LEO, hanc praxin rursus suscitauit, quemadmodum a SVRIO [u], vno de ipsius ecclesiæ *Rumanensis* scriptoribus, condocemur.

Quem tractatum Ambrosius totum descripsit in lib. III. de velandis virginibus. Sed responderi potest, hunc Liberii sermonem non fuisse ad populum, sed exhortationem duntaxat, & allocutionem ad Marcellinam virginem. Atqui Sozomenus hoc loco de sermonibus loquitur, qui fiebant ad populum inter missarum solemnia, quas Græci homilias vocant. Certe verbum διδάσκειν proprie de iis sermonibus dicitur. Præterea etsi concedamus, sermonem tunc a Liberio habitum esse; nihil hoc facit aduersus Sozomenum. Id enim extra ordinem factum est a Liberio in gratiam Marcellinæ. Sozomenus vero loquitur de more recepto & vsitato in ecclesia Romana.

(t) Iustin. apol. II. p. 98. εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται.

(*) Cap. III. §. XIV. pag. 89. 90.

(u) Surius histor. ap. Blondell. apolog. pro sentent. Hieronymi p. 58. Nunc pau-

§. IV.

§. IV.

An laici concionandi veniam vmquam habuerint in vetere ecclesia.

ALIA autem quæstio datur, quæ, respectu habito ad veterem ecclesiam, hoc loco soluenda est, nimirum: Num laici ex auctoritate publica veniam habuerint faciendi sermones ad populum. Hoc eos priuatim tamquam catechistas in scholis catecheticis *Alexandriæ* aliisque in locis fecisse, non est dubium. Nam ORIGENES catechumenis instituendis *Alexandriæ* præfectus est a *Demetrio* ante, quam in ordinem [x] clericorum esset receptus. Et HIERONYMVS [y] multos celebres viros longa sibi serie in ista schola successisse ait, qui ideo *doctores ecclesiastici* appellati sint. Verum hæc res diuersa erat a publica verbi prædicatione in ecclesia. Nonnunquam monachi, qui tantum erant laici, publice in ecclesia concionari audebant: Verum hoc improbabatur & puniebatur, tamquam functionis ad eos non spectantis vsurpatio. Omnes monachi olim, vt monachi solum spectati, non nisi laici erant, quemadmodum alibi [*] satis probatum dedimus: Adeoque, tamquam monachi nullo iure ad vllam ecclesiasticæ functionis partem gaudebant. Speciatim HIERONYMVS [z] monachum non docentis, sed plangentis officium habere ait, & aliam monachorum esse caussam, aliam clericorum: clericos [†] pascere oues, monachos autem pasci. Hinc quum quidam monachi in orientalibus partibus circa *Antiochiam*, cognitione sua ac ceteris animi dotibus confidentes, publice in ecclesiis ver-

ciores e Romanæ ecclesiæ communicatoribus præsules, paucissimi vero presbyteri docendi labore defunguntur: inter vrbicos pontifices vix vnus ab anno domini M. aliquoties (si Surio commentat. rer. in orbe gestar. singulari testi fides) concionatus Pius V. obstupescentem miraculi nouitate Romam perculit.

(x) Euseb. lib. VI. c. III. *ἔτος δ᾽ ἦγεν ὀκτωκαιδέκατον, καθ᾽ ὃ τῷ τῆς κατηχήσεως προέστη διδασκαλείῳ. Annum ætatis octauum decimum agebat tunc, quum catechumenis instituendis præfectus est.*

(y) Hieron. de scriptor. c. XXXVI. †

(*) Lib. VII. c. II. §. VII. volum. III. p. 20.

(z) Hieron. epist. LV. ad Riparium. Monachus non docentis, sed plangentis habet officium.

(†) Id. epist. I. ad Heliodor. Alia monachorum est caussa, alia clericorum: Clerici pascunt oues, ego pascor.

bum

bum Dei prædicare ſibi ſumerent, LEO papa binas litteras ad *Maximum* epiſcopum *Antiochenum* [*a*] & *Theodoritum* mittebat, quibus illos monebat, vt illorum audaciæ ſeſe opponerent. *Illud quoque*, inquiebat, *conuenit praecauere, vt praeter eos, qui ſunt diuini ſacerdotes, nullus ſibi ius docendi & prædicandi audeat vendicare, ſiue ſit ille monachus, ſiue laicus, qui alicuius ſcientiæ nomine glorietur.* In quibuſdam tamen caſibus homini laico ſpeciatim hoc negotium concionandi dabatur, atque tunc ex epiſcopi, ad hoc eum delegantis, auctoritate ad illud tempus facere id poterat. Ita ORIGENES, vt narrat EVSEBIVS [*b*], ab *Alexandro Hieroſolymitano* & *Theoctiſto Caſarienſi* epiſcopis rogatus fuit, vt publice in eccleſia diſſereret & diuinas ſcripturas, tametſi nondum ordinatus, exponeret. Et quum DEMETRIVS ALEXANDRINVS contra hoc moneret, numquam antea viſum, nec

(*a*) Leo epiſt. LX. al. LXII. ad Maximum Antiochen. It. epiſt. LXI. al. LXIII. ad Theodoritum epiſcopum Cyri. Adiicientes & illud, quod nobis propter improbitatem monachorum quorumdam regionis veſtræ verbo mandaſtis per vicarios noſtros, & hoc ſpecialiter ſtatuentes, vt præter domini ſacerdotes nullus audeat prædicare, ſeu monachus, ſiue ille ſit laicus, qui cuiuslibet ſcientiæ nomine glorietur.

(*b*) Euſeb. lib. VI. c. XIX. Ἐν Καισαρείᾳ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο· ἔνθα καὶ διαλέγεσθαι, τάς τε θείας ἑρμηνεύειν γραφὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας οἱ τῇδε ἐπίσκοποι, καίτοι τῆς τοῦ πρεσβυτερίου χειροτονίας οὐδέπω τετυχηκότα αὐτὸν ἠξίουν· ὃ καὶ αὐτὸ γένοιτ' ἂν ἔκδηλον, ἀφ' ὧν περὶ τούτου Δημητρίῳ γράφοντες, Ἀλέξανδρος ὁ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος καὶ Θεόκτιστος ὁ Καισαρείας, ὧδέ πως ἀπολογοῦνται· προσέθηκε δὲ τοῖς γράμμασιν, ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ἠκούσθη οὐδὲ νῦν γεγένηται, τὸ παρόντων ἐπισκόπων λαϊκοὺς ὁμιλεῖν· οὐκ οἶδ' ὅπως προφανῶς οὐκ ἀληθῆ λέγων· ὅπου γοῦν εὑρίσκονται οἱ ἐπιτήδειοι πρὸς τὸ ὠφελεῖν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ παρακαλοῦνται τῷ λαῷ προσομιλεῖν, ὑπὸ τῶν ἁγίων ἐπισκόπων· ὥσπερ ἐν Λαράνδοις Εὔελπις ὑπὸ Νέωνος, καὶ ἐν Ἰκονίῳ Παυλῖνος ὑπὸ Κέλσου· καὶ ἐν Συνάδοις Θεόδωρος ὑπὸ Ἀττικοῦ.

Epiphan. hæreſ. LXIV. n. II. *dicere videtur, quod tunc fuerit presbyter, ſed ſine dubio fallitur. Verba eius hæc ſunt:* τὴν Παλαιστίνην, τουτέστι τὴν Ἰουδαίαν κατοικεῖν γῆν εἵλετο· ἀπελθὼν γοῦν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐξηγητὴς, καὶ λόγιος, προετρέπετο ἀπὸ τοῦ ἱερατείου· φασὶ γὰρ αὐτὸν καὶ πρεσβυτερίου κατηξιῶσθαι τὸ πρὶν, πρινὴ τοῦ θῦσαι, προτρεπόμενοι [al. προτρεπομένου] ὡς ἔφην, αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας εἰπεῖν κ.τ.λ. *In Palæſtina ſiue Iudæa domicilium conſtituit. Forte contigit, vt Hieroſolymam profectus, vt erat ſacrarum litterarum egregius & eruditiſſimus interpres, ab ſacerdotum collegio (nam & ipſe, priusquam ſacrificaret, ad ſacerdotii gradum perueniſſe dicitur) ad verba in eccleſia facienda ſollicitaretur.*

adhuc factum fuiſſe, vt præſentibus epiſcopis laici concionarentur; *Alexander* datis ad illum litteris reſpondebat, in eo ipſum a veritate longiſſime aberrare. Nam ſicubi reperiantur, qui fratribus prodeſſe poſſint, eos ſanctos epiſcopos adhortari ſolere, vt ad populum conciones habeant. Sic *Euelpidem Larandis* rogatum eſſe a *Neone: Paulinum Iconii* a *Celſo; Theodorum* apud *Synada* ab *Attico*. Hi omnes igitur ſpeciale mandatum concionandi ab epiſcopis ſuis habuerunt, adeoque quidquid alias inuſitati & a regula eccleſiæ alieni hac in re eſſet, vſurpationis tamen incuſationi haud erat obnoxium. HALLIERVS celebris doctor *Sorbonicus* laicis hoc ex indulgentia [c] facere licuiſſe putat: idque e concilii *Carthaginenſis* quarti [d] canone exiſtimat poſſe deduci, vbi dicitur: *Laicus præſentibus clericis, niſi ipſis rogantibus, docere non audeat.* Vetuſtus *commentarii* [e] *in epiſtolas* auctor, ſub nomine AMBROSII, hac de re ita loquitur: *Vt creſceret plebs & multiplicaretur, omnibus inter initia conceſſum eſt & euangelizare & baptizare, & ſcripturas in eccleſia explanare. At vbi autem omnia loca circumplexa eſt eccleſia, conuenticula conſtituta ſunt, & rectores, & cetera officia in eccleſiis ſunt ordinata, vt nullus de clero auderet, qui ordinatus non eſſet, præſumere officium, quod ſciret non ſibi creditum vel conceſſum. Hinc ergo eſt, vnde nunc neque diaconi in populo prædicant, neque clerici, vel laici baptizant.* Quod heic inter initia, id eſt in diebus apoſtolorum, conceſſum eſſe dicitur, eius quidem rei fides ſit penes auctorem. Si omnibus in vniuerſum hoc negotium, ſine vlla præuia debitarum qualitatum ac dotium examinatione, ſimpliciter & abſolute datum fuiſſe putat, ſingularis omnino eius eſt opinio: ſin autem duntaxat exiſtimat, omnes extraordinaria ſpiritualium donorum menſura præditos libertatem habuiſſe hæc dona nonnumquam coram publicis conuentibus concionando exercendi, ſine vlla externa ordinatione, præter donum ſpiritus prophetiæ: nihil amplius dicit, quam quod optimus quiſque verborum *Pauli* 1 Cor. XIV, 31. *Poteſtis omnes per ſingulos prophetare*, interpres concedit. Hoc eſt, omnes dono prophetiæ præditos,

(c) Hallier de hierarch. eccleſiaſt. lib. I. c. VII. p. 67. Laicis non niſi ex indulgentia illud attingere debere. Id. p. 79. ibid.

(d) Concil. Carthagin. IV. c. XCVIII.

(e) Ambroſ. commentar. in Epheſ. IV. p. 948. edit. Baſil. MDLXVII.

non

non omnes & ſingulos chriſtianos promiſcue, verbum adhortationis in eccleſia [*f*] facere potuiſſe. Verum quum talia extraordinaria ſpiritus prophetiæ dona æuo apoſtolico peculiaria quodam modo eſſent, hoc ſequentium ætatum eccleſiæ regula eſſe non poterat. Hinc, ceſſantibus hiſce donis, eccleſia alia regula prudenter vtebatur, vt præter eos, qui ordinaria delegatione eſſent vocati, nemini hoc officium peragere permitteret, niſi forte extraordinariæ ingenii artes, (quales erant in ORIGENE) ſpiritualibus illis donis quodam modo reſpondentes, laicis libertatem dona ſua in beneficium eccleſiæ exercendi indulgere ſuaderent. Vel ſi neceſſitas diaconis officium concionandi imponeret, vbi epiſcopus & presbyteri infirmitate vel aliis obſtaculis impediti, illud perficere non valebant. Nam ante memoratus auctor diaconos prædicare in populo diſerte negat, vtpote quod officium ſciant non ſibi creditum vel conceſſum. Idem auctor *conſtitutionum* [*g*] & multi alii dicunt. Vnde, quum diaconis hæc poteſtas non data fuerit, niſi in quibuſdam ſpecialioribus caſibus, eo minus mirum videri nobis debet, quod ſpiritualibus donis ceſſantibus, laicis generatim negetur.

§. V.

Mulieribus numquam permiſſum concionari.

MVLIERES, quantiſcumque donis inſtructæ, numquam

(*f*) Eſtius in 1 Cor. XIV, 31. Non omnes fideles: quia iam dixerat c. XII. *Numquid omnes prophetæ?* ſed omnes prophetiæ donum habentes, vt ſenſus ſit; Quamuis ex ſpiritu prophetico loquamini, mirari tamen non debetis, quod iubeam priorem tacere, & loquendi vices alteri concedere. Nam in poteſtate veſtra eſt, eum ſeruare ordinem, vt ſingulatim, alius poſt alium, etiam omnes prophetetis. Certe in eo, quod dicit *omnes*, permittere videtur, vt aliquando plures tribus in vno conuentu prophetent. Vid. & Beza in h. l.

(*g*) Conſtitut. lib. III. c. XX. *ἀλλὰ μόνον, τὸν μὲν πρεσβύτερον διδάσκειν, ἀναφέρειν, βαπτίζειν, εὐλογεῖν τὸν λαόν· τὸν δὲ διάκονον ἐξυπηρετεῖσθαι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις τουτέστι, διακονεῖν, οὐ μὴν τὰ λοιπὰ διενεργεῖν. Solum presbyter doceat, offerat, baptizet, benedicat populo; diaconus vero miniſtret epiſcopo, ac presbyteris; hoc eſt, miniſterium ſeu diaconatum exerceat ſed non peragat cetera.*
Vigil. epiſt. ad Ruſtic. concil. tom. V. p. 554. d. Adieciſtis etiam exſecranda ſuperbia, quæ nec leguntur, nec ſine ſui pontificis iuſſione aliquando ordinis veſtri homines præſumſerunt, auctoritatem vobis prædicationis contra omnem conſuetudinem vel canones vindicare.

vel

vel ex apoſtolorum vel ſuccedentium ætatum regula publice in eccleſia concionandi habuerunt libertatem. Apoſtolus diſerte ait: *Mulieres in eccleſiis taceant: non enim permittitur illis loqui, ſed ſubditas eſſe, ſicut & lex dicit, ſi quid autem volunt diſcere, domi maritos ſuos interrogent. Turpe enim eſt mulieri loqui in eccleſia.* 1 Cor. XIV, 34. 35. Et iterum: *Mulier in ſilentio diſcat cum omni ſubiectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, ſed eſſe in ſilentio.* 1 Tim. II, 11. 12. Et hæc regula exacte ſemper obſeruata fuit in eccleſia vetere. Idem concilium *Carthaginenſe*, quod laicis, rogatis a clericis, docere permittit, mulieribus hoc facere quocumque in caſu interdicit, *Mulier*, inquiens, *quamuis docta* [b] *& ſancta viros in conuentu docere non præſumat.* Poterant autem priuatim docere mulieres, & catechumenas ad baptiſmum præparare. Idem enim concilium *Carthaginenſe* in diaconiſſis, ad miniſterium baptizandarum mulierum eligendis, inter alia requirit [i], vt *tam inſtructæ ſint ad officium, vt poſſint apto & ſano ſermone docere imperitas & ruſticas mulieres, tempore quo baptizandæ ſint, qualiter baptizatori interrogatæ reſpondeant, & qualiter accepto baptiſmate viuant.* Et auctor breuiorum adnotationum in epiſtolas *Pauli* ſub nomine HIERONYMI [k], diaconiſſas in orientalibus eccleſiis dicit in ſexu ſuo miniſtrare in baptiſmo & in miniſterio verbi, docentes quidem feminas priuatim, non publice in eccleſia. Hæc res in nonnullis hæreticis conuentibus multo extendebatur longius: Nam ſacerdotes feminas ordinabant, quod auctor *conſtitutionum* [l] gentilis impietatis erratum, non Chriſti inſtitutum, eſſe dicit. TERTVLLIANVS [m] in hæreticorum conuentibus mulieres dicit

(b) Concil. Carthag. IV. c. XCIX.

(i) Ibid. can. XII.

(k) Hieron. comment. in Rom. XVI, 1. Sicut etiam nunc in orientalibus diaconiſſæ mulieres in ſuo ſexu miniſtrare videntur in baptiſmo, ſiue in miniſterio verbi, quia priuatim docuiſſe feminas inuenimus &c.

(l) Conſtitut. lib. III. c. IX. *εἰ δὲ ἐν τοῖς προλαβοῦσι διδάσκειν αὐταῖς οὐκ ἐπετρέψαμεν, πῶς ἱερατεῦσαι ταύτας παρὰ φύσιν τις συγχωρήσει; τοῦτο γὰρ τῆς τῶν Ἑλλήνων τὸ ἀγνόημα, θηλείαις θεαῖς ἱερείας χειροτονεῖν, ἀλλ' οὐ τῆς Χριστοῦ διατάξεως. Quod ſi in præcedentibus non permiſimus feminis docere, quo pacto quiſpiam præter naturam eis fungi ſacerdotio concedet? Nam deabus feminis ſacerdotiſſas creare, gentilis impietatis erratum eſt, non autem Chriſti inſtitutum.*

(m) Tertull. de præſcript. c. XLI. Ipſæ mulieres hæreticæ quam procaces, quæ

doce-

docere & disputare, exorcismos agere & administrare baptismum: Quæ omnia regulæ [n] apostoli 1 Cor. XIV, 35. contraria esse pronuntiat, qui adeo non dederit feminis docendi potestatem, vt ne interrogare quidem publice in ecclesia eis permiserit. Et quum quidam auctoritatem *Pauli* pro hoc ipso, e sic vocatis *actis Pauli & Theclæ*, adlegarent, respondet, librum esse spurium & auctorem conuictum atque confessum esse, se eum finxisse, & propterea ecclesiæ censuras subiisse. *Montanistarum* secta nota erat a consuetudine dandi hanc libertatem feminis, sub obtentu inspirationis a spiritu: adeo vt non tantum prophetissas suas haberent, cuiusmodi erant *Prisca* & *Maximilla*, *Montani* placita primæ omnium amplexæ, sed etiam mulieres ad episcopatus & presbyterii dignitatem, eueherent, vt *Quintillam* & *Priscillam*, quas, vt EPIPHANIVS [o] & AVGVSTINVS [p] narrat, inter *Pepuzianos* (qui *Montanistarum* propago erant) summis sacerdotii officiis honorarunt. EPIPHANIVS [q] idem imputat *Collyridianis*, sic dictis, quod collyridem siue tor-

audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan & tinguere.

(n) Id. de baptismo c. XVII. Petulantior mulierum, quæ vsurpauit docere, vtique non etiam tinguendi ius sibi pariet, nisi quæ noua bestia euenerit similis pristinæ: vt quemadmodum illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. Quod si quæ Pauli perperam scripta legunt, exemplum Teclæ ad licentiam mulierum docendi tinguendique defendunt; sciant, in Asia presbyterum, qui eam scripturam construxit, quasi titulo Pauli de suo cumulans, conuictum atque confessum, id se amore Pauli fecisse, loco decessisse. Quam enim fidei proximum videretur, vt is docendi & tinguendi daret feminæ potestatem, qui ne discere quidem constanter mulieri permisit. Taceant, inquit, & domi maritos suos consulant.

Id. de veland. virgin. c. IX. Non permittitur mulieri in ecclesia loqui, sed nec docere, nec tinguere, nec offerre, nec vllius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii, sortem sibi vendicare.

(o) Epiphan. hæres. XLIX. Pepuz. n. II. *ἐπίσκοποί τε παρ' αὐτοῖς γυναῖκες, καὶ πρεσβύτεροι γυναῖκες.* *Apud eosdem mulieres episcopi sunt & presbyteri.*

(p) August. hæres. XXVII. Pepuzian. Tantum dantes mulieribus principatum, vt sacerdotio quoque apud eos honorentur.

(q) Epiphan. hæres. LXXVIII. Antidicomarian. n. XXIII. *ὡς εἰς ὄνομα τῆς ἀειπαρθένου κολλυρίδα τινὰ ἐπιτελεῖν καὶ συνάγεσθαι ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἰς ὄνομα τῆς ἁγίας παρθένου ὑπὲρ τὸ μέτρον τι πειρᾶσθαι ἀθεμίτῳ, καὶ βλασφήμῳ ἐπιχειρεῖν πράγματι, καὶ εἰς ὄνομα αὐτῆς ἱερουργεῖν διὰ γυναικῶν, ὅπερ τὸ πᾶν ἐστιν ἀσεβὲς, καὶ ἀθέμιτον, ἠλλοτριωμένον ἀπὸ τοῦ κηρύγματος τοῦ ἁγίου πνεύματος.* *Adeo, vt in*

tam

tam panis in *Mariæ* virginis nomen & honorem ſacrificantes offerrent, contra quos ille verboſe diſputat, non tantum ob eorum idololatriam in offerendo ſanctæ virgini ſacrificio, ſed quod etiam mulieribus officium ſacerdotis committerent, facerentque per eas ſacrificia, quod numquam, ex quo mundus conditus ſit, factum eſſe dicit: & ſi ſacerdotium vlli mulieri mandatum foret, nulli potius quam *Mariæ* illud in nouo teſtamento committi debuiſſe. FIRMILIANVS in litteris ſuis ad *Cyprianum* [r] alius iſtiuſmodi mulieris inter *Cataphrygas* facit mentionem, quæ ſpiritu prophetico ſe agi dictitans, concionari, orare, baptizare & euchariſtiam adminiſtrare in publicis eorum conuentibus auſa ſit. Vt adeo hæc communis praxis inter hæreticos fuerit, ſed ſemper improbata & impugnata ab eccleſia Dei, quæ regulæ apoſtolicæ exacte inhærens, non permittebat mulieribus publice docere in eccleſia, quantalibet pietate & doctrina excellere ſibi viderentur, ſed id muneris viris reſeruabat, quibus initio erat demandatum.

---

virginis nomen & honorem collyridem ſiue tortam panis ſacrificantes offerant, & conuentus habeant: in ſanctiſſimæ, inquam, virginis nomen modum omnem prætergreſſos nefariam rem, & cum Dei contumelia coniunctam adgredi, hoc eſt, in illius nomen per mulieres ſacrificia facere. Quod quidem impium ac ſceleſtum eſt, & a ſancti ſpiritus doctrina prorſus alienum.

Id. hæreſ. Collyridian. n. II. III. *καὶ οὐδ᾽ ὅλως γυνὴ ἱεράτευσεν· ἐλεύσομαι δὲ καὶ εἰς τὴν καινὴν διαθήκην· εἰ ἱερατεύειν γυναῖκες θεῷ προσετάσσοντο, ἢ κανονικόν τι ἐργάζεσθαι ἐν ἐκκλησίᾳ, ἔδει μᾶλλον αὐτὴν τὴν Μαρίαν ἱερατείαν ἐπιτελέσαι ἐν καινῇ διαθήκῃ κ.τ.λ. Numquam mulier ſacerdotio (in veteri teſtamento) functa legitur. Atque vt ad nouum teſtamentum accedamus: ſi ſacerdotium mulieribus mandatum foret, aut canonicum quiddam in eccleſia præſtare liceret, nulli potius quam Mariæ illud in nouo teſtamento committi ſacerdotis officium debuit, cetera.*

(r) Firmil. epiſt. LXXV. ad Cyprian. p. 223. (pag. 323. edit. Amſtelod.) Emerſit ſubito quædam mulier, quæ in exſtaſi conſtituta, propheten ſe præferret, & quaſi ſancto ſpiritu plena ſic ageret. --- Atqui illa mulier, quæ prius per præſtigias & fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera, quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter auſa eſt, vt & inuocatione non contemtibili ſanctificare ſe panem & euchariſtiam facere ſimularet, & ſacrificium domino, non ſine ſacramento ſolitæ prædicationis offerret; baptizaret quoque, vſitata & legitima verba interrogationis vſurpans, vt nihil diſcrepare ab eccleſiaſtica regula videretur.

§. VI.

§. VI.

In vna eademque congregatione duo vel tres ſermones nonnumquam habiti.

SPECTATIS ſic perſonis, quibus hoc officium exſequendi poteſtas data fuit, proxime iam conſiderandum eſt, qua ratione illud peragi conſueuerint. Atque heic obſeruare licebit, nonnumquam duos vel tres ſermones in eadem congregatione fuiſſe habitos, primum quidem a presbyteris & deinde ab epiſcopo, qui plerumque, ſi præſens eſſet, hanc publici cultus partem paterna adhortatione finiebat. *Conſtitutionum* [s] auctor hanc hac de re præſcribit regulam: *Quum recitabitur euangelium, omnes presbyteri ac diaconi, vniuerſuſque populus magno cum ſilentio ſtent: Poſt haec presbyteri exhortentur populum, ſinguli nimirum, non autem omnes, & cunctorum poſtremus epiſcopus, qui ſimilis eſt rectori nauis.* Ita autem obtinuiſſe in eccleſiis orientalibus, quarum conſuetudines auctor iſte præcipue deſcribit, euidenter e CHRYSOSTOMI apparet ſermonibus, quos habuit adhuc presbyter *Antiochiæ*. In his enim perſpicue de *Flauiano* epiſcopo, tamquam poſt ſe concionaturo, loquitur, iſtiuſmodi officioſis verborum vtens blanditiis: *Sit igitur* [t] *vobis tempus tacendi, quo detur & praeceptori tempus loquendi.* Et iterum [u]: *Haec ſeruantes redeamus domum, quin potius haec ſeruantes excipiamus perfectiorem doctoris exhortationem. Nam noſtra quidem, qualiacumque ſunt, habent iuuentutis oſtentationem: huius autem qualiacumque fuerint, cana quadam prudentia ſunt ornata.* Infinitum foret & ſuperuacaneum, omnia loca producere in medium, quæ in CHRYSOSTOMO [x] aliiſque ſcriptoribus, BASILIO, GREGORIO NYS-

(s) Conſtitut. lib. II. c. LVII. *ὅταν ἀναγνωσκόμενον ᾖ τὸ εὐαγγέλιον, πάντες οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι, καὶ πᾶς ὁ λαὸς στηκέτωσαν μετὰ πολλῆς ἡσυχίας - - καὶ ἑξῆς παρακαλείτωσαν οἱ πρεσβύτεροι τὸν λαόν, ὁ καθεὶς αὐτῶν, ἀλλὰ μὴ ἅπαντες· καὶ τελευταῖος πάντων ὁ ἐπίσκοπος, ὃς ἔοικε κυβερνήτῃ.*

(t) Chryſoſt. homil. II. de verbis Ieſaiæ tom. III. p. 853. (p. 740. c. edit. Francof.) *γενέσθω ἐν ἡμῖν καιρὸς τοῦ σιγῆσαι, ἵνα γένηται καιρὸς τῷ διδασκάλῳ τοῦ λαλῆσαι.*

(u) Homil. III. ibid. p. 864. (p. 749. a.) *ταῦτα φυλάσσοντες, ἀναχωρήσωμεν οἴκαδε· μᾶλλον δὲ ταῦτα φυλάσσοντες, δεξώμεθα καὶ τὴν τελειοτέραν τοῦ καλοῦ διδασκάλου παραίνεσιν· τὰ μὲν γὰρ ἡμέτερα, οἷα ἂν εἴη, ἔχει τὰ τῆς νεότητος δείγματα· τὰ δὲ τούτου, οἷα ἂν ᾖ, πλείονα κεκόσμηται τῷ φρονήματι.*

(x) Homil. XXXI. de Philogonio tom. I. p. 399. (p. 353. c. edit. Francof.) *ἀλλ' ὅμως ἐφ' ἑτέραν ἀναγκαίαν ὑπόθεσιν ὁ λόγος ἡμῖν ἐπείγεται· διὰ τοῦτο τῷ κοινῷ*

SENO,

SENO, THEODORETO, AVGVSTINO [y] & HIERONY-

πατρὶ, καὶ ζηλωτῇ τοῦ μακαρίου Φιλογονίου ταῦτα καταλιπόντες εἰπεῖν, ὅτε ἀκριβέστερον ἡμῶν εἰδότι τὰ ἀρχαῖα πάντα, πρὸς ἑτέραν δημηγορίας ὁδὸν βαδιούμεθα. *Verum ad aliam necessariam materiam nobis festinat oratio, eoque communi patri beatique Philogoni sectatoris hæc dicenda relinquentes, vt qui melius nobis teneat, quidquid est antiquitatum, ad aliam concionandi rationem transeamus.*

Homil. XLVIII. de Romano tom. I. p. 621. (p. 549. edit. Frf.) ἐβουλόμην ἄχρι τέλους ἐγχορεῦσαι τῇ τοῦ μάρτυρος ὑποθέσει· ἀλλ᾽ ὁ τῆς συμμετρίας ἐπέστη καιρὸς, καί μοι σιωπᾷν ἐγκελεύεται, ὑμῖν τε γὰρ πρὸς ὠφέλειαν ἱκανὰ τὰ ῥηθέντα, καὶ ἀναγκαῖα τοῦ πατρὸς τὰ διδάγματα πρὸς τὸν τῶν ῥηθέντων ἀπαρτισμόν. *Voluissem equidem in huius martyris argumento triumphantem & exsultantem orationem ad finem vsque deducere: at enim iusti spatii tempus aduenit, & vt sileamus hortatur: nam & vobis ad vtilitatem, quæ dicta sunt, sufficiunt & necessaria sint patris documenta, vt dicta illa perficiantur.*

Homil. LIII. de pœnit. tom. I. p. 662. (p. 585.) ταῦτα ἀρκεῖ πρὸς διόρθωσιν, διόπερ ἀνάγκη καταπαῦσαι τὸν λόγον· καὶ γὰρ τῆς τοῦ πατρὸς φωνῆς ἐπιθυμῶ ἀκοῦσαι. *Hæc sobriis ad correctionem sufficiunt. Quare necesse, orationem supprimere: nam cupio patris audire vocem.* Vid. Homil. LIX. de Babyla. p. 721. Homil. XXXI. (al. XXXIII.) de natali Christi tom. V. p. 476. Homil. XLVII. & LXVI. ibid. Homil. in psalm. XLVIII. p. 813. Homil. XXXVI. in 1 Cor. p. 652.

(y) Basil. homil. XVIII. in Barlaam. tom. I. p. 443. ἀλλὰ τί παιδικοῖς ἐλαττῶ τὸν ἀριστέα ψελλίσμασι; ταῖς μεγαλοπρεπεστέραις τῶν εἰς αὐτὸν ὕμνων παραχωρήσωμεν γλώτταις· τὰς μεγαλοφωνοτέρας τῶν διδασκάλων ἐπ᾽ αὐτῷ καλέσωμεν σάλπιγγας· ἀνάστητέ μοι νῦν ὦ λαμπροὶ τῶν ἀθλητικῶν κατορθωμάτων ζωγράφοι, τὴν τοῦ στρατηγοῦ κολοβωθεῖσαν εἰκόνα ταῖς ὑμετέραις μεγαλύνατε τέχναις. κ. τ. λ. *Sed quid puerili balbutie victorem extenuo? Quin magnificentioribus laudum ipsius linguis cedamus; insonantiores doctorum tubas ad illius præconia aduocemus. Exsurgite, nunc o præclari athleticorum gestorum pictores, mutilam ducis imaginem vestro illustrate artificio, & obscurius a me depictum coronatum athletam, vestræ industriæ coloribus conspicuum reddite, cetera.*

Gregor. Nyssen. in sui ordinat. tom. II. p 40. 41. ἀλλ᾽ ἵνα μὴ μηκύνωμεν ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὸ προοίμιον, ἐνσχολάζομενοι τῷ θαύματι τῶν προλαβόντων· ἤδη κεκορεσμένοι ἐστὲ, ἤδη ἐπλουτήσατε· ὁ δὲ κόρος ἀπὸ γλυκασμάτων ἐστίν· τούτοις γὰρ ὑμᾶς ὁ προλαβὼν λόγος ἐτιθήνατο. *Ne igitur longius vobis, fratres, sermonis exordium protrahamus: cum mirificis eorum, qui ante nos dixerunt, orationibus operam dederitis: Iam saturati estis: iam diuites facti estis; a rebus quippe dulcibus satietas gignitur, quibus nimirum vos abunde præcedens sermo enutriuit.*

Theodoret. in 1 Cor. XIV, 31. αὕτη μέχρι τοῦ παρόντος ἡ τάξις ἐν ταῖς ἐκκλησίαις μεμένηκε, καὶ τῶν διδασκάλων οἱ μὲν ἐν ταύτῃ τῇ πανηγύρει, οἱ δὲ ἐν ἑτέρᾳ τῷ λαῷ διαλέγονται. *Hic ordo mansit in ecclesiis in præsens vsque tem-*

MO [z] occurrunt; quorum hic postremus contrariam consuetudinem in quibusdam ecclesiis (per *Aegyptum* videlicet & *Africam*) reprehendit, vbi episcopi presbyteris concionari non permittebant, sibi solis id muneris reseruantes, quod ille contemtum presbyterorum interpretatur, quasi aut inuideant, aut non dignentur audire; quum tamen regula apostolica habeat: *Si quid alii fuerit reuelatum sedenti, prior taceat; potestis enim per singula prophetare, vt omnes discant & omnes solatio confirmentur.* 1 Cor. XIV, 30. 31. Si duo vel plures episcopi in eadem praesentes essent congregatione, nonnulli eorum, alius post alium, concionari solebant, locum vltimum praecipuo & honoratissimo reseruantes, vti *Epiphanium* & *Ioannem* episcopum *Hierosolymorum* in ecclesia *Hierosolymitana* eodem tempore alterum post alterum concionatos esse, auctor est HIERONYMVS [†]. Neque quidquam communius & vulgatius hac praxi erat *Constantinopoli*, vbi multi saepe episcopi ad procurandum aliquod in aula neg-

---

pus & ex doctoribus alii quidem in hac concione, alii vero in alia ad populum verba faciunt.

Augustin. serm. in Psalm. XCIV. Ego vellem, fratres, vt patrem nostrum potius audiremus: sed & hoc bonum est, vt patri obediamus. Id. in Psalm. XCV. Dominus & frater meus Seuerus adhuc differt laetitiam nostram de sermone, quem nobis debet. In Psalm. CXXXI. Iustum quidem erat, carissimi, vt fratrem potius audiremus collegam meum, praesentem omnibus nobis. Et modo non negauit, sed distulit. Et ideo hoc indico caritati vestrae, vt prior obtemperarem iubenti. Extorsit enim mihi, vt esset modo auditor meus, eo sane pacto, vt & ego sim ipsius.

(z) Hieron. epist. II. ad Nepot. p. 11. f. Pessimae consuetudinis est, in quibusdam ecclesiis, tacere presbyteros & praesentibus episcopis non loqui, quasi aut inuideant aut non dignentur audire. cetera.

(†) Hieron. epist. LXI. ad Pammach. c. IV. Recordare quaeso illius diei, quando ad horam septimam inuitatus populus spe sola, quasi postea auditurus Epiphanium esset, detinebatur, quid tunc concionatus sis, nempe contra Anthropomorphitas, qui simplicitate rustica Deum habere membra, quae in diuinis libris scripta sunt, arbitrantur, furens & indignans loquebaris: oculos & manus & totius corporis truncum, in senem dirigebas, volens illum suspectum facere stultissimae haereseos. Postquam lassus ore arido, resupinaque ceruice ac trementibus labiis conticuisti; & tandem totius populi vota completa sunt: quid tibi fecit delirus & fatuus senex? surrexit, vt se indicaret pauca dicturum esse, salutataque & voce & manu ecclesia, Cuncta, inquit, quae loquutus est collegio frater, aetate filius, contra Anthropomorphitarum haeresin bene & fideliter loquutus est, cetera.

otium, vel agitanda cum patriarcha de rebus ecclesiæ consilia, eodem simul tempore præsentes erant.

§. VII.

Singulis sæpe diebus quibusdam in locis & certis temporibus veteres concionati patres,

QVIBVSDAM in locis sermones singulis habebant diebus, maxime ieiunii quadragesimalis tempore, & diebus festis paschalibus. CHRYSOSTOMI homiliæ in *Genesin* per duarum quadragesimarum decursum, omnibus diebus continua serie sibi succedentibus, recitatæ sunt, quemadmodum facile percipiet, quisquis eas perlustrare volet. Celebres illius homiliæ de *statuis* in eumdem modum & eodem tempore habiti sunt. Facile etiam foret, bene multa loca in aliis eius sermonibus notare, speciatim in primo, tertio & quinto volumine [a], vnde eos diebus aliis alios proxime insequutis, recitatos esse, videre est. Eamdem praxin inter monachos *Aegyptios* obseruat HIERONYMVS [b], quod singulis diebus cantatis psalmis lectisque scripturis & precibus factis, pater (ita presbyterum sibi præsidentem vocabant) sermonem habere solitus sit, ad eleuandum eorum mentes ad futuræ beatitudinis contemplationem, quo sermone cunctos adeo inflammatos esse dicit, vt moderato suspirio & oculis ad cælum eleuatis intra se dixerint: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo & requiescam!* PAMPHILVS in apologia sua pro ORIGINE idem de eo refert, quod ferme quotidie [c] sermones extempore habuerit ad populum. Neque quisquam AVGVSTINI homilias inspicere potest, quin eum vbique fere [d] videat remittere ad sermones factos *heri* & *hesterno die*, quo ipso vel dies aliquis in cursu hebdomadali, vel certe

(a) Chrysostom. tom. I. hom. IX. XXV. XXXII. XL. XLII. XLVI. XLIX. LXXI. Tom. III. in Psalm. XLIV. & L. hom. I. II. IV. & V. de verbis Esaiæ. Tom. V. homil. II. de Lazoro. hom. XXX. XXXIV. XLVIII. LVI. LXII. LXIII. &c.

(b) Hier. epist. XXII. ad Eustoch. c. XV. Post horam nonam in commune concurritur, psalmi resonant, scripturæ recitantur ex more, & completis orationibus cunctisque residentibus, medius, quem patrem vocant, incipit disputare, cetera.

(c) Pamphili apol. pro Orig. inter opera Orig. tom. I. p. 716. Tractatus pene quotidie habebat in ecclesia &c.

(d) Augustin. serm. II. in Psalm. LVIII. (tom. VIII. opp. p. 594.) *Hesternus sermo* protractus debitorem me in hodiernum reliquit. Serm. in Psalm. LXIII.

festus

festus dies martyris cuiusdam denotatur. Nam festi dies martyrum magna semper cum solemnitate celebrabantur, nec vmquam homiliam aliquam panegyricam, ad populum ad imitationem virtutum martyrum excitandum, his diebus habere praetermittebant. Quomodo ex AVGVSTINI sermonibus *de sanctis* & e quamplurimis in operibus CHRYSOSTOMI apparet, qui istiusmodi occasionibus [e] fuerunt recitati. In *Gallia* etiam *Caesarius*, celebris episcopus ecclesiae *Arelatensis*, fere quotidie concionatus est. Vitae enim illius scriptori [f] frequenter ad matutinas & lucernales preces homilias recitasse dicitur, vt nullus esset, qui se de ignorantia excusaret. Et concilium *Trullanum* [g] canonem habet ad hanc praxin promouendam.

§. IIX.

Duo in vna die multis in locis habiti sermones.

Et hoc ad aliam nos deducit obseruationem, quae hac in materia commode fieri potest, Quod multis in locis duos per diem sermones, ad meliorem populi aedificationem, habuerint. HERBERTVS THORNDIKIVS [h] & HAMONDVS LESTRANGIVS [i] addubitant, an haec praxis late se extenderit. Ille exempla dari dicit concionum, tam vespere quam

Hesterno die multa audiuit caritas vestra, nec hodie tamen huic festiuitati negare potuimus nostram seruitutem. Serm. II. in Psalm. LXVIII. Posterior pars psalmi, de quo *hesterno die* loquuti sumus caritati vestrae, *hodie* nobis explicanda remanserat. Serm. II. in Psalm. LXX. Commendauimus *hesterno* die titulum eius &c. Serm. II. in Psalm. XC. Sicut non dubito meminisse caritatem vestram, qui *hesterno die* sermoni adfuistis, psalmum, quem coeperamus exponere, ne ad terminum perueniret, angustia temporis impediuit. Hoc, qui *heri* adfuistis, recordamini: qui non adfuistis, agnoscite. Serm. II. in Psalm. CI. *Hesterno die* audiuimus cuiusdam pauperis gemitum in oratione, cetera. Et passim in sermonibus de tempore & de sanctis.

(e) Chrysostom. tom. I. serm. XXXI. de Philogonio. serm. XL. de Iuuentino. Et sequentes de Pelagia, Ignatio; Romano, Meritio, Iuliano, Luciano, Bernice, Eustathio &c.
Aug. serm. in Psalm. LXXXI. Vide etiam, quae de veterum sermonibus, diebus sabbati & stationariis habitis, libro antecedente diximus.

(f) Cyprian. Tolonensis vit. Caesarii c. IV. ap. Mabillon. de cursu Gallicano p. 404. Frequenter etiam ad matutinos & lucernarium propter aduenientes recitabat homilias, vt nullus esset, qui se de ignorantia excusaret.

(g) Concil. Trullan. c. XIX. cit. supra §. II. litt. (i) pag. 116.

(h) Thorndike *of Religious Assemblies* chap. X. p. 405.

(i) Lestrange *of Divine offices* chap. IV. p. 98.

mane habitarum, in antiqua ecclesia, sed specialioribus tantum temporibus & occasionibus, & idcirco de nulla regula vel consuetudine ecclesiæ conuictus est. Hic consuetudinem *Cæsareæ* tantum in *Cappadocia*, vbi vixit BASILIVS, & in *Cypro* obtinuisse ait. BASILIVM homilias quasdam in *hexameron* [*k*] in precibus vespertinis habuisse. Sed SOCRATEM [*l*] hanc consuetudinem ad hæc loca adstrinxisse putat, quia de ea loquatur, tamquam peculiari horum locorum more, quod episcopi & presbyteri illic diebus sabbati & dominico sermones habeant vespere ad lucernam. WITTENHALLVS episcopus diuersam ab illis fouet [*m*] opinionem: In ciuitatibus & basilicis maioribus morem existimat fuisse pastoribus, vt diebus dominicis mane & post meridiem concionarentur. Et hanc suam opinionem diuersis testimoniis e CHRYSOSTOMO confirmat, cuius de homiliis vna quædam inscribitur [*n*]: *Exhortatio ad eos, quos pudet post cibum sumtum accedere ad concionem vespertinam.* Et in alia [*o*] homilia in illos inuehitur, qui ipsius consuetudinem concionandi post prandium veluti nouam quamdam & miram damnabant, maiorem se caussam habere dicens damnandi prauam illam consuetudinem, ex qua nonnulli post

(*k*) Vid. Basil. in hexameron, hom. II. *Μικροῖς ἕωθεν ἐνδιατρίψαντες ῥήμασι, τοσοῦτον ἀποκεκρυμμένον τὸ βάθος τῆς διανοίας εὕρομεν, ὥστε τῶν ἐφεξῆς παντελῶς ἀπογνῶναι.* *Perquam paucis immorati verbis*, hodie mane *tantam in illis delitescentem ac reconditam inuenimus sententiarum profunditatem, ut de iis, quæ deinceps sequuntur, prorsus desperemus.* Homil. VII. *γένοιτο δὲ ὑμῖν καὶ ἐν τῇ μεταλήψει τῆς τροφῆς ἐπιτραπέζια διηγήματα, ὅσα τε ἕωθεν ὑμῖν καὶ ὅσα* κατὰ τὴν ἑσπέραν *ἐπῆλθεν ὁ λόγος.* *Vtinam & inter secundas epulas, hæc omnia vobis mensarii sermones sint, quæ vobis hodierna die, partim* ex oriente, *partim* occidente sole *oratio transegit ac obtulit.* Homil. IX. *Πῶς ὑμῖν ἡ* ἑωθινὴ *τῶν λόγων τράπεζα κατεφάνη;* *Qualisnam verborum mensa visa vobis est matutina?*

(*l*) Socrat. lib. VI. c. XXI. †

(*m*) Wettenhal *Duty of Preaching* chap. III. p. 379.

(*n*) Chrysost. homil. X. in Genes. *προτροπὴ πρὸς τοὺς ἐρυθριῶντας μετὰ τὴν ἑστίασιν παραβαλεῖν τῇ συνάξει κατὰ τὴν ἑσπέραν.*

(*o*) Homil. I. de Lazaro (tom. V. p. 33. edit. Francof.) *οἶδα, ὅτι πολλοὶ καταγνώσονται τῶν λεγομένων, ὡς καινήν τινα καὶ παράδοξον συνήθειαν εἰσαγόντων τῷ βίῳ· ἀλλ' ἐγὼ μειζόνως τῆς πονηρᾶς καταγινώσκομαι συνηθείας, τῆς νῦν κατεχούσης ἡμᾶς· ὅτι γὰρ μετὰ τροφὴν καὶ τράπεζαν, οὐχ ὕπνον οὐδὲ εὐνήν, ἀλλ' εὐχὰς καὶ θείων γραφῶν ἀνάγνωσιν διαδέχεσθαι χρή.*

cibum ac mensam ad somnum & cubile ire solebant. Alio loco hanc praxin longo *CHRISTI* sermone ad discipulos suos post vltimam cœnam [p] defendit. Et in alia homilia, ad populum *Antiochenum* [q] habita, magnopere eos laudat, quod pransi in ecclesiam venerint compleuerintque concionem. Et hæc omnia a WETTENHALLO citata sunt, quibus addi possunt, quæ in homilia de *diabolo tentatore* [r] dicit, quod episcopus sermonibus adfuerit præsens, quos mane & post meridiem reci-

(p) Chrysost. homil. IX. ad popul. Antioch. p. 121. (p. 108. edit. Francof.) ὁ τραπέζης, ὡς ἔοικε, μετασχὼν αἰσθητῆς, ἐνόμισεν ἀνάξιον εἶναι, μετὰ τροφὴν αἰσθητὴν ἐπὶ θείων λογίων ἀκρόασιν ἐλθεῖν· ἀλλ' εἰ δικαίως τοῦτο νομίζεται· οὐδὲ γὰρ ἄν, εἰ τοῦτο ἦν ἄτοπον, τοὺς μακροὺς καὶ πολλοὺς ἀνήλωσεν ὁ χριστὸς λόγους, μετὰ τὸ δεῖπνον ἐκεῖνο τὸ μυστικόν. *Qui corporalem attigit mensam, vt videtur, indignum esse putauit, post corporis nutrimentum ad diuinorum auditionem eloquiorum venire. Sed non recte in hoc sentiunt; neque enim, si hoc esset absurdum, multos & longos impendisset sermones Christus post illam mysticam cœnam.*

(q) Chrysost. hom. X. ad popul. Antioch. p. 132. (p. 116. fin. ed. Francof.) χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν, ὅτι τὴν παραίνεσιν ἡμῶν, ἣν ὑπὲρ τῶν μὴ νηστευόντων καὶ διὰ τοῦτο ἀπολιμπανομένων ἐποιησάμεθα πρώην, εἰς ἔργον ὑμεῖς ἐξηνέγκατε· καὶ γὰρ πολλοὺς οἶμαι τῶν ἠριστηκότων παρεῖναι τήμερον, καὶ τὸν καλὸν ὑμῖν σύλλογον τοῦτον πληροῦν. *Gaudeo & gratulor omnibus vobis, quod admonitionem nostram, quam pro non ieiunantibus & propterea absentibus nuper feci, re præstitistis. Arbitror enim, multos iam pransos hodie adesse, & pulchram hanc vobis implere concionem.*

(r) Chrysost. homil. XXV. de diabolo tentatore tom. I. p. 318 & 319. (p. 284. edit. Francof.) Ὁ μὲν Ἰσαὰκ ἐπιθυμήσας ποτὲ ἄριστον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ παιδὸς φαγεῖν, τὸν παῖδα εἰς τὴν θήραν ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς οἰκίας· οὗτος δὲ ὁ Ἰσαὰκ ἐπιθυμήσας ἄριστον ἐκ τῶν ἡμετέρων χειρῶν λαβεῖν, οὐχ ἡμᾶς ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς οἰκίας, ἀλλ' αὐτὸς πρὸς τὴν ἡμετέραν ἔδραμε τράπεζαν· τί τούτου φιλοστοργότερον γένοιτ' ἄν; τί δὲ ταπεινότερον; ὃς οὕτω θερμὴν ἐπιδείξασθαι τὴν ἀγάπην κατηξίωσεν· καὶ τοσοῦτον καταβῆναι ἠνέσχετο; διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, καὶ τὸν τόνον τῆς φωνῆς, καὶ τὴν δύναμιν τῶν πολλῶν καταβαλόντες ἀπὸ τῆς ἑωθινῆς διαλέξεως, ἰδόντες τὴν πατρικὴν ὄψιν, εὐθέως ἐπελαθόμεθα τῆς ἀσθενείας, ἀπεθέμεθα τὸν ὄκνον. κ. τ. λ. *Isaac quidem quum exoptasset aliquando prandium filii manibus paratum comedere, filium ex ædibus ad venationem emisit: hic vero noster Isaac quum exoptasset prandium sumere manibus nostris paratum, non ex ædibus nos emisit, sed ipse nostram ad mensam occurrit. Quis maiorem paternum amorem vmquam exhibuit? quis humilitatem maiorem eo, qui tam ardentem dignatus est ostendere caritatem, tantumque voluit se demittere? Quamobrem nos etiam, qui & vocis intentionem & multorum virtutem* matutina sermocinatione *depressimus, paterni vultus adspectu recreati continuo infirmitatis obliti sumus, torporem excussimus, cetera.*

 taue-

tauerit. Iste enim sermo habebatur post meridiem eodem die, quo sermonem vicesimum primum ad recens baptizatos habuerat, vt expressis verbis adfirmat. Ita homiliæ decima quinta & vndeuicesima ad populum *Antiochenum de vitando iuramento* eodem die [s] habitæ videntur. Et homilia eius *de ferendis a quo animo reprehensionibus* sermo fuit vespertinus. Nam in ea [t] sic populum alloquitur: *Vos autem ne pigeat, etiamsi vespera deprehendat. Pro Paulo omnis noster sermo est, pro Paulo inquam, qui per triennium die ac nocte discipulos docuit.* In homilia *in Heliam & in viduam* [u], superueniente vespera se impeditum esse dicit, quo minus sermonem quemdam ex illis, quos diebus ieiunii habuerit, ad finem potuerit perducere. Et in homilia in *Genesin* [x] claris verbis indicat, se tunc sermonem recitasse vespertinum. Nam conuersa ad populum oratione sic fatur: *Scripturas vobis enarramus, vos vero auersis a nobis oculis, ad lucernas, & ad eum, qui lucernas accendebat, cor conuertistis. Quantum porro est hoc socordiæ, nobis relictis, huic attendere? Ignem ego quoque accendo, qui latet in scripturis, & in nostra lingua succenditur lucerna doctrinæ. Hoc illo maius est lumen ac melius: Non enim oleo madens ellychnium, vt iste, accendimus; sed irrigatos pietate animos audiendi cupiditate inflammamus.* Tota allusio & similitudo ostendit, quod vespere concionatus

(s) Chrysost. homil. XV. ad popul. Antiochen. tom. I. p. 198.

(t) Chrysost. homil. XIII. de ferendis reprehen. tom. V. p. 194. (p. 176. edit. Frf.) ὑμεῖς δὲ μὴ ἀποκάμητε, κἂν ἑσπέρα καταλάβοι· ὑπὲρ γὰρ τοῦ Παύλου πᾶς ἡμῖν ὁ λόγος, Παύλου τοῦ τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν τοὺς μαθητὰς διδάσκοντος.

(u) Chrysost. homil. LIV. in Heliam & viduam. tom. V. p. 722. (homil. LVII. p. 645. edit. Francof.) Ἐν ταῖς ἡμέραις, αἷς ἐνηστεύομεν ἅπαντες, τοὺς περὶ τῆς ἐλεημοσύνης πολλάκις ἑλόμενοι κινῆσαι λόγους, ἐξεκρουόμην, τῆς ἑσπέρας καταλαμβανούσης, καὶ τοῦ λόγου διακοπτούσης τὸν δρόμον. *Diebus illis, quibus ieiunabamus omnes, quum sæpenumero sermonem instituere de eleemosyna statuissem, superueniente vespera sum impeditus, quæ nobis cursum orationis intercepit.*

(x). Serm. IV. in Genes. tom. II. p. 902. (p. 745. edit. Francof.) περὶ γραφῶν ὑμῖν διηγούμεθα, ὑμεῖς δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποστήσαντες ἡμῶν, πρὸς τὰς λαμπάδας καὶ τὸν τὰς λαμπάδας ἅπτοντα μετεστήσατε· καὶ πόσης τοῦτο ῥαθυμίας, ἡμᾶς ἀφέντας τούτῳ προσέχειν; πῦρ ἀνάπτω κἀγὼ τὸ ἀπὸ τῶν γραφῶν καὶ ἐπὶ τῆς γλώττης τῆς ἡμετέρας λαμπάδιον καίεται, τὸ τῆς διδασκαλίας· τοῦτο μεῖζον καὶ βέλτιον τὸ φῶς ἐκείνου τοῦ φωτός· οὐ γὰρ δὴ θρυαλλίδα διάβροχον ἐλαίῳ, καθάπερ οὗτος, ἐξάπτομεν, ἀλλὰ ψυχὰς ἐν εὐσεβείᾳ ἀρδομένας τῇ τῆς ἀκροάσεως ἀνάπτομεν ἐπιθυμίᾳ.

sit,

fit, quum lampades accenderentur, quæ res anſam ei dedit comparationem inſtituendi inter materiale lumen lampadum & ſpirituale lumen ſacrarum ſcripturarum. Et in homilia tertia de *pœnitentia* [y], vt plures ne nominentus, ἕως ἑσπέρας ad veſperam vſque ſe non deſiturum eſſe, dicit, vſque dum abſolveret, quod cœperit. Ex quibus omnibus apparet, non ex hac illaue occaſione illud factum fuiſſe in ecclefia CHRYSOSTOMI, ſed conſtantem & ordinariam eius fuiſſe conſuetudinem. Et in eccleſia *Latina* nonnumquam iſtiusmodi exempla, etſi non ita crebra, deprehendimus. AVGVSTINVS non ſolum quotidie, ſed ſæpius etiam bis eodem die concionatus eſt. Vti ex duobus ſermonibus in pſalmum LXXXVIII. liquet, quorum in poſteriore [z] ait: *Ad reliqua pſalmi, de quo in matutino locuti ſumus, animum intendite, & pium debitum exigite.* GAVDENTIVS etiam, epiſcopus *Brixienſis* [a], bis ſe in vigiliis ante paſcha docuiſſe dicit. Et probabile eſt, eamdem conſuetudinem aliis quoque in locis fuiſſe obſeruatam. Nam in hac ſolemnitate ſpeciatim diſtinctionem faciebant in ſermonibus ſuis, habentes vnum ad catechumenos, alterum ad neophytos, ſiue recens baptizatos. Vt GAVDENTIVS ſecundum ſuum tractatum ſiue ſermonem ad neophytos factum fuiſſe, eodem loco narrat. Idem dicunt AMBROSIVS [b], THEODORETVS [c] & AVGV-

(y) Chryſoſt. homil. III. de pœnit. tom. IV. p. 559. (p. 489. edit. Francof.) ἐκ ἀφίσαμαι ἕως ἑσπέρας, ἕως ἂν αὐτὸ λύσω.

(z) Aug. ſerm. II. in Pſalm. LXXXVIII.

(a) Gaudent. tractat. IV. Carnalem Iudaicæ paſchæ obſeruantiam, ſpiritualibus typis refertam, trino iam tractatu docuimus; ſemel heſterno die & *bis in vigiliis.* Id. tract. V. Oportebat in illa nocte vigiliarum ſecundo tractatu - - congrua neophytis explanari.

(b) Ambroſ. de iis, qui myſteriis initiantur c. 1. *De moralibus* quotidianum ſermonem habuimus, quum vel patriarcharum geſta, vel prouerbiorum legerentur præcepta: vt hic informati atque inſtituti adſueſceretis maiorum ingredi vias, eorumque iter carpere, ac diuinis obedire mandatis, quo renouati per baptiſmum eius vitæ vſum teneretis, quæ ablutos deceret. Nunc *de myſteriis* dicere admonet, atque ipſam ſacramentorum rationem edere: quam ante baptiſmum ſi putaſſemus inſinuandam nondum initiatis, prodidiſſe potius quam edidiſſe æſtimaremur.

(c) Theodoret. quæſt. XV. in Num. *Ἀσήμως διὰ τοὺς ἀμυήτους περὶ τῶν θείων διαλεγόμεθα μυστηρίων· τούτων δὲ χωριζομένων, σαφῶς τοὺς μεμυημένους διδάσκομεν. Obſcure propter non initiatos diſſerimus de diuinis myſteriis: his vero ſemotis initiatos aperte docemus.*

STINVS

STINVS [d], quemadmodum alio loco [†] ostendimus, vbi de distinctione, inter catechumenos & fideles facta, sumus loquuti. Ad priores de moralibus tantum, ad posteriores de profundioribus capitibus religionis ac abstrusioribus fidei articulis sermones habebantur. Hinc AVGVSTINVS [e] alio loco dari quædam dicit, ad quæ intentior flagitetur auditor: & ideo eum non præcipitare, sed differre potius debere concionatorem. Et in alia homilia [f] in diem paschatis breuitatem eius excusat, quia iterum concionari debeat infantibus, vti eo tempore homines recens baptizatos vocabant. Catecheses CYRILLI huiusmodi erant. Et probabiliter homiliæ mysticæ ORIGENIS, quarum duos libros conscripsit, RVFFINO [g] memoratos & HIERONYMO, eiusdem naturæ fuerunt. Vtcumque autem est, satis testimoniorum vidimus, quod sæpenumero plures eodem die sermones habuerint.

§. IX.

Non adeo frequentes in villis & vicis.

VERVM hoc de ciuitatibus & maioribus ecclesiis maxime intelligendum est. Nam in parœciis ruralibus sermones non adeo fuerunt frequentes. *Qui vrbes incolunt*, inquit CHRYSOSTOMVS, [h] *adsidua doctrina fruuntur: At qui degunt in agris, non tanta largitate potiuntur. Itaque doctorum penuriam martyrum abundantia solatus est Deus, & ita disposuit, vt plures apud illos martyres sepelirentur. Illi doctorum quidem linguam perpetuo non audiunt, sed martyrum vocem e sepulchro resonantem & ipsos adloquentem, quæ multo maiori virtute* pollet.

(d) Aug. serm. I. ad neophyt. in append. tom. X. p. 845. Dimissis iam catechumenis, vos tantum ad audiendum retinuimus, cetera.

(†) Lib. I. c. IV. §. VIII. volum. I. p. 40.

(e) Augustin. tractat. LXII. in Ioan. Intentior flagitatur auditor: Et ideo eum præcipitare non debet, sed differre potius disputator.

(f) Augustin. homil. LXXXII. de diuersis. Satis sint vobis pauca ista, quoniam & post laboraturi sumus, & de sacramentis altaris hodie infantibus disputandum est.

(g) Ruffin. inuect. II. contr. Hieron. citat. a Valesio not. in Euseb. lib. VI. c. XXIV. Scripsit in Genesin libros XIII. *Mysticarum homiliarum libros duos.*

(h) Chrysostom. homil. LXV. de martyribus tom. V. p. 973. (homil. LXVIII. p. 872. edit. Francof.) οἱ μὲν τὰς πόλεις οἰκοῦντες συνεχῶς ἀπολαύουσι διδασκαλίας· οἱ δὲ ἐν ἀγροικίᾳ ζῶντες, οὐ τοσαύτης μετέχουσι ἀφθονίας· τὴν πενίαν τοίνυν τῶν διδασκόντων ἐν τῇ δαψιλείᾳ τῶν μαρτύρων παραμυθούμενος ὁ Θεὸς, ᾠκονόμησε πλείους παρ' ἐκείνοις τεθάφθαι μάρτυρας· ἵν' ἀκούωσι διδασκάλων γλώττης ἐκεῖνοι διηνεκῶς, ἀλλὰ μαρτύρων φωνῆς ἀπὸ τοῦ τάφου διαλεγομένης αὐτοῖς καὶ μείζονα ἰσχὺν ἐχούσης.

pollet. Magni sæpe conuentus ad monumenta martyrum celebrabantur: Nam in anniuerſariis eorum diebus vniuerſa ciuitas prodibat ad memoriam eorum recolendam in eccleſiis, vbi iacebant ſepulti; quemadmodum CHRYSOSTOMVS heic & alibi [*i*] narrat. Aliis autem temporibus præcipuus eorum conuentus ad audiendas conciones in eccleſiis ciuitatis agebatur. Non niſi ineunte demum ſæculo ſexto conſuetudo concionandi per parochias rurales in eccleſia *Gallicana* generatim inualuit. Circiter illam enim tempeſtatem decretum in concilio *Vaſenſi* ann. DXXIX. factum eſt in hanc ſententiam[*k*]: *Hoc etiam pro ædificatione omnium eccleſiarum & pro vtilitate totius populi nobis placuit, vt non ſolum in ciuitatibus, ſed etiam in omnibus parochiis verbum faciendi daremus presbyteris poteſtatem. Si presbyter, aliqua infirmitate prohibente, per ſe ipſum non potuerit prædicare, ſanctorum patrum homiliæ a diaconibus recitentur.* Vt adeo hoc intuitu præſentis eccleſiæ conditio felicior veteris eccleſiæ conditione ſtatui poſſit; ſiquidem vix vllam eccleſiam apud nos in agris inuenias, quin ſingulis diebus dominicis per integrum annum presbyter aliquis, vel diaconus ſermonem in ea habeat ad populum.

(*i*) Chryſoſt. homil. LXXII. de S. Droſide tom. V. p. 989. & 990. (homil. LXX. p. 885. edit. Francof.: ἔνδον μὲν ὂν ἐν τῇ πόλει ἐνδιατρίβοντας ὁ σφόδρα εἰκὸς τὰ τοιαῦτα μελετᾷν καὶ φιλοσοφεῖν· ἐξελθόντας ἔξω τυχὸν, καὶ πρὸς τοὺς τάφους τούτους ἐλθόντας καὶ τὸ πλῆθος τῶν κατοιχομένων θεασαμένους ἀνάγκη πᾶσα καὶ ἑκόντας καὶ ἄκοντας τούτους ἀπὸ τῆς ὄψεως δέξασθαι τοὺς λογισμοὺς, καὶ δεξαμένους ὑψηλοτέρους γενέσθαι, καὶ τῆς πρὸς τὰ βιωτικὰ πράγματα συμπαθείας ἀπαλλαγῆναι. *Si in vrbe remanſiſſemus, non admodum veriſimile eſt, nos talia meditaturos ac philoſophaturos fuiſſe, at extra pomerium egreſſos, & ad hæc ſepulcra venientes, atque hanc defunctorum multitudinem ſpectantes neceſſe plane fuit, vellemus, nollemus, hoc conſpectu admonitos has cogitationes animo voluere, ac ſubliniores fieri, dum illas voluimus, omnemque erga res ſæculares affectum exuere.* Ibid. p. 887. διὰ δὴ ταῦτα καὶ τὸν γενναῖον τοῦτον θαυμάζω πατέρα, ὅτι γαλήνης ἡμέρας ἐπιλαβόμενος ἐνταῦθα ἡμᾶς ἐξήγαγε, προηγουμένης δὲ καὶ ὁδηγούσης τῆς μακαρίας Δροσίδος, ἧς τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν. *Propterea nimirum & generoſum hunc patrem laudo, quod arrepta ſerenæ diei occaſione nos huc eduxerit, præcedente nos viamque nobis monſtrante beata Droſide, cuius memoriam celebramus.*

(*k*) Concil. Vaſenſ. II. c. II.

§. X.

De diuerſis eorum concionandi methodis.

PROXIMVM, quod obſeruandum nobis occurrit, diuerſa ſunt genera ſermonum & diuerſæ methodi concionandi. Iam obſeruauimus [*], differentiam quamdam inter ſermones ad catechumenos & ſermones ad fideles habitos interceſſiſſe; Verum hoc præcipue ad materiam & argumentum eorum attinebat. Quod hoc loco obſeruamus, ad rationem & methodum concionandi potius ſpectat, quo reſpectu in quatuor genera diſtinguebantur. Erant 1) expoſitiones ſcripturæ, 2) ſermones panegyrici in ſanctos & martyres, 3) ſermones in ſpecialiora tempora, occaſiones & feſtiuitates, 4) ſermones de ſpecialioribus doctrinis & argumentis moralibus, ad illuſtrandam veritatem contra hæreſin, & commendandum virtutis exercitium in oppoſitione prauitatis morum atque impietatis. Horum generum omnium exempla in CHRYSOSTOMO & AVGVSTINO, peritiſſimis illis concionatorum in eccleſia *Græca* & *Latina* duumuiris, reperiuntur. AVGVSTINVS quidem homilias quaſdam in integros ſacræ ſcripturæ libros habet, nec non in pſalmos & euangelium *Ioannis*. Habet & alias, vt vocantur, *de ſanctis*, quæ ſunt laudationes ſanctorum & martyrum. Alias, dictas *de tempore*, quas in feſtiuitatibus & maioribus ſolemnitatibus eccleſiæ recitauit, e. g. in natiuitate, epiphania, quadrageſima, paraſceue, paſchate, pentecoſte & diebus dominicis per integrum annum; Alias, dictas *de diuerſis*, quæ miſcellaneæ ſunt de capitibus doctrinalibus & argumentis moralibus. Ita ſimiliter in CHRYSOSTOMO, habemus homilias eius, ad modum commentationis, in totum librum *Geneſis*, in pſalmos & euangelia *S. Matthæi* & *S. Ioannis*, & omnes *S. Pauli* epiſtolas. Rurſus, panegyricos eius in ſanctos & martyres; Homilias eius in notas feſtiuitates, paſcha, pentecoſten &c. & tandem, morales illius & doctrinales ſermones varii argumenti, de pœnitentia, fide, caritate, humilitate, religionis chriſtianæ veritate, diuinitate *CHRISTI*, aliiſque magni ponderis capitibus, prout temporum ratio & *iudæorum*, gentilium ac hæreticorum oppoſitio de his rebus plane & familiariter ad populum dicendi ipſi impoſuit neceſſitatem. Homiliæ eius, quæ inſtar com-

(*) Vid. §. VIII. pag. 131. ſeq.

men-

mentarii, in hunc illumue fcripturæ librum confcriptæ funt, duabus tantum partibus folent confiftere: expofitione partis cuiufdam capitis & conclufione morali in vtile quoddam argumentum, de quo edifferendi vltima explanatorum verborum pars occafionem dederat. Reliquis autem eius homiliis communiter vtile aliquod præloquium præmittitur, non femper ad argumentum, quod fequebatur, fpectans, fed tale, quale auditorii fui neceffitas vel in rebus reprehenfionis vel laudationis requirere videbatur. In vtroque autem hoc genere, potiffimum excellebat in hoc, vt fcripturam maxime proprio & genuino fenfu fuo explanaret (non indulgens figuratis interpretationibus, vti tunc multorum mos erat) & iftiufmodi vtiles obferuationes de illa faceret, quæ ftatui accommodatæ erant & conuenientes auditorum, quibus eas validiffimis rationibus & fumma diuinæ eloquentiæ vi, feueritatem grauitatemque chriftiani oratoris decente, applicabat. Hæc vera animi eius imago eft, prout eam recentior quidam doctus criticus [l] defcribit, adeoque non inconfultum fuerit, verba eius, quibus eam nobis repræfentat, heic interponere, vt ftudiofæ iuuentutis mentes ad legendum illius fcripta tanto acrius incitentur. „Eft hic pater, inquit, inter eloquentiffimos oratores chriftia„nos paucis fecundus. Eoque ipfius eloquentia pluris eft fa„cienda, quod fit liberior atque expeditior. Tanta eft rerum „ac verborum in ipfo copia ac vbertas, quanta alibi nufquam „reperiatur. Illius, quamquam, quemadmodum GREGORIVS „NAZIANZENVS & BASILIVS, *Atticam* puritatem non vfque „fectetur, grandis & fublimis eft ftilus. Multa in ipfius dictio„ne puritas ac fuauitas ineft. Ipfius fermo multo fale confper„fus, egregiis figuris ornatus eft. Orationem innumeris fere „modis variat atque amplificat. Sagax in conuenientiis rerum „inueftigandis, exemplis ac fimilitudinibus abundat. Popu„laris eius eloquentia ad concionandum accommodatiffima „eft. Natiuus eft eius ftilus, facilis ac grauis. Negligentiam „& adfectationem nimiam pari cura vitat. Nec incultior eft „nec ornatior. Sine mollitie terfus eft ac politus. Figuras o„mnes apte ac percommode adhibet, quibus vti folent optimi

(l) Du Pin. biblioth. vol. III. p. 34. (p. 67. edit. Parif. MDCXCIII.)

„oratores; verum insulsas argutias ac infacetas subtilitates in„primis abhorret. Poëtarum ac profanorum auctorum cogi„tatis, vt & iocis a grauitate christiana recedentibus, absti„net. Nobilis est eius scriptio, sermo grandis, methodus ac„curata, cogitationes eius sublimes sunt. Vt tenerrimus pa„ter ac vigilantissimus pastor loquitur. Sæpius inter concio„nandum auditores suos compellat, eosque, qua sanctum epi„scopum decet, lenitate ac claritate adloquitur. Christianæ „religionis veritates mirum quanta luce perfundat. Audito„res suos miro quodam cogitationum ordine ac artificio recre„at, rationum pondere persuadet & ad adsensum cogit. Cla„ra ac facilia sunt ipsius documenta, descriptiones ac narra„tiones iucundæ ac elegantes. Tanta eius motibus lenitas ac „suauitas inest, vt auditores vltro ac cum voluptate persuade„ant. Eius orationes, longiores licet, tædium numquam cre„ant, vbique in iis noui occurrunt lepores ac sales, qui lecto„res suauiter adficiunt ac excitant; nusquam tamen fictis lu„minibus ac inutilibus figuris nitet CHRYSOSTOMVS, quippe „cuius scopus vnicus est, auditores suos ad piam ac sanctam „vitam adducere, aut veritates necessarias eos docere. Omnes „obseruationes negligit, quæ plus subtilitatis habent quam v„tilitatis; difficiliores in medium non adfert; sensus mysticos „ingenii sui ostentandi caussa non eruit. Mysteria temerario „ausu non rimatur, certusque ea esse ἀκατάληπτα, ea capere „non conatur. Satis habet, si manifestas ac euidentes verita„tes, quæ sine salutis dispendio ignorari non possunt, clare ac „perspicue proposuerit. Ea præcipue vrget, quæ ad mores „spectant, veritatibus meræ contemplationis raro immoratur, „docti ac eruditi famam non aucupatur, neque suam eruditio„nem ostentat, ita tamen, de quacumque re loquatur, apte, „concinne ac solide loquitur, vt facile iudices, eius doctri„nam ac eruditionem summam esse, vt in omnibus disciplinis, „ita præsertim in vera theologia„. In hunc modum insigni iudicio præditus ille criticus hunc celeberrimum ac eloquentissimum concionatorem depingit. Et sane quisquis homilias eius diligenter euoluerit (inprimis in volumine primo & quinto, vbi sermones maximo studio elaborati habentur, nec non ho-

homilias in *S. Matthaeum*, *S. Ioannem* & *S. Pauli* epiſtolas, vbi in applicationibus moralibus excellit) is ſermones illius repraeſentatae animi imagini omnino reſpondere, facile intelliget, dummodo diuerſae rationi ac methodo tum vſitatae, methodo ſermonum praeſentis aeui non adeo conuenienti, veniam aliquam indulgeat. Animus mihi olim erat, volumen ſelectiſſimorum ſermonum illius, quos, quum ab aliis ſtudiis per integrum annum infeliciter depulſus eſſem, animi relaxandi cauſſa verteram, in vulgus emittere: at vero quum non ſint omnino hodiernae inuentionis, multoſque homines rebus diuerſiſſime adfici ſciam, ad legendum haec ſcripta in authentico eos excitare malui, vbi ſeligere ipſi poterunt, quae ad vſum ſuum & imitationem facere obſeruauerint. Quod ad illos attinet, qui nihil legere ſuſtinent, niſi quod vel hodiernum eſt, vel ad hodiernam methodum elaboratum, eos ego nec ad CHRYSOSTOMVM nec vllum antiquum patrem alium legendum adlexero. Qui autem ſtili elegantias, pietatis veſtigia, ac diuinae & virilis eloquentiae diuitias, vbique fere in hoc auctore ſeſe offerentes, percurrere & ſcite ſeligere non grauabuntur, eis adfirmare auſim, numquam futurum, vt tempus perdidiſſe & exſpectatione ſua prorſus fruſtratos eſſe ſe intelligant. Homiliae BASILII ad CHRYSOSTOMI homilias rerum ſoliditate, ſtili elegantia, cogitationum ingenuitate, verborum acrimonia & grauitate proxime accedunt. Quaedam quaſi pietatis vena per vtraſque aequaliter fluit, & nonnullis *Baſiliana* ad puritatem ac perfectionem *Atticam* propius accedere creduntur. Poſt hoſce duo GREGORII, NYSSENVS & NAZIANZENVS, pro maximis diuinae eloquentiae magiſtris habentur, quamquam poſterior potius luxurietur & lectoribus propter crebriores longioreſque ſimilitudines ac digreſſiones taedium adferat. Homiliae EPHREM SYRI in magno etiam pretio fuerunt in vetere eccleſia, adeo vt poſt lectionem ſcripturarum in multis eccleſiis recitarentur, quemadmodum ex HIERONYMO [*m*] antea percepimus. Summopere laudantur a SOZOMENO [*n*] & PHO-

(*m*) Hieron. de ſcriptor. cap. CXV. cit. ſupr. c. III. §. XIV. ſub litt. (o pag. 89.

(*n*) Sozom. lib. III. c. XVI. *ὅτω γοῦν τῶν μὲν, εἴ τις πρὸς τὴν Σύρων ἢ ἑτέραν γλῶτταν μεταβάλλοι τὰ γράμματα, καὶ τὴν χαριτείαν, ὡς εἰπεῖν, ἀφέλοιτο τῶν ἑλληνικῶν γλωττισμάτων, αὐτίκα φωρᾶται, καὶ προτέρας ἀποῤῥεῖ χάριτος· ἐπὶ δὲ*

TIO [o] propter ſtili elegantiam & cogitationum ſublimitatem, a qua non omnino recedant de *Syriaca* lingua in *Græcam* translatæ. GREGORIVS NYSSENVS [p] copioſior in illius laudatione eſt, & ſpeciatim obſeruat, quod ſermones eius morales tanta adfectuum copia referti ſint, & tanta vi polleant, vt duriſſimum quemque valeant commouere. *Quis enim*, inquit, *eius de humilitate orationem legens, non omnem mox de ſe exiſtimationem & ſtultam arrogantiam deponat, ac ſe omnium abiectiſſimum confiteatur? Quis ea, quæ de caritate conſcripſit, lectitans, non ſic accendatur, vt ad quoduis etiam ſubeun-*

τῶν Ἐφραὶμ λόγων οὐχ οὕτως περιόντος τὰ γὰρ αὐτοῦ, καὶ εἰσέτι νῦν, ἃ συνεγράψατο πρὸς Ἑλληνίδα φωνὴν ἑρμηνευθέντα καὶ οὐ πολὺ ἀποδεῖ τῆς ἐν ᾧ πέφυκεν ἀρετῆς· ἀλλὰ καὶ ἄλλην ἀναγινωσκόμενος, ἐπίσης τῷ σύρος εἶναι θαυμάζεται. Iſtorum [Græcorum] *quidem ſcripta, ſi quis in Syriacam aut aliam linguam conuerterit; & condimenta, vt ita dicam, Græci leporis abſtulerit, ſtatim deprebenduntur, & priſtinam gratiam amittunt. In libris autem Ephraim idem non accidit. Nam & ipſo adhuc ſuperſtite libri eius in Græcum ſermonem tranſlati ſunt, & vſque ad hoc tempus transferuntur; nec tamen a domeſtica ac natiua præſtantia multum recedunt.*

(o) Phot. cod. CXCVI. *ἐν τούτοις τοῖς παραινετικοῖς λόγοις τοῦ ἁγίου θαυμάσειεν ἄν τις, ὅσον μὲν ἐμβαθύνεται τὸ πειθὸν, ὅσον δ' αὐτῶν ἀποστάζει τὸ ἡδύνον, καὶ ὅλως εἰς ὅσον βρύει τὸ ἦθος· ἡ γὰρ λέξις καὶ τὰ σχήματα, οὐ θαυμαστὸν εἰ πρὸς τὸ κοινότερον τῆς ὁμιλίας καὶ ἠμελημένον νένευκεν· οὐ γὰρ εἰς τὸν γεννήτορα τῶν νοημάτων, ἀλλ' εἰς τὸν ταῦτα μεταφρασάμενον, ἡ αἰτία διαβαίνει· ἐπεὶ οἵγε τῆς Σύρας φωνῆς τὴν ἀκρίβειαν ἠσκημένοι, ἐπὶ τοσοῦτον ταῖς λέξεσι καὶ τοῖς σχήμασιν αὐτὸν ἴσασιν εὐδοκιμῆσαι, ὡς ἀμφήριστον εἶναι, πότερον διὰ ταῦτα, ἢ διὰ τὸν ἐν αὐτοῖς νοῦν, ἡ τοσαύτη χάρις καὶ δύναμις τῶν ἐκείνου πρόεισι λόγων· οὐ θαυμαστὸν ἦν ἡ τῆς φράσεως ταπεινότης· ἀλλ' ἐκεῖνο θαυμαστὸν, ὡς καὶ διὰ χυδαιότητος τοιαύτης ῥημάτων τηλικαύτη σωτηρία καὶ ὠφέλεια τοῖς προσέχουσι προχεῖται. In his admonitoriis ſancti viri ſermonibus, iure quis admiretur, quam alte penetret perſuadendi vis, quantumque ab his fluat iucunditatis, quam denique adfectuum copia referti ſint. Oratio tamen eius, ac figuræ, nihil mirum, ſi ad conſuetum homiliarum vſum & inelaboratum dicendi genus vergant. Non enim in auctorem ſenſuum, ſed in horum interpretem ea conferenda culpa. Qui namque Syriacæ ſunt linguæ bene periti, verbis adeo ac tropis excelluiſſe norunt, vt ambiguum ſit, ab hiſce an a ſenſu recondito tanta eius dicendi vis atque elegantia proficiſcatur. Quamobrem non tam dictionis humilitas admiranda, quam illud ſuſpiciendum, quomodo per tantam verborum vilitatem tanta ſalus atque vtilitas in legentes velut effundatur.*

(p) Nyſſen. vit. Ephrem Syri tom. III. p. 603. d. *τίς ἐντυχὼν αὐτοῦ τῷ περὶ ταπεινοφροσύνης λόγῳ, οὐ πᾶσαν μὲν εὐθὺς οἴησιν ἐκμιμήσει· ἀλλ' οὐδὲ παντὸς ταπεινότερον ἑαυτὸν ἐκκηρύξει; τίς τοῖς περὶ ἀγάπης ἐπιβαλὼν, οὐχ ὑπὲρ ἀγάπης προ-*

dum

dum periculum paratus sit? Quis illa euoluens, quibus virginitatem laudat, non se Deo castum corpore animoque offerre contendat? Quis audiens vel legens eius sermones, quibus iudicium extremum, siue secundum illum CHRISTI aduentum, describit, non ita corde & animo adficiatur, quasi ad illud iudicium iamiam sistendus esset, metuque repente sic exhorrescat, ac si aduersus ipsum sententia iudicis feratur. Nam ita futurum istud Dei iudicium accurate ac plene expressit, & ob oculos omnium statuit praeclarus ac sanctus hic vir, vt ad eius cognitionem aliud nihil videatur deesse, nisi vt res ipsa agatur ac coram fiat. Hæc eiusmodi sermonum istius patris descriptio est, quæ neminem non ad introspiciendos illos facile poterat inducere. Disputatur hodie inter criticos, num istæ homiliæ, quæ sub nomine eius circumferuntur, genuinus illius fœtus sint? Nonnulli eas penitus reiiciunt, & qui maxime pro illis contendunt, non nihil fortassis de natiua sua elegantia ac maiestate perdidisse fatentur, quando primum de *Syro* in *Graecum* & de *Graeca* in *Latinum* sermonem fuerunt translatæ. Vnde non adeo confidenter adfirmauerim, illas characteri exacte respondere, quem GREGORIVS NYSSENVS eis, quæ ipsius ætate tantæ admirationi erant, tribuit. Quod ad ORIGENIS eorumque, qui eum sectati sunt, homilias attinet, licet quodam elegantiarum genere instructæ sint & pietatem spirent, ita tamen plenæ sunt allegoricarum & tropologicarum interpretationum, vt nec bonæ explicationes sint, nec bonæ homiliæ, & a maiestate ac simplicitate homiliarum CHRYSOSTOMI multum omnino recedant. Inter *Latinos*, CYPRIANI sermones morales, siue homiliæ, siue tractatus, quos paucos habemus, excellentes sunt in suo genere. Atque tales multæ sunt de homiliis AVGVSTINI, AMBROSII, LEONIS MAGNI, & PETRI RAVENNATIS, qui ob eloquentiam suam *Chrysologus*, & *Latinus Chrysostomus* appellatus fuit; quamquam eius eloquentia diuersi generis sit, similior SENECAE,

κινδυνεῦσαι σπουδάσει; τίς τοῖς περὶ παρθενίας προσομιλήσας, οὐχ ἁγνὸν ἑαυτὸν ψυχῇ τε καὶ σώματι Θεῷ ἀγωνίσεται παραστῆσαι; τίς τοῖς περὶ κρίσεως, ἤτοι δευτέρας Χριστοῦ ἐλεύσεως ἐγκύψας, οὐ παρίστασθαι τῷ ἐκεῖθεν κριτηρίῳ νομίσει; καὶ σύντρομος γενόμενος τὴν τελευταίαν ἤδη ἀπόφασιν κατ' αὐτοῦ ἐξενεχθήσεσθαι δοκήσει; οὕτως γὰρ παρέστησε τὸ μέλλον τοῦ Θεοῦ δικαστήριον ὁ ἀοίδιμος καὶ προφητικώτατος οὗτος ἀνήρ, ὡς μηδὲν μὲν ἕτερον ὑπολείπεσθαι γνώσεως, μόνον δὲ τῷ ἔργῳ τούτῳ, καὶ τῇ πείρᾳ καταμαθεῖν.

quam

quam TVLLII vel DEMOSTHENIS eloquentiæ, quam CHRYSOSOMVS expreſſit.

§. XI.

Sermones extemporales valde vſitati inter veteres.

De his autem omnibus aliam diſtinctionem obſeruare debemus, quod licet multi horum ſermonum præmeditati eſſent, & ſtudioſe elaborati, litteriſque ante conſignati, nonnulli tamen extempore etiam, ſine vlla præuia compoſitione, recitati, & ex ore a ταχυγράφοις, ſiue notariis, veloci manu ſcribendi artem callentibus, excepti fuerint. ORIGENES primus fuit, qui hanc concionandi viam ingreſſus eſt in eccleſia. EVSEBIVS [q] autem dicit, id eum tum demum feciſſe, quum iam ſexagenario maior eſſet, & ex diuturna exercitatione maximum dicendi vſum ſibi comparaſſet, & conciones, quas habuerit ad populum, a notariis excipi permiſiſſe, quum id antea fieri numquam conceſſiſſet. PAMPHILVS in apologia [r] pro ORIGENE paullo clarius loquitur: Nam hoc indicium laboris ac ſtudii, in meditando ac prædicando Dei verbo ab eo poſiti, eſſe dicit, quod non tantum plurimos tractatus in illud elabo-

(q) Euſeb. lib. VI. c. XXXVI. *ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα φασὶν ἔτη τὸν Ὠριγένην γενόμενον ἅτε μεγίστην ἤδη συλλεξάμενον ἐκ τῆς μακρᾶς παρασκευῆς ἕξιν, τὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ λεγομένας αὐτῷ διαλέξεις ταχυγράφοις μεταλαβεῖν ἐπιτρέψαι, ὃ πρότερον οὐδέποτε τοῦτο γενέσθαι συγκεχωρηκότα.*

(r) Pamphil. apol. pro Orig. inter opera Origen. tom. I. p. 756. Quod præ ceteris verbo Dei & doctrinæ operam dederit, dubium non eſt ex his, quæ ad nos laboris & ſtudii eius certiſſima deſignantur indicia. Præcipue vero per eos tractatus, quos pene quotidie in eccleſia habebat extempore, quos & deſcribentes notarii ad monumenta poſteritatis tradebant.

GVILIELMVS CAVEVS *homilias eius in Geneſin, Exodum, Leuiticum & Numeros omnes extemporales fuiſſe exiſtimat. Vid. hiſtor. litter.* vol. I. p. 78. (p. 57. b. edit. Geneu.) *vbi hac de re ita loquitur:* Alias homilias meditate conſcriptas edidit: Alias ex tempore recitatas ab actuariis excipi permiſit. Priores variis temporibus elucubrauit: Extemporales vero omnes (quæ litteris mandatæ ſunt) poſt LX. ætatis annum pronuntiatæ ſunt. Ex vtroque genere multæ exſtant *Homiliarum myſticarum in Geneſin* libri II. *Commentariorum in Geneſin* libri XIII. - - Exſtant Latinæ (a Ruffino verſæ) *homiliæ* XVII. diuerſæ autem a myſticis *extemporales* fuiſſe videntur. - - *Homiliæ in Exodum XII.* a Ruffino verſæ. *Extemporales* videntur. - - *Homiliæ in Leuiticum XVI.* exſtant ex Ruffini verſione. *Extemporales* videntur. - - *Homiliæ in Numeros XXVIII.* exſtant ex Ruffini verſione & *extemporales* fuiſſe videntur.

rauc-

rauerit, ſed etiam pene quotidie ſermones in eccleſia ex tempore habuerit, quos notarii ex ore ipſius excipientes ad monimenta poſteritatis tradiderint. *Catecheſes* CYRILLI eiuſdem generis eſſe exiſtimantur. Nam in ſingularum fere principio in inſcriptione legitur σχεδιασθεῖσα, hoc eſt, ex SVIDAE aliorumque criticorum interpretatione, *ex tempore facta*. *Pierium* hoc modo ſcripturas expoſuiſſe, auctor eſt HIERONYMVS [s]. CHRYSOSTOMVS quoque hac methodo concionandi nonnumquam vſus eſt, quum eſſet ingenio ad inueniendum promto & linguam haberet volubilem. SOZOMENVS [t] narrat, populum poſt reditum eius ab exilio tanto deſiderio audiendi eum flagraſſe, vt coactus fuerit epiſcopale ſolium conſcendere, & extemporalem habere orationem, quæ hodieque in ſecundo operum eius volumine [u] *Latine* exſtat. SVIDAS [x] etiam de eo perhibet, quod plurimas orationes in laudem martyrum promte & ex tempore habuerit, quippe qui flumine eloquentiæ ipſas *Nili* cataractas ſuperarit. Et ex multis eius homiliis apparet, quod ſæpius in medio ſermone ex re quadam fortuito interiecta occaſionem arripuerit eloquentiam ſuam ab argumento, quod præ manibus haberet, auertendi, orationemque ex tempore ad populum, ſiue laudationis ſiue reprehenſionis gratia, conuertendi, prout videlicet rerum ratio poſceret, quemadmodum in illo ſermone ſupra §. VIII. memorato, vbi populo oculos ab ipſo auertente, & ad lucernas, & ad eum, qui lucernas accendebat, eos conuertente, occaſionem arripiebat ſocordiam [y] ipſorum reprehendendi, quod ipſum relinquerent, qui maius eis lumen de ſacris ſcripturis accenderet.

(s) Hieron. proœm. in Hoſea. Pierii quoque legi tractatum longiſſimum, quem in exordio huius prophetæ die vigiliarum dominicæ paſſionis extemporali & diſerto ſermone profudit.

(t) Sozom. lib. VIII. c. XIIX. ἀναγκασθεὶς δὲ καὶ σχέδιόν τινα διεξῆλθε λόγον, *Coactus itaque* extemporalem *quoque* habuit orationem.

(u) Chryſoſtom. ſermo poſt reditum tom. II. p. 49. in appendice. (tom. V. pag. 912. ſeqq. edit. Francof. MDCXCVIII.)

(x) Suidas, voce Ἰωάννης tom. I. p. 1218. (tom. II. p. 130. edit. Kuſteri Cantabrig. MDCCV.) τὰς τῶν μαρτύρων δὲ πανηγύρεις ἐπανήγυρισεν ἐν τῷ σχεδιάζειν ἀνεμποδίστως, καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῷ κατακλύζειν ὑπὲρ τὰς Νειλῴας καταδούπους.

(y) Chryſoſtom. homil. IV. in Geneſ. tom. II. p. 902. cit. §. VIII. litt. (x) pag. 134.

Et ſunt plures aliæ iſtiuſmodi compellationes & obſeruationes in ipſius homiliis, quas ex tempore factas eſſe oportet, quia earum occaſio præuideri non potuit, quum res meræ fortuitæ eſſent & aduentitiæ. Neque vero CHRYSOSTOMVS ſolus fuit, cuius eum eloquentia ad ſermones extemporales idoneum fecit. Nam RVFFINVS, in laudem GREGORII NAZIANZENI & BASILII loquens, exſtare dicit vtriuſque ingenii monimenta magnifica tractatuum, quos ex tempore [z] in eccleſiis declamarint. Ex quibus ſe denas ferme ſingulorum oratiunculas transfudiſſe in *Latinum* adſerit. Eadem narrat de *Attico* SOCRATES, quando ait, antea quidem, quum adhuc in presbyterii gradu eſſet conſtitutus, ipſum orationes a ſe compoſitas, quas memoriter didiciſſet, in eccleſia recitaſſe; Poſtea vero ex laboris adſiduitate fiduciam nactum, ex tempore loqui [a] & panegyricam concionandi rationem ſectari cœpiſſe; Illiuſque ſermones ita probatos fuiſſe auditoribus, vt ſcriptis eos mandarint [*]. SOZOMENVS quidem aliter rem narrat. In concionibus enim eccleſiaſticis eum mediocrem [b] fuiſſe dicit, adeo vt ſermones illius nec digni, qui exſcriberentur, nec prorſus eruditionis expertes auditoribus viſi ſint. Vtcumque autem res ſe habuit, in eo certe ambo conſentiunt, quod, in quocumque fuerint pretio, ſermones extemporales [†] fuerint. SIDONIVS APOLLINARIS [c] idem de *Fauſto*, epiſcopo *Regienſi* in *Gallia*, videtur narrare. Nam quaſdam eius prædicatio-

(z) Ruffin. hiſtor. lib. II. c. IX.

(a) Socrat. lib. VII. c. II. *πρότερον μὲν ἡνίκα ἐν τῷ πρεσβυτερίῳ ἐτάττετο, ἐκμαθὼν ὓς καὶ ἐπόνει λόγυς, ἐπ' ἐκκλησίας ἐδίδασκε· μετὰ δὲ ταῦτα σὺν τῇ φιλοπονίᾳ καὶ παῤῥησίαν κτησάμενος, ἐξ αὐτοσχεδίȣ καὶ πανηγυρικωτέραν τὴν διδασκαλίαν ἐποιεῖτο.*

(*) Not Cl. Binghamus heic Socratem non inſpexiſſe videtur, nam prorſus contrarium dicit, & idem ac Sozomenus: ſtatim enim addit: *ȣ̓ μήν τοι τοιȣ̃τοι ἦσαν οἱ λόγοι, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἀκροατῶν σπȣδάζεσθαι ἢ γραφῇ παραδίδοσθαι. Nec tamen eius conciones huius modi fuerunt, vt ab auditoribus vel plauſu exciperentur, vel ſcriptis mandarentur.*

(b) Sozom. lib. VIII. c. XXVI. *μέτριος δὲ πρὸς τὺς ἐπ' ἐκκλησίας λόγυς, ὡς μήτε γραφῆς ἀξίȣς νομίζεσθαι τοῖς ἀκροαταῖς, μήτε παιδείας παντελῶς ἀμοίρȣς.*

(†) Not. Nihil hac de re dicit Sozomenus.

(c) Sidon. lib. IX. ep. III. ad Fauſtum Regienſem. Licet prædicationes tuas, nunc *repentinas*, nunc, quum ratio popoſcerit, elucubratas, rauco plauſu audierim, &c.

nes

nes siue conciones *repentinas*, quasdam autem *elucubratas* appellat. Neque quidquam certius est, quam quod AVGVSTINVS sæpe ex tempore concionatus sit. Aliquoties enim in loco scripturæ verba fecit, quæ fortuito in ecclesia lecta fuerant, & de quibus nihil nouerat ante, quam eo veniret. Cuius rei indubitatum exemplum habemus in homilia quadam [*d*], vbi se in præsenti aliquid loqui iuberi dicit in aliquem psalmum, quem ipse lectori cantandum non imperarit, sed quem lector pro arbitrio suo in ecclesia censuerit legendum. Et alio loco narrat [*e*], certum psalmum se mandauisse cantari a lectore, in quem concionari propositum sibi fuisset, lectorem autem quodam modo perturbatum alium eius loco legisse; debuisse ergo se sermonem ex tempore habere in eum psalmum, qui ita casu in ecclesia lectus sit. POSSIDIVS [*f*] etiam in vita eius sermonis cuiusdam facit mentionem, in quo AVGVSTINVS re, quam sibi proposuisset, relicta aduersum *Manichæorum* errorem disputare cœperit; id autem eum dicit credidisse prouidentia Dei factum, qui forte aliquem errantem in populo & errorem doceri & curari voluisset. Et probabile omnino est, multos de sermonibus illius in psalmos fuisse extemporales, quia sæpe

(*d*) Augustin. serm. XXVII. ex L. tom. X. p. 175. (p. 477. edit. Basil. MDLXIX.) cit. supr. c. I. §. VI. sub litt. (d) pag. 10.

(*e*) Aug. in Psalm. CXXXVIII. p. 650. (pag. 1586. edit. Basil. MDLXIX.) Psalmum nobis breuem parâueramus, quem mandaueramus cantari a lectore, sed ad horam, quantum videtur, perturbatus, alterum pro altero legit. Maluimus ergo nos in errore lectoris sequi voluntatem Dei, quam nostram in nostro proposito.

(*f*) Possid. vit. Aug. c. XV. Scio ego non solum ipse Possidonius præsul, qui vitam hanc conscripsi, verum etiam alii fratres & conserui, qui nobiscum tunc intra Hipponensem ecclesiam cum eodem sancto viro viuebant, nobis pariter ad mensam constitutis eum dixisse: Aduertistis hodie in ecclesia meum sermonem, eiusque initium & finem contra meam consuetudinem processisse, quoniam non eam rem terminatam explicuerim, quam proposueram, sed pendentem reliquerim. Cui respondimus: Ita nos in tempore miratos fuisse scimus & recognoscimus. At ille: Credo, ait, quod forte aliquem errantem in populo dominus per nostram obliuionem & errorem doceri & curari voluerit: In cuius manu sunt & nos & sermones nostri. Nam quum propositæ quæstionis latebras pertractarem, in alium sermonis excursum perrexi, atque ita, non conclusa vel explicata quæstione, disputationem terminaui magis aduersum Manichæorum errorem, vnde nihil dicere decreueram disputans, quam de iis quæ asserere proposueram.

phrasi ista vtitur, *Quantum Deus donauerit:* Quæ indicare videtur, quod sine præuia meditatione & compositione sit loquutus. Sermonem ipsius in psalmum LXXXVI. huiusmodi fuisse, in propatulo est. Nam illum explicaturus sic ait [g]: *Hic psalmus, quantum dominus donare dignatur, cum vestra caritate tractandus modo est, propositus a beatissimo præsente patre nostro. REPENTINA propositio me grauaret, nisi me continuo proponentis oratio subleuaret.* Et sane continuo concionandi negotium adeo necessarium esse, statuebant, vt, quum per temporis angustias ante orationem componere non possent, diuinam gratiam & peculiare spiritus auxilium in istiusmodi repentina pii laboris susceptione sibi adfuturum non dubitarent. Immo vero GREGORIVS MAGNVS, qui hac etiam ratione explanandi quosdam de difficillimis scripturæ libris, speciatim *Ezechielis* vaticinia, vsus est, non dubitat dicere [h], inuenisse se multa in sacro eloquio, quæ solus intelligere non potuerit, coram fratribus autem suis positus intellexerit.

§. XII.

Quid intellexerint per concionari per spiritum?

HVIVS rei intuitu, auxilii spiritus sancti tam in componendis quam recitandis suis sermonibus sæpius meminisse solent. Ita CHRYSOSTOMVS [i] in homilia quadam dicit, quum multos adesse & refertam conuiuiis mensam videat, exspectare se etiam spiritus gratiam menti suæ insonituram. In alia [k] ait: *Non ex me ipso talia me dixisse arbitror: Sed Deum talia prouidentem in mentem nostram verba misisse.* Et rursus [l] de *Flauiano* episcopo suo, post ipsum statim concionaturo, loquens, *Nobis,*

(g) Aug. in Psalm. LXXXVI.

(h) Gregor. Magn. homil. XIX. in Ezech. p. 1144. Non hoc temeritate adgredior, sed humilitate. Scio enim, quia plerumque multa in sacro eloquio, quæ solus intelligere non potui, coram fratribus meis positus intellexi &c.

(i) Chrysostom. homil. XXIII. de verbis apostol. Habentes eandem fidem &c. tom. V. p. 331. (p. 297. edit. Francof. ἐπεὶ ἂν πλήρης ἡμῖν ἡ τράπεζα, προσδοκῶ καὶ τὴν τοῦ πνεύματος χάριν ἐνηχῆσαι ἡμῶν διανοίᾳ.

(k) Chrysost. homil. II. ad popul. Antioch. tom. I. p. 30. (p. 25. edit. Francof.) οὐκ οἶμαι ταῦτα ἀπ' ἐμαυτοῦ εἰρηκέναι, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα προειδότος εἰς τὴν διάνοιαν τὴν ἡμετέραν ἐμβεβλημένου τὰ ῥήματα.

(l) Chrysost. homil. II. de verbis Iesaiæ tom. III. p. 331. (p. 740. edit. Francof.)

inquit,

inquit, *accidit hodie illud euangelii, post deterius vinum id quod melius est infertur. Et quemadmodum illud vinum non vitis genuerat, sed virtus Iesu Christi fecerat: ita & huius sermonem non humana profundit cogitatio, sed spiritus sancti gratia.* AVGVSTINVS quoque de istiusmodi illapsibus ac auxiliis spiritus in concionando saepe loquitur. Quod interdum donum Dei [m], interdum vero reuelationem [n] spiritus, aliquando etiam adiumentum domini [*] vocat. Speciatim vno quodam loco de sua loquens tergiuersatione concionandi coram certis episcopis, quum esset adhuc iuuenis, introducit eos in hunc modum respondentes [o]: *Si sermo deest, pete & accipies. Non enim vos estis, qui loquimini: sed quod donatur vobis, hoc ministratis nobis.* Si quis hasce & similes loquutiones veterum minus benigne interpretari velit, facere poterit, vt istam concionandi ex spiritu rationem firmare videantur, quam nonnulli admodum arroganter iactant, quasi nihil loquantur, nisi quod spiritus sine vllo interprete illis dictitet, quemadmodum apostolis per extraordinariam inspirationem id vsu venit. Quod foret, cuilibet tam extemporali quam elucubrato sermoni eamdem cum euangelio normam fallere & falli nesciam tribuere. De quo enthusiasmi genere veteres ne per somnium quidem cogitarunt. Nam non obstante spiritus adiuuantis gratia, qua de loquuntur, ingens semper discrimen inter rationem concionandi apostolis propriam,

---

τὸ τοῦ εὐαγγελίου ἐκεῖνο γέγονε σήμερον, μετὰ τὸν ἐλάττονα γὰρ οἶνον ὁ βελτίων εἰσκομίζεται· καὶ καθάπερ ἐκεῖνον οὐκ ἄμπελος ἔτικε τοῦτον, ἀλλ' ἡ δύναμις ἐποίησε τοῦ Χριστοῦ· οὕτω καὶ τοῦτον τὸν λόγον οὐκ ἀνθρωπίνη προχέει διάνοια, ἀλλ' ἡ τοῦ πνεύματος χάρις.

(m) Augustin. serm. XVII. de verbis apost. tom. X. p. 132. (p. 343. edit. Basil. MDLXIX.) Hesterno die de iustificatione nostra, quae nobis est a domino Deo nostro, sermo productus est, ministrantibus nobis *donante illo*, audientibus vobis. Et passim.

(n) Augustin. serm. XV. de verb. apost. Ad apostolicam lectionem aures & animam attendat sanctitas vestra, adiuuante nos adfectu vestro apud dominum Deum nostrum, vt ea, quae illic nobis *reuelare* dignetur, ad vos apte atque salubriter proferre possimus.

(*) August. ibid. serm. XIV. Hodie *adiuuante domino*, placuit nobis hinc eloqui.

(o) August. serm. XLVI. de tempore, tom. X. p. 240. (tom. IX. p. 1042. edit. Basil. MDLXIX.) It. de doctrina christiana lib. IV. c. XV. plura in eamdem habet sententiam. Vid. sub litt. (r) sequ.

et eam, qua ipsi vtantur, statuunt, illam falli nesciam & authenticam, (quomodo antea ex AVGVSTINO [p] aliisque audiuimus) semetipsos autem interpretes scripturarum errori obnoxios, appellantes. Quidquid ergo de auxilio spiritus dicunt, de ordinario auxilio intelligendum est, quod homines a spiritu, piis conatibus opitulante, studiis ac laboribus suis expetere possunt atque exspectare, quod, dum religiose in ipsius ministerio sint occupati, Deus ipsis haud defuturus, sed opem laturus sit labori, quem præ manibus habeant, accommodatam, maxime si eam sinceris ac ardentibus precibus demisse implorauerint.

§. XIII.

Cuiusmodi preces ante concionem, inter ipsam concionem & post eam ad Deum factæ sint.

ET hanc ob caussam mos erat concionatori, sermonem suum cum breui auxilii diuini petitione auspicari populumque, vt pro se orarent, excitare. AVGVSTINVS, facta in ante memorata homilia auxilii spiritus mentione, statim subiungit [q]: *His coarctatus angustiis quo me conferam, nisi ad sancta vestigia caritatis? Eamque deprecor, vt donet mihi aliquid dignum de se dicere, quo & meum suppleam ministerium & vestrum satiem desiderium.* Et in libro suo de *doctrina christiana*, vbi multas præclaras concionandi regulas tradit, inter alia dicit, oratorem christianum tum pro se tum pro aliis precari debere, antequam docere ordiatur [r]; *Noster eloquens*, inquit, *orando pro se, ac pro illis, quos est adloquuturus, sit orator, antequam dictor* (al. *doctor*). *Ipsa hora iam vt dicat accedens, priusquam exserat proferentem linguam, ad Deum leuet animam sitientem, vt eructet quod biberit, vel quod impleuerit fundat. Quum enim de vnaquaque re, quæ secundum fidem, delectationemque tractanda sunt, multa sint, quæ dicantur & multi modi, quibus dicantur ab eis, qui hoc sciunt; quis nouit, quid ad præsens tempus, vel nobis dicere, vel per nos expediat audiri, nisi qui corda omnium videt. Et quis facit, vt quod oportet, & quemadmodum oportet, dicatur a nobis, nisi in cuius manu sunt, & nos & sermones nostri.* Hinc licet, virum ecclesiasticum discere quæ docenda sunt, facultatemque docendi

(p) Aug. epist. XIX. ad Hieron. cit. supra §. I. huius capit. sub litt. (b) pag. 106.
(q) August. homil. XLVI. de tempore.
(r) August. de doctrin. christian. lib. IV. c. XV. (tom. III. opp. p. 78. edit. Basil.)

di ſibi comparare debere, dicat, a Deo tamen omne auxilium exſpectandum eſſe monet, quando ſubiungit [s]: *Ad horam vero ipſius dictionis illud potius bonæ menti cogitet conuenire, quod dominus ait: Nolite cogitare, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora, quid loquamini: Non enim vos eſtis, qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis. Si ergo loquitur in eis ſpiritus ſanctus, qui perſequentibus traduntur pro Chriſto, cur non & in eis, qui tradunt diſcentibus Chriſtum!* Hunc ego locum enarraui fuſius, quia nobis oſtendit, quatenus ab ſpiritus auxilio in concionibus ſuis pependerint veteres, & cuiuſmodi preces fuerint, quas communiter ante ſermonem fecerint: videlicet non communes preces eccleſiæ (vt quidam falſo exiſtimant, qui omnes veteris eccleſiæ ritus ex præſentis æui conſuetudinibus metiuntur) ſed breuiores iſtæ preces de obtinendo ſpiritus auxilio, quo tum concionatores in loquendo, tum populi in audiendo dirigantur. Et vbicumque vllam precum ante ſermonem factarum mentionem in antiquis ſcriptoribus inuenimus, de his breuibus tantum precibus intelligendum id eſt. Talis eſt illa precatio AVGVSTINI in vna homiliarum ſuarum in pſalmos, quæ his verbis incipit: *Attendite ad pſalmum* [t]: *Det nobis dominus aperire myſteria, quæ heic continentur.* Aliam ita orditur [u]: *Iuſſerunt domini fratres* (epiſcopos intelligit tunc præſentes) *& in ipſis dominus omnium, vt ipſum pſalmum adſeram ad vos intelligendum, quantum dominus donat. Adiuvet orationibus veſtris, vt ea dicam, quæ oportet me dicere, & vos audire: vti omnibus nobis ſit vtilis ſermo diuinus.* Hoc ſenſu CHRYSOSTOMVS intelligendus eſt, quando dicit [w]: *Sermoni oratio debet anteire. Sic apoſtoli dicunt: Nos in oratione ac ſermonis doctrina perſeuerabimus. Sic Paulus facit, quum in exordiis ſuarum epiſtolarum orat, vt perinde quaſi lumen lucernæ lux ipſa orationis regat ſer-*

(s) Auguſt. ibid.

(t) Auguſtin. in pſalm. XCI.

(u) Auguſt. in pſalm. CXXXIX.

(w) Chryſoſtom. homil XXVIII. de incomprehenſibili Dei natura, tom. I. p. 363. (p. 321. fin. edit. Francof.) *πρότερον εὐχὴ καὶ τότε λόγος, οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοί φασιν· ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν· οὕτω καὶ ὁ Παῦλος ποιεῖ ἐν τοῖς προοιμίοις τῶν ἐπιστολῶν εὐχόμενος, ἵν' ὥσπερ λύχνου φῶς, οὕτω τὸ τῆς εὐχῆς φῶς προοδοποιήσῃ τῷ λόγῳ.*

-monem ac dirigat. Talis est illa precationis formula, quam AMBROSIVS [x] mox concionaturus pronuntiare solitus esse dicitur: *Obsecro, domine, & suppliciter rogo, da mihi semper humilem scientiam, quæ ædificet, da mitissimam & sapientem eloquentiam, quæ nesciat inflari, & de suis bonis super fratres extolli: pone, quæso, in ore meo verbum consolationis & ædificationis & exhortationis per spiritum sanctum tuum, vt bonos ad meliora valeam exhortari, & eos, qui peruerse gradiuntur, ad tuæ rectitudinis lineam reuocare verbo & exemplo. Sint verba, quæ dederis seruo tuo, tamquam acutissima iacula, & ardentes sagittæ, quæ penetrent, & incendant mentes audientium ad timorem & amorem tuum.* Verum hæc potius priuata precatio AMBROSII inter Deum & ipsum videtur fuisse, vti WETTENHALLVS [y] & THORNDIKIVS [z] eam accipiunt: Qui tamen in vna re falluntur, quando communes preces ecclesiæ sermoni præmitti, nec alias preces nisi has ipsas ante sermonem fieri consueuisse, statuunt. Nihil enim certius est, quam quod communes preces non cœperint nisi sermone finito; & quod tamen istiusmodi breues precationes de gratia & auxilio spiritus obtinendo, de quibus nunc loquimur, factæ sint, negotio concionandi & audiendi peculiariter aptatæ, nec ad rem aliam respicientes. Interdum preces populi cum illis coniungi requirebantur, vti ex illo loco AVGVSTINI [a] in homilia quadam in psalmos apparet, vbi ait: *Adsit nobis apud dominum Deum nostrum iste adfectus precum vestrarum: Et si non propter nos, certe propter vos donare dignetur, quod heic absconditum habet.* In homiliis ORIGENIS in *Genesin, Exodum, Leuiticum, Numeros, libros Regum, Ieremiam, Ezechielem* & *Lucam* quam plurimæ istiusmodi breues precationes leguntur, non tantum in principio sermonum eius, sed nonnumquam etiam in medio, si qua abstrusiora scripturæ loca consideranda ei essent; generatim in clausula aliam istiusmodi breuem precationem facit paucis verbis argumento, de quo loquutus est, accommodatis, modo pro se & populo orans, modo populum, vt pro semetipsis & concionante orent,

(x) Ambros. orat. ap. Ferrarium de concionibus veter. lib. I. c. VIII.
(y) Wettenhal. *Gift of Prayer* chap. IV. p. 116.
(z) Thorndike's *Just Weights and Measures* chap. XVI.
(a) Augustin. in psalm. CXLVII. p. 699. (p. 1707. edit. Basil. MDLXIX.) Vid. homil. L. de diuersis: Orate, vt possimus &c.

ex-

exhortans. Quas preces quum DALLAEVS in notissimo libro suo de *obiecto cultus religiosi* [b] copiosius produxit, hoc loco describere supersedeo. Facere tamen non possum, quin observem, quod, vt AVGVSTINVS sermonem breui precatione saepius exorsus est, ita eum alia quadam eiusdem generis precatione finierit. Nonnullae huiusmodi precationum formulae etiam nunc in quarumdam homiliarum eius fine leguntur. In vna quadam [c] hanc longiusculam inuenimus formulam: *Conuersi ad dominum Deum patrem omnipotentem puro corde, & quantum potest paruitas nostra, maximas atque vberes gratias agamus, precantes toto animo singularem mansuetudinem eius, vt preces nostras in beneplacito suo exaudire dignetur, inimicum quoque a nostris actibus & cogitationibus sua virtute expellat, nobis multiplicet fidem, mentem gubernet, spirituales cogitationes concedat, & ad beatitudinem suam perducat, per Iesum Christum filium suum.* Et in multis homiliis aliis ad hanc precationem, tamquam notam formulam [d] frequenter ab ipso in clausula sermonum adhibitam, respicitur, *Conuersi ad dominum &c.* Nonnumquam variat & contrahit hanc formulam, prout sermonis sui argumentum id exigit. Sic in longa homilia de resurrectione [e], quum dixisset fore, vt in futuro saeculo sancti perpetuo vacent & videntes Deum laudent, applicatis huc his psaltae verbis: *Beati, qui habitant in domo tua, in saecula saeculorum laudabunt te;* sermonem omnem hac precatione terminat: *Conuersi ad dominum, ipsum deprecemur pro nobis & pro omni plebe sua, adstante nobiscum in atriis domus suae: quam custodire protegereque dignetur: per Iesum Christum filium eius, dominum nostrum, qui cum eo viuit & regnat in saecula saeculorum, Amen.* In alia homilia (cuius fragmentum a SIRMONDO [f] citatur, vti in EVGIPPII collectionibus ex operibus AVGVSTINI exstat) aliam

(b) Dallae. de obiecto cult. relig. lib. III. c. XIII. tot. p. 412-417.
(c) August. serm. XXX. de verbis dom. tom. X. (p. 122. edit. Basil.) Vid. serm. CII. de diuersis, & CXX. & serm. XVIII. ex editis a Sirmondo.
(d) Augustin. de verb. dom. serm. VII. in fine. *Conuersi ad dominum.* serm. XIII. serm. XXXII. serm. XL. serm. XLII. & passim in homiliis de diuersis.
(e) De diuersis serm. CXXI.
(f) Fragment. homil. ex Eugippii thesauro. lib. II. c. CCLXXXVIII. ap. Sirmond. not. in August. homil. XVIII. a se edit. (tom. X. opp. p. 1671. a. edit. Basil. MDLXIX.)

habet formulam, his verbis conceptam: *Conuersi ad dominum, benedicamus nomen eius, det nobis perseuerare in mandatis suis, ambulare in via recta eruditionis suæ, placere illi in omni opere bono.* Ex quibus omnibus manifestum est, quod veteres istiusmodi breuioribus precationibus tam in principio, quam fine, & nonnumquam, occasione ita ferente, in medio quoque sermonum suorum vsi sint, & quod hæ ipsæ a communibus ecclesiæ precibus distinctæ fuerint.

§. XIV.

Salutatio, Pax vobis, *communiter ante sermones vsurpata.*

ANTEQVAM concionari inciperent, multis in locis communem salutationem, *Pax vobis*, adhibere solebant, quæ vsitata erat præfatio & introductio ad omnia sancta officia, ad quam populus respondebat, *Et cum spiritu tuo.* Auctor *constitutionum* hoc vocat *πρόσρησιν*, hanc episcopo modo ordinato dans regulam [g]: *Post lectionem legis & prophetarum ac epistolarum & actorum, atque euangeliorum, ordinatus ecclesiam salutet, dicens: Gratia domini nostri Iesu Christi, caritas Dei ac patris, & communicatio spiritus sancti, cum omnibus vobis: ac vniuersi respondeant; Et cum spiritu tuo. Et post salutationem, (μετὰ τὴν πρόσρησιν) populum alloquatur verbis exhortationis.* Hunc vero auctorem ecclesiæ non imposuisse nouam consuetudinem, ex CHRYSOSTOMO apparet, qui in diuersis homiliis eius facit mentionem. In tertia homilia in epistolam ad *Colossenses* ait: *Quum ingressus fuerit is, qui præest ecclesiæ, statim dicit: Pax vobis. Quando sermonem facit & concionatur* [h]: *Pax vobis.* Et paullo ante dicit, episcopum hoc dicere *ἐν προσρήσεσι*, per quod vocabulum sermones eorum intelligit, aut certe formulam salutandi ipsam, quæ sermonem introducit, quomodo auctorem *constitutionum* vocem illam accipere,

(g) Constit. lib. VIII. c. V. *μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, τῶντε ἐπιστολῶν ἡμῶν καὶ τῶν πράξεων, καὶ τῶν εὐαγγελίων ἀσπασάσθω ὁ χειροτονηθεὶς τὴν ἐκκλησίαν, λέγων· ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία, τοῦ ἁγίου πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου· καὶ μετὰ τὴν πρόσρησιν, προσλαλησάτω τῷ λαῷ λόγους παρακλήσεως.*

(h) Chrysostom. homil. III. in Coloss. p. 1338. (p. 173. sub fin. edit. Francof.) *ὅταν εἰσέλθῃ ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς, εὐθέως λέγει· εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν ὁμιλῇ, εἰρήνη πᾶσιν.*

modo vidimus. CHRYSOSTOMVS [i] addit, quod populus reddat salutationem pacis ei, qui dederit, dicens: *Et cum spiritu tuo.* Alibi [k] dicit: *Nihil est, quod cum pace valeat & concordia comparari. Propterea quoque quum ingreditur pater* (id est, episcopus), *non prius ad hanc sedem adscendit, quam vobis omnibus pacem fuerit precatus, & quum surgit, non prius docere vos incipit, quam omnibus pacem dederit.* Aliis in locis rationes pandit huius consuetudinis, primam eius originem declarans & scopum. Antiquum enim morem fuisse, dicit, in diebus apostolorum, quum spiritus sanctus omnia regeret, & vnumquemque doctorum moneret & adflaret, vt populus concionaturo diceret, *Pax cum spiritu tuo*, eumque morem adhuc in ecclesia obtinere. *Quando*, inquit, *inceperimus dicere* [l], *populus respondet, Et cum spiritu tuo, ostendens, quod olim sic dicebant, non sua moti sapientia, sed spiritu.* Quod extraordinariæ inspirationis donum licet desiisset, omnes tamen concionatores adhuc a spiritu duci & adiuuari credebantur, gradu quodam minore. Hinc alio loco [m] ait: *Nisi esset spiritus sanctus in hoc communi patre ac doctore* (episcopum intelligit) *quum sacrum tribunal* (thronum episcopalem) *adscendit, ac vobis omnibus pacem dedit, eique simul omnes acclamastis, Et cum spiritu tuo: idcirco non quum adscendit tantum, neque vos quum adfatur, neque quum pro nobis orat, hac illi voce acclamatis, sed quum mensæ sacræ adsistit, tremendum sacrificium oblaturus*, cetera. Atque hinc intelligere

(*i*) Chrysost. ibid. p. 1339. ἀντιδιδόντες τῷ διδόντι τὴν εἰρήνην, πολεμοῦμεν; λέγεις καὶ τῷ πνεύματί σου κ. τ. λ.

(*k*) Chrysost. homil. LII. in eos, qui pascha ieiunant tom. V. p. 713. (homil. LV. p. 637. edit. Francof.) οὐδὲν εἰρήνης ἴσον καὶ συμφωνίας· Διὰ τοῦτο καὶ εἰσιὼν ὁ πατὴρ, οὐ πρότερον ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναβαίνει τοῦτον, ἕως ἂν ἅπασιν ὑμῖν εἰρήνην ἐπεύξηται· καὶ ἀναστὰς οὐ πρότερον ἄρχεται τῆς πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίας, ἕως ἂν ἅπασι δῷ τὴν εἰρήνην.

(*l*) Chrysost. homil. XXXVI. in 1 Cor. p. 652. (p. 405. c. edit. Francof.) ἐπειδὰν ἀρξώμεθα λέγειν, ὁ λαὸς ἀντιφθέγγεται, τῷ πνεύματί σου, δεικνὺς ὅτι τὸ παλαιὸν οὕτως ἔλεγον, οὐκ οἰκείᾳ σοφίᾳ, ἀλλὰ τῷ πνεύματι κινούμενοι.

(*m*) Chrysost. homil. XXXVI. de pentecost. tom. V. p. 553. (serm. XXXIX. p. 493. fin. edit. Francof.) εἰ μὴ πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐν τῷ κοινῷ τούτῳ πατρὶ καὶ διδασκάλῳ, οὐκ ἂν ὅτε πρὸ μικροῦ ἀνέβη ἐπὶ τὸ ἱερὸν βῆμα τοῦτο καὶ πᾶσιν ἔδωκεν εἰρήνην, καὶ ἐπεφθέγξασθε αὐτῷ κοινῇ πάντες, καὶ τῷ πνεύματί σου· διὰ τοῦτο οὐκ ἀναβαίνοντι μόνον, οὐδὲ διαλεγομένῳ πρὸς ὑμᾶς, οὐδὲ εὐχομένῳ ὑπὲρ ὑμῶν ταύτην ἐπιφθέγγεσθε τὴν ῥῆσιν, ἀλλ' ὅταν παρὰ τὴν ἱερὰν ταύτην ἑστήκῃ τράπεζαν· ὅταν τὴν φρικτὴν ἐκείνην θυσίαν ἀναφέρειν μέλλῃ.

 possu-

possumus, quæ de CHRYSOSTOMO post reditum eius ab exilio SOZOMENVS [n] & alii narrant, quod multi de populo eum ad ecclesiam deductum, antequam illi, qui ipsum condemnauerant, mutata sententia absoluissent, vtut recusantem compulerint, solio episcopali conscenso, pacem sibi dare & habere orationem. OPTATVS de eadem consuetudine in *Africa*, tam in initio quam fine sermonum loquitur. *Episcopalis tractatus*, inquit [o], *probatur salutatione geminata. Non enim aliquid incipit episcopus ad populum dicere, nisi primo in nomine Dei populum salutauerit. Similes sunt exitus initiis. Omnis tractatus in ecclesia a nomine Dei incipitur, & eiusdem Dei nomine terminatur.* Atque inde probat, *Macarium*, ministrum imperatoris, non suscepisse in se officium episcopi inter catholicos, vti quidem *Donatistæ* falso criminibantur: Nam licet in populo eum aliquid loquutum esse constet, alius tamen rei insinuandæ caussa loquutum esse, non concionandi, quod episcoporum sit, quod ipsi semper incipiant finiantque cum hac salutatione; *Macarium* vero ista salutatione non fuisse vsum, neque adeo concionatum. BONA [p] etiam ATHANASII epistolam ad *Eustathium* citat, qua in episcopos inuehitur *Arianos*, qui quum initio sermonis blandum illud proferrent: *Pax vobis*, tragœdias tamen excitarent & alios adfligerent. Quando autem nulla epistola sub hac inscriptione inter opera ATHANASII exstat, fides huius rei sit penes auctorem nostrum.

(n) Sozom. lib. VIII. c. XIIX. *ἄγουσιν αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν· παραιτούμενόν τε, καὶ πολλάκις ἰσχυριζόμενον, χρῆναι πρότερον τοὺς καταψηφισαμένους αὐτοῦ πάλιν ἀποψηφίσασθαι, ὡς ἱερεῦσι θέμις, ἠνάγκασαν τὴν εἰρήνην τῷ λαῷ προσειπεῖν, καὶ εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν καθίσαι θρόνον· ἀναγκασθεὶς δὲ, καὶ σχέδιόν τινα διεξῆλθε λόγον.*

(o) Optat. lib. III. ad calc. lib. VII. p. 112. (p. 83. 84. edit. MDCLXXIX.) Episcopalis tractatus - - - terminatur. Quis vestrum audet dicere, episcoporum more Macarium populum salutare? Igitur quum *nec salutauerit*, antequam aliquid loqueretur, nec salutare ausus sit, postquam loquutus sit, nec manum imposuerit, nec sacrificium Deo ritu episcopali obtulerit: quid est, quod dicitis, pollui potuisse episcopale collegium: quum ab omni episcoporum officio Macarium videatis alienum?

(p) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. V. n. I. Athanasius tandem epistola ad Eustathium inuehitur in quosdam episcopos, qui quum initio &c.

§. XV.

§. XV.

Vſus autem ſalutationis angelicæ, vulgo Aue Maria *dictæ*, ante *ſermones, incognitus veteribus.*

NON poſſum autem, quin hoc loco obſeruem, inter omnes breuiores precationes, a veteribus ante ſermones vſurpatas, nullam *ſalutationis angelicæ*, hodie in eccleſiæ *Romanenſis* praxi adeo communis & tritæ, haberi mentionem. Preces eorum vniuerſæ ad Deum dirigebantur, & inuocatio auxilii ſanctæ virginis *Mariæ* ante ſermones res erat, quæ nulli in mentem veniebat. Qui eius vſum probare omnium maxime nituntur, originem eius non altius quam ex ſæculo decimo quinto poſſunt repetere. FERRARIVS [q] enim ingenue fatetur, VINCENTIVM FERRERIVM primum fuiſſe ex ſcriptoribus eccleſiaſticis, qui eam ſermonibus ſuis vmquam præmiſerit. BARONIVS ne vnum quidem verbum de antiquitate illius in vniuerſis duodecim centuriis ſuis habet; quum ſit hac de re apud veteres rerum eccleſiaſticarum & ritualium librorum ſcriptores perfectum ſilentium, vſque dum *Dominicanus* ille concionator, nimio cultus ſanctæ virginis zelo abreptus, ante ſermones ſuos eam adhibere cœpit; cuius ab exemplo (celeberrimus enim æui ſui concionator erat) tantam exiſtimationem & auctoritatem nacta eſt, vt non ſolum omnibus eorum ſermonibus præmiſſa, ſed etiam orationi dominicæ in *breuiario Romano* iuncta fuerit. FERRARIVS, quæcumque ad excuſandam hanc nouitatem dicere potuit, dixit; nihil autem hanc hyperduliam ab idololatria liberare poterit; & ſane cenſuræ in ERASMVM parcere poterat, qui de ea falſe aliquid dixit, nimirum ob id concionatores introduxiſſe hanc virginis ſalutandæ conſuetudinem in ipſo concionum initio, vt imitarentur poëtas ethnicos, virginem ſcilicet matrem pro Muſa ſubſtituentes. Nam EPIPHANIVS multo acerbiora contra eam dicturus fu-

(q) Ferrar. de ritu concion. lib. I. c. XI. p. 30. (p. 42. edit. Pariſ. MDCLXIV. 8uo.) Non ita vetus eſſe laudabile hoc eccleſiæ inſtitutum, ex eo facile crediderim, quod Beatus Vincentius Ferrerius, qui floruit anno domini MCCCCX. primus ex omnibus ſcriptoribus eccleſiaſticis illius meminerit, dum ſingulis ſermonibus ſuis præmittit ea verba, *Salutetur beata virgo.* Fatendum vt ſit, illud vel a Beato Vincentio initium habuiſſe, vel certe ipſius Vincentii temporibus cœpiſſe frequentari.

iſſet,

isset, si talem occasionem in hanc idololatriam inuehendi habuisset, qualem habuit vituperandi idololatriam *Collyridianorum.* Tunc enim ista idololatria in sexu femineo substitit, neque in pulpitis, vel vlla liturgiæ veteris ecclesiæ parte locum obtinuit, quando concionatores ab eo duntaxat gratiam & opem petere consueuerunt, qui illius vnus solus dator est.

§. XVI.

Nonnumquam sermonibus quædam benedictio præmissa.

PORRO obseruamus, quod vt sermonibus suis breuem aliquam precationem præmittere soliti, ita eos nonnumquam cum breui quadam benedictionis formula exorsi sint. Hoc publicarum calamitatum & miseriarum, vel faustæ ex illis liberationis temporibus peculiare fuisse videtur. Vtriusque generis exempla in sermonibus CHRYSOSTOMI ad populum *Antiochenum* habemus, quum metuendum ipsis esset, ne ciuitas irati imperatoris mandato destrueretur. Quartum enim sermonem sic inchoat [*]: *Benedictus Deus, qui dolentes animas vestras consolatus est, & vacillantes mentes confirmauit.* [**] Vndecima, [***] duodecima, [†] decima tertia, & [††] vicesima homiliæ idem fere

(*) Chrysost. homil. IV. ad popul. Antiochen. Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὁ παρακαλέσας τὰς ὀδυνωμένας ὑμῶν ψυχὰς, ὁ στηρίξας δονουμένας ὑμῶν τὰς διανοίας.

(**) Chrysost. homil. XI. Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὁ ποιῶν πάντα καὶ κατασκευάζων αὐτά. *Benedictus Deus, qui omnia fecit & præparauit.*

(***) Homil. XII. καὶ χθὲς εἶπον, εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, καὶ σήμερον τὸ αὐτὸ τοῦτο πάλιν λέγω. *Et heri dixi, Benedictus Deus, & hodie hoc ipsum rursus dicam.*

(†) Homil. XIII. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ τῶν αὐτῶν προοιμίων, ὧν χθὲς καὶ πρὸ ἐκείνης ἠρξάμην, καὶ σήμερον ἄρξομαι, καὶ ἐρῶ νῦν· εὐλογητὸς ὁ Θεός. *Ab eodem principio & iisdem proœmiis, quibus heri & nudius tertius cœpi, & hodie incipiam. Dicam & nunc: Benedictus Deus.*

(††) Homil. XX. Ἀπὸ τῆς ῥήσεως, ἀφ᾽ ἧς ἀεὶ παρὰ τὸν καιρὸν τῶν κινδύνων πρὸς τὴν ἡμετέραν εἰώθειν ἀγάπην προοιμιάζεσθαι, ἀπὸ τῆς αὐτῆς ταύτης καὶ σήμερον ἄρξομαι τοῦ πρὸς ὑμᾶς λόγου, καὶ ἐρῶ μεθ᾽ ὑμῶν· εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὁ τὴν ἱερὰν ταύτην ἑορτὴν μετὰ χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης πολλῆς καταξιώσας ἡμᾶς ἐπιτελέσαι σήμερον, καὶ τὴν κεφαλὴν ἀποδοὺς τῷ σώματι, καὶ τὸν ποιμένα τοῖς προβάτοις, τὸν διδάσκαλον τοῖς μαθηταῖς, τὸν στρατηγὸν τοῖς στρατιώταις, τὸν ἀρχιερέα τοῖς ἱερεῦσιν· εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὁ ποιῶν ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα, ἢ νοοῦμεν. κ. τ. λ. *A verbo, a quo semper in periculorum tempore apud caritatem vestram exordiri consueueram, ab eodem, inquam, & hodie apud vos sermonem incipiam & dicam vobiscum: Benedictus Deus, hanc nos vobiscum sacram solemnitatem cum gaudio & lætitia multa hodie celebrare digna-*

habent

habent initium. Et homiliam post reditum ab exilio recitaturus hæc [r] præfatur: *Quid dicam? Quid loquar? Benedictus Deus, hunc egrediens dixi sermonem: hunc iteraui reuertens.* Et hoc se fecisse exemplo *Iobi* dicit, qui non minus in aduersis quam prosperis rebus semper dixerit, *Sit nomen Domini benedictum!*

§. XVII.

Sermones nonnumquam sine vllo textu, nonnumquam vero in plures vno textus habiti.

PRAETEREA ex his [s] & diuersis aliis homiliis CHRYSOSTOMI aliorumque scriptorum apparet, interdum sine vllo textu, vt vocant, eos fuisse concionatos; tractantes tantummodo istiusmodi materias, quas isto tempore ad ædificationem plebis facere crederent. Vt plurimum autem textum suum ex paragrapho quodam psalmorum vel lectionum, quæ legebantur, eligebant. Interdum etiam ita rem instituebant, vt in psalmum, epistolam & euangelium simul concionarentur, si vel casu vel ex ipsorum præceptione factum esset, vt de eodem argumento agerent. Ita AVGVSTINVS de materia laudis ac gratiarum actionis ex epistola, psalmo & euangelio [t] eodem tempore verba faciebat, quia in singulis aliquid erat, quod ad hanc materiam spectabat. Numquam vero tam exiguam sacræ scripturæ rationem habuerunt, vt textum ex ethica ARISTOTELIS pro concione proposuerint, vti quemdam de *Romanensibus* concionatoribus *Lutetiæ Parisiorum, Melanchthone* suis auribus audiente, fecisse, SIXTINVS AMAMA [u] narrat.

---

tus, & qui caput corpori reddidit, & pastorem ouibus, præceptorem discipulis, militibus ducem, sacerdotibus pontificem. Benedictus Deus, qui ex superabundanti facit, quam petimus, aut cogitamus.

(r) Chrysost. homil. post reditum tom. II. in appendice. (tom. V. p. 912. ed. Frf.) *Τί εἴπω; ἢ τί λαλήσω; εὐλογητὸς ὁ Θεός, τῦτο εἶπον ἐξιὼν τὸ ῥῆμα, τῦτο πάλιν ἐπαναλαμβάνω.*

(s) Chrysost. homil. III. IV. V. VI. ad popul. Antiochenum.

(t) Augustin. de verbis apostol. serm. X. tom. X. p. 112. Has tres lectiones, quantum pro tempore possumus, pertractemus, dicentes pauca de singulis & quantum conari possumus, adiuuante domino, non in aliqua earum immorantes, &c.

(u) Sixtin. Amama orat. de barbarie. In nonnullis quoque locis eo deuentum fuit, vt textus ex *ethica Aristotelis* pro concione proposuerint & interpretati sint; id quod dominus Melanchthon suis se auribus audiuisse testatur.

§. XVIII.

§. XVIII.

Sermones eorum semper de arduis & grauibus materiis.

NEQVE vero rebus leuibus ac ludicris, nec fabulosis ac fictis narrationibus, auditores suos morabantur, qualibus concionatorum sermones ante repurgata sacra abundarunt, qua de re ERASMVS ROTERODAMVS [x], IOANNES FABER [y],

(x) Erasm. encom. moriæ p. 176. (p. 378. tom. IV. opp. edit. Froben. MDXL. folio) Audiui quemdam eximie stultum, errani, doctum volebam dicere, qui in concione celeberrima diuinæ triadis mysterium explicaturus, quo & doctrinam suam non vulgarem ostentaret, & theologicis sat.s faceret auribus, noua prorsus ingressus est via, nimirum a litteris, syllabis & oratione, tum a concordia nominis & verbi, adiectiui nominis & substantiui, mirantibus iam plerisque, ac nonnullis Horatianum illud apud se mussitantibus: Quorsum hæc tam putida tendunt. Tandem huc rem deduxit, in grammaticorum rudimentis sic expressum ostenderet totius triadis simulacrum, vt nemo mathematicorum in pulnere posset euidentius depingere. Atque in hac oratione θεολογώτατος ille totos octo menses ita desudarat, vt hodie quoque magis cæcutiat, quam talpæ, nimirum tota luminum acie ad ingenui cuspidem auocata. Verum haud pœnitet hominem cæcitatis, ac paruo quoque putat emtam eam gloriam. Auditus est nobis alius quidam octogenarius, adeo theologus, vt in hoc Scotum ipsum renatum putes. Is explicaturus mysterium nominis Iesu, mira subtilitate demonstrauit, in ipsis litteris latere, quidquid de illo dici possit. Etenim quod tribus duntaxat inflectitur casibus, id manifestum esse simulacrum diuini ternionis. Deinde quod prima vox Iesus, desinat in s, secunda Iesum, in m, tertia Iesu, in u, in hoc ἄῤῥητον subesse mysterium: nempe tribus litteris indicantibus, eum esse summum, medium & vltimum. Restabat mysterium his quoque retrusius, mathematica ratione. Iesum sic in æquales diffidit portiones, vt scilicet penthemimeres in medio resideret. Deinde docuit, eam litteram apud Hebræos esse ש, quam illi Syn appellent, porro Syn, Scotorum opinor lingua, peccatum sonat: atque hinc palam declarari, Iesum esse, qui peccata tolleret mundi. Hoc tam nouum exordium sic inhiantes admirati sunt omnes, præcipue theologi, vt parum abfuerint, quin illis accideril, quod olim Niobæ, quum mihi propemodum euenerit, quod ficulno illi Priapo, qui magno suo malo Canidiæ Saganæque nocturna sacra spectauit &c.

(y) Ioan. Faber declamat. de humanæ vitæ miseria ap. Hottinger. histor. eccles. sæcul. XVI. part. IV. p. 1371. Concionatorum vicem persæpe vehementer indolui, quibus nescio quæ putida commentaria reuoluenda sunt, quoties ad populum declamandum est. Aucupantur nonnulli sedulo quidem, sed parum scite, vt Meffret. Quædam non vsquequaque recepta, sed propemodum anilia referunt aliqui, vt Discipulus. Multi nimium secure dormiunt, Quæ, malum, insania est, diuinum oratorem pro euangelica veritate somnia quædam & anicularum visiones & terriculamenta referre? Miserebat me eorum, quibus illa deliria facessebant negotia. - - Sola diuini verbi decla-

IOAN-

IOANNES HENRICVS HOTTINGERVS [z] & complures viri docti alii tantopere & iuste quidem conquesti sunt. Exemplum ex libro quodam concionum ordinis theologici *Viennensis* ann. Chr. circiter MCCCCXXX. scripto, qui sine dubio publicæ apud ipsos auctoritatis fuit, exhibet HOTTINGERVS, quod propter singularem suam raritatem, & vt discrimen inter antiquam & recentiorem populare auditorium ædificandi rationem ostendamus, ex ipso heic transscribemus, vti in historia sua rem enarrat. „Pagina 456, inquit [a], ex apocryphis quibus„dam deliramentis refert, triginta aureos, quibus seruatorem „prodidit *Iudas*, cusos esse ab *Abrahami* parente *Tharacho*, fabro „peritissimo, a quo, auctoritate & iussu regis *Nimrodi* primum „nummum signatum orbis terrarum habuerit. Hæreditario „iure hos triginta nummos cessisse *Abrahamo*, quibus ab *Ephro*„*ne* sepulchrum emerit. Inde ad *Ismaëlitas* deuenisse, qui *Iose*„*phum* eodem pretio suum fecerint. *Iosepho* autem in *Aegypto* „fratribus frumentum vendenti fuisse redditos, & thesauro

mandi facultas rudior, quam hæc ætas docta ferat, atque impurior videbatur. Non enim sine magno meo vel stomacho legi vulgus sermologorum, vt vocant. Nam occurrerunt pleraque barbara & indigniora, quæ vel doctus homo legeret, vel imbiberet auris christiana, quæ conatus sum, &c.

(z) Hotting. XVI. sæcul. part. III. p. 263. In cærimoniis plerique exponendis, quam fidei articulis tradendis erant occupatiores. Habeo hac de re Beati Rhenani iudicium, epistola perquam familiari a. C. MDXVIII. Basilea ad Zuinglium, in Heluetiorum eremo adhuc commorantem, perscripta, quod ex ipso autographo in lucem producemus: *Nihil est, quod magis doleat, quam quod video, christianum populum passim cærimoniis nihil ad rem pertinentibus onerari, immo meris næniis. Et caussam non aliam reperio, quam quod sacerdotes per summularios istos & sophisticos theologos decepti ethnicam aut iudaicam doctrinam docent. De vulgo sacerdotum loquor. Neque enim me latet, te tuique similes purissimam Christi philosophiam ex ipsis fontibus populo proponere, non Scoticis aut Gabrielicis interpretationibus deprauatam; sed ab Augustino, Ambrosio, Cypriano, Hieronymo germane & sincere expositam. Deblaterant illi nugas in eo loco stantes, vbi, quidquid dicitur, populus verissimum esse putat, de pontificia potestate, de condonationibus, de purgatorio, de fictis diuorum miraculis, de restitutione, de contractibus, de votis, de pœnis inferorum, de Antichristo, &c.* vid. p. 264. 265. seqq.

(a) Id. sæcul. XV. p. 63. 64.

Bernardi de consider. lib. II. c. XIII. de istis nugis hoc est iudicium: *Inter seculares nugæ, nugæ sunt: in ore sacerdotis blasphemiæ.*

„regio additos. Ex thesauro paullo post *Mosem* obtinuisse, „quum a rege ad subigendam *Aethiopiam* mitteretur. Ea occa- „sione reginæ *Sabæ* a *Mose* fuisse oblatos, dotis loco. Postea „vero, quam *Aethiopum* regina *Salomonem* salutasset, argenteos „illam nummos eidem donasse. Qui iterum gazophylacio „regio addicti, *Nebucadnezaris* tandem vrbem occupantis præ- „dæ cesserint. Quumque regem quemdam *Arabiæ* haberet in „comitatu suo, ex cuius posteris vnus eorum fuerit regum, „qui Christum *Bethlehemi* honoribus & muneribus adfecerint, „hoc ei *Nebucadnezarem* munus sponte destinasse. Atque sic a „rege illo orientali tam splendidum donum b. Virgini fuisse „consecratum. *Mariam* vero filium suum sistentem, munus „hoc sacrum templo esse voluisse. Atque hoc ipsum tandem „argentum pretium proditionis fuisse. Addit etiam argente- „os istos (quos aureos ante vocauerat) post *CHRISTI* passio- „nem toto orbe dispersos & sanctis adnumeratos reliquiis es- „se. Vnum quidem ostendi *Romæ*, ad introitum basilicæ *Petri*; „sed aureum esse, & nummo *Anglico* maiorem.„

VIX fieri potuisse crediderim, vt tam absurdæ tamque ridiculæ fictiones inter vitæ æternæ regulas de pulpitis publica auctoritate recitarentur, nisi ex indubiis documentis sæpius demonstratum esset [*b*], quod eorum breuiaria & legendæ æque ac sermones, ante reformationem istiusmodi fabulis referti fuerint; quamquam hanc fabulam fictiones quascumque in *legendis aureis* (de quibus LVDOVICVS VIVES [*c*] & MELCHIOR CANVS [*d*] tantopere queruntur) antecellere, & IACOBVM

(*b*) *Vid.* Patrick's *Devotions of the Roman Church.* London 1674. 8uo.

(*c*) Lud. Viues de tradend. disciplinis lib. V. p. 360. Not. Hunc librum non habeo, neque locum describere possum. Inueni autem fortuito ap. Hotting. histor. eccles. saecul. XVI. sect. III. p. 260. alium locum ex lib. II. p. 38. citat. eiusdem argumenti: Indigna est, inquit Viues, diuis & hominibus christianis illa sanctorum historia, quæ Legenda aurea nominetur, quam nescio cur auream appellant, quum scripta sit ab homine ferrei oris, plumbei cordis. Quid fœdius est libro? O quam pudendum est nobis christianis, non esse præstantissimos nostrorum diuorum actus verius & accuratius memoriæ mandatos, siue ad cognitionem, siue ad imitationem tantæ virtutis, quam de suis ducibus, de philosophis & sapientibus hominibus tanta cura Græci & Romani perscripserint?

(*d*) Can. loci theologic. lib. XI. c. VI. p. 553. (p. 333. citante Hottingero l. c. p. 753.)

DE

DE VORAGINE in fingendo ſtupidi aſini inſtar fuiſſe exiſtimem, ſi cum iſtis hominibus comparetur. Iam videamus, quemadmodum vetus concionandi ratio ab hac diſcreparit. IVSTINVS MARTYR illam planam & ſimplicem, ſed valde vtilem & ædificationis plenam rationem fuiſſe, auctor eſt. Conventum enim chriſtianorum die ſolis enarrans, in quo commentaria apoſtolorum aut ſcripta prophetarum legebantur, *Deinde*, inquit, *lectore quieſcente præſidens* (i. e. epiſcopus) *ſermonem habet, quo populum inſtruit & ad imitationem tam pulchrarum rerum* [e] *cohortatur.* De quibusnam materiis verba facere coram populo ſoliti ſint, ex GREGORIO NAZIANZENO [f] videre eſt, quando de difficultate concionandi loquens, inter alia ita fatur: *Mihi quidem res minime vulgaris paruique ſpiritus eſſe videtur, perinde ac tritici menſuram tempeſtiue cuique dare, & dogmatum noſtrorum veritatem cum iudicio diſpenſare. Hoc eſt ea omnia, quæ ſacra philoſophia de mundis, vel de mundo, diſſeruit, de materia, de mente, & intelligentibus naturis, tam melioribus quam deterioribus, de prouidentia omnia conſtringente atque gubernante, tum quæ modo rationi conſentaneo euenire videntur, tum quæ modo terrenæ atque humanæ*

Dolenter hoc dico potius, quam contumelioſe, multo a Laërtio ſeuerius vitas philoſophorum ſcriptas, quam a chriſtianis vitas ſanctorum, longeque incorruptius & integrius Suetonium res Cæſarum expoſuiſſe, quam expoſuerint catholici, non res dico imperatorum, ſed martyrum, virginum, & confeſſorum. Illi enim in probis, aut philoſophis, aut principibus, nec vitia, nec ſuſpiciones vitiorum tacent, in improbis vero etiam colores virtutum produnt. Noſtri autem plerique vel adfectibus inſeruiunt, vel de induſtria quoque ita multa confingunt, vt eorum me nimirum non ſolum pudeat, ſed etiam tædeat. Hos enim intelligo eccleſiæ Chriſti cum nihil vtilitatis attuliſſe, tum incommodationis plurimum. Nominibus parco, quoniam huius loci iudicium morum etiam eſt, & non eruditionis tantum, in qua liberior poteſt eſſe cenſura. Nam quæ morum eſt, hæc debet profecto eſſe & in viuos cautior, & in mortuos reuerentior. Certum eſt autem, qui ficte & fallaciter hiſtoriam eccleſiaſticam ſcribunt, eos viros bonos atque ſinceros eſſe non poſſe, totamque eorum narrationem inuentam eſſe aut ad quæſtum, aut errorem, quorum alterum fœdum eſt, alterum pernicioſum.

(e) Iuſtin. apolog. II. p. 98. vid. græc. cit. §. III. ſub litt. (t) pag. 119.

(f) Naz. orat. I. de fuga p. 15. Ἐμοὶ δ᾽ ἓν πρᾶγμα φαίνεται, οὐ τῶν φαυλοτάτων, ἀλλ᾽ ὀλίγου τοῦ πνεύματος διδόναι κατὰ καιρὸν ἑκάστου τοῦ λόγου τὸ σιτομέτριον, καὶ οἰκονομεῖν ἐν κρίσει τὴν ἀλήθειαν τῶν ἡμετέρων δογμάτων, ὅσα περὶ κόσμων ἢ κόσμου πεφιλοσόφηται, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ νοῦ καὶ τῶν νοερῶν φύσεων, βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περὶ τῆς τὰ πάντα συνδεούσης τε καὶ διεξαγούσης προ-

rationi repugnante accidere videntur: Quæ de prima nostra constitutione & postrema refectione: de typis, de veritate ac testamentis: de Christi aduentu tam primo quam secundo, & incarnatione & reuersione, de resurrectione, de fine, de iudicio ac retributione, tam tristiore quam splendidiore. Et quod caput est, quæcumque de principe ac beata trinitate credenda sunt. Similem in modum CHRYSOSTOMVS præcipua capita, de quibus concionari soleat, auditoribus suis ad animum reuocat, *Quid quæso*, inquiens [g], *ex iis, quæ necessaria sunt, te poterimus docere, quum semel aut iterum annis singulis ad nos venientes, de anima nimirum, de corpore, de immortalitate, de regno cælorum, de pœnis, de gehenna, de Dei longanimitate, de indulgentia, de pœnitentia, de baptismo, de remissione peccatorum, de istis mundi cum superioris tum inferioris creaturis, de hominum natura, de angelis, de improbitate dæmonum, de diaboli fraudibus, de recta fide, de corruptis hæresibus? siquidem ista & multo plura nosse christianum oportet, horumque omnium reddere rationem iis, qui sciscitentur.*

§. XIX.

Et modo quodam excitandis adfectibus & captui auditorum aptissimo, nimirum cum perspicuitate, delectatione ac robore argumentorum recitati.

QVEMADMODVM ita sollicite seligebant sermonum suorum materias, ita non minus sollicite materias bene selectas vtilissimo ac suauissimo dicendi genere pronuntiare studebant;

νοίας, ὅσα τε κατὰ λόγον ἀπαντᾷν δοκεῖ, καὶ ὅσα παρὰ λόγον τὸν κάτω καὶ τὸν ἀνθρώπινον· ἔτι ὅσα περὶ τῆς πρώτης ἡμῶν συστάσεως καὶ τῆς τελευταίας ἀναπλάσεως, τύπων τε καὶ ἀληθείας καὶ διαθηκῶν, καὶ Χριστοῦ παρουσίας πρώτης τε καὶ δευτέρας, σαρκώσεώς τε καὶ παθημάτων καὶ ἀναλύσεως, ὅσα τε περὶ ἀναστάσεως, περὶ τέλους, περὶ κρίσεως, καὶ ἀνταποδόσεως σκυθρωποτέρας τε καὶ ἐνδοξοτέρας· τὸ κεφάλαιον, ὅσα περὶ τῆς ἀρχικῆς καὶ βασιλικῆς καὶ μακαρίας τριάδος ὑποληπτέον.

(g) Chrysost. hom. XXIV. de baptism. Christi tom. I. p. 309. (p. 276. edit. Francof. MDCXCVIII.) τί γάρ, εἰπέ μοι, διδάξαι σε τῶν ἀναγκαίων δυνησόμεθα, ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἢ δεύτερον παρ' ἡμῖν φοιτῶντα, περὶ ψυχῆς, περὶ σώματος, περὶ ἀθανασίας, περὶ βασιλείας τῶν οὐρανῶν, περὶ κολάσεως, περὶ γεέννης, περὶ μακροθυμίας θεοῦ, περὶ συγγνώμης, περὶ μετανοίας, περὶ βαπτίσματος, περὶ ἁμαρτημάτων ἀφέσεως, περὶ τῆς κτίσεως ταύτης τῆς ἄνω καὶ τῆς κάτω, περὶ ἀνθρώπων φύσεως, περὶ ἀγγέλων, περὶ τῆς τῶν δαιμόνων κακουργίας, περὶ τῶν μεθοδειῶν τοῦ διαβόλου, περὶ πολιτείας, περὶ δογμάτων, περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως, περὶ τῶν διεφθαρμένων αἱρέσεων; ταῦτα γὰρ καὶ πολλῷ πλείονα τούτων τὸν χριστιανὸν εἰδέναι χρὴ, καὶ τούτων πάντων ἀποδιδόναι λόγον τοῖς ἐρωτῶσιν.

VT

vt legitimo christianæ eloquentiæ scopo responderent, &, quemadmodum sapientissimus rex *Salomon* loquitur, mala sua aurea tanto pulchriora apparere facerent, in figuris apposita argenteis. Scopus oratoris christiani, obseruante AVGVSTINO [*h*], est defendere rectam fidem ac debellare errorem & bona docere & mala dedocere. Primum horum planam & perspicuam requirere dicit narrationem: secundum, documenta & ratiocinationem: & tertium, artem ac potestatem mouendi mentes & adfectiones. Et in his singulis faciendis oratorem christianum, vti non nisi iusta, & sancta & bona dicat, ita agere quantum possit, quum ista dicat, vt intelligenter, vt libenter, vt obedienter [*i*] audiatur. Vt intelligenter audiatur, omnia dicere plane & perspicue & ad hominum captum accommodate. Summam eloquentiam nullius vsus esse, credit, nisi possit intelligi. *Quid enim prodest*, inquit, *clauis* [*k*] *aurea, si aperire, quod volumus, non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest, quando nihil quærimus, nisi patere, quod clausum est?* Quocirca oratorem christianum de eo potissimum laborare ait, vt perspicuus sit in dicendo, nec vmquam existimare, vlli veritati eloquentia sua se satis fecisse, nisi eam cum sufficienti euidentia hominibus, mediocri intelligendi facultate præditis, tradiderit. Esse res quasdam natura sua ita comparatas, vt a vulgo hominum intelligi nequeant, quamuis planissime ab oratore dicantur, quæ propterea raro vel numquam, nisi summa vrgeat ne-

(*h*) Augustin. de doctrin. christ. lib. IV. c. IV. Debet diuinarum scripturarum tractator & doctor, defensor rectæ fidei ac debellator erroris, & bona docere, & mala dedocere: atque in hoc opere sermonis conciliare auersos, remissos erigere, nescientibus quid agatur, quid exspectare debeant intimare. - - Si docendi sunt, qui audiunt, narratione faciendum est, si tamen indigeat, vt res, de qua agitur, innotescat. Vt autem quæ dubia sunt certa fiant, documentis adhibitis ratiocinandum est. Si vero, qui audiunt, monendi sunt potius quam docendi, vt in eo quod iam sciunt, agendo non torpeant, & rebus adsensum, quas veras esse fatentur, accommodent, maioribus dicendi viribus opus est. Ibi obsecrationes, & increpationes, comminationes & coërcitiones, & quæcumque alia valent ad commouendos animos, sunt necessaria.

(*i*) August. ibid. c. XV. Agat noster iste eloquens, quum & iusta & sancta & bona dicit: neque enim alia debet dicere: agat ergo, quantum potest, qui ista dicit, vt intelligenter, vt libenter, vt obedienter audiatur.

(*k*) Ibid. c. XI.

 cessi-

cessitas, in populari concione [*l*] tractandæ sint. Ob eamdem caussam, qui perspicuitati studeat & euidentiæ, negligere aliquando verba cultiora, nec curare, quid bene sonet, sed quid bene indicet atque declaret audientibus, quod ostendere intendat. Dari enim quamdam diligentem negligentiam, hoc in casu opportunam & accommodatam ecclesiasticis doctoribus, quos nonnumquam improprie loqui oporteat, si a vulgo intelligi aliter non possint. Ita, exempli caussa, in *Africa ossum* pro *os* concionatores dicere solere notat. *Si*, inquit [*m*], *non piguit dicere interpretes nostros: Non congregabo conuenticula eorum de sanguinibus: quoniam senserunt ad rem pertinere, vt eo loco pluraliter enunti aretur hoc nomen, quod in Latina lingua tantummodo singulariter dicitur: cur pietatis doctorem pigeat imperitis loquentem ossum potius quam os dicere, ne ista syllaba non ab eo, quod sunt ossa, sed ab eo, quod sunt ora intelligantur, vbi Afræ aures de correptione vocalium vel productione non iudicant. Quid enim prodest locutionis integritas, quam non sequitur intellectus audientis, quum loquendi omnino nulla sit caussa, si quod loquimur non intelligunt, propter quos vt intelligant, loquimur?* Et hanc ipsam ob caussam sine dubio tot *Africanæ* linguæ idiotismi in scriptis AVGVSTINI reperiuntur, quia nonnumquam a grammatica puritate & proprietate linguæ *Latinæ* deflectere, quam ab auditoribus suis non intelligi maluit. Et hæc erat laudabilis illa concionatorum ad vulgi captum accommodatio, tanti æstimata veteribus, qui primum & præcipuum doctoris ecclesiæ officium esse credebant, ita loqui, vt ab auditoribus suis intelligatur. Hoc est, quod in ATHANASIO tantopere laudat NAZIANZENVS [*n*], quod stilum suum auditorio suo ita accommodauerit, vt, si cum humilioribus ipsi res fuerit, ad eorum captum se demiserit, si cum sublimiori mente præditis, altius adsurrexerit. Et vnus quidem casus erat, in quo obscurius loqui adfectabant, si nimirum ad con-

(*l*) August. ibid. c. IX. Sunt quædam, quæ sua vi non intelliguntur, aut vix intelliguntur, quantolibet & quantumlibet, quamuis planissime dicentis versentur eloquio, quæ in populi audientiam, vel raro, si aliquid vrget, vel numquam omnino mittenda sunt.

(*m*) Ibid. c. X.

(*n*) Naz. orat. XXI. de laud. Athan. p. 396. *πρὸς τοὺς ταπεινοτέρους, ὑψηλότερος τοῖς μετεωροτέροις.*

cio-

cionem mixtam verba facerent, vbi catechumeni præſentes erant, quibus profundiorem myſteriorum religionis chriſtianæ cognitionem ad tempus de induſtria celabant, adeoque tecta quadam ratione de illis loquebantur, vſurpantes illud *ἴσασιν οἱ μεμυημένοι*, *norunt initiati*, vtpote qui bene intelligebant, quamvis illi obſcuris tantum verbis propter catechumenos loquerentur: Cuius de diſciplinæ ac conſuetudinis rationibus copioſius ſupra [*] diximus, neque adeo plura hac de re in medium proferri neceſſe eſt.

PROXIMVM, quod in oratore ſuo chriſtiano laudat AVGVSTINVS, eſt, quod id agat, vt audiatur *libenter*. Etſi enim plana veritatis declaratio illis ſatisfacere poſſit, qui in verbis nil niſi verum ament; plerosque tamen ſermone ſuaui ac ornato delectari, qui ſi fiat inſuauiter, ad paucos quidem ſtudioſiſſimos ſuum peruenire fructum, qui ea, quæ diſcenda ſint, quamuis abiecte inculteque [o] dicantur, ſcire deſiderent: ſed quoniam inter ſe habeant nonnullam ſimilitudinem veſcentes atque dicentes, propter faſtidia plurimorum etiam ipſa, ſine quibus viui non poteſt, alimenta condienda eſſe. Hoc intuitu effatum antiqui cuiuſdam oratoris laudat, qui vere dixerit, ita [p] dicere debere eloquentem, vt doceat, vt delectet, vt flectat. Et quoſdam auditores, vt teneantur ad audiendum, delectandos eſſe, idque fieri, ſi orator ſuauiter loquatur. Eamdem regulam CHRYSOSTOMVS etiam inculcat, officium deſcribens epiſcopi, cuius functionem hac in re tanto difficiliorem eſſe [q] dicit, quod aures ſuas vulgus adſuefecerit, non vt ad vtilitatem, ſed vt ad voluptatem potius audiant. Et hanc rem concionatori ſtudium & laborem adferre; qui, etiamſi popularem auram pariter ac cenſuram contemnere, tamen eam auditorum ſuorum rationem habere debeat, vt ipſum libenter

(*) Lib. X. c. V. volum. IV. p. 119. ſequ.

(o) Auguſtin. de doctrin. chriſt. lib. IV. c. XI.

(p) Aug. ibid. c. XII.

(q) Chryſoſt. de ſacerdotio lib. V. c. I. *οὐ γὰρ πρὸς ὠφέλειαν, ἀλλὰ πρὸς τέρψιν, ἀκούειν εἰθίσθησαν οἱ πολλοί· -- γενναίας ἐν δεῖ κἀνταῦθα ψυχῆς, καὶ πολὺ ἡμετέραν ὑπερβαινούσης μικρότητα· ἵνα τὴν ἄτακτον καὶ ἀνωφελῆ τοῦ πλήθους ἡδονὴν κολάζῃ, καὶ πρὸς τὸ ὠφελιμώτερον μετάγειν δύνηται τὴν ἀκρόασιν· ὡς αὐτῷ τὸν λαὸν ἕπεσθαι καὶ εἴκειν.*

ad ſui ædificationem audiant. Non autem in quolibet concionatore ISOCRATIS terſus læuor, DEMOSTHENIS ampla ſublimitas, THVCYDIDIS verenda maieſtas, PLATONIS excellens dignitas requirebatur, vt idem CHRYSOSTOMVS [r] loquitur. Qui minus eloquenter dixerit, cum tamen delectaturum auditores ſuos, adfirmat AVGVSTINVS, dummodo communes eloquentiæ regulas obſeruet, vt nihil *obtuſe, deformiter, frigide*; ſed omnia *acute, ornate, vehementer* dicat: Quæ AVGVSTINI regulæ [s] in hoc ipſo negotio ſunt. Si quis ad hanc exoticæ eloquentiæ perfectionem pertingere non valebat, erat virilis quædam & maieſtatica eloquentia, atque ars dicendi ſapienter, qua carere illi non poterant, quos ſtudium & operam ſuam in ſacris ſcripturis ponere iuuabat. In illis enim res non ſolum magnæ & diuinæ ſunt, ſed dictio etiam eloquens & ornata, quemadmodum AVGVSTINVS [t] in diuerſis exemplis ex apoſtolorum & prophetarum ſcriptis oſtendit; ſtilus in illis reperitur non iuueniliter luxuriantis & exſultantis ingenii (qui virilem eloquentiam minus deceret) ſed qui dignitati ac auctoritati diuinitus inſpiratorum auctorum congruit, qui eloquentia loquuti ſunt, tum ipſos tum res ipſorum decente; tali videlicet, quæ ſummorum ſæpenumero oratorum eloquentia nihilo inferior eſt, ſed ſoliditate & ſapientia ſua (quæ vere diuina eſt eloquentia) longe eam tranſcendit. Proinde qui in phraſi & ſenſu ſcripturarum bene verſati erant, eaſque in ſuos ipſorum aliorumque vſus apte conuertere didicerant, eis vera eloquentia ad ſermones ſuos cum audientium delectatione faciendos deeſſe non poterat. Et ſane ipſa applaudendi publice in eccleſia concionatoribus conſuetudo (de qua plura ſequenti §. XXVII.) euidens teſtimonium eſt, quod communiter cum plauſu & approbatione fuerint auditi.

(r) Chryſoſt. ibid. lib. IV. c. VI. *ἐγὼ δὲ εἰ μὲν τὴν λειότητα Ἰσοκράτους ἀπῄτουν, καὶ τὸν Δημοσθένους ὄγκον, καὶ τὴν Θουκυδίδου σεμνότητα, καὶ Πλάτωνος ὕψος κ. τ. λ.*

(s) Aug. de doctrin. chriſt. lib. IV. c. V. Quum alii faciant obtuſe, deformiter, frigide; alii acute, ornate, vehementer; illum ad hoc opus iam oportet accedere, qui poteſt diſputare, vel dicere ſapienter, etiamſi non poteſt eloquenter. - - Sapienter autem dicit homo tanto magis vel minus, quanto in ſcripturis ſanctis magis minuſue profecit.

(t) Auguſtin. ibid. cap. VI. & VII. tot.

VLTI-

VLTIMVM, quod AVGVSTINVS in oratore christiano laudat, est, quod operam det, vt audiatur *obedienter*; hoc est, vt cum conuictione ac persuasione audientium dicat; mentes eorum idoneis solidisque conuincendo rationibus; & adfectus excitando, eosque in obsequium pertrahendo istiusmodi argumentis ac methodis, quæ varias humanæ naturæ adfectiones commouere, voluntatem flectere & imperio fidei subiicere valent. Hoc si fecerit orator sacer, summum culmen attigit. Tunc de auditoribus suis quasi volentibus triumphat, perfectam ac iucundam de illis adeptus victoriam. Nam, vti rursus obseruat AVGVSTINVS, antequam homines ad adsensum & obsequium ab oratore flectantur, ab eo victi non sunt. Fieri enim posse dicit, vt doceantur [u] & delectentur, & tamen non adsentiantur; sine quo illa duo nihil prosint. Quando autem eloquentia sua eorum voluntates flexit & lucratus est, tum omnis obstinatio subacta est & perfecta reportata victoria. Iam hoc fit, vt AVGVSTINVS heic ostendere pergit, si orator auditores eo valet adducere, vt ament quod pollicetur, timeant quæ minatur, oderint quod arguit, quod commendat amplectantur, quod dolendum exaggerat, doleant, quum quid lætandum prædicat, gaudeant, miserentur eorum, quos miserandos ante oculos dicendo constituit, fugiant eos, quos cauendos terrendo proponit: & quidquid aliud grandi eloquentia fieri potest, ad commouendos animos auditorum, non quid agendum sit, vt sciant, sed vt agant, quod agendum esse iam sciunt. Hoc *grandem eloquentiam* & *grauem* [x] appellat, eamque ei sermonis generi opponit, quod *spumeum verborum ambitum* vocat, qualis haud vlli materiæ, multo minus grauitati religiosi sermonis de rebus omnium maxime arduis & seriis, conueniat, vbi non nisi magna dicantur, vtpote quæ non ad temporariam hominum salutem, sed ad sempiternam

(u) August. ibid. c. XII. Ideo autem victoriæ est flectere, quia fieri potest, vt doceatur, & delectetur, & non adsentiatur. Quid autem illa duo proderunt, si desit hoc tertium?

(x) Ibid. c. XIII. Ipse iam remanet ad consensionem flectendus eloquentiæ granditate &c. c. XIV. Nec illa suauitas delectabilis est, qua non quidem iniqua dicuntur, sed exigna & fragilia bona *spumeo verborum ambitu* ornantur, quali nec magna atque stabilia decenter & *grauiter* ornarentur.

beatitatem & fempiternum interitum fpectent. Nam fi orator chriftianus de rebus fæcularibus loquatur, etiamfi in fe paruæ fint, magnas tamen effe ratione modi, quo eas tractet; quia de illis agat refpectu habito ad iuftitiam, caritatem & pietatem in earum vfu, quæ in rebus quamlibet paruulis magnæ fint. Exempli gratia *Paulum* apoftolum, de itione aliorum cum aliis in ius de cauffis fæcularibus loquentem 1 Cor. VI, 1. fqq. omnem adhibere grandis eloquentiæ vim, indignari, corripere, exprobrare, increpare, minari, animi fui adfectum crebra & afpera vocis mutatione teftari, non quod fæcularia negotia meruerint hæc omnia, fed propter iuftitiam, caritatem, pietatem, quæ virtutes in iftis negotiis adeo periclitarentur. Ita rurfus obferuat [y], calicem aquæ frigidæ in fe rem minimam effe atque viliffimam, non autem ideo minimum aliquid atque viliffimum effe, quando dominus dicat, quod, qui eum dederit difcipulo eius, non fit perditurus mercedem fuam. Addit, accidiffe aliquando, vt, quum hac de re ipfe loqueretur ad populum, & Deus adeffet, vt non incongrue diceret, tamquam de illa aqua frigida quædam flamma furgeret, quæ etiam frigida hominum pectora ad mifericordiæ opera facienda fpe cæleftis mercedis accenderet. Sed enim porro obferuat, quod licet [z] doctor ecclefiafticus debeat rerum dictor effe magnarum, non tamen femper eas debeat granditer dicere; fed fubmiffe, quum aliquid doceatur; temperate, quum aliquid vituperetur vel laudetur. Quum vero aliquid agendum fit, & ad eos loquatur, qui hoc agere debeant, nec tamen velint, tunc ea, quæ magna fint, dicenda effe, ait, granditer, & ad flectendos animos congruenter. Et aliquando de vna eademque re magna & fubmiffe dicendum, fi doceatur: & temperate, fi prædicetur: & granditer, fi auerfus inde animus vt conuertatur, impellatur. Ita, fi quis de Deo loquatur, vt doceat vnitatem trinitatis, eum debere nifi fubmiffa difputatione agere, vt res ad dignofcendum difficilis, quantum detur, poffit intelligi. Non heic ornamenta, fed documenta requiri, non heic vt aliquid agat, flectendum effe auditorem, fed potius vt difcat,

(y) Auguftin. de doctrin. chriftian. lib. IV. c. XVIII.
(z) Ibid. c. XIX.

in-

instruendum. Quum autem laudetur Deus, siue de se ipso, siue de operibus suis, tum magnam faciem pulchræ ac splendidæ dictionis oboriri, ad laudandum eum, quem nemo conuenienter laudet, nemo quomodocumque non laudet. At si non colatur, aut cum illo vel etiam præ illo colantur idola, siue dæmonia, siue quæcumque creatura, quantum hoc malum sit, atque vt ab hoc malo auertantur homines, debere vtique granditer dici. Diuersa trium istorum generum dicendi exempla ex scripturis sacris & veteribus scriptoribus, CYPRIANO & AMBROSIO, adfert, & tandem subiungit [a]: *In his, quos duos ex omnibus proponere volui, & in aliis ecclesiasticis viris, & bona & bene, id est, sicut res postulat, acute, ornate, ardenterque dicentibus, per multa eorum scripta vel dicta possunt hæc tria genera reperiri, & adsidua lectione vel auditione, admixta etiam exercitatione, studentibus innotescere.* Atque ita, si veterum concionatorum imaginem ex AVGVSTINI delineatione nobis repræsentare velimus, hæc summatim fuerit; Quod eorum sermones semper de rebus arduis ac cælestibus egerint, & stilus eorum rei tractandæ responderit, hoc est, planus, elegans, grandis & acutus fuerit; ad instruendos, ad delectandos & inflammandos, ad conuincendos & flectendos auditorum animos apprime vtilis & accommodatus. Et si methodus eorum a nostra diuersa, vel non ita exacta & euidens auditoribus fuerit; id consuetudini & temporibus, in quibus vixerunt, adscribendum est. Habet enim suas quæque ætas peculiares res & proprium rerum gustum. Et quamquam hodiernam concionandi methodum auditoribus vtilissimam esse credo; tamen, si quæstio illa celebratissimorum oratorum regulis ac praxi decidenda foret; Vtrum aperta an tecta methodus ad eligendum aptissima esset, sententiam pro veteribus latum iri certum est. Vtcumque autem fuerit, si hac in parte aberrasse intelliguntur, aliis excellentiis id compensauerunt, perspicuitate videlicet sua & euidentia, elegantia ac venustate, sublimitate cogitationum & elocutione, &, quod præcipuum omnium est, ardenti pietate & vitæ sanctimonia, doctrinæ ipsorum congruente, maximumque robur & efficaciam omnibus ipsorum sermonibus addente. Nam, vt AVGV-

(a) August. de doctrin. christian. c. XXI.

STI-

STINVS vltimo loco [b] recte obseruat, „Habet, vt obedienter audiatur, quantacumque granditate dictionis maius pondus vita dicentis: Nam qui sapienter & eloquenter dicit, vivit autem nequiter, erudit quidem multos studiosos, quamuis animæ suæ sit inutilis, sicut scriptum est: *Scribæ & Pharisæi in cathedra Moysis sederunt, quæ dicunt, facite, quæ autem faciunt, facere nolite: dicunt enim & non faciunt*, cetera. Multis itaque prosunt dicendo, quæ non faciunt: sed longe pluribus prodessent faciendo, quæ dicunt. Abundant enim, qui malæ vitæ suæ defensionem ex ipsis suis præpositis & doctoribus quærunt, respondentes corde suo, aut etiam, si ad hoc erumpunt, ore suo, atque dicentes, *Quod mihi præcipis, cur ipse non facis?* Ita fit, vt eum non obedienter audiant, qui se ipse non audit, & Dei verbum, quod eis prædicatur, simul cum ipso prædicatore contemnant; cuius autem vita inculpata est, eius ipsum exemplum est grandis eloquentia, & est ei quasi copia dicendi forma viuendi [c].„ Atque per hasce methodos, tam per eloquentiam quam per exemplum suum veteres tantum ab auditoribus suis impetrarunt, vt sæpe publico plausu ab illis exciperentur, gemitus eorum audirent, viderent lacrimas, & quod omnium iucundissimum erat, dulces laboris sui fructus in eorum inuenirent obedientia sinceraque conuersione. Sed de his mox plura, vbi, additis adhuc duabus tribusue obseruationibus de concionatoribus, ad auditores deueniemus.

§. XX.

Non fuisse partem antiquæ oratoriæ mouere adfectus gesticulationibus & vanis rerum imaginibus.

INTER hæc vnum obseruandum mihi est cum negatione: Non fuisse videlicet antiquam oratoriæ partem, ad auditorum suorum adfectus concitandos, animosque permouendos externa quædam signa, fictasque personas & res in sermonibus suis producere in medium, quemadmodum hodie in ecclesia *Romanensi* moris est, maxime in concionibus de *IESV CHRISTI* do-

(b) Aug. de doctrin. christian. c. XXVII.

(c) Augustin. ibid. c. XXVIII. Si autem ne hoc quidem potest, ita conuersetur, vt non solum præmium sibi comparet, sed etiam præbeat aliis exemplum & sit ei quasi copia dicendi forma viuendi.

mini

mini nostri passione, ostendere crucis imaginem, fictam *CHRISTI* personam ad columnam adligati, & virgis ad necem fere cæsi producere; discindere velum, clauos promere, & alia cruciatuum instrumenta auditorum oculis subiicere, vt dolorem excitent in eorum pectoribus, eliciantque ex oculis lacrimas. FERRARIVS [d] istiusmodi consuetudinem inter veteres non fuisse, concedit, & nisi prudenter & apposite id fiat, risum magis excitare quam mouere dolorem, fatetur. Et quodnam ex his duobus producatur sæpius, id quidem tam ex rerum istarum natura, quam ex sapientium virorum querelis, facile ad hariolandum est. Quæ FERRARIVS adfert ex CHRYSOSTOMO [e], ad auditores suos in hunc modum loquente: *Antea vos rogaui, vt Ioannis caput abscissum adhuc calido ore distillans sumentes, sic domum quisque suam redeatis, & putetis, ante oculos habere ipsum vocem emittentem, & dicentem: Odio habete iugulatorem meum, iuramentum; quod ira non potuit tyranni, hoc periurii necessitas effecit, & quando nempe omnibus publice audientibus arguebatur, increpationem generose tulit tyrannus: quum vero se in iuramentorum necessitatem adegit, tunc illud beatum caput abscidit. Hoc ipsum igitur & nunc peto, &*

(d) Ferrar. de ritu concion. lib. I. c. XXXI. Scio, per multis non admodum probari concionatores illos, qui ad excitandos affectus animosque permouendos, externa signa, fictasque personas, ac corporeas quasdam imagines, producunt nonnumquam in auditorum prospectum. Quibus ego, vt id, quid sentio, dicam, haud repugnanter adsentior; ob eam potissimum caussam, quod in iis producendis, quædam sæpe occurrunt, quæ visum magis excitent, quam moueant dolorem. Quoniam tamen oculorum sensus omnium acerrimus est, validiusque irritant animos, quæ oculis subiiciuntur, quam quæ demissa per aures influunt; non grauate concesserim, posse non numquam, præsertim in concionibus de venerandis Christi domini cruciatibus, ad multitudinis animos sollicitandos & commouendos (si modo prudenter istud & opportune, non frigide & affectate procedat) signa quædam externa proferri, nec non & suppliciorum instrumenta in auditorum conspectu poni.

(e) Chrysost. hom. XIV. ad populum Antiochen. p. 177. (p. 157. edit. Francof.) παρεκάλεσα πρώην ὑμᾶς τὴν κεφαλὴν Ἰωάννε λαβόντας ἀποτετμημένην, καὶ θερμὰ τῦ αἵματος ἔτι ἀποστάζεσαν, ὅτως ἀπελθεῖν οἴκαδε ἕκαστον, καὶ νομίζειν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὁρᾷν αὐτὴν φωνὴν ἀφιεῖσαν καὶ λέγεσαν· μισήσατέ με τὸν σφαγέα τὸν ὅρκον· ὅπερ ἔλεγχος ἐκ ἐποίησε, τῦτο ὅρκος ἐποίησεν· ὅπερ θυμὸς τυραννικὸς ἐκ ἴσχυσε, τῦτο ἐπιορκίας ἀνάγκη παρασκεύασε· καὶ ὅτε μὲν ἠλέγχετο δημοσίᾳ πάντων ἀκεόντων, ἤνεγκε γενναίως τὴν ἐπιτίμησιν ὁ τύραννος, ὅτε δὲ εἰς ὅρκων ἀ-

 petere

petere non desistam, vt quocumque abierimus, hoc gestantes caput abeamus, & omnibus clamans ostendamus, & iuramentum condemnans, quamuis namque valde simus ignaui & negligentes, capitis illius oculos intuiti, terribiliter nos respicientis & minantis, fræno omni vehementius per timorem huiusmodi repressi, cohibere & auertere facile poterimus linguam a iurandi præcipitio: Quæ, inquam, FERRARIVS sic e CHRYSOSTOMO adducit, ea huc non faciunt: Nam rhetoricum tantum schema est, efficiens duas vsitatas apud oratores figuras, *hypotyposin* & *prosopopœiam*, hoc est viuidam rei descriptionem & personæ cuiusdam loquentis introductionem; quæ figuræ sunt, ad efficiendam in animis audientium iustam sollicitudinem accommodatæ, non autem exemplum isti consuetudini præbent, qua homines ad risum potius concitantur, cuius in antiqua ecclesiæ oratoria nullum vspiam vestigium conspicitur.

§. XXI.

De longitudine sermonum.

PROXIME post materiam & stilum sermonum, quæstio fieri potest de eorum longitudine. FERRARIVS [f] & alii quidam confidenter statuunt, generatim vnius horæ spatio fuisse eos terminatos. Verum FERRARIVS docere nescit, quo instrumento horam suam dimensi sint veteres concionatores; neque enim adfirmare audet, quod concionati sint, vti veteres *Græci* & *Romani* oratores declamarunt, ad clepsydram, quod tamen ille eodem iure dicere potuisset, quo, omnibus eorum sermonibus vnius horæ spatium præfinitum] fuisse, dixit, non ex meliori vero ratione, quam quod nonnumquam horæ

ναγκην ἑαυτὸν ἐνέβαλε, τότε τὴν μακαρίαν ἐκείνην ἀπέτεμε κεφαλήν· τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ νῦν παρακαλῶ, καὶ παρακαλῶν οὐ παύομαι, ὥστε ὅπη περ ἂν ἀπίωμεν, ταύτην βαστάζοντες τὴν κεφαλὴν ἀπιέναι, καὶ πᾶσιν αὐτὴν ἐπιδεικνύναι βοῶσαν, καὶ τῶν ὅρκων κατηγοροῦσαν· κἂν γὰρ σφόδρα ὦμεν ῥάθυμοι, τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς κεφαλῆς ἐκείνης ὁρῶντες φοβερὸν εἰς ἡμᾶς βλέποντας, καὶ ἀπειλοῦντας ὀμνύουσι, χαλινοῦ παντὸς ἐντονώτερον τῷ φόβῳ τούτῳ σωφρονισθέντες, ἄγχειν καὶ ἀποστρέφειν δυνησόμεθα ῥᾳδίως τὴν γλῶτταν ἀπὸ τῆς ἐπὶ τοὺς ὅρκους ὁρμῆς.

(f) Ferrar. de ritu concion. lib. I. c. XXXIIII. Prolixiori dicentis oratione auditorum animos abalienari potius ac debilitari, quam erigi ac conciliari, fatentur omnes. Huic igitur certo ac communi malo vt medicinam facerent ecclesiæ patres in concionando, determinatum dicendi tempus, fereque vnius horæ spatio conclusum, aut ipsi sibi præscribebant, aut ab aliis præfinitum religiose obseruabant.

ser-

ſermonis mentionem faciant, quo ipſo nihil amplius quam tempus in genere ſignificant, quemadmodum *hora tentationis*, & *hora venit*, & *hora mea nondum venit*, ſæpius in ſcripturis vſurpatur. Melior & aptior WETTENHALII [g] epiſcopi obſeruatio eſt, quod eorum ſermones ſæpius oppido breues fuerint. Inveniuntur multi in tomo decimo operum AVGVSTINI, quos quis intra octo partes ſexageſimas horæ, nonnullos autem intra dimidium iſtius temporis interuallum, diſtincte pronuntiare decenterque recitare potuerit. Et iſtiuſmodi multæ ſunt ex homiliis LEONIS, CHRYSOLOGI, MAXIMI, CAESARII ARELATENSIS, aliorumque patrum *Latinorum*. Nonnullæ AVGVSTINI multo longiores ſunt, atque tales ſunt maximam partem CHRYSOSTOMI, NAZIANZENI, NYSSENI & BASILII homiliæ; ſed vix vlla earum horam durauerit, & multæ ne dimidiam quidem horam. Et ſi conſideres, quod ſæpenumero duos treſue ſermones ſimul habuerint, vti in CHRYSOSTOMI eccleſia fieri conſueuiſſe oſtendimus, abſurdum foret cogitare, quod eorum quiſque horam abſoluerit, quum vniuerſum miniſterium non amplius duas horas durauerit in totum; quomodo CHRYSOSTOMVS [h] in ſermonibus ſuis ſæpius declarat,

(g) Wettenhal's *Gift of Preaching* chap. 2. p. 666.

(h) Chryſoſt. homil. XLVIII. de inſcript. altaris tom. V. p. 648. (homil. LI. tom. V. p. 580. edit. Francof. MDCXCVIII.) ἐγὼ οὐδὲν τοιοῦτο λέγω, ὅτι ἑπτὰ ἡμέρας ἀργησον, οὐδὲ δέκα ἡμέρας, ἀλλὰ δύο μοι δάνεισον ὥρας τῆς ἡμέρας, καὶ τὰς λοιπὰς αὐτὸς ἔχε. *Non impero, vt ſeptem decemue diebus ab operibus abſtineas, ſed* duas mihi diei horas vt commodes, *reliquas ipſe tibi habeas.* Homil. L. de vtilit. lection. ſcriptur. ibid. p. 676. (homil. LIII. p. 605.) προσέχωμεν τοίνυν τῇ ἀναγνώσει, μὴ τὰς δύο μόνον ταύτας ὥρας, [οὐ γὰρ ἀρκεῖ ἡμῖν εἰς ἀσφάλειαν ἡ ψιλὴ αὕτη ἀκρόασις] ἀλλὰ διηνεκῶς. *Lectioni ergo ſimus intenti, non* duas *tantum has* horas *[non enim ad ſecuritatem ſufficit hæc auditio nuda] ſed perpetuo.* Homil. XXIV. de baptiſmo Chriſti tom. I. p. 309. (p. 273. edit. Francoſ.) τί δὲ λέγω περὶ ἡμέρας ὁλοκλήρου; ὅπερ ἐπὶ τῆς ἐλεημοσύνης ἐποίησεν ἡ χήρα, τοῦτο ποίησον ἐπὶ τοῦ καιροῦ σὺ τῆς ἡμέρας· καθάπερ ἐκείνη δύο κατέβαλεν ὀβολοὺς, καὶ πολλὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπεσπάσατο τὴν εὔνοιαν· οὕτω καὶ σὺ δύο δάνεισον ὥρας τῷ Θεῷ, καὶ μυρίων ἡμερῶν κέρδος εἰς τὴν οἰκίαν εἰσάξεις τὴν σήν. *Sed quid de integro die loquor? Vel id vnum, quod in eleemoſyna vidua fecit, tu in huius diei tempore facito: quemadmodum illa duos obolos miſit, multamque a Deo gratiam iniuit, ſic & tu* duas horas Deo commoda, *& ſexcentorum dierum lucrum in domum tuam importabis.*

hoc

hoc tamquam argumentum vrgens ad populum, cur libenter diuino cultui vacare debeant, quia de feptem diebus hebdomadis vnum tantum fibi referuarit Deus, & iftius diei non plures quam duas horas cultui fuo commodari iufferit, quemadmodum vidua illa duos obolos in ærarium miferit, multamque a Deo gratiam inierit.

§. XXII.

Vtrum vnufquifque facras conciones ab fe ipfo, an ab alio compofitas, pronuntiare debuerit.

PORRO quæri poteft, vtrum omnes concionatores fermones ab fe ipfis compofitos pronuntiare debuerint, an vero aliorum homilias recitandi habuerint libertatem? Ad quod iam quodam modo refponfum eft, quod celebrium concionatorum homiliæ, exempli gratia CHRYSOSTOMI & EPHRAEM SYRI, aliorum fermonum loco de pulpito in multis ecclefiis legi confueuerint. CAESARII ARELATENSIS homilias in ecclefiis *Gallicanis* lectas fuiffe, auctor eft MABILLONIVS [i]; vbi etiam diaconi, fi presbyter, aliqua infirmitate prohibente, concionari non poffet, veterum patrum homilias in ecclefiis ruralibus legendi auctoritatem a concilio *Vafenfi* [k] habuerunt. Neque vero hæc folorum diaconorum confuetudo, fed & ab ipfifmet epifcopis nonnumquam idem factum fuit. Et CYRILLVM quidem ALEXANDRINVM multas *Græciæ* totius epifcopis fcripfiffe homilias, atteftatur GENNADIVS [l], *Cyrillus*, inquiens, *Alexandrinæ ecclefiæ epifcopus, homilias compofuit plurimas, quæ ad declamandum a Græcis epifcopis memoriæ commendantur.* De SALVIANO, eloquentiffimo presbytero *Maffilienfi*, idem GENNADIVS [m] ait: *Saluianus Maffilienfis ecclefiæ presbyter fcripfit*

(i) Mabillon. de liturg. Gallican. lib. II. p. 99. In homiliario Sancti-Gallenfi, litteris maiufculis ab annis mille fcripto, duo fermones habentur pro die dominica ante natale domini, fed infcripti hoc modo: *Dicendum* feu *dictum ante natale domini*, fine vlla mentione aduentus per totum illud corpus homiliarum, quæ per annum tunc legebantur, *pleræque ex Cæfario epifcopo Arelatenfi.*

(k) Concil. Vafenf. II. c. II. (apud Labb. eft conc. III. tom. IV. p. 1680.) Si presbyter, aliqua Infirmitate prohibente, per fe ipfum non potuerit prædicare, *SS. patrum homiliæ a diaconis recitentur.*

(l) Gennad. de fcriptor. c. LVII.

(m) Gennad. ibid. c. LXVII.

fcho-

scholastico & aperto sermone multa, e quibus ista legi, de virginitatis bono &c. homilias episcopis factas multas, quod FERRARIVS [n] & CAVEVS non de homiliis coram episcopis, sed in eorum vsum factis, intelligunt: vnde etiam eodem loco *episcoporum magister* GENNADIO vocatur, quod ipsi elegantes homilias ab eo compositas recitarent. FERRARIVS & SIRMONDVS [o] idem de dictionibus quibusdam sacris ENNODII obseruant, quas ab ipso scriptas, ab aliis autem deinde recitatas esse dicunt. AVGVSTINVS hanc quæstionem ex instituto considerat, & casum inde format conscientiæ. Posteaquam enim omnes eloquentiæ christianæ regulas illis tradidisset, qui ad componendas orationes essent idonei, tandem esse quosdam dicit, qui bene pronuntiare possint, quid autem pronuntient, excogitare non possint. Neque eos seuere damnat, vel a concionando imperiose reiicit, sed potius magno amoris adfectu in eorum gratiam sic loquitur [p]: *Quod si ab aliis sumant eloquenter sapienterque conscriptum, memoriaque commendent, atque ad populum proferant; si eam personam gerunt, non improbe faciunt. Sic enim, quod profecto vtile est, multi prædicatores veritatis fiunt, nec multi magistri, si vnius veri magistri id ipsum dicant omnes, & non sint in eis schismata. Nec*

(n) Ferrar. de ritu concion. lib. II. c. XIV. Aliquos consueuisse aliquando, vt suas, pronuntiare aliorum homilias, facile credet, quicumque eorum meminerit, quæ & de Cyrillo Alexandrino episcopo & de *Saluiano Massiliensi* prodidit Gennadius; - - Saluianus scripsit - - multa ex quibus legi - *homilias episcopis factas*.

Caue histor. litterar. vol. I. p. 346. (p. 245. edit. Geneuens.) Homiliæ multæ coram episcopis, vel *in vsum episcoporum factæ*.

(o) Ferrar. l. c. Ennodius (id quod etiam ab eruditissimo viro Iacobo Sirmondo adnotatum fuit) sacram secundam scripsit ipse quidem, sed vt gratiam iniret ab Honorato, Nouariæ episcopo, qui eam pronuntiauit vt suam. Tertia etiam ab Ennodio composita est, sed a Stephano Vicario recitata. Ipsamet autem earumdem sacrarum inscriptio hoc idem haud obscure indicat. Etenim secundæ titulus is est, *Dictio missa Honorato episcopo Nouariensi in dedicatione basilicæ apostolorum, vbi templum fuit idolorum*. Tertia vero ita inscribitur, *Dictio data Stephano V. S. Vicario, dicenda Maximo episcopo*. Verba enim illa, *Missa*, *Data*, *Dicenda* satis reuincunt, scriptas quidem illas ab Ennodio, sed ab aliis deinde dictas. Exstant aliæ id genus nonnullæ dictiones apud eumdem Ennodium; quas qui leget, fatebitur procul dubio, ab ipso fuisse certe elucubratas, sed ab aliis omnino pronuntiatas.

(p) Augustin. de doctrin. christian. lib. IV. c. XXIX.

deterrendi sunt isti voce Hieremiæ prophetæ, per quem Deus arguit eos, qui furantur verba eius, vnusquisque a proximo suo. Qui enim furantur, alienum conferunt: verbum autem Dei non est ab eis alienum, qui obtemperant ei, potiusque ille dicit aliena, qui quum dicat bene, viuit male. Vnde tandem concludit, licere omnino aliis aliorum eloquentia præstantium sermones pronuntiare, dummodo vitam suam ad verbum Dei componant, orentque Deum serio, vt & bene ipsi proferant, & illi, ad quos proferunt, sumant.

§. XXIII.

Sacræ conciones sanctissimæ trinitatis laudatione conclusæ semper ac terminatæ.

NOTANDVM adhuc est, quod sermones suos semper concluserint veteres, vti nos hodie facimus, sanctissimæ *TRINITATIS* laudatione, quemadmodum non solum ex sermonibus videre est AVGVSTINI, CHRYSOSTOMI, BASILII, LEONIS, FVLGENTII aliorumque, qui, posteaquam hæresin suam contra seruatoris nostri diuinitatem inuexit *Arius*, claruerunt; sed ex ORIGENIS etiam & aliorum, qui ante illam tempestatem vixerunt, vt DIONYSII *Alexandrini* & reliquorum homiliis, quas BASILIVS vidit, ex illisque antiquam illam formulam contra nonnullos defendit [q], qui ipsum innouationis incusabant, quod formulam vsurparet, qua veteres ante se semper vsos fuisse, dicebat.

§. XXIV.

Conciones vt plurimum a stantibus habitæ.

FERRARIO res quædam aduentitiæ memorantur, quæ vel parui momenti in se sunt, vel alibi aptius considerari possunt, verbi gratia, quod a diaconis ante conciones silentium imperatum fuerit; Quod concionaturi suggestum adscendentes textum suum, post lectionem a lectore factam, denuo legerint; Quod lectiones recitari iusserint, argumento, quod tractandum suscepissent, maxime congruentes & aptas; Quod aliquando multis ante diebus indicauerint, qui potissimum scripturæ locus esset pro concione tractandus; Quod sanctorum martyrum passiones, quum anniuersarii eorum dies in ecclesia celebrarentur, ante concionem publice recitatæ fuerint; Quod

(q) Basil. de spirit. sancto c. XXIX. Tom. II. opp. p. 318. 319. 320.

epi-

epiphaniæ die futuram paſchalem celebritatem inter concionandum auditoribus denuntiarint; Quod itidem inter concionandum ſtata vigiliarum ac ieiuniorum, nec non eleemoſynarum pro pauperibus collectionem indicarint; Quod de religionis myſteriis obſcure & tecte coram catechumenis dixerint; Quod epiſcopos in concione præſentes ſalutauerint; Quod auditores diſtincta loca ſibi adſignata habuerint; Quibus potiſſimum nominibus amoris & exiſtimationis appellari ab epiſcopis ſoliti ſint; Quod ex edito ſemper ac præcelſo loco in eccleſia ſermones recitati fuerint ex ambone ſiue pulpito, vel ex ſolio epiſcopi, vel ex gradibus altaris; Quod die potiſſimum dominico, die ſabbati, in feſtorum dierum vigiliis, in epiſcopatus natali die, ſiue primo ſiue anniuerſario, in baſilicorum ac altarium dedicatione conciones habitæ fuerint; Et eiuſdem generis plura, quorum alia adeo leuia ſunt, vt lectoris notitia vix digna iudicentur; alia autem, quæ plus momenti habent, in aliis huius operis partibus recenſentur & explicantur. Itaque vnum adhuc, quod ad concionatores attinet, examinabimus, vtrum videlicet ſtantes an ſedentes ſermones ſuos pronuntiarint. Generalis hodie eccleſiæ conſuetudo eſt, vt concionatores ſtent, ſedeant autem auditores. Vetus autem conſuetudo vt plurimum hodiernæ contraria fuit. Concionatores enim communiter ſedentes docebant, populus ſtans auſcultabat; nulla tamen regula hac de re præſcripta erat, ſed conſuetudo in diuerſis eccleſiis variabat. In *Africa* concionator communiter ſedebat, vti ex OPTATO [r] liquet, quando ad *Donatiſtarum* epiſcopos ſcribens ait: *Dum peccatorem arguit, & ſedentem increpat Deus, ſpecialiter ad vos dictum eſſe conſtat, non ad populum, qui in eccleſia ſedendi non habet licentiam.* Dicit hæc occaſione verborum pſalmiſtæ, *Sedens aduerſus fratrem tuum loquebaris, & aduerſus filium matris tuæ ponebas ſcandalum.* AVGVSTINVS ſimiliter de ſe, tamquam ſedente inter concionandum, loquitur: *Quid volo? Quid deſidero? Quid cupio? Quare loquor? Quare heic* [s] *SEDEO? Quare viuo, niſi hac intentione, vt cum Chriſto ſimul viuamus?* Et iterum [t]: *Vt ergo vos non diu teneam, præſertim quia*

(r) Optat. lib. IV. p. 78. (p. 91. edit. Pariſ. MDCLXXIX.)
(s) Auguſtin. homil. XXVIII. ex L. tom. X. opp. p. 179. (ed. Baſil. p. 485.)
(t) Aug. homil. XLIX. de diuerſis.

ego SEDENS loquor, vos ſtando laboratis. Et alio loco in quibusdam [u] eccleſiis & concionatori & populo ſedere licitum fuiſſe ſignificat, quando ait: *Longe conſultius in quibuſdam eccleſiis transmarinis non ſolum antiſtites ſedentes loquuntur, ſed ipſi etiam populo ſedilia ſubiacent, ne quiſpiam infirmior ſtando laſſatus a ſaluberrima intentione auertatur, aut etiam cogatur abſcedere.* CHRYSOSTOMVS [x] etiam ſedentem ſe concionatum fuiſſe indicat, *Reſtant,* inquiens, *plura, ſed hac ſobriis ad correctionem ſufficiant; quare neceſſe orationem ſupprimere, nam cupio patris (* id eſt, epiſcopi *) audire vocem: quoniam ipſi quidem paſtorales pueri ſubtili calamo ſibilamus, veluti ſub quercu aut fago quadam ad vmbram ſacrorum horum SEDENTES; hic autem, veluti muſicus optimus, auream citharam modulatus ſonorum conſonantia vniuerſum excitat theatrum.* In ambone autem ſiue pulpito hoc facere conſueuit, in quo ſedit, quando decantatiſſimam illam orationem increpatoriam habuit in *Eutropium* eunuchum, qui ad eccleſiam fugerat, nimioque percuſſus timore ſub altari iacebat [y] vti hiſtorici nobis narrant. GRE-

(u) Auguſtin. de catechizandis rudibus c. XIII.

(x) Chryſoſt. homil. I. de pœnitent tom. I. p. 662. (p. 585. ed. Francof.) ἐνῆν μὲν ἔν καὶ πλείονα τέτων εἰπεῖν, ἀλλὰ τοῖς σωφρονᾶσι καὶ ταῦτα ἀρκεῖ πρὸς διόρθωσιν, διόπερ ἀνάγκη καταπαῦσαι τὸν λόγον· καὶ γὰρ τᾶ πατρὸς ἐπιθυμῶ ἀκᾶσαι· ἡμεῖς μὲν γὰρ καθὰ τὰ παιδία τὰ ποιμενικὰ λεπτῷ τῷ καλάμῳ συρίζομεν, ὥσπερ ὑπό τινα δρῦν ἢ λεύκην, τῇ σκιᾷ τῶν ἱερῶν τέτων **καθήμενοι**· ἕτος δὲ καθὰ μεσικός τις ἄριστος χρυσῆν ἁρμοσάμενος κιθάραν, τῇ συμφωνίᾳ τῶν κρεσμάτων ὁλόκληρον ἀνίστησι θέατρον.

(y) Socrat. lib. VI. c. V. ὁ ἕν ἐπίσκοπος, τᾶ Ευτροπία ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον κειμένα, καὶ ἐκπεπληγότος ὑπὸ τᾶ φόβε, **καθεσθεὶς ἐπὶ τᾶ ἄμβωνος**, ὅθεν εἰώθει καὶ πρότερον ὁμιλεῖν χάριν τᾶ ἐξακᾶσθαι, λόγον ἐλεγχτικὸν ἐξέτεινε κατ᾽ αὐτᾶ. *Epiſcopus (Chryſoſtomus) dum Eutropius ſub menſa altaris iaceret metu perculſus,* ſedens in ambone, *vnde etiam antea concionari ſolebat, quo facilius ab omnibus exaudiretur, obiurgatoriam in eum habuit orationem.* Caſſiodor. hiſtor. tripartit. lib. X. c. IV. Poſt paucos dies, quum ipſe Eutropius offendiſſet imperatorem, inter refugos erat apud eccleſiam, epiſcopus vero Chryſoſtomus, Eutropio ſub altari iacente, nimioque percuſſo timore, *reſidens ſuper ambonem,* vbi ſolebat prius facere conſuete ſermonem, homiliam increpatoriam fecit aduerſus eum.
Nicephor. eccleſ. hiſtor. lib. XIII. c. IV. τῶν βασιλείων εὐθὺς ἀποδρὰς, ἱκέτης τῇ ἐκκλησίᾳ προσέδρευε· τότε δὴ ὁ Ιωάννης τὸ ἄτοπον διελέγχων τῆς ἐπιχειρήσεως Ευτροπία, λαμπρόν τινα κατ᾽ αὐτᾶ λόγον διέξεισιν **ἐπ᾽ ἄμβωνος καθεσθεὶς**, ὥσπερ ἦν εἰωθὸς ἐκείνῳ ταῖς διδασκαλίαις ποιεῖν, ἵν᾽ ἅπαντας ἡ φωνὴ ἐπιφθάνοι.

GO-

GORIVM NYSSENVM itidem sedisse inter concionandum, & deinde in clausula sermonis ad preces surrexisse, ex oratione quadam illius colligi potest, vbi dicit [z]: *Surgentes dicamus etiam nos ad Deum, Ne nos inducas in tentationem &c.* Quod etiam notatum est a IVSTINO MARTYRE [a], ORIGENE [b], ATHANASIO [c] & CHRYSOSTOMO [d], quos FERRARIVS citat in eosque obseruat, eorum consurrectionem in fine sermonum ad preces indicare, quod sedentes sint concionati. Quæ vera omnino obseruatio est. Sed tamen post hæc omnia non dubitat adserere, communiori more stantes loquutos fuisse antiquos patres, nisi aut senectus, aut valetudo id non pateretur. Quod certe nobis indicat, quo hominem præiudicata opinio contra euidentissima testimonia in recentioris consuetudinis gratiam possit abripere. Obseruatio, facta ab auctore com-

---

Ex imperialibus ædibus profugiens Eutropius supplex in ecclesia consedit; tum Ioannes absurdum Eutropii conatum arguens, luculentam habuit orationem in ambone *seu suggestu: qui mos eius erat, quum populum doceret, vt omnes vocem eius exciperent*, sedens.

(z) Nyssen. homil. V. de orat. domin. tom. I. p. 761. ἀλλ' εἴπωμεν καὶ ἡμεῖς ἀναστάντες τῷ θεῷ, ὅτι μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν. *Verum* surgentes *dicamus etiam nos ad Deum, Ne nos inducas in tentationem.*

(a) Iustin. apol. p. 98. προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται· ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν. *Præsidens orationem, qua populum instruit & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur, habet.* Sub hæc consurgimus communiter omnes, *& precationes profundimus.*

(b) Orig. homil. XX. in Numer. Et ideo *surgentes oremus*, vt inueniamus paratum semper istum gladium spiritus, per quem exterminentur & semina ipsa & conceptacula peccatorum. Id. homil. III. in Esai. Reuera abstulit opprobrium Iesus, *idcirco surgentes* oremus Deum &c. Homil. XXXVI. in Luc. Quæ omnia cognoscentes, & quam multa sint genera regnorum, *surgentes precemurque Deum* &c.

(c) Athanas. homil. de semente (tom. II. p. 72. edit. Paris. MDCXCVIII.) ἀντάρχως δὲ τῶν λόγων ἡμῶν προκεχωρηκότων, ἀναστάντες καὶ ἡμεῖς ἐκτείνωμεν τὰς χεῖρας. *Ceterum quia & sermo noster satis processit*, surgentes *& nos ipsi extendamus manus &c.*

(d) Chrysost. homil. contr. hæretic. ap. Ferrarium lib. II. c. IX. (c. XVII. p. 212. edit. Paris. MDCLXIV. 8uo) Itaque, quia ostendimus regiam dignitatem & diuinitatem spiritus, *nos cathedra exsurgentes*, vno ore & vno corde glorificemus patrem & filium & spiritum sanctum.

mentarii in epiſtolas *Pauli* [*] ſub nomine AMBROSII, plus veri ac ſolidi habet, quod epiſcopi chriſtiani ſedentes ſint concionati, & quod hæc conſuetudo ex ſynagoga adſcita fuerit: vbi ipſemet FERRARIVS fatetur & probat, communiori ritu ſediſſe ſcribas & doctores *Iudæorum*, legem in ſynagogis explicantes, tametſi exempla quædam in contrarium fuerint. Matth. XXIII, 2. ſcribæ & phariſæi dicuntur *ſedere in cathedra Moſis. CHRISTVS* etiam dominus Luc. II, 46. *inuentus eſt in templo inter doctores ſedens & docens.* Et cap. IV, 20. *Quum in ſynagoga Iſaiæ librum ſtans perlegiſſet, docturus populum ſedit.* Et Matth. V. *docturus in monte ſedit.* Luc. V, 3. *ſedens docuit de nauicula turbas.* Ioan. VIII, 2. *ſedens docuit in templo populum.* Matth. XXVI, 55. *Quotidie ſedens docebat in templo.* Hoc factum ex conſuetudine *ſynagogæ Iudaicæ*, quam eccleſia chriſtiana generatim fuit ſectata. Exempla, quæ FERRARIVS ex homiliis CHRYSOSTOMI [e] & AVGVSTINI [f] in contrarium adfert, exceptiones generalis regulæ potius ſunt, quam idonea teſtimonia pro ipſius adſertione. Res quidem in ſe non multum habet momenti, & perinde eſt, ſiue ſtans ſiue ſedens quis ſermonem ſuum pronuntiet: Si quis autem vetuſtas conſuetudines enarrat, tum non debet rem quamcumque con-

(*) Ambroſ. commentar. in 1 Cor. XIV, 29. Hæc traditio ſynagogæ eſt, quam nos vult ſectari -- vt ſedentes diſputent ſeniores dignitate in cathedris &c.

(e) Chryſoſt. homil. XVI. ad popul. Antiochen. (tom. I. opp. p. 180. ed. Francof.) εἰ μὴ πολλὴν παρὰ τῶν πατέρων ὑπέστην ἀνάγκην, οὐδ᾽ ἂν ἀνέστην, οὐδ᾽ ἂν διελέχθην ὑπὸ τῆς ἀθυμίας σκοτωθεὶς τῆς ἐπὶ τῇ μικροψυχίᾳ τῇ ὑμετέρᾳ. *Niſi multam a patribus neceſſitatem ſuſtinuiſſem, neque ſurrexiſſem, neque loquutus fuiſſem dolore obtenebratus ex puſillanimitate veſtra.* Homilia XXXIII. in Matth. (p. 386. edit. Frf.) διὰ τί ἕστηκεν ὁ διάκονος πονῶν καὶ ταλαιπωρούμενος· τίνα ἂν ἕξεις ἀπολογίαν, μηδὲ τὴν ἐκ τῆς ἀκροάσεως αὐτῷ παρέχων ὑποδοχήν; *Cauſſa tui* rectus ſtat doctor (ita habet quidem verſio, in græco autem eſt ὁ διάκονος) *laboribus & adflictionibus adfectus. Qua igitur te excuſabis ratione, ſi ne ad audiendum quidem paratum animum præbueris?*

(f) Auguſtin. ſerm. CXXII. de diuerſis. Quamquam propter commoditatem depromendæ vocis altiore loco *ſtare* videamur, tamen in ipſo altiore loco vos iudicatis, & nos iudicamur. Id. conc. II. in pſalm. XXXII. prope finem: Adhuc quidem ſpectatores in amphitheatro forte inſaniunt, & in ſole ſedent, & nos ſi *ſtamus*, tamen in vmbraculo ſumus, & vtiliora & pulchriora ſunt, quæ ſpectamus. Id. tract. XIX. in Ioannis euangelium: Noſtis, fratres, quia ad panem ventris cum labore peruenitur, quanto magis ad panem mentis! Cum labore ſtatis & auditis, ſed *nos* cum maiore *ſtamus & loquimur.*

ſue-

ſuetudinibus & ritibus præſentis ſæculi conformare, ſed res nude, vti eas inuenit, repræſentare.

§. XXV.

Et a populo ſtante auditæ in quibuſdam, ſed non in omnibus, eccleſiis.

HACTENVS ea conſiderauimus, quæ ad concionatores ſpectant, pauca nunc de auditoribus adiicienda ſunt. De quibus iam §. vltimo obſeruatum nobis eſt ex OPTATO & AVGVSTINO, non habuiſſe populum in eccleſiis *Africanis* ſedendi libertatem, ſed generatim ſtando ſermones audire debuiſſe. FERRARIVS [g] præterea multa teſtimonia ex AVGVSTINO in rem eamdem collegit, quæ heic enarrare neceſſe non eſt. Obſeruare autem nobis licebit, eamdem conſuetudinem etiam in multis aliis eccleſiis obtinuiſſe. SIDONIVS APOLLINARIS [h] de ea, tamquam conſuetudine eccleſiæ *Gallicanæ*, ad FAVSTVM *Reienſem* duobus verſiculis ita loquitur:

Seu te conſpicuis gradibus venerabilis aræ
Concionaturum plebs ſedula circumſiſtit.

Quod porro ex homilia quadam confirmatur, quæ ſub nomine AVGVSTINI circumferri conſueuit, hodie autem a MABILLONIO & monachis *Benedictinis* in noua operum AVGVSTINI editione, CAESARII ARELATENSIS eſſe certo determinata eſt, vbi infirmioribus quidem ſedendi libertatem indulget, re-

(g) Ferrar. lib. II. c. XV. (c. XXI. edit. cit. Pariſ. 8uo.) ex Auguſtin. tract. XIX. in Ioann. vid. ſub anteced. litt. (f). Et tract. c. XII. Quomodo autem inter ſe omnes (euangeliſtæ) conueniant, ne veritati, quæ per alium promitur, ab alio repugnetur, quiſquis noſſe deſiderat, non in his ſermonibus, ſed in aliis laborioſis litteris quærat; nec *ſtando*, aut audiendo, ſed potius ſedendo & legendo, vel legenti aurem mentemque intentiſſimam præbendo, illa condiſcat. Homil. XXVIII. ex L. Audi ergo pſalmum, te admonuit, te, quicumque es, qui forte heic hodie *ſtas* & nocte aliquid feciſti, te admonuit &c. Sermo XLIX. de diuerſis. cit. ſub litt. (t) pag. 179. 180. Ibid. ſerm. CXXII. vid. ſub litt. (ſ). p. 182. Sermo II. in pſalm. XXXII. cit. ſub litt. (ſ). Et in pſalm. CXLVII. Gaudeo, tantam eſſe voluntatem & voluptatem in veritate verbi Dei, vt ſtudium veſtrum bonum in bono & de bono vincat ſtudium inſanorum currentium in amphitheatrum; numquid illi, *ſi tam diu ſtarent*, adhuc ſpectarent? Serm. XX. de verbis domini. Nam & modo inde aliquid agimus remoti a negotiis, ſepoſitis familiaribus curis, conueniſtis, *ſtatis*, *auditis*.

(h) Sidon. carm. XVI. ad Fauſtum Reienſem.

liquis

liquis autem omnibus, feminis non minus quam viris, hoc priuilegium denegat. *Ante aliquot dies*, inquit [*i*], *propter eos, qui aut pedibus dolent, aut aliqua corporis inaequalitate laborant, paterna pietate sollicitus consilium dedi, & quodammodo supplicaui, vt quando aut passiones prolixae, aut certe aliquae lectiones longiores leguntur, qui stare non possunt, humiliter & cum silentio sedentes, attentis auribus audiant, quae leguntur. Nunc vero aliquae de filiabus nostris putant, quod hoc aut omnes, aut certe plures, quae sanae sunt corpore, frequenter debeant facere. Nam vbi verbum Dei coeperit recitari, quasi in lectulis suis ita iacere volunt. - - Vnde rogo vos, venerabiles filiae, & sollicitudine paterna commoneo, vt quando lectiones leguntur, aut verbum Dei praedicatur, nulla se in terram proiiciat; nisi forte quum nimium grauis infirmitas cogit.* Quae verba indicant, stationem vsitatum audientium gestum fuisse in ecclesiis *Gallicanis*. Eamdem consuetudinem etiam ecclesiis quibusdam *Graecis* fuisse, ex notabili historia colligi potest, quam de *Constantino* refert EVSEBIVS, quod quum aliquando coram ipso in regio illius palatio disseruisset, cum maxima audientium multitudine stans [*k*] ipse orationem audierit, & quum ab eo postulasset, vt in regali solio, quod iuxta positum esset, sedere vellet, numquam adduci potuerit, vt sederet, pium ac religiosum esse dicens, vt de rebus diuinis stantes audiant. In ecclesiis autem *Italicis* contraria consuetudo obtinuit. AVGVSTINVS enim, vt iam antecedente sectione percepimus, dicit, quod in quibusdam ecclesiis transmarinis (per quas *Italicas* sine vllo dubio intelligit) non solum antistites sedentes loquantur, sed ipsi etiam populo sedilia [*l*] subiaceant, ne quisquam infirmior stando lassatus a saluberrima intentione auertatur, aut etiam cogatur abscedere. Et longe melius fieri putat, vt eadem libertas, vbi decenter fieri possit, in ecclesiis etiam *Africanis* indulgeatur. *Romae* ita fuisse IVSTINI MARTYRIS aetate, ex secunda ipsius apologia luculen-

(*i*) Augustin. serm. XXVI. qui est CCC nouae editionis. (tom. X. p. 476. edit. Basil. MDLXIX.)

(*k*) Euseb. de vit. Constant. lib. IV. c. XXXIII. *πλήθους δ' ἀκροατῶν περιεστώτων, ἔνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις ὄρθως ἑστὼς, ἅμα τοῖς λοιποῖς ἐπηκροᾶτο· ἡμῶν δ' ἀντιβολέντων ἐπὶ παρακειμένῳ τῷ βασιλικῷ θρόνῳ διαναπαύεσθαι, ἐπείθετο μὲν οὐδαμῶς - - - ἑστῶτας γὰρ ὑπακούειν τῶν θείων, ὅσιον.*

(*l*) August. de catechiz. rudib. c. XIII. cit. sub litt. (u) pag. 180. in textu.

ter

ter patet, dum surgendi verbo vtitur, quod præuiam sessionem necessario includit: *Die*, inquit, *qui solis dicitur, omnes, qui in oppidis vel agris morantur, vnum in locum conueniunt, commentariaque apostolorum, vel prophetarum scripta leguntur, quamdiu hora patitur; deinde vbi is, qui legit desistit, is qui praeest, admonet & hortatur, vt ea, quæ lecta sunt bona, imitemur. Tunc SVRGIMVS OMNES* [m] *& comprecamur.* Et quum eadem res ORIGENI [n] obseruetur & ATHANASIO [o], probabile omnino est, eamdem consuetudinem in multis Occidentis ecclesiis inoleuisse. CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS [p], populum sermones ipsius audisse sedentem, expressis verbis significat. *Cogita*, inquit, *quot nunc estis, qui heic adsidetis, quot nostrum animæ sunt, in vna quoque tamen congrue operatur* (spiritus sanctus) *& medius exsistens videt cuiusque modum, cernit & cogitationem & conscientiam, & quid loquamur & quid mente retineamus.* Et auctor *constitutionum* [q], qui præcipue orientalium ecclesiarum consuetudines enarrat, populum repræsentat tamquam sedentem ad audiendum sermonem. Atque ita CASSIANVS [r] & HIERO-

(m) Iustin. apol. II. p. 98. τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται, μέχρις ἐγχωρεῖ· εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται· ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν.

(n) Orig. homil. III. in Iesa. sub fin. *Surgentes* oremus Deum &c. Homil. XXXVI. in Luc. Quæ omnia cognoscentes, & quam multa sint genera regnorum, *surgamus* precemurque Deum, vt auferat a nobis regnum inimici. &c.

(o) Athanas. homil. de semente. vid. sub litt. anteced. (c) pag. 181.

(p) Cyrill. catech. XVI. n. XI. λέγισαι, πόσοι καθέζεσθε νῦν· πόσαι ψυχαὶ πάρεσμεν· ἑκάστῳ προσφόρως ἐνεργεῖ, καὶ μέσον παρὸν βλέπει ἑκάστου τὸν τρόπον, βλέπει καὶ τὸν λογισμὸν καὶ συνείδησιν, καὶ τί λαλοῦμεν, καὶ τί νοοῦμεν.

(q) Constit. lib. II. c. LVIII. εἰ ἐν τῷ καθέζεσθαι ἕτερός τις ἐπέλθοι εὐσχήμων καὶ ἔνδοξος ἐν τῷ βίῳ, ἢ ξένος, ἢ ἐγχώριος - - οἱ ἀδελφοὶ διὰ τῶν διακόνων παραδεχέσθωσαν αὐτόν· εἰ δὲ τόπος οὐκ ἔστιν, ὁ διάκονος τὸν μᾶλλον νεώτερον ἐγείρας, μετὰ λόγου, ἀλλὰ μὴ μετ' ὀργῆς, ἐκεῖνον καθισάτω. *Quod si, quum sedetur, vir quisquam superueniat honestus, & in sæculo clarus, siue alterius siue eiusdem regionis - - fratres eum per diaconos recipiant; atque, si locus desit, diaconus omnium iuniorem, prudenter non autem præfracte, loco mouens, honoratum illum* sedere *faciat.*

(r) Cassian. instit. lib. II. c. XII. Hunc sane canonicum, quem prædiximus, duo-

NYMVS [*s*] in cunctis monasteriis per *Aegyptum* obtinuisse dicunt, vt non tantum sermoni, sed recitationi etiam psalmorum aliisque lectionibus de scripturis sedentes attenderent. Vt adeo hoc ipsum indifferentibus ritibus & consuetudinibus adnumerari oporteat, de quibus generalis quaedam ecclesiae catholicae regula non fuit data; sed quilibet consuetudinem loci istius, vbi degeret, sequutus est, & quaelibet ecclesia obseruandum praescripsit, quod ad populi aedificationem omnium maxime facere crederet.

§. XXVI.

Peculiaris consuetudo ecclesiae Africanae *ad excitandam auditorum attentionem.*

PECVLIARIS consuetudo in ecclesia *Africana* erat, quando concionator notabile quoddam scripturae dictum in medio sermone ex improuiso recitabat, vt populus in repetenda eius clausula cum ipso se coniungeret. AVGVSTINVS eius mentionem facit in sermone quodam [*t*], vbi quum haec verba *Pauli* orsus esset, *Finis praecepti est*, antequam pergeret, populum alloquens monebat, vt reliqua istius dicti secum repeterent; quo facto omnes statim acclamabant, *caritas de corde puro.* Quo ipso eos demonstrasse dicit, quod non infructuose audierint. Et hoc sine dubio factum est, vt populus ad audiendum, legendum & recolendum scripturas excitaretur, vt occasione exigente istiusmodi vtiles earum particulas recitare possent, habentes tunc libertatem non tantum audiendi, sed etiam legendi ac recitandi eas lingua patria. Num haec consuetudo in vllo alio loco obtinuerit, non habeo dicere; quum in AVGVSTINO tantum eam offenderim: quam ob caussam de ea loquutus sum, tamquam peculiari ecclesiae *Africanae* consuetudine, eo spectante, vt auditorum attentio acueretur, ostenderetur-

denarium psalmorum numerum tali corporis quiete releuant, vt has easdem congregationum solemnitates ex more celebrantes, absque eo, qui dicturus in medium psalmos surrexerit, cuncti sedilibus humillimis *insidentes*, ad vocem psallentis omni cordis intentione dependeant.

(*s*) Hieron. epist. XXII. ad Eustoch. c. XV. Completis orationibus, *cunctis residentibus*, medius, quem patrem vocant, incipit disputare &c.

(*t*) Augustin. XXXVI., ex editis a Sirmondo tom. X. p. 837. Finis praecepti est (Iam vos dicite mecum: A populo acclamatum est) Caritas de corde puro. Omnes dixistis, quod non infructuose semper audistis.

que,

-que, quod legerent sacras scripturas memoriæque eas tenerent.

§. XXVII.

Faustæ olim concionanti ab audiente populo factæ acclamationes, plaususque dati in ecclesia.

GENERALIOR consuetudo erat, quando auditores publicis plausibus & acclamationibus in ecclesia testabantur, quanti facerent concionatorem, & quam eius admirarentur eloquentiam, vel approbarent doctrinam. Hoc nonnumquam expressis verbis, nonnumquam etiam aliis signis, & consensus ac approbationis suæ testificationibus facere solebant. *Græcis* hoc communiter vocatur *κρότος*, quod vocabulum vtramque approbationis rationem denotat, tum eam, quæ manuum plausibus, tum illam, quæ faustis vocibus & acclamationibus, declaratur. Primus eius vsus, vti SVICERVS [u] ex CASAVBONO [x] obseruat, in theatris tantum fuit. Vnde in senatum deuenit; & postea in actus conciliorum ac ordinarios conuentus ecclesiasticos. Non est nostri iam instituti inquirere in acclamationes synodicas, sed tantum in eas, quæ concionantibus in ecclesia fieri solitæ sunt. Hæ interdum factæ verbis laudum, vti in homilia quadam PAVLI EMISENI [y], præsente *Cyrillo Alexandrino* dicta, inuenimus; quum enim ea verba in concione protulisset *Paulus*, quæ doctrinæ CYRILLI, qui prius concionatus erat, apprime conuenirent, *Peperit itaque Deipara Maria Emanuelem*, statim populus, vt se & intellexisse & firmiter credere, quæ dicebantur, declararet, dicentis cursum interrumpens acclamauit in hunc modum: *Ecce fides eadem est donum Dei, Cyrille Orthodoxe, hoc audire cupiebamus; qui non ita loquitur, anathema sit.* Interdum alio modo approbationem suam testificabantur, manu plaudentes, & similibus vtentes gestibus. Ita HIERONYMVS scribens ad *Vigilantium*, faustas sibi concionanti ab

(u) Suicer. thesaur. eccles. voce *κρότος* volum. II. p. 173. seqq.

(x) Casaubon. not. in Vulcatium Gallican. vit. Auidii Cassii p. 89. Vid. ap. Suicerum loc. cit.

(y) Paul. Emisen. homil. de incarnat. conc. tom. III. p. 1096. in actis concilii Ephesin. part. III. c. XXXI. *ἐβόησεν ὁ λαός· ἡ πίστις ἰδὲ αὐτή ἐστί Θεοῦ δῶρον, Κύριλλε ὀρθόδοξε· τοῦτο ἀκοῦσαι ἐζητοῦμεν· ὁ τοῦτο μὴ λέγων, ἀνάθεμα ἔστω.*

ipſo quondam factas acclamationes, plauſuſque datos [z] memorat: *Recordare*, inquit, *quæſo illius diei, quando, me de reſurrectione & veritate corporis prædicante, ex latere ſubſultabas & plaudebas manu, & applodebas pede, & orthodoxum conclamabas.* Iſtiuſmodi laudationem populum *Conſtantinopolitanum* CHRYSOSTOMO concionanti tribuere ſolitum, memoriæ prodidit GEORGIVS, patriarcha *Alexandrinus* [a], ita ſcribens: *Omnes mirabantur eum ob ſapientiam, ipſi a Deo datam, & quomodo ipſis diſſoluebat, quæ in diuinis ſcripturis interpretatu atque intellectu difficilia ſunt, nec non ipſi plaudebant, alii quidem chlamides ſuas attollentes: alii ſimbrias cutzulon, alii vero manualia, alii denique faſciolas ſeu oraria, & clamantes, Reuera dignus es hoc ſacerdotio, o apoſtolorum tertie decime; Chriſtus te ad nos miſit, vt ſaluas faceres animas noſtras, & potares de fontibus ſalutis, quod ipſe tibi dedit &c.* In eumdem modum GREGORIVS NAZIANZENVS in inſomnio de templo *Anaſtaſiæ* narrat, quomodo populus concionanti ſibi applaudere ſolitus ſit, *Alii*, inquiens [b], *ſermonem noſtrum miris laudibus efferebant, alii ſilentio atque admiratione defixi tenebantur, alii partim verbis, partim animo ſolo ſtridebant, alii denique velut fluctus quidam vento excitati pugnabant.* HIERONYMVS ad hoc ipſum reſpicit, quando ad *Nepotianum* [c] ſcribens, ait: *Præceptor quondam meus, Gregorius Nazianzenus rogatus a me, vt exponeret, quid ſibi vellet in Luca* (cap. VI.) *ſabbatum* δευτερόπρωτον, *eleganter luſit. Docebo te, inquiens, ſuper hac re in eccleſia; in qua mihi omni populo acclamante, cogeris inuitus ſcire, quod neſcis; aut certe, ſi ſolus tacueris, ſolus ab omnibus ſtultitiæ condemnaberis.* Eiuſdem conſuetudinis crebra mentio iniicitur a SIDONIO APOLLINARI [d], ISIDORO PELVSIOTA [e], & ab

(z) Hieron. epiſt. LXXV. contr. Vigilant.

(a) Georg. Alexandr. vit. Chryſoſt. ap. Ferrar. de ritu concionum lib. II. c. XX. (c. XXVI. edit. Par. MDCLXIV.)

(b) Naz. Somn. de templo Anaſtaſiæ tom. II. p. 78.

Καί ῥ' οἱ μὲν κάλλοντο, καὶ ᾔνεον, οἱ δὲ σιωπῇ
Θάμβεον, οἱ δὲ λόγῳ τρύζον ἔθ', οἱ δὲ νόῳ
Θυησκάσης ὠδῖνος ἀνκυδέας· οἱ δὲ μάχοντο,
Οἷα καθισαμένα κύματος ἐξ ἀνέμων.

(c) Hieron. epiſt. II. ad Nepotianum.

(d) Sidon. lib. IX epiſt. III. Licet enim prædicationes tuas, nunc repentinas, nunc, quum ratio popoſciſſet, elucrabatas raucus *ploſor* audierim &c.

(e) Iſidor. lib. III. epiſt. CCCXLIII. Οὐ μικρὸν συνετὸς ἀκροατής, ὁ μὴ μόνον

AVGV-

AVGVSTINO [f] & CHRYSOSTOMO [g] plurimis in locis, quæ

θαύματι διακόπτων τοῦ λόγου τὸν δρόμον, ἀλλὰ καὶ ἐπινοῶν τὰ δυσθεώρητα, καί τι παρ᾽ ἑαυτοῦ εἰσφέρειν δυνάμενος. *Non parui momenti res est, acutus sagax auditor, qui non tantum* ob admirationem orationis cursum interrumpit, *verum etiam ea, quæ arduæ contemplationis sunt, excogitat, atque a se ipso aliquid erogare potest.* Epist. CCCLXXXII. Εἰ καὶ, ὡς γέγραφας, ὁ λόγος τὸν κρότον ἐγέννησεν· ἀλλ᾽ ἔγνω καὶ ὁ κρότος τὸν λόγον ἐπιῤῥῶσαι, ἔρεισμα τῷ τεκόντι φανείς. *Et si, vt abs te scriptum est*, oratio plausum peperit: *at etiam* orationi plausus robur comparauit, *quippe qui parenti adminiculi loco fuerit.*

(f) Augustin. sermon. V. de verbis domini. Audistis, *laudastis*, Deo gratias. Semen accepistis, verba reddidistis. *Laudes* istæ vestræ grauant nos potius & in periculum mittunt: toleramus illas & tremimus inter illas; tamen, fratres mei, istæ *laudes* vestræ folia sunt arborum, fructus quæritur. In Sermon. XIX. de verbis apostoli. Ecce christianus es, ecclesiam frequentas, verbum Dei audis, de lectione verbi Dei lætissime commoueris. Tu *laudas tractantem*, ego quæro facientem. In sermone XXVIII. eiusdem libri: Quasi vero paruus sit fructus sudoris huius mei, si omnes, qui mihi *acclamauerunt*, clament & contra te, ne falsum iurent aduersum te. In homil. XXV. ex L. vid. sub litt. (q) seq. In serm. XLV. de tempore. Vnde omnes acclamastis, nisi quia omnes agnouistis? Tractat. LVII. in Ioan. euangel. Hæc vobis hodie satis sint, dilectissimi; si quid secus, quam oportet, dicentes fortassis offendimus, vel *laudibus vestris* immoderatius, quam oportuit, eleuati sumus, impetrate mundationem pedibus nostris. In expositione psalmi CXLVII. Quid de vobis *clamauit*? dilectio pacis. Quid ostendit oculis vestris? Vnde *clamatis*, si non amatis? - - neque enim *acclamaretur*, nisi amaretur. In libro de catechiz. rud. c. XIII. Sæpe etiam fit, vt qui primo libenter audiebat, vel audiendo, vel stando fatigatus, non iam *laudans* sed oscitans labia diducat, & se abire velle etiam inuitus ostendat. In sermone XVII. de diuersis. Quando enim sic *laudaueritis*, si non amaretis? quando amaretis, si nihil videretis? ille itaque non ostendente formam corporis, lineamenta, colorem, pulchros motus, me non ostendente, vos tamen videtis, amatis, *laudatis*. In libro IV. de doctrin. christ. c. XXVI. Quando nonnulla non iactatiuncula, sed quasi necessaria, atque, vt ita dicam, rebus ipsis extorta numerositas clausularum, tantas *acclamationes* excitat, vt vix intelligatur esse submissa. &c.

(g) Chrysostom. homil. I. in Genesin (tom. II. p. 1. edit. Francof.) οὐδὲ γὰρ ἁπλῶς καὶ εἰκῆ ἐνταῦθα συνῆμεν, ἵνα ὁ μὲν εἴπῃ, ὁ δὲ κροτήσῃ ἁπλῶς τὰ λεγόμενα. *Neque enim temere & frustra huc conuenimus, vt vnus quidem loquatur, alius vero, quæ dicuntur*, plausibus *excipiat.* Homil. IV. ibid. (p. 25. edit. Francof.) ἡ τῶν κρότων συνέχεια μεγίστη ἀπόδειξις ἐγίνετο, τοῦ μεθ᾽ ἡδονῆς ὑμᾶς δέχεσθαι τὰ λεγόμενα. Continui plausus *maxime testabantur, quod dicta magna voluptate susciperetis.* Homil. LIV. (p. 588. cit. edit.) μὴ γὰρ ἁπλῶς καὶ εἰκῆ λέγειν βουλόμεθα, ὥστε τὸν παρ᾽ ὑμῶν ἔπαινον καρπώσασθαι, καὶ

quum fusius recitet FERRARIUS, hoc loco non existimo esse repetenda. Lector curiosus vel FERRARIUM, vel ipsa loca in auctoribus nominatis potest consulere. Quibus multa alia loca addi possunt ex CHRYSOSTOMO [h], so-

ἵνα κροτήσαντες ὑμεῖς ἀναχωρήσητε; ὀ διὰ τοῦτο [μὴ γένοιτο] ἀλλὰ διὰ τὴν ὠφέλειαν τὴν ὑμετέραν. *Nunquid temere & in vanum dicere volumus, vt a vobis laudum fructus recipiamus, & vt* plaudentes manibus *recedatis? non hoc spectamus, absit, sed vestram vtilitatem.* Homil. II. ad popul. Antioch. (p. 28. edit. Francof.) τί μοι τῶν κρότων ὄφελος τούτων; τί δὲ τῶν ἐπαίνων καὶ τῶν θορύβων; ἔπαινος ἐμός τὸ διὰ τῶν ἔργων ὑμᾶς ἐπιδεῖξαι τὰ λεγόμενα ἅπαντα. *Quæ mihi horum* plausuum *vtilitas? quæ* laudum *& tumultuum?* laus *mea est, vt per opera vos omnia, quæ dicuntur, exhibeatis.* Homil. V. ad eumd. popul. Antioch. (p. 80.) νῦν μὲν ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ τὰ λεγόμενα ἐπαινεῖτε, ἐὰν δὲ κατορθώσητε, διὰ πάσης τῆς ἡμέρας, καὶ διὰ παντὸς τοῦ χρόνου, καὶ ἡμᾶς καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς ἐπαινέσεσθε. *Nunc quidem breui temporis momento* laudatis prædicata: *si vero res impleatis, per omnem diem & per omne tempus & nos & vos ipsos laudabitis.* Homil. II. de Lazaro (tom. V. p. 45. edit. Francof.) σιγᾶτε ταῦτα ἀκούοντες· πολλὴν ὑμῖν ἔχω χάριν τῆς σιγῆς ταύτης μᾶλλον, ἢ τῶν κρότων· οἱ ἔπαινοι λαμπρότερον ἐμὲ ποιοῦσιν, ἡ σιγὴ δὲ αὕτη σωφρονεστέρους ὑμᾶς ἐργάζεται. *Tacete, qui hæc auditis, multo maiorem vobis habeo gratiam pro silentio, quam pro* plausibus: *propterea, quod* plausus *quidem ac laudes me faciunt gloriosiorem, silentium vero hoc vos reddit compositiores.* Homil. III. de incomprehensibili Dei natura (p. 324. edit. Frf.) ἐπηνέσατε τὰ εἰρημένα· μετὰ πολλοῦ θορύβου καὶ κρότου τὴν παραίνεσιν ἐδέξασθε· ἀλλ' οὕτως ἡμῖν ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπιδείξησθε τοὺς ἐπαίνους. Laudastis, *quæ dixi, magno cum tumultu & plausu admonitionem recepistis: sed velim curam quoque habeatis, vt facto vestra approbatio ostendatur.* Homil. V. ibid. p. 348. ταῦτα λέγω, οὐχ ἵνα ἐπαινῆτε μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπιδείκνυσθε. *Hæc ita doceo, non vt verbis probetis tantum &* laudetis, *verum etiam vt factis palam, animum vestrum recepisse, quæ laudat, faciatis.* Hom. XXX. in act. apostolor. cit. sub sequ. litt. (u).

(*h*) Chrysostom. homil. I. de verbis Esai. tom. III. p. 910. (p. 728. edit. Francof.) οὐδὲ τὴν φωνὴν τῆς αἰνέσεως, ἀλλὰ τὴν φωνὴν τῆς ἀταξίας, τὰς πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίας, τὰς εἰκῇ καὶ μάτην ἐπαιρομένας χεῖρας ἐν τῷ ἀέρι, τοὺς ἱππαζομένους πόδας, κ. τ. λ. *Neque prohibemus vocem* laudis, *sed vocem absurditatis & inconditam, ac mutuas inter vos contentiones, manus in cassum temereque sublatas in aërem, pedes supplaudentes &c.* Homil. VI. in Genes. p. 918. (p. 44. cit. ed.) μὴ γὰρ διὰ τοῦτο λέγειν σπουδάζομεν, ὥστε ἁπλῶς τέρψαι ὑμῶν τὴν ἀκοήν, ἢ ὡς τοῦ παρ' ὑμῶν ἐπαίνου ἐφιέμενοι. *Num hæc sola*

CRA-

CRATE [*i*] & PROSPERO AQVITANICO [*k*], diligenti isti scriptori non memorata, tametsi quatuor integra capita huic argumenta impendit.

§. XXVIII.

Conuenientius autem & decentius approbatio auditorum lacrimis, gemitibus, compunctione & obsequio declarata.

MAGIS ad rem præsentem facturum esse existimo, si ex istis locis summatim obseruemus, quod, licet veteres non prorsus repudiarint vel prohibuerint istiusmodi applausus & laudationes publicas, sed submisso & grato in Deum animo, tamquam bonarum adfectionum animi in auditoribus indices, admiserint; tamen, quia sæpius fallacia essent signa, haud laudauerint illos, qui eas concionantibus tribuerent, nec concionatores ipsos, quibus ob ipsorum duntaxat eloquentiam tribuerentur, multo minus eos, qui ex mundana quadam animi indole & populari ac vana ambitione illis velificarentur. Quod autem in auditoribus grandi eloquentia sua præcipue efficere studuerunt, id fuisse intelligitur, vt illorum mentes calefacerent, & ad lacrimas commouerent, vt in gemitus, sollicitudinem & dolorem de peccatis mitterent, vt ad consensum & obsequium sanctis regulis, quas eis concionantes proponebant, flecterent, vt rerum terrestrium contemtum in illis efficerent, vt animos eorum, adhibitis omnibus mouendi adfectiones ar-

de caussa tam studiosi in dicendo sumus, vt aures vestras oblectemus, vel quod laudari a vobis cupiamus? Homil. XXVII. in Genes. p. 358. (p. 300. edit. Francof.) χαίρω καὶ εὐφραίνομαι ὑμῶν ὁρῶν μεθ᾽ ἡδονῆς ἀκούοντας τὰ λεγόμενα, καὶ διὰ τοῦ κρότου δεικνύντας, ὅτι ἕτοιμοι γενέσθαι σπουδάζετε, καὶ εἰς ἔργον ἀγαγεῖν τὴν δεσποτικὴν ταύτην παραίνεσιν. *Gaudeo & lætor, quia video vos tanta voluptate, quæ dicimus audire, &* plausu ostendere, *vos studere promtos esse, & ad dominici mandati adimpletionem paratos.* Conf. homil. XVI. in illud, Si esurit inimicus tom. V. p. 220. cit. infra sub litt. (t) & homil. LVI. Quod non sit desperandum tom. V. p. 742. cit. sub litt. (s).

(*i*) Socrat. lib. VII. c. XIII. ἦν δὲ ἐν αὐτοῖς τὶς ἀνὴρ, ὀνόματι Ἱέραξ, ὃς γραμμάτων μὲν τῶν πεζῶν διδάσκαλος ἦν· διάπυρος δὲ ἀκροατὴς τοῦ ἐπισκόπου Κυρίλλου καθεστὼς καὶ περὶ τὸ κρότους ἐν ταῖς διδασκαλίαις αὐτοῦ ἐγείρειν ἦν σπουδαιότατος. *Inter hos quidam fuit, nomine Hierax, humilioris litteraturæ magister: qui Cyrilli feruentissimus erat auditor: &* in eius concionibus plausus excitare solitus.

(*k*) Prosper. de vita contemplatiua lib. I. c. XXIII. vid. sub litt. seq. (n).

tibus,

tibus, ad flagrantissimum rerum alterius vitæ desiderium excitarent. Hic summus eorum scopus in omnibus suis elaboratis, venustis ac facile currentibus orationibus erat, & hoc multo pluris æstimabant, quam quosuis applausus populares, qui dari illis poterant. Hoc ipsis grandis credebatur eloquentia, nec vlla re magis lætabantur, quam si in auditorum suorum conuictione & conuersione possent triumphare. Hunc in finem HIERONYMVS [l] in monitis suis ad *Nepotianum* hanc regulam præscribit, vt docens in ecclesia non clamorem populi, sed gemitum suscitare lacrymasque auditorum laudes suas esse studeat. Atque ita re ipsa inter patres *Aegyptios* fuisse obseruat [m], quando, de conuentibus eorum loquens, ita scribit: *Completis orationibus cunctisque residentibus, medius, quem patrem vocant, incipit disputare: quo loquente tantum silentium fit, vt nemo alium respicere, nemo audeat exscreare, dicentis laus in fletu est audientium: tacitæ voluuntur per ora lacrimæ, & ne in singultus quidem erumpit dolor. Quum vero de regno CHRISTI, & de futura beatitudine, & de gloria cœperit adnuntiare ventura: videas cunctos moderato spiritu, & oculis ad cælum leuatis, intra se dicere: Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo & requiescam?* Eumdem in modum concionatorem hortatur PROSPER [n], *Non in verborum splendore,* inquiens, *sed in operum virtute totam prædicandi fiduciam ponat; Non vocibus delectetur populi acclamantis sibi, sed fletibus; nec plausum a populo studeat exspectare sed gemitum.* AVGVSTINVS non repudiabat quidem acclamationes populi, non intermittebat tamen auditores suos monere, vt fructu vitæ ac operum suorum potius se pascerent. *Tu laudas* [o], inquit, *tractantem: Ego quæro facientem.* Et alibi [p]: *Laudes istæ folia sunt arborum, fructus quæritur.* Et rursus [q]: *Ille nouit, sub cuius oculis loquor, immo sub cuius oculis cogito, non me tantum delectari laudibus popularibus, quam stimulari & angi, quomodo viuant, qui me laudant. Laudari autem a ma-*

(l) Hieron. epist. II. ad Nepotian. Docente te in ecclesia, non clamor populi, sed gemitus suscitetur; lacrimæ auditorum laudes tuæ sint.

(m) Hieron. ep. XXII. ad Eustoch. c. XV.

(n) Prosper. de vita contemplatiua lib. I. c. XXIII.

(o) Augustin. serm. XIX. de verbis apostoli.

(p) Aug. serm. V. de verbis Domini.

(q) Aug. homil. XXV. ex L.

lo

le viuentibus nolo, abhorreo, detestor, dolori mihi est, non voluptati. Laudari autem a bene viuentibus si dicam nolo, mentior; si dicam volo, timeo, ne sim inanitatis appetentior quam soliditatis. Ergo quid dicam? Nec plene volo, nec plene nolo. Non plene volo, ne in laude humana pericliter; non plene nolo, ne ingrati sint, quibus prædico. Et in libro de *doctrina christiana* [r], vbi de eo genere dicendi loquitur, quod *grandis eloquentia* dicatur, ait: *Non sane, si dicenti crebrius & vehementius acclametur, ideo granditer putandus est dicere: Grande autem genus plerumque pondere suo voces premit, sed lacrimas exprimit.* Notatu dignum exemplum narrat effectus, quem vnus de suis ipsius sermonibus, certa quadam occasione recitatus, habuerit in auditorum animis. „Quum, *inquit*, apud *Cæsaream Mauritaniæ* populo dissuaderem pugnam ciuilem, vel potius plusquam ciuilem, quam cateruam vocabant: Neque enim ciues „tantummodo, verum etiam propinqui, fratres, postremo parentes ac filii, lapidibus inter se in duas partes diuisi, per aliquot dies continuos, & certo tempore anni solemniter dimicabant, & quisque vt quemque poterat, occidebat: Egi quidem granditer, quantum valui, vt tam crudele atque inueteratum malum de cordibus & moribus eorum auellerem pelleremque dicendo: Non tamen egisse aliquid me putaui, quum eos audirem acclamantes, sed quum flentes viderem. „Acclamationibus quippe se doceri & delectari, flecti autem „lacrimis indicabant. Quas vbi adspexi, inanem illam consuetudinem a patribus & auis longeque a maioribus traditam, „quæ pectora eorum hostiliter obsidebat, vel potius possidebat, deuictam, antequam reipsa id ostenderent, credidi. „Moxque sermone finito ad agendas Deo gratias corda atque „ora conuerti. Et ecce iam ferme octo vel amplius anni sunt „propitio Christo, ex quo illic nihil tale tentatum est.„ Hisce addit, esse & alia multa experimenta, quibus didicerit, homines, quid in eis fecerit sapientis granditas dictionis, non clamore potius, quam gemitu, aliquando etiam lacrimis, postremo vitæ mutatione, monstrasse. Vt adeo de pii huius patris sententia optima sermonis eiusque ornatus laus sit, si auditorum percellantur animi, si ad fletum commoueantur, si ad ob-

(r) Augustin. de doctrin. christ. lib. IV. c. XXIV.

sequium præstandum flectantur, quod maximarum acclamationum & plausuum gloriam longissime superet. Eodem modo magnus ille *Orientis* orator, CHRYSOSTOMVS, auditoribus suis sæpe adfirmat, non se ipsorum delectari plausibus, sed fructibus, quos in animis eorum suus producat sermo, dum nouos homines ipsos faciat. Alicubi hac de re ita loquitur [s]: *Magnas vobis ago gratias, quod cum animi alacritate habitos de precibus sermones exceperitis, quod beatum me reddideritis. Beatus quippe, qui narrat in aures audientium. Id mihi non ex plausibus laudibusue tantum, sed ex iis, quæ fieri a vobis cernebam, persuasum est. Quum enim, vt aduersus inimicos preces minime funderetis, vos cohortarer, ac dicerem, nos, dum id agimus, Deum irritare ac legibus eius alias contrarias ferre (dixit enim ipse,* orate pro inimicis, *as nos dum aduersus inimicos oramus, petimus ab eo, vt suam legem ipse dissoluat) quum igitur hac & talia dicerem, multos inter vos cernebam faciem percutientes & pectus, grauiter ingemiscentes, manus in cælum tendentes, veniam a Deo propter eiusmodi preces fusas postulantes. Tum vero ego sublatis in cælum oculis Deo gratias egi, quod tam cito vobis doctrinæ sermo fructum protulisset.* Et rursus alibi [t]: *Quid mihi laudes prosunt, quum vos in virtute facere progressus non videam? Quod vero mihi damnum oritur ex silentio auditorum, quum vestram augeri conspiciam pietatem? Laus quippe dicentis est non applausus, sed auditorum in pietate zelus & studium; non tumultus excitatus, quo tempore sermo auditur, sed studium ac diligentia,*

(s) Chrysost. homil. LVI. Quod non sit desperandum. tom. V. p. 742. (p. 664. edit. Francof. MDCXCVIII.) Πολλὰς ὑμῖν ἔχω χάριτας, ὅτι μετὰ προθυμίας τοὺς περὶ τῆς εὐχῆς ἐδέξασθε λόγους, ὅτι με μακάριον ἐποιήσατε. Μακάριος γὰρ ὁ λέγων εἰς ὦτα ἀκουόντων· οὐκ ἀπὸ τῶν κρότων καὶ τῶν ἐπαίνων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ὧν ποιοῦντας εἶδον, ἐπειδὴ ὅτε γὰρ ὑμῖν παρῄνουν μὴ κατεύχεσθαι τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἔλεγον ὅτι τὸν θεὸν παροξύνομεν τοῦτο ποιοῦντες, καὶ ἀντινομοθετοῦμεν αὐτῷ [αὐτὸς γὰρ εἶπεν, Εὔχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν, ἡμεῖς δὲ κατευχόμενοι τῶν ἐχθρῶν, ἀξιοῦμεν αὐτὸν τὸν ἑαυτοῦ λῦσαι νόμον] ὅτε οὖν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἔλεγον, πολλοὺς ἐν ὑμῖν εἶδον πρόσωπα τύπτοντας καὶ στήθη, στενάζοντας πικρῶς, εἰς τὸν οὐρανὸν τὰς χεῖρας ἀνατείνοντας, συγγνώμην αἰτοῦντας περὶ τῶν τοιούτων εὐχῶν· τότε δὴ καὶ ἐγὼ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνατείνας, ηὐχαρίστησα τῷ θεῷ, ὅτι οὕτω ταχέως ὁ λόγος διδασκαλίας τὸν καρπὸν ἡμῖν ἤνεγκε.

(t) Chrysostom. homil. XVI. ibid. p. 220. (p. 200. edit. Francof.) τί γάρ μοι τῶν ἐπαίνων ὄφελος, ὅταν ὑμᾶς μὴ θεάσωμαι προκόπτοντας κατ' ἀρετήν; τί δὲ μοι βλάβος ἐκ τῆς σιγῆς τῶν ἀκουόντων, ὅταν αὐξομένην ὑμῶν ἴδω τὴν εὐλάβειαν; ἔπαινος γὰρ τοῦ λέγοντος οὐχ ὁ κρότος, ἀλλ' ὁ περὶ τὴν εὐσέβειαν ζῆλος τῶν ἀκουόντων· οὐχ ὁ θόρυβος κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀκροάσεως, ἀλλ' ἡ σπουδὴ ἡ διαπαν-

qua

quæ omni tempore exhibetur, applausus ex ore simul egreditur, & in aërem diffusus interit; quod autem meliores fiant auditores, incorruptam & immortalem cum dicenti tum obtemperantibus mercedem adfert. Clamoris vestri commendatio illustriorem oratorem heic reddit: at animæ vestra pietas multam apud tribunal Christi doctori fiduciam acquirit. Itaque si quis eos, qui sermonem habent, diligat, non applausus sed vtilitatem diligat auditorum. Facile esset, plura alia huius generis loca e CHRYSOSTOMO transcribere, in quibus magnum istiusmodi plausuum auditorum contemtum, in comparatione cum obedientia eorum, declarat. Sed vnum duntaxat locum adhuc recitabimus, vbi omnes eos concionatores acriter reprehendit, qui, in sermonibus suis hunc solum sibi scopum præfixum habebant. *Multi* [u] *multa faciunt, vt in medio constituti longam extendant orationem: Et si plausus quidem a multitudine consequantur, quasi regnum adepti sint, gaudent: si vero cum silentio sermonem finierint, silentii tristitia fit illis gehenna molestior. Hoc ecclesias subuertit, quoniam neque vos sermonem audire quaritis compunctiuum, sed qui delectare sono valeat & verborum compositione, tamquam citharœdos & citharistas audientes. Et nos segniter & ærumnose facientes, vestras sequimur concupiscentias, quum sit opus eas excidere.* Et aliquanto post: *Hæc & nos patimur, verborum fucos conquirentes, & compositiones & elegantem iuncturam, vt delectemus, non prosimus. Consideramus, quomodo videamur admirabiles, non quomodo mores componamus. Credite mihi, ve-*

τὸς τοῦ χρόνου· ὁ κρότος ἐξῆλθεν ὁμοῦ τε τοῦ στόματος, καὶ εἰς ἀέρα διαχυθεὶς ἀπώλετο· τὸ δὲ βελτίονας γενέσθαι τοὺς ἀκούοντας, ἀγήρω καὶ ἀθάνατον φέρει τὸν μισθὸν καὶ τῷ λέγοντι, καὶ τοῖς πειθομένοις· ὁ τῆς βοῆς ὑμῶν ἔπαινος ἐνταῦθα τὸν λέγοντα ποιεῖ λαμπρὸν, ἡ δὲ τῆς ψυχῆς ὑμῶν εὐλάβεια πολλὴν ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ χριστοῦ δίδωσι παῤῥησίαν τῷ διδάξαντι· ὥστε εἴ τις τῶν λεγόντων ἐρᾷ, μὴ τῶν κρότων, ἀλλὰ τῆς ὠφελείας τῶν ἀκουόντων ἐράτω.

(u) Chrysostom. homil. XXX in acta. (p. 276. edit. Francof.) πολλὰ πολλοὶ πράττουσιν ὑπὲρ τοῦ εἰς μέσον στάντες μακρὸν ἀποτείνειν λόγον· κἂν μὲν κρότων τύχωσι τῶν ἀπὸ τοῦ πλήθους, γέγονεν αὐτοῖς τοῦτο βασιλείας ἴσον· ἂν δὲ μετὰ σιγῆς τὸν λόγον καταπαύσωσι, γεέννης δή που μᾶλλον αὐτοῖς χαλεπωτέρα κατέστη τῆς σιγῆς ἡ ἀθυμία· τοῦτο τὰς ἐκκλησίας ἀνέτρεψεν, ὅτι καὶ ὑμεῖς οὐ ζητεῖτε λόγον ἀκοῦσαι κατανυκτικὸν, ἀλλὰ τέρψαι δυνάμενον καὶ τῷ ψόφῳ, καὶ τῇ συνθέσει τῶν ῥημάτων, καθάπερ μελῳδῶν καὶ κιθαριστῶν ἀκούοντες, καὶ ἡμεῖς ψυχρῶς καὶ ταλαιπώρως ποιοῦντες, ὅτι ταῖς ἡμετέραις ἐπιθυμίαις ἑπόμεθα, δέον ἐκκόπτειν ταύτας. Paullo post: τοῦτο πάσχομεν καὶ ἡμεῖς, κάλλη λέξεων περιεργαζόμενοι, καὶ συνθήκας καὶ ἁρμονίας, ὅπως ἤσωμεν, οὐχ ὅπως ὠφελήσωμεν· ὅπως θαυμασθῶμεν, οὐχ ὅπως διδάξωμεν· ὅπως τέρψωμεν, οὐχ ὅπως κατανύξωμεν· ὅπως κρο-

tare debeamus. SOCRATES[c] idem de CHRYSOSTOMI homiliis refert, quando ait: *Quales fuerint eius conciones, seu quæ ab ipso editæ, seu quæ ex ore dicentis a scribis celeri & exercitata manu exceptæ sunt, quam illustres & ad alliciendos auditorum animos accommodatæ, nihil attinet nunc dicere.* Verum non omnes concionatores ita honorabant, sed eos duntaxat, qui eloquentiæ celebritate omnium maxime florebant. Nam de *Attico* obseruat SOZOMENVS[d], in concionibus extemporalibus mediocrem fuisse eum, adeo vt sermones eius minus digni visi sint notariis, qui exscriberentur. Horum notariorum alii ab ipso concionatore veniam habebant sermones excipiendi, adeoque publici erant notarii, ad hoc negotium constituti: alii autem priuatim suo quisque arbitratu id faciebant. Hæc differentia notatur ab EVSEBIO, quando ORIGENEM non nisi sexaginta iam habentem annos notariis sermones suos exscribere permisisse dicit, & a GREGORIO NAZIANZENO in oratione valedictoria, vbi inter alia sic ad cœtum suum loquitur: *Valete, sermonum meorum amatores, & cursus & concursiones, & calami [e] tam perspicui quam occulti.* Quibus verbis manifesto ad duo genera scribarum, qui sermones eius in ecclesia calamo exceperint, adludit. Publici notarii generatim veniam habebant, consentiente auctore, in lucem publicam edendi ea, quæ exscripsissent. Vbi concionatores dictata ab se recognoscere, & quæ a festinantibus scribis vel omissa vel perperam scripta, vel a se ipsis non satis accurate in repentinis & extemporalibus sermonibus pronuntiata essent, supplere & emendare solebant. Hoc ex iis liquido patet, quæ GREGORIVS MAGNVS [f], in præfatione in *Ezechielem* prophetam ait: *Homilias, quæ in beatum Ezechielem prophetam, vt coram populo loquebar, exceptæ sunt, multis curis irruentibus in abolitione reliqueram. Sed post annos octo, peten-*

(c) Socrat. lib. VI. c. IV. *ὁποῖοι δέ εἰσιν οἵ τε ἐκδοθέντες παρ' αὐτῦ λόγοι, καὶ οἱ λέγοντος αὐτῦ ὑπὸ τῶν ὀξυγράφων ἐκληφθέντες, ὅπως τε λαμπροί, καὶ τὸ ἐπαγωγὸν ἔχοντες, τί δεῖ νῦν λέγειν;*

(d) Sozom. lib. VIII. c. XXVII. *μέτριος πρὸς τὰς ἐπ' ἐκκλησίας λόγες, ὡς μήτε γραφῆς ἀξίας νομίζεσθαι τοῖς ἀκροαταῖς, μήτε παιδείας παντελῶς ἀμοίρας.*

(e) Nazianz. orat. XXXII. p. 528. *χαίρετε τῶν ἐμῶν λόγων ἐρασταί, καὶ δρόμοι καὶ συνδρομαί, καὶ γραφίδες φανεραὶ καὶ λανθάνουσαι.*

(f) Gregor. præfat. in Ezech.

tibus

tibus fratribus, notariorum schedulas requirere studui, easque fauente domino transcurrens, in quantum ab angustiis tribulationum licuit, emendaui. Ita rursus in epistola ad *Leonardum*, quam suæ in *Iob* expositioni præmisit, scribit: *Quamuis [g] eorum, quibus exponere compellebar, longe me vita transcenderet, iniuriosum tamen esse non credidi, si fluenta vsibus hominum plumbi fistula ministraret. Vnde mox eisdem coram positis fratribus priora libri sub oculis dixi; & quia tempus paullo vacantius reperi, posteriora tractando dictaui. Quumque mihi spatia largiora suppeterent, multa augens, pauca subtrahens, atque ita vt inuenta sint nonnulla, derelinquens ea, quæ me loquente excepta sub oculis fuerant, per libros emendando composui, quia & quum postrema dictarem, quo stilo prima dixeram, sollicite attendi.* Sæpius autem notarii publicabant, quæ calamo exceperant, auctore nec sciente nec consentiente. Cui tamquam clandestinæ agendi rationi nonnumquam obnuntiabant. Ita GAVDENTIVS sermones a notariis primum clam exceptos, deinde ab aliis imperfecte editos, pro suis se non agnoscere contestatur. *De illis [h] tractatibus*, inquit, *quos notariis, vt comperi, latenter adpositis, procul dubio interruptos & semiplenos otiosa quorumdam studia colligere præsumserunt, nihil ad me attinet. Mea iam non sunt, quæ constat præcipiti excipientium festinatione esse conscripta.* Et probabiliter ratio eiusdem querelæ in aliis quoque scriptoribus fuerit. Vtcumque autem est, magnam certe diligentiam & attentionem in istius æui auditoribus, magnamque reuerentiam & honorem doctoribus exhibitum arguit, quod pias eorum doctrinas & monitiones colligere ac conseruare tantopore adlaborauerint.

§. XXX.

Duæ animaduersiones a veteribus factæ in quosdam peruersos suos auditores. Primo, *In negligenets ac profanos auditores.*

ISTA in laudem ac honorem veterum auditorum iure suo dicuntur, neque vero diminutio bonæ eorum existimationis est, quod quidam alii illis temporibus fuerint (vti sunt quouis tempore) qui contrariam animi indolem prodiderunt, dum vel

(g) Id. præfat. in Iob.
(h) Gaudent. præfat. ad Beneuolum bibl. patr. tom. II. p. 3.

parum

parum aut nihil studii hac in re collocarunt, vel ex immoderato & imprudenti zelo religionem omnem in sermone posuerunt, de precibus aliisque diuini cultus partibus, sine sermone factis, contemtim loquentes. Hosce duos errores in contrariis extremis, alterum in excessu, in defectu alterum, reprehendendi occasionem veteres nonnumquam habebant, idque, pro eo ac decebat, faciebant acriter. Quamquam CHRYSOSTOMVS magnopere mirabatur, quod populus, quum in exilium abeuntem ipsum cerneret, in fletus prorumpens diceret, satius fuisse [i], solem radios subtrahere, quam ipsius os conticere; sæpe tamen cum dolore conqueri cogebatur de nonnullis, quod a religiosis conuentibus [k] se abstinerent, vix semel per annum in illis comparentes; De aliis, quod ibi inter se disputarent, omitterent, negligerent, aut negotia sæcula-

(i) Chrysost. epist. CXXV. ad Cyriacum. (tom. IV. opp. p. 764. ed. Francof.) καὶ ἔκλαιον θεωροῦντες ἡμᾶς ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἀπερχομένους· καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτοὺς, συνέφερεν, ἵνα ὁ ἥλιος συνέστειλε τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ, ἢ ἵνα τὸ στόμα Ἰωάννου ἐσιώπησε.

(k) Chrysost. homil. XLVI. in Lucian. martyr. tom. I. p. 597. (p. 528. edit. cit.) Ὅπερ χθὲς ἐδεδοίκειν ἐξέβη, καὶ τέλος ἔλαβε νῦν, καὶ τῆς ἑορτῆς ἀπελθούσης, καὶ τὸ πλῆθος ἡμῖν συναπεδήμησε, καὶ ἐλάττων ἡμῖν ὁ σύλλογος γέγονε· καὶ ᾔδειν μὲν τοῦτο συμβησόμενον πάντως· οὐ μὴν δὲ διὰ τοῦτο τῆς παραινέσεως ἀπέστην· εἰ γὰρ καὶ μὴ πάντες ἐπείσθησαν οἱ χθὲς ἀκούσαντες, ἀλλ' οὐδὲ πάντες ἠπείθησαν. *Quod hesterno die pertimescebam, euenit, & ad effectum iam perductum est; nempe vbi festum præteriit, simul etiam multitudo nobis abscessit, minorque nobis cœtus est factus. Atque hoc equidem prorsus euenturum sciebam, non tamen idcirco destiti a cohortatione: licet enim haud omnes morem gesserint, qui hesterna luce audierunt, non tamen omnes etiam non obtemperant.* Id. homil. XLVIII. in inscript. altaris tom. V. p. 648. (homil. LI. pag. 576. edit. Francof.) Τί τοῦτο; ὅσον προΐασιν ἡμῖν αἱ ἑορταὶ, τοσοῦτον καὶ αἱ συνάξεις ἐλάττους γίνονται· ἀλλὰ μὴ ῥᾳθυμῶμεν ἡμεῖς οἱ παρόντες· ἐλάττους μὲν γίνονται τῷ πλήθει, οὐκ ἐλάττους δὲ τῇ προθυμίᾳ· ἐλάττους τῷ ἀριθμῷ, οὐκ ἐλάττους δὲ τῷ πόθῳ· ἐλάττους γίνονται, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν, καὶ μάθωμεν, τίνες μὲν συνηθείᾳ, τίνες δὲ ἐπιθυμίᾳ θείων λογίων παραγίνονται δι' ἐνιαυσίου ἑορτῆς, τίνες ἐπιθυμίᾳ ἀκροάσεως πνευματικῆς. κ. τ. λ. *Quid hoc sibi vult? Quo nobis festa vlterius progrediuntur, eo minores collectæ fiunt: si multitudinem spectes; sin alacritatem. Ne tamen idcirco desides simus, qui adsumus: si quidem minores fiunt, animi non fiunt minores: numero fiunt minores, non adfectu. Porro idcirco minuuntur, vt qui in vobis probati sunt, manifesti fiant, & quinam ex consuetudine, quinam diuinorum eloquiorum cupiditate, quinam lectionis spiritualis desiderio ducti ad annuam vertitent solemnitatem sciamus, cetera.*

ria [*l*] eo tempore tractarent, efficerentque hac ratione, vt dæmon ille malignus, animas nactus otiosas & scopis mundatas, eis sese insinuet, & summa cum facilitate domum patentem ingrediatur; De aliis, quod ecclesiam conuerterent in theatrum [*m*], temere & frustra ad tempus eo venientes, & non nisi ad delectationem audientes, tandem vero recedentes vacui, nulla ex iis, quæ dicta sint, vtilitate percepta; De aliis denique, quod sermones ipsius verborum plausu extollerent, vita autem sua & factis nimium quantum deprimerent; de quibus plura audiuimus antea. Loco quodam eos maxime, qui conventum ecclesiæ deserebant, reprehendit exemplo *Iudæorum*, *Nonne*, inquiens, *videtis* [*n*] *Iudæos, Deo rebelles, qui spiritui sancto resistunt, duros illos ceruice? his omnino peiores sunt, qui non venerunt. Illis si dixerint sacerdotes, septem diebus ab operibus cessandum, vel decem, vel viginti, vel triginta, non contradicunt: tametsi quid illa vacatione molestius fieri potest? fores occludunt, nec ignem accendunt, nec aquam ferunt, neque aliud quidquam ad eiusmodi vsum adgredi illis permittitur: sed otio tamquam catena vinciuntur: & ne tum quidem contradicunt. At ego nihil tale dico, non impero, vt septem decemue diebus ab operibus abstineas, sed duas mihi diei horas vt commodes, reli-*

(*l*) Chrysost. homil. IV. de incomprehensibili Dei natura tom. I. p. 374. (p. 332. edit. Francof.) ὀ δέδοικας, μή ποτέ σου διαλεγομένου, ῥαθυμοῦντος, ὀλιγωροῦντος, δαίμων τις ἐκεῖθεν ἐπιπηδήσας σχολάζουσαν καὶ σεσαρωμένην εὑρὼν τὴν ψυχὴν, ἐπεισέλθοι μετὰ ἀδείας πολλῆς ἀθύρωτον τὴν οἰκίαν εὑρών.

(*m*) Chrysost. homil. II. ad popul. Antiochen. tom. I. p. 31. (p. 28. edit. cit.) οὐκ ἔστι θέατρον ἡ ἐκκλησία, ἵνα πρὸς τέρψιν ἀκούωμεν· ὠφεληθέντας ἐντεῦθεν ἀπιέναι χρὴ, κερδάναντάς τι πλέον καὶ μέγα, οὕτως ἀναχωρεῖν δεῖ. - - τί μοι τῶν κρότων ὄφελος κ. τ. λ. *Non est theatrum ecclesia, vt ad delectationem audiamus: adiutos hinc recedere oportet, lucratos quiddam amplius & magnum, sic recedere expedit. - - Quæ mihi horum plausuum vtilitas*, cetera. Vid. §. XXVII. sub litt. (g) pag. 190.

(*n*) Chrysost. homil. XVIII. de inscription. altaris tom. V. p. 648. (homil. LI. p. 580. edit. Francof.) οὐχ ὁρᾶτε τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς θεομάχους, τοὺς ἀντιπίπτοντας τῷ ἁγίῳ πνεύματι, τοὺς σκληροτραχήλους; τούτων δὲ οἱ μὴ παραγενόμενοι πάντων χείρους εἰσίν· ἐκείνοις ἐὰν εἴπωσιν οἱ ἱερεῖς ἑπτὰ ἡμέρας ἀργῆσαι, καὶ δέκα, καὶ εἴκοσι, καὶ τριάκοντα, οὐκ ἀντιλέγουσι· καίτοι τί τῆς ἀργίας ἐκείνης χαλεπώτερον; τὰς θύρας ἀποκλείουσι, καὶ οὔτε πῦρ καίουσιν, οὐχ ὕδωρ φέρουσιν, οὐκ ἄλλο τι πρὸς τὴν χρείαν τοιαύτην μεταχειρίζειν ἐφίενται - ἀλλ' ἔστιν ἅλυσις αὐτοῖς ἡ ἀργία, καὶ οὐδὲ οὕτως ἀντιλέγουσιν· ἐγὼ δὲ οὐδὲν τοιοῦτον λέγω, ὅτι ἑπτὰ ἡμέρας ἄργησον, οὐδὲ δέκα ἡμέρας, ἀλλὰ δύο μοι δάνεισον ὥρας τῆς ἡμέρας.

parum aut nihil ſtudii hac in re collocarunt, vel ex immoderato & imprudenti zelo religionem omnem in ſermone poſuerunt, de precibus aliiſque diuini cultus partibus, ſine ſermone factis, contemtim loquentes. Hoſce duos errores in contrariis extremis, alterum in exceſſu, in defectu alterum, reprehendendi occaſionem veteres nonnumquam habebant, idque, pro eo ac decebat, faciebant acriter. Quamquam CHRYSOSTOMVS magnopere mirabatur, quod populus, quum in exilium abeuntem ipſum cerneret, in fletus prorumpens diceret, ſatius fuiſſe [i], ſolem radios ſubtrahere, quam ipſius os conticere; ſæpe tamen cum dolore conqueri cogebatur de nonnullis, quod a religioſis conuentibus [k] ſe abſtinerent, vix ſemel per annum in illis comparentes; De aliis, quod ibi inter ſe diſputarent, omitterent, negligerent, aut negotia ſæcula-

(i) Chryſoſt. epiſt. CXXV. ad Cyriacum. (tom. IV. opp. p. 764. ed. Francof.) καὶ ἔκλαιον θεωροῦντες ἡμᾶς ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἀπερχομένους· καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτοὺς, συνέφερεν, ἵνα ὁ ἥλιος συνέστειλε τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ, ἢ ἵνα τὸ στόμα Ἰωάννου ἐσιώπησε.

(k) Chryſoſt. homil. XLVI. in Lucian. martyr. tom. I. p. 597. (p. 528. edit. cit.) Ὅπερ χθὲς ἐδεδοίκειν ἐξέβη, καὶ τέλος ἔλαβε νῦν, καὶ τῆς ἑορτῆς ἀπελθούσης, καὶ τὸ πλῆθος ἡμῖν συναπεδήμησε, καὶ ἐλάττων ἡμῖν ὁ σύλλογος γέγονε· καὶ ᾔδειν μὲν τοῦτο συμβησόμενον πάντως· οὐ μὴν δὲ διὰ τοῦτο τῆς παραινέσεως ἀπέστην· εἰ γὰρ καὶ μὴ πάντες ἐπείσθησαν οἱ χθὲς ἀκούσαντες, ἀλλ' οὐδὲ πάντες ἠπείθησαν. *Quod heſterno die pertimeſcebam, euenit, & ad effectum iam perductum eſt; nempe vbi feſtum præteriit, ſimul etiam multitudo nobis abſceſſit, minorque nobis cœtus eſt factus. Atque hoc equidem prorſus euenturum ſciebam, non tamen idcirco deſtiti a cohortatione: licet enim haud omnes morem geſſerint, qui heſterna luce audierunt, non tamen omnes etiam non obtemperant.* Id. homil. XLVIII. in inſcript. altaris tom. V. p. 648. (homil. LI. pag. 576. edit. Francof.) Τί τοῦτο; ὅσον προΐασιν ἡμῖν αἱ ἑορταὶ, τοσοῦτον καὶ αἱ συνάξεις ἐλάττους γίνονται· ἀλλὰ μὴ ῥᾳθυμῶμεν ἡμεῖς οἱ παρόντες· ἐλάττους μὲν γίνονται τῷ πλήθει, οὐκ ἐλάττους δὲ τῇ προθυμίᾳ· ἐλάττους τῷ ἀριθμῷ, οὐκ ἐλάττους δὲ τῷ πόθῳ· ἐλάττους γίνονται, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν, καὶ μάθωμεν, τίνες μὲν συνηθείᾳ, τίνες δὲ ἐπιθυμίᾳ θείων λογίων παραγίνονται δι' ἐνιαυσίου ἑορτῆς, τίνες ἐπιθυμίᾳ ἀκροάσεως πνευματικῆς. κ. τ. λ. *Quid hoc ſibi vult? Quo nobis feſta vlterius progrediuntur, eo minores collectæ fiunt: ſi multitudinem ſpectes; ſin alacritatem. Ne tamen idcirco deſides ſimus, qui adſumus: ſi quidem minores fiunt, animi non fiunt minores: numero fiunt minores, non adfectu. Porro idcirco minuuntur, vt qui in vobis probati ſunt, manifeſti fiant, & quinam ex conſuetudine, quinam diuinorum eloquiorum cupiditate, quinam lectionis ſpiritualis deſiderio ducti ad annuam vertitent ſolemnitatem ſciamus, cetera.*

ria [*l*] eo tempore tractarent, efficerentque hac ratione, vt dæmon ille malignus, animas nactus otiosas & scopis mundatas, eis sese insinuet, & summa cum facilitate domum patentem ingrediatur; De aliis, quod ecclesiam conuerterent in theatrum [*m*], temere & frustra ad tempus eo venientes, & non nisi ad delectationem audientes, tandem vero recedentes vacui, nulla ex iis, quæ dicta sint, vtilitate percepta; De aliis denique, quod sermones ipsius verborum plausu extollerent, vita autem sua & factis nimium quantum deprimerent; de quibus plura audiuimus antea. Loco quodam eos maxime, qui conventum ecclesiæ deserebant, reprehendit exemplo *Iudæorum*, *Nonne*, inquiens, *videtis* [*n*] *Iudæos, Deo rebelles, qui spiritui sancto resistunt, duros illos ceruice? his omnino peiores sunt, qui non venerunt. Illis si dixerint sacerdotes, septem diebus ab operibus cessandum, vel decem, vel viginti, vel triginta, non contradicunt: tametsi quid illa vacatione molestius fieri potest? fores occludunt, nec ignem accendunt, nec aquam ferunt, neque aliud quidquam ad eiusmodi vsum adgredi illis permittitur: sed otio tamquam catena vinciuntur: & ne tum quidem contradicunt. At ego nihil tale dico, non impero, vt septem decemue diebus ab operibus abstineas, sed duas mihi diei horas vt commodes, reli-*

(*l*) Chrysost. homil. IV. de incomprehensibili Dei natura tom. I. p. 374. (p. 332. edit. Francof.) ἐ δέδοικας, μή ποτέ σε διαλεγομένε, ῥᾳθυμεῦντος, ὀλιγωρεῦντος, δαίμων τις ἐκεῖθεν ἐπιπηδήσας σχολάζεσαν καὶ σεσαρωμένην εὑρὼν τὴν ψυχὴν, ἐπεισέλθοι μετὰ ἀδείας πολλῆς ἀθύρωτον τὴν οἰκίαν εὑρών.

(*m*) Chrysost. homil. II. ad popul. Antiochen. tom. I. p. 31. (p. 28. edit. cit.) ἐκ ἔστι θέατρον ἡ ἐκκλησία, ἵνα πρὸς τέρψιν ἀκέωμεν· ὠφεληθέντας ἐντεῦθεν ἀπιέναι χρὴ, κερδάναντάς τι πλέον καὶ μέγα, ἕτως ἀναχωρεῖν δεῖ. - - τί μοι τῶν κρότων ὄφελος κ. τ. λ. *Non est theatrum ecclesia, vt ad delectationem audiamus: adiutos hinc recedere oportet, lucratos quiddam amplius & magnum, sic recedere expedit. - - Quæ mihi horum plausuum vtilitas*, cetera. Vid. §. XXVII. sub litt. (g) pag. 190.

(*n*) Chrysost. homil. XVIII. de inscription. altaris tom. V. p. 648. (homil. LI. p. 580. edit. Francof.) ἐχ ὁρᾶτε τὲς Ἰεδαίες, τὲς θεομάχες, τὲς ἀντιπίπτοντας τῷ ἁγίῳ πνεύματι, τὲς σκληροτραχήλες; τέτων οἱ μὴ παραγενόμενοι πάντων χεῖρες εἰσίν· ἐκείνοις ἐὰν εἴπωσιν οἱ ἱερεῖς ἑπτὰ ἡμέρας ἀργῆσαι, καὶ δέκα, καὶ εἴκοσι, καὶ τριάκοντα, ἐκ ἀντιλέγεσι· καί τοι τί τῆς ἀργίας ἐκείνης χαλεπώτερον; τὰς θύρας ἀποκλείεσι, καὶ ἔτε πῦρ καίεσιν, ἐχ ὕδωρ φέρεσιν, ἐκ ἄλλο τι πρὸς τὴν χρείαν τοιαύτην μεταχειρίζειν ἐφίενται· ἀλλ' ἔσω ἅλυσις αὐτοῖς ἡ ἀργία, καὶ ἐδὲ ἕτως ἀντιλέγεσιν· ἐγὼ δὲ ἐδὲν τοιῦτον λέγω, ὅτι ἑπτὰ ἡμέρας ἄργησον, ἐδὲ δέκα ἡμέρας, ἀλλὰ δύο μοι δάνεισον ὥρας τῆς ἡμέρας,

parum aut nihil ſtudii hac in re collocarunt, vel ex immoderato & imprudenti zelo religionem omnem in ſermone poſuerunt, de precibus aliiſque diuini cultus partibus, ſine ſermone factis, contemtim loquentes. Hoſce duos errores in contrariis extremis, alterum in exceſſu, in defectu alterum, reprehendendi occaſionem veteres nonnumquam habebant, idque, pro eo ac decebat, faciebant acriter. Quamquam CHRYSOSTOMVS magnopere mirabatur, quod populus, quum in exilium abeuntem ipſum cerneret, in fletus prorumpens diceret, ſatius fuiſſe [i], ſolem radios ſubtrahere, quam ipſius os conticere; ſæpe tamen cum dolore conqueri cogebatur de nonnullis, quod a religioſis conuentibus [k] ſe abſtinerent, vix ſemel per annum in illis comparentes; De aliis, quod ibi inter ſe diſputarent, omitterent, negligerent, aut negotia ſæcula-

(i) Chryſoſt. epiſt. CXXV. ad Cyriacum. (tom. IV. opp. p. 764. ed. Francof.) *καὶ ἔκλαιον θεωροῦντες ἡμᾶς ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἀπερχομένους· καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτοὺς, συνέφερεν, ἵνα ὁ ἥλιος συνέστειλε τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ, ἢ ἵνα τὸ στόμα Ἰωάννου ἐσιώπησε.*

(k) Chryſoſt. homil. XLVI. in Lucian. martyr. tom. I. p. 597. (p. 528. edit. cit.) *Ὅπερ χθὲς ἐδεδοίκειν ἐξέβη, καὶ τέλος ἔλαβε νῦν, καὶ τῆς ἑορτῆς ἀπελθούσης, καὶ τὸ πλῆθος ἡμῖν συναπεδήμησε, καὶ ἐλάττων ἡμῖν ὁ σύλλογος γέγονε· καὶ ᾔδειν μὲν τοῦτο συμβησόμενον πάντως· οὐ μὴν δὲ διὰ τοῦτο τῆς παραινέσεως ἀπέστην· εἰ γὰρ καὶ μὴ πάντες ἐπείσθησαν οἱ χθὲς ἀκούσαντες, ἀλλ᾽ οὐδὲ πάντες ἠπείθησαν. Quod heſterno die pertimeſcebam, euenit, & ad effectum iam perductum eſt; nempe vbi feſtum præteriit, ſimul etiam multitudo nobis abſceſſit, minorque nobis cœtus eſt factus. Atque hoc equidem prorſus euenturum ſciebam, non tamen idcirco deſtiti a cohortatione: licet enim haud omnes morem geſſerint, qui heſterna luce audierunt, non tamen omnes etiam non obtemperant.* Id. homil. XLVIII. in inſcript. altaris tom. V. p. 648. (homil. LI. pag. 576. edit. Francof.) *Τί τοῦτο; ὅσον προΐασιν ἡμῖν αἱ ἑορταὶ, τοσοῦτον καὶ αἱ συνάξεις ἐλάττους γίνονται· ἀλλὰ μὴ ῥαθυμῶμεν ἡμεῖς οἱ παρόντες· ἐλάττους μὲν γίνονται τῷ πλήθει, οὐκ ἐλάττους δὲ τῇ προθυμίᾳ· ἐλάττους τῷ ἀριθμῷ, οὐκ ἐλάττους δὲ τῷ πόθῳ· ἐλάττους γίνονται, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν, καὶ μάθωμεν, τίνες μὲν συνηθείᾳ, τίνες δὲ ἐπιθυμίᾳ θείων λογίων παραγίνονται δι᾽ ἐνιαυσίαν ἑορτῆς, τίνες ἐπιθυμίᾳ ἀκροάσεως πνευματικῆς.* κ. τ. λ. *Quid hoc ſibi vult? Quo nobis feſta vlterius progrediuntur, eo minores collectæ fiunt: ſi multitudinem ſpectes; ſin alacritatem. Ne tamen idcirco deſides ſimus, qui adſumus: ſi quidem minores fiunt, animi non fiunt minores: numero fiunt minores, non adfectu. Porro idcirco minuuntur, vt qui in vobis probati ſunt, manifeſti fiant, & quinam ex conſuetudine, quinam diuinorum eloquiorum cupiditate, quinam lectionis ſpiritualis deſiderio ducti ad annuam vertitent ſolemnitatem ſciamus, cetera.*

ria

ria [*l*] eo tempore tractarent, efficerentque hac ratione, vt dæmon ille malignus, animas nactus otiosas & scopis mundatas, eis sese insinuet, & summa cum facilitate domum patentem ingrediatur; De aliis, quod ecclesiam conuerterent in theatrum [*m*], temere & frustra ad tempus eo venientes, & non nisi ad delectationem audientes, tandem vero recedentes vacui, nulla ex iis, quæ dicta sint, vtilitate percepta; De aliis denique, quod sermones ipsius verborum plausu extollerent, vita autem sua & factis nimium quantum deprimerent; de quibus plura audiuimus antea. Loco quodam eos maxime, qui conventum ecclesiæ deserebant, reprehendit exemplo *Iudæorum*, *Nonne*, inquiens, *videtis* [*n*] *Iudæos, Deo rebelles, qui spiritui sancto resistunt, duros illos ceruice? his omnino peiores sunt, qui non venerunt. Illis si dixerint sacerdotes, septem diebus ab operibus cessandum, vel decem, vel viginti, vel triginta, non contradicunt: tametsi quid illa vacatione molestius fieri potest? fores occludunt, nec ignem accendunt, nec aquam ferunt, neque aliud quidquam ad eiusmodi vsum adgredi illis permittitur: sed otio tamquam catena vinciuntur: & ne tum quidem contradicunt. At ego nihil tale dico, non impero, vt septem decemue diebus ab operibus abstineas, sed duas mihi diei horas vt commodes, reli-*

(*l*) Chrysost. homil. IV. de incomprehensibili Dei natura tom. I. p. 374. (p. 332. edit. Francof.) ὀ δέδοικας, μή ποτέ σȣ διαλεγομένȣ, ῥαθυμȣ̃ντος, ὀλιγωρȣ̃ντος, δαίμων τις ἐκεῖθεν ἐπιπηδήσας σχολάζȣσαν καὶ σεσαρωμένην εὑρὼν τὴν ψυχὴν, ἐπεισέλθοι μετὰ ἀδείας πολλῆς ἀθύρωτον τὴν οἰκίαν εὑρών.

(*m*) Chrysost. homil. II. ad popul. Antiochen. tom. I. p. 31. (p. 28. edit. cit.) ὀκ ἔςι θέατρον ἡ ἐκκλησία, ἵνα πρὸς τέρψιν ἀκȣ́ωμεν· ὠφεληθέντας ἐντεῦθεν ἀπιέναι χρὴ, κερδάναντάς τι πλέον καὶ μέγα, ὅτως ἀναχωρεῖν δεῖ. - - τί μοι τῶν κρότων ὄφελος κ. τ. λ. *Non est theatrum ecclesia, vt ad delectationem audiamus: adiutos hinc recedere oportet, lucratos quiddam amplius & magnum, sic recedere expedit. - - Quæ mihi horum plausuum vtilitas,* cetera. Vid. §. XXVII. sub litt. (g) pag. 190.

(*n*) Chrysost. homil. XVIII. de inscription. altaris tom. V. p. 648. (homil. LI. p. 580. edit. Francof.) ὀχ ὁρᾶτε τȣ̀ς Ιȣδαίȣς, τȣ̀ς θεομάχȣς, τȣ̀ς ἀντιπίπτοντας τῷ ἁγίῳ πνεύματι, τȣ̀ς σκληροτραχήλȣς; τȣ́των οἱ μὴ παραγενόμενοι πάντων χείρȣς εἰσίν· ἐκείνοις ἐὰν εἴπωσιν οἱ ἱερεῖς ἑπτὰ ἡμέρας ἀργῆσαι, καὶ δέκα, καὶ εἴκοσι, καὶ τριάκοντα, ὀκ ἀντιλέγȣσι· καί τοι τί τῆς ἀργίας ἐκείνης χαλεπώτερον; τὰς θύρας ἀποκλείȣσι, καὶ ὅτε πῦρ καίȣσιν, ὀχ ὕδωρ φέρȣσιν, ὀκ ἄλλο τι πρὸς τὴν χρείαν τοιαύτην μεταχειρίζειν ἐφίενται - ἀλλ᾽ ἔςιν ἅλυσις αὐτοῖς ἡ ἀργία, καὶ ὀδὲ ὅτως ἀντιλέγȣσιν· ἐγὼ δὲ ὀδὲν τοιȣ̃τον λέγω, ὅτι ἑπτὰ ἡμέρας ἄργησον, ὀδὲ δέκα ἡμέρας, ἀλλὰ δύο μοι δάνεισον ὥρας τῆς ἡμέρας,

 quas

fequium præftandum flectantur, quod maximarum acclamationum & plaufuum gloriam longiffime fuperet. Eodem modo magnus ille *Orientis* orator, CHRYSOSTOMVS, auditoribus fuis fæpe adfirmat, non fe ipforum delectari plaufibus, fed fructibus, quos in animis eorum fuus producat fermo, dum nouos homines ipfos faciat. Alicubi hac de re ita loquitur [*s*]: *Magnas vobis ago gratias, quod cum animi alacritate habitos de precibus fermones exceperitis, quod beatum me reddideritis. Beatus quippe, qui narrat in aures audientium. Id mihi non ex plaufibus laudibufue tantum, fed ex iis, quæ fieri a vobis cernebam, perfuafum eft. Quum enim, vt aduerfus inimicos preces minime funderetis, vos cohortarer, ac dicerem, nos, dum id agimus, Deum irritare ac legibus eius alias contrarias ferre (dixit enim ipfe,* orate pro inimicis, *as nos dum aduerfus inimicos oramus, petimus ab eo, vt fuam legem ipfe diffoluat) quum igitur hæc & talia dicerem, multos inter vos cernebam faciem percutientes & pectus, grauiter ingemifcentes, manus in cælum tendentes, veniam a Deo propter eiufmodi preces fufas poftulantes. Tum vero ego fublatis in cælum oculis Deo gratias egi, quod tam cito vobis doctrinæ fermo fructum protuliffet.* Et rurfus alibi [*t*]: *Quid mihi laudes profunt, quum vos in virtute facere progreffus non videam? Quod vero mihi damnum oritur ex filentio auditorum, quum veftram augeri confpiciam pietatem? Laus quippe dicentis eft non applaufus, fed auditorum in pietate zelus & ftudium; non tumultus excitatus, quo tempore fermo auditur, fed ftudium ac diligentia,*

(*s*) Chryfoft. homil. LVI. Quod non fit defperandum. tom. V. p. 742. (p. 664. edit. Francof. MDCXCVIII.) Πολλὰς ὑμῖν ἔχω χάριτας, ὅτι μετὰ προθυμίας τὰς περὶ τῆς εὐχῆς ἐδέξασθε λόγους, ὅτι με μακάριον ἐποιήσατε. Μακάριος γὰρ ὁ λέγων εἰς ὦτα ἀκουόντων· ἐκ ἀπὸ τῶν κρότων καὶ τῶν ἐπαίνων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ὧν ποιῦντας εἶδον, ἐπείσθην· ὅτε γὰρ ὑμῖν παρῄνουν μὴ κατεύχεσθαι τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἔλεγον ὅτι τὸν θεὸν παροξύνομεν τῦτο ποιῦντες, καὶ ἀντινομοθετῦμεν αὐτῷ [αὐτὸς γὰρ εἶπεν, Εὔχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν, ἡμεῖς δὲ κατευχόμενοι τῶν ἐχθρῶν, ἀξιῦμεν αὐτὸν τὸν ἑαυτῦ λῦσαι νόμον] ὅτε ἦν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἔλεγον, πολλὰς ἐν ὑμῖν εἶδον πρόσωπα τύπτοντας καὶ στήθη, στενάζοντας πικρῶς, εἰς τὸν ὀρανὸν τὰς χεῖρας ἀνατείνοντας, συγγνώμην αἰτῦντας περὶ τῶν τοιέτων εὐχῶν· τότε δὴ καὶ ἐγὼ τὰς ὀφθαλμὰς εἰς τὸν ὀυρανὸν ἀνατείνας, ηὐχαρίστησα τῷ θεῷ, ὅτι ὅτω ταχέως ὁ λόγος διδασκαλίας τὸν καρπὸν ἡμῖν ἤνεγκε.

(*t*) Chryfoftom. homil. XVI. ibid. p. 220. (p. 200. edit. Francof.) τί γάρ μοι τῶν ἐπαίνων ὄφελος, ὅταν ὑμᾶς μὴ θεάσωμαι προκόπτοντας κατ' ἀρετήν; τί δέ μοι βλάβος ἐκ τῆς σιγῆς τῶν ἀκκόντων, ὅταν αὐξομένην ὑμῶν ἴδω τὴν εὐλάβειαν; ἔπαινος γὰρ τῦ λέγοντος ἐχ ὁ κρότος, ἀλλ' ὁ περὶ τὴν εὐσέβειαν ζῆλος τῶν ἀκόντων· ἐχ ὁ θόρυβος κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀκροάσεως, ἀλλ' ἡ σπουδὴ ἡ διαπαν-

qua

quae omni tempore exhibetur, applausus ex ore simul egreditur, & in aërem diffusus interit; quod autem meliores fiant auditores, incorruptam & immortalem cum dicenti tum obtemperantibus mercedem adfert. Clamoris vestri commendatio illustriorem oratorem heic reddit: at animae vestrae pietas multam apud tribunal Christi doctori fiduciam acquirit. Itaque si quis eos, qui sermonem habent, diligat, non applausus sed vtilitatem diligat auditorum. Facile esset, plura alia huius generis loca e CHRYSOSTOMO transcribere, in quibus magnum istiusmodi plausuum auditorum contemtum, in comparatione cum obedientia eorum, declarat. Sed vnum duntaxat locum adhuc recitabimus, vbi omnes eos concionatores acriter reprehendit, qui, in sermonibus suis hunc solum sibi scopum praefixum habebant. *Multi [u] multa faciunt, vt in medio constituti longam extendant orationem: Et si plausus quidem a multitudine consequantur, quasi regnum adepti sint, gaudent: si vero cum silentio sermonem finierint, silentii tristitia fit illis gehenna molestior. Hoc ecclesias subuertit, quoniam neque vos sermonem audire quaeritis compunctiuum, sed qui delectare sono valeat & verborum compositione, tamquam citharoedos & citharistas audientes. Et nos segniter & aerumnose facientes, vestras sequimur concupiscentias, quum sit opus eas excidere.* Et aliquanto post: *Haec & nos patimur, verborum fucos conquirentes, & compositiones & elegantem iuncturam, vt delectemus, non prosimus. Consideramus, quomodo videamur admirabiles, non quomodo mores componamus. Credite mihi, ve-*

τὸς τοῦ χρόνου· ὁ κρότος ἐξῆλθεν ὁμοῦ τε τοῦ στόματος, καὶ εἰς ἀέρα διαχυθεὶς ἀπώλετο· τὸ δὲ βελτίους γενέσθαι τοὺς ἀκούοντας, ἀγήρω καὶ ἀθάνατον φέρει τὸν μισθὸν καὶ τῷ λέγοντι, καὶ τοῖς πειθομένοις· ὁ τῆς βοῆς ὑμῶν ἔπαινος ἐνταῦθα τὸν λέγοντα ποιεῖ λαμπρόν, ἡ δὲ τῆς ψυχῆς ὑμῶν εὐλάβεια πολλὴν ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ δίδωσι παῤῥησίαν τῷ διδάξαντι· ὥστε εἴ τις τῶν λεγόντων ἐρᾷ, μὴ τῶν κρότων, ἀλλὰ τῆς ὠφελείας τῶν ἀκουόντων ἐράτω.

(u) Chrysostom. homil. XXX in acta. (p. 276. edit. Francof.) πολλὰ πολλοὶ πράττουσιν ὑπὲρ τοῦ εἰς μέσον στάντες μακρὸν ἀποτείνειν λόγον· κἂν μὲν κρότων τύχωσι τῶν ἀπὸ τοῦ πλήθους, γέγονεν αὐτοῖς τοῦτο βασιλείας ἴσον· ἂν δὲ μετὰ σιγῆς τὸν λόγον καταπαύσωσι, γεέννης δή τι μᾶλλον αὐτοῖς χαλεπωτέρα κατέστη τῆς σιγῆς ἡ ἀθυμία· τοῦτο τὰς ἐκκλησίας ἀνέτρεψεν, ὅτι καὶ ὑμεῖς οὐ ζητεῖτε λόγον ἀκοῦσαι κατανυκτικόν, ἀλλὰ τέρψαι δυνάμενον καὶ τῷ ψόφῳ, καὶ τῇ συνθέσει τῶν ῥημάτων, καθάπερ μελῳδῶν καὶ κιθαριστῶν ἀκούοντες, καὶ ἡμεῖς ψυχρῶς καὶ ταλαιπώρως ποιοῦντες, ὅτι ταῖς ὑμετέραις ἐπιθυμίαις ἑπόμεθα, δέον ἐκκόπτειν ταύτας. Paullo post: τοῦτο πάσχομεν καὶ ἡμεῖς, κάλλη λέξεων περιεργαζόμενοι, καὶ συνθήκας καὶ ἁρμονίας, ὅπως ἥσωμεν, οὐχ ὅπως ὠφελήσωμεν· ὅπως θαυμασθῶμεν, οὐχ ὅπως διδάξωμεν· ὅπως τέρψωμεν, οὐχ ὅπως κατανύξωμεν· ὅπως κρο-

ra dico, dum mihi applauditur dicenti, per ipsum quidem tempus humanum aliquid patior (cur enim non verum fatear?) & gestio & exsulto. Postquam domum ingressus, plausores nihil adiutos esse cogitauero: & si quid profecisse debebant, per plausum & laudes amisisse, doleo, gemo & lugeo: & tamquam omnia temere dixerim, sic adficior, & mihimet ipsi dico: Quæ mihi sudorum vtilitas, quum auditores ex sermonibus nostris lucrari nihil velint? Et frequenter legem ponere cogitaui, quæ plausus prohiberet, & cum silentio congruaque tranquillitate nos audire persuaderet. Ex quibus verbis apparet, *Chrysostomum* hanc consuetudinem penitus abrogatam ex ecclesia cupiisse, quod vani & ambitiosi ingenii homines tam frequenter ea abuterentur, nihil aliud spectantes, nisi vt multitudinis applausum obtinerent. Quem in finem nonnumquam subornabant, qui sibi in ecclesia applauderent, quemadmodum de *Paulo Samosatensi* patres concilii *Antiocheni* [x] conqueruntur. Nonnumquam etiam de materiis abstrusioribus ita loqui adfectabant, vt nec populus nec ipsimet intelligerent, tantummodo vt imperitæ multitudinis

τηθῶμεν, καὶ ἐπαίνε τυχόντες ἀπέλθωμεν, ἐχ ὅπως τὰ ἤθη ῥυθμίσωμεν· πιστεύσατέ μοι, ἐκ ἄλλως λέγω· ἐπειδὰν λέγων κροτῶμαι, παρ' αὐτὸν μὲν καιρὸν ἀνθρώπινόν τι πάσχω· τί γὰρ ἐκ ἄν τις εἴποι τὸ ἀληθές; καὶ γάννυμαι, καὶ διαχέομαι· ἐπειδὰν δὲ ἀπελθὼν οἴκαδε ἐννοήσω τὰς κροτήσαντας ἐδὲν ὠφεληθέντας, ἀλλ' εἴ τι καὶ ὠφεληθῆναι ἔδει, ὑπὸ τῶ κρότε καὶ τῶν ἐπαίνων ἀπολωλεκότας, ὀδυνῶμαι, καὶ στένω, καὶ δακρύω, καὶ ὡς εἰκῇ πάντα εἰρηκὼς, ἕτω διάκειμαι, καὶ πρὸς ἐμαυτὸν λέγω· τί μοι τὸ ὄφελος τῶν ἱδρώτων, τῶν ἀκκόντων ἐκ ἐθελόντων καρπῶσθαί τι παρὰ τῶν λόγων τῶν παρ' ἡμῶν; καὶ πολλάκις ἐνενόησα θεῖναι νόμον τὸν κωλύοντα τὰς κρότας, καὶ πείθοντα μετὰ σιγῆς ὑμᾶς ἀκροᾶσθαι καὶ τῆς προσηκέσης εὐταξίας.

(x) Ap. Euseb. lib. VII. c. XXX. τοῖς μὴ ἐπαινῦσι, μηδὲ ὥσπερ ἐν τοῖς θεάτροις καλασείεσι ταῖς ὀθόναις, μηδ' ἐκβοῶσί τε καὶ ἀναπηδῶσι κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν στασιώταις ἀνδράσι τε καὶ γυναίοις ἀκόσμως ἕτως ἀκροωμένοις· τοῖς δ' ἐν ὡς ἐν οἴκῳ θεῶ σεμνοπρεπῶς καὶ εὐτάκτως ἀκέεσιν, ἐπιτιμῶν καὶ ἐνυβρίζων. - - ὃς δὲ εἰς αὐτὸν ψάλλοντες καὶ ἐγκωμιάζοντες ἐν τῷ λαῷ, ἄγγελον τὸν ἀσεβῆ διδάσκαλον ἑαυτῶν ἐξ ἐρανῶ καταληλυθέναι λέγεσι· καὶ ταῦτα ἐ κωλύει, ἀλλὰ καὶ λεγομένοις πάρεστιν ὁ ὑπερήφανος. *Eos qui non laudarent, nec, vt in theatris fieri solet, oraria concuterent, neque vna cum fautoribus ipsius, viris ac mulierculis, indecore auscultantibus, exclamarent atque exsilirent; sed cum grauitate ac modestia, sicut in domo Dei decet, audirent, increpabat & contumeliis adficiebat. - - Illi, qui in eius honorem psalmos canunt, & coram populo eum deprædicant: ipsum, quem impietatis doctorem habuerunt, angelum esse dicunt, e cælo delapsum. Atque hæc ille omnium hominum superbissimus non prohibet; sed interest ipse, quum dicuntur.*

ad-

admirationem sibi conciliarent, quæ, vti HIERONYMVS [y] hac ipsa in caussa queritur, id maxime solet admirari, quod nescit. Quam ob caussam omnes pii concionatores dabant operam, vt sollicitam ingeniorum haberent rationem; &, siue applausum obtinerent, siue non obtinerent, vtiliter, & quantum fieri posset, ad captum & intelligentiam auditorum suorum accommodate, dicerent; omnique diuinæ eloquentiæ vi congruisque ædificandi ac persuadendi artibus adhibitis, ad obedientiam & cælestium rerum desiderium illos flecterent. Quo sine successum & euentum sermonum suorum, quantumlibet eloquentium & auribus iucundorum, non meliorem futurum existimabant, quam sermonis prophetæ, qui deploratur *Ezechielis* XXXIII, 32. *Et eis quasi carmen musicum, quod suaui dulcique sono canitur: & audiunt verba tua, & non faciunt ea.*

§. XXIX.

Scripto exceptæ ab auditoribus sacræ olim conciones.

VNVM restat, cuius heic mentio, respectu habito ad auditores, facienda est, quia studium ac diligentiam, quam in attendendo sermonibus concionatorum adhibuerint, perspicue indicat: Nimirum, quod multi eorum artem scribendi celeriter didicerint, (*Græci* eos appellant ὀξυγράφυς & ταχυγράφυς) vt sermones celebrium concionatorum, prout haberentur, ad verbum scripto possent excipere. Hac ratione nonnulli eorum sermones extemporales ad posteritatem transmissi sunt, qui alias vna cum oratore fuissent exstincti. Vti de quibusdam ORIGENIS concionibus, quas senex ad populum habuit, antea ex EVSEBIO [a] notatum est. Eamdem obseruationem de suis ipsius concionibus in psalmos habet AVGVSTINVS [b], *Placuit*, inquiens, *fratribus, non tantum aure & corde, sed & stilo excipienda, quæ dicimus: Vt non auditorem tantum sed & lectorem cogi-*

(y) Hieron. epist. II. ad Nepotian. Verba voluere, & celeritate dicendi apud imperitum vulgus admirationem sui facere, indoctorum hominum est. Attrita frons interpretatur sæpe, quod nescit, & quum aliis persuaserit, sibi quoque vsurpat scientiam.

(a) Euseb. lib. VI. c. XXXVI. & Pamphil. apol. pro Origen. citat. §. XI. sub litt. (q) (r) pag. 144.

(b) Aug. in psalm. LI. p. 201. (p. 496. edit. Basil. MDLXIX.)

tare debeamus. SOCRATES[c] idem de CHRYSOSTOMI homiliis refert, quando ait: *Quales fuerint eius conciones, seu quæ ab ipso editæ, seu quæ ex ore dicentis a scribis celeri & exercitata manu exceptæ sunt, quam illustres & ad alliciendos auditorum animos accommodatæ, nihil attinet nunc dicere.* Verum non omnes concionatores ita honorabant, sed eos duntaxat, qui eloquentiæ celebritate omnium maxime florebant. Nam de *Attico* obseruat SOZOMENVS[d], in concionibus extemporalibus mediocrem fuisse eum, adeo vt sermones eius minus digni visi sint notariis, qui exscriberentur. Horum notariorum alii ab ipso concionatore veniam habebant sermones excipiendi, adeoque publici erant notarii, ad hoc negotium constituti: alii autem priuatim suo quisque arbitratu id faciebant. Hæc differentia notatur ab EVSEBIO, quando ORIGENEM non nisi sexaginta iam habentem annos notariis sermones suos exscribere permisisse dicit, & a GREGORIO NAZIANZENO in oratione valedictoria, vbi inter alia sic ad cœtum suum loquitur: *Valete, sermonum meorum amatores, & cursus & concursiones, & calami [e] tam perspicui quam occulti.* Quibus verbis manifesto ad duo genera scribarum, qui sermones eius in ecclesia calamo exceperint, adludit. Publici notarii generatim veniam habebant, consentiente auctore, in lucem publicam edendi ea, quæ exscripsissent. Vbi concionatores dictata ab se recognoscere, & quæ a festinantibus scribis vel omissa vel perperam scripta, vel a se ipsis non satis accurate in repentinis & extemporalibus sermonibus pronuntiata essent, supplere & emendare solebant. Hoc ex iis liquido patet, quæ GREGORIVS MAGNVS [f], in præfatione in *Ezechielem* prophetam ait: *Homilias, quæ in beatum Ezechielem prophetam, vt coram populo loquebar, exceptæ sunt, multis curis irruentibus in abolitione reliqueram. Sed post annos octo, peten-*

(c) Socrat. lib. VI. c. IV. *ὁποῖοι δέ εἰσιν οἵ τε ἐκδοθέντες παρ' αὐτοῦ λόγοι, καὶ οἱ λέγοντος αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ὀξυγράφων ἐκληφθέντες, ὅπως τε λαμπροὶ, καὶ τὸ ἐπαγωγὸν ἔχοντες, τί δεῖ νῦν λέγειν;*

(d) Sozom. lib. VIII. c. XXVII. *μέτριος πρὸς τοὺς ἐπ' ἐκκλησίας λόγους, ὡς μήτε γραφῆς ἀξίους νομίζεσθαι τοῖς ἀκροαταῖς, μήτε παιδείας παντελῶς ἀμοίρους.*

(e) Nazianz. orat. XXXII. p. 528. *χαίρετε τῶν ἐμῶν λόγων ἐρασταὶ, καὶ δρόμοι καὶ συνδρομαὶ, καὶ γραφίδες φανεραὶ καὶ λανθάνουσαι.*

(f) Gregor. præfat. in Ezech. ...

tibus

tibus fratribus, notariorum schedulas requirere studui, easque fauente domino transcurrens, in quantum ab angustiis tribulationum licuit, emendaui. Ita rursus in epistola ad *Leonardum*, quam suæ in *Iob* expositioni præmisit, scribit: *Quamuis [g] eorum, quibus exponere compellebar, longe me vita transcenderet, iniuriosum tamen esse non credidi, si fluenta vsibus hominum plumbi fistula ministraret. Vnde mox eisdem coram positis fratribus priora libri sub oculis dixi; & quia tempus paullo vacantius reperi, posteriora tractando dictaui. Quumque mibi spatia largiora suppeterent, multa augens, pauca subtrahens, atque ita vt inuenta sint nonnulla, derelinquens ea, quæ me loquente excepta sub oculis fuerant, per libros emendando composui, quia & quum postrema dictarem, quo stilo prima dixeram, sollicite attendi.* Sæpius autem notarii publicabant, quæ calamo exceperant, auctore nec sciente nec consentiente. Cui tamquam clandestinæ agendi rationi nonnumquam obnuntiabant. Ita GAVDENTIVS sermones a notariis primum clam exceptos, deinde ab aliis imperfecte editos, pro suis se non agnoscere contestatur. *De illis [h] tractatibus*, inquit, *quos notariis, vt comperi, latenter adpositis, procul dubio interruptos & semiplenos otiosa quorumdam studia colligere præsumserunt, nihil ad me attinet. Mea iam non sunt, quæ constat præcipiti excipientium festinatione esse conscripta.* Et probabiliter ratio eiusdem querelæ in aliis quoque scriptoribus fuerit. Vtcumque autem est, magnam certe diligentiam & attentionem in istius æui auditoribus, magnamque reuerentiam & honorem doctoribus exhibitum arguit, quod pias eorum doctrinas & monitiones colligere ac conseruare tantopore adlaborauerint.

§. XXX.

Duæ animaduersiones a veteribus factæ in quosdam peruersos suos auditores. Primo, *In negligenets ac profanos auditores.*

ISTA in laudem ac honorem veterum auditorum iure suo dicuntur, neque vero diminutio bonæ eorum existimationis est, quod quidam alii illis temporibus fuerint (vti sunt quouis tempore) qui contrariam animi indolem prodiderunt, dum vel

(g) Id. præfat. in Iob.
(h) Gaudent. præfat. ad Beneuolum bibl. patr. tom. II. p. 3.

parum

parum aut nihil ſtudii hac in re collocarunt, vel ex immoderato & imprudenti zelo religionem omnem in ſermone poſuerunt, de precibus aliiſque diuini cultus partibus, ſine ſermone factis, contemtim loquentes. Hoſce duos errores in contrariis extremis, alterum in exceſſu, in defectu alterum, reprehendendi occaſionem veteres nonnumquam habebant, idque, pro eo ac decebat, faciebant acriter. Quamquam CHRYSOSTOMVS magnopere mirabatur, quod populus, quum in exilium abeuntem ipſum cerneret, in fletus prorumpens diceret, ſatius fuiſſe [i], ſolem radios ſubtrahere, quam ipſius os conticere; ſæpe tamen cum dolore conqueri cogebatur de nonnullis, quod a religioſis conuentibus [k] ſe abſtinerent, vix ſemel per annum in illis comparentes; De aliis, quod ibi inter ſe diſputarent, omitterent, negligerent, aut negotia ſæcula-

(*i*) Chryſoſt. epiſt. CXXV. ad Cyriacum. (tom. IV. opp. p. 764. ed. Francof.) *καὶ ἔκλαιον θεωροῦντες ἡμᾶς ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἀπερχομένους· καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτοὺς, συνέφερεν, ἵνα ὁ ἥλιος συνέστειλε τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ, ἢ ἵνα τὸ στόμα Ἰωάννου ἐσιώπησε.*

(*k*) Chryſoſt. homil. XLVI. in Lucian. martyr. tom. I. p. 597. (p. 528. edit. cit.) *Ὅπερ χθὲς ἐδεδοίκειν ἐξέβη, καὶ τέλος ἔλαβε νῦν, καὶ τῆς ἑορτῆς ἀπελθούσης, καὶ τὸ πλῆθος ἡμῖν συναπεδήμησε, καὶ ἐλάττων ἡμῖν ὁ σύλλογος γέγονε· καὶ ᾔδειν μὲν τοῦτο συμβησόμενον πάντως· οὐ μὴν δὲ διὰ τοῦτο τῆς παραινέσεως ἀπέστην· εἰ γὰρ καὶ μὴ πάντες ἐπείσθησαν οἱ χθὲς ἀκούσαντες, ἀλλ' οὐδὲ πάντες ἠπείθησαν. Quod heſterno die pertimeſcebam, euenit, & ad effectum iam perductum eſt; nempe vbi feſtum præteriit, ſimul etiam multitudo nobis abſceſſit, minorque nobis cœtus eſt factus. Atque hoc equidem prorſus euenturum ſciebam, non tamen idcirco deſtiti a cohortatione: licet enim haud omnes morem geſſerint, qui heſterna luce audierunt, non tamen omnes etiam non obtemperant.* Id. homil. XLVIII. in inſcript. altaris tom. V. p. 648. (homil. LI. pag. 576. edit. Francof.) *Τί τοῦτο; ὅσον προΐασιν ἡμῖν αἱ ἑορταὶ, τοσοῦτον καὶ αἱ συνάξεις ἐλάττους γίνονται· ἀλλὰ μὴ ῥᾳθυμῶμεν ἡμεῖς οἱ παρόντες· ἐλάττους μὲν γίνονται τῷ πλήθει, οὐκ ἐλάττους δὲ τῇ προθυμίᾳ· ἐλάττους τῷ ἀριθμῷ, οὐκ ἐλάττους δὲ τῷ πόθῳ· ἐλάττους γίνονται, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν, καὶ μάθωμεν, τίνες μὲν συνηθείᾳ, τίνες δὲ ἐπιθυμίᾳ θείων λογίων παραγίνονται δι' ἐνιαυσίου ἑορτῆς, τίνες ἐπιθυμίᾳ ἀκροάσεως πνευματικῆς. κ. τ. λ. Quid hoc ſibi vult? Quo nobis feſta vlterius progrediuntur, eo minores collectæ fiunt: ſi multitudinem ſpectes; ſin alacritatem. Ne tamen idcirco deſides ſimus, qui adſumus: ſi quidem minores fiunt, animi non fiunt minores: numero fiunt minores, non adfectu. Porro idcirco minuuntur, vt qui in vobis probati ſunt, manifeſti fiant, & quinam ex conſuetudine, quinam diuinorum eloquiorum cupiditate, quinam lectionis ſpiritualis deſiderio ducti ad annuam vertitent ſolemnitatem ſciamus, cetera.*

ria

ria [*l*] eo tempore tractarent, efficerentque hac ratione, vt dæmon ille malignus, animas nactus otiosas & scopis mundatas, eis sese insinuet, & summa cum facilitate domum patentem ingrediatur; De aliis, quod ecclesiam conuerterent in theatrum [*m*], temere & frustra ad tempus eo venientes, & non nisi ad delectationem audientes, tandem vero recedentes vacui, nulla ex iis, quæ dicta sint, vtilitate percepta; De aliis denique, quod sermones ipsius verborum plausu extollerent, vita autem sua & factis nimium quantum deprimerent; de quibus plura audiuimus antea. Loco quodam eos maxime, qui conventum ecclesiæ deserebant, reprehendit exemplo *Iudæorum*, *Nonne*, inquiens, *videtis* [*n*] *Iudæos, Deo rebelles, qui spiritui sancto resistunt, duros illos ceruice? his omnino peiores sunt, qui non venerunt. Illis si dixerint sacerdotes, septem diebus ab operibus cessandum, vel decem, vel viginti, vel triginta, non contradicunt: tametsi quid illa vacatione molestius fieri potest? fores occludunt, nec ignem accendunt, nec aquam ferunt, neque aliud quidquam ad eiusmodi vsum adgredi illis permittitur: sed otio tamquam catena vinciuntur: & ne tum quidem contradicunt. At ego nihil tale dico, non impero, vt septem decemue diebus ab operibus abstineas, sed duas mihi diei horas vt commodes, reli-*

(*l*) Chrysost. homil. IV. de incomprehensibili Dei natura tom. I. p. 374. (p. 332. edit. Francof.) *ὃ δέδοικας, μή ποτέ σε διαλεγομένε, ῥᾳθυμῆντος, ὀλιγωρῆντος, δαίμων τις ἐκεῖθεν ἐπιπηδήσας σχολάζεσαν καὶ σεσαρωμένην εὑρὼν τὴν ψυχὴν, εἰσέλθοι μετὰ ἀδείας πολλῆς ἀθύρωτον τὴν οἰκίαν εὑρών.*

(*m*) Chrysost. homil. II. ad popul. Antiochen. tom. I. p. 31. (p. 28. edit. cit.) *ὐκ ἔςι θέατρον ἡ ἐκκλησία, ἵνα πρὸς τέρψιν ἀκέωμεν· ὠφεληθέντας ἐντεῦθεν ἀπιέναι χρὴ, κερδάναντάς τι πλέον καὶ μέγα, ὕτως ἀναχωρεῖν δεῖ. - - τί μοι τῶν κρότων ὄφελος κ. τ. λ. Non est theatrum ecclesia, vt ad delectationem audiamus: adiutos hinc recedere oportet, lucratos quiddam amplius & magnum, sic recedere expedit. - - Quæ mihi horum plausuum vtilitas,* cetera. Vid. §. XXVII. sub litt. (g) pag. 190.

(*n*) Chrysost. homil. XVIII. de inscription. altaris tom. V. p. 648. (homil. LI. p. 580. edit. Francof.) *ὐχ ὁρᾶτε τὺς Ἰυδαίυς, τὺς θεομάχυς, τὺς ἀντιπίπτοντας τῷ ἁγίῳ πνεύματι, τὺς σκληροτραχήλυς; τύτων οἱ μὴ παραγενόμενοι πάντων χείρυς εἰσίν· ἐκείνοις ἐὰν εἴπωσιν οἱ ἱερεῖς ἑπτὰ ἡμέρας ἀργῆσαι, καὶ δέκα, καὶ εἴκοσι, καὶ τριάκοντα, ὐκ ἀντιλέγυσι· καί τοι τί τῆς ἀργίας ἐκείνης χαλεπώτερον; τὰς θύρας ἀποκλείυσι, καὶ ὔτε πῦρ καίυσιν, ὐχ ὕδωρ φέρυσιν, ὐκ ἄλλο τι πρὸς τὴν χρείαν τοιαύτην μεταχειρίζειν ἐφίενται - ἀλλ᾽ ἔςιν ἅλυσις αὐτοῖς ἡ ἀργία, καὶ ὐδὲ ὕτως ἀντιλέγυσιν· ἐγὼ δὲ ὐδὲν τοιῦτον λέγω, ὅτι ἑπτὰ ἡμέρας ἄργησον, ὐδὲ δέκα ἡμέρας, ἀλλὰ δύο μοι δάνεισον ὥρας τῆς ἡμέρας,*

quas ipse tibi habeas, & ne hanc quidem mensuram mihi tribuis. Immo vero mihi ne commodes duas horas, sed tibi ipsi, vt ex oratione patrum aliquam consolationem percipias, vt benedictionibus plenus recedas, vt omni ex parte securus abeas, vt spiritualibus acceptis armis inuictus diabolo & inexpugnabilis fias. Quid iucundius, quaeso, quam heic versari? Si enim totos dies heic transigere necesse esset, quid praeclarius? quid tutius? vbi tot sunt fratres, vbi spiritus sanctus, vbi medius Iesus, & pater eius? qualem aliam talem congregationem quaeris? qualem aliam senatum? qualem conuentum? Tot bonis referta est mensa, tot lectio scripturae, tot benedictiones, tot ipsi congressus: & tu aliam conuersationem & colloquia spectas? quanam autem venia dignus censebere? AMBROSIVS similem in modum eos, qui confabulationibus tempus in ecclesia terebant, exemplo redarguit [o] gentilium. *An quidquam est indignius,* inquit, *quam oracula diuina circumstrepi, ne audiantur, ne credantur, ne reuelentur? circumsonare sacramenta confusis vocibus, quum gentiles idolis suis reuerentiam tacendo deferant?* CAESARIVS episcopus *Arelatensis* hac de re ita loquitur [p]: *Qui in ecclesia ineptis & incongruis fabulis occupatur, quasi venenum & gladium reliquis hominibus ingerere, vel praebere cognoscitur, dum verbum Dei nec ipse audit, nec alios audire permittit. Qui enim talis est, & pro sua & pro aliorum destructione in die iudicii redditurus est rationem.* ORIGENES [q] & alii quidam istis hominibus narrant, sua ipsorum praxi, qua alia in re vtantur, ipsos redargui: Nam o-

καὶ τὰς λοιπὰς αὐτὸς ἔχε· καὶ οὐδὲ τοῦτό μοι τὸ μέτρον εἰσφέρεις· μᾶλλον δὲ μὴ ἐμοὶ δανείσῃς τὰς δύο ὥρας, ἀλλ᾽ ἑαυτῷ· ἵνα παράκλησίν τινα εὐχῆς δέξῃ πατέρων, ἵνα εὐλογιῶν πεπληρωμένος ἀναχωρήσῃς, ἵνα πανταχόθεν ἀσφαλὴς ἀπέλθῃς, ἵνα τὰ ὅπλα λαβὼν τὰ πνευματικὰ ἀκαταγώνιστος γένῃ καὶ ἀχείρωτος τῷ διαβόλῳ· τί ἥδιον, εἰπέ μοι, τῆς ἐνταῦθα διαγωγῆς; εἰ γὰρ διημερεύειν ἐνταῦθα ἐχρῆν, τί σεμνότερον; τί ἀσφαλέστερον, ὅπου ἀδελφοὶ τοσοῦτοι, ὅπου τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπου Ἰησοῦς μέσος, καὶ ὁ τούτου πατήρ, ποίαν ἑτέραν ζητεῖς συναγωγὴν τοιαύτην; ποῖον ἕτερον βουλευτήριον; ποίαν σύνοδον; τοσαῦτα ἀγαθὰ ἐν τῇ τραπέζῃ, ἐν τῇ ἀκροάσει, ἐν ταῖς εὐλογίαις, ἐν ταῖς εὐχαῖς, ἐν ταῖς συνουσίαις· καὶ σὺ πρὸς ἑτέρας βλέπεις διατριβάς, καὶ ποίαν ἔχεις συγγνώμην;

(*o*) Ambros. de virgin. lib. III.

(*p*) Caesar. Arelat. homil. XXXIV. (bibl. patr. max. tom. VIII. p. 853. h. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

(*q*) Orig. homil. XIII. in Exod. tom. I. p. 102. (p. 63. b. edit. Paris. MDCIIII.) Nostis, qui diuinis mysteriis interesse consuestis, quomodo, quum suscipitis corpus domini, cum omni cautela & veneratione seruatis, ne ex eo parum quid decidat, ne consecrati muneris aliquid dilabatur. Reos enim

mnem

mnem cautelam & venerationem eos adhibere erga corpus *CHRISTI* in facra eucharistia; neque vero minoris piaculi esse, verbum Dei contemtim habere, quam ipsius corpus; adeoque illos non minus in verbi quam corporis contemtu reos futuros. Hunc in modum hominibus demonstrabant, quanta reverentia verbi diuini prædicationi deberetur, peccatum & periculum istorum abusuum illis apud animum proponendo, quod possent incurrere, si erga illud debita veneratione vti prætermitterent.

§. XXXI.

Et deinde *in immoderatos zelatores, omnem religionem in concione ponentes.*

AB altera parte non minorem dabant operam, vt homines contra superstitionem in altero extremo præmunirent. Erat enim quædam aberratio in excessu, æque ac defectu, reverentiæ erga sermones. Nonnulli vana superstitione & intemperato studio sermonum ita ducebantur, vt ceteras diuini cultus partes vniuersas inutiles & nihil significantes iudicarent, nisi sermo quidam illis esset additus. Isti homines sua habebant argumenta, quibus sententiam suam tuebantur, quæ proponit, ad eaque respondet CHRYSOSTOMVS [r] in hunc modum: „Cur, inquiunt, ingredior ecclesiam, si non audio aliquem „verba facientem? Hoc, ait CHRYSOSTOMVS, omnia perdi-„dit & corrupit. Quid enim opus est aliquo, qui verba faciat

vos creditis, & recte creditis, si quid inde per negligentiam decidat. Quod si circa corpus eius conseruandum tanta vtimini cautela, & merito vtimini: quomodo putatis minoris esse piaculi, verbum Dei neglexisse, quam corpus eius?

Augustin. homil. XXVI. ex L. Interrogo vos, fratres vel sorores, dicite mihi, quid vobis plus esse videtur, verbum Dei an corpus Christi? Si verum vultis respondere, hoc vtique dicere debetis, quod non sit minus verbum Dei quum corpus Christi. Et ideo quanta sollicitudine obseruamus, quando nobis corpus Christi ministratur, vt nihil ex ipso de nostris manibus in terram cadat: tanta sollicitudine obseruemus, ne verbum Dei, quod nobis erogatur, dum aliquid aut cogitamus, aut loquimur, de corde nostro pereat. Quia non minus reus erit, qui verbum Dei negligenter audierit, quam ille, qui corpus Christi in terram cadere negligentia sua permiserit.

(r) Chrysostom. hom. III. in 2 Thess. p. 1502. (p. 381. edit. Francof.) *τί εἰσέρχομαί, φησιν, εἰ μὴ ἀκούω τινὸς ὁμιλοῦντος; τοῦτο πάντα ἀπόλωλε καὶ διέφθειρε*

„et ſermonem habeat? Ex noſtra ſocordia hoc vſu venit. Quid „enim opus eſt ſermone? Omnia ſunt dilucida & recta, quæ „ſunt in diuinis ſcripturis; manifeſta ſunt, quæcumque ſunt ne„ceſſaria. Sed quoniam eſtis auditores delectationis, propter„ea hæc etiam quæritis. Nam dic, quæſo, quo orationis faſtu „dicebat *Paulus*? Sed tamen conuertit orbem terræ. Quo„nam autem *Petrus*, qui erat illitteratus? At neſcio inquit, „quæ ſita ſunt inſcripturis. Quare? Num enim *Hebraica*, num „*Romana*, num alia lingua dicta ſunt? Annon *Græce* dicun„tur? Sed obſcure, inquit. Quænam ea obſcuritas, dic, quæ„ſo? Annon ſunt hiſtoriæ? Noſtine, quæ ſunt clara & dilu„cida, vt de iis, quæ ſunt obſcura, perconteris? Hiſtoriæ in„numerabiles ſunt in ſcripturis. Dic mihi vnam ex illis. Sed „non dicis. Prætextus hæc ſunt & verba. Licet, inquit, eadem „audire quotidie. Quid vero, dic quæſo, in theatris non ea„dem audis? In ſtadiis & equorum curriculis non eadem vi„des? Res autem omnes non ſunt eædem? Non idem ſol ſem„per oritur? Non iiſdem vtimur alimentis? vellem autem ex „te ſciſcitari, quoniam eadem dicis te audire quotidie. Dic „mihi, cuius prophetæ eſt locus, qui fuit lectus? & cuius a„poſtoli, aut cuius epiſtolæ? Sed non potes dicere, immo vi„deris audire noua quædam & aliena. Atque quando vis qui„dem te dedere otio & ſocordiæ, eadem eſſe dicis. Quando „autem fueris interrogatus, ita es adfectus, vt qui numquam

τί γὰρ χρεία ὁμιλητῶ; ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ῥαθυμίας αὕτη ἡ χρεία γέγονε· Διὰ τί γὰρ ὁμιλίας χρεία; πανταςαφῆ καὶ εὐθέα τὰ παρὰ ταῖς θείαις γραφαῖς· πάντα τὰ ἀναγκαῖα δῆλα· ἀλλ' ἐπειδὴ τέρψεώς ἐςε ἀκροαταὶ, διὸ τῦτο καὶ ταῦτα ζητεῖτε· εἰπὲ γάρ μοι, ποίῳ κόμπῳ λόγυ Παῦλος ἔλεγεν; ἀλλ' ὅμως τὴν οἰκεμένην ἐπέςρεψε· ποίῳ δὲ Πέτρος ὁ ἀγράμματος; ἀλλ' ὐκ οἶδα, φησι, τὰ ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς κείμενα· διὰ τί ὐκ οἶδας; μὴ γὰρ Ἑβραϊςί; μὴ γὰρ Ῥωμαϊςί; μὴ γὰρ ἑτερογλώσσως εἴρηται; ὐχὶ Ἑλληνιςὶ λέγεται; ἀλλ' ἀσαφῶς, φησι· ποῖον ἀσαφὲς, εἰπέ μοι; ὐχὶ ἱςορίαι εἰσί; τὰ γὰρ σαφῆ οἶδας, ἵνα περὶ τῶν ἀσαφῶν ἐρωτήσῃς· μυρίαι ἱςορίαι εἰσὶν ἐν ταῖς γραφαῖς· εἰπέ μοι μίαν ἐξ ἐκείνων ἀλλ' ὐκ ἐρεῖς· πρόφασις ταῦτα καὶ λόγοι· καθ' ἡμέραν, φησὶ, τὰ αὐτά ἐςιν ἀκέειν· τί δὲ εἰπέ μοι, ἐν τοῖς θεάτροις ὐ τὰ αὐτὰ ἀκέεις; ἐν ταῖς ἱπποδρομίαις ὐ τὰ αὐτὰ ὁρᾷς; τὰ δὲ πράγματα πάντα ὐ τὰ αὐτά ἐςιν; ὁ δὲ ἥλιος ὐχ ὁ αὐτὸς ἀεὶ ἀνατέλλει; τροφαῖς δὲ ὐ ταῖς αὐταῖς χρώμεθα; ἐβυλόμην σε πυθέσθαι, εἰπειδὴ τὰ αὐτὰ λέγεις ἀκέειν καθ' ἑκάςην ἡμέραν· εἰπέ μοι, ποία προφήτυ ἐςὶ τὸ χωρίον τὸ ἀναγνωσθὲν, καὶ ποία ἀποςόλυ, ἢ ποίας ἐπιςολῆς; ἀλλ' ὐκ ἂν ἔχοις εἰπεῖν, ἀλλὰ δοκεῖς ξένων ἀκέειν· ὅταν μὲν ἂν ῥαθυμῆσαι θέλῃς, τὰ αὐτὰ λέγεις εἶναι·

audi-

„audiueris. Si ſunt eadem, oporteret eadem ſcire. Tu au-„tem ignoras. Dignæ ſunt res præſentes, quæ lugeantur, in-„quam, & defleantur, quod fruſtra laborat, qui cudit argen-„tum; hoc maxime oportet attendere, quod ſint eadem, „quoniam nullum vobis laborem exhibemus, neque peregri-„na aliqua, diuerſaque & immutata dicimus. Quid vero? quo-„niam illa eadem eſſe dicitis? noſtra autem non ſunt eadem, „ſed ſemper noua dicimus & peregrina, eiſne attenditis? Ne-„quaquam. Sed ſi dixerimus, Cur ne hæc quidem retinetis? „Semel, inquit, audimus, & quomodo fieri poteſt, vt retinea-„mus. Si dixerimus, Cur illa non attenditis? ſemper dicun-„tur eadem, & vndique ſunt hæc verba ſocordiæ & prætextus.„ Ita ſanctus ille pater immoderatum eorum zelum redarguit, qui verbi Dei prædicationem ſcripturarum lectioni opponebant, huic agendi rationi vel obſcuritatem vel plenam tædio earumdem rerum repetitionem prætexentes, quum tamen fanatica quædam nouitatis adfectatio, & commentitius ſcepticiſmus, atque vitioſum vacationis a religioſis conuentibus deſiderium omnis oppoſitionis eorum fundamentum exſiſteret.

§. XXXII.

Quemadmodum homines tractati fuerint, quibus ſermones concionatorum iuſto longiores viſi.

VNVM tantummodo ſupereſt de hoc argumento obſervandum, nimirum, Quod, vti fuerunt, quibus concionatorum ſermones non ſatis crebri vel iuſto breuiores eſſe viderentur; ita alii fuerint, qui eos quererentur iuſto eſſe longiores, conventum ante, quam ſermo finiretur, deſerere parati. Nonnulli canones admodum ſeuere in eiuſmodi auditores defini-

ὅταν δὲ ἐρωτηθῇς, ὡς οὐδέποτε ἀκήκοας διάκεισαι· εἰ τὰ αὐτά ἐστιν, ἐχρῆν αὐτὰ εἰδέναι· σὺ δὲ ἀγνοεῖς· θρήνων ἄξια τὰ παρόντα, θρήνων καὶ ὀδυρμῶν, ὅτι εἰς κενὸν ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ· ταύτῃ μάλιστα ἐχρῆν προσέχειν, ὅτι τὰ αὐτά ἐστιν, ὅτι οὐδένα παρέχομεν ὑμῖν πόνον, οὐδὲ ξένα τινὰ καὶ ἐνηλλαγμένα λέγομεν· τί οὖν; ἐπειδὴ ἐκεῖνα τὰ αὐτὰ λέγεις εἶναι, τὰ δὲ ἡμέτερα οὐ τὰ αὐτά ἐστιν, ἀεὶ ξένα λέγομεν, τούτοις προσέχετε; οὐδαμῶς· ἀλλ᾽ ἂν μὲν εἴπωμεν, διὰ τί οὐδὲ ταῦτα κατέχετε; ἅπαξ, φησὶν, ἀκούομεν, καὶ πῶς ἔνι κατασχεῖν; ἂν εἴπωμεν, ἐκείνοις διὰ τί οὐ προσέχετε; φατε, ἀεὶ τὰ αὐτὰ λέγεται· καὶ πάντοθεν ῥᾳθυμίας καὶ σκήψεως τὰ ῥήματα.

unt. Concilium *Carthaginenſe* quartum [s] tales excommunicari iubet. Alii autem mitius agunt, ſatis habentes, ſi auditores ſuos ſui officii admonuerint, & nonnumquam ingenioſis artibus & delectabilibus apologis ad detinendum eos vtentes; nonnumquam etiam oſtia occludi iubentes, vſque dum omnia eſſent finita. Quod ſpeciatim de *Cæſario Arelatenſi* a vitæ illius ſcriptore [t] memoriæ proditum eſt. CHRYSOSTOMVS hanc materiam paullo diſtinctius conſiderat. Imbecillitati eorum aliquid indulget, qui vſque ad longioris ſermonis finem in eccleſia durare nequeant: & quum multi ſermones longiores quam breuiores audire malint, ita rem inſtituendam eſſe putat, vt vtriſque fiat ſatis. „Quoniam, inquit [u], non„numquam accidit, vt tanto in populo ſint imbecilles non„nulli, qui ſermonis prolixitatem adſequi minime poſſunt, ad „hoc eos ſtatui cohortari, vt quum audierint, quantum cape„re poſſunt, & cum acceptis iis, quæ ſufficiunt illis, receſſe„rint (nemo quippe vetat, neque cogit, vt vltra, quam vires „ipſorum ferant, heic maneant) ne nobis ante tempus fi„niendi ſermonem neceſſitatem imponant. Nam tu qui„dem expletus es: ſed frater tuus adhuc eſurit: & „tu eorum, quæ dicta ſunt, copia ebrius es: ſed frater tuus „adhuc ſitit. Neque tuam imbecillitatem grauet ille plura co„gendo ſuſcipere, quam ipſius vires ferant: neque cupiditatem

(s) Concil. Carthagin. IV. can. XXIV. Sacerdote verbum faciente in eccleſia, qui egreſſus de auditorio fuerit, excommunicetur.

(t) Cyprian. vit. Cæſar. c. XII. Sæpiſſime oſtia, lectis euangeliis, occludi iuſſit; donec propitio Deo ipſi gratularentur, ea coërcitione ſe profeciſſe, qui ſolebant eſſe fugitiui. Vid. Cæſar. homil. XII. tot.

(u) Chryſoſtom. homil. LX. Dæmones non gubernare mundum tom. V. p. 784. (homil. LXIII. p. 701. edit. Francof.) ἐπειδὴ συμβαίνει εἶναί τινας καὶ ἀσθενεῖς ἐν δήμῳ τοσούτῳ, ἀδυνατοῦντας παρακολουθῆσαι τῷ μήκει τοῦ λόγου, ἐκεῖνο αὐτοῖς παραινέσαι βούλομαι· ἀκούσαντας ὅσα δύνανται δέξασθαι, καὶ τὰ ἀρκοῦντα λαβόντας ἀναχωρῆσαι [οὐδεὶς ὁ κωλύων, οὐδὲ βιαζόμενος πέρα τῆς οἰκείας μένειν δυνάμεως] τὸν μέντοι λόγον μὴ ἀναγκαζέτωσαν πρὸ τοῦ καιροῦ καὶ τῆς οἰκείας ὥρας συστέλλεσθαι· ἐνεπλήσθης γὰρ σύ· ἀλλ' ἀδελφός σου ἔτι πεινᾷ· καὶ σὺ μεθύεις τῷ πλήθει τῶν εἰρημένων, ἀλλ' ὁ ἀδελφός σου ἔτι διψᾷ, μήτε ἐκεῖνος συντριβέτω τὴν ἀσθένειαν, ἀναγκάζων πλείω τῆς οἰκείας δέξασθαι δυνάμεως· μήτε σὺ ἐπηρέαζε τῇ ἐκείνου ἐπιθυμίᾳ κωλύων ἅπαν, ὅσον δύναται δέξασθαι, λαβεῖν· τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἐξω-

cius

„eius vexes prohibendo, ne totum, quod capere poteſt, ad„mittat. Hoc & in profanis fit menſis: alii citius, alii „tardius explentur, & neque illos hi reprehendunt, ne„que hos illi condemnant. Verum illic quidem cito re„cedere laudabile eſt; heic vero cito recedere non laudabile „eſt, ſed venia dignum. Illic tardius ceſſare vituperio ac „reprehenſioni obnoxium; hic vero tardius recedere laudem „& commendationem parit maximam. Quid ita? quod illic „quidem tarditas ex ingluuie naſcatur: heic vero ex ſpirituali „cupiditate ſacroque appetitu conſtantia concilietur & pati„entia.„ In hunc modum ſanctus ille pater controuerſiam de longis & breuibus concionibus decidit, & prudenter inter firmos ac infirmos auditores diſtinguit, illos laudans, hoſce non condemnans; & ſermonum ſuorum prolixitatem ſine vtriusque partis offenſione quodammodo excuſans. Simili modo & ego longitudinem huius capitis lectoribus meis iam excuſo. Si qui ſunt, quos ſua voluptas trahit ad cognoſcenda omnia, quæ ad conciones veterum ſpectant, integrum illud legent, neque forte iuſto longius eſſe iudicabunt; quorum autem non adeo acris eſt appetitus, illi ſuo arbitratu ſtrictim percurrere illud poſſunt, atque vſui ſuo accommodare, ſeligendo illas partes, quæ ipſorum palato maxime ſapiunt, faciuntque ad eorum inſtitutionem. Atque ita diſſertationi noſtræ de concionibus veterum imponimus finem.

θιν γίνεται τραπεζῶν· οἱ μὲν θᾶττον, οἱ δὲ βραδύτερον ἐμπίπλανται, καὶ ὅτε οὗτοι ἐγκαλοῦσιν ἐκείνοις, ὅτε ἐκεῖνοι τούτων καταγινώσκουσιν· ἀλλ' ἐκεῖ μὲν τὸ ταχύτερον ἀποστῆναι, ἐγκώμιον· ἐνταῦθα δὲ τὸ ταχύτερον ἀποστῆναι, οὐκ ἐγκώμιον, ἀλλὰ συγγνώμης ἄξιον· ἐκεῖ τὸ βραδύτερον παύσασθαι, κατηγορία καὶ μέμψις· ἐνταῦθα τὸ βραδύτερον ἀποστῆναι, ἔπαινος καὶ εὐφημία μεγίστη· τί δήποτε; ὅτι ἐκεῖ μὲν ἐξ ἀδηφαγίας ἡ βραδύτης γίνεται· ἐνταῦθα δὲ ἐξ ἐπιθυμίας πνευματικῆς καὶ θείας ὀρέξεως ἡ παραμονὴ καὶ ἡ καρτερία συνίσταται.

LIBRI

LIBRI DECIMI QVARTI

CAPVT QVINTVM

DE PRECIBVS PRO CATECHVMENIS, ENERGVMENIS, COMPETENTIBVS ET POENITENTIBVS.

§. I.

Preces in antiqua ecclesia non ante, sed post sermonem, fieri solitæ.

FINITO sermone, statim publicæ preces ecclesiæ inchoabantur, non ante. Antiquis enim temporibus diuini cultus ordo ab hodiernæ ecclesiæ ordine paullum discrepabat. Nam olim publicæ preces maximam partem post concionem fiebant. Hoc expressis verbis IVSTINVS MARTYR in *apologia* sua adfirmat, vbi cultum christianorum die dominica describit. Primum scripturas legi dicit, deinde antistitem orationem habere, qua populum instruat; sub hæc consurgere communiter omnes, & precationes [*a*] profundere; hisque peractis panem offerri & vinum in eucharistia, & præpositum itidem preces & gratiarum actiones fundere, & populum fauste acclamare, dicentem, Amen. CHRYSOSTOMVS id quoque alicubi [*b*] adserit: *Post exhortationem*, inquiens, *statim preces fiunt.* Et alio loco [*c*]: *Post admonitionem preces quoque subiungit* (Paulus) *non solum sermones, sed etiam in litteris. Opus est enim & consilio & precibus. Propterea nos quoque prius consulentes* (videlicet sermone) *tunc pro vobis preces fundimus, & hoc sciunt, qui sunt sacris initiati mysteriis.* Vt adeo, quando CHRYSOSTOMVS vel alii quidam de precibus, sermoni præmissis, loquuntur, intelligendi sint vel de breui ista salutatione, qua sacerdos sub cuiuslibet officii exordium vtebatur, dicens: *Pax vobiscum*, populo respondere: *Et cum spiritu tuo;* Vel de breui quadam concionatoris pre-

(*a*) Iustin. apol. II. p. 98. cit. lib. XIII. c. IX. §. I. volum. V. p. 281.

(*b*) Chrysost. homil. XXVIII. quæ est tertia de incomprehensibili Dei natura tom. I. p. 365. μετὰ τὴν παραίνεσιν εὐθέως εὐχή.

(*c*) Id. homil. XI. in 1 Thess. p. 1480. (p. 313. edit. Francof.) μετὰ τὴν παραίνεσιν καὶ εὐχὴν ἐπάγει, καὶ ὁ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς γράμμασι· δεῖ γὰρ καὶ συμβουλῆς, καὶ εὐχῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς πρότερον συμβουλεύοντες, τότε τὰς ὑπὲρ ὑμῶν εὐχὰς ποιούμεθα· καὶ τοῦτο ἴσασιν οἱ μεμυημένοι.

catio-

catione, vel de priuatis populi precibus, psalmodiæ intermixtis; non autem de precibus communibus ecclesiæ. Nam diuersi hominum ordines sermoni adesse & lectionem scripturarum audire poterant, quibus cum fidelibus in precibus se coniungere non licebat, & idcirco sermo & lectio scripturarum præmittebatur, vt istiusmodi homines vtilitatem inde possent capere, qui dimittendi erant ante, quam preces inciperent, quia illis adsistendi priuilegio nondum gaudebant.

§. II.

Quibus licuerit vel non licuerit his precibus interesse. Infideles & mere audientes exire iussi.

ISTAE preces duplicis erant generis: Preces solis fidelibus siue communicantibus peculiares, quibus nec catechumeni, nec pœnitentes, nec energumeni, nec vlli homines nondum baptizati adesse poterant: Et preces, pro his diuersis ordinibus speciatim fieri solitæ, quibus adeo adesse præsentes poterant, & tum preces istas audire, tum pro se ipsis orare. Verum ab his ipsis precibus quosdam discedere oportebat, qui sermonem in sui institutionem audiendi habebant veniam. Tales erant omnes iudæi ac infideles, & isti de catechumenis, qui distincto nomine apud *Græcos ἀκροώμενοι*, apud *Latinos* autem *audientes*, vocabantur. Hinc simul ac sermo esset finitus, antequam harum precum vllæ inchoarentur in missa catechumenorum, diaconus quidam de eminentiore loco in ecclesia proclamare solebat: *Ne quis audientium, Ne quis infidelium*; quemadmodum in *constitutionibus* sic dictis *apostolicis* [d] videre est.

§. III.

De precibus pro catechumenis. Genuina earum formula ex Chrysostomo *&* constitutionibus.

HAEC loquutus diaconus, facto silentio, iterum exclamabat: *Orate, catechumeni.* Et, *Omnes fideles pro illis cum attentione orent, dicentes: Kyrie eleison.* Tum diaconus pro eis preca-

(d) Constit. apost. lib. VIII. c. V. *πληρώσαντος αὐτῦ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον ἀναστάντων ἁπάντων ὁ διάκονος, ἐφ' ὑψηλῦ τινος ἀνελθὼν, κηρυττέτω· μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἀπίστων.* *Quum doctrinæ sermonem finierit, vniuersis consurgentibus, diaconus in excelsum locum adscendens proclamet:* Ne quis audientium, ne quis infidelium.

batur, quæ precatio in *constitutionibus* dicitur *προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων*, *Orationis indictio pro catechumenis*, quia erat & hortatio ad orandum, & institutio, quemadmodum pro illis orari oporteret. Duas antiquas formulas harum precum etiamnum habemus, in CHRYSOSTOMO quidem alteram, alteram in *constitutionibus*. Quæ in constitutionibus est, ita habet [e]: *Pro catechumenis omnes Deum inuocemus; vt, qui bonus & hominum amans est, benigne exaudiat eorum obsecrationes ac preces, & suscepta eorum supplicatione, opem illis ferat, detque petitiones cordis ipsorum, prout eis expedit; reuelet eisdem euangelium Christi sui; illuminet eos ac instituat, erudiat cognitione ac religione diuina, doceat mandata sua & iustificationes; inserat iustum ac salutarem timorem suum, aperiat aures cordis eorum, vt in eius lege die ac nocte occupentur; & confirmet eos in pietate: Adiuuet atque adnumeret eos sancto suo gregi, donatis iis lauacro regenerationis, indumento immortalitatis, vera vita; liberet vero illos ab omni impietate, & non det locum aduersario contra illos; mundet autem ipsos ab omni inquinamento carnis & spiritus; inhabitetque in eis atque inambulet per Christum suum; benedicat introitus ac exitus eorum, atque proposita moderetur iis ad commodum. Ad hæc intente pro illis supplicemus, vt remissionem delictorum consequuti per baptismi initiationem, digni fiant sanctis mysteriis & permansione cum sanctis.*

(e) Constitut. lib. VIII. c. VI. *ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων πάντες τὸν θεὸν παρακαλέσωμεν, ἵνα ὁ ἀγαθὸς, φιλάνθρωπος, εὐμενῶς εἰσακούσῃ τῶν δεήσεων αὐτῶν καὶ τῶν παρακλήσεων, καὶ προσδεξάμενος αὐτῶν τὴν ἱκεσίαν ἀντιλάβηται αὐτῶν, καὶ δῷ αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν πρὸς τὸ συμφέρον, ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, φωτίσῃ αὐτοὺς, καὶ συνετίσῃ, παιδεύσῃ αὐτοὺς τὴν θεογνωσίαν, διδάξῃ αὐτοὺς τὰ προστάγματα αὐτοῦ καὶ τὰ δικαιώματα, ἐγκαταφυτεύσῃ ἐν αὐτοῖς τὸν ἁγνὸν αὐτοῦ καὶ σωτήριον φόβον, διανοίξῃ τὰ ὦτα τῶν καρδιῶν αὐτῶν πρὸς τὸ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ καταγίνεσθαι ἡμέρας καὶ νυκτὸς, βεβαιώσῃ δὲ αὐτοὺς ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἑνώσῃ καὶ ἐγκαταριθμήσῃ αὐτοὺς τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ποιμνίῳ, καταξιώσας αὐτοὺς τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας, τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας, τῆς ὄντως ζωῆς, ῥύσηται δὲ αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀσεβείας, καὶ μὴ δῷ τόπον τῷ ἀλλοτρίῳ κατ' αὐτῶν, καθαρίσῃ δὲ αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐνοικήσῃ τε ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσῃ διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, εὐλογήσῃ τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους, καὶ κατευθύνῃ αὐτοῖς τὰ προκείμενα εἰς τὸ συμφέρον· ἔτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἱκετεύσωμεν, ἵνα ἀφέσεως τυχόντες τῶν πλημμελημάτων διὰ τῆς μυήσεως, ἀξιωθῶσι τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ τῆς μετὰ τῶν ἁγίων διαμονῆς.*

TVM

Tvm diaconus ipsos catechumenos adloquens dicebat: *Surgite* [*] *catechumeni. Pacem Dei per Christum eius petite; diem quietum & sine peccato, itidem omne tempus vitæ vestræ; mortem christianam, propitium ac beneuolum Deum, veniam delictorum. Vos ipsos soli ingenito per Christum eius commendate.*

Ad quamlibet petitionem huius indictæ orationis populus, & ante cunctos pueri [**], respondere iubentur *κύριε ἐλέησον, Domine miserere.*

Post hæc diaconus capita eos inclinare iubebat & recipere benedictionem, quæ in sequenti directæ inuocationis forma sic habet:

[*f*] *Deus omnipotens, ingenitus & inaccessus, solus verus Deus, Deus & pater CHRISTI tui, vnigeniti filii tui, Deus paracleti* [*] *ac omnium dominus; qui per CHRISTVM discipulos in doctores constituisti ad pietatis disciplinam: Ipse & nunc respice super seruos tuos, catechisatos in CHRISTI tui euangelio; & da eis cor nouum & spiritum rectum innoua in visceribus eorum, vt cognoscant & faciant*

(*) Ibid. ἐγείρεσθε οἱ κατηχούμενοι· τὴν εἰρήνην τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ αἰτήσασθε, εἰρηνικὴν ἡμέραν καὶ ἀναμάρτητον καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ὑμῶν, χριστιανὰ ὑμῶν τὰ τέλη, ἵλεων καὶ εὐμενῆ τὸν θεόν, ἄφεσιν πλημμελημάτων, ἑαυτοὺς τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ παράθεσθε.

(**) Ibid. ἐφ' ἑκάστῳ δὲ τούτων, ὧν ὁ διάκονος προσφωνεῖ, λεγέτω ὁ λαός· κύριε ἐλέησον· καὶ πρὸ πάντων τὰ παιδία.

(*f*) Ibid. κλινόντων δὲ αὐτῶν τὰς κεφαλάς, εὐλογείτω αὐτοὺς ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος εὐλογίαν τοιάνδε· Ὁ θεός, ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀγέννητος καὶ ἀπρόσιτος, ὁ μόνος ἀληθινὸς θεός, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ χριστοῦ σου, τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου, ὁ θεὸς τοῦ παρακλήτου (†) καὶ τῶν ὅλων κύριος· ὁ διὰ χριστοῦ διδασκάλους τοὺς μαθητὰς ἐπιστήσας πρὸς μάθησιν τῆς εὐσεβείας· αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τοὺς δούλους σου, τοὺς κατηχουμένους τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ σου καὶ δὸς αὐτοῖς καρδίαν καινήν, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτῶν, πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ ποιεῖν τὸ θέλημά σου, ἐν καρδίᾳ πλήρει καὶ ψυχῇ θελούσῃ· καταξίωσον αὐτοὺς τῆς ἁγίας

(†) *Hæc phrasis*, ὁ θεὸς τοῦ παρακλήτου, Deus paracleti *& similis locutio, quæ in precatione quotidiani officii vespertini apud hunc auctorem* lib. VIII. cap. XXXVII. *occurrit, vbi pater dicitur* ὁ τοῦ πνεύματος κύριος, dominus spiritus, *duræ sunt locutiones, & catholicis scriptoribus insulitatæ; quæ nonnullis hunc auctorem suspectum faciunt hæresis* Macedonianorum, *qui spiritus sancti diuinitatem negabant, facientes ipsum meram creaturam. Verum hæc non videtur fuisse auctoris nostri intentio, qui nusquam veram filii vel spiritus sancti deitatem negat, sed istiusmodi duntaxat titulos excellentiæ patri tribuit, vti* IVSTINVS MARTYR *ante ipsum fecit, eo quidem respe-*

 volun-

voluntatem tuam in corde pleno & anima volente. Dignare illos initiatione sancta & adiuua illos ad sanctam ecclesiam tuam; & fac participes diuinorum mysteriorum; per Christum, spem nostram, qui pro ipsis mortuus est; per quem tibi gloria & adoratio in sancto spiritu in sæcula. Amen. Et post hæc diaconus iubetur dicere: *Exite catechumeni in pace.*

CHRYSOSTOMVS similem indictæ a diacono precationis pro catechumenis formulam in homilia quadam sua nobis tradit. „ Lex [g] ecclesiæ, inquit, ad supplicandum pro his, qui „ nondum initiati sunt, fideles excitat. Nam quum diaco„ nus ait, *Pro catechumenis intente oremus*, nihil aliud facit, quam „ vt vniuersam fidelium multitudinem ad preces pro illis ob„ eundas excitet. Atqui alieni adhuc sunt catechumeni. „ Nondum enim corpori Christi insiti sunt, nec mysteriorum „ participes effecti, verum a spirituali grege adhuc diuisi.

μυήσεως, καὶ ἕνωσον αὐτοὺς ἐν τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ, καὶ μετόχους ποίησον τῶν θείων μυστηρίων, διὰ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος· δι' οὗ σοι δόξα καὶ τὸ σέβας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν· καὶ μετὰ τοῦτο ὁ διάκονος λεγέτω· προέλθετε κατηχούμενοι.

(g) Chrysostom. hom. II. in 2 Cor. p. 740. (p. 516. edit. Francof.) τοὺς πιστοὺς ὁ νόμος διεγείρει πρὸς τὴν τῶν ἀμυήτων ἱκετηρίαν· ὅταν γὰρ ὁ διάκονος λέγῃ, ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων ἐκτενῶς δεηθῶμεν, οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸν δῆμον ἅπαντα τῶν πιστῶν διανίστησιν εἰς τὰς ὑπὲρ ἐκείνων εὐχάς· καίτοι γε ἀλλότριοι τέως εἰσὶν οἱ κατηχούμενοι· οὔπω γὰρ τοῦ σώματός εἰσι τοῦ Χριστοῦ, οὔπω μυστηρίων ἐκοινώνησαν, ἀλλ'

ctu, quod pater sit fons deitatis & origo existentiæ filii & spiritus sancti, non vt rerum creatarum sed vt æterni sui filii & æterni spiritus sancti, in omnibus essentialibus perfectionibus ipsi æqualium, tantummodo has perfectiones ab ipso, tamquam auctore & fonte exsistentiæ suæ, vt Dei de Deo & luminis de lumine per æternam generationem & processionem deriuantium. Hoc sensu, obseruante BVLLO *episcopo*, IVSTINVS *in dialogo suo cum* Tryphone p. 358. *eamdem locutionem adhibet, loquens de filio, vti auctor noster de spiritu sancto loquitur: Dicit enim, quod pater sit* κυρίου κύριος, ὡς πατὴρ καὶ θεὸς, αἴτιός τε αὐτῷ τοῦ εἶναι, καὶ δυνατῷ, καὶ κυρίῳ, καὶ θεῷ, dominus domini, tamquam pater & Deus, & quod auctor sit eidem, vt sit, atque equidem præpotens, & Dominus & Deus vt sit: *Vbi BVLLVS recte obseruat, quod Deus pater dicatur Deus & dominus filii, non vti est dominus rerum creatarum, sed quatenus est fons diuinitatis & caussa filio, vt sit: Quæ res filium non facit creaturam, sed verum, consubstantialem & æternum filium Dei; sive, vt auctor noster alibi accuratius loquitur, hoc ipso est* υἱὸς μονογενὴς, filius vnigenitus; *hoc est verus filius patris, qui dominus filii vocatur, non vt creator, sed genitor.*

Ob

„Ob idque etiam ait, *Intente oremus.* Ne videlicet eos tam-
„quam alienos abdicet ac reiiciat, ne tamquam peregrinos
„non agnoscat. Nondum enim lege sancitam atque a *CHRI-*
„*STO* inuectam precationem habent, nondum liberius orandi
„potestatem nacti sunt, sed aliorum, qui mysteriis initiati
„sunt, ope indigent. Etenim extra vestibula regia stant, lon-
„geque a sacris cancellis. Eaque etiam de caussa, quum
„tremendæ preces fiunt, ablegantur. Quo fit, vt te quoque
„hortetur diaconus, vt pro illis ores, quo membra tua fiant,
„nec iam peregrini atque alieni sint. Illud enim, *Oremus,*
„non ad sacerdotes tantum, sed etiam ad populum spectat.
„Nam quum ait, *Recte stemus, oremus,* omnes ad precandum
hortatur. Ac tum precationem auspicans ait:

Vt misericordissimus ac miserator Deus orationes eorum exaudiat; vt cordium ipsorum aures aperiat, vt audiant, quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis adscenderunt. Et instillet ipsis verbum veritatis; vt timorem suum in ipsis seminet; Et confirmet fidem suam in animis eorum; Vt iustitiæ euangelium ipsis reuelet. Vt det illis mentem diuinam, castam cogitationem, vitam cum virtute coniunctam; Perpetuo, quæ ipsius sunt, cogitare, quæ ipsius sunt, sapere, quæ ipsius sunt, meditari, in ipsius lege die ac nocte morari. Intentius adhuc pro ipsis oremus, vt eripiat eos ab omni malo & absurdo negotio;

ἔτι διῃρημένοι τυγχάνουσι τῆς ἀγέλης τῆς πνευματικῆς· - - διὰ τοῦτο καὶ ἐκτενῶς, φησί, δεηθῶμεν, ἵνα μὴ ὡς ἀλλοτρίους ἀποποιήσῃ, ἵνα μὴ ὡς ξένους ἀγνοήσῃ· οὐδέπω γὰρ εὐχὴν ἔχουσι τὴν νενομισμένην καὶ εἰσενεχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ χριστοῦ, οὐδέπω παῤῥησίαν κέκτηνται, ἀλλ' ἑτέρων δέονται τῶν μυσταγωγηθέντων· ἔξω γὰρ τῶν βασιλικῶν ἑστήκασι αὐλῶν, πόῤῥω τῶν ἱερῶν περιβόλων· διὰ τοῦτο καὶ σὲ παρακαλεῖ, δεῖσθαι ὑπὲρ αὐτῶν, ἵνα μέλη γένωνται σὰ, ἵνα μὴ ἔτι ὦσι ξένοι καὶ ἠλλοτριωμένοι· τὸ γὰρ, δεηθῶμεν, οὐ τοῖς ἱερεῦσι λέγεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς εἰς τὸν λαὸν συντελοῦσιν· ὅταν γὰρ εἴπῃ, στῶμεν καλῶς, δεηθῶμεν, πάντας εἰς τὴν εὐχὴν παρακαλεῖ. εἶτα ἀρχόμενος τῆς εὐχῆς φησίν,

Ἵνα ὁ πανελεήμων καὶ οἰκτίρμων θεὸς ἐπακούσῃ τῶν δεήσεων αὐτῶν· ἵνα διανοίξῃ τὰ ὦτα τῶν καρδιῶν αὐτῶν· ὥστε ἀκοῦσαι ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· καὶ κατηχήσῃ αὐτοὺς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας· ἵνα κατασπείρῃ τὸν φόβον αὐτοῦ ἐν αὐτοῖς, καὶ βεβαιώσῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ ἐν ταῖς διανοίαις αὐτῶν· ἵνα ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον τῆς δικαιοσύνης· ἵνα αὐτοῖς δοίη νοῦν ἔνθεον, σώφρονα λογισμὸν, καὶ ἐνάρετον πολιτείαν· διαπαντὸς τὰ αὐτοῦ νοεῖν, τὰ αὐτοῦ φρονεῖν, τὰ αὐτοῦ μελετᾷν· ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ καταγίνεσθαι· ἔτι ἐκτενέστερον ὑπὲρ αὐτῶν παρακαλέσωμεν, ἵνα ἐξέληται αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς πονηροῦ καὶ ἀτόπου πράγματος, ἀπὸ παντὸς ἁμαρτήματος δια-

Ab omni peccato diabolico & omni obsidione aduersarii; vt dignetur eos in tempore opportuno lauacro regenerationis & remissione peccatorum, indumento incorruptionis; vt benedicat introitus & exitus eorum, omnem vitam ipsorum, domos eorum & habitationes, filios eorum, vt augeat & benedicat, atque ad mensuram ætatis perductos sapientia instruat; Vt omnia, quæ ipsis proposita erunt, ad vtilitatem dirigat.

QVO facto diaconus surgere eos iubebat & orare pro semet ipsis, dictans illis, quæ orare deberent: (*) *Angelum pacis petite, o catechumeni, pacifica vobis omnia, quæ proponentur: Pacificum hunc diem, atque omnes vitæ vestræ dies postulate: Christianos vestros fines. Vos ipsos Deo viuenti, ac Christo ipsius commendate.*

„DEMVM [**] eos, inquit CHRYSOSTOMVS, capita „inclinare iubemus, hoc videlicet argumento, preces exaudi„tas esse statuentes, quod Deus eos benedicat. Neque enim „homo est, qui benedicit, sed per illius manum ac linguam re„gi ipsi capita eorum, qui adsunt, offerimus. Ac tum incla„mant omnes, *Amen.*

PLANISSIMA hæc est enarratio secundæ precationis, ab episcopo pro catechumenis fieri solitæ, quæ heic, quemadmodum etiam in *constitutionibus*, dicitur *episcopi commendatio* siue *benedictio.*

VIRI eruditi hanc homiliam a CHRYSOSTOMO habitam fuisse putant, quum ecclesiæ *Constantinopolitanæ* esset episcopus. Quodsi ita est, concludamus necesse est, has preces fuisse formulas, tunc quidem in liturgia ecclesiæ *Constantinopolitanæ* vsitatas.

βολικῦ, καὶ πάσης περιστάσεως τῦ ἀντικειμένυ· ἵνα καταξιώσῃ αὐτὰς ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τῆς τῦ λετρῦ παλιγγενεσίας, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, τῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας· ἵνα εὐλογήσῃ τὰς εἰσόδυς αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδυς, πάντα τὸν βίον αὐτῶν, τὰς οἴκυς αὐτῶν καὶ τὰς οἰκετίας· τὰ τέκνα αὐτῶν ἵνα αὐξήσας εὐλογήσῃ, καὶ εἰς μέτρον ἡλικίας ἀγαγὼν σοφίσῃ· ἵνα κατευθύνῃ αὐτοῖς πάντα τὰ προκείμενα, ἀλλὰ πρὸς τὸ συμφέρον.

(*) Ibid. (p. 521. edit. Francof.) Τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης αἰτήσατε, οἱ κατηχέμενοι· εἰρηνικὰ ὑμῖν πάντα τὰ προκείμενα· εἰρηνικὴν τὴν παρῦσαν ἡμέραν καὶ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν αἰτήσασθε· χριστιανὰ ὑμῶν τὰ τέλη· ἑαυτὰς ζῶντι θεῷ καὶ τῷ χριστῷ αὐτῦ παραθέσθαι.

(**) Ibid. sub fin. εἶτα κλῖναι τὰς κεφαλὰς κελεύομεν, τεκμήριον τῦ τὰς εὐχὰς ἀκυσθῆναι, ποιύμενοι τὸ τὸν θεὸν εὐλογεῖν· ὐ γὰρ δὴ ἄνθρωπός ἐστιν ὁ εὐλογῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐκείνυ χειρὸς, καὶ γλώττης, αὐτῷ προσάγομεν τῷ βασιλεῖ τὰς κεφαλὰς τῶν παρεστώτων, καὶ ἐπιβοῶσιν ἅπαντες τὸ ἀμήν.

§.IV.

§. IV.

Quid intelligendum sit per τὸ postulare angelum pacis *in hac formula.*

ET in hanc quidem sententiam ego potius propendeo, quia parum discriminis inter hanc formulam CHRYSOSTOMI, & eam, quæ in *constitutionibus* habetur, intercedit. Nam in CHRYSOSTOMI formula catechumeni angelum pacis postulare iubentur, quod in formula *constitutionum* non legimus; quanquam alio in loco [*b*] habeatur, vbi de ordinario matutino ac vespertino officio præcepta dantur. CHRYSOSTOMVS eiusdem huius petitionis in aliis homiliis sæpius meminit. Exempli caussa in homilia tertia [*i*] in epistolam ad *Colossenses*, vbi dicit, vnumquemque fidelem habere angelum, & adesse etiam dæmonem. *Propterea*, inquit, *oramus*, *& dicimus petentes angelum pacis.* Et in homilia in adscensionem domini nostri *IESV CHRISTI* [*k*], loquens de aëre angelis bonis ac malis repleto, his quidem semper bella suscitantibus, illis pacem hominibus perpetuo conciliantibus, ait: *Vt discas, angelos pacis esse, audi in precationibus ministros semper dicentes: Angelum pacis rogate.* Hoc sine dubio ad ante memoratam precum formulam respicit, in qua catechumeni a Deo petere iubentur angeli pacis

(*b*) Constitut. lib. VIII. c. XXXVI. ἀναστάντες αἰτησώμεθα τὰ ἐλέη τοῦ κυρίου καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης κ. τ. λ. *Suscitati postulemus misericordias domini atque miserationes eius*, angelum paci præpositum, *cetera.* Cap. XXXVII. αἰτησώμεθα παρὰ κυρίου τὰ ἐλέη αὐτοῦ καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς, τὸν ὄρθρον τοῦτον καὶ τὴν ἡμέραν εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς παρεπιδημίας ἡμῶν, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, χριστιανὰ τὰ τέλη, ἵλεων καὶ εὐμενῆ τὸν θεόν. *Postulemus a domino misericordias eius atque miserationes, hoc matutinum & hunc diem, cunctumque peregrinationis nostræ tempus pacatum & peccato vacuum*, angelum paci præpositum, *finem vitæ christianum, Deum propitium & clementem.*

(*i*) Chrysost. homil. III. in Coloss. p. 1338. (p. 176. edit. Francof.) διὰ τοῦτο εὐχόμεθα καὶ λέγομεν αἰτοῦντες τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης.

(*k*) Chrysostom. homil. XXXV. in adscension. domini tom. V. p. 535. (homil. XXXVIII. p. 477. edit. Francof.) καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι ἄγγελοι εἰρήνης εἰσὶν, ἄκουσον ἐν ταῖς προσευχαῖς ἀεὶ λεγόντων τῶν διακόνων, τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης αἰτήσατε.

de-

defensionem. In eumdem modum alio loco [l] : *Diaconus, dum cum aliis precari iubet, hoc quoque imperat in oratione, vt angelum pacis rogemus, & quæ proposita sunt cuncta pacifica.* Quæ ipsissima precationis catechumenorum, supra memoratæ, verba sunt.

Scopvs horum omnium erat, non vt docerentur catechumeni preces facere ad angelos suos tutelares (secundum hodiernam rationem instruendi in ecclesia *Romana* [m]; licet hæc peropportuna fuisset occasio catechumenos suos id admonendi, si qua istiusmodi praxis in ecclesia antiqua obtinuisset;) sed vt docerentur preces fundere ad Deum angelorum: Vt, qui angelos facit circumdare seruos suos, ministerio eorum ipsos a malorum spirituum, bella, discordias & inimicitias inter homines disseminantium, incursionibus tutos præstare, atque ita ipsos & omnia ipsorum consilia in perpetuo pacis cursu conseruare vellet, vt christianum & pacatum vitæ finem consequerentur.

§. V.

Pueri in quibusdam ecclesiis iussi hanc precationem dicere cum reliquo populo.

Alia res, in qua formula in *constitutionibus* a formula in chrysostomo differt, est, quod ista pueris cum ecclesia speciatim in his communibus precibus pro catechumenis se se coniungere præcipiat; quum formula, in ecclesia chrysostomi vsurpata, nihil istiusmodi memoret : Quid ? quod ipse chrysostomvs alio loco [n] diserte dicat, pueros non euo-

(*l*) Chrysost. homil. LII. in eos, qui pascha ieiunant. Tom. V. p. 713. (homil. LV. p. 637. edit. Francof.) ὁ διάκονος κελεύων εὔχεσθαι μετὰ τῶν ἄλλων, καὶ τοῦτο ἐπιτάττει κατὰ τὴν εὐχήν, αἰτεῖν τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης, καὶ τὰ προκείμενα πάντα εἰρηνικά.

(*m*) Vid. Drexel. de cultu cælitum lib. II. cap. III. n. III. p. 184. edit. Colon. MDCXXXIV. Guilielmus Baldesanus, scriptor insigniter eruditus & pius, hoc ipsum diserte docet, ante cælites alios omnes, beatissimam matrem virginem, & secundum hanc, purissimos illos genios, nobilissimos cæli ephebos, angelos, veneratione singulari adficiendos. Multum debemus angelis, multum supra omnem modum, & præsertim suo quisque tutelari angelo, cetera.

(*n*) Chrysost. homil. LXXI. in Matth. p. 624. (p. 768. edit. Francof.) Vid. cit. lib. XIII. c. VI. §. VII. vol. V. p. 218.

cari

cari ad coniungendum se in precibus pro energumenis ac pœnitentibus (qui eiusdem cum catechumenis generis erant) sed tantum in precibus pro communicantibus ad altare, siue fidelibus. Quemadmodum istæ differentiæ, duas illas formulas non ad vnius eiusdemque ecclesiæ liturgiam spectare, ostendunt; ita probabile faciunt, CHRYSOSTOMVM formulam in ecclesia *Constantinopolitana*, & auctorem *constitutionum* formulam in ecclesia *Antiochena*, vel alia quadam præcipua ecclesia, cuius ritus transcriptos conlegit, vsitatam nobis tradere.

§. VI.

Quænam notitia huius precationis in aliis antiquis scriptoribus habeatur.

Ex eo itaque, quod hanc precationem proprio & congruo suo loco fiximus, reliqua loca omnia in antiquis scriptoribus, quæ de precibus pro catechumenis, vel cum catechumenis, loquuntur, interpretari possumus. Exempli caussa canonem illum concilii *Niceni*, qui statuit *de catechumenis*, (hoc est eo ordine hominum, pro quibus istæ preces recitabantur) *qui lapsi sint, vt tribus annis inter audientes verbum sint tantummodo, post hæc vero orent* [o] *cum catechumenis.* Et canonem concilii *Neocæsariensis* [p] ita decernentem: *Catechumenus si ingrediatur ecclesiam, & in catechumenorum ordine adsistat, hic autem deprehensus fuerit peccans: si quidem genu flectit, audiat, vt non delinquat vlterius: si vero & audiens peccauerit, extrudatur.*

§. VII.

De precibus pro energumenis siue obsessis a malis spiritibus. Formula harum precum.

PROXIMVM genus hominum, pro quibus iam preces fiebant, energumeni erant, hoc est, homines a malis spiritibus agitati. Quamquam enim hi peculiari curæ exorcistarum, ordini ad ministrandum illis & ad priuatim super illos orandum

(o) Concil. Nicen. c. XIV. (tom. II. conc. p. 36.) περὶ τῶν κατηχουμένων καὶ παραπεσόντων, ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, ὥστε τριῶν ἐτῶν αὐτοὺς ἀκροωμένους μόνον, μετὰ ταῦτα εὔχεσθαι μετὰ τῶν κατηχουμένων.

(p) Concil. Neocæsar. c. V. (tom. I. concil. p. 1481.) Κατηχούμενος ἐὰν εἰσερχόμενος εἰς κυριακὸν ἐν τῇ τῶν κατηχουμένων τάξει στήκῃ, οὗτος δὲ ἁμαρτάνων ἐὰν μὲν γόνυ κλίνων, ἀκροάσθω μηκέτι ἁμαρτάνων· ἐὰν δὲ καὶ ἀκροώμενος ἔτι ἁμαρτάνῃ, ἐξωθείσθω.

præcipue constituto, suberant, vti libro quodam antecedente [*] plenius docuimus; tamen quum status eorum esset miser & deplorandus, christianæ misericordiæ ac caritatis esse credebatur, vt publicarum ecclesiæ precum participes redderentur, veniamque haberent preces, ad ipsorum conditionem proxime spectantes, coram audiendi. Hinc diaconus simul ac catechumenos hac consueta formula, *Exite catechumeni in pace*, dimisisset, statim dicebat: *Orate energumeni & vexati a spiritibus immundis:* Et congregationem adhortans aiebat: *Intente cuncti pro ipsis deprecemur* (quemadmodum formula huius προσφωνήσεως in *constitutionibus* [q] habet); *vt benignus Deus per Christum increpet immundos ac malos spiritus, & liberet supplices suos ab oppressione ac tyrannide aduersarii: qui increpauit legionem dæmonum & originem mali diabolum; increpet ipse nunc quoque apostatas pietatis & liberet creaturas suas a diaboli vexatione, & mundet eas, quas magna cum sapientia condidit. Adhuc intente pro ipsis precemur. Serua & erige illos Deus, in virtute tua.*

TVM inclinare eos iubebat capita, atque accipere benedictionem, quæ sequentibus verbis concepta ad ipsum CHRISTVM dirigebatur.

Qui [†] *fortem ligasti & cuncta vasa eius diripuisti; qui dedisti nobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici; qui homicidam serpentem vinctum tradidisti nobis, sicut passerem pueris; quem omnia horrent ac tremunt, a facie potestatis tuæ; qui eumdem e cælo in terram sicut fulgur decidere fecisti, non casu*

(*) Lib. III. c. IV. §. VI. & VII. volum. II. p. 26. 27. 28.

(q) Constitut. lib. VIII. c. VI. μετὰ τοῦτο ὁ διάκονος λεγέτω· προέλθετε κατηχούμενοι, ἐν εἰρήνῃ, καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν αὐτοὺς, λεγέτω· εὔξασθε οἱ ἐνεργούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ φιλάνθρωπος θεὸς, διὰ χριστοῦ ἐπιτιμήσῃ τοῖς ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς πνεύμασι, καὶ ῥύσηται τοὺς αὐτοῦ ἱκέτας ἀπὸ τῆς τοῦ ἀλλοτρίου καταδυναστείας· ὁ ἐπιτιμήσας τῷ λεγεῶνι τῶν δαιμόνων, καὶ τῷ ἀρχεκάκῳ διαβόλῳ, ἐπιτιμήσῃ αὐτὸς καὶ νῦν τοῖς ἀποστάταις τῆς εὐσεβείας, καὶ ῥύσηται τὰ ἑαυτοῦ πλάσματα ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, καὶ καθαρίσῃ αὐτὰ, ἃ μετὰ πολλῆς σοφίας ἐποίησεν· ἔτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν· σῶσον καὶ ἀνάστησον αὐτοὺς, ὁ θεὸς, ἐν τῇ δυνάμει σου.

(†) Ibid. c. VII. Ὁ τὸν ἰσχυρὸν δήσας, καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσας· ὁ δοὺς ἡμῖν ἐξουσίαν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων πατεῖν, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· ὁ τὸν ἀνθρωποκτόνον ὄφιν δεσμώτην παραδοὺς ἡμῖν, ὡς στρουθίον παιδίοις· ὃν πάντα φρίττει καὶ τρέμει, ἀπὸ προσώπου δυνάμεώς σου· ὁ ῥήξας αὐτὸν ὡς ἀστρα-

locali;

locali, sed ab honore in ignominiam propter voluntariam ipsius malitiam; cuius adspectus exsiccat abyssos, & minae liquefaciunt montes, & veritas manet in aeternum; quem laudant infantes & benedicunt lactentes; quem celebrant atque adorant angeli; qui respicis super terram, & facis eam tremere; qui tangis montes & fumant; qui increpas mare, & exsiccas illud, & omnia flumina ipsa deserta reddis; cuius nubes puluis pedum; qui ambulas super mare, tamquam super pauimentum: Vnigenite Deus, magni patris fili: increpa malos spiritus, & liberae opera manuum tuarum ab alieni spiritus vexatione: quia tibi gloria, honos ac veneratio, & per te patri tuo, in sancto spiritu, in secula Amen.

§. IIX.

De precationibus ex Chrysostomo *& aliis.*

CHRYSOSTOMVS non habet quidem hanc integram formulam, saepe tamen ad eam, tamquam publicam ecclesiae precationem, remittit. *Pro energumenis*, inquit [r], *& pro iis, qui in poenitentia sunt, communia, & a sacerdote & ab ipsis vota fiunt: atque omnes vnam eamdemque precem concipiunt, precem, inquam, illam misericordiae plenam.* Et iterum [s]: *Ob eam rem agitatos diaconus tempore illo adducit, & iubet caput tantum inclinare, atque illo corporis gestu supplicare. Quum enim eos vna cum fratribus orare non liceat, adducit eos, vt tu misereare, & quia tam acerbe vexantur, & quia vocem reddere nequeunt, tua facultate ad eorum vtaris defensionem & auxilium.* Alio

ἐλθὼν ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν, οὐ τοπικῷ σχήματι, ἀλλὰ ἀπὸ τιμῆς εἰς ἀτιμίαν, δι' ἑκούσιον αὐτοῦ κακόνοιαν· οὗ τὸ βλέμμα ξηραίνει ἀβύσσους, καὶ ἡ ἀπειλὴ τήκει ὄρη, καὶ ἡ ἀλήθεια μένει εἰς τὸν αἰῶνα· ὃν αἰνεῖ τὰ νήπια, καὶ εὐλογεῖ τὰ θηλάζοντα· ὃν ὑμνοῦσι καὶ προσκυνοῦσιν ἄγγελοι· ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν· ὁ ἁπτόμενος τῶν ὀρέων, καὶ καπνίζονται· ὁ ἀπειλῶν θαλάσσῃ, καὶ ξηραίνων αὐτήν, καὶ πάντας τοὺς ποταμοὺς αὐτῆς ἐξερημῶν· οὗ νεφέλαι κονιορτὸς τῶν ποδῶν· ὁ περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης, ὡς ἐπ' ἐδάφους· μονογενὴς Θεέ, μεγάλου πατρὸς υἱέ· ἐπιτίμησον τοῖς πονηροῖς πνεύμασι, καὶ ῥῦσαι τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου ἐκ τῆς τοῦ ἀλλοτρίου πνεύματος ἐνεργείας· ὅτι σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ διὰ σοῦ τῷ πατρί, ἐν ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

(r) Chrysost. homil. XVIII. in 2 Cor. p. 873. (p. 673. edit. Francof.) ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων, ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ, κοιναὶ καὶ παρὰ τοῦ ἱερέως, καὶ παρ' αὐτῶν γίνονται αἱ εὐχαί, καὶ πάντες μίαν λέγουσιν εὐχήν, εὐχὴν τὴν ἐλέου γέμουσαν.

(s) Id. homil. III. de incomprehensibili Dei natura tom. I. p. 365. (p. 323. b. c. edit. Francof.) διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐνεργουμένους κατ' ἐκεῖνον ἵστησι τὸν καιρὸν ὁ διάκονος, καὶ κελεύει κλῖναι τὴν κεφαλὴν μόνον, καὶ τῷ σχήματι ποιεῖσθαι τοῦ σώματος τὰς ἱκετηρίας· εὔχεσθαι γὰρ αὐτοὺς μετὰ τοῦ κοινοῦ συλλόγου τῶν ἀδελφῶν οὐ θέμις· διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἵστησιν, ἵνα κατελεήσῃς αὐτούς, καὶ τῆς συμφορᾶς, καὶ τῆς ἀφωνίας, τῇ οἰκείᾳ παῤῥησίᾳ πρὸς τὴν οἰκείαν ἀποχρήσῃ προστασίαν.

loco [t] fusius caussam exponit, quamobrem hæ preces pro hominibus dæmone agitatis oblationi eucharistiæ præmittantur; & quamobrem illo tempore diaconus eos adduci & capita inclinare iubeat. *Vincula*, inquit, *perquam praua & grauia agitatio dæmonum est, vincula omni ferro validiora. Vt itaque tempore instante, quo iudex pro fore, & pro tribunali sedere solitus est, custodes carceris homines, quos in vinculis tenent, omnes carcere educunt, & pro cancellis septisque fori collocant squalentes, sordentes, coma expletos nimia, pannis miserrime obductos: sic patres statuerunt, vt quum breui Christum velut pro tribunali sedere, in ipsisque sacramentis apparere futurum esset, homines dæmone agitati illi tamquam vinculis quibusdam tetenti adducerentur, non vt rerum, quas commisissent, examen subirent, modo eorum, qui in vinculis sunt; nec vt luerent pœnas, & supplicio adficerentur: sed vt populo vniuersaque ciuitate præsente communes pro his fierent supplicationes, vt omnes iugi concordia dominum communem orarent pro his, & vt misereretur, magno clamore contenderent.* Heic licet non integram formulam recitet CHRYSOSTOMVS, perspicue tamen tempus & argumentum precum indicat, nec non modum supplicationis; quod fuerit precatio communi populi voce, aliquanto ante Christi oblationem in eucharistia, facta, & quidem tamquam imploratio Dei, vt misericordiam his miseris hominibus, in perdita conditione sua ante ipsum iacentibus, tribuere vellet. Quo respiciens id alicubi [u] primam precationem misericordiæ plenam vocat. *Prima*, inquiens, *quæ dicitur oratio, qua pro dæmoniacis deprecamur, misericordiæ sua com-*

(t) Chrysost. homil. IV. de incomprehens. tom. I. p. 374. (p. 332. Francof.) ἄλυσις πονηρὰ καὶ χαλεπὴ τῶν δαιμόνων ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ἄλυσις παντὸς σιδήρου δυνατωτέρα· καθάπερ οὖν δικαστοῦ πρόσοδον ἔχοντος, καὶ ἐφ' ὑψηλοῦ τοῦ βήματος καθέζεσθαι μέλλοντος, οἱ δεσμοφύλακες τοὺς τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντας ἅπαντας ἐξαγαγόντες τοῦ οἰκήματος, πρὸ τῶν κιγκλίδων καὶ τῶν τοῦ δικαστηρίου παραπετασμάτων καθίζουσιν αὐχμῶντας, ῥυπῶντας, κομῶντας, ῥάκια περιβεβλημένους· οὕτω δὴ καὶ οἱ πατέρες ἐνομοθέτησαν, τοῦ Χριστοῦ μέλλοντος ὥσπερ ἀφ' ὑψηλοῦ προκαθέζεσθαι βήματος, καὶ ἐπ' αὐτῶν φαίνεσθαι τῶν μυστηρίων, τοὺς δαιμονῶντας, καθάπερ δεσμώτας τινὰς εἰσάγεσθαι, οὐχ ἵνα εὐθύνας ὑπόσχωσι τῶν πεπλημμελημένων, καθάπερ ἐκεῖνοι οἱ δεδεμένοι, οὐδ' ἵνα κόλασιν ὑπομείνωσι καὶ τιμωρίαν, ἀλλ' ἵνα τοῦ δήμου καὶ τῆς πόλεως ἁπάσης ἔνθεν παρούσης κοινὰ περὶ αὐτῶν ἱκετηρίαι γίνωνται, πάντων ὁμοθυμαδὸν τὸν κοινὸν δεσπότην ὑπὲρ αὐτῶν ἐξαιτουμένων ἐλεῆσαι παρακαλούντων μετὰ σφοδρᾶς τῆς βοῆς.

(u) Chrysost. hom. l. LXXI. al. LXXII. in Matth. p. 624. (p. 768. c. edit. Francof.) ἡ πρώτη δέησις ἐλέους γέμει, ὅταν ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων παρακαλῶμεν καὶ ἡ

me-

memoratione plena est. Secunda, qua pro his oramus, qui pœnitentiam agunt, misericordiam humiliter quæritat. Tertia etiam, quam pro nobis ipsis fundimus, vel infantes adducit, Deum ad misericordiam lacrimis inflectentes. Vbi per primam orationem non absolute intelligit primam orationem, quæ in hac diuini cultus parte fiat; manifestum enim est, orationem pro catechumenis fuisse ei præmissam: sed quia energumeni misteriores erant quam catechumeni, & miserationis magis indigi, ideo orationem pro illis primam orationem misericordiæ plenam vocat, vt orationem pro pœnitentibus secundam orationem appellat, misericordiam quæritantem, tametsi quarta esset ordine; & orationem pro fidelibus, tertiam orationem, Deum ad misericordiam inflectentem, licet ad aliam spectaret diuini ministerii partem, de qua primo sequentis libri capite distincte sumus loquuturi.

§. IX.

De tertia precatione pro competentibus.

TERTIA precatio in ordinario huius partis diuini cultus cursu precatio erat pro competentibus, hoc est iis, qui nomina sua dederant, baptismi proxima festiuitate suscipiendi declarantes desiderium. Hæc, reor, precatio erat, per occasionem tantummodo facta, & certis tempestatibus accommodata, tempori videlicet inter mediam quadragesimam & pascha, vel aliis solennibus baptismi temporibus, quando homines solito studiosius ad recipiendum hoc sanctissimum mysterium sese præparabant. Formulam istiusmodi precationis etiam in *constitutionibus* [w] inuenimus, vbi diaconus dimissis energumenis inclamare iubetur: Εὔξασθε οἱ φωτιζόμενοι. *Orate illuminandi baptismo, seu competentes. Intente cuncti fideles pro ipsis deprecemur, vt dominus dignos eos faciat, qui baptismate initiati in Christi mortem cum ipso resurgant, fiantque participes regni eius, ac mysteriorum eius consortes; adiuuet & adnumeret eos cum iis, qui salui fiunt in sancta ipsius ecclesia. Serua & suscita eos in gratia tua.*

δευτέρα πάλιν, ὑπὲρ ἑτέρων, τῶν ἐν μετανοίᾳ, πολὺ τὸ ἔλεος ἐπιζητοῦσα· καὶ ἡ τρίτη δὲ πάλιν, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ αὕτη τὰ παιδία τοῦ δήμου προβαλλομένη, τὸν θεὸν ἐπὶ ἔλεον παρακαλοῦντα.

(w) Constitut. lib. VIII. c. VII. εὔξασθε οἱ φωτιζόμενοι· ἐκτενῶς οἱ πιστοὶ πάντες ὑπὲρ αὐτῶν παρακαλέσωμεν, ὅπως ὁ κύριος καταξιώσῃ αὐτοὺς μυηθέντας εἰς τὸν τοῦ χριστοῦ θάνατον συναναστῆναι αὐτῷ, καὶ μετόχους γενέσθαι τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ κοινωνοὺς τῶν μυστηρίων αὐτοῦ, ἑνώσῃ καὶ συγκαταλέξῃ αὐτοὺς μετὰ τῶν σωζομένων ἐν τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ· σῶσον καὶ ἀνάστησον αὐτοὺς ἐν τῇ σῇ χάριτι.

 DEIN.

DEINDE iubentur se inclinare & recipere benedictionem episcopi, verbis expressam sequentibus [x]:

Qui per sanctos prophetas tuos prædixisti iis, qui initiantur ac baptizantur, Lauamini, mundi estote; & per Christum sanxisti spiritualem regenerationem: ipse nunc etiam respice in hos baptizandos, & benedic eis, & sanctifica & præpara, vt digni fiant spirituali dono tuo ac vera adoratione, tuisque spiritualibus mysteriis atque adgregatione cum iis, qui saluantur per Christum, saluatorem nostrum, per quem tibi gloria, honor & reuerentia; in sancto spiritu, in sæcula, Amen.

NON habeo amplius, quod de his precibus notem, quia nec CHRYSOSTOMVS, nec alius quispiam de scriptoribus antiquis, quod ego quidem sciam, quidquam de illis singulatim dixerunt. Tantummodo hic auctor alio loco [y] eas quotidiani matutini ac vespertini officii partem facit, quemadmodum supra, vbi de illis sub priore quodam capite loquuti sumus, obseruauimus. Nam concilium *Laodicenum* [z], quod ordinem diuini cultus in ecclesia constituit, methodumque, qua ille fieri debeat, præscribit, de oratione catechumenorum loquitur, vt sermonem proxime excipiente, & deinde de oratione pro pœ-

(x) Constitut. lib. VIII. c. VIII. Ὁ προειπὼν διὰ τῶν ἁγίων σου προφητῶν τοῖς μυουμένοις λούσασθε, καθαροὶ γίνεσθε· καὶ διὰ τοῦ χριστοῦ νομοθετήσας τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν· αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τοὺς βαπτιζομένους, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς, καὶ ἁγίασον, καὶ παρασκεύασον ἀξίους γενέσθαι τῆς πνευματικῆς σου δωρεᾶς, καὶ τῆς ἀληθινῆς υἱοθεσίας, τῶν πνευματικῶν σου μυστηρίων, τῆς μετὰ τῶν σωζομένων ἐπισυναγωγῆς, διὰ χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν· δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

(y) Constitut. lib. VIII. c. XXIV. μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, προσφωνήσει ὁ διάκονος ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, καὶ χειμαζομένων, καὶ τῶν φωτιζομένων, καὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ. *Postquam dictus fuerit psalmus lucernalis, recitabit diaconus orationes pro catechumenis, energumenis, competentibus & pœnitentibus.* Cap. XXXVII. ὡσαύτως ὄρθρου ὁ διάκονος, μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ὀρθρινὸν, καὶ ἀπολῦσαι αὐτὸν τοὺς κατηχουμένους, καὶ χειμαζομένους, καὶ βαπτιζομένους, καὶ τοὺς ἐν μετανοίᾳ, καὶ τὴν ὀφειλομένην ποιήσασθαι προσφώνησιν. κ. τ. λ. *Similem in modum mane diaconus, quum dictus fuerit psalmus matutinus, quumque ipse dimiserit catechumenos, energumenos, competentes & pœnitentes, feceritque solemnem precationem; &c.*

(z) Concil. Laodic. c. XIX. περὶ τοῦ, δεῖν ἰδίᾳ πρῶτον, μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι· καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι· καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς. κ. τ. λ. *Oportere seorsum primum, post episcoporum sermones, catechumenorum orationem*

nitentium

nitentibus, & post hanc de precibus fidelium, sanctam oblationem inchoantibus, nullam autem mentionem facit orationis pro competentibus, tamquam a precibus catechumenorum distinctæ. Atque hæc vna ratio esse potest, cur alii scriptores earum haud meminerint. In aliis ecclesiis preces duntaxat erant, per occasionem fieri solitæ, certis videlicet baptismatis temporibus, adeoque mirum est, alios auctores illas præterire, nulla prorsus earum facta mentione. Verumtamen auctorem *constitutionum* inuenisse eas in libris quarumdam ecclesiarum ritualibus distinctas, non omnino improbabile est, quandoquidem istiusmodi formulæ pro competentibus hodie in ecclesia *Græca* in vsu sunt, vt in IACOBO GOAR [a] videre est; & BONA cardinalis [b] simile quid in vetustissimo sacramentorum libro reginæ *Sueciæ* obseruauit, vbi in missa dominicæ tertiæ quadragesimæ specialis oratio habetur pro illis, qui tum examinabantur & eligebantur ad baptismum festo paschatis recipiendum. Sed pergimus in considerando cultu veteris ecclesiæ.

---

peragi; & postquam exierint catechumeni, eorum qui pœnitentiam agunt, fieri orationem: & quum ii sub manum accesserint & secesserint, fidelium preces sic-ter fieri, cetera.

(a) Goar eucholog. p. 339. Δέσποτα, κύριε, ὁ θεὸς ἡμῶν, προσκάλεσαι τὸν δοῦλόν σου, τόνδε, πρὸς τὸ ἅγιόν σου φώτισμα· καὶ καταξίωσον αὐτὸν τῆς μεγάλης ταύτης χάριτος, τοῦ ἁγίου σου βαπτίσματος· ἀπόδυσον αὐτοῦ τὴν παλαιότητα, καὶ ἀνακαίνισον αὐτὸν εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον· καὶ πλήρωσον αὐτὸν τῆς τοῦ ἁγίου σου πνεύματος δυνάμεως εἰς ἕνωσιν τοῦ χριστοῦ σου, ἵνα μηκέτι τέκνον σώματος ᾖ, ἀλλὰ τέκνον τῆς σῆς βασιλείας. Εὐδοκίᾳ καὶ χάριτι τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ· μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου πνεύματι· νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. *Dominator, domine, deus noster, seruum tuum hunc N. ad sanctam illuminationem tuam aduoca, & ingentem illam gratiam sancti tui baptismatis illi confer: exue illum vetustate & in vitam æternam illum innoua: Sancta tua virtute illum reple, atque illum Christo tuo coniunge: vt non amplius carnis filius, sed tui regni filius appareat. Placito & gratia vnigeniti filii tui, cum quo benedictus es, cum sanctissimo, & bono & viuifico tuo spiritu: nunc & semper & in sæcula sæculorum. Amen.*

(b) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XII. n. IV. *Hanc igitur oblationem, domine, vt propitius suscipias, deprecando, quam tibi offerimus pro famulis & famulabus, quos ad æternam vitam & beatam gratiæ tuæ - - - - dinumerare, eligere, atque vocare dignatus es.*

§. X.

§. X.

De vltima precatione pro pœnitentibus.

VLTIMA precatio in hac officii parte ista erat, quæ pro pœnitentibus fiebat, qui disciplinæ & censuræ ecclesiæ subiacebant. Horum nonnulli, dicti *ἀκροώμενοι* siue *audientes*, cum eo catechumenorum ordine dimittebantur, qui eadem appellatione *audientium* solebant distingui. Alii autem de illis, dicti *γονυκλίνοντες*, *genu-flectentes* siue *substrati*, longius consistendi veniam habebant, vt ecclesiæ preces & benedictionem episcopi reciperent. Quocirca, simul atque competentes, siue baptismo mox initiandi, dimissi essent, diaconus inclamabat [c]: *Orate pœnitentes: Intente vniuersi pro fratribus nostris, in pœnitentia versantibus, precemur, vt misericordiæ studiosus Deus illis ostendat viam pœnitentiæ; admittat eorum palinodiam seu retractationem, atque confessionem, & conterat Satanam sub pedibus eorum velociter, liberetque illos a laqueo diaboli & violentia dæmonum, atque ipsos eripiat ab omni sermone illicito, & omni actione turpi & mala cogitatione; condonet vero illis omnia delicta eorum, voluntaria pariter ac inuoluntaria, & deleat, quod aduersum eos erat, chirographum, & adscribat eos in libro vitæ; mundet autem ipsos ab omni inquinamento carnis ac spiritus; atque vniat illos, restituens in sanctum ouile suum. Quia ipse cognoscit conformationem nostram. Quoniam quis gloriabitur, mundum se habere cor; aut quis poterit dicere, purum se esse a peccato? Vniuersi namque pœnis subiacemus. Adhuc pro iisdem intentius precemur: quia gaudium oritur in cælo super vno peccatore, pœnitentiam agente: vt auersi ab omni opere illicito, adiungant se ad omnem actio-*

(c) Constitut. lib. VIII. c. VIII. εὔξασθε οἱ ἐν τῇ μετανοίᾳ· ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν παρακαλέσωμεν· ὅπως ὁ φιλοικτίρμων Θεὸς ὑποδείξῃ αὐτοῖς ὁδὸν μετανοίας, προσδέξηται αὐτῶν τὴν παλινῳδίαν καὶ τὴν ἐξομολόγησιν, καὶ συντρίψῃ τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τὰς πόδας αὐτῶν ἐν τάχει, καὶ λυτρώσηται αὐτοὺς ἀπὸ τῆς παγίδος τοῦ διαβόλου καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων, καὶ ἐξέληται αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἀθεμίτου λόγου, καὶ πάσης ἀτόπου πράξεως, καὶ πονηρᾶς ἐννοίας· συγχωρήσῃ δὲ αὐτοῖς πάντα τὰ παραπτώματα αὐτῶν, τά τε ἑκούσια καὶ τὰ ἀκούσια, καὶ ἐξαλείψῃ τὸ κατ' αὐτῶν χειρόγραφον, καὶ ἐγγράψηται αὐτοὺς ἐν βίβλῳ ζωῆς· καθαρίσῃ δὲ αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, καὶ ἑνώσῃ αὐτοὺς ἀποκαταστήσας εἰς τὴν ἁγίαν αὐτοῦ ποίμνην· ὅτι αὐτὸς γινώσκει τὸ πλάσμα ἡμῶν· ὅτι τίς καυχήσεται ἁγνὴν ἔχειν καρδίαν; ἢ τίς παρρησιάσεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας; πάντες γὰρ ἐσμὲν ἐν ἐπιτιμίοις· ἔτι ὑπὲρ αὐτῶν ἐκτενέστερον δεηθῶμεν· ὅτι χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ὅπως ἀποστρα-

nem

nem bonam; quo hominum amator Deus obsecrationes eorum cito suscipiat placide, restituat eis lætitiam salutaris, & spiritu principali confirmet illos, ne amplius labantur: consortes fiant sacrorum eius, & participes diuinorum mysteriorum: vt redditi digni adoptione, consequantur vitam æternam. Adhuc intente omnes pro ipsis dicamus; Kyrie, eleison. Salua eos, Deus, & erige misericordia tua.

HIS dictis diaconus eos surgere iubebat & inclinare capita ad accipiendam benedictionem, quæ etiam *impositio manuum & oratio pro pœnitentibus* vocatur, sequentibus verbis concepta [*d*]:

Omnipotens Deus æterne, domine vniuersorum, creator & rector cunctorum; qui hominem mundi mundum siue ornamentum effecisti per Christum, & legem ei dedisti innatam, & scriptam, vt legitime viueret, tamquam ratione præditus; quique ei, postquam peccauit, tribuisti bonitatem tuam, incitamentum ad pœnitentiam: respice in eos; qui ceruicem animæ & corporis inclinauerunt tibi: quia non vis mortem peccatoris, sed pœnitentiam; vt auertat se a via sua mala, & viuat. Qui Niniuitarum pœnitentiam recepisti; qui vis omnes homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire; qui paternis visceribus suscepisti filium illum, bonorum suorum decoctorem, prodigum ac luxuriosum, quod eum pœniteret facti: ipse nunc quoque accipe supplicem tuorum pœnitentiam; quia non est, qui non peccet tibi: si enim iniquitates obseruaueris, domi-

φύντες πᾶν ἔργον ἀθέμιτον, προσοικειωθῶσι πάσῃ πράξει ἀγαθῇ· ἵνα ὁ φιλάνθρωπος θεὸς ἐν τάχει εὐμενῶς προσδεξάμενος αὐτῶν τὰς λιτὰς, ἀποκαταστήσῃ αὐτοῖς ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου, καὶ πνεύματι ἡγεμονικῷ στηρίξῃ αὐτοὺς, ἵνα μηκέτι σαλευθῶσι· κοινωνοὶ γενέσθαι τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἱερῶν, καὶ μέτοχοι τῶν θείων μυστηρίων· ἵνα ἀποφανθέντες τῆς υἱοθεσίας, τύχωσι τῆς αἰωνίου ζωῆς· ἔτι ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ αὐτῶν εἴπωμεν· κύριε ἐλέησον· σῶσον αὐτοὺς ὁ θεὸς, καὶ ἀνάστησον τῷ ἐλέει σου.

(*d*) Constitut. lib. VIII. c. IX. παντοκράτορ θεὲ αἰώνιε, δέσποτα τῶν ὅλων, κτίστα καὶ πρύτανι τῶν πάντων· ὁ τὸν ἄνθρωπον κόσμου κόσμον ἀναδείξας διὰ χριστοῦ, καὶ νόμον δοὺς αὐτῷ ἔμφυτον καὶ γραπτὸν, πρὸς τὸ ζῆν αὐτὸν ἐνθέσμως, ὡς λογικόν· καὶ ἁμαρτόντι ὑποθήκην δοὺς πρὸς μετάνοιαν τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα· ἔπιδε ἐπὶ τοὺς κεκλικότας σοι αὐχένα ψυχῆς καὶ σώματος· ὅτι οὐ βούλει τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν, ὥστε ἀποστρέψαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρᾶς, καὶ ζῆν· ὁ Νινευϊτῶν προσδεξάμενος τὴν μετάνοιαν· ὁ θέλων πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν· ὁ τὸν υἱὸν προσδεξάμενος, τὸν καταφαγόντα τὸν βίον αὐτοῦ ἀσώτως, πατρικοῖς σπλάγχνοις, διὰ τὴν μετάνοιαν αὐτὸς καὶ νῦν πρόσδεξαι τῶν ἱκετῶν σου τὴν μετάγνωσιν· ὅτι οὐκ ἔστιν ὃς οὐχ ἁμαρτήσεταί σοι, ἐὰν γὰρ ἀνομίας παρατηρήσῃς, κύριε, κύριε, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ

ne,

ne, domine, quis sustinebit? quoniam apud te propitiatio est; & restitue illos sanctæ ecclesiæ tuæ, in priorem dignitatem ac honorem, per Christum Deum ac saluatorem nostrum; per quem tibi gloria, & adoratio in sancto spiritu, in sæcula, Amen.

§. XI.

Quam notitiam harum precum habeamus in Chrysostomo *aliisque scriptoribus.*

CHRYSOSTOMVS nusquam has preces nobis integras tradit, frequenter tamen auditores suos ad eas remittit, tamquam eo tempore vsitatas in ecclesia in hac diuini cultus parte. Audiuimus eum antea [e] dicentem: *Pro energumenis, pro iis, qui in pœnitentia sunt, communia & a sacerdote & a populo vota fiunt: atque omnes vnam eamdemque precem concipiunt, precem illam misericordiæ plenam.* Et alio loco [f]: *Prima quæ dicitur oratio, qua pro dæmoniacis deprecamur, misericordiæ suæ commemoratione plena est. Secunda, qua pro his oramus, qui pœnitentiam agunt, misericordiam humiliter quæritat.* Iam exposui caussam, cur vtræque preces istæ CHRYSOSTOMO dicantur preces plenæ misericordiæ, & heic solum obseruare habeo, quod ante preces pro fidelibus siue communicantibus, fieri consueuerint, quemadmodum loco eodem CHRYSOSTOMVS diserte dicit; & quod certa formula conceptæ fuerint, quia communi ministri & populi voce offerrentur. Concilium etiam *Laodicenum* [g] harum precum pro pœnitentibus meminit, vt quæ post sermonem preces pro fidelibus proxime excipiant. Et in omnibus vetustis canonibus [h], vbicumque nomina γονυκλινόντων, ὑποπιπτόντων

γὰρ σοὶ ὁ ἱλασμός ἐστι· καὶ ἀποκατάστησον αὐτοὺς τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ προτέρᾳ ἀξίᾳ καὶ τιμῇ, διὰ τοῦ χριστοῦ τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν, δι᾽ οὗ σοι δόξα καὶ προσκύνησις, ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

(e) Chrysostom. homil. XVIII. in 2 Cor. cit. supra §. VIII. litt. (r) pag. 219.

(f) Chrysost. homil. LXXI. al. LXXII. in Matth. ibid. sub litt. (u) p. 220. 221.

(g) Concil. Laodicen. c. XIX. cit. supra §. IX. sub litt. z) p. 222.

(h) Concil. Nicæn. c. XI. ὅσοι γνησίως μεταμέλονται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοὶ, καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται. *Quicumque germane & pura pœnitentia ducuntur, tres annos inter auditores exigent, vt fideles, & septem annis* prosternentur *supplices.*

Concil. Ancyran. c. IV. Περὶ τῶν πρὸς βίαν θυσάντων — ἔδοξεν ἐνιαυτὸν ἀκροᾶσθαι, ὑποπεσεῖν δὲ τρία ἔτη. *De iis, qui vi sacrificarunt - - - visum est anno*

et

et *prostratorum* occurrunt, hic ordo pœnitentium intelligendus est, qui in hac diuini ministerii parte ad recipiendas preces ecclesiæ & antistitis benedictionem se inclinabant.

§. XII.

Qua in parte ecclesiæ hæ preces factæ fuerint.

De *Græca* itaque ecclesia sine vlla dubitatione euictum est, quod particulare ibi fuerit precum pro catechumenis, energumenis ac pœnitentibus officium, ab officio altaris distinctum, in quo pro illis, etsi absentibus, inter reliquos status ac ordines hominum vniuersos iterum orabatur. Duæ autem quæstiones remanent, paullo plus difficultatis in se habentes. 1.) Qua in parte ecclesiæ preces istæ factæ fuerint? 2.) Num istiusmodi preces omnino in ecclesia *Latina* obtinuerint? Quod ad priorem attinet quæstionem, viri quidem eruditi [*i*] in ea sunt opinione, non tantum oblationes ad altare fieri & eucharistiam sumi, sed omnes etiam preces ecclesiæ similiter ibidem fundi consueuisse. Quod certe de omnibus precibus in eucharistiæ celebratione ita est; de his autem precibus in missa catechumenorum non adeo certum est. Primum enim diuersi illi ordines, pro quibus istæ preces fiebant, & super quibus cum manuum etiam impositione fiebant, stationem suam in distincta ecclesiæ parte habebant; neque eos vmquam ad altare, ad recipiendam benedictionem, euocatos esse legimus; sed in quibusdam canonibus manuum impositionem recipere diserte iubentur ante apsidem [*k*], si quod publicum & vulgatissimum

audire, tribus autem annis substerni ac supplices esse. Can. V. *εἰ ἐκπληρώσω τὸν τῆς ὑποπτώσεως τριετῆ χρόνον, si triennale substrationis tempus impleuerint.* Vid. ibid. c. VI. VII. VIII. IX. & XXV.

(*i*) Stillingfleet's *Unreason. of Separation* part. III. sect. IX. p. 250. That there were Altars in all their churches, appears from hence, that not onely the oblations were made there, and the communion received, but *all the prayers of the church were made at them:* as not onely appears from the *African Code* and Saint *Augustin*, (which I have mentioned elsewhere) but from *Optatus*, who upbraiding the *Donatists* for breaking down the Altars of churches, he tells them, *that hereby they did what they could to hinder the churches Prayer, for,* saith he, *Illac ad aures Dei adscendere solebat populi oratio.*

(*k*) Concil. Carthag. III. c. XXXII. Cuiuscumque pœnitentia publicum & vulgatissimum crimen est, quod vniuersam ecclesiam commouerit, ante apsidem manus ei imponatur.

crimen esset; tametsi absolutio in ordinariis casibus ad altare plerumque daretur. Iam si precatio absolutionis, quæ eorum erat reconciliatio ante altare, nonnumquam ante apsidem facta est, parum dubii est, quin aliæ preces, quæ modo introductio erant ad eorum reconciliationem, ibidem quoque factæ sint. 2.) Hæc missa catechumenorum & pœnitentium distinctum plane ministerium erat a missa fidelium, fiebatque semper plena eorum dimissio, antequam hoc posterius officium caperet initium. 3.) Expressus quidam canon in concilio *Carthaginensi* tertio exstat, qui omnem orationem ante altare ad patrem, non ad filium [*l*], dirigi iubet: At vero manifestum est, preces pro energumenis ad filium directas fuisse, vti antea [*m*] in formula, ex *constitutionibus* citata, vidimus. Vt adeo vel disciplinam ecclesiarum Orientalium a disciplina ecclesiarum Occidentalium valde diuersam fuisse oporteat; vel necessario concludendum nobis sit, hasce precationes, quarum quædam ad filium directæ sunt, ad altare non fuisse factas.

§. XIII.

Num vllæ istiusmodi distinctæ preces pro catechumenis & pœnitentibus in ecclesia Latina *fuerint.*

DIXERIT vero quispiam, preces in ecclesia *Latina* numquam ad filium fuisse directas: Aut forte tales preces pro catechumenis & pœnitentibus separatim non obtinuisse, vti quidem in liturgiis Orientalibus, distinctas ab illis precibus, quæ pro omnibus hominum ordinibus, cum ante tum post consecrationem eucharistiæ, fieri solebant. Res quidem non ita clara est, fateor, in ecclesia *Latina*, vti eam in Orientali fuisse demonstraui: Et quod difficultatem auget, hoc est, quod nonnulli auctores indicare videantur, quod simul atque sermo esset finitus, catechumeni dimissi fuerint, & tum fideles ad preces ante altare se contulerint. *Ecce*, inquit AVGVSTINVS [*n*], *post sermonem fit missa catechumenis. Manebunt fideles, venietur ad locum orationis.* Altare intelligit, vbi oratio dominica ex more

(*l*) Concil. Carthag. III. c. XXIII. Vt nemo in precibus vel patrem pro filio, vel filium pro patre nominet: Et quum ad altare adsistitur, semper ad patrem dirigatur oratio.

(*m*) Vid. §. VII. pag. 217.

(*n*) Augustin. homil. CCXXXVII. de tempore tom. X. p. 385.

aso-

a solis fidelibus recitanda erat, quemadmodum ex sequentibus apparet, quando pergit: *Scitis, quo accessuri sumus, quid prius Deo dicturi sumus? Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Et AMBROSIVS [o], de eadem loquens materia, ait: *Post lectiones & tractatum, dimissis catechumenis, symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam ecclesia.* Verum hæc testimonia non sufficiunt ad probandum, eucharistiæ celebrationem sermone finito statim cœpisse, nec alias preces vel aliud quoddam negotium intercessisse. Nam hic ipse AMBROSII locus ostendit, quod, ad minimum interdum, ecclesiæ symbolum mox baptizandis in isto temporis interuallo traditum fuerit. Et ex vno de ante citatis canonibus concilii *Carthaginensis* planum est, aliis temporibus precationem pro absolutione & reconciliatione publici cuiusdam & magni peccatoris coram apside ante missam fidelium similiter fuisse peractam. Et alter canon quasdam precationes ad filium æque ac ad patrem fuisse directas, manifesto indicat, quando vel patrem pro filio, vel filium pro patre, nominari prohibet. Quæ prohibitio minus necessaria fuisset, nisi precationes ad filium quoque dirigi consueuissent. Iam si precationes quasdam ad filium directas fuisse concedamus, ante missam fidelium siue celebrationem eucharistiæ factas esse oportet, quia isto tempore idem ille canon orationem semper ad patrem dirigi iubet. Vnde concludimus, praxin *Græcæ* & *Latinæ* ecclesiarum fuisse eamdem, & in vtraque preces fuisse pro catechumenis, energumenis, ac pœnitentibus, & ipsis quidem præsentibus, distinctas ab illis, quæ postea pro illis absentibus ad altare factæ. Atque ita primam diuini cultus partem, quam vetus ecclesia *missam catechumenorum* vocauit, absoluimus.

(o) Ambros. epist. XXXIII. ad Marcellinam sororem.

LIBER DECIMVS QVINTVS

DE MISSA FIDELIVM.

CAPVT PRIMVM

DE PRECIBVS OBLATIONI PRAEMISSIS.

§. I.

De precatione dicta διὰ σιωπῆς, siue cum silentio.

DIMISSIS diuersis catechumenorum, pœnitentium ac energumenorum ordinibus, adeoque missa catechumenorum finita, statim illa pars cultus publici capiebat initium, quæ proprie dicitur *missa fidelium*, siue officium eucharisticum, quia non nisi fideles siue communicantes (aut certe isti de pœnitentibus, qui omnes gradus pœnitentiæ absoluerant, dicti inde *συνιστάμενοι*, siue *consistentes*) in ea præsentes esse poterant. Initium huius officii faciebat precatio, a populo priuatim & sub silentio facta, & hinc εὐχὴ διὰ σιωπῆς & εὐχὴ κατὰ διάνοιαν vocitata. Hoc ex canone quodam concilii *Laodiceni* discimus, qui totius cultus ecclesiastici ordinem summatim tradit. Quocirca vt tanto felicius hac in re progrediamur, non inconsultum fuerit, eum hoc loco integrum interponere, quippe qui vnus de notatu dignissimis canonibus in vniuerso codice est, & multum lucis subsequenti dissertationi adfundet. Verba istius canonis hæc sunt [a]: *Oportere seorsim primum, post episcoporum sermones, catechumenorum orationem peragi; & postquam exierint catechumeni, eorum, qui pœnitentiam agunt, fieri orationem: & quum ii sub manum accesserint & secesserint, fidelium preces sic ter fieri: vnam quidem, scilicet primam, silentio: secundam autem & tertiam per pronun-*

(a) Concil. Laodicen. c. XIX. Περὶ τοῦ δεῖν ἰδίᾳ πρῶτον μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι· καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι· καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς· μίαν μὲν πρώτην διὰ σιωπῆς, τὴν δὲ δευτέραν καὶ τρίτην διὰ προσφωνήσεως πληροῦσθαι, εἶτα

tia-

tiationem impleri, deinde sic pacem dari. Et postquam presbyteri pacem episcopo dederint, tunc laicos etiam pacem dare: & sic sanctam oblationem perfici, & solis ministerio sacro deditis licere ad altare accedere & communicare.

VIRI quidam eruditi hanc orationem διὰ σιωπῆς, *sub silentio*, heic non amplius quicquam significare putant, quam preces super catechumenis, a ministro solo factas, populo non respondente; & per orationem, quæ dicitur εὐχὴ διὰ προσφωνήσεως, *oratio per pronuntiationem implenda*, preces intelligunt, factas per modum respondendi, ministro & populo alternatim sibi respondentibus. Verum hæc explicatio ad sensum huius canonis non accedit. Nam per orationem sub silentio heic intelligere debemus priuatas istas preces, quas quisque priuatim faciebat; & per orationem διὰ προσφωνήσεως tales preces, quas vniuersa ecclesia communiter fundebat, suscitata & admonita a diacono, qui diuersas formulas recitabat, docens populum, quæ precibus essent expetenda, quibus petitionibus singulis cuncti subiungebant suum Κύριε ἐλέησον, *Kyrie eleison*; & tum episcopus ἐπίκλησιν siue *inuocationem* addebat, quæ etiam *collecta* dicebatur, quod esset omnium precum populi collectio siue repetitio. Tria ista genera precum fuisse in veteri ecclesia, ex iis palam est, quæ de singulis narrantur. Et primum quidem fuisse istiusmodi preces priuatas, ab vnoquoque secreto factas, non tantum ex hoc canone, sed ex diuersis etiam vetustis scriptoribus apparet. CHRYSOSTOMVS [b] de nonnullis narrat, quod in his priuatis precibus nihil nisi vindictam in inimicos a Deo petant. *Multi*, inquit, *pronos in terram se proiicientes, terram fronte ferientes, calidas fundentes lacrimas, acerbius interius ingemiscentes, extensis manibus, multumque studium præ se ferren-*

ὕτως τὴν εἰρήνην δίδοσθαι. Καὶ μετὰ τὸ πρεσβυτέρους δοῦναι τῷ ἐπισκόπῳ τὴν εἰρήνην, τότε τοὺς λαϊκοὺς τὴν εἰρήνην διδόναι· καὶ οὕτω τὴν ἁγίαν προσφορὰν ἐπιτελεῖσθαι, καὶ μόνοις ἐξὸν εἶναι τοῖς ἱερατικοῖς εἰσιέναι εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ κοινωνεῖν.

(b) Chrysostom. homil. LVII. de non euulgandis peccatis. tom. V. p. 762. (homil. LX p. 681. edit. Francof.) Πολλοὶ πρηνεῖς ἑαυτοὺς ῥιπτοῦντες, καὶ τῷ μετώπῳ τὴν γῆν τύπτοντες, καὶ θερμὰ προχέοντες δάκρυα, καὶ πικρὸν κάτωθεν στενάζοντες, καὶ τὰς χεῖρας ἐκτείνοντες, καὶ πολλὴν σπουδὴν ἐπιδεικνύμενοι, τῇ θερμότητι

τες,

tes, hoc feruore ac promtitudine animi aduersus propriam salutem vtuntur. Nam Deo preces offerunt non pro suis delictis, neque vt veniam peccatorum suorum petant, sed hoc studium omne conferunt aduersus inimicos: ac perinde faciunt, ac si quis ensem acuat, nec aduersus hostes illo genere armorum vtatur, sed eo iugulum suum traiiciat. Sic & isti non ad obtinendam suorum veniam delictorum, sed ad accelerandum inimicorum supplicium precibus vtuntur; quod est se ipsos gladio suo transfigere. Aliquanto post ipsa huius orationis verba narrat: *Vindica me de inimicis meis, ostende illis, me quoque Deum habere.* Ex quibus omnibus apparet, fuisse has priuatas populi preces, quibus abuti potuerint, non autem publicas ecclesiæ preces. Ecclesia enim filios suos numquam docebat male precari inimicis, sed bene precari & pro illis orare. Verum in his priuatis precibus, quæ ad peccata confitenda & deprecanda Dei iudicia spectabant, mali homines omnes regulas migrandi sibi sumebant libertatem, suisque indulgebant adfectibus, inimicis vindictam diuinam expetendo. Iam vero, licet hic grandis harum priuatarum precum abusus esset, eo tamen valet, vt videamus, quæ consuetudo fuerit ecclesiæ in permittendis eiusmodi precibus, & quem illæ vsum sibi destinatum habuerint. BASILIVS de vigiliis & nocturnis conuentibus loquens [c], perspicue indicat, psalmodiæ varietate, priuatis precibus intermixtis, eos solitos esse transigi. Et

ταύτῃ καὶ τῇ προθυμίᾳ κατὰ τῆς οἰκείας κέχρηνται σωτηρίας· ὁ γὰρ ὑπὲρ τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων παρακαλεῖ τὸν θεὸν, οὐδὲ συγγνώμην αἰτεῖ τῶν πλημμεληθέντων αὐτοῖς, ἀλλὰ τὴν σπουδὴν ταύτην κατὰ τῶν ἐχθρῶν κινεῖ· ἅπασαν ταυτὴν ποιοῦντες, ὥσπερ ἂν εἴ τις τὸ ξίφος ἀκονήσας, μὴ κατὰ τῶν πολεμίων χρῷτο τῷ ὅπλῳ, ἀλλὰ διὰ τῆς οἰκείας αὐτὸ δέρης ὠθοῖ. οὕτω καὶ οὗτοι οὐχ ὑπὲρ τῆς ἀφέσεως τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων, ἀλλὰ κατὰ τῆς τιμωρίας τῶν ἐχθρῶν ταῖς εὐχαῖς κέχρηνται, ὅπερ ἐστὶ, καθ' ἑαυτῶν τὸ ξίφος ὠθεῖν· - - ἐκδίκησόν με ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου· δεῖξον αὐτοῖς, ὅτι θεὸν ἔχω κἀγώ.

(c) Basil. epist. LXIII. ad Neocæsar. tom. III. p. 96. ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμῳδίας τὴν νύκτα διενέγκοντες μεταξὺ προσευχόμενοι, ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης, πάντες κοινῇ, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος, καὶ μιᾶς καρδίας τὴν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ κυρίῳ, ἴδια ἑαυτῶν ἕκαστος τὰ ῥήματα τῆς μετανοίας ποιούμενοι. *Deinde vni ex ipsis hoc muneris datur, vt quid canendum est, prior ordiatur, reliqui succinunt; atque ita psalmodiæ varietate,* precibusque subinde intermixtis, *noctem superant. Illucescente iam die pariter omnes velut ore vno ac corde vno confessionis psalmum domino offerunt, ac suis quisque verbis pœnitentiam profitentur.*

CAS-

CASSIANVS eadem de illis tam in Orientalibus quam Occidentalibus ecclesiis tradit, quemadmodum pluribus ostendimus, loquentes de quotidiano matutino & vespertino officio, quod cum priuata peccatorum confessione in ecclesiis Orientalibus, BASILIO memorata, capiebat initium, & cum publica confessione, verbis psalmi LI facta, qui inde dicebatur *psalmus confessionis*, & *psalmus pœnitentialis* [*] pro officio matutino, finiebatur. Quod autem ad priuatas confessiones attinet, de quibus iam loquimur, & cum quibus *missa fidelium* inchoabatur, notandum porro nobis est, eas non tantum ab ipso populo sub silentio, sed a ministro etiam ecclesiæ priuatim factas esse. Cuius consuetudinis vestigia in nonnullis vetustissimis quarumdam ecclesiarum liturgiis supersunt, ab hodiernis confessionibus in *missali Romano* prorsus diuersa. Quando enim hodie in *missali Romano* peccatorum confessio sanctis & angelis non minus quam Deo fit, omnia officia, ad minimum per mille annos a *CHRISTO* nato, confessiones soli Deo factas habent. Ita est in formulis confessionis in *sacramentario* GREGORII & aliis a MENARDO publicatis. Et hoc manuscriptum est, quod BONA cardinalis tantopere laudat in reginæ *Sueciæ* bibliotheca, vtpote quod vetus missale *Gallicanum* sit. Vt hasce confessiones soli Deo, non autem sanctis & angelis, factas esse ostendamus, & fuisse omnino confessiones particulares, a sacerdote priuatim tantum διὰ σιωπῆς, (vt concilium *Laodicenum* loquitur) factas, heic transcribemus eam, quam ex vetustissimo manuscripto, tamquam *Gallicani* officii confessionem, nobis exhibet BONA [*d*]. Vocatur ibi *apologia sacerdotis*, atque sic habet:

Ante tuæ immensitatis conspectum, & ante tuæ ineffabilitatis oculos, o maiestas mirabilis, scilicet ante sanctos vultus tuos, magne Deus, & maximæ pietatis & potestatis omnipotens pater, quamlibet non sine debita reuerentia, attamen nulla officii dignitate, vilis admodum peccator accedo, & reus conscientiæ testis adsisto. Accuso me tibi & non excuso: & coram testibus confiteor iniustitiam meam tibi domino Deo meo. Confiteor inquam, confiteor sub testibus iniustitiam impietatis meæ, vt remittas impietatem peccati mei. Confiteor, quod nisi remittas, recte me pu-

(*) Vid. lib. XIII. c. X. §. XIII. volum. V. p. 333.
(*d*) Bona rer. liturgic. lib. II. c. I. n. I.

 nias.

nias. Habes me confitentem reum; sed scio non nisi verbis emendantem. Verbis enim placo, operibus offendo. Conscientiam sentio, emendationem differo. Subueni ergo, subueni pietas ineffabilis. Ignosce, ignosce mihi trinitas mirabilis. Parce, parce, parce, supplico, Deitas placabilis. Exaudi, exaudi, exaudi me, rogo, his verbis illius filii tui clamantem, Pater, aeterne Deus, peccaui in caelum & coram te: iam non sum dignus vocari filius tuus, fac me vt vnum de mercenariis tuis. Et nunc, pater misericors, vnicum misericordiae tuae partum CHRISTO fauente peto, vt quod per me vilescit, per illum acceptum ferre digneris, qui viuis & regnas in saecula saeculorum, Amen.

MANIFESTVM heic est, quod, vt nulla sancti vel angeli in hac precatione reperitur allocutio, ita priuata solius sacerdotis pro se ipso oratio fuerit, dum populus similiter in confessionibus suis priuatis Deo faciendis esset occupatus. Quod sensum orationis sub silentio nobis monstrat, de qua loquitur concilium *Laodicenum*, quae prima dicitur oratio in exordio missae fidelium.

QVOD de his priuatis precibus hoc loco addendum adhuc est, obseruatio est, de duabus vetustis loquendi formulis, quae ad hanc materiam quodammodo respiciunt, & ad eam faciunt confirmandam. Formulae istae sunt *Silentium indicere*, &, *Orationem dare*; quae ambae ad denotandam eam consuetudinem adhibentur, qua populus ad priuatas preces procumbere iubebatur. Nonnumquam episcopus signum dare solebat, dicendo, *Oremus*, & tum populus ad priuatas suas preces se conferebat, quo facto episcopus preces eorum per modum solemnis inuocationis summatim colligebat. Ita VRANIVS [e] hunc ritum describit in vita PAVLINI, antistitis ecclesiae *Nolanae*, quando de certo quodam episcopo loquens, ait: *Ad ecclesiam processit & adscenso tribunali populum ex more salutauit, resalutatusque a populo orationem dedit, & collecta oratione spiritum exhalauit.* Interdum diaconus signum dabat, idque vocabatur *silentium indicere*. Ita in *Gallicanis* ecclesiis fuit, quemadmodum STILLINGFLEETVS ex GREGORIO [f] episcopo *Turonensi* ob-

(e) Vran. vit. Paulini.

(f) Stillingfl. orig. Britan. c. IV. p. 223. ex Gregorii Turon. lib. VII. c. VII. *Gregorius Turonensis saith, that in the Gallican Churches the Deacon did* silen-

seruat;

ſeruat; idque ſacerdos ex liturgia *Mozarabica* fecit. Vbi ille recte concludit, quod hæc phraſis, *ſilentium indicere*, non ſimpliciter ſignificet populum ad attentionem excitare, ſed quod amplius quid denotet, nimirum ad tempus priuatis ſuis precibus vacare eos debere. Idque ex his rationibus non improbabile eſſe putat. „1.) GREGORIVM *Turonenſem* loco ante memorato „dicere, quod rex tempus illud arripuerit loquendi ad populum, qui ſtatim orationem pro rege fuderit ad Deum; non „quod vlla collecta hinc pro rege fuerit recitata, neque enim „illud congruum huic rei tempus fuiſſe; ſed quod, quum tempus ſecretarum precum eſſet, ſermone regis tantopere omnes „commoti fuerint, vt pro ipſo orarent. 2.) Gentiles iuſſos *fa„vere linguis*, teſte BRISSONIO [g], priuata vota ſua feciſſe, & „quum ſilentii indictio per diaconos facta eiuſdem naturæ eſſe „videatur, non probabile eſſe, quod chriſtiani precibus votisque ſuis defuerint. 3.) Magnum argumentum, inquit, mihi „eſt, paruus collectarum numerus in antiquis eccleſiis; chriſtiani enim magnam temporis partem publico cultui dabant „die dominico & diebus ſtationariis (addo & in vigiliis ſuis) „at vero reliqua officia omnia tantum temporis conſumere „non poterant, quum non haberent tam longas precationes „extemporales, nec tantam tædio plenarum cærimoniarum „multitudinem in omnibus partibus, vti *breuiarium* & *miſſale* „*Romanum* introduxit; & quum collectæ vetuſtiſſimæ paucæ eſſent & breues, maxime probabile videtur, congruum temporis ſpatium datum fuiſſe priuatis precibus.„ Cuius conſue-

tium indicere; *and the Prieſt did it by the Mozarabica Liturgy, which Eugenius Robbeſius underſtands onely of making the People attentive; Which I grant was part of the Deacon's office and Deſign in commanding Silence, as appears by ſeveral paſſages in the ancient liturgies both Greek and Latin. But there was a farther meaning in it, and that the People were for a time there to attend to their own private Prayers, appears not improbable to me on theſe Conſiderations.*

Gregorii verba hæc ſunt; Factum eſt, vt quadam die dominica, poſtquam diaconus ſilentium populis, vt miſſæ auſcultarentur, indixit, rex conuerſus ad populum diceret: Adiuro vos, o viri cum mulieribus, vt mihi fidem inuiolatam ſeruare dignemini, nec me, vt fratres meos nuper feciſtis, interimatis, cetera. - - Hæc eo dicente, omnis populus orationem pro rege fudit ad dominum.

(g) Briſſon. de formulis p. 8. 9. 10. 11.

tudinis reliquiæ in officio ordinationis ſacerdotum in eccleſia noſtra ſuperſunt, vbi ſilentium præſtari aliquamdiu iubentur ad ſecretas preces populi. Et eadem conſuetudo obſeruata fuit in προσφωνήσει, ſiue indictione precum, quæ erat monitio ad populum, quid in priuatis ſuis precibus orare deberent [h].

§. II.

De precibus διὰ προσφωνήσεως, ſiue per exclamationes ſolitas, indictis.

ATQVE hoc ipſum nos proxime deducit ad conſiderandas ſecundi generis preces, canoni *Laodiceno* memoratas, quæ ibi dicuntur εὐχαὶ διὰ προσφωνήσεως, *preces per exclamationes ſolitas indicta.* Nam non tantum erant populi ad precandum excitatio, ſed etiam inſtructio, quid potiſſimum illis, & pro quibus orandum eſſet. Formulam huius orationis in apoſtolicis habemus *conſtitutionibus*, ſtatim poſt dimiſſos catechumenos ac pœnitentes, vbi dicitur προσφώνησις ὑπὲρ τῶν πιστῶν, *indicta oratio pro fidelibus.* Introducitur ibi his verbis [i]: *Nemo eorum, quibus non licet, exeat. Qui fideles ſumus, flectamus genu. Precemur Deum per Chriſtum ejus. Omnes intenti Deum per Chriſtum eius appellemus.* Tum ſequuntur diuerſæ petitiones hoc ordine:

Pro pace & tranquillitate mundi atque ſanctarum eccleſiarum oremus; ut Deus vniuerſitatis perpetuam & ſtabilem ſuam pacem nobis tribuat; vt nos conſeruet perſeuerantes in plenitudine piæ ac religioſæ virtutis.

Pro ſancta catholica & apoſtolica eccleſia, a finibus vſque ad fines extenſa, oremus; vt dominus eam inconcuſſam & fluctibus non agitatam conſeruet atque tueatur, vſque ad conſummationem ſæculi, fundatam ſuper petram.

(h) Vid. Mat. Parker concion. in obitum Buceri.

(i) Conſtitut. apoſtol. lib. VIII. c. IX. Μή τις τῶν μὴ δυναμένων προσελθέτω· ὅσοι πιστοὶ, κλίνωμεν γόνυ· δεηθῶμεν τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ πάντες, συντόνως τὸν θεὸν διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ παρακαλέσωμεν. Cap. X. προσφώνησις ὑπὲρ τῶν πιστῶν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐσταθείας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ τῶν ὅλων θεὸς ἀΐδιον καὶ ἀναφαίρετον τὴν ἑαυτοῦ εἰρήνην ἡμῖν παράσχοιτο, ἵνα ἐν πληροφορίᾳ τῆς κατ᾽ εὐσέβειαν ἀρετῆς διατελοῦντας ἡμᾶς συντηρήσῃ· ὑπὲρ τῆς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων δεηθῶμεν· ὅπως ὁ κύριος ἄσειστον αὐτὴν καὶ ἀκλυδώνιστον διαφυλάξῃ καὶ διατηρήσῃ

Et

Et pro ſancta hac paræcia oremus; vt cunctorum dominus nobis donet conſectari ſine remiſſione cæleſtem ipſius ſpem, & reddere ipſi adſiduum precationis debitum.

Pro vniuerſo ſub cælo exiſtente epiſcopatu eorum, qui recte diſpertiunt verbum veritatis, oremus: & pro epiſcopo noſtro Iacobo *ac paræciis eius oremus.*

Et pro epiſcopo noſtro Clemente *ac paræciis eius oremus:*

Pro epiſcopo noſtro Euodio *& paræciis eius oremus; vt miſericors Deus illos eccleſiis ſanctis ſuis præſtet incolumes, honoratos, longæuos, & præbeat eis honoratam ſenectutem in pietate ac iuſtitia.*

Etiam pro presbyteris noſtris oremus; vt dominus liberet illos ab omni turpi ac praua re, & concedat illis integrum & honoratum presbyterium.

Pro vniuerſo Chriſti diaconio ac miniſterio oremus; vt dominus inculpatam ipſis largiatur miniſtrationem.

Pro lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis & pupillis oremus.

Pro iis, qui in matrimonio & liberorum procreatione viuunt, oremus; vt dominus miſereatur eorum omnium:

Pro eunuchis, in ſanctitate ambulantibus, oremus:

Pro iis, qui continentem & religioſam agunt vitam, oremus:

Pro iis, qui in ſancta eccleſia oblationes faciunt, ac eleemoſynas pauperibus dant, oremus:

μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, τεθεμελιωμένην ἐπὶ τὴν πέτραν· καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνθάδε ἁγίας παροικίας δεηθῶμεν, ὅπως καταξιώσῃ ἡμᾶς ὁ τῶν ὅλων κύριος ἀνενδότως τὴν ἐπουράνιον αὐτοῦ ἐλπίδα μεταδιώκειν, καὶ ἀδιάλειπτον αὐτῷ τῆς δεήσεως ἀποδιδόναι τὴν ὀφειλήν· ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῶν ὀρθοτομούντων τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας δεηθῶμεν· καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἰακώβου καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν· ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Κλήμεντος καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν· ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Εὐοδίου καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὅπως ὁ οἰκτίρμων θεὸς χαρίσηται αὐτοὺς ταῖς ἁγίαις αὐτοῦ ἐκκλησίαις σώους, ἐντίμους, μακροημερεύοντας· καὶ τίμιον αὐτοῖς τὸ γῆρας παράσχηται ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ· καὶ ὑπὲρ τῶν πρεσβυτέρων ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ῥύσηται αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἀτόπου καὶ πονηροῦ πράγματος, καὶ σῶον καὶ ἔντιμον τὸ πρεσβυτέριον αὐτοῖς παράσχοι· ὑπὲρ πάσης τῆς ἐν χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ἄμεμπτον τὴν διακονίαν αὐτοῖς παράσχηται· ὑπὲρ ἀναγνωστῶν· ψαλτῶν· παρθένων· χηρῶν τε καὶ ὀρφανῶν δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν συζυγίαις καὶ τεκνογονίαις δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος τοὺς πάντας αὐτοὺς ἐλεήσῃ· ὑπὲρ εὐνούχων ὁσίως πορευομένων δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν ἐγκρατείᾳ, καὶ εὐλαβείᾳ δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ καὶ ποιούντων τοῖς πένησι τὰς ἐλεημοσύνας δεηθῶμεν, καὶ ὑπὲρ τῶν τὰς θυσίας καὶ τὰς ἀπαρχὰς προσφε-

Pro iis, qui domino Deo nostro hostias & primitias offerunt, oremus; vt Deus optimus remuneretur eos cælestibus suis gratiis; detque iis in præsenti centupl m, & in futuro vitam æternam; atque donet ipsis pro temporariis æterna, pro terrenis cælestia.

Oremus pro recens baptizatis fratribus nostris; vt dominus eos stabiliat atque firmet.

Pro fratribus nostris mala valetudine adflictis, oremus; vt dominus liberet illos omni morbo & omnia languore, sanosque restituat sanctæ suæ ecclesiæ:

Pro nauigantibus ac iter habentibus oremus:

Pro iis, qui in metallis, exsiliis, custodiis & vinculis propter nomen domini versantur, oremus:

Pro acerba seruitute oppressis oremus:

Peo inimicis & odio habentibus nos, oremus:

Pro persequentibus nos propter nomen domini, oremus; vt dominus, mitigato eorum furore, dissipet iram aduersus nos concitatam:

Pro iis, qui foris sunt & errore ducuntur, oremus; vt dominus illos conuertat:

Infantium ecclesiæ recordemur; vti dominus eos in timore suo reddat perfectos & ad mensuram ætatis perducat:

Pro nobis inuicem oremus; vt dominus gratia sua seruet nos ac custodiat vsque ad finem, & liberet nos a malo & ab omnibus scandalis operantium iniquitatem, & saluos nos ducat in regnum suum cæleste:

ρόντων κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ πανάγαθος Θεὸς ἀμείψηται αὐτοὺς ταῖς ἐπουρανίοις αὐτοῦ δωρεαῖς, καὶ δῷ αὐτοῖς ἐν τῷ παρόντι ἑκατονταπλασίονα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ζωὴν αἰώνιον, καὶ χαρίσηται αὐτοῖς ἀντὶ τῶν προσκαίρων τὰ αἰώνια· ἀντὶ τῶν ἐπιγείων τὰ ἐπουράνια· ὑπὲρ τῶν νεοφωτίστων ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος στηρίξῃ αὐτοὺς καὶ βεβαιώσῃ· ὑπὲρ τῶν ἐν ἀῤῥωστίᾳ ἐξεταζομένων ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ῥύσηται αὐτοὺς πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας, καὶ σώους ἀποκαταστήσῃ τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ· ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὁδοιπορούντων δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν μετάλλοις καὶ ἐξορίαις καὶ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ὄντων διὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου, δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ καταπονουμένων δεηθῶμεν· ὑπὲρ ἐχθρῶν καὶ μισούντων ἡμᾶς δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῶν διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου, δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος πραΰνας τὸν θυμὸν αὐτῶν διασκεδάσῃ τὴν καθ' ἡμῶν ὀργήν· ὑπὲρ τῶν ἔξω ὄντων καὶ πεπλανημένων δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος αὐτοὺς ἐπιστρέψῃ· τῶν νηπίων τῆς ἐκκλησίας μνημονεύωμεν, ὅπως ὁ κύριος τελειώσας αὐτὰ ἐν τῷ φόβῳ αὐτοῦ εἰς μέτρον ἡλικίας ἀγάγῃ· ὑπὲρ ἀλλήλων δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος τηρήσῃ ἡμᾶς καὶ φυλάξῃ τῇ αὐτοῦ χάριτι εἰς τέλος, καὶ ῥύσηται ἡμᾶς τοῦ πονηροῦ καὶ πάντων τῶν σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν, καὶ σώσῃ εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ὑπὲρ πά-

Pro omni anima christiana oremus:
Salua & erige nos Deus, misericordia tua.

SVPPONENDVM hic est, quod vt in prioribus precibus pro catechumenis ac pœnitentibus (*), ita heic in cuiuslibet petitionis clausula populus responderit, κύριε ἐλέησον, *domine, miserere.* Vel vt in huius orationis fine est: *Salua & erige nos Deus, misericordia tua.*

QVISQVIS vel litaniam nostram, vel preces pro vniuerso ecclesiæ *CHRISTI* statu in exordio officii nostri eucharistici, heic conferre voluerit, is facile intelliget, magnam inter illas & hanc generalem veteris ecclesiæ formulam intercedere adfinitatem. Non habemus tam perfectam formulam vel in CHRYSOSTOMI genuinis operibus, vel alio quopiam vetusto scriptore, cum qua hanc comparemus, quemadmodum antea in consideratione formulæ pro catechumenis fecimus. Reperiuntur autem adhuc hodie duæ antiquæ formulæ istiusmodi precum, sine vlla sanctorum inuocatione adiecta, altera quidem in *liturgia Ambrosiana*, & altera in vetusto officio, a WICELIO ex bibliotheca *Fuldensi* descripta, quæ quum ad hanc antiquam formulam in *constitutionibus* prope accedant, in vsum candidi lectoris ex PAMELII *liturgicorum* tom. III. p. 307. & BONAE cardinalis *rer. liturgic.* lib. II. cap. V. n. III. heic ad calcem (k) adponemus, & tum videbimus, quasnam reliquias antiquæ

σης ψυχῆς χριστιανῆς δεηθῶμεν· Σῶσον καὶ ἀνάστησον ἡμᾶς ὁ θεὸς τῷ ἐλέει σου. Vid. lib. II. c. LVII. μετὰ τοῦτο προσευχέσθω ὁ διάκονος ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἁπάσης, καὶ παντὸς τοῦ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ μερῶν, καὶ ἐκφορίων· ὑπὲρ τῶν ἱερέων, καὶ τῶν ἀρχόντων, ὑπὲρ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τοῦ βασιλέως, καὶ τῆς καθόλου εἰρήνης. *Posthæc precetur diaconus pro vniuersa ecclesia, pro toto mundo, & eius partibus & frugibus terræ, pro sacerdotibus & principibus, pro pontifice ac rege, pro pace vniuersali.*

(*) Vid. lib. XIV. c. V. §. III. pag.

(k) In codice Fuldensi litania missalis.

Diaconus omnes ex toto corde totaque mente: *Domine miserere.*

Qui respicis terram & facis eam tremere. *Oramus te domine, exaudi & miserere.*

Pro altissima pace & tranquillitate temporum nostrorum. *Oramus te Domine &c.*

Pro sancta ecclesia catholica, quæ est a finibus vsque ad terminos orbis terrarum. *Oramus te domine.*

huius

huius orationis in indubiis patrum scriptis offendamus. Quam-

Pro patre nostro episcopo, pro omnibus episcopis ac presbyteris & diaconis, omnique clero. *Oramus te domine &c.*

Pro hoc loco & habitantibus in eo. *Oramus te, domine &c.*

Pro piissimo imperatore & toto Romano exercitu. *Oramus te domine &c.*

Pro omnibus, qui in sublimitate constitutæ sunt, pro virginibus, viduis & orphanis. *Oramus te, domine &c.*

Pro pœnitentibus & catechumenis. *Oramus te, domine &c.*

Pro his, qui in sancta ecclesia fructus misericordiæ largiuntur. Domine Deus virtutum exaudi preces nostras. *Oramus te, domine &c.*

Sanctorum apostolorum & martyrum memores sumus, vt orantibus eis pro nobis veniam mereamur. *Oramus te, domine &c.*

Christianum ac pacificum nobis finem concedi a domino comprecemur. *Præsta, domine, præsta.*

Et diuinum in nobis permanere vinculum caritatis, dominum comprecemur. *Præsta, domine, præsta.*

Conseruare sanctitatem ac puritatem catholicæ fidei, sanctum Deum comprecemur. *Præsta, domine, præsta.*

Diaconus omnes, *Domine, exaudi & miserere.*

Altera formula ex vita Ambrosiana in dominica prima quadragesimæ, incipiente diacono, & choro respondente.

Diuinæ pacis & indulgentiæ munere supplicantes ex toto corde & ex tota mente precamur te. *Domine miserere.*

Pro ecclesia sancta catholica, quæ heic & per vniuersum orbem diffusa est, precamur te. *Domine, miserere.*

Pro papa nostro N. & pontifice nostro N. & omni clero eorum, omnibusque sacerdotibus ac ministris, precamur te. *Domine, miserere.*

Pro famulis tuis N. imperatore & N. rege, duce nostro, & omni exercitu eorum precamur te. *Domine, miserere.*

Pro pace ecclesiarum, vocatione gentium & quiete populorum, precamur te. *Domine, miserere.*

Pro ciuitate hac & conseruatione eius, omnibusque habitantibus in ea, precamur te. *Domine, miserere.*

Pro aëris temperie, ac fructu & fœcunditate terrarum, precamur te. *Domine, miserere.*

Pro virginibus, viduis, orphanis, captiuis, ac pœnitentibus, precamur te. *Domine, miserere.*

Pro nauigantibus, iter agentibus, in carceribus, in vinculis, in metallis, exiliis constitutis, precamur te. *Domine, miserere.*

Pro iis, qui diuersis infirmitatibus detinentur, quique spiritibus vexantur immundis, precamur te. *Domine, miserere.*

Pro iis, qui in sancta ecclesia tua fructus misericordiæ largiuntur, precamur te. *Domine, miserere.*

Exaudi nos in omni oratione atque deprecatione nostra, precamur te. *Domine, miserere.*

Dicamus omnes, *Domine, miserere.*

quam

quam enim eorum nullus eamdem nobis formulam exhibeat integram, tamen ex propinqua cognatione fragmentorum, quæ supersunt, facile ad intelligendum est, omnia ad eamdem respicere originem. Habentur enim in CHRYSOSTOMO & aliis scriptoribus diuersa istiusmodi orationis fragmenta & manifesta indicia, quod hæc vel similis formula multis in ecclesiis in vsu fuerit. Vnde non inconsultum fuerit, ista fragmenta ante, quam progrediamur, colligere.

§. III.

Formula harum precum in constitutionibus *collata cum fragmentis, apud* Chrysostomum *aliosque scriptores occurrentibus.*

CHRYSOSTOMVS in homilia quadam, ad populum *Antiochenum* recitata, formulam istiusmodi indictæ orationis in ista ecclesia in vsu fuisse, perspicue significat. Nam quasdam eius petitiones recenset, quæ formulæ in *constitutionibus* adeo similes sunt, vt non sine ratione existimes, auctorem *constitutionum* hanc formulam ex eadem habuisse origine, vnde CHRYSOSTOMVS habuit suam, videlicet ex liturgia ecclesiæ *Antiochenæ.* Ait enim, *Dum communiter* (*l*) *omnes diaconi vocem auditis, id imperantis ac dicentis: Oremus pro episcopo & senectute ac defensione, atque vt recte tractet verbum veritatis, & pro iis, qui heic sunt, & vbique terrarum, quod imperatum est agere, non recusatis; sed magna animi contentione preces offertis, quod, quanta sit vis concursus vestri, probe intelligatis: sciunt, quid dicam, ii, qui mysteriis sunt initiati: nam orationi catechumenorum nondum est illud permissum, quandoquidem nondum ad hanc loquendi licentiam peruenerunt; vos autem, vt pro toto terrarum orbe, pro ecclesia, quæ ad terræ fines vsque protenditur, & pro episcopis omnibus, qui eam regunt, preces offeratis, cohortatur is, qui*

(*l*) Chrysostom. homil. II. de obscuritate prophetiarum. Tom. III. p. 946 (p. 822. edit. Francof.) κοινῇ πάντες ἀκούοντες τοῦ διακόνου, τοῦτο κελεύοντος καὶ λέγοντος, δεηθῶμεν ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ γήρως, καὶ τῆς ἀντιλήψεως, καὶ ὅπως ὀρθοτομῇ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐνταῦθα καὶ ὑπὲρ τῶν ἁπανταχοῦ, οὐ παραιτεῖσθε ποιεῖν τὸ ἐπίταγμα, ἀλλὰ μετ' ἐκτενείας ἀναφέρετε τὴν εὐχήν, εἰδότες τῆς ὑμετέρας συνόδου τὴν δύναμιν· ἴσασιν οἱ μεμυημένοι τὰ λεγόμενα· τῇ γὰρ εὐχῇ τῶν κατηχουμένων οὐδέπω τοῦτο ἐπιτέτραπται, ἐπειδὴ οὐδέπω πρὸς τὴν παῤῥησίαν ἔφθασαν ταύτην· ὑμῖν δὲ καὶ ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης καὶ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, τῆς μέχρι περάτων τῆς γῆς ἐκτεταμένης, καὶ ὑπὲρ τῶν διοικούντων αὐτὴν ἐπισκόπων ἁπάντων παρακελεύεται ποιεῖσθαι τὰς δεήσεις ὁ ταύτας διακονῶν, καὶ ὑπ-

ministrat illis, & obsequimini summo studio, ac re ipsa testamini, magnam esse orationis virtutem, quæ a populo in ecclesia communi consensu offeratur. Heic obseruandum est, fuisse hanc indictam orationem; peragebatur enim per celeusma siue per exclamationem & admonitionem diaconi, dicentis illis, pro quibus orare deberent. Deinde, fuisse orationem communicantibus peculiarem, & in celebratione eucharistiæ tantummodo vsitatam. Nam catechumenis in ea adesse & se coniungere cum fidelibus non licebat. Porro, petitiones pro vniuerso mundo, pro ecclesia in omni terrarum orbe, pro episcopis omnibus, ecclesiam vbicumque gubernantibus, & speciatim pro episcopo istius loci, *vt viuat in seram vsque senectutem, & diuina adiutus gratia recte secet verbum veritatis*, easdem esse petitiones, quæ in *constitutionibus* occurrant. Quæ res manifesto indicat, has formulas indictæ orationis eo tempore communiter in ecclesia catholica fuisse vsurpatas. CHRYSOSTOMVS alio loco de hac ipsa oratione, tamquam in commune a sacerdotibus & populo, & quidem ab vtrisque genua flectentibus vel humi se prosternentibus, peracta loquitur. Nam diuersas ecclesiæ preces enarrans, in quibus populus cum sacerdote partem habeat, *Pro energumenis*, inquit, *& pro iis, qui in pœnitentia sunt, communia & a sacerdote & ab ipsis vota fiunt: atque omnes vnam eamdemque precem concipiunt, precem, inquam, illam misericordiæ plenam. Rursus quum eos, qui sacrosanctæ mensæ participes esse nequeunt, a sacris septis arcemus, ineunda est altera oratio* [m], *in qua omnes peræque consurgimus.* Heic manifesto respicitur ad orationem indictam, antequam diaconus omnes in terram se abiicere, atque ita diuersas istas petitiones facere iubebat, & deinceps signum surgendi dabat, dicendo: *ἀναστῶμεν*, *surgamus*, quemadmodum in *constitutionibus* redditur. Multa alia loca habet CHRYSOSTOMVS, quæ de precibus pro vniuerso ecclesiæ statu, pro episcopis, pro hoc vniuerso, pro pace publica loquuntur; quia autem specialius ad orationem respiciunt, quæ consecrationem & oblationem proxime excipiebat (vbi solemnis omnium statu-

ἀκούετε μετὰ προθυμίας, ἔργῳ μαρτυροῦντες, ὅτι μεγάλη τῆς εὐχῆς ἡ δύναμις, τῆς ἐν ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τοῦ δήμου συμφώνως ἀναφερομένης ἐστί.

(m, Chrysost. homil. XVIII. in 2 Cor. p. 873. (p. 673. edit. Francof.) Vid. Græc. lib. XIII. c. VI. §. IX. vol. V. p. 226.

um

um commemoratio iterum fiebat) notitiam earum eo referemus, vbi de hac oratione differendi locus erit proprius.

VERVMTAMEN non possum, quin vnius adhuc rei notatu dignæ mentionem faciam ex CHRYSOSTOMO, quæ ad hanc orationem attinet, quod videlicet hæc oratio adeo communis oratio populi credita sit, vt infantes ecclesiæ in ea partem habere iussi sint. Nam in homilia quadam in *Matthæum*, loquens primum de oratione pro dæmoniacis, deinde de oratione pro pœnitentibus, tandem de hac oratione pro fidelibus, obseruat, quod prima & secunda a solo populo, tamquam misericordiam aliis exorante, offeratur; hæc autem oratio pro ipsismet fidelibus, ab innocentibus populi infantibus [n], Deum ad misericordiam lacrimis inflectentibus, peragatur: quia eorum innocentia & humilitas, cuius imitatores regnum cælorum maneat, preces fidelium commendet, si solemniter divinam misericordiam implorent. Quod euidenter ostendit, fuisse hanc generalem omnium ordinum hominum in ecclesia orationem. Præterea ex AVGVSTINO [o] notari poterit, vniversalem ecclesiam, vel certe maximam illius partem, habuisse istiusmodi preces, consecrationem eucharistiæ antecedentes, proprie dictas precationes vel deprecationes, & communem orationem, vtpote communi diaconi & populi voce peractam. In epistola quadam sua totum ecclesiæ ministerium in quinque partes dispescit, nimirum 1.) in psalmodiam, 2.) scripturarum lectionem, 3.) sermonis recitationem, 4.) deprecationem episcopi & presbyterorum, 5.) communem orationem, diaconi voce indictam: de qua ipsa nunc loquimur. Vnde intelligimus, quid sibi velit, quod diaconus dicatur *indixisse communem orationem*, quod non simpliciter populum orare iusserit, sed formulam verborum illis præiuerit, cui communia responsa sua debuerint iungere.

(n) Chrysost. homil. LXXI. al. LXXII. in Matth. p. 624. (p. 768. c. edit. Francof.) Vid. lib. XIII. c. VI. §. VII. vol. V. p. 218.

(o) Aug. epist. CXIX. ad Ianuar. c. XVIII. Quando autem non est tempus, (quum in ecclesia fratres congregantur) sancta cantandi, nisi quum legitur, aut disputatur, aut antistites clara voce deprecantur, aut communis oratio voce diaconi indicitur?

IN alia epistola [*p*] missam fidelium, siue sacramenti corporis ac sanguinis dominici celebrationem, in quatuor partes diuidit, secundum diuisionem illam *Pauli* apostoli 1 Tim. II, 1. *Obsecro igitur: primum omnium fieri precationes, orationes, postulationes & gratiarum actiones pro omnibus hominibus*, quando ait: *Eligo in his verbis, hoc intelligere, quod omnis, vel pene omnis frequentat ecclesia, vt PRECATIONES accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud, quod est in domini mensa, incipiat benedici: ORATIONES, quum benedicitur & sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem fere omnis ecclesia dominica oratione concludit. --- Interpellationes autem, siue, vt vestri codices habent, POSTVLATIONES, fiunt, quum populus benedicitur. Tunc enim antistites, velut aduocati, susceptos suos per manus impositionem misericordissimæ offerunt potestati. Quibus peractis, & participato tanto sacramento, GRATIARVM ACTIO cuncta concludit, quam in his etiam verbis vltimam commendauit apostolus.* Vt adeo heic planam officii ecclesiastici habeamus enarrationem, & intelligamus, preces ante consecrationem fuisse solemnes istas supplicationes, quæ a diacono & populo potissimum fieri & inde, *communis oratio voce diaconi indicta*, vocari consueuerint. Alio loco quasdam recenset nominatim, pro quibus tunc oratum sit. Scribens enim ad *Vitalem* quemdam *Carthaginensem*, qui pro infidelibus non esse orandum statuebat, nota ecclesiæ praxi eum vrget. *Exerce*, inquit, *contra orationes ecclesiæ disputationes tuas, & quando audis sacerdotem Dei ad altare exhortantem* [*q*] *populum Dei, orare pro incredulis, vt eos Deus conuertat ad fidem; & pro catechumenis, vt eis desiderium regenerationis inspiret; & pro fidelibus, vt in eo, quod esse cœperunt, eius munere perseuerent; subsanna pias voces & dic, te non facere quod hortatur, id est, Deum pro infidelibus, vt eos fideles faciat, non rogare.* Heic preces pro conuersione infidelium & perseuerantia fidelium easdem esse videmus cum iis, quæ in *constitutionibus* occurrunt, & vtrobique diaconi exhortatione fieri dicuntur.

BASILIVS etiam de his precibus sub nomine *κηρυγμάτων ἐκκλησιαστικῶν* loquitur, quod non de verbi prædicatione in ec-

(*p*) August. epist. LII. ad Paulin. quæst. V.

(*q*) August. epist. CVII. ad Vital. p. 187. (p. 493. b. edit. Basil. MDLXIX.)

cle-

clesia intelligendum est; sed de his precibus, quas diaconus, vt communis *κήρυξ* siue præco & director huius officii, populo pro omnibus hominum ordinibus in ecclesia faciendas iniungebat. Atque hoc modo sententiam suam ipsemet BASILIVS explicat. Scribens enim ad amicum peregre constitutum, ait: *Vt tui non sim memor in precibus meis, est impossibile, nisi prius oblitus fuerim operis illius, ad quod me dominus destinauit. Meministi siquidem τῶν κηρυγμάτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν indictarum precum ecclesiæ* [r] *(ecclesiasticarum concionum*, male reddidit interpres *Latinus) quum sis inter fideles per Dei gratiam numeratus, quod nimirum pro iis intercedamus apud Deum, qui peregre sunt constituti, quique inter militares copias recensentur: proque iis etiam, qui libere profitentur nomen domini: & pro iis, qui fructus manifesto ostendunt spirituales, pro hisce inquam omnibus preces in sancta ecclesia fundimus. Horum autem vel cum præcipuis, vel potius cum omnibus tuam excellentiam adnumerari intelligimus.* Aliarum specialiorum precum non meminit, quia plures recensendi occasionem non habet, quam quæ ad hunc potissimum virum spectabant; dubium autem non est, quin plures eiusmodi preces aliæ in ecclesiæ *Cæsariensis* liturgia fuerint, cuiusmodi in liturgiis *Antiochenæ* & *Africanarum* ecclesiarum fuerunt. CAESARIVS, præsul *Arelatensis*, itidem de precibus indictis, tamquam in ecclesiis *Gallicanis* vsitatis, loquitur, quando in homilia quadam populum exhortans ita [s] ait: *Rogo vos & admoneo, fratres carissimi, vt quotiescumque iuxta altare a clericis oratur, aut ORATIO DIACONO CLAMANTE INDICITVR, non solum corda sed etiam corpora inclinetis. Nam dum frequenter sicut oportet, & diligenter attendo, diacono clamante: Flectamus genua, maximam partem populi, velut columnas erectas stare conspicio, quod christianis omnino nec licet, nec expedit.* Heic licet non habeantur pe-

(r) Basil. epist. CCXLI. ἐπιλαθέσθαι δέ σου ἐν προσευχαῖς ἀδύνατον· εἰ μὴ πρότερον τοῦ ἔργου ἡμῶν ἐπιλαθώμεθα, εἰς ὃ ἔταξεν ἡμᾶς ὁ κύριος· μέμνησαι γὰρ πάντως τῶν κηρυγμάτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν, πιστὸς ὢν τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι· ὅτι καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν ἀποδημίαις ἀδελφῶν δεόμεθα, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν ταῖς στρατείαις ἐξεταζομένων, καὶ ὑπὲρ τῶν παῤῥησιαζομένων διὰ τὸ ὄνομα κυρίου, καὶ ὑπὲρ τῶν τοὺς πνευματικοὺς καρποὺς ἐπιδεικνυμένων ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ τὰς εὐχὰς ποιούμεθα· ὧν πάντως ἐν τοῖς πλείοσιν, ἢ καὶ ἐν τοῖς πᾶσι νομίζομεν καὶ τὴν σὴν ἐμπεριλαμβάνεσθαι τιμιότητα.

(s) Cæsar. Arelat. homil. XXXIV.

titiones particulares, manifesto tamen ad eas, & ad duas memoratas circumstantias respicitur, hoc est, quod inflexis genibus & indicente siue mandante diacono fieri debeant.

§. IV.

De inuocatione, siue collecta, preces populi insequuta.

ET in his circumstantiis indicta illa oratio discrepabat ab insequente precatione, ab episcopo vel primario ministro facta, quam *Graeci* ἐπίκλησιν, hoc est, *inuocationem, Latini* autem *collectam* vocabant, eo quod esset præcedentium populi precum quædam collectio & ἀνακεφαλαίωσις, siue recapitulatio. Vti prior illa precatio a diacono & populis genua flectentibus recitabatur, ita hæc ab episcopo stante offerebatur. Et idcirco diaconus post priorem illam orationem statim clamare solebat, Ἐγειρώμεθα, *Surgamus. Orantes intenti, nos ipsos atque mutuo viventi Deo, per Christum eius, commendemus.* Postea episcopus precabatur, vt formula habet in *constitutionibus* [t]:

DOMINE omnipotens, celsissime, qui in altis habitas, sancte, qui in sanctis requiescis, originis expers, monarcha; qui per Christum dedisti nobis cognitionis prædicationem in agnitionem gloriæ tuæ ac nominis tui, quod manifestauit nobis ad comprehensionem: ipse nunc quoque respice per ipsum in hoc ouile tuum; & libera illud omni ignorantia & praua actione; & da, vt te timore timeat, ac dilectione te diligat, & contremiscat a facie gloriæ tuæ: sis eis clemens, propitius ac exauditor in precibus eorum; & custodi illos immutabiles, irreprehensos, inculpatos: vt sint sancti corpore atque anima, non habentes maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi; sed vt sint integri, nullusque inter eos sit mutilus, vel imperfectus. Defensor, potens, personarum non acceptor,

(t) Constitut. apost. lib. VIII. c. XI. Κύριε παντοκράτορ, ὕψιστε, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, ἅγιε ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενε, ἄναρχε, μόναρχε· ὁ διὰ Χριστοῦ κήρυγμα γνώσεως δοὺς ἡμῖν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς σῆς δόξης καὶ τοῦ ὀνόματός σου, ὃ ἐφανέρωσεν ἡμῖν εἰς κατάληψιν· αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ποίμνιόν σου τοῦτο· καὶ λύτρωσαι αὐτὸ πάσης ἀγνοίας, καὶ πονηρᾶς πράξεως· καὶ δὸς φόβῳ φοβεῖσθαί σε, καὶ ἀγάπῃ ἀγαπᾶν σε, καὶ τρέμεσθαι ἀπὸ προσώπου δόξης σου· εὐμενὴς αὐτοῖς γενοῦ, καὶ ἵλεως, καὶ ἐπήκοος ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐτῶν· καὶ φύλαξον αὐτοὺς ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους· ἵνα ὦσιν ἅγιοι σώματι καὶ ψυχῇ, μὴ ἔχοντες σπίλον ἢ ῥυτίδα ἤ τι τῶν τοιούτων· ἀλλ' ἵνα ὦσιν ἄρτιοι, καὶ μηδεὶς ἐν αὐτοῖς ᾖ κολοβὸς ἢ ἀτελής· ἀρωγέ, δυνατέ, ἀπροσωπόληπτε γενοῦ ἀντιλήπτωρ τοῦ λαοῦ σου τούτου, ὃν ἐξηγόρασας τῷ τιμίῳ τοῦ Χριστοῦ σου αἵματι· προστάτης, ἐπίκουρος, ταμίας, φύλαξ,

sis

ſis auxiliator populi tui huius, quem redemiſti pretioſo Chriſti tui ſanguine: patronus, adiutor, propugnator, cuſtos, murus tutiſſimus, vallum, firmum præſidium: quoniam ex manu tua nemo poteſt rapere: non enim eſt alius Deus ſicut tu: quia in te eſt noſtra exſpectatio. Sanctifica eos in veritate tua; quoniam ſermo tuus veritas eſt. Qui gratiæ cauſſa nihil agis, qui decipi non potes; libera eos omni morbo, & omni infirmitate, omni delicto, omni iniuria & fraude, a timore inimici, a ſagitta volante per diem, a negotio in tenebris perambulante; & dignare illos æterna vita, quæ in Chriſto filio tuo vnigenito, Deo ac ſaluatore noſtro; per quem tibi gloria & cultus in ſancto ſpiritu, nunc, & ſemper, & in ſæcula ſæculorum. Amen.

HAEC oratio, mea quidem ſententia, eiuſdem indolis eſt cum oratione, concilio *Laodiceno* [u] memorata, tamquam ſecunda ex illis, quæ διὰ προσφωνήσεως fieri dicuntur. Etſi enim auctor *conſtitutionum* inter orationem diaconi voce indictam, & inter inuocationem epiſcopi diſtinguit, priorem προσφώνησιν, poſteriorem autem ἐπίκλησιν appellans; in diuerſis tamen rebus ambæ conueniebant, vt ab oratione διὰ σιωπῆς, *ſub ſilentio*, quæ antecedebat, poſſent diſtingui. Primum enim clara voce a miniſtro pronuntiabantur, ita, vt vniuerſus cœtus illis ſe poſſent coniungere, vel ſingulis orationis diaconi petitionibus reſpondendo, vel in clauſula orationis epiſcopi dicendo *Amen;* quum contra preces ſilentes populi eæ eſſent, quas per ſe quiſque priuatim dicebat, & aliæ ab aliis diuerſæ eſſe poſſent, nonnumquam etiam tales eſſent, vt eas audire non expediret, quia nonnulli hac opportunitate eo abutebantur, vt diuinam vindictam inimicis ſuis implorarent. Deinde vtraque oratio peragebatur ad exclamationem & admonitionem diaconi, adeoque nomen προσφωνήσεως habere poteſt. Ante vnam enim dicebat,

τεῖχος ὀχυρωμένον, φραγμὸς, ἀσφάλεια· ὅτι ἐκ τῆς σῆς χειρὸς οὐδεὶς ἁρπάσαι δύναται· οὐδὲ γάρ ἐστι θεὸς ὥσπερ σὺ ἕτερος· ὅτι ἐν σοὶ ἡ ὑπομονὴ ἡμῶν· ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου, ὅτι ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστιν· ἀπροσχάριστε, ἀπαραλόγιστε· ῥῦσαι αὐτοὺς πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας, παντὸς παραπτώματος, πάσης ἐπηρείας καὶ ἀπάτης, ἀπὸ φόβου ἐχθροῦ, ἀπὸ βέλους πετομένου ἡμέρας, ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου· καὶ καταξίωσον αὐτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, τῆς ἐν χριστῷ τῷ υἱῷ σου τῷ μονογενεῖ, τῷ θεῷ καὶ σωτῆρι ἡμῶν· δι᾽ οὗ σοι δόξα καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

(u) Concil. Laodicen. c. XIX. cit. ſupra §. I. ſub litt. (a) pag. 230. 231.

cebat, *Flectamus genu & precemur Deum:* & ante alteram, *Surgamus, nos ipsos Deo commendemus.* Vnde hæ & iſtiuſmodi preces omnes *παραθέσεις*, *commendationes* vocabantur, quoniam populum diuinæ miſericordiæ & tutelæ commendabant. Quomodo in canone quodam codicis *Africani* [w] inuenimus, ita decernente: *Placuit, vt preces, quæ probatæ fuerint in concilio, ſiue præfationes, ſiue παραθέσεις COMMENDATIONES, ſiue manuum impoſitiones, ab omnibus celebrentur, nec aliæ omnino contra fidem præferantur; ſed quæcumque a prudentioribus fuerunt collectæ, dicantur.* Vbi, ſicut per præfationes certæ preces intelliguntur, in euchariſtia adhiberi ſolitæ; & per manus impoſitiones, preces ſuper pœnitentibus vel populo inſtar benedictionis factæ; ita per commendationes intelligendæ ſunt partim preces pro catechumenis, & partim hæ epiſcopi preces pro populo, ipſos ipſorumque preces & negotia gratiæ Dei commendantes. Hic canon primum in concilio *Mileuitano* factus eſt, vbi quod *Græci παραθέσεις*, id *Latini* [x] *commendationes* vocant. Vſitatiſſimo autem nomine in eccleſia *Latina* dicebantur *collectæ*, quod hæ preces epiſcopi, quæ in qualibet officii parte iunctas preces diaconi & populi excipiebant, collectio eſſent & commendatio precum populi. Hoc ſenſu phraſin, *colligere orationem*, CASSIANVS [y] accipit, quando de officio in monaſteriis *Aegypti* & eccleſiis Orientalibus loquens, ait: *Quum is, qui ORATIONEM COLLECTVRVS eſt, e terra ſurrexerit, omnes pariter ſurgunt, ita vt nullus remorari præſumat, ne non tam ſequutus fuiſſe illius concluſionem, qui PRECEM COLLIGIT, quam ſuam celebraſſe credatur.* Vbi obſeruari licet, quod collecta accipiatur pro primarii miniſtri prece in clauſula alicuius partis diuini officii, colligente ac concludente antegreſſas populi precationes. Vti heic in CASSIANO eſt in clauſula ordinarii ſiue quotidiani officii matutini, quæ eadem erat cum clauſula illius partis officii euchariſtici,

(w) Cod. Afric. can. CIII. *Ἤρεσε καὶ τοῦτο, ὥστε τὰς κεκυρωμένας ἐν τῇ συνόδῳ ἱκεσίας, εἴτε προοίμια, εἴτε* παραθέσεις, *εἴτε τὰς τῆς χειρὸς ἐπιθέσεις, ἀπὸ πάντων ἐπιτελεῖσθαι, καὶ παντελῶς ἄλλας κατὰ τῆς πίστεως μηδέποτε προσενεχθῆναι· ἀλλ' αἵ τινες δήποτε ἀπὸ τῶν συνετωτέρων συνήχθησαν, λεχθήσονται.*
(x) Concil. Mileuitan. c. XII. (tom. II. concil. p. 1540.)
(y) Caſſian. inſtitut. lib. II. c. VII.

quæ

quæ consecrationem proxime antecedebat, quemadmodum ostendimus antea, quando de quotidiano officio matutino alibi [z] diximus copiosius.

PARALLELVS huic CASSIANI loco est ille VRANII [a], vbi loquens de *Ioanne* episcopo *Neapolitano*, qui in diuini officii celebratione mortuus erat, ait: *Populo orationem dedit, & COLLECTA ORATIONE spiritum exhalauit.* Patres concilii *Agathensis* [b] in *Gallia* hanc rem ecclesiis *Gallicanis* perpetuam regulam esse volunt, iubentes *in conclusione matutinarum vel vespertinarum missarum, post hymnos capitella de psalmis dici, & plebem, collecta oratione ad vesperam ab episcopo cum benedictione dimitti.* Vnde has collectas inter *Latinos* eiusdem generis preces fuisse apparet, quas *Græci* vocarunt ἐπικλήσεις & παραθέσεις, hoc est *inuocationes* & *commendationes*, quibus episcopus preces diaconi & populi in qualibet distincta diuini officii parte concludebat. Quemadmodum in officio catechumenorum ac pœnitentium & in quotidianarum matutinarum ac vespertinarum precum officiis, & iam in hac parte officii communionis, quæ consecrationem antecessit, vidimus. Qua de re non habeo addere, nisi breuem locum [c] ex AVGVSTINO, qui in libro *de dono perseuerantiæ* manifesto indicare videtur, fuisse petitionem quamdam in his precibus communis vsus in ecclesiis *Africanis*, qua Dei gratiam implorauit sacerdos, vt daret fidelibus perseuerare in fide vsque ad vitæ finem. Scribens enim de necessitate gratiæ ad tutos præstandos homines contra errores *Pelagianorum*, communes preces ecclesiæ ad animum illis reuocat, quas sacerdos faciat super fideles. *An quis*, inquit, *sacerdotem super fideles dominum inuocantem, si quando dixerit, Da illis, domine, in te perseuerare vsque in finem; non solum voce ausus est, sed saltem cogitatione reprehendere, ac non potius super eius talem benedictionem & corde credente & ore confitente respondit, Amen?* Obseruari heic meretur 1.) Hanc orationem eodem modo appellari, quo apud *Græcos* in ecclesia Orientali, *inuocationem episcopi siue sacerdotis super fideles.* Adeo-

(z) Lib. XIII. c. X. volum. V. pag. 315. seqq.
(a) Vran. vit. Paulin.
(b) Concil. Agathens. c. XXX.
(c) August. de dono perseuerantiæ cap. XXIII.

que 2.) fuiſſe partem miſſæ fidelium ſiue officii communionis, vbi tales preces tantum fiebant. 3.) Non fuiſſe orationem illam a diacono indictam, in qua populus ad ſingulas petitiones reſpondebat; ſed orationem, ad quam in clauſula tantummodo reſpondebat, *Amen.* 4.) Fuiſſe directam inuocationem Dei, inſtar benedictionis, talem videlicet, qualem epiſcopus facere ſolebat, non autem exhortationem ad orandum, quam facere diaconi erat officium. 5.) Petitionem per ſe eamdem eſſe cum petitione orationis epiſcopi in *conſtitutionibus, Cuſtodi illos immutabiles, irreprehenſos, inculpatos: vt ſint ſancti corpore atque anima, non habentes maculam aut rugam, aut aliquid huiuſmodi; ſed vt ſint integri, nulluſque inter eos ſit mutilus vel imperfectus.* Quæ circumſtantiæ omnes admodum probabile efficiunt, hanc orationem, quam adlegat AVGVSTINVS, eam ipſam fuiſſe orationem, de qua loquimur, tamquam vſitatam in clauſula primæ partis celebrationis euchariſtiæ in eccleſiis *Africanis.* Hæc ſunt veſtigia, quibus inſiſtere debemus, percontaturi veteris eccleſiæ praxin in hac publici cultus parte, quæ ſolis fidelibus propria erat, ſub celebrationis euchariſtiæ exordium, & quæ orationi pro vniuerſo militantis eccleſiæ *CHRISTI* ſtatu in hoc mundo, ſub initium ſacræ communionis in eccleſia noſtra fieri ſolitæ, reſpondet.

LIBRI DECIMI QVINTI

CAPVT SECVNDVM

DE OBLATIONIBVS POPVLI ALIISQVE REBVS, AD CONSECRATIONEM EVCHARISTIAE INTRODVCENTIBVS.

§. I.

De conſuetis oblationibus populi ad altare.

PROXIMA huius officii pars erat magna gratiarum actio & conſecratio elementorum panis & vini pro euchariſtia. Quæ quum generatim ex oblationibus, a populo ad altare factis, ſumerentur, neceſſe erit, de his oblationibus deque elementis panis ac vini, ex iſtis ſumtis, nonnihil dicere. Vetuſta erat conſuetudo, ex praxi apoſtolica deriuata, vt omnes com-

communicantes, qui possent, panem ac vinum, interdum alias etiam res, ad altare offerrent; ex quibus & elementa sumebantur, & commune conuiuium pauperibus parabatur. Ad hanc consuetudinem manifesto respicit apostolus, quando *Corinthiorum* abusum reprehendens, ait 1 Cor. XI, 21. *Vnusquisque suam cœnam anticipat ad manducandum. Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est.* IVSTINVS MARTYR [a] harum oblationum meminit, *Qui copiosiores sunt*, inquiens, *& volunt, pro arbitrio quisque suo, quod visum est, contribuunt, & quod ita colligitur, apud præpositum deponitur, atque ille inde opitulatur pupillis & viduis, & his, qui propter morbum aut aliquam aliam caussam egent, quique in vinculis sunt, & peregre aduenientibus hospitibus: &, vt simpliciter dicam, indigentium is omnium curator est.* Similia de hac ætatis suæ consuetudine tradit TERTVLLIANVS, tantummodo inter collectionem menstruam & hebdomadalem distinguit. *Modicam*, inquit [b], *vnusquisque stipem menstrua die, vel quum velit & si modo velit, & si modo possit, apponit: Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis humandisque, & pueris ac puellis, re ac parentibus destitutis, iamque domesticis senibus, item naufragis, & si qui in metallis, & si qui in insulis, vel in custodiis ex caussa Dei sectæ, alumni confessionis suæ fiunt.* Modo aliquam huius oblationis partem cœnæ impendi dicit, quam *Græci* vocent *ἀγάπην*, qua inopes non minus quam diuites excipiantur. CYPRIANVS [c] quoque hac de re loquitur, quando feminam quamdam opulentam, quæ nihil obtulerat, ita adfatur: *Locuples & diues es, & dominicum celebrare te credis, quæ corbonam omnino non respicis; quæ in dominicum sine sacrificio venis; quæ partem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis?* Quibus consonant verba AVGVSTINI, populum ad hanc christiani officii partem exhor-

(a) Iustin. apol. II. p. 98. 99. *οἱ εὐποροῦντες δὲ καὶ βουλόμενοι, κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ ὃ βούλεται δίδωσι· καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι ἀποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὀρφανοῖς τε καὶ χήραις, καὶ τοῖς διὰ νόσον ἢ δι᾽ ἄλλην αἰτίαν λειπομένοις, καὶ τοῖς ἐν δεσμοῖς οὖσι, καὶ τοῖς παρεπιδήμοις οὖσι ξένοις, καὶ ἁπλῶς πᾶσι τοῖς ἐν χρείᾳ οὖσι κηδεμὼν γίνεται.*

(b) Tertull. apol. c. XXXIX.

(c) Cyprian. de opera & eleemosyna p. 203. (p. 141. edit. Fell. Amstelod.)

tan-

tantis [d]: *Oblationes, quae in altario consecrentur, offerte: Erubescere debet homo idoneus; si de aliena oblatione communicauerit.*

§. II.

Quibusnam hominibus licitum fuerit oblationes facere, & quibus non fuerit.

MAGNA erat conuenientia & adfinitas inter hasce oblationes & oblationem eucharistiae; adeoque, vt idem nomen oblationis & sacrificii habebant, ita in multis respectibus eaedem regulae circa illas obseruabantur. *Primum* quidem, Vt nullis nisi vere communicantibus eas faciendi esset priuilegium. Nam istis temporibus priuilegium erat, facultatem habere faciendi oblationes, & minor quaedam excommunicatio, isto priuilegio priuari. Oblationes eorum, qui inimicitias vel simultatem gerebant cum aliis, neque ad altare neque in gazophylacio recipi [e] volebant. Et hoc regula seruatoris fundatum esse, ait OPTATVS [f], vtpote qui in altaribus fraternitatis munera non iusserit poni, nisi quae essent de pace condita. *Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quod frater tuus habeat aliquid aduersum te: relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius, reconciliare fratri tuo: & tunc veniens offeres munus tuum,* Matth. V, 23. Eadem de caussa oblationes oppressorum pauperum repudiabant, vti ex alio concilii *Carthaginensis* canone [g] apparet. Cum quo concordat regula in *constitutionibus* [h], quae dona furis aut meretricis admitti vetat. Quae ibidem repetitur, adiectis multis aliis istiusmodi sceleratis [i]: *Oportet episcopum scire, quorum debeat oblationes accipere, & quorum non debeat. Nam ad dandum non admittet caupones: quia non iustificabitur caupo de peccato* Eccles. XXVI, 29.: *& de iisdem quodam in*

(d) August. serm. CCXV. de tempore.

(e) Concil. Carth. IV. can. XCIII. Oblationes dissidentium fratrum, neque in sacrario neque in gazophylacio recipiantur.

(f) Optat. lib. VI. p. 93. (p. 111. edit. Par. MDCLXXIX.)

(g) Concil. Carth. IV. c. XCV. Eorum, qui pauperes opprimunt, dona a sacerdotibus refutanda.

(h) Constitut. lib. III. c. VIII. *ὅτε γὰρ οἱ ἱερεῖς τοιαύτης ἐκκλησιασμὸν δέξονταί ποτε, οἷον ἅρπαγος, ἢ πόρνης.*

(i) Constit. lib. IV. c. VI. *χρὴ δὲ ἐπίσκοπον εἰδέναι, τίνων ὀφείλει δέχεσθαι καρποφορίας, καὶ τίνων οὐκ ὀφείλει· φυλάξεται γὰρ αὐτῷ πρὸς δόσιν κάπηλος· ὁ δι-*

loco

loco Esaias, Israeli exprobrans, ait: Caupones tui miscent vinum aqua (ita legunt septuaginta Esa. I, 22.) *Fugiendi etiam ei scortatores: Non enim offeres domino mercedem scorti* Deut. XXIII, 18. *item rapaces, alienarumque rerum cupitores & adulteri; horum quippe sacrificia Deus abominatur. Sed & qui viduam affligunt, & pupillos potentia sua opprimunt, & carceres innocentibus replent, aut famulos suos male tractant; verberibus dico, & fame, & dura seruitute; vel qui totas vrbes deuastant; ii sint tibi auersandi, o episcope, eorumque oblationes exsecrabiles. Repudiabis etiam adulteratores, & oratores patrocinantes iniustitiæ, & fabricatores idolorum, & fures, & publicanos iniustos, & in ponderando stateram ad alterum latus impellentes, & mensores fraudulentos; atque militem calumniatorem, non contentum stipendiis, sed pauperes concutientem; item homicidam & carnificem; adhæc iniustum iudicem, rerum euersorem, insidiatorem hominum, scelerum ac impunitatis operarium, vinolentum, blasphemum, cinædum, fœneratorem; nec non quemlibet improbum & cum Dei voluntate pugnantem.* CHRYSOSTOMVS speciatim in oppressores inuehens, qui de iis, quæ aliis eripuerant, stipem dabant pauperibus, eleganter hunc in modum loquitur [k]: *Audiatis, quicumque animæ hominis pretium capientes, beneficium postea ex cæde confertis. Iudaica huiusmodi eleemosyna est, immo vero diabolica. Sunt enim, sunt, inquam, etiam nunc, qui alienis direptis excusatos se a toto crimine putant, si aliquam*

κακωθήσεται γὰρ κάπηλος περὶ [al. ἀπὸ] ἁμαρτίας· περὶ αὐτῶν γάρ που καὶ Ἡσαΐας, ὀνειδίζων τὸν Ἰσραήλ, ἔλεγεν· οἱ κάπηλοί σου μίσγουσι τὸν οἶνον ὕδατι· φευκτέοι δ' αὐτῷ καὶ πόρνοι· Οὐ προσοίσεις γὰρ τῷ κυρίῳ μίσθωμα πόρνης· καὶ ἅρπαγες, καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμηταί, καὶ μοιχοί· βδελυκταὶ γὰρ αἱ τούτων θυσίαι παρὰ θεῷ· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκθλίβοντες χήραν, καὶ ὀρφανὸν καταδυναστεύοντες, καὶ τὰς φυλακὰς πληροῦντες ἀναιτίων, ἢ καὶ τοῖς ἑαυτῶν οἰκέταις πονηρῶς χρώμενοι, πληγαῖς φημὶ καὶ λιμῷ καὶ κακοδουλίᾳ, ἢ καὶ πόλεις ὅλας λυμαινόμενοι· φευκτέοι ἔστωσάν σοι, ὦ ἐπίσκοπε, καὶ αἱ τούτων προσφοραὶ μυσαραί· παραιτήσῃ δὲ καὶ ῥᾳδιουργούς, καὶ ῥήτορας ἀδικίᾳ συναγωνιζομένους, καὶ εἰδωλοποιούς, καὶ κλέπτας, καὶ τελώνας ἀδίκους, καὶ ζυγοκρούστας, καὶ δολομέτρας· καὶ στρατιώτην συκοφάντην, μὴ ἀρκούμενον τοῖς ὀψωνίοις, ἀλλὰ τοὺς πένητας διασείοντα· φονέα τε καὶ δήμιον, καὶ δικαστὴν παράνομον, πραγμάτων ἀνατροπέα, ἀνθρώπων ἐπίβουλον, μυσαρῶν ἐργάτην, μέθυσον, βλάσφημον, κίναιδον, τοκογλύφον καὶ πάντα ὁντιναοῦν πονηρόν, καὶ τῇ γνώμῃ τοῦ θεοῦ διαμαχόμενον.

(k) Chrysost. homil. LXXXVI. al. LXXXVII. in Matth. p. 722. (p. 892. edit. Frf.) ἀκούσατε, ὅσοι ἀπὸ φόνων δοκεῖτε εὐποιΐαν ποιεῖν, καὶ τιμὴν λαμβάνοντες ψυχῶν ἀνθρώπων· Ἰουδαϊκαὶ αὗται αἱ ἐλεημοσύναι, μᾶλλον δὲ σατανικαί· εἰσὶ γὰρ καὶ νῦν, εἰσὶν, οἳ μυρίων ἑτέρων ἁρπάζοντες, ὑπὲρ τοῦ παντὸς ἀπολογεῖσθαι νομίζουσιν, ἂν

partem pauperibus dederint; de quibus ait propheta: Altare meum lacrimis operiebatis. Non vult certe Christus rapina nutriri, ingratissima hæc ei sunt alimenta. Quid ita tu dominum contemnis, ut res immundas offerre audeas? melius est committere, vt inedia tabescat (in egenis membris suis) *quam huiusmodi alimento sustentare. Alterum nempe crudelitatis est, alterum vero crudelitatis simul & contumeliæ: & melius est, nihil omnino dare, quam rem aliorum aliis concedere.* Et alio loco [*]: *Eleemosynis & fide purgantur peccata*, (Sir. III, 29.) *eleemosynis, inquam, non ex iniuste quæsitis: hæc enim non eleemosyna; sed crudelitas est, & inhumanitas. Quæ enim vtilitas, si alium spolies, vt alium induas? A misericordia incipiendum est, non ab immanitate.* Quod auctor *constitutionum* de fabricatoribus idolorum obseruat, a TERTVLLIANO [*l*] confirmatur, qui integrum librum de *idololatria* contra illos scripsit, vbi inter alia ait: *Respondebimus ad excusationes huiusmodi artificum, quos numquam in domum Dei admitti oportet, si quis eam disciplinam norit.* Et notatu dignum est, quod *Valentiniano* imperatori dicit AMBROSIVS, quum rogante *Symmacho* aras gentilium instauraturus esset. Si quid ad idololatriam restituendam conferret, futurum, vt ecclesia oblationes ipsius non recipiat. *Quid respondebis*, inquit, *sacerdoti[m] dicenti tibi: Munera tua non quærit ecclesia, quia templa gentilium muneribus ornasti. Ara CHRISTI dona tua respuit, qui aram simulacris fecisti.* Ex quibus manifestum est, quod oblationes reiecerint non tantum professorum idololatrarum, sed omnium etiam eorum, qui vllo modo superstitiosas gentilium consuetudines iuuarent & promouerent. Constans etiam regula erat inter veteres, non admittere eorum oblationes, qui iure communicandi gaudentes, ad sacram eucharistiam sumendam haud accederent.

δέκα χρυσίνας, ἢ ἑκατὸν καταβάλωσι· περὶ ὧν καὶ ὁ προφήτης φησὶν, ἐκαλύπτετε ἐν δάκρυσι τὸ θυσιαστήριόν μου. οὐ βούλεται Χριστὸς πλεονεξίᾳ τρέφεσθαι, οὐ δέχεται ταύτην τὴν τροφήν· τί τὸν δεσπότην ὑβρίζεις ἀκάθαρτα προσάγων αὐτῷ; βέλτιον λιμῷ τηκόμενον περιορᾷν, ἢ τρέφειν ἀπὸ τοιούτων· ἐκεῖνο ὠμοῦ, τοῦτο καὶ ὑβριστοῦ· βέλτιον μηδὲν δοῦναι, ἢ τὰ ἄλλων ἑτέροις.

(*) Chrysost. homil. LXXII. in Ioan. p. 466. (ibid. edit. Francof.) Ἐλεημοσύναις γάρ φησι, καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι· ἐλεημοσύνην δὲ οὐ τὴν ἐξ ἀδικίας λέγω· τοῦτο γὰρ οὐδὲ ἐλεημοσύνη, ἀλλ' ὠμότης καὶ ἀπανθρωπία· τί γὰρ ὄφελος ἐκδύσαι ἕτερον καὶ ἐνδύσαι ἕτερον; ἀπὸ γὰρ οἴκτου τοῦ πράγματος ἄρχεσθαι δεῖ.

(*l*) Tertull. de idololatr. c. V.

(*m*) Ambros. epist. XXX. ad Valent.

Ita expreſſis verbis concilium *Illiberritanum* [n] ſtatuit, *Epiſcopos*, inquiens, *placuit, ab eo, qui non communicat, munera non accipere debere.* Et regula vlterius extenditur in omnes eos, qui propter aliquod crimen vel hæreſin per diſciplinam eccleſiaſticam a communione erant excluſi, aut minus plena communione cum eccleſia fruebantur. Tales, quales erant omnes excommunicati, omnes catechumeni, pœnitentes, energumeni, peregrini & vagantes ſine litteris communicatoriis, nec non clerici, ob nimis grauia quædam crimina ad communionem peregrinam redacti. Nam, vti in hunc canonem recte obſeruat ALBASPINAEVS, omnes iſti quodam modo erant non communicantes, vtpote ius perfectæ communionis & ſocietatis chriſtianæ non habentes. Energumeni ſpeciatim nominantur in canone iſtius concilii proxime ſequenti, tamquam homines, quorum oblationes non ſint recipiendæ [o]: *Energumenus, qui ab erratico ſpiritu agitatur, huius nomen neque ad altare cum oblatione recitandum, neque permittendum, vt ſua manu in eccleſia miniſtret.* Omnes quoque pœnitentes, dum diſciplinæ eccleſiæ ſubiiacerent, in eadem erant claſſe; hoc tantum priuilegio gaudebant, vt, ſi ſubito morerentur in pœnitentia conſtituti & reconciliationis cupidi, per quosdam canones [p] eorum oblationes poſt mortem recipi permitterentur, tamquam teſtimonium reconciliationis, & reſtitutionis eorum in eccleſiæ communionem: Niſi forte de iis eſſent pœnitentibus, quibus eccleſia, ex diſciplinæ ſuæ ſeueritate, omnem externam communionem in hora

(n) Concil. Illiberrit. c. XXVIII.

(o) Concil. Illiberrit. c. XXIX.

(p) Concil. Arelat. II. c. XII. De his, qui in pœnitentia poſiti vita exceſſerint, placuit nullum communione vacuum debere dimitti; ſed pro eo quod honorauit pœnitentiam, oblatio illius ſuſcipiatur.

Concil. Vaſenſ. I. al. II. can. II. Pro his, qui pœnitentia accepta, in bonæ vitæ curſu ſatisfactoria compunctione viuentes, ſine communione inopinato nonnumquam tranſitu, in agris aut itineribus preueniuntur, *oblationem recipiendam* &c.

Concil. Toletan. XI, c. XII. De his, qui accepta pœnitentia, antequam reconcilientur, ab hac vita receſſerint; quamquam diuerſitas præceptorum de hoc capitulo habeatur, illorum tamen nos ſententias placuit ſequi, qui multiplices numero de huiuſmodi humanius decreuerunt; vt & memoria talium in eccleſiis commendetur, & *oblatio pro eorum dedicata ſpiritibus accipiatur.*

mortis

mortis denegare consultum ducebat; cuiusmodi multa exempla sunt in conciliis *Sardicensi*, *Illiberritano*, & aliis: Tum enim oblationes eorum non recipiebantur, siue viui essent, siue mortui: vel si in hora mortis reconciliationis desiderium testari negligenter prætermisissent. Horum caussa, vt LEO papa dicit [q], Dei iudicio reseruabatur, cuius in manu erat, vt talium obitus non vsque ad communionis remedium differretur. Quibus autem viuentibus ecclesia non communicauerat, illis nec mortuis communicabat. Immo vero nonnumquam eorum oblationes accipere recusabat, qui in eius communione diem suum obierant, si vltima eorum actio aliquid in se haberet vitii. Quomodo ex CYPRIANO [r] apparet, qui in synodo quadam *Africana* statutum fuisse narrat, ne quis de clericis & Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constitueret, quia singuli diuino sacerdotio honorati & in clericali ministerio constituti, non nisi altari & sacrificiis deseruire & precibus atque orationibus vacare deberent. Hinc quum *Geminius Victor* de sæculo excedens *Geminium Faustinum*, ecclesiæ *Furnitanæ* presbyterum, tutorem testamento suo nominasset, CYPRIANVS presbyteris, diaconis & plebi *Furnis* consistentibus scribebat, non esse, quod pro dormitione *Geminii* apud eos fieret oblatio, aut deprecatio aliqua nomine eius in ecclesia frequentaretur. Verum in posterioribus sæculis hæc disciplinæ pars paullum mitigata est in *Gallia*. Nam canone quodam concilii secundi *Aurelianensis* ita decretum [s] legimus: *Oblationem defunctorum, qui in aliquo crimine fuerint interemti, recipi debere censemus, si tamen non ipsi sibi mortem probentur propriis manibus intulisse.* At vero hoc priuilegium catechumenis, sine baptismo defunctis, non fuit indultum, quod numquam perfecte fuis-

(q) Leo epist. XCII. ad Rusticum c. VI. Horum caussa Dei iudicio reseruanda est, in cuius manu fuit, vt talium obitus non vsque ad communionis remedium differretur. Nos autem, quibus viuentibus non communicauimus, mortuis communicare non possumus.

(r) Cyprian. epist. LXVI. al. I. ad cler. Furnitan. p. 3. (p. 149. edit. Fellii Amstelod. MDCC.) Ideo Victor quum contra formam, nuper in concilio a sacerdotibus datam, Geminium Faustinum, presbyterum, ausus sit tutorem constituere, non est quod pro dormitione eius apud vos fiat oblatio. cetera.

(s) Concil. Aurel. II. c. XIV.

sent

sent in communione ecclesiæ. Hinc CHRYSOSTOMVS [t] dicit, non fieri eorum post obitum commemorationem in precibus ecclesiæ, vti quidem illorum, qui in fide decessissent, in oblatione siue sacrificio altaris. Vnum, quod pro ipsis fieri liceat, esse hoc, vt pauperibus priuatim dentur eleemosynæ. Si beneficio baptismatis non essent donati, sepeliendi erant vt ii, qui violentas manus sibi intulerant, sine solemnitate funerali [u], siue commemoratione ad altare. Vt summatim dicam, omnium eorum, qui non perfecta ecclesiæ communione gaudebant, oblationes absolute reiiciebantur. Adeoque istis pœnitentibus, qui per omnes disciplinæ gradus iuerant, neque vero consistendi & preces cum reliquis fidelibus audiendi habebant veniam, oblationes facere non erat licitum, vtpote communioni altaris nondum perfecte reconciliatis. Quam ob caussam antiqui canones [x] eos vocant κοινωνῦντας χωρὶς προσφορᾶς,

---

(t) Chrysost. homil. III. in Philipp. p. 1225. (p. 33. edit. Francof.) πῶς ὧ δυσωπήσομεν ὑπὲρ τούτων τὸν Θεὸν παρακαλοῦντες; ἀλλὰ τοῦτο μὲν περὶ τῶν ἐν πίστει παρελθόντων· οἱ δὲ κατηχούμενοι οὐδὲ ταύτης καταξιοῦνται παραμυθίας, ἀλλὰ ἀπεστέρηνται πάσης τῆς τοιαύτης βοηθείας, πλὴν μιᾶς τινος· ποίας δὲ ταύτης; ἔξεστι πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόναι. *Quomodo Deum non placabimus pro istis orantes? Atque id quidem de iis, qui in fide decesserunt. Catechumeni vero neque hac dignantur consolatione, sed omni auxilio sunt destituti, vno quodam excepto. Quale vero hoc? licet pauperibus pro ipsis dare.*

(u) Concil. Bracar. I. al. II. can. XXXV. Catechumenis sine redemtione baptismi defunctis, simili modo, non oblationis sanctæ commemoratio neque psallend impendatur officium.

(x) Concil. Nic. c. XI. ὅσοι οὖν γνησίως μεταμέλονται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοί, καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται· δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνήσουσι τῷ λαῷ τῶν προσευχῶν. *Quicumque germane & vere pœnitentia ducuntur, tres annos inter auditores exigent, vt fideles, & septem annis prosternentur supplices: duobus autem annis* absque oblatione erunt orationum cum populo participes.

Concil. Ancyr. c. IV. περὶ τῶν πρὸς βίαν θυσάντων - - ἔδοξεν ἐνιαυτὸν ἀκροᾶσθαι, ὑποπεσεῖν δὲ τρία ἔτη, εὐχῆς δὲ μόνης κοινωνῆσαι ἔτη δύο, καὶ τότε ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ τέλειον. *De iis, qui vi sacrificarunt - - visum est, anno audire, tribus autem annis substerni ac supplices esse,* soli *autem* orationi *duobus annis* communicare *& tunc ad id, quod est perfectum, accedere.* Can. V. εἰ ἐπλήρωσαν τὸν τῆς ὑποπτώσεως τριετῆ χρόνον, χωρὶς προσφορᾶς δεχθήτωσαν· εἰ δὲ μὴ ἔφαγον, δύο ὑποπεσόντες ἔτη, τῷ τρίτῳ κοινωνησάτωσαν χωρὶς προσφορᾶς. *Si triennale substrationis tempus impleuerint, sine oblatione re-*

absque oblatione precum cum populo participes. Hoc autem sub initium censuræ eorum exactius obseruabatur. Nam si quis grauioris delicti reus, hæreticus vel alius quispiam ecclesiæ communione priuatus, omnia bona sua ecclesiæ donare voluisset, oblationem eius in hac eius vitæ conditione haud fuissent accepturi. Epistola quædam sub nomine circumfertur AVGVSTINI ad *Bonifacium* [y] comitem, ex qua hoc ipsum manifesto apparet, quando ei hunc in modum scribit: *Oblatio domus tuæ a clericis ne suscipiatur, indixi, communionemque tibi interdico, donec pro hoc facto corde contrito & humiliato dignum offeras sacrificium Deo.* Epistola hæc probabiliter non est AVGVSTINI, nihil vero continet a disciplina istorum temporum alieni, quando maxima munera ab imperatore recipere recusabant, si vel hæreticus esset, vel censuræ excommunicationis subiaceret. Quemadmodum non solum ex iis, quæ antea ex epistola AMBROSII ad *Valentinianum* obseruauimus, apparet, sed ex illis etiam, quæ de BASILIO memoriæ prodidit NAZIANZENVS [z], quod dona *Valentis* accipere noluerit, quod esset professus diuinitatis *CHRISTI* hostis & furiosus hæresis *Arianæ* defensor. Ita *Liberius* dona repudiabat *Eusebii*, politici *Ariani* apud *Constantium*, quemadmodum ex ATHANASIO [a] discimus & THEODORE-

---

cipiantur. Si autem non comederint, cum duobus annis supplices substratique fuerint, tertio anno communicent sine oblatione. Can. VIII. οἱ δὲ δεύτερον καὶ τρίτον θύσαντες μετὰ βίας, τετραετίαν ὑποπιπτέτωσαν, δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνησάτωσαν, καὶ τῷ ἑβδόμῳ τελείως δεχθήτωσαν. *Qui bis vel ter sacrificauerint per vim, triennio substernantur, duobus autem annis* sine oblatione communicent, *& septimo perfecte suscipiantur.*

(y) August. epist. VI. ad Bonifac. in appendice tom. II.

(z) Nazianz. orat. XX. de laud. Basilii p. 351. ἐπεὶ δὲ τὰ δῶρα τῇ θείᾳ τραπέζῃ προσενεγκεῖν ἔδει, ὧν αὐτουργὸς ἦν, συνεπελάβετο δ' οὐδείς, ὥσπερ ἦν ἔθος, ἄδηλον ὄν, εἰ προσήσεται, τηνικαῦτα τὸ πάθος γνωρίζεται. κ. τ. λ. *Verum quum dona, quæ ipsemet (Valens) effecerat, diuinæ mensæ offerenda essent, nec quisquam, vt mos ferebat, simul ea caperet, (quod non satis liqueret, an ea Basilius accepturus esset) tum vero manifeste se adfectus prodidit, cetera.*

(a) Athan. epist. ad Solitar. p. 834. (p. 364. edit. MDXCVIII.) κἀκεῖνος ταχέως προσδοκήσας διὰ Λιβερίου πάντας ἕλκειν πρὸς ἑαυτὸν, γράφει, καὶ πέμπει σπάδοντα Εὐσέβιόν τινα καλούμενον μετὰ γραμμάτων καὶ δωρεῶν, ἵνα τοῖς μὲν δώροις κολακεύσῃ, τοῖς δὲ γράμμασιν ἀπειλήσῃ· -- εἶτα ἐπιδεικνὺς τὰ δῶρα, παρεκάλει, καὶ χειρῶν ἥπτετο λέγων, πείσθητι βασιλεῖ καὶ ταῦτα δέξαι. ὁ δὲ ἐπι-

TO

TO [b], quorum hic historiam per singulas partes refert in hunc modum: *Constantius examinato Liberio, consiliumque* (condemnationi *Athanasii* cum fide *Nicæna* non subscribendi) *haud mutante, iussit eum in Beræam Thraciæ relegari. Digresso Liberio, imperator quingentos aureos ei misit ad expensas. Liberius autem illi, qui attulerat, respondit, abi, & da imperatori. His enim opus habet ad stipendia militum. Similiter imperatrix alios pari numero misit. Et Liberius, redde, inquit, imperatori. Nam his etiam ad militarem expeditionem opus habet. Quod si his non eget imperator, det Auxentio & Epicteto, his enim opus habent. Vt vero ab his non accepit, Eusebius eunuchus alios ei adfert. Cui Liberius, tu orbis terræ, ait, expilasti ecclesias, & mibi vt damnato eleemosynam adfers? Vade, prius esto christianus.* Neque minus digna sunt memoratu, quæ de ecclesiæ cum *Marcione* hæretico agendi ratione narrat TERTVLLIANVS, quum ille vna cum *Valentino* propter hæresin esset excommunicatus, quod ipsum cum ducentis sestertiis [c], quæ ecclesiæ intulisset, eiecerit. Tantum abest, vt istiusmodi hominum dona acciperent, vt cum [illegible] ...atione potius ea reiicerent, vti *Simon Petrus* fecit *Simoni mago* dicens, *Pecunia tua tecum sit in perditionem:* Vel vt *Abram* dona repudiauit regis *Sodom*, *A filo subtegminis*, inquiens, *vsque ad corrigium caligæ non accipiam ex omnibus, quæ tua sunt, ne dicas, Ego ditaui Abram.*

σκοπος λόγῳ πείθων ἐδίδασκε. κ. τ. λ. *Ille* (*Constantius*) *sperans, se Liberii opera quamprimum omnes sibi conciliaturum, cum litteris spadonem quemdam Eusebium nomine mittit*, dona *ferentem: vt blandiretur* donis, *litteris vero minaretur. - - Hinc ostensis muneribus hortabatur: manusque Liberii contrectans aiebat: Imperatori obtempera & hæc accipe.*

(*b*) Theodoret. lib. II. c. XVI. al. XIII. ὁ βασιλεὺς κριθέντος Λιβερίε καὶ μὴ μετατεθέντος τῦ λογισμῦ, εἶπεν ἐξοριςθῆναι εἰς τὴν Βέροιαν τῆς Θράκης· ἐκβάντος Λιβερίε, ὁ βασιλεὺς ἀπέστειλε πεντακοσίες χρυσίνας αὐτῷ εἰς δαπάνας· Λιβέριος εἶπε τῷ προσκομίσαντι· ἄπελθε, δὸς αὐτὰ τῷ βασιλεῖ· χρείαν γὰρ ἔχει δῦναι τοῖς στρατιώταις αὐτῦ· ὁμοίως ἡ βασίλισσα ἔπεμψεν αὐτῷ τὰ αὐτά· Λιβέριος εἶπεν· ἀπόδος αὐτὰ τῷ βασιλεῖ· χρείαν γὰρ αὐτῶν ἔχει εἰς τὴν τῶν στρατωτῶν ἐξοδίασιν· ἐὰν δὲ μὴ χρείαν ἔχῃ ὁ βασιλεὺς, δότω αὐτὰ τῷ Ἀυξεντίῳ καὶ Ἐπικλήτῳ· χρείαν γὰρ ἔχεσι τέτων. ὡς δὲ παρ᾿ αὐτῶν ἐκ ἔλαβεν, Ευσέβιος ὁ ἐυνῦχος προσφέρει αὐτῷ ἑτέρας· Λιβέριος δὲ εἶπεν αὐτῷ· τὰς ἐκκλησίας τῆς οἰκεμένης ἠρήμωσας, καὶ ὡς κατάδικῳ ἐλεημοσύνην μοι προσφέρεις; ἄπελθε, πρῶτον γενῦ χριστιανός.

(*c*) Tertull. de præscript. c. XXX. Marcion & Valentinus semel & iterum eiecti; Marcion quidem cum ducentis sestertiis, quæ ecclesiæ intulerat.

§.III.

Quænam oblationes ad altare recipi potuerint, & quæ non.

QVEMADMODVM ita inter perſonas diſtinguebant, a quibus recipiebantur oblationes, ita *ſecundo* inter ipſas oblationes recipiendas faciebant diſtinctionem. Nam ex vetuſtiſſima conſuetudine illæ duntaxat res offerebantur ad altare, quæ miniſterio altaris erant congruentes. Hanc in rem diuerſi canones inter ſic dictos canones apoſtolicos habentur. Vnus ſic præcipit [*d*]: *Si quis epiſcopus aut presbyter præter a domino factam de ſacrificio conſtitutionem, offerat ſuper altare Dei alia quædam, ſeu mel, ſeu lac, ſeu pro vino ſiceram, ſeu confecta, aut volatilia, aut animalia aliqua, aut legumina; contra conſtitutionem faciens deponatur.* Alius [*e*]: *Exceptis, tempore opportuno, nouis granis ſiue ſpicis, ſiue vuis, non ſit licitum offerri aliquid ad altare, niſi oleum ad luminaria & thymiama, id eſt incenſum, tempore, quo ſancta celebratur oblatio.* Rurſus alius [*f*]: *Reliqui omnes fructus ad domum, primitiæ epiſcopo & presbyteris, dirigantur nec offerantur in altari. Certum eſt autem, quod epiſcopus & presbyteri diuidant & diaconis & reliquis clericis.* Nonnulli canones *Africani* eiuſdem argumenti ſunt. Concilium *Carthaginenſe* tertium ſtatuit [*g*], *Vt in ſacramentis corporis & ſanguinis domini nihil amplius offeratur, quam ipſe dominus tradidit, hoc eſt, panis & vinum aqua mixtum. Nec amplius in ſacrificiis* (al. in primitiis) *offeratur, quam de vuis & frumentis.* Canonum *Africanorum* collectio *Græca* & *Latina* [*h*] hunc canonem paullo pleniorem his verbis exhibet: *Vt in ſacramentis corporis & ſanguinis domini nihil amplius offeratur, quam quod ipſe dominus tradidit, hoc*

(*d*) Canon. apoſtol. c. III. Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος παρὰ τὴν ὑπὸ κυρίȣ διάταξιν, τὴν ἐπὶ τῇ θυσίᾳ, προσενέγκῃ ἕτερά τινα ἐπὶ τὸ τȣ̃ θεȣ̃ θυσιαστήριον, ἢ μέλι, ἢ γάλα, ἢ ἀντὶ οἴνȣ σίκερα, ἐπιτηδευτὰ, ἢ ὄρνεις, ἢ ζῶά τινα, ἢ ὄσπρια, παρὰ τὴν διάταξιν, καθαιρείσθω.

(*e*) Can. IV. τῷ καιρῷ τῷ δέοντι, πλὴν νέων χίδρων, ἢ στάχυας σίτȣ, ἢ σταφυλῆς, μὴ ἐξὸν ἔσω προσάγεσθαί τι πρὸς τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἔλαιον εἰς τὴν ἁγίαν λυχνίαν, καὶ θυμίαμα τῷ καιρῷ τῆς θείας ἀναφορᾶς.

(*f*) Can. V. ἡ ἄλλη πᾶσα ὀπώρα εἰς οἶκον ἀποστελλέσθω ἀπαρχὴ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὸ θυσιαστήριον· δῆλον δὲ, ὡς ὁ ἐπίσκοπος καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐπιμερίζȣσι καὶ τοῖς διακόνοις, καὶ τοῖς λοιποῖς κληρικοῖς.

(*g*) Concil. Carth. III. c. XXIV.

(*h*) Cod. canon. African. can. XXXVII. ap. Crab. tom. I. p. 503. (apud Labbeum tom. II. p. 1068.) Ἵνα ἐν τοῖς ἁγίοις μηδὲν πλέον τȣ̃ σώματος καὶ τȣ̃ αἵματος

eſt

est panis & vinum aqua mixtum. Primitiæ vero, seu mel & lac, quod vno die solemnissimo in infantum mysterio solet offerri, quamuis in altari offerantur, suam tamen propriam habeant benedictionem, vt a sacramento dominici corporis & sanguinis distinguantur. Nec amplius in primitiis offeratur, quam de vuis & frumentis. Heic videmus, solum lac & mel offerri debuisse vno die solemnissimo, hoc est sabbato magno, siue die pascha proxime antecedente, quod solemnissimum baptizandi tempus erat; idque in mysterio infantium, hoc est recens baptizatorum, qui infantes sensu quodam mystico a noua natiuitate dici solebant in ecclesiis *Africanis:* Moris enim erat, statim post baptismum particulam mellis ac lactis eis dare, vti libro quodam præcedente [*i*] ostendimus. Et idcirco ob hoc infantium mysterium oblatio mellis & lactis heic fieri permittitur, quæ offerri & consecrari peculiari cum benedictione debebat, ne in locum eucharistiæ venire crederetur. Neque aliæ primitiæ ad altare offerri permittuntur, nisi de vuis & frumentis, vtpote elementis panis & vini, ex quibus eucharistia sumi solebat. Concilii *Trullani* tempore mellis & lactis oblatio ad altare vniuersaliter [*k*] vetita erat. Primitiarum autem de vuis oblatio adhuc erat licita; tantum, quum in diuersis ecclesiis ex quadam, quæ inualuerat, consuetudine, ministri, eas in eodem sacrificio eucharistiæ iungentes, vtraque simul populo distribuerent, regula codicis *Africani* renouabatur & decernebatur [*l*], vt vuæ seorsum consecrarentur, & petentibus seorsum impertirentur in ecclesia. Interim

τῦ κυρίυ προσενεχθείη, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ κύριος παρέδωκε· τῦ τ᾽ ἔςιν ἄρτυ καὶ οἴνυ ὕδατι μεμιγμένυ· ἀπαρχὴ δὲ εἴτε μέλι, εἴτε γάλα, ὡς εἴωθε, προσφερέσθω ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἐθίμῳ εἰς τὸ τῶν νηπίων μυςήριον· εἰ καὶ τὰ μάλιςα γάλα ἐν θυσιαςηρίῳ προσφέρεται, ὅμως ἰδίαν ἐχέτω κυρίως εὐλογίαν, ὡς ἐκ τῦ ἁγιάσματος τῦ κυριακῦ σώματος καὶ αἵματος διίςαθαι· μηδὲν δὲ πλέον ἐν ταῖς ἀπαρχαῖς προσφερέσθω, ἢ ἀπὸ ςαφυλῶν καὶ σίτυ.

(*i*) Lib. XII. c. IV. §. VI. volum. IV. p. 390.

(*k*) Concil. Trull. c. LVII. ὅτι ὐ χρὴ ἐν τοῖς θυσιαςηρίοις μέλι καὶ γάλα προσφέρεσθαι. *Quod ad altare mel & lac offerre non oportet.*

(*l*) Ibid. can. XXVIII. ἐπειδὴ ἐν διαφόροις ἐκκλησίαις μεμαθήκαμεν, ςαφυλῆς ἐν τῷ θυσιαςηρίῳ προσφερομένης κατά τι κρατῆσαν ἔθος, τὰς λειτυργὺς ταύτην τῇ ἀναιμάκτῳ τῆς προσφορᾶς θυσίᾳ συνάπτοντας, ὕτως ἅμα τῷ λαῷ διανέμειν ἀμφότερα, συνείδομεν, ὡς μηκέτι τῦτό τινα τῶν ἱερωμένων ποιεῖν· ἀλλ᾽ εἰς ζωοποίησιν καὶ ἁμαρτιῶν ἄφεσιν τῷ λαῷ τῆς προσφορᾶς μόνης μεταδιδόναι· ὡς ἀπαρχὴν

terim obseruare possumus, in aliis ecclesiis non solum primitias vuæ & frumenti, sed res alias omnes, ad quas populus offerendas sponte sua ferebatur, siue pecuniam siue similia dona, ad altare recipi consueuisse. Nam in *Gallia* concilium primum *Aurelianense* canonem [*m*] fecit, quo dimidia harum oblationum pars episcopo conferri & reliquum inter clericos distribui iubetur. At vero a WALAFRIDO STRABONE [*n*] tamquam magna superstitio in ecclesia *Romana* reprehenditur, quod agnum offerre & consecrare, eiusque carnes edere consueuerint, obtextu reuerentiæ agni Dei immaculati, pro mundi peccatis occisi.

δὲ τὴν τῆς σταφυλῆς λογιζομένους προσένεξιν, ἰδικῶς τοὺς ἱερεῖς εὐλογοῦντας τοῖς αἰτοῦσι ταύτης μεταδιδόναι πρὸς τὴν τοῦ δοτῆρος τῶν καρπῶν εὐχαριστίαν. *Quoniam in diuersis ecclesiis intelleximus, vua ad altare adlata, ex quadam, quæ inualuit, consuetudine, ministros hanc incruento oblationis sacrificio coniungentes, vtraque simul populo distribuere: decernimus, vt nullus sacerdos hoc amplius faciat: sed ad viuificationem & peccatorum remissionem solam oblationem populo impertiat: tamquam primitias autem vuæ allationem existimantes, sacerdotes eam seorsum benedicentes, petentibus impertire ad fructuum datoris gratiarum actionem, cetera.*

(*m*) Concil. Aurel. I. c. XVI. (can. XIV. ap. Labb. tom. IV. p. 1407.) Antiquos canones relegentes priora statuta credimus renouanda, vt de his, quæ in altario oblatione fidelium conferuntur, medietatem sibi episcopus vindicet, & medietatem dispensandam sibi secundum gradus clerus accipiat, prædiis de omni commoditate in episcoporum potestate durantibus. Can. XVII. (can. XV.) De his quæ parochiis in terris, vineis, mancipiis atque peculiis, quæcumque fideles obtulerint, antiquorum canonum statuta seruentur; vt omnia in episcopi potestate consistant. De his tamen, quæ in altario accesserint, tertia fideliter episcopis deferatur.

(*n*) Strabo de rebus eccles. c. XVIII. Vnde quorumdam simplicium error, de iudaicarum superstitionum seminario natus, & ad nostra vsque tempora quædam vetustatis extendens vestigia, iam ex magna parte sapientium studio compressus est. Et sicubi adhuc perniciosæ huius pestis germen reuirescere fuerit comprobatum, mucrone spirituali radicitus est amputandum: Illum dico errorem, quo quidam agni carnes in pascha, iuxta vel sub altari eas ponentes, benedictione propria consecrabant, & in ipsa resurrectionis die, ante ceteros corporales cibos de ipsis carnibus percipiebant. Cuius benedictionis series adhuc a multis habetur. Quod quam sit superuacuum, & a sacramentis christianæ perfectionis abhorrens, facile perspicit, qui veraciter intelligit, quod pascha nostrum immolatus est Christus, & vult epulari non in fermento veteri, sed in azymis sinceritatis & veritatis.

DuPinius etiam dicit, exstare huius consuetudinis exemplum in vita *S. Vldarici* & *Ratramum* atque *Aeneam Parisiensem* in defensionem illius scripsisse contra *Photium*, addit autem, non in omnibus ecclesiis *Latinis* hoc

PHO-

PHOTIVS hanc incusationem paululum auget, illisque obiectat, quod eum vna cum corpore *CHRISTI* super altare offerat, & benedicant. Verum hoc communiter [o] dicitur esse istius rei exaggeratio, adeoque a BONA tamquam putidum mendacium reiicitur. Factum tamen eatenus fatetur, vti a STRABONE narratur, quia in vetere *ordine Romano* talis formula consecrandi agnum pro die paschatis exstat, præsenti ipsorum praxi consentanea. Modo STRABONEM carpit, quod nimio zelo hunc ritum tamquam superstitiosum & erroneum reprehendat, nec videre se, ait, cur adeo acerbe morem antiquissimum insectetur. Ex quibus perspicimus, quam propensus BONA fuerit ad defendendas superstitiones, quæ in ecclesiam, cui addictus ipse erat, sine vllo fundamento in praxi antiqua, irrepserunt.

---

fuisse approbatum. Verba eius in *Nouvelle Bibliotheque des Auteurs Ecclesiastiques tom. VII. p. 112.* ita habent: *Valafride Strabon remarque, qu'il y avoit quelques personnes simples, qui consacroient & offroient un Agneau a la Fête de Pâque. On voit un exemple de cet usage dans la vie de saint Udaric; & l'on trouve dans l'Ordre Romain une Priere pour la Benediction de l'Agneau le jour de Pâque: mais ce n'etoit pas un usage commun & autorisé dans toutes les Eglises Latines. Il y a beaucoup plus de raisonnement dans l'Ouvrage de Ratramne, que dans celui d'Aenée, qui n'est presque qu'un Recueil de passages sur les questions proposées.*

(o) Nicolai papæ epist. ap. Bar. ad ann. DCCCLXVII. num. LIII. tom. X. p. 356. Mentiuntur quoque, nos, sicuti per alia ipsorum scripta indicatur, agnum in pascha more Iudæorum super altare cum dominico corpore benedicere & offerre.

Bona rer. liturgic. lib. II. c. VIII. n. V. Inter calumnias aduersus ecclesiam Romanam, quas Photius Bulgariæ regi, hic Romano pontifici Nicolao misit, vna hæc fuit, quod in paschate more iudaico agnum super altare simul cum dominico corpore offerret & benediceret. Sed hoc putidum mendacium est: quamuis enim Romana ecclesia agni carnibus sacerdotalem benedictionem impertiri soleret; non eas tamen aut super altare collocabat, aut simul cum Christi corpore offerebat seu benedicebat. Exstat agni benedictio pro die resurrectionis in ordine Romano, ipsa enim die agni carnes sacerdotali benedictione sanctificatas fideles comedebant ob reuerentiam Christi agni immaculati pro nobis occisi: idque olim in eius figuram domino præcipiente constituit Moyses, tamquam præcipuam iudaici paschatis cærimoniam. Nimio zelo hunc ritum tamquam superstitiosum & erroneum Walfridus Strabo reprehendit, nec video, cur adeo acerbe morem antiquissimum ab ecclesia approbatum & hodie adhuc vigentem insectetur, cetera.

§. IV.

§. IV.

Nomina eorum, qui grauioris alicuius pretii munera offerebant, ad altare recitata.

Sed progredimur in confideranda veteris ecclefiæ praxi, & obferuamus *tertio*, quod, receptis oblationibus, multis in locis nomina offerentium recitari folita fint, vt eorum commemoratio precefque ac laudes de illis Deo ad altare fieri poffent. Habuimus iam occafionem de hac confuetudine [*] non nihil differendi ex CYPRIANO [p] & HIERONYMO [q], vbi de diaconis verba fecimus, quorum erat nomina offerentium recitare. Hifce iam alia quædam teftimonia ex his ipfis & aliis fcriptoribus fubiungemus. CYPRIANVS in epiftola quadam ad ecclefias *Numidiæ*, agens de ftipe, quæ cleri & plebis *Carthaginenfis* collatione pro illis collecta erat, ita fcribit [r]: *Vt fratres noftros ac forores, qui ad hoc opus tam neceffarium promte ac libenter operati funt, vt femper operentur, in mente habeatis in orationibus veftris, & eis vicem boni operis in facrificiis & precibus repræfentetis, fubdidi nomina fingulorum; fed & collegarum quoque & confacerdotum noftrorum, qui & ipfi, quum præfentes effent, & fuo, & plebis fuæ nomine quædam pro viribus contulerunt, nomina addidi, & præter quantitatem propriam noftram, eorum quoque fummulas fignificaui & mifi: quorum omnium, fecundum quod fides & caritas exigit, in orationibus & precibus veftris meminiffe debetis.* HIERONYMVS [s] alio loco hac de re ita loquitur: *Nunc publice recitantur offerentium nomina, & redemtio peccatorum mutatur in laudem: nec meminerunt viduæ illius in euangelio, quæ in gazophylacium duo æra mittendo omnium diuitum vicit donaria.* Sunt [t], qui HIERONYMVM in hanc ecclefiæ confuetudinem animaduertere putant, quafi oblatæ fummæ commemorationem improbet, quam fine dubio corruptionem effe, dicunt. At enim vero HIERONYMI mentem minus recte capiunt. Non enim ecclefiæ confuetudinem, fed praxin repre-

(*) Lib. II. c. XX. §. V. vol. I. p. 302. 303.

(p) Cypr. epift. IX. al. XVII. ibid.

(q) Hieron. commentar. in Ezech. ibid. & fubfequente litt. (n).

(r) Cyprian. epift. LX. al. LXII. ad epifcopos Numidas p. 147. (p. 274. edit. Fell. Amftelod. MDCC.)

(s) Hieron. in Ierem. XI. lib. II. p. 554.

(t) Comber *of liturgies* p. 196.

hen-

hendit eorum, qui ex ostentatione & vanæ gloriæ studio dabant; & qui alios opprimebant per potentiam, vel furta committebant, famam & existimationem sibi conciliare studebant, de multis male partis bonis parua tribuendo pauperibus; placentes sibi ad plausum populi torquente conscientia, vt alibi [u] rem exprimit. Meminisse eos debere dicit viduæ illius in euangelio, cuius duo teruncii acceptius Deo sacrificium fuerint, quam maxima munera iniustitiæ, quæ ipsi offerre Deo possint. Ita non damnat recitationem nominum largitorum tamquam corruptelam, sed priuatos tantum abusus, ex vitio hominum istam recitationem comitatos. CHRYSOSTOMVS [x] & auctor *constitutionum* [y] nonnulla habent, quæ ad hanc consuetudinem respiciunt, quorum hic episcopum iubet dicere inopibus, quis dederit, vt nominatim quoque pro eo precentur. Et COTELERIVS [z] similem locum in actis *Caeciliani* & *Felicis* obseruauit, vbi verba sic habent: *Vtique vel audisti vel vidisti, si dictum est pauperibus, Dat & vobis de re sua Lucilla.* Oblationibus ita populo monstratis, nominibusque offerentium recitatis, quibusdam in locis preces commendatitiæ fieri solebant, instar oblationis ad Deum, preces illas eucharisticas, quæ consecrationi eucharistiæ erant adsignatæ, antecedentis. Hoc ex epistola INNOCENTII episcopi *Romani* [a] ad *Decentium* episcopum *Eugubiensem* colligi potest, vbi sic scribit: *De nominibus recitandis, antequam preces sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendet, quam superfluum sit, & ipse per tuam prudentiam recognoscis, vt unius hostiam nec dum Deo offeras, eius ante nomen insinues, quamuis illi incognitum sit nihil. Prius ergo*

(u) Hieron. in Ezech. XVIII. Multos conspicimus, qui opprimunt per potentiam, vel furta committunt, vt de multis parua pauperibus tribuant, & in suis sceleribus glorientur, publiceque diaconus in ecclesia recitet offerentium nomina: Tantum offert ille, tantum ille pollicitus est; placentque sibi ad plausum populi torquente conscientia.

(x) Chrysost. homil. XVIII. in act. p. 175 (p. 173 edit. Francof.) *εὐχαὶ ἐκεῖ διηνεκεῖς διὰ σε' προσφορὰ καθ' ἑκάστην. Preces illic perpetuæ propter te, oblatio per singulos dies dominicos.*

(y) Constit. lib. III. c. IV. *λέγε δὲ αὐτοῖς, καὶ τίς ὁ δεδωκὼς, ἵνα καὶ ἐξ ὀνόματος ὑπὲρ αὐτοῦ προσεύχωνται.*

(z) Gesta purgat. Cæciliani & Felic. (ad calcem Optati p. 95.)

(a) Innocent. epist. I. ad Decent. c. II.

oblationes sunt commendandæ, ac tunc eorum nomina, quorum sunt oblationes, edicenda, vt inter sacra mysteria nominentur; non inter alia, quæ ante præmittimus, vt ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus. An vero in omnibus ecclesiis istiusmodi distincta rerum creatarum oblatio facta sit, non ita liquet, quia alii scriptores, IVSTINVS MARTYR, IRENAEVS & auctor *constitutionum* hac de re nihil dicunt.

§. V.

Elementa eucharistiæ e populi oblationibus sumi solita, adeoque nullus vsus sic dictarum hostiarum siue azymorum.

QVARTO obseruandum in hoc caput est, quod, quoad populus panem ac vinum obtulerit, elementa in vsum eucharistiæ de illis sumi consueuerint; & consequenter iste panis communis panis fermentatus fuerit, aliis occasionibus adhiberi solitus; & quod sic dictarum hostiarum, siue azymorum vsus ad vndecimum vsque vel duodecimum sæculum, vbi oblationes populi de communi pane cessare occipiebant, in ecclesia fuerit incognitus. Id paradoxum videbitur omnibus, qui non longius, quam ad scholasticos retrospiciunt, eorumque tantum disputationes legunt cum *Græcis* de pane fermentato & azymo, quæ ab vtraque parte satis feruide agitatæ sunt, & parum veri in se habent: Vt solent istiusmodi controuersiæ in fumos euanescere & in acerbis ac falsis desinere criminationibus. *Græci* enim *Latinos Azymitas* propter azymorum consecrationem vocabant, & *Latini* ab altera parte *Græcos* incusabant, quod ab exemplo *CHRISTI* deflecterent & veteris ecclesiæ consuetudine. Non recensebimus singula vtriusque partis argumenta, quæ non sunt huius loci; sed id lectorem modo monebimus, quod hodie prudentissimi & eruditissimi viri in ecclesia *Romanensi*, qui in hanc materiam studiosius exactiusque inquisiuerunt, scholasticos deserere consultum ducant, & contendant, quod vniuersa ecclesia primitiua, & ipsa adeo *Romana* ecclesia, per plura sæcula eucharistiam non nisi in communi & fermentato pane consecrarit. Primus, qui glaciem scindere, & scholasticos inter se committere ausus est, LATINVS LATINIVS est, in epistola quadam ad ANTONIVM AVGVSTINVM. Post eum SIRMONDVS peculiarem hac de re disquisitionem con-

conscripsit, quem sequutus est & commendauit BONA [b], qui ad hanc stabiliendam opinionem longam habet dissertationem, in qua præiudicatas opiniones falsasque argumentationes *Thomæ Aquinatis* & reliquorum Scholasticorum profligat. Et licet CHRISTIANVS LVPVS [c] omnibus viribus communem opinionem contra SIRMONDVM defendere adgressus sit; eius tamen argumenta nullius ponderis sunt SCHELSTRATO & [d] PAGIO, qui positioni BONAE ac SIRMONDI, tamquam iustissimis suffultæ rationibus, facile adstipulantur. Præcipuum scholasticorum argumentum nullo modo stringit, quod primitiua ecclesia exemplum sequuta sit *CHRISTI*, qui vltimam cœnam cum pane azymo celebrauerit. Hoc enim duntaxat ob rationem paschatis factum erat, vbi non nisi panis azymus inter eos adhiberi poterat. Post resurrectionem sine dubio in pane fermentato celebrauit, videlicet qualis omnibus temporibus, excepto tempore paschatis, in communi fuit vsu. Ecclesiam autem semper communem adhibuisse panem e sequentibus argumentis liquet. 1.) Quia elementa ex oblationibus plerumque sumta sunt populi, qui sine dubio communem panem & vinum obtulit. 2.) Ab EPIPHANIO [e] tamquam peculiaris *Ebionitarum* ritus notatur, quod in eucharistia panes azymos & meram

(b) Bona rer. liturgic. lib. I. c. XXIII. tot.

(c) Lup. not. in concil. Tom. III. p. 686.

(d) Pagi Critic. in Baron. an. CCCXIII. n. XV. (XVIII.) Schelstratius sollicite inquirit, cur iis in decretis (Melchiadis & Siricii conf. sub litt. (h)) tam obscure agatur de eucharistia, vt diuinari quasi oportuerit, an per *fermentum* corporis & sanguinis Christi sacramenta intelligerentur. Potuissent enim summi pontifices claris verbis decernere, eucharistiam, quia fermenti instar fidelium vnionem fouet, ex consecrata episcopi ad absentes presbyteros transmitti debere. Verum nihil horum, nec Melchiades nec Siricius dicunt, sed sub fermenti nomine totum sacramentum comprehendunt. Neque ipsemet populus aliud quam fermenti nomen sacris donis tribuebat. Horum rationem ex disciplina arcani & occultatione sacrorum mysteriorum, quæ per quinque priora ecclesiæ secula in vsu fuit, Romani pontifices in decretis, quam fideles in colloquiis, sacramenta eucharistiæ sub fermenti nomine occultarint. Vid. Schelstrat. disciplinæ arcanæ c. VII. part. V.

(e) Epiphan. hæres. XXX Ebionit. n. XVI. μυστήρια δὲ δῆθεν τελοῦσι κατὰ μίμησιν τῶν ἁγίων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀπὸ ἐνιαυτοῦ εἰς ἐνιαυτὸν διὰ ἀζύμων, καὶ τὸ ἄλλο μέρος τοῦ μυστηρίου δι' ὕδατος μόνου. *Ex ecclesiæ imitatione mysteria quædam quotannis celebrant, in quibus panes azymos & ad alteram mysterii partem veram aquam adhibent.*

aquam adhibeant; Id quod ecclesiam secus fecisse manifesto arguit. 3.) Veteres disertis verbis panem suum communem panem fuisse dicunt, talem, quem in suos ipsorum vsus [*f*] alias facere consueuerint. Quam in rem historia notatu digna habetur in vita GREGORII MAGNI [*g*] de quadam femina, quæ, quum ei eucharistiam daret *Gregorius*, cum vsitata verborum formula, *Corpus domini nostri Iesu Christi conseruet animam tuam*, subriserit, & *Gregorio*, huius rei caussam sciscitanti, responderit: *Quia panem, quem propriis manibus me fecisse cognoueram, tu corpus dominicum perhibebas.* 4.) Veteres de panis azymi vsu in ecclesia plane silent. Sæpius autem de fermentato pane loquuntur, & eucharistia interdum hoc intuitu vocatur *fermentum*. Vti ex *libro pontificali* in vitis MELCHIADIS & SIRICII & ex epistola quadam INNOCENTII apparet, vbi hic ait: *Presbyteri FERMENTVM a nobis confectum per acolythos accipiunt, vt se a nostra communione, maxime illo die, non iudicent separatos. Quod per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt SACRAMENTA.* Quod heic vocatur fermentum confectum, a BARONIO aliisque, qui scholasticorum vestigiis insistunt, exponitur de eulogia, siue pane benedicto in vsum eorum, qui non communicabant. Verum INNOCENTIVS clare dicit, de sacramento se id intelligere, quod ab episcopo consecrabatur & mittebatur presbyteris in vsum minorum ecclesiarum. Ex quo discimus, in ipsa vrbe *Roma* eucharistiam tunc temporis in commu-

(*f*) Ambros. de sacram. lib. IV. c. IV. Tu forte dicis, Meus panis est *vsitatus*, cetera.

(*g*) Gregor. Vita lib. II. c. XLI. Matrona quædam beato Gregorio per stationes publicas missarum solemnia celebranti, solitas oblationes obtulerat. Cui post mysteria traditurus, quum diceret: Corpus domini nostri I. C. conseruet animam tuam: lasciua subrisit. Ille continuo dexteram ab eius ore conuertens, partem illam dominici corporis super altare deposuit. Expletis vero missarum solemniis, matronam coram populo inquisiuit, quam ob rem corpus dominicum susceptura ridere præsumserit. At illa diu mussitans, tandem prorupit, quia *panem*, inquiens, *quem propriis manibus me fecisse* cognoram, tu corpus dominicum perhibebas.

(*h*) Pontifical. vit. Melchiadis. Hic fecit, vt oblationes consecratæ per ecclesias ex consecrata episcopi dirigerentur, quod declaratur *fermentum*. Id. Vit. Siricii. Hic constituit, vt nullus presbyter missas celebraret per omnem hebdomadam, nisi consecratam episcopi loci designati susciperet declaratam, quod nominatur *fermentum*.

ni

ni siue fermentato pane esse consecratam. 4.) Obseruatu dignum est, nec PHOTIVM nec alium quempiam scriptorem *Graecum* ante *Michaëlem Cerularium*, an. MLI. vsum panis azymi ecclesiae *Romanae* obiectasse: Id quod arguit, illius vsum non nisi circa illam tempestatem inualuisse; alioquin dubium non est, quin PHOTIVS inter alia & hoc eis daturus fuisset vitio. Haec argumenta rem extra omnem ponunt controuersiam, ecclesiam per mille annorum decursum non alium nisi fermentatum panem in eucharistia adhibuisse. Quomodo autem mutatio facta sit & quando, non facile ad determinandum est. Coniectura autem BONAE valde probabilis est, quod, quum populus vel panem non offerret vel minus aptum ad eucharistiam, sensim factum sit, vt ad exiguam quantitatem idem panis redigeretur, eiusque conficiendi cura ad sacerdotes & clericos pertineret, qui, quum panis azymus facilius pararetur, hunc fermentato substituerint, & pani communi, qui frangi poterat, tenuem oblatam, artificiose factam formatamque in modum denarii, vt denarii illi, (quemadmodum nonnulli istius aeui scriptores [i] aiunt) repraesentarentur, pro quibus dominus noster traditus est. Vnde postea quoque populus pro oblatione farinae denarios offerre iussus sit, qui denarii in vsum pauperum cesserint, vel in aliquid, quod ad sacrificium altaris pertineret. Haec breuis historia est grandis mutationis sensim factae in re per se parui momenti, si tantummodo quaestionem spectes de vsu panis fermentati & azymi. Nam res plane indifferens est in se, vter adhibeatur, quoad in ecclesia conseruetur pax: Verum suborientibus & progredientibus certami-

(i) Honor. gemma animae lib. I. c. LXVI. (apud Bonam lib. I. c. XXIII. §. XXIX.) Fertur, quod olim sacerdotes a singulis domibus & familiis farinam accipiebant, quod adhuc Graeci seruant, & inde dominicum panem faciebant, & quem pro populo offerebant, & hunc consecratum eis distribuebant. Postquam autem ecclesia numero quidem augebatur, sed sanctitate minuebatur, propter carnales statutum est, vt, qui possint, singulis dominicis, vel tertia dominica, vel summis festiuitatibus, vel ter in anno communicarent. Et quia populo non communicante, non erat necesse panem tam magnum fieri, statutum est, eum in modum denarii formari vel fieri; & vt populus pro oblatione farinae denarios offerret, pro quibus traditum dominum recognoscerent, qui tamen denarii in vsum pauperum, qui membra sunt Christi, cederent, vel in aliud, quod ad hoc sacrificium pertinet.

 nibus

nibus non erat res leuis: nam inter ecclesiam Orientalem & Occidentalem, facta de ea est disceptatio, & ecclesia Occidentalis adeo in extremum incidit, vt fere naturam elementi sacramentalis perdiderit, rem, quæ panis vix dici poterat, substituendo in locum communis alimenti, quod dominus corporis sui repræsentationem in eucharistia esse iussit.

§. VI.

Vsus oblatarum siue hostiarum loco panis in prima origine sua damnatus.

NON defuerunt in obscuro sæculo viri prudentes & docti, qui de isto abusu, simul ac introduci cœptus esset, querelam ederent. Nam BERNOLDVS, doctus presbyter *Constantiæ*, circa annum MLXXXIX librum scripsit de *ordine Romano*, in quo in hasce hostias reticulatas, siue oblatas numularias, ita animadvertit: *Manifestum est, cuius mensuræ vel formæ debeant esse sacerdotum oblatæ, quæ ex pugillo similæ fieri iubentur, & ad speciem coronæ, quod est tortam panis offerre. Mensura pugilli minima est omnium mensurarum, vnde possit panis fieri, quæ scilicet mensura legitimo iure constituitur sacerdotibus ad ministerium altaris. Quod si minor mensura quam pugillus non inuenitur in tota serie & veteris & noui testamenti, & si nihil omnino debet fieri intra vel extra templum domini absque mensura & ratione, videntur oblatarum minutiæ [k] ad Christum & ecclesiam nihil pertinere, quia sunt absque mensura & ratione.* Hic auctor paullo audacior & liberior in reprehendendis corruptelis ac abusibus ecclesiæ *Romanensis* fuit, vt adeo iste eius liber lucem numquam viderit. TRITHEMIVS [l] autem eius cum laude meminit, ad vtilitatem ecclesiasticam compositum eum esse, adfirmans. CASSANDER vidit eum manuscriptum, & hoc inde fragmentum in *liturgicis suis* publicauit [m]; in quo acerbio-

(*k*) Bernold. de ordine Romano ap. Cassandrum in liturgicis c. XXVII.

(*l*) Trithem. de scriptor. eccles. fol. 66. (fol. 51. b. edit. Basil. MCCCXCIV. fol.) Bernoldus presbyter ecclesiæ Constantiensis in Sueuia natione Teutonicus, vir deuotus & in scripturis sanctis studiosus & eruditus —. Hic ad vtilitatem ecclesiasticæ reipublicæ composuisse dicitur volumen, quod prænotauit: Ordinem Romanum.

(*m*) Cassand. liturgic. X. c. XXVII. Plura ab eodem auctore alioquin prudenti, pio & ecclesiasticarum traditionum studiosissimo in eam sententiam dicuntur, qui indignissime tulisse videtur, ætate sua in quibusdam ecclesiis oblatas panis, quæ prisca ecclesiæ consuetudine ad vsum sacrificii ad mensam do-

ribus

tibus dictis corruptionem ac vanitatem istius ætatis insectatur, quod, relicta veteri consuetudine, inuexerint tenuissimam & leuissimam panis formam, a veri panis specie alienam, & imaginarium potius & vmbratilem, quam veri nominis panem nuncupandum. Quæ iusta querela ex CASSANDRO non tantum a VOSSIO [n] sed a BONA [o] etiam in animaduersionibus suis in hanc minime excusandam mutationem repetitur. Sunt nihilo minus tamen, qui antiquitatem huic praxi tribuant. DVRANTVS [p] hunc panem tessellatum in EPIPHANIO reperisse sibi videtur, quia illi panis dicatur ἄρτος ϛρογγυλοειδὴς καὶ ἀναίσθητος [q], hoc est, vt illi reddunt, *panis figuræ circularis adeoque exiguus, vt sensibus percipi vix queat.* Quum ϛρογγυλοειδὴς illud notet, quod circularis est figuræ, seu sphæricæ & rotundæ, vel potius teretis, sine vita seu sensu, qui tamen repræsentare cum possit, qui est ipsa vita, infinitus & incomprehensibilis. Quod quidem characteri panis eucharistici, ætate EPIPHANII vsitati, conuenit, quando moris fuit rotundos & integros panes offerre, sed ad panem tessellatum recentiorum sæculorum nihil attinet. DVRANTVS porro vrget testimonium GREGORII MAGNI [r], qui oblationes vocat *oblationum coronas*; vnde in-

---

mini a populo fideli offerebantur, ad imaginem numorum & ad tenuissimam quamdam & leuissimam formam a veri panis specie alienam fuisse redactos: quare per contemtum minutias numulariarum oblatarum appellat, imaginariam & vmbratilem leuitatem illis tribuit, & indignas esse panis vocabulo pro sua tenuitate, ac propter eas officium atque religionem ecclesiastici officii multum per omnem modum confundi adserit, pluribusque & acerbioribus dictis eas insectatur, quæ omnia vt adscribam, expedire hoc loco non putaui.

(n) Voss. thes. theol. de symbolis cœnæ domin. p. 441. (p. 263. edit. Hagæ Comit MDCLVIII. 4to.)

(o) Bona rer. liturgic. lib. I. c. XXIII. §. XI. edit. Par. MDCLXXII. 4to (§. XIX. p. 279. a. in oper. Antuerp. MDCCXXIII. fol.)

(p) Durant. de militibus lib. II. c. XXXVIII. n. 6. Panis consecrandus in modum denarii formari consueuit. - - Epiphanius quoque in anchorato, loquens de pane sacramentali ait: *Videmus, quod neque par, neque simile id sit, vel incarnatæ imagini, vel inuisibili deitati, vel etiam membrorum lineamentis: nam istud rotundæ formæ est.*

(q) Epiphan. anchorat. n. LVII. ὁρῶμεν ὅτι οὐκ ἴσον ἐϛὶν, οὐδὲ ὅμοιον, οὐ τῇ ἐνσάρκῳ εἰκόνι, οὐ τῇ ἀοράτῳ θεότητι, οὐ τοῖς χαρακτῆρσι τῶν μελῶν· τὸ μὲν γάρ ἐϛι ϛρογγυλοειδὲς καὶ ἀναίσθητον, ὡς πρὸς τὴν δύναμιν.

(r) Gregor. dialog. lib. IV. c. LV. Duas secum *oblationum coronas* detulit. cetera.

ferre

ferre quidem possumus, panes fuisse rotundos, neque vero simul idcirco oblatas numularias, siue hostias, nisi rem quamcumque rotundam oblatam esse statuamus. Addit quoque CHRYSOSTOMVM, sed falso ipsum adlegat; in *Græco* [s] enim nihil eius est, quod citat. Recte autem addi potuisset CAESARIVS, frater GREGORII NAZIANZENI [t], qui comparans naturale & sacramentale corpus *CHRISTI*, illud ait artubus esse compositum, hoc rotundum: Et ISO monachus [u], qui oblationes vocat *rotulas panis*, sine dubio a figuræ rotunditate: Et concilium decimum sextum *Toletanum* [x], quod itidem de rotunditate loquitur. Enim vero, vt BONA recte obseruat, hæc rotunditas rotundos quidem panes infert, non autem rotundas oblatas siue hostias; quarum nullus vsus, nulla cognitio priscis temporibus fuit, quando panes communes adhibuerunt a populo oblatos, vel alioquin in hunc finem peculiariter præparatos; adhuc tamen panes solidos & integros, non minutias istas numularias; & fermentatos quidem, non azymos, quorum nullum indicium per mille, & quod excurrit, annos in vllo scriptore inuenitur, quemadmodum doctissimus ille cardinalis sine vlla exceptione demonstrauit, cuius potissimum diligentiæ illustrationem huius materiæ, in curiosa ista dissertatione de hoc argumento, debemus.

(s) Chrysost. hom. LXXXIII. in Matth. citante Duranto l. c. Qua igitur re mundiorem esse non oportet eum, qui huic sacrificio participaturus est? Quos radios solares non deberet excedere manus illa, quæ hanc *coronam* portractat.

(t) Cæsar. dialog. III. quæst. CLXIX. (bibliothec. patr. max. tom. V. p. 797. s. ed. Lugdun. MDCLXXVII.) Estque hoc quidem artibus compositum, incedendi vim habens & agendi: illud autem *rotundum*, non articulatum, inanimatum, sanguine carens, immobile &c.

(u) Iso de miraculis S. Othomari c. III.

(x) Concil. Tolet. XVI. c. VI. Ad conuentus nostri agnitionem delatum est, quod in quibusdam Hispaniarum partibus quidam sacerdotum partim nescientia impliciti, partim temerario ausu prouocati, non panes mundos & studio præparatos supra mensam domini in sacrificio offerant, sed passim quomodo vnumquemque aut necessitas impulerit, aut voluntas coëgerit, de panibus suis vsibus præparatis crustulam in *rotunditatem* auferant, eamque super altare cum vino & aqua pro sacro libamine offerant. Quod factum nequaquam in sacræ auctoritatis historia vspiam gestum perpenditur.

§. VII.

§. VII.

Vinum aqua mixtum in veteri ecclesia communiter adhiberi solitum.

ALTERA eucharistiæ pars semper vinum erat, idque itidem ex oblationibus populi sumtum. Nonnulli de antiquis hæreticis obtentu abstinentiæ ac temperantiæ hoc elementum in aquam mutabant & in sola aqua consecrabant. Erant illi e discipulis *Ebionis*, & quidem e sectatoribus *Tatiani*, ab vsu aquæ *Hydroparastatæ* & *Aquarii*, & a perpetua abstinentia a carne & vino *Encratitæ*, communiter appellitati. Sub hoc charactere sæpius damnantur ab EPIPHANIO [y], qui eos vocat *Encratitas*, & ab AVGVSTINO [z] sub nomine *Aquariorum*, nec non a THEODORETO [a], qui eos a *Tatiano* ortos & *Hydroparastatas* vocari dicit, quod aquam pro vino offerant; & *Encratitas*, quod nec vinum bibant, nec animatis vescantur. CHRYSOSTOMVS [b] perniciosam vocat hæresin eorum, qui aqua in mysteriis vtantur, quum tamen dominus ad radicitus euellendam hanc hæresin, quando hoc mysterium tradiderit, vinum tradiderit, etiam post resurrectionem sine mysteriis in simplici mensa vino vsus sit. Idem in PHILASTRIO [c] legi potest, &

(y) Epiphan. hæres. XLVI. Encratit. n. XVI. τὸ ἄλλο μέρος τοῦ μυστηρίου δι᾽ ὕδατος μόνου [τελοῦσι] *ad alteram mysterii partem meram aquam adhibent.*

(z) Augustin. de hæres. cap. LXIV. Aquarii ex hoc appellati sunt, quod aquam offerunt in poculo sacramenti, non illud, quod omnis ecclesia.

(a) Theodoret. de fabulis hæretic. lib. I c. XX. Τοῦτον (Τατιανὸν) ἔχουσιν ἀρχηγὸν οἱ λεγόμενοι Ὑδροπαραστάται καὶ Ἐγκρατιταί· Ὑδροπαραστάται δὲ ὀνομάζονται, ὡς ὕδωρ ἀντὶ οἴνου προσφέροντες· Ἐγκρατιταὶ δὲ, ὡς μήτε οἶνον πίνοντες, μήτε τῶν ἐμψύχων μεταλαμβάνοντες.

(b) Chrysost. homil. LXXXIII. in Matth. p. 700. (p. 864. edit. Francof.) τίνος ἕνεκεν οὐχ ὕδωρ ἔπιεν ἀναστὰς, ἀλλ᾽ οἶνον; ἄλλην αἵρεσιν πονηρὰν πρόῤῥιζον ἀνασπῶν· ἐπειδὴ γάρ τινές εἰσιν ἐν τοῖς μυστηρίοις ὕδατι κεχρημένοι, δεικνὺς, ὅτι ἡνίκα τὰ μυστήρια παρέδωκεν, οἶνον παρέδωκε, καὶ ἡνίκα ἀναστὰς χωρὶς μυστηρίων ψιλὴν τράπεζαν παρετίθετο.

(c) Philastr. de hæres. c. LXXVII. (cap. XXX. in biblioth. patr. tom. V. p. 709. edit. Lugd. MDCLXXVII.) Aquarii sic dicti sunt, qui in sacramentis cælestibus offerunt tantum aquam, non illud, quod ecclesia catholica & apostolica facere consueuit.

Irenæus lib. V. c. I. Reprobant hi (Ebionæi) commixtionem vini cælestis, & solam aquam sæcularem volunt esse.

Clem. Alexandr. stromat. lib. I. p. 375. Εἰσὶν οἳ καὶ ὕδωρ ψιλὸν εὐχαριστοῦσι, sunt,

multo ante in IRENAEO & CLEMENTE ALEXANDRINO, vt concilium *Trullanum* [*d*] aliosue recentiores scriptores ne memoremus. Obseruandum autem est, quod præter hosce aliud genus fuerit *Aquariorum*, qui vsum vini non reiecerint tamquam simpliciter illicitum in se, vel in eucharistia: nam in officio suo vespertino eucharistiam in vino consecrabant, non autem in conuentibus suis matutinis, metuentes, ne vini odore gentilibus proderentur. Longam de hisce narrationem habet CYPRIANVS in epistola quadam [*e*], contra illos potissimum scripta. Vnde etiam apparet, ecclesiæ morem tunc fuisse, vinum aqua mistum adhibere, ipseque pro vtriusque vsu contendit, vtpote necessario ex præcepto & exemplo *CHRISTI*; additque alias quasdam rationes, cur ita fieri debeat. *Videmus*, inquit [*f*], *in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem CHRISTI. Quando autem in calice vino aqua miscetur, CHRISTO populus adunatur & credentium plebs sanguini eius, in quem credit, copulatur & coniungitur. Quæ copulatio & coniunctio aquæ & vini sic miscetur in calice domini, vt commixtio illa non possit ab inuicem separari. - - Sic autem in sanctificando calice domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest: nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine CHRISTO; quando autem vtrumque miscetur & adunatione confusa sibi inuicem copulatur, tunc sacramentum spirituale & cæleste perficitur.* Concilium *Carthaginense* tertium eamdem de neces-

qui sola aqua vtuntur in eucharistia. Id. pædag. lib. II. c. II. p. 186. ὅτι δὲ οἶνος ἦν τὸ εὐλογηθὲν, ἀπέδειξε πάλιν, πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγων· Οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ταύτης κ.τ.λ. - - Τοῦτο μὲν ἡμῖν καὶ πρὸς τοὺς Ἐγκρατητὰς καλουμένους παρατετήχθω. *Quod vinum quidem esset, quod benedictum est, ostendit rursus, dicens discipulis:* Non bibo ex fructu vitis huius &c. - - *Hæc quidem nobis firma & fixa sint aduersus eos, qui dicuntur Encratitæ.*

(*d*) Concil. Trull. c. XXXII. τῆς δὲ πονηρᾶς τῶν Ὑδροπαραστατῶν αἱρέσεως παλαιᾶς ὑπαρχούσης, οἳ ἀντὶ οἴνου μόνῳ τῷ ὕδατι ἐν τῇ οἰκείᾳ θυσίᾳ κέχρηνται, κ.τ.λ. *Quum improba Hydroparastatarum, hoc est eorum, qui pro vino aquam offerebant, antiqua esset hæresis, cetera.* Vid. cod. Theodos. lib. XVI. titul. V. de hæreticis leg. VIII. - Quum præsertim nonnulli ex his *Encratitas*, Apotacticos, *Hydroparastatas*, vel Sarcoforos nominari se velint &c.

(*e*) Cyprian. ep. LXIII. ad Cæcilium tot. p. 276. seqq. edit. Fell. Amstelod.

(*f*) Ibid. p. 153. (p. 280. edit. Fell.)

sita-

fitate aquæ opinionem fouisse videtur, quando, vt antea iam audiuimus; statuit [g]: *Vt in sacramentis corporis & sanguinis domini nihil amplius offeratur, quam ipse dominus tradidit, hoc est, panis & VINVM AQVA MIXTVM.* Et quando AVGVSTINVS huius concilii membrum fuit, idem sensisse existimandus est. Antea memoratam quoque CYPRIANI epistolam cum approbatione [h] adlegat. GENNADIVS [i] duas huius consuetudinis caussas adfert, alteram ab exemplo *CHRISTI*, alteram ab egresso sanguine & aqua de latere eius petitam. Quæ vltima ratio ab AMBROSIO quoque datur, vel quisquis librum de *sacramentis* sub eius nomine [k] scripsit: nec non a MARTINO [l], ecclesiæ *Bracarensis* antistite, in *collectione canonum Græcorum.* Auctor epistolæ ad *Aegyptios*, qui sub nomine IVLII pontificis *Romani* [m] latet, CYPRIANI insistit rationibus, quod id fiat ad

(g) Concil. Carth. III. c. XXIV.

(h) Augustin. de doctrin. christian. lib. IV. c. XXI. Beatus Cyprianus submisso dicendi genere vtitur in eo libro, vbi de sacramento calicis disputat. Soluitur ibi quippe quæstio, in qua quæritur, vtrum calix dominicus aquam solam, an eam vino mixtam debeat habere.

(i) Gennad. de eccles. dogmat. cap. LXXV. In eucharistia non debet pura aqua offerri, vt quidam sobrietatis falluntur imagine, sed vinum aqua mixtum: quia & vinum fuit in redemtionis nostro mysterio, cum dixit, Non bibam a modo de hoc genimine vitis, & aqua mixtum, quod post cœnam dabatur, sed & de latere eius lancea perfosso aqua cum sanguine egressa &c.

(k) Ambros. de sacram. lib. V. c. I. Tetigit petram, & petra vndam maximam fudit, sicut apostolus ait: *Bibebant autem de consequenti eos petra: petra autem erat Christus.* Non immobilis petra, quæ populum sequebatur. Et tu bibe, vt te Christus sequatur. - - Tangit sacerdos calicem, redundat aqua in calice salute in vitam æternam, & bibit populus Dei, quæ Dei gratiam consequutus est. Didicisti ergo hoc. Accipe & aliud: In tempore dominicæ passionis, quum sabbatum magnum instaret, quia pendebat dominus noster Iesus Christus inter latrones, missi sunt, qui percuterent eum, venientes autem, inuenerunt defunctum dominum Iesum Christum, tunc vnus de militibus lancea latus eius aperuit, & de latere eius aqua fluxit & sanguis. Quare aqua? quare sanguis? Aqua, vt emundaret: sanguis, vt redimeret &c.

(l) Martin. Bracar. collect. canon. cap. LV. (apud Iustell. in append. tom. I. bibl. iuris canon. fol. XXVI.) Non oportet aliquid aliud in sanctuario offerri, præter panem & vinum & aquam, quæ in typo Christo benedicuntur: quia, dum in cruce penderet, de corpore eius sanguis effluxit & aqua.

(m) Iulii epist. ap. Gratian. de consecrat. distinct. II. c. VII. Si necesse sit, botrus in calice comprimatur & aqua misceatur: quia calix dominicus, iuxta ca-

 osten-

oſtendendam vnionem *CHRISTI* cum populo ſuo. Et concilium *Bracarenſe* tertium verba CYPRIANI recitat, corrigens diverſos alios errores & abuſus, qui in huius ſacramenti adminiſtrationem irrepſerant [n]: *Audiuimus quoſdam ſchiſmatica ambitione detentos, lac pro vino in diuinis ſacrificiis dedicare; alios quoque intinctam eucharistiam populis pro complemento communionis porrigere; quoſdam etiam expreſſum vinum in ſacramento dominici calicis offerre. - - Ideo nulli deinceps licitum ſit, aliud in ſacrificiis diuinis offerre, niſi iuxta antiquorum ſententiam conciliorum, panem tantum & calicem vino & aqua permixtum.* Concilium *Antiſſiodorenſe* [o] in quosdam animaduertit, qui mel & aquam miſcentes offerebant: *Non licet*, inquiens, *in altario in ſacrificio diuino mellitum, quod mulſum appellatur, nec vllum aliud poculum, extra vinum cum aqua mixtum, offerre.* Auctor commentationum in *Marcum* euangeliſtam, ſub nomine HIERONYMI [p] aliam reddit rationem mixtionis aquæ cum vino, quando ait: *Accepit Ieſus panem - - formans ſanguinem ſuum in calicem vino & aqua mixtum, vt alio purgemur a culpis, alio redimamur a pœnis.* Iſtæ quidem rationes vim demonſtrandi non habent; fuiſſe tamen praxin illam & antiquam & vniuerſalem ex IUSTINO MARTYRE [q] patet atque IRENAEO [r], qui eius vt conſuetudinis meminerunt, nullam ei amplius ad-

nonum præcepta, vino & aqua permiſſus debet offerri; quia videmus in aqua populum intelligi, in vino vero oſtendi ſanguinem Chriſti &c.

(n) Concil. Bracar. III. (al. IV.) can. I.

(o) Concil. Antiſſiodor. c. VIII.

(p) Hieron. in Marc. c. XIV.

(q) Iuſtin. apol. p. 97. c. εὐχαριστήσαντος τοῦ προεστῶτος, καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδόασιν ἑκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι. *Præſidens vero, poſtquam gratiarum actionem perfecit, & populus vniuerſus apprecatione læta eam comprobauit, qui apud nos vocantur diaconi atque miniſtri, diſtribuunt vnicuique præſentium, vt participet eum, in quo gratiæ actæ ſunt, panem,* vinum & aquam, *& ad abſentes perferunt.*

(r) Iren. lib. IV. c. LVII. Dominus accipiens panem, ſuum corpus eſſe confitebatur & *temperamentum calicis* paullo ſuum ſanguinem confirmauit. Id. lib. V. c. II. Ὁπότε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον ποτήριον, καὶ ὁ γεγονὼς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, κ. τ. λ. *Quando ergo &* mixtus calix *& factus panis percipit verbum Dei, &c.*

ſignan-

ſignantes rationem. Ita ſimilem in modum GREGORIVS NYSSENVS [s], THEODORETVS [t] & alii, a VOSSIO in diſſertatione [u] de hac materia producti in medium. *Armenii* in mero vino cænam adminiſtraſſe dicuntur, ſed hoc errori eis vertebatur a THEOPHYLACTO [x], & æquabiliter cum *Hydroparaſtatis* & *Aquariis* damnantur in concilio *Trullano* [y], quod auctorita-

(s) Nyſſen. orat. catechet. c. XXXVII. *ἔστι δὲ ἐν τῇ βρώσει ἄρτος, ἐν δὲ τῇ πόσει τὸ ὕδωρ ἐφηδυσμένον τῷ οἴνῳ. κ. τ. λ.*
(Not. ſermonis cohærentia legenda eſt, ſi de horum verborum ſenſu recte velis iudicare.)

(t) Theodoret. dialog. I. tom. IV. p. 17. *ἐν δέ γε τῇ τῶν μυστηρίων παραδόσει, σῶμα τὸ ἄρτον ἐκάλεσε, καὶ αἷμα τὸ* κρᾶμα. *In myſteriorum inſtitutione panem appellauit corpus, & quod* mixtum *erat, ſanguinem.*

(u) Voſſ. theſ. theol. p. 494. (p. 308. edit, Hag. Comit. MDCLVIII.) Quam mos ſit vetus aquam vino miſcendi, docere nos poteſt Iuſtinus Martyr, apol. II. vbi in cœnæ deſcriptione meminit aperte *τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου, καὶ οἴνου, καὶ ὕδατος.* Atque ab eadem cauſſa eſt, quod Irenæus lib. IV. c. LVII. vocat *temperamentum calicis*: quod item lib. V. c. II. ſcribat, *Quando MISTVS CALIX & fractus panis percipit verbum Dei, fit euchariſtia ſanguinis & corporis CHRISTI.* Etiam fuſe de hoc Cyprianus epiſt. LXIII. ex qua ſuperius quædam adduximus. Hic adde Iuſium, vrbis epiſcopum, apud Gratianum, Baſilium in liturgia, Gregorium Nyſſenum orat. catechetica c. XXXVII. Ambroſium lib. V. de ſacram. c. I. Chryſoſtomum in liturgia, incertum ſub Hieronymi nomine in Marcum c. XIV, 18. Auguſtinum lib. IV. de doctrin. chriſt. c. XXI. Proclum de traditione diuinæ liturgiæ, Theodoretum dialog. I. Cæſarium Arelatenſem ſiue Eucherium ſerm. V. in paſcha, Martinum Bracarenſem in collect. can. orientalium c. IV. Bedam in Luc. lib. VI. c. XXII. Damaſcenum lib. IV. c. XIV. Rabanum Maurum de inſtitut. cler. lib. I. c. XXXIII. Paſchaſium de ſacram. euchar. c. XI. Micrologum eccleſ. obſeruat. c. X. Algerum de eodem lib. II. c. IV. Nicephorum Calliſtum lib. XVII. c. LIII. vt Lombardum mittam & ſcholaſticos, qui ad eum ſcripſerunt.

(x) Theophyl. comment. in Ioan. XIX. *αἰσχυνέσθωσαν Ἀρμένιοι, οἱ μὴ παρακιρνῶντες ὕδωρ τῷ οἴνῳ ἐν τοῖς μυστηρίοις. Pudore ſuffundantur Armenii, qui aquam non miſcent vino in myſteriis.*

(y) Concil. Trull. c. XXXII. *καὶ γὰρ καὶ Ἰάκωβος, ὁ κατὰ σάρκα χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἀδελφὸς, ὃς τῆς Ἱεροσολυμιτῶν ἐκκλησίας πρῶτος τὸν θρόνον ἐπιστεύθη, καὶ Βασίλειος ὁ τῆς Καισαρέων ἀρχιεπίσκοπος, οὗ τὸ κλέος κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διέδραμεν, ἐγγράφως τὴν μυστικὴν ἡμῖν ἱερουργίαν παραδεδωκότες, οὕτω τελειοῦν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ* ἐξ ὕδατός τε καὶ οἴνου τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐκδεδώκασι. *Iacobus, Chriſti domini noſtri ſecundum carnem frater, cui Hieroſolymitanæ eccleſiæ thronus primum eſt creditus, & Baſilius Cæſarienſis eccleſiæ archiepiſcopus, cuius gloria omnem terrarum orbem peruaſit,*

tem liturgiæ IACOBI apostoli & BASILII contra illos producit. Quibus addi possunt liturgiæ sub nominibus MARCI & CHRYSOSTOMI, & *constitutiones* [z]. Verum enim vero quum hac de re expressum mandatum in institutione non exstet, non obstante hoc generali veteris ecclesiæ consensu, a recentioribus theologis, tam inter *Romanenses* quam inter *Protestantes*, communiter definitur, non esse hoc de essentia sacramenti, vti lector curiosus hoc demonstratum legere potest a VOSSIO [a] in disputatione, quam de hoc argumento edidit.

§. IIX.

De quibusdam hæreticis, qui in elementis sacræ eucharistiæ, vel addendo, vel subtrahendo quidpiam immutarunt.

VETERES quidem non vituperandi sunt, quod hunc morem exacte obseruarint, quia id partem institutionis *CHRISTI* esse crediderunt. Quamobrem omnes eos sub censuram suam vocabant, qui in elementis vel addendo vel adimendo, vel substituendo elementum aliud pro alio, quidquam mutare ausi essent. *Aquarii*, vti percepimus, damnabantur, quod vinum auferrent; & *Armenii* aliique, quod non simul aquam adhiberent. Alii improbantur, quod loco vini lac vel mel aqua mixtum offerrent; alii, quod vuas pro vino; alii, quod legumina pro pane consecrarent. De quibus omnibus quando duabus antecedentibus sectionibus loquuti sumus, hoc loco plura dicere nihil attinet. Præter istos vero secta quædam absurda erat eorum, qui eucharistiam non perfecte se celebrare putabant, nisi caseum vna cum pane offerrent. Vnde dicti sunt *Artotyritæ* ab ἄρτος, quod *panem*, & τυρὸς, quod *caseum* significat. Hæc de illis narrat EPIPHANIVS [b], & post eum AVGVSTI-

mystico nobis in scriptis tradito sacrificio, ita consecranda in diuina missa ex aqua & vino sacrum calicem ediderunt.

(z) Constitut. lib. VIII. c. XII. p. 402. fin. edit. Coteler. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ ἁγιάσας, ἐπέδωκεν αὐτοῖς, λέγων· πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες. *Similiter* calicem miscuit ex vino & aqua, *sanctificauit ac dedit iisdem, dicens; Bibite ex eo omnes.*

(a) Voss. thes. theol. ibid. disput. quarta p. 303. seqq.

(b) Epiphan. hæres. XLIX. n. II. Ἀρτοτυρίτας δὲ αὐτὰς καλοῦσιν, ἀπὸ τοῦ ἐν τοῖς αὐτῶν μυστηρίοις ἐπιτιθέντας ἄρτον καὶ τυρὸν, καὶ οὕτως ποιεῖν τὰ αὐτῶν μυστήρια.

NVS

NVS [c], qui, *Artotyritæ sunt*, inquit, *quibus oblatio eorum hoc nomen dedit: Offerunt enim panem & caseum, dicentes, a primis hominibus oblationes de fructibus terræ & ouium fuisse celebratas.*

§. IX.

Et de aliis, qui vsum huius sacramenti penitus reiecerunt.

ERANT & alii, qui omnium externorum symbolorum siue sacramentorum vsum generatim, & consequenter tam baptismum quam eucharistiam, reiiciebant, dicentes, nonnisi fidem & cognitionem & cultum spiritualem a christianis requiri. Propterea *Ascodrutæ*, qui genus quoddam *Gnosticorum* erant, nec baptizabant eos, qui accedebant, nec apud eos celebrabatur eucharistia. Docebant, non debere diuina mysteria, quæ inuisibilium sint signa, per res visibiles perfici, nec incorporea per sensiles & corporeas: perfectam autem redemtionem esse veram eius, quod est, cognitionem. In hunc modum eos describit THEODORETVS [d]. Atque ita tum ipse tum EPIPHANIVS [e] aliam detestandam sectam describunt, qui a præcipuo suo dogmate dicebantur *Archontici*. Mundum non a supremo Deo factum esse statuebant, sed a certis inferioribus potestatibus, septem vel octo numero, quas appellabant *Archontas* siue *principes* diuersorum orbium cælestium, alios aliis superiores, quorum summum vocabant *Sabaoth*: dicebantque, baptismum & eucharistiam ab hoc *Sabaoth* Deo iudæorum & legislatore duntaxat esse institutam, non a supremo Deo, eaque propter istorum mysteriorum vsum penitus reiiciebant. Fuerunt aliæ quædam istiusmodi sectæ inter veteres hæreses, quæ eucharistiam [f] ex similibus caussis reiecerunt. Istæ au-

Artotyritas eos idcirco vocant, quod ad celebranda mysteria sua panem & caseum adhibent.

(c) Augustin. de hæres. c. XLVIII.

(d) Theodoret. de fabulis hæretic. lib. I. c. X. Οὗτοι δὲ φασι, μὴ χρῆναι τὰ θεῖα μυστήρια, ἀοράτων ὄντα σύμβολα, δι' ὁρωμένων ἐπιτελεῖσθαι πραγμάτων, καὶ τὰ ἀσώματα δι' αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν· εἶναι δὲ τὴν τελείαν ἀπολύτρωσιν τὴν ἀληθῆ τοῦ ὄντος ἐπίγνωσιν· - - διὰ τοῦτο, οὔτε βαπτίζουσι τοὺς προσιόντας, οὐδὲ ἐπιτελοῦσι παρ' αὐτοῖς τοῦ βαπτίσματος τὸ μυστήριον· λύτρωσιν γὰρ καλοῦσι, τὴν τῶν ὅλων ἐπίγνωσιν.

(e) Theodoret. ibid. c. XI. tot. Epiphan. hæres. XL. num. II. tot.

(f) Vid. Orig. περὶ εὐχῆς. n. XIII. Ea penitus auferentes, quæ sensibus percipiuntur, nec baptismum nec eucharistiam vsurpantes &c.

tem

tem ſufficiunt ad oſtendendum, cuiuſmodi fuerint homines, qui olim hoc ſanctum myſterium contemſerunt; adeoque, ſine vlteriore ad ſtudioſius inquirendum in eos digreſſione, ad negotium & cultum regredimur eccleſiæ.

LIBRI DECIMI QVINTI

CAPVT TERTIVM

DE PRECIBVS IN OBLATIONE ET CONSECRATIONE FIERI SOLITIS.

§. I.

Formula gratiarum actionis & orationis in conſecratione fieri ſolitæ, e conſtitutionibus *deſcripta.*

FACTIS populi oblationibus paneque & vino ad euchariſtiam ſeorſim poſito, ſtatim ad ſolemnem elementorum iſtorum progrediebantur conſecrationem. Quo modo hæc peracta ſit, fuſe deſcriptum legimus in *conſtitutionibus;* quod ipſum heic primum trademus, & tum diuerſas huius ritus partes cum fide dignis comparabimus narrationibus, quas in aliis vetuſtis ſcriptoribus habemus. Igitur prima oratione pro fidelibus finita, extemplo diaconus iubetur dicere [a] **πρόσχωμεν**, *Accedamus.* Tum epiſcopus ſalutat eccleſiam, ac dicit: *Pax Dei cum omnibus vobis*, & populus reſpondet: *Et cum ſpiritu tuo.* Poſtea diaconus dicit omnibus: *Salutate vos inuicem in oſculo ſancto.* Et clerici oſculantur epiſcopum, laici viri laicos, feminæ feminas. Pueri autem ſtant ad bema, hoc eſt, aut ad pulpitum, aut ad altare. Ac diaconus alius ipſis præeſt, ne inordinate ſe gerant; alii autem diaconi deambulant inſpiciuntque viros ac mulieres, ne ſtrepitus aliquis oriatur, & ne quis nutum faciat,

(a) Conſtit. lib. VIII. c. XI. Μετὰ τοῦτο λεγέτω ὁ διάκονος· πρόσχωμεν· καὶ ἀσπαζέσθω ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐκκλησίαν, καὶ λεγέτω· ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινέσθω· καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου· καὶ ὁ διάκονος εἰπάτω πᾶσιν· ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ· καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον, οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκούς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας· τὰ παιδία δὲ στηκέτωσαν πρὸς τῷ βήματι· καὶ διάκονος αὐτοῖς ἕτερος ἔστω ἐφεστώς, ὅπως μὴ ἀτακτῶσι· καὶ ἄλλοι διάκονοι περιπατείτωσαν, καὶ σκοπείτωσαν τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ὅπως μὴ θόρυβός τις γένηται, καὶ μή τις νεύσῃ, ἢ ψιθυρίσῃ, ἢ νυ-

vel

vel susurret, vel dormitet. Alii diaconi stant ad ianuas virorum, & subdiaconi ad ianuas mulierum; vt nemo egrediatur, neue aperiatur ianua tempore oblationis. Vnus autem subdiaconus dat sacerdotibus aquam ad lauandum manus, in signum puritatis animarum Deo consecratarum. Statim post haec diaconus [b] proclamat: *Ne quis ex catechumenis. Ne quis ex audientibus. Ne quis ex infidelibus. Ne quis ex heterodoxis. Qui priorem precationem fecistis*, προέλθετε, *exite*, (vel potius, vti legendum putat COTELERIVS, προσέλθετε, *accedite:* nam hoc ad communicantes dici videtur, tamquam quaedam inuitatio) *Matres adsumite pueros. Ne quis contra aliquem. Ne quis in hypocrisi. Erecti ad dominum cum timore ac tremore stemus ad offerendum.* Quibus peractis, diaconi τὰ δῶρα, dona, id est elementa ad altare admouent episcopo; ac presbyteri a dextris illius & a sinistris stant, vt discipuli magistro adsistentes. Duo autem diaconi ex vtraque parte altaris, tenent flabellum ex tenuibus membranis, aut ex pennis pauonis, aut ex linteo; & sensim abigunt parua animalia volitantia, ne in calices incidant. Tum orans apud se pontifex, & splendidam vestem indutus, starsque ad altare; signum crucis in fronte manu facit coram omnibus, ac dicit: *Gratia omnipotentis Dei, & caritas domini nostri Iesu Christi, & communicatio sancti spiritus sit cum omnibus vobis.* Atque

τάξῃ· οἱ δὲ διάκονοι ἱστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας, καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν· ὅπως μή τις ἐξέλθοι, μήτε ἀνοιχθῇ ἡ θύρα, κᾂν πιστός τις ᾖ, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς· εἷς δὲ ὑποδιάκονος διδότω ἀπόνιψιν χειρῶν τοῖς ἱερεῦσι, σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν Θεῷ ἀνακειμένων.

(b) Ibid. c. XII. Φημὶ δὲ κἀγὼ Ἰάκωβος — ἵν' εὐθὺς ὁ διάκονος λέγῃ· μή τις τῶν κατηχουμένων· μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἀπίστων· μή τις τῶν ἑτεροδόξων· οἱ τὴν πρώτην εὐχὴν εὐχόμενοι προέλθετε· τὰ παιδία προσλαμβάνεσθε αἱ μητέρες· μή τις κατά τινος· μή τις ἐν ὑποκρίσει· ὀρθοὶ πρὸς κύριον μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἑστῶτες ὦμεν προσφέρειν· οὗ γενομένου οἱ διάκονοι προσαγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον· καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων στηκέτωσαν, ὡς ἂν μαθηταὶ παρεστῶτες διδασκάλῳ· δύο δὲ διάκονοι ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου κατεχέτωσαν ἐξ ὑμένων λεπτῶν ῥιπίδιον, ἢ πτερῶν ταῶνος, ἢ ὀθόνης· καὶ ἠρέμα ἀποσοβείτωσαν τὰ μικρὰ τῶν ἱπταμένων ζώων, ὅπως ἂν μὴ ἐγχρίμπτωνται εἰς τὰ κύπελλα· εὐξάμενος οὖν καθ' ἑαυτὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἅμα τοῖς ἱερεῦσι, καὶ λαμπρὰν ἐσθῆτα μετενδύς, καὶ στὰς πρὸς τῷ θυσιαστηρίῳ, τὸ τρόπαιον τοῦ σταυροῦ κατὰ τοῦ μετώπου τῇ χειρὶ ποιησάμενος εἰς πάντας, εἰπάτω· ἡ χάρις τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ κοι-

ferre quidem possumus, panes fuisse rotundos, neque vero simul idcirco oblatas numularias, siue hostias, nisi rem quamcumque rotundam oblatam esse statuamus. Addit quoque CHRYSOSTOMVM, sed falso ipsum adlegat; in *Graeco* [s] enim nihil eius est, quod citat. Recte autem addi potuisset CAESARIVS, frater GREGORII NAZIANZENI [t], qui comparans naturale & sacramentale corpus *CHRISTI*, illud ait artubus esse compositum, hoc rotundum: Et ISO monachus [u], qui oblationes vocat *rotulas panis*, sine dubio a figurae rotunditate: Et concilium decimum sextum *Toletanum* [x], quod itidem de rotunditate loquitur. Enim vero, vt BONA recte obseruat, haec rotunditas rotundos quidem panes infert, non autem rotundas oblatas siue hostias; quarum nullus vsus, nulla cognitio priscis temporibus fuit, quando panes communes adhibuerunt a populo oblatos, vel alioquin in hunc finem peculiariter praeparatos; adhuc tamen panes solidos & integros, non minutias istas numularias; & fermentatos quidem, non azymos, quorum nullum indicium per mille, & quod excurrit, annos in vllo scriptore inuenitur, quemadmodum doctissimus ille cardinalis sine vlla exceptione demonstrauit, cuius potissimum diligentiae illustrationem huius materiae, in curiosa ista dissertatione de hoc argumento, debemus.

(s) Chrysost. hom. LXXXIII. in Matth. citante Duranto l. c. Qua igitur re mundiorem esse non oportet eum, qui huic sacrificio participaturus est? Quos radios solares non deberet excedere manus illa, quae hanc *coronam* portractat.

(t) Caesar. dialog. III. quaest. CLXIX. (bibliothec. patr. max. tom. V. p. 797. f. ed. Lugdun. MDCLXXVII.) Estque hoc quidem artibus compositum, incedendi vim habens & agendi: illud autem *rotundum*, non articulatum, inanimatum, sanguine carens, immobile &c.

(u) Iso de miraculis S. Othomari c. III.

(x) Concil. Tolet. XVI. c. VI. Ad conuentus nostri agnitionem delatum est, quod in quibusdam Hispaniarum partibus quidam sacerdotum partim nescientia impliciti, partim temerario ausu prouocati, non panes mundos & studio praeparatos supra mensam domini in sacrificio offerant, sed passim quomodo vnumquemque aut necessitas impulerit, aut voluntas coegerit, de panibus suis vsibus praeparatis crustulam in *rotunditatem* auferant, eamque super altare cum vino & aqua pro sacro libamine offerant. Quod factum nequaquam in sacrae auctoritatis historia vspiam gestum perpenditur.

§. VII.

§. VII.

Vinum aqua mixtum in veteri ecclesia communiter adhiberi solitum.

ALTERA euchariſtiæ pars ſemper vinum erat, idque itidem ex oblationibus populi ſumtum. Nonnulli de antiquis hæreticis obtentu abſtinentiæ ac temperantiæ hoc elementum in aquam mutabant & in ſola aqua conſecrabant. Erant illi e diſcipulis *Ebionis*, & quidem e ſectatoribus *Tatiani*, ab vſu aquæ *Hydroparaſtatæ* & *Aquarii*, & a perpetua abſtinentia a carne & vino *Encratitæ*, communiter appellitati. Sub hoc charactere ſæpius damnantur ab EPIPHANIO [*y*], qui eos vocat *Encratitas*, & ab AVGVSTINO [*z*] ſub nomine *Aquariorum*, nec non a THEODORETO [*a*], qui eos a *Tatiano* ortos & *Hydroparaſtatas* vocari dicit, quod aquam pro vino offerant; & *Encratitas*, quod nec vinum bibant, nec animatis veſcantur. CHRYSOSTOMVS [*b*] perniciofam vocat hæreſin eorum, qui aqua in myſteriis vtantur, quum tamen dominus ad radicitus euellendam hanc hæreſin, quando hoc myſterium tradiderit, vinum tradiderit, etiam poſt reſurrectionem ſine myſteriis in ſimplici menſa vino vſus ſit. Idem in PHILASTRIO [*c*] legi poteſt, &

(*y*) Epiphan. hæreſ. XLVI. Encratit. n. XVI. *τὸ ἄλλο μέρος τοῦ μυστηρίου δι' ὕδατος μόνου [τελοῦσι] ad alteram myſterii partem meram aquam adhibent.*

(*z*) Auguſtin. de hæreſ. cap. LXIV. Aquarii ex hoc appellati ſunt, quod aquam offerunt in poculo ſacramenti, non illud, quod omnis eccleſia.

(*a*) Theodoret. de fabulis hæretic. lib. I c. XX. *Τοῦτον (Τατιανὸν) ἔχουσιν ἀρχηγὸν οἱ λεγόμενοι Ὑδροπαραστάται καὶ Ἐγκρατιταί. Ὑδροπαραστάται δὲ ὀνομάζονται, ὡς ὕδωρ ἀντὶ οἴνου προσφέροντες· Ἐγκρατιταὶ δὲ, ὡς μήτε οἶνον πίνοντες, μήτε τῶν ἐμψύχων μεταλαμβάνοντες.*

(*b*) Chryſoſt. homil. LXXXIII. in Matth. p. 700. (p. 864. edit. Francof.) *τίνος ἕνεκεν οὐχ ὕδωρ ἔπιεν ἀναστὰς, ἀλλ' οἶνον; ἄλλην αἵρεσιν πονηρὰν πρόρριζον ἀνασπῶν· ἐπειδὴ γάρ τινές εἰσιν ἐν τοῖς μυστηρίοις ὕδατι κεχρημένοι, δεικνὺς, ὅτι ἡνίκα τὰ μυστήρια παρέδωκεν, οἶνον παρέδωκε, καὶ ἡνίκα ἀναστὰς χωρὶς μυστηρίων ψιλὴν τράπεζαν παρετίθετο.*

(*c*) Philaſtr. de hæreſ. c. LXXVII. (cap. XXX. in biblioth. patr. tom. V. p. 709. edit. Lugd. MDCLXXVII.) Aquarii ſic dicti ſunt, qui in ſacramentis cæleſtibus offerunt tantum aquam, non illud, quod eccleſia catholica & apoſtolica facere conſueuit.

Irenæus lib. V. c. I. Reprobant hi (Ebionæi) commixtionem vini cæleſtis, & ſolam aquam ſæcularem volunt eſſe.

Clem. Alexandr. ſtromat. lib. I. p. 375. *Εἰσὶν δὲ καὶ ὕδωρ ψιλὸν εὐχαριστοῦσι, Sunt,*

multo ante in IRENAEO & CLEMENTE ALEXANDRINO, vt concilium *Trullanum* [*d*] aliosue recentiores scriptores ne memoremus. Obseruandum autem est, quod præter hosce aliud genus fuerit *Aquariorum*, qui vsum vini non reiecerint tamquam simpliciter illicitum in se, vel in eucharistia: nam in officio suo vespertino eucharistiam in vino consecrabant, non autem in conuentibus suis matutinis, metuentes, ne vini odore gentilibus proderentur. Longam de hisce narrationem habet CYPRIANVS in epistola quadam [*e*], contra illos potissimum scripta. Vnde etiam apparet, ecclesiæ morem tunc fuisse, vinum aqua mistum adhibere, ipseque pro vtriusque vsu contendit, vtpote necessario ex præcepto & exemplo *CHRISTI*; additque alias quasdam rationes, cur ita fieri debeat. *Videmus*, inquit [*f*], *in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem CHRISTI. Quando autem in calice vino aqua miscetur, CHRISTO populus adunatur & credentium plebs sanguini eius, in quem credit, copulatur & coniungitur. Quæ copulatio & coniunctio aqua & vini sic miscetur in calice domini, vt commixtio illa non possit ab inuicem separari. - - Sic autem in sanctificando calice domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest: nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine CHRISTO; quando autem vtrumque miscetur & adunatione confusa sibi inuicem copulatur, tunc sacramentum spirituale & cæleste perficitur.* Concilium *Carthaginense* tertium eamdem de neces-

qui sola aqua vtuntur in eucharistia. Id. pædag. lib. II. c. II. p. 186. ὅτι δὲ οἶνος ἦν τὸ εὐλογηθὲν, ἀπέδειξε πάλιν, πρὸς τὰς μαθητὰς λέγων· Οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ταύτης κ. τ. λ. - - Ταῦτα μὲν ἡμῖν καὶ πρὸς τὰς Ἐγκρατητὰς καλουμένους παρατετήχθω. *Quod vinum quidem esset, quod benedictum est, ostendit rursus, dicens discipulis:* Non bibo ex fructu vitis huius &c. - - *Hæc quidem nobis firma & fixa sint aduersus eos, qui dicuntur Encratitæ.*

(*d*) Concil. Trull. c. XXXII. τῆς δὲ πονηρᾶς τῶν Ὑδροπαραστατῶν αἱρέσεως παλαιᾶς ὑπαρχούσης, οἳ ἀντὶ οἴνου μόνῳ τῷ ὕδατι ἐν τῇ οἰκείᾳ θυσίᾳ κέχρηνται, κ. τ. λ. *Quum improba Hydroparastatarum, hoc est eorum, qui pro vino aquam offerebant, antiqua esset hæresis, cetera.* Vid. cod. Theodos. lib. XVI. titul. V. de hæreticis leg. VIII. - Quum præsertim nonnulli ex his *Encratitas*, Apotacticos, *Hydroparastatas*, vel Sarcoforos nominari se velint &c.

(*e*) Cyprian. ep. LXIII. ad Cæcilium tot. p. 276. seqq. edit. Fell. Amstelod.

(*f*) Ibid. p. 153. (p. 280. edit. Fell.)

sita-

sitate aquæ opinionem fouisse videtur, quando, vt antea iam audiuimus; statuit [g]: *Vt in sacramentis corporis & sanguinis domini nihil amplius offeratur, quam ipse dominus tradidit, hoc est, panis & VINVM AQVA MIXTVM.* Et quando AVGVSTINVS huius concilii membrum fuit, idem sensisse existimandus est. Antea memoratam quoque CYPRIANI epistolam cum approbatione [h] adlegat. GENNADIVS [i] duas huius consuetudinis caussas adfert, alteram ab exemplo *CHRISTI*, alteram ab egresso sanguine & aqua de latere eius petitam. Quæ vltima ratio ab AMBROSIO quoque datur, vel quisquis librum de *sacramentis* sub eius nomine [k] scripsit: nec non a MARTINO [l], ecclesiæ *Bracarensis* antistite, in *collectione canonum Graecorum.* Auctor epistolæ ad *Aegyptios*, qui sub nomine IVLII pontificis *Romani* [m] latet, CYPRIANI insistit rationibus, quod id fiat ad

(g) Concil. Carth. III. c. XXIV.

(h) Augustin. de doctrin. christian. lib. IV. c. XXI. Beatus Cyprianus submisso dicendi genere vtitur in eo libro, vbi de sacramento calicis disputat. Soluitur ibi quippe quæstio, in qua quæritur, vtrum calix dominicus aquam solam, an eam vino mixtam debeat habere.

(i) Gennad. de eccles. dogmat. cap. LXXV. In eucharistia non debet pura aqua offerri; vt quidam sobrietatis falluntur imagine, sed vinum aqua mixtum: quia & vinum fuit in redemtionis nostro mysterio, cum dixit, Non bibam a modo de hoc genimine vitis, & aqua mixtum, quod post cœnam dabatur, sed & de latere eius lancea perfosso aqua cum sanguine egressa &c.

(k) Ambrof. de sacram. lib. V. c. I. Tetigit petram, & petra vndam maximam fudit, sicut apostolus ait: *Bibebant autem de consequenti eos petra: petra autem erat Christus.* Non immobilis petra, quæ populum sequebatur. Et tu bibe, vt te Christus sequatur. - - Tangit sacerdos calicem, redundat aqua in calice salute in vitam æternam, & bibit populus Dei, quæ Dei gratiam consequutus est. Didicisti ergo hoc. Accipe & aliud: In tempore dominicæ passionis, quum sabbatum magnum instaret, quia pendebat dominus noster Iesus Christus inter latrones, missi sunt, qui percuterent eum, venientes autem, inuenerunt defunctum dominum Iesum Christum, tunc vnus de militibus lancea latus eius aperuit, & de latere eius aqua fluxit & sanguis. Quare aqua? quare sanguis? Aqua, vt emundaret: sanguis, vt redimeret &c.

(l) Martin. Bracar. collect. canon. cap. LV. (apud Iustell. in append. tom. I. bibl. iuris canon. fol. XXVI.) Non oportet aliquid aliud in sanctuario offerri, præter panem & vinum & aquam, quæ in typo Christo benedicuntur: quia, dum in cruce penderet, de corpore eius sanguis effluxit & aqua.

(m) Iulii epist. ap. Gratian. de consecrat. distinct. II. c. VII. Si necesse sit, botrus in calice comprimatur & aqua misceatur: quia calix dominicus, iuxta ca-

 osten-

ostendendam vnionem *CHRISTI* cum populo suo. Et concilium *Bracarense* tertium verba CYPRIANI recitat, corrigens diversos alios errores & abusus, qui in huius sacramenti administrationem irrepserant [n]: *Audiuimus quosdam schismatica ambitione detentos, lac pro vino in diuinis sacrificiis dedicare; alios quoque intinctam eucharistiam populis pro complemento communionis porrigere; quosdam etiam expressum vinum in sacramento dominici calicis offerre. - - Ideo nulli deinceps licitum sit, aliud in sacrificiis diuinis offerre, nisi iuxta antiquorum sententiam conciliorum, panem tantum & calicem vino & aqua permixtum.* Concilium *Antissiodorense* [o] in quosdam animaduertit, qui mel & aquam miscentes offerebant: *Non licet*, inquiens, *in altario in sacrificio diuino mellitum, quod mulsum appellatur, nec vllum aliud poculum, extra vinum cum aquæ mixtum, offerre.* Auctor commentationum in *Marcum* euangelistam sub nomine HIERONYMI [p] aliam reddit rationem mixtionis aquæ cum vino, quando ait: *Accepit Iesus panem - - formans sanguinem suum in calicem vino & aqua mixtum, vt alio purgemur a culpis, alio redimamur a pœnis.* Istæ quidem rationes vim demonstrandi non habent; fuisse tamen praxin illam & antiquam & vniuersalem ex IVSTINO MARTYRE [q] patet atque IRENAEO [r], qui eius vt consuetudinis meminerunt, nullam ei amplius ad-

nonum præcepta, vino & aqua permissus debet offerri; quia videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem Christi &c.

(n) Concil. Bracar. III. (al. IV.) can. I.

(o) Concil. Antissiodor. c. VIII.

(p) Hieron. in Marc. c. XIV.

(q) Iustin. apol. p. 97. c. εὐχαριστήσαντος τοῦ προεστῶτος, καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ᾽ ἡμῖν διάκονοι διδόασιν ἑκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι. *Præsidens vero, postquam gratiarum actionem perfecit, & populus vniuersus apprecatione læta eam comprobauit, qui apud nos vocantur diaconi atque ministri, distribuunt vnicuique præsentium, vt participet eum, in quo gratiæ actæ sunt, panem,* vinum & aquam, *& ad absentes perferunt.*

(r) Iren. lib. IV. c. LVII. Dominus accipiens panem, suum corpus esse confitebatur & *temperamentum calicis* paullo suum sanguinem confirmauit. Id. lib. V. c. II. Ὁπότε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον ποτήριον, καὶ ὁ γεγονὼς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, κ. τ. λ. *Quando ergo & mixtus calix & factus panis percipit verbum Dei, &c.*

signan-

ſignantes rationem. Ita ſimilem in modum GREGORIVS NYSSENVS [s], THEODORETVS [t] & alii, a VOSSIO in diſſertatione [u] de hac materia producti in medium. *Armenii* in mero vino cœnam adminiſtraſſe dicuntur, ſed hoc errori eis vertebatur a THEOPHYLACTO [x], & æquabiliter cum *Hydroparaſtatis* & *Aquariis* damnantur in concilio *Trullano* [y], quod auctorita-

(s) Nyſſen. orat. catechet. c. XXXVII. ἔτι δὲ ἐν τῇ βρώσει ἄρτος, ἐν δὲ τῇ πόσει τὸ ὕδωρ ἐφηδυσμένον τῷ οἴνῳ. κ. τ. λ. (Not. ſermonis cohærentia legenda eſt, ſi de horum verborum ſenſu recte velis iudicare.)

(t) Theodoret. dialog. I. tom. IV. p. 17. ἐν δέ γε τῇ τῶν μυστηρίων παραδόσει, σῶμα τὸ ἄρτον ἐκάλεσε, καὶ αἷμα τὸ κρᾶμα. *In myſteriorum inſtitutione panem appellauit corpus, & quod* mixtum *erat, ſanguinem.*

(u) Voſſ. theſ. theol. p. 494. (p. 308. edit, Hag. Comit. MDCLVIII.) Quam mos ſit vetus aquam vino miſcendi, docere nos poteſt Iuſtinus Martyr, apol. II. vbi in cœnæ deſcriptione meminit aperte τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου, καὶ οἴνου, καὶ ὕδατος. Atque ab eadem cauſſa eſt, quod Irenæus lib. IV. c. LVII. vocat *temperamentum calicis*: quod item lib. V. c. II. ſcribat, *Quando MISTVS CALIX & fractus panis percipit verbum Dei, fit euchariſtia ſanguinis & corporis CHRISTI.* Etiam fuſe de hoc Cyprianus epiſt. LXIII. ex qua ſuperius quædam adduximus. Hic adde Iulium, vrbis epiſcopum, apud Gratianum, Baſilium in liturgia, Gregorium Nyſſenum orat. catechetica c. XXXVII. Ambroſium lib. V. de ſacram. c. I. Chryſoſtomum in liturgia, incertum ſub Hieronymi nomine in Marcum c. XIV, 18. Auguſtinum lib. IV. de doctrin. chriſt. c. XXI. Proclum de traditione diuinæ liturgiæ, Theodoretum dialog. I. Cæſarium Arelatenſem ſiue Eucherium ſerm. V. in paſcha, Martinum Bracarenſem in collect. can. orientalium c. IV. Bedam in Luc. lib. VI. c. XXII. Damaſcenum lib. IV. c. XIV. Rabanum Maurum de inſtitut. cler. lib. I. c. XXXIII. Paſchaſium de ſacram. euchar. c. XI. Micrologum eccleſ. obſeruat. c. X. Algerum de eodem lib. II. c. IV. Nicephorum Calliſtum lib. XVII. c. LIII. vt Lombardum mittam & ſcholaſticos, qui ad eum ſcripſerunt.

(x) Theophyl. comment. in Ioan. XIX. αἰσχυνέσθωσαν Ἀρμένιοι, οἱ μὴ παρακιρνῶντες ὕδωρ τῷ οἴνῳ ἐν τοῖς μυστηρίοις. *Pudore ſuffundantur Armenii, qui aquam non miſcent vino in myſteriis.*

(y) Concil. Trull. c. XXXII. καὶ γὰρ καὶ Ἰάκωβος, ὁ κατὰ σάρκα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀδελφὸς, ὃς τῆς Ἱεροσολυμιτῶν ἐκκλησίας πρῶτος τὸν θρόνον ἐπιστεύθη, καὶ Βασίλειος ὁ τῆς Καισαρέων ἀρχιεπίσκοπος, οὗ τὸ κλέος κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διέδραμεν, ἐγγράφως τὴν μυστικὴν ἡμῖν ἱερουργίαν παραδεδωκότες, οὕτω τελειοῦν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ ἐξ ὕδατός τε καὶ οἴνου τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐκδεδώκασι. *Iacobus, Chriſti domini noſtri ſecundum carnem frater, cui Hieroſolymitanæ eccleſiæ thronus primum eſt creditus, & Baſilius Cæſarienſis eccleſiæ archiepiſcopus, cuius gloria omnem terrarum orbem peruaſit,*

 tem

tem liturgiæ IACOBI apostoli & BASILII contra illos producit. Quibus addi possunt liturgiæ sub nominibus MARCI & CHRYSOSTOMI, & *constitutiones* [z]. Verum enim vero quum hac de re expressum mandatum in institutione non exstet, non obstante hoc generali veteris ecclesiæ consensu, a recentioribus theologis, tam inter *Romanenses* quam inter *Protestantes*, communiter definitur, non esse hoc de essentia sacramenti, vti lector curiosus hoc demonstratum legere potest a VOSSIO [a] in disputatione, quam de hoc argumento edidit.

§. IIX.

De quibusdam hæreticis, qui in elementis sacræ eucharistiæ, vel addendo, vel subtrahendo quidpiam immutarunt.

VETERES quidem non vituperandi sunt, quod hunc morem exacte obseruarint, quia id partem institutionis *CHRISTI* esse crediderunt. Quamobrem omnes eos sub censuram suam vocabant, qui in elementis vel addendo vel adimendo, vel substituendo elementum aliud pro alio, quidquam mutare ausi essent. *Aquarii*, vti percepimus, damnabantur, quod vinum auferrent; & *Armenii* aliique, quod non simul aquam adhiberent. Alii improbantur, quod loco vini lac vel mel aqua mixtum offerrent; alii, quod vuas pro vino; alii, quod legumina pro pane consecrarent. De quibus omnibus quando duabus antecedentibus sectionibus loquuti sumus, hoc loco plura dicere nihil attinet. Præter istos vero secta quædam absurda erat eorum, qui eucharistiam non perfecte se celebrare putabant, nisi caseum vna cum pane offerrent. Vnde dicti sunt *Artotyritæ* ab ἄρτος, quod *panem*, & τυρὸς, quod *caseum* significat. Hæc de illis narrat EPIPHANIVS [b], & post eum AVGVSTI-

mystico nobis in scriptis tradito sacrificio, ita consecranda in diuina missa ex aqua & vino sacrum calicem ediderunt.

(z) Constitut. lib. VIII. c. XII. p. 402. fin. edit. Coteler. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ ἁγιάσας, ἐπέδωκεν αὐτοῖς, λέγων· πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες. *Similiter* calicem miscuit ex vino & aqua, *sanctificauit ac dedit iisdem, dicens; Bibite ex eo omnes.*

(a) Voss. thes. theol. ibid. disput. quarta p. 303. seqq.

(b) Epiphan. hæres. XLIX. n. II. Ἀρτοτυρίτας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν, ἀπὸ τοῦ ἐν τοῖς αὐτῶν μυστηρίοις ἐπιτιθέντας ἄρτον καὶ τυρὸν, καὶ οὕτως ποιεῖν τὰ αὐτῶν μυστήρια.

NVS

NVS [c], qui, *Artotyritæ sunt*, inquit, *quibus oblatio eorum hoc nomen dedit: Offerunt enim panem & caseum, dicentes, a primis hominibus oblationes de fructibus terræ & ouium fuisse celebratas.*

§. IX.

Et de aliis, qui vsum huius sacramenti penitus reiecerunt.

ERANT & alii, qui omnium externorum symbolorum siue sacramentorum vsum generatim, & consequenter tam baptismum quam eucharistiam, reiiciebant, dicentes, nonnisi fidem & cognitionem & cultum spiritualem a christianis requiri. Propterea *Ascodrutæ*, qui genus quoddam *Gnosticorum* erant, nec baptizabant eos, qui accedebant, nec apud eos celebrabatur eucharistia. Docebant, non debere diuina mysteria, quæ inuisibilium sint signa, per res visibiles perfici, nec incorporea per sensiles & corporeas: perfectam autem redemtionem esse veram eius, quod est, cognitionem. In hunc modum eos describit THEODORETVS [d]. Atque ita tum ipse tum EPIPHANIVS [e] aliam detestandam sectam describunt, qui a præcipuo suo dogmate dicebantur *Archontici*. Mundum non a supremo Deo factum esse statuebant, sed a certis inferioribus potestatibus, septem vel octo numero, quas appellabant *Archontas* siue *principes* diuersorum orbium cælestium, alios aliis superiores, quorum summum vocabant *Sabaoth*: dicebantque, baptismum & eucharistiam ab hoc *Sabaoth* Deo iudæorum & legislatore duntaxat esse institutam, non a supremo Deo, eaque propter istorum mysteriorum vsum penitus reiiciebant. Fuerunt aliæ quædam istiusmodi sectæ inter veteres hæreses, quæ eucharistiam [f] ex similibus caussis reiecerunt. Istæ au-

---

Artotyritas eos id circo vocant, quod ad celebranda mysteria sua panem & caseum adhibent.

(c) Augustin. de hæres. c. XLVIII.

(d) Theodoret. de fabulis hæretic. lib. I. c. X. Οὗτοι δὲ φασι, μὴ χρῆναι τὰ θεῖα μυστήρια, ἀοράτων ὄντα σύμβολα, δι' ὁρωμένων ἐπιτελεῖσθαι πραγμάτων, καὶ τὰ ἀσώματα δι' αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν· εἶναι δὲ τὴν τελείαν ἀπολύτρωσιν τὴν ἀληθῆ τοῦ ὄντος ἐπίγνωσιν· -- διὰ τοῦτο, οὔτε βαπτίζουσι τοὺς προσιόντας, οὐδὲ ἐπιτελεῖται παρ' αὐτοῖς τοῦ βαπτίσματος τὸ μυστήριον· λύτρωσιν γὰρ καλοῦσι, τὴν τῶν ὅλων ἐπίγνωσιν.

(e) Theodoret. ibid. c. XI. tot. Epiphan. hæres. XL. num. II. tot.

(f) Vid. Orig. περὶ εὐχῆς. n. XIII. Ea penitus auferentes, quæ sensibus percipiuntur, nec baptismum nec eucharistiam vsurpantes &c.

tem

tem sufficiunt ad ostendendum, cuiusmodi fuerint homines, qui olim hoc sanctum mysterium contemserunt; adeoque, sine vlteriore ad studiosius inquirendum in eos digressione; ad negotium & cultum regredimur ecclesiæ.

LIBRI DECIMI QVINTI
CAPVT TERTIVM
DE PRECIBVS IN OBLATIONE ET CONSECRATIONE FIERI SOLITIS.

§. I.

Formula gratiarum actionis & orationis in consecratione fieri solitæ, è constitutionibus *descripta.*

FACTIS populi oblationibus paneque & vino ad eucharistiam seorsim posito, statim ad solemnem elementorum istorum progrediebantur consecrationem. Quo modo hæc peracta sit, fuse descriptum legimus in *constitutionibus*; quod ipsum heic primum trademus, & tum diuersas huius ritus partes cum fide dignis comparabimus narrationibus, quas in aliis vetustis scriptoribus habemus. Igitur prima oratione pro fidelibus finita, extemplo diaconus iubetur dicere [a] *πρόσχωμεν, Accedamus.* Tum episcopus salutat ecclesiam, ac dicit: *Pax Dei cum omnibus vobis*, & populus respondet: *Et cum spiritu tuo.* Postea diaconus dicit omnibus: *Salutate vos inuicem in osculo sancto.* Et clerici osculantur episcopum, laici viri laicos, feminæ feminas. Pueri autem stant ad bema, hoc est, aut ad pulpitum, aut ad altare. Ac diaconus alius ipsis præest, ne inordinate se gerant; alii autem diaconi deambulant inspiciuntque viros ac mulieres, ne strepitus aliquis oriatur, & ne quis nutum faciat,

(a) Constit. lib. VIII. c. XI. Μετὰ τοῦτο λεγέτω ὁ διάκονος· πρόσχωμεν· καὶ ἀσπαζέσθω ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐκκλησίαν, καὶ λεγέτω· ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινέσθω· καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου· καὶ ὁ διάκονος εἰπάτω πᾶσιν· ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ· καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον, οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκούς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖ[illegible] στηκέτωσαν πρὸς τῷ βήματι· καὶ διάκονος αὐτοῖς ἕτερος ἐ[illegible] τακτῶσι· καὶ ἄλλοι διάκονοι περιπατείτωσαν, καὶ σκοπεί[illegible] γυναῖκας, ὅπως μὴ θόρυβός τις γένηται, καὶ μή τ[illegible]

vel susurret, vel dormitet. Alii diaconi stant ad ianuas virorum, & subdiaconi ad ianuas mulierum; vt nemo egrediatur, neue aperiatur ianua tempore oblationis. Vnus autem subdiaconus dat sacerdotibus aquam ad lauandum manus, in signum puritatis animarum Deo consecratarum. Statim post hæc diaconus [*b*] proclamat: *Ne quis ex catechumenis. Ne quis ex audientibus. Ne quis ex infidelibus. Ne quis ex heterodoxis. Qui priorem precationem fecistis*, προέλθετε, *exite*, (vel potius, vti legendum putat COTELERIVS, προσέλθετε, *accedite*: nam hoc ad communicantes dici videtur, tamquam quædam inuitatio) *Matres adsumite pueros. Ne quis contra aliquem. Ne quis in hypocrisi. Erecti ad dominum cum timore ac tremore stemus ad offerendum.* Quibus peractis, diaconi τὰ δῶρα, dona, id est elementa ad altare admouent episcopo; ac presbyteri a dextris illius & a sinistris stant, vt discipuli magistro adsistentes. Duo autem diaconi ex vtraque parte altaris, tenent flabellum ex tenuibus membranis, aut ex pennis pauonis, aut ex linteo; & sensim abigunt parua animalia volitantia, ne in calices incidant. Tum orans apud se pontifex, & splendidam vestem indutus, stansque ad altare; signum crucis in fronte manu facit coram omnibus, ac dicit: *Gratia omnipotentis Dei, & caritas domini nostri Iesu Christi, & communicatio sancti spiritus sit cum omnibus vobis.* Atque

στάξῃ οἱ δὲ διάκονοι ἱστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας, καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν· ὅπως μή τις ἐξέλθοι, μήτε ἀνοιχθῇ ἡ θύρα, κἂν πιστός τις ᾖ, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς· εἷς δὲ ὑποδιάκονος διδότω ἀπόνιψιν χειρῶν τοῖς ἱερεῦσι, σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν Θεῷ ἀνακειμένων.

(*b*) Ibid. c. XII. Φημὶ δὲ κἀγὼ Ἰάκωβος — ἵν' εὐθὺς ὁ διάκονος λέγῃ· μή τις τῶν κατηχουμένων· μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἀπίστων· μή τις τῶν ἑτεροδόξων· οἱ τὴν πρώτην εὐχὴν εὐχόμενοι προέλθετε· τὰ παιδία προσλαμβάνεσθε αἱ μητέρες· μή τις κατά τινος· μή τις ἐν ὑποκρίσει· ὀρθοὶ πρὸς [illegible] μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἑστῶτες ὦμεν προσφέρειν· Οὗ γενο[illegible] οἱ διάκονο[illegible] [illegible] τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τ[illegible] [illegible]τήριον [illegible] [illegible]σβύτερ[illegible] [illegible] καὶ ἐξ εὐωνύμων στηκέτωσα[illegible] [illegible] [illegible]διδασκ[illegible] [illegible]κονοι ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν [illegible] [illegible]μέν[illegible] [illegible]ν, ἢ πτερῶν ταὼνος, ἢ ὀθ[illegible] [illegible] μι[illegible] [illegible]ζώων, ὅπως ἂν μὴ ἐγχ[illegible] [illegible]ος [illegible] ἀρχιερεὺς ἅμα τοῖς ἐ[illegible] [illegible]ς, [illegible] θυσιαστηρίῳ, τὸ τρό[illegible] [illegible] χειρ[illegible] [illegible] πάντας, εἰπάτω· ἡ χάρις [illegible] ἐγώ[illegible] [illegible] Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ κοι-

omnes

omnes vna voce respondent: *Et cum spiritu tuo.* Tum pontifex; *Sursum mentem;* & omnes: *Habemus ad dominum;* Et pontifex: *Gratias agamus domino;* Et cuncti: *Dignum & iustum est.* Et pontifex dicit: *Vere dignum & iustum est, ante omnia laudare te, verum Deum, ante creaturas exsistentem, ex quo omnis paternitas in cælo & in terra nominatur; solum ingenitum, principii expertem, rege ac domino carentem, nullo indigentem, omnis boni largitorem, omni caussa & origine superiorem, semper vno eodemque modo te habentem; a quo cuncta tamquam e carceribus quibusdam ad exsistendum processerunt. Tu enim es originis expers cognitio, perpetuus visus, auditus ingenitus, sapientia non edocta; primus natura, & lex exsistendi, ac omnem numerum superans. Qui omnia ex nihilo in rerum naturam protulisti, per vnigenitum filium tuum: ipsum vero ante omnia sæcula genuisti voluntate, & potentia, & bonitate, absque intermedio, filium vnigenitum, verbum Deum, sapientiam viuentem, primogenitum omnis creaturæ, angelum magni consilii tui, pontificem tuum, regem autem & dominum omnis naturæ, quæ intelligi ac sentiri potest, quique ante omnia, & per quem omnia. Tu namque, Deus æterne, cuncta per ipsum condidisti, & per ipsum cuncta dignaris conuenienti prouidentia. Per quem enim vt essent donasti, per eumdem etiam vt bene essent dedisti. Deus & pater vnigeniti filii tui; qui per eum ante omnia fecisti Cherubinos & Seraphinos, sæcula &*

νωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἔστω μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ πάντες συμφώνως λεγέτωσαν, ὅτι καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου· καὶ ὁ ἀρχιερεύς· ἄνω τὸν νοῦν· καὶ πάντες· ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον· καὶ ὁ ἀρχιερεύς· εὐχαριστήσωμεν τῷ κυρίῳ· καὶ πάντες· ἄξιον καὶ δίκαιον· καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰπάτω· ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον, πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε τὸν ὄντως ὄντα θεόν, τὸν πρὸ τῶν γενητῶν ὄντα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται· τὸν μόνον ἀγέννητον, καὶ ἄναρχον, καὶ ἀβασίλευτον, καὶ ἀδέσποτον, τὸν ἀνενδεῆ, τὸν παντὸς ἀγαθοῦ χορηγόν, τὸν πάσης αἰτίας καὶ γενέσεως κρείττονα, τὸν πάντοτε κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντα· ἐξ οὗ τὰ πάντα, καθάπερ ἔκ τινος ἀφετηρίας, εἰς τὸ εἶναι παρῆλθεν· σὺ γὰρ εἶ ἡ ἄναρχος γνῶσις, ἡ ἀΐδιος ὅρασις, καὶ ἀγέννητος ἀκοή, ἡ ἀδίδακτος σοφία· ὁ πρῶτος τῇ φύσει, καὶ νόμος τῷ εἶναι, καὶ κρείττων παντὸς ἀριθμοῦ· τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν διὰ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ· αὐτὸν δὲ πρὸ πάντων αἰώνων γεννήσας βουλήσει, καὶ δυνάμει καὶ ἀγαθότητι, ἀμεσιτεύτως, υἱὸν μονογενῆ, λόγον θεόν, σοφίαν ζῶσαν, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, ἄγγελον τῆς μεγάλης βουλῆς σου, ἀρχιερέα σόν, βασιλέα δὲ καὶ κύριον πάσης νοητῆς καὶ αἰσθητῆς φύσεως, τὸν πρὸ πάντων, δι᾽ οὗ τὰ πάντα. σὺ γάρ, θεὲ αἰώνιε, δι᾽ αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκας, καὶ δι᾽ αὐτοῦ τῆς προσηκούσης προνοίας τὰ ὅλα ἀξιοῖς· δι᾽ οὗ γὰρ τὸ εἶναι ἐχαρίσω, δι᾽ αὐτοῦ καὶ τὸ εὖ εἶναι ἐδωρήσω· ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου· ὁ δι᾽ αὐτοῦ πρὸ πάντων ποιήσας τὰ Χερουβὶμ καὶ τὰ Σεραφίμ, αἰῶνάς τε

c–x

exercitus, virtutes & potestates, principatus & thronos, archangelos & angelos; atque post hæc omnia, per eum fabricasti hunc qui apparet mundum, cunctaque quæ in eo sunt. Nam Tu es, qui cælum vt cameram statuisti, ac vt pellem extendisti; & terram supra nihilum collocasti sola voluntate: qui fixisti firmamentum; & noctem ac diem fabricatus es: qui lucem ex thesauris eduxisti; & illius amictu induxisti tenebras, ad requiem animalium, quæ in mundo mouentur: qui in cælo solem posuisti ad dominium diei, & lunam ad dominium noctis; atque eborum stellarum in cælo delineasti, in laudem magnificentiæ tuæ: qui fecisti aquam ad potum & expurgationem; vitalem aërem, ad aspirationem, & ad editionem vocis, dum lingua aërem ferit, & ad auditum, quem adiuuat in sentienda loquela incumbente ac penetrante: qui fecisti ignem ad solatium de tenebris, ad indigentiæ expletionem, & vt calefieremus ac illuminaremur ab eo; qui mare magnum a terra separasti; & illud quidem reddidisti nauigabile, hanc vero pedibus peruiam effecisti; & illud quidem animalibus paruis ac magnis refersisti, hanc autem cicuribus ac indomitis repleuisti, variis stirpibus redimisti, herbis coronasti, floribus decorasti, seminibus ditasti: qui constituisti abyssum, & ingentem molem ei circumposuisti, aceruata salsarum aquarum æquora; eamque circumsepsisti tenuissimæ arenæ portis: qui abyssum eamdem seu pelagum modo ventis in altitudinem montium attollis, modo in planitiem sternis;

καὶ στρατιὰς, δυνάμεις τε καὶ ἐξουσίας, ἀρχάς τε καὶ θρόνους, ἀρχαγγέλους τε καὶ ἀγγέλους· καὶ μετὰ ταῦτα πάντα, ποιήσας δι᾽ αὐτοῦ τὸν φαινόμενον τοῦτον κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ· σὺ γὰρ εἶ ὁ τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν στήσας, καὶ ὡς δέῤῥιν ἐκτείνας, καὶ τὴν γῆν ἐπ᾽ οὐδενὸς ἱδρύσας γνώμῃ μόνῃ· ὁ πήξας στερέωμα, καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν κατασκευάσας· ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θησαυρῶν, καὶ τῇ τούτου συστολῇ ἐπαγαγὼν τὸ σκότος, εἰς ἀνάπαυλαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κινουμένων ζώων· ὁ τὸν ἥλιον τάξας εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας ἐν οὐρανῷ, καὶ τὴν σελήνην εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, καὶ τὸν χορὸν τῶν ἀστέρων ἐν οὐρανῷ καταγράψας, εἰς αἶνον τῆς σῆς μεγαλοπρεπείας· ὁ ποιήσας ὕδωρ πρὸς πόσιν καὶ κάθαρσιν, ἀέρα ζωτικὸν πρὸς εἰσπνοὴν καὶ φωνῆς ἀπόδοσιν διὰ γλώττης πληττούσης τὸν ἀέρα, καὶ ἀκοὴν συνεργουμένην ὑπ᾽ αὐτοῦ, ὡς ἐπαΐειν εἰσδεχομένην τὴν προσπίπτουσαν αὐτῇ λαλιάν· ὁ ποιήσας πῦρ πρὸς σκότους παραμυθίαν, πρὸς ἐνδείας ἀναπλήρωσιν, καὶ τὸ θερμαίνεσθαι ἡμᾶς καὶ φωτίζεσθαι ὑπ᾽ αὐτοῦ· ὁ τὴν μεγάλην θάλασσαν χωρίσας τῆς γῆς, καὶ τὴν μὲν ἀναδείξας πλωτὴν, τὴν δὲ ποσὶ βάσιμον ποιήσας, καὶ τὴν μὲν ζώοις μικροῖς καὶ μεγάλοις πληθύνας, τὴν δὲ ἡμέροις καὶ ἀτιθάσσοις πληρώσας, φυτοῖς τε διαφόροις στέψας, καὶ βοτάναις στεφανώσας, καὶ ἄνθεσι καλλύνας, καὶ σπέρμασι πλουτίσας· ὁ συστησάμενος ἄβυσσον, καὶ μέγα κῆτος [al. κύτος] αὐτῇ περιθεὶς, ἁλμυρῶν ὑδάτων σεσωρευμένα πελάγη, περιφράξας δὲ αὐτὴν πύλαις ἄμμου λεπτοτάτης· ὁ πνεύμασί ποτε μὲν αὐτὴν κορυφῶν εἰς ὀρέων μέγεθος, ποτὲ δὲ στρωννύων

modo

modo in furorem tempestatis agis, modo, ut navigio cursum facientibus sit ad profectionem facilis, in lenitatem serenitatis ducis: qui mundum creatum a te per Christum fluviis cinxisti, torrentibus proluisti, perennibus fontibus perfudisti, & ad terræ inconcussam ac firmissimam sedem, montibus constrinxisti. Impleuisti mundum tuum, ac exornasti herbis odoratis & salubribus; multis variisque animantibus, robustis ac infirmioribus, esculentis ac operariis, cicuribus ac feris; & serpentum sibilis, atque diuersarum volucrum clangoribus; annorum circulis, mensium ac dierum numeris, tempestatum serie; nubium, imbres procreantium, cursibus, ad fructuum fœtus, ad animalium conseruationem, libramentum ventorum, flantium quum a Te iubentur, multitudinem stirpium ac herbarum. Neque solum condidisti mundum, sed & in ipso mundi ciuem, hominem effecisti, ac eum mundi mundum, seu ornatus ornatum constituisti. Dixisti enim sapientiæ tuæ; Faciamus hominem ad imaginem nostram, & ad similitudinem: & dominentur piscibus maris & volatilibus cæli. Ideoque fecisti eum ex anima immortali & corpore dissipabili; illa quidem ex nihilo effecta, hoc vero ex quatuor elementis: & dedisti ei, in anima quidem rationalem diiudicationem, pietatis ac impietatis discretionem, iusti ac iniusti animaduersionem; in corpore autem donasti quinquertium sensuum, atque motum progressiuum. Tu namque, Deus omnipotens, per Christum, in Edene ad Orientem plantasti paradisum,

αὐτὴν εἰς πεδίον, καὶ ποτὲ μὲν ἐκμαίνων χειμῶνι, ποτὲ δὲ πραΰνων γαλήνῃ, ὡς ναυσιπόροις πλωτῆρσιν εὔκολον εἶναι πρὸς πορείαν· ὁ ποταμοῖς διαζώσας τὸν ὑπὸ σοῦ διὰ Χριστοῦ γενόμενον κόσμον, καὶ χειμάῤῥοις ἐπικλύσας, καὶ πηγαῖς ἀεννάοις μεθύσας, ὄρεσι δὲ περισφίγξας εἰς ἕδραν ἀτρεμῆ γῆς ἀσφαλεστάτην· ἐπλήρωσας γάρ σου τὸν κόσμον, καὶ διεκόσμησας αὐτὸν βοτάναις εὐόσμοις καὶ ἰασίμοις· ζώοις πολλοῖς καὶ διαφόροις, ἀλκίμοις καὶ ἀσθενεστέροις, ἐδωδίμοις καὶ ἐνεργοῖς, ἡμέροις καὶ ἀτιθάσσοις· ἑρπετῶν συριγμοῖς, πτηνῶν ποικίλων κλαγγαῖς· ἐνιαυτῶν κύκλοις, μηνῶν καὶ ἡμερῶν ἀριθμοῖς, τροπῶν τάξεσι· νεφῶν ὀμβροτόκων διαδρομαῖς, εἰς καρπῶν γονὰς, καὶ ζώων σύστασιν, σταθμὸν ἀνέμων διαπνεόντων, ὅτε προσταχθῶσι παρὰ σοῦ, τῶν φυτῶν καὶ τῶν βοτανῶν τὸ πλῆθος· καὶ οὐ μόνον τὸν κόσμον ἐδημιούργησας, ἀλλὰ καὶ τὸν κοσμοπολίτην ἄνθρωπον ἐν αὐτῷ ἐποίησας, κόσμου κόσμον αὐτὸν ἀναδείξας· εἶπας γὰρ τῇ σῇ σοφίᾳ· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν· καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ· Διὸ καὶ πεποίηκας αὐτὸν ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ σώματος σκεδαστοῦ· τῆς μὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ δὲ ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων· καὶ δέδωκας αὐτῷ, κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν, τὴν λογικὴν διάγνωσιν, εὐσεβείας καὶ ἀσεβείας διάκρισιν, δικαίου καὶ ἀδίκου παρατήρησιν· κατὰ δὲ τὸ σῶμα τὴν πένταθλον ἐχαρίσω αἴσθησιν, καὶ τὴν μεταβατικὴν κίνησιν· σὺ γὰρ, Θεὲ παντοκράτορ, διὰ Χριστοῦ παράδεισον, ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς ἐφύτευσας, παντοίων φυτῶν ἐδωδίμων κόσμῳ,

omni

omni genere eſculentarum plantarum ornatum, & in eum tamquam in opiparam domum induxiſti hominem; quem, quum efficeres, lege naturali ac inſita donaſti, quo intus ac ex ſe haberet cognitionis Dei ſemina. Introducens autem eum in paradiſum deliciarum, poteſtatem quidem omnium ad participandum conceſſiſti, vnius vero ſolius guſtatum in ſpem meliorum rerum interdixiſti, vt ſi mandatum cuſtodiret, illius ſeruati mercedem ferret immortalitatem. Quum autem mandatum neglexit, & fraude ſerpentis mulieriſque conſilio guſtauit prohibitum fructum; ex paradiſo quidem iuſte illum expuliſti, bonitate vero tua, funditus pereuntem non deſpexiſti: erat enim opificium tuum: ſed qui ei ſubieceras creaturam, dediſti, vt ſuis ſudoribus ac laboribus ſibi pararet victum, te omnia producente, augente ac maturante: atque cum breui mortis ſomno affectum, per iuſiurandum ad regenerationem vocaſti; decreto mortis ſoluto, vitam ex reſurrectione promiſiſti. Neque hoc ſolum; verum etiam ex poſteris eius, a te in multitudinem innumerabilem effuſis, eos, qui tibi adhæſerunt, glorificaſti, eos vero, qui a te defecerunt, puniuiſti; admiſſo quidem Abelis ſacrificio, vt innocentis, fratricidæ autem Caini munere, vt deteſtandi, faſtidito. Et ad hæc Sethum & Enoſum ſuſcepiſti, atque Henochum tranſtuliſti. Tu enim es opifex hominum, vitæ largitor, indigentiæ expletor; legum dator, easque ſeruantium remunerator, tranſgredientium vindex. Qui diluuium ingens mundo propter impie viuentium

καὶ ἐν αὐτῷ ὡς ἂν ἐν ἑστίᾳ πολυτελεῖ εἰσήγαγες αὐτόν· κἂν τῷ ποιεῖν νόμον δέδωκας αὐτῷ ἔμφυτον, ὅπως οἴκοθεν καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἔχοι τὰ σπέρματα τῆς θεογνωσίας· εἰσαγαγὼν δὲ εἰς τὸν τῆς τρυφῆς παράδεισον, πάντων μὲν ἀνῆκας αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν πρὸς μετάληψιν, ἑνὸς δὲ μόνου τὴν γεῦσιν ἀπεῖπας ἐπ' ἐλπίδι κρειττόνων, ἵνα ἐὰν φυλάξῃ τὴν ἐντολήν, μισθὸν ταύτης τὴν ἀθανασίαν κομίσηται· ἀμελήσαντα δὲ τῆς ἐντολῆς, καὶ γευσάμενον ἀπηγορευμένου καρποῦ ἀπάτῃ ὄφεως, καὶ συμβουλίᾳ γυναικός, τοῦ μὲν παραδείσου δικαίως ἐξῶσας αὐτόν, ἀγαθότητι δὲ εἰς τὸ παντελὲς ἀπολλύμενον οὐχ ὑπερεῖδες· σὸν γὰρ ἦν δημιούργημα· ἀλλὰ καθυποτάξας αὐτῷ τὴν κτίσιν, δέδωκας αὐτῷ οἰκείοις ἱδρῶσι καὶ πόνοις πορίζειν ἑαυτῷ τὴν τροφήν, σοῦ πάντα φύοντος καὶ αὔξοντος καὶ πεπαίνοντος· χρόνῳ δὲ πρὸς ὀλίγον αὐτὸν κοιμίσας, ὅρκῳ εἰς παλιγγενεσίαν ἐγκάλεσας· ὅρον θανάτου λύσας, ζωὴν ἐξ ἀναστάσεως ἐπηγγείλω· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος ἀνάριθμον χέας, τοὺς ἐμμείναντάς σοι ἐδόξασας, τοὺς δὲ ἀποστάντας σου ἐκόλασας· καὶ τοῦ μὲν Ἄβελ, ὡς ὁσίου προσδεξάμενος τὴν θυσίαν, τοῦ δὲ ἀδελφοκτόνου Κάϊν ἀποστραφεὶς τὸ δῶρον, ὡς ἐναγοῦς· καὶ πρὸς τούτοις τὸν Σὴθ, καὶ τὸν Ἐνὼς προσελάβου, καὶ τὸν Ἐνὼχ μετατέθεικας· σὺ γὰρ εἶ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῆς ζωῆς χορηγός, καὶ τῆς ἐνδείας πληρωτής· καὶ τῶν νόμων δοτήρ, καὶ τῶν φυλαττόντων αὐτοὺς μισθαποδότης, καὶ τῶν παραβαινόντων αὐτοὺς ἔκδικος· ὁ τὸν μέ-

multitudinem intulisti, & eo ex diluuio in arca eripuisti vna cum octo animabus iustum Noam, finem quidem eorum, qui praeterierant, originem vero successurorum. Qui horrendum ignem aduersus Sodomitanam Pentapolim concitasti, & terram frugiferam in salsuginem propter nequitiam illius incolarum redegisti, & sanctum Lotum ex incendio eruisti. Tu es, qui Abrahamum liberasti auita impietate, & mundi haeredem constituisti, ipsique Christum tuum apparere fecisti. Qui Melchisedecum pontificem diuini cultus designasti. Qui multa passum famulum tuum Iobum, victorem serpentis, originis malorum, declarasti. Qui Isaacum effecisti filium promissionis. Qui Iacobum duodecim filiorum patrem, eiusque posteros in multitudinem propagasti, & ad Aegyptum in septuaginta quinque animabus introduxisti. Tu domine, non despexisti Iosephum; sed illi pro mercede castitatis, tua caussa seruatae, dedisti, vt Aegyptiis praeesset. Tu domine, Hebraeos ab Aegyptiis oppressos, ob promissa patribus eorum facta, non neglexisti; verum Aegyptiis punitis, liberasti. Quumque homines legem naturalem corrupissent, & creaturam, modo quidem fortuitam arbitrarentur, modo autem plus quam oportet honorarent, ac tibi omnium Deo compararent; non siuisti errore duci; quin potius edito sancto famulo tuo Mose, per eum legem scriptam in naturalis adiutorium tribuisti; & creaturas ostendisti opus tuum esse, errorem vero de multitudine Deorum exterminasti. Aaronem & posteros

---

γαν κατακλυσμὸν ἐπαγαγὼν τῷ κόσμῳ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβησάντων, καὶ τὸν δίκαιον Νῶε ῥυσάμενος ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐν λάρνακι σὺν ὀκτὼ ψυχαῖς, τέλος μὲν τῶν παρῳχηκότων, ἀρχὴν δὲ τῶν μελλόντων ἐπιγίνεσθαι· ὁ τὸ φοβερὸν πῦρ κατὰ τῆς Σοδομηνῆς πενταπόλεως ἐξάψας, καὶ γῆν καρποφόρον εἰς ἅλμην θέμενος ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ, καὶ τὸν ὅσιον Λὼτ ἐξαρπάσας τοῦ ἐμπρησμοῦ· σὺ εἶ ὁ τὸν Ἀβραὰμ ῥυσάμενος προγονικῆς ἀσεβείας, καὶ κληρονόμον τοῦ κόσμου καταστήσας, καὶ ἐμφανίσας αὐτῷ τὸν χριστόν σου· ὁ τὸν Μελχισεδὲκ, ἀρχιερέα τῆς λατρείας προχειρισάμενος· ὁ τὸν πολύτλαν θεράποντά σου Ἰὼβ νικητὴν τοῦ ἀρχεκάκου ὄφεως ἀναδείξας· ὁ τὸν Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας υἱὸν ποιησάμενος· ὁ τὸν Ἰακὼβ πατέρα δώδεκα παίδων, καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος χέας, καὶ εἰσαγαγὼν εἰς Αἴγυπτον ἐν ἑβδομήκοντα πέντε ψυχαῖς· σὺ, κύριε, Ἰωσὴφ οὐχ ὑπερεῖδες· ἀλλὰ μισθὸν τῆς διὰ σὲ σωφροσύνης ἔδωκας αὐτῷ τὸ τῶν Αἰγυπτίων ἄρχειν· σὺ, κύριε, Ἑβραίους ὑπὸ Αἰγυπτίων καταπονουμένους οὐ περιεῖδες, διὰ τὰς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπαγγελίας· ἀλλ' ἐῤῥύσω, κολάσας Αἰγυπτίους· παραφθειράντων δὲ τῶν ἀνθρώπων τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τὴν κτίσιν, ποτὲ μὲν αὐτόματον νομισάντων, ποτὲ δὲ πλεῖον ἢ δεῖ τιμησάντων, καί σοι τῷ θεῷ τῶν πάντων συντασσόντων· οὐκ εἴασας πλανᾶσθαι, ἀλλ' ἀναδείξας τὸν ἅγιόν σου θεράποντα Μωϋσῆν, δι' αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ τὸν γραπτὸν νόμον δέδωκας, καὶ τὴν κτίσιν ἔδειξας σὸν ἔργον εἶναι, τὴν δὲ πολύθεον πλάνην ἐξώρισας· τὸν Ἀαρὼν καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἱερατικῇ τιμῇ ἐ-

eius

eius honore sacerdotali decorasti. Hebræos, quum peccarent, castigasti, quum reuerterentur, suscepisti: Aegyptios decem plagis vltus es: mari diuiso traiecisti Israëlitas: insequutos Aegyptios deleuisti submersione: ligno amaram aquam dulcescere fecisti: ex petra dura aquam profudisti: e cælo mannam depluisti: præbuisti ex aëre escam, ortygometram: constituisti nocte columnam ignis ad illustrationem, & die columnam nubis ad vmbraculum in æstu. Per Iesum, ducem exercitus a te declaratum, septem gentes Cananæorum euertisti, Iordanem dirupisti, fluuios Ethan siccasti, muros prostrauisti absque machinis, & absque manu humana. Pro omnibus tibi gloria, Domine omnipotens. Te adorant innumerabiles copiæ angelorum, archangelorum, thronorum, dominationum, principatuum, potestatum, virtutum, exercituum, sæculorum seu æternorum; & cherubini; item seraphini senis alis præditi, binis quidem velantes pedes suos, binis vero capita, & duabus aliis volantes, ac dicentes vna cum mille millibus archangelorum & denis millibus denum millium angelorum, indesinenter ac sine vocis intermissione clamantibus: Et omnis populus simul dicat: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sebaoth: pleni sunt cæli & terra gloria eius: benedictus in sæcula. Amen.* Et pontifex postea dicat: *Sanctus enim vere es, & sanctissimus, altissimus & super exaltatus in sæcula. Sanctus quoque vnigenitus tuus filius, dominus noster & Deus, Iesus Christus; qui ad omnia tibi, Deo suo & patri, tum in varia creatione, tum in prouidentia conuenienti, mini-*

δόξασας· Ἑβραίους ἁμαρτάνοντας ἐκόλασας, ἐπιστρέφοντας ἐδέξω· τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῳ ἐτιμωρήσω· θάλασσαν διελὼν, Ἰσραηλίτας διεβίβασας· Αἰγυπτίους ἐπιδιώξαντας ὑποβρυχίους ἀπώλεσας· ξύλῳ πικρὸν ὕδωρ ἐγλύκανας· ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ὕδωρ ἀνέχεας· ἐξ οὐρανοῦ τὸ μάννα ὕσας· τροφὴν ἐξ ἀέρος ὀρτυγομήτραν· στῦλον πυρὸς τὴν νύκτα πρὸς φωτισμὸν, καὶ στῦλον νεφέλης ἡμέρας πρὸς σκιασμὸν θάλπους· τὸν Ἰησοῦν στρατηγὸν ἀναδείξας, ἑπτὰ ἔθνη Χαναναίων δι' αὐτοῦ καθεῖλες, Ἰορδάνην διέῤῥηξας, τοὺς ποταμοὺς Ἠθὰμ ἐξήρανας, τείχη κατέῤῥιψας ἄνευ μηχανημάτων καὶ χειρὸς ἀνθρωπίνης· ὑπὲρ ἁπάντων σοὶ ἡ δόξα, δέσποτα παντοκράτορ· σὲ προσκυνοῦσιν ἀνάριθμοι στρατιαὶ ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, δυνάμεων, στρατιῶν αἰωνίων· τὰ χερουβὶμ, καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφὶμ, ταῖς μὲν δυσὶ κατακαλύπτοντα τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυσὶ τὰς κεφαλὰς, ταῖς δὲ δυσὶ πετόμενα, καὶ λέγοντα, ἅμα χιλίαις χιλιάσιν ἀρχαγγέλων, καὶ μυρίαις μυριάσιν ἀγγέλων, ἀκαταπαύστως καὶ ἀσιγήτως βοώσαις· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἅμα εἰπάτω· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν· καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἑξῆς λεγέτω· ἅγιος γὰρ εἶ ὡς ἀληθῶς, καὶ πανάγιος, ὕψιστος, καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας· ἅγιος [illegible] καὶ ὁ μονογενής σου υἱός, ὁ κύριος ἡμῶν καὶ θεὸς, Ἰησοῦς ὁ χριστός· ὃς εἰς πάντα ὑπηρετησάμενός σοι τῷ θεῷ αὐτοῦ καὶ πατρὶ, εἴς τε δημιουργίαν διάφορον, καὶ πρόνοιαν κατ-

strans,

tem liturgiæ IACOBI apostoli & BASILII contra illos producit. Quibus addi possunt liturgiæ sub nominibus MARCI & CHRYSOSTOMI, & *constitutiones* [z]. Verum enim vero quum hac de re expressum mandatum in institutione non exstet, non obstante hoc generali veteris ecclesiæ consensu, a recentioribus theologis, tam inter *Romanenses* quam inter *Protestantes*, communiter definitur, non esse hoc de essentia sacramenti, vti lector curiosus hoc demonstratum legere potest a VOSSIO [a] in disputatione, quam de hoc argumento edidit.

§. IIX.

De quibusdam hæreticis, qui in elementis sacræ eucharistiæ, vel addendo, vel subtrahendo quidpiam immutarunt.

VETERES quidem non vituperandi sunt, quod hunc morem exacte obseruarint, quia id partem institutionis *CHRISTI* esse crediderunt. Quamobrem omnes eos sub censuram suam vocabant, qui in elementis vel addendo vel adimendo, vel substituendo elementum aliud pro alio, quidquam mutare ausi essent. *Aquarii*, vti percepimus, damnabantur, quod vinum auferrent; & *Armenii* aliique, quod non simul aquam adhiberent. Alii improbantur, quod loco vini lac vel mel aqua mixtum offerrent; alii, quod vuas pro vino; alii, quod legumina pro pane consecrarent. De quibus omnibus quando duabus antecedentibus sectionibus loquuti sumus, hoc loco plura dicere nihil attinet. Præter istos vero secta quædam absurda erat eorum, qui eucharistiam non perfecte se celebrare putabant, nisi caseum vna cum pane offerrent. Vnde dicti sunt *Artotyritæ* ab ἄρτος, quod *panem*, & τυρὸς, quod *caseum* significat. Hæc de illis narrat EPIPHANIVS [b], & post eum AVGVSTI-

mystico nobis in scriptis tradito sacrificio, ita consecranda in diuina missa ex aqua & vino sacrum calicem ediderunt.

(z) Constitut. lib. VIII. c. XII. p. 402. fin. edit. Coteler. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ ἁγιάσας, ἐπέδωκεν αὐτοῖς, λέγων πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες. *Similiter* calicem miscuit ex vino & aqua, *sanctificauit ac dedit iisdem, dicens; Bibite ex eo omnes.*

(a) Voss. thes. theol. ibid. disput. quarta p. 302. seqq.

(b) Epiphan. hæres. XLIX. n. II. Ἀρτοτυρίτας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν, ἀπὸ τοῦ ἐν τοῖς αὐτῶν μυστηρίοις ἐπιτιθέντας ἄρτον καὶ τυρὸν, καὶ οὕτως ποιεῖν τὰ αὐτῶν μυστήρια.

NVS

NVS [*c*], qui, *Artotyritæ ſunt*, inquit, *quibus oblatio eorum hoc nomen dedit: Offerunt enim panem & caſeum, dicentes, a primis hominibus oblationes de fructibus terræ & ouium fuiſſe celebratas.*

§. IX.

Et de aliis, qui vſum huius ſacramenti penitus reiecerunt.

ERANT & alii, qui omnium externorum ſymbolorum ſiue ſacramentorum vſum generatim, & conſequenter tam baptiſmum quam euchariſtiam, reiiciebant, dicentes, nonniſi fidem & cognitionem & cultum ſpiritualem a chriſtianis requiri. Propterea *Aſcodrutæ*, qui genus quoddam *Gnoſticorum* erant, nec baptizabant eos, qui accedebant, nec apud eos celebrabatur euchariſtia. Docebant, non debere diuina myſteria, quæ inuiſibilium ſint ſigna, per res viſibiles perfici, nec incorporea per ſenſiles & corporeas: perfectam autem redemtionem eſſe veram eius, quod eſt, cognitionem. In hunc modum eos deſcribit THEODORETVS [*d*]. Atque ita tum ipſe tum EPIPHANIVS [*e*] aliam deteſtandam ſectam deſcribunt, qui a præcipuo ſuo dogmate dicebantur *Archontici*. Mundum non a ſupremo Deo factum eſſe ſtatuebant, ſed a certis inferioribus poteſtatibus, ſeptem vel octo numero, quas appellabant *Archontas* ſiue *principes* diuerſorum orbium cæleſtium, alios aliis ſuperiores, quorum ſummum vocabant *Sabaoth*: dicebantque, baptiſmum & euchariſtiam ab hoc *Sabaoth* Deo iudæorum & legislatore duntaxat eſſe inſtitutam, non a ſupremo Deo, eaque propter iſtorum myſteriorum vſum penitus reiiciebant. Fuerunt aliæ quædam iſtiuſmodi ſectæ inter veteres hæreſes, quæ euchariſtiam [*f*] ex ſimilibus cauſſis reiecerunt. Iſtæ au-

Artotyritas eos id circo vocant, quod ad celebranda myſteria ſua panem & caſeum adhibent.

(*c*) Auguſtin. de hæreſ. c. XLVIII.

(*d*) Theodoret. de fabulis hæretic. lib. I. c. X. Οὗτοι δὲ φασι, μὴ χρῆναι τὰ θεῖα μυστήρια, ἀοράτων ὄντα σύμβολα, δι' ὁρωμένων ἐπιτελεῖσθαι πραγμάτων, καὶ τὰ ἀσώματα δι' αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν· εἶναι δὲ τὴν τελείαν ἀπολύτρωσιν τὴν ἀληθῆ τοῦ ὄντος ἐπίγνωσιν· - - διὰ τοῦτο, οὔτε βαπτίζουσι τοὺς προσιόντας, οὐδὲ ἐπιτελεῖται παρ' αὐτοῖς τοῦ βαπτίσματος τὸ μυστήριον· λύτρωσιν γὰρ καλοῦσι, τὴν τῶν ὅλων ἐπίγνωσιν.

(*e*) Theodoret. ibid. c. XI. tot. Epiphan. hæreſ. XL. num. II. tot.

(*f*) Vid. Orig. περὶ εὐχῆς. n. XIII. Ea penitus auferentes, quæ ſenſibus percipiuntur, nec baptiſmum nec euchariſtiam vſurpantes &c.

tem

tem sufficiunt ad ostendendum, cuiusmodi fuerint homines, qui olim hoc sanctum mysterium contemserunt; adeoque, sine vlteriore ad studiosius inquirendum in eos digressione; ad negotium & cultum regredimur ecclesiæ.

LIBRI DECIMI QVINTI
CAPVT TERTIVM
DE PRECIBVS IN OBLATIONE ET CONSECRATIONE FIERI SOLITIS.

§. I.

Formula gratiarum actionis & orationis in consecratione fieri solitæ, è* constitutionibus *descripta.

FACTIS populi oblationibus paneque & vino ad eucharistiam seorsim posito, statim ad solemnem elementorum istorum progrediebantur consecrationem. Quo modo hæc peracta sit, fuse descriptum legimus in *constitutionibus*; quod ipsum heic primum trademus, & tum diuersas huius ritus partes cum fide dignis comparabimus narrationibus, quas in aliis vetustis scriptoribus habemus. Igitur prima oratione pro fidelibus finita, extemplo diaconus iubetur dicere [a] *πρόσχωμεν, Accedamus.* Tum episcopus salutat ecclesiam, ac dicit: *Pax Dei cum omnibus vobis*, & populus respondet: *Et cum spiritu tuo.* Postea diaconus dicit omnibus: *Salutate vos inuicem in osculo sancto.* Et clerici osculantur episcopum, laici viri laicos, feminæ feminas. Pueri autem stant ad bema, hoc est, aut ad pulpitum, aut ad altare. Ac diaconus alius ipsis præest, ne inordinate se gerant; alii autem diaconi deambulant inspiciuntque viros ac mulieres, ne strepitus aliquis oriatur, & ne quis nutum faciat,

(a) Constit. lib. VIII. c. XI. Μετὰ τοῦτο λεγέτω ὁ διάκονος· πρόσχωμεν· καὶ ἀσπαζέσθω ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐκκλησίαν, καὶ λεγέτω· ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινέσθω· καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου· καὶ ὁ διάκονος εἰπάτω πᾶσιν· ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ· καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον, οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκούς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας· τὰ παιδία δὲ στηκέτωσαν πρὸς τῷ βήματι· καὶ διάκονος αὐτοῖς ἕτερος ἔστω ἐφεστώς, ὅπως μὴ ἀτακτῶσι· καὶ ἄλλοι διάκονοι περιπατείτωσαν, καὶ σκοπείτωσαν τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ὅπως μὴ θόρυβός τις γένηται, καὶ μή τις νεύσῃ, ἢ ψιθυρίσῃ, ἢ νυ-

vel

vel susurret, vel dormitet. Alii diaconi stant ad ianuas virorum, & subdiaconi ad ianuas mulierum; vt nemo egrediatur, neue aperiatur ianua tempore oblationis. Vnus autem subdiaconus dat sacerdotibus aquam ad lauandum manus, in signum puritatis animarum Deo consecratarum. Statim post hæc diaconus [*b*] proclamat: *Ne quis ex catechumenis. Ne quis ex audientibus. Ne quis ex infidelibus. Ne quis ex heterodoxis. Qui priorem precationem fecistis*, προέλθετε, *exite*, (vel potius, vti legendum putat COTELERIVS, προσέλθετε, *accedite:* nam hoc ad communicantes dici videtur, tamquam quædam inuitatio) *Matres adsumite pueros. Ne quis contra aliquem. Ne quis in hypocrisi. Erecti ad dominum cum timore ac tremore stemus ad offerendum.* Quibus peractis, diaconi τὰ δῶρα, dona, id est elementa ad altare admouent episcopo; ac presbyteri a dextris illius & a sinistris stant, vt discipuli magistro adsistentes. Duo autem diaconi ex vtraque parte altaris, tenent flabellum ex tenuibus membranis, aut ex pennis pauonis, aut ex linteo; & sensim abigunt parua animalia volitantia, ne in calices incidant. Tum orans apud se pontifex, & splendidam vestem indutus, stansque ad altare; signum crucis in fronte manu facit coram omnibus, ac dicit: *Gratia omnipotentis Dei, & caritas domini nostri Iesu Christi, & communicatio sancti spiritus sit cum omnibus vobis.* Atque

τάξῃ· οἱ δὲ διάκονοι ἱστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας, καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν· ὅπως μή τις ἐξέλθοι, μήτε ἀνοιχθῇ ἡ θύρα, κἂν πιστός τις ᾖ, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς· εἷς δὲ ὑποδιάκονος διδότω ἀπόνιψιν χειρῶν τοῖς ἱερεῦσι, σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν Θεῷ ἀνακειμένων.

(*b*) Ibid. c. XII. Φημὶ δὲ κἀγὼ Ἰάκωβος — ἵν' εὐθὺς ὁ διάκονος λέγῃ· μή τις τῶν κατηχουμένων· μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἀπίστων· μή τις τῶν ἑτεροδόξων· οἱ τὴν πρώτην εὐχὴν εὐχόμενοι προέλθετε· τὰ παιδία προσλαμβάνεσθε αἱ μητέρες· μή τις κατά τινος· μή τις ἐν ὑποκρίσει· ὀρθοὶ πρὸς κύριον μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἑστῶτες ὦμεν προσφέρειν· οὗ γενομένου οἱ διάκονοι προσαγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον· καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων στηκέτωσαν, ὡς ἂν μαθηταὶ παρεστῶτες διδασκάλῳ· δύο δὲ διάκονοι ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου κατεχέτωσαν ἐξ ὑμένων λεπτῶν ῥιπίδιον, ἢ πτερῶν ταῶνος, ἢ ὀθόνης· καὶ ἠρέμα ἀποσοβείτωσαν τὰ μικρὰ τῶν ἱπταμένων ζώων, ὅπως ἂν μὴ ἐγχρίμπτωνται εἰς τὰ κύπελλα· εὐξάμενος οὖν καθ' ἑαυτὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἅμα τοῖς ἱερεῦσι, καὶ λαμπρὰν ἐσθῆτα μετενδὺς, καὶ στὰς πρὸς τῷ θυσιαστηρίῳ, τὸ τρόπαιον τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ μετώπου τῇ χειρὶ ποιησάμενος εἰς πάντας, εἰπάτω· ἡ χάρις τοῦ παντοκράτορος θεοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ κοι-

omnes vna voce respondent: *Et cum spiritu tuo.* Tum pontifex; *Sursum mentem;* & omnes: *Habemus ad dominum;* Et pontifex: *Gratias agamus domino;* Et cuncti: *Dignum & iustum est.* Et pontifex dicit: *Vere dignum & iustum est, ante omnia laudare te, verum Deum, ante creaturas exsistentem, ex quo omnis paternitas in cælo & in terra nominatur; solum ingenitum, principii expertem, rege ac domino carentem, nullo indigentem, omnis boni largitorem, omni caussa & origine superiorem, semper vno eodemque modo te habentem; a quo cuncta tamquam e carceribus quibusdam ad exsistendum processerunt. Tu enim es originis expers cognitio, perpetuus visus, auditus ingenitus, sapientia non edocta; primus natura, & lex exsistendi, ac omnem numerum superans. Qui omnia ex nihilo in rerum naturam protulisti, per vnigenitum filium tuum: ipsum vero ante omnia sæcula genuisti voluntate, & potentia, & bonitate, absque intermedio, filium vnigenitum, verbum Deum, sapientiam viuentem, primogenitum omnis creaturæ, angelum magni consilii tui, pontificem tuum, regem autem & dominum omnis naturæ, quæ intelligi ac sentiri potest, quique ante omnia, & per quem omnia. Tu namque, Deus æterne, cuncta per ipsum condidisti, & per ipsum cuncta dignaris conuenienti prouidentia. Per quem enim vt essent donasti, per eumdem etiam vt bene essent dedisti. Deus & pater vnigeniti filii tui; qui per eum ante omnia fecisti Cherubinos & Seraphinos, sæcula &*

κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἔσω μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ πάντες συμφώνως λεγέτωσαν, ὅτι καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου· καὶ ὁ ἀρχιερεὺς· ἄνω τὸν νοῦν· καὶ πάντες· ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον· καὶ ὁ ἀρχιερεὺς· εὐχαριστήσωμεν τῷ κυρίῳ· καὶ πάντες· ἄξιον καὶ δίκαιον· καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰπάτω· ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον, πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε τὸν ὄντως ὄντα θεὸν, τὸν πρὸ τῶν γενητῶν ὄντα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται· τὸν μόνον ἀγέννητον, καὶ ἄναρχον, καὶ ἀβασίλευτον, καὶ ἀδέσποτον, τὸν ἀνενδεῆ, τὸν παντὸς ἀγαθοῦ χορηγὸν, τὸν πάσης αἰτίας καὶ γενέσεως κρείττονα, τὸν πάντοτε κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντα· ἐξ οὗ τὰ πάντα, καθάπερ ἔκ τινος ἀφετηρίου, εἰς τὸ εἶναι παρῆλθεν· σὺ γὰρ εἶ ἡ ἄναρχος γνῶσις, ἡ ἀΐδιος ὅρασις, καὶ ἀγέννητος ἀκοὴ, ἡ ἀδίδακτος σοφία· ὁ πρῶτος τῇ φύσει, καὶ νόμος τῷ εἶναι, καὶ κρείττων παντὸς ἀριθμοῦ· τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν διὰ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ· αὐτὸν δὲ πρὸ πάντων αἰώνων γεννήσας βουλήσει, καὶ δυνάμει καὶ ἀγαθότητι, ἀμεσιτεύτως, υἱὸν μονογενῆ, λόγον θεὸν, σοφίαν ζῶσαν, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, ἄγγελον τῆς μεγάλης βουλῆς σου, ἀρχιερέα σὸν, βασιλέα δὲ καὶ κύριον πάσης νοητῆς καὶ αἰσθητῆς φύσεως, τὸν πρὸ πάντων, δι' οὗ τὰ πάντα. σὺ γὰρ, θεὲ αἰώνιε, δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκας, καὶ δι' αὐτοῦ τῆς προσηκούσης προνοίας τὰ ὅλα ἀξιοῖς· δι' οὗ γὰρ τὸ εἶναι ἐχαρίσω, δι' αὐτοῦ καὶ τὸ εὖ εἶναι ἐδωρήσω· ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου· ὁ δι' αὐτοῦ πρὸ πάντων ποιήσας τὰ Χερουβὶμ καὶ τὰ Σεραφὶμ, αἰῶνάς τε

c-x

exercitus, virtutes & potestates, principatus & thronos, archangelos & angelos; atque post hæc omnia, per eum fabricasti hunc qui apparet mundum, cunctaque quæ in eo sunt. Nam Tu es, qui cælum vt cameram statuisti, ac vt pellem extendisti; & terram supra nihilum collocasti sola voluntate: qui fixisti firmamentum; & noctem ac diem fabricatus es: qui lucem ex thesauris eduxisti; & illius amictu induxisti tenebras, ad requiem animalium, quæ in mundo mouentur: qui in cælo solem posuisti ad dominium diei, & lunam ad dominium noctis; atque chorum stellarum in cælo delineasti, in laudem magnificentiæ tuæ: qui fecisti aquam ad potum & expurgationem; vitalem aërem, ad aspirationem, & ad editionem vocis, dum lingua aërem ferit, & ad auditum, quem adiuuat in sentienda loquela incumbente ac penetrante: qui fecisti ignem ad solatium de tenebris, ad indigentiæ expletionem, & vt calefieremus ac illuminemur ab eo; qui mare magnum a terra separasti; & illud quidem reddidisti nauigabile, hanc vero pedibus peruiam effecisti; & illud quidem animalibus paruis ac magnis refersisti, hanc autem cicuribus ac indomitis repleuisti, variis stirpibus redimisti, herbis coronasti, floribus decorasti, seminibus ditasti: qui constituisti abyssum, & ingentem molem ei circumposuisti, aceruata salsarum aquarum æquora; eamque circumsepsisti tenuissimæ arenæ portis: qui abyssum eamdem seu pelagum modo ventis in altitudinem montium attollis, modo in planitiem sternis;

καὶ στρατιὰς, δυνάμεις τε καὶ ἐξουσίας, ἀρχάς τε καὶ θρόνους, ἀρχαγγέλους τε καὶ ἀγγέλους· καὶ μετὰ ταῦτα πάντα, ποιήσας δι' αὐτοῦ τὸν φαινόμενον τοῦτον κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ· σὺ γὰρ εἶ ὁ τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν στήσας, καὶ ὡς δέρριν ἐκτείνας, καὶ τὴν γῆν ἐπ' οὐδενὸς ἱδρύσας γνώμῃ μόνῃ· ὁ πήξας στερέωμα, καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν κατασκευάσας· ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θησαυρῶν, καὶ τῇ τούτου συστολῇ ἐπαγαγὼν τὸ σκότος, εἰς ἀνάπαυλαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κινουμένων ζώων· ὁ τὸν ἥλιον τάξας εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας ἐν οὐρανῷ, καὶ τὴν σελήνην εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, καὶ τὸν χορὸν τῶν ἀστέρων ἐν οὐρανῷ καταγράψας, εἰς αἶνον τῆς σῆς μεγαλοπρεπείας· ὁ ποιήσας ὕδωρ πρὸς πόσιν καὶ κάθαρσιν, ἀέρα ζωτικὸν πρὸς εἰσπνοὴν καὶ φωνῆς ἀπόδοσιν διὰ γλώττης πληττούσης τὸν ἀέρα, καὶ ἀκοὴν συνεργουμένην ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ἐπαΐειν εἰσδεχομένην τὴν προσπίπτουσαν αὐτῇ λαλιάν· ὁ ποιήσας πῦρ πρὸς σκότους παραμυθίαν, πρὸς ἐνδείας ἀναπλήρωσιν, καὶ τὸ θερμαίνεσθαι ἡμᾶς καὶ φωτίζεσθαι ὑπ' αὐτοῦ· ὁ τὴν μεγάλην θάλασσαν χωρίσας τῆς γῆς, καὶ τὴν μὲν ἀναδείξας πλωτὴν, τὴν δὲ ποσὶ βάσιμον ποιήσας, καὶ τὴν μὲν ζώοις μικροῖς καὶ μεγάλοις πληθύνας, τὴν δὲ ἡμέροις καὶ ἀτιθάσσοις πληρώσας, φυτοῖς τε διαφόροις στέψας, καὶ βοτάναις στεφανώσας, καὶ ἄνθεσι καλλύνας, καὶ σπέρμασι πλουτίσας· ὁ συστησάμενος ἄβυσσον, καὶ μέγα κῆτος [al. κύτος] αὐτῇ περιθεὶς, ἁλμυρῶν ὑδάτων σεσωρευμένα πελάγη, περιφράξας δὲ αὐτὴν πύλαις ἄμμου λεπτοτάτης· ὁ πνεύμασί ποτε μὲν αὐτὴν κορυφῶν εἰς ὀρέων μέγεθος, ποτὲ δὲ στρωννύων

modo in furorem tempestatis agis, modo, vt nauigio cursum facientibus sit ad profectionem facilis, in lenitatem serenitatis ducis: qui mundum creatum a te per Christum fluuiis cinxisti, torrentibus proluisti, perennibus fontibus perfudisti, & ad terræ inconcussam ac firmissimam sedem, montibus constrinxisti. Impleuisti mundum tuum, ac exornasti herbis odoratis & salubribus; multis variisque animantibus, robustis ac infirmioribus, esculentis ac operariis, cicuribus ac feris; & serpentum sibilis, atque diuersarum volucrum clangoribus; annorum circulis, mensium ac dierum numeris, tempestatum serie; nubium, imbres procreantium, cursibus, ad fructuum fœtus, ad animalium conseruationem, libramentum ventorum, flantium quum a Te iubentur, multitudinem stirpium ac herbarum. Neque solum condidisti mundum, sed & in ipso mundi ciuem, hominem effecisti, ac eum mundi mundum, seu ornatus ornatum constituisti. Dixisti enim sapientiæ tuæ; Faciamus hominem ad imaginem nostram, & ad similitudinem: & dominentur piscibus maris & volatilibus cœli. Ideoque fecisti eum ex anima immortali & corpore dissipabili; illa quidem ex nihilo effecta, hoc vero ex quatuor elementis: & dedisti ei, in anima quidem rationalem diiudicationem, pietatis ac impietatis discretionem, iusti ac iniusti animaduersionem; in corpore autem donasti quinquepartium sensuum, atque motum progressiuum. Tu namque, Deus omnipotens; per Christum, in Edene ad Orientem plantasti paradisum,

αὐτὴν εἰς πεδίον, καὶ ποτὲ μὲν ἐκμαίνων χειμῶνι, ποτὲ δὲ πραΰνων γαλήνῃ, ὡς ναυσιπόροις πλωτῆρσιν εὔκολον εἶναι πρὸς πορείαν· ὁ ποταμοῖς διαζώσας τὸν ὑπὸ σοῦ διὰ Χριστοῦ γενόμενον κόσμον, καὶ χειμάῤῥοις ἐπικλύσας, καὶ πηγαῖς ἀεννάοις μεθύσας, ὄρεσι δὲ περισφίγξας εἰς ἕδραν ἀτρεμῆ γῆς ἀσφαλεστάτην· ἐπλήρωσας γάρ σου τὸν κόσμον, καὶ διεκόσμησας αὐτὸν βοτάναις εὐόσμοις καὶ ἰασίμοις· ζώοις πολλοῖς καὶ διαφόροις, ἀλκίμοις καὶ ἀσθενεστέροις, ἐδωδίμοις καὶ ἐνεργοῖς, ἡμέροις καὶ ἀντιθάσσοις· ἑρπετῶν συριγμοῖς, πτηνῶν ποικίλων κλαγγαῖς· ἐνιαυτῶν κύκλοις, μηνῶν καὶ ἡμερῶν ἀριθμοῖς, τροπῶν τάξεσι· νεφῶν ὀμβροτόκων διαδρομαῖς, εἰς καρπῶν γονὰς, καὶ ζώων σύστασιν, σταθμὸν ἀνέμων διαπνεόντων, ὅτε προσταχθῶσι παρὰ σοῦ, τῶν φυτῶν καὶ τῶν βοτανῶν τὸ πλῆθος· καὶ οὐ μόνον τὸν κόσμον ἐδημιούργησας, ἀλλὰ καὶ τὸν κοσμοπολίτην ἄνθρωπον ἐν αὐτῷ ἐποίησας, κόσμου κόσμον αὐτὸν ἀναδείξας· εἶπας γὰρ τῇ σῇ σοφίᾳ· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν· καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ· Διὸ καὶ πεποίηκας αὐτὸν ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ σώματος σκεδαστοῦ· τῆς μὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ δὲ ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων· καὶ δέδωκας αὐτῷ, κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν, τὴν λογικὴν διάγνωσιν, εὐσεβείας καὶ ἀσεβείας διάκρισιν, δικαίου καὶ ἀδίκου παρατήρησιν· κατὰ δὲ τὸ σῶμα τὴν πένταθλον ἐχαρίσω αἴσθησιν, καὶ τὴν μεταβατικὴν κίνησιν· σὺ γὰρ, Θεὲ παντοκράτορ, διὰ Χριστοῦ παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς ἐφύτευσας, παντοίων φυτῶν ἐδωδίμων κόσμῳ,

omni

omni genere esculentarum plantarum ornatum, & in eum tamquam in opiparam domum induxisti hominem; quem, quum efficeres, lege naturali ac insita donasti, quo intus ac ex se haberet cognitionis Dei semina. Introducens autem eum in paradisum deliciarum, potestatem quidem omnium ad participandum concessisti, vnius vero solius gustatum in spem meliorum rerum interdixisti, vt si mandatum custodiret, illius seruati mercedem ferret immortalitatem. Quum autem mandatum neglexit, & fraude serpentis mulierisque consilio gustauit prohibitum fructum; ex paradiso quidem iuste illum expulisti, bonitate vero tua, funditus pereuntem non despexisti: erat enim opificium tuum: sed qui ei subieceras creaturam, dedisti, vt suis sudoribus ac laboribus sibi pararet victum, te omnia producente, augente ac maturante: atque eum breui mortis somno affectum, per iusiurandum ad regenerationem vocasti; decreto mortis soluto, vitam ex resurrectione promisisti. Neque hoc solum; verum etiam ex posteris eius, a te in multitudinem innumerabilem effusis, eos, qui tibi adhaeserunt, glorificasti, eos vero, qui a te defecerunt, puniuisti; admisso quidem Abelis sacrificio, vt innocentis, fratricidae autem Caini munere, vt detestandi, fastidito. Et ad haec Sethum & Enosum suscepisti, atque Henochum transtulisti. Tu enim es opifex hominum, vitae largitor, indigentiae expletor; legum dator, easque seruantium remunerator, transgredientium vindex. Qui diluuium ingens mundo propter impie viuentium

---

καὶ ἐν αὐτῷ ὡς ἂν ἐν ἑστίᾳ πολυτελεῖ εἰσήγαγες αὐτόν· κἀν τῷ ποιεῖν νόμον δέδωκας αὐτῷ ἔμφυτον, ὅπως οἴκοθεν καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἔχοι τὰ σπέρματα τῆς θεογνωσίας· εἰσαγαγὼν δὲ εἰς τὸν τῆς τρυφῆς παράδεισον, πάντων μὲν ἀνῆκας αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν πρὸς μετάληψιν, ἑνὸς δὲ μόνου τὴν γεῦσιν ἀπεῖπας ἐπ' ἐλπίδι κρειττόνων, ἵνα ἐὰν φυλάξῃ τὴν ἐντολήν, μισθὸν ταύτης τὴν ἀθανασίαν κομίσηται· ἀμελήσαντα δὲ τῆς ἐντολῆς, καὶ γευσάμενον ἀπηγορευμένου καρποῦ ἀπάτῃ ὄφεως, καὶ συμβουλίᾳ γυναικός, τοῦ μὲν παραδείσου δικαίως ἐξῶσας αὐτόν, ἀγαθότητι δὲ εἰς τὸ παντελὲς ἀπολλύμενον οὐχ ὑπερεῖδες· σὸν γὰρ ἦν δημιούργημα· ἀλλὰ καθυποτάξας αὐτῷ τὴν κτίσιν, δέδωκας αὐτῷ οἰκείοις ἱδρῶσι καὶ πόνοις πορίζειν ἑαυτῷ τὴν τροφήν, σοῦ πάντα φύοντος καὶ αὔξοντος καὶ πεπαίνοντος· χρόνῳ δὲ πρὸς ὀλίγον αὐτὸν κοιμίσας, ὅρκῳ εἰς παλιγγενεσίαν ἐγκάλεσας· ὅρον θανάτου λύσας, ζωὴν ἐξ ἀναστάσεως ἐπηγγείλω· καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος ἀνάριθμον χέας, τοὺς ἐμμείναντάς σοι ἐδόξασας, τοὺς δὲ ἀποστάντας σου ἐκόλασας· καὶ τοῦ μὲν Ἄβελ, ὡς ὁσίου προσδεξάμενος τὴν θυσίαν, τοῦ δὲ ἀδελφοκτόνου Κάϊν ἀποστραφεὶς τὸ δῶρον, ὡς ἐναγοῦς· καὶ πρὸς τούτοις τὸν Σὴθ, καὶ τὸν Ἐνὼς προσελάβου, καὶ τὸν Ἐνὼχ μετατέθεικας· σὺ γὰρ εἶ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῆς ζωῆς χορηγός, καὶ τῆς ἐνδείας πληρωτής· καὶ τῶν νόμων δοτήρ, καὶ τῶν φυλαττόντων αὐτοὺς μισθαποδότης, καὶ τῶν παραβαινόντων αὐτοὺς ἔκδικος· ὁ τὸν μέ-

mul-

multitudinem intulisti, & eo ex diluuio in arca eripuisti vna cum octo animabus iustum Noam, finem quidem eorum, qui praeterierant, originem vero successurorum. Qui horrendum ignem aduersus Sodomitanam Pentapolim concitasti, & terram frugiferam in salsuginem propter nequitiam illius incolarum redegisti, & sanctum Lotum ex incendio eruisti. Tu es, qui Abrahamum liberasti auita impietate, & mundi haeredem constituisti, ipsique Christum tuum apparere fecisti. Qui Melchisedecum pontificem diuini cultus designasti. Qui multa passum famulum tuum Iobum, victorem serpentis, originis malorum, declarasti. Qui Isaacum effecisti filium promissionis. Qui Iacobum duodecim filiorum patrem, eiusque posteros in multitudinem propagasti, & ad Aegyptum in septuaginta quinque animabus introduxisti. Tu domine, non despexisti Iosephum; sed illi pro mercede castitatis, tua caussa seruatae, dedisti, vt Aegyptiis praeesset. Tu domine, Hebraeos ab Aegyptiis oppressos, ob promissa patribus eorum facta, non neglexisti; verum Aegyptiis punitis, liberasti. Quumque homines legem naturalem corrupissent, & creaturam, modo quidem fortuitam arbitrarentur, modo autem plus quam oportet honorarent, ac tibi omnium Deo compararent; non siuisti errore duci; quin potius edito sancto famulo tuo Mose, per eum legem scriptam in naturalis adiutorium tribuisti; & creaturas ostendisti opus tuum esse, errorem vero de multitudine Deorum exterminasti. Aaronem & posteros

* γαν κατακλυσμὸν ἐπαγαγὼν τῷ κόσμῳ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβησάντων, καὶ τὸν δίκαιον Νῶε ῥυσάμενος ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐν λάρνακι σὺν ὀκτὼ ψυχαῖς, τέλος μὲν τῶν παρῳχηκότων, ἀρχὴν δὲ τῶν μελλόντων ἐπιγίνεσθαι· ὁ τὸν φοβερὸν πῦρ κατὰ τῆς Σοδομηνῆς πεντaπόλεως ἐξάψας, καὶ γῆν καρποφόρον εἰς ἅλμην θέμενος ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ, καὶ τὸν ὅσιον Λὼτ ἐξαρπάσας τοῦ ἐμπρησμοῦ· σὺ εἶ ὁ τὸν Ἀβραὰμ ῥυσάμενος προγονικῆς ἀσεβείας, καὶ κληρονόμον τοῦ κόσμου καταστήσας, καὶ ἐμφανίσας αὐτῷ τὸν χριστόν σου· ὁ τὸν Μελχισεδὲκ, ἀρχιερέα τῆς λατρείας προχειρισάμενος· ὁ τὸν πολύτλαν θεράποντά σου Ἰὼβ νικητὴν τοῦ ἀρχεκάκου ὄφεως ἀναδείξας· ὁ τὸν Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας υἱὸν ποιησάμενος· ὁ τὸν Ἰακὼβ πατέρα δώδεκα παίδων, καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος χέας, καὶ εἰσαγαγὼν εἰς Αἴγυπτον ἐν ἑβδομήκοντα πέντε ψυχαῖς· σὺ, κύριε, Ἰωσὴφ οὐχ ὑπερεῖδες· ἀλλὰ μισθὸν τῆς διὰ σὲ σωφροσύνης ἔδωκας αὐτῷ τὸ τῶν Αἰγυπτίων ἄρχειν· σὺ, κύριε, Ἑβραίους ὑπὸ Αἰγυπτίων καταπονουμένους οὐ περιεῖδες, διὰ τὰς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπαγγελίας· ἀλλ' ἐῤῥύσω, κολάσας Αἰγυπτίους· παραφθειράντων δὲ τῶν ἀνθρώπων τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τὴν κτίσιν, ποτὲ μὲν αὐτόματον νομισάντων, ποτὲ δὲ πλεῖον ἢ δεῖ τιμησάντων, καί σοι τῷ θεῷ τῶν πάντων συνταττόντων· οὐκ εἴασας πλανᾶσθαι, ἀλλὰ ἀναδείξας τὸν ἅγιόν σου θεράποντα Μωϋσῆν, δι' αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ τὸν γραπτὸν νόμον δέδωκας, καὶ τὴν κτίσιν ἔδειξας σὸν ἔργον εἶναι, τὴν δὲ πολύθεον πλάνην ἐξώρισας· τὸν Ἀαρὼν καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἱερατικῇ τιμῇ ἐ-

είους

eius honore sacerdotali decorasti. Hebræos, quum peccarent, castigasti, quum reuerterentur, suscepisti: Aegyptios decem plagis vltus es: mari diuiso traiecisti Israëlitas: insequutos Aegyptios deleuisti submersione: ligno amaram aquam dulcescere fecisti: ex petra dura aquam profudisti: e cælo mannam depluisti: præbuisti ex aëre escam, ortygometram: constituisti nocte columnam ignis ad illustrationem, & die columnam nubis ad vmbraculum in æstu. Per Iesum, ducem exercitus a te declaratum, septem gentes Cananæorum euertisti, Iordanem dirupisti, fluuios Ethan siccasti, muros prostrauisti absque machinis, & absque manu humana. Pro omnibus tibi gloria, Domine omnipotens. Te adorant innumerabiles copiæ angelorum, archangelorum, thronorum, dominationum, principatuum, potestatum, virtutum, exercituum, sæculorum seu æternorum; & cherubini; item seraphini senis alis præditi, binis quidem velantes pedes suos, binis vero capita, & duabus aliis volantes, ac dicentes vna cum mille millibus archangelorum & denis millibus denum millium angelorum, indesinenter ac sine vocis intermissione clamantibus: Et omnis populus simul dicat: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sebaoth: pleni sunt cæli & terra gloria eius: benedictus in sæcula. Amen.* Et pontifex postea dicat: *Sanctus enim vere es, & sanctissimus, altissimus & super exaltatus in sæcula. Sanctus quoque vnigenitus tuus filius, dominus noster & Deus, Iesus Christus; qui ad omnia tibi, Deo suo & patri, tum in varia creatione, tum in prouidentia conuenienti, mini-*

δόξασας· Ἑβραίους ἁμαρτάνοντας ἐκόλασας, ἐπιστρέφοντας ἐδέξω· τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῳ ἐτιμωρήσω· θάλασσαν διελὼν, Ἰσραηλίτας διεβίβασας· Αἰγυπτίους ἐπιδιώξαντας ὑποβρυχίους ἀπώλεσας· ξύλῳ πικρὸν ὕδωρ ἐγλύκανας· ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ὕδωρ ἀνέχεας· ἐξ οὐρανοῦ τὸ μάννα ὕσας· τροφὴν ἐξ ἀέρος ὀρτυγομήτραν· στῦλον πυρὸς τὴν νύκτα πρὸς φωτισμὸν, καὶ στῦλον νεφέλης ἡμέρας πρὸς σκιασμὸν θάλπους· τὸν Ἰησοῦν στρατηγὸν ἀναδείξας, ἑπτὰ ἔθνη Χαναναίων δι᾽ αὐτοῦ καθεῖλες, Ἰορδάνην διέῤῥηξας, τοὺς ποταμοὺς Ἠθὰμ ἐξήρανας, τείχη κατέῤῥιψας ἄνευ μηχανημάτων καὶ χειρὸς ἀνθρωπίνης· ὑπὲρ ἁπάντων σοὶ ἡ δόξα, δέσποτα παντοκράτορ· σὲ προσκυνοῦσιν ἀνάριθμοι στρατιαὶ ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, δυνάμεων, στρατιῶν αἰωνίων· τὰ χερουβὶμ, καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφὶμ, ταῖς μὲν δυσὶ κατακαλύπτοντα τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυσὶ τὰς κεφαλὰς, ταῖς δὲ δυσὶ πετόμενα, καὶ λέγοντα, ἅμα χιλίαις χιλιάσιν ἀρχαγγέλων, καὶ μυρίαις μυριάσιν ἀγγέλων, ἀκαταπαύστως καὶ ἀσιγήτως βοώσαις· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἅμα εἰπάτω· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν· καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἑξῆς λεγέτω· ἅγιος γὰρ εἶ ὡς ἀληθῶς, καὶ πανάγιος, ὕψιστος, καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας· ἅγιος καὶ ὁ μονογενής σου υἱὸς, ὁ κύριος ἡμῶν καὶ θεὸς, Ἰησοῦς ὁ χριστός· ὃς εἰς πάντα ὑπηρετησάμενός σοι τῷ θεῷ αὐτοῦ καὶ πατρὶ, εἴς τε δημιουργίαν διάφορον, καὶ πρόνοιαν κατ-

strans,

strans, non despexit genus humanum quod peribat: sed post naturalem legem, post legalem admonitionem, post propheticas reprehensiones, & angelorum praefecturas; quum legem naturalem vna cum lege scripta seu posita violarent, atque e memoria abiicerent diluuium, conflagrationem Sodomiticam, plagas Aegyptiis, & caedes Palaestinis illatas, quumque illico perituri essent omnes; ex sententia tua ipse elegit, creator hominis, homo fieri; legislator, sub legibus; pontifex, hostia; pastor, ouis; & te, suum Deum ac patrem, placauit atque mundo reconciliauit, cunctosque ab imminente ira liberauit, factus ex virgine, factus in carne, Deus verbum, dilectus filius, primogenitus omnis creaturae, & secundum prophetias ab ipso de se praedictas ortus ex semine Dauidis & Abrahami ac de tribu Iudae: & factus est in vtero virginis, formator omnium qui gignuntur; incarnatus est, qui carnis expers; qui sine tempore genitus, in tempore natus est: sancte vixit, & legitime docuit; omnem morbum & omnem infirmitatem ab hominibus expulit; signa & prodigia in populo edidit: cibum, potum, somnum cepit is, qui cunctos alimento indigentes nutrit, omneque animal implet beneplacito: manifestauit nomen tuum iis, qui illud ignorabant; fugauit ignorantiam; pietatem exsuscitauit; voluntatem tuam impleuit; opus quod ei dedisti consummauit: atque his omnibus feliciter gestis, per proditionem illius, qui malitiae morbo languebat, comprehensus est manibus flagitiosorum, nempe falso nomine gau-

---

ἄθηλον, οὐ περιεῖδες τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπολλύμενον, ἀλλὰ μετὰ φυσικὸν νόμον, μετὰ νομικὴν παραίνεσιν, μετὰ προφητικοὺς ἐλέγχους, καὶ τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιστασίας, παραφθειρόντων σὺν τῷ θετῷ καὶ τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τῆς μνήμης ἐκβαλλόντων τὸν κατακλυσμόν, τὴν ἐκπύρωσιν, τὰς κατ' Αἰγυπτίων πληγάς, τὰς κατὰ Παλαιστινῶν σφαγάς, καὶ μελλόντων ὅσον οὐδέπω ἀπόλλυσθαι πάντων, εὐδόκησεν αὐτὸς γνώμῃ σῇ ὁ δημιουργὸς ἀνθρώπου, ἄνθρωπος γενέσθαι, ὁ νομοθέτης ὑπὸ νόμους, ὁ ἀρχιερεὺς ἱερεῖον, ὁ ποιμὴν πρόβατον, καὶ ἐξευμενίσατό σε, τὸν ἑαυτοῦ θεὸν καὶ πατέρα, καὶ τῷ κόσμῳ κατήλλαξε, καὶ τῆς ἐπικειμένης ὀργῆς τοὺς πάντας ἠλευθέρωσε, γενόμενος ἐκ παρθένου, γενόμενος ἐν σαρκί, ὁ θεὸς λόγος, ὁ ἀγαπητὸς υἱός, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ προρρηθείσας προφητείας ἐκ σπέρματος Δαβίδ, καὶ Ἀβραάμ, καὶ φυλῆς Ἰούδα· καὶ γίγνεται ἐν μήτρᾳ παρθένου ὁ διαπλάσσων πάντας τοὺς γεννωμένους, καὶ ἐσαρκώθη ὁ ἄσαρκος, ὁ ἀχρόνως γεννηθεὶς ἐν χρόνῳ γεγέννηται· πολιτευσάμενος ὁσίως καὶ παιδεύσας ἐνθέσμως, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐξ ἀνθρώπων ἀπελάσας, σημεῖά τε καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ ποιήσας· τροφῆς καὶ ποτοῦ καὶ ὕπνου μεταλαβών, ὁ τρέφων πάντας τοὺς χρῄζοντας τροφῆς, καὶ ἐμπιπλῶν πᾶν ζῷον εὐδοκίας· ἐφανέρωσέ σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀγνοοῦσιν αὐτό, τὴν ἄγνοιαν ἐφυγάδευσε, τὴν εὐσέβειαν ἀνεζωπύρησε, τὸ θέλημά σου ἐπλήρωσε, τὸ ἔργον ὃ ἔδωκας αὐτῷ ἐτελείωσε· καὶ ταῦτα πάντα κατορθώσας, χερσὶν ἀνόμων κατασχεθείς, ἱερέων καὶ ἀρχιερέων ψευδωνύμων καὶ λαοῦ παρανόμου,

den-

dentium sacerdotum ac pontificum, & populi iniqui; a quibus multa passus est, & omnem ignominiam sustinuit, permissu tuo; traditus est Pilato præsidi; iudicatus est, iudex; condemnatus est, salutator; cruci affixus est, qui pati non potest; mortuus est, natura immortalis; sepultus est, vitæ effector; vt illos, propter quos aduenerat, a passione solueret, & a morte eriperet, vt diaboli vincula rumperet, illiusque ex fallacia liberaret homines: resurrexit a mortuis tertia die: quadraginta diebus commoratus cum discipulis, assumtus est in cælos; & ad dexteram adsidet tibi, Deo ac patri suo.

Memores igitur eorum, quæ propter nos pertulit, gratias agimus tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, at quantum possumus; & constitutionem eius implemus. In qua enim nocte tradebatur, pane sanctis & immaculatis manibus suis accepto, & eleuatis oculis ad te, Deum suum ac patrem, fregit & dedit discipulis, dicens; hoc est mysterium noui testamenti: accipite ex eo, manducate: hoc est corpus meum; quod pro multis frangitur in remissionem peccatorum. Similiter calicem miscuit ex vino & aqua, sanctificauit, ac dedit iisdem, dicens: Bibite ex eo omnes; hic est sanguis meus, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem. Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, & bibetis hunc calicem, mortem meam annuntiabitis, donec veniam. Itaque memores passionis eius, &

προδοσίᾳ τοῦ τὴν κακίαν νοσήσαντος, καὶ πολλὰ παθὼν ὑπ' αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἀτιμίαν ὑποστὰς τῇ συγχωρήσει, παραδοθεὶς Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι, καὶ κριθεὶς ὁ κριτὴς, καὶ κατακριθεὶς ὁ σωτὴρ, σταυρῷ προσηλώθη ὁ ἀπαθὴς, καὶ ἀπέθανεν ὁ τῇ φύσει ἀθάνατος, καὶ ἐτάφη ὁ ζωοποιὸς, ἵνα πάθους λύσῃ καὶ θανάτου ἐξέληται τούτους, δι' οὓς παρεγένετο, καὶ ῥήξῃ τὰ δεσμὰ τοῦ διαβόλου, καὶ ῥύσηται τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἀπάτης αὐτοῦ· καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐνδιατρίψας τοῖς μαθηταῖς, ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἐκαθέσθη ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ.

Μεμνημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμεινεν, εὐχαριστοῦμέν σοι, Θεὲ παντοκράτορ, οὐχ ὅσον ὀφείλομεν, ἀλλ' ὅσον δυνάμεθα, καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ πληροῦμεν· ἐν ᾗ γὰρ νυκτὶ παρεδίδοτο, λαβὼν ἄρτον ταῖς ἁγίαις καὶ ἀμώμοις αὐτοῦ χερσὶ, καὶ ἀναβλέψας πρὸς σὲ, τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ πατέρα, καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς εἰπών· τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς καινῆς διαθήκης· λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ περὶ πολλῶν θρυπτόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ ἁγιάσας ἐπέδωκεν αὐτοῖς, λέγων· πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ὁσάκις γὰρ ἐὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ πίνητε τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν καταγγέλλετε, ἄχρις ἂν ἔλθω· μεμνημένοι τοίνυν τοῦ πά-

mortis, & a mortuis resurrectionis, atque in cælum reditus; nec non secundi aduentus, quem idem facturus est, in quo cum gloria & potestate veniet, iudicare viuos & mortuos, & reddere singulis iuxta opera eorum; Tibi regi ac Deo panem hunc, & calicem hunc offerimus, secundum constitutionem eius, gratias tibi per eum agentes, quia nos dignos habuisti, qui staremus coram te; ac sacerdotio fungeremur tibi; & poscimus te, vt super hæc dona in conspectu tuo proposita placate respicias, tu, qui nullius indiges, Deus, & beneplaceas in eis ad honorem Christi tui, atque supra hoc sacrificium mittas sanctum tuum spiritum, testem passionum domini Iesu; vt exhibeat panem hunc corpus Christi tui, & calicem hunc sanguinem Christi tui, quo participes illius ad pietatem confirmentur, remissionem peccatorum consequantur, diabolo, eiusque errore liberentur, spiritu sancto repleantur, digni Christo tuo fiant, vitam sempiternam impetrent, te illis reconciliato, domine omnipotens.

Adhuc oramus te, domine, pro sancta ecclesia tua, quæ a finibus ad fines extenditur, quam acquisiisti pretioso sanguine Christi tui; vt eam inconcussam ac minime fluctuantem conserues vsque in sæculi consummationem: item pro vniuerso episcopatu, recte verbum veritatis tractante ac distribuente. Adhuc rogamus te pro me nullius pretii homine, qui tibi offero; & pro omni presbyterio, pro diaconis ac vniuerso clero;

θους αὐτοῦ, καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπανόδου, καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ᾗ ἔρχεται μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως, κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφέρομέν σοι τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ, κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν, τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἑστάναι ἐνώπιόν σου, καὶ ἱερατεύειν σοι, καὶ ἀξιοῦμέν σε, ὅπως εὐμενῶς ἐπιβλέψῃς ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνενδεὴς Θεὸς, καὶ εὐδοκήσῃς ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφήνῃ τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ βεβαιωθῶσι πρὸς εὐσέβειαν, ἀφέσεως ἁμαρτημάτων τύχωσι, τοῦ διαβόλου καὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ ῥυσθῶσι, πνεύματος ἁγίου πληρωθῶσιν, ἄξιοι τοῦ Χριστοῦ σου γένωνται, ζωῆς αἰωνίου τύχωσι, σοῦ καταλλαγέντος αὐτοῖς, δέσποτα παντοκράτορ.

Ἔτι δεόμεθά σου, κύριε, καὶ ὑπὲρ τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων, ἣν περιεποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, ὅπως αὐτὴν διαφυλάξῃς ἄσειστον καὶ ἀκλυδώνιστον, ἄχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· καὶ ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὀρθοτομούσης τὸν λόγον τῆς ἀληθείας· ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς τοῦ προσφέροντός σοι οὐδενίας, καὶ ὑπὲρ παντὸς πρεσβυτερίου, ὑπὲρ τῶν διακόνων καὶ παντὸς τοῦ κλήρου, ἵνα πάντας σοφίσας, πνεύματος ἁγίου πληρώσῃς· ἔτι παρακαλοῦμέν σε, κύριε, ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ καὶ παντὸς τοῦ στρατοπέδου, ἵνα εἰρη-

νε-

vt omnes sapientiam a te edoctos, spiritu sancto impleas. Adbuc rogamus te, domine, pro rege, & iis, qui in sublimitate sunt, & pro cuncto exercitu; vt res nostræ in pace versentur: quo totum vitæ nostræ tempus in quiete & concordia traiicientes, te per Iesum Christum, spem nostram, gloria afficiamus. Adbuc offerimus tibi pro omnibus sanctis, qui a seculo placuerunt tibi, patriarchis, prophetis, iustis, apostolis, martyribus, confessoribus, episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis, laicis, & omnibus, quorum tu nosti nomina. Adbuc offerimus tibi pro populo hoc: vt eum in laudem Christi tui exhibeas regale sacerdotium, gentem sanctam: pro iis, qui in virginitate & castitate viuunt; pro viduis ecclesiæ; pro iis, qui in nuptiis honestis, ac in progeneratione liberorum degunt; pro infantibus plebis tuæ; vti nostrum neminem reiiciendum habeas. Adbuc poscimus te pro vrbe hac, & habitantibus in ea; pro ægrotis, pro dura seruitute afflictis; pro exsulibus; pro proscriptis; pro nauigantibus, & iter facientibus, vt sis auxiliator, omnium adiutor ac defensor. Adbuc rogamus te pro iis, qui oderunt nos, & propter nomen tuum nos persequuntur; pro iis, qui foris sunt, ac errant: vt adducas eos ad bonum, & furorem eorum mitiges. Iterum rogamus te pro ecclesiæ catechumenis; & pro iis qui ab adversario iactantur; & pro pœnitentiam agentibus fratribus nostris: vt primos quidem perficias in fide; alteros vero mundes a vexatione mali; tertiorum autem pœnitentiam suscipias, condonesque cum iis, tum nobis,

νεύοντας τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἐν εὐτυχίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ διάγοντες τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, δοξάζωμέν σε διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν· ἔτι προσφέρομέν σοι καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοι ἁγίων, πατριαρχῶν, προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν, λαϊκῶν, καὶ πάντων ὧν αὐτὸς ἐπίστασαι τὰ ὀνόματα· ἔτι προσφέρομέν σοι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, ἵνα ἀναδείξῃς αὐτὸν εἰς ἔπαινον τοῦ χριστοῦ σου βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον· ὑπὲρ τῶν ἐν παρθενίᾳ καὶ ἁγνείᾳ. ὑπὲρ τῶν χηρῶν τῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν ἐν σεμνοῖς γάμοις καὶ τεκνογονίαις, ὑπὲρ τῶν νηπίων τοῦ λαοῦ σου, ὅπως μηδένα ἡμῶν ἀπόβλητον ποιήσῃς· ἔτι ἀξιοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐνοικούντων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀρρωστίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ, ὑπὲρ τῶν ἐν ἐξορίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν δημεύσει, ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὁδοιπορούντων· ὅπως ἐπίκουρος γένῃ πάντων βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ· ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν μισούντων ἡμᾶς καὶ διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομά σου, ὑπὲρ τῶν ἔξω ὄντων καὶ πεπλανημένων, ὅπως ἐπιστρέψῃς αὐτοὺς εἰς ἀγαθόν, καὶ τὸν θυμὸν αὐτῶν πραΰνῃς· ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων τῆς ἐκκλησίας, καὶ ὑπὲρ τῶν χειμαζομένων ὑπὸ τοῦ ἀλλοτρίου, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν· ὅπως τοὺς μὲν τελειώσῃς ἐν τῇ πίστει, τοὺς δὲ καθαρίσῃς ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ πονηροῦ, τῶν δὲ τὴν μετάνοιαν προσδέξῃ, καὶ συγχωρήσῃς καὶ αὐτοῖς καὶ ἡμῖν τὰ

quæ delinquimus. Offerimus quoque tibi pro aëris temperatura, & frugum vbertate; vt indesinenter bona a te collata percipientes, adsidue laudemus te, qui das escam omni carni. Etiam rogamus te pro iis, qui ob caussam probabilem absentes sunt: vt omnes nos in pietate conseruatos a te in Christi tui, Dei vniuersæ naturæ sub sensum & intelligentiam cadentis, regisque nostri regno congreges, immutabiles, inculpatos, irreprehensos: quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio, honor, adoratio, patri, & filio, & spiritui sancto, nunc & semper & in infinita ac sempiterna secula seculorum. Atque omnis populus respondeat, *Amen.*

POSTEA episcopus rursus dicere iubetur, *Pax Dei sit cum omnibus vobis.* Cunctusque populus respondet: *Et cum spiritu tuo.* Deinde diaconus populum excitat, vt secum in alia se coniungat precatione, quæ dicitur προσφώνησις ἐπὶ τῶν πιστῶν μετὰ τὴν θείαν ἀναφορὰν, *Denuntiatio obsecrationis pro fidelibus post diuinam oblationem,* his verbis concepta [c]: *Adhuc atque adhuc oremus Deum per Christum eius, pro munere, quod domino Deo oblatum est; vt Deus, qui bonus est, illud mediante Christo suo, recipiat in cæleste suum altare, ad odorem suauitatis. Pro ecclesia hac, & populo oremus; pro vniuerso episcopatu, omni presbyterio, cuncto Christi diaconio ac ministerio, omni ecclesiæ cœtu oremus; vt dominus vniuersos conseruet atque custodiat. Pro regibus & in sublimi potestate constitutis oremus; vt res nostræ pacificæ sint; quo vitam quietam & tranquillam nacti in omni pi-*

παραπτώματα ἡμῶν· ἔτι προσφέρομέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τοῦ ἀέρος καὶ τῆς εὐφορίας τῶν καρπῶν· ὅπως ἀνελλειπῶς μεταλαμβάνοντες τῶν παρὰ σοῦ ἀγαθῶν, αἰνῶμέν σε ἀπαύστως, τὸν διδόντα τροφὴν πάσῃ σαρκί· ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν δι᾽ εὔλογον αἰτίαν ἀπόντων· ὅπως ἅπαντας ἡμᾶς διατηρήσας ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ Θεοῦ πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους· ὅτι σοὶ πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ πατρὶ, καὶ τῷ υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνελλειπεῖς καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων· καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· ἀμήν.

(c) Constitut. lib. VIII. c. XIII. Ἔτι καὶ ἔτι δεηθῶμεν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὑπὲρ τοῦ δώρου τοῦ προσκομισθέντος κυρίῳ τῷ Θεῷ, ὅπως ὁ ἀγαθὸς Θεὸς προσδέξηται αὐτὸ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπουράνιον αὐτοῦ θυσιαστήριον, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας· ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ταύτης καὶ τοῦ λαοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς, παντὸς πρεσβυτερίου, πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας, παντὸς τοῦ πληρώματος τῆς ἐκκλησίας δεηθῶμεν· ὅπως ὁ κύριος πάντας διατηρήσῃ καὶ διαφυλάξῃ· ὑπὲρ βασιλέων καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ δεηθῶμεν· ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς,

etate

etate ac morum castitate degamus. Sanctorum martyrum memores simus; vt digni habeamur participes fieri eorum certaminis. Pro iis, qui in fide requieuerunt, oremus. Pro cæli temperatura & frugum maturitate, oremus. Pro recenter baptismo illuminatis oremus, vt confirmentur in fide. Omnes, alii ab aliis incitentur. Suscita nos Deus in gratia tua. Suscitati, nos ipsos Deo per Christum eius commendemus. Et episcopus dicat: *Deus qui magnus & magni nominis es, magnus consilio, & potens operibus; Deus, & pater sancti filii tui, Iesu saluatoris nostri; respice super nos & super gregem tuum hunc, quem per eum delegisti ad nominis tui gloriam; & sanctificans corpus nostrum & animam nostram, concede, vt effecti puri ab omni inquinamento carnis ac spiritus, proposita bona consequamur; neminemque nostrum indignum iudices, verum sis noster adiutor, opitulator, propugnator, per Christum tuum; cum quo tibi gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio, & sancto spiritui, in secula. Amen.*

Et postquam omnes dixerint: Amen, diaconus iterum clamat, προσχῶμεν, *attendamus*; Ac episcopus ita ad populum proloqui iubetur: *Sancta sanctis*, populo respondente, *Vnus sanctus, vnus dominus, vnus Iesus Christus, in gloriam Dei patris, benedictus in secula, Amen.. Gloria in altissimis Deo & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Hosanna filio Dauidis: benedictus qui venit in nomine domini, Deus dominus, & manifestauit se nobis: Hosanna in altissimis.*

Hoc integrum officium est, actui communicandi præmissum, vti quidem in *constitutionibus* traditur; quod heic ita ex to-

ὅπως ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον ἔχοντες, διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι· τῶν ἁγίων μαρτύρων μνημονεύσωμεν· ὅπως κοινωνοὶ γενέσθαι τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν καταξιωθῶμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τῶν ἀέρων καὶ τελεσφορίας τῶν καρπῶν δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῶν νεοφωτίστων δεηθῶμεν· ὅπως βεβαιωθῶσιν ἐν τῇ πίστει· πάντες ὑπ' ἀλλήλων παρακαλέσωμεν· ἀνάστησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν τῇ χάριτί σου· ἀναστάντες ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα· καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ μεγαλώνυμος, ὁ μέγας τῇ βουλῇ, καὶ κραταιὸς τοῖς ἔργοις, ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸ ποίμνιόν σου τοῦτο, ὃ δι' αὐτοῦ ἐξελέξω εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός σου, καὶ ἁγιάσας ἡμῶν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν καταξίωσον καθαροὺς γενομένους ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, τυχεῖν τῶν προκειμένων ἀγαθῶν· καὶ μηδένα ἡμῶν ἀνάξιον κρίνῃς, ἀλλὰ βοηθὸς ἡμῶν γενοῦ, ἀντιλήπτωρ, ὑπερασπιστής, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμή, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

to repræſentauimus, quemadmodum ibi iacet, vt lector vno obtutu videre illud poſſit. Diuerſas illius partes & membra nunc conferemus cum certis narrationibus, quas alii fide digni auctores de illis habent; ordientes ab eo, quod primum erat in ordine; nimirum ſalutatione, qua ſacerdos vtebatur ad populum.

§. II.

Hæc enarratio comparatur cum iis, quæ in aliis auctoribus dicuntur. Primum *quidem, quod ad formulam ſalutationis,* Pax vobiſcum, *attinet....*

ANTEA [*] iam obſeruatum nobis eſt, hanc formulam ſalutandi populum *Pax vobiſcum*, vel, *Dominus vobiſcum*, vel, *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti* &c. vſitatum fuiſſe præloquium, & introductionem in omnia ſancta officia, atque precibus, maxime ad altare offerri ſolitis, ſemper præmitti conſueuiſſe. THEODORETVS hoc in omnibus eccleſiis myſticæ liturgiæ [d] (per quam hanc officii euchariſtici partem intelligit) eſſe exordium ait. CYRILLVS ALEXANDRINVS [e] idem dicit, quod in ſanctis ſynaxibus circa ipſa myſterii initia hanc ſalutationem vſurpent; & quod *CHRISTVS* veluti legem quamdam inde eccleſiæ filiis ſtatuerit, dum ſalutauerit diſcipulos, familiaribus ad eos vocibus vſus, *Pax vobis.* Nemo autem fuſius de ea loquitur, quam quidem CHRYSOSTOMVS. In omnibus ſacris officiis adhibitam fuiſſe, adfirmat. *Quum ingreſſus,* inquit [f], *fuerit is, qui præeſt eccleſiæ, ſtatim dicit: Pax omnibus. Quando ſermonem facit ac concionatur: Pax omnibus. Quando benedicit: Pax omnibus. Quando iubet ſalutare: Pax omnibus. Quando peractum fuerit ſacrificium: Pax omnibus. Et rurſus intermedio: Gratia vobis & pax.*

(*) Lib. XIV. cap. IV. §. XIV. pag. 154.

(d) Theodoret. epiſt. CXLVI. p. 1032. τῦτο ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῆς μυστικῆς ἐςὶ λειτεργίας προοίμιον.

(e) Cyrill. lib. XII. in Ioan. pag. 1093. κατασπάζεται δὲ πάλιν, τὸ σύνηθες ἐκεῖνο λέγων, τῦτ' ἔςιν εἰρήνη ὑμῖν, νόμον ὥσπερ τινα καὶ τὸν ἐπὶ τέτῳ τιθεὶς τοῖς τῆς ἐκκλησίας τέκνοις· τοιγάρτοι καὶ ἐν ταῖς ἁγίαις μάλιςα συνόδοις, ἤτοι συνάξεσι κατ' αὐτὰς τὰ μυςηρίε ἀρχὰς, τῦτο καὶ ἡμεῖς ἀλλήλοις φαμέν.

(f) Chryſoſt. homil. III. in Coloſſ. p. 1338. p. 173. edit. Francof.) ὅταν εἰσέλθη ὁ τῆς ἐκκλησίας προεςὼς, εὐθέως λέγει· εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν ὁμιλῇ, εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν εὐλογῇ, εἰρήνη πᾶσιν· καὶ μεταξὺ πάλιν, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη.

Vbi

Vbi obseruandum est, quod loquatur de hac salutatione ad minimum quater vsurpata, in hac missæ fidelium parte, præter occasiones alias. Alio loco christianos admonens, vt ne consuetudines iudæorum sectentur, sed vt pacem & concordiam inter se colant, hunc in modum argumentatur: *Nihil est, quod cum pace valeat & concordia comparari. Propterea quoque quum ingrediatur pater* (h. e. episcopus) *non prius ad hanc sedem adscendit, quam vobis omnibus pacem fuerit precatus, & quum surgit, non prius vos docere incipit, quam omnibus pacem dederit: sacerdotes etiam quum fuerint benedicturi, vbi prius hoc vobis apprecati* [g] *fuerint, deinceps incipiunt benedicere. Et vero diaconus dum cum aliis precari iubet, hoc quoque imperat in oratione, vt angelum pacis rogemus, & quæ proposita sunt cuncta pacifica, & ab hoc conuentu vos dimittens hoc vobis precatur dicens: in pace discedite: & nihil in vniuersum potest vel dici vel fieri sine ista.* In alia homilia de *descensu spiritus sancti* [h] caussam exponit, quamobrem in cœnæ dominicæ administratione ista salutatio potissimum adhibeatur: *Nisi esset spiritus sanctus in hoc communi patre & doctore* (episcopo), *quum paullo ante sacrum hoc in tribunal adscendit, ac vobis omnibus pacem dedit, non ei simul omnes acclamassetis: Et cum spiritu tuo. Idcirco non quum adscendit tantum, neque quum vos adfatur, neque quum pro vobis orat, hac illi voce acclamatis, sed quum huic sacræ mensæ adsistit, quum tremendum sacrificium est oblaturus, non prius attingit proposita, quam vobis ipse gratiam fuerit precatus a domino, vosque illi acclamaueritis: Et cum spiritu tuo; qua responsione vobismet ipsis in memoriam reuocatis, nihil eum præstare, qui adest, neque naturæ humanæ recte facta esse proposita dona, sed præsentem spiritus gratiam & ad omnia aduolantem, mysticum illud perficere sacrificium.* Exstant loca plura alia eiusdem argumenti in aliis eius homiliis [i] in euangelia & epistolas *Paulinas*, quæ quum lector fusius exscripta legere possit in epitome liturgiæ, supra e CHRYSOSTOMO exhibita, heic repe-

(g) Chrysost. homil. LII. in eos, qui pascha ieiunant tom. V. p. 713. (homil. LV. p. 367. edit. Francof.) Vid. lib. XIII. c. VI. §. V. vol. V. p. 213.

(h) Chrysost. homil. XXXVI. de pentecoste tom. V. p. 553. (homil. XXXIX. p. 493. fin. seq.) cit. ibid. p. 212.

(i) Chrysost. homil. XVIII. in 2 Cor. p. 873. Vid. lib. XIII. c. VI. vol. V. p. 226. Homil. XXXVI. in 1 Cor. p. 652. cit. ibid. p. 224. Homil. XXXIII. in Matth. p. 318. cit. ibid. p. 217.

tere

tere superſedemus. Eadem conſuetudo ſemper in eccleſia *Latina* obſeruata eſt. Nam TERTVLLIANVS [*k*] manifeſto ad eam reſpicit, quando hæreticis exprobrat, quod pacem dent omnibus promiſcue. *Pacem*, inquit, *cum omnibus miſcent*; innuens, eccleſiam dare eam cum quodam diſcrimine. OPTATVS [*l*] *Donatiſtas* hanc formulam retinere, ſed in praxi magnopere ea abuti, ſignificat, quando ait: *Non potuiſtis prætermittere, quod legitimum eſt. Vtique dixiſtis, Pax vobiſcum -- Quid ſalutas, de quo non habes? Quid nominas, quod exterminaſti? Salutas de pace, qui non amas.* In eccleſiis *Hiſpanicis* ſimilem, etſi non omnino eamdem, formulam adhibuerunt. Nam canone quodam concilii *Bracarenſis* primi [*m*] ita ſtatutum legimus: *Placuit, vt non aliter epiſcopi, & aliter presbyteri populum, ſed vno modo ſalutent, dicentes, Dominus ſit vobiſcum: ſicut in libro Ruth legitur, & vt reſpondeatur a populo: Et cum ſpiritu tuo; ſicut & ab ipſis apoſtolis traditum omnis retinet Oriens, & non ſicut Priſcilliana prauitas immutauit.* Qualis immutatio a *Priſcillianiſtis* hac in re facta ſit, non adeo liquet. Sunt quidam viri docti in ea opinione [*n*], quod adfirmauerint, eſſe *Pax vobis*, tantum ab epiſcopo dicendum ſemper, a ſacerdote vero, *Dominus vobiſcum.* Vnde in hunc canonem mendum irrepſiſſe putant, vt pro *Occidens* legatur *Oriens*, quia euidens ſit & manifeſtum, quod omnes eccleſiæ Orientales formula, *Pax vobis*, tam in ſalutatione epiſcoporum, quam presbyterorum

(*k*) Tertull. de præſcript. c. XLI.

(*l*) Optat. lib. III. p. 73. (p. 79. edit. Pariſ. MDCLXXIX.)

(*m*) Concil. Bracar. I. c. XXI. (al. concil. II. c. III. tom. V. concil. p. 240. edit. Labb.)

(*n*) Garſias Loaiſa in loc. (p. 844. ibid.) In miſſis priuatis, & in ſolemnioribus prima vice epiſcopus ſalutat hac forma: *Pax vobis*; poſtea dicitur: *Dominus vobiſcum*; ſicuti ſacerdos: quod Priſcillianus negabat, adfirmans, eſſe *Pax vobis* tantum ab epiſcopo dicendum ſemper, a ſacerdote vero, *Dominus vobiſcum.*

Bona de reb. liturgic. lib. II. c. V. n. I. Priſcillianus, vt ad hunc canonem notat Garſias Loaiſa, non ſemel tantum, vt moris eſt, ſed ſemper ab epiſcopis dicendum eſſe *Pax vobis* contendebat. In hunc autem canonem mendum irrepſiſſe, vt pro occidens oriens legatur, dudum viri docti obſeruarunt. Habert. archieratic. p. 330. In oriente epiſcopus dicit *Pax vobis*; & formula κύριος μεθ' ἡμῶν πάντων, *Dominus cum omnibus nobis*, in liturgia ſolum b. Marci, idque ſemel reperitur. Quid ſi occidens pro oriente legendum?

Vtan-

vtantur. Ego vero potius crediderim, *Prifcillianam* prauitatem, de qua heic queruntur patres *Bracarenfes*, eo fpectaffe, vt populo libertas adimeretur refpondendi, partemque in minifterio habendi, dum dicerent; *Et cum fpiritu tuo,* vti totius Orientis confuetudo ab apoftolorum inde temporibus fuit. Vtcumque hoc eft, non poffum facere, quin eum ipfum errorem effe dicam & prauitatem, in quam poftea ecclefia *Romana* incurrerit. Nam ipfemet BONA [o] fatetur, quod, licet olim non folum clerici, fed vniuerfus populi cœtus facerdoti refponderit, dicendo: *Et cum fpiritu tuo*, nunc tamen in ecclefia *Romana* foli clerici refpondeant, populo ab hac diuini cultus parte penitus exclufo. Cuius rei haud alia ratio dari poteft, quam magifterialis ecclefiæ auctoritas, quæ, quidquid lubet, populo præfcribere fibi fumit, non obftante quacumque regula, fiue traditione veteris ecclefiæ. CHRYSOSTOMI argumentatio, qua populum partem in precibus cum facerdote docet habere oportere, plus ponderis habet, cum qua hunc paragraphum finiemus.

MAGNA, inquit [p], *facri conuentus*, *hoc eft ecclefiarum vis ac potentia eft. Oratio Petrum ex vinculis exemit: Pauli os aperuit. Horum fuffragium eos, qui ad fpirituales dignitates veniunt, haud leuiter exornat. Ac propterea is, qui ordinandi munus obiturus eft, illorum preces tum pofcit, atque ipfi calculum fuum addunt, acclamantque ea, quæ norunt, qui myfteriis initiati funt. Neque enim fas eft, coram profanis cuncta detegere. Interdum autem ne quidquam quidem inter facerdotem intereft, & eos, quibus præeft, velut quum tremenda myfteria*

Hamon. Leftrange, *Allyance of Div. offic.* cap. III. p. 82.

(o) Bona ibid. p. 501. (p. 346. fin. edit. Parif. MDCLXXII. 4to.) Olim vniuerfus populi cœtus facerdoti refpondebat, vt ex liturgiis earumque expofitionibus apparet; idque Micrologus ftatutum ait in Occidente a concilio Aurelianenfi, vt fcilicet non folum clerici, fed omnis populus refponderet: Et cum fpiritu tuo. *At nunc foli clerici, vel miniftri refpondent.*

(p) Chryfoft. homil. XVIII. in 2 Cor. p. 872. (p. 673. edit. Francof.) *Μεγάλη ἡ δύναμις τῆς συνόδε, ἤγαν τῶν ἐκκλησιῶν· Σκόπει πῶς μεγάλη ἦν ἡ δύναμις τῆς συνόδε· ἡ τῆς ἐκκλησίας εὐχὴ τὸν Πέτρον ἀπὸ τῶν δεσμῶν ἔλυσε, τῦ Παύλε τὸ σόμα ἠνέῳξεν· ἡ τέτων ψῆφος, ἐχ ὡς ἔτυχε, καὶ τὲς ἐπὶ τὰς πνευματικὰς ἀρχὰς ἐρχομένες καλλωπίζει· Διά τοι τῦτο καὶ ὁ μέλλων χειροτονεῖν, καὶ τὰς ἐκείνων εὐχὰς καλεῖ τότε, καὶ αὐτοὶ ἐπιψηφίζονται, καὶ ἐπιβοῶσιν, ἅπερ ἴσασιν οἱ μεμυημένοι· ἐ γὰρ θέμις ἐπὶ τῶν ἀμυήτων ἐκκαλύπτειν ἅπαντα· ἔςι δὲ, ὅπε ἐδὲ*

percipienda sunt. Aeque enim omnes ad ea admittimus: non quemadmodum in veteri testamento, alia sacerdos, alia subditus edebat, nec plebi fas erat iis vesci, quibus sacerdos vescebatur. Nunc enim secus se res habet. Omnibus siquidem vnum corpus, vnum poculum proponitur. Quin in precationibus quoque illud quispiam conspexerit, populum permultum erogare: Etenim pro arreptitiis, & pro iis, qui in poenitentia sunt, communia & a sacerdote & ab ipsis vota fiunt: atque omnes vnam eamdemque precem concipiunt, precem inquam illam misericordia plenam. Rursus quum eos, qui sacrosanctae mensae participes esse nequeunt, a sacris septis arcemus, ineunda est altera oratio, in qua omnes peraeque humi iacemus, omnes peraeque surgimus. Adhaec quum pax danda, vicissimque accipienda est, omnes aeque inter nos exosculamur. Iam in tremendis quoque mysteriis, vt sacerdos pro plebe, ita plebs pro sacerdote vota facit. Haec enim verba: Et cum spiritu tuo; nihil aliud quam hoc significant. Rursus ea oratio, qua Deo gratiae aguntur, vtrisque communis est. Neque enim ipse solus gratias agit, sed etiam plebs vniuersa. Nam quum prius illorum vocem sumsit, atque illi assenserunt, id digne ac iuste fieri, tum demum gratiarum actionem auspicatur. Quid autem est, quamobrem tibi mirum videatur, si cum sacerdote plebs interdum loquatur, quum etiam cum ipsis Cherubim ac supernis virtutibus sacrosanctos illos hymnos communiter in caelum mittat? Addit porro: *Haec cuncta eo a me dicuntur, vt vnusquisque, etiam ex his, qui subsunt,*

διέστηκεν ὁ ἱερεὺς τοῦ ἀρχομένου· οἷον, ὅταν ἀπολαύειν δέῃ τῶν φρικτῶν μυστηρίων· ὁμοίως γὰρ πάντες ἀξιούμεθα τῶν αὐτῶν, οὐ καθάπερ ἐπὶ τῆς παλαιᾶς, τὰ μὲν ὁ ἱερεὺς ἤσθιε, τὰ δὲ ὁ ἀρχόμενος· καὶ θέμις οὐκ ἦν τῷ λαῷ μετέχειν ὧν μετεῖχεν ὁ ἱερεύς· ἀλλ᾽ οὐ νῦν· ἀλλὰ πᾶσιν ἓν σῶμα πρόκειται, καὶ ποτήριον ἕν· καὶ ἐν ταῖς εὐχαῖς δὲ πολὺ τὸν λαὸν ἴδοι τις ἂν συνεισφέροντα· καὶ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων, ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ, κοιναὶ καὶ παρὰ τοῦ ἱερέως, καὶ παρ᾽ αὐτῶν γίνονται αἱ εὐχαί· καὶ πάντες μίαν λέγουσιν εὐχήν, εὐχὴν τὴν ἐλέου γέμουσαν· πάλιν ἐπειδὰν εἴρξωμεν τῶν ἱερῶν περιβόλων τοὺς οὐ δυναμένους τῆς ἱερᾶς μετασχεῖν τραπέζης, ἑτέραν δεῖ γενέσθαι εὐχήν, καὶ πάντες ὁμοίως ἐπ᾽ ἐδάφους κείμεθα, καὶ πάντες ὁμοίως ἀνιστάμεθα· ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαμβάνειν καὶ μεταδιδόναι δέῃ, πάντες ὁμοίως ἀσπαζόμεθα· ἐπ᾽ αὐτῶν πάλιν τῶν φρικωδεστάτων μυστηρίων ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς τῷ λαῷ, ἐπεύχεται καὶ ὁ λαὸς τῷ ἱερεῖ· τὸ γὰρ, μετὰ τοῦ πνεύματός σου, οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἢ τοῦτο· τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινά· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος εὐχαριστεῖ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἅπας· πρότερον γὰρ αὐτῶν λαβὼν φωνήν, εἶτα συντιθεμένων, ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως τοῦτο γίνεται, τότε ἄρχεται τῆς εὐχαριστίας· καὶ τί θαυμάζεις, εἴ που μετὰ τοῦ ἱερέως ὁ λαὸς φθέγγεται, ὅπου γε καὶ μετ᾽ αὐτῶν τῶν χερουβὶμ καὶ τῶν ἄνω δυνάμεων κοινῇ, τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους ὕμνους ἀναπέμπει; ταῦτα δέ μοι πάντα ἐκεῖνα εἴρηται, ἵνα ἕκαστος καὶ τῶν ἀρχομένων

adhi-

adiuigilet, illudque intelligamus, nos omnes vnum corpus esse, tantumque duntaxat inter nos differre, quantum membra a membris differunt: ac proinde committendum non esse, vt omnia ad sacerdotes reiiciamus; quin potius nos quoque ecclesiæ totius, perinde ac communis corporis cura adficiamur. Iam igitur cuiuis lectori ingenuo diiudicandum relinquimus, quænam argumenta omnium maxime stringant & rationi sint conuenientissima; vtrum hæc CHRYSOSTOMI, qui ita pro iure populi in participando publico Dei cultu contendit; an eorum, qui enormi auctoritate æquum illis ius denegant; & vti calicem, biblia & clauem cognitionis eis abstulerunt, ita in communibus precibus cum sacerdote se iungendi libertatem abiudicarunt, quod tamen in ecclesia antiqua incontrouersum eorum fuit priuilegium.

§. III.

Secundo, *Ratione osculi pacis.*

SED pergimus in *constitutionibus*. Quemadmodum heic, simulatque sacerdos salutationem *pacis* fecerat, eique populus responderat, diaconus quidam proclamabat solemniter, vt sese inuicem salutarent *osculo sancto:* atque tum clerici osculabantur episcopum, laici viri laicos, feminæ feminas; Ita in eumdem modum res in aliis scriptoribus traditur. Concilium *Laodicenum* antiqui officii ordinem describens, post preces [q] fidelium pacem dari iubet: Et postquam presbyteri *pacem* episcopo *dederint*, & laici sibi mutuo *pacem dederint*, sic sanctam oblationem perfici. Eodem modo CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS [r] de hoc pacis osculo loquitur, vt quod detur ante, quam verba ista, *Sursum corda*, pronuntientur. *Diaconus*, inquit, *clamat, Complectamini & osculemini vos inuicem.* Quod osculum

νήφῃ, ἵνα μάθωμεν, ὅτι σῶμά ἐσμεν ἅπαντες ἕν, τοσαύτην ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους διαφορὰν, ὅσην μέλη πρὸς μέλη, καὶ μὴ τὸ πᾶν ἐπὶ τοὺς ἱερέας ῥίπτωμεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ, ὥσπερ κοινοῦ σώματος, τῆς ἐκκλησίας ἁπάσης οὕτω φροντίζωμεν.

(q) Concil. Laodic. XIX. εἶθ' οὕτως τὴν εἰρήνην δίδοσθαι, καὶ μετὰ τοὺς πρεσβυτέρους δοῦναι τῷ ἐπισκόπῳ τὴν εἰρήνην, τότε τοὺς λαϊκοὺς τὴν εἰρήνην διδόναι· καὶ οὕτω τὴν ἁγίαν προσφορὰν ἐπιτελεῖσθαι.

(r) Cyrill. catech. myst. V. n. II. εἶτα βοᾷ ὁ διάκονος, ἀλλήλους ἀπολάβετε, καὶ ἀλλήλους ἀσπαζώμεθα· - - σημεῖον τοίνυν ἐστὶ τὸ φίλημα τοῦ ἀνακραθῆναι τὰς ψυχὰς, καὶ πᾶσαν ἐξορίζειν μνησικακίαν αὐτοῖς μνηστεύεται. Num. II. demum sequitur. μετὰ τοῦτο βοᾷ ὁ ἱερεύς· ἄνω τὰς καρδίας. -

lum ſignum eſſe dicit reconciliationis animorum, vniuerſæque iniuriarum memoriæ deletæ. CHRYSOSTOMVS [s] ſæpius eius meminit inter alia argumenta ad excitandos homines ad concordiam & mutuam caritatem; ad animum illis reuocans hoc *pacis ac reconciliationis ſymbolum*, & quod grandis faſtus, & mera hypocriſis ſit, oſculum dare, vt dederit *Iudas*, ſine vero amore & ſincera animi adfectione. Speciatim vno quodam loco [†] temporis notat circumſtantiam, quando hæc cærimonia adhibita fuerit, videlicet ante oblationem, vbi ſacrificium iam offerendum eſſet; Quod exacte conuenit cum tempore, in *conſtitutionibus* nominato. Idem illud iam pridem ante a IVSTINO MARTYRE notatum erat, quod inter preces communes pro vniuerſo eccleſiæ chriſtianæ ſtatu, & inter preces conſe-

(s) Chryſoſt. homil. XX. in Matth. p. 205. (p. 249. ed. Francof.) πῶς ἂν ἀσπάσῃ τὸν ἀδελφόν; πῶς ἅψῃ τῆς θυσίας; πῶς ἀπογεύσῃ τοῦ αἵματος τοῦ δεσποτικοῦ τοσοῦτον ἔχων ἐπὶ τῆς διανοίας τὸν ἰόν; *Quid fratrem* ſalutas (*oſculo*)? *quemadmodum dominicum ſanguinem guſtas? qui tu ſacra myſteria attingis, tam dirum mente gerens venenum?* Homil. XIV. in Epheſ. p. 1128. (p. 984. edit. Francof.) φιλήματος ἠξίωσαι δεσποτικοῦ, καὶ ὑβρίζεις; τοσούτοις σου τὸ στόμα ἐκόσμησεν ὁ Θεὸς, ὕμνοις ἀγγελικοῖς, τροφῇ οὐκέτι ἀγγελικῇ, ἀλλ' ὑπὲρ ἀγγελικήν, φιλήματι τῷ αὐτοῦ, περιπλοκαῖς ταῖς πρὸς αὐτὸν, καὶ ὑβρίζεις; μή, παρακαλῶ. *Dominico oſculo dignatus, es & contumelia adficis? Deus os tuum ornauit tam multis, hymnis angelicis, alimento non vtique angelico ſed ſuperangelico, ſui oſculo & ſuis amplexibus & contumelia adficis? Noli, quæſo.* Homil. LXXVII. in Ioan. p. 500. (ibid. edit. Francof.) διὰ τοῦτο καὶ ἐν μυστηρίοις ἀσπαζόμεθα ἀλλήλους, ἵνα οἱ πολλοὶ γενώμεθα ἕν. *Ideo* in myſteriis nos inuicem ſalutamus, *vt multi vnum efficiamur.* Hom. XXX. de proditore tom. V. p. 565. (p. 416. edit. Francof.) μνημονεύωμεν διαπαντὸς τῶν ἁγίων φιλημάτων, καὶ τοῦ φρικωδεστάτου ἀσπασμοῦ τοῦ πρὸς ἀλλήλους· τοῦτο γὰρ συμπλέκει τὰς διανοίας ἡμῶν, καὶ ποιεῖ σῶμα γενέσθαι ἓν ἅπαντας, ἐπειδὰν καὶ ἑνὸς σώματος μετέχομεν οἱ πάντες. *Semper memores ſimus* ſanctorum oſculorum & tremendi illius oſculi, quo alii alios oſculamur. *Illud enim mentes noſtras conglutinat, & efficit, vt vnum fiamus corpus omnes, quandoquidem vnius etiam corporis omnes participes ſimus.*

(†) Chryſoſt. de compunct. cordis lib. I. c. III. tom. IV. p. 118. (p. 103. edit. Frf.) ἀσπαζόμενοι μὲν ἀλλήλους μέλλοντος τοῦ δώρου προσφέρεσθαι, χείλεσι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ στόματι τοῦτο ποιοῦντες μόνον. Oſculum pacis porrigere *tempore, quo munera offeruntur, in vſu eſt, ſed vereor, ne forte plures ex nobis labiis hoc tantummodo faciant & ore.*

crati-

crationis factum fuerit. Nam *Precibus* [t] *finitis*, inquit, *mutuis nos inuicem osculis salutamus. Deinde ei, qui fratribus praeest, offertur panis & poculum aquae & vini, quibus ille acceptis, laudem & gloriam rerum vniuersarum patri per nomen filii & spiritus sancti offert.* In ecclesia *Latina* idem mos obtinebat, hac solum cum differentia, vt non ante, sed post preces consecrationis & orationem dominicam, proxime ante distributionem, osculum daretur. Ita enim AVGVSTINVS, vel CAESARIVS ARELATENSIS, rem repræsentat, illius officii ordinem describens: *Vbi peracta est sanctificatio* [u], *dicimus orationem dominicam. Post ipsam dicitur, Pax vobiscum, & osculantur se christiani in osculo, quod est signum pacis, si, quod ostendunt labia, fiat in conscientia.* In aliis etiam locis huius rei meminit, & indicare videtur, quod eamdem cærimoniam & *Donatistæ* obseruarint, tametsi pacem, quæ per eam intendebatur, haud habuerint. In libro suo contra *Petilianum* [x], loquens de *Optato* quodam *Gildoniano*, episcopo *Donatistarum*,

---

(t) Iustin. apol. II. p. 97. ἀλλήλους φιλήματι ἀσπαζόμεθα παυσάμενοι τῶν εὐχῶν· ἔπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος, καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος· καὶ οὗτος λαβὼν, αἶνον καὶ δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος ἁγίου, ἀναπέμπει.

Clem. Alex. pædag. lib. III. c. XI. p. 301. edit. Oxon. Ἀγάπη οὐκ ἐν φιλήματι, ἀλλ' ἐν εὐνοίᾳ κρίνεται· οἱ δὲ, οὐδὲν ἀλλ' ἢ φιλήματι καταψοφοῦσι τὰς ἐκκλησίας, τὸ φιλοῦν ἔνδον οὐκ ἔχοντες αὐτό· καὶ γὰρ δὴ, καὶ τοῦτο ἐκπέπληκεν ὑπονοίας αἰσχρὰς, καὶ βλασφημίας, τὸ ἀναιδῶς χρῆσθαι τῷ φιλήματι, ὅπερ ἐχρῆν εἶναι μυστικόν· ἅγιον αὐτὸ κέκληκεν ὁ ἀπόστολος. *Dilectio non in osculo censetur sed in beneuolentia. Illi autem nihil aliud osculo quam ecclesias conturbant, quum ipsam non habeant intus amicitiam. Etenim hoc vtique turpem mouit suspicionem & maledicentiam, quod impudenter osculo vterentur, quod esse oportebat mysticum. Id sanctum vocauit apostolus.*

Athenagor. legat. pro christianis p. 76. d. οὕτως οὖν ἀκριβώσασθαι τὸ φίλημα, μᾶλλον δὲ τὸ προσκύνημα δεῖ. *Summa cautione communicandum est osculum, vt non aliter quam pia salutatio, vel potius adoratio quædam habeatur.*

Dionys. eccles. hierarch. c. III. §. VIII. Οὕτω τῆς θεαρχικῆς φιλανθρωπίας ἱερῶς ὑμνηθείσης, ἐγκεκαλυμμένως μὲν ὁ θεῖος ἄρτος προτίθεται, καὶ τὸ τῆς εὐλογίας ποτήριον· ὁ δὲ θειότατος ἀσπασμὸς ἱερουργεῖται, καὶ τῶν ἁγιογράφων πτυχῶν ἡ μυστικὴ καὶ ὑπερκόσμιος ἀνάῤῥησις. *In hunc modum Dei principali benignitate sancte collaudata, coopertus quidem diuinus ille panis calixque benedictionis proponitur: diuinissima vero salutatio siue osculum, sacrarumque tabularum mystica & supermundialis recitatio celebratur.*

(u) Augustin. homil. LXXXIII. de diuersis tom. X. p. 556.

(x) Augustin. contr. litter. Petiliani lib. II. c. XXIII. (tom. VII. p. 102. edit. Basil.

qui magnus viduarum & pupillorum oppressor fuerat, multis aliis crudelitatis generibus infamis, dicit, quod, his omnibus non obstantibus, ei pacis osculum inter sacramenta dederint. Alio loco [y] *Donatistas* coruis comparat, catholicos vero columbis; quia etsi vtrique osculum pacis dent, isti tamen ecclesiam lanient eiusque ruina pascantur; hi autem innocentes sint, ac simplices, sicut columbæ; atque ex his characteribus vtrosque a se inuicem dignosci posse, ait. Ex INNOCENTII quoque pontificis *Romani* epistola ad *Decentium*, episcopum *Eugubiensem*, apparet, generalem ecclesiarum *Italicarum* fuisse consuetudinem, osculum pacis dare non ante, sed post consecrationem. Eos enim, qui ante consecrationem id dare solebant, reprehendit, finitisque mysteriis dandum esse dicit. *Pacem*, inquit [z], *adseris, ante confecta mysteria quosdam populis imperare, vel sibi inter sacerdotes tradere: quum post omnia, quæ aperire non debeo, pax sit necessario indicenda, per quam constet, populum, ad omnia, quæ in mysteriis aguntur, atque in ecclesia celebrantur, præbuisse consensum, ac finita esse pacis concludentis signaculo demonstrentur.* TERTVLLIANVS [a] probabiliter ex hac ratione illud osculum *signaculum orationis* appellat, vtpote ætate sua, omnibus consecrationis precibus finitis, adhibitum. Significare etiam videtur, datum fuisse illud promiscue, sine distinctione inter mares [b] & feminas. Nam inter alia argumenta, quibus christianæ mulieri nuptias cum viro pagano dissuadere nititur,

MDLXIX.) Huc accedit, quia ego illum commemoro, qui vobiscum vixit, cuius natalitia tanta celebratione frequentabatis, *cui pacis osculum inter sacramenta copulabatis*, in cuius manibus eucharistiam ponebatis, &c.

(y) Id. tract. VI. in Ioan. p. 21. (p. 50. cit. edit.) Habent oscula & corui, sed in coruis falsa pax, in columba vera pax. Non omnis ergo, qui dicit pax vobiscum, quasi columba audiendus est. Vnde ergo discernuntur oscula coruorum ab osculis columbarum? Osculantur corui, sed laniant: a laniatu innocens est natura columbarum. Vbi ergo laniatus, non est, vera in osculis pax. Illi habent veram pacem, qui ecclesiam non laniauerunt: nam corui de morte pascuntur, hoc columba non habet.

(z) Innocent. epist. I. ad Decent. c. I.

(a) Tertull. de orat. c. XIV. Alia iam consuetudo inualuit, ieiunantes habita oratione cum fratribus subtrahunt *osculum pacis*, quod est *signaculum orationis*.

(b) Tertull. ad vxor. lib. II. c. IV. Quis in carcerem ad osculanda vincula martyris reptare patietur? iam vero alicui fratrum ad osculum conuenire?

titur, hoc vnum aliquod eſt, quod hic non paſſurus ſit eam carceres ingredi ad oſculanda martyrum vincula, vel alio quocumque tempore oſculum pacis alicui fratrum dare. Atque hoc ipſum clare indicatur a vetuſto ſcriptore *paſſionis Felicitatis* & *Perpetuæ*, circa ætatem TERTVLLIANI, quando *Felicitatem, Perpetuam* ac *Saturum* ante oſculatos [c] inuicem ſe eſſe dicit, quam ſupplicium pro *CHRISTO* ſubirent, vt martyrium per ſolemnia pacis conſummarent. Adludens ad hanc conſuetudinem dandi pacis oſculum ſine ſexus diſcrimine, tametſi aliter id fieret in eccleſia *Græca*. Alia adhuc res eſt, quæ ex TERTVLLIANO obſeruari meretur, quod nonnulli die ieiunii oſculum pacis dare dubitarint, quamuis priuatim tantum pro ſe ieiunarent; quos ille reprehendit, dicens, oſculum pacis eſſe orationis ſignaculum. *Alia iam conſuetudo* [d], inquit, *inualuit, ieiunantes habita oratione cum fratribus ſubtrahunt oſculum pacis, quod eſt ſignaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax eſt, niſi cum oratione commendabilior adſcendit, vt ipſi de noſtra operatione participent, quam auderent de ſua pace fratri tranſigere? Quæ oratio cum diuortio ſancti oſculi integra? Quem domino officium facientem impedit pax? Quale ſacrificium eſt, a quo ſine pace receditur? Quæcumque ratio ſit, non erit potior præcepti obſeruatione, quo iubemur ieiunia noſtra celare. Iam enim de abſtinentia oſculi agnoſcimur ieiunantes. Sed & ſi qua ratio eſt, ne tamen huic præcepto rei ſis, potes domi forte, inter quos latere ieiunium in totum non datur, differre pacem. Vbicumque autem alibi operationem tuam abſcondere potes, debes meminiſſe præcepti: ita & diſciplinæ foris & conſuetudini domi ſatisfacies.* TERTVLLIANVS, vti videmus, hoc de priuatis dicit ieiuniis, quæ non putat cauſſam idoneam eſſe hominibus, quamobrem oſcula pacis publice dare detrectent. Cum publicis ieiuniis aliter comparatum erat. Nam per leges eccleſiæ ſolemnibus ieiunii diebus hæc cærimonia prætermittebatur. Exempli cauſſa die paſſionis dominicæ. Nam TERTVLLIANVS verbis proxime ſubſequentibus addit [e]: *Die paſchæ* (per quem hic ſecun-

(c) Paſſio Perpetuæ ad calcem Lact. de mort. perſecut. p. 35. Ante iam oſculati inuicem, vt martyrium per ſolemnia pacis conſummarent.

(d) Tertull. de orat. c. XIV.

(e) Ibid.

dum

dum IACOBVM PAMELIVM diem paſſionis intelligit) *quo communis & quaſi publica ieiunii religio eſt, merito deponimus oſculum, nihil curantes de oſculando, quod cum omnibus faciamus.* Atque hoc ipſum exceptioni, quæ vniuerſaliter in eccleſia inualuit, dandum eſſe videtur. Nam PROCOPIVS in vita notat *Iuſtiniani* & *Theodoræ*, qui regnum ſuum hoc die auſpicabantur an. DXXVII. quod malo omine illud ſint auſpicati, die [*f*] videlicet, quo nemo oſculum pacis in eccleſia tribuat. Hactenus quidem de hac vetuſta conſuetudine, toties iniuncta ab apoſtolo Rom. XVI, 16. 1 Cor. XVI, 20. 2 Cor. XIII, 12. 1 Theſſ. V, 26. 1 Petr. V, 14. de qua nonnulli [†] integra volumina ediderunt. Ego vero ſatis habeo, tantum dixiſſe, quantum facere poteſt, ad confirmandam obſeruationem, factam in auctorem *conſtitutionum*, quod fuerit vetuſtus ritus vniuerſaliter in eccleſia in vna alteraue miſſæ fidelium parte obſeruatus.

§. IV.

Tertio, *Reſpectu ablutionis manuum ante conſecrationem.*

PROXIMO loco in *conſtitutionibus* cærimonia lauandi manus, ſacerdoti vſitata, memoratur. Huius CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS quoque meminit in *catecheſi myſtagogica*, vbi loquens ad neophytos, *Vidiſtis*, inquit [*g*], *diaconum aquam lavandis manibus porrigentem ſacerdoti & illis, qui circum altare Dei ſtabant, presbyteris. Num ideo prorſus dabat, vt ſordes corporis abluerentur? Nequaquam. Nec enim a deo ſordibus corporis fœdati in eccleſiam ingredi ſolemus. Sed illa manuum ablutio ſymbolum eſt, oportere vos a peccatis omnibus & iniquitatibus mundari. Quum enim per manus*

(*f*) Procop. hiſtor. arcan. c. IX. παρέλαβον τὴν βασιλείαν Ἰουστινιανός τε καὶ Θεοδώρα πρότερον τῆς ἑορτῆς ἡμέραις τρισὶν, ὅτε δὴ οὔτε ἀσπάσασθαί τινα, οὔτε εἰρηναίᾳ προσειπεῖν ἔξεστιν. *Suſcepere dominationem Iuſtinianus ac Theodora tertio ante feſtum paſchatis die, quando ſcilicet nulli dicere ſalutem vel pacem fas eſt.*

(†) Mullerus de oſculo ſancto Ienæ MDCLXXV. 4to. Martinus Kempius de oſculo &c. Lipſiæ MDLXV.

(*g*) Cyrill. catech. myſtag. V. n. I. ἑωράκατε τὸν διάκονον, τὸν νίψασθαι διδόντα τῷ ἱερεῖ, καὶ τοῖς κυκλοῦσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ πρεσβυτέροις· οὐ πάντως δὲ ἐδίδου διὰ τὸν σωματικὸν ῥύπον· οὐκ ἔστι τοῦτο· οὔτε γὰρ ῥύπον σώματος ἔχοντες τὴν ἀρχὴν, εἰσῄειμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἀλλὰ σύμβολόν ἐστι τοῦ δεῖν ὑμᾶς καθαρεύειν πάντων ἁμαρτημάτων καὶ ἀνομημάτων, τὸ νίψασθαι· ἐπειδὴ γὰρ αἱ χεῖρες σύμ-

deſi-

designentur actiones, lauare certe easdem, munditiem & puritatem operum significat. Nonne audisti Dauid mysteria tractantem ista, & dicentem: Lauabo inter innocentes manus meas, & circumdabo altare tuum, domine (Psalm. XXV, 6.). *Itaque manus abluere, est symbolum, non obnoxium esse peccatis.* Auctor *quaestionum veteris & noui testamenti*, qui sub nomine scripsit AVGVSTINI [*b*], eiusdem consuetudinis mentionem facit tamquam vsitatae per omnes ecclesias, hoc tantum cum discrimine, quod, quum in aliis ecclesiis communiter hoc esset diaconorum officium, aquam in manus fundere sacerdoti, in *Romana* ecclesia id muneris ad subdiaconos esset deuolutum, quia inferiorum clericorum multitudo in ista ecclesia prae multis aliis erat. Et in personato DIONYSIO AREOPAGITA multo plura hanc in rem legi possunt.

§. V.

Quarto, *Intuitu proclamationis diaconi, qua omnes non-communicantes exire, & omnes communicantes cum caritate ac sinceritate accedere iubebantur.*

PROXIMO loco, quando in *constitutionibus* diaconus iterum solemni proclamatione omnes non-communicantes, catechumenos, poenitentes & infideles excludere; omnes autem communicantes, vt in caritate ac sinceritate, non in inimicitiis cum fratribus suis, nec in hypocrisi erga Deum, sed cum timore ac tremore accedant, admonere iubetur: idem illud a CHRYSOSTOMO suggeritur. *Audis*, inquit [*i*], *praeconem stantem & dicentem: Quicumque estis in poenitentia, abite, Omnes, qui non participant, sunt in poenitentia. Si es ex iis, qui sunt in poenitentia,*

βολον πράξεως, νίψασθαι ταύτας, τὸ καθαρὸν δηλονότι καὶ ἄμωμον τῶν πράξεων αἰνιττόμεθα· οὐκ ἤκουσας τοῦ μακαρίου Δαβὶδ αὐτὸ τοῦτο μυσταγωγοῦντος, καὶ λέγοντος, νίψομαι ἐν ἀθώοις τὰς χεῖράς μου, καὶ κυκλώσω τὸ θυσιαστήριόν σου, κύριε· οὐκοῦν τὸ νίψασθαι τὰς χεῖρας, τοῦ ἀνυπεύθυνον εἶναι ἁμαρτήμασι, σύμβολόν ἐστι.

(*b*) August. quaest. vet. & noui testam. quaest. CI. Quamquam Romanae ecclesiae diaconi modico inuerecundiores videantur, sedendi tamen dignitatem non praesumunt. Vt autem non omnia ministeria obsequiorum per ordinem agant, multitudo facit clericorum. Nam vtique & altare portarent & vasa eius, & *aquam in manus funderent sacerdoti, sicut videmus per omnes ecclesias.* &c.

(*i*) Chrysost. homil. III. in Ephes. p. 1051. (p. 888. edit. Francof.) ἀκούεις ἑστῶτος τοῦ κήρυκος, καὶ λέγοντος, ὅσοι ἐν μετανοίᾳ, ἀπέλθετε πάντες· ὅσοι μὴ μετέ-

non debes participare. Et SEVERIANVS episcopus *Gabalensis* in homilia quadam inter opera CHRYSOSTOMI [*k*] de eadem diaconi proclamatione loquitur: *Recordamini tremendorum mysteriorum, ac ministrorum sacri officii, imitantium angelorum alas tenuibus suis lineis velis, quæ sinistris humeris insident: & qui in ecclesia discurrunt clamantque, Ne quis ex catechumenis, ne quis eorum, qui non edunt, nullus ex exploratoribus, ne quis eorum, qui non possunt intueri vitulum, qui comeditur, neue quis eorum, qui spectare non possunt cælestem sanguinem, qui effunditur in remissionem peccatorum, ne quis indignus hostia viuente, ne quis non initiatus, ne quis eorum, qui non possunt impollutis labiis tremenda mysteria attingere: deinde subiunguntur voces angelorum collaudantium de cælis & dicentium: Sanctus pater, qui voluit mactari vitulum saginatum, qui peccatum non nouit, vt propheta dixit Iesaias, qui peccatum non fecit, neque inuentus est dolus in ore eius. Sanctus est filius, simul & vitulus, qui semper occiditur sponte, qui semper viuit. Sanctus paracletus spiritus sanctus, qui sacrificium perficit.* Et CHRYSOSTOMVS ipse alibi [*]: *Nonne attenditis, quid in sacra synaxi diaconus subinde clamat? Alii alios noscite.* Ex quibus manifesto liquet, has diaconi admonitiones heic recitari consueuisse, tamquam ad oblationem præparantes.

§. VI.

De ῥιπιδίοις, siue flabellis ad abigenda insecta.

CIRCVMSTANTIA ῥιπιδίων siue flabellorum ad abigenda insecta, adeo exigua est, vt mirum non sit, in plerisque scriptoribus præter *constitutiones* eam omitti. BONA [*l*] eorum vsum

χασιν, ἐν μετανοίᾳ εἰσὶν οἱ τῶν ἐν μετανοίᾳ εἶ, μεταχεῖν ἐκ ὀφείλει.

(*k*) Ap. Chrysostom. tom. VI. homil. XXXVII. de filio prodigo p. 375. (p. 313. edit. Francof.) ἐπίσταθε κ. τ. λ. Vid. lib. XIII. c. VI. §. VI. sub litt. (m) vol. V. p. 215.

(*) Chrysost. homil. I. contr. Iudæos tom. I. p. 400. (p. 389. b. ed. Francof.) ἐχ ὁρᾶτε ἐπὶ τῶν μυστηρίων, τί βοᾷ συνεχῶς ὁ διάκονος; ἐπιγινώσκετε ἀλλήλες.

(*l*) Bona rer. liturgic. lib. I. c. XXV. n. VI. Habent denique *flabella*, quibus duo diaconi ex vtroque latere altaris muscas & alias immundas bestiolas prætervolantes abigunt, ne sacra contingant. Sacra *ripidia* vocant Græci, *ripis* enim & *ripidion* flabellum est. Horum vsus in ecclesia orientali antiquissimus est & expresse habetur in constitutionibus apostolicis lib. VIII. c. XII. atque in liturgiis Basilii; Chrysostomi aliisque Græcis & Syriacis. Manubrium habent ligneum satis longum, cuius extremitati facies Cherubini sex alis circumdata adfigitur, eiusque motu ventilant diaconi sancta dona certis tem-

in

in IOBIO [*m*] & *theoria* GERMANI, nec non in liturgiis, CHRYSOSTOMO ac BASILIO adſcriptis, haberi dicit. SVICERVS [*n*] in plerisque horum ſcriptorum vocabulum ῥιπίδια ſignificare putat vas ſacrum e vimine contextum, corbem, caniſtrum vel id genus aliud, in quo ſacra elementa ad altare portari, & inde referri ſolita ſint; tale videlicet, quo de HIERONYMVS [*o*] loquatur, quando glorioſiſſimam *Exuperii* epiſcopi *Toloſæ* paupertatem deſcribens, dicat, ſolitum fuiſſe corpus domini caniſtro vimineo, ſanguinem portare in vitro. In HERODOTO quidem a quibuſdam lexicographis ῥιπίδιον *caniſtrum* ſignificari obſeruatur; verum in liturgiis CHRYSOSTOMI & BASILII communi ſenſu auctorum *Graecorum* accipitur, & quo in *conſtitutionibus* adhibetur, pro flabello, quo ventus excitatur. Nam in liturgia CHRYSOSTOMI diaconus ventilare [*p*] ſupra

poribus, quæ in ordine liturgiæ notantur. Quod ſi deſint flabella, ſolent linteola & vela manu apprehendere & iis ventilare. Nec ſolum ad abigendas muſcas inuenta ſunt, ſed etiam propter quaſdam myſticas rationes, quæ ad meum propoſitum non ſpectant, & legi poſſunt apud S. Germanum in ſua theoria, & apud Iobium monachum relatum a Photio in ſua bibliotheca cod. CCXXII. lib. VI. c. XXV.

(*m*) Iobius ap. Phot. cod. CCXXII. p. 607. λέγει δὲ καὶ τοῦ κυριακοῦ σώματος ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης προτεθέντος, διὰ τοῦτο τοὺς παρ' ἑκάτερα τῶν τὰ ἱερὰ ὑπηρετουμένων, ῥιπίδας πτερῶν πεποιημένας, τοῖς προκειμένοις φρικτοῖς ἐπικινεῖν τῶν ἑξαπτερύγων φέροντας σύμβολα· ὡς ἂν μὴ ἐῶσι τοὺς τελουμένους τοῖς ὁρωμένοις ἐναπομένειν, ἀλλὰ παντὸς προσύλου ὑπεράνω γενομένους νοεροῖς ὀφθαλμοῖς, διὰ τῶν ὁρωμένων ἐπὶ τὴν ἀόρατον θέαν καὶ τὸ ἀμήχανον ἐκεῖνο κάλλος παρασκευάζουσιν ἀναδραμεῖν. *Addit inſuper (Iobius): Cum corpus dominicum in ſacra menſa propoſitum eſt: ideo qui ab vtroque latere ſacris operantibus (adſtant) in eorum, quæ ſex alas geſtant, ſymbolum, confecta ex alis flabella ſupra oblata ibi horrenda myſteria agitare, vt ne ſinant initiatos rebus viſis inhærere, ſed eos mentis oculis ſupra omne id, quod cum materia coniunctum eſt, ſublatos, faciant per ea, quæ videntur, ad inuiſibilem contemplationem & inexplicabilem illam pulchritudinem adſcendere.*

(*n*) Suicer. theſaur. eccleſ. tom. II. p. 905. Ῥιπὶς *eſt vas e vimine*, ἐκ ῥίπος *contextum; vnde* ῥιπίδιον *corbis, caniſtrum, ſporta e calamis ſeu virgis plexa*, ἐν ᾗ τὰ φορτία, quidquid portari de loco in locum ſolet, ἐντίθεται. Vſum talium fuiſſe in ſacris eccleſiæ veteris Hieronymus epiſt. ad Ruſticum monachum de Exuperio epiſcopo Toloſæ docuit; *Nihil*, inquiens, &c. vid. ſub litt. (o) ſequente.

(*o*) Hieron. epiſt. V. ad Ruſtic. Nihil illo ditius, qui corpus domini caniſtro vimineo, ſanguinem portat in vitro.

(*p*) Chryſoſt. liturg. bibl. patr. Gr. Lat. tom. II. p. 78. εἶτα μεταβαίνει ἐν τῷ δεξιῷ

elementa reuerenter cum flabello; si autem non sit flabellum, hoc cum operculo calicis facere iubetur. Et in liturgia BASILII [q] eiusdem instrumenti ῥιπιδίου ἢ καλύμματος *flabelli* vel *operculi*, in eumdem vsum adhibendi habetur mentio. Atque in hunc sensum vocabulum ῥιπίδιον [r] a GERMANO, IOBIO & SVIDA vsurpatur. Vnde non est, quod SVICERVS auctorem *constitutionum* hac in sententia singularem iudicet. Verum vt isti auctores non adeo vetusti sunt, ita eos adduximus potius ad explicandum difficile vocabulum, quam ad stabiliendam ecclesiasticam consuetudinem. HIERONYMI testimonium a DVRANTO [s] producitur, sed nihil ad rem præsentem facit. Quamquam enim *muscariorum* [t], hoc est flabellorum, meminit; planum tamen est, de illis eum loqui, non vt instrumentis ecclesiasticis, sed vt munusculis sæcularibus, a *Marcella Paulæ* & *Eustochio* transmissis, licet sensum aliquem mysticum inde ingeniose conetur eruere. Itaque hanc materiam, vt paruam aliquam circumstantiam in *constitutionibus*, præterimus, quippe

μέρει, καὶ ῥιπίζει ἐπάνω τῶν ἁγίων μετὰ ῥιπιδίου εὐλαβῶς· εἰ δὲ οὐκ ἔτι ῥιπίδιον ποιεῖ τοῦτο μετὰ καλύμματος.

(q) Basil. liturg. ibid. p. 51. ὁ διάκονος ἀποτίθησι τὸ ῥιπίδιον, ὅπερ ἐκράτει, ἢ κάλυμμα, καὶ ἔρχεται ἐγγύτερον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσκυνοῦσι ἀμφότεροι τρὶς ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης. *Diaconus deponit flabellum, quod tenebat, vel operculum, & accedit propius ad sacerdotem, & ambo ter adorant ante sanctam mensam.*

(r) German. contemplat. rer. eccles. ibid. p. 157. Τί δ' ἄν τις εἴποι περὶ τῶν θείων ῥιπιδίων ἐγκεχειρισμένων τοῖς διακόνοις, καὶ ὑπ' αὐτῶν στρεφομένων αἰφνιδίως ὡς ἐν ἐκπλήξει, ἄχρι τῆς θεολέκτου προσευχῆς; *Quid vero (quispiam dicat) de diuinis* flabellis, *quæ tenet manus diaconorum & ab ipsis versantur derepente, quasi in animi consternatione, vsque ad precationem dominicam?*
Iobius ap. Photium cod. CCXXII. vid. supra sub litt. (m).
Suidæ lexic. tom. II. p. 686. (tom. III. p. 261. edit. Kusteri) Ῥιπίδα τὴν μαλακοῖσιν ἀεὶ πνοιαῖσιν ἄηται. *Fabellum leues semper ventulos excitans.*

(s) Durant. de ritibus lib. I. c. X. de muscariis & flabellis num. 2. S. Hieronymus epist. XX. ad Marcellam interpretando mystice munuscula ei ac Paulæ & Eustochio a Marcella ait: *Quod autem & matronis &c.* vid. sub litt. (t) sequente.

(t) Hieron. epist. XX. ad Marcellam. Quod autem & matronis oblatis *muscaria* parua, paruis animalibus euentilandis, elegans significatio est, debere luxuriam cito restringuere, quia muscæ morituræ oleum suauitatis exterminant.

cui

cui ſollicitius inquirendæ, ad dandum congruens ex antiquis ſcriptoribus teſtimonium, immorari, operæ non eſt pretium.

§. VII.

De vſu ſigni crucis in euchariſtiæ celebratione.

RES proxime memorata in *conſtitutionibus*, eſt vſus ſigni crucis, antequam ſacerdos ad conſecrationem pergeret. Et de hoc certiora habemus in vetuſtis ſcriptoribus documenta. Nam CHRYSOSTOMVS [u] id non tantum quotidie a chriſtianis, ſed cumprimis in ſacra menſa & in ſacerdotum ordinationibus adhiberi, & iterum cum corpore *CHRISTI* in myſtica cæna fulgere, diſerte adfirmat. Id quod plus vice ſimplici, tempore celebrationis, vſurpatum fuiſſe arguit. Similiter AVGVSTINVS [x] narrat, in omnibus officiis, in conſecratione aquarum baptiſmatis, in chriſmate confirmationis, & ſacrificio euchariſtico adhiberi, eoque ſine nihil horum rite perfici dicit.

§. IIX.

De vſitata præfatione, dicta Surſum corda, *ſiue præparatione ad maiorem gratiarum actionem.*

POSTHAEC proxime ante maiorem gratiarum actionem in *conſtitutionibus* ſacerdos, quum populum verbis *Pauli, Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti, & caritas Dei, & communicatio ſancti ſpiritus ſit cum omnibus vobis*, rurſus ſalutaſſet; & populus reſpondiſſet: *Et cum ſpiritu tuo*, pergit ac dicit: *Surſum corda;* populus autem reſpondet: *Habemus ad dominum.* Sacerdos rurſus dicit: *Gratias agamus domino;* & cuncti: *Dignum & iuſtum eſt.* Huius vero ritus mentio in omnibus propemodum ſcriptoribus eccleſiaſticis, qui aliquid de euchariſtia vel precibus dixerunt, occurrit.

(u) Chryſoſt. demonſtrat. Quod Chriſtus ſit Deus. c. IX. tom. V. p. 840. (p. 712. edit. Francof.) ὥσπερ ἐν στήλῃ ἐπὶ τοῦ μετώπου καθ' ἑκάστην ἡμέραν διατυπούμενον περιφέρουσιν· οὗτος ἐν τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ, οὗτος ἐν ταῖς ἱερέων χειροτονίαις, οὗτος πάλιν μετὰ τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ ἐπὶ τὸ μυστικὸν δεῖπνον διαλάμπει. *In fronte noſtra quaſi in columna quotidie figuratur (crux). Hæc in ſacra menſa, hæc in ſacerdotum ordinationibus, hæc iterum cum corpore Chriſti in myſtica cœna fulget.*

(x) Auguſtin. homil. CXVIII. in Ioan. p. 225. Quid eſt ſignum Chriſti, niſi crux Chriſti? Quid ſignum, niſi adhibeatur ſiue frontibus credentium, ſiue ipſi aquæ, ex qua regenerantur, ſiue oleo, quo chriſmate vnguntur, ſiue ſacrificio, quo aluntur, nihil horum rite perficitur.

CYPRIANVS [y] præmiſſam ſacerdotis præfationem vocat, qua fratrum mentes ad cæleſtes cogitationes paret. AVGVSTINO plus decies in ſcriptis ſuis memoratur. Loca ſupra [*] adlegata ſunt, quando de liturgiis in genere loquuti ſumus, adeoque heic ea repetere nihil attinet. Duo tantum notabimus, quorum in altero [z] ait: *Quotidie per vniuerſum orbem humanum genus vna pene voce reſpondet, ſurſum corda ſe habere ad dominum*; altero autem: *Corda fidelium*, inquit [a], *cælum ſunt, quia in cælos quotidie eriguntur, dicente ſacerdote: Surſum corda, ſecuri reſpondent: Habemus ad dominum.* CHRYSOSTOMVS [b] quoque huius præfationis multis in locis meminit, quæ quum fuſius libro XIII. c. VI. recitauimus, hoc loco repetere ſuperſedemus. Lector curioſus eaſdem formulas in CYRILLI *catecheſibus myſtagogicis* [c], in ANASTASIO SINAITA [d], CAESARIO ARELATENSI [e] & ELIGIO NOVIOMENSI [f] reperire poteſt, vt liturgias *Græcas*

(y) Cyprian. de orat. p. 152. (p. 107. edit. Fell. Amſtelod.) Sacerdos ante orationem præfatione præmiſſa, parat fratrum mentes dicendo: Surſum corda; vt dum reſpondet plebs: Habemus ad dominum, admoneatur, nihil aliud ſe, quam dominum cogitare debere.

(*) Vid. lib. XIII. cap. V. §. VII. vol. V. p. 187. ſeqq.

(z) Aug. de vera relig. c. III. tom. I. p. 302. (p. 703.) edit. Baſil. MDLXIX.)

(a) Auguſtin. ſerm. XLIV. de tempore (tom. X. p. 663. edit. Baſil.)

(b) Chryſoſt. homil. XIIX. in 2 Cor. p. 873. (p. 673. edit. Francof.) cit. lib. XIII. cap. VI. §. IX. vol. V. p. 227. Homil. XXII. in Hebr. p. 1898. cit. ibid. p. 233. Homil. V. de pœnitent. tom. VI. edit. Sauil. Homil. XXXVIII. de pœnitentia & ſacra euchariſtia p. 569. cit. vol. V. p. 212.

(c) Cyrill. catech. myſtag. V. n. III. *Μετὰ τοῦτο βοᾷ ὁ ἱερεύς·* ἄνω τὰς καρδίας· *εἶτα ἀποκρίνεσθε,* ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον. *Poſtea clamat ſacerdos:* Surſum corda. *Vos deinde reſpondetis:* Habemus ad dominum.

(d) Anaſtaſ. ſerm. de ſynaxi ap. Albertin. de euchariſtia p. 529. Impleamus mentem, ad cælum adſcendamus, ſurſum leuemus animum & corda. Oculos animæ ad Deum extollamus. Tranſeamus cælum, tranſeamus angelos. Tranſeamus Cherubim, & ad ipſum domini thronum accurramus. Ipſos Chriſti immaculatos pedes apprehendamus: ploremus, & ipſius miſericordiam quaſi cogamus. Confiteamur in ſancto, cæleſti & intellectuali ipſius altari. Hæc vobis denuntiat, hæc vos obteſtatur ſacerdos, cum ait: *Surſum habeamus corda.*

(e) Cæſar. homil. XII. (bibliothec. patr. tom. VIII. p. 882.) Cum maxima pars populi, immo quod peius eſt, pene omnes, recitatis lectionibus exeunt de eccleſia, cui dicturus eſt ſacerdos: *Surſum corda?*

(f) Eligius homil. XI. de cæna domini. Ex verbis Cypriani. (biblioth. patr. max.

vel

vel alios recentiores ſcriptores ne memoremus. Nos præterea tantum ex concilio obſeruamus *Mileuitano* [g], vbi præfationum inter alias preces & orationes mentio habetur, quod plerorumque virorum eruditorum ſententia hæ formulæ intelligantur: *Surſum corda; Habemus ad dominum: Gratias agamus domino; Dignum & iuſtum eſt.* Hæc præfatio, obſeruante MABILLONIO [b], in vetuſta liturgia *Gallicana* vocatur *conteſtatio*, quia populus his reſponſis conteſtabatur, ad ſacerdotis exhortationem ſurſum corda ſe habere, & dignum iuſtumque eſſe, gratias agere domino.

§. IX.

De ἐυχαριςία, ſiue maiore gratiarum actione proprie ſic dicta.

POSTEA ſacerdos ad *ἐυχαριςίαν* proprie ſic dictam, hoc eſt, ad maiorem gratiarum actionem pro omnibus diuinis tum creationis ac prouidentiæ tum redemtionis beneficiis progrediebatur; vbi commemoratio eorum fiebat, quæ Deus in gratiam hominum a iactis inde mundi fundamentis, præcipue in magno redemtionis myſterio fecit. Quam in rem ſolemnis & magnifica glorificatio Dei peragebatur, ſemper includens triſagion, ſiue *hymnum* Seraphicum, *Sanctus, ſanctus, ſanctus Deus Zebaoth*, qui a ſacerdote & populo iunctim canebatur; & tum ſacerdos ad finiendam ſolemnem gratiarum actionem ſolus ſe conferebat. Nuſquam equidem tam longam gratiarum actionem habemus, qualis in *conſtitutionibus* exſtat; præcipua autem eius momenta non tantum in liturgiis inueniuntur, quæ ſub IACOBI apoſtoli, CHRYSOSTOMI & BASILII circumferuntur nominibus; ſed etiam in dignioribus fide ſcriptis detegi poſſunt. Nam IVSTINVS MARTYR [i] chriſtianorum ritus deſcribens ac myſteria, ait: *A precibus finitis, mutuis nos inuicem*

tom. XII. p. 314. edit. Lugd. MDCLXXVII.) Modum orationis ſanctiſſimus martyr Cyprianus nos docet, dicens: - - Sacerdos ante orationem præfatione præmiſſa parat fratrum mentes dicendo: *Surſum corda* &c.

(g) Concil. Mileuit. c. XII. Placuit, vt preces vel orationes & miſſæ ſiue *præfationes*, quæ probatæ fuerint in concilio, ab omnibus celebrentur.

(b) Mabillon. de liturg. gallic. lib. I. c. III. n. 17. p. 24. In his miſſalibus Gallicanis occurrit primo loco *præfatio*. - - Quinto *conteſtatio*, alias *immolatio miſſæ*, &, vt apud Mozarabes, *inlatio*, nobis modo *præfatio*, in qua fideles *ſurſum corda* ſe habere *conteſtantur*.

(i) Iuſtin. apol. II. p. 97. ἀλλήλους φιλήματι ἀσπαζόμεθα παυσάμενοι τῶν ἐυχῶν· *oſcu-*

osculis salutamus. Deinde ei, qui fratribus præest, offertur panis, & poculum aquæ & vini, quibus ille acceptis laudem & gloriam rerum vniuersarum patri, per nomen filii & spiritus sancti offert, & eucharistiam, siue gratiarum actionem, pro eo, quod nos donis suis hisce dignatus sit, prolixe exsequitur, (εὐχαριστίαν ἐπὶ πολὺ ποιεῖται.) *Atque vbi ille preces & gratiarum actionem absoluit, populus, qui adest, omnis fausta approbatione acclamat, dicens: Amen.* In eumdem modum IRENAEVS [k]: *Offerimus ei, quæ sunt eius, congruenter communicationem & veritatem prædicantes carnis & spiritus. Quemadmodum enim, qui est a terra, panis percipiens inuocationem Dei, iam non communis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena & cælesti: Sic & corpora nostra, percipientia eucharistiam, iam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia. Offerimus autem ei, non quasi indigenti, sed gratias agentes donationi eius & sanctificantes creaturam.* Ita ORIGENES [l] *Nos*, inquit, *qui rerum omnium conditori placere studemus, cum precibus & gratiarum pro beneficiis acceptis actione oblatos panes edimus, corpus iam per precationem factos sanctum quoddam & sanctificans, vtentes eo cum sano proposito.* CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS argumentum huius gratiarum actionis specialius in *catechesi* sua *mystagogica* indicat, quando ait: *Facimus* [m] *deinde* (postequam sacerdos dixit: *Gratias agamus domino*; & populus respondit: *Dignum & iustum est*) *mentionem cæli & terræ, & maris, solis & lunæ, & siderum ac vniuersæ creaturæ, tam ratione præditæ quam irrationalis: tam istius, quæ videtur, quam illius, quæ sub adspectum nostrum non cadit, angelorum, archangelorum, virtutum, do-*

ἔπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος, καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος· καὶ οὗτος λαβὼν, αἶνον καὶ δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, ἀναπέμπει· καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ κατηξιῶσθαι τούτων παρ᾽ αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ποιεῖται· οὗ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων, ἀμήν.

(k) Iren. lib. IV. c. XXXIV.

(l) Origen. contr. Celsum lib. VIII. p. 399. ἡμεῖς δὲ τῷ τοῦ παντὸς δημιουργῷ εὐαρεστοῦντες, καὶ τοὺς μετ᾽ εὐχαριστίας καὶ εὐχῆς τῆς ἐπὶ τοῖς δοθεῖσι προσαγομένους ἄρτους ἐσθίομεν, σῶμα γενομένους διὰ τὴν εὐχὴν ἅγιόν τι καὶ ἁγιάζον τοὺς μετὰ ὑγιοῦς προθέσεως αὐτῷ χρωμένους.

(m) Cyrill. catech. mystag. V. n. V. Μετὰ ταῦτα μνημονεύομεν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης· ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων, καὶ πάσης τῆς κτίσεως λογικῆς τε καὶ ἀλόγου, ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου, ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρ-

mina-

minationum, principatuum, potestatum, thronorum & Cherubim faciem operientium, quasi diceremus illud Dauidis: Magnificate dominum mecum. Commemoramus etiam illa Cherubim, quæ in spiritu sancto cernebat Esaias, circumstantia thronum Dei, ac alis quidem duabus faciem velantia, & duabus item pedes, reliquis vero duabus volantia, atque dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Deus Sabaoth. Hæc eadem est cum gratiarum actione in *liturgia* IACOBI, quæ in ecclesia *Hierosolymitana* in vsu erat, his concepta verbis: *Vere dignum [n] & iustum est, decens & debitum, vt te laudemus, te hymnis celebremus, tibi benedicamus, te adoremus, tibi laudem decantemus, tibi gratias agamus, omnis creaturæ visibilis ac inuisibilis opifici, thesauro æternorum bonorum, fonti vitæ & immortalitatis, omnium Deo ac domino, quem cœli & cœli cælorum laudibus celebrant, ac omnis virtus eorum, sol & luna vniuersusque astrorum chorus, terra, mare, & omnia, quæ in eis sunt; Hierusalem cœlestis congregatio, ecclesia primogenitorum descriptorum in cœlis; spiritus iustorum & prophetarum; animæ martyrum & apostolorum; angeli, archangeli, throni, dominationes, principatus, potestates ac virtutes tremendæ, Cherubimque multos oculos habentia, & Seraphim sex alis prædita; quæ duabus quidem alis operiunt facies suas; duabus vero pedes; & reliquis duabus volantia, clamant alterum ad alterum incessabili voce, perpetuis laudibus, hymnum triumphalem tuæ magnificæ gloriæ clara voce canentia, clamantia, glorifican-*

χῶν, ἐξουσιῶν, θρόνων, τῶν χερουβὶμ τῶν τὸ πρόσωπον δυνάμει καλυπτόντων, λέγοντες τὸ τοῦ Δαβὶδ· μεγαλύνατε τὸν κύριον σὺν ἐμοί· μνημονεύομεν νῦν καὶ τῶν χερουβὶμ, ἃ ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἐθεάσατο Ἡσαΐας παρεστηκότα κύκλῳ τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι κατακαλύπτοντα τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυσὶ πετόμενα, καὶ λέγοντα, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ.

(*n*) Liturg. Iacobi bibl. patr. Gr. Latin. tom. II. p. 12. ὡς ἀληθῶς ἄξιόν ἐστι καὶ δίκαιον, πρέπον τε καὶ ὀφειλόμενον, σὲ αἰνεῖν, σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ προσκυνεῖν, σὲ δοξολογεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, τῷ πάσης κτίσεως ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου δημιουργῷ, τῷ θησαυρῷ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν, τῇ πηγῇ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀθανασίας, τῷ πάντων θεῷ καὶ δεσπότῃ· ὃν ὑμνοῦσιν οἱ οὐρανοί, καὶ οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν· ἥλιός τε καὶ σελήνη, καὶ πᾶς ὁ τῶν ἄστρων χορός· γῆ, θάλασσα, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· Ἱερουσαλὴμ ἡ ἐπουράνιος πανήγυρις, ἐκκλησία πρωτοτόκων, ἀπογεγραμμένων ἐν τοῖς οὐρανοῖς· πνεύματα δικαίων καὶ προφητῶν· ψυχαὶ μαρτύρων καὶ ἀποστόλων· ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί τε καὶ ἐξουσίαι καὶ δυνάμεις φοβεραί, καὶ τὰ χερουβὶμ πολυόμματα, καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφεὶμ, ἃ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι κατακαλύπτει τὰ πρόσωπα

tia, vociferantia ac dicentia: Sanctus, ſanctus, ſanctus, dominus Deus Sabaoth; plenum cælum & terra gloria tua; Oſanna in excelſis.

CHRYSOSTOMVS quoque de hac gratiarum actione loquitur, licet non integram eius formulam, ſed tantum introductionem nobis exhibeat. *Ea oratio*, inquit [o], *qua Deo gratiæ aguntur, ſacerdoti & populo communis eſt: neque enim ipſe ſolus gratias agit, ſed etiam plebs vniuerſa. Nam, quum primus illorum vocem ſumſit, atque illi adſenſerunt, id digne ac iuſte fieri, tum demum gratiarum actionem auſpicatur. Quid autem eſt, quamobrem tibi mirum videatur, ſi cum ſacerdote plebs interdum loquatur, quum etiam cum ipſis cherubim ac ſeraphinis virtutibus ſacroſanctos illos hymnos communiter in cælum mittat:* Intelligit duos hymnos: *Sanctus, ſanctus, ſanctus, dominus Deus Sabaoth*, &, *Gloria in excelſis Deo*; qui, vt ſtatim videbimus, huius gratiarum actionis pars erant.

INTER ſcriptores *Latinos* hæc præuia gratiarum actio FVLGENTIO [p] quoque memoratur, qui, *In iſto* (chriſtianorum) *ſacrificio*, inquit, *gratiarum actio atque commemoratio eſt carnis CHRISTI, quam pro nobis obtulit, ſanguinis, quem pro nobis idem Deus effudit.* Ita quoque AMBROSIVS, vel quiſquis auctor librorum *de ſacramentis* inter eius opera eſt, diſtinguens inter gratiarum actionem & conſecrationem, quærit [q]: *Conſecratio quibus verbis eſt, & cuius ſermonibus?* Et reſpondet: *Domini Ieſu. Nam reliqua omnia, quæ dicuntur, laus Deo defertur. Oratione petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris. Vbi venitur, vt conficiatur venerabile ſacramentum, iam non ſuis ſermonibus ſacerdos, ſed vtitur ſermonibus CHRISTI.* Ex quibus omnibus ſine vlla controuerſia euidens & planum eſt, conſecrationem ſacramenti cum ſolemni gratiarum actione ſiue glorificatione Dei pro omnibus ipſius donis ac beneficiis cœpiſſe initium, vnde vniuerſa actio εὐχαριστία, ſiue gratiarum actio, dicta, quia hæc ſemper præmittebatur,

ἑαυτῶν, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυσὶ ἱπτάμενα, κέκραγεν ἕτερον πρὸς ἕτερον ἀκαταπαύστοις στόμασιν, ἀσιγήτοις δοξολογίαις.

(o) Chryſoſt. homil. XIIX. in 2 Cor. p. 873. τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινὰ κ. τ. λ. Vid. lib. XIII. c. VI. §. IX. vol. V. p. 227. Homil. II. in 2 Cor. p. 739. (p. 516. edit. Francof.) ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης καὶ τῶν κοινῶν εὐχαριστοῦμεν ἀγαθῶν. *Pro vniuerſo terrarum orbe communibusque commodis gratias agimus.*

(p) Fulgent. de fide ad Petrum cap. XIX.

(q) Ambroſ. de ſacram. lib. IV. c. IV.

tam-

tamquam neceſſaria ſancti iſtius myſterii pars; & vniuerſa actio & cærimonia cum alia gratiarum actione poſt ſumtam ſacram cœnam concludebatur, quemadmodum poſthac videbimus.

§. X.

De vſu triſagii, ſiue hymni Seraphici, Sanctus, ſanctus, ſanctus, *in hac gratiarum actione.*

In præſenti obſeruandum nobis eſt, partem huius glorificationis ſiue gratiarum actionis fuiſſe hymnum, ſic dictum *triſagion* & *epinicion*, *Sanctus*, *ſanctus*, *ſanctus*, *dominus Deus exercituum*, *plena eſt omnis terra gloria eius.* Liquet hoc ex ante memoratis locis CYRILLI [r] & CHRYSOSTOMI [s], quorum hic aliis in locis vſum eius in ſacra cœna ſigillatim enarrat. *Antea quidem*, inquit [t], *in cælis tantum hymnus iſte canebatur: poſtquam autem in terram venire dignatus eſt dominus, hunc etiam concentum ad nos detulit. Propterea quoque magnus pontifex, quum iuxta ſacram hanc menſam conſtiterit, vt rationalem cultum exhibeat, & ſacrificium offerat incruentum, non ſimpliciter nos ad hanc fauſtam acclamationem inuitat; ſed vbi prius Cherubim nominauit & Seraphim mentionem fecit, tum demum ad hanc tremendam vocem mittendam omnes adhortatur, & dum eorum nos admonet, qui nobiſcum choros agitant, mentem noſtram a terra ſubducit, vnumquemque noſtrum his propemodum verbis excitans: Vna cum Seraphim canis, vna cum Seraphim ſta, cum illis alas extende, cum illis regium thronum circumuola.* Alio loco oſtendens, quam obliget euchariſtia homines, vt ſingula corporis ſui membra a peccatis munda cuſtodiant, manus quidem, quæ eam capi-

(r) Cyrill. catech. myſtag. V. c. V. vid. ſub litt. antec. (m) p. 312.

(s) Chryſoſt. homil. XVIII. in 2 Cor. p. 873 vid. ſub litt. (o).

(t) Chryſoſt. homil. in Seraphim. tom. III. p. 890. (p. 772. fin. 773. edit. Francof.) πρότερον μὲν ἐν τοῖς ἄνω ἐν οὐρανοῖς ὁ ὕμνος ᾔδετο· ἐπειδὴ δὲ ἐπιβῆναι τῆς γῆς κατηξίωσεν ὁ δεσπότης, καὶ τὴν μελῳδίαν ταύτην κατήνεγκε πρὸς ἡμᾶς· διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας οὗτος ἀρχιερεὺς, ἐπειδὰν ἐπὶ τῆς ἁγίας ταύτης ἑστήκῃ τραπέζης, τὴν λογικὴν ἀναφέρων λατρείαν, τὴν ἀναίμακτον προσφέρων θυσίαν, οὐχ ἁπλῶς ἡμᾶς ἐπὶ τὴν εὐφημίαν ταύτην καλεῖ, ἀλλὰ πρότερον τὰ Χερουβὶμ εἰπὼν, καὶ τῶν Σεραφεὶμ ἀναμνήσας, οὕτω παρακελεύεται πᾶσιν ἀναπέμψαι τὴν φρικωδεστάτην φωνὴν, τῇ τῶν συγχορευόντων μνήμῃ τὴν διάνοιαν ἡμῶν ἀπὸ τῆς γῆς ἀνασπῶν, καὶ μονονουχὶ βοῶν πρὸς ἕκαστον ἡμῶν καὶ λέγων, μετὰ τῶν Σεραφεὶμ ᾄδεις, μετὰ τῶν Σεραφεὶμ στῆθι, μετ᾽ ἐκείνων τὰς πτέρυγας πέτασον, μετ᾽ ἐκείνων περίπτασαι τὸν θρόνον τὸν βασιλικόν.

ant, & os, cui admoueatur, oculos, qui videant, & linguam, quæ tam tremendis mysteriis ministret sanguine purpurata, ita argumentatur, respectu habito potissimum ad aures [u]: *Quomodo non est absurdum, post mysticam illam vocem, e cælis delatam, a Cherubim dico, meretriciis cantibus & fractis melodiis aures inquinare?* Quæ verba clare indicant, hunc hymnum Seraphicum partem maioris huius gratiarum actionis fuisse. Idem dicit in homilia prima in *Iesaiam* [x]: *In supernis Seraphim ter sanctum illum hymnum resonant: in terris eumdem hominum promit multitudo, communiterque tum cælestium tum terrestrium festiuus conuentus congregatur: vna gratiarum actio, vna exsultatio, vna gaudentis choreæ statio.* Alio loco reprehendens eos, qui ad sacram mensam parati, & deinde eius non participes facti fuerant, dicit, esse melius, eos ne adfuisse quidem, contumelia enim adficere illum, qui inuitarit. *Tu* [y] *adfuisti*, inquit, *hymnum cantasti, cum dignis omnibus te es professus, eo quod cum indignis non recesseris. Quomodo mansisti & mensæ non es particeps? Sum, inquis, indignus. Ergo illa quoque communione & societate, quæ est in precibus, es indignus. Non enim solum per proposita, sed etiam per cantica vndique descendit spiritus.* Quamuis hoc loco non nominet hymnos, eos tamen communiter in hac officii eucharistici parte adhibitos fuisse, perspicue indicat. Et alibi [z] adhuc clarius loquitur: *Quis sit hymnus supernorum; quid superne dicant Cherubim, sciunt fideles. Quid dicebant angeli? Gloria in excelsis Deo. Propterea post psalmodias hymni,*

(u) Chrysost. homil. XXI. ad popul. Antioch. tom. I. p. 266. (p. 236. edit. Francof.) πῶς οὐκ ἄτοπον, μετὰ τὴν μυστικὴν ἐκείνην φωνὴν, καὶ ἐκ τῶν οὐρανῶν φερομένην, τὴν ἐκ τῶν χερουβὶμ λέγω, πορνικοῖς ᾄσμασι, καὶ κατακεκλασμένοις μέλεσι τὴν ἀκοὴν μολύνειν.

(x) Chrysost. homil. I. in Iesa. tom. III. p. 834. (p. 724. ed. Francof.) ἄνω τὰ Σεραφεὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναβοᾷ· κάτω τὸν αὐτὸν ἡ τῶν ἀνθρώπων ἀναπέμπει πληθύς· κοινὴ τῶν ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων συγκροτεῖται πανήγυρις· μία εὐχαριστία, ἓν ἀγαλλίαμα, μία εὐφρόσυνος χοροστασία.

(y) Chrysost. homil. III. in Ephes. p. 1052. (p. 888. ed. Francof.) σὺ παραγέγονας· τὸν ὕμνον ᾖσας μετὰ πάντων, ὡμολόγησας εἶναι τῶν ἀξίων τῷ μὴ μετὰ τῶν ἀναξίων ἀνακεχωρηκέναι· πῶς ἔμεινας, καὶ οὐ μετέχεις τῆς τραπέζης· ἀνάξιός εἰμι, φησίν· οὐκοῦν καὶ τῆς κοινωνίας ἐκείνης, τῆς ἐν ταῖς εὐχαῖς· οὐ γὰρ διὰ τῶν προκειμένων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ᾠδῶν ἐκείνων τὸ πνεῦμα πάντοθεν κάτεισιν.

(z) Chrysost. homil. IX. in Coloss. p. 1380. (p. 228. edit. Francof.) τίς ὁ ὕμνος τῶν ἄνω, τί λέγει τὰ χερουβὶμ, ἴσασιν οἱ πιστοί· τί ἔλεγον ἄγγελοι κάτω; Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ· Διὰ τοῦτο μετὰ τὰς ψαλμῳδίας ὕμνοι, ἅτε τελειότερόν τι πρᾶγμα.

Vt-

vtpote res quadam diuinior. Mens eius eſt, pſalmodiam eſſe tantum partem miſſæ catechumenorum; hos hymnos autem a *τελέιοις*, hoc eſt communicantibus, in officio euchariſtiæ adhiberi. Idem illud multis aliis in locis memorat, quæ lector ſupra [*] in epitome antiquæ liturgiæ, ex operibus CHRYSOSTOMI collecta, reperire poteſt. Vnum duntaxat locum adhuc recitabimus ex homilia eius de martyribus. *Martyres,* inquit [*a*], *participes fiunt chororum & canticis myſticis communicant. Si enim, quum eſſent in corpore, ſecundum myſteriorum communionem in illum chorum admittebantur, vt cum ipſis Cherubim pſallerent hymnum ter ſanctum, vt vos probe noſtis, qui myſteriis initiati eſtis; multo magis nunc illis coniuncti, cum quibus chorum olim ducebant, multa cum fiducia benedictioni illi ac laudationi communicant.* Non igitur liturgiam CHRYSOSTOMI in ſubſidium vocare neceſſe habemus, probaturi, hunc diuinum hymnum ſolemnis gratiarum actionis ſemper partem exſtitiſſe, ſiquidem e genuinis illius ſcriptis ſatis ſuperque id probatum dedimus. Quibus omnibus addi poteſt SEVERIANVS epiſcopus *Gabalenſis* [*b*] pro eccleſia *Græca*, & concilium *Vaſenſe* [*c*] pro *Latina*, ex quibus liquet, in omnibus officiis euchariſticis, ſiue in matutinis, ſiue quadrageſimalibus, ſiue in commemoratione mortuorum, hymnum, *Sanctus, ſanctus, ſanctus,* eodem ordine, atque in publicis officiis, adhiberi debuiſſe.

(*) Homil. IV. de incomprehenſibili tom. I. p. 374. (p. 333. c. edit. Francof.) cit. lib. XIII. c. VI. §. I. vol. V. p. 198. litt. (t). Homil. XVI. Si eſurierit inimicus tom. V. p. 229. (p. 208. c edit. Frf.) cit. ibid. §. V. p. 212 litt. (c). Homil. III. de pœnit. tom. IV. p. 562. (p. 493. edit. Frf.) cit. ibid. §. IV. p. 209. litt. (p). Epiſt. II. ad Olympiad. tom. IV. p. 715. (p. 625. b. edit. Frf.) cit. ibid. p. 209. litt. (q). Homil. XIV. in Epheſ. p. 1127. (p. 981. ed. Frf.) ibid. §. X. p. 228. litt. (i).

(*a*) Chryſoſt. homil. LXXIV. de martyr. tom. I. p. 900. (p. 796. a. b. ed. Francof.) vid. Græc. lib. XIII. c. VI. vol. V. p. 201. litt. (d.

(*b*) Homil. XXXVII. de filio prodigo inter opera Chryſoſt. tom. VI. p. 375. (p. 313. edit. Francof.) cit. lib. XIII. c. VI §. VI. p. 215. litt. (m).

(*c*) Concil. Vaſenſ. II. c. III. Vt in omnibus miſſis, ſeu in matutinis, ſeu in quadrageſimalibus, ſeu in illis, quæ pro defunctorum commemoratione fiunt, ſemper Sanctus, ſanctus, ſauctus, eo ordine, quo ad miſſas publicas dicitur, dici debeat.

§. XI.

Specialior gratiarum actio pro diuinis beneficiis, hominibus in redemtione per Christum præstitis.

Hvnc hymnum proxime excipit in *constitutionibus* beneficiorum Dei, in redemtione mundi per mortem Christi præstitorum, enumeratio, & specialior gratiarum actio habito ad illa respectu; in qua etiam symbolum quoddam, siue præcipuorum christianæ fidei articulorum compendium, habetur. Quod integrum symbolum erat, quo ecclesia tunc temporis in hoc officio vtebatur. Nondum enim solemnis recitatio symboli baptisinatis pars officii eucharistici erat, vti quidem in posterioribus sæculis, sed tantum istæ doctrinæ recitabantur, quæ specialioris gratiarum actionis pro magnis incarnationis ac redemtionis mysteriis erant argumentum. Ita in *constitutionibus* repræsentatur, quo cum CHRYSOSTOMVS concordat. Nam commentans in ista verba apostoli, *Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est?* apostolum introducit, mentem suam in hunc modum explicantem: *Quando dico benedictionem, explico omnem thesaurum Dei beneficentiæ & magna illa dona in memoriam reuoco.* Et addit: *Nos quoque ad calicem recensentes* [*d*] *ineffabilia Dei beneficia, & quæcumque sumus adepti, ita ipsum offerimus & communicamus, gratias agentes, quod ab errore liberarit hominum genus: quod quum longe essemus, prope fecerit: quod quum spem non haberemus, & sine Deo essemus, suos fratres effecerit & cohæredes. Pro his ergo, & quicumque sunt huiusmodi, gratias agentes, ita accedimus.* Clarius specialioris gratiarum actionis documentum, quam hoc est, habere non possumus; adeoque hac in re nullum amplius testimonium exquirimus, sed statim progredimur ad formulam consecrationis.

(*d*) Chrysost. homil. XXIV. in 1 Cor. p. 532. (p. 256. edit. Francof.) εὐλογίαν ὅταν εἴπω, πάντα ἀναπτύσσω τὸν τῆς εὐεργεσίας τοῦ θεοῦ θησαυρὸν, καὶ τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀναμιμνήσκω δωρεῶν· καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἐπιλέγοντες τῷ ποτηρίῳ τὰς ἀφάτους εὐεργεσίας τοῦ θεοῦ, καὶ ὅσων ἀπολελαύκαμεν, οὕτως αὐτὸ προσάγομεν καὶ κοινωνοῦμεν, εὐχαριστοῦντες, ὅτι τῆς πλάνης ἀπήλλαξε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· ὅτι μακρὰν ὄντας, ἐγγὺς ἐποίησεν· ὅτι ἐλπίδα μὴ ἔχοντας καὶ ἀθέους ἐν τῷ κόσμῳ, ἀδελφοὺς ἑαυτοῦ κατεσκεύασε καὶ συγκληρονόμους· ὑπὲρ τούτων, καὶ τῶν τοιούτων ἁπάντων εὐχαριστοῦντες, οὕτω πρόσιμεν.

Ita Cyprianus epist. CXIII. p. 156. (p. 278. edit. Fellii Amstelod.) Passionis eius mentionem in omnibus sacrificiis facimus.

§. XII.

§. XII.

Formula consecrationis semper composita ex recitatione verborum institutionis, & oratione ad Deum pro sanctificandis per spiritum sanctum donis.

NON fuit autem hæc antiquis temporibus nuda repetitio verborum, *Hoc est corpus meum*, quæ per multas ætates vulgaris scholasticorum *Romanensium* doctrina fuit; sed recitatio historiæ institutionis vna cum precibus ad Deum, vt spiritum suum sanctum super dona mittere, eaque corpus ac sanguinem Christi fieri iubere vellet, non immutando naturam & substantiam, sed qualitates & efficaciam, exaltandoque ea de simplicibus elementis panis ac vini, vt essent typi & symbola carnis ac sanguinis *CHRISTI*, & efficacia instrumenta, per quæ digne recipientibus omnia mortis ac passionis ipsius beneficia conferrentur. Ita manifesto proponitur in *constitutionibus*, quod in lectoris gratiam heic iterum interponemus: *Memores igitur* (e) *eorum, quæ propter nos pertulit, gratias agimus tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, at quantum possumus; & constitutionem eius implemus. In qua enim nocte tradebatur, pane sanctis ac immaculatis manibus suis accepto, & eleuatis oculis ad Deum suum ac patrem, fregit & dedit discipulis, dicens: Hoc est mysterium noui testamenti: accipite ex eo, manducate: Hoc est corpus meum, quod pro multis frangitur in remissionem peccatorum. Similiter calicem miscuit ex vino & aqua, sanctificauit & dedit iisdem, dicens; Bibite ex eo omnes; Hic est sanguis meus, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem. Quotiescumque enim manducabitis panem hunc & bibetis hunc calicem, mortem meam adnuntiabitis, donec veniam. Itaque memores passionis eius & mortis, & a mortuis resurrectionis, atque in cælum reditus; nec non secundi aduentus, quem idem facturus est, in quo cum gloria & potestate veniet, iudicare viuos ac mortuos, & reddere singulis iuxta opera eorum; tibi regi ac Deo panem hunc, & calicem hunc offerimus, secundum constitutionem eius, gratias tibi per eundem agentes, quia nos dignos habuisti, qui staremus coram te, ac sacerdotio fungeremur tibi; & poscimus te, vt super hæc dona in conspectu tuo proposita placate respicias, tu qui nullius indiges Deus, & beneplaceas in eis ad honorem CHRISTI tui, atque supra hoc sacrificium mittas*

(e) Constitut. lib. VIII. c. XII. p. 402. vid. supra §. I. sub litt. (b) pag. 289.

san-

ſanctum tuum ſpiritum, teſtem paſſionum domini Ieſu: vt exhibeat panem hunc corpus CHRISTI tui, & calicem hunc ſanguinem CHRISTI tui, quo participes illius ad pietatem confirmentur, remiſſionem peccatorum conſequantur, diabolo eiuſque errore liberentur, ſpiritu ſancto repleantur, digni CHRISTO tuo fiant, vitam ſempiternam impetrent, te illis reconciliato domine omnipotens.

QVIS non videt, conſecrationem hac in formula factam eſſe per recitationem hiſtoriæ inſtitutionis & preces pro deſcenſu ſpiritus ſancti ſuper elementa ad ea ſanctificanda? Et pro hac re concordans habemus vniuerſæ antiquitatis teſtimonium. IVSTINVS MARTYR [*f*] conſecrationem in gratiarum actione & precibus ponit, quibus abſolutis populum omnem acclamare dicit, *Amen.* IRENAEVS clarius adhuc [*g*] teſtatur, quod per inuocationem fiat. Nam, *Qui eſt e terra panis*, inquit, *percipiens inuocationem Dei, iam non communis panis eſt, ſed euchariſtia.* ORIGENES [*h*] ait: *Sanctificatur per verbum Dei, perque obſecrationem.* Et CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS [*i*]; *Panis eucharisticus poſt ſancti ſpiritus inuocationem, non amplius eſt panis communis, ſed eſt corpus Chriſti: vt ſanctum vnguentum non amplius eſt vnguentum nudum, neque, vt ita dicam, commune, poſtquam iam conſecratum eſt, ſed eſt charisma CHRISTI.* Ita rurſus [*k*]: *Per eiuſmodi* (cæleſtes) *hymnos nos ipſos ſanctificantes, Deum benigniſſimum oramus, vt ſuper illa propoſita ſanctum ſpiritum emittat, vt panem quidem faciat corpus CHRISTI, vinum vero ſanguinem CHRISTI.* Quæ verba, conſecrationem per preces ac inuocationem factam eſſe, manifeſto declarant. Idem BASILIVS [*l*] docet, quando interrogat: *Inuocationis verba, quum conficitur panis euchariſticus & poculum benedictionis, quis ſanctorum in ſcripto nobis reliquit?* GREGORIVS

(*f*) Iuſtin. apol. II. p. 97. cit. ſupra §. IX. ſub litt. (i) pag. 311.
(*g*) Iren. lib. IV. c. XXXIV.
(*h*) Origen. in Matth. XV. tom. II. p. 27. (p. 17. a. edit. Pariſ. MDCIV.)
(*i*) Cyrill. catech. myſt. III. n. III. *μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὐκ ἔτι ἄρτος λιτὸς, ἀλλὰ σῶμα χριστοῦ κ. τ. λ.*
(*k*) Id. catech. myſtag. V. n. V. *ἁγιάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν πνευματικῶν τούτων ὕμνων παρακαλοῦμεν τὸν φιλάνθρωπον θεὸν, τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα, ἵνα ποιήσῃ, τὸν μὲν ἄρτον, σῶμα χριστοῦ, τὸν δὲ οἶνον, αἷμα χριστοῦ.*
(*l*) Baſil. de ſpir. ſanct. c. XXVII. *τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ ἀναδείξει τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας, τίς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλέλοιπεν;*

NYS-

NYSSENVS [m], frater BASILII, *Panis*, inquit, *ſanctificatur per verbum Dei, & orationem.* THEOPHILVS ALEXANDRINVS [n]: *Dicit* (ORIGENES,) *ſpiritum ſanctum non operari ea, quæ in anima ſunt, nec ad irrationabilia peruenire. Quod adſerens non recogitat, aquas in baptiſmate myſticas aduentu ſancti ſpiritus conſecrari, PANEMQVE DOMINICVM, quo ſaluatoris corpus oſtenditur, & quem frangimus in ſanctificatione noſtri: & SACRVM CALICEM: quum in menſa eccleſiæ collocantur, & vtique inanima ſunt, PER INVOCATIONEM ET ADVENTVM SANCTI SPIRITVS ſanctificari.* Et THEODORETVS omnium planiſſime in dialogo quodam ſuo [o]: *Quomodo appellas donum, quod offertur ante ſacerdotis inuocationem? Cibum ex talibus ſeminibus. Poſt ſanctificationem vero, quomodo hæc appellas? Corpus Chriſti & ſanguinem Chriſti.* Patres Latini itidem plane rem exprimunt: AMBROSIVS [p] ait: *Quæcumque ſacramenta ſumimus, quæ per ſacræ orationis myſterium in carnem transfigurantur & ſanguinem, mortem domini adnuntiamus.* OPTATVS [q] furores deſcribens *Donatiſtarum*, idem adfirmat, quando ita eos interrogat: *Quid eſt tam ſacrilegum, quam altaria (in quibus & vos aliquando obtuliſtis) Dei frangere, radere, remouere, in quibus vota populi & membra CHRISTI portata ſunt: Quo Deus omnipotens inuocatus ſit: quo poſtulatus deſcendit ſpiritus ſanctus?* HIERONYMVS [r] hoc peculiare presbyterorum officium eſſe dicit, corpus ac ſanguinem *CHRISTI* precibus conſecrare. Et alibi [s] precibus hanc in rem opus eſſe adfirmat. Auctor librorum *de ſacramentis*, qui ſub nomine AMBROSII [t] deliteſcit, ipſam verborum formu-

(m) Nyſſen. orat. catech. c. XXXVII. (tom. III. p. 104. c.) ὁ ἄρτος - ἁγιάζεται διὰ λόγου θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.

(n) Theophil. epiſt. paſchal. I. (biblioth. patr. max. tom. V. p. 846. e. edit. Lugd. MDCLXXVII.)

(o) Theodoret. dial. II. tom. IV. p. 84. 85.) Τί καλεῖς τὸ προσφερόμενον δῶρον πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπικλήσεως; - - τὴν ἐκ τοιῶνδε σπερμάτων τροφήν - - Μετὰ δέ γε τὸν ἁγιασμὸν πῶς ταῦτα προσαγορεύεις; σῶμα χριστοῦ, καὶ αἷμα χριστοῦ.

(p) Ambroſ. de fide lib. IV. c. V.

(q) Optat. lib. VI. p. 93. (p. 111. edit. Pariſ. MDCLXXIX.)

(r) Hieron. epiſt. LXXXV. ad Euagrium. Ad quorum preces Chriſti corpus ſanguiſque conficitur.

(s) Id. commentar. in Zephan. c. III. p. 98. εὐχαριστίαν imprecantis facere verba &c.

(t) Ambroſ. de ſacram. lib. IV. c. V.

lam in his precibus vſurpatam nobis exhibet: *Dicit ſacerdos: Fac nobis hanc oblationem adſcriptam, rationalem, acceptabilem, quod eſt figura corporis & ſanguinis domini noſtri IESV CHRISTI.* IVVENCVS [u] ipſummet *CHRISTVM* precibus conſecraſſe dicit. Et GREGORIVS MAGNVS [x] morem fuiſſe putat apoſtolis, vt ad ſolam orationem dominicam conſecrarent. Et CYPRIANVS [y] probabiliter in eadem fuit opinione. Petitionem enim in oratione dominica, *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie*, & ſpiritualiter & ſimpliciter intelligi poſſe, exiſtimat, vt corpus denotet *CHRISTI*, qui ſit panis noſter, quem panem dari nobis quotidie poſtulemus. Plurimi patres alii [z] de benedictione ſiue gratiarum actione, vt quæ euchariſtiam conſecret, loquuntur. Quod ip[illegible] non multum ab hoc diſcrepat: nam

(u) Iuuenc. hiſtor. euang[illegible] lib. IV. bibl. patr. tom. VIII. p. 654. (p. 74. h. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

- - - - pſalmis ſibi frangere panem
Diuiſumque dehinc tradit, ſanctеque *precatus*,
Diſcipulos docuit, proprium ſe tradere corpus.

(x) Gregor. magn. lib. VII. epiſt. LXIII. Orationem dominicam idcirco mox poſt precem dicimus, quia mos apoſtolorum fuit, vt ad ipſam ſolummodo orationem oblationis hoſtiam conſecrarent.

(y) Cypr. de orat. p. 145. (p. 104. edit. Amſtelod.) Quod poteſt & ſpiritualiter & ſimpliciter intelligi -- quia Chriſtus noſter panis eſt. Hunc autem panem dari nobis quotidie poſtulamus.

(z) Tertull. contr. Marcion. lib. I. c. XXIII. Si ita eſt, an partem impudentiorem, quam qui - - *ſuper* alienum *panem* alii Deo *gratiarum actionibus* fungitur?

Clem. Alex. pædag. lib. II. c. II. p. 186. ὅτι δὲ οἶνος ἦν τὸ εὐλογηθὲν, ἀπέδειξε πάλιν, πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγων· Οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ταύτης κ. τ. λ. *Vinum id fuiſſe quod dominus* benedixerat, *oſtendit ipſe, diſcipulis ſuis dicens: Non bibam amplius de genimine vitis huius &c.*

Chryſoſtom. homil. LXXXII. in Matth. in Græc. p. 861. edit. Francof.) εὐχαριστεῖ, διδάσκων ἡμᾶς, ὅπως δεῖ τὸ μυστήριον τοῦτο ἐπιτελεῖν. Gratias egit [*dominus*] *docens nos, quomodo myſterium hoc ſit peragendum.*

Victor. Antioch. in Marc. XIV. (citante Albertino de euchar. p. 21.) Conueniebat, vt illi, qui panem proponerent, cenſerent, poſt *gratiarum actionem* eſſe ipſius corpus.

Facund. Hermianenſis defenſ. trium capitulorum lib. IX. Dominus *benedictum* panem & calicem, quem diſcipulis ſuis tradidit, corpus & ſanguinem ſuum vocauit.

Cyrill. Alexandr. in Glaphyris ſuper Geneſ. Exod. & Leuitic. eulogiam vocat, quod idem eſt ac euchariſtia. Vid. Albertin. de euchariſt. lib. I. c. VI. p. 21.

gratia-

gratiarum actio semper orationis, in eucharistiæ celebratione visitatæ, pars fuit. Et hinc nonnulli vtramque coniungunt, vti IVSTINVS & IRENAEVS locis modo memoratis. Atque ita ORIGENES [a] *Celso* narrat, quod cum precibus & gratiarum actione oblatos panes edant, corpus iam per precationem factos sanctum quoddam & sanctificans, vtentes eo cum sano proposito. AVGVSTINVS, qui in quibusdam locis nude vocat benedictionem [b] siue gratiarum actionem, aliis in locis clarius dicit, eucharistiam per preces consecrari. *Corpus CHRISTI dicimus illud, quod ex frugibus terræ acceptum, & mystica prece* [c] *consecratum rite sumimus ad spiritualem salutem, in memoriam dominicæ pro nobis passionis.* Et alibi, scribens contra *Donatistas*, sacramenta a peccatoribus consecrata & administrata valere negantes, eos interrogat: *Quomodo ergo* [d] *exaudit Deus homicidam DEPRECANTEM vel super aquam baptismi, vel super oleum, vel SVPER EVCHARISTIAM, vel super capita eorum, quibus manus imponitur?* Hæc ille, significans, eucharistiæ consecrationem non minus quam reliquas res memoratas per preces perfici.

HVIC testium nubi *Romanenses* non habent, quod solide opponant, nisi pauca quædam male intellecta loca veterum, quæ lector cum idoneis responsionibus in excellentissimo ALBERTINI libro *de sacramento eucharistiæ* [e] potest euoluere. Nos heic vnum tantum producemus in medium, maximam habentem speciem, ex CHRYSOSTOMO, qui in homilia quadam sua [f] de consecratione loquitur in hunc modum: *Non homo est, qui proposita de consecratione mensæ domini corpus Christi facit, & san-*

(a) Orig. contra Celsum lib. VIII. p. 399. ἡμεῖς τῷ τῶ παντὸς δημιουργῷ εὐχαριστοῦντες, καὶ τοὺς μετ᾽ εὐχαριστίας καὶ εὐχῆς τῆς ἐπὶ τοῖς δοθεῖσι προσαγομένους ἄρτους ἐσθίομεν, σῶμα γενομένους διὰ τὴν εὐχὴν ἅγιόν τι καὶ ἁγιάζον τοὺς μετὰ ὑγιοῦς προθέσεως αὐτῷ χρωμένων.

(b) Augustin. epist. LIX. ad Paulinum. Precationes accipimus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud, quod est in mensa domini, incipiat *benedici*, orationes quum *benedicitur* & sanctificatur & ad distribuendum comminuitur.

(c) August. de trinitate lib. III. c. IV.

(d) August. de baptismo lib. V. c. XX.

(e) Albertin. de euchar. lib. I. c. VII. p. 30-34.

(f) Chrysost. homil. XXX. de proditione Iudæ tom. V. p. 463. (homil. XXXII. tom. V. p. 415. edit. Francof.) οὐδὲ γὰρ ἄνθρωπός ἐστιν, ὁ ποιῶν τὰ προκείμενα γε-

 gui-

guinem: sed ille qui crucifixus pro nobis est Christus. Sacerdotis ore verba proferuntur & Dei virtute consecrantur & gratia. Hoc est, ait, corpus meum: hoc vero proposita consecrantur. Et sicut illa vox, quam dixit: Crescite & multiplicamini & replete terram, semel quidem dicta est; sed omni tempore sentit effectum, ad generationem operante natura: ita & vox illa semel quidem dicta est, sed per omnes mensas ecclesiæ vsque ad hodiernum diem, & vsque ad eius aduentum præstat sacrificio firmitatem. Sensus huius loci non est, vti *Romanenses* falso quidem opinantur, quod horum verborum pronuntiatio per sacerdotem res sit, quæ sacrificium faciat; sed quod CHRISTVS, hæc verba primum loquutus, hominibus potestatem dederit faciendi corpus suum symbolicum; vti per verba, *Multiplicamini & replete terram*, semel dicta potestatem eis dederit procreandi liberos. CHRISTI verba sunt caussa principalis consecrationis: precatio autem, non nuda horum verborum recitatio, caussa instrumentalis est, per quam hæc sanctificatio perficitur. Quo modo ipse CHRYSOSTOMVS alio loco [g] perspicue docet, vbi elementorum consecrationem inuocationi spiritus, & descensui spiritus ad istiusmodi inuocationem tribuit. *Quid facis*, inquit, *o homo? Quando sacerdos stat ante sacram mensam, manibus in cœlum extensis, inuocans spiritum sanctum, vt adueniat, vt proposita dona contingat, magna quiete, magno silentio: quando spiritus gratiam suam tribuit, quando descendit, quando proposita dona contingit, quando ouem mactatam & diuisam cernis, tunc tumultum, tunc turbas, tunc contentionem excitas & conuicia iacis?* Quibus in rebus, ma-

γίνεσθαι σῶμα καὶ αἷμα χριστοῦ· ἀλλ' αὐτὸς ὁ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν χριστός. σχῆμα πληρῶν ἕστηκεν ὁ ἱερεύς, τὰ ῥήματα φθεγγόμενος ἐκεῖνα· ἡ δὲ δύναμις, καὶ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἐστι. τοῦτο μού ἐστι τὸ σῶμα, φησί· τοῦτο γὰρ ῥῆμα μεταῤῥυθμίζει τὰ προκείμενα, καὶ καθάπερ ἡ φωνὴ ἐκείνη ἡ λέγουσα· αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, ἐῤῥέθη μὲν ἅπαξ, διὰ παντὸς δὲ τοῦ χρόνου γίνεται ἔργῳ ἐνδυναμοῦσα τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν πρὸς παιδοποιΐαν· οὕτω καὶ ἡ φωνὴ αὕτη ἅπαξ λεχθεῖσα καθ' ἑκάστην τράπεζαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἐξ ἐκείνου μέχρι σήμερον, καὶ μέχρι τῆς αὐτοῦ παρουσίας, τὴν θυσίαν ἀπηρτισμένην ἐργάζεται.

(g) Chrysost. homil. XXXII. in cœmiterii appellationem. tom. V. p. 487. (Homil. XXXIV. p. 436. edit. Francof.) τί ποιεῖς ἄνθρωπε; ὅταν ἑστήκῃ πρὸ τῆς τραπέζης ὁ ἱερεύς, τὰς χεῖρας ἀνατείνων εἰς τὸν οὐρανόν, καλῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦ παραγενέσθαι καὶ ἅψασθαι τῶν προκειμένων, πολλὴ ἡσυχία, πολλὴ σιγή· ὅταν διδῷ τὴν χάριν τὸ πνεῦμα, ὅταν κατέλθῃ, ὅταν ἅψηται τῶν προκειμένων, ὅταν ἴδῃς τὸ πρόβατον ἐσφαγιασμένον καὶ ἀπηρτισμένον, τότε θόρυβον, τότε ταραχήν, τότε φιλονεικίαν, τότε λοιδορίαν ἐπεισάγεις;

nife-

nifestum est, CHRYSOSTOMVM consecrationem tribuere potestati *CHRISTI* & spiritus sancti, tamquam caussæ principali & efficienti; inuocationi & supplicationi tamquam caussæ instrumentali, operanti instar mediorum, ad elementa sanctificanda secundum mandatum *CHRISTI*, per solemnem benedictionem, & verba, *Hoc est corpus meum*, &, *Hic est sanguis meus*, tamquam pronuntiata a *CHRISTO* in prima institutione, declarantia, quid tunc temporis factum sit, & quid faciendum sit ex ipsius potestate & operatione ad finem vsque mundi. Vt adeo in rebus omnibus, ad consecrationem spectantibus, veterum praxin deprehendamus ordini in *constitutionibus* præscripto exacte congruentem. Et quando auctor *constitutionum* magnam partem precum consecrationis facit, vt, qui participes fiunt eucharistiæ, in pietate confirmentur, & veniam obtineant peccatorum, vt a diabolo liberentur eiusque fallaciis, vt spiritu sancto impleantur, & digni *CHRISTO* facti, vitam æternam obtineant: CHRYSOSTOMVS [*b*] ad eiusmodi preces manifesto respicit, quando ait: *In oblatione tollimus peccata, & dicimus: siue volentes, siue inuiti, peccauimus, condona. Hoc est, primum eorum meminimus, & tunc petimus, vt condonentur.* Atque sic est in liturgia, quæ sub nomine CHRYSOSTOMI circumfertur: *Tibi offerimus rationalem hunc & incruentum cultum, & inuocamus, & rogamus, & supplicamus, Emitte spiritum tuum sanctum* [*i*] *super nos, & super proposita dona hac; & fac panem quidem hunc pretiosum corpus Christi tui; quod vero est in calice, hoc pretiosum sanguinem Christi tui, transmutans spiritu tuo sancto, vt fiat assumentibus in lotionem animæ, in remissionem peccatorum in communionem sancti tui spiritus, in regni cæ-*

(*b*) Chrysost. homil. XVII. in Hebr. p. 1870. (p. 644. ed. Frf.) ἐπὶ τῆς προσφορᾶς, ἣν ἀναφέρομεν, προφέρομεν καὶ τὰ ἁμαρτήματα λέγοντες, εἴτε ἑκόντες εἴτε ἄκοντες ἡμάρτομεν, συγχώρησον, τετέστι, μεμνήμεθα αὐτῶν πρῶτον, καὶ τότε τὴν συγχώρησιν αἰτοῦμεν.

(*i*) Chrysost. liturg. tom. IV. p. 614. (p. 540. ed. Frf.) σοὶ προσφέρομεν τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν, καὶ ἀναίμακτον, καὶ δεόμεθα, καὶ ἱκετεύομεν, κατάπεμψον τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα· καὶ ποίησον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ χριστοῦ σου· τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ, τίμιον αἷμα τοῦ χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ· Ὥστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος, εἰς βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παῤῥησίαν τὴν πρὸς σε, καὶ μὴ εἰς κρίμα ἢ

lorum impletionem, in fiduciam apud se, non in iudicium aut condemnationem.

§. XIII.

Postea sequutæ preces pro vniuersa ecclesia catholica.

POST consecrationem statim fiebant preces pro vniuersæ ecclesiæ catholicæ membris, vtpote pretioso redemtis *CHRISTI* sanguine, qui tunc in oblatione & sacrificio altaris commemorabatur. Ita res repræsentatur in *constitutionibus*, ita quoque in CHRYSOSTOMO [*k*], qui loquens de *Eustathio*, ecclesiæ *Antiochenæ* episcopo, vniuersæ ecclesiæ curam eum gessisse dicit, idque officium suum esse, ex ecclesiæ precibus didicisse. *Probe a spiritus gratia*, inquit, *edoctus fuerat, ecclesiæ præsulem non de illa tantum sollicitum esse debere, quæ a spiritu sancto ei commissa est, sed etiam de quauis in orbe terrarum constituta: atque hoc ille e sacris precibus colligebat. Si enim pro vniuersa ecclesia, inquit, fundendæ sunt preces, quæ a finibus vsque ad fines pertinet orbis terrarum, multo magis & eius vniuersæ gerere curam oportet, & de omnibus pariter esse sollicitum, omnibus prouidere.* Et alio loco [*l*] ait: *Altari adsistens sacerdos pro vniuerso orbe terrarum, pro absentibus, atque præsentibus, pro his, qui ante nos fuerunt, pro his, qui postea futuri sunt, sacrificio illo proposito, Deo nos gratias iubet offerre.* Et iterum [*m*]: *Maxime ne-*

εἰς κατάκριμα. Ibid. p. 619. (p. 544.) συγχώρησόν μοι τῷ ἁμαρτωλῷ τὰ παραπτώματά μου τὰ ἑκούσιά τε καὶ ἀκούσια, εἴτε ἐν γνώσει, εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ, εἴτε ἐν λόγῳ, εἴτε ἐν ἔργῳ, εἴτε ἐν ἐνθυμήσει ἔπραξα, πάντα μοι συγχώρησον κ. τ. λ. *Ignosce mihi peccatori peccata mea & voluntaria & inuoluntaria, siue in cognitione, siue in ignorantia, siue in verbo, siue in opere, siue in concupiscentia feci, omnia ignosce.*

(*k*) Chrysost. homil. LII. in Eustath. tom. I. p. 649. (p. 573. ed. Frf.) καὶ ἦν πεπαιδευμένος καλῶς παρὰ τῆς τοῦ πνεύματος χάριτος, ὅτι τὸν ἐκκλησίας προεστῶτα οὐκ ἐκείνης μόνης κήδεσθαι δεῖ τῆς παρὰ τοῦ πνεύματος ἐγχειρισθείσης αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην κειμένης· καὶ ταῦτα ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἐμάνθανεν εὐχῶν· εἰ γὰρ τὰς εὐχὰς ποιεῖσθαι δεῖ, φησιν, ὑπὲρ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, πολλῷ μᾶλλον καὶ τὴν πρόνοιαν ὑπὲρ ἁπάσης αὐτῆς ἐπιδείκνυσθαι δεῖ, καὶ ὁμοίως ἁπασῶν κήδεσθαι, καὶ μεριμνᾷν πάσας.

(*l*) Chrysost. homil. XXVI. in Matth. p. 259. (p. 315. ed. Frf.) ὁ ἱερεὺς ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης ὑπὲρ τῶν προτέρων, ὑπὲρ τῶν νῦν, ὑπὲρ τῶν γεννηθέντων, τῶν ἔμπροσθεν, ὑπὲρ τῶν μετὰ ταῦτα ἐσομένων εἰς ἡμᾶς, εὐχαριστεῖν κελεύει.

(*m*) Chrysost. homil. XXXVII. in act. p. 329. (ibid. ed. Frf.) ἀναγκαῖαι αἱ εὐχαὶ

cessa-

cessariæ fiunt preces pro vniuerso orbe, pro ecclesia, quæ in finibus, pro pace, pro his, qui in calamitatibus. Rursus alibi [n]: *Eum, qui pro ciuitate tota, quid dico ciuitate? immo vero pro vniuerso terrarum orbe legatus intercedit, deprecatorque est apud Deum - qualem quæso esse oportet?* Ita CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS [o]: *Postquam confectum est*, inquit, *illud spirituale sacrificium, & ille cultus incruentus super ipsa propitiationis hostia, obsecramus Deum pro communi ecclesiarum pace, pro tranquillitate mundi.* Et VIGILIVS [p] in epistola ad *Iustinianum* imperatorem idem dicit, hunc in modum scribens: *Omnes pontifices, antiqua in offerendo sacrificia traditione, deposcimus, vt catholicam fidem adunare, regere dominum & custodire toto orbe dignetur.* Quid? quod OPTATVS, ipsos *Donatistas* his precibus in sacramentorum celebratione vti, adfirmet, etsi ipsorum doctrina & praxis ei penitus repugnet. *Quis dubitet*, inquit [q], *vos illud legitimum in sacramentorum mysterio præterire non posse? offerre vos Deo dicitis pro ecclesia, quæ vna est. Hoc ipsum mendacii pars est, vnam te vocare, de qua feceris duas. Et offerre vos dicitis pro vna ecclesia, quæ sit in toto terrarum orbe diffusa*, cetera. Quod ostendit, *Donatistarum* æque ac catholicorum fuisse consuetudinem, pro vniuersali orare ecclesia.

§. XIV.

Specialius pro episcopis & clericis.

IAM specialius preces suas iterum recitabant pro episcopis & clericis vniuersæ ecclesiæ catholicæ, & præcipue istius ecclesiæ, cuius erant membra. Quod non tantum in *constitutionibus*, sed ab EPIPHANIO etiam notatur in epistola ad *Ioannem* episcopum *Hierosolymitanum*, vbi calumniam quorumdam, qui ipsum apud *Ioannem* episcopum *Hierosolymitanum* de precibus,

[illegible]ῦθα γίνονται ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης, ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐπὶ περάτων, ὑπὲρ [illegible] εἰρήνης, ὑπὲρ τῶν ἐν συμφοραῖς.

(n) Chrysost. de sacerdot. lib. VI. c. IV. tom. IV. p. 93. (p. 81. ed. Frf.) τὸν ὑπὲρ ὅλης τῆς πόλεως· καὶ τί λέγω πόλεως; πάσης μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης πρεσβεύοντα, καὶ δεόμενον, ταῖς ἁπάντων ἁμαρτίαις ἵλεων γενέσθαι τὸν Θεὸν - ὁποῖόν τινα εἶναι χρή;

(o) Cyrill. catech. myst. V. n. VI. μετὰ τὸ ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν ἐπὶ τῆς θυσίας ἐκείνης τοῦ ἱλασμοῦ, παρακαλοῦμεν τὸν Θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου εὐσταθείας, κ. τ. λ.

(p) Vigil. ep. IV. ad Iustinian. imperator. concil. tom. V. p. 315.

(q) Optat. lib. II. p. 53. (p. 45. edit. Par. MDCLXXIX.)

quas

quas pro eo publice facere soleat, falso detulerant, profligans, ita scribit [r]: *Dixerunt, quod in oratione, quando offerimus sarificia Deo, soleamus pro te dicere: Domine præsta Ioanni, vt recte credat. Noli nos in tantum putare rusticos, vt hoc tam aperte dicere potuerimus. Quamquam hoc in corde meo semper orem, tamen vt simpliciter fatear, numquam in alienas aures protuli, ne te viderer parui pendere, dilectissime. Quando autem complemus orationem secundum ritum mysteriorum, & pro omnibus & pro te quoque dicimus: Custodi illum, qui prædicat veritatem. Vel certe ita: Tu præsta domine & custodi, vt ille verbum prædicet veritatis, sicut occasio sermonis se tulerit & habuerit oratio consequentiam.* CHRYSOSTOMVS quoque huius solemnis supplicationis pro episcopis ac clericis meminit, & quidem inter multas res singulares alias, tempore oblationis. *Nonnulli*, inquit [s], *adeo amentes, atque ignaui ac dissoluti sunt, vt non modo in tempore catechumenorum* (hoc est, quando preces fiunt pro illis, in prima publici cultus parte) *sed etiam fidelium tempore* (hoc est, quando eorum preces ad altare offeruntur) *stent atque confabulentur. Hinc omnia subuersa sunt, hinc omnia perierunt: quia, quo tempore maxime curandum est, vt Deum nobis reconciliemus, hoc ipso ita discedimus, vt eius iram in nos concitemus. Siquidem coram fidelibus pro episcopis, pro presbyteris, pro regibus, pro imperatoribus, pro terra & mari, pro aëris temperie, denique pro vniuerso terrarum orbe, benignum dominum adire iubemur. Quamobrem, quum nos, qui tanta fiducia præditi esse debemus, vt etiam pro aliis oremus, ne pro nobis quidem attento ac vigilanti animo precemur, quinam excusationis, quinam veniæ nobis locus esse possit?* Clarius testimonium, quam hoc CHRYSOSTOMI desiderare non possumus, quod res istæ

(r) Epiphan. epist. ad Ioan. Hierosf. p. 313.

(s) Chrysost. homil. II. in 2 Cor. p. 745. (p. 521. edit. Francof.) ἀλλά τινες οὕτως εἰσὶν ἀνόητοι καὶ βλᾶκες καὶ διαλελυμένοι, ὡς μὴ μόνον ἐν τῷ καιρῷ τῶν κατηχουμένων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῶν πιστῶν ἑστάναι καὶ διαλέγεσθαι. ἐντεῦθεν πάντα διέστραπται, ἐντεῦθεν πάντα ἀπόλωλεν, ὅτι ἐν τῷ καιρῷ, ἐν ᾧ μάλιστα δεῖ τὸν Θεὸν καταλλάττειν, ἐν τούτῳ παροξύνοντες ἄπιμεν· καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν πιστῶν, ὑπὲρ ἐπισκόπων, ὑπὲρ πρεσβυτέρων, ὑπὲρ βασιλέων, ὑπὲρ τῶν κρατούντων, ὑπὲρ γῆς καὶ θαλάσσης, ὑπὲρ ἀέρων, ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης κελευόμεθα προσιέναι τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ· ὅταν ἐν οἱ τοσαύτην ὀφείλοντες, ἔχειν παῤῥησίαν, ὡς ὑπὲρ ἀλλοτρίων δεῖσθαι, μηδὲ ὑπὲρ ἑαυτῶν νήφοντες προσευχόμεθα, τίς ἡμῖν ἡ ἀπολογία; ποία γνώμη;

omnes

omnes materia precum ipsorum fuerit, quum dona in altari offerrentur.

§. XV.

Pro regibus & magistratibus.

Et propterea hinc apparet, quod, vt pro episcopis & clericis precati sunt, ita quoque supplicationes suas pro regibus & magistratibus fecerint in his precibus. Iam supra [*] diuersos nominauimus auctores, qui supplicationis pro regibus in precibus ante oblationem fecerunt mentionem, heic vero addemus eos, qui eius meminerunt in precibus oblationis. EVSEBIVS describens dedicationem ecclesiæ, quam *Hierosolymis* exstruxerat *Constantinus* imperator, dicit, ex sacerdotibus tum præsentibus alios comitatem religiosi imperatoris erga omnium seruatorem laudibus celebrasse, & templi istius magnificentiam oratione fuisse persequutos. Alios sacris theologiæ dogmatibus, ad præsentem celebritatem adcommodatis, spirituale quoddam epulum audientibus præbuisse. Quosdam sacrorum voluminum lectiones exposuisse, arcanos & mysticos sensus in lucem proferentes. Qui vero ad hæc adspirare non potuerint, incruentis sacrificiis & mysticis immolationibus Deum placasse, pro pace communi [t], pro ecclesia Dei, pro imperatore, tot bonorum auctore, eiusque piissimis liberis preces Deo suppliciter offerentes. Similiter CYRILLVS, ecclesiæ *Hierosolymitanæ* præsul, ordinem officii missæ describens, ait: *Postquam [u] confectum est illud spirituale sacrificium & ille cultus incruentus super ipsa propitiationis hostia, obsecramus Deum, pro commu-*

(*) Lib. XIII. c. X. §. V. vol. V. p. 310. seq. It. lib. XV. c. I. §. III. vol. VI. p. 241.

(t) Euseb. vit. Constant. lib. IV. c. XLV. οἱ τοῦ θεοῦ λειτουργοὶ εὐχαῖς ἅμα καὶ διαλέξεσι τὴν ἑορτὴν κατεκόσμουν· οἱ μὲν τοῦ θεοφιλοῦς βασιλέως τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων σωτῆρα δεξίωσιν ἀνυμνοῦντες, τάς τε περὶ τὸ μαρτύριον μεγαλουργίας διεξιόντες τῷ λόγῳ· οἱ δὲ ταῖς ἀπὸ τῶν θείων δογμάτων πανηγυρικαῖς θεολογίαις, πανδαισίαν λογικῶν τροφῶν ταῖς πάντων παραδιδόντες ἀκοαῖς· ἄλλοι δὲ ἑρμηνείας τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἐποιοῦντο, τὰς ἀπορρήτους ἀποκαλύπτοντες θεωρίας· οἱ δὲ μὴ διὰ τούτων χωρεῖν οἷοί τε, θυσίαις ἀναίμοις καὶ μυστικαῖς ἱερουργίαις τὸ θεῖον ἱλάσκοντο, ὑπὲρ τῆς κοινῆς εἰρήνης· ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ αὐτοῦ τε βασιλέως, ὑπὲρ τοῦ τοσούτων αἰτίου, παίδων τ' αὐτοῦ θεοφιλῶν, ἱκετηρίους εὐχὰς τῷ θεῷ προσαναφέροντες.

(u) Cyrill. catech. myst. V. n. VI. vid. supra sub litt. (o) p. 327.

ni ecclesiarum pace, pro tranquillitate mundi, pro regibus, pro militibus, pro sociis, pro ægrotis & adflictis. CHRYSOSTOMVS alibi tam priuatarum, quam publicarum precum [w] pro regibus mentionem facit, quarum posteriores de his precibus post oblationem æque intelligi possunt, atque de quibuscumque aliis. ARNOBIVS [x] disertis verbis testatur, quod simul orent pro magistratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus & resolutis corporum vinctione. Vbi mentio defunctorum perspicue innuit, loqui eum de precibus, post eucharistiæ consecrationem fieri solitis, in quibus, quemadmodum mox videbimus, omnes sigillatim commemorabantur, qui in fide decesserant.

§. XVI.

Pro mortuis generatim.

PRECES pro regibus proxime excipiebant preces pro mortuis, hoc est iis, qui in fide in *CHRISTVM* diem suum obierant. Ita enim habet in *constitutionibus*: *Offerimus tibi pro omnibus sanctis, qui a seculo placuerunt tibi, patriarchis, prophetis, iustis, apostolis, martyribus, confessoribus, episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis, laicis, & omnibus, quorum tu nosti nomina.* Fuisse autem vniuersalem ecclesiæ praxin, pro omnibus, nemine excepto, orare, ex concordi omnium scriptorum ecclesiasticorum testimonio liquet. Audiuimus modo ARNOBIVM [y] dicentem, quod pro vitam adhuc degentibus, & pro resolutis corporum vinctione generatim orauerint. Et multo ante ipsum TERTVLLIANVS [z]

(w) Chrysost. homil. XX. ad popul. Antioch. tom. I. p. 258. (p. 230. edit. Francof.) τὸ δὲ πάντας ἐραστὰς καταστῆσαι, καὶ μετ' εὐνοίας πεῖσαι διακεῖσθαι περὶ τὴν βασιλείαν τὴν σὴν, καὶ μὴ μόνον κοινὰς ἀλλὰ καὶ ἰδίας ὑπὲρ τῆς σῆς ἀρχῆς ποιεῖσθαι εὐχὰς, δυσκατόρθωτον. κ. τ. λ. *Omnes amatores constituere & persuadere, vt in regnum suum beneuole se habeant & non tantum* communes, *verum &* priuatas pro tuo preces imperio *faciant, difficile.*

(x) Arnob. lib IV. p. 181. Cur inaniter conuenticula nostra dirui meruerunt? In quibus summus oratur Deus, pax cunctis & venia postulatur, magistratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus & resolutis corporum vinctione.

(y) Arnobius loco modo citato.

(z) Tertull. de corona mil. c. III. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus.

de

de oblationibus loquitur, quas annua die faciant pro defunctis, pro natalitiis, hoc est die mortis siue nouæ natiuitatis, qua in æternam salutem ingrediantur. Vnamquamque vxorem dicit, pro anima defuncti mariti sui [a] orare & refrigerium postulare ei, & in prima resurrectione consortium, & offerre annuis diebus dormitionis eius. Similiter [b] maritum quemlibet pro vxoris suæ spiritu orare & pro ea annuas oblationes reddere, adfirmat. CYPRIANVS sæpius eiusdem consuetudinis meminit, quando de martyribus vel aliis defunctis loquitur. Pro martyribus preces, laudes ac gratiarum actiones, offerebant; pro aliis potissimum preces. Quæ pro martyribus fiebant [c], oblationes vocat & sacrificia, quæ ob commemorationem eorum speciatim anniuersaria martyrii eorum die [d] celebrabant, gratias agentes Deo pro victoria ipsorum & cælesti imposita illis corona. Pro reliquis autem solemnes supplicationes & preces faciebant, quemadmodum ex iis apparet, quæ de *Geminio* quodam *Victore* [e] dicit, quod quum contra legem ecclesiæ presbyterum quemdam testamenti sui exsecutorem constituisset, pro dormitione eius non debeat fieri oblatio, nec deprecatio nomine eius in ecclesia frequentari. Auctor sub nomine ORIGENIS in *Iobum* [f] ait: *Et memorias sanctorum facimus, & parentum nostrorum, vel amicorum in fide morientium deuote memoriam agimus, tam illorum refrigerio gaudentes, quam etiam nobis piam consummationem in fide postulantes.* Et ORIGENES ipse [g], *Meminisse sanctorum*, inquit, *siue in collectis*

(a) Tertull. de monogamia c. X. Pro anima eius orat, & refrigerium interim adpostulat ei, & in prima resurrectione consortium, & offert annuis diebus dormitionis eius.

(b) Tertull. exhortat. ad castit. c. XI. Iam repete apud Deum, pro cuius spiritu postules, pro qua oblationes annuas reddas.

(c) Cypr. epist. XXXVII. al. XXII. ad clerum p. 28. Celebrentur hic a nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum.

(d) Cypr. ep. XXXIV. al. XXXIX. p. 77. Sacrificia pro eis semper, vt meministis, offerimus, quoties martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus.

(e) Id. ep. LXVI. al. I. p. 3. Non est, quod pro dormitione eius apud nos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine eius in ecclesia frequentetur.

(f) Orig. in Iob. lib. III. tom. I. p. 437. edit. Basil. MDLXXI. (p. 491. edit. Basil. MDLVII.)

(g) Orig. lib. IX. in Rom. XII. tom. II. p. 607.

ſolemnibus, ſiue pro eo, vt ex recordatione eorum proficiamus, aptum & conueniens videtur. CYRILLVS, eccleſiæ *Hieroſolymitanæ* epiſcopus, deſcribens preces poſt conſecrationem, ait [*b*]: *Mentionem facimus etiam eorum, qui ante nos obdormierunt: primum patriarcharum, prophetarum, apoſtolorum, martyrum, vt Deus propter illorum orationes & deprecationes, noſtras ſuſcipiat preces. Deinde pro defunctis ſanctis patribus & epiſcopis: denique pro omnibus oramus, qui inter nos vita functi ſunt: maximum eſſe credentes animarum iuuamen, pro quibus offertur precatio, dum ſanctum illud & tremendum myſterium in altari poſitum eſt.* EPIPHANIVS verboſius diſputat contra *Aërianos*, qui quaſcumque preces pro mortuis ridebant. Aiebant enim [*i*], *Si ſuperſtitum preces iis, qui ex hac vita diſceſſerunt, opitulari poſſunt; nemo pie deinceps agat aliquid, neque boni quidquam faciat; ſed amicos ſibi aliquos, quacumque ratione velit, adiungat; ſiue pecuniarum largitione, ſiue precibus hoc ab illis ſub vitæ finem impetret, vt pro ſe Deum exorent, vt ne illic aliquid incommodi patiatur, nec immanium a ſe facinorum pœnæ repetantur.* Ad quæ EPIPHANIVS hunc in modum reſpondet: *Quod ſpectat ad ritum illum, quo mortuorum nomina pronuntiantur, quid eo poteſt eſſe vtilius? quid opportunius? Nempe vt qui adſunt, certiſſime ſibi perſuadeant, mortuos viuere, nec in nihilum redactos eſſe, ſed exſiſtere adhuc, atque apud dominum viuere: Tum vt religioſiſſimum illud dogma prædicetur; quo qui pro fratribus precantur, bene de illis ſperare conſtat, quaſi peregre profectis. Ceterum quæ pro mortuis concipiuntur preces, iis vtiles ſunt,*

(*b*) Cyrill. catech. myſtag. V. n. VI. εἶτα μνημονεύομεν καὶ τῶν προκεκοιμημένων, πρῶτον πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὅπως ὁ Θεὸς εὐχαῖς αὐτῶν καὶ πρεσβείαις προσδέξηται ἡμῶν τὴν δέησιν· εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων πατέρων καὶ ἐπισκόπων, καὶ πάντων ἁπλῶς, τῶν ἐν ἡμῖν προκεκοιμημένων, μεγίστην ὄνησιν πιστεύοντες ἔσεσθαι ταῖς ψυχαῖς, ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις ἀναφέρεται, τῆς ἁγίας καὶ φρικωδεστάτης προκειμένης θυσίας.

(*i*) Epiphan. hæreſ. LXXV. Aërian. n. III. Obiectio Aërianorum: εἰ δὲ ὅλως εὐχὴ τῶν ἐνταῦθα τοὺς ἐκεῖσε ὤνησε, ἄρα γοῦν μηδεὶς εὐσεβείτω, μηδὲ ἀγαθοποιείτω, ἀλλὰ κτησάσθω φίλους τινάς, δι᾽ οὗ βούλεται τρόπου ἤτοι χρήμασι πείσας, ἤτοι φίλους ἀξιώσας ἐν τῇ τελευτῇ, καὶ εὐχέσθωσαν περὶ αὐτοῦ, ἵνα μή τι ἐκεῖ πάθῃ, μηδὲ τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ γινόμενα τῶν ἀνηκέστων ἁμαρτημάτων ἐκζητηθῇ. Num. VII. Reſponſio Epiphanii: ἔπειτα δὲ περὶ τοῦ ὀνόματα λέγειν τῶν τελευτησάντων, τί ἂν εἴη τούτου προυργιαίτερον; τί τούτου καιριώτερον καὶ θαυμασιώτερον, πιστεύειν μὲν τοὺς παρόντας, ὅτι οἱ ἀπελθόντες ζῶσι, καὶ ἐν ἀνυπαρξίᾳ οὐκ εἰσίν, ἀλλά εἰσι καὶ ζῶσι παρὰ τῷ δεσπότῃ, καὶ ὅπως ἂν τὸ σεμνότατον κήρυγμα διηγήσοιτο, ὡς ἐλπὶς ἔστιν ὑπὲρ ἀδελφῶν εὐχομένοις, ὡς ἐν ἀποδημίᾳ τυγχανόντων· ὠφελεῖ

tamet-

tametsi non omnes culpas exstinguant. Verum ex eo prosunt, quod plerumque, dum adhuc in terra degimus, sponte aut inuiti titubemus: vt id quod perfectius est, significetur. Nam & iustorum pariter & peccatorum mentionem facimus: peccatorum quidem, vt iis a domino misericordiam imploremus: iustorum autem & patrum ac patriarcharum, prophetarum, apostolorum, euangelistarum, martyrum, confessorum, episcoporum, anachoretarum, ac cœtus illius vniuersi, vt dominum IESVM CHRISTVM singulari quodam honore prosequentes, ab ceterorum hominum ordine segregemus, debitumque cultum illius maiestati tribuamus, cetera. Et ex omnibus liturgiis, quæ sub BASILII, CHRYSOSTOMI, GREGORII NAZIANZENI & CYRILLI [*k*] nominibus editæ sunt, apparet, quod pro omnibus sanctis precati fuerint, non excepta ipsa *Maria* virgine. Notatu etiam dignum est, quod in vetusto *missali Romano* orare consueuerint pro anima *Leonis*, vti HINCMARVS [*l*], sæculi noni scriptor, fidem nobis facit, qui orationem hac formula conceptam dicit: *Adnue nobis, domine, vt animæ famuli tui Leonis hæc prosit oblatio, quam immolando totius mundi tribuisti relaxari delicta.* Verum hæc formula adeo incongrua sæculis sequentibus videbatur, vt in recentioribus sacramentariis siue missalibus hunc in modum mutaretur: *Adnue nobis, quæsumus domine, vt intercessione beati Leonis hæc nobis prosit oblatio*, quemadmodum INNOCENTIVS tertius, episcopus *Romanus* [*m*], sua ætate illam se habuisse adfirmat. Et alia istiusmodi mutatio in *sacramentario* GREGORII facta est. Nam in antiqua *Græca* & *Latina* editione [*n*] hæc precatio ex-

δὲ καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτῶν γινομένη εὐχή, εἰ καὶ τὰ ὅλα τῶν αἰτιαμάτων μὴ ἀποσβέννει· ἀλλ' ἔγγε διὰ τὸ πολλάκις ἐν κόσμῳ ἡμᾶς ὄντας σφάλλεσθαι ἀκουσίως τε καὶ ἑκουσίως, ἵνα τὸ ἐντελέστερον σημανθῇ· καὶ γὰρ δικαίων ποιούμεθα τὴν μνήμην, καὶ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν· ὑπὲρ μὲν ἁμαρτωλῶν, ὑπὲρ ἐλέους Θεοῦ δεόμενοι· ὑπὲρ δὲ δικαίων καὶ πατέρων, καὶ πατριαρχῶν, καὶ προφητῶν, καὶ ἀποστόλων, καὶ εὐαγγελιστῶν, καὶ μαρτύρων, καὶ ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων τε καὶ ἀναχωρητῶν, καὶ παντὸς τοῦ τάγματος, ἵνα τὸν κύριον Ἰησοῦν χριστὸν ἀφορίσωμεν ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων τάξεως, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν τιμῆς καὶ σέβας αὐτῷ ἀποδῶμεν.

(*k*) Vide sis loca ex Mis citata apud Vsserium in libro *Answer to the challenge* p. 136. & Dallæum de pœnis & satisfaction. lib. V. c. VIII.

(*l*) Hincmar. de prædestin. lib. I. c. XXXIV. tom. I. p. 297.

(*m*) Innocent. epist. in decretal. Gregor. lib. III. tit. XLI. c. VI. p. 1372. Missal. fest. Leonis. Iun. XXVIII.

(*n*) Bibl. patr. græc. Lat. tom. II. p. 129. Μνήσθητι καὶ τῶν ἄλλων σε πάντων καὶ

ſtat: *Memento domine, famulorum tuorum cunctorum atque cunctarum, qui nos præceſſerunt cum ſigno fidei & dormiunt in ſomno pacis. Ipſis domine, & omnibus in Chriſto quieſcentibus locum refrigerii, lucis & pacis vt indulgeas, deprecamur, per eumdem Ieſum Chriſtum dominum noſtrum.* At in poſtea reformatis *miſſalibus* [o] ita mutauerunt: *Memento domine, famulorum famularumque tuarum N. & N. qui nos præceſſerunt cum ſigno fidei, & dormiunt in ſomno pacis;* ne pro ſanctis æque ac aliis, qui eſſent in purgatorio, precari viderentur. Vnde probabile admodum efficitur, CYRILLI etiam catecheſin interpolatam, eique clauſulam inſertam eſſe, quæ de precibus propter patriarcharum, prophetarum, apoſtolorum ac martyrum orationes & deprecationes a Deo ſuſcipiendis, loquitur: ſiquidem in vetuſtis liturgiis tam pro ipſis, quam pro aliis preces fiunt. CHRYSOSTOMVS [p] pro martyribus oblationes fieri, diſerte adfirmat. Atque ita in *Græca* eius liturgia eſt [q]: *Offerimus tibi rationalem hunc cultum, pro in fide requieſcentibus maioribus, patribus, patriarchis, prophetis & apoſtolis, præconibus & euangeliſtis, martyribus, confeſſoribus, continentibus, & omni ſpiritu in fide initiato: Præcipue pro ſanctiſſima, immaculata, ſuper omnes benedicta, domina noſtra Deipara & ſemper virgine Maria.* Quamquam, obſeruante VSSERIO [r], quidam *Latini* interpretes hæc verba peruerſe reddiderunt ita: *Offerimus tibi rationalem hunc cultum pro in fide requieſcentibus maioribus & patribus per deprecationem patriarcharum, prophetarum, apoſtolorum, martyrum & omnium ſanctorum.* Male enim *Latinis* auribus ſonabat, audire CHRYSOSTOMVM

πασῶν, οἳ μετὰ τοῦ σημείου τῆς πίστεως προαπῆλθον ἡμῶν, καὶ ὕπνον εἰρήνης κεκοίμηνται· καὶ δεόμεθά σου, ἵνα πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένοις χώραν ἀναψύξεως, καὶ φωτὸς, καὶ εἰρήνης παράσχῃς δι' αὐτοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

(o) Miſſal. Roman. in canone miſſæ p. 301. (p. 202. edit. Colon. MDCXLIV.)

(p) Chryſoſt. homil. XXI. in acta tom. IV. edit. Seuil. p. 736. (p. 204. edit. Frf.) τί οἴει τὸ ὑπὲρ μαρτύρων προσφέρεσθαι κ.τ.λ. *Quid putas pro martyribus offerri, cetera.*

(q) Chryſoſt. liturg. tom. IV. p. 614. (p. 540. edit. Francof.) Ἔτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων προπατέρων, πατέρων, πατριαρχῶν, προφητῶν, καὶ ἀποστόλων, κηρύκων, εὐαγγελιστῶν, μαρτύρων ὁμολογητῶν, ἐγκρατευτῶν, καὶ παντὸς πνεύματος ἐν πίστει τετελειωμένου, ἐξαιρέτως τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπὲρ εὐλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.

(r) Uſher's *Anſwer to the Challenge* p. 136.

dicen-

dicentem, veterem ecclesiam pro sanctis & martyribus orare. Sed dicit tamen, non tantum in locis ante memoratis, sed in aliis etiam passim. In homilia sua quadragesima prima in priorem ad *Corinthios* [s], contra immoderatum luctum de morte peccatorum differens, ait: *Si peccator excessit, propterea etiam laetari oportet, quod interscissa sunt peccata, & vitio non adiecit, & quoad eius fieri potest, ei succurrere, non lacrimis, sed precibus, & supplicationibus & eleemosynis, & oblationibus. Non sunt enim temere haec excogitata, neque frustra eorum, qui excesserunt, in diuinis mysteriis meminimus & pro ipsis accedimus, rogantes agnum propositum, qui mundi peccatum tulit: sed vt inde eis aliqua sit consolatio: neque abs re, qui adstat altari, dum veneranda peraguntur mysteria, clamat: Pro omnibus, qui in Christo dormierunt, & iis, qui pro ipsis celebrant memorias. Nam si pro ipsis non fierent commemorationes, ne haec quidem dicta essent. Ne nos pigeat opem ferre iis, qui excesserunt, & pro iis offerre preces: est enim propositum commune terrae piaculum. Propterea fidenter pro orbe terrae tunc rogamus, & cum martyribus eos vocamus, cum confessoribus, cum sacerdotibus. Etenim vnum corpus omnes sumus, etiamsi sint membra membris splendidiora: & fieri potest, vt veniam eis omni ex parte conciliemus, a precibus, a donis, quae pro eis offeruntur, ab iis qui cum ipsis vocantur.* Statuit heic, quod sancti orent pro peccatoribus, tametsi eodem tempore ecclesia pro sanctis & martyribus ac peccatoribus simul oret. Alio loco [t] preces fieri dicit generatim pro o-

(s) Chrysost. homil. XLI. in 1 Cor. p. 701. (p. 468. edit. Francof.) *εἰ δὲ καὶ ἁμαρτωλὸς ἀπῆλθε, καὶ διὰ τοῦτο δεῖ χαίρειν, ὅτι ἐνεκόπη τὰ ἁμαρτήματα, καὶ οὐ προσέθηκε τῇ κακίᾳ, καὶ βοηθεῖν ὡς ἂν οἷόν τε ᾖ, οὐ δακρύειν, ἀλλ' εὐχαῖς, καὶ ἱκετηρίαις, καὶ ἐλεημοσύναις, καὶ προσφοραῖς· οὐ γὰρ ἁπλῶς ταῦτα ἐπινενόηται, οὐδὲ εἰκῇ μνήμην ποιούμεθα τῶν ἀπελθόντων ἐπὶ τῶν θείων μυστηρίων, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν πρόσιμεν, δεόμενοι τοῦ ἀμνοῦ τοῦ κειμένου, τοῦ λαβόντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τις ἐντεῦθεν αὐτοῖς γένηται παραμυθία· οὐδὲ μάτην ὁ παρεστὼς τῷ θυσιαστηρίῳ τῶν φρικτῶν μυστηρίων τελουμένων βοᾷ ὑπὲρ πάντων τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων, καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελούντων· εἰ γὰρ μὴ ὑπὲρ αὐτῶν αἱ μνεῖαι ἐγίνοντο, οὐδ' ἂν ταῦτα ἐλέχθη. — μὴ δὴ ἀποκάμωμεν τοῖς ἀπελθοῦσι βοηθοῦντες, καὶ προσφέροντες ὑπὲρ αὐτῶν εὐχάς· καὶ γὰρ τὸ κοινὸν τῆς οἰκουμένης κεῖται καθάρσιον· διὰ τοῦτο θαῤῥοῦντες ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης δεόμεθα τότε, καὶ μετὰ μαρτύρων αὐτοὺς καλοῦμεν, μετὰ ὁμολογητῶν, μετὰ ἱερέων· καὶ γὰρ ἓν σῶμά ἐσμεν ἅπαντες, κἂν λαμπρότερα μέλη μελῶν, καὶ δυνατὸν πάντοθεν συγγνώμην αὐτοῖς συναγαγεῖν, ἀπὸ τῶν εὐχῶν, ἀπὸ τῶν ὑπὲρ αὐτῶν δώρων, ἀπὸ τῶν μετ' αὐτῶν καλουμένων.*

(t) Chrysost. homil. III. in Philipp. p. 1225. (p. 32. edit. Francof. in fine.) *ὅταν*

mni-

mnibus in fide defunctis, nec quempiam præter catechumenos, in voluntario baptismi neglectu mortuos, earum beneficio priuari. *Eo tempore*, inquit, *quo vniuersus populus stat manibus passis ac cœtus sacerdotalis, & illud horrorem venerationis plenum incutiens sacrificium: quomodo Deum non placabimus pro istis orantes? Atque id quidem de iis, qui in fide decesserint. Catechumeni vero neque hac dignantur consolatione, sed omni auxilio sunt destituti, vno quodam excepto. Quale vero hoc? licet pauperibus pro ipsis dare.* Poena erat hæc tunc temporis catechumenis infligi solita, de qua CHRYSOSTOMVS aliis in locis [u] loquitur; videturque regula fuisse, per antiquos quosdam ecclesiæ canones [w] data, (qua de re disserendi occasionem habuimus libro quodam antecedente [x]) vt catechumenis beneficium precum ecclesiæ post mortem negaretur. CHRYSOSTOMVS [y] iterum, ait: *Episcopus pro vniuerso terrarum orbe legatus intercedit, deprecatorque est apud Deum, vt hominum omnium, non viuentium modo, sed etiam mortuorum peccatis propitius fiat.* CASSIANVS etiam *biothanatos*, hoc

---

ἑστήκῃ λαὸς ὁλόκληρος χεῖρας ἀνατείνοντες, πλήρωμα ἱερατικόν, καὶ προκέηται ἡ φρικτὴ θυσία, πῶς οὐ δυσωπήσομεν ὑπὲρ τούτων τὸν Θεὸν παρακαλοῦντες; ἀλλὰ τοῦτο μὲν περὶ τῶν ἐν πίστει παρελθόντων· οἱ δὲ κατηχούμενοι οὐδὲ ταύτης καταξιοῦνται τῆς παραμυθίας, ἀλλ' ἀπεστέρηνται πάσης τῆς τοιαύτης βοηθείας, πλὴν μιᾶς τινος· ποίας δὲ ταύτης; ἔξεστι πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόναι.

(u) Chrysost. hom. XXIV. in Ioan. p. 159. (ibid. ed. Frf.) εἰ γένοιτο, ὃ μὴ γένοιτο, ἀπροσδόκητα τῆς τελευτῆς ἐπελθούσης, ἀμυήτους ἐντεῦθεν ἀπελθεῖν, κἂν μυρία ἔχωμεν ἀγαθά, οὐδὲν ἡμᾶς ἕτερον διαδέξεται, ἢ γέεννα, καὶ σκώληξ ἰοβόλος, καὶ πῦρ ἄσβεστον, καὶ δεσμὰ ἄλυτα· ἀλλὰ μὴ γένοιτό τινα τῶν ταῦτα ἀκουόντων ἐκείνης πειραθῆναι τῆς κολάσεως, τοῦτο γὰρ ἔσται, ἂν τῶν ἁγίων καταξιωθέντες μυστηρίων, χρυσὸν καὶ ἄργυρον, καὶ λίθους τιμίους οἰκοδομήσωμεν ἐπὶ τὸν θεμέλιον. *Si inopina & repentina mors, quod absit, nos inuaderet, & non initiati migraremus: nihil nobis innumera huius sæculi bona ad salutem proficerent, quin nos gehenna, vermis venenosus, ignis inextinguibilis & catenæ maneant indissolubiles. Sed absit, vt auditorum meorum quisquam eo damnaretur supplicio: quod euitabimus, si sanctis dignati mysteriis, aurum, argentum, lapides pretiosos super fundamento, secundum apostolum, ædificabimus.* Id. homil. I. in acta p. 14.

(w) Concil. Bracar. I. c. XXXV. (conc. II. can. XVII. ap. Labb. tom. conc. V. p. 841.) Placuit, vt catechumenis, cet. vid. sub litt. seq. (a) in textu.

(x) Lib. X. cap. II. §. XVIII. volum. IV. pag. 42.

(y) Chrysost. de sacerdot. lib. VI. c. IV. vid. supra §. XIII. sub litt. (n) pag. 327. Homil. XXII. in Matth. p. 307. (p. 371. edit. Francof.) τί μετὰ ταῦτα πένητας καλεῖς; καὶ παρακαλεῖς ἱερέας εὔξασθαι; ἵνα εἰς ἀνάπαυσιν ἀπέλθῃ, φησὶν, ὁ τετελευτηκώς, ἵνα ἵλεω σχῇ τὸν δικαστήν. κ. τ. λ. *Cur post mortem tuorum pau-*

est,

est, homines, qui violentas manus sibi ipsi intulerant, a beneficio precum ecclesiæ exclusos fuisse dicit. Et idcirco, quum *Hero* aliquis, illusione diabolica deceptus, in profundum puteum ipse se dedisset præcipitem, „vix a presbytero abbate „*Pasnutio*, narrat, potuisse obtineri, vt non inter biothanatos „reputatus, etiam memoria [z] & oblatione pausantium iu„dicaretur indignus„. Quod etiam in concilio *Bracarensi* notatum est [a], vbi αὐτόχειρες & catechumeni in eadem classe collocantur. *Placuit, vt hi, qui sibi ipsis aut per ferrum, aut per venenum, aut per præcipitium, aut suspendium, vel quolibet modo violentam inferunt mortem, nulla pro illis in oblatione commemoratio fiat, neque cum psalmis ad sepulturam eorum cadauera deducantur. Item placuit, vt catechumenis, sine redemtione baptismi defunctis, simili modo, neque oblationis commemoratio, neque psallendi impendatur officium.*

AVGVSTINVS quidem singularem fouet opinionem in hac materia de precibus pro mortuis. Non enim æque pro martyribus ac aliis hominibus orandum esse statuit, eo quod ad cælestis beatitatis fruitionem illico post mortem admissi sint. Vulgare dictum sub nomine eius circumfertur (quod tamquam scripturæ sacræ dictum citat [b] INNOCENTIVS tertius, pontifex *Romanus:*) Iniuriam facit martyri, qui orat pro martyre; quia martyres ad perfectionem in hac vita peruenisse, neque adeo ecclesiæ oratione [c] vt ceteri indigere credantur. Hinc ait: *Ad ipsam [d] mensam non sic eos commemoramus, quemadmodum alios, qui in pace requiescunt, vt etiam pro eis oremus, sed magis vt orent ipsi pro nobis, vt eorum vestigiis adhæreamus, quia impleuerunt ipsi carita-*

peres conuocas? Cur presbyteros, vt pro eo velint orare, obsecras? Non ignoro, te responsurum, vt defunctus requiem adipiscatur, vt propitium iudicem inueniat.

(z) Cassian. collat. II. c. V.

(a) Concil. Bracar. I. c. XXXV. (al. conc. II. can. XVI. XVII.)

(b) Innocent. in decretal. Gregorii lib. III. tit. XLI. c. V. Sacræ scripturæ dicit auctoritas, quod iniuriam facit martyri, qui orat pro martyre.

(c) Augustin. serm. XVII. de verbis apostoli tom. X. p. 132. Perfectio in hac vita nonnulla est, ad quam sancti martyres peruenerunt. Ideoque habet ecclesiastica disciplina, quod fideles nouerunt, quum martyres eo loco recitantur ad altare Dei, vbi non pro ipsis oretur. Iniuria est enim pro martyre orare, cuius nos debemus orationibus commendari.

(d) Augustin. tract. LXXXIV. in Ioan. tom. IX. p. 185. (p. 411. ed. Basil. MDLXIX.)

tem, qua dominus dixit, non posse esse maiorem, nimirum vt animam suam ponat quis pro amicis suis. Quam ob rationem AVGVSTINVS oblationes & eleemosynas, in ecclesia pro omnibus baptizatis fieri solitas, putabat esse tantum gratiarum actiones pro valde bonis [*e*]; pro non valde malis propitiationes: pro valde malis, etsi nulla adiumenta mortuorum, qualescumque tamen viuorum consolationes. Enimuero, vt recte obseruat VSSERIVS [*f*], durior hæc est interpretatio precum ecclesiæ, persuadere sibi, vnum eumdemque precandi actum pro aliis esse petitionem, pro aliis tantum gratiarum actionem: adeoque rationi magis consentaneum est, credere, quod ecclesia pro omnibus voluerit oratum, præsertim quum ipse AVGVSTINVS [*g*] fateatur, quod ecclesia supplicationes faciat pro omnibus in christiana & catholica societate defunctis, quemadmodum omnes antiquæ precum formulæ manifesto euincunt, ita quidem, vt nullus exceptioni locus esse possit.

§. XVII.

Ex quibus rationibus vetus ecclesia pro mortuis, sanctis, martyribus, confessoribus, æque ac reliquis omnibus orauerit.

SVPPOSITO igitur, quod vetus ecclesia preces fecerit pro sanctis & martyribus non minus quam reliquis omnibus, superest, vt disquiramus, ex quibus fundamentis ac rationibus hanc consuetudinem obseruarit: vtrum ex recentiore purgatorii suppositione, an ex aliis, generali isti praxi magis convenientibus rationibus? Non ex purgatorii suppositione id eam fecisse, ex iis euidenter apparet, quæ iam ex publicis ecclesiæ officiis obseruauimus, quod pro omnibus sanctis, martyribus, confessoribus, patriarchis, prophetis, apostolis, immo pro

(*e*) August. enchirid. ad Laurent. cap. CX. Quum ergo sacrificia siue altaris, siue quarumcumque eleemosynarum pro baptizatis defunctis omnibus offeruntur, pro valde bonis gratiarum actiones sunt: pro non valde malis propitiationes sunt: pro valde malis etsi nulla sunt adiumenta mortuorum, qualescumque viuorum consolationes sunt. Quibus autem prosunt, aut ad hoc prosunt, vt sit plena remissio, aut certe tolerabilior fiat ipsa damnatio.

(*f*) Usher's *Answer to the Challenge* p. 142.

(*g*) Aug. de cura pro mortuis c. IV. Non sunt prætermittendæ supplicationes pro spiritibus mortuorum: quas sacerdos pro omnibus in christiana & catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcumque sub generali commemoratione suscepit ecclesia.

ipsa

ipsa *Maria* virgine & reliquis sanctis viris ac feminis precata sit, qui inde a mundo condito decesserunt, & omnes in loco requiei ac beatitatis, nec in vllo purgatorii aut cruciatus loco, esse credebantur. Præterea hoc apparet ex priuatis precibus AMBROSII [*b*] pro *Theodosio*, & *Valentiniano* & *Gratiano* imperatoribus, & suo ipsius fratre *Saturo*; nec non ex epistola ad *Faustinum* [*i*], qua eum monet, vt defunctam sororem suam non tam deploret, quam orationibus prosequatur, & oblationibus animam eius domino commendet. Hi enim omnes tales erant, de quibus minime ille dubitabat, quin eorum animæ in requie essent ac beatitudine. Sicut omnia officia funeralia declarant, in quibus commata ista ex psalmis cantari solebant: *Conuertere, anima mea, in requiem tuam, quia dominus benefecit tibi:* Et rursus: *Non timebo mala, quoniam tu mecum es.* Et rursus: *Tu es mihi refugium a tribulatione, quæ me circumdat.* Quorum CHRYSOSTOMVS [*k*] auditores suos sæpius monet recordari, vt, dum hæc psallant, & orent pro defunctis, ne immoderate fleant ac lamententur, vti gentiles; sed Deo gratias agant, quod in

(*b*) Ambros. de obitu Theodosii (tom. V. opp. p. 122. edit. Par. MDCXLII.) Da requiem perfectam seruo tuo Theodosio, requiem illam, quam præparasti sanctis tuis. De obitu Valentin. ibid. p. 115. 116. Beati ambo (Valentinianus & Gratianus) si quid meæ orationes valebunt. Nulla dies vos silentio præteribit, nulla inhonoratos vos mea transibit oratio, nulla nox non donatos aliqua precum mearum contextione transcurret.

(*i*) Epist. VIII. ad Faustin. (LXI. ed. Paris.) Itaque non tam deplorandam quam prosequendam orationibus reor: nec mœstificandam lacrimis tuis, sed magis oblationibus animam eius domino commendandam arbitror.

(*k*) Chrysost. homil. IV. in Hebr. p. 1780. (p. 736. edit. Francof.) *ἐννόησον τί ψάλλεις κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον· Ἐπίστρεψον, ἡ ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι κύριος εὐηργέτησέ σε· καὶ πάλιν, Οὐ φοβηθήσομαι κακά, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ. καὶ πάλιν· Σύ μου εἶ καταφυγὴ ἀπὸ θλίψεως τῆς περιεχούσης με· ἐννόησον τί βούλονται οὗτοι οἱ ψαλμοί. Cogita quid psallas illo tempore.* Conuertere, *inquit*, anima mea &c. Homil. XXIX. de dormientibus tom. V. p. 423. (homil. XXX. p. 377. edit. Frf.) *ἄλγησον, δάκρυσον, ἀλλὰ μὴ ἀποδυσπετήσῃς, μὴ δυσχεράνῃς, μὴ ἀγανακτήσῃς τὸν ἀπελθόντα, καὶ λαμπρὰ ταῦτα αὐτῷ συμπέμψῃς ἐντάφια· ἂν μὲν γὰρ δυσχεράνῃς, κἀκεῖνον καθύβρισας, καὶ τὸν λαβόντα παρώξυνας, καὶ σαυτὸν κατέβλαψας· ἂν δὲ εὐχαριστήσῃς, κἀκεῖνον ἐκόσμησας, καὶ τὸν λαβόντα ἐδόξασας, καὶ σαυτὸν ὠφέλησας. Mœre, lacrima, at vide, ne stomacheris, ne impatienter mortuum requiras. Quin Deo gratias age, qui eum accepit, vt ex vita decedentem honores, honesteque amici funeri iusta persoluas. Si indigne fers, ei dedecori es, & Deum accipientem ex-*

locum requiei ac ſecuritatis eos adſumſiſſet. Id quod cum itione eorum ad horribilem & formidoloſum purgatorii locum conſiſtere prorſus nequit. AVGVSTINVS priuatim pro *Monica* matre ſua [*l*] orabat, & de precibus eccleſiæ pro ea in exſequiis eius & deinde ad altare loquitur; nec tamen hinc e piæ vitæ ſtatu ad ſtatum gaudii ac felicitatis eam migraſſe, dubitat. In eumdem modum GREGORIVS NAZIANZENVS [*m*] Deum precatur, vt animam *Cæſarii* fratris ſui ſuſcipiat, qui noviſſime ex ſpiritu in baptiſmo regenitus erat. Certum eſt, haſce preces non eo fieri conſueuiſſe, quod ignem purgatorium poſt mortem ſtatuerent, ſed quod ad locum requiei & beatitudinis eos commigrare crederent, quæ prima orandi pro eis ratio erat, vt Deus ipſos ad ſe reciperet, liberaretque a condemnatione. 2.) Ex eodem ſuppoſito nonnullæ eorum preces pro defunctis ſemper erant euchariſticæ, ſiue gratiarum actiones pro eorum liberatione ex vitioſi huius mundi turbis. Sicut non ſolum ex ante memoratis CHRYSOSTOMI teſtimoniis planum eſt, ſed ex auctore etiam, qui ſub ementito DIONYSII [*n*] nomine ſcripſit, qui enarrans ritus ſepeliendi mortuos, loquitur de εὐχῇ εὐχαριστηρίῳ, qua Deo gratiæ agantur non tantum ſuper martyribus, ſed omnibus etiam chriſtianis, qui ſancte obdormierint. 3.) Tertia ratio orandi pro eis erat, quia mortales omnes cum quibuſdam fragilitatis ac corruptionis reliquiis e vita excedere, recte exiſtimabant, adeoque Deum orabant, vellet cum ipſis agere ſecundum miſericordiam ſuam,

acerbas, tibique damno es: ſin gratias egeris, honeſtas illum, & Deum, qui eum accepit, laude afficis, tibique ipſi vtilitatem adfers. Vid. Caſſian. collat. II. c. V. cit. ſupr. §. XVI. ſub litt. (z) in textu p. 337.

(*l*) Auguſtin. confeſſ. lib. IX. c. XII. Neque in eis precibus, quas tibi fudimus, quum offerretur pro ea (Monica matre) ſacrificium pretii noſtri, iam iuxta ſepulchrum poſito cadauere, priuſquam deponeretur, ſicut illic fieri ſolet, nec in eis precibus ego fleui, cetera. Ibid. c. XIII. Scio miſericorditer operatam, & ex corde dimiſiſſe debita debitoribus ſuis: dimitte illi & tu debita ſua, ſi qua etiam contraxit per tot annos poſt aquam ſalutis. Dimitte domine, dimitte, obſecro, ne intres cum ea in iudicium.

(*m*) Naziant. orat. X. p. 176. νῦν μὲν δέχοιο Καισάριον ἀπαρχὴν τῆς ἡμετέρας ἀποδημίας. *Nunc quidem Cæſarium, diſceſſus noſtri primitias, quæſo ſuſcipe.*

(*n*) Dionyſ. eccleſ. hierarch. c. VII. p. 408. Εἶτα τελεῖ τὴν πρὸς Θεὸν εὐχαριστήριον εὐχὴν ὁ ἱεράρχης.

non

non de stricto iure secundum eorum merita. Nullus enim tunc aliquod meritum vel ius æternæ beatitatis habere credebatur, sed tantum ex promissis & gratia Dei. Præclare hanc in rem differit AVGVSTINVS [o], quando de *Monica* matre sua in hunc modum loquitur: *Ego iam sanato corde ab illo vulnere, in quo poterat redargui carnalis affectus, fundo tibi, Deus noster, pro illa famula tua longe aliud lacrimarum genus, quod manat de concusso spiritu, consideratione periculorum omnis animæ, quæ in Adam moritur. Quamquam illa in Christo viuificata, etiam nondum carne resoluta sic vixerit, vt laudetur nomen tuum in fide moribusque eius, non tamen audeo dicere, ex quo eam per baptismum regenerasti, nullum verbum exisse ab ore eius contra præceptum tuum. Et dictum est a veritate, filio tuo: Si quis dixerit fratri suo, fatue, reus erit gehennæ ignis. Et væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota misericordia discutias eam: Quia vero non exquiris delicta vehementer, fiducialiter speramus, aliquem apud te locum inuenire indulgentiæ. Quisquis autem tibi enumerat vera merita sua, quid tibi enumerat, nisi munera tua? O si cognoscant se omnes homines, & qui gloriantur, in domino glorientur! Ego itaque, laus mea & vita mea, Deus cordis mei, sepositis paulisper bonis eius actibus, pro quibus tibi gaudens gratias ago, nunc pro peccatis matris meæ deprecor te, exaudi me per medicinam vulnerum nostrorum, quæ pependit in ligno, & sedens ad dexteram tuam, te interpellat pro nobis.* Paullo post addit, se credere, quod Deus iam fecerit, quod ipsum roget, pergit tamen orare: *Non se interponat nec vi nec insidiis leo & draco: neque enim respondebit illa, nihil se debere, ne conuincatur & obtineatur ab accusatore callido: sed respondebit, dimissa debita sua ab eo, cui nemo reddet, quod pro nobis non debens reddidit. Sit ergo in pace cum viro, ante quem nulli & post quem nulli nupta est, cui seruiuit fructum tibi adferens cum tolerantia, vt eum quoque lucraretur tibi. Et inspira, domine Deus meus, inspira seruis tuis, fratribus meis, filiis tuis, dominis meis, quibus & voce & corde & litteris seruio, vt quotquot hæc legerint, meminerint ad altare tuum Monicæ famulæ tuæ cum Patricio, quondam eius coniuge.* Hæc oratio non erat pro hominibus in igne purgatorio hærentibus, sed in pace requiescentibus, tantum sine meritorum propriorum respectu, & cum submissa diuinæ mise-

(o) August. confess. lib. IX. c. XIII.

 ricor-

ricordiæ fiducia, vt ne illos a rugiente leone deuorari fineret, nec cum illis propter peccata humanæ fragilitatis rigide ageret. 4.) Alia fimilis ratio harum precum illa erat, quam antea percepimus ex EPIPHANIO [p], eo fpectans, vt perfectio *CHRISTI* ab imperfectione omnium hominum, fanctorum, martyrum, apoftolorum, prophetarum, confefforum, ceterorum fegregaretur, quum ipfe vnus effet, pro quo preces in ecclefia tunc fieri non oporteret. 5.) Orabant pro omnibus chriftianis in teftificationem cum reuerentiæ ac amoris in defunctos, tum fidei fuæ de immortalitate animæ; nempe vt, quemadmodum loquitur EPIPHANIVS, oftenderent, certiffime fibi perfuafum fe habere, mortuos viuere, nec in nihilum redactos effe, fed exfiftere adhuc, atque apud dominum viuere. 6.) Quum anima in imperfecto tantum beatitatis ftatu fit vfque ad futuram refurrectionem, vbi integer homo perfectam victoriam de morte obtinebit, atque per extremum iudicium in infinitum confummatæ felicitatis ac gloriæ ftatum transferetur, ecclefia peculiarem huius rei rationem habebat in precibus fuis pro iuftis, vt & viui & mortui tandem ad hunc beatiffimum gloriofæ refurrectionis ftatum pertingerent. A nonnullis [q] obferuatur, precationes quafdam adhuc exftare in *miffa Romana*, huic opinioni conformes, vt illa, quæ ita habet: *Abfolue, quæfumus domine, animas famulorum tuorum ab omni vinculo delictorum, vt in refurrectionis gloria inter fanctos & electos tuos refufcitati refpirent.*

(p) Epiphan. hæref. LXXV. Aerian. num. VII. citat. §. XVI. fub litt. (1) p. 332.

(q) Vid. du Moulin *Novelty of Popery* lib. VII. c. I. p. 459. (p. 117. edit. Germ. Wefel MDCXXXII. 4to.) *Hier möchte einer fragen: Was für nutzen und vortheil vermeinen dann die alten, daß die todten von dem gebet, fo für fie gefchahe, hätten? Antwort: Die alten hatten hierunter nachfolgende endurfachen. Erftlich war in folchen gebeten diefes ihr fuchen bey dem allerhöchften, daß der verftorbene dermaleins zur feligkeit auferftehen möchte. Ein folch gebet that* Iudas Maccabæus lib. II. c. XII. Maccab. Dann (*fagt der auctor*) Judas hat recht und wohl daran gethan, dafs er der auferftehung eindächtig war. Dann wenn er nicht die hoffnung gehabt hatte, dafs die todten auferftehen folten, fo wäre es ein überflüffiges und thörichtes ding gewefen, für die todten zu bitten. *Mit diefem gebet ftimmen viel gebet überein, die in den feelmeffen gefprochen werden, und fonderlich diefes:* Wir bitten dich, du wolleft die feelen deiner knechte alles bandes der fünden los zahlen, damit fie in der herrlichkeit der auferftehung aufwachen, und fich unter deinen heiligen und auserwehlten wieder erholen mögen.

HAE

Hae vniuersæ generales erant rationes orandi pro mortuis, sine vllo, vel leuissimo etiam, indicio, quod in temporariis ignis purgatorii pœnis torquerentur. Præter quas speciaIiores quasdam habebant opiniones, ad hanc praxin promouendam spectantes. Nam 1.) bene multi ex veteribus credebant, omnium iustorum animas, exceptis martyribus, cælo separatas in loco quodam, mortalibus oculis inuisibili, degere, quem illi paradisum vel sinum *Abrahæ*, locum refrigerationis & gaudii vocabant, vbi perfectam beatitatem exspectent in omnium rerum fine. Hæc nota opinio est HERMAE PASTORIS, IVSTINI MARTYRIS, PII, pontificis *Romani*, IRENAEI, TERTVLLIANI, ORIGENIS, CAII ROMANI, VICTORINI MARTYRIS, NOVATIANI, LACTANTII, HILARII, AMBROSII, GREGORII NYSSENI, PRVDENTII, AVGVSTINI & CHRYSOSTOMI. Vnde in precibus suis pro defunctis huc quodam modo respexisse existimari possunt atque expetiisse, vt animæ iustorum ita ad tempus separatæ tandem aliquando ad perfectam beatitatis in cælo fruitionem transferrentur. 2.) Multi veterum opinionem de millenario, siue regno *CHRISTI* mille annorum in terra ante extremi iudicii diem, fouebant, simulque statuebant, fore, vt hominum alii maturius, tardius alii ad hunc felicem statum resurgerent, pro meritis suis ac præparationibus ad hoc ipsum. Et hinc eorum quidam pro defunctis orabant ex hoc supposito, vt partem in hac resurrectione obtinerent, & citius in hoc regnum admitterentur: in pœnis hoc ponentes, non inter primos, qui resurgerent, ad hunc gloriæ statum admitti. TERTVLLIANVS [r] eo manifesto respicit, quando modicum quodque delictum mora resurrectionis luendum esse dicit. Hinc pro animabus defunctorum orari solere adfirmat [s], vt non tantum in pace iam requiescant, sed in primæ quoque resurrectionis consortium veniant. Quam

(r) Tertull. de anima c. LVIII. Modicum quodque delictum mora resurrectionis luendum &c.

(s) De monogam. c. X. Pro anima eius orat, & refrigerium interim adpostulat ei, & in prima resurrectione consortium. Confer lib. III. contr. Marcion. c. XXIV. Post mille annos, intra quam ætatem concluditur sanctorum resurrectio, pro meritis maturius vel tardius resurgentium &c.

ob

ob caussam AMBROSIVS [t] pro *Gratiano* & *Valentiniano* imperatoribus Deum orabat, vellet eos matura resurrectione suscitare, & immaturum vitæ cursum matura resurrectione compensare. Et alibi [u] ait: *Qui non veniunt ad primam resurrectionem, sed ad secundam reseruantur, isti vrentur, donec impleant tempora inter primam & secundam resurrectionem: aut si non impleuerint, diutius in supplicio permanebunt. Ideo ergo rogemus, vt in prima resurrectione partem habere mereamur.* VSSERIVS [x] etiam e quibusdam *missalibus Gothicis* ostendit, ecclesiam antiquis temporibus diuersas habuisse precationes in hunc finem directas. 3.) Multi veterum credebant, fore ignem probationis, per quem die extremo omnes oporteat ire, ipsis prophetis ac apostolis, immo ipsa *Maria* virgine, non exceptis. Quod ipsum non tantum ab ORIGENE [y], IRENAEO [z] & LACTANTIO [a] adseritur, sed ab AMBROSIO [b] etiam, qui post ORIGENEM ait: *Omnes oportet transire per flammas, siue ille Ioannes euangelista sit, quem ita dilexit dominus, vt de eo diceret ad Petrum: Si eum volo manere, quid ad te? tu me sequere. De morte eius aliqui dubitauerunt, de transitu per ignem dubitare non possumus, quia in paradiso est, nec separatur a CHRISTO. Siue ille sit Petrus, qui claues accepit regni cælorum, qui super mare ambulauit, oportet dicat: Transiuimus per ignem & aquam, & induxisti nos in refrigerium.* Et alibi [c]: *Igne purgabantur filii Leui, igne Ezechiel, igne Daniel. Sed hi, etsi per ignem examinabuntur, dicent tamen: Transiuimus per ignem & aquam.* Et HILARIVS [†] eumdem in modum: *Salutis nostræ & iudicii tempus designat in do-*

(t) Ambros. de obitu Valentin. ad finem. Te quæso, summe Deus, vt carissimos iuuenes matura resurrectione suscites & resuscites; vt immaturum hunc vitæ istius cursum matura resurrectione compenses.

(u) Id. in psalm. I.

(x) Usher. *Answer to the Challenge* p. 151.

(y) Orig. homil. III. in psalm. XXXVI. p. 446. (p. 504. edit. Basil. MDLVII. pag. 281. c. edit. Paris. MDCIIII.) Vt ego arbitror, omnes nos venire necesse est ad illum ignem. Etiam si Paulus sit aliquis vel Petrus, venit tamen ad illum ignem.

(z) Iren. lib. IV. c. IX. †

(a) Lactant. lib. VII. c. XXI. (p. 863. edit. Walchii Lips. MDCCXV. 8uo.) Sed & iustos quum iudicauerit, etiam igni eos examinabit.

(b) Ambros. serm. XX. in psalm. CXVIII. (tom. II. p. 764. edit. Paris. MDCXLII.)

(c) Id. homil. III. in psalm. XXXVI. (tom. II. opp. p. 693. h. cit. edit.)

(†) Hilar. in Matth. cap. II. p. 148. (p. 616. c. edit. Paris. MDCXCIII.)

mino,

mino, dicens, ille baptizabit vos in spiritu sancto & igni: quia baptizatis in spiritu sancto reliquum sit, consummari igne iudicii. Et rursus [*d*]: *An quum ex omni otioso verbo rationem simus praestituri, diem iudicii concupiscemus, in quo nobis est ille indefessus ignis subeundus, in quo subeunda sunt grauia illa expiandae a peccatis animae supplicia? Beatae Mariae animam gladius pertransibit, vt reuelentur multorum cordium cogitationes. Si in iudicii seueritatem capax illa Dei virgo ventura est, desiderare quis audebit a Deo indicari?* Plura istiusmodi loca in GREGORIO NAZIANZENO [*e*], & GREGORIO NYSSENO [*f*], HIERONYMO [*g*], & AVGVSTINO [*h*] leguntur, quae scriptores pontificii pro igne purgatorio communiter adlegant, quum tamen ad hoc eluens atque purgans sacramentum, vti ORIGENES [†] vocat, vel ex stilo AVGVSTINI, ad has poenas purgatorias ignis iudicii in die nouissimo, manifesto respiciant. Et harum formido alia erat ratio precandi pro mortuis. 4.) Nonnulli etiam veterum credebant, quod preces ecclesiae quodam modo faciant ad mitigandas poenas damnatorum, etsi plenam

(*d*) Hilar. enarrat. in psalm. CXVIII. littera Gimel p. 254. (p. 261. edit. cit.)

(*e*) Nazianz. orat. XLII. p. 697. στῆσαι τῷ σώματι τὴν καθ' ἡμῶν τυραννίδα· ὁρᾷς ὅσην, κύριε, καὶ ὡς κάμπτουσαν, ἢ τὴν σὴν ψῆφον, εἰ παρὰ σοῦ καθαιρόμεθα. *Corporis in nos tyrannidem (quae quanta sit, vides domine, quamque me curuet) vel sententiam tuam, si quidem a te* purgemur, *sistas atque comprimas.*

(*f*) Nyssen. orat. de mortuis (tom. III. p. 634. d. Paris. MDCXXXVIII.) --- ἤτοι κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν, διὰ προσευχῆς τε καὶ φιλοσοφίας ἐκκαθαρθεὶς, ἢ μετὰ τὴν ἐνθένδε μετανάστασιν, διὰ τῆς τοῦ καθαρσίου πυρὸς χωνείας. - - *Vel in praesenti vita precibus sapientiaeque studio purgatus, vel post obitum per* expurgantis ignis fornacem expiatus, *ad pristinam vellet redire felicitatem.*

(*g*) Hieron. in Esa. LXVI. ad comma vltimum: Sicut diaboli & omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt in corde suo: Non est Deus, credimus aeterna tormenta: Sic peccatorum atque impiorum & tamen christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur & mistam clementiae sententiam iudicis.

(*h*) Augustin. de ciuitate Dei lib. XX. c. XXV. in verba Malachiae: *Ipse ingreditur quasi ignis conflatorii &c.* haec habet: Ex his quae dicta sunt, videtur euidentius apparere, in illo iudicio quasdam quorumdam purgatorias poenas futuras.

(†) Orig. hom. XIV. in Luc. p. 223. (p. 257. edit. Basil. MDLVII.) Ego puto, quod & post resurrectionem ex mortuis indigeamus *sacramento eluente* nos atque *purgante.*

 eis

cis liberationem conciliare haud valeant. Denique 5.) quod ad augendam gloriam sanctorum in beatitate conferant. AVGVSTINVS [i] eo prodesse dicit, vt tolerabilior fiat malis damnatio. Et hæc fuit opinio PRVDENTII [k] atque CHRYSOSTOMI [l], qui posterior homines monet, vt pro mortuis preces fundant, ex hac ratione, quod hoc eis solatium, etsi exiguum, adlaturum, vel certe Deo acceptum futurum sit, tamquam gratum sacrificium pro iis, qui offerant. Idem in PAVLINO [m] & auctore *quæstionum ad Antiochum* sub ementito ATHANASII [n] nomine legi potest. CHRYSOSTOMVS [o] porro dicit, quod preces & eleemosynæ iustis præbeant mercedis & retributionis adiectionem. Hæ sunt rationes vniuersæ, quas

(i) Augusl. enchirid. cap. CX. Quibus aut prosunt (preces) aut ad hoc prosunt, vt sit plena remissio, aut certe tolerabilior fiat ipsa damnatio.

(k) Prudent. cathemerinon. carm. V. de cereo paschali.

Sunt & spiritibus sæpe nocentibus
Pœnarum celebres sub styge feriæ,
Illa nocte sacer qua redit Deus
Stagnis ad superos ex Acheronticis.

(l) Chrysost. homil. III. in Philipp. p. 1225. (p. 32. fin. edit. Francof.) κλαίωμεν τούτους, βοηθῶμεν αὐτοῖς κατὰ δύναμιν, ἐπινοήσωμεν αὐτοῖς τινα βοήθειαν, μικρὰν μέν, βοηθεῖν δὲ ὅμως δυναμένην· πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; αὐτοί τε εὐχόμενοι, καὶ ἑτέρους παρακαλοῦντες εὐχὰς ὑπὲρ αὐτῶν ποιεῖσθαι, πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόντες συνεχῶς· ἔχει τινὰ τὸ πρᾶγμα παραμυθίαν. κ. τ. λ. *Hos lugeamus, opem pro viribus feramus, aliquod ipsis auxilium comparemus, exiguum illud quidem, sed quod tamen auxiliari queat. Quomodo, quaue ratione? cum ipsi preces fundentes, tum alios, vt pro ipsis fundant, obsecrantes, ac pro ipsis perpetuo dantes eleemosynas pauperibus. Adfert hæc res aliquid solatii.* Vid. homil. XXXII. in Matth. p. 307. (p. 371. edit. Francof.) cit. supra §. XVI. sub litt. (y) pag. 336.

(m) Paulin. epist. XIX. Petimus -- vt orationibus tuis condonetur tibi, vt & illius animam vel de minimo sanctitatis tuæ digito distillans refrigerii gutta respergat.

(n) Athanas. quæst. ad Antioch. quæst. XXXIV. (tom. II. pag. 275. edit. Paris. MDCXCVIII.) Τί οὖν, ἐκ αἰσθάνονταί τινος εὐεργεσίας καὶ αἱ τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχαί, γενομένων ὑπὲρ αὐτῶν συνάξεων καὶ εὐποιϊῶν καὶ προσφορῶν; ἀπόκ. Εἰ μή τινος εὐεργεσίας μετεῖχον ἐκ τούτου, οὐκ ἂν ἐν τῇ προσκομιδῇ ἐμνημονεύοντο. κ. τ. λ. *Quid ergo? Nullumne beneficium percipiunt peccatorum animæ, quum pro ipsis fiunt synaxes, beneficentiæ & oblationes? Resp. Nisi inde alicuius participes essent beneficii, non eorum mentio fieret in oblatione.*

(o) Chrysost. hom. XXXII. in Matth. p. 307. (p. 374. ed. Frf.) προσθήκη γίνεται μισθοῦ καὶ ἀντιδόσεως.

vete-

veteres pro precibus pro defunctorum animabus adlegasse deprehendimus, quarum nulla ad cruciatum eorum in igne purgatorio referri potest; Quid? quod eorum pleræque ad eum prosternendum directe tendant. Vnde firmiter colligere possumus, quod, etsi veteres generatim pro mortuis precati sunt, saltem a temporibus inde TERTVLLIANI, qui primus omnium ea de re loquitur, id tamen non ex illis principiis fecerint, pro quibus hodie in ecclesia *Romanensi* tantopere dimicatur. Quod etiam ex multis antiquis formulis liquet, adhuc exstantibus in *missalibus* ac *liturgiis* recentiorum *Græcorum*, qui pro mortuis orare pergunt, quantumuis nullum purgatorium credentes, quemadmodum ex libris eorum ritualibus facile esset ad demonstrandum: verum hoc præsentis dissertationis nostræ scopo prorsus alienum est.

§. XVIII.

De diptychis *eorumque vsu in ecclesia veteri.*

VNVM in hanc materiam restat notandum, quod aliquanto ante, quam pro mortuis oblationes facerent, in quibusdam ætatibus mos fuerit recitare nomina istiusmodi antistitum, vel sanctorum, vel martyrum, quorum in hac huius officii parte mentionem iniicere fas esset. Quam in rem certos habebant libros, quos tabulas sacras, & communiter diptycha sua, a ptychis, id est plicis, vocitabant, in quibus istorum nomina descripta erant, vt diaconus ea recitare posset, prout occasio diuini cultus tempore requireret. BONA cardinalis [p], cui adsentit SCHELSTRATVS, tria eorum genera statuit. *Inuenio,* inquit, *tria fuisse genera diptychorum siue tabularum, quibus in singulis ecclesiis inscribebantur nomina. Primum erat peculiare episcoporum, eorum præsertim, qui illam ecclesiam rexerant, dummodo probitate ac sanctis moribus claruissent. Secundum viuorum, in quibus eorum nomina descripta erant, qui adhuc viuentes dignitate aliqua, vel beneficiis illi ecclesiæ collatis conspicui, vel alio titulo bene meriti erant. In his primo loco Romanus pontifex, tum alii patriarchæ & proprius antistes,*

(p) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XII. n. I.
Schelstrat. de concilio Antioch. can. II. c. VI. p. 216. Tria genera fuisse diptychorum siue tabularum, quibus nomina in singulis ecclesiis inscribebantur, notat Bona lib. II. c. XII. §. I. &c.

ac reliqui clero adscripti recensebantur: postea imperator, principes, magistratus & populus fidelis. Tertium erat mortuorum, qui in catholica communione decesserant. Primum & vltimum horum generum eadem esse videntur, eorumque consideratio tantummodo huius loci est. Nam de recitatione nominum viuorum, tamquam per oblationes suas bene meritorum, iam [*] disseruimus, & heic cum mortuis nobis res est. De hisce diptychis nulla facta mentio in *constitutionibus*, quod videtur arguere, consuetudinem recitandi diptycha in istam ecclesiam non fuisse inuectam, quando auctor librum istum conscripsit. CYPRIANVS [q] autem & TERTVLLIANVS [r] de illis sub alio nomine loquuntur; & THEODORETVS eorum meminit in caussa CHRYSOSTOMI, cuius nomen de diptychis ante aliquod tempus deletum fuerat, quod ab ecclesia (etsi quidem iniuste) per *Theophilum* episcopum *Alexandriæ* aliosque Orientales episcopos esset segregatus; quorum communionem Occidentalis ecclesia non prius admittere volebat, quam nomen eius [s] diptychis iterum inscripsissent. Personatus DIONYSIVS [t] hæc de illis narrat: *Sacrarum tabularum, quæ post pacem adhibetur, recitatio, prædicat eos, qui sancte vixerunt, atque ad probæ vitæ perfectionem constanter peruenerunt; nos quidem eorum imitatione ad beatissimum illum statum*

(*) Lib. XV. cap. II §. IV. supr. pag. 3 4. Lib. II. c. XX. §. V. vol. I. p. 302.

(q) Cypr. epist. LXVI. al. I. ad plebem Furnitan. (p 170. edit Fell. Amstelod.) Quod episcopi, antecessores nostri, religiose considerantes & salubriter prouidentes, censuerunt, ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret: ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. Neque enim *apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece*, qui ab altari sacerdotes & ministros voluit auocare.

(r) Tertull. de coron. mil. c. III. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus.

(s) Theodoret. lib. V. c. XXXIV. *τελευτήσαντος τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῆς οἰκουμένης, οὐ πρότερον δὲ τῆς ἑσπέρας ἐπίσκοποι τῶν ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τῇ ἕῳ, καὶ τῶν ἐν τῷ Βοσπόρῳ καὶ τῇ Θρᾴκῃ τὴν κοινωνίαν ἠσπάσαντο, ἕως ἐκείνου τοῦ θεσπεσίου ἀνδρὸς τοὔνομα τοῖς τεθνεῶσιν ἐπισκόποις συνέταξαν. Post mortem magni doctoris orbis terrarum, occidentales episcopi, episcoporum Aegypti & Orientis & Bospori & Thraciæ communionem prius non admiserunt, quam diuini illius viri nomen vna cum reliquis fato defunctis episcopis consignassent.*

(t) Dionys. eccles. hierarch. c. III. p. 253. & 254. (p. 294. ed. Antuerp. MDCXXXIV.) *Τῶν δὲ ἱερῶν πτυχῶν ἡ μετὰ τὴν εἰρήνην ἀνάῤῥησις, ἀνακηρύττει τοὺς ὁσίως βεβιωκότας, καὶ πρὸς ἐναρέτου ζωῆς τελείωσιν ἀμεταπτώτως ἀφικομένους· ἡμᾶς μὲν, ἐπὶ*

quie-

quietemque deiformem adhortando ac manuducendo, illos vero ceu viuentes celebrando, quippe, vt theologia docet, nequaquam mortuos, sed ex morte ad vitam diuinissimam translatos. Ex quo auctore apparet, hæc diptycha, siue sacras tabulas, tunc temporis ante consecrationem, statim post osculum pacis, fuisse recitatas. Atque ita est in actis concilii *Constantinopolitani* sub *Menna*, quod crebram earum facit mentionem, in primis loco quodam [u] tempus legendi eas notat, nimirum post lectionem euangelii ac symboli. Nam ex hoc tempore symbolum pars quoque officii eucharistici in ecclesia orientali esse cœpit. Hinc ibi dicitur, *Post lectionem sancti euangelii ex more sacra missa inchoata* (non *finita*, vt *Latinus* interpres perperam reddidit) *& ianuis clausis ac sancto symbolo iuxta consuetudinem lecto*, τῦ ἁγίϰ μαθήματος κατὰ τὸ σύνηθες λεχθέντος (non peractis orationibus ac præfationibus, oblationem antecedentibus, vt vir quidam doctus [x], non intelligens sensum vocabuli μαθήματος, hoc per *lectionem* reddit, ac per *orationes* cum *præfationibus* interpretatur, quod tamen hoc loco quam certissime symbolum [y] significat) *tempore diptychorum cucurrit omnis multitudo cum magno silentio circumcirca altare & audiebant, & quum lectæ fuissent a diacono appellationes sanctarum quatuor synodorum, & sanctæ memoriæ archiepiscoporum Euphemii &*

τὴν δὲ ὁμοιότητος αὐτῶν μακαρίστην ἕξιν καὶ θεοειδῆ λῆξιν προτρέπουσα, καὶ χειραγωγοῦσα, τὰς δὲ ὡς ζῶντας ἀνακηρύττουσα, καὶ ὡς ἡ θεολογία φησὶν, ὀ νεκρωθέντας, ἀλλ' εἰς θειοτάτην ζωὴν ἐκ θανάτε μεταφοιτήσαντας.

(u) Conc. Constant. sub Menna an. DXXXVI. act. V. conc. tom. V. p. 185. c. μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῦ ἁγίϰ εὐαγγελίϰ, ἐξ ἔθους τῆς θείας λειτουργίας ἐπιτελουμένης, καὶ τῶν θυρῶν κλεισθεισῶν, καὶ τῦ ἁγίϰ μαθήματος κατὰ τὸ σύνηθες λεχθέντος τῷ καιρῷ τῶν διπτύχων μετὰ πολλῆς ἡσυχίας συνέδραμεν ἅπαν τὸ πλῆθος κύκλῳ θυσιαστηρίϰ, καὶ ἠκροῶντο, καὶ ὡς μόνον ἐλέχθησαν αἱ προσηγορίαι τῶν εἰρημένων ἁγίων τεσσάρων συνόδων παρὰ τῦ διακόνϰ, καὶ τῶν ἐν ὁσίᾳ τῇ μνήμῃ ἀρχιεπισκόπων Εὐφημίϰ καὶ Μακεδονίϰ, καὶ Λέοντος, μεγάλῃ φωνῇ ἔκραξαν ἅπαντες· δόξα σοι κύριε· καὶ μετὰ τῦτο, μετὰ πάσης εὐταξίας ἐπληρώθη σὺν Θεῷ ἡ θεία λειτουργία.

(x) Schelstrat. de concil. Antiochen. p. 217. Ex hoc loco (concilii Constantinopolitani) insigne habemus testimonium, post euangelium finitam fuisse missam catechumenorum, tum clausis ianuis sanctam lectionem peractam, orationes vtique cum præfatione & parte canonis, tumque a diacono in altari lecta esse diptycha, in quibus memoria erat episcoporum pie defunctorum, nec sola, sed etiam viuorum, qui dignitate aliqua excellebant &c.

(y) Vid. hoc probatum ante lib. X. c. III. §. III. volum. IV. p. 66.

 Ma-

Macedonii & Leonis, voce magna vniuersi clamauerunt, Gloria tibi, domine, & post hoc cum omni modestia completa fuit cum Deo diuina missa. Obseruari heic meretur, diptychorum recitationem preces consecrationis antecessisse, quomodo in *hierarchia* DIONYSII repraesentatur (quamuis in ecclesia *Latina* res aliter se habuisse videatur) morisque fuisse, priora quatuor concilia vniuersalia nominari, vt eorum ostenderetur approbatio. Quod etiam demonstrari potest ex epistola quadam *Iustiniani* imperatoris ad *Epiphanium*, ecclesiae *Constantinopolitanae* praesulem, etiam nunc exstante in codice [z], vbi in hunc modum ad illum scribit: *Nullus frustra nos turbet, spe vana innixus, quasi nos contrarium quatuor conciliis fecerimus, aut fieri a quibusdam permittamus, aut aboleri eorumdem sanctorum conciliorum piam memoriam ex ecclesiae diptychis sustineamus.* Haec igitur eo proderant, partim vt memoria conseruaretur istiusmodi eminentium virorum, qui in communione ecclesiae decesserant, partim vt honorifica fieret mentio conciliorum generalium, quae praecipuos fidei articulos stabiliverant. Et nomina hominum vel conciliorum expungere de diptychis, idem erat ac declarare, quod heterodoxi essent & tales, quos communione sua indignos iudicarent, vt magni criminis reos, vel a fide hoc illoue modo aberrantes. Hinc CYPRIANVS nomen *Geminii Victoris* inter eos, qui apud altare in sacerdotum prece [a] ad sacram mensam tum nominabantur, omitti iubebat, quia ecclesiae regulas violasset. Et EVAGRIVS [b] de *Theodoro* episcopo *Mopsuesteno* obseruat, quod nomen eius ob haeresin post mortem e sacris libris, hoc est diptychis, expunctum fuerit. Et AVGVSTINVS [c] de *Caeciliano*, episcopo

(z) Cod. Iustin. lib. I. tit. I. n. VII. §. 5. *Μηδεὶς μάτην ἡμᾶς ταραξάτω ἐλπίδι ματαίᾳ κρατούμενος, ὅτι ἡμεῖς ἐναντίον τῶν εἰρημένων δ. συνόδων ἐπράξαμεν, ἢ πράξομεν, ἢ πραχθῆναι παρά τισι συγχωρήσομεν, ἢ περιαιρεθῆναι τὴν τῶν αὐτῶν ἁγίων δ. συνόδων ὁσίαν μνήμην ἐκ τῶν εἰρημένων τῆς ἐκκλησίας διπτύχων ἀνεξόμεθα.* Vid. Euagr. lib. IV. c. IV. & XI.

(a) Cypr. epist. LXVI. al. I. ad plebem Furnit. p. 170. edit. Felt. Amstelod. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes & ministros voluit auocare.

(b) Euagr. lib. IV. c. XXXVIII. *ἐκ τῶν ἱερῶν ἀπηλείφθη δέλτων* &c.

(c) Augustin. serm. XXXVII. ex editis a Sirmondo. tom. X. p. 840. Inuentus sit prorsus reus -- deinceps eum ad altare inter episcopos, quos fideles & innocentes credimus, non recitabimus.

Car-

Carthaginensi, loquens, quem *Donatistæ* falso accusabant, quod esset a *traditoribus*, hoc est iis, qui tempore persecutionis biblia comburenda tradiderant, sacro ministerio initiatus, dicit, quod, si hanc accusationem probare possent, futurum sit, vt ad altare inter reliquos episcopos, quos fideles & innocentes credant, haud amplius recitetur.

§. XIX.

Proxime post mortuos preces factæ pro viuis istius particularis ecclesiæ membris, & singulis in ea ordinibus.

FACTA hac breui digressione de diptychis ecclesiæ, iam reuertimur ad ordinem sacræ missæ præscriptum in *constitutionibus*. Vbi proxime post preces pro mortuis supplicatio fit pro viuis particularis ecclesiæ tum congregatæ membris, & pro quolibet distincto hominum in ea ordine [d]. *Adhuc offerimus tibi pro populo hoc, vt eum in laudem Christi tui exhibeas regale sacerdotium, gentem sanctam: pro iis, qui in virginitate & castitate viuunt; pro viduis ecclesiæ; pro iis, qui in nuptiis honestis, ac in progeneratione liberorum degunt; pro infantibus plebis tuæ; vti nostrum neminem reiiciendum habeas. Adhuc poscimus te pro vrbe hac & habitantibus in ea.* AVGVSTINVS similiter de his precibus ad altare pro fidelibus loquitur, ita ad *Vitalem* scribens [e]: *Exerce contra orationes ecclesiæ disputationes tuas, & quando audis sacerdotem Dei AD ALTARE exhortantem populum Dei, orare pro incredulis, vt eos Deus conuertat ad fidem, & pro catechumenis, vt eis desiderium regenerationis inspiret, & pro fidelibus, vt in eo quod esse cœperunt, eius munere perseuerent, subsanna pias voces, & dic, te non facere, quod hortatur &c.* Et rursus [f]: *Quis sacerdotem super fideles dominum inuocantem, si quando dixit, Da illis domine, in te perseuerare vsque in finem, non solum voce ausus est, sed saltem cogitatione reprehendere, ac non potius super eius talem benedictionem & corde credente, & ore confitente respondit Amen.* CHRYSOSTOMVS [g] itidem describens officium episcopi ait: *Episcopus pro vniuerso terrarum orbe legatus intercedit, depreeatorque est apud Deum, vt hominum omnium, non viuentium modo, sed etiam* mor-

(d) Constitut. lib. VIII. c. XII. vid. supr. §. I. sub litt. (b) pag. 291.
(e) August. ep. CVII. ad Vitalem.
(f) Aug. de dono perseuerantiæ c. XXIII.
(g) Chrysost. de sacerdot. lib. VI. c. IV. p. 93. vid. supr. §. XIII. sub litt. (n) p. 327.

mortuorum peccatis propitius fiat. Quod id magis probabile facit, ſimiles preces, in liturgia CHRYSOSTOMI [*b*] occurrentes, non niſi exempla eſſe earum precum, quæ tunc in veteri eccleſia in vſu fuerunt.

§. XX.

Pro ægrotis, ſeruitute adflictis, exſulibus, proſcriptis, nauigantibus ac iter facientibus.

PROXIMA petitio in *conſtitutionibus* eſt pro omnibus, ſiue morbo, ſiue ſeruitute, ſiue exſilio, ſiue bonorum proſcriptione adflictis: item pro omnibus, qui ob neceſſariam nauigationem vel iter terreſtre vlli obnoxii eſſent periculo. Harum petitionum non inuenimus ſpecialiorem mentionem in aliis ſcriptoribus niſi in CYRILLO *Hieroſolymitano*, qui dicit, quod, poſtquam Deum pro communi eccleſiarum pace, pro tranquillitate mundi, pro regibus, pro militibus, & pro ſociis obſecrarint, pro [*i*] ægrotis etiam, & adflictis, & iis omnibus, qui egeant auxilio, rogent: & poſtremo loco mentionem faciant etiam eorum, qui ante ſe obdormiiſſent. Ex quibus iudicare poſſumus, quod, licet petitionum ordo in diuerſis eccleſiis aliquantum variarit, res ipſa tamen eadem fuerit. Neque fere dubium eſt, quin ægrotorum atque adflictorum mentio facta ſit in his precibus per omnes eccleſias; ſiquidem in oratione voce diaconi indicta ante oblationem populi diſertis verbis monentur, vt pro ægrotis, pro nauigantibus, pro iter facientibus, pro iis qui ſunt in metallis, in exſilio, in carcere, in vinculis ac ſeruitute, orent, quemadmodum ex diuerſis locis in CHRYSOSTOMO, BASILIO & AVGVSTINO oſtendimus, quando ea cum formula orationis indictæ pro vniuerſo eccleſiæ ſtatu in *conſtitutionibus*, ſupra capite primo huius libri §. II. & III. memorata, contulimus.

(*b*) Chryſoſt. liturg. tom. III. p. 616. (tom. IV. p. 542. edit. Francof.) Μνήσθητι κύριε τῆς ποίμνης ἡμῶν ταύτης, ἐν ᾗ παροικοῦμεν, καὶ πάσης πόλεως, καὶ χώρας, καὶ τῶν ἐν πίστει οἰκούντων ἐν αὐταῖς, κ. τ. λ. *Memento domine ouilis noſtri huius, in quo habitamus & totius ciuitatis & regionis, & in fide habitantium in ipſis.*

(*i*) Cyrill. catech. myſtagog. V. §. VI. ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείαις, ὑπὲρ τῶν καταπονουμένων, καὶ ἁπαξαπλῶς, ὑπὲρ πάντων βοηθείας δεομένων δεόμεθά σε πάντες ἡμεῖς αἴτα μνημονεύομεν, καὶ τῶν προκεκοιμημένων κ. τ. λ.

§. XXI.

§. XXI.

Pro inimicis & persecutoribus, hæreticis ac infidelibus.

PROXIMA petitio in constitutionibus est pro inimicis & persecutoribus, pro hæreticis ac infidelibus, iis qui foris sunt ac errant; vt Deus adducat eos ad bonum, & furorem eorum mitiget. Et huius petitionis crebriora exempla in veterum monumentis reperiuntur. Nihil enim exactius a veteribus obseruabatur, quam vt pro inimicis & persecutoribus suis, pro iudæis, infidelibus ac hæreticis orarent, cuius rei plura exempla CAVEVS [k] ex CYPRIANO [l], IVSTINO MARTYRE [m] & IRENAEO [n] suppeditauit. Quæ quum ad priuatas tantum eorum preces referenda esse videantur, pauca quædam subiungemus, quæ ad publicas eorum orationes euidentius spectant. TERTVLLIANVS [o] in *apologia aduersus gentes*, *Qui putas*, inquit, *nihil nos de salute Cæsarum curare, inspice Dei voces, literas nostras - scito ex illis, præceptum esse nobis, ad redundantiam benignitatis etiam pro inimicis Deum orare & persecutoribus nostris bona precari. Qui magis inimici & persecutores christianorum, quam de quorum maiestate conuenimur in crimen? Sed etiam nominatim atque manifeste: Orate, inquit, pro regibus, pro principibus, & potestatibus, vt omnia*

(*k*) Cave prim. christ. part. III. cap. II. p. 242. (p. 477. ed. Germ. Lips. MDCCXXIII.)

(*l*) Passio Cypr. vit. eius annex. (p. 12. edit. Fell. Amstelod.) Nullos alios deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui fecit cælum & terram, & mare & quæ in eis sunt omnia. Huic Deo nos christiani deseruimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus pro nobis, & *pro omnibus hominibus*, & *pro incolumitate ipsorum imperatorum.*

(*m*) Iustin. dial. cum Tryphone p. 254. ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνθρώπων τῶν ἐχθραινόντων ἡμῖν εὐχόμεθα. *Pro vobis & pro aliis omnibus hominibus, qui nobis hostiliter aduersantur, oramus.* Pag. 323. fin. εὐχόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν, ἵνα ἐλεηθῆτε ὑπὸ τοῦ χριστοῦ. *Pro vobis oramus vt Christus vestri misereatur.* Pag. 363. ἀδιαλείπτως καταρᾶσθε αὐτῷ τε ἐκείνῳ καὶ τοῖς ἀπ' αὐτοῦ, πάντων ἡμῶν εὐχομένων ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ὑπὲρ πάντων ἁπλῶς ἀνθρώπων, ὡς ὑπὸ τοῦ χριστοῦ ἐδιδάχθημεν. *Sine intermissione diris exsecramini & ipsum, & eos, qui nomine eius censentur: nobis contra omnibus pro vobis & cunctis plane hominibus bene precantibus atque orantibus, prout a Christo & domino nostro sumus eruditi.*

(*n*) Iren. lib. III. c. XLVI. Nos precamur, non perseuerare eos in fouea, quam ipsi foderunt, sed segregari ab huiusmodi matre - - & legitime eos generari, conuersos ad ecclesiam Dei, cetera.

(*o*) Tertull. apologet. c. XXXI.

tranquilla sint. Et ibidem aliquanto post [p]: *Coimus in coetum & congregationem, vt ad Deum quasi manu facta precationibus ambiamus orantes. Hæc vis Deo grata est. Oramus etiam pro imperatoribus,* (quos inimicos & persecutores esse christianorum, modo dixerat) *pro ministris eorum & potestatibus, pro statu sæculi, pro rerum quiete, pro mora finis.* Et ARNOBIVS *aduersus gentes* de vastatis christianorum templis loquens, ait [q]: *Cur immaniter conuenticula nostra dirui meruerunt? In quibus summus oratur Deus; pax cunctis & venia postulatur magistratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, INIMICIS?* cetera. AVGVSTINVS [r] speciatim notat, quod pro infidelibus publicæ preces fiant in ecclesia, *Audis,* inquiens, *sacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei, orare pro incredulis, vt eos Deus conuertat ad fidem.* Et rursus [s]: *Quando non oratum est in ecclesia pro infidelibus atque inimicis eius, vt crederent?* Similiter CAELESTINVS [t] episcopus *Romanus: Sanctarum plebium præsules tota secum ecclesia congemiscente postulant & precantur, vt infidelibus donetur fides, vt idololatræ ab impietatis suæ liberentur errore, vt Iudæis, ablato cordis velamine, lux veritatis appareat, vt hæretici catholicæ fidei perceptione resipiscant, vt schismatici spiritum rediuiuæ caritatis accipiant &c.* Eadem repetita leguntur apud GENNADIVM [u], vel quisquis auctor libri de *ecclesiasticis dogmatibus* sub nomine AVGVSTINI est. Vtrobique hæc praxis ab apostolis in toto mundo tradita esse, atque in omni catholica ecclesia vniformiter celebrari dicitur. Quid? quod liquido constet, pro multis hæreticis orari solitum, qui peccati in spiritum sanctum rei habiti fuerint. Non enim peccatum illud absolute irremissibile esse credebant, sed tantum luendum in vtroque mundo, posito, quod homines pœnitentiam super illo non egissent. Hinc AVGVSTINVS [w] & alii pro illis orari di-

(p) Tertull. apol. cap. XXXIX.

(q) Arnob. lib. IV. pag. 181.

(r) Aug. epist. CVII. ad Vitalem.

(s) Id. de dono perseuerantiæ c. XXIII.

(t) Cælestin. epist. I. ad Gallos c. II. (Not. Apud Labbeum, vbi tom. II. conc. p. 1511. hæc epistola exstat, hæc non inuenio.)

(u) Gennad. de ecclesf. dogmat. c. XXX. inter opera August. tom. III. p. 200. edit. Basil. MDLXIX.

(w) Retract. lib. I. c. XIX. De quocumque pessimo in hac vita constituto non est

cunt,

cunt, vt resipiscant & seruentur, atque ita ad pacem & communionem ecclesiæ, vera pœnitentia ducti, admittantur. In summa, adfirmante CHRYSOSTOMO [x], pro toto terrarum orbe & omnibus hominibus, nemine excepto, obsecrationes ab ecclesia fiebant, vt ad Deum conuerterentur.

§. XXII.

Pro catechumenis, energumenis ac pœnitentibus.

PROXIME post hæreticos & infideles preces fiunt in *constitutionibus* pro catechumenis ecclesiæ, vt Deus eos perficiat in fide; pro energumenis, siue vexatis a malis spiritibus, vt Deus eos mundet a vexatione mali; pro pœnitentibus, vt eorum pœnitentiam suscipiat condonetque cum iis, tum vniuersæ ecclesiæ, quæ deliquerint. Vnde obseruare licebit, quod pro his diuersis hominum ordinibus ter separatis temporibus in divino cultu orari consueuerit; primum quidem in precibus, quæ pro illis fiebant præsentibus, in prima cultus publici parte, dicta missa catechumenorum; deinde in oratione per diaconum indicta pro vniuerso ecclesiæ statu ante oblationem; & denique rursus post oblationem, quando pro omnibus hominum ordinibus ad sacrificium altaris orabatur. Postremum hoc præcipue AVGVSTINO [y] obseruatur, qui dicit, sacerdotem solere ad altare exhortari populum, vt orent Deum pro catechumenis, vt eis desiderium regenerationis inspiret. Atque ita a CAELESTINO [z] & GENNADIO [a] iisdem verbis adseritur, quod postulent & precentur, vt lapsis pœnitentiæ remedia conferantur; & pro catechumenis, vt ad regenerationis

vtique desperandum; nec pro illo imprudenter oratur, de quo non desperatur.

(x) Chrysost. homil. VI. in I Timoth. p. 1550. (p. 440. edit. Francof.) ἴσασιν οἱ μύσται, πῶς καθ' ἑκάστην ἡμέραν γίνεται, καὶ ἐν ἑσπέρᾳ, καὶ ἐν πρωΐᾳ· πῶς ὑπὲρ παντὸς τοῦ κόσμου, καὶ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων ποιούμεθα τὴν δέησιν.

(y) August. epist. CVII. ad Vitalem. Audis sacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei, orare pro incredulis, vt eos Deus conuertat ad fidem, & pro catechumenis, vt eis desiderium regenerationis inspiret.

(z) Cælestin. ep. I. ad Gallos c. II. Postulant & precantur, vt lapsis pœnitentiæ remedia conferantur; vt denique catechumenis ad regenerationis sacramenta perductis, cælestis misericordiæ aula reseretur.

(a) Gennad. de ecclef. dogmat. c. XXX.

ſacramentum, hoc eſt baptiſmum, perductis, cæleſtis miſericordiæ aula reſeretur.

§. XXIII.

Pro aëris temperatura & frugum vbertate.

PROXIMO loco, ſecundum *conſtitutiones*, oratur pro aëris temperatura & frugum vbertate, vt indeſinenter bona diuinitus collata percipientes adſidue Deum laudent, qui dat eſcam omni carni. CHRYSOSTOMVS inter alia ſingularia huius orationis idem [b] notat, quando ait: *Pro terra & mari, pro aëris temperie, denique pro vniuerſo terrarum orbe, benignum dominum adire iubemur.* Et quamuis TERTVLLIANVS non ſpeciatim loquatur de hac oratione, generatim tamen indicat, quod pro bonis temporalibus, & inter hæc pro pluuia orare ſoliti ſint, vti in illa *Germanica Marci Aurelii* expeditione, quando exercitum eius chriſtianorum orationibus ad Deum factis imbres in ſiti impetrauiſſe, eorumque geniculationibus ac ieiunationibus ſæpiſſime etiam ſiccitates [c] depulſas eſſe, dicit. Similem obſeruationem habet CYPRIANVS [d], quando ait: *Pro arcendis hoſtibus & imbribus impetrandis & vel auferendis vel temperandis aduerſis, rogamus ſemper & preces fundimus; & pro pace ac ſalute veſtra propitiantes ac placantes Deum diebus ac noctibus iugiter, atque inſtanter oramus.* Quæ oratio quum interdiu & noctu continuo ab eis fieret, dubium non eſt, quin precum iſtarum pars fuerit, quas iam ſolemniter ad altare offerebant.

§. XXIV.

Pro vniuerſis abſentibus.

VLTIMA petitio in *conſtitutionibus* memorata, eſt pro omnibus iis, qui ob cauſſam probabilem abſentes ſint, vt Deus omnes tam abſentes quam præſentes in pietate conſeruatos a ſe, in *CHRISTI* ſui, Dei vniuerſæ naturæ ſub ſenſum & intelli-

(b) Chryſoſt. homil. II. in 2 Cor. p. 745. (p. 521. fin. edit. Frf.) *ὑπὲρ γῆς καὶ θαλάσσης, ὑπὲρ ἀέρων, ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης κελευόμεθα προσιέναι τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ.*

(c) Tertull. ad Scapul. c. IV. Marcus Aurelius in Germanica expeditione chriſtianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in ſiti illa impetrauit. Quando non geniculationibus & ieiunationibus noſtris etiam ſiccitates ſunt depulſæ?

(d) Cyprian. ad Demetr. p. 193. (p. 134. edit. Fell. Amſtelod.)

gen-

gentiam cadentis, regisque omnium regno congreget, immutabiles, inculpatos, irreprehensos. Similis petitio CHRYSOSTOMO memoratur in homilia quadam in *Matthaeum* [e] secundum vetustam ANIANI versionem. *Altari adsistens sacerdos*, inquit, *pro vniuerso orbe terrarum, pro absentibus atque praesentibus, pro his, qui ante nos fuerunt, pro his, qui postea futuri sunt, sacrificio illo proposito, Deo nos gratias iubet offerre.*

§. XXV.

Conclusio cum doxologia ad totam trinitatem directa.

CONCLVSIO longioris huius orationis doxologia est, ad totam trinitatem directa. Et haec olim constans ecclesiae consuetudo erat, vti ex iis euidenter patet, quae supra [*] de adoratione totius trinitatis, (vtpote quae verum & vnicum diuini cultus obiectum habebatur) nec non de vsu hymnorum ac doxologiarum ad *patrem*, *filium* & *spiritum sanctum* fusius edisseruimus. Qua de re nihil attinet dicere amplius hoc loco, ad confirmandum ordinem, in *constitutionibus* praescriptum, nisi vt solum obseruemus, quod duo de vetustissimis quos habemus, scriptoribus, IRENAEVS & TERTVLLIANVS [f], vnius partis huius doxologiae, tamquam in eucharistiae celebratione vsitatae, meminerint. IRENAEVS *Valentinianos* argumentum inde petere dicit pro aeonibus suis, quod ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας, in eucharistiae celebratione catholici dicere soleant: εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων; remittentes ad vltima huius doxologiae verba, *In secula seculorum.* Et TERTVLLIANVS praecipue eos interrogat, qui ludos scenicos *Romanorum* frequentabant, quomodo gladiatori possint reddere testimonium ex ore, quo *Amen* in eucharistia dixerint, vel dicere εἰς αἰῶνας alii, nisi Deo *CHRI-*

(e) Chrysost. homil. XXVI. in Matth. p. 259. (p. 311. edit. Frf.) ὁ ἱερεὺς ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης, ὑπὲρ τῶν νῦν, ὑπὲρ τῶν γεννηθέντων τῶν ἔμπροσθεν, ὑπὲρ τῶν μετὰ ταῦτα ἐσομένων εἰς ἡμᾶς εὐχαριστεῖν κελεύει τῆς θυσίας προκειμένης ἐκείνης.

(*) Lib. XIII. cap. II. Lib. XIV. c. II. §. I.

(f) Iren. lib. I. c. I. ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας λέγοντας, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἐκείνους τοὺς αἰῶνας σημαίνειν. *Sed & nos ipsos denique in gratiarum actione dicentes*, aeonas aeonum, *illos aeonas significare.*

Tertull. de spectac. c. XXV. Quale est ---- ex ore, quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere? εἰς αἰῶνας alii omnino dicere, nisi Deo Christo. Vid. Chrysost. homil. XXXV. in 1 Cor. sub litt. (h) pag. seq.

STO. Quo ipſo innuit, glorificationem *CHRISTI* cum hac doxologia, fuiſſe tum notam clauſulam precum conſecrationis, vti auctor *conſtitutionum* rem repræſentat.

§. XXVI.

Ad quam populus vna voce reſpondebat, Amen.

ET ex hoc TERTVLLIANI loco itidem apparet, populum clauſulæ huius orationis *Amen* ſuum ſubiungere conſueuiſſe. Quæ conſuetudo erat æque vetuſta, atque ipſi apoſtoli. Nam PAVLVS apoſtolus manifeſto ad eam adludit 1 Cor. XIV, 16. *Si benedixeris ſpiritu*, hoc eſt, ſi benedixeris calicem benedictionis, ſiue euchariſtiæ, lingua incognita, *is, qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus eſt, Amen, ad tuam gratiarum actionem, quoniam quid dicas, neſcit.* IVSTINVS MARTYR [†], chriſtianorum ritus in celebranda euchariſtia deſcribens, inter reliquos huius etiam meminit, quod, vbi antiſtes preces & gratiarum actiones ſuper pane & vino abſoluerit, populus omnis fauſta approbatione acclamet, dicens: *Amen.* Et DIONYSIVS ALEXANDRINVS [g] loquens de nonnemine, qui numquam vere baptizatus, & nihilo tamen ſecius ſacræ euchariſtiæ ſæpius particeps factus fuerat, dicit, noluiſſe ſe eum de integro renouare, eo quod gratiarum actionem frequenter audiſſet, & cum ceteris reſpondiſſet, *Amen.* Ita quoque CHRYSOSTOMVS verba illa apoſtoli interpretans, *Is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus eſt Amen, ad tuam gratiarum actionem, quoniam quid dicas, neſcit?* ad hanc conſuetudinem omnino reſpicit, quando ait: *Idiotam, dicit* (apoſtolus) *laicum, & oſtendit, eum non paruum damnum accipere, quando non poteſt dicere*, Amen. *Hoc eſt autem, quod dicit: Si barbarorum voce* [*b*] *benedicas, neſciens quid dicas, neque valens interpretari, non poteſt laicus reſpondere, Amen. Non audiens enim illud, In*

(†) Iuſtin. apol. II. p. 97. ὃ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρὼν λαὸς εὐφημεῖ λέγων, ἀμήν.

(g) Ap. Euſeb. lib. VII. c. IX. εὐχαριστίας ἐπακούσαντα, καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ ἀμήν, - - οὐκ ἂν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνασκευάζειν ἔτι τολμήσαιμι.

(b) Chryſoſt. hom. XXXV. in 1 Cor. p. 640. (p. 339. edit. Francof.) ἰδιώτην τὸν λαϊκὸν λέγει, καὶ δείκνυσι καὶ αὐτὸν οὐ μικρὰν ὑπομένοντα τὴν ζημίαν, ὅταν τὸ ἀμὴν εἰπεῖν μὴ δύνηται· ὃ δὲ λέγει τοῦτό ἐστιν· ἂν εὐλογήσῃς τῇ τῶν βαρβάρων φωνῇ, οὐκ εἰδὼς τί λέγεις, οὐδὲ ἑρμηνεῦσαι δυνάμενος, οὐ δύναται ὑποφωνῆσαι τὸ

ſacu-

ſecula ſeculorum, *quod eſt finis*, (gratiarum actionis) *non dicit*, *Amen.* Vbi obſeruandum eſt, & preces conſecrationis in nota doxologia ad ſacroſanctam trinitatem, cuius hæc verba *In ſecula ſeculorum* pars erant, terminari, & populum ea audientem reſpondere conſueuiſſe, *Amen.*

§. XXVII.

Tum ſequebatur ſymbolum in illis eccleſiis, quæ illud liturgiæ ſuæ partem fecerant.

NVLLA in *conſtitutionibus* mentio fit ſolemnis recitationis ſymboli vel orationis dominicæ hoc loco proxime poſt conſecrationem. Cuius rei ratio eſt, quod, quum hic auctor librum ſuum conſcriberet, nondum in vlla eccleſia mos inualuiſſet, ſymbolum in aliquo alio officio, præterquam in adminiſtratione baptiſmi, vſurpare. Primus, qui recitationem ſymboli in liturgiam inuexit, fuit *Petrus Fullo*, epiſcopus *Antiochenus*, circiter an. CCCCLXXI. Et deinde circa annum DXI. *Timotheus* epiſcopus *Conſtantinopolitanus* in iſtius eccleſiæ liturgiam induxit, quemadmodum ex hiſtoria condiſcimus THEODORI LECTORIS [*i*]. Poſtea in concilio *Conſtantinopolitano* ſub *Menna* an. DXXXVI. mentionem eius inuenimus, tamquam recitati [*k*] ex more inter lectionem euangelii & diptychorum. Poſthæc circa an. DLXXXIX. in eccleſias *Hiſpanicas* a concilio *Toletano* tertio introductum eſt, decreto facto in hanc ſententiam [*l*]: *Conſultu piiſſimi & glorioſiſſimi domini noſtri Reccaredi regis, ſancta conſtituit ſynodus, vt per omnes eccleſias Hiſpaniæ & Galliciæ, ſecundum formam Orientalium eccleſiarum concilii Conſtantinopolitani, hoc eſt centum quinquaginta epiſcoporum, ſymbolum fidei recitetur; vt prius quam dominica dicatur oratio, voce clara prædicetur, quo & fides*

ἀμὴν ὁ λαϊκός· οὐ γὰρ ἀκούων τὸ, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ὅπερ ἐστὶ τέλος, οὐ λέγει τὸ ἀμήν.

(*i*) Theod. Lect. p. 563. Τιμόθεος τὸ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ πατέρων τῆς πίστεως σύμβολον, κατ᾽ ἑκάστην σύναξιν λέγεσθαι παρεσκεύασεν. *Timotheus ſymbolum fidei trecentorum & octodecim patrum in ſingulis collectis recitari precepit.* Pag. 566. Πέτρον φησὶ τὸν κναφέα - - ἐν πάσῃ συνάξει τὸ σύμβολον λέγεσθαι. *Petrum Fullonem dicunt inſtituiſſe, vt in ſingulis collectis ſymbolum recitaretur.*

(*k*) Concil. Conſtant. ſub Menna act. I. p. 41. edit. Crab. (quæ eſt act. V. edit. Labb. tom. V. p. 185. c.) cit. ſupra §. XVIII. ſub litt. (u) pag. 349.

(*l*) Concil. Tolet. III. c. II. (tom. V. concil. p. 1009.)

vera manifestum testimonium habeat, & ad CHRISTI corpus & sanguinem prælibandum pectora populorum (nuper ex *Ariana* hæresi conversorum) *fide purificata accedant.* In ecclesiis *Gallicanis* non ita in vsu fuit vsque ad ætatem *Caroli Magni;* neque in liturgia *Romana* vsque ad sæculi vndecimi initium, quemadmodum libro quodam antecedente [*] fusius demonstrauimus. Vti autem maturius in ecclesias *Hispanicas* admissum est, ita recitatio eius tempori post consecrationem videtur adsignata fuisse, inter hanc & orationem dominicam, quam in plerisque ecclesiis etiam recitare consueuerunt sub finem istarum precum, quæ oblationem consequebantur.

§. XXVIII.

Et oratio dominica.

LICET enim nulla mentio orationis dominicæ in hac diuini officii parte ab auctore *constitutionum* facta sit (vtpote in ista ecclesia tum probabiliter non vsitatæ, quando auctor librum suum congessit) certum tamen est, fere vniuersaliter in omnibus ecclesiis eam obtinuisse. Nam non tantum ante memoratum concilium *Toletanum* & quartum huius nominis [m] de oratione dominica, tamquam receptionem panis ac vini antecedente in ecclesiis *Hispanicis* loquuntur; sed AVGVSTINVS [n] etiam adfirmat, fere omnem ecclesiam preces oblationis dominica oratione concludere. Quam eius obseruationem iam diuersis aliis locis e CHRYSOSTOMO, CYRILLO HIEROSOLYMITANO, HIERONYMO & GREGORIO MAGNO [*] confirmauimus, quorum hic postremus in ea etiam fuit opinione, apostolos haud aliam precem ad consecrandam eucharistiam adhibuisse, quam orationem dominicam [o]. Qua in opinio-

(*) Lib. X. cap. IV. §. XVII. volum. IV. p. 110. seqq.

(m) Concil. Tolet. IV. c. XVIII. (tom. V. conc. p. 1711.) Nonnulli sacerdotes post dictam orationem dominicam statim communicant, & postea benedictionem in populo dant: quod deinceps interdicimus: sed post orationem dominicam & coniunctionem panis ac calicis, benedictio in populum sequatur, & tunc demum corporis ac sanguinis domini sacramentum sumatur.

(n) August. epist. LIX.

(*) Vid. citat. lib. XIII. c. VII. §. III. vol. V. p. 238.

(o) Gregor. lib. VII. ep. LXIV. Orationem dominicam idcirco mox post precem dicimus, quia mos apostolorum fuit, vt ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent.

ne

ne singularis fuit. Neque enim dubium est, quin apostoli consecrarint, quemadmodum ante eos fecit dominus. Quod ad praxin ecclesiæ in adhibenda oratione dominica hoc tempore attinet, eam tam vsitatam e necessario præscripto euasisse, vt ipsi *Donatistæ* illam prætermittere non potuerint, auctor est OPTATVS [p]. Et in concilio quodam *Gallicano* [q] decretum est, vt nulli de iis etiam, qui non communicent, ante liceret discedere, quam dominica dicta esset oratio.

§. XXIX.

Absolutio pœnitentium proxime ante orationem dominicam facta, cum benedictionibus isti ritui accommodatis.

Ex modo memorato OPTATI loco apparet, quod si qui pœnitentes solemnem absolutionem in ecclesia *Africana* recipere debuerint, circa hoc temporis momentum inter oblationem & orationem dominicam, illis ea impertiri solita sit. *Donatistis* enim narrat [r], quod eo ipso momento, dum manus imponant pœnitentibus & delicta donent, non possint non ad altare se conuertere & dicere orationem dominicam. Quod ipsum arguit, absolutionem hoc temporis momento dari consueuisse. Atque heic statuere licebit, locum suum habuisse diuersas istas preces gratiarum actionis, in libro septimo & octauo *constitutionum* recensitas, cuiusmodi est de vnctione mystici olei, actio gratiarum & inuocatio pro primitiis [s]; quia opportunius & commodius fieri istæ res non potuerunt, quam tempore oblationis. At vero quum nihil certi vspiam hac de re dictum sit, ad coniecturam tantum faciendam id subiunximus.

§. XXX.

Benedictio post orationem dominicam.

PLVS autem lucis suppetit de alia quadam benedictione, quæ orationem dominicam in multis ecclesiis Occidentalibus

(p) Optat. lib. II. p. 57. vid. sub litt. seq. (r).

(q) Concil. Aurel. III. c. XXVIII. De missis nullus laicorum ante discedat, quam dominica dicatur oratio &c.

(r) Optat. ibid. (p. 52. edit. Paris. MDCLXXIX.) Inter vicina momenta, dum manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conuersi, dominicam orationem prætermittere non potestis.

(s) Constitut. lib. VII. c. XLII. tot. & lib. VIII. c. XI. tot.

ſequuta eſt. Nam concilium *Aurelianenſe* tertium [t] canonem habet, quo laici iubentur ſubſiſtere, vſque dum dicatur oratio dominica, & exſpectare benedictionem epiſcopi. BONA [u] cardinalis hoc de vltima benedictione intelligit, quæ poſt communionem impertiebatur; MABILLONIVS autem verius de benedictione ante communionem [x], orationem dominicam proxime excipiente, interpretatur. Qua de re canon habetur in concilio *Toletano* [y], qui ſacerdotes quoſdam reprehendit, qui poſt dictam orationem dominicam ſtatim communicent, & poſtea benedictionem populo impertiant; iubetque deinceps poſt orationem dominicam benedictionem in populum ſequi, & tunc demum ſumi corporis ac ſanguinis dominici ſacramentum. Atque ex hoc alios quoſdam conciliorum *Agathenſis* & *Aurelianenſis* debemus interpretari canones [z], qui populum ante, quam benedictio epiſcopi detur, abire de eccleſia vetant. Quod de benedictione intelligendum eſt ante communionem, non de ea, quæ poſt communionem dari ſolebat. Atque hoc cum regula in *conſtitutionibus* data conuenit; vbi poſt finitam longam precem conſecrationis ac oblationis [a], epiſcopus huiuſmodi benedictionem iubetur dare, *Pax Dei*

(t) Concil. Aurel. III. c. XXVIII. De miſſis nullus laicorum ante diſcedat, quam dominica dicatur oratio, & ſi epiſcopus fuerit præſens, eius benedictio exſpectetur.

(u) Bon. rerum liturgic lib. II. c. XVI. §. II.

(x) Mabill. de liturg. lib. I. c. IV. §. 14. *De miſſis nullus laicorum &c.* Walafridus id interpretatur de oratione, quæ poſt communionem dicitur. At repugnant verba concilii Toletani, aliorumque. In miſſali Mozarabico benedictio vbique communioni præmittitur, itemque in Gallicano paſſim apud Thomaſium: & hactenus benedictio epiſcopalis ante communionem datur. Quippe licebat iis, qui non communicabant, accepta benedictione ante communionem diſcedere, vt ex prædictis locis intelligitur &c.

(y) Concil. Tolet. IV. can. XVIII. vid. ſub litt. anteced. (m) pag. 360.

(z) Concil. Agath. can. XLVII. Miſſas die dominico a ſæcularibus totas teneri ſpeciali ordinatione præcipimus: ita vt ante benedictionem ſacerdotis egredi populus non præſumat.
Concil. Aurel. III. c. XXVIII. De miſſis nullus laicorum &c. vid. ſub litt. anteced. (t).

(a) Conſtitut. lib. VIII. c. XIII. *Ἔτι καὶ ἔτι δεηθῶμεν τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, ὑπὲρ τοῦ δώρου τοῦ προσκομισθέντος κυρίῳ τῷ θεῷ, ὅπως ὁ ἀγαθὸς Θεὸς προσδέξηται αὐτὸ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπουράνιον αὐτοῦ θυσιαστήριον, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.*

ſit

sit cum omnibus vobis. Et postquam diaconus iterum orationem indixit (in eamdem fere sententiam cum priore illa, pro vniversa ecclesia, & singulis ordinibus in ea, & speciatim pro sacrificio tum oblato, vt Deus illud, mediante CHRISTO suo, recipiat in cæleste suum altare ad odorem suauitatis) episcopus populum iterum Deo commendat alia oratione, quam *παρά-θεσιν Græci*, *Latini* autem *commendationem* vocant & *benedictionem*, orans Deum, vt corpora & animas eorum sanctificet concedatque, vt effecti puri ab omni inquinamento carnis ac spiritus proposita bona consequantur; quod tum ad digne recipiendam ab illis eucharistiam, tum ad obtinendam vitam æternam respicit. Hoc est, quod, mea quidem sententia, concilia *Latina* vocant benedictionem episcopi, cuius exempla quædam exstant in liturgia *Mosarabica* & multo plura in vetustis *Gothicis* ac *Gallicanis* missalibus, nouissime a MABILLONIO editis, vbi oratio, collectam sequens post orationem dominicam, semper dicitur *benedictio populi*. Atque hæ plerumque diuersæ preces esse solent, compositæ cum respectu quodam ad diuersas solemnitates, quibus erant adsignatæ, similes collectis ante epistolas & euangelia in præsenti nostra liturgia. Sed reuertimur ad antiquum cultum publicum.

§. XXXI.

De oratione per diaconum indicta post consecrationem.

PETITIO quædam in oratione per diaconum indicta post consecrationem habetur in *constitutionibus*, heic non prætereunda silentio; quæ est, *Vt Deus munus oblatum, mediante Christo suo, recipiat in cæleste suum altare ad odorem suauitatis.* Hæc formula ad ætatem IRENAEI [*b*] videtur esse referenda. Ille enim ait: *Est altare in cælis, illuc preces nostræ & oblationes diriguntur.* Atque ita se habet in omnibus liturgiis *Græcis*, cum parua quadam variatione. Et in liturgia *Mozarabica* [*c*] atque in vetusto *missali*

(*b*) Iren. lib. IV. c. XXXIV.

(*c*) Missa Mozarab. in natali domini. (ap. Bon. rer. liturgic. lib. II. c. XIII. §.V.) *In altare tuum panis ac vini holocausta proponimus, rogantes, vt has hostias trinitas indiuisa sanctificet.* It. domin. II. post Epiphan. (ibid.) *Quæsumus, vt oblationem hanc spiritus tui permixtione sanctifices & corpus ac sanguinem domini nostri Iesu Christi plena transformatione conformes.* Dominica V. post Epiph. (ibid.) *Vt has hostias intendas propitius,*

Gothico, a MABILLONIO [d] publicato, sæpius leguntur preces pro descensu spiritus sancti ad sanctificanda munera & facienda ea corpus ac sanguinem CHRISTI, etiam post recitationem verborum, *Hoc est corpus meum;* &, *Hic est sanguis meus;* quod manifesto indicat, veteres liturgiæ istius conditores non credidisse, quod consecratio sola istorum verborum recitatione absoluatur, sed precibus pro spiritus sancti descensu super elementa panis ac vini. Et dignum omnino notatu est, quod in ipso præsenti canone *missæ Romanæ*, adhuc talis oratio, qualis hæc, superfit post eam, quam dicunt, consecrationem: Sacerdos offerens munera proposita, ait: *Supra hæc propitio ac sereno vultu* [e] *respicere digneris, vt accepta habere dignatus es munera pueri tui iusti Abel.* Addit: *Supplices te rogamus, Deus omnipotens, iube hæc perferri per manus sancti angeli tui in sublime altare tuum.* Tandem concludit: *Per Christum dominum nostrum, per quem, domine, hæc omnia semper nobis bona creas, sanctificas, viuificas, benedicis.* Hæc verba in hac oratione, vt scriptores nostrates po-

sanctifices & benedicas. Dominica I. Quadragesimæ: *Emitte spiritum tuum de sanctis cælis tuis, quo sanctificentur oblata.* Dominica III. *Digneris hæc oblata sanctificare.* In die paschatis: *Vt hic panis cum hoc calice in filii tui corpus ac sanguinem te benedicente ditescat.* Dominica III. post pascha: *His sacrificiis propitiatus illabere, hisque benedicturus descende.*

(d) Missal. Gothic. ap. Mabillon. lib. III. p. 314. in festo adsumtionis. *Descendat, domine, in his sacrificiis tuæ benedictionis coæternus & cooperator paracletus spiritus: vt oblationem, quam tibi de tua terra fructificante porrigimus, cælesti permutatione, te sanctificante, sumamus, vt translata fruge in corpore, calice in cruore, proficiat meritis, quod obtulimus pro delictis &c.* It. missa in circumcisione ibid. p. 202. *Hoc sacrificium suscipere & benedicere & sanctificare digneris, vt fiat nobis eucharistia legitima &c.* Ibid. missa XX. in cathedra Petri p. 228. *Immittere digneris spiritum tuum sanctum super hæc solemnia: vt fiat nobis legitima eucharistia in tuo filiique tui nomine & spiritus sancti &c.* Et missa LXV. in festo Leodegarii p. 285. *Descendat heic benedictio tua super hunc panem & calicem in transformatione spiritus tui sancti; vti hæc benedicendo benedicas, sanctificando sanctifices &c.* Missa LXXVII. Dominicalis p. 296. *Per quem* (Iesum Christum) *te, pater omnipotens, deprecamur: vt suprapofita altario tuo munera lætus adspicias: atque hæc omnia obumbres sancti filii tui spiritu: vt quod ex hac tua benedictione acceperimus, æternitatis gloria consequamur.*

(e) Missal. Roman. in canone missæ p. 300. Antuerp. MDLXXIV.

Iemi-

lemici [*f*] recte obseruarunt, vsurpata sunt ante, quam transsubstantiatio inuenta fuit, & quando consecrationem per preces, & non per solam pronuntiationem verborum, *Hoc est corpus meum*, fieri debere crediderunt. Atque tum bonum sensum admittebant, quando super pane ac vino pronuntiabantur ad consecrandum ea in monumentum ac symbola corporis & sanguinis *CHRISTI*. Iam vero absurda sunt, & primitiuæ intentioni contraria. Quomodo enim reale corpus ac sanguis *CHRISTI* vocari possunt hæc dona? aut comparari cum sacrificio *Abel*, qui de animantibus obtulit? Quomodo quis precari potest (sine iniuria in filium Dei) vt Deus sacrificium vnici filii sui sibi acceptum esse sinat, quemadmodum sacrificium *Abel*? Aut quo pacto *CHRISTVS*, qui sedet ad dextram patris, ministerio eget angelorum, vt perferatur ad patrem in cæleste altare? Qua quæso loquendi ratione *CHRISTVS* vocari potest, *Hæc omnia bona*? Et quidem *bona, quæ Deus semper creat, sanctificat, viuificat, benedicit*? Num Deus creat, sanctificat, viuificat, & benedicit *IESVM CHRISTVM* per *IESVM CHRISTVM*? Hæc omnia proprie dicuntur de muneribus, si adhuc verum panem ac vinum esse, prorsus autem improprie, si per transsubstantiationem naturalem carnem ac sanguinem *CHRISTI* fieri, statuas. Vnde inferre possumus, primos huius orationis auctores nihil de noua transsubstantiationis doctrina, quæ hanc orationem in quauis syllaba absurdam facit, habuisse cognitum; vt ne in dimicationem vltra descendamus de mutatione, quæ fiat in elementis per consecrationem, id quod nemo nescit, in scriptoribus nostris polemicis fusius excuti. Nonnulla etiam hac de re dicentur infra sub capite de adoratione [*].

§. XXXII.

De formula, Sancta sanctis, *& de hymno*, Gloria in excelsis Deo.

STATIM post benedictionem episcopi diaconus in *constitutionibus* iubetur dicere, πρόσχωμεν, *Attendamus*. Atque tum episcopus ad populum proloquens, ait: ἅγια τοῖς ἁγίοις,

(*f*) Vid. Du Moulin. *Novelty of Popery* chap. 5. p. 730. (p. 1053. tot. sequ. edit. German. Vesaliæ MDCXXXII.) & Buckler *of Faith* p. 510.

(*) Cap. V. §. IV.

Sancta sanctis. Populusque respondet: *Vnus sanctus, vnus dominus, vnus IESVS CHRISTVS, in gloriam Dei patris, benedictus in secula, Amen. Gloria in altissimis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Hosanna filio Dauidis! benedictus, qui venit in nomine domini, Deus dominus, & apparuit nobis: Hosanna in altissimis.* CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS aliquam huius hymni partem recenset in ecclesia *Hierosolymitana*, vbi orationem dominicam proxime excipiebat. *Postea*, inquit [g], *sacerdos dicit, Sancta sanctis. Sancta scilicet ea, quae in ara proposita sunt, aduentu spiritus sancti sanctificata. Sancti & vos, quum sitis sancto spiritu donati, atque ita sancta sanctis conueniunt. Vos deinde respondetis: Vnus sanctus, vnus dominus Iesus Christus. Vere vnus est ille sanctus, qui est natura sanctus: vos autem etsi sancti sitis, non tamen natura, sed participatione, exercitatione & precatione.* CHRYSOSTOMVS quoque eiusdem meminit, cultum ecclesiasticum comparans cum olympicis certaminibus, in quibus praeco stet magna ac alta voce clamans ac dicens. Num quis eum accuset, sitne seruus, aut fur, aut malis moribus. *Stat [h] ergo nunc quoque*, inquit, *qui est apud nos praeco, non vnumquemque capite tenens & adducens, sed omnes simul interno capite detinens, non alios ipsis adhibet accusatores; sed ipsos sibi ipsis. Non enim dicit: Numquis eum accusat? Sed quid? Num quis se ipsum accusat? Nam quando dicit, Sancta sanctis, hoc dicit: Si quis non est sanctus, non accedat: Non solum, inquit, a peccatis purus; sed etiam sanctus. Sanctum enim non facit solum liberatio a peccatis; sed etiam praesentia spiritus & bonorum operum copia. Non solum, inquit, volo vos a coeno esse liberatos, sed albos esse & speciosos.*

(g) Cyrill. catech. myst. V. § XVI. Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ ἱερεύς· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις· ἅγια τὰ προκείμενα, ἐπιφοίτησιν δεξάμενα ἁγίου πνεύματος· ἅγιοι καὶ ὑμεῖς, πνεύματος ἁγίου καταξιωθέντες· τὰ ἅγια ἐν τοῖς ἁγίοις κατάλληλα· εἶτα ὑμεῖς λέγετε, εἷς ἅγιος, εἷς κύριος, Ἰησοῦς χριστός· ἀληθῶς γὰρ εἷς ἅγιος, φύσει ἅγιος· ἡμεῖς δὲ καὶ ἅγιοι, ἀλλ᾽ οὐ φύσει, ἀλλὰ μετοχῇ, καὶ ἀσκήσει, καὶ εὐχῇ.

(h) Chrysost. homil. XVII. in Hebr. p. 1873. (p. 847. ed. Francof.) ἕστηκε τοίνυν καὶ νῦν ὁ παρ᾽ ἡμῖν κήρυξ, οὐ τῆς κεφαλῆς ἕκαστον κατέχων, οὐκ ἐφίστησιν ἄλλους αὐτοῖς κατηγόρους, ἀλλ᾽ αὐτοὺς ἑαυτοῖς· οὐ γὰρ λέγει, μή τις τούτου κατηγορεῖ; ἀλλὰ τί; εἴ τις ἑαυτοῦ κατηγορεῖ; ὅταν γὰρ εἴπῃ, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις, τοῦτο λέγει, εἴ τις οὐκ ἔστιν ἅγιος, μὴ προσίτω· οὐχ ἁπλῶς φησιν, ἁμαρτημάτων καθαρός, ἀλλ᾽ ἅγιος· τὸν γὰρ ἅγιον οὐχ ἡ τῶν ἁμαρτημάτων ἀπαλλαγὴ ποιεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ πνεύματος παρουσία, καὶ ὁ τῶν ἀγαθῶν πλοῦτος· οὐ βούλομαι μόνον, φησί, βορβόρου ἀπηλλάχθαι ὑμᾶς, ἀλλὰ καὶ λευκοὺς εἶναι, καὶ ὡραίους. Vid. etiam homil.

CHRY-

CHRYSOSTOMVS etiam de hymno *Gloria in excelsis Deo*, sæpius loquitur, & speciatim in eucharistiæ celebratione, æque ac occasionibus aliis, cani eum dicit. *Deus*, inquit [*i*], *angelos primos huc deduxit, & tunc hominem ad eos sustulit. Cælum facta est terra, quoniam quæ erant terræ, cælum erat suscepturum. Propterea* εὐχαριστοῦντες λέγομεν, *gratias agentes dicimus, Gloria in excelsis Deo, & in terra pax, hominibus bona voluntas.* Quod autem per gratiarum actionem heic intelligat *eucharistiam*, ex alio loco patet, vbi exactius designat tempus, quo in officio communionis adhibeatur. *Quis sit* [*k*] *hymnus supernorum: Quid superne dicant Cherubim, sciunt fideles. Quid dicebant angeli? Gloria in excelsis Deo. Propterea post psalmodias hymni, vtpote res quædam diuinior.* Hæc ille, intelligens psalmos in missa catechumenorum; hosce autem hymnos, hymnum videlicet Cherubinicum & hymnum angelicum, peculiarius in missa fidelium cantari.

§. XXXIII.

De psalmo inuitante ad communionem.

CYRILLVS [*l*] addit, quod post hymnum *Vnus sanctus, vnus*

CXXIII. tom. V. p. 809. 810. edit. Sauil.) τούτου χάριν ὑψηλὸς ἑστὼς ὁ ἱερεὺς, μεγάλῃ τῇ φωνῇ, φρικτῇ τῇ βοῇ, καθάπερ τις κήρυξ, τὴν χεῖρα ἔχων εἰς ὕψος, πᾶσι κατάδηλος γεγονὼς, καὶ μέγα ἐπ' ἐκείνῃ τῇ φρικτῇ ἡσυχίᾳ ἀνακράζων, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις, τοὺς μὲν καλεῖ, τοὺς δὲ ἀπείργει· οὐ τῇ χειρὶ τοῦτο ποιῶν, ἀλλὰ τῇ γλώττῃ τῆς χειρὸς τρανώτερον· ἡ γὰρ φωνὴ ἐκείνη τὴν ἀκοὴν ἐμπίπτουσα τὴν ἡμετέραν, καθάπερ χεὶρ, τοὺς μὲν ὠθεῖ καὶ ἐκβάλλει, τοὺς δὲ εἰσάγει καὶ παρίστησιν· εἰπὲ δή μοι, παρακαλῶ, ἐν τοῖς Ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσιν οὐχ ἕστηκεν ὁ κήρυξ βοῶν μέγα καὶ ὑψηλὸν λέγων, εἴ τις τούτου κατηγορεῖ, μὴ δοῦλός ἐστι, μὴ κλέπτης, μὴ τρόπων πονηρῶν; καίτοι τὰ ἀγωνίσματα ἐκεῖνα οὐ ψυχῆς ἐστιν, οὐδὲ τρόπου, ἀλλὰ ῥώμης καὶ σώματος· εἰ τοίνυν ἔνθα σώματός ἐστιν ἄσκησις, πολλὴ προαιρέσεως ἐξέτασις γίνεται, πόσῳ μᾶλλον ἐνταῦθα, ἔνθα τὸ πᾶν ψυχὴ ἀθλεῖ; ἕστηκε τοίνυν ὁ παρ' ἡμῖν κήρυξ, οὐ τῆς κεφαλῆς ἕκαστον κατέχων καὶ παράγων, ἀλλὰ πνεύματος ὁμοῦ τῆς κεφαλῆς ἔνδον κατέχων· οὐκ ἐφίστησιν ἄλλους, ἀλλ' αὐτοὺς κατηγόρους ἑαυτοῖς· οὐ γὰρ λέγει, μή τις τίνα κατηγορεῖ; ἀλλὰ τί; εἴ τις ἑαυτοῦ; ὅταν γὰρ εἴπῃ, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις, τοῦτο λέγει· εἴ τις οὐκ ἔστιν ἅγιος, μὴ προσίτω· οὐχ ἁπλῶς, φησιν, ἁμαρτημάτων καθαρὸς, ἀλλ' ἅγιος. κ. τ. λ.

(*i*) Chrysost. homil. III. in Coloss. p. 1337. (p. 176. edit. Frf.) τούτους πρώτους κατήγαγεν ὧδε, καὶ τότε τὸν ἄνθρωπον ἀνήγαγε πρὸς αὐτούς· οὐρανὸς ἡ γῆ γέγονεν, ἐπειδὴ τὰ τῆς γῆς ἔμελλεν οὐρανὸς δέχεσθαι· διὰ τοῦτο εὐχαριστοῦντες λέγομεν, δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

(*k*) Chrysost. homil. IX. in Coloss. p. 1380. (p. 228. edit. Frf.) τίς ὁ ὕμνος τῶν ἄνω, τί λέγει τὰ χερουβὶμ, ἴσασιν οἱ πιστοί· τί ἔλεγον οἱ ἄγγελοι κάτω; Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ· Διὰ τοῦτο μετὰ τὰς ψαλμῳδίας ὕμνοι, ὥστε τελειότερόν τι πρᾶγμα.

(*l*) Cyrill. catech. mystag. V. §. XVII. Μετὰ ταῦτα ἀκούετε τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέ-

domi-

dominus Iesus Christus, psalmus canatur, ad sacrorum mysteriorum communionem eos adhortans, nempe psalmus tricesimus primus, præcipue hæc eius verba: *Gustate & videte, quoniam suauis est dominus.* Hoc autem non corporeo palato, vt istud diiudicent, eis præcipi dicit, sed potius fide certa & omnis dubitationis experte. Gustantes enim non panem aut vinum vt gustent, iuberi, sed signum corporis ac sanguinis Christi. Psalmus hic diuersus erat ab iis, qui cani solebant postea, dum populus epulum eucharisticum sumeret: Hic enim ad illud sumendum inuitabat, reliqui autem ad piam meditationem excitandam spectabant, dum ipso actu sacramentum illud participarent; qua de re adhuc nonnihil dicendi occasio capite proxime sequenti dabitur.

§. XXXIV.

Consecratio semper alta voce pronuntiata.

DVO hoc loco notanda adhuc sunt, quæ ad consecrationem generatim spectant, contra corruptelas posterioribus ætatibus inuectas. Primum quidem, quod, vt omnis diuinus cultus lingua cognita peractus fuit, ita speciatim eucharistiæ consecratio pronuntiari iussa sit voce clara & articulata, vt populus verba ministri consecrantis percipere posset & respondere, *Amen.* Consuetudo contraria nunc obtinet in ecclesia *Romanensi.* Verum & HABERTVS [m] & BONA [n] innouatio-

λας θείας, προτρεπομένης ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ λέγοντος, γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος. μὴ τῷ λάρυγγι τῷ σωματικῷ ἐπιτρέψητε τὸ κριτικὸν οὐχὶ, ἀλλὰ τῇ ἀνενδοιάστῳ πίστει· γευόμενοι γὰρ οὐκ ἄρτου καὶ οἴνου κελεύονται γεύσασθαι, ἀλλὰ ἀντιτύπου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ.

(m) Habert. archierat. part. VIII. obseruat. IX. p. 145. Primus ritus est ἐκφώνησις, alta voce edita pronuntiatio; in liturgiis S. Blasii & S. Chrysostomi ἐκφώνως λέγων, ita vt non solum qui stant in sacrario sacerdotes, sed etiam populus vniuersus audiat verba illa potentissima & augustissima, quibus corpus Christi conficitur. A quo sane ritu Romana nunc ecclesia dissidet, cuius ita rubricæ habent; *Secreto profert verba consecrationis super hostiam.* - - Sane verba consecrationis alta voce ab initio pronuntiata teneant, necesse est, qui de eucharistia intelligendum volunt locum b. Pauli ex prima ad Corinthios epistola XIV, 16. ἐὰν εὐλογήσῃς &c.

(n) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XIII. §. I. Græci & alii orientales verba consecrationis elata voce pronuntiant & populus respondet *Amen* --- Eundem morem seruabat olim ecclesia occidentalis, omnes enim audiebant sanctissime & efficacissime verba, quibus Christi corpus conficitur. -- Postea statu-

nem

nem esse fatentur, cuius nullum vestigium ad sæculum vsque decimum reperiatur, vbi vetusta consuetudo desierit. Supervacaneum foret, testimonia in rem adeo in vulgus notam & incontrouersam adducere. Itaque vnum tantummodo in hanc materiam notabimus, quod, quum parua quædam querela de hoc incommodo tempore *Iustiniani* fieri cœpisset, hic dum adhuc in herba esset, suppresserit, seuera lege lata in hanc sententiam: *Iubemus* [o] *omnes episcopos & presbyteros non in secreto, sed cum ea voce, quæ a fidelissimo populo exaudiatur, diuinam oblationem & precationem, quæ fit in sancto baptismate, facere, vt inde audientium animi in maiorem deuotionem & Dei laudationem & benedictionem efferantur. Sic enim & diuinus apostolus docet, dicens in priore ad Corinthios epistola: Cæterum si solum benedicis spiritu, is qui idiotæ locum implet, quomodo tuæ gratiarum actioni subiiciet Deo sanctum illud Amen? siquidem quid dicas non nouit: tu autem pulchre gratias agis, sed alius non ædificatur. Et rursus in ea, quæ est ad Romanos, sic dicit: Corde quidem creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. Idcirco igitur conuenit, vt ea precatio, quæ in sancta oblatione dicitur, & aliæ orationes cum voce a sanctissimis episcopis & presbyteris proferantur domino nostro Iesu Christo Deo nostro cum patre & spiritu sancto, scituris religiosissimis sacerdotibus, quod, si quid horum contemserint, & horrendo Dei & saluatoris nostri Iesu Christi iudicio rationem reddituri sint, & nos ista cognoscentes non relinquemus quieta & inulta.* Facit pro ecclesia *Romanensi*, quod lex canonica superior est ciuili: alioquin tam horrenda omnium diuinarum & humanarum legum violatio non inulta, impunitaque foret. Est hæc e multis aliis bonis legibus, quas ecclesia isti erudito imperatori debet, quem tamen BARONIVS [p] hanc ipsam ob caussam, tamquam illiteratum & analphabetum, tamquam impium hæreticum, rerum diuinarum inuasorem, & hominem communi regum morbo infectum sugillat, & quidquid ab historico partium studioso adferri potest, de eo dicit, ipse profecto præiudi-

tum est, vt canon submissa voce recitaretur & sic desiit ea consuetudo sæculo decimo, vt coniicio, quia post Florum, qui nono labente vixit, eius mentionem non reperi apud æui posterioris scriptores.

(o) Iustin. nouell. CXXXVII. c. VI. Vid. Græc. lib. XIII. c. IV. §. I. vol. V. p. 86. sub litt. (g).

(p) Baron. an. DXXVIII. tom. VII. p. 144. (p. 148. 149. edit. Antuerp. MDCLVIII.)

catis opinionibus in gratiam communium abuſuum & corruptelarum eccleſiæ ſuæ laborans, inter quas hæc præcipua quædam eſt & intolerabilis, quod ſingulis diebus lingua incognita precentur, modo apoſtolorum auctoritati, priſcæ eccleſiæ regulis, populi chriſtiani ædificationi & communi ſenſui ac rationi hominum adeo contrario [q].

§. XXXV.

Et facta cum fractione panis ad repræſentandam ſeruatoris noſtri paſſionem.

ALTERA cærimonia, in hac veterum praxi notanda, eſt, quod in conſecratione euchariſtiæ panem ad exemplum ſeruatoris noſtri, paſſionem & crucifixionem eius repræſentandi gratia, ſemper fregerint. CLEMENS ALEXANDRINVS de hac cærimonia, tamquam generali conſuetudine [r], loquitur, quod quum euchariſtiam diuiſerint, permittant vnicuique ex populo eius partem ſumere. Et AVGVSTINVS [s] vniuerſam eccleſiam hunc ritum obſeruare dicit in benedicendo & ſanctificando pane, vt ad diſtribuendum comminuatur. Quiſquis plura teſtimonia habere cupit, reperire ea poteſt ab HOSPINIANO [t] ex IRENAEO [u], DIONYSIO AREOPAGITA [x], THEOPHI-

(q) Vid. Chamier. de euchariſtia lib. VI. c. IX. §. XXIX. Ad hanc legem (Iuſtiniani) variæ ſunt exceptiones, prima de auctore, poſt de re. Bellarminus negat, ad imperatorem pertinere, de ritu ſacrificandi leges ferre: proinde non multum referre, quid ille ſanxerit &c. vid. etiam Iuell. contra Hardingum de hoc argumento.

(r) Clem. Alex. Strom. lib. I. p. 318. *ἣ καὶ τὴν εὐχαριστίαν τινὲς* διανείμαντες, ὡς ἔθος, *αὐτὸν δὴ ἕκαστον τοῦ λαοῦ λαβεῖν τὴν μοῖραν ἐπιτρέπουσι.*

(s) Auguſtin. epiſt. LIX. ad Paulin. Quum benedicitur & ſanctificatur & *ad diſtribuendum comminuitur* &c.

(t) Hoſpin. hiſtor. ſacrament. p. 30. (p. 26. edit. Genev. MDCLXXXI.)

(u) Iren. lib. V. c. II. Quando mixtus calix & *fractus* (Not. alii ſecundum Græcum *γεγονὼς*, legunt rectius *factus*) panis percipit verbum Dei, fit euchariſtia corporis ac ſanguinis Chriſti.

(x) Dionyſ. eccleſ. hierarch. c. III. §. 12. p. 299. *τὸν ἐγκεκαλυμμένον καὶ ἀδιαίρετον ἄρτον ἀνακαλύψας, καὶ εἰς πολλὰ διελὼν, καὶ τὸ ἑνιαῖον τοῦ ποτηρίου πᾶσι καταμερίσας, συμβολικῶς τὴν ἑνότητα πληθύνει καὶ διανέμει, παναγιωτάτην ἐν τούτοις ἱερουργίαν τελῶν. Pontifex operto indiuiduoque pane reuelato & in multa diuiſo, ſingularique calice omnibus impertito, vnitatem ſymbolice multiplicat diſtribuitque, ſacroſanctum in iis ſacrificium conſummando.*

LO

LO ALEXANDRINO [y], CYRILLO ALEXANDRINO [z] & CHRYSOSTOMO [a] collecta. Neque ipsemet BONA [b] hoc negat, sed id porro ex GREGORIO NAZIANZENO [c] & CAESARIO ARELATENSI & ex omnibus vetustis sacrorum rituum expositoribus demonstrat, dicitque, liturgias quoque, quaecunque exstent, hanc fractionem praescribere; & *Latinos* quidem diuidere in tres partes, *Graecos* & reliquos Orientales in quatuor,

---

(y) Theoph. epist. paschal. I. (bibliothec. patr. max. tom. V. p. 846. e.) Non recogitat -- panem dominicum, qua saluatoris corpus ostenditur, & *quem frangimus* in sanctificationem nostri --- per inuocationem & aduentum sancti spiritus sanctificari.

(z) Cyrill. in Ioann. lib. XIV. (Ita adlegat Binghamus, Hospinianus habet lib. IV. c. XIV. vtraque adlegatio falsa.)

(a) Chrysost. homil. XXIV. in 1 Cor. (p. 256. edit. Francof. b.) *διὰ τί δὲ προσέθηκεν, ὃ κλῶμεν; τοῦτο γὰρ ἐπὶ μὲν εὐχαριστίας ἐστὶν ἰδεῖν γινόμενον ἐπὶ δὲ τοῦ σταυροῦ οὐκέτι, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον τούτῳ· ὀστοῦν γὰρ αὐτοῦ, φησὶν, οὐ συντριβήσεται· ἀλλ᾽ ὅπερ οὐκ ἔπαθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τοῦτο πάσχει ἐπὶ τῆς προσφορᾶς διὰ σὲ καὶ ἀνέχεται διακλώμενος, ἵνα πάντας ἐμπλήσῃ. Cur autem addidit* [*apostolus*] Quem frangimus? *Hoc enim licet videre fieri in eucharistia: in cruce autem non itidem, sed vtique ei contrarium:* Os enim, *inquit*, eius non conteretur. *Sed quod non passus est in cruce, hoc in oblatione patitur propter te: & patitur* frangi, *vt omnes impleat.*

(b) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XV. §. III. Huius fractionis tamquam in ecclesia semper & vbique a temporibus apostolorum vsitatae mentionem faciunt sancti patres & alii ecclesiastici scriptores. Clemens Alexandrinus lib. I. strom. *Quum eucharistiam, vt mos est, permittunt vnicuique ex populo eius partem sumere.* Dionys. c. III. eccl. hierarch. §. XIII. *Pontifex* &c. (vid. sub litt. anteced. (x)) Gregorius Nazianzenus epist. CCXL. ad Amphilochium. *O Dei cultor sanctissime* (cetera vid. sub litt. seq. (c) - - Omitto alios innumeros, praesertim recentiores. Liturgiae quoque, quaecumque exstant, hanc fractionem praescribunt, eiusque mysteria edisserunt sacrorum rituum expositores, Amalarius *lib. III. c. XXXI.* Walfridus *cap. XXII.* Micrologus *cap. XVIII. & XXIII.* Iuo Carnotensis *tract. de conuenientia vet. & noui sacrificii prope finem.* Hugo a S. Victore *lib. II. de eccl. offic. cap. XXXIX.* Honorius *in gemma* lib. I. c. LXIII. Germanus in *expositione liturgiae*; quibus addi possunt S. Thomas part. III. quaest. LXXXIII. artic. V. Ernulfus Roffensis episcopus *epist. II. tom. II. spicilegii quaest II.* & alii passim. Latini diuidunt in tres partes, Graeci & reliqui orientales in quatuor, Mozarabes in nouem.

(c) Nazianz. epist. CCXL. ad Amphiloch. in append. ad tom. I. *ὦ θεοσεβέστατε, μὴ κατόκνει καὶ προσεύχεσθαι καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ ἡμῶν, ὅταν λόγῳ καθέλκῃς τὸν λόγον· ὅταν ἀναιμάκτῳ τομῇ σῶμα τέμνῃς δεσποτικὸν, φωνὴν ἔχων τὸ ξίφος. O Dei cultor sanctissime, ne cuncteris orare & intercedere pro nobis, quando dicto allicis verbum Dei; quando incruenta sectione corpus & sanguinem dominicum secas, vocem adhibens pro gladio.*

Mozarabas in nouem. Quod etiam MABILLONIVS [*d*] notat, cum obſeruatione, quam addit, quando ait: *Sub hac frangit hoſtiam in nouem particulas, quæ his nominibus deſignantur, corporatio, natiuitas, circumciſio, apparitio, paſſio, mors, reſurrectio, gloria, regnum.* Quæ quædem aberratio a veteris eccleſiæ ſimplicitate eſt, non ita tamen vituperabilis, vti præſentis eccleſiæ *Romanæ* praxis, quando loco fractionis panis communicantibus diſtribuendi, vnam duntaxat oblatam in tres particulas diuidunt (de quibus nemini datur) modo vt vmbram antiquæ retineant conſuetudinis. BONA quidem hoc vocat fractionem panis ſecundum inſtitutionem *CHRISTI*, vel potius fractionem corporis *CHRISTI* ſub ſpecie panis immolati, quum tamen ſecundum doctrinam ipſorum corpus *CHRISTI* non frangatur, nec panis ſit, ſed ſpecies panis, nec panis communis, ſed hoſtia, cuius ſpecies tantum frangitur, non ſubſtantia, & id non pro communicantibus, ſed dicis cauſſa, vt hominibus perſuadeant, ſe veteris conſuetudinis eſſe cuſtodes. Primi ſalutaris reformationis oppugnatores magis ingenui erant. Factam eſſe in eccleſia *Romana* mutationem libere profitebantur [*e*], modo idoneas illius cauſſas eam habuiſſe, dicebant, ne in fractione panis periculum aliquod intercederet, & micæ aliquot vel particulæ perirent; tum quia pontifex poteſtatem habeat variandi ornamentum & accidentia ſacramenti, prout vel temporis vel loci ratio requirat. Quaſi ipſe *CHRISTVS* haud vllum iſtiusmodi periculum potuiſſet præuidere, vel non ita ſapienter, vti quidem præſul *Romanus*, de ſua ipſius inſtitutione præcipere. Sufficit autem, obſeruaſſe hanc eccleſiæ *Romanenſis* variationem, etſi in re leuiore, ex primitiua praxi, vna cum rationibus, quas pro iſta variatione adferunt; qua de re plura legi poſſunt apud CHAMIERVM & epiſcopum IVELLVM, qui omnes excuſationes ſtudioſius perquiſiuerunt & examinarunt, quas pro hac,

(*d*) Mabillon. de liturg. gallican. lib. I. c. II. p. 12.

(*e*) Salmero tract. XXX. in act. ap. Chamier. de euchariſt. lib. VII. c. XI. n. XXVI. p. 384. (p. 185. edit. MDCXXVII.) Quemadmodum Chriſtus vnum calicem communem omnibus tradidit ad bibendum, ita in vna patina panem in duodecim bucellas fractum manibus ſuis diſpenſauit. Nos vero corpus Chriſti de cuſtodia profundiori porrigimus, ne per ſuſpiria, aut auram, aut alia impedimenta communicantium contingat de patina excidere.

mul-

multisque aliis mutationibus [*f*] adferre solent istius ecclesiæ aduocati. Nos iam pergimus in cœpta dissertatione nostra, quæ nos proxime eo ducit, vt ipsos communicantes, quibus hoc sacramentum recipienda libertas erat, nec non communicandi illudque recipiendi rationem consideremus.

LIBRI DECIMI QVINTI
CAPVT QVARTVM
DE COMMVNICANTIBVS, SIVE PERSONIS, HOC SACRAMENTVM SVMENDI HABENTIBVS LIBERTATEM, ET DE RATIONE ID RECIPIENDI.

§. I.

Omnes, catechumenis & pœnitentibus exceptis, eucharistiam recipere iussi.

QVANDO iam ad considerandum actum communicandi deuenimus, primum dispiciendum est, quibusnam licuerit, vel potius, quinam debuerint sanctum hoc sacramentum recipere, & deinde quo modo illud receperint. Quod ad primum attinet, meminisse oportet, quod iam ante sæpius obseruauimus, quod, simul atque missa catechumenorum esset finita, diaconus omnes catechumenos, & sub pœnitentia constitutos solemniter discedere iusserit, reliquos autem omnes admonuerit, vt subsisterent ad preces fidelium, suaque offerrent munera, & reciperent sacram eucharistiam. Vnde patet, ex vetustissima & primitiua consuetudine omnes eos, quibus ad preces consistere, in illisque partem habere licuerit, eucharistiam quoque participandi habuisse libertatem, exceptis solum vltimi ordinis pœnitentibus, qui quidem ad preces audiendas, non autem ad offerenda munera, nec ad recipiendam sacram eucharistiam admittebantur; dicti inde *consistentes*, quia consistere ad communicandum in precibus poterant, sed δίχα προσφορᾶς *sine oblatione*, quemadmodum vetusti canones præcipiunt. His solis exceptis, reliqui baptizati omnes non tantum admittebantur, sed per regulas ecclesiæ ad sumendam eucharistiam

(*f*) Vid. Chamier vbi supra & Iuell. contra Harding. articul. II. p. 327.

ſtiam ſub pœna cenſuræ eccleſiaſticæ accedere debebant. Vetuſtiſſimi canones diſerte hoc inculcant. Inter ſic dictos *canones apoſtolicos* [a] quidam legitur his verbis conceptus: *Cunctos fideles, qui in ſanctam Dei eccleſiam ingrediuntur, & ſacras ſcripturas audiunt, non autem perſeuerant in oratione & ſancta communione; velut in eccleſiam inducentes confuſionem, ſegregari oportet.* Quæ verba concilium *Antiochenum* [b] repetit, aliquantum amplificata in hunc modum: *Omnes, qui in eccleſiam ingrediuntur & ſacras ſcripturas audiunt, orationi autem cum populo non communicant, vel ſanctam euchariſtiæ participationem propter aliquam inſolentiam auerſantur, eos ab eccleſia expelli* (oportet,) *donec, poſtquam confeſſi fuerint fructuſque pœnitentiæ oſtenderint, & implorauerint, veniam adſequi poſſint.* MARTINVS BRACARENSIS [c] hunc canonem in collectione ſua in vſum eccleſiæ *Hiſpanicæ* interponit. Et GRATIANVS [d] decretum adlegat ANACLETI pontificis *Romani* in hanc ſententiam: *Peracta conſecratione omnes communicent, qui noluerint eccleſiaſticis carere liminibus. Sic enim & apoſtoli ſtatuerunt & ſancta Romana tenet eccleſia.* Quod decretum quamuis ſuppoſititium ſit, tamen in conformitatem antiquæ diſciplinæ factum eſt, praxinque oſtendit, quæ tunc in ipſa *Romana* eccleſia inualuit.

§. II.

Quando & quomodo hæc diſciplina laxari cœperit.

CHRYSOSTOMI ætate quidam, durante vniuerſo hoc officio, conſiſtendi adfectabant libertatem, ita quidem, vt communicandi neceſſitate eſſent immunes. Inter pœnitentes re-

(a) Can. apoſtol. X. *Πάντας τοὺς εἰσιόντας πιστοὺς εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν, καὶ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀκούοντας, μὴ παραμένοντας δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ἁγίᾳ μεταλήψει, ὡς ἂν ἀταξίαν ἐμποιοῦντας τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀφορίζεσθαι χρή.*

(b) Concil. Antioch. can. II. *Πάντας τοὺς εἰσιόντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀκούοντας, μὴ κοινωνοῦντας δὲ εὐχῆς ἅμα τῷ λαῷ, ἢ ἀποστρεφομένους τὴν μετάληψιν τῆς εὐχαριστίας κατά τινα ἀταξίαν· τούτους ἀποβλήτους γίνεσθαι τῆς ἐκκλησίας, ἕως ἂν ἐξομολογησάμενοι καὶ δείξαντες καρποὺς μετανοίας, καὶ παρακαλέσαντες τυχεῖν δυνηθῶσι συγγνώμης.*

(c) Martin. Bracar. collect. can. c. LXXXIII. ap. Iuſtell. append. tom. I. fol. XXXII. Si quis intrat eccleſiam Dei & ſacras ſcripturas audit, & pro luxuria ſua auertat ſe a communione ſacramenti & in obſeruandis myſteriis declinat conſtitutam regulam diſciplinæ: illum talem proiiciendum de eccleſia catholica eſſe decernimus; donec pœnitentiam agat & oſtendat fructum pœnitentiæ ſuæ, vt poſſit communionem, percepta indulgentia, promereri.

(d) Gratian. de conſecrat. diſt. II. c. X.

ferri cum illisque expelli recusabant; neque tamen cum ecclesia eucharistiam sumere volebant. In hos CHRYSOSTOMVS more suo multa cum eloquentia & congrua seueritate inuehitur. „Non es dignus, inquit, sacrificio [e], neque participatione? (hæc enim eorum erat excusatio) Ergo nec prece. Audis præconem stantem & dicentem: Quicumque estis in pœnitentia, abite. Omnes, qui non participant, sunt in pœnitentia. Si es ex iis, qui sunt in pœnitentia, non debes participare. Nam qui non participat, est in pœnitentia. Cur ergo dicit, Abite, qui non potestis precari: tu autem stas impudenter? At non es ex his, qui possunt participare & nihil curas? rem nihili esse putas? Considera, quæso. Adest mensa regia; adsunt angeli ministrantes, adest rex ipse, & tu stas oscitans? Vestes tibi sunt sordidæ, & nulla a te huius habetur ratio? At sunt mundæ: accumbe ergo & participa. Venit quotidie, vt videat accumbentes, omnes alloquitur; & nunc in vestra dicit conscientia, Amici, quomodo heic statis, non habentes vestem nuptialem? Non dixit, Cur accubuisti? Sed ante accubitum & ingressum eum dicit esse indignum. Non dixit enim, Cur accubuisti? sed, Cur intrasti? Hæc ergo nunc quoque dicit nobis omnibus, qui impudenter & inuerecunde stamus. Quicumque enim est, qui mysteriorum non est particeps, is impudenter stat & nimis audacter. Qui sunt in peccatis, propterea priores eiiciuntur. Quomodo enim quum dominus adest in mensa, non oportet adesse famulos,

(e) Chrysost. homil. III. in Ephes. p. 1051. (p. 888. edit. Francof.) οὐκ εἶ τῆς θυσίας ἄξιος, οὐδὲ τῆς μεταλήψεως; οὐκοῦν οὐδὲ τῆς εὐχῆς· ἀκούεις ἑστῶτος τοῦ κήρυκος, καὶ λέγοντος, ὅσοι ἐν μετανοίᾳ, ἀπέλθετε· πάντες, ὅσοι μὴ μετέχουσιν, ἐν μετανοίᾳ εἰσίν· εἰ τῶν ἐν μετανοίᾳ εἶ, οὐ μετέχειν δεῖ· ὁ γὰρ μὴ μετέχων τῶν ἐν μετανοίᾳ ἐστί· τίνος οὖν ἕνεκεν λέγει, ἀπέλθετε οἱ μὴ δυνάμενοι δεηθῆναι; σὺ δὲ ἕστηκας ἰταμῶς; ἀλλ' οὐκ εἶ τούτων, ἀλλὰ τῶν δυναμένων μετέχειν, καὶ οὐδὲν φροντίζεις, οὐδὲν ἡγῇ τὸ πρᾶγμα; σκόπει, παρακαλῶ· τράπεζα πάρεστι βασιλική, ἄγγελοι διακονούμενοι τῇ τραπέζῃ, αὐτὸς πάρεστιν ὁ βασιλεύς, καὶ σὺ ἕστηκας χασμώμενος; ῥυπαρά σοι τὰ ἱμάτια, καὶ οὐδείς σοι λόγος; ἀλλὰ καθαρά ἐστιν; οὐκοῦν ἀνάπεσον καὶ μέτεχε· ἔρχεται καθ' ἑκάστην ἰδεῖν τοὺς ἀνακειμένους, πᾶσι διαλέγεται· καὶ νῦν ἐν τῷ συνειδότι ἐρεῖ, ἑταῖροι, πῶς ἑστήκατε ὧδε, μὴ ἔχοντες ἔνδυμα γάμου; οὐκ εἶπε, διὰ τί ἀνέπεσες, ἀλλὰ πρὸ τῆς κατακλίσεως καὶ τῆς εἰσόδου ἀνάξιον αὐτὸν εἶναι φησίν· οὐ γὰρ εἶπε, διὰ τί κατεκλίθης; ἀλλά, τί εἰσῆλθες; ταῦτα καὶ νῦν πρὸς ἅπαντας ἡμᾶς διαλέγεται, τοὺς ἀναισχύντως καὶ ἰταμῶς ἑστῶτας· πᾶς γὰρ ὁ μὴ μετέχων τῶν μυστηρίων, ἀναίσχυντος καὶ ἰταμῶς ἑστηκώς· διὰ τοῦτο πρότεροι ἐκβάλλονται οἱ ἐν ἁμαρτήμασι· καθάπερ γὰρ ἐπὶ τραπέζης παqui

„qui offenderunt, ſed procul amandantur: ita heic quoque „quum offertur ſacrificium, & Chriſtus ſacrificatus & ouis do„minica, quando audieris, *Oremus omnes communiter*, quan„do videris trahi, quæ in oſtiis ſunt, cortinas, tunc exiſtima, „cælum ſuperne diduci & deſcendere angelos. Quomodo er„go nullum oportet adeſſe ex iis, qui myſteriis non ſunt initi„ati & ſordidi. Dic mihi, ſi quis ad conuiuium inuitatus ma„nus lauerit & accubuerit, & ad menſam paratus fuerit, & de„inde non fuerit eius particeps, annon contumelia adficit eum, „qui inuitauit? Annon eſſet melius, eum ne adfuiſſe quidem? „Ita tu quoque adfuiſti, hymnum cantaſti, cum dignis omni„bus te es profeſſus, eo quod cum indignis non receſſeris. „Quomodo manſiſti, & menſæ non es particeps? Sum, inquis, „indignus. Ergo illa quoque communione & ſocietate, quæ „eſt in precibus, es indignus.„ Interpoſui hunc longum ſed elegantem locum CHRYSOSTOMI, vt oſtenderem, nemini illius ætatis per regulas eccleſiæ licuiſſe ſe abſtinere ab euchariſtia, ideo quod ſe indignum diceret, qui non indignus iudicatus fuerit, vt precibus etiam intereſſet.

VERVM proxime inſequuta ætate hæc diſciplina aliquantum laxata eſt, iiſque, qui ſacram euchariſtiam recipere nolebant, non ſolum permittebatur, ſed toto officio durante ſtare iniungebatur; vſque poſt epiſcopi benedictionem, quæ, vti capite vltimo §. XXX. oſtendimus, non niſi vniuerſa conſecratione finita, proxime ante actum participandi, impertiebatur. Quo tempore huiuſmodi non-communicantes ſub ſolemni oratione, quam *benedictionem* vocabant, dimittebantur, quemadmodum ex conciliis *Aurelianenſi* & *Agathenſi*, apparet, ad quæ

φαινομένου τοῦ δεσπότου οὐ δεῖ τοὺς προσκεκρουκότας τῶν οἰκετῶν παρεῖναι, ἀλλ' ἐκποδὼν γίνονται· οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα, ἐκφερομένης τῆς θυσίας, καὶ τοῦ Χριστοῦ τεθυμένου, καὶ τοῦ προβάτου τοῦ δεσποτικοῦ, ὅταν ἀκούσῃς, δεηθῶμεν πάντες κοινῇ, ὅταν ἴδῃς ἀνελκόμενα τὰ ἀμφίθυρα, τότε νόμισον διαστέλλεσθαι τὸν οὐρανὸν ἄνωθεν, καὶ κατιέναι τοὺς ἀγγέλους· ὥσπερ τοίνυν τῶν ἀμυήτων οὐδένα χρὴ παρεῖναι, οὕτως οὐδὲ τῶν μεμυημένων καὶ ῥυπαρῶν· εἰπέ μοι, εἴ τις εἰς ἑστίασιν κληθεὶς, τὰς χεῖρας νίψαιτο, καὶ κατακλιθείη, καὶ ἕτοιμος γένοιτο πρὸς τὴν τράπεζαν, εἶτα μὴ μετέχοι, οὐχ ὑβρίζει τὸν καλέσαντα; οὐ βέλτιον τὸν τοιοῦτον μηδὲ παραγενέσθαι; οὕτω δὴ καὶ σὺ παραγέγονας· τὸν ὕμνον ᾖσας μετὰ πάντων, ὡμολόγησας εἶναι τῶν ἀξίων τῷ μὴ μετὰ τῶν ἀναξίων ἀνακεχωρηκέναι· πῶς ἔμεινας, καὶ οὐ μετέχεις τῆς τραπέζης; ἀνάξιός εἰμι, φησίν· οὐκοῦν καὶ τῆς κοινωνίας ἐκείνης τῆς ἐν ταῖς εὐχαῖς.

lecto-

lectorem ante remisimus. Nam in concilio *Agathensi* [*f*] hunc legimus canonem: *Missas die dominica saecularibus audire speciali ordine praecipimus, ita vt ante benedictionem sacerdotis egredi populus non praesumat &c.* Et concilium *Aurelianense* [*g*] idem dicit: *Quum ad celebrandas missas in Dei nomine conuenitur, populus non ante discedat, quam missae solemnitas compleatur: Et vbi episcopus non fuerit, benedictionem accipiat sacerdotis.* Vt adeo, quod CHRYSOSTOMI tempore in vitio positum fuit, statim pro parte deuotionis haberetur, vt populus staret audiretque vniuersam celebrationis eucharistiae solemnitatem, & deinceps sine participatione illius sacramenti abire posset. Quae manifesta veteris disciplinae diminutio est & a primitiua praxi aberratio.

§. III.

Quo tempore vsus eulogiarum loco eucharistiae introduci coeperit in gratiam eorum, qui communicare nollent.

ET haec res aliam secum inuexit innouationem, vt illi, qui sacrae eucharistiae participes esse nollent, eulogias, hoc est, panem quemdam consecratum, & ab eucharistia distinctum, possent recipere. Eulogia in vetustioribus scriptoribus idem est ac eucharistia, ab illisque adhibetur ad significandam camdem rem, quam *Paulus* apostolus intelligit, *Calix benedictionis*, inquiens, (*ποτήριον τῆς εὐλογίας*) *cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis CHRISTI est?* 1 Cor. X, 16. Atque hoc sensu semper vsurpatur a CYRILLO ALEXANDRINO & CHRYSOSTOMO, vti viri docti [*h*] ex multis scriptorum vtriusque locis obseruarunt. Posterioribus autem aetatibus ab eucharistia distingui coepit, tamquam id, quod eius vices quodam modo suppleret. Concilium *Nannetense* [*i*] ad annum DCCCXC hanc in rem canonem fecit, sequentibus verbis conceptum: *Partes incisas habeat* (presbyter) *in vase nitido & conuenienti, vt post missarum solennia, qui communicare non fuerint parati, eulogias omni die dominica*

(*f*) Concil. Agath. c. XLIV.

(*g*) Concil. Aurel. I. c. XXVIII.

(*h*) Vid. Casaubon. exercit. XVI. in Baron. n. XXXIII. p. 517. 518. edit. London. MDCXIV. Albertin. de eucharist. lib. II. c. II. p. 749. a. §. *Sexto* &c. Suicer. thesaur. eccles. voce *εὐλογία* tom. I. p. 1249. 1250. 1251. Et ipse Bona hoc fatetur.

(*i*) Concil. Nannetens. can. IX.

et in diebus festis exinde excipiant, quæ cum benedictione prius faciat. Quod decretum quidam canonum collectores [*k*] pontifici *Pio* martyri, qui sæculo secundo vixit, tribuunt: BONA autem suppositititium esse [*l*] fatetur, dicitque eos, qui hoc decretum ei adsignent, non aduertere, ipsius ætate nondum fuisse eulogias in ecclesia, de quibus TERTVLLIANVS, CYPRIANVS & alii æquales sileant; quia quicumque tunc adessent sacrificio, communicare solerent; eulogias autem institutas esse, vt his darentur, qui mysteriorum participes fieri aut non possent aut non vellent. Ingenua hæc istius eruditi scriptoris confessio est, qui, quando ecclesiæ suæ non adeo multum interesse videt, aperte & candide loqui, & in reprehendendis monachorum & scholasticorum innouationibus iusta libertate vti solet.

§. IV.

Corruptela priuatarum & solitariarum missarum prioribus sæculis incognita.

VERVM in priuatarum & solitariarum missarum negotio, in quo ecclesiæ *Romanensis* fides & commodum agitur, paullo ingeniosius se gerit, & celare ac dissimulare laborat, quæ nec sincere nec solide potest defendere. Missas solitarias vocamus, in quibus solus sacerdos eucharistiam recipit, nemine communicante, & interdum officium solus celebrat, nemine præsente & respondente. Huiusmodi sunt omnes priuatæ & solitariæ missæ in ecclesia *Romanensi*, quæ ad priuata altaria in angulis ecclesiarum dicuntur, nemine præter solum sacerdotem præsente, & omnes publicæ missæ, in quibus nullus nisi sacerdos communicat, multis licet præsentibus actumque spectantibus. Quemadmodum neutræ harum cum institutione *CHRISTI* congruunt, sed directe cum ea pugnant: (Hæc enim eo spectat, vt sit communio inter multos: *Vnus panis & vnum corpus multi sumus, omnesque de vno pane & de vno calice participamus;* quod fieri nequit, vbi non sunt, qui communicant:) Ita ne minimum quidem vestigium istiusmodi consuetudinis in ecclesia primitiva reperitur. BELLARMINVS leues quasdam coniecturas hac

(*k*) Crab. concil. tom. I. p. 37.
(*l*) Bon. rer. liturgic. lib. I. c. XXIII. §. XII.

de

de re abiecte & timide adfert, dum ait [*m*]: *Nusquam expresse legitur a veteribus oblatum sacrificium sine communione alicuius, vel aliquorum, praeter ipsum sacerdotem.* Omnes eius coniecturae futiles sunt & nugatoriae, & prima earum ipsimet e diametro opposita. Lectores enim suos coniicere vult ex concilio *Nannetensi*, quod citatur ab *Iuone*, quod veteres missam solitariam a solo sacerdote permiserint, quia hoc concilium hanc praxin memorandi arripit occasionem, sed ideo tantum, vt eam vetet & reprehendat. Quod certe seuerioribus verbis facit, quae huc transcribere non inconsultum fuerit, vt videamus, quae oppositio corruptelam istam comitata sit, quamprimum inter monachos, primos eius inuentores, apparere coeperit. *Definiuit* [*n*] *sanctum concilium*, inquiunt patres illic congregati, *vt nullus presbyter solus praesumat missam celebrare. Cui etenim dicit, Dominus vobiscum, Sursum corda, aut, Gratias agamus domino Deo nostro, quum nullus sit, qui respondeat? aut in canone, Et omnium circumstantium; quum nemo adsit? aut quem inuitat ad orationem, quum dicit, Oremus; quum nullus sit, qui secum oret? Aut ergo ista penitus reticenda sunt, & non solum non erit perfectum sacrificium, verum etiam incurret, quisquis est ille, illam terribilem sententiam: Si quis tulerit de hoc, tollat Deus partem eius de libro vitae: aut si haec muris & parietibus insusurrauerit, ridiculosum erit. Quapropter illa periculosa superstitio, maxime a monasteriis monachorum, exterminanda est. Prouideant autem praelati, vt presbyter in coenobiis & in aliis ecclesiis cooperatores habeat in celebratione missarum. Si quis haec transgressus fuerit, ab officio suspendatur.* Concludamus oportet, BELLARMINVM dura remedia in desperatae caussae defensione adhibere coactum esse, quando hunc canonem tamquam solitariarum missarum inter veteres documentum adlegare necesse habuit, qui tantum abest, vt

(*m*) Bellarmin. de missa lib. II. c. IX. p. 821. (p. 353. d. edit. Colon. MDCXV.) Etiamsi nusquam expresse legamus, a veteribus oblatum sacrificium sine communione alicuius, vel aliquorum, praeter ipsum sacerdotem: tamen id possumus ex coniecturis facile colligere. Prima coniectura ex concilio Nannetensi c. XXX. quod citatur ab Iuone in decret. part. III. c. LXX. vbi iubentur presbyteri non celebrare soli missam, nisi habeant saltem vnum secum, qui respondeat. Ex quo intelligimus, quosdam plane solos celebrare solitos missae sacrificium: & proinde sine communicantibus.

(*n*) Concil. Nannetens. ap. Iuonem part. III. c. LXX. (vid. Bon. rer. liturgic. lib. I. c. XIII. §. V.)

hanc legitimam praxin inter recentiores esse, probet, vt sit luculentissimum testimonium contra illam, tamquam nouitatem, quæ vniuersum eorum officium absurdum reddat, eosque ad parietes loqui faciat, maxime ex monasteriis, in quibus primum cœpit, exterminanda, tamquam ridicula pariter ac periculosa superstitio. BONA cardinalis in huius ritus defensione non multo felicior BELLARMINO est. Nam vno quodam capite satagit demonstrare, missam solitariam nouitatem esse, antiquæ ecclesiæ incognitam, & ipsi tenori præsentis canonis *Romani* contrariam: Et capite proxime sequenti probare nihilo secius adlaborat, missam priuatam sine communicantibus antiquissimam esse & laudabilem consuetudinem. Primo [o] loco dicit: „Ab initio sic sacrificium principaliter institutum fuisse, „vt publice ac solemniter fieret, clero & populo adstante, offerente ac communicante, ipse tenor missæ & veteris ecclesiæ praxis euincunt. Omnes enim orationes, atque ipsa „canonis verba in plurali numero, tamquam plurium nomine „proferuntur. Hinc sacerdos populum inuitat ad orationem, „dicens, *Oremus:* & quum eumdem salutat, ait, *Dominus vobiscum.* Tum moniti fideles, vt corda erigant ad Deum, respondent, *Habemus ad dominum.* Hinc etiam in canone collectæ „plebis nomine semper orat, vt quum dicit, *Supplices rogamus „& petimus: Hanc oblationem cunctæ familiæ tuæ offerimus præclaræ „maiestati tuæ: vt quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum „filii tui corpus & sanguinem sumserimus: Nobis quoque peccatoribus;* „& alia huiusmodi multa. Ex quibus liquet, nihil aliud esse „missam, quam sacerdotis & totius cœtus actionem, cui plures „circumstetisse indicant illa verba: *& omnium circumstantium, „quorum tibi fides cognita est & nota deuotio,* quæ alio detorqueri „non possunt. Ad communionem vero adstantium ea spectant, quibus sacerdos Deum precatur, fieri corpus & sanguinem domini omnibus sumentibus in vitam æternam. Et „post communionem ait, *Quod ore sumsimus, pura mente capiamus: „satiasti familiam tuam muneribus sacris:* suntque fere omnes eiusdem tenoris orationes, quæ peracta communione recitantur; „quia nimirum illi duntaxat intererant missæ, qui possent of-

(o) Bon. rer. liturgic. lib. I. c. XIII. §. II.

ferre

„ferre & de ſacramento participare„. Hæc demonſtrat [p] e CYPRIANO, LEONE pontifice *Romano*, canonibus *apoſtolicis* & concilio *Antiocheno*. Quibus addit teſtimonia MICROLOGI, ODONIS CAMERACENSIS & STEPHANI EDVENSIS, de eadem primitiuæ eccleſiæ praxi, quam diuerſam eſſe fatentur a temporum ſuorum praxi, quando miſſæ ſolitariæ a monachis inventæ ſunt. Immo vero ſubiungit, miſſas ſolitarias a diuerſis conciliis & canonibus interdictas fuiſſe, vbi obtinere cœperint. Inter quos ſupra memoratum canonem concilii *Nannetenſis* & concilium *Moguntinum* ſub *Leone* tertio c. XLIII. & *capi-*

(p) Bon. ibidem: Cyprianus ſerm. de lapſis, & Leo papa ſerm. IV. de quadrag. populi communicantis mentionem faciunt: & can. X. apoſt. ac II. concilii Antiocheni ſub Iulio I. decernitur, vt omnes fideles, qui ad eccleſiam conueniunt, communicent, recuſantes ab eccleſia reiiciantur & excommunicentur. *Sciendum eſt*, inquit Micrologus cap. LI, *quod ſoli communicantes diuinis myſteriis intereſſe conſueuerunt, vnde & ante oblationem iuxta canones iubebantur exire catechumeni & pœnitentes, videlicet qui nondum ſe parauerant ad communicandum. Hoc quoque ipſa ſacramentorum innuit confectio, in qua ſacerdos non pro ſola ſua oblatione & communicatione, ſed & aliorum, rogat, & maxime in oratione poſt communionem pro ſolis communicantibus orare videtur. Nec proprie communio dici poteſt, niſi plures de eodem ſacrificio participent.*
Ibid. §. IV. Odo Cameracenſis in expoſitione canonis ad illa verba, *& omnium circumſtantium*; *Quum primitus*, inquit, *miſſæ ſine collecta non fierent, poſtea mos inoleuit eccleſiæ, ſolitarias, & maxime in cœnobiis, fieri miſſas. Et quum non habeant, quam pluraliter collectam ſalutent, nec plurales mutare poſſint ſalutationes, conuertunt ſe ad eccleſiam, dicentes, ſe eccleſiam in eccleſia ſalutare.* Et paucis interiectis, *Secundum quem ſenſum in hoc loco circumadſtantes accipiuntur omnes vbique fideles, qui in vnitate totius corporis & ſibi adhærent inuicem & ſummo capiti.* Conſonat Stephanus Eduenſis ita ſcribens lib. de ſacram. altaris c. XIII. *Sciendum eſt, quod ſi vnus tantum ſit præſens, vel nulli ſint præſentes, vt in miſſis ſolitariis: non ideo mutantur, quæ pluraliter ſolent fierio, rationes. Primo enim miſſæ non ſolebant celebrari ſine collecta fidelium multitudine. Poſtea mos inoleuit, ſolitarios ſicut monachos celebrare ſolitarias, quod eis conceſſum eſt ex indulgentia. Inde etiam ſæculares conſueuerunt miſſas cantare priuatas. Tunc fiunt ſalutationes ad omnes fideles, qui adſiſtunt quaſi præſentes, fide & caritate ſacramentis communicantes.*
Ibid. §. V. Concilium Moguntinum ſub Leone III. c. XLIII. ait, *Nullus preſbyter, vt nobis videtur, ſolus miſſam cantare valet recte. Quomodo enim dicet, Dominus vobiſcum, vel, Surſum corda admonebit habere, & alia multa his ſimilia, quum alius nemo cum eo ſit?* Quæ verba tranſtulit in capitulare regum Franciæ Benedictus Leuita lib. V. cap. XCIII. & ſynodus Pa-

 tula-

tulare regum *Franciæ* collectum a BENEDICTO LEVITA, lib. V. c. XCIII. & *capitulare* THEODVLPHI AVRELIANENSIS c. VII. & *epistolam synodicam* RATHERII episcopi *Veronensis*, a DACHERIO *spicileg.* tom. II. publicatam, & synodum *Parisiensem* sub *Gregorio IV.* an. DCCLXXIX. refert. Cuius vltimo loco adlegatæ synodi verba notatu admodum digna sunt, vtpote ex quibus & origo & fundamenta ac rationes conspiciuntur, quæ hanc corruptionem inuexerunt. *Irrepsit*, inquit synodus [q], *in plerisque locis, partim incuria partim auaritia, reprehensibilis vsus & congrua emendatione dignus, eo quod nonnulli presbyterorum sine ministris missarum solemnia frequentent. Vnde conueniendus, immo interrogandus nobis videtur huiusmodi corporis ac sanguinis domini -- solitarius consecrator, quibus dicit, Dominus vobiscum, & a quo illi respondetur, Et cum spiritu tuo: vel pro quibus supplicando domino inter cetera, Memento Domine, &, Omnium circumstantium, quum nullus circumstet, dicit? Quæ consuetudo quia apostolicæ & ecclesiasticæ auctoritati refragatur, & tanto mysterio quamdam dehonorationem irrogare videtur, omnibus nobis in commune visum est, vt deinceps huiuscemodi vsus inhibeatur, prouideatque vnusquisque episcoporum, ne in sua parochia quisquam presbyterorum missam solus celebrare præsumat.* Fatetur BONA, omnia ista concilia missas solitarias interdicere ex hoc fundamento, quia omnes istas loquutiones, cuiusmodi sunt, *Dominus vobiscum*, &, *Sursum corda*, &c. insulsas faciant & absurdas. Addit canones quosdam ex GRATIANO [r] sub nominibus SOTERIS ac ANACLETI, pontificum *Romanorum*, quibus statutum

risiensis sub Gregorio IV. lib. I. c. XLVIII. *Irrepsit &c.* Exstat & decretum concilii Nannetensis idem notans apud Iuonem p. III. c. LXX. *Definit sanctum concilium &c.* Similiter Theodulfus Aurelianensis episcopus in suo capitulari ad clerum c. VII. ait: *Sacerdos missam solus nequaquam celebret. Esse enim debent, qui ei circumstant, quos ille salutat, a quibus ei respondeatur, & ad memoriam illi reducendum est illud dominicum, vbicumque fuerint duo vel tres in nomine meo congregati, & ego sum in medio eorum.* Ratherius item Veronensis episcopus editus a Luca Dacherio tom. II. *Spicilegii* in epistola synodica ad presbyteros, *Nullus solus missam cantet.*

(q) Concil. Paris. lib. I. c. XLVIII.

(r) Grat. de consecrat. distinct. I. c. LXI. (ap. Bon. l. c. §. VI.) Hoc quoque statutum est, vt nullus presbyterorum &c. Ab aliis tribuitur Anacleto, in cuius epist. I. leguntur hæc verba: *Sacerdotes, quando domino sacrificant, non soli hoc agere debent, sed testes secum adhibeant, vt domino perfecte in sacratis Deo sacrificare locis probentur.*

sit,

sit, *Vt nullus presbyterorum missarum solemnia celebrare præsumat, nisi duobus præsentibus, sibique respondentibus, ipse tertius habeatur; quia quum pluraliter ab eo dicitur, Dominus vobiscum, & illud in secretis, Orate pro me, aptissime conuenit, vt ipsius respondeatur salutationi.* In quod decretum hanc iustam facit obseruationem [s]: *Neutri convenire certissimum est; nihil enim magis alienum a praxi & spiritu illius sæculi, quam solitariæ missæ celebratio, nec puto, voluisse sanctos illos pontifices edita lege abusum tollere, qui non nisi post aliquot sæcula inter monachos irrepsit.* Quis vero post hæc omnia non admiretur & stupescat, si eumdem hunc auctorem in ipso proximi capitis principio hunc in modum audiat loquentem [t]: *Semper viguit in ecclesia priuatæ missæ, vno saltem præsente & ministrante, laudabilis consuetudo, quam hæretici missoliturgi* (ita per iniquam contumeliam vocat protestantes) *aliquando prohibitam fuisse, numquam poterunt demonstrare.* Quod tamen ipse satis abunde in eorum gratiam demonstrauit. Iam vero contrario euincere sibi sumit, priuatam missam, quocumque sensu accipiatur, numquam non in ecclesia obtinuisse. „Siue enim, (inquit,) dicatur priuata „a loco, quia in priuato aliquo oratorio agitur: siue a tempo„re, quia non festis, sed priuatis diebus fit: siue ab adsistenti„bus, quia vel vnus duntaxat, vel pauci ei intersunt: siue ex „eo, quod solus sacerdos in ea communicet: siue alia quacum„que ex caussa: semper eam licitam semperque in vsu fuisse, „probatissimis veterum patrum testimoniis & exemplis demon„strabo„. At vero quando ad demonstrationem venit, ne vllum quidem exemplum huiusmodi priuatæ missæ adfert, in qua sacerdos solus ministrarit, populo non præsente, quæ dicitur missa solitaria, etiamsi eam approbet; nec quidquam dicit, quod faciat pro istiusmodi priuata missa, in qua sacerdos participat, nullis aliis communicantibus, etsi omni populo præsente; sed vrget tantummodo locum quemdam male intellectum CHRYSOSTOMI, (quem iam ante ipsum vrserunt BELLARMINVS & HARDINGVS, vindicauit autem CHAMIERVS,) vbi ait: *Frustra est quotidianum sacrificium. Frustra adstamus altari, nemo est,* [u] *qui*

(s) Bona lib. I. c. XIII. §. VI.
(t) Bona ibid. c. XIV. §. I.
(u) Chrysost. homil. III. in Ephes. (p. 888. edit. Francof.) εἰκῆ θυσία καθημερινή, εἰκῆ παρεστήκαμεν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδεὶς ὁ μετέχων.

par-

participet. Quasi CHRYSOSTOMVS nec presbyterum, nec diaconum, nec quempiam de populo habuisset, qui secum communicasset, præter semel per annum, in magnis ecclesiis *Antiochiæ* vel *Constantinopoli*, quia multi ita negligentes erant, vt frequentius non communicarent; quos ille iuste reprehendit hyperbolico vtens dicendi genere, quod non eo interpretandum est, quasi per se ipse solus participarit, sed quod multi magnæ neglectionis rei fuerint, dum alii, vti ipse CHRYSOSTOMVS adfirmat, magis adsidui essent maiorique zelo feruerent. Et tamen de probatissimis testimoniis est, quod post omnem demonstrationis iactantiam adferre BONA potest. Quæ res ostendit, tantum ei negotium facessitum in defendenda caussa, quæ defendi non potest, quantum INNOCENTIO tertio, quando in respondendo ad obiectionem, quæ hoc argumento vrgetur: Quo pacto sacerdos dicere possit, *Orate pro me fratres;* videns se solum adesse, nemine circumstante? dicere [x] cogitur, pie credendum esse, quod angeli Dei comites adsistant orantibus. Quod responsum nodum non [y] soluit. Licet enim adsint angeli, non adsunt tamen tamquam communicantes ad manducandum & bibendum corpus ac sanguinem *CHRISTI.* Neque sacerdos iudicandus est dicere posse angelis, *Accipite, edite, hoc corpus meum est;* ex mandato *CHRISTI.* Igitur sine vlla controuersia palam est, quod, siue consideremus institutionem ipsam; siue praxin apostolorum & ecclesiæ primitiuæ; siue tenorem omnium veterum liturgiarum, quas lector in CHAMIERO [z] collectas reperiet vna cum patrum in hanc

(x) Innocent. de offic. missæ lib. II. c. XXIV. ap. Iuel artic. I. p. 51. (p. 27. edit. Lips. MDXXXIV.) Statutum est in sacris canonibus, vt nullus presbyterorum missarum solemnia celebrare præsumat, nisi duobus præsentibus, sibique respondentibus, ipse tertius habeatur. Quia quum pluraliter ab eo dicitur, Dominus vobiscum; Et illud in secretis: Orate pro me, apertissime conuenit, vt illius salutationi respondeatur a pluribus. Verum aliud est necessitatis articulus, & aliud religionis contemtus. Pie quoque credendum est, & sacris auctoritatibus comprobatur, quod angeli Dei comites adsistant orantibus, iuxta illud propheticum: In conspectu angelorum psallam tibi &c.

(y) Bona lib. II. c. V. §. I. Hoc deinde antiquatum fuit, non quia celebranti adesse credantur angeli, *vt pie scripsit Innocentius III. lib. II. de myst. missæ c. XXV.* quasi ex hoc inferret, numquam celebranti deesse adstantes &c.

(z) Chamier. de eucharist. lib. VII. cap. XVII. XVIII. XIX.

rem

rem teſtimoniis; ſiue ipſum tenorem ipſius *Romanæ* miſſæ; ſiue oppoſitionem huic corruptioni in primo ortu ſuo ſtatim factam; euchariſtia non deſtinata fuerit, vt ſacrificium a ſolo ſacerdote offerendum in angulo, nullis communicantibus vel præſentibus, vel ex intentione aut ſumtu perſonæ cuiuſdam particularis pretium ſoluentis; ſed pro communione totius eccleſiæ, quemadmodum eccleſia primitiua ſemper ea vſa eſt; neque vllum exemplum contrariæ praxis reperiri poterit.

§. V.

Alii abuſus aliquando permiſſi in eccleſia Romana, *vt* miſſa ſicca, *&* nautica, *& ſic dicta* biſaciata *&* triſaciata.

ENIMVERO non hic vnus ſolus abuſus eſt, qui in eccleſiam poſterioribus ſæculis contra antiquam celebrandi ſacramentum euchariſtiæ rationem irrepſit. Nam ipſemet BONA [a] duorum aliorum meminit, quos tam ingenue caſtigat, quam quis exoptauerit, tametſi valde inualuerunt ſuo tempore. Corruptiones ſunt, non adeo obuiæ in aliis auctoribus, vnde lectorem de illis ex eo erudiemus. Vnam vocabant *miſſam ſiccam*, de qua hæc habet: „Miſſa ſicca ab indiſcreta & priuata „quorumdam deuotione duxit originem, cui nimium indul„gentes fuerunt ſacerdotes. Larua eſt & ſimulatio quædam „veræ miſſæ, ſicca procul dubio & ieiuna, vtpote carens non „ſolum conſecratione, ſed etiam ſumtione corporis *CHRISTI*, „ſimilis cœnæ ligneæ & lapideæ, quam LAMPRIDIVS & alii re„ferunt, ſæpe conuiuis ſuis *Heliogabalum* exhibuiſſe. Inualuit ta„men adeo, vt aliquando viris ſanctis & doctis non diſplicue„rit. GVILLIELMVS DE NANGIACO monachus in *libro geſto„rum S. Ludouici* narrat, religioſiſſimum regem, quum e trans„marinis partibus rediret in *Galliam*, corpus *CHRISTI* in naui „decentiſſime collocari, atque ibi officia diuina & miſſam, ex„cepto canone, quotidie celebrari feciſſe. Eamdem commen„dat GENEBRARDVS lib. *de liturgia apoſtolica* cap. XXX. pro his, „qui mane integræ miſſæ intereſſe non poſſunt, pro nauigan„tibus, pro infirmis, & quando defuncti poſt meridiem ſepe„liendi ſunt, pro qua re in vſu fuiſſe ſuis temporibus teſtatur, „ſeque *Taurini* anno MDLXXXVII. in exſequiis viri nobilis,

(a) Bona rer. liturgic. lib. I. c. XV. §. VI.

„qui vespere sepeliebatur, huiusmodi missæ cum diacono & „subdiacono cantatæ interfuisse. Modum eam celebrandi sic „describit DVRANDVS *rational. libr. IV. cap. I. Sacerdos, si ex deuoti-„one, non ex superstitione, velit totum officium missæ sine sacrificio dice-„re, accipiat omnes vestes sacerdotales, & missam suo ordine celebret vs-„que ad finem offerendæ, dimittens secreta, quæ ad sacrificium pertinent. „Præfationem vero dicere potest, licet in eadem videantur angeli inuoca-„ri, ad consecrationem corporis & sanguinis Christi. De canone vero „nihil dicat, sed orationem dominicam non prætermittat, & quæ ibi se-„quuntur, sub silentio dicenda, non dicat: calicem vel hostiam non habe-„at, nec de his, quæ super calicem seu eucharistiam dicuntur vel fiunt, „aliquid dicat vel faciat. Potest etiam dicere :* Pax domini sit sem-„per vobiscum: *& exinde missæ officium suo ordine peragat. Melius „est tamen alia omittere.* Hæc autem missa nautica dicitur, vt „ait DVRANTVS *lib. II. de ritibus ecclesiæ cap. IV.* ex libro sacerdo-„tali, quia in mari & fluminibus celebrari solebat, in quibus „propter motum & agitationem fluctuum vix potest sacrifici-„um offerri sine periculo effusionis. Declamant acriter ad-„versus eam GVILLIELMVS ESTIVS *orat. XIII. theologica*, & LAV-„RENTIVS LANDMETERVS *lib. II. de veteri clerico & monacho cap.* „*LXXXIV.* qui ambo existimant, paullo ante GVIDONEM DE „MONTE ROCHERII cœpisse, a quo laudatur & approbatur „*tractat. IV. cap. VII. manipuli curatorum*, quem scripsit anno „MCCCXXXII; sed errant; quia, vt vidimus, iam in vsu erat „viuente *S. Ludouico* rege, qui obiit anno MCCLXX. eamque „describit DVRANDVS, qui eodem tempore vixit, & PETRVS „CANTOR, qui floruit anno MCC, eiusdem meminit *in verbo ab-„breuiato cap. XXIX.* vbi ait: missam siccam esse sine gratia & ho-„nore confectionis eucharistiæ, & nihil fidelibus prodesse.„ Hactenus BONA; quibus addit: *Nunc prouida episcoporum cura v-bique gentium, vt puto, obliterata & abrogata est.* At vero vnum commemorare omittit, quod nobis ingenue narrat DVRANTVS [b].

(b) Durant. de ritib. lib. II. c. IV. §. VIII. Exstat liber sacerdotalis a Leone X. vt ait Nauarrus, libro de oratione, miscell. LIII. probatus in eo, parte prima tract. IV. c. XXXIV. &c. - Antoninus 3. part. lib. 13. cap. 6. §. 4. hanc (missam nauticam) Tolosæ dum post prandium defuncti sepulturæ dantur celebrari consuetum, dixi libro I. cap. de cœmiteriis.

ex NAVARRO, quod ſic dictus *liber ſacerdotalis* [c], in quo hæc miſſa nautica deſcribitur, a *Leone X* ſit probatus, & quod ANTONINVS de eo loquatur, tamquam *Toloſæ* adhibito, ad modum officii funeralis poſt prandium. Ex quibus iudicare licet, quanti abuſus irrepere in eccleſiam, ac deinde & pontificum & ſanctorum approbationem ſibi conciliare potuerint, ex ipſorummet *Romanenſium* confeſſione. Et hoc ſi ita eſt, numquam eis defuerunt aduocati ad cauſſam eorum defendendam, faciemque antiquitatis eis induendam. Vti in hoc ipſo caſu, licet BONA & alii hunc abuſum vt innouationem perſtringant, DVRANTVS tamen originem illius ex primitiua eccleſia deriuat, dicitque, eam *Alexandriæ* in vſu fuiſſe SOCRATIS memoria, quia dicat [d], feria quarta & ea, quæ dicitur paraſceue, & legi ſcripturas & doctores eas interpretari, & omnia, quæ ad ſynaxin ſpectent, adminiſtrari, præter myſteriorum celebrationem. Quæ quidem ita ſe habent, ſed omnia ab hoc inſtituto aliena, niſi dicere velimus, non poſſe fieri preces, nec ſermones, nec pſalmodiam, nec ſcripturarum lectionem in eccleſia, niſi ſtatim dicatur *miſſa ſicca*, hoc eſt, vſus officii conſecrationis ſine conſecratione.

ALTERA corruptio, quam velut deteſtandum abuſum reprehendit BONA, eſt ſic dicta *miſſa biſaciata* & *triſaciata*, de qua verba eius ſic habent: „Præter miſſam ſiccam irrepſerat & alius deteſtabilis vſus, quem PETRVS CANTOR loco citato acerrime perſtringit. Solebant enim eo tempore nonnulli ſacerdotes plures miſſas in vnum congerere, celebrantes miſſam „diei, vel aliam præcipuam ſuo ordine vſque ad offertorium; „tum aliam incipientes, vſque ad eumdem locum, deinde ter„tiam & quartam eodem modo. Poſtea tot ſecretas orationes „dicebant, quot miſſas inceperant: demum ſub vno canone „ſacrum perficiebant, totidem additis in fine collectis, quot „initio recitauerant. Originem huius abuſus adſcribit PETRVS „ſacerdotum cupiditati, qui quum illicitum eſſe ſcirent, pluries

(c) Nauar. de oratione. miſcel. LIII. Antonin. part. III. lib. XIII. c. VI. §. IV.

(d) Socrat. lib. V. c. XXII. *αὖθις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ τετράδι, καὶ τῇ λεγομένῃ παρασκευῇ γραφαί τε ἀναγινώσκονται, καὶ οἱ διδάσκαλοι ταῦτα ἑρμηνεύουσι, πάντα τε τὰ συνάξεως γίνεται δίχα τῆς τῶν μυστηρίων τελετῆς.*

„in die celebrare, has plurium missarum insitiones inuenerunt, „vt deuotioni multorum, petentium pro se offerri sacrificium, „vnica celebratione satisfacientes, plura pro vno sacrificio sti- „pendia acciperent. Has autem missas barbaro vocabulo *bi- „faciatas* & *trifaciatas* nuncupat, quia duplicem vel triplicem „habebant faciem: quas veluti monstruosas & contrarias in- „stitutioni & consuetudini ecclesiæ improbat & detestatur.„ Hæc ille. Dolendum est, hunc PETRI CANTORIS librum, dictum *Verbum abbreuiatum*, in aliquot nostris bibliothecis non reperiri. Liber est tam rarus, vt eius mentionem non inueniamus in CAVEO. DVPINIVS [e] autem hunc auctorem breviter recenset. *PETRVS*, inquit, *cantor ecclesiæ Parisiensis, qui floruit, & docuit eodem tempore* (sæculo decimo tertio ineunte) *composuit librum, inscriptum* Verbum abbreuiatum, *opus inter proximi sequentium sæculorum auctores valde celebratum, cuius pars aliqua typis excusa est, contra monachos res peculii habentes. Scripsit quoque grammaticam theologorum, ad intelligendas scripturas sacras apprime vtilem; librum distinctionum; tractatum de quibusdam miraculis; tres libros de sacramentis & sermones TRITHEMIO memoratos.* Addit DVPINIVS, inueniri in bibliothecis *Gallicanis glossas eius in biblia & summam casuum conscientiæ*: nullum autem de libris istis typis excusum esse, præter *Verbum abbreuiatum*. TRITHEMIVS [f], eum postea episcopum fuisse, dicit, vti e fama acceperit, eique hunc characterem tribuit, quod in diuinis scripturis eruditissimus fuerit, & in sæculari philosophia nobiliter doctus: quod theologicæ scholæ *Parisiis* multis annis gloriose præfuerit, multosque

(e) Du Pin. biblioth. cent. XIII. p. 54. (p. 59. edit. Gallic. MDCC.) Pierre Chantre de l'Eglise de Paris, qui a fleuri & enseigné vers le même tems dans l'Université de Paris, a composé un Livre, intitulé *Parole abregée*, Ouvrage fort celebre parmi les Auteurs de siecles suivans, dont on a imprimé une partie, écrite contre les Moines proprietaires. Il avoit aussi composé un autre livre intitulé la Grammaire des Theologiens, tres utile pour l'Intelligence de l'Ecriture: un Traité des distinctions: un Ecrit touchant quelque miracles: trois Livres de sacramens; & des Sermons, dont Tritheme fait mention. On trouve dans les Bibliotheques de gloses de cet Auteur sur les Livres de la Bible, & une Somme de cas de conscience.

(f) Trithem. de scriptor. p. 81. (p. 62. b. edit. Basil. MCCCCXCIV.) Petrus Cantor Parisiensis: & postea, vt ferunt, episcopus: vir in diuinis scripturis eruditissimus, & in sæculari philosophia nobiliter doctus: theologicæ scholæ Parisiensis multis annis gloriose præfuit: & discipulos egregios multos genu-

egre-

egregios erud[illegible]rit discipulos. Quod si libri illius in vulgus exiissent, sine dubio plures istiusmodi alios monachorum abvsus in illis non minus seuere castigatos deprehenderemus, quam eum, quem heic e BONA notauimus.

DVM in hoc capite de abusibus versamur, non ingratum, puto, lectori erit, si alium huius furfuris abusum notemus, cuius ipse BARONIVS [g] mentionem facit ex concilio *Toletano* decimo septimo, vbi canon ad castigandum eum & corrigendum factus legitur in hanc sententiam [h]: *Plerique sacerdotum, qui prædicatores veritatis exsistere debuerunt, & ex quorum ore vniuersitas plebium legem veritatis debet exquirere, secundum Salomonem, qui dicit: Labia sacerdotis custodiunt scientiam, & legem exquirunt de ore eius; quia angelus domini est, ita præpediente delicto, atque sauciati inimicitiæ dolo, non solum hominibus fallaciter loqui minime pertimescunt, sed & in sanctis basilicis supra altare domini, coram Deo idem nequaquam perpetrare horrescunt. Nam missam pro requie defunctorum promulgatam fallaci voto pro viuis student celebrare hominibus, non ob aliud, nisi vt is, pro quo id ipsum offertur sacrificium, ipsius sacrosancti libaminis interuentu, mortis ac perditionis incurrat periculum, & quod cunctis datum est in salutis remedium, illi hoc peruerso instinctu quibusdam esse expetunt in interitum. Obinde nostræ elegit vnanimitatis conventus, vt si quis sacerdotum deinceps talia perpetrasse fuerit detectus, a proprio deponatur gradu; & tam ipse sacerdos, quam etiam ille, qui ad talia peragenda incitasse perpenditur, exilii perpetui ergastulo religatis, excepto in supremo vitæ curriculo, cunctis vitæ suæ diebus sacræ communionis eis denegetur perceptio, quam Deo se crediderunt fraudulento delibasse studio.* Aliam abusionem notare lubet, concilio *Toletano* duodecimo [i] memoratam, quæ erat, quod sacerdotes qui-

---

diuit. Scripsit etiam præclara opuscula: De quibus pauca ad manus nostras memini peruenisse. Volumen prænotatum: Verbum abbreuiatum: Distinctionum aliud: Grammaticam theologorum: Sermones varios: De quibusdam miraculis: De sacramentis quoque.

(*g*) Baron. ann. DCXCIV. n. IX. Succisa est pariter in eodem concilio (Toletano XVII.) abusio illa, quæ in sacrosanctum missæ sacrificium irrepsisset cum superstitione coniuncta, dum scilicet aliquis aduersus inimicum suum odio flagrans, vt ille quam citius ex humanis subduceretur, pro ipso offerret vel offerendum curaret sacrificium, pro defunctis offerri solitum &c.

(*h*) Concil. Tolet. XVII. can. V. (tom. VI. concil. p. 1366.)

(*i*) Concil. Tolet. XII. can. V. (ibid. p. 1230.) Relatum nobis est, quosdam de

 dam

dam habentes occasionem consecrandi eucharistiam plus vice simplici per vnum diem, ipsi percipere eam nollent, nisi in consecratione vltima. Quod aliud missæ priuatæ genus erat, sed quasi inuersio eius, quæ in ecclesia *Romanensi* inoleuit. Nam vti hodie sacerdos sine populo communicat: (Ignoscas, lector, absurdæ locutioni, quando id communicare nuncupo, vbi nulla est communio) Ita populus eo tempore communicare cogebatur sine sacerdote: Quod vtrumque illud concilium præposterum & absurdum esse iudicabat, adeoque antiquam disciplinam restaurabat, vt & sacerdos & populus vna communicarent. Quæ constans & vniuersalis praxis erat totius ecclesiæ primitiuæ, cuius ad leges & regulas de communicantibus, abusibus & innouationibus relictis, iam reuertimur.

§. VI.

Communio non data hæreticis & schismaticis sine præuia confessione & reconciliatione.

QVEMADMODVM omnes, qui intra pomœrium ecclesiæ, latissima vocis acceptione, erant, sacram communionem constanter recipere debebant, exceptis catechumenis & ab ecclesiæ societate segregatis: Ita ad euitandam ambiguitatem notandum est, hæreticos & schismaticos communiter eodem loco cum excommunicatis fuisse habitos, vtpote nonnumquam ab ecclesia per eius censuras omnino auulsos, & nonnumquam

sacerdotibus, non tot vicibus communionis sanctæ gratiam sumere, quot sacrificia in vno die videntur Deo offerre: sed in vno die, si plurima per se offerant sacrificia, in omnibus se oblationibus a communione suspendunt, & in sola tantum extremi sacrificii oblatione communionis sanctæ gratiam sumunt: quasi non sit totiens reus illius veri & singularis sacrificii, quotiens participator corporis ac sanguinis domini nostri Iesu Christi esse destiterit. Nam ecce apostolus dicit: *Nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris?* Si ergo, qui edunt hostias, participes sunt altaris, certum est, quod hi sacrificantes non edunt, rei sunt dominici sacramenti. Quicumque ergo sacerdotum deinceps diuino altario sacrificium oblaturus accesserit, & se a communione suspenderit, ab ipsa qua se indecenter priuabit, gratia communionis, anno vno repulsum se nouerit. Nam quale erit illud sacrificium, cui nec ipse sacrificans participasse cognoscitur? Ergo hoc modis omnibus est tenendum, vt quotiescumque sacrificans, corpus & sanguinem Iesu Christi, domini nostri, in altario immolat, toties perceptionis corporis & sanguinis Christi se participem præbeat. Confer sis Gratian. de consecrat. destinat. II. c. X. vbi heic canon repetitur.

per

per voluntariam sui separationem segregatos. Hinc antequam erroribus suis palam agnitis renuntiarent, & per manus impositionem ac absolutionem reconciliarentur, adnumerabantur iis, quibus communio precum & hoc sanctum sacramentum negabatur; & hoc quidem, siue in ecclesia essent baptizati, siue in hæresi & schismate. Aliquando cum aliis lectionem scripturarum & sermonem in ecclesia audiendi habebant veniam, vti libro quodam antecedente [†] ostendimus: Verum hac missa catechumenorum finita, vna cum his discedebant, a diacono his plerumque verbis, vti iam sæpius audiuimus, admoniti, *Ne quis e catechumenis! Ne quis ex infidelibus! Ne quis ex hæreticis vel heterodoxis!* Qua ratione recipi & reconciliari post editas confessiones consueuerint, ad aliud argumentum spectat; quod quodam modo iam tractauimus [*k*], & proxime sequenti volumine iterum considerabimus, quando de disciplina ecclesiæ verba faciemus. In præsenti sufficit obseruare, quod, quoad in hæresi vel schismate perseuerauerint, in eorum fuerint numero, quibus ecclesia hoc sacramentum dare recusauerit, vtpote non in perfecta communione secum viuentibus.

§. VII.

Data tamen infantibus & pueris per aliquot sæcula.

AB altera parte res incontrouersa est, quod, vt ecclesia baptizauit infantes, illisque vnctionem chrismatis cum impositione manuum, loco confirmationis contulit, ita ad participandam sanctam eucharistiam eos statim admiserit, simulatque baptizati essent, & exinde sine exceptione. Cuius rei documenta quædam ad minimum pro octo sæculis a nobis, vbi de confirmatione [*] edisseruimus, iam data sunt e GENNADIO, ALCVINO, *ordine Romano*, IESSE AMBIANENSI aliisque publicis ecclesiæ officiis, regulas de baptismo & confirmatione continentibus, in quibus etiam infantibus, simulac baptizati fuerint, sacra eucharistia dari iubetur. Hoc loco testimonia adhuc vetustiorum addam auctorum, ne nouitas & posteriorum sæculorum inuentum forte videatur. CYPRIANVS huius tam-

(†) Lib. XIII. cap. I. §. II. volum. V. pag. 1 seqq.
(*k*) Scholast. *hist. of baptism*, part. I. chap. I. n. 21.
(*) Lib. XII. cap. I. §. II. volum. IV. p. 347.

quam

quam communis consuetudinis sæpius meminit. In libro *de lapsis* loquitur de quibusdam parentibus, qui paruulos suos manibus impositos secum sumserint, euntes sacrificatum in altaribus gentilium: Et introducit hos infantes sic conquerentes: *Nos nihil fecimus, nec derelicto cibo* [l] *& poculo domini ad profana contagia sponte properauimus. Perdidit nos aliena perfidia, parentes sensimus parricidas.* Paucis interiectis de puella quadam loquitur, quæ a nutrice, insciis parentibus, ad magistratus delata, de sacrificio idoli ederit; quæ quum deinde a matre sua [m] ad participandam eucharistiam inferretur, vinum sibi in communione datum euomuerit. Ex quibus manifesto apparet, infantes tunc temporis ad eucharistiam sub vtraque specie esse admissos, si eam recipere possent. Hinc auctor *constitutionum* [n] in adhortatione sua ad fideles, vt sacram cœnam percipiant, matres iubet assumere pueros. Et iterum [o], describens ordinem, secundum quem communicabant, ait: *Primum sumat &*

(l) Cyprian. de lapsu p. 125. (p. 90. edit. Amstelod.) Infantes quoque parentum manibus vel impositi vel attracti, amiserunt paruuli, quod in primo statim natiuitatis exordio fuerant consequuti. Nonne illi, quum iudicii dies venerit, dicent: *Nos nihil fecimus &c.*

(m) Ibid. p. 132. (p. 94. edit. Amstelod.) Parentes forte fugientes dum trepidi minus suis consulunt, sub nutricis alimento paruulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum, quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem, panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium supererat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non potuit, quam nec intelligere prius potuit, nec arcere (al. cauere) Ignoratione igitur obreptum est, vt, sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis, precis nostræ & orationis impatiens, nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu cœpit fluctuabunda iactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indiciis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fatebatur. Vbi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus offerre præsentibus cœpit, & accipientibus ceteris locus eius aduenit; faciem suam paruula instinctu diuinæ maiestatis auertere, os labiis obdurantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, & reluctanti licet, de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in domino sanguine potus de pollutis visceribus erupit.

(n) Constit. lib. VIII. c. XII. Τὰ παιδία προσλαμβάνεσθε αἱ μητέρες.

(o) Ibid. c. XIII. μετὰ τοῦτο μεταλαμβανέτω ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι,

com-

communicet episcopus; deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores, cantores & ascetæ; & in feminis diaconissæ, virgines & viduæ; postea PVERI; tuncque omnis populus ordine. Personatus DIONYSIVS [p] idem adfirmat, *Quod infantes quoque*, inquiens, *qui per ætatem nequeunt intelligere, diuinæ regenerationis sanctissimorumque diuinæ communionis mysteriorum participes fiant, videtur, vt inquis, hominibus profanis non immerito risu dignum*, cetera. AVGVSTINVS non tantum huius consuetudinis ætate CYPRIANI [q] meminit, citatis, quæ supra memorauimus, locis ex libro illius *de lapsis*; sed dicere etiam videtur, necessarium hoc fuisse pro infantibus in ordine obtinendi vitam æternam; adsertum hoc suum fundans dicto seruatoris nostri Io. VI, 53. *Nisi manducaueritis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Verba eius sic habent: *Dominum [r] audiamus, non quidem hoc de sacramento sancti lauacri dicentem, sed de sacramento sanctæ mensæ suæ, quo nemo rite nisi baptizatus accedit: Nisi manducaueritis &c. An vero quisquam audebit etiam hoc dicere, quod ad paruulos hæc sententia non pertineat, possintque sine participatione corporis huius & sanguinis in se habere vitam?* Frequenter id repetit in disputationibus suis cum *Pelagianis* [s], in *sermonibus in verba apostoli* [t] & in epistola ad *Bonifacium* [u] ab ipso & ALYPIO iunctim scripta aduersus *Pelagia-*

καὶ οἱ διάκονοι, καὶ ὑποδιάκονοι, καὶ οἱ ἀναγνῶσται, καὶ οἱ ψάλται, καὶ οἱ ἀσκηταί, καὶ ἐν ταῖς γυναιξὶν αἱ διακόνισσαι, καὶ αἱ παρθένοι, καὶ αἱ χῆραι, εἶτα τὰ παιδία, καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν.

(p) Dionys. eccles. hierarch. c. VII. § XI. p. 360. (p. 417. edit. Antuerp. MDCXXXIV.) Τὸ δὲ καὶ παῖδας, οὔπω τὰ θεῖα συνιέναι δυναμένους, τῆς ἱερᾶς μετόχους γίνεσθαι, θεογενεσίας, καὶ τῶν ἱερωτάτων τῆς θεαρχικῆς κοινωνίας συμβόλων, δοκεῖ μὲν, ὡς φῂς, τοῖς ἀνιέροις εὐλόγως γέλωτος ἄξιον κ. τ. λ.

(q) Augustin. epist. XXIII. ad Bonifac. (tom. II. opp. p. 90. edit. Basil. MDLXIX.) Quod si sanctus Cyprianus arbitraretur, non eorum defensionem continuo subiiceret, dicens: *Nonne illi, quum iudicii dies venerit, dicent: Nos nihil fecimus &c.*

(r) August. de peccator. merit. lib. I. c. XX.

(s) Augustin. contr. duas epist. Pelag. lib. I. c. XXII. Nec illud cogitatis, eos vitam habere non posse, qui fuerint expertes corporis & sanguinis Christi, dicente ipso, Nisi manducaueritis &c.

(t) Id. serm. VIII. de verbis apostoli p. 110. Infantes sunt, sed mensæ eius participes fiunt, vt habeant in se vitam.

(u) Epist. CVI. ad Bonifac. p. 185. Nullus, qui se meminit catholicæ fidei christianum, negat aut dubitat, paruulos non accepta gratia regenerationis in Christo, sine cibo carnis eius & sanguinis potu, non habere in se vitam.

nos. Et INNOCENTIVS papa, qui eadem cum AVGVSTINO ætate vixit, eamdem opinionem videtur fouiſſe. Nam in epiſtola ſua ad *Auguſtinum* & concilium *Mileuitanum* [w] pro neceſſitate baptiſmi infantium argumentatur ex incumbente eis neceſſitate manducandi carnem ac bibendi ſanguinem filii hominis. Magna inter doctores pontificios controuerſia eſt de AVGVSTINI & huius papæ *Romani* INNOCENTII ſententia de hoc capite. BONA [x] & alii magno opprobrio eccleſiæ ſuæ fore exiſtimant, ſi concilium *Tridentinum* crederetur damnaſſe opinionem de neceſſitate dandi infantibus euchariſtiam, quam eximii iſti duumuiri AVGVSTINVS & INNOCENTIVS, ipſorummet pontifex maximus, habuiſſe noſcerentur: Itaque dicunt, quod, quamuis reuera priſci patres ſoliti ſint infantes communicare, non tamen ad communionem eis exhibendam ea ratione moti ſint, quod eam crediderint ad eorum ſalutem neceſſariam. Hoc effugium eſt, quod illis ſuggerunt patres concilii *Tridentini.* Poſtquam enim ſententiam iſtam tamquam hæreticam damnarunt, vt veterem eccleſiam, quam hoc feciſſe palam erat, ex hoc negotio expediant, addunt [y]: *Neque ideo tamen damnanda eſt antiquitas, ſi eum morem in quibuſdam locis ſeruauit. Vt enim ſanctiſſimi illi patres ſui facti probabilem cauſſam pro illius temporis ratione habuerunt; ita certe eos nulla ſalutis neceſſitate id feciſſe ſine controuerſia credendum eſt.* At enim vero MALDONATVS non idem cum his patribus ſentit. Nam interpretationem eorum atque auctoritatem nihil moratus, diſerte dicit, quod veteres, & in primis AVGVSTINVS & INNOCENTIVS crediderint, infantes ſine euchariſtiæ participatione [z] non poſſe habere vitam æternam, ad illudque credendum inductos fuiſſe per verba ſeruatoris noſtri, *Niſi manducaueritis carnem filii hominis & biberitis eius ſanguinem: non habebitis vitam in vobis.* Et ſane, quiſquis vel per tranſennam modo allegata AVGVSTINI teſtimonia inſpexerit, (quæ BONA lectori ſuo celanda duxit, ad

(w) Innocent. epiſt. XCIII. inter epiſtolas Auguſtini. Paruulos æternæ vitæ præmiis etiam ſine baptiſmatis gratia donari poſſe, perfatuum eſt: Niſi enim manducauerint ſanguinem eius, non habebunt vitam in ſemetipſis.

(x) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XIX. §. I. tot.

(y) Concil. Trident. ſeſſ. XXI. c. IV.

(z) Maldonat. comment. in Ioan. VI, 53. p. 316. 317.

quæ-

quædam eorum breuiter duntaxat remiſſo) facile intelliget, quæ eius fuerit hac in re ſententia. Abſurdum etiam foret cogitare, vniuerſam eccleſiam primitiuam, *Græcam* non minus quam *Latinam*, a tempore inde *Cypriani*, dare voluiſſe infantibus communionem, de neceſſitate id faciendi ex diuino aliquo mandato minime perſuaſam. Enimuero BONA ſuam & concilii ſententiam teſtimonio FVLGENTII, diſcipuli cuiuſdam AVGVSTINI, probare ſatagit, qui, vt ille eum repræſentat, dicat, actualem communionem poſt baptiſmum neceſſariam non eſſe ad ſalutem. Sed decipit lectorem ſuum, falſo formans ſtatum controuerſiæ, falſamque inde eliciens adſertionem. Neque enim FVLGENTIVS dicit, actualem euchariſtiæ participationem poſt baptiſmum infantibus non eſſe neceſſariam; non enim de infantibus, ſed hominibus adultis loquitur, qui moriantur, ſimulac ſint baptizati, ſine oblata ſibi ſacram communionem recipiendi opportunitate: De quibus benigne iudicat, quod, quamuis moriantur ante, quam externa elementa panis ac vini recipiant, de eorum tamen ſalute non ſit deſperandum, eo quod corporis ac ſanguinis *CHRISTI* in baptiſmo participes facti ſint. Quod in iſtiuſmodi magnæ neceſſitatis caſibus [a] ſatis reſpondeat ſcopo communionis, ſi homines eam deſiderent, recipiendi autem non habeant opportunitatem. Vt adeo euchariſtiam in caſibus ordinariis tam infantibus quam adultis neceſſariam, in extraordinariis autem extremæ neceſſitatis caſibus minus neceſſariam eſſe, crediderit.

SED VERO vt quæſtionem iuris miſſam faciamus, & ſolum perſequamur materiam facti, hanc conſuetudinem in ipſa eccleſia *Romana* per multa tempora obſeruatam fuiſſe, deprehendimus. MALDONATVS dicit per ſex ſæcula, BONA vero numerum duplicat; illam enim non niſi ſæculo duodecimo ab-

(a) Fulgent. de baptiſmo æthiopis c. XI. p. 611. Nullus debet moneri fidelium in illis, qui etſi legitime ſana mente baptizantur, præueniente velocius morte, carnem domini manducare, & ſanguinem bibere non ſinuntur, propter illam videlicet ſententiam ſaluatoris, qua dixit, Niſi manducaueritis carnem filii hominis &c. Quod quiſquis -- myſterii veritatem conſiderare poterit, in ipſo lauacro ſanctæ regenerationis hoc fieri prouidebit.

rogatam esse dicit. In GREGORII *sacramentario* [b] regula data legitur de infantibus, quod non prohibendi sint lactari ante sacram communionem, si necesse fuerit. Et vetus *ordo Romanus* [c], liber sæculo nono compositus, monitum habet in eamdem sententiam: *De paruulis prouidendum, ne postquam baptizati fuerint, vllum cibum accipiant, neque lactentur sine summa necessitate, antequam communicent sacramento corporis CHRISTI.* Ita quoque ALCVINVS, vel quisquis sub eius nomine tempore *Caroli magni* scripsit [d]: *Si episcopus adest, statim confirmari oportet* (infantem tinctum) *chrismate, & postea communicare: Et si episcopus deest, communicetur a presbytero. - - Sed & hoc prouidendum est, vt nullum cibum accipiant, neque lactentur, antequam communicent.* BALVZIVS [e] duo adlegat manuscripta pontificalia eiusdem æui, quæ rubricas habeant eiusdem argumenti. Et IESSE [f], ecclesiæ *Ambianensis* episcopus, id confirmationem vocat puerorum per corpus ac sanguinem *CHRISTI*, *Episcopus*, inquiens, *puerum chrismate confirmet; nouissime autem corpore ac sanguine CHRISTI confirmetur seu communicetur, vt Christi membrum esse possit.* Et notatu dignum est de WALTERO, episcopo *Aurelianensi* eiusdem sæculi, quod inter capitula ab ipso in synodo apud *Billensem* fundum promulgata, vnum reperiatur, hunc in modum præcipiens [g]: *Semper eucharistiam presbyter habeat paratam, vt quando quis infirmatus fuerit, aut paruulus ægrotauerit, statim eum communicet, ne sine viatico moriatur.* Concilium secundum *Matisconense* ad annum DLXXXVIII & concilium *Turonense* [h] tertium, tempore *Caroli magni* habita, reliquias eucharistiæ innocentibus pueris dari

(b) Gregor. sacramentar. offic. sabbati sancti. Non prohibentur lactari ante sacram communionem, si necesse fuerit.

(c) Ordo Rom. bibl. patr. tom. X. p. 84. edit. Paris. MDCLIV.

(d) Alcuin. de officiis cap. de sabbato sancto ibid. p. 259. citat. edit.

(e) Baluz. not. in Reginonem lib. I. c. LXIX.

(f) Iesse Ambian. epist. de ordine bapt. ap. Baluz. ibid.

(g) Walter. Aurelian. capit. c. VII. (tom. VIII. concil. p. 639.) Idem habetur apud Ansegisum abbatem de legibus Francorum lib. I. c. CLV. al. CLXI.

(h) Concil. Matiscon. II. c. VI. (tom. VI. concil. p. 982.) Quæcumque reliquiæ sacrificiorum post peractam missam in sacrario superséderint, quarta vel sexta feria innocentes ab illo, cuius interest, ad ecclesiam adducantur, & indicto eis ieiunio, easdem reliquias conspersas vino percipiant.

Concil. Turon. III. c. XIX. (tom. VII. p. 1264.) Presbyteri omnino admonen-

iubent.

iubent. RADVLPHVS ARDENS, qui sæculo duodecimo ineunte vixit, hac de consuetudine, tamquam adhuc obtinente, loquitur. *Statutum est*, inquit [*i*], *vt pueris mox baptizatis saltem in specie vini tradatur, ne sine necessario sacramento discedant.* Et HVGO DE SANCTO VICTORE eadem ætate morem pueros communicandi commendat [*k*], si sine periculo fieri possit; asserit tamen, iam suo tempore desiisse, aliquo eius vestigio remanente; nam presbyteri retinentes veterem formam, sed non rem, vinum commune pueris recens baptizatis dabant pro sanguine, quod HVGO superfluum & dimittendum arbitrabatur. Atque ita res se habebat non multo post: Nam ODO episcopus *Parisiensis* ann. MCLXXV præcipiebat, vt ne hostias licet non sacratas darent pueris vllo modo [*l*]: *Sic desiit*, vt BONA [*m*] loquitur, *in Gallicana ecclesia sæculo XII. mos pueros communicandi.* Paullo diutius durauit in *Germania*, si SVICERVS [*n*] in auctore suo non fallitur. Citat enim IOANNEM SEMECAM, cognomento TEVTONICVM, qui scholia scripsit in GRATIANVM, testantem, quibusdam in locis consuetudinem illam sua ætate adeo inualuisse, vt sacramentum infantibus darent. Non autem inuenitur istiusmodi scholion loco [*o*], quem adlegat, in editione *Romana*; vt adeo ille aut erret in istius loci adlegatione, aut fraus quædam in expurgando hoc loco a correctoribus *Romanis* adhibita sit, oporteat. ZWINGLIVS de consue-

di sint, vt cum sacra missarum solemnia peregerint, atque communicauerint, pueris aut aliis quibuslibet personis adstantibus corpus domini indiscrete non tribuant. Qui si forte maioribus peccatis fuerint irretiti, magis sibi damnationem quam remedium comparant, iuxta sententiam apostoli, dicentis: *Quicumque manducauerit panem vel biberit calicem domini indigne, reus erit corporis & sanguinis domini. Probet autem se ipsum homo, & sic de pane illo edat & de calice bibat.*

(*i*) Radulph. serm. in die paschæ de eucharistiæ necessitate.

(*k*) Hugo de S. Victore, de sacram. lib. I. c. XX. Vid. Bon. rer. liturg. lib. II. c. XIX. §. II.

(*l*) Odo statut. synod. c. XXXIX. Vid. Bona ibid.

(*m*) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XIX. §. II.

(*n*) Suicer. thesaur. ecclef. tom. II. p. 1138. Ioannes etiam Teutonicus, qui scholia scripsit in Gratianum, de consecrat. distinct. IV. c. IV. testatur, eam quibusdam in locis consuetudinem sua ætate adeo inualuisse, vt sacramentum infantibus darent.

(*o*) Gratian. de consecrat. distinct. IV. c. IV. citatus etiam ab Hospiniano.

tudine loquitur, vt quæ diu durauerit inter *Heluetios*. *Quum minister [p] essem*, inquit, *apud Claronam Heluetiorum, librum ibidem reperi (obsequiale vocant pontificii) in mollis vetustissimum, sed integrum adhuc, & nulla parte, quod ad litteras attinet, vitiatum. Titulus erat (rubricam vocant) in eo loco, quo de ritu baptizandi præscribit, huiusmodi verbis scriptus: Baptizato puero mox detur eucharistiæ sacramentum. Similiter poculum sanguinis.* Et HOSPINIANVS ex sua ipsius notitia nobis narrat, in *Lotharingia* & adiacentibus regionibus huius moris vestigia fuisse quædam suo adhuc tempore visa [q]: *Ante paucos adhuc annos*, inquit, *consuetudinis huius in Lotharingia & vicinia exstiterunt reliquiæ aliquæ. Nam vbi baptizatus est illic infans, sacrificulus, qui illum baptizauit, e sacrario acceptam capsulam, in qua sacramentum adseruatur, ad altare detulit, & hostiam, vt vocant, vnam ostentauit populo: deinde in capsulam reposuit; & duos digitos, quibus eam prehenderat, vino lauandos porrexit æditituo, & ex illo vino distillauit in os baptizati infantis, dicens: Sanguis domini nostri Iesu Christi tibi in vitam æternam proficiat.*

ECCLESIA *Græca* huius antiquæ consuetudinis paullo fuit tenacior. Nam non tantum BASILIVS *Ciliciæ* presbyter [r], EVAGRIVS [s] & IOANNES MOSCHVS [t] communionis infantium, & moris dandi reliquias eucharistiæ pueris post finitam sa-

(p) Zuingl. explanat. articul. XVIII. tom. I. oper. pag. 34. ed. Tigur. MDLXXXI.

(q) Hospin. histor. sacram. lib. II. c. II. p. 60. (p. 51. edit. Geneu. MDCLXXXI.)

(r) Basil. ap. Photium cod. CVII. p. 281. Scripsit contra Ioannem Scythopolitanum & de eo narrat: *οὐδέπω ἐκοινώνει τῆς ἱερουργίας τελουμένης· ἀλλὰ μετὰ τὸ εὐαγγέλιον παισὶν ἅμα τῶν μυστηρίων μετελάμβανε, καὶ παραυτίκα πρὸς τὴν τράπεζαν ἀπέτρεχε. Numquam communicabat sacro iam absoluto, sed post euangelium vna cum pueris mysteria sumebat, statimque ad mensam currebat.*

(s) Euagr. lib. IV. c. XXXVI. *ἔθος παλαιὸν βούλεται ἀνὰ τὴν βασιλεύουσαν, ὅτ' ἂν πολύ τι χρῆμα τῶν ἁγίων μερίδων τοῦ ἀχράντου σώματος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐναπομείνοι, παῖδας ἀφθόρους μεταπεμπτοὺς γίγνεσθαι παρὰ τῶν ἐς χαμαιδιδασκάλους φοιτώντων, καὶ ταῦτα κατεσθίειν. Vetus est consuetudo Constantinopoli, vt quoties ex sacris partibus immaculati corporis Christi Dei nostri magnus numerus superfuerit, pueri impuberes ex iis, qui Grammaticorum scholas frequentant, euocentur, qui eas manducent.*

(t) Mosch. viridar. cap. CXCVI. (tom. II. bibliothec. patr. Græc. Lat. p. 1151.) *ἡ συνήθεια ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρέδραμεν, ὥστε τοὺς παῖδας ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου ἱερατείου ἵστασθαι ἐν ταῖς ἁγίαις συνάξεσι, καὶ πρώτους μετὰ τοὺς κληρικοὺς τῶν ἁγίων μεταλαμβάνειν μυστηρίων. Consuetudo fuit in ecclesia, vt pueri in missis ante sacrarium adsisterent, primique post clericos communicarent.*

cram

cram communionem meminerunt; ſed NICEPHORVS etiam, qui ſæculo decimo quarto [u] vixit, idem facit. Et SVICERVS ex METROPHANE CRITOPVLO, recentiore quodam ſcriptore *Græco* [x], narrat, quod in hodiernum vſque diem infantibus cœnam ſub vtraque ſpecie adminiſtrent. Quomodo etiam ex OSORIO *de geſtis Emmanuelis* cap. IX. obſeruat, quod apud *Aethiopes infantes eo die, quo ſalutaribus ſacris initiati ſint, euchariſtiam in panis mica ſumſerint.* Citat etiam SIGISMVNDVM liberum baronem, qui in commentariis ſuis rerum *Moſcouitarum* ſcribat, *Moſcouitas pueris ſeptem annorum ſacramentum porrigere: dicere enim, hominem tum peccare: & ſi puer forte aut infirmus fuerit, aut animam cœperit agere, vt de pane ſumere non poſſit, guttam ex calice ei infundi.* Similia ex GVAGVINO de his eccleſiis *Moſcouitarum* ſiue *Ruſſorum* notauit BREREWOODVS [y]. Et de hodiernæ eccleſiæ *Græcæ* conſuetudine THOMAS SCHMITHVS [z] eadem narrat, *Pueri*, inquiens, *licet tenellæ ætatulæ, puta biennes, immo recens nati, modo ſacro lauacro prius imbuti fuerint, ſacræ communioni admouentur, quaſi dictum illud beatiſſimi ſaluatoris apud S. Ioannem c. VI, 53. Niſi comederitis carnem filii hominis & biberitis eius ſanguinem, non habetis*

(u) Nicephor. lib. XVII., c. XXV. *Ἔθος κεκράτηκεν ἐν πόλει τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων, ὡς ἐπειδὰν πολύ τι τῶν μερίδων τοῦ ἀχράντου καὶ θείου σώματος τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐναπολειφθείη, μεταστέλλεσθαι τοὺς ἱερέας παῖδας ἀφθόρους ἐκ τῶν ἐς χαμαιδιδασκάλου φοιτώντων, καὶ ταύτας νήστεις ἐσθίειν· ὃ δὴ καὶ ἐμοὶ πολλάκις νεωτέρῳ κομιδῇ γε ὄντι ἐπισυνέβη γενέσθαι. Conſuetudo a multo tempore Conſtantinopoli fuit, vt quum pluſculum de partibus immaculati diuinique corporis domini ac Dei & ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti reliquum eſſet, ſacerdotes pueros incorruptos, ex eis, qui ad præceptores in ludum litterarium eunt, arceſſerent, qui ieiunii reliquias eas ederent. Quod quidem mihi quoque ſæpenumero, quum puer admodum eſſem, contigit.*

(x) Suicer. tom. II. p. 1138. Metrophanes Critopulus, in confeſſ. eccleſ. oriental. cap. IX. p. 98. poſtquam dixiſſet, panem & calicem, tam eccleſiaſticos quam laicos accipere, ſtatim ſubiicit: *Ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτὰ τὰ βρέφη, ἀρξάμενα εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, μετέχει τοῦ λοιποῦ, ὁσάκις οἱ γονεῖς βούλονται. Quin imo infantes ipſi, incipiendo ſtatim a ſancto baptiſmate, deinde, quoties parentes volunt, communicant.* Et mox: *ὥσπερ δεῖ τὰ νήπια βαπτίζεσθαι, οὕτω καὶ τοῦ κυριακοῦ δείπνου μετέχειν. Quemadmodum baptizari, ita quoque cœnæ dominicæ participes fieri infantes oportet.*

(y) Brerewood's *Enquiries* cap. 18.

(z) Smith *Account of the Gr. Church* p. 161. (p. 109. edit. Latin. Traj. ad Rhen. MDCXCIII.)

vitam

vitam in vobis; hanc rem proprie spectasset eamdemque omnibus, tam infantibus quam adultis, sacra elementa ore percipiendi, vbi ea administrari fas erat, imposuisset necessitatem. Addit auctor noster: *Quod si quis de male intellecta CHRISTI mente ipsos eat criminatum, praximque hanc non tantum non necessariam esse, sed ne decere quidem, quum infantes, quibus fides & intellectus adhuc in semine, horum mysteriorum prorsus sint incapaces, obiiciat, ad antiquissima ecclesiæ sæcula, quibus pene vniuersim inter fidei quasi articulos recensitum erat hoc dogma, provocabunt.* Ego horum omnium nihil dixi ad instaurandam hanc consuetudinem: (tametsi BEDLEVS episcopus & alii nonnulli pro hoc ipso sententiam suam diserte dixerunt:) Quia, vt viri docti [a] ostenderunt, idoneæ caussæ sunt persuadendi contrarium, 1.) Quia non habet firmum in verbo Dei fundamentum. 2.) Quia infantes baptismo donati, hoc ipso corporis ac sanguinis *CHRISTI* participes facti sunt, quæ spiritualiter non minus in baptismo, quam eucharistia exhibentur, secundum ipsum AVGVSTINVM & omnes veteres ecclesiæ patres, quod alio loco [*] demonstraui fusius. 3.) Quia infantes hoc facere non possunt in commemorationem *CHRISTI*, quod ille ab omnibus, hoc sacramento vtentibus, requirit. 4) Quia quæ inter circumcisionem & baptismum, eadem etiam inter agnum paschalem & cœnam, proportio & conuenientia est. Iam vero infanti *Israelitico* aditus patebat ad fœdus cum Deo per circumcisionem, quæ illius erat sigillum: non autem ad sacramentum agni paschalis, vsquedum parentes interrogare posset: *Quæ est religio hæc?* Exod. XII, 26. Ita infanti ad fœdus christianum aditus patet per baptismum, non autem ad eucharistiæ sacramentum, antequam hoc celebrare potest in commemorationem *CHRISTI.* Quæcumque igitur disserui de hoc argumento, materiam historice deducendo a primis eius initiis ad extrema vsque, eo potius dixi, tum vt vanitatem ostenderem opinationis, qua in ecclesia *Romanensi* fallere nesciam traditionem in rebus fidei & necessariæ praxeos somniant; siquidem ipsimet rem mutandam duxerunt, quam ipsorummet infallibiles pontifices ac patres per tot retro sæcula tamquam necessariam obseruarunt, in dando infantibus sacram eucharistiam ex

(a) Vid. Hospinian. & Suicer. locis citatis.
(*) Lib. XI. c. X. §. IV. vol. IV. p. 319. 320.

diui-

diuino mandato; tum vt ſimul demonſtrarem, eccleſiam quamcumque aliam maiori gaudere iure hanc illam reformandi praxin, vtut generatim obſeruatam, ſi, diligentiore inſtituta examinatione, in verbo Dei non ſatis fundata eſſe, intelligatur. Reuertor iam ad antiquæ eccleſiæ conſiderationem.

§. VIII.

Miſſa ad abſentes ex ſua ipſorum vel aliis eccleſiis.

VBI videmus, non præſentes tantum omnes ſacra euchariſtia vti, ſed abſentibus etiam per diaconos eam mitti conſueuiſſe, vt, quum ex legitima cauſſa abeſſent, in eccleſiæ adhuc communione eſſe declararentur. Ita IVSTINVS MARTYR [b] eamdem euchariſtiam, quæ cuique præſenti diſtribuatur, abſentibus per diaconos mitti, adſerit. Quemadmodum enim pro iis orabant, qui ob iuſtam rationem aberant, ita illis in eodem ſacramento communicare permittebant. Quam ob cauſſam, vti ſupra [*] vidimus, *Romæ* tempore *Melchiadis*, *Siricii* & *Innocentii* ab eccleſia epiſcopi ad titulos, ſiue eccleſias minores, mittebatur euchariſtia, vt presbyteri in his eccleſiis miniſtrantes cum ipſo (epiſcopo) communicarent, &, vti alii putant [c], vniuerſa quoque congregatio. Statuunt enim, initio non niſi vnum altare in aliqua ciuitate fuiſſe, idque in eccleſia matrice, in qua miniſtrabat epiſcopus, conſecrabatque euchariſtiam, & deinde ad minores cœtus mittebat. Et hoc modo ipſum IVSTINI MARTYRIS locum intelligunt. Ego vero presbyteros priuilegium conſecrandi euchariſtiam in ſuis ipſorum eccleſiis habuiſſe, exiſtimo. Poſito autem, quod portio quædam euchariſtiæ pro omnibus illis miſſa fuerit ab epiſcopo de ſua ipſius eccleſia, ad teſtificandum, quod cum ipſo eſſent in communione: eccleſiis certe ruralibus ipſe non miſit, quia ſacramenta non longe portanda erant, vt INNOCENTIVS in epiſtola ſua ad *Decentium* loquitur. Verumtamen, communionem ſuam cum epiſcopis peregrinis declaraturi, ad longe di-

(b) Iuſtin. Mart. apol. II. p. 98. καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται. Vid. Iuſtinian. nouell. CXXIII. c. XXXVI. ἢ τὴν ἁγίαν αὐταῖς κοινωνίαν φέρειν, *Aut ſanctam eis communionem portandam.*

(*) Supra c. II. §. V. p. 268.

(c) Maurice *of* Diocеſan Epiſcopacy p. 39.

ſtantes eccleſias euchariſtiam mittere ſolebant. Sicuti IRENAEVS in epiſtola ſua ad *Victorem* [d] epiſcopum *Romanum*, quando hic eccleſias *Aſiaticas*, ob diuerſam paſcha celebrandi rationem ab communione abſcindere conabatur, ei narrat, quod, qui ipſum præceſſerint, numquam eas ita duriter tractarint, ſed, non obſtante hac diuerſitate, ſemper euchariſtiam eis miſerint, communionem cum illis ſuam hoc ipſo teſtati. VALESIVS [e] & alii idem in actis *Luciani* [f] martyris & epiſtola PAVLINI [g] ad *Seuerum* obſeruant. Hoc maxime, ſi non ſolum, fiebat in ſolemnitate paſchali in vnitatis, amoris ac caritatis teſtificationem. At concilium *Laodicenum* [h] propter quædam incommoda, hanc conſuetudinem comitantia, id fieri abſolute vetuit, decernendo: *Ne ſancta inſtar benedictionum, in feſto paſchæ, in alias parochias tranſmittantur.* In quibuſdam tamen locis mos per plura inſequuta ſecula durauit. Nam IOANNES MOSCHVS [i] de communione loquitur, quam monachus quidam ad alium monachum, ſex millibus paſſuum a ſe ſeparatum, miſerit: Ne iterum memoremus conſuetudinem mittendi euchariſtiam a *Paulino*, & epiſcopis *Romanis* de eccleſia matrice ad reliquas eccleſias omnes per vniuerſam ciuitatem in vnaquaque regione. Vbi autem hunc morem mittendi euchariſtiam deſeruerunt, aliam rationem introduxerunt teſtificandi mutuum amorem ac amicitiam per certa ſymbola panis, quem benedicebant & ſanctificabant inſtar euchariſtiæ, diuerſa tamen benedicendi vten-

(d) Apud Euſeb. lib. V. c. XXIV. αὐτοὶ μὴ τηροῦντες οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι, τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν τηροῦσι ἔπεμπον εὐχαριστίαν. *Illi, qui te præceſſerunt presbyteri, quamuis id minime obſeruarent, eccleſiarum presbyteris, qui id obſeruabant, euchariſtiam tranſmiſerunt.*

(e) Valeſ. in loc. Illuſtre huius moris exemplum exſtat in actis Luciani martyris

(f) Acta Luciani ap. Metaphraſt. 7. Januar.

(g) Paulin. epiſt. I. ad Seuer. Panem Campanum de cellula noſtra tibi pro eulogia miſimus, tantum meritis in domino tuis freti, vt plena ad te perferendum ſui gratia crederemus; tu, licet vberioribus micis a domini menſa iam ſaturatus ſis, dignare & a peccatoribus acceptum in nomine domini panem in eulogiam vertere.

(h) Concil. Laodic. c. XIV. περὶ τοῦ, μὴ τὰ ἅγια εἰς λόγον εὐλογιῶν κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ πάσχα, εἰς ἑτέρας παροικίας διαπέμπεσθαι.

(i) Moſch. prat. ſpiritual. c. XXIX. Quaſi triginta milliaribus ab Aegina ciuitate Ciliciæ ſtylitæ duo erant ſeparati ab inuicem ſex millibus paſſuum. - - Ille diuinitus inſpiratus, petiit ab eo, vt partem ſibi mitteret communionis ſuæ.

tes

tes formula. Et hæc ſymbola etiam vocabant *eulogias* & *panem benedictum*, *Græci* recentiores *ἀντίδωρα*, *dona vicaria*, appellant, eo quod multis in caſibus loco euchariſtiæ darentur. Iam ſupra [†] obſeruauimus, ſæpius ea dari ſolita eſſe illis, qui, antiquo popularium generaliumque communionum feruore paullatim remittente, communicare noluerint. Hoc loco obſervandum nobis eſt, quod de regione alia in aliam loco euchariſtiæ mitti conſueuerint, tamquam amicitiæ & amoris teſtimonia. Nonnulli [k] haud improbabiliter hoc ſenſu intelligunt canonem concilii *Laodiceni* [l], qui ſtatuit: *Non oportet ab hæreticis eulogias accipere, quæ ſunt potius maledictiones quam benedictiones.* Ita & alium canonem [m] eiuſdem concilii: *Non oportet a iudæis, vel ab hæreticis τὰ πεμπόμενα ἑορταςικὰ, qui mittuntur munera feſtiva, ſuſcipere.* Huius generis panis erat, quem *Paulinus* [n] & *Therasia* ad *Auguſtinum* vnanimitatis & amoris indicio mittebant, rogantes, vt accipiendo benediceret. Falluntur viri quidam docti, quando miſſionem euchariſtiæ in huius locum ſucceſſiſſe dicunt: manifeſto enim res inuerſa fuit. Hæ eulogiæ loco euchariſtiæ inuentæ ſunt, quemadmodum ex teſtimonio IRENAEI patet, qui de miſſione euchariſtiæ, tamquam vetuſtiore conſuetudine, loquitur.

§. IX.

Et ad eos, qui ægrotabant, vel in carcere, vel alia quacumque cuſtodia, vel pœnitentia erant, ſub horam mortis.

INTER abſentes præcipuam habebant rationem eorum, qui ægrotabant, vel in carcere vel alia quacumque cuſtodia e-

(†) Vid. huius cap. §. III. pag. 377.

(k) Habert. archierat. part. XI. obſeruat. III. Vt ad Græcorum ritus oculos adiiciamus: fuerunt apud eos eulogiæ etiam duplices, priuatæ & publicæ. De priuatis præſertim agitur canone XXXVII concilii Laodiceni, *ὅ δεῖ παρὰ τῶν Ιουδαίων κ. τ. λ.* -- & reuera can. XXXI. clare: *ὅ δεῖ αἱρετικῶν κ. τ. λ.*

(l) Concil. Laodic. c. XXXI. al. XXXII. *ὅ δεῖ αἱρετικῶν εὐλογίας λαμβάνειν, αἵ τινές εἰσιν ἀλογίαι μᾶλλον ἢ εὐλογίαι.*

(m) Ibid. can. XXXVII. *ὅ δεῖ παρὰ τῶν Ιουδαίων, ἢ αἱρετικῶν τὰ πεμπόμενα ἑορτικὰ λαμβάνειν.*

(n) Paulin. epiſt. XXXI. inter epiſtol. Auguſt. Panem vnum, quem vnanimitatis indicio miſimus caritati tuæ, rogamus accipiendo benedicas. Vid. Auguſtin. epiſt. XXXIV. ad Paulin. ſin. Panis, quem miſimus, vberior benedictio fiet, dilectione accipientis veſtræ benignitatis.

rant, cuiusmodi erant martyres & confessores, quotidie vitæ suæ exspectantes finem: nec non eorum de pœnitentibus, qui graui morbo adfecti & in extremo mortis periculo erant. Hisce omnibus communiter mittebant eucharistiam, quæ hoc in casu peculiarius vocatur ἐφόδιον, siue *viaticum*, iter in alterum mundum suscipientium. Ita in concilio *Niceno* [o] canon est, qui præcipit, *Vt si quis de pœnitentibus vita excedat, vltimo & maxime necessario viatico ne priuetur.* Quod etsi ALBASPINAEVS [p] de absolutione tantum interpretetur, reliqui tamen omnes ex meliore ratione de eucharistia accipiunt, quia in fine canonis additur, quod episcopus oblationem eis impertire debeat. Atque ita concilium *Agathense* [q] statuit, quando ait: *Pœnitentes si comas non deposuerint, aut vestimenta non mutauerint, abiiciantur, & nisi digne pœnituerint, non recipiantur. - - Viaticum tamen omnibus in morte positis non negandum.* Concilium *Vasense* primum [r] pro istis pœnitentibus, qui sine illo viatico morte abripiantur inopinata, oblationem accipi iubet, decreto facto in hunc modum: *Pro his, qui pœnitentia accepta, in bonæ vitæ cursu satisfactoria compunctione viuentes, sine communione inopinato nonnumquam transitu in agris aut itineribus præueniuntur, oblationem recipiendam, & eorum funera, ac deinceps memoriam ecclesiastico adfectu prosequendam; quia nefas est, eorum commemorationes excludi a salutaribus sacris, qui ad eadem sacra fideli adfectu contendentes, dum se diutius reos statuunt, indignos salutiferis mysteriis iudicant, ac dum purgatiores restitui desiderant, absque sacramentorum viatico intercipiuntur: quibus fortasse nec absolutissimam reconciliationem sacerdos denegandam putasset.* Et concilium *Toletanum* vndecimum [s] canonem habet in gratiam eorum, qui ob extremam infirmitatem hoc viaticum integrum sumere non possint: *Solet humanæ naturæ infirmitas in ipso mortis exitu prægrauata, tanto siccitatis pondere deprimi, vt nullis ciborum illationibus refici; sed vix tantumdem illati delectetur poculi gratia susten-*

(o) Concil. Nicæn c. XIII. (tom. II. conc. p. 36.) ὥστε εἴ τις ἐξοδεύοι, τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου μὴ ἀποστερεῖσθαι.

(p) Albaspin. in loc. ibid. p. 82. Sententia huius canonis hæc est, in morte pœnitenti absolutionem negari non debere.

(q) Concil. Agath. c. XV. (tom. IV. conc. p. 1386.)

(r) Concil. Vasens. I. al. II. can. II. (tom. III. concil. p. 1457.)

(s) Concil. Tolet. XI. c. XI. (tom. VI. concil. p. 552.)

tari.

rari. *Quod etiam in multorum exitu vidimus, qui optatum suis votis sacræ communionis appetentes viaticum, collatam sibi a sacerdote eucharistiam reiecerunt; non quod infidelitate hoc agerent, sed quod præter dominici calicis haustum, traditam sibi non possent eucharistiam degluti re. Non ergo huiusmodi a corpore ecclesiæ separandi sunt, qui talia non infidelitate, sed necessitate fecerunt; præsertim hi, de quibus nihil fidei sinistræ sentitur.* Concilium *Carthaginense* quartum huius rei in diuersis canonibus meminit, præcipue autem vno quodam, vbi de memorabili quodam casu, qui nonnumquam contingere solebat, loquitur, in hanc sententiam decernens[t]: *Is qui pœnitentiam in infirmitate petit, si casu, dum ad eum sacerdos inuitatus venit, oppressus infirmitate obmutuerit, vel in phrenesin versus fuerit, dent testimonium, qui eum audierunt, & accipiat pœnitentiam. Et si continuo creditur moriturus, reconcilietur per manus impositionem & infundatur ori eius eucharistia.* Quod ipsum in duobus sequentibus canonibus dicitur *viaticum eucharistiæ* [u]. Quomodo etiam in concilio *Arausicano* [x], *Gerundensi*[y] & multis in locis aliis est. Eucharistia in his casibus plerumque deferebatur a presbytero vel diacono, vti e IVSTINO MARTYRE notauimus. Magna tamen necessitate vrgente ab alio quocumque portari poterat & porrigi. Sicut ex iis apparet, quæ ex epistola quadam DIONYSII, episcopi *Alexandrini* ad *Fabianum*, episcopum *Romanum*, exhibet EVSEBIVS [z], vbi de *Serapione* quodam, qui tempore persecutionis sacrifica-

(t) Concil. Carthag. IV. c. LXXVI. (tom. II. concil. p. 1206.)

(u) Ibid. can. LXXVII. Pœnitentes, qui in infirmitate sunt, *viaticum* accipiant. Can. LXXVIII. Pœnitentes, qui in infirmitate *viaticum* acceperint, non se credant absolutos sine manus impositione, si superuixerint.

(x) Concil. Arausic. I. c. III. (tom. III. concil. p. 1448.) Qui recedunt a corpore, pœnitentia accepta, placuit sine reconciliatoria manus impositione eis communicari, quod morientis sufficit consolationi, secundum definitiones patrum, qui huiusmodi communionem congruenter *viaticum* nominarunt.

(y) Concil. Gerund. c. IX. (tom. IV. concil. p. 1569.) Is, qui ægritudinis languore depressus pœnitentiæ benedictionem (quam viaticum deputamus) per communionem acceperit, cetera.

(z) Euseb. lib. VI. c. XLIV. *δέομαι σπεύσατε, καί με θᾶττον ἀπολύσατε· τῶν πρεσβυτέρων μοι τινὰ κάλεσον, καὶ ταῦτα εἰπὼν πάλιν ἦν ἄφωνος· ἔδραμεν ὁ παῖς ἐπὶ τὸν πρεσβύτερον· νὺξ δὲ ἦν· κἀκεῖνος ἠσθένει· ἀφικέσθαι μὲν οὖν οὐκ ἐδυνήθη· — βραχὺ τῆς εὐχαριστίας ἐπέδωκεν τῷ παιδαρίῳ, ἀποβρέξαι κελεύσας· καὶ τῷ πρεσβύτῃ κατὰ τοῦ στόματος ἐπιστάξαι· ἐπανῆκεν ὁ παῖς φέρων· — ἀπέβρεξεν ὁ παῖς,*

 verat,

verat, relatum legitur, quod non potuerit mori prius, quam vnum ex presbyteris ad se absoluendum arcesseret. Quum vero presbyter ægrotaret, exiguam eucharistiæ partem puero tradidisse dicitur & iussisse, vt in aqua intinctam ei in os instillaret, qui, ea paullatim absorpta, continuo animam exhalarit. Hoc autem per canones [a] in ordinariis casibus fieri vetitum erat.

§. X.

Eucharistia hunc in finem nonnumquam consecrata in ædibus priuatis.

NONNVMQVAM quidem priuatam eucharistiæ consecrationem adhibebant in ædibus eorum, qui ægrotabant, vel in carceribus detinebantur, ad pio isti scopo & destinationi satisfaciendum. Vt plurimum vero exiguam quamdam eius partem in ecclesia de tempore alio in aliud reseruabant in hunc vsum, vtpote quod istiusmodi fortuitis & repentinis occasionibus maxime expediebat. Dantur omnino antiqua vtriusque generis exempla. CYPRIANVS de priuatis consecrationibus, quas in carceribus apud martyres ac confessores persecutionis tempore fecerint, loquitur, quando ait: *Etsi fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conueniendum & visitandum confessores bonos, quos illustrauit iam gloriosis initiis diuina dignatio, tamen caute hoc & non glomeratim, nec per multitudinem simul iunctam puto esse faciendum: ne ex hoc ipso inuidia concitetur & introeundi aditus denegetur, & dum insatiabiles multum volumus, totum perdamus. Consulite ergo & prouidete, vt cum temperamento hoc agi tutius possit: ita vt presbyteri quoque, QVI ILLIC [b] APVD CONFESSORES OFFERVNT, singuli cum singulis diaconis per vices alternent: quia & muta-*

καὶ ἅμα τι ἐνέχει τῷ στόματι, καὶ μικρὸν ἐκεῖνος καταβροχθίσας, εὐθέως ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα.

(a) Vid. Gratian. de consecrat. dist. II. c. XXIX. Ex concilio Rhemensi cap. II. Peruenit ad notitiam nostram, quod quidam presbyteri in tantum parui pendant diuina mysteria, vt laico vel feminæ sacrum corpus domini tradant ad deferendum infirmis: & quibus prohibetur, ne sacrarium ingrediantur, nec ad altare appropinquent, illis sancta sanctorum committuntur. Quod quam sit horribile, quamque detestabile, omnium religiosorum animaduertit prudentia. Igitur interdicit per omnia synodus, ne talis temeraria præsumtio vlterius fiat, sed omnimodis presbyter per se ipsum infirmum communicet. Quod si aliter fecerit, gradus sui periculo subiacebit.

(b) Cyprian. epist. V. ad cler. p. 11. (p. 176. edit. Amstelod. MDCC.)

tio

tio personarum & vicissitudo conuenientium minuit inuidiam. Nihil certius est & exploratius, quam quod persecutionis temporibus christiani omnia diuina officia in quocumque loco, in quo necessitas id vrgeret, peregerint. *Quiuis locus*, vt DIONYSIVS ALEXANDRINVS loquitur apud EVSEBIVM [c], *in quo ærumnas pertulerant, ager, solitudo, nauis, stabulum, carcer, instar templi ad sacros conuentus peragendos erat.* *Luciani* martyris carcer templum illius erat, & pectus proprium altare eius, supra quod eucharistia [d] tum pro ipso, tum pro aliis, qui cum ipso erant in custodia, consecrabatur. In eiusmodi rerum statu TERTVLLIANVS [e] tres ecclesiam constituere dicit, si pluribus adesse non liceat. Manifestum itidem est, priuatas consecrationes in priuatis domibus in infirmorum gratiam fuisse factas. AMBROSIVS hoc modo aliquando inuitatus est, vt sacrificium in domo quadam priuata *Romæ* offerret, vti vitæ eius scriptor [f] memoriæ prodidit. Et *Paulinus* episcopus *Nolanus* iussisse dicitur, paucis ante obitum suum horis, altare sibi præparari ante lectulum, super quo [g] eucharistiam ægrotans consecrarit. Ita

(c) Ap. Euseb. lib. VII. c. XXII. πᾶς ὁ τῆς καθ' ἕκαστον θλίψεως τόπος, πανηγυρικὸν ἡμῖν γέγονε χωρίον· ἀγρός· εἰρημία· ναῦς· πανδοχεῖον· δεσμωτήριον.

(d) Vita Luciani ap. Philostorg. lib. II. c. XIII. Ὅτι τὸν μάρτυρα Λουκιανὸν φησὶ μέλλοντα τελευτᾶν, καὶ μήτε ναὸν μήτε θυσιαστήριον τῆς τυραννικῆς βίας παρεχούσης, ἀλλὰ μηδὲ ἀντικινεῖσθαι τῶν δεσμῶν καὶ πληγῶν συγχωρούντων, ἐν τῷ ὑπτίῳ στέρνῳ ἀνακείμενον τὴν φρικτὴν θυσίαν τελεσάμενον, οὕτω τε αὐτὸν μεταχεῖν, καὶ τοὺς ἄλλους μεταλαβεῖν τοῦ ἀχράντου θύματος ἐπιτρέψαι· ἐτελέσθη δὲ ἡ ἱερουργία ἐν τῇ εἱρκτῇ, τοῦ κυκλώσαντος αὐτὸν ἱεροῦ χοροῦ ὡς ἤδη ἀποθνήσκοντα, ἐκκλησίας σχῆμα καὶ φυλακὴν τοῦ μὴ καθορᾶσθαι τὰ δρώμενα παρὰ τῶν ἀσεβούντων ἀναπληροῦντος. *Ait, Lucianum martyrem, quum iamiam moriturus esset, & tyrannica vis nec ecclesiæ, nec altaris copiam faceret: Quumque vincula & plagæ ne quidem vt se commoueret, ei permitterent, supinum iacentem, supra proprium pectus tremendum sacrificium peregisse, & tum ipsum participasse, tum aliis, vt de immaculato sacrificio participarent, copiam fecisse.* Peractum *autem* est hoc sacrificium in carcere, *quum sacer christianorum chorus, qui illum vtpote morientem vndique cingebat, ecclesiæ speciem referret, ac simul munimentum præstaret, ne ab impiis spectari possent ea, quæ gerebantur.*

(e) Tertull. de fuga c. XIV. Non potes discurrere per singulos, sit tibi & in tribus ecclesia.

(f) Paulin. vit. Ambros. Per idem tempus, quum trans Tiberim apud quemdam clarissimum inuitaretur, vt sacrificium in domo offerret &c.

(g) Vranius vit. Paulin.

GRE-

GREGORIVS NAZIANZENVS [*h*], patrem ſuum domi ſuæ in conclaui miſſam celebraſſe, & *Gorgoniam* [*i*] ſororem ſuam altare domeſticum habuiſſe, fidem nobis facit. Nulla proinde nobis controuerſia eſt hac de re cum BONA, nulla cum ipſius eccleſia, ſi hoc eſt, quidquid per priuatas miſſas intelligunt in eccleſia *Romanenſi*. Obſeruare hinc lector viri iſtius eruditi [*k*] errorem poteſt, adſerentis, priſcos patres, etſi nimium indulgentes in præbendo ægrotis fratribus viatico fuerint, ſemper tamen curaſſe, vt elementa conſecrarentur in eccleſia. Nam exempla, quæ in medium produximus tam de martyribus, quam de ægrotantibus, validiſſima teſtimonia ſunt in contrarium. Neque priuatarum conſecrationum, aliis occaſionibus factarum, exempla deficiunt. Cuiuſmodi conſecratio AVGVSTINO memoratur, in priuata domo, in quodam diœceſis ſuæ loco, peracta, qua de re verba eius ſic habent: *Vir tribunitius Heſperius, qui apud nos eſt, habet in territorio Fuſſalenſi fundum Zubedi appellatum, vbi quum adflictione animalium & ſeruorum ſuorum, domum ſuam ſpirituum malignorum vim noxiam perpeti comperiſſet, rogauit noſtros, me abſente, presbyteros, vt aliquis eorum illo pergeret, cuius orationibus cederent. Perrexit vnus, OBTVLIT* [*l*] *IBI SACRIFICIVM CORPO-*

(*h*) Naz. orat. XIX. de laud. patris p. 305. ὃς ὡς βακτηρίᾳ τῇ χειραγωγίᾳ χρώμενος, μιμεῖται τὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους Μωϋσέα, καὶ τὰς παρειμένας χεῖρας εἰς εὐχὴν σχηματίσας, συντελεῖ προθύμως ἢ προτελεῖ τοῦ λαοῦ τὰ μυστήρια, ῥήμασι μὲν ὀλίγοις, καὶ ὅσοις ἔσθενεν, διανοίᾳ δὲ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, καὶ λίαν τελειοτάτῃ· ὢ τοῦ θαύματος! ἄνευ βήματος, ἐπὶ βήματος, ἄνευ θυσιαστηρίου, θύτης ἱερεὺς πόῤῥω τῶν τελουμένων. *Ipſe manu (famuli) tamquam baculo ductus, Moſem illum in monte orantem imitatur, fractiſque ac debilitatis manibus ad orationem compoſitis, alacri animo cum populo, vel ante populum myſteria peragit, paucis quidem, & quibus poterat verbis, mente autem, vt mihi videtur, perquam integra, (rem miram!)* ſine ſacrario in ſacrario, ſiue altari ſacrificus, ſacerdos a myſteriis procul remotus.

(*i*) Nazianz. orat. XI. de Gorgonia p. 187. τῷ θυσιαστηρίῳ τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς προσθεῖσα, μετὰ τῆς ἴσης βοῆς, καὶ δάκρυσι τούτο πλουσίοις, ὥσπερ τις πάλαι τοὺς πόδας Χριστοῦ καταβρέξασα, καὶ μὴ πρότερον ἀνήσειν, ἢ τῆς ὑγιείας τυχεῖν ἀπειλήσασα κ. τ. λ. Quum caput ſuum *pari clamore lacrimiſque, quibus abundabat, (mulierculæ illius inſtar, quæ olim Chriſti pedes rigauit)* altari admouiſſet, *nec ſe prius illud dimiſſuram eſſe denuntiaſſet, quam ſanitatem obtinuiſſet &c.*

(*k*) Hamon. Leſtrange *Allyanc. of div. offic.* chap. 10. p. 299.

(*l*) Auguſtin. de ciuitat. Dei lib. XXII. cap. VIII. p. 1485. (p. 1344. b. edit. Baſil. MDLXIX.)

RIS

RIS CHRISTI, orans quantum potuit, vt cessaret illa vexatio: Deo protinus miserante cessauit. Et quæ historici [*m*] de tentorio *Constantini* narrant, quod secum sumserit ad bellum profectus, in quo omnia diuina officia & sancta mysteria celebrata sint, pro alio istiusmodi priuatarum consecrationum exemplo haberi possunt.

§. XI.

Et communiter conseruata in ecclesia ad eumdem vsum.

VSITATISSIMI etiam moris erat sacerdotibus, aliquam consecratorum elementorum partem in ecclesia reponere, vel secum sumere domum, vt quauis istiusmodi vigente necessitate in parato eam haberent. Sicut ex ante memorata historia de *Serapione* apud EVSEBIVM videre est. Et OPTATVS [*n*] idem innuit, in memorabili illa historia, quam de episcopis *Donatistis* narrat, quod furioso in catholicos zelo acti eucharistiam, in ipsorum ecclesiis repertam, canibus fundi iusserint, non sine signo diuini iudicii: Nam canes accensos rabie, deuorandorum elementorum loco, ipsos dominos suos, quasi latrones sancti corporis reos, dente vindice tamquam ignotos & inimicos laniasse, adserit. Idem ex simili querela CHRYSOSTOMI de tumultu *Constantinopoli* in ecclesia ipsius suborto, patet, quando dicit, locum, in quo sancta condita [*o*] seruata sint, ingressos

(*m*) Euseb. vit. Constantin. lib. IV. c. LVI. ἔπειτα καὶ τὴν σκηνὴν τῷ τῆς ἐκκλησίας σχήματι πρὸς τὴν ἐκείνου τοῦ πολέμου παράταξιν σὺν πολλῇ φιλοτιμίᾳ κατειργάζετο ἐν ᾗ τῷ θεῷ, τῷ τῆς νίκης δοτῆρι, τὰς ἱκετηρίους ἅμα τοῖς ἐπισκόποις ποιεῖσθαι ἔμελλεν. *Deinde tabernaculum in speciem ecclesiæ ambitioso cultu ad bellus belli vsum præparauit; in quo preces ad Deum, victoriæ auctorem, vna cum episcopis fundere decreuerat.*

Sozomen. lib. I. c. VIII. σκηνὴν εἰς ἐκκλησίαν ἠσκημένην περιέφερεν, ἡνίκα πολεμίοις ἐπεστράτευεν· ὥστε μηδὲ ἐν ἐρημίᾳ διάγοντα αὐτὸν ἢ τὴν στρατιὰν, ἱεροῦ οἴκου ἀμοιρεῖν, ἐν ᾧ δέοι τὸν θεὸν ὑμνεῖν καὶ προσεύχεσθαι καὶ μυστηρίων μετέχειν. *Quoties ad bellum proficiscebatur, tabernaculum ad ecclesiæ similitudinem fabricatum circumferre consueuerat: ita vt ne quidem in solitudine constitutus, tam ipse quam exercitus eius, sacra æde careret, in qua Deum laudare ac preces fundere,* & sacra mysteria percipere *posset.*

(*n*) Optat. lib. II. p. 55. (p. 49. edit. Paris. MDCLXXIX.) Vt omnia sacrosancta supra memorati vestri episcopi violarent, iusserat *eucharistiam canibus fundi* &c.

(*o*) Chrysostom. epist. ad Innocent. tom. IV. p. 681. (p. 596. fin. edit. Francof.) ἔνθα τὰ ἅγια ἀπέκειντο εἰσελθόντες οἱ στρατιῶται, ὧν ἔνιοι, καθ' ὡς ἐ-

esse milites, eorumque aliquos, nullis initiatos mysteriis, vidisse omnia, quæ intus essent. Quin & sanctissimum *CHRISTI* sanguinem, sicut in tali tumultu contingat, in prædictorum militum vestes effusum esse. Idem ex iis colligi potest, quæ de *Valeriano*, *Abensis* ciuitatis in *Africa* episcopo, perhibet VICTOR VTICENSIS [*p*], quod a *Geiserico* rege *Vandalorum* in exilium coactus sit, eo, quod sacramenta, in ecclesia ipsius adseruata, tradere noluerit. CYRILLVS ALEXANDRINVS in epistola quadam sua [*q*] eos reprehendit, qui dicebant, eucharistiam in sequentem diem seruandam non esse. Et in concilio *Constantinopolitano* sub *Menna* [*r*] columbæ aureæ & argenteæ super altare appensæ memorantur, quas probabilissimum est tamquam thecas sacramenti in ecclesiis adseruati adhibitas fuisse. Quod etiam ab AMPHILOCHIO in *vita* BASILII notatur, at vero non multum ponderis testimonium inde petitum habet, quia liber spurius est; neque ad concilium *Turonense* secundum [*s*] aut alia recentiora decreta descendere necesse est, ad demonstrandum id, quod tantum auctoritatis inter multo vetustiores habet scriptores.

γνωμεν, ἀμύητοι ἦσαν, πάντα τε ἑώρων τὰ ἔνδον, καὶ τὸ ἁγιώτατον αἷμα τοῦ χριστοῦ, ὡς ἐν τοσούτῳ θορύβῳ, εἰς τὰ τῶν προειρημένων στρατιωτῶν ἱμάτια ἐξεχεῖτο.

(*p*) Vict. de persecut. Vandal. Lib. I. bibl. patr. tom. VII. p. 593. (tom. VIII. p. 678. f. edit. Lugdun. MDCLXXVII.) Tunc etiam sanctus Valerianus, Abensis ciuitatis episcopus, dum viriliter, sacramenta diuina ne traderet, dimicasset, foras ciuitatem singularis iussus est pelli.

(*q*) Cyrill. epist. ad Calosyrium in præfat. lib. contr. Anthropomorph. tom. VI. p. 365. *ἀκούω, ὅτι εἰς ἁγιασμὸν ἀπρακτεῖν φασὶν τὴν μυστικὴν εὐλογίαν, εἰ ἀπομένοι λείψανον αὐτῆς εἰς ἑτέραν ἡμέραν· μαίνονται δὲ ταῦτα λέγοντες. κ. τ. λ. Alios esse audio, qui mysticam benedictionem nihil ad sanctificationem iuuare dicant, si quid ex ea fiat reliqui in aliam diem. Insaniunt vero, qui hæc adserant.*

(*r*) Concil. sub Menna act. V. (tom. V. concil. pag. 159. b.) *Τὰς γὰρ εἰς τύπον τοῦ ἁγίου πνεύματος χρυσᾶς τε καὶ ἀργυρᾶς περιστερὰς κρεμαμένας ὑπεράνω τῶν θείων κολυμβηθρῶν καὶ θυσιαστηρίων μετὰ τῶν ἄλλων ἐσφετερίσατο.* Columbas aureas & argenteas *in figuram spiritus sancti* super *diuina lauacra* & altaria appensas *vna cum aliis sibi appropriauit.*

(*s*) Concil. Turon. II. c. III. (tom. V. concil. p. 8?3.) Vt corpus domini in altari non in imaginario ordine, sed sub crucis titulo componatur.

§. XII.

§. XII.

Nec non ad publicum vſum certis diebus, quando noua conſecratio haud peragebatur. Hæc dicta miſſa præſanctificatorum. *Eius vſus & origo.*

Ex quodam concilii *Trullani* canone etiam apparet, ſacram euchariſtiam nonnumquam in publicum eccleſiæ vſum conſeruatam fuiſſe, vt perciperetur aliquot diebus poſt ſui conſecrationem, maxime ieiunii quadrageſimalis tempore, quando in iſtis elementis communicabant, quæ antecedentis hebdomadis ſabbato vel die dominico conſecrata erant, quippe quibus diebus ſolis, durante ipſo temporis interuallo, conſecrationis officium peragi ſolebat, quamuis aliis diebus in iſtis elementis communicarent, quæ e priore iſta conſecratione erant reſidua. Verba canonis hæc ſunt [t]: *In omnibus ſanctæ quadrageſimæ diebus præterquam ſabbato, & dominica, & ſancto adnuntiationis die, peragatur ſacrum præſanctificatorum miniſterium.* Hic canon melius intelligitur ex alio canone concilii *Laodiceni* [u], ita præcipiente: *Non oportet in quadrageſima panem offerre, niſi ſabbato & ſolis dominicis.* Non, quod euchariſtiam aliis diebus recipi vetuerint (quotidie enim hoc fiebat) ſed hiſce diebus ſolum recipiebant, quod die ſabbati & die dominico antegreſſis conſecratum, & ad communionem horum dierum reſeruatum erat, ſine noua conſecratione. Hoc plerumque viris doctis initium huiuſmodi communionum in adſeruatis hoſtiis videtur fuiſſe, quamuis rationem huius obſeruationis coniectando adſequi, perquam difficile ſit. LEO ALLATIVS [x], qui duas diſſertationes hoc de argumento ſcripſit, rationem narrat, quam ipſi *Græci* pro ea adlegent, nimirum quia Deo ſacrificare feſtiuæ celebritatis ſit, ea vero celebritas hilaritatis atque lætitiæ; adeoque quum omnes dies quadrageſimæ, ſabbatis & diebus domi-

(t) Concil. Trullan c. LII. Ἐν πάσαις τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις παρεκτὸς σαββάτου καὶ κυριακῆς καὶ τῆς ἁγίας τοῦ εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ λειτουργία.

(u) Concil. Laodicen. c. XLIX. Ὅτι οὐ δεῖ τῇ τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν σαββάτῳ καὶ κυριακῇ μόνον.

(x) Leo Allat. epiſt. ad Naudæum de libris eccleſ. Græcorum. It. diſſert. de miſſa præſanctificatorum, ad calcem libri de conſenſu eccleſ. orient. & occident.

nicis exceptis, ieiunii dies ſint, quibus mœrere & compungi ob peccata præcipiatur, non facere ſe in illis oblationem, ſed tantum miſſam celebrare præſanctificatorum, hoc eſt, communicare in elementis iam ante conſecratis. Hoc fuſe oſtendit [y] EX ALEXIO ARISTENO, MATTHAEO BLASTARIO, BALZAMONE, ZONARA, MICHAELE CERVLARIO & SIMEONE THESSALONICENSI. Vtrum hæc vera fuerit, an apta ſit ratio, non eſt noſtri inſtituti diſquirere. Nos tantum obſeruamus, fuiſſe hanc vetuſtam praxin eccleſiæ *Græcæ*, in qua in hodiernum vſque diem duret [z], quamquam eccleſia *Latina* numquam in officium ſuum eam adoptarit. In hac enim conſecratio æque ac communio ad horam tertiam poſtmeridianam, omnibus quadrageſimæ diebus celebrata fuit, quemadmodum EX TERTVLLIANO [a], AMBROSIO [b] aliiſque pluribus con-

(y) Leo Allat. de miſſa præſanctific. §. XII. tot. pag. 1570 -- 1577.

(z) Smith. *of the Greek Church* p. 175. (p. 118. edit. Latin.) Toto tempore quadrageſimali, quod pœnitentiæ ſolemnius agendæ dicauit eccleſia catholica, præterquam ſabbato, dominica, & feſto *ἁγίε ἐυαγγελισμȣ̃*, ſiue ſacræ *adnuntiationis B. Mariæ* virginis, ſacrum facere neque per canones neque per conſuetudines vllatenus licet. Qua de cauſſa illi dies profeſti quadrageſimæ dicuntur *ἀλειτȣργητοί*. At ne ſolemne & maxime verendum Chriſti inſtitutum, quod eccleſiæ chriſtianæ ad exorandum huius incruenti ſacrificii oblatione & merito Deum quotidie celebrari intererit, hac intermiſſione negligi videatur, tum ieiuniorum quadrageſimalium ſeueritati, tum euchariſtiæ celebrationi frequentandæ prouidendum hoc modo antiquitus videbatur, vt intermedio illo tempore fieret *τῶν προηγιασμένων λειτȣργία*, hoc eſt, *præſanctificatorum* miſſa. Ita hodie pro veteri inſtituto tertia poſt meridiem hora, qua ieiunium ſoluitur, veſpertinarum precum tempore, licet quandoque quaſi relaxata ſeueriori diſciplina illud tempus citra nefas cenſeant anteuertendum, elementa ante conſecrata exhibent ſumuntque ſacerdotes, ita vt ſola conſecratione excepta, ritibuſque præuiis, prioris ſit quaſi imago & repetita celebratio.

(a) Tertull. de orat. c. XIV. Similiter de ſtationum diebus, non putant plerique ſacrificiorum orationibus interueniendum, quod ſtatio ſoluenda ſit accepto corpore domini. Ergo deuotum Deo obſequium euchariſtia reſoluit, an magis Deo obligat? Nonne ſolemnior erit ſtatio tua, ſi & ad aram Dei ſteteris? Accepto corpore domini reſeruato vtrumque ſaluum, & participatio ſacrificii & executio officii. Si ſtatio de militari exemplo nomen accipit, (nam & militia Dei ſumus) vtique nulla lætitia ſiue triſtitia obueniens caſtris, ſtationes militum reſcindit. Nam lætitia libentius, triſtitia ſollicitius adminiſtrabit diſciplinam.

(b) Ambroſ. ſerm. VIII. in pſalm. CXVIII. pag. 656. (pag. 945. l. m. edit. Pariſ.

ſtat;

ſtat; qua de re copioſius dicendi locus erit, quando ad ieiuniorum, & dierum feſtorum eccleſiæ conſiderationem deueniemus. LEO ALLATIVS huius *miſſæ præſanctificatorum* veſtigia reperiri exiſtimat apud SOCRATEM [*c*], quando hic dicit, *Alexandriæ* quarta feria & ea, quæ dicitur paraſceue, omnia diuina officia peragi, præter euchariſtiæ conſecrationem. Enimuero non conſtat, quod hiſce diebus omnino communicauerint, multo minus, quod id fecerint in præſanctificatis elementis. Vtcumque autem res ſit, recte ille concludit, quod DVRANTVS & alii, qui hanc *præſanctificatorum miſſam* confundant cum *miſſa ſicca*, magnopere fallantur: quia miſſa ſicca corruptio eſt, quæ peculiariter in eccleſiam irrepſit *Latinam*, & a multis ipſorummet *Romanenſium* theologis ESTIO, ECKIO, LANDMETERO & epiſcopis *Belgis* [*d*] tamquam recens, ſimulata & hiſtrio-

MDCXLII.) Si te fames quotidianum cogit ad prandium, vt intemperantia declinet ieiunium, tamen cæleſti magis te ſeruato conuiuio. Non epulæ paratæ extorqueant, vt cæleſtibus ſis vacuus ſacramentis. Differ aliquantulum, non longe finis eſt diei: immo plerique ſunt eiuſmodi dies, vt ſtatim meridianis horis adueniendum ſit in eccleſiam, canendi hymni, celebranda oblatio. Tunc vtique paratus adſiſte, vt accipias tibi munimentum, vt corpus edas domini Ieſu, in quo remiſſio peccatorum eſt, poſtulatio diuinæ reconciliationis & protectionis æternæ. --- Admonet etiam ſacrificium veſpertinum, vt numquam Chriſtum obliuiſcaris. Non potes obliviſci, quum lectum adſcendes, eius domini, cui in occaſum precem fuderis diei, qui eſurientem te ſui corporis epulis expleuerit.

(*c*) Socrat. lib. V. c. XXII. ap. Allatium epiſt. ad Naudæum §. II. p. 1533. Non deſunt huiuſce miſſæ veſtigia apud antiquos & potiſſimum Socratem lib. V. hiſtor. c. XXII. αὖθις δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ τετράδι καὶ τῇ λεγομένῃ παρασκευῇ γραφαί τε ἀναγινώσκονται, καὶ οἱ διδάσκαλοι ταῦτα ἑρμηνεύουσι· πάντα δὲ τὰ τῆς συνάξεως γίνεται δίχα τῆς τῶν μυστηρίων τελετῆς. *Rurſus in Alexandria, quarta feria, & ea quæ dicitur paraſceue, & leguntur ſcripturæ & doctores eas interpretantur, & omnia, quæ ad ſynaxin ſpectant, adminiſtrantur, præter myſteriorum conſecrationem.*

(*d*) Allat. de miſſa præſanct. §. X. p. 1566. Cum hac præſanctificatorum miſſa, miſſam, cui ſiccæ nomen eſt, confundunt; multis tamen paraſangis diuerſam eſſe, facile quiſque intelliget, qui vtramque conferet. Nam miſſa ſicca eſt, vt tradit Eckius in adnotat. ad librum oblatum Cæſari, art. XXI. miſſæ ſimulatio, ſacerdote agente quæ ſunt celebrantis, cum introitu, collecta, epiſtola, euangelio, & canticis, tamen, quia non vult communicare, non conſecrat: ac proinde vere miſſa ſicca eſt, ſine corpore ac ſanguine domini. In præſanctificatis corpus Chriſti, antea oblatum, abſumitur, quæ nonnullorum opinione verum ſacrificium eſt, tantorum virorum ac ſan-

 nica

nica condemnatur, quum e contrario hæc missa præsanctificatorum antiqui & approbati vsus esset in ecclesia *Græca*, quamobrem certa elementorum consecratorum portio pro publico ecclesiæ vsu per hos quadragesimæ dies, in quibus nouam consecrationem haud peragebant, reseruabatur.

§. XIII.

Eucharistia non numquam ab hominibus priuatis domi suæ ad quotidianam participationem adseruata.

VERUM præter hanc elementorum in vsum publicum reseruationem, a ministris ecclesiæ fieri solitam, alia quædam priuata eorum custodia erat, religiosis hominibus non numquam indulta, quibus aliquas eucharistiæ particulas domum secum deferre, & quotidie de illis priuatim participare, permittebatur. Hæc consuetudo sæuiente persecutione introducta videtur, quando homines quotidie communicare desiderabant, neque tamen quotidianorum conuentuum commoditate frui poterant. Cuiusmodi defectum vt supplerent, portionem eucharistiæ, acceptam a sacerdote, secum deferebant, de eaque singulis diebus domi suæ secreto percipiebant. Ad quam consuetudinem manifesto digitum videtur intendere TERTULLIANUS [e], quando loquens de muliere, viro ethnico nuptura, ex ea quærit: *Non sciet maritus, quid secreto ante omnem cibum gustes? Et si sciuerit panem, non illum credit esse, qui dicitur.* Et alio loco [f], respondens obiectioni, quam quidam contra receptionem eucharistiæ die ieiunii faciebant, metuentes, ne ieiunium solueretur, ait, (prout nonnulla exemplaria legunt) *Accepto corpore & reseruato, vtrumque saluum est, & participatio sacrificii & exsecutio officii.* At enimvero quum alia exempla pro *reseruato* habeant *re seruata*, huic loco non multum inhæremus. CYPRIANI testimonium [g] validius est & grauius, quando exempla

ctorum auctoritate patrum suffulta, vbi sicca a plerisque theologis, Estio, Eckio, Landmetero & episcopis Belgis, tamquam recens, & non ante tempora Guidonis Rocheriani, auctoris *manipuli curatorum*, simulata & histrionica, condemnatur, confertur que cum cœnis Heliogabali, in quibus exhibebantur videnda de diuersa materia, quæ ille cœnabat; suos nihilominus & ipsa habuit defensores.

(e) Tertull. ad vxor. lib. II. c. V.

(f) Tertull. de orat. c. XIV.

(g) Cyprian. de lapsis p. 123. (p. 94. edit. Fell. Amstelod.)

ad-

adferens diuinæ animaduerſionis in lapſos, de certa muliere hæc notatu digna narrat: *Quum quædam mulier ARCAM SVAM, IN QVA DOMINI SANCTVM FVIT, manibus indignis* (vtpote quibus ſuper altari idolorum ſacrificauerat) *tentaſſet aperire, igne inde ſurgente deterrita eſt, ne auderet attingere.* Et vetuſtus auctor, qui aduerſus ſpectacula *Romanorum* ſcripſit ſub nomine CYPRIANI [*h*], introducit quemdam, qui de eccleſia egreſſus ſtatim iuerit ad theatrum, gerens ſecum euchariſtiam. *Oculos*, inquit, *ad idololatriæ ſpectaculum per libidinem duxit, auſus ſecum ſpiritum ſanctum in lupanarium ducere, ſi potuiſſet; qui feſtinans ad ſpectaculum, dimiſſus, & adhuc GERENS SECVM, vt aſſolet, EVCHARISTIAM inter corpora obſcœna meretricum tulit.* Narrat GREGORIVS NAZIANZENVS [*i*] in *Gorgoniæ* ſororis ſuæ funere, eam apud ſe in cubiculo reconditam habuiſſe euchariſtiam. Et BASILIVS [*k*] in epiſtola ad *Cæſariam* ait: *Quoniam per tempora illa perſequutionum cogebantur homines neceſſario, ſacerdote vel miniſtro non præſente, propriis manibus percipere communionem, non eſt niſi ſuperuacuum, vt demonſtrem, illam ipſam rem non eſſe grauiter & inique ferendam, eo quod inueterata conſuetudo hoc ipſum reuera confirmatum dederat. Nam & illi omnes, qui per eremos vitam monaſticam inſtituunt, vbi copia non ſuppetit ſacerdotis, quum habeant domi communionem, de ſuis manibus illam percipiunt. Alexandriæ autem, & per Aegyptum vnuſquiſque etiam de plebe vt plurimum habet domi ſuæ communionem.* Et paucis interiectis: *Idem igitur quoad poteſtatem eſt, ſiue quis de manu ſacerdotis partem vnam aliquam percipiat, ſiue partes ſimul quam plurimas.* HIERONYMVS idem etiam indicat, quando de illis, qui ſe domi euchariſtiam ſecure accipere poſſe exiſtimabant, quum ad id in eccleſia faciendum minus parati eſſent, quærit [*l*]: *Quare ad*

(*h*) Cyprian. de ſpectaculis p. 3. in append.

(*i*) Nazianz. orat. XI. de Gorgonia p. 187. Vid. §. X. litt. (*i*).

(*k*) Baſil. ep. CCLXXXIX. τὸ δὲ ἐν τοῖς τοῦ διωγμοῦ καιροῖς, ἀναγκάζεσθαί τινα, μὴ παρόντος ἱερέως ἢ λειτουργοῦ, τὴν κοινωνίαν λαμβάνειν τῇ ἰδίᾳ χειρί, μηδαμῶς εἶναι βαρύ, περιττόν ἐστιν ἀποδεικνύναι, διὰ τὸ τὴν μακρὰν συνήθειαν τοῦτο δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων πιστώσασθαι· πάντες γὰρ οἱ κατὰ τὰς ἐρήμους μονάζοντες, ἔνθα μή ἐστιν ἱερεύς, κοινωνίαν οἴκοι κατέχοντες ἀφ' ἑαυτῶν μεταλαμβάνουσιν· ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἕκαστος καὶ τῶν ἐν λαῷ τελούντων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔχει κοινωνίαν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. --- ταυτὸν τοίνυν ἐστὶ τῇ δυνάμει, εἴτε μίαν μερίδα δέξεταί τις παρὰ τοῦ ἱερέως, εἴτε πολλὰς μερίδας ὁμοῦ.

(*l*) Hieron. epiſt. L. ad Pammachium.

mar-

martyres ire audent? Quare non ingrediuntur ecclesias? An alius in publico, alius in domo Christus est? Quod in ecclesia non licet, nec domi licet. AMBROSIVS similiter in libro *de obitu Satyri fratris* [m] dicit, accepisse eum eucharistiam a nonnullis, qui eam secum habuerint in naui. *Qui*, inquit, *priusquam perfectioribus esset initiatus mysteriis, in naufragio constitutus, quum ea, qua veheretur, nauis scrupuloso allisa vado, & vrgentibus hinc atque inde fluctibus solueretur, non mortem metuens, sed ne vacuus mysterii exiret e vita; quos initiatos esse cognouerat, ab his diuinum illud fidelium sacramentum poposcit, non vt curiosos oculos inferret arcanis, sed vt fidei suæ consequeretur auxilium.* Equidem noui, hanc consuetudinem in *Hispania* sæculo quinto ineunte sufflaminatam esse, propter *Priscillianistas*, qui ea vtebantur, vt inter catholicos se occultarent, eucharistiam tamen omnino ne ederent. Quibus vt se opponeret concilium *Cæsar-Augustanum* [n] circa annum CCCLXXXI decretum faciebat in hanc sententiam: *Eucharistiæ gratiam si quis probatur acceptam in ecclesia non sumsisse; anathema sit in perpetuum.* Quod simili decreto confirmabatur in concilio primo *Toletano* [o]: *Si quis acceptam a sacerdote eucharistiam non sumserit, velut sacrilegus propellatur.* Enim vero vti hi canones ex peculiari occasione & pro regione particulari facti sunt, ita reliquas orbis christiani partes non adfecerunt. Adeo, vt ipse BONA [p] ex IOANNE MOSCHO & ANASTASIO *Bibliothecario* diuersa obseruet exempla, ex quibus hanc consuetudinem sæculo septimo & octauo adhuc viguisse apparet. Sine dubio doctrina de *transubstantiatione* & adoratio hostiæ hanc consuetudinem penitus aboleuit, quippe quæ cum ea haud consistere posse credita fuit.

(*m*) Ambros. orat. de obitu fratris tom. III. p. 19. (tom. IV. p. 315. l. edit. Paris. MDCXLII.)

(*n*) Concil. Cæsar-August. c. III. (tom. II. conc. p. 1010.)

(*o*) Concil. Toletan. I. c. XIV. (ibid. p. 1225.)

(*p*) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. XVII. §. IV. Philippinus gener Mauritii imperatoris, vt Anastasius Bibliothecarius in historia scribit, noctu ab eo arcessitus, timens vitæ suæ, corpus Christi percipere quæsiuit, *vtique domi adseruatum*, antequam pergeret ad imperatorem. Seleuciæ sub Dionysio episcopo miraculum accidisse narrat Ioannes Moschus *in prato spirituali*; quidam enim seruus fidelis sumtam communionem in die cœnæ domini secundum consuetudinem illius prouinciæ linteo mundissimo inuoluit & reposuit in armario; dominus autem eius aperiens armarium vidit omnes sanctas particulas culmos & spicas germinasse.

§. XIV.

§. XIV.

Numquam tamen in publico officio a laicis administrari permissa.

NOTANDVM sub hoc capite est, quod, licet ecclesia, ob rationes ante memoratas, populo eucharistiam secum deferendi, eamque per se domi priuatim recipiendi copiam fecerit; nulli tamen laico in publica eius administratione partem habere vmquam permiserit. Vt episcopi & presbyteri vni soli erant, quibus eucharistiam consecrare licebat, ita ordinarium diaconorum [*] officium erat, eam populo ministrare. Si quis vero de laicorum ordine eam sibi ipse impertire in ecclesia ausus esset, censuris ecclesiasticis submittebatur [q]. Maxime autem feminæ ab hoc [r] aliisque officiis publicis omnibus prohi-

(*) Vid. lib. II. c. XX. §. VII & VIII. volum. I. p. 304. seqq.

(q) Concil. Trullan. c. LVIII. (tom. VI. concil. p. 1167.) *Μηδεὶς τῶν ἐν λαϊκοῖς τεταγμένων ἑαυτῷ τῶν θείων μυστηρίων μεταδιδότω παρόντος ἐπισκόπου, ἢ πρεσβυτέρου, ἢ διακόνου· ὁ δέ τι τοιοῦτον τολμῶν, ὡς παρὰ τὰ διατεταγμένα ποιῶν, ἐπὶ ἑβδομάδα μίαν ἀφοριζέσθω, ἐντεῦθεν παιδαγωγούμενος μὴ φρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν. Nemo eorum, qui in sunt in ordine laicorum, diuina sibi mysteria impertiat præsente episcopo, vel presbytero, vel diacono. Qui autem tale quid ausus fuerit, vt præter ea, quæ sunt constituta, faciens, vna septimana segregetur; & ex eo doceatur non amplius sapere, quam sapere oportet.*

(r) Vid. Firmil. epist. LXXV. inter epist. Cypriani (p. 323. edit. Fell. Amstelod.) Atqui illa mulier, quæ prius per præstigias & fallacias dæmonis multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera, quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, vt & inuocatione non contemtibili sanctificare se panem & eucharistiam facere simularet, & sacrificium domino non sine sacramento solitæ prædicationis offerret.

Concil. Paris. ann. DCCCXXIX. lib. I. c. XLV. (tom. VII. concil. p. 1626.) Quidam nostrorum verorum virorum relatu, quidam etiam visu didicimus, in quibusdam prouinciis, contra legem diuinam canonicamque institutionem feminas sanctis altaribus se vltro ingerere, sacrataque vasa impudenter contingere, & indumenta sacerdotalia presbyteris administrare, & quod his maius, indecentius, ineptiusque est, corpus & sanguinem domini populis porrigere, & alia quæque, quæ ipso dictu turpia sunt, exercere. Miranda sane res est, vnde is illicitus in christiana religione irrepserit vsus; vt quod viris sæcularibus illicitum est, feminæ, quarum sexui nullatenus competit, aliquando contra fas sibi licitum facere potuerint: quod quorumdam episcoporum incuria & negligentia peruenisse, nulli dubium est. - - Quod autem mulieres ingredi ad altare non debeant & in concilio Laodicensi capitulo XLIV. & in decretis Gelasii papæ titulo XXVI. copiose inuenitur. Hoc

 be-

bebantur, excepto, quod ad inferius diaconissarum ministerium pertinebat, qua de re alio loco [†] fusius diximus.

NON possum heic prætermittere congruam obseruationem, a MORINO [s] factam approbatamque a BONA [t], tamquam scitam & veram animaduersionem, quod consuetudo plures particulas eucharistiæ reseruandi, ad fideles in ipsa ecclesia extra sacrificium communicandos, a monachis mendicantibus primum introducta sit. Libere illi fatentur, recens & nouum hoc esse, ac regulis in ipso *Romano rituali* contrarium, in quo sacramentum in ecclesia tantum propter infirmos adseruari decernatur. Veteri ritu in ecclesia adseruari dicunt ob solam infirmorum communionem; nec sanis vllum fuisse communionis vsum extra officii actionem, nisi quum permiserit ecclesia, vt accepta mysteria domum deferrent, de eisque secreto participarent: quæ res erat, a publica communione in ecclesia diuersa [*].

---

ergo tam illicitum factum, quia ex toto a religione christiana abhorret, ne vlterius fiat, inhibendum est.

(†) Lib. II. c. XXII. volum. I. p. 341. seqq.

(s) Morin. de pœnitent. lib. VIII. c. XIV. §. II. Nec enim in ecclesia conseruabatur corpus Christi alium in finem propter infirmos, vna scilicet ex pane consecrato particula. Quo circa sanis non erat extra sacrificii actionem communicandi locus. Consuetudo hodierna corpus *CHRISTI* propter fidelium communionem reseruandi recens est, *a monachis mendicantibus primum introducta*, deinde ab aliis plerisque vsurpata, quæ nondum tamen Romani ritus rubricas expungere potuit.

(t) Bona rer. liturgic. lib. II. cap. XVII. §. VI. Recte obseruat Morinus lib. VIII. de pœnit. c. XIV. seruatum antiquitus in ecclesia corpus Christi propter infirmorum communionem, addens, hodiernam consuetudinem plures particulas reseruandi ad fideles in ipsa ecclesia etiam extra sacrificium communicandos, a mendicantibus primum introductam, & ab aliis deinde vsurpatam, ipso Romano rituali refragante, in quo nunc etiam decernitur propter infirmos adseruari. Sanis veteri ritu nullus erat communionis vsus extra sacrificii actionem, nisi quum permisit ecclesia, vt accepta mysteria domum deferrent.

(*) *Qui plures abusus, qui in Romanum officium irrepserint, videre gestiunt, illi sessionem XXI concilii* Basil. cap. de spectaculis in ecclesia non faciendis, *possunt consulere, vel Gregorii nostri dissertationem, quæ inscribitur* Episcopus puerorum, *vbi videbunt, quomodo officium episcopale tempore* Innocentii *in multis ecclesiis histrioniam imitari fuerit solitum.*

§. XV.

§. XV.

Noua consuetudo reseruandi eucharistiam ad dies vsque quadraginta, & incommoda eam comitantia.

Dvm de more reseruandi hoc sacramentum loquimur, non inconsultum fuerit, obiter facere obseruationem de noua quadam consuetudine, cuius a quibusdam *Romanorum* rituum expositoribus, circa *Caroli Magni* imperatoris ætatem, mentio fit. Narrant illi, moris fuisse isto æuo in episcopi vel presbyteri ordinatione, vt iam ordinato non modo eucharistiam eo tempore impertirent, sed tot quoque eiusdem panis consecrati particulas darent, vt per quadraginta dies quotidie vnam posset comedere. Describitur hæc consuetudo ab ALCVINO [*u*] & *ordine Romano* ac FVLBERTO CARNOTENSI, neque BONA [*x*] adfirmare audet, in pluribus auctoribus antiquis eam memorari. Difficile est huius consuetudinis rescifcere rationes, adeoque satis habemus eius meminisse, sine vlla ampliore in mysterium eius inquisitione. Hoc tantum obseruamus, magna sæpe incommoda hanc diuturnam particularum sacramenti reseruationem esse insequuta. Solebant enim mucorem contrahere, corrumpi ac putrescere, atque tum hærebant dubii, quid esset de eis statuendum. Interdum ex sacerdotum negligentia a muribus vel aliis animalibus deuorabantur, & tum sacerdotem quadraginta diebus pœnitere oportebat, quemadmodum canonem quemdam ex concilio quodam *Arelatensi* vel *Aurelianensi* hanc in rem citat GRATIANVS [*y*]. Quod si con-

(*u*) Alcuin. de diuinis offic. c. XXXVII. agens de ordinatione episcopi in ecclesia Romana. Pontifex ad communicandum porrigit ei formatum, atque sacram oblationem, quam accipiens communicat super altare, cetera vero reseruat sibi ad communicandum vsque ad dies quadraginta.

Fulbert. ep. ad Finardum. (bibliothec. patr. max. tom. XVIII. p. 6. f. edit. Lugdun. MDCLXXVII.) Episcopus, qui vices Christi tenet, sacerdotales viros in plebem subiectam missurus, sacri corporis eucharistiam per quadragenos dies sumendam distribuit, & dum, verbi gratia, quotidie cælestis panis alimonia reficiuntur, tempus illud in mente habeant, quo per quadraginta dies dominus discipulis apparens, & conuescens desideratæ visionis satietate refecit.

(*x*) Bona rer. liturgic. lib. I. c. XXIII. §. IX.

(*y*) Gratian. de consecrat. distinct. II. c. XCIV. Qui bene non custodierit sacrificium, & mus vel aliquod aliud animal illud comederit, quadraginta diebus pœniteat.

tingeret, vt putrescerent, secundum alios canones, ab IVONE [z] & BVRCARDO [a] ex concilio *Arelatensi* citatos, comburendæ erant, & cinis iuxta altare sepeliendus, idque in vsu fuisse suo tempore, docet ALGERVS [b], quemadmodum BONA [c] ex ipso fatetur. Et inde canon missæ [d] rubricam habet adhuc exstantem: *Si post consecrationem ceciderit musca aut aliquid eiusmodi* (in calicem) *& fiat nausea sacerdoti, extrahat eam & lauet cum vino, finitaque missa comburat, & combustio ac lotio huiusmodi in sacrarium proiiciatur. Item, Si per negligentiam aliquid de sanguine Christi ceciderit, si quidem super terram seu super tabulam, lingua lambatur, & locus ipse radatur, quantum satis est, & abrasio comburatur; cinis vero in sacrarium recondatur.* Sunt tamen ex *scholasticis* [e], qui *hostias consecratas, quamuis mucidas, comburere, immane sacrilegium* vocant; hoc enim ex ipsorum opinione nihil aliud est, quam corpus Dei comburere. Qui difficultates videre vult, quibus premuntur casuistæ *Romanenses*, dicturi, quid de corpore Christi statuendum sit, si contingat, vt sacramentum sic corrumpatur, & quomodo alii aliorum solutiones improbent ac confutent; is eruditum adeat ALBERTINVM [f], qui diuersa eorum responsa, non minus septem numero, considerauit, eorumque omnium futilitatem detexit, in elaborato opere, quod de *sacramento eucharistiæ*, doctrinæ *Romanensium* oppositum edidit. Sed vt ne iusto longius ab rerum ordine declinare lectori meo videar, ad inceptum redeo.

§. XVI.

Eucharistia nonnumquam energumenis, in calamitatis suæ interuallis, data.

QVAMVIS energumenos, siue homines ab impuris spiritibus vexatos, ad eucharistiam promiscue non reciperent, neque

(z) Iuo decret. part. II. c. LVI.
(a) Burchard. lib. V. c. L.
(b) Alger. de eucharistia lib. II. c. I.
(c) Bona rer. lit. lib. II. c. XIX. §. II. Quod si contingeret, vt ministrorum incuria putrescerent, statuit concilium Arelatense apud Iuonem p. II. c. LVI. vt igne comburantur & cinis iuxta altare sepeliatur; idque in vsu fuisse, docet Algerus lib. II. c. I.
(d) Missal. de defectibus missæ c. X.
(e) Petrus Paludanus in sentent. lib. IV. quæst. I. artic. III.
(f) Albertin. de euchariſt. lib. I. c. XIX. p. 122. 123.

que tamen penitus eos inde arcebant; ſed in calamitatis ſuæ interuallis, ſi qua ſigna pietatis ac ſobrietatis oſtenderent, ad eam recipiendam admittebant. Hæc ex TIMOTHEI, eccleſiæ *Alexandrinæ* epiſcopi, condiſcimus canonibus, vbi hæc ab eo proponitur interrogatio: *Si quis, quum ſit fidelis, a dæmone corripiatur: debetne eſſe ſanctorum myſteriorum particeps an non?* Et reſponſio hæc eſt: *Si myſterium* [*g*] *non enuntiet, nec vllo alio modo blaſphemet, ſit particeps: ſed non ſingulis diebus. Sufficit enim, ſi ſtatis ſolum temporibus.* Et CASSIANVS [*h*] idem reſponſum ad eam quæſtionem a patribus *Aegyptiis* datum fuiſſe, dicit. *Communionem*, inquit, *eis ſacroſanctam a ſenioribus noſtris numquam meminimus interdictam: Quinimo, ſi poſſibile eſſet, etiam quotidie eis impertire eam debere cenſebant. -- Hoc namque modo curatum & Andronicum nuper adſpeximus alioſque complures.* Quare, licet canones & regulæ eccleſiæ energumenos vna cum catechumenis ac pœnitentibus reiicere videantur, hac tamen cum exceptione intelligi debent. Aut certe eccleſiam diuerſam diſciplinam in diuerſis locis obſeruaſſe, ſtatuendum eſt.

§. XVII.

Omnes homines ab ea prohibiti, qui grauis cuiuſdam & in vulgus noti criminis erant rei, cuiuſcumque dignitatis eſſent vel gradus.

INFINITVM foret, omnia crimina enarrare ſigillatim, ob quæ homines ſacræ euchariſtiæ vſu arceri ſoliti fuerint: Commodior aptiorque ea enarrandi locus erit in volumine proximo, vbi copioſius diſtinctiuſque de diſciplina eccleſiæ dicturi ſumus. Heic generatim obſeruaſſe ſufficiat, quicumque notorum in vulgus criminum rei eſſent, eos a ſacræ menſæ participatione fuiſſe reiectos, cuiuſcumque dignitatis ac gradus eſſent, ſi vel ipſemet eſſet imperator; quemadmodum ex exemplo *Theodoſii* apparet, quem *Ambroſius* ob indigniſſimam cædem, qua ſeptem millia hominum, ipſo mandante, *Theſſalonicæ*

(*g*) Timoth. reſponſ. can. III. ap. Beuereg. tom. II. pag. 165. Ἐρώτησις· Ἐὰν πιστός τις ὢν δαιμονίζεται, ὀφείλει μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων μυστηρίων, ἢ οὔ; Ἀπόκρισις· Ἐὰν μὴ ἐξαγορεύῃ τὸ μυστήριον, μήτε ἄλλως πως βλασφημῇ, μεταλαμβανέτω· μὴ μέν τοι καθ᾽ ἑκάστην· ἀρκεῖ αὐτῷ κατὰ καιροὺς μόνον.

(*h*) Caſſian. collat. VII. c. XXX.

interfecta erant, admittere omnino recusabat, vsque dum peccatum confessus esset, & censuræ ecclesiasticæ fecisset satis, quemadmodum historiam relatam a THEODORETO [i] legere, cui lubet, potest, quam & nos in proxime sequenti volumine loco suo commemorabimus. Nonnulli casus specialiores proponuntur & resoluuntur in canonibus DIONYSII [k] & TIMOTHEI [l] atque ab HIERONYMO [m], qui quum magis priuati casus conscientiæ sint, quam res disciplinæ publicæ, lectorem ad hos ipsos auctores remitto.

§. XVIII.

Quæstio de digamia determinata. Num ea homines vllo tempore a sacræ eucharistiæ vsu prohibuerit.

DATVR aliqua quæstio in dubio quodam casu, quam non-

(i) Theodoret. lib. V. c. XIIX. tot.

(k) Dionys. can. II. ap. Beuereg. tom. II. p. 4. Περὶ τῶν ἐν ἀφέδρῳ γυναικῶν, εἰ προσῆκεν αὐτὰς οὕτω διακειμένας εἰς τὸν οἶκον εἰσιέναι τοῦ Θεοῦ, περιττὸν καὶ τὸ πυνθάνεσθαι νομίζω· οὐδὲ γὰρ αὐτὰς οἶμαι πιστὰς οὔσας καὶ εὐλαβεῖς, τολμήσειν οὕτως διακειμένας, ἢ τῇ τραπέζῃ τῇ ἁγίᾳ προσελθεῖν, ἢ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου προσάψασθαι. *De mulieribus autem, quæ sunt in abscessu, an eas sic affectas oporteat domum Dei ingredi, superuacaneum vel interrogare, existimo. Neque enim eas existimo, si sint piæ & fideles, sic affectas, ausuras vel ad sanctam mensam accedere, vel corpus ac sanguinem domini attingere.* Ibid. can. IV. Οἱ δ' ἐν ἀπροαιρέτῳ νυκτερινῇ ῥύσει γενόμενοι καὶ οὗτοι τῷ ἰδίῳ συνειδότι κατακολουθείτωσαν, καὶ ἑαυτοὺς εἴτε διακρίνονται περὶ τούτου, εἴτε μή, σκοπείτωσαν. κ. τ. λ. *Qui autem in non voluntario nocturno fluxu fuerint, ii quoque propriam conscientiam sequantur, & se ipsos, an de eo dubitent, annon, considerent.*

(l) Timoth. c. V. ibid. pag. 156. Ἐρώτησις· Ἐὰν γυνὴ συγγένηται μετὰ ἀνδρὸς αὐτῆς τὴν νύκτα, ἢ ἀνὴρ μετὰ γυναικός, καὶ γένηται μίξις, ὀφείλουσι μεταλαβεῖν, ἢ οὔ; Ἀπόκρισις. οὐκ ὀφείλουσι, τοῦ ἀποστόλου βοῶντος, μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους κ. τ. λ. Interrogatio. *Si vxor cum marito suo noctu cohabitarit, vel maritus cum vxore, & fiat coitio, debentne communicare, an non?* Responsio: *Non debent, quum clamet apostolus*, Ne fraudate vos inuicem *cetera.* Can. VII. Ἐρώτησις. Εἰ γυνὴ ἴδῃ τὰ κατ' ἔθος τῶν γυναικείων αὐτῆς, ὀφείλει προσέρχεσθαι τοῖς μυστηρίοις αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ, ἢ οὔ; Ἀπόκρισις. οὐκ ὀφείλει, ἕως οὗ καθαρισθῇ. Interrogatio. *Si mulier consueta sibi muliebria accidisse viderit, debetne ad sancta mysteria accedere, an non?* Responsio: *Non debet, vsque dum purgetur.*

(m) Hieron. epist. L. ad Pammach. c. VI. Paulus apostolus dicit, quando coimus cum vxoribus, nos orare non posse. Si per coitum, quod minus est, impeditur, id est orare, quanto plus, quod maius est, id est, corpus Christi prohibetur accipere?

nul-

nullorum antiquorum canonum obſcuritas in virorum doctorum reſolutione valde perplexam reddidit atque intricatam, quæ proinde ſilentio prætereunda non eſt. Quæſtio hæc eſt de digamia, ſiue de ſecundis nuptiis, quo illæ ſenſu homines a ſacræ cœnæ participatione ad tempus excluſerint? Pœna, digamis iſtis inflicta, abſtinentia eſt a ſacra communione ad annum vnum vel duos; quod genus cenſuræ, vti per conciliorum *Neocaſareenſis* [n], ac *Laodiceni* [o] & *Baſilii* [p] canones, iniungitur, fateor de duriſſimis eſt, quæ in omni veteris eccleſiæ hiſtoria leguntur. BEVEREGIVS & quidam alii, ſecundum duntaxat

(n) Concil. Neo-Cæſar. can. VII. (tom. I. concil. p. 1482.) *πρεσβύτερον εἰς γάμους διγαμούντων μὴ ἑστιᾶσθαι· ἐπεὶ μετάνοιαν αἰτοῦντος τοῦ διγάμου, τίς ἔσται ὁ πρεσβύτερος, ὁ διὰ τῆς ἑστιάσεως συγκατατιθέμενος τοῖς γάμοις; Presbyter in nuptiis eius, qui duas vxores ducit, ſeu digamus efficitur, ne conuiuetur. Quum enim requirat pœnitentiam digamus, qui erit presbyter, qui eo, quod ſit conuiuio acceptus, nuptiis adſentiatur?*

(o) Concil. Laodic. can. I. (ibid. p. 1496.) *περὶ τοῦ, δεῖν κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα τοὺς ἐλευθέρως καὶ νομίμως συναφθέντας δευτέροις γάμοις, μὴ λαθρογαμίαν ποιήσαντας, ὀλίγου χρόνου παρελθόντος, καὶ σχολασάντων ταῖς προσευχαῖς καὶ νηστείαις, κατὰ συγγνώμην ἀποδίδοσθαι αὐτοῖς τὴν κοινωνίαν ὡρίσαμεν. Oportere ex eccleſiaſtico canone eis, qui libere & legitime ſecundo matrimonio coniuncti ſunt, & non clam vxores duxerint, quum exiguum tempus præterierit, & orationibus & ieiuniis vacauerint, ex venia dari communionem.*

(p) Baſil. can. IV. *περὶ τριγάμων καὶ πολυγάμων τὸν αὐτὸν ὡρίσαμεν κανόνα, ὃν καὶ ἐπὶ τῶν διγάμων, ἀναλόγως· ἐνιαυτὸν μὲν γὰρ ἐπὶ διγάμων, ἄλλοι δὲ δύο ἔτη, τοὺς δὲ τριγάμους ἐν τρισὶ καὶ τέτρασι πολλάκις ἔτεσιν ἀφορίζουσιν· ὀνομάζουσι δὲ τὸ τοιοῦτον, οὐκ ἔτι γάμον, ἀλλὰ πολυγαμίαν· μᾶλλον δὲ πορνείαν κεκολασμένην· -- συνήθειαν δὲ κατελάβομεν, ἐπὶ τῶν τριγάμων πενταετίας ἀφορισμόν· οὐκ ἀπὸ κανόνων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τῶν προειληφότων ἀκολουθίας· δεῖ δὲ μὴ πάντη αὐτοὺς ἀπείργειν τῆς ἐκκλησίας· ἀλλ' ἀκροάσεως αὐτοὺς ἀξιοῦν ἐν δύο που ἔτεσιν ἢ τρισί· καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιτρέπειν συστήκειν μὲν, τῆς δὲ κοινωνίας τοῦ ἀγαθοῦ ἀπέχεσθαι, καὶ οὕτως ἐπιδειξαμένους καρπόν τινα μετανοίας, ἀποκαθιστᾶν τῷ τόπῳ τῆς κοινωνίας. Trigamorum & polygamorum eundem canonem definimus, quem in digamis, proportione; annum enim in digamis, alii vero duos annos: trigamos autem ſæpe tribus & quatuor annis ſegregant. Id autem non amplius coniugium, ſed polygamiam appellant, vel potius caſtigatam fornicationem. -- Conſuetudine autem accepimus, in trigamis quinquennii ſegregationem, non a canone, ſed ab eorum, qui præceſſerunt, conſequentia. Oportet autem non eos omnino arcere ab eccleſia, ſed dignari auditione duobus vel tribus annis: & poſtea permitti quidem conſiſtere, ſeu in fidelium eſſe congregatione, a boni tamen communione abſtinere, & ſic, poſtquam pœnitentiæ fructum aliquem oſtenderint, communionis loco reſtituere.*

matri-

matrimonium intelligi, putant, quod contractum sit primo non dissoluto. Quod si ita est, nihil hac in re difficultatis superest. Nam seueriore adhuc pœna adfici omnino possunt, qui duas simul vxores retinent. Igitur alii existimant, voluisse eos diminuere, etsi non penitus prohibere, secundas nuptias, factas post primarum morte abolitam obligationem. Sic autem non facile ad definiendum est, quo pacto hoc ipsum & regulas apostolicas inter se conciliare possimus. Neque id excusatione inclinationis ad *Nouatianorum* & *Montanistarum* errores, pro quibus TERTVLLIANVS in libro suo de *monogamia* aliisque in locis contra ecclesiam tantopere pugnat, tegi potest. Ego potius existimem, horum canonum scopum non fuisse alium, nisi impedire nuptias post illegitimum diuortium, quæ res scandali plena erat, etsi per iudæorum pariter ac gentilium leges licita. Idque tanto magis, quia TERTVLLIANI argumenta contra catholicos innuunt, quod secundas nuptias, primarum vinculis legitime solutis, celebratas, in omnibus, si a clericis discesseris, approbarint. Accedit, quod multæ etiam ecclesiæ digamos (hoc quidem sensu) in ipsos ordines admiserint, quemadmodum ex ipso TERTVLLIANO, CHRYSOSTOMO & THEODORETO alio loco [*] pluribus demonstrauimus. Si vero hosce canones plus intendisse dixeris, vt regulæ priuatæ spectandæ sunt, quæ generali sententiæ ac praxi ecclesiæ catholicæ præscribere nequeunt.

§. XIX.

Corrupta consuetudo eorum, qui eucharistiam dabant mortuis, a veteribus castigata.

ADMODVM corrupta ac superstitiosa quædam praxis in ecclesias *Africanas* & nonnullas alias maturius cœpit irrepere, in quam patres, pro eo ac commeruit, seuere animaduerterunt: Erat hæc mortuis eucharistiam dandi consuetudo. Concilium *Carthaginense* tertium canonem habet eo spectantem [q]: *Placuit, vt corporibus defunctorum eucharistia non detur. Dictum est enim a domino, Accipite & edite. Cadauera autem nec accipere possunt nec edere. Cauendum est etiam, ne mortuos baptizari posse fratrum infirmitas*

(*) Lib. IV. c. V. §. IV. volum. II. p. 156. 157. 158.

(q) Concil. Carthag. III. c. VI.

cre-

credat, quibus nec eucharistiam dari licitum est. Qui canon in codice *Africano* [r] cum parua quadam variatione repetitur, vbi caussa vtriusque erroris tam in baptismo quam in eucharistia ignorantiæ decipientium populum presbyterorum adsignatur. Similis canon in concilio *Antissiodorensi* [s] in *Gallia* factus ann. DLXXVIII. paullo ante tempus *Gregorii Magni*: *Non licet mortuis, nec eucharistiam nec osculum tradi.* Quod eumdem abusum & heic quodam modo notum esse ostendit. CHRYSOSTOMVS etiam aduersus illum loquitur, etsi eum a catholicis foueri non dicat, sed potius (si ab vllis) a *Marcionitis* hæreticis, qui vt viuis vicarium baptismum pro mortuis tribuerunt, ita fortassis eucharistiam ipsis mortuis dederunt: Vtriusque autem consuetudinis absurdam rationem verbis seruatoris nostri simul profligat. *Quibusnam dixit*, inquit [t], *Nisi comederitis carnem meam, & biberitis meum sanguinem, non habebitis vitam in vobis: viuisne an mortuis? dic quæso. Et rursus, Nisi quis regeneratus fuerit ex aqua & spiritu, non potest videre regnum Dei.* Longe etiam post ætatem CHRYSOSTOMI quædam huius erroris reliquiæ in ecclesia *Græca* superfuisse intelliguntur. Nam concilium *Trullanum* [u] prohibitionem verbis concilii *Carthaginensis* repetit: *Nemo mortuorum corporibus eucharistiam communicet: scriptum est enim: Accipite & comedite. Mortuorum autem corpora non possunt accipere nec comedere.*

§. XX.

Cui cognatus est mos consepeliendi mortuis eucharistiam.

BONA cardinalis istum quidem abusum defendere non

(r) Cod. African. c. XVIII. ἤρεσεν, ἵνα τοῖς σώμασι τῶν τελευτώντων εὐχαριστία μὴ δοθῇ· γέγραπται γάρ· λάβετε, φάγετε· τὰ δὲ τῶν νεκρῶν σώματα οὐδὲ λαβεῖν δύναται, οὐδὲ φαγεῖν· καὶ ἵνα μὴ τοὺς ἤδη τελευτῶντας βαπτισθῆναι ποιήσῃ ἡ τῶν πρεσβυτέρων ἄγνοια. *Item placuit, vt corporibus defunctorum eucharistia non detur: scriptum est enim: Accipite & edite; cadauera autem nec accipere possunt, nec edere: & ne iam mortuos homines baptizari faciat presbyterorum ignorantia.*

(s) Concil. Antissiodor. c. XII. (tom. V. concil. p. 958.)

(t) Chrysost. homil. XL. in 1 Cor. p. 688. (p. 449. edit. Francof.) τίσι δὲ ἔλεγεν, Ἐὰν μὴ φάγητέ μου τὴν σάρκα, καὶ πίητέ μου τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς; τοῖς ζῶσιν, ἢ τοῖς τετελευτηκόσιν, εἰπέ μοι; καὶ πάλιν· Ἂν μή τις ἀναγεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.

(u) Concil. Trull. can. CXXXIII. Μηδεὶς τοῖς σώμασι τῶν τελευτώντων τῆς εὐχαριστίας μεταδιδότω· γέγραπται γάρ· λάβετε, φάγετε· τὰ δὲ τῶν νεκρῶν σώματα οὐδὲ λαβεῖν δύνανται, οὐδὲ φαγεῖν.

audet; alium tamen non minus absurdum defendit, quia a *Benedicto* eum vsurpatum & a *Gregorio Magno* cum approbatione relatum inuenit: Mos hic est consepeliendi mortuis eucharistiam. Factum hoc esse dicit [x] a BASILIO in ecclesia *Græca*, vti in eius vita referatur. Nemo autem est, qui vitæ istius scriptorem sublesta fide auctorem esse ignoret. Quæ ex GREGORIO adlegat [y], ea plus fidei habent. Dicit enim, *Basilium* iussisse eam poni super pectus cuiusdam monachi & simul cum ipso sepulturæ tradi. Hoc ipsum vel peculiari instinctu factum esse putat, vel ex consuetudine tunc recepta, quæ tamen postmodum abrogata fuerit. Nullam autem ecclesiæ suæ regulam producit in medium, qua abrogatam esse ostendat. Quæcumque autem regulæ in contrarium factæ fuerunt, certum tamen est, praxin istam adhuc durare. Nam non BALSAMON [z] tantum & ZONARAS suo tempore de ea loquuntur; sed

---

(x) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XVII. §. VI. Notabile est, quod in præcitata Basilii vita refertur; quum enim precibus a Deo gratiam obtinuisset, vt suis verbis sacrificium offerre posset, accepto diuinitus pane & vino, ipsisque consecratis, tempore confractionis panem diuisit in tres partes, & vnam quidem cum multo timore & veneratione sumsit, alteram vero vna secum sepeliendam seruauit, tertiam denique in columba aurea depositam desuper sacrum altare suspendit. Quod ideo hoc loco adnotandum censui, quia olim viguit hic mos consepeliendi mortuis eucharistiam, non solum apud Græcos, sed etiam apud Latinos. Exstat siquidem exemplum S. Benedicti, qui, vt Gregorius scribit lib. II. dialogor. c. XXIV. puerum monachum extra claustra defunctum sepulturæ tradi iussit, posito super pectus eius dominico corpore, quod ad hunc effectum ipsemet dedit, ne terra defossum cadauer proiiceret, sicut antea bis acciderat. Siue autem id fecerunt sancti patres peculiari instinctu, ne vmquam a domino separarentur, siue ex consuetudine tunc recepta, hæc tamen postmodum abrogata fuit.

(y) Gregor. dialog. lib. II. c. XXIV. Iussit communionem dominici corporis in pectus defuncti reponi atque sic tumulari.

(z) Balzam. in can. LXXXIII. concil. Trullani. (apud Beuereg. tom. I. p. 253.) τὸ μέν τοι χειρίζεσθαι τοῖς ἀρχιερεῦσι μετὰ τελευτὴν ἅγιον ἄρτον, καὶ οὕτως ἐνταφιάζεσθαι, νομίζω γίνεσθαι εἰς ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων, καὶ ἵνα δι᾽ αὐτοῦ ἐφοδιάζηται πρὸς οὐρανὸν, ὁ τῷ μεγάλῳ καὶ ἀποστολικῷ καταξιωθεὶς ἐπαγγέλματος. *Quod autem sanctus panis antistitibus post mortem tradatur, & sic sepeliantur, existimo hoc fieri ad auertendos dæmonas, & vt per ipsum, tamquam viaticum, deducatur ad cælum, qui magna & apostolica professione dignus est habitus.*

Not. Zonaras, quem Binghamus simul adlegat, de hac consuetudine nihil hoc loco habet.

IVO

IVO [a] etiam dicit, quod quum corpus *S. Othmari* transferretur, sacramentum ex ipsius dormitorio simul cum eo translatum fuerit. Vir quidam doctus, qui adhuc in viuis est [b], nobis confirmat, vidisse se cum pluribus aliis calicem, in quo sacer sanguis sepultus fuerit, e diuersorum episcoporum bustis effossum, *Sari* in ecclesia sepeliri. Vt adeo, quidquid leges prohibuerint, hæc profanatio sub specie pietatis inter viros summos, etsi sine vllo fundamento, vel fide digno exemplo in veteris ecclesiæ praxi, adhuc duret.

§. XXI.

De ordine communicandi.

HACTENVS ea considerauimus, quæ ad ipsos communicantes spectant; nunc in rationem communicandi fas est inquiramus. Vbi omnium primum ordo communicandi nostræ se exhibet obseruationi, qui hunc in modum in *constitutionibus* describitur [c]: *Primum sumat & communicet episcopus; deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores, cantores & ascetæ; & in feminis diaconissæ, virgines & viduæ; postea pueri; tuncque omnis populus ordine.* IVSTINI MARTYRIS [d] ætate, quando episcopus consecrauerat, diaconi tam panem quam calicem communicantibus distribuebant: sequentibus autem temporibus episcopus vel presbyter plerumque panem, diaconi autem post eos calicem, ministrabant. Et sunt quidam canones [e], qui per diaconum,

(a) In vita S. Othmari lib. II. c. III. ap. Surium die XVI Nouembr. Sub capite & circa pectus viri Dei quædam panis rotulæ, quæ vulgo oblatæ dicuntur, ita illæsæ, atque ab omni corruptione extraneæ, ab eodem episcopo inueniebantur, vt in nulla omnino parte colorem vel speciem sui amittentes, adspicientium oculis infra spatium ipsius hebdomadæ viderentur esse confectæ.

(b) *Dr.* Whitby *Idolatry of Host-Worship* chap. 1. p. 26.

(c) Constitut. lib. VIII. c. XIII. *μετὰ τοῦτο μεταλαμβανέτω ὁ ἐπίσκοπος κ. τ. λ.* Vid. §. VII. sub litt. (o) pag. 392.

(d) Iustin. apol. II. p. 97. *εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος, καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ᾽ ἡμῖν διάκονοι, διδόασιν ἑκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσιν. Postquam præsidens gratiarum actionem perfecit & populus vniuersus apprecatione læta eam comprobauit, qui apud nos vocantur diaconi atque ministri, distribuunt vnicuique præsentium, vt participet eum, in quo gratiæ actæ sunt, panem, vinum & aquam, & ad absentes perferunt.*

(e) Concil. Arelat. II can. XV. Diaconi corpus Christi, præsente presbytero, tradere non præsumant.

presbytero quodam præſente, corpus *CHRISTI* tradi vetant, & alii [*f*], nonniſi cogente neceſſitate & iubente presbytero, id fieri permittunt. Et aliquando adeo dedecere credebatur presbyterum, ex manibus diaconi euchariſtiam accipere, vt concilium *Nicænum* [*g*] peculiari canone hoc prohibendum cenſeret. Ex permiſſione autem & conſuetudine ordinarium eorum euaſit officium, vt calicem [*h*] & interdum vtramque ſpeciem [*i*] præberent populo, præſcriptam methodum hoc ſacramentum ſuo cuique ordine impertiendi obſeruantes.

§. XXII.

Regulæ quædam, de diſtinctione locorum obſeruatæ.

ALIA diſtinctio fiebat in adſignando communicantibus ſuam cuique ſtationem. Etſi enim hoc in caſu nullum diſcrimen inter diuites & pauperes ſtatuebatur; quum omnes peræque ad eamdem communionem recipiendam, tamquam amici communis domini [*k*], vocarentur; tamen aliquod diſcrimen loci, ordinis cauſſa, generatim obſeruabatur, licet non omnino idem in omnibus locis, ſed cum quadam varietate pro diuerſis diuerſarum eccleſiarum conſuetudinibus. In eccleſiis *Hiſpanicis* presbyteri & diaconi ante altare communica-

(*f*) Concil. Carthag. IV. can. XXXVIII. Diaconus præſente presbytero euchariſtiam corporis Chriſti populo, ſi neceſſitas cogat, iuſſus eroget.

(*g*) Concil. Nic. c. XVIII. Ἦλθεν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην σύνοδον, ὅτι ἐν τισὶ τόποις καὶ πόλεσι, τοῖς πρεσβυτέροις τὴν εὐχαριστίαν οἱ διάκονοι διδόασιν· ὅπερ οὔτε ὁ κανὼν, οὔτε ἡ συνήθεια παρέδωκε, τοὺς ἐξουσίαν μὴ ἔχοντας προσφέρειν, τοῖς προσφέρουσι διδόναι τὸ σῶμα τοῦ χριστοῦ. κ. τ. λ. *Peruenit ad ſanctam & magnam ſynodum, quod in nonnullis locis & ciuitatibus diaconi dant presbyteris euchariſtiam, quod nec canon, neque conſuetudo tradidit, vt, qui offerendi poteſtatem non habent, iis, qui offerunt, dent corpus Chriſti.*

(*h*) Vid. Cyprian. de lapſis p. 132. (p. 94. edit. Amſtelod.) Vbi vero ſolemnibus adimpletis calicem diaconus offerre præſentibus cœpit. cetera. Conſtit. lib. VIII. c. XIII. vid. ſub litt. (c).

(*i*) Con. Ancyr. can. II. (tom. I. concil. p. 1455.) Διακόνους ὁμοίως θύσαντας, μετὰ δὲ ταῦτα ἀναπαλαίσαντας τὴν μὲν ἄλλην τιμὴν ἔχειν, πεπαῦσθαι δὲ αὐτοὺς πάσης τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, τῆς τε τοῦ ἄρτον ἢ ποτήριον ἀναφέρειν ἢ κηρύσσειν. *Diaconi ſimiliter qui immolauerint, honorem quidem habeant: ceſſare vero ab omni ſacro miniſterio, ſiue a* pane, *ſiue a* calice offerendo, *vel prædicando.*

(*k*) Chryſoſtom. homil. X. in 1 Theſſ. p. 1435. (NB. in editione Francofurtenſi, quæ mihi ad manus eſt, non inuenio, quod huc ſpectet.)

bant,

bant, in choro clerus, extra chorum populus, vti e canone quodam concilii *Toletani* [*l*] quarti manifestum est; & ad hoc, tamquam veterem consuetudinem, iam pridem antiquis canonibus stabilitam, remittit concilium *Bracaranse* [*m*]. Quod innuit, datas fuisse olim regulas de hac materia, siquidem concilium *Bracarense* non potuit intelligere *Toletanum*, vtpote quod post illud an. DCXXXIII. habitum est. Ad vetustiores ergo canones hoc concilium respexerit, oportet, cuiusmodi ille *Laodicenus* est, qui [*n*] non nisi sacro ministerio deditis ad altare ingredi, & communicare ibidem permittit. Et hæc constans ecclesiæ *Græcæ* praxis videtur fuisse, in qua nulli laico ex eo tempore, præter imperatorem, licitum fuit, offerendi & communicandi caussa, intra altaris septa ingredi; hoc autem priuilegium imperatori ex antiquissima traditione [*o*] indultum erat, vt concilium *Trullanum* loquitur. Verumtamen hoc ipsum imperatori in ecclesia *Italica* negatum fuit. Neque enim *Ambrosius Theodosio* imperatori in hoc loco communicandi veniam dare volebat, sed compellebat eum abire, simulac bona sua super altare obtulisset. VALESIVS [*p*] autem ex epistolis DIONYSII

(*l*) Concil. Tolet. IV. c. XVII. Sacerdos & Leuita ante altare communicent, in choro clerus, extra chorum populus.

(*m*) Concil. Bracar. I. c. XXXI. Placuit, vt intra sanctuarium altaris ingredi ad communicandum non liceat laicis viris vel mulieribus, sicut & antiquis canonibus statutum est.

(*n*) Concil. Laodic. c. XIX. *μόνοις ἐξὸν εἶναι τοῖς ἱερατικοῖς εἰσιέναι εἰς τὸ θυσιαστήριον καὶ κοινωνεῖν.*

(*o*) Concil. Trull. can. LXIX. *Μὴ ἐξέστω τινὶ τῶν ἁπάντων ἐν λαϊκοῖς τελοῦντι ἔνδον ἱεροῦ εἰσιέναι θυσιαστηρίου· μηδαμῶς ἐπὶ τούτῳ τῆς βασιλικῆς εἰργομένης ἐξουσίας καὶ αὐθεντίας, ἡνίκα ἂν βουληθείη προσάξαι δῶρα τῷ πλάσαντι, κατά τινα ἀρχαιοτάτην παράδοσιν. Nulli omnium liceat, qui quidem sit in laicorum numero, intra septa sacri altaris ingredi, nequaquam tamen ab eo prohibita potestate & auctoritate imperiali, quandoquidem voluerit creatori dona offerre, ex antiquissima traditione.*

(*p*) Valess. not. in Euseb. lib. VII. c. IX. Olim fideles ad ipsam sacram mensam accedebant, quemadmodum hoc loco [apud Eusebium] docet Dionysius & in epistola ad Basilidem c. II. vbi de mulieribus, quæ menstruo sanguinis fluxu laborant, ita scribit, *οὐδὲ γὰρ αὐτὰς οἶμαι πιστὰς οὔσας καὶ εὐλαβεῖς, τολμήσειν οὕτως διακειμένας ἢ τῇ τραπέζῃ τῇ ἁγίᾳ προσελθεῖν, ἢ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ προσάψασθαι.* Ad quem Dionysii locum recte notat Balsamo, *ὡς ἔοικε δέ, τὸ παλαιὸν εἰσήρχοντο γυναῖκες εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἀπὸ τῆς ἁγίας τραπέζης μετελάμβανον*, id est, *Olim quidem, vt apparet, mulieres ad alta-*

 epi-

episcopi *Alexandrini* obseruat, quod sæculo tertio fideles communicaturi ad ipsam sacram mensam accesserint. Et MABILLONIVS [q], eamdem consuetudinem in ecclesiis *Gallicanis* inualuisse, demonstrat ex GREGORIO *Turonensi* [r]. Et hoc ex concilio *Turonensi* secundo planum perspectumque est, quod habet canonem ita decernentem: *Vt laici secus altare, quo sancta mysteria celebrantur, inter clericos, tam ad vigilias, quam ad missas, stare penitus non præsumant: sed pars illa, quæ a cancellis versus altare diuiditur, choris tantum psallentium pateat clericorum. Ad orandum vero & communicandum* [s], *laicis & feminis, sicut mos est, pateant sancta sanctorum.* Vt adeo hic manifesto de illis ritibus fuerit, qui pro diuersitate temporum ac locorum, & pro diuersis diuersarum ecclesiarum consuetudinibus, variarunt. Dantur quamplurimæ aliæ consuetudines, ad hanc rationem communicandi spectantes, quæ plus momenti habent & his vltimis temporibus in magnam controuersiam vocatæ sunt, adeoque eas paullo studiosius examinemus, oportet, quod capite sequenti facere animum induximus.

---

re accedebant, & e sacra mensa participabant. Postea tamen canone XLIV. concilii Laodiceni vetitum est, ne mulieres ad altare accederent: viris autem id ipsum interdictum est in synodo Trullana &c.

(q) Mabillon. de liturg. Gallican. lib. I. c. V. §. 24. Post benedictionem & sacerdotis communionem, fideles communicaturi ad altare accedebant; etiam mulieres, vt num. 6. notauimus: contra quam apud Hispanos, apud quos sancitum est concilii quarti Toletani can. XVII. *Vt sacerdos & Leuitæ ante altare communicent, in choro clerus, extra chorum populus.* Idem fere statutum concilii Laodiceni canone XIX. Contrarius mos apud Gallos. In secundo concilio Turonensi canon quartus vetat laicos choro misceri psallentium clericorum: *ad orandum vero & communicandum laicis & feminis, sicut mos est, pateant sancta sanctorum.* De Guntchramno rege id testatur Gregorius in lib. IX. c. III. *Interea* cet. [Vid. sub litt. seq. (r)].

(r) Gregor. Turon. lib. IX. c. III. Interea aduenit festiuitas sancti Marcelli, quæ apud vrbem Cabilonensem mense septimo celebratur: & Guntchramnus rex adfuit. Verum vbi peractis solemnibus ad sacrosanctum altarium communicandi gratia accessisset, venit quidam, quasi aliquid suggesturus.
Id. lib. X. c. VIII. Episcopus permisit eum cum ceteris missarum spectare solemnia. Verum vbi ad communicandum ventum est, & *Eulalius ad altare accessisset*, ait episcopus: Rumor populi parricidam te proclamat esse &c.

(s) Concil. Turon. II. c. IV.

LIBRI

LIBRI DECIMI QVINTI
CAPVT QVINTVM
DE DIVERSIS QVAESTIONIBVS CIRCA MODVM COMMVNICANDI IN ECCLESIA ANTIQVA.

§. I.

Populum semper admissum esse ad recipiendam eucharistiam sub vtraque specie.

PRIMA harum & maximi momenti quæstio est, Num populus & illi de clericis, qui non consecrabant, generatim admissi fuerint ad eucharistiam recipiendam sub vtraque specie? Principes papatus aduocati sub exordium reformationis [a] fateri nolebant, vniuersalem primitiuæ ecclesiæ praxin inuectæ posterioribus temporibus sacrilegæ consuetudini negandi populo calicem fuisse contrariam: adeoque etsi quædam in antiquitate exempla communionis sub vtraque dari largiebantur, tamen consuetudinem non vniuersalem fuisse, contendebant. Ita ECKIVS & HARDINGVS cum multis aliis. Qui autem ex eo tempore veteris ecclesiæ praxin considerauerunt curatius, illi hanc opinionem defendere erubescunt, & libere profitentur, per duodecim priora sæcula nullum dari exemplum, quod populus in publica sacramenti celebratione sub vna specie communicare debuerit, in priuata autem eius administratione pauca quædam putant inueniri. Ita distinguit BONA [b] cardinalis, cuius verba adeo digna sunt notatu, vt facere non possim, quin ea heic interponam: *Certum est*, inquit, *omnes passim clericos & laicos, viros & mulieres sub vtraque specie sacra mysteria antiquitus sumsisse, quum solemni eorum celebrationi aderant, & offerebant & de oblatis participabant. Extra sacrificium vero & extra eccle-*

(a) Eckii enchirid. c. X. de eucharistia p. 130. Fatemur, hunc vsum fuisse in primitiua ecclesia: nec tamen vniuersalis fuit vsus. Item homil. XXXIII. Non negamus immo libere profitemur, in quibusdam particularibus ecclesiis in principio atque deinde aliquanto post, sacramentum hoc etiam laicis in vtraque specie esse porrectum.
Harding's *Answer* to Juel's *Challenge* Artic. 2. p. 30.

(b) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XVIII. §. I.

siam

stam semper & vbique communio sub vna specie in vsu fuit. Primæ parti assertionis consentiunt omnes, tam catholici quam sectarii; nec eam negare potest, qui vel leuissima rerum ecclesiasticarum notitia imbutus sit. Semper enim & vbique ab ecclesiæ primordiis vsque ad sæculum duodecimum sub specie panis & vini communicarunt fideles; cœpitque paullatim eius sæculi initio vsus calicis obsolescere, plerisque episcopis eum populo interdicentibus ob periculum irreuerentiæ & effusionis, quod ineuitabile erat, aucta fidelium multitudine, in qua deesse non poterant minus cauti & attenti ac parum religiosi. Et paucis interiectis: *Hæc mutatio facta est primum a diuersis episcopis in suis ecclesiis, deinde a synodo Constantiensi canonica sanctione pro omnibus stabilita.* Hæc tam libera est & ampla confessio pro vniuersali ecclesiæ praxi, quam quis exoptauerit, & eo valet, vt omnium istorum argumentorum ostendat vanitatem, quæ primi huius disputationis auctores e scriptura & antiquitate producunt, probaturi, morem communicandi sub vtraque specie non fuisse vniuersalem. Eximit etiam nos labore cumulandi testimonia in hac disputatione, vtpote minus necessaria in re tam indubia & incontrouersa, vti quidem ipsimet aduersarii profitentur. Si quis vero testimonia copiosius producta videre gestit, inuenire ea potest apud VOSSIVM [c] & MOLINAEVM [d], inprimis autem apud CHAMIERVM [e] & eruditum recentioris cuiusdam libelli [f], lingua nostra *Anglicana* scripti, auctorem, qui nullam catholicam traditionem pro communione sub vna specie haberi ostendit. BONA autem non tantum omnia hæc nobis largitur, sed tacite etiam omnibus speciosis argumentis respondet, quibus BELLARMINVS [g] & alii vtuntur, vt lectoribus suis persuadeant, veterem ecclesiam sub vna duntaxat specie dedisse euchari-

(c) Voss. thes. theol. disput. V. de symbolis cœnæ domin.

(d) Moulin. *Novelty of Popery* Book 7. Controversy 12. (p. 1273 – 1285. edit. German. Vesaliæ MDCXXXII.)

(e) Chamier. de eucharist. lib. VIII. c. IX.

(f) *Demonstration that the Church of* Rome *had erred in her Decrees about Communion in one kind.*

(g) Bellarm. de eucharist. lib. IV. c. XXIV. Quintus ritus erat, vsus communionis laicæ, quæ in pœnam grauis alicuius delicti olim dabatur clericis, ablata eis communione clericali. Est autem huius communionis crebra mentio in decretis antiquissimorum pontificum & conciliorum, &c.

risti-

riftiam. BELLARMINVS vrget crebram mentionem communionis laicæ, ad quam clerici delinquentes redigi consueuerint, eamque interpretatur communionem fub vna fpecie. At BONA hanc communionis laicæ notionem, vt omnino falfam, reiicit, tacite animaduertens in BELLARMINVM & alios recentiores fuæ ipfius ecclefiæ fcriptores, tanquam antiquæ difciplinæ ignaros. *Recentiores*, inquit [h], *qui audito nomine communionis* (laicæ), *eius veteri nόtione neglecta, id folum concipiunt, quod hodie ea voce fignificatur, laicam communionem nihil aliud effe putant, quam perceptionem eucharistiæ fub vnica fpecie, aut extra cancellos, more laicorum; Quod quam falfum fit, vel ex eo liquet, quod fæpe clericos ad laicam communionem detrufos legimus, eo tempore, quo etiam laici fub vtraque fpecie communicabant.* Alii argumentum ex eo captant, quod veteres vocabant *communionem peregrinam*, quam itidem communionem fub vnica fpecie interpretantur. Multam autem operam nauat BONA [i], vt horum virorum detegat ignorantiam, & in vtramque huius communionis notionem curate inquirit, concludens tandem, quodcumque per eam intelligatur, communionem fub vna fpecie non intelligi. BELLARMINVS præterea vnum & alterum argumentum format ex eucharistiæ in vfum ægrotantium referuatione, & ex priuata ac domeftica communione, quam priuatis chriftianis in domibus fuis, vel in itinere, vel folitudine permiffam fuiffe fupra vidimus: quæ communionis genera omnia fub vna tantum fpecie facta effe, BELLARMINVS contendit. Enimvero prærterquam quod hoc falfum per fe eft: (Nam non vnam folam fed vtramque fpeciem in hos vfus referuarunt, vti mox videbimus) BONA [k] id omne præter quæftionem effe dicit. Nam quæftio non eft de priuata & extraordinaria communione, in magnæ neceffitatis cafibus, fed de publica: De qua ille concludit, nullum exemplum in medium poffe proferri, quod ante fæculum duodecimum fub vna folum fpecie celebrata fit.

(h) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XIX. §. III.

(i) Bona ibid. §. V. Quidam, inter quos Binius in notis ad concilium Ilerdenfe, communionem peregrinam cum Laica confundunt, fed non eft credibile, veterem ecclefiam eamdem rem diuerfis adeo vocabulis expreffiffe. --- Alii exiftimarunt, nihil aliud effe, quam perceptionem eucharistiæ fub vna tantum fpecie. Verum quid magis alienum a difciplina veterum patrum? &c.

(k) Bon. ibid. c. XVIII. §. I. Vid. fupra fub litt. (b) in textu.

VERVMENIMVERO ne caussam ecclesiæ suæ, vt omnino desperatam, deserere BONA videatur[*], mutationem a concilio *Constantiensi* factam & a concilio *Tridentino* confirmatam, cum nulla diuina lege pugnare dictitat; communionem enim sub vtraque specie nec diuinitus institutam fuisse, nec vmquam antiquos patres eam ad salutem necessariam esse, docuisse. Miraberis, credo, lector, videns, hominem eruditum ita fatuari. Ecquæ enim verba diuinam institutionem exprimere valent, si hæc seruatoris nostri verba non valent, *Bibite ex eo omnes?* Aut quo pacto patres non crediderunt, communionem sub vtraque specie esse necessariam, qui eam adeo pueris necessariam esse docuerunt, & reuera illis sub vtraque specie eucharistiam dederunt, si recipere eam possent, quemadmodum antea audiuimus? Sed male eum habet, quod quidam de ipsis eorum pontificibus hanc mysterii diuisionem grande sacrilegium vocarunt. GELASIVS[l] queribunda voce ait: *Comperimus, quod quidam sancta tantummodo corporis sacri portione contenti, a calice sacri cruoris abstineant. Qui procul dubio, quia nescio qua superstitione docentur obstringi, aut integra sacramenta percipiant, aut integris arceantur: quia diuisio vnius eiusdemque mysterii sine grandi sacrilegio non potest prouenire.* LEO MAGNVS[m] contra eos in eumdem modum declamat, *Ore indigno*, inquiens, *CHRISTI corpus accipiunt, sanguinem autem redemtionis nostræ hac vice omnino declinant. Quod ideo vestram volumus scire sanctitatem, vt nobis huiuscemodi homines & in his manifestentur indiciis, & quorum deprehensa fuerit sacrilega simulatio, notati & proditi a sanctorum societate sacerdotali auctoritate pellantur.* Friuolum est heic dicere cum BONA, aduersus *Manichæos* promulgatas esse has leges, qui vinum fel principis tenebrarum, & a diabolo creatum esse crediderint, adeoque eius haustum respuentes diuina mysteria mutilarint, seque grandi sacrilegio ob-

(*) Bon. ibid. Hæc mutatio facta est primum a diuersis episcopis in suis ecclesiis, deinde a synodo Constantiensi canonica sanctione pro omnibus stabilita, nullo profecto spiritualis refectionis detrimento, vt fideles experiuntur; nulla diuinæ legis transgressione: quia communio sub vtraque specie nec diuinitus instituta fuit, nec vmquam antiqui patres eam ad salutem necessariam esse, docuerunt.

(l) Gelas. ap. Gratian. de consecrat. distinct. II. c. XII.

(m) Leo serm. IV. de quadragesima (biblioth. patr. max. tom. VII. p. 1015. d. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

strin-

ſtrinxerint: Nam iſtorum pontificum rationes generatim ſuperſtitioni cuicumque oppoſitæ ſunt, ex eorumque opinione ſacramentum ſine grandi ſacrilegio & violatione primæ inſtitutionis diuidi non poteſt. Id quod BONA ex alio etiam decreto diſcere potuiſſet, quod in lege ipſorum canonica [n] ſub IVLII pontificis maximi nomine recitatur. *Audiuimus*, inquit ille, *quoſdam ſchiſmatica ambitione detentos, contra diuinos ordines, & apoſtolicas inſtitutiones, lac pro vino in diuinis ſacrificiis dedicare; alios quoque intinctam eucharistiam populis pro complemento communionis porrigere. — Quod quam ſit euangelicæ & apoſtolicæ doctrinæ contrarium, & conſuetudini eccleſiaſticæ aduerſum, non difficile ab ipſo fonte veritatis probabitur, a quo ordinata ipſa ſacramentorum myſteria proceſſerunt.* Nonne hæc verba manifeſto produnt, communicare ſub vtraque ſpecie diſtincte, fieri ſecundum leges *CHRISTI*, ipſiuſque regulæ & doctrinæ non minus quam exemplo eſſe conſentaneum? Qua igitur fronte dicere BONA poterat, communionem ſub vtraque ſpecie nec diuinitus inſtitutam eſſe, nec vnquam antiquos patres eam ad ſalutem neceſſariam eſſe, docuiſſe? quando adeo ex ipſis eccleſiæ *Romanæ* pontificibus aliqui communionem diſtincte in vtraque ſpecie adminiſtratam, diuinum ordinem, diuiſionem autem myſterii grande ſacrilegium eſſe, diſertis & perſpicuis verbis profitentur. Et veteres ex hoc ipſo principio, quod ſit lex *CHRISTI*, ſemper in vtraque ſpecie adminiſtrarunt, quidquid BONA eiuſque aſſeclæ in contrarium obganniant.

DE altero quæſtionis momento, Anne veteres nonnumquam priuatim & extra ordinem ſacramentum in vna duntaxat ſpecie adminiſtrarint, nulla nobis eſt cum BONA controuerſia, vtpote quod, ipſomet profitente, præter quæſtionem eſt de publica communione: Quamquam multum omnino abſit, vt argumenta, quæcumque ab ipſo & BELLARMINO hac in re adhibentur, vera ſint & firma. Quando enim pro communione ſub vna duntaxat ſpecie argumentantur ex priuata & domeſtica communione, ex diuerſis exemplis apparet, hoc genus communionis ſæpius fuiſſe ſub vtraque ſpecie. Ita NAZIAN-

(n) Iul. ep. ad epiſcop. Aegypt. ap. Gratian. de conſecrat. diſtinct. II. c. VII.

ZENVS [o] de *Gorgonia* ſorore ſua dicit, quod corporis ac ſanguinis dominici antitypa recondiderit. Et AMBROSIVS, de *Satyro* [p] fratre ſuo aliiſque nauigantibus loquens, rem eiusmodi verbis exprimit, quæ ſatis indicant, eos & panem ediſſe & bibiſſe vinum. Et quando iterum dicunt, communionem reſeruatam in eccleſia pro ægrotis in vna tantum ſpecie fuiſſe: contrarium aperte patet ex IVSTINO MARTYRE [q], qui panem & vinum ad abſentes per diaconos deferri docet; & ex CHRYSOSTOMI epiſtola [r] ad *Innocentium*, vbi deſcribens militum graſſationem in eccleſia, ſanctiſſimum Chriſti ſanguinem in tanto tumultu in militum veſtimenta fuſum eſſe, queritur. Quem locum ipſe BARONIVS [s] tamquam argumentum citat, ſacramentum ſub vtraque ſpecie in vſum ægrotantium in eccleſia adſeruari conſueuiſſe, probaturus. Porro argumentantur ab exemplo eorum, qui longam profectionem ſuſceperint, vel nauigarint, quod euchariſtiam ſemper ſub vna ſpecie receperint. BARONIVS [t] autem eodem loco auctoritate GREGO-

(o) Nazianz. orat. XI. de Gorgon. p. 187. *εἴ πε τῶν ἀντιτύπων τῦ τιμίε σώματος, ἢ τῦ αἵματος ἡ χεὶρ ἐθησαύρισεν.*

(p) Ambroſ. orat. de obitu fratris (tom. III. p. 19. edit. Baſileenſ. MDLV.) Quantum arbitrabatur ſi ore ſumeret (panem puta) & toto pectoris hauriret arcano: (nempe vinum.)
Voſſ. theſ. p. 517. (p. 329. edit. Hag.) ex Tappero. Ruardus Tapperus de exemplo Satyri, fratris Ambroſii tractans, ſic inter alia ſcribit: *Videtur ex eo & ſimul ſermone V. de lapſis apud Cyprianum, quod illes temporibus ſanguinem domini ex calice omnes bibebant, & quod corpus domini iis in manus dabatur, vt vel ſtatim ſumerent, vel ſecum portarent domum, ibique ſumerent, ita vt per interualla temporum biberent ex calice domini, & corpus domini manducarent.*

(q) Iuſtin. apol. II. p. 97. Vid. cap. IV. §. XXI. ſub litt. (d) pag. 427.
Ita quoque nonnulli putant accipi poſſe verba Hieronymi, quando loquens de Exuperio epiſcopo Toloſano ait: *Nihil illo ditius, qui corpus domini caniſtro vimineo, ſanguinem portat in vitro*, vtpote quibus videatur indicare, detuliſſe eum vtramque ſpeciem ad ægrotantes.

(r) Chryſoſt. epiſt. ad Innocent. tom. IV. p. 681. cit. ſupr. c. IV §. XI. ſub litt. (o) p. 409.

(s) Baron. an. CCCCIV. tom. V. p. 194. edit Morel. Conſidera hæc lector, quam procul abhorreant a patrum traditione vſuque eccleſiæ catholicæ, qui noſtro tempore negant, adſeruandam eſſe ſacratiſſimam euchariſtiam, quam videmus, non ſub ſpecie panis tantum, ſed etiam ſub ſpecie vini, olim conſueuiſſe recondi.

(t) Baron. Ibid. ex Gregor. dialog. III. c. XXXVI. Habes id quoque probatum au-

RII

RII MAGNI probat, in naui portasse nauigantes *CHRISTI* corpus & sanguinem. Ipse quoque BONA [*u*] narrat, nonnumquam communionem sub vtraque specie ad eos, qui in desertis & solitudinibus degerint, delatam esse, & exemplum ex vita *Mariæ Aegyptiacæ*, a SOPHRONIO conscripta, suggerit. Similiter communionem præsanctificatorum vrgent, cuius vsus apud *Græcos* erat per omnem quadragesimam, sabbatis & dominicis diebus exceptis, vti notatum est supra; In *Latina* vero ecclesia iste vsus erat in die parasceues, & hanc confidenter dictitant communionem sub vna duntaxat specie fuisse; Reseruasse enim solum panem, non vinum, ad huiusmodi communionem. BELLARMINVS ad bene multos auctores nos remittit pro hac sua sententia, nempe ad INNOCENTIVM pontificem *Romanum epist. I. cap. IV*, vbi ne verbum quidem hac de re habetur; & ad GREGORII *sacramentarium*, ad *Ordinem Romanum* in officio parasceues, ad RABANVM MAVRVM & ad MICROLOGVM. Verum CASSANDER [*x*], hoc argumento infeliciter infracto eosque contra inuerso, hunc in modum obiectioni respondet: *Grauiores auctores, qui ante aliquot sæcula de ecclesiasticis officiis scripserunt, Ordinis Romani auctoritatem ad comprobandam plenam populi communionem ex hoc ipso ritu adducunt. In quo Ordine iubetur, vt in parasceue vinum non consecratum cum dominica oratione, & dominici corporis immissione consecretur: VT POPVLVS PLENE POSSIT COMMVNICARE siue (vt alius quidam in Ordinario Romano legi adfirmat) vt contractu dominici corporis integra fiat communio. Idem censendum de liturgia* προηγιασμένων, *id est, præsanctificatorum, siue im-*

ctoritate S. Gregorii, Romani pontificis, dum ait, in naui portasse nauigantes Christi corpus & sanguinem.

(*u*) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XVIII. n. II. ex vita Mariæ Aegyptiacæ. Non nego, aliquando simul cum corpore Christi sanguinem quoque extra ecclesiam delatum, in vita enim S. Mariæ Aegyptiacæ, a Sophronio conscripta, legimus, quod, quum in vasta eremo annis XLVII. vitam rigidissimam egisset, ab abbate Zozimo Dei nutu reperta, sibique mortem imminere cognoscens rogauit illum, vt reuersus in monasterium diuini corporis & vinifici sanguinis portionem in vaso sacro sibi adferret, quia numquam communicauerat, ex quo desertum ingressa fuerat. Ille vero statuto tempore mittens in modico calice intemerati corporis & pretiosi sanguinis portionem ad eam attulit, quæ susceptis sacris mysteriis in pace quieuit.

(*x*) Cassand. de commun. sub vtraque specie p. 1027.

perfecta, quæ apud Græcos per quadragesimam celebrabatur quinque illis diebus hebdomadæ (qui sunt præter sabbatum & dominicum) quibus oblatio & consecratio non fiebat, sed sola ex præsanctificatis distributio. Nam & illic vinum & aqua in calicem mittitur, & in precibus ante communionem corpus & sanguis domini commemoratur. Ita CASSANDER & post eum VOSSIUS [y]. At LEO ALLATIUS [z], qui peculiarem dissertationem de hac materia scripsit, fortius hoc argumentum prostrauit, quod mirum est BONAM non obseruasse, qui toties hanc illius dissertationem adlegat & commendat. Nam e scriptoribus *Græcis*, NICOLAO CABASILA [a] & SIMEONE THESSALONICENSI [b] demonstrat, in ista communione vtrumque elementum, panem & vinum, adfuisse, siue

(y) Voss. theses theol. p. 519. (p. 331. edit. Hagæ comit.)

(z) Allat. de missa præsanctificatorum §. VII. p. 1559.

(a) Cabasil. exposit. missæ c. XXIV. ap. Allat. ibid. Εἰ δέ τινες τῶν προσπιπτόντων εἰσιόντων μετὰ τῶν δώρων τῷ ἱερεῖ εἰς σῶμα χριστοῦ καὶ αἷμα τὰ κομιζόμενα δῶρα προσκυνοῦσι, καὶ διαλέγονται, ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῶν προηγιασμένων δώρων ἠπατήθησαν, ἀγνοήσαντες τὴν διαφορὰν τῆς ἱερουργίας ταύτης, κἀκείνης· αὐτῇ μὲν γὰρ ἐν ταύτῃ τῇ εἰσόδῳ ἄθυτα ἔχει τὰ δῶρα, καὶ οὔπω τετελεσμένα, ἐκείνη δὲ τέλεια καὶ ἡγιασμένα, καὶ σῶμα καὶ αἷμα χριστοῦ. *Si qui autem eorum, qui sacerdote cum donis ingrediente humi procumbunt, tamquam corpus & sanguinem Christi, dona, quæ deferuntur, adorant & alloquuntur, ab ingressu præsanctificatorum donorum decepti sunt, ignorantes differentiam huius & illius sacrificii; hoc enim in ipso ingressu non sacrificata habet dona; illud autem perfecta & sacrificata, & corpus & sanguinem Christi.*

(b) Simeon. opuscul. contra hæreses. καὶ ἡ λοιπὴ γίνεται συνήθης ἀκολουθία τῶν προηγιασμένων, ὅτε καὶ ἐν τῇ τῶν ἁγίων εἰσόδῳ δεῖ ἡμᾶς μᾶλλον ὑποπίπτειν, ὡς τετελεσμένων ὄντων τῶν θείων δώρων, καὶ αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀληθῶς ὄντος· αὐτὸ γάρ ἐστι, τὸ κατεχόμενον ἐν τῷ δίσκῳ, τὸ πανάγιον αὐτοῦ σῶμα μετὰ τοῦ θειοτάτου αἵματος. *Et reliquorum pro more præsanctificatorum officium celebratur, cum & in introitu sanctorum oportet nos inclinatius procumbere, cum diuina munera iam perfecta sint, & saluator noster vere exsistat. Quod enim in disco continetur, sanctissimum ipsius corpus est cum diuinissimo sanguine.*

Id. respons. LVI. ad Gabriel. Pentapolitan. καὶ περὶ μὲν τὴν ἐννάτην ὥραν ταύτην τελοῦμεν τὴν τελετὴν, ἀποσώζοντες τὸν ὅρον τῆς νηστείας, ἅπαξ πρὸς ἑσπέραν ἐσθίοντες· ἁγιαζόμεθα δὲ ταῖς εὐχαῖς, καὶ τῇ ὄψει τῶν ὀφθαλμῶν, ἅμα τῷ νοΐ αὐτὸν ὁρῶντες τὸν κύριον, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἱερέων, καὶ εἰς ἱλασμὸν προτιθέμενον, καὶ μεταδιδόμενον τοῖς ἀξίοις τῆς αὐτοῦ κοινωνίας· ὅτε καὶ προσπίπτειν αὐτῷ θερμῶς ὀφείλομεν ἐπ' ἐδάφους, καὶ συγχώρησιν ἐξαιτεῖσθαι τῶν ἐσφαλμένων, καὶ πάντων μεμνῆσθαι πιστῶν, δηλονότι κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰσόδου, ἡνίκα ἐπὶ κεφαλῆς αὐτὸν κατέχει ὁ ἱερεύς· καὶ γὰρ τετελεσμένα εἰσὶ τὰ μυστήρια, καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ αἷμα χριστοῦ· καὶ εἰ πρὸ τοῦ τελεσθῆναι ἄξια τιμᾶσθαι τὰ δῶρα, ὡς ἀντίτυπα,

antea

antea consecrata, siue ex mutuo contactu. Vt adeo hoc argumentum nihil in eorum gratiam probet, sed hypothesin potius destruat aduersariorum. Nam hæc communio præsanctificatorum apud *Græcos* in vtraque specie fuit. Et ipsæ preces in hac liturgia cum ante tum post communionem, (vti ALLATIVS [c] obseruat) euidenter id demonstrant. Nam sacerdos ante communionem sic deprecatur: *Dignos fac potenti tua manu participes fieri immaculati corporis tui & pretiosi sanguinis, & ministerio nostri vniuersum populum.* Et post communionem [*]: *Gratias agimus tibi saluatori omnium Deo propter omnia bona, quæ nobis exhibuisti, & propter participationem sancti corporis & sanguinis Christi tui.* Et ALLATIVS porro obseruat [d], eamdem præsanctificatorum communionem sub vtraque specie adhibitam esse feria sexta in parasceue apud *Hispanos*, secundum regulam liturgiæ *Mozarabicæ*, quod cum iis concordat, quæ ex *Latina* ecclesia antea obseruauit CASSANDER. Quod autem BELLARMINVM & BONAM in eum errorem abripuit, vt hanc communionem sub vna duntaxat specie fuisse statuant, hoc est, quod tum in *Græca* tum in *Latina* ecclesia panem solum, non simul vinum, pro hoc

καὶ ἀφιερωμένα Θεῷ, πολλῷγε μᾶλλον τετελεσμένα ὄντα τῇ θείᾳ χάριτι διὰ τῆς ἱερουργίας, καὶ σῶμα ἀληθῶς, καὶ αἷμα τελοῦνται Χριστοῦ. *Et circa horam nonam hoc sacrificium peragimus, ieiunii regulam seruantes, quum semel circa vesperam manducamus. Precibus vero sanctificamur, & oculorum visione, vna cum mente, ipsum dominum intuemur, a sacerdotibus comprehensum, & in propitiationem positum, dignisque illius communione distributum; quando & ante eum summo cordis adfectu nos prosternere in pauimento debemus, & veniam delictorum exorare, & omnium fidelium recordari, tempore scilicet introitus, quum eum super caput gestat sacerdos, namque mysteria absoluta sunt, & corpus & sanguis Christi. Et, si, antequam perfectionem acquirant, digna veneratione munera illa exsistunt, veluti antitypa, Deoque consecrata, multo magis cum diuina gratia per sacrificium perfectionem adepta sunt, & corpus vere & sanguis Christi sunt, venerationem merentur.*

(c) Allat. ibid. §. XIX. καὶ καταξίωσον τῇ κραταιᾷ σου χειρὶ μεταδοῦναι ἡμῖν τοῦ ἀχράντου σώματός σου, καὶ τοῦ τιμίου αἵματος, καὶ δι' ἡμῶν παντὶ τῷ λαῷ.

(*) Ibid. Εὐχαριστοῦμέν σοι τῷ σωτῆρι τῶν ὅλων Θεῷ ἐπὶ πᾶσιν οἷς παρέσχες ἡμῖν ἀγαθοῖς, καὶ ἐπὶ τῇ μεταλήψει τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου.

(d) Ibid. §. XVIII. ex missa Mozarab. in die parasceues. Et deinde accipiat patinam, & mundet eam super calicem cum pollice; & mundatam ponat eam sub mento, & postea sumat vinum de calice cum sua particula; quæ, secundum quosdam, consecrat vinum in calice.

offi-

officio reseruarent; quando vero ad communicandum progrediebantur, panem præsanctificatum in calicem vini ponebant, dicebantque orationem dominicam & alias quasdam precationes; & hic actus pro consecratione eius habebatur, atque ita ad communicandum sub vtraque specie procedebant. Paullo longius explicando huic ritui immorati sumus, quia hoc vnum solum argumentum est, quod aduersarii nostri cum aliquo colore, de publica communione sub vna specie, vrgere possunt; quod tamen, recte quidem intellectum, non pro ipsis sed contra eos valere videmus. Neque in hodiernum vsque diem *Græci* & *Maronitæ*, *Abaßini* & *Orientales* omnes vmquam aliter, ac sub vtraque specie, eucharistiam recipiunt, vti ex ABRAHAMO ECHELLENSI aliisque scriptoribus ipse BONA [e] profitetur. Et quod ad reliqua attinet exempla ægrotorum, vel infantium, vel in itinere constitutorum, qui in vna solum specie communicarint (si vel maxime vera esse concedamus, vti eorum plura falsa esse videmus) priuati tantum & extraordinarii casus sunt, qui ad publicam communionem in ecclesia non spectant, neque adeo in præsentem disquisitionem vocandi sunt, quæ de publica tantum communione, non autem de ea, quæ in specialioribus quibusdam & extraordinariis casibus facta est, instituitur.

(e) Bona rer. liturg. lib. II. c. XVIII. §. II. Quod vero subiungit, duobus hisce casibus exceptis ceteros omnes cuiusuis ætatis & conditionis sub vtraque specie communicare, id sacerdotes Maronitæ in Vrbe degentes a me consulti de his intelligendum testantur, qui intra ecclesiam communicant. Liber enim constitutionum ecclesiæ orientalis, quem citat Abraham Echellens. epist. ad Nihusium, post quam decreuit c. III. sect. III. non licere sacerdoti portare corpus sine sanguine, statim subdit: *exceptis ægrotis, & qui longe distant ab ecclesia, & qui impedientibus sunt distracti negotiis, vt sunt pastores & agricolæ, qui incolunt villas, nec habent ecclesias, nec ecclesiam remotam adire possunt: similiter quoque mulieres, præsertim quum timetur, ne hinc accidat eis ignominia aliqua propter itineris distantiam: deferre autem ad hos calicem, periculosum est valde, ideoque corpus sine sanguine detur illis.* Simili modo apud Abassinos viaticum moribundis præberi sub vnica specie panis Lucas Holstenius ad Nihusium scribit ex certa & fida sacerdotis Abassini relatione: idque mihi sciscitanti duo eius nationis monachi, viri graues & senio venerabiles, quos per interpretem alloquutus sum, confirmarunt.

§. II.

§. II.

Recipientes euchariſtiam ſub vtraque ſpecie, elementa diſtincte ſemper recepiſſe, non vnum alteri intinctum.

EXPLICATA ſic iſta magni momenti quæſtione de communione ſub vna ſpecie, & oſtenſo, conſtantem fuiſſe eccleſiæ conſuetudinem, euchariſtiam recipere in ambobus elementis, ſequitur iam, vt diſpiciamus, vtrum ea ſeorſum & diſtincte, an vero ſimul mixta receperint. *Græci* hodie, tradita ſibi ante aliquot ſæcula a maioribus ſuis conſuetudine, conſecrati panis particulas vino imbutas paruo cochleari porrigunt populo [*f*]. Viri quidam docti, & inter hos LATINVS LATINIVS [*g*] & ARCVDIVS [*h*] huius conſuetudinis originem ad *Innocentii* pontificis *Romani* & *Chryſoſtomi* ætatem referunt: At HABERTVS [*i*] & BONA [*k*] demonſtrant, non poſſe eo tempore iſtius-

(*f*) Vid. *Dr.* Smith's Account *of the Greek Church* p. 142. (p. 96. edit. Latin. Traject. ad Rhen. MDCXCVIII.) Extra baſilicam portam bematis populo ad hæc ſupercæleſtia myſteria percipienda admiſſo h. e. ad ipſam ſoleam, & hac formula, *μετὰ φόβου θεοῦ καὶ πίστεως* [& vt alii codices habent, *καὶ ἀγάπης*] *προσέλθετε*, *cum timore Dei & fide & caritate accedite*, a diacono inuitato, conſecrati panis particulam, vnam aut plures, quas *μαργαρίτας* ſiue *uniones* appellant, vino imbutas, vtpote e calice eductas, cochleari [τῇ λαβίδι] exhibet diaconus. Soli enim clerici elementa ſeorſim percipiunt.

(*g*) Latinius epiſt. ad Anton. Auguſtin. ap. Bon. rer. liturg. lib. I. c. XXIII. §. VIII. cit. ſub litt. (k) ſeq.

(*h*) Arcad. de concord. lib. III. cap. LIII. ap. Bon. rer. lit. lib. II. c. XIIX §. III. citat. ſub litt. (k) ſeq.

(*i*) Habert. archierat. part. X. obſeruat. X. p. 271. Quintum obſeruatione dignum eſt, euchariſtiam aliquando ſub panis ſpecie ſeorſim porrectam fuiſſe, contra quam fit hodie apud Græcos, qui laicis micellam ſancti panis calici iniectam, & intinctam cum cochleari (λαβίδα vocant) porrigunt. --- Poſtea & nunc, vt iam dixi, communicant laici, porrecto eis corpore ſimul & ſanguine ex cochleari.

(*k*) Bona rer. liturgic. lib. I. c. XXIII. Cur fermenti nomen ipſi ſacramento tributum ſit expendens Latinius duas cauſſas comminiſcitur, quæ pace tanti viri mihi prorſus abſurdæ, & a moribus illorum temporum ex toto alienæ viſæ ſunt. *Appellabatur autem fermentum*, inquit, *non quia aliquid haberet commune cum fermento, quo vtimur ad panem fermentandum, ſed ea fortaſſe ratione, vel quia velut maſſa & conſperſio eſſet vtriuſque partis ſacramenti, corporis videlicet & ſanguinis, ita mixta, vt nullo modo ſeparari poſſet. Vel quia eadem ipſa maſſa proprie fermenti vicem obtineret in alia maiori maſſa fermentanda, quæ ſatis eſſe poſſet ad populum cuiuſque tituli communicandum.* Hanc vero mixtionem eo conſilio factam

modi morem obtinuisse in ecclesia, quum sit a moribus & ritibus ecclesiæ per ista tempora omnino alienum, elementa miscere, vel aliter quam seorsum tradere populo. Et sane nihil eo euidentius est in omnibus antiquis scriptoribus, qui de distributione primum quidem panis cum certa verborum formula, & deinde calicis cum alia formula (vti mox videbimus), eaque plerumque a diuersis personis peracta, episcopo quidem vel presbytero alterum, alterum autem diacono porrigentibus, loquuntur. Neque adeo multiplicandis testimoniis opus est, vt elementorum mixtionem nouum inuentum esse demonstremus. Vnum duntaxat locum ex epistola notabimus, quæ sub nomine IVLII [*l*] pontificis *Romani* apud GRATIANVM legitur,

arbitratur, vt Manichæi, qui a vino abhorrebant, detegerentur: nam mittens pontifex illud fermentum presbyteris præcipiebat, si Latinio credimus: *vt per eosdem presbyteros plebi vniuersæ adstanti diligentissime declararetur, fermentum illud a summo pontifice confectum & consecratum, cum admixtione vtriusque speciei, eo consilio fuisse, vt qui cum ecclesia catholica sentirent, & in eius communione manere vellent, dum illud sumerent, profiterentur, se sub specie panis & vini simul mixta eucharistiam accipere, & tam panis quam vini creatorem Deum agnoscere, & non principem tenebrarum, vt de vino in creatoris omnium iniuriam Manichæi blasphemi asserebant.* At missum ex hoc motiuo fermentum, nec ex actis Melchiadis & Siricii, nec ex epistola Innocentii vlla ratione colligi potest. Nulla item assertæ mixtionis vtriusque speciei apparet necessitas ad detegendos Manichæos; quum enim tunc sub vtraque specie fideles communicarent, multo facilius deprehendi poterant, si a sanguinis poculo, per diaconum porrecto, abstinerent; quo iudicio sub Leone magno eos proditos *ex eius sermone IV. de quadrages.* constat. Nihil etiam legimus in scriptoribus illorum temporum, quo Latinii coniectura inniti queat. Deinde mixtio corporis & sanguinis tunc inaudita fuit, & a moribus ac ritibus ecclesiæ omnino per illa tempora dissidebat, vt lib. II. palam fiet, quum de communione intincta disseremus.

Idem lib. II. c. XVIII. §. III. Suspicatur Arcudius lib. III. c. LIII. hanc communionem (recentiorum Græcorum) originem traxisse ex facto mulieris Macedonianæ supra commemorato, quæ celebrante Chrysostomo se catholicam simulans de manu eius eucharistiam suscepit, quam ancillæ occulte dedit, & alium panem ab eadem acceptum ori imposuit, qui in lapidem versus est. Sed nusquam lego, hoc factum occasionem dedisse veterem ritum immutandi, & ex scriptis Chrysostomi constat, diaconum sanguinem distribuisse: quo munere fungi desiit, quum panis sacer sanguine tinctus cochleari præberi cœpit.

(*l*) Gratian. de consecrat. distinct. II. c. VI.

quæ

quæ huius praxis initium videtur innuere, eamque vt magnum abusum, primæ seruatoris nostri institutioni contrarium, damnat. *Audiuimus*, inquit, *quosdam schismatica ambitione detentos, contra diuinos ordines & apostolicas institutiones, intinctam eucharistiam populis, pro complemento communionis, porrigere: quod quam sit euangelicæ & apostolicæ doctrinæ contrarium, & consuetudini ecclesiasticæ aduersum, non difficile ab ipso fonte veritatis probabitur, a quo ordinata ipsa sacramentorum mysteria processerunt.* Et paullo post: *Quod pro complemento communionis intinctam tradunt eucharistiam populis: nec hoc prolatum ex euangelio testimonium recepit, vbi apostolis corpus suum & sanguinem commendauit. Seorsum enim panis, & seorsum calicis commendatio memoratur. Nam intinctum panem aliis Christum præbuisse non legimus, excepto illo tantum discipulo, quem intincta bucella magistri proditorem ostenderet, non quæ sacramenti huius institutionem signaret.* Idem iisdem verbis repetitur in concilio *Bracarensi* ad ann. DCLXXV [*m*]. BONA porro nobis ex *Micrologo* [*n*] narrat, quod huic consuetudini contradicat vetustus liber, *Ordo Romanus*, & quod HVMBERTVS DE SYLVA CANDIDA, qui contra *Græcos* sæculo vndecimo medio scripsit, hunc ritum [*o*] insectetur, acrius licet, quam oportuerit, vti quidem ille ex scita ratione, quod certo constat, arbitratur; quia videlicet eadem praxis, quantuscumque abusus esset & primæ institutioni aduersus, non multo post in ecclesia *Romana* publicam auctoritatem obtinuit. Nam *Vrbanus*, pontifex huius nominis secundus, in concilio *Claromontano*, vrgente quadam necessita-

(*m*) Concil. Bracar. III. can. I. (aliis concil. IV. vid. Labb. tom. VI. concil. p. 562.) Quidam eucharistiam vino madidam pro complemento communionis credunt populis porrigendam.

(*n*) Microlog. c. XIX. Non est authenticum, quod quidam corpus domini intingunt & intinctum pro complemento communionis populo distribuunt, nam ordo Romanus contradicit.

(*o*) Humbert. disputat. de azymo aduersus Græcos. (citante *Vossio* p. 337. edit. Hag. Com. ex Baronio tom. XI. p. 694.) Deinde quod sanctum panem vitæ æternæ in calice intinctum cum cochleari sumere consuestis, quid opponitis? neque enim ipse dominus panem in calice vini intriuit, & sic apostolis dedit, dicens: Accipite & cum cochleari comedite, hoc est enim corpus meum. Sed, sicut sancta Romana ecclesia vsque nunc obseruat, panem integrum benedixit, & fractum singulis particulatim distribuit, dicens: Accipite & comedite, hoc est corpus meum. Quibus, postquam cœnatum est, calicem porrexit dicens: Bibite ex eo omnes.

te ægrotis ita dari iubet, & aliis occasionibus ex superuacanea cautela, ne sanguis aliquando effundatur. Enimvero varios hæc praxis in ecclesia *Romana* casus habuit. Nam PASCHALIS secundus non multo post licentiam, ab antecessore suo indultam, reuocauit, epist. XXXII. ad *Pontium*, abbatem *Cluniacensem*, præcipiens [p], vt paruuli & infirmi, qui panem absorbere non possint, in solo sanguine communicent, decentius id existimans, quam intinctam communionem permittere. Verum hoc non satisfecit concilio *Turonensi* [q] apud IVONEM, in quo decretum hac de re sancitum legitur in hanc sententiam: *Omnis presbyter habeat pyxidem aut vas tanto sacramento dignum, vbi corpus domini cum diligentia recondatur ad viaticum recedentibus de sæculo. Quæ tantum sacra oblatio intincta debet esse in sanguine Christi, vt veraciter presbyter possit dicere infirmo: Corpus & sanguis domini nostri Iesu Christi proficiat tibi in remissionem peccatorum & vitam æternam.* Istius æui homines nondum credebant, vel infirmos adeo sub vna tantum specie recte & legitime communicari, nec persuasi erant, sacerdotem veraciter dicere posse, *Corpus & sanguis Christi*, nisi illis vtramque speciem porrigeret. Sed vero BONAM miseret horum ignorantiæ. Nam proh miseros! nondum nobile illud arcanum in theologia edocti erant, doctrinam videlicet de concomitantia, vt eius beneficio didicissent, corpus *CHRISTI* sine sanguine esse non posse. Pergit autem ex antiquo ritu missæ, a IOANNE episcopo *Abrincatensi* descripto, nobis narrare, mixtam hanc communionem omni populo dari iussam esse, timore effusionis sanguinis *CHRISTI*. Et in antiquis consuetudinibus monasterii *Cluniacensis*, a DACHERIO publicatis, statutum extare dicit, de communione intincta, quæ nouitiis & aliis rudibus impertiri debeat, quia si sanguinem separatim accipiant, vix fieri possit, quin aliquam negligentiam incur-

(p) Paschal. epist. XXXII. ad Pontium (tom. X. conc. p. 656.) In sumendo corpore & sanguine domini dominica traditio seruetur, nec ab eo, quod Christus magister & præcepit & gessit, humana & nouella institutione discedatur. Nouimus enim, per se panem, per se vinum ab ipso domino traditum. Quem morem sic semper in sancta ecclesia conseruandum docemus atque præcipimus, præter in paruulis ac omnino infirmis, qui panem absorbere non possunt.

(q) Concil. Turon. ap. Iuonem part. II. c. XIX.

rant eumque effundant. Tametsi in margine adnotatum legatur, veterem consuetudinem dandi vtramque speciem seorsum in aliis ecclesiis obseruari. In *Anglia* adeo propagatus erat hic mixtorum elementorum vsus, vt ERNVLPHVS siue ARNVLPHVS episcopus *Roffensis* an. MCXX. prolixe eam defenderet epistola quadam, a DACHERIO tom. II. *spicilegii* [*] publicata, vbi *Lambertus* quidam hanc ei quaestionem proposuerat: Cur hodierna ecclesiæ consuetudo alio & pene contrario ritu censeat porrigi corpus dominicum, quam a domino in cœna discipulis fuerit distributum. Id enim ecclesiæ quotidianum protendere vsum, vt tribuatur hostia sanguine intincta, quum a domino prius corpus, deinde sanguis porrectus fuisse memoretur? Ad quam quæstionem ARNVLPHVS respondet: Esse hanc rem de earum censu, quæ mutari possint, adeoque licet olim duæ species panis ac vini separatim datæ sint, hoc tamen tempore porrigi simul mixtas, ne quid minus decenter fiat. „Nos carnem „domini, inquit, intinguimus in sanguine domini, ne accipi„entes siue porrigentes peccemus, non habita forte compe„tenti cautela in labiis & manibus nostris, Euenit enim fre„quenter, vt barbati, & prolixos habentes granos, dum po„culum inter epulas sumunt, prius liquore pilos inficiant, quam „ori liquorem infundant. Ii si accesserint ad altare, liquorem „sanctum bibituri, quomodo periculum deuitare poterunt in„ter accipiendum, quomodo vterque, accipiens videlicet & „porrigens, effugient grande peccatum? Præterea si imberbes, „& sine granis, aut mulieres, ad sumendam communionem „sanctam conueniant, quis sacerdotum poterit tam prouide „ministrare, tam caute calicem domini distribuere, vt multis „eum singulatim diuidat, diuidens sic in ora eorum fundat, vt „infundens nihil effundat? Sæpe enim dum sibi soli calicem „infundere disponit, negligentia aut imprudentia faciente, ef„fusionis periculum incurrit: quanto facilius in multitudine „posito sacerdoti, multis diuersarum formarum ministranti, „contingere potest, vnde grauiter offendat, vnde eum asperam poenitentiam agere oporteat? Ne ergo polluamus san„guinem nostræ redemtionis, ne tamquam impietatis manibus

(*) Dacher. spicileg. tom. III. p. 471. 472. edit. Parif. MDCCXXIII. fol.

 effun-

„effundamus, poculum humanæ ſalutis, a religioſis viris pro-„vide actum eſt, vt dominici portiuncula corporis non ſicca, „ſicut dominum egiſſe nouimus, porrigatur, ſed domini infu-„ſa ſanguine tribuatur„. Hactenus ARNVLPHI reſponſio. Veruntamen his omnibus non obſtantibus *Richardus*, archiepiſcopus *Cantuarienſis*, in ſynodo *Weſtmonaſterienſi* ad an. MCLXXV. inhibuit [r], ne quis quaſi pro complemento communionis intinctam alicui euchariſtiam traderet. In hunc modum res diſputata & vltro citroque agitata eſt in eccleſia LATINA; aliis hunc ritum permittentibus, aliis damnantibus: modo concilio quodam eum ſtabiliente, rurſus alio quodam abrogante & condemnante, quidquid antea decretum fuerat; donec tandem concilium *Conſtantienſe* cum auctoritate dictatoria intercedens, omnibus diſputationibus ac incommodis ſapienter, vti BONA quidem exiſtimat, finem impoſuit, dum calicem populo penitus abſtulit, nec eum amplius vel ſeparatim vel coniunctim dari iuſſit. Atque ita hic abuſus dandi euchariſtiam vino intinctam poſt diuturnam durationem variæque fortunæ luctationem peiore quodam errore curatus eſt, qui, calice laicis ablato, vnam ſacramenti partem populo in totum denegat. Revertamur nunc ad eccleſiam antiquam.

§.III.

Veteres euchariſtiam aliquando recepiſſe ſtantes, aliquando genua inflectentes, numquam vero ſedentes.

PROXIMA quæſtio de corporis geſtu, quo euchariſtiam receperint veteres, fieri poteſt. Ad quam reſpondendum eſt 1.) Quod aliquando receperint ſtantes. 2.) Aliquando genua inflectentes. 3.) Numquam ſedentes, quod legamus. Stantes frequenter ſacramentum recepiſſe, duobus modis probari poteſt; tum directo, tum collaterali ſiue ex tranſuerſo adſumto teſtimonio. Teſtimonium directum ſuggerunt expreſſæ eorum adſertiones de ipſo ſtandi actu. Ita DIONYSIVS ALEXANDRINVS, loquens de non nemine, qui vna cum fidelibus frequenter ſacra cœna vſus fuerat, repræſentat eum τραπέζῃ παραςάντα,

(r) Conc. Weſtmonaſter. c. XI. Inhibemus, ne quis quaſi pro complemento communionis intinctam alicui euchariſtiam tradat.

tam-

tamquam ad facram menfam adftantem [*s*]. Quem in locum VALESIVS [*] hanc habet obferuationem: *Fideles communicaturi ad altare accedebant, ibique corpus Chrifti de manu presbyteri ftantes, non vt hodie, genibus flexis accipiebant.* Et HABERTVS [**] in gratiam *Italorum* quorumdam, quos vocat, probare fatagit, totum liturgiæ dominicæ officium a ftantibus peractum effe: ftantes confecraffe, ftantes & communicaffe. Idem agnofcit BONA [†] de ecclefia *Græca*, etfi de *Latina* magis dubitet. De ecclefia *Græca* teftimonia producit CHRYSOSTOMI (*orat. in encænia*) & CYRILLI HIEROSOLYMITANI, qui communicantes [*t*] inclinato corpore, in modum adorationis & venerationis, accedere ad recipiendam euchariftiam iubent. Nonnulli hoc pro genuum inflexione [*u*] accipiunt, verum id ftandi actum denotat cum inclinato fiue incuruato corpore in modum adorationis. Atque ita CHRYSOSTOMVS [*x*] & facerdotem & populum tamquam adftantes ad altare repræfentat. *Hoc altare*, inquit, (lo-

(*s*) Dionyf. epift. ap. Eufeb. lib. VII. c. IX. εὐχαριστίας γὰρ ἐπακούσαντα, καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ ἀμὴν, τῇ τραπέζῃ παραστάντα, καὶ χεῖρας εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἁγίας τροφῆς προτείναντα κ. τ. λ. *Qui gratiarum actionem frequenter audierit, & qui cum ceteris refponderit amen; qui ad* facram menfam adftiterit, & *manus ad fufpiciendum facrum cibum porrexerit; &c.*

(*) Valef. in loc. p. 129.

(**) Habert. archierat. part. VIII. obferuat. X. p. 149. 150. Quartus adorandi habitus feu modus eft, ftando: quod aliquando probandum nobis fuit in gratiam Italorum quorumdam, qui ecclefiæ noftræ, Parifienfis metropolitanæ ritum improbabant, in qua diuerfis cærimoniis nunc flexo genu, nunc inclinando, nunc ftando euchariftia adoratur. - - Totum ergo liturgiæ dominicæ officium, ftando peragebatur. Vnde ftantes confecrabant, *ftantes & communicabant.*

(†) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XVII. §. VIII. De fitu communicantium, fi de Græcis fermo fit, nulla eft dubitatio, quin ftantes dona diuina percipiant; ita enim præfcribunt ipforum ritualia, quibus confonant fancti patres: fed prono capite & demiffis oculis, vt Cyrillus *catech. V.* & Chryfoftomus *orat. in encænia* monent. De Latinis non aufim adfirmare, nihil enim habeo ex antiquis fcriptoribus, quo id confirmem, nifi quod etiam hodie in miffa folemni Romani pontificis diaconus communicat ftans, omnino ex veteri ritu.

(*t*) Cyrill. catech. V. §. XIX. κύπτων, καὶ τρόπῳ προσκυνήσεως καὶ σεβάσματος λέγων τὸ Ἀμήν.

(*u*) Hamon. Leftrange, *Allyance of div. offic.* chap. VII. p. 209.

(*x*) Chryfoftom. homil. XX. in 2 Cor. p. 886. (p. 689. edit. Francof.) ὅτι τοῦτο

quens

quens de altari animæ humanæ, preces & eleemoſynas Deo offerentis) *horribilius eſt, quam illud, cui tu laicus adſtas.* Et paucis interiectis: *Quemadmodum ſtat ſacerdos, ſpiritum arceſſens, ita tu quoque ſpiritum arceſſis, non quidem voce, ſed rebus ipſis.* Simili modo AVGVSTINVS, deſcribens rationem, qua chriſtiani Deum colant ad altare, vt reſpondeat gentilibus, qui eos diuinum cultum martyribus exhibere criminabantur, ait: *Quis audiuit* [y] *aliquando fidelium, ſtantem ſacerdotem ad altare, -- dicere in precibus, Offero tibi ſacrificium, Petre, vel Paule, vel Cypriane, quum apud eorum memorias offeratur Deo.* Quem locum heic ideo tantum produco, vt preces tunc a ſtantibus oblatas eſſe ad altare, oſtendam. Quam ob cauſſam moris erat diacono illis temporibus, ſpeciatim iſtis diebus, vbi hic ſitus vſitatus erat, populum excitare formula quadam adhortationis, cuiuſmodi aliqua in CHRYSOSTOMO [z] & auctore *conſtitutionum* [a] frequenter occurrit, ὀρθοὶ στῶμεν καλῶς, *Erecti ſtemus boneſte.* Sunt, qui TERTVLLIANVM etiam ad hunc corporis habitum reſpicere, putant, quando ait [b]: *Nonne ſolemnior erit ſtatio tua, ſi & ad aram Dei ſteteris?* Sed vt libere loquar, TERTVLLIANVM hoc loco vocabulum *ſtationis* adhibere puto, non ad ſignificandum peculiarem corporis ſitum in precibus, ſed tantum ad longiorem in illis perſeuerantiam diebus ſtationariis, quando religioſos conuentus ſuos ad horam vſque tertiam pomeridianam continuabant. Nam hiſce diebus, vt ſtatim percipiemus, ſemper orabant flexis genibus, licet aliis diebus id non facerent; adeoque TERTVLLIANI ſententia non poteſt eſſe, quod preces his diebus ſtando fuderint, ſed tantum quod publici cultus exercitia hiſce diebus ſtationariis longius, quam aliis quidem die-

---

(θυσιαστήριον) φρικωδέστερον ἐκεῖνο, ᾧ σὺ παρέστηκας ὁ λαϊκός -- καθάπερ ὁ ἱερεὺς ἕστηκε τὸ πνεῦμα καλῶν, οὕτω καὶ σὺ τὸ πνεῦμα καλεῖς· ἀλλ' οὐ διὰ φωνῆς, ἀλλὰ δι' ἔργων.

(y) Auguſtin. de ciuit. Dei lib. VIII. c. XXVII. It. contr. Fauſtum lib. XX. c. XXI. *Quis antiſtitum, adſiſtens altari*, aliquando dixit, offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane, ſed quod offertur, offertur Deo &c.

(z) Chryſoſt. hom. II. in 2 Cor. p. 740. (p. 516. edit. Francof.) Hom. XXIX. de incomprehenſibili Dei natura tom. I. p. 375. (p. 333. edit. Francof.)

(a) Conſtitut. lib. VIII. c. XII.

(b) Tertull. de orat. c. XIV.

bus,

bus, produxerint. At enim vero ſine hoc controuerſo TERTVLLIANI loco ex ante citatis teſtimoniis ſatis liquet, quod euchariſtiam adſtando ad menſam dominicam receperint.

ATQVE hoc ipſum argumento etiam ex tranſuerſo adſumto confirmatur, quod eſt, quod die dominico cunctiſque diebus pentecoſtalibus preces ſtando facere debuerint, non autem aliter; quemadmodum alio loco [*] fuſe demonſtrauimus. Quamobrem rationi conſentaneum eſt, credere, quod omnibus illis temporibus euchariſtiam perceperint eodem corporis habitu, quo precari iuſſi erant, hoc eſt adſtando ad altare.

VERVM tum reliquis diebus omnibus, maxime diebus ſtationariis, moris erat vniuerſæ eccleſiæ, vt preces faceret flexis genibus, ſicut itidem fuſius ſupra [†] demonſtrauimus. Adeoque non minus conſentaneum rationi eſt, ſtatuere, quod euchariſtiam eodem geſtu, quo precati ſint, perceperint, quamquam non adeo clara teſtimonia pro hac eorum praxi ſuppetant. Quod nonnulli ex TERTVLLIANO adlegant, quod populus ſolitus ſit *aris Dei adgeniculari* [c], nihil ſolide probat: Nam corrupta tantum lectio eſt priorum editionum, quam alii correctius exhibent, *caris Dei adgeniculari*; adludentem ad morem pœnitentium, qui ad genua miniſtrorum Dei ac populi prouolui ſolebant, deprecationes eorum, quando templum ingrediebantur, ſibi expetituri. Neque plus roboris illud argumentum habet, quod alii ex CYRILLI *catecheſi* adferunt, quando modo baptizatum & iam communicaturum monet, vt ad recipiendam ſacram euchariſtiam accedat κύπτων: Nam hoc, vt modo obſeruauimus, non ſignificat *genua flectere*, ſed *ſtare inclinato corpore*. Verba CHRYSOSTOMI, quæ facit in adhortatione quadam ad ſumturos euchariſtiam, magis id exprimere videntur: *Cum horrore accedamus, gratias agamus, procumbamus* [d] *confitentes peccata noſtra; lacrimemur, mala noſtra lugentes, intentas ac largas preces Deo fundamus: ſicque nos ipſos emundantes, ta-*

(*) Lib. XIII. cap. VIII. §. III. volum. V. p. 253.
(c) Tertull. de pœnitent. c. IX.
(d) Chryſoſt. homil. XXXI. in natal. Chriſti tom. V. p. 430. (hom. XXXIII. p. 429. edit. Francof.) Φρίξωμεν τοίνυν προσιόντες, εὐχαριστήσωμεν, προσπέσωμεν ἐξομολογούμενοι τὰ πλημμελήματα ἡμῶν, δακρύσωμεν, τὰ οἰκεῖα πενθοῦντες κακά, ἐκτενεῖς εὐχὰς ἀποδῶμεν τῷ θεῷ· καὶ οὕτω διακαθάραντες ἑαυτοὺς ἠρέμα, καὶ μετὰ

cite & cum debita modestia tamquam ad cælorum regem adeuntes, accedamus. Si vero nulla harum locutionum exstaret, ipsa consuetudo flectendi genua ad preces per hosce dies satis indicium esset situs, quo eucharistiam eodem tempore perceperint.

QVOD ad sessionem attinet, nullum eius exemplum exstat, nec vllum vestigium, quod ad eam nos ducat, in antiquis scriptoribus conspicitur. Iam supra ostendimus, in multis ecclesiis sessionem, durante publico Dei cultu, nec in sermone, nec in scripturarum lectione, nec in psalmodia, nec in precibus, nec post preces vlla ratione fuisse licitam. Et absurdum foret, sibi persuadere, quod reliquis temporibus omnibus reiectum fuit, id in receptione eucharistiæ licuisse. PERRONIVS quidem, aulæ pontificiæ purpuratus, omnibus viribus contendit probare, apostolos eam recepisse sedentes, & sessionem situm quoque fuisse adorantium. Verum vir magnæ eruditionis IOANNES DALLAEVS falsitatem huius sententiæ satis abunde detexit & profligauit, quemadmodum alia iam occasione[*] adnotauimus. Neque huius ritus multa exempla hodie reperiuntur, & eorum, quæ suppetunt, nonnulla sunt istiusmodi, vt si in caussas inquiras, ea ne indicare quidem sustineas. *Ariani* in *Polonia* communionem sedendo accipere dicuntur, vt se *CHRISTVM* non pro Deo, sed creatura habere, declarent. Quam ob caussam synodi quædam, a protestantibus in *Polonia* habitæ [e], expressis verbis hunc gestum interdicunt, tamquam *Arianis* proprium, iubentque omnes cœtus suos ad mensam dominicam stare, vel genua flectere, non sedere, quam cærimoniam *Ariani* inuexerint, ecclesiis euangelicis non

τῆς προσηνάσης εὐταξίας, ὡς τῷ βασιλεῖ προσιόντες τῶν ἐρωτῶν, ὅτω προσέλθωμεν.

(*) Lib. XIII. c. VIII. §. VII. vol. V. p. 263.

(e) Synod. Wlodislav. an. MDLXXXIII. artic. VI. in corpore confess. part. II. p. 309. Sententia iam olim in Sendomiriensi synodo agitata, & conclusio in generali Cracouiensi atque Petricouiensi synodo facta ac repetita, in hoc etiam consessu approbata est: nempe ne in vsu sit sessio ad mensam dominicam in vllis huius nostri consensus ecclesiis. Nam hæc cærimonia, licet cum ceteris libera, ecclesiis christianis & cœtibus euangelicis non est vsitata, tantumque infidelibus Arianis, cum domino pari solio sese collocantibus, propria &c. Vid. synod. Petricouiens. art. IV. ibid. p. 306. Synod. Cracouiens. artic. IV. p. 303.

Vsi-

vsitatam. Similiter hoc singulare pontificis *Romani* priuilegium esse dicitur, vt sedeat, quando ipse officium consecrationis peragit. BONA [*f*] non hoc tantum narrat, sed vniuersam cærimoniam describit ex libro, quem vocant *cærimoniale Romani pontificis*, & ex *ordine Romano*, quos libros, qui harum rerum sunt studiosi, in locis suis possunt euoluere. Nos pergimus in considerandis antiquæ ecclesiæ consuetudinibus.

§. IV.

Eleuationem hostiæ, quæ adorationis illius caussa fit, per multa sæcula non fuisse cognitam in ecclesia antiqua, ad ortum vsque commenti de transubstantiatione.

NIHIL est, quod maiorem turbam & rerum omnium confusionem in orbe christiano per multa retro sæcula dedit, quam

(*f*) Bona rer. liturgic. lib. II. c. XVII. §. VIII. Summus pontifex, quum solemniter celebrat, sedens communicat, hoc modo. Data pace episcopo & duobus diaconis adsistentibus, qui os eius & pectus osculantur, adscendit ad sedem suam, comitantibus ipsum diaconis & episcopis. Tum diaconus euangelii apud altare patenam cum sacramento reuerenter accipiens, ambabus manibus in altum eleuat vsque ad oculos, habentem desuper auream stellam cum nominibus XII apostolorum, ne hostia labi possit. Et primo vertit se ad latus epistolæ cum summa grauitate, & per eamdem viam reuertitur ad medium altaris: postea eodem modo vertit se ad latus euangelii, vbi subdiacono genuflexo patenam tradit cum sacramento. Tum surgit subdiaconus, & ipse diaconus flectit genua, donec ille discesserit, portans sacramentum pontifici, qui ei aduenienti profunde inclinat, ac ipsum reuerenter adorat. Subdiaconus vero, quum peruenerit ad pontificem, stat rectus ad eius sinistram. Post hæc diaconus accipiens calicem, paruo velo aureo coopertum, eodem modo se vertit ad vtrumque latus altaris, sicut cum patenam tenebat: & inde cum ipso calice ad dextrum latus pontificis accedit. Pontifex vero sumit vnam partem hostiæ, & aliam in duas partes diuidit pro communione diaconi & subdiaconi. Sumto autem a pontifice Christi corpore episcopus cardinalis adsistens porrigit ei calamum aureum, quo sanguinis partem sugit, residuum dimittens pro diacono & subdiacono. Tum pontifex communicat diaconum stantem & tenentem dextera manu calicem, calamum sinistra; qui accepto corpore Christi faciem pontificis osculatur, & reuersus ad altare partem sanguinis sugit. Eodem modo corpus Christi porrigit pontifex subdiacono coram se genuflexo & patenam tenenti, qui & ipse ad cornu altaris accedens, residuum sanguinis cum calamo sugit. Vnus autem ex ipsis particulam hostiæ, quæ calici de more immissa fuerat, ad labia ipsius calicis retrahit & sumit. Hæc ex cærimoniali Romani pontificis excerpta sunt, quæ ab antiquissimo ordine Romano in paucis discrepant, vt vtrumque conferenti manifestum erit.

quam adoratio hostiæ, falso supposito nixa, quod non sit panis & vinum, sed quod elementa ista in reale corpus & sanguinem *CHRISTI* transmutata, siue, vt loquuntur, transubstantiata sint. Non est mihi propositum, in historiam descendere *transubstantiationis* (quæ res ad capita doctrinæ, nec proprie ad hoc institutum spectat, vbi solum in praxin ecclesiæ inquirimus) sed satis habebo, si dixero, præcipuos de antiquis patribus tam perspicue, quam verbis fieri potest, declarasse, quod mutatio, per consecrationem in elementis panis ac vini facta, non sit eiusmodi mutatio, quæ naturam & substantiam destruat, sed tantum eorum qualitates mutet, atque ad vsum eleuet spiritualem, quemadmodum fit in multis aliis consecrationibus, vbi qualitates rerum immutantur sine vlla reali substantiæ immutatione. Ita GREGORIVS NYSSENVS [g]: *Altare hoc sanctum, cui adsistimus, lapis est natura communis, ex quibus parietes nostri exstruuntur, & pauimenta exornantur: sed quoniam Dei cultui consecratum atque dedicatum est, ac benedictionem accepit, mensa sancta, altare immaculatum est, quod non amplius ab omnibus, sed a solis sacerdotibus iisque venerantibus contrectatur. Panis item panis est initio communis, sed vbi eum mysterium sacrificauerit, corpus Christi fit & dicitur. Sic mysticum oleum, sic vinum: quum sint res exigui pretii ante benedictionem, post sanctificationem, quæ a spiritu procedit, vtrumque eorum excellenter operatur. Eadem item verbi vis etiam sacerdotem augustum & honorandum facit, nouitate benedictionis a communitate vulgi segregatum. Quum enim heri ac tempore superiori vnus e multitudine ac plebe esset, repente redditur praeceptor, præses, doctor pietatis, mysteriorum latentium præsul: eaque contingunt ei, quum nihil vel corpore,*

(g) Nyssen. de bapt. Christi. tom. III. p. 369. 370. τὸ θυσιαστήριον τοῦτο τὸ ἅγιον, ᾧ παρεστήκαμεν, λίθος ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν κοινός, οὐδὲν διαφέρων τῶν ἄλλων πλακῶν, αἳ τοὺς τοίχους ἡμῶν οἰκοδομοῦσι, καὶ καλλωπίζουσι τὰ ἐδάφη· Ἐπειδὰν δὲ καθιερώθη τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ, καὶ τὴν εὐλογίαν ἐδέξατο, ἔστι τράπεζα ἁγία, θυσιαστήριον ἄχραντον, οὐκέτι παρὰ πάντων ψηλαφώμενον, ἀλλὰ μόνων τῶν ἱερέων καὶ τούτων εὐλαβουμένων· ὁ ἄρτος πάλιν ἄρτος ἐστὶ τέως κοινός· ἀλλ᾽ ὅταν αὐτὸν τὸ μυστήριον ἱερουργήσῃ, σῶμα Χριστοῦ λέγεταί τε καὶ γίνεται· οὕτως τὸ μυστικὸν ἔλαιον, οὕτως ὁ οἶνος, ὀλίγου τινὸς ἄξια ὄντα πρὸ τῆς εὐλογίας, μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὸν τοῦ πνεύματος, ἑκάτερον αὐτῶν ἐνεργεῖ διαφόρως· ἡ αὐτὴ δὲ τοῦ λόγου δύναμις, καὶ τὸν ἱερέα ποιεῖ σεμνὸν καὶ τίμιον, τῇ καινότητι τῆς εὐλογίας τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς κοινότητος χωριζόμενον· χθὲς γὰρ καὶ πρώην εἷς ὑπάρχων τῶν πολλῶν καὶ τοῦ δήμου, ἀθρόον ἀποδείκνυται καθηγεμών, πρόεδρος, διδάσκαλος εὐσεβείας, μυστηρίων λαν-

vel

vel forma mutatus, sed quod ad speciem externam attinet, ille sit, qui erat, inuisibili quadam vi ac gratia, inuisibilem animam in melius transformatam gerens. Eamdem similitudinem & illustrationem adhibet CYRILLVS [*b*], ecclesiæ *Hierosolymitanæ* episcopus, *Vide*, inquiens, *ne illud esse putes vnguentum tantum. Quemadmodum enim panis eucharistiæ, post sancti spiritus inuocationem non amplius est panis communis, sed est corpus Christi: sic & sanctum hoc vnguentum, non amplius est vnguentum nudum, neque, vt ita dicam, commune, postquam iam consecratum est: sed est charisma, quod Christi & spiritus sancti, id est, diuinitatis eius præsentiam efficit. Quo frons & alii sensus corporis tui symbolice inunguntur: & corpus quidem isto visibili vnguento perungitur, anima vero sancto viuificoque spiritu sanctificatur.* CHRYSOSTOMVS in celebratissima epistola ad *Cæsarium* simili comparatione vtitur, ad explanandum duas naturas *CHRISTI* contra *Apollinarem*, & demonstrandum, quod humanam ac diuinam habent substantiam sine vlla transformatione vel confusione. *Sicut*, inquit [*], *antequam sanctificetur panis, panem nominamus, diuina autem illum sanctificante gratia, mediante sacerdote, liberatus est quidem ab appellatione panis, dignus autem habitus est dominici corporis appellatione, etsi natura panis in ipso permansit, & non duo corpora, sed vnum filii corpus prædicatur: sic & hæc diuina* ἐνιδρυσάσης, *inundante corporis natura* (legendum, *heic diuina insidente corpori natura*) *vnum filium, vnam personam, vtraque hæc fecerunt.* Hic locus, quum primum produceretur a PETRO MARTYRE, ita spectabatur, vt *Romanensi* ecclesiæ addicti vim argumenti in eo sitam euadendi viam haud haberent aliam, nisi vt imposturæ dicam scriberent MARTYRI, quasi hanc epistolam confinxisset. MARTYR eam e bibliotheca *Florentina* in *Angliam* secum adlatam in bibliothe-

θανόντων μυσταγωγός· καὶ ταῦτα ποιεῖ μηδὲν τοῦ σώματος ἢ τῆς μορφῆς ἀμειφθεὶς ἀλλ' ὑπάρχων κατὰ τὸ φαινόμενον ἐκεῖνος, ὃς ἦν, ἀοράτῳ τινὶ δυνάμει καὶ χάριτι τὴν ἀόρατον ψυχὴν μεταμορφωθεὶς πρὸς τὸ βέλτιον.

(*b*) Cyrill. catech. mystag. III. §. III. ὅρα, μὴ ὑπονοήσῃς, ἐκεῖνο τὸ μύρον ψιλὸν εἶναι· ὥσπερ καὶ ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας, μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὐκ ἔτι ἄρτος λιτὸς, ἀλλὰ σῶμα χριστοῦ· οὕτω καὶ τὸ ἅγιον τοῦτο μύρον, οὐκ ἔτι ψιλὸν, οὐδ' ὡς ἂν εἴποι τις κοινὸν, μετ' ἐπίκλησιν, ἀλλὰ χριστοῦ χάρισμα καὶ πνεύματος ἁγίου παρουσίᾳ τῆς αὐτοῦ θεότητος ἐνεργητικὸν γινόμενον, ὅπερ συμβολικῶς ἐπὶ μετώπου, καὶ τῶν ἄλλων σου χρίεται αἰσθητηρίων· καὶ τῷ μὲν φαινομένῳ τὸ σῶμα χρίεται, τῷ δὲ ἁγίῳ καὶ ζωοποιῷ πνεύματι ἡ ψυχὴ ἁγιάζεται.

(*) Apud Albertin. de sacram. eucharistiæ lib. II. cap. I. p. 532.

ca

ca archiepiscopi *Cantuarienſis* repoſuit, ſed perſecutionis ſub *Maria* regina temporibus inde ablata eſt. BIGOTIVS, doctus ſcriptor pontificius natione *Gallus*, eam ex autographo publicauit, ſed vniuerſa editio ſuppreſſa eſt. STEPHANVS tamen LE MOYNE, denuo eam *Latine* edidit in *variis ſacris*. Et eruditus quidam præſul, qui hodie in noſtra eccleſia primatis dignitatem meritiſſimo obtinet, & cuius indefeſſam contra papatum induſtriam nulla vnquam delebit obliuio, nactus, quas doctores *Sorbonici* in noua *Palladii* editione, a BIGOTIO adornata, ſupprimendas curauerant, chartas, lingua noſtra patria [*i*] vna cum fragmentis *Græcis*, quæ hodie ſuperſunt, eam euulgauit. Et in his monumentis exſtabit tamquam maius omni exceptione teſtimonium CHRYSOSTOMI, & tamquam clauis ad explicanda reliqua loca omnia in iſtius æui *Græcis* ſcriptoribus, qui ſine vllo dubio idem cum ipſo de pane & vino ſenſerunt, quod videlicet in ſubſtantia ſua res immutabiles maneant.

THEODORETVS non multo poſt CHRYSOSTOMVM vixit, atqui hic manifeſto adſerit, panem ac vinum etiam poſt conſecrationem in natura ſua manere. *Seruator noſter*, inquit [*k*], *volebat eos, qui diuinis myſteriis participant, non attendere naturam eorum, quæ cernuntur, ſed per nominum mutationem mutationi, quæ ex gratia facta eſt, fidem adhibere. Qui enim corpus naturale frumentum & panem appellauit, & vitem rurſus ſe ipſum nominauit, is viſibilia ſymbola corporis ac ſanguinis appellatione honorauit, non naturam mutans, ſed naturæ gratiam addens.* Alibi [*l*] eodem armorum genere vtitur ad profligandum hæreticum quemdam *Eutychianum*, qui probaturus, Chriſti humanam naturam poſt vnionem in diuinam naturam eſſe mutatam, ita argumentabatur: „Sicut ſymbola dominici corporis & ſanguinis, alia ſunt ante ſacerdotis

(*i*) *Defence of the Expoſition of the doctrin of the Church of* England, *againſt Mr.* de Meaux Lond. 1686.

(*k*) Theodoret. dialog. I. tom. IV. p. 18. ἠβουλήθη (ὁ σωτὴρ) τοὺς τῶν θείων μυστηρίων μεταλαγχάνοντας, μὴ τῇ φύσει τῶν βλεπομένων προσέχειν, ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων ἐναλλαγῆς πιστεύειν τῇ ἐκ τῆς χάριτος γεγενημένῃ μεταβολῇ· ὁ γὰρ δὴ τὸ φύσει σῶμα σῖτον καὶ ἄρτον προσαγορεύσας, καὶ αὖ πάλιν ἑαυτὸν ἄμπελον ὀνομάσας, οὗτος τὰ ὁρώμενα σύμβολα τῇ τοῦ σώματος καὶ αἵματος προσηγορίᾳ τετίμηκεν, οὐ τὴν φύσιν μεταβαλὼν, ἀλλὰ τὴν χάριν τῇ φύσει προστεθεικώς.

(*l*) Id. dialog. II. p. 85. ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ. ὥσπερ τοίνυν τὰ σύμβολα τοῦ δεσποτικοῦ σώ-

„in-

„inuocationem, poſt inuocationem vero mutantur & alia fi-„unt: ita dominicum corpus poſt adſcenſionem in diuinam ſub-„ſtantiam mutatum eſt„. Ad quod reſpondebat THEODORETVS: „Retibus, quæ ipſe texuiſti, captus es. Neque enim ſym-„bola myſtica poſt ſanctificationem recedunt a ſua natura. Ma-„nent enim in priore ſubſtantia, & figura & forma, & videri „tangique poſſunt, ſicut & prius: intelliguntur autem ea eſſe, „quæ facta ſunt, & creduntur, & adorantur, vt quæ illa ſint, „quæ creduntur. Confer igitur imaginem cum archetypo, & „videbis ſimilitudinem. Oportet enim figuram ſimilem eſſe „veritati. Illud enim corpus priorem habet formam & cir-„cumſcriptionem, & vt ſemel dicam, corporis ſubſtantiam: „immortale autem poſt reſurrectionem & immune a corruptio-„ne factum eſt, ſedemque a dexteris adeptum, & ab omni cre-„atura adoratur, quia domini naturæ corpus appellatur„. Hæc verba adeo plana ſunt & perſpicua, quod panis in ſua ipſius ſubſtantia poſt conſecrationem maneat, quemadmodum corpus *CHRISTI* in humanæ naturæ ſubſtantia manet poſt eius adſumtionem, vt, COSINO epiſcopo [m] obſeruante, *Nicolinus* pontificis *Romani* typographus, qui *Romæ* anno MDXLVII. hoſce dialogos typis excudit, faſſus ſit, opinionem THEODORETI de tranſubſtantiatione non eſſe ſanam, excuſari autem ipſum poſſe, quod eccleſia nondum decretum de ea feciſſet.

EPHRAEMIVS, epiſcopus *Antiochiæ*, centum circiter annis poſt THEODORETVM vixit ann. DXL, ſcripſitque contra *Eutychianos* eundem in modum. *Patres* [n] *noſtri*, inquit, *dicen-*

ματός τε καὶ αἵματος, ἄλλα μέν εἰσι πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπικλήσεως, μετὰ δέ γε τὴν ἐπίκλησιν μεταβάλλεται, καὶ ἕτερα γίνεται· οὕτω τὸ δεσποτικὸν σῶμα μετὰ τὴν ἀνάληψιν εἰς τὴν οὐσίαν μετεβλήθη τὴν θείαν. ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ. Ἑάλως αἷς ὕφηνες ἄρκυσιν· οὐδὲ γὰρ μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὰ μυστικὰ σύμβολα τῆς οἰκείας ἐξίσταται φύσεως· μένει γὰρ ἐπὶ τῆς προτέρας οὐσίας, καὶ τοῦ σχήματος, καὶ τοῦ εἴδους, καὶ ὁρατά ἐστι, καὶ ἁπτὰ, οἷα καὶ πρότερον ἦν· νοεῖται δὲ ἅπερ ἐγένετο, καὶ πιστεύεται, καὶ προσκυνεῖται, ὡς ἐκεῖνα ὄντα ἅπερ πιστεύεται· παράθες τοίνυν τῷ ἀρχετύπῳ τὴν εἰκόνα, καὶ ὄψει τὴν ὁμοιότητα· χρὴ γὰρ ἐοικέναι τῇ ἀληθείᾳ τὸν τύπον· καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ μὲν πρότερον εἶδος ἔχει, καὶ σχῆμα, καὶ περιγραφὴν, καὶ ἁπαξαπλῶς εἰπεῖν, τὴν τοῦ σώματος οὐσίαν· ἀθάνατον δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν γέγονε, καὶ κρεῖττον φθορᾶς, καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν ἠξιώθη καθέδρας, καὶ παρὰ πάσης προσκυνεῖται τῆς κτίσεως, ἅτε δὴ σῶμα χρηματίζον τοῦ δεσπότου τῆς φύσεως.

(*m*) Coſins *hiſt of tranſubſtan.* p. 77.

(*n*) Ephrem. ap. Photium cod. CCXXIX. pag. 793. *οἱ πατέρες ἡμῶν ἐκ δύο φύσεων*

τοῦ

tes, dominum nostrum Iesum Christum ex duabus naturis constare, intelligunt ex duabus substantiis, vt quando dicunt, eum in duabus naturis esse, id illis est in duabus substantiis. Et id ipsum docet filius tonitrui, quando ait, Quod erat ab initio, quod vidimus & palpauerunt manus nostræ de verbo vitæ. Docet enim his verbis, vt diximus, vnum & eumdem substantiam habere palpabilem & impalpabilem. Nam verbum dicens, impalpabile palpatum fuisse testatus est, & se vidisse inquiens inuisibile, visum fuisse nuntiauit. Sic vnum Christum in palpabili & impalpabili substantia, in visibili & inuisibili agnoscit, & aliis ad hoc sciendum præceptor fit: Si quidem vtrumque vnius personæ est, nemoque sana mente dicere potest, eamdem esse naturam palpabilis & impalpabilis, visibilis & inuisibilis. Sic quod & a fidelibus (id est, a baptizatis) *percipitur Christi corpus & a sensibili substantia non discedit, & indiuisum a gratia intelligibili manet. Et baptismus, spiritualis totus factus & vnus exsistens, proprium sensibilis substantiæ, aquæ inquam, conseruat, & quod fuit, non amittit.*

LATINAE patres ecclesiæ non minus plani ac copiosi sunt in testimoniis suis de hac materia. TERTVLLIANVS non tantum frequenter dicit, panem repræsentare corpus domini [o], & esse figuram corporis eius [p]; sed etiam sensuum nostrorum testimonio in hoc ipso & rebus multis aliis ad *CHRISTVM* pertinentibus, fidere docet. *Non licet nobis*, inquit [q], *in dubium*

λέγοντες τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριστὸν συγκεῖσθαι, ἐκ δύο νοοῦσιν οὐσιῶν· ὥσπερ καὶ ἡνίκα ἐν δύο φύσεσιν, ἐν δυσὶν οὐσίαις· καὶ ὁ τῆς βροντῆς δὲ υἱὸς τοῦτο διδάσκει ἐν τῷ λέγειν, ὃ ἦν ἀπ᾽ ἀρχῆς, ὃ ἑωράκαμεν, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· τὸν ἕνα γὰρ καὶ τὸν αὐτὸν, δι᾽ ὧν ἔφημεν, καὶ ψηλαφητὴν οὐσίαν ἔχειν καὶ ἀψηλάφητον ἀνεκήρυξε· λόγον γὰρ εἰπὼν, τὸν ἀψηλάφητον ψηλαφηθῆναι προσεμαρτύρησε· καὶ ἑωρακέναι εἰπὼν, τὸν ἀόρατον προσαπήγγειλεν· ὥστε τὸν ἕνα χριστὸν ἐν ψηλαφητῇ καὶ ἀψηλαφήτῳ οὐσίᾳ, καὶ ἐν ὁρατῇ καὶ ἀοράτῳ γνωρίζεσθαι, καὶ τοῖς ἄλλοις εἰδέναι διδάσκαλος γίνεται· εἰ γὰρ καὶ ἑνὸς προσώπου καὶ ἑκάτερον, ἀλλ᾽ οὐδεὶς ἂν εἰπεῖν δύναιτο νοῦν ἔχων, ὡς ἡ αὐτὴ φύσις ψηλαφητοῦ καὶ ἀψηλαφήτου, καὶ ὁρατοῦ καὶ ἀοράτου· οὕτω καὶ τὸ παρὰ τῶν πιστῶν λαμβανόμενον σῶμα Χριστοῦ, καὶ τῆς αἰσθητῆς οὐσίας οὐκ ἐξίσταται· καὶ τῆς νοητῆς ἀδιαίρετον μένει χάριτος· καὶ τὸ βάπτισμα δὲ πνευματικὸν, ὅλον γενόμενον καὶ ἓν ὑπάρχον, καὶ τὸ ἴδιον τῆς αἰσθητῆς οὐσίας, τοῦ ὕδατος λέγω, διασώζει, καὶ ὃ γέγονεν οὐκ ἀπώλεσεν.

(o) Tertull. contr. Marcion. lib. I. c. XIV. Panem, quo ipsum corpus suum repræsentat.

(p) Ibid. lib. IV. c. XL. Panem corpus suum fecit, hoc est corpus meum dicendo, id est, figura corporis mei.

(q) Tertull. de anima c. XVII.

sen-

sensus nostros reuocare, ne & in Christo de fide eorum deliberetur: ne forte dicatur, quod falso satanam prospectarit de cælo præcipitatum: aut falso vocem patris audierit de ipso testificatam: aut deceptus sit, quum Petri socrum tetigit: aut alium postea vnguenti senserit spiritum, quod in sepulturam suam acceptauit: alium postea vini saporem, quod in sanguinis sui memoriam consecrauit. Sic enim & Marcion phantasma eum maluit credere, totius corporis in illo dedignatus veritatem. Atqui ne in apostolis quidem eius ludificata natura est. Fidelis fuit & visus & auditus in monte: fidelis & gustus vini illius, licet aquæ ante in nuptiis Galileæ: fidelis & tactus, exinde creduli Thomæ. Recita Ioannis testimonium. Quod vidimus, inquit, quod audiuimus, oculis nostris vidimus, & manus nostræ contrectauerunt, de sermone vitæ. Falsa vtique testatio, si oculorum & aurium & manuum sensus natura mentitur. Manifestum ex hisce verbis TERTVLLIANI est, de transsubstantiatione numquam ei in mentem venisse, quæ quatuor de quinque omnium mortalium sensibus, visui, tactui, gustui & olfactui contradicit; eumque oportere fuisse absurdissimum omnium, qui vmquam scripserunt, si, dictis non obstantibus, credere potuit, non esse id panem, quod ex sua ipsius regula tot sensuum habet testimonia.

IDEM testimonium cum TERTVLLIANO vsurpat AVGVSTINVS in sermone ad recens baptizatos, qui licet hodie inter AVGVSTINI opera non reperiatur, a FVLGENTIO [r] tamen & BEDA ac BERTRAMO conseruatus est. Heic instituens eos de hoc sacramento, in hunc modum loquitur: „Hoc quod „videtis in altari Dei, etiam transacta nocte vidistis: sed quid „esset, quam magnæ rei sacramentum contineret, nondum au„distis. Quod ergo videtis, panis est & calix, quod vobis et„iam oculi vestri renuntiant. Quod autem fides vestra postu„lat instruenda, panis est corpus Christi, calix sanguis *CHRI„STI*. Breuiter quidem hoc dictum est, quod fidei forte suf„ficiat: sed fides instructionem desiderat. Dicit enim prophe„ta, *Nisi credideritis, non intelligetis*. Potestis ergo dicere mi„hi: Præcepisti, vt credamus, expone, vt intelligamus. Pot„est enim in animo cuiuspiam talis cogitatio oboriri. Domi„nus noster Iesus Christus nouimus vnde acceperit carnem de-

(r) Fulgent. de baptism. Aethiopis c. XI. Beda in 1 Cor. X. Bertram. de corpore & sanguine dom.

„virgine. Infans lactatus eſt, nutritus eſt, creuit, ad iuueni„lem ætatem productus eſt, a iudæis perſequutionem paſſus eſt, „ligno ſuſpenſus eſt, in ligno interfectus eſt, de ligno depoſi„tus eſt, ſepultus eſt, tertia die reſurexit, quo die voluit, in „cælum adſcendit. Illuc leuauit corpus ſuum, vnde eſt ven„turus, vt iudicet viuos & mortuos. Ibi eſt modo ſedens ad „dextram patris. Quomodo eſt panis corpus eius? & calix, vel „quod habet calix, quomodo eſt ſanguis eius? Iſta, fratres, „ideo dicuntur ſacramenta, quia in eis aliud videtur, aliud in„telligitur. Quod videtur, ſpeciem habet corporalem, quod „intelligitur, fructum habet ſpiritualem. Corpus ergo Chri„ſti ſi vis intelligere, apoſtolum audi, dicentem fidelibus, „Vos eſtis corpus Chriſti & membra, myſterium veſtrum in „menſa domini poſitum eſt, myſterium domini accipitis. Ad „id, quod eſtis, amen reſpondetis, & reſpondendo ſubſcribi„tis. Audis ergo *corpus Chriſti*, & reſpondes, *Amen.* Eſto „membrum corporis Chriſti, vt verum ſit, Amen. Quare er„go in pane? Nihil heic de noſtro adferamus: Ipſum apoſto„lum item audiamus. Quum ergo de iſto ſacramento lo„queretur, ait: *Vnus panis, vnum corpus multi ſumus.* In„telligite & gaudete. Vnitas, pietas, veritas, caritas, vnus „panis, vnum corpus multi ſumus. Recolite enim, quia panis „non ſit de vno grano, ſed de multis. Quando exorcizabimi„ni, quaſi molebamini: quando baptizati eſtis, quaſi conſperſi „eſtis; quando ſpiritus ſancti ignem accepiſtis, quaſi cocti eſtis. „Eſtote, quod videtis, & accipite, quod eſtis. Hoc apoſtolus „de pane dixit: iam de calice quid intelligeremus, etiam hoc „dictum ſatis oſtendit. Sicut enim vt ſit ſpecies viſibilis panis, „multa grana in vnum conſperguntur, tamquam illud fiat, „quod de fidelibus ait ſancta ſcriptura; *Erat illis anima &* „*cor vnum* in Deum; ſic & de vino, fratres, recolite, vnde „ſit vnum. Grana multa pendent ad botrum, ſed liquor gra„norum in vnitate confunditur. Ita dominus noſter Ieſus „Chriſtus nos ſignificauit, nos ad ſe pertinere voluit, myſteri„um pacis & vnitatis noſtræ in menſa ſua conſecrauit. Qui „accipit myſterium vnitatis, & non ſeruat vinculum pacis, non „myſterium accipit pro ſe, ſed teſtimonium contra ſe„. Hactenus AVGVSTINVS. Quibus verbis perſpicue docet 1.) panem

nem esse ac vinum, quod sit super altari, cuius caussa ad testimonium sensuum prouocat. 2.) Hunc ipsum panem ac vinum esse corpus ac sanguinem *CHRISTI*. Consequenter non poterat esse naturale eius corpus in substantia, sed tantum sacramentaliter. 3.) Dicit, naturale *CHRISTI* corpus tantum esse in cælo: sacramentum autem corpus eius nominari; quia, licet in externa, visibili & corporali specie panis tantum sit, fructum tamen habeat spiritualem. Denique 4.) ait, sacramentum non tantum esse repræsentationem naturalis corporis *CHRISTI*, sed etiam corporis mystici, hoc est ecclesiæ; &, tamquam symbolum vnitatis ecclesiæ, vocari corpus Christi hoc sensu non minus, quam altero illo. Vt adeo, si heic esset realis quædam transsubstantiatio, panem in mysticum corpus *CHRISTI*, siue ecclesiam, æque ac in corpus naturale transmutari necesse foret. Hæc ex innumeris aliis locis in operibus AVGVSTINI confirmari possunt, sed hic vnus ad ostendendam eius sententiam idoneus est.

PROXIME iam sequitur egregium GELASII, episcopi *Romani*, testimonium, ex tractatu de duabus naturis, contra *Nestorium* & *Eutychen* an. CCCCXC. scripto, in quo sic loquitur [s]: *Certe sacramenta, quæ sumimus, corporis & sanguinis domini diuina res est, propter quod & per eadem diuinæ efficimur consortes naturæ, & tamen esse non desinit substantia vel natura panis & vini. Et certe imago & similitudo corporis & sanguinis Christi in actione mysteriorum celebrantur. Satis ergo euidenter ostenditur hoc nobis in ipso Christo domino sentiendum, quod in eius imagine profitemur, celebramus & sumimus, vt sicut in hanc, scilicet in diuinam transeunt, spiritu sancto perficiente, substantiam, permanente tamen in sua proprietate natura* (ita enim euidenter legendum est) *sic illud ipsum mysterium principale* (vnio diuinæ & humanæ naturæ) *cuius vobis efficientiam virtutemque repræsentat, ex quibus constat proprie permanentibus, vnum Christum, quia integrum verumque, permanere.* Cæcus sit, oportet, qui non videt, quemadmodum vis huius argumenti supponat, panem ac vinum permanere in sua natura & substantia in eucharistia, non obstante sacramentali, quæ inter ista elementa & corpus ac

(s) Gelas. de duab. natur. contr. Nestor. & Eutych. biblioth. patr. tom. IV. p. 422. (tom. VIII. p. 703. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

ſanguinem Chriſti per ſacrum eorum vſum fit, vnione. Sine hoc enim ſuppoſito ſermo iſte nihil roboris aduerſus *Eutychianos* habiturus fuiſſet, & hi ipſi facili reſponſione argumentum contra ipſum potuiſſent inuertere, dicendo, quod vti panis de natura ſua in ipſam ſubſtantiam naturalis corporis Chriſti tranſmutatus ſit, nec amplius panis manſerit; ita quoque humana natura reuera mutata ſit in diuinam naturam, nec amplius poſt adſumtionem ſui in diuinitatem in propria ſua ſubſtantia perſeueret. Ad quod argumentum ex ore *Eutychianorum* GELASIVS minime potuiſſet reſpondere, ſi cum ſucceſſoribus ſuis doctrinam de tranſubſtantiatione tradidiſſet.

ALIQVANTO poſt GELASIVM circa an. DL. vixit FACVNDVS, epiſcopus *Hermianenſis* in *Africa*. Hic excuſaturus *Theodorum Mopſueſtenum*, accuſatum, quod dixiſſet, *Chriſtum adoptionem filiorum ſuſcepiſſe*, ac proinde ſtatuiſſet, eum Dei filium adoptivum eſſe, non proprium, in hunc modum ediſſerit: *Adoptionem quoque filiorum ſuſcepiſſe Chriſtum, ſi antiqui doctores eccleſiæ dixiſſe monſtrarentur, nec ipſi, nec omnis eccleſia, quæ tales doctores habuit, iudicari deberent hæretici. Nam ſacramentum adoptionis ſuſcipere dignatus eſt Chriſtus, & quando circumciſus eſt, & quando baptizatus eſt: & poteſt ſacramentum adoptionis adoptio nuncupari, ſicut ſacramentum corporis & ſanguinis eius, quod eſt in pane & poculo conſecrato, corpus eius, & ſanguinem dicimus, non quod proprie corpus eius ſit panis* [t], *& poculum ſanguis, ſed quod in ſe myſterium corporis ſanguiniſque contineant. Hinc & ipſe dominus benedictum panem & calicem, quem diſcipulis tradidit, corpus & ſanguinem ſuum vocauit. Quocirca ſicut Chriſti fideles, ſacramentum corporis & ſanguinis eius accipientes, corpus & ſanguinem CHRISTI recte dicuntur accipere, ſic & ipſe Chriſtus, ſacramentum adoptionis filiorum quum ſuſcepiſſet, potuit recte dici adoptionem filiorum ſuſcepiſſe.* Manifeſtum eſt ex his FACVNDI verbis, panem ac vinum non eſſe proprie corpus ac ſanguinem CHRISTI, ſed proprie eſſe adhuc panem ac vinum, & ſolum vocari corpus ac ſanguinem illius, perinde ac baptiſmus & circumciſio vocatur adoptio, quia ſunt ſacramenta adoptionis, non autem res ipſæ, quas repræſentant.

(t) Facund. lib. IX. c. V.

HISCE

HISCE addere tantum lubet teſtimonium ISIDORI HISPALENSIS, qui initio ſæculi ſeptimi vixit, an. DCXXX. Loquens de pane & vino euchariſtiæ ait [u]: *Panis, quem frangimus, corpus Chriſti eſt, qui dicit, Ego ſum panis viuus &c. Vinum autem ſanguis eius eſt, & hoc eſt, quod ſcriptum eſt, Ego ſum vitis vera. Sed panis, quia confirmat corpus, ideo Chriſti corpus nuncupatur, vinum autem, quia ſanguinem operatur in carnem, ideo ad ſanguinem Chriſti refertur. Hæc autem duo ſunt viſibilia, ſanctificata autem per ſpiritum ſanctum, in ſacramentum diuini corporis tranſeunt.* BERTRAMVS [x] ſimilem citat ſententiam ex ISIDORI *originibus: Panis & vinum ideo corpori & ſanguini domini comparantur, quia ſicut viſibilis huius panis vinique ſubſtantia exteriorem nutrit & inebriat hominem, ita verbum Dei, qui eſt panis viuus, participatione ſui fidelium recreat mentes.* Verum, vti COSINVS epiſcopus noſtras & ALBERTINVS obſervarunt, hoc teſtimonium ex quadam fraude loco ſuo proprio non amplius reperitur. Iam ſi panis iſtiuſmodi panis eſt in ſubſtantia ſua, vt corpus nutriat, talis ergo ſit, oportet, qualis proprie dictus eſt panis, non autem incorruptibile corpus *CHRISTI*, quod non dici poteſt eiici in ſeceſſum, quod tamen de eo pane adfirmat ORIGENES [y], quod videlicet pars materialis ſacramenti, typicum ac ſymbolicum corpus Chriſti, quod

(u) Iſidor. Hiſpalenſ. de eccleſ. offic. lib. I. c. XVIII.

(x) Bertram. de corp. & ſanguin. dom. ex Iſidor. orig. lib. VI. c. XIX. (apud Flac. catal. teſt. verit. lib. X. p. 1065. edit. Geneu. MDCVIII.)

(y) Origen. comm. in Matth. XV. tom. II. p. 27. (p. 16. m. p. 17. a. edit. Pariſ. MDCIV.) Dixerit quiſpiam in hunc locum (*Non quod os ingreditur polluit hominem*) incidens, quod ſicut quod ingreditur in os, non polluit hominem, etiam ſi putetur a Iudæis pollutum; ita quod ingreditur in os non ſanctificat hominem, etiamſi a ſimplicioribus credatur ſanctificare, nimirum is, qui vocatur panis domini. Et eſt, ni fallor, oratio non contemnenda, eoque deſiderans dilucidam expoſitionem, quæ mihi talis videtur. Quemadmodum non cibus, ſed conſcientia cum hæſitatione veſcentis polluit edentem, eo quod qui hæſitat, ſi veſcatur, iudicatus eſt, quia non ex fide; & quemadmodum nihil eſt impurum per ſe polluto & incredulo, ſed propter ipſius immunditiam & incredulitatem: Ita quod ſanctificatur per verbum Dei & orationem, non ſuapte natura ſanctificat vtentem. Nam ſi id eſſet, ſanctificaret etiam illum, qui comedit indigne, neque quiſquam ob hunc eſum infirmus aut ægrotus fuiſſet, aut obdormiiſſet. Nam tale quiddam Paulus demonſtrat, quum ait: Propter hoc in vobis infirmi & male valentes & dormiunt multi. Proinde etiam in pane domini tum vtilitas eſt

os ingreditur, in secessum eiiciatur; reale autem corpus CHRISTI ab iis duntaxat accipiatur, qui digni sint, idque per fidem. Ex quibus omnibus planum est, veteres nihil sciuisse de noua transubstantiationis doctrina, sed credidisse, quod panis ac vinum in eucharistia in natura sua permaneant. Qui plura hac de re videre gestit, is COSINI *historiam transubstantiationis* & elaboratum ALBERTINI librum de *sacramento eucharistiæ* [z] adeat, vbi reliqua argumenta omnia contra hanc doctrinam proposita, & singulorum patrum testimonia, a PERRONII ac BELLARMINI & reliquorum *Romanensium* auctorum omnium, qui de hoc argumento scripserunt, deprauatione vendicata reperiet; videbitque adeo, quam fortiter nouæ hypothesi PASCHASII RATHBERTI (qui magis *consubstantiationem* quam *transubstantiationem* statuit), simul ac apparuisset, sese opposuerint RABANVS MAVRVS, AMALARIVS, WALAFRIDVS STRABO, HERIBALDVS, LVPVS, FRVDEGARDVS, IOANNES ERIGENA, PRVDENTIVS TRICASSINVS, CHRISTIANVS BRVTHMARVS, ALFRICVS & *Anglo-Saxonicæ homiliæ*, FVLBERTVS CARNOTENSIS, LEVTHERICVS SENONENSIS, BERNO AVGIENSIS & alii, ad ætatem vsque *Berengarii*, post quem acrioribus contradictionibus oppugnari cœpit ab HONORIO AVGVSTODVNENSI, AMALRICO, PETRO & HENRICO DE BRVIS, GVIDONE GROSSO archiepiscopo *Narbonensi*, FRANCO ABBATE, *Waldensibus*, *Albingensibus*, *Bohemis* & sectatoribus IOANNIS HVSSI & HIERONYMI PRAGENSIS, *Wicleuistis* heic in *Anglia*, inter

vescendi, cum impolluta mente puraque conscientia particeps est illius. Sic quod ad esum per se attinet, nec ex hoc, quia non edimus de pane, per verbum Dei & obsecrationem sanctificato, fraudamur aliquo bono, nec ex edendo abundamus aliquo bono: si quidem caussa defectus est malitia peccataque, & abundantiæ caussa est iustitia & recte facta. Vt tale sit, quod dicitur apud Paulum his verbis: Neque si comederimus, abundabimus, neque si non comederimus, minus habebimus. Quodsi, quidquid ingreditur in os in ventrem abit, & in secessum eiicitur, & ille cibus, qui sanctificatur per verbum Dei & orationem, iuxta id, quod habet, materiale in ventrem abit & in secessum eiicitur. Ceterum iuxta precationem, quæ illi accessit, proportione fidei fit vtilis, efficiens, vt perspicax sit animus, spectans ad id, quod vtile est. Nec materia panis, sed super illum dictus sermo est, qui prodest non indigne domino comedenti illum. Et hæc quidem de typico symbolicoque corpore.

(z) Albertin. de eucharist. lib. III. pag. 921. seqq.

quos

quos celebratiſſimus erat REGINALDVS PECOCKIVS, & a multis doctis viris aliis ad tempus vſque reformationis. Primus nominis *tranſubſtantiationis* inuentor fuit STEPHANVS epiſcopus eccleſiæ *Eduenſis* [a], vti ALBERTINVS demonſtrat. Et hic non multo ante concilium *Lateranenſe* vixit, quod eam primum dogmatice ſtabiliuit an. MCCXV. Antea potius concomitantiam corporis *CHRISTI* cum pane adhuc manente ſtatuiſſe eos, oſtendit. COSINVS multas curioſas obſeruationes eiuſdem generis habet, & inprimis notat de palinodia, quam NICOLAVS II. pontifex *Romanus Berengarium* canere coëgit, fuiſſe eam adeo crudam ac abſurdam, vt nec hodierni *Romanenſes* eam poſſint concoquere. Nam heic ille profiteri [b] compellebatur, ipſum corpus ac ſanguinem *CHRISTI* manibus ſacerdotis tractari ac frangi, & dentibus fidelium atteri, idque non ſacramentaliter duntaxat, ſed quoque in veritate & ſenſualiter. Quam in confeſſionem gloſſator GRATIANI IOANNES SEMECA hanc cautelam [*] adſcripſit: *Niſi ſane intelligis verba Berengarii, in maiorem incides hæreſin, quam ipſe habuit.* Adeo exigua huius monſtroſæ doctrinæ intelligentia fuit, quando primum in orbe chriſtiano cœpit audiri.

NOLVMVS vero hanc materiam perſequi longius, quum ſatis demonſtratum ſit, veteres nihil huius doctrinæ habuiſſe, quia vno omnes ore declarant, panem ac vinum in natura ſua permanere etiam poſt conſecrationem. Vnde ſequitur, vt

(a) Id. ibid. p. 969. Tunc nouitium tranſſubſtantiationis figmentum, nono hoc nomine eo vſque non vocitatum, illo cœpit commendari. Nomenclator ei Stephanus epiſcopus Eduenſis, qui id nomen ante ingnotum in tractatu de *ſacramento altaris* primus vſurpauit: *Oramus*, inquit, *vt cibus hominum fiat cibus angelorum, ſcilicet vt oblatio panis & vini TRANSSVBSTANTIETVR in corpus & ſanguinem Chriſti.*

(b) Gratian. de conſecrat. diſtinct. II. c. XLII. Conſentio ſanctæ Romanæ & apoſtolicæ ſedi, & ore & corde, profiteor, de ſacramentis dominicæ menſæ eamdem fidem me tenere, quam dominus & venerabilis papa Nicolaus & hæc ſancta ſynodus auctoritate euangelica & apoſtolica tenendam tradidit, mihique firmauit, ſcilicet panem & vinum, quæ in altari ponuntur, poſt conſecrationem non ſolum ſacramentum, ſed etiam verum corpus & ſanguinem domini noſtri I. C. eſſe, & ſenſualiter non ſolum ſacramento, ſed in veritate manibus ſacerdotum tractari, frangi, & fidelium dentibus atteri. cetera.

(*) Citante Chamiero de euchar. lib. XI. c. II. §. IX. p. 290.

eucha-

euchariſtiam diuino adorationis cultu honorare non potuerint, quam nonniſi typicum & ſymbolicum corpus *CHRISTI* eſſe crediderunt. Quid? quod eam ne quidem eleuarunt per multa ſæcula qualicumque de cauſſa, multo minus ideo, vt eam adorarent. Nonnulli BASILII auctoritatem adlegant pro eius eleuatione, vt populo oſtenderetur adoranda. Ita SCHELSTRATVS [c] & BONA [d] poſt BELLARMINVM. Verum verba eius hunc ſenſum non admittunt. Neque enim de adoratione loquitur, neque de eleuatione, vt populo oſtendatur, ſed tantum de conſecratione, quam vocabulum *Græcum* ἀνάδειξις tam in profanis quam eccleſiaſticis ſcriptoribus proprie ſignificat, quomodo ALBERTINVS variis exemplis [e] demonſtrauit.

(c) Schelſtrat. de concil. Antiochen. p. 219. Latini poſt conſecrationem eleuant corpus & calicem ſanguinis dominici. - - Græci paulo poſt eleuationem frangunt in quatuor partes ſacroſanctam hoſtiam, & eleuationem ipſam non in medio ſacrificii, ſed paullo ante communionem peragunt. - - D. Baſilius libro de ſpiritu ſancto c. XXVII. *Inuocationis verba, quum oſtenditur panis euchariſtiæ & poculum benedictionis, quis ſanctorum ſcripto nobis reliquit?*

(d) Bon. rer. lit. lib. II. c. XIII. §. II. Latini peracta conſecratione, Græci paullo ante communionem -- corpus dominicum & calicem eleuant, vt a populo adoretur. - - Baſilius lib. de ſpiritu S. c. XXVII. *Inuocationis verba* &c. Bellarmin. de euchar. lib. II. c. XV. Alterum teſtimonium Baſilii eſt in lib. de ſpiritu ſancto c. XXVII. vbi ſic ait: *Verba inuocationis, quum oſtenditur panis euchariſtiæ, quis ſanctorum in ſcripto nobis reliquit?* Hinc enim habemus, morem fuiſſe in eccleſia veteri, vt poſt conſecrationem oſtenderetur populo euchariſtia, quod etiam nunc fieri videmus: & conceptis verbis inuocaretur, quæ verba quidem ſuſpicantur fuiſſe, Kyrie eleiſon. Sed certe ex *inuocatione* manifeſta colligitur veritas Chriſti in euchariſtia, neque enim panem *inuocare* poſſumus, quantumlibet ſignificet vel repræſentet corpus Chriſti.

(e) Albertin. de euchariſtia lib. II. p. 446. Verbum ἀναδείκνυσθαι ſæpe ſumi apud Græcos pro deſignatione & conſecratione ad munus aliquod, innumeris teſtimoniis demonſtrari poteſt. Sic enim ex ſcriptoribus exoticis Strabo (lib. IV.) ait, Lugduni *templum fuiſſe conſecratum* ἀναδειχθὲν *Cæſari, communi Gallorum conſilio.* Sic e ſacris b. Lucas (cap. X, 1.): *Poſt hæc dominus* ἀνέδειξεν *deſignauit & alios ſeptuaginta.* Et Nyſſenus (*de vita Macrini*) de Baſilio ipſo: *tum Baſilius* ἀνεδείχθη *ordinatus eſt epiſcopus Cæſareæ.* Et rurſum: (*orat. III. in Chriſti reſurrect.*) *Deus hominem eius, quæ ſub cælo eſt, creaturæ regem ordinauit,* ἀνέδειξεν. Et Syneſius (epiſt. LXVI.) de quodam Alexandro loquens: ἀνεδείχθη, *conſecratus eſt* ſeu conſtitutus *epiſcopus in Bithynia per Ioannem.* Et Dionyſius Areopagites vulgo dictus (*eccleſ. hierarch. c. III.*): *Sacerdotes laudibus concelebrant beneficum illum principem, per quem nobis ſanctificata & conſeruata ſunt* ἀνεδείχθησαν *ſalutaria my-*

Ver-

Verba BASILII hæc ſunt: τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῆς (f) ἀναδείξεως τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας τίς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλέλοιπεν; Quæ verba BELLARMINVS ſecundum corruptam *Latinam* editionem ſic reddit: *Verba inuocationis, quum OSTENDITVR panis euchariſtiæ, quis ſanctorum in ſcripto nobis reliquit?* quum tamen ſic reddi debeant: *Verba inuocationis* (ſiue *precationis*) *quum CONSECRATVR panis euchariſtiæ, quis ſanctorum in ſcripto nobis reliquit?* Atque ita ipſe PERRONIVS [g] magis ingenue ac apertius, quam alias ſolet, fatetur, verba BASILII non accipienda eſſe de inuocatione populi adſtantis precantiſque ad euchariſtiam, ſed de oratione ſacerdotis, ſub ſolemni precum ad Deum formula euchariſtiam conſecrantis. Quæ conſecratio, vti ſupra [*] oſtendimus, non nuda verborum, *Hoc eſt corpus meum*, pronuntiatione facta eſt, vti hodie fit in eccleſia *Romanenſi;* ſed formali inuocatione & gratiarum actione ad

ſteria. Et Proclus in fragmento liturgiæ illi tributo, de apoſtolis loquens, ac de iis, qui eis ſucceſſerunt: *Exſpectabant*, inquit, *aduentum ſpiritus ſancti, vt diuina ſua præſentia* ἀποφήνῃ τε καὶ ἀναδείξῃ *efficeret & conſecraret panem ad ſacrificium propoſitum, & calicem aqua mixtum, ipſum corpus ac ſanguinem domini noſtri Ieſu Chriſti.* Et liturgia præſanctificatorum in oratione pro iis, qui ad baptiſmum parabantur: (*bibliothec. patr. tom. II. Græco-Latin.*): *Accipiens panem in ſanctas, immaculatas, inculpabiles & immortales manus ſuas dominus, ac tibi Deo patri conſecrans* ἀναδείξας, *euchariſtans & ſanctificans, & frangens dedit nobis.* Denique ipſamet Baſilii liturgia: *Rogamus te, &c. vt veniat ſpiritus ſanctus tuus ſuper nos & ſuper hæc dona, eaque benedicat, ſanctificet & conſecret,* ἀναδείξαι.

(f) Baſil. de ſpiritu S. c. XXVII.

(g) Perron. de euchariſt. lib. II. auctor. XV. c. III. ap. Albertin. l. c. Pro nobis reſpondet (Bellarmino) Perronius; *In textu Græco non haberi*, verba inuocationis quum oſtenditur panis euchariſtiæ *ſed* verba inuocationis quum conſecratur panis euchariſtiæ. *Non enim ibi agitur*, inquit, *de inuocatione adſtantium, ſed de ea, in qua Chriſti verba inſita eſſe Baſilius ipſe docet, ſubiungens*; Nec enim his contenti ſumus, quæ aut apoſtolus aut euangelium commemorat; ſed alia ante & poſt dicimus, ea ex doctrina non ſcripta mutuantes, magnam ad myſterium virtutem habentia. *At verba Chriſti non dicuntur in adſtantium precibus, ſed in oratione ſacerdotis, quam veteres & ſpeciatim Irenæus duobus in locis* ἐπίκλησιν *appellant, perinde ac Baſilius. Hæc autem oratio non funditur, quum oſtenditur euchariſtia, ſed ante, & præcipue iuxta vſum liturgiarum Græcarum &c. Itaque vocabulum græcum* ἀνάδειξις *conſecrationem ibi ſignificat, non oſtenſionem.*

(*) Libr. XV. cap. III. §. XI. pag. 319. ſeq.

Deum, vt dona propoſita ſanctificare vellet; quam formulam BASILIVS, a nullo euangeliſtarum ſcripto nobis relictam eſſe, recte dicit. Nonnulli vrgent teſtimonium GERMANI, epiſcopi *Conſtantinopolitani*, vt qui de eleuatione hoſtiæ poſt conſecrationem loquatur. Et omnino hoc facit [*b*]: Aliam autem illi ritui cauſſam adſignat, non adorationis honorem ei a populo exhibendum. *Eleuatio*, inquit, *in altum venerandi corporis repræſentat crucis elationem, & mortem in ea, & ipſam reſurrectionem.* Quæ ratio multum omnino abeſt ab hodierno eleuationis ſcopo. Vixit hic autor ad an. DCCXV, & primus eſt, qui huius elevationis inter *Græcos* meminit, ſine vlla adorationis mentione. Quod ad *Latinam* attinet eccleſiam, altum heic de ea ſilentium apud vetuſtos rituum expoſitores eſt, ad ſæculum vſque vndecimum, vbi IVONI [*i*] CARNOTENSI & HVGONI VICTORINO [*k*] memoratur, etſi adhuc propter eamdem cauſſam, quam GERMANVS dedit, non propter adorationem. Primus ſcriptor, qui iſti eleuationi adorationis cauſſam tribuit, vti fuſe demonſtrat DALLAEVS [*l*], eſt GVILIELMVS DVRANDVS, qui *rationale diuinorum officiorum* [*m*] ſcripſit anno circiter MCCCLXXXVI. Vt adeo tranſubſtantiatio & adoratio euchariſtiæ tamquam mater & filia duobus ſæculis proxime ſibi ſuccedentibus introductæ ſint. Eruditiſſimi inter hodiernos eccleſiæ *Romanenſis* ſcriptores potiſſimam dictorum partem confi-

(*b*) German. theoria rer. diuinar. bibl. patr. Græco-Latin. tom. II. p. 163. (tom. XIII. p. 61. b. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

(*i*) Iuo epiſt. de ſacram. miſſa (apud Dallæum de cult. religioſ. lib. II. p. 237.) Cum vero panis & calix adhibito diacono eleuatio corporis Chriſti in cruce commemoratur.

(*k*) Hugo de S. Vict. de miſſa obſeruat. (cit. eodem ibid.) Poſt ſigna crucis ſacerdos vtraque manu eleuat ſacramentum corporis & ſanguinis Chriſti & paullo poſt deponit; quod ſignificat eleuationem corporis Ieſu Chriſti in cruce & eiuſdem in ſepulchrum depoſitionem.

(*l*) Dall. de obiecto cultus lib. II. c. VI. p. 277. Sequentis demum ſæculi, id eſt decimi tertii, anno circiter octuageſimo Guilielmus Durandus aliis quibusdam allatis eleuationis iſtius rationibus hanc poſtremo præter ſuperiorum liturgiæ interpretum doctrinam addit, *Quinto hoſtia* &c. Vid. litt. (m) ſeq.

(*m*) Durand. rational. lib. IV. de 6. parte canon. Quinto hoſtia eleuatur, vt populus non præueniens conſecrationem, ſed ex hoc cognoſcens illam factam, & Chriſtum ſuper altare veniſſe, reuerenter ad terram proſternatur.

ten-

tentur. BONA[n] aperte & libere dicit, non posse se originem eleuandi sacra mysteria, statim ac consecrata sint, in ecclesia *Latina* altius repetere, quam ab *Iuonis* & *Guilielmi Parisiensis* ac *Hildeberti Turonensis* temporibus, qui de ritu campanam pulsandi, dum fiat hæc eleuatio, sæculo duodecimo & decimo tertio fecerunt mentionem. Fatetur autem, in codicibus *ordinis Romani* tam excusis quam manuscriptis, & in priscis rituum expositoribus ALCVINO, AMALARIO, WALFRIDO STRABONE, MICROLOGO & aliis nullum eius vestigium reperiri. Et quum STEPHANVS DVRANTVS[o] vetustatem huius praxeos iactet, dicatque ab ipsis ecclesiæ incunabilis eam cœpisse, errorem illius corrigit, vt qui hoc statuat *Græcorum* tantum patrum testimonio suffultus, qui de *Latinis* ritibus nihil probent. Atque ita planam nouitatis eius agnitionem heic habemus. Et DALLAEVS [p] eamdem confessionem tacitam ex IOANNE MORINO[q] & IACOBO GOARE[r], duobus aliis ecclesiæ *Roma-*

(n) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. XIII. §. II. Nec liquet, quæ prima origo fuerit in ecclesia latina eleuandi sacra mysteria, statim ac consecrata sunt: in antiquis enim sacramentorum libris & in codicibus Ordinis Romani tam excusis quam MSS. nec in priscis rituum expositoribus Alcuino, Amalario, Walfrido, Micrologo, & aliis aliquod eius vestigium reperitur. Ea duntaxat in Ordine Romano eleuatio commemoratur, qua calix attollitur ante orationem dominicam, *Quum dixerit*, Per quem hæc omnia domino, *erigit se archidiaconus solus, & quum dixerit* per ipsum & cum ipso, *leuat cum offertorio calicem per ansas & tenet exaltans illum iuxta pontificem.*

(o) Durant. de ritib. eccles. lib. II. c. XL. §. 2. Plane ab ipsis ecclesiæ incunabulis, post consecrationem, eucharistiam in altum tollere & populo ostendere consuetum, probat a parte sanctus Dionysius lib. de eccles. hierarch. c. III. *Pontifex &c.* Vid. Bon. ibid.

(p) Dall. l. c. p. 237. Goar, vir eruditissimus & Latinarum traditionum studiosissimus, vere meritoque negat, plane constare, quando consecrationi apud Latinos iuncta fuerit hostiæ eleuatio; & Stephani Duranti nunquam ab ea diuisam fuisse, contendentis opinionem iure adspernatur. Hoc quidem ex eo, quod ego proxime obseruaui, auctorum tam multorum de illa silentio constat, non fuisse hunc ritum apud Latinos receptum ante vndecimum sæculum; quo eos vixisse, quos ad hanc rem Goar citauit, & Micrologi auctorem, omnes fatentur, & ipsum ordinis Romani scriptorem, si alii negant, docuit ac probauit Ioannes Morinus.

(q) Morin. de ordinat. part. III. exercit. VIII. c. I.

(r) Goar. not. in euchlog. p. 146. §. 158. Quando consecrationi apud Latinos iuncta fuerit hostiæ eleuatio, non plane constat. Steph. Durantus ab ea numquam fuisse diuisam contendit, sed infirmo iuxta suam sententiam Dionysii

 nensis

nensis doctis scriptoribus, sumit, quemadmodum STILLINGFLEETVS [s] etiam facit ex MENARDO.

§. V.

Nec diuinam hostiæ adorationem ante sæculum duodecimum aut decimum tertium.

DIXERIS autem, etiamsi nulla eleuatio hostiæ, nec vlla æris campani pulsatio ante hoc tempus in ecclesia *Latina* visitata fuerit, diuinæ tamen adorationis honorem, per omnia retro sæcula ab ipso inde ecclesiæ principio, ei forte fuisse exhibitum. PERRONIVS adeo confidenter hoc adfirmat, vt sessionem faciat ritum adorationis, ideo quidem, vt apostolos eucharistiam sedentes adorasse probet. Cuius opinationis falsitatem iam supra deteximus. Multæ aliæ probationes ex veterum scriptorum monumentis ad hanc adorationem comprobandam adlegantur. Nihil autem aliud probant, quam quod aut veneratio huic sacramento exhibita sit, vti libris euangelii, aquis baptismi, mensæ dominicæ aliisque sacris rebus exhiberi consueuit, quod nemo negat; vel certe honos adorationis *CHRISTO* præstitus sit, tamquam diuino quodam modo vbique præsenti, vel ad dextram Dei in cælo sedenti, quo per solemnem admonitionem *Sursum corda* mentes suas eleuare, ibique eum adorare iubebantur. HIERONYMVS de communi & ordinaria veneratione loquitur, quando ait [t]: *Discant, qui ignorant, eruditi testimoniis scripturarum, qua debeant veneratione sancta suscipere, & altaris CHRISTI ministerio deseruire, sacrosque calices & sancta velamina, & cetera, quæ ad cultum pertinent dominicæ passionis, non quasi inanima & sensu carentia sanctimoniam non habere, sed ex consortio corporis & sanguinis domini, eadem, qua corpus eius & sanguis, maiestate veneranda.* Talis reuerentia, qualis hæc, quæ calicibus aliisque vasis altaris exhibita est, sine dubio sacramen-

& Maximi fundamento, qui scriptis suis, non nisi Græcis ritibus suffragantur.

(s) Stillingfl. orig. Brit. p. 236. ex Menardo not. in Gregor. sacram. p. 374. *It is well observed by Cardinal Bona, that the Custom of Elevation of the Host, in order to Adoration, is found in none of the ancient Sacramentaries. -- The same had been ingenuously confessed before by Menardus, in the same Words.*

(t) Hieron. epist. ad Theophilum.

to

to exhibita est, tamquam symbolico corpori ac sanguini *CHRISTI*. Verum hæc non potuit esse veneratio diuini cultus, siue adoratio, nisi calicibus & vasis altaris diuinum cultum eos tribuisse, statuamus, vtpote quæ eadem maiestate, qua corpus ac sanguis Christi suscipiatur, veneranda esse dicit. EDMVNDVS ALBERTINVS [u] bene multa exempla huiusmodi venerationis ac reuerentiæ ecclesiis, libro legis & baptismo exhibitæ adfert; quæ nihil amplius quam verecundum horum omnium, tamquam sacrarum & venerabilium rerum, vsum significare potest. Atqui tali veneratione sacramentum prosequebantur; numquam panem consecratum in profanum vel communem vsum adhibentes; multo minus eius sanctitudinem indecenti magis praxi, (cuiusmodi iniuriosum illud *Donatistarum* factum erat, quum canibus eum proiicerent) violantes; nec vmquam illotis manibus contrectantes; quum cauerent quam maxime, ne qua particula in terram caderet: quæ specialior cautio est, multis veterum obseruata, TERTVLLIANO [x], AVGVSTINO [y], CYRILLO HIEROSOLYMITANO [z]

(u) Albertin. de eucharist. p. 432. §. Tertium est &c. toto.

(x) Tertull. de coron. milit. c. III. Calicis aut panis etiam nostri, aliquid decuti in terram anxie patimur.

(y) Augustin. homil. XXVI. & L. Quanta sollicitudine obseruamus, quando nobis corpus Christi ministratur, vt nihil ex ipso de nostris manibus in terram cadat, tanta sollicitudine obseruemus, ne verbum Dei, quod nobis erogatur, dum aliquid aut cogitamus aut loquimur, de corde nostro pereat.

(z) Cyrill. Hierosolym. catech. mystagogic. V. §. XVIII. προσιὼν οὖν, μὴ τεταμένοις τοῖς τῶν χειρῶν καρποῖς προσέρχου, μηδὲ διῃρημένοις τοῖς δακτύλοις· ἀλλὰ τὴν ἀριστερὰν θρόνον ποιήσας τῇ δεξιᾷ, ὡς μελλούσῃ βασιλέα ὑποδέχεσθαι· καὶ κοιλάνας τὴν παλάμην, δέχου τὸ σῶμα τοῦ χριστοῦ, ἐπιλέγων τὸ, Ἀμήν· μετ' ἀσφαλείας οὖν ἁγιάσας τοὺς ὀφθαλμοὺς τῇ ἐπαφῇ τοῦ ἁγίου σώματος, μεταλάμβανε, προσέχων μὴ παραπολέσῃς τι ἐκ τούτου αὐτοῦ· ὅπερ γὰρ ἐὰν ἀπολέσῃς, τούτῳ ὡς ἀπὸ οἰκείου δηλονότι ἐζημιώθης μέλους· εἰπὲ γάρ μοι, εἴ τις σοι ἔδωκε ψήγματα χρυσίου, οὐκ ἂν μετὰ πάσης ἀσφαλείας ἐκράτεις, φυλαττόμενος μή τι αὐτῶν παραπολέσῃς, ἢ ζημίαν ὑποστῇς; οὐ πολλῷ οὖν μᾶλλον ἀσφαλέστερον, τοῦ χρυσίου καὶ λίθων τιμίων τιμιωτέρου διασκοπήσεις, ὑπὲρ τοῦ μὴ ψίχα σοι ἐκπεσεῖν· Εἶτα μετὰ τὸ κοινωνῆσαι τοῦ σώματος χριστοῦ, προσέρχου καὶ τῷ ποτηρίῳ τοῦ αἵματος, μὴ ἀνατείνων τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κύπτων, καὶ τρόπῳ προσκυνήσεως καὶ σεβάσματος λέγων τὸ, Ἀμήν, ἁγιάζου καὶ ἐκ τοῦ αἵματος μεταλαμβάνων χριστοῦ ἔτι δὲ τῆς νοτίδος ἐνούσης τοῖς χείλεσί σου χερσὶν ἐπαφώμενος, καὶ ὀφθαλμοὺς, καὶ μέτωπον, καὶ τὰ λοιπὰ ἁγίαζε αἰσθητήρια· εἶτα ἀναμένων τὴν εὐχὴν, εὐχαρίστει τῷ Θεῷ τῷ καταξιώσαντί σε τῶν τηλικούτων μυστηρίων. *Accedens ad communionem, non expansis ma-*

et ORIGENI [*], qui id disertis verbis venerationem appellat. Vnde BELLARMINVS vafre colligit, oportere eos credidisse, quod sit naturale Dei corpus adeoque adorandum. Quasi rebus sacris talis cautela ac veneratio adhiberi non possit, quin id statim pro actu adorationis haberi debeat.

EQVIDEM veteres nonnumquam dicunt, se *CHRISTVM* adorare in eucharistia. Id quod non negamus. AVGVSTINVS ait [a]: *Nemo istam carnem (CHRISTI) manducat, nisi prius adoraverit.* Et exstant similes locutiones in AMBROSIO, CHRYSOSTOMO & aliis quibusdam vetustis scriptoribus.* Tum autem satis dilucide mentem suam explicant, se nec de orali manducatione, nec de adoratione *CHRISTI*, tamquam corporaliter præsentis in eucharistia, sed vt spiritualiter præsentis, vel certe vt absentis in cælo, loqui declarantes. CHRYSOSTOMVS [b]

manum volis accede, neque cum disiunctis digitis, sed sinistram, veluti sedem quamdam subiicias dextræ, quæ tantum regem susceptura est: & concaua manu suscipe corpus Christi, dicens: Amen. Sanctificatis ergo diligenter oculis, tam sancti corporis contactu, communica. Caue autem, ne quid excidat tibi: quod enim amittes, hoc tamquam ex proprio membro amiseris. Nam si quis tibi ramenta aurea daret: nonne magna cum diligentia illa teneres, cauens, ne quid ex illis periret, damnumque sustineres? Et non multo magis & diligentius de hoc, quod auro gemmisque pretiosius est, ne mica aliqua ex illo cadat, prouidebis. Tum vero post communionem corporis Christi, accede & ad calicem sanguinis illius, non extendens manus, sed pronus adorationis in modum & venerationis, dicens: Amen. Sanctificeris eo sanguine Christi, quem assumis: & quum adhuc est humiditas in labiis tuis, manibus attingens, & oculos, & frontem, & reliqua sensuum organa consecra. Postremo, exspectata oratione, Deo gatias age, qui te tantis mysteriis dignum reddidit.

(*) Origen. hom. XIII. in Exod. Nostis, quæ diuinis mysteriis interesse consueuistis, quomodo, quum suscipitis corpus domini, cum omni cautela & veneratione seruatis, ne ex eo parum quid decidat, ne consecrati muneris aliquid delabatur. Reos enim vos creditis & recte creditis, si quid inde per negligentiam decidat. Quod si circa corpus eius conseruandum tanta vtimini cautela, & merito vtimini; quomodo putatis esse minoris piaculi, verbum Dei neglexisse quam corpus eius?

(a) Augustin. in psalm. XCVIII. (tom. VIII. opp. p. 1104. edit. Basil. MDLXIX.)

(b) Chrysost. in illud, Simile est regnum cælorum &c. ἐπειδὰν κατελάβετε τὸν νυμφῶνα τοῦ πνεύματος, ἐπειδὰν εἰσδράμητε τὴν παστάδα τῆς χάριτος, ἐπειδὰν πλησίον γένησθε τῆς φοβερᾶς ὁμοῦ καὶ ποθεινῆς κολυμβήθρας, ὡς αἰχμάλωτοι προσπίπτετε τῷ βασιλεῖ, ῥίψατε πάντες ὁμοίως ἐπὶ γόνατα. *Postquam ad thalamum spiritus perueneritis, postquam ad porticum gratiæ accurreritis, postquam*

bapti-

baptiſmum ſuſcepturos tamquam captiuos procidere, & omnes ſimiliter in genua ſe proiicere ait. Neque vero inde colligas, eos *CHRISTVM* adoraſſe tamquam corporaliter præſentem in baptiſmo, tametſi baptiſmus eos quoque corporis ac ſanguinis *CHRISTI* participes reddat. Et alibi [c], regem ipſum incuruare ſe, dicit, propter Deum in ſanctis euangeliis loquentem. Ridiculum autem foret, hinc inferre, ipſos vel euangelia adoraſſe, vel Chriſtum corporaliter in eis præſentem. EDMVNDVS ALBERTINVS [d] ex AVGVSTINI operibus diuerſas has propoſitiones demonſtrauit, quæ omnes *CHRISTI*, tamquam corporaliter in euchariſtia præſentis, adorationi e diametro repugnant. 1.) Panem & vinum nec fieri nec eſſe proprie & ſubſtantialiter corpus & ſanguinem domini, ſed ſacramentaliter tantum & figurate. 2.) Chriſtum non eſſe in euchariſtia ſubſtantialiter & corporaliter præſentem. 3.) In euchariſtia verum panem manducari. 4.) Manducationem proprii corporis Chriſti participationemque ſanguinis ipſius ſpiritualem eſſe, non oralem. 5.) Impios proprium domini corpus & ſanguinem nec manducare nec bibere. 6.) Impoſſibile eſſe, vt idem corpus in pluribus locis ſimul ſit: & hoc in ſpecie de corpore Chriſti dici. 7.) Corpus neceſſario locum occupare. 8.) Accidentia ſine ſubiecto ſubſiſtere nullo modo poſſe. Quæ omnia corporalem *CHRISTI* præſentiam in euchariſtia euertunt, & conſequenter oſtendunt, ad orationem *CHRISTO* in euchariſtia præſtitam, non corporali, ſed ſpirituali eius præſentiæ, vel corpori illius tamquam abſenti in cælo, exhibitam eſſe.

STEPHANVS autem DVRANTVS [e] probare nititur, corpus *CHRISTI* non tantum adoratum fuiſſe tamquam præſens in

---

prope tremendam ſicut & deſiderabilem piſcinam veneritis, & tamquam captiui proceſſeritis coram rege, omnes ſimiliter in genua vos proiicite.

(c) Chryſoſt. In illud, Attendite, ne eleemoſynam faciatis, ap. Albertin. p. 432. ὑποκύπτει διὰ τὸν ἐν τοῖς ἁγίοις εὐαγγελίοις ὁμιλοῦντα θεόν.

(d) Albertin. de ſacram. euchariſt. p. 602. &c.

(e) Durant. de ritibus lib. II. c. XL. §. V. Adoratam fuiſſe euchariſtiam extra vſum & a non communicantibus, probat S. Chryſoſtomus *homil. III. de incomprehenſibili Dei natura.* Ibi enim loquens de energumenis ait, Agitatos quoque, ob eam rem, diaconus tempore illo ducit, & iubet caput inclinare. Et *homil. IV. eiuſdem tractationis.* Cur homines dæmone agitatos, & furore accitos teterrimo, adduci tempore illo, & capita inclinare iubet diaconus.

eucha-

eucharistia, in ipso vsu & tempore administrationis, sed etiam extra vsum a non-communicantibus. Quam in sententiam CHRYSOSTOMVM [*f*] adlegat, dicentem, agitatos tempore illo a diacono adduci & iuberi caput inclinare. Quod DVRANTVS de inclinatione capitis erga eucharistiam interpretatur. Verum CHRYSOSTOMVS argumentum illius infeliciter diluit. Nam eo tempore eucharistiam nondum consecratam sed adhuc consecrandam fuisse testatur. Neque enim hi energumeni consistendi veniam habebant ad audiendas preces consecrationis cum fidelibus, sed cum catechumenis aliisque non-communicantibus ante missæ fidelium exordium dimittebantur. Vt adeo, si hostiam adorarunt, hostiam nondum consecratam adorarint, oporteat, quod secundum ipsum DVRANTVM manifesta foret idololatria. Ita infelices boni isti viri sunt in optimis, quæ producere possunt, argumentis pro adoratione hostiæ inter veteres, vt ipsæ eorum probationes euidenter eam destruant.

AB altera autem parte firmissimæ dantur demonstrationes, non potuisse tale quid, cuiusmodi est adoratio hostiæ, esse apud veteres, non tantum inde petitæ, quod eos transubstantiationem & corporalem præsentiam haud credidisse certo constet, sed etiam multis ex aliis argumentis, quæ duo viri docti IOANNES DALLAEVS [*g*] & DANIEL WHITBY [*h*] in duobus egregiis tractatibus, hac de materia editis, solide deduxerunt atque demonstrauerunt luculentissime: ad quos libros lectorem amandamus, satis habentes, si præcipuorum argumentorum, quæ fuse atque late proposuerunt ac probauerunt,

(*f*) Chrysost. homil. III. de incomprehensibili Dei natura p. 365. (tom. I. p. 324. edit. Francof.) *καὶ τοὺς ἐνεργουμένους κατ᾽ ἐκεῖνον ἵστησι τὸν καιρὸν ὁ διάκονος, καὶ κελεύει κλῖναι τὴν κεφαλὴν μόνον, καὶ τῷ σχήματι ποιεῖσθαι τοῦ σώματος τὰς ἱκετηρίας.* Id. homil. IV. de incomprehensibili p. 374. (p. 332. edit. Francof.) *Ἴσεται δὲ ἡ χάρις, ἂν διδάξωμεν ὑμᾶς, τίνος ἕνεκεν ἐκείνη γίνεται πρὸ τῶν ἄλλων ἡ εὐχή, καὶ τί δήποτε, τοὺς δαιμονῶντας, καὶ τῇ μανίᾳ πονηρᾷ κατεχομένους εἰσάγεσθαι κελεύει τότε ὁ διάκονος καὶ κλίνειν τὰς κεφαλάς. Gratiam autem reddam, si vos docuero, quamobrem illa præ ceteris oratio solet fieri, & cur homines dæmone agitatos, & furore accitos teterrimo, adduci tempore illo & capita inclinare iubet diaconus.*

(*g*) Dall. de obiecto cultus religiosi contr. Latin. lib. I. & II.

(*h*) Whitby, *Idolatry of Host Worship* Lond. MDCLXXIX. 8uo.

runt,

runt, summas attigerimus. DALLAEVS argumenta sua sub duo capita refert, alia generatim contra cultum religiosum eucharistiæ, diuorum, reliquiarum, imaginum ac crucium; alia magis speciatim contra adorationem eucharistiæ proponens. Inter primi generis argumenta hoc

I. tamquam notatu dignum vrget, Quod in omni veterum de miraculis disputatione nulla habeatur miraculorum, per eucharistiam effectorum, mentio, vti iam tritum & peruulgatum in sæculis posterioribus, maxime in libro, quem vocant *scholam eucharistiæ*, quæ collectio fictionum est sub nomine miraculorum, per hostiam variis occasionibus patratorum.

II. Aliud generale argumentum vrget ex omnium ecclesiæ scriptorum, qui de traditionibus loquuntur, silentio, quod eucharistiæ adoratio ne semel quidem inter eos nominata sit.

III. Quod inter varias paganorum calumnias de Deo christianorum, quos alii solem, alii caput asini, alii sacerdotum suorum genitalia, alii crucifixum & mortuum hominem, alii alia colere iactabant, nemo panem ac vinum colere dixerit, quod tamen & facile fuerit discere & inuidiosissimum obiectare: si hæc vere culta a christianis fuissent, quemadmodum posterioribus sæculis cóli cœpta sint.

IV. Quod christiani paganis obiicere consueuerint, quod colerent res mutas & anima carentes; res humeris baiulandas, & si ceciderint, surgere haud valentes; res, quæ custodiantur ab hominibus, ne a furibus auferantur; res, quæ captiuæ abduci possint, nec valeant ipsæ se conseruare; res, quas oppignorare liceat, vti eucharistiæ in posterioribus sæculis sub quibusdam principibus vsu venerit; res, quæ ignis & imbrium & rubiginis, & blattarum ac tinearum, aliisque naturæ iniuriis obnoxiæ sint; res, quæ a muribus aliisque bestiis deuorari possint, arrodi atque inquinari. Quas obiectiones ethnicos in christianos facile repercussuros fuisse, dicit, si vel eucharistiam, vel imagines, vel reliquias, vel cruces coluissent, vtpote quæ res omnes iisdem exprobrationibus obnoxiæ sint. Hæc generalia sunt argumenta contra adorationem hostiæ, nec non contra reliquos cultus idololatricos, qui hodie in ecclesia *Romana* tantopere frequentantur. Longe autem plurima argu-

menta ſpecialia a viro iſto docto contra adorationem hoſtiæ vrgentur.

Argumentum I. ducitur a conſtanti ſcriptorum hac de re ſilentio.

Argumentum II. Quod euchariſtia a vetuſtiſſimis chriſtianis eleuata in ſacris non fuerit, vti a nobis quoque ſupra ex BONA oſtenſum eſt.

Argumentum III. inde ducitur, Quod *Latinus* pulſandæ nolæ ritus, vt hoc ſono ad euchariſtiæ adorationem, quicumque eum audiant, excitentur, veteribus chriſtianis ignotus fuerit.

Argumentum IV. inde ducitur, Quod, quæ in poſterioribus ſæculis abundant, de adorata etiam a beſtiis per miraculum euchariſtia narrationes, eæ nullæ reperiantur in ſæculis prioribus.

Argumentum V. inde ducitur, Quod veteres numquam euchariſtiam ad abſentes cum vlla pompa vlliſue cultus inſignibus miſerint ac detulerint, nec vmquam vel lætis vel aduerſis & triſtibus temporibus expoſuerint, aut in rerum arduarum ſuſceptione ac molimine eam adorarint & inuocarint, quod tamen hodie eccleſiæ *Romanenſi* ſolemne ac familiare ſit.

Argumentum VI. Quod veteres chriſtiani numquam neophytos & pœnitentes ante euchariſtiam ſtatuerint, illos quidem, vt ei gratias pro generatione ſua adorantes agerent, hos, vt coram ea ſatisfacerent venerabundi, qui ritus vterque in eccleſia *Romanenſi* hodie obtineat.

Argumentum VII. Quod veteres chriſtiani non communicantibus numquam conſiſtere & ſacram euchariſtiam adorare permiſerint, quod tamen facere eos omnino oportuiſſet, ſi euchariſtiam numen eſſe adorandum vna cum *Romanenſibus* credidiſſent. Sed quod ad ſolam communionem ſiue ſumtionem, inſtitutum eſſe hoc ſacrum cenſuerint.

Argumentum VIII. Quod euchariſtiam publice, palam aperteque circumgeſtare, (quæ res KRANTZIO [i] & CASSAN-

(i) Krantz. metrop. lib. XI. c. XXXIX. Fertur idem inter alia ſalubria conſtituiſſe de venerabili euchariſtia, cuius erat tunc (vt nunc) quidam abuſus, quum in publicum deferretur in diebus Iouis per anni circulum. Res, vt prima fronte prætenditur, deuotioni parata; ſed vt euidenter claruit, per

DRO

DRO [*] consuetudo noua dicatur) vetutissimis christianis insuetum, & inauditum & ab ipsa eorum disciplina alienum fuerit.

Argumentum IX. Quod eucharistiæ veteres neque lucernas de die accenderint, neque tura adoleuerint, neque flores solutos sertosque obtulerint, qui sint ex eorum bonorum genere, quibus suam hodie *Latini* hostiam colant.

Argumentum X. Quod vetustissimi christiani nullas fecisse vel consecrasse reperiantur eucharistiæ icones, quales hodie tamquam imagines CHRISTI osculentur & adorent homines in ecclesia *Romanensi*.

Argumentum XI. Quod apud veteres nullum fuerit sacramento dicatum aut celebratum festum, vt hodie apud *Latinos*, & quidem celeberrimum ac religiosissimum: sed quod hæc solemnitas non vltra ætatem *Vrbani IV.* qui primus eam an. MCLXIV, & quidem peculiariter pro ecclesia *Romana* instituit, referenda sit.

Argumentum XII. Quod eucharistiæ veteres christiani nullas preces, nullas gratiarum actiones dixisse vmquam reperiantur; quod vtrumque nunc sit in frequentissimo ac pene passiuo & vniuersali omnium *Latinorum* vsu.

Argumentum XIII. Quod vetutissimis christianis pagani eiusdem æui neque serio neque ioco, neque in suis contra nostros calumniis & maledictis, neque in suorum deorum a nostrorum obiectionibus defensione **θεοφαγίαν** obiecisse, vel eos **θεοφάγυς** (Dei voratores) vocasse reperiantur; quod infidelium in *Romanenses* nunc sit solemne conuicium. (Notum est

crebram eius ostentationem vilescente, quæ semper ardens & summa debuit esse, reuerentia. Constituit ergo, vt non in publicum efferretur, nisi infra octauam festiuitatis, institutæ ad honorem sanctissimæ eucharistiæ: præsertim quia eius vsus a cælesti magistro institutus est ad esum, non ostentationem.

(*) Cassander. consultat. sect. de circumgestat. Consuetudo, qua panis eucharistiæ in publica pompa conspicuus circumfertur, ac passim omnium hominum oculis ingeritur, præter veterum morem & mentem, haud ita longo tempore inducta & recepta videtur. Illi enim hoc mysterium in tanta religione ac veneratione habuerunt, vt non modo ad eius perceptionem, sed ne inspectionem quidem admitterent, nisi fideles, quos Christi membra & tanti mysterii participatione dignos esse existimarent. Quare ante consecrationem catechumeni, energumeni, pœnitentes, denique non communicantes diaconi voce, & ostiariorum ministerio secludebantur.

dictum AVERROIS: *Quandoquidem comedunt christiani, quod colunt, sit anima mea cum philosophis.* Hic doctus philosophus *Saracenus* vixit anno circiter MCL, quando hostiæ adoratio introduci cœpta est, quæ res eum a christiana religione deterruit.)

Argumentum XIV. Quod patres priorum trium sæculorum nonnulla paganis obiiciant, quæ obiecturi non erant, si eucharistiam adorassent; vt quod sit ἀνόσιον, id, quod adoretur, comedere; item id ipsum adorare, quod sacrificamus; & adorare id, quod pascimus, & Deum vel homine vesci, vel liberos suos glutire.

Argumentum XV. Quod vetustissimi christiani inuidiosissimum anthropophagiæ crimen, cuius nomine diræ in eos persecutiones a paganis excitatæ, vel refellentes, vel a se suisque audientes, id simpliciter negent, neque eucharistiæ negotium, quod ad calumniam diluendam explicari necesse erat (si cum *Latinis* de eo sensissent) vsquam talibus in locis memorent.

Argumentum XVI. Quod gentilium de anthropophagia, & *Thyesteis* dapibus aduersus veteres calumnia, non sit ex eucharistiæ occasione, quod nonnulli hariolentur, exorta; sed ex *Carpocratianorum* aliorumque hæreticorum nefariis sacris.

Argumentum XVII. Quod vetustissimi scriptores eucharistiæ adorationem in suis aduersus *Ebionæos* & *Docetas* disputationibus numquam vrgeant, in quos tamen fuisset vtilis & valida, ad eorum errores confutandos.

HISCE DALLAEI argumentis D. WHITBY sequentia subiungit:

I. Quod sacræ scripturæ & patres gentilium irrideant idola & dicant, nos inde posse cognoscere, quod non sint Dii, quia nullum externorum suorum sensuum vsum habeant.

II. Quia fiant dii per consecrationem, & ex artificum voluntate, quum pars eius materiæ, quæ in Deum consecretur, communibus vsibus exponatur.

III. Quia inclusi sint in imaginibus suis, vel in obscuris habitationibus statuantur.

IV. Quia deos suos pretiosis vestibus ornent.

V. Quia transformari, siue ex alia forma in aliam mutari possint. Quæ omnia in christianos, si eucharistiam adorassent, sine vllo effugio retorqueri potuissent. SOTO & PALVDANVS vni-

vniuersam eucharistiam, substantiam æque ac species, rursus euomi vel in secessum eiici posse concedunt. Quod de vero corpore *CHRISTI* dicere, veteres quam maxime impium & blasphemum pronuntiassent. Ex quibus & similibus rationibus tuto concludere poterimus, non obtinuisse inter priscos christianos hanc consuetudinem exhibendi diuinum honorem hostiæ, ex supposito, quod sit reale corpus *CHRISTI*, tametsi panem, tamquam symbolum & antitypum corporis *CHRISTI*, reuerentia & veneratione, quam mente concipere possent, maxima tractarunt. Hæc argumenta si prolixe deducere vellemus, integrum volumen conficiendum foret, adeoque satis habemus, heic eorum capita summatim recensuisse, lectorem remittentes ad hosce duos eruditos auctores, qui, quidquid dicunt, abunde probant. Pergimus iam in consideratione praxis ecclesiæ antiquæ.

§. VI.

Populo eucharistiam manu excipere permissum.

IN distributione elementorum populo manu ea excipere permittebatur. Quod iam, ex quo tempore transsubstantiatio credi, & adoratio hostiæ induci cœpit, seuere interdictum est in ecclesia *Romanensi*. Quæ res ad minimum bonam coniecturam nobis facit, quod veteres omnino alias de eucharistia opiniones habuerint, quam quæ hodie in ecclesia *Romanensi* dominantur. Quod ad rem facti attinet, nulla de ea controuersia est. Fatentur eam BARONIVS [*k*], MORINVS [*l*], & GARSIVS LOAYSA [*m*], quemadmodum ex illis adnotauit DALLAEVS [*n*]. Et BONA [*o*] ipse fatetur, non posse se indicare, quo tempore contraria consuetudo inducta sit, satis autem probabile sibi videri dicit, tunc cœpisse in *Oriente* corpus *CHRISTI*

(*k*) Baron. an. LVII. n. CXLVII. (n. CXLIX. edit. Antuerp. MDCLXX.) Dabat sacerdos in manus cuiusque eucharistiam, quam sic ille cum summa reuerentia ori admouebat. Suppetunt de ea re quam plurima testimonia sanctorum patrum &c.

(*l*) Morin. de ordinat. part. III. exercit. XII. c. III. tot.

(*m*) Loaysa in concil. Tolet. I. c. XIV. (tom. II. concil. p. 1239.) Antiquus ecclesiæ mos fuit, dare fidelibus eucharistiam in manus.

(*n*) Dall. de obiecto cult. relig. lib. II. c. XX. (p. 299. edit. Geneu. MDCLXIV.)

(*o*) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. XVII. §. VII. Valesf. not. in Euseb. lib. VII. c. IX. Fideles, qui corpus domini manu accepturi erant, lotis prius studiose manibus accedebant.

ore accipi, quum in pane azymo confici cœperit: idque vbique receptum fuiſſe, quum panis conſecrandus ad eam formam tenuiſſimam, qua nunc vtantur, redactus ſit, quod, vti antea probauerat, ſæculo demum duodecimo vel decimo tertio factum eſt. Ne autem lector in his conceſſis penitus acquieſcat, pauca quædam loca ex TERTVLLIANO [p], CLEMENTE ALEXANDRINO [q], CYPRIANO [r], ORIGENE [s], DIONYSIO ALEXANDRINO [t], CYRILLO HIEROSOLYMITANO [u], GREGORIO NAZIANZENO [x], BASILIO [y], AM-

(p) Tertull. de coron. mil. c. III. Euchariſtiæ ſacramentum --- non de aliorum manu quam præſidentium ſumimus. Id. de idololatr. c. VII. Eas manus admouere corpori domini, quæ dæmoniis corpora conferunt.

(q) Clem. Alex. ſtrom. I. p. 318. τινὲς εὐχαριστίαν διανείμαντες, ὡς ἔθος, αὐτὸν δὴ ἕκαστον τοῦ λαοῦ λαβεῖν τὴν μοῖραν ἐπιτρέπουσιν. ἀρίστη γὰρ πρὸς τὴν ἀκριβῆ αἵρεσίν τε καὶ φυγὴν ἡ συνείδησις. *Quidam euchariſtiam quum, vt mos eſt, diuiſerunt*, permittunt vnicuique ex populo eius partem ſumere. *Ad accurate enim perfecteque eligendum ac fugiendum, optima eſt conſcientia.*

(r) Cyprian. de lapſis p. 132. (p. 93. fin. edit. Fell. Amſtelod.) Iacens ſtantibus, & integris vulneratus minatur; & quod non ſtatim domini corpus inquinatis *manibus accipiat*, aut ore polluto domini ſanguinem bibat, ſacerdotibus ſacrilegus iraſcitur. Id. de patient. p. 216. (p. 149. edit. Amſtelod.) Sit fortis & ſtabilis in corde patientia, & nec adulterio ſanctificatum corpus & Dei templum polluitur, &c. nec poſt geſtatam euchariſtiam *manus* gladio & cruore maculatur. Id. epiſt. LVI. al. LVIII. ad Thibaritanos p. 121. (p. 258. ed. Amſtelod.) Armemus dextram gladio ſpirituali, vt ſacrificia funeſta fortiter reſpuat, & euchariſtiæ *memor, quæ domini corpus accipit*, ipſum complectatur poſtmodum *dominum*, ſumtura præmium cæleſtium coronarum.

(s) Orig. hom. XIII. in Exod. Noſtis &c. Vid. §. V. ſub not. (*) pag. 470.

(t) Dionyſ. Alexandr. ep. ad Xyſt. ap. Euſeb. lib. VII. c. IX. Vid. ſupr. §. III. ſub litt. (s) p. 447.

(u) Cyrill. catech. myſtagog. V. §. XVIII. Vid. §. V. ſub litt. (z) p. 469.

(x) Nazianzen. de ornatu mulier. tom. II. p. 152.

Οὐδὲ χέρες φρίσσουσιν, ἐπὴν ἐς μύστιν ἰδωδὴν
Τείνεις, αἷς σὺ γράφεις πένθιμον ἀγλαΐην;
Non horrent palmæ, quas liba ad myſtica tendis,
Et queis depingis triſte & inane decus?

(y) Baſil. ep. CCLXXXIX. ad Cæſaream Patriciam. καὶ γὰρ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ ἱερεὺς ἐπιδίδωσι τὴν μερίδα, καὶ κατέχει αὐτὴν ὁ ὑποδεχόμενος μετ᾽ ἐξουσίας ἁπάσης, καὶ οὕτω προσάγει τῷ στόματι τῇ ἰδίᾳ χειρί. *Nam & in eccleſia ſacerdos partem dat, & qui ſuſcipit, eam retinet cum omni libertate*, & ſic propria manu ori admouet.

BRO-

BROSIO [z], AVGVSTINO [*], CHRYSOSTOMO [†] & concilio *Trullano* [a] ad marginem adſcribam. Quæ in materia tam plana & incontrouerſa heic nihil attinet interponere. Ipſa conſuetudo lauandi manus ante euchariſtiam iamiam accipiendam, crebræ admonitiones de cauendo, ne quid decidat, venia eam portandi domum ibique priuatim communicandi, laicis indulta, miſſio eius ad ægrotos per homines priuatos, de quibus diximus antea, teſtimonium huic praxi perhibent. Verum hæ conſuetudines vniuerſæ, poſteaquam adoratio hoſtiæ inuecta eſt, penitus antiquatæ ſunt & abolitæ in eccleſia *Romanenſi*, dum partim populis manibus eam attingere interdictum, &, vt in os ſuum ingeri ſinerent, iniunctum, partim etiam calix illis omnino ablatus fuit. Multæ lepidæ rationes pro abrogata hac conſuetudine adferri ſolent, cuiuſmodi aliqua eſt, vt hominum negligentiæ, irreuerentiæ aliiſque ab-

(z) Ambroſ. orat. ad Theodoſ. ap. Theodoret. lib V. c. XVIII. πῶς δὲ τοιαύταις ὑποδέξῃ χερσὶ τοῦ δεσπότου τὸ πανάγιον σῶμα; πῶς δὲ τῷ στόματι προσοίσεις τὸ αἷμα τὸ τίμιον; *Quomodo ſacroſanctum domini corpus eiuſmodi manibus excepturus es? Quomodo pretioſum ſanguinem admoturus es ori tuo?*

(*) Auguſtin. contr. litt. Petil. lib. II. c. XXIII. (tom. VII opp. p. 102. edit. Baſil. MDLXIX.) In cuius manibus euchariſtiam ponebatis. Id. homil. XXVI. ex L. vid. §. V. ſub litt. (y) p. 469.

(†) Chryſoſt. homil. XXI. ad pop. Antioch. tom. I. p. 266. (p. 236. edit. Francof.) ἐννόησον, τί δέχῃ τῇ χειρί, *Cogita quid* manu accipias. Id. homil. XXII. p. 281. (p. 253. edit. Frf.) ἐχθρὸν ἔχεις; μὴ προσέλθῃς· βούλει προσελθεῖν; καταλλάγηθι, καὶ τότε προσελθὼν ἅψαι τοῦ ἱεροῦ. *Inimicum habes? Ne accedas. Vis accedere, fac in gratiam cum inimico redeas, & tum* ſacrum corpus attinges. Ibid. p. 290. (p. 257. ed. cit.) μὴ τολμήσῃς ἀνίπτοις χερσὶ τῆς ἱερᾶς ἅψασθαι θυσίας κ. τ. λ. *Non audes illotis* manibus *ſacram victimam attrectare.* Homil. XXIV. p. 316. (p. 281. ed. Frf.) μετὰ πολλῆς σιγῆς – τῆς ἱερᾶς ταύτης ἁπτώμεθα θυσίας. *Cum multo ſilentio – ſanctum hoc ſacrificium* attingamus. Id. homil. VI. contr. Iud. tom. I. p. 540. (p. 477.) ποίᾳ χειρὶ τῆς ἱερᾶς ἅψῃ τραπέζης; *qua manu ſacram attinges menſam?* Homil. III. in Epheſ. (p. 888. edit. Frf.) εἰπέ μοι, ἆρα ἂν ἕλοιο χερσὶν ἀνίπτοις τῇ θυσίᾳ προσελθεῖν; οὐκ ἔγωγε οἶμαι· - - εἶτα ἐν τῷ μικρῷ οὕτως ὢν εὐλαβής, ψυχὴν ἔχων ῥυπαρὰν προσέρχῃ, καὶ ἅπτεσθαι τολμᾷς. *Dic mihi, velleſne ad ſacrificium manibus illotis accedere? Non, opinor. - - Quum in re parva ſis adeo reuerens & religioſus, ſordidam & immundam habens animam accedis & audes* tangere. Hom. VI. in Seraphim. & paſſim.

(a) Concil. Trull. can. CI. Vid. §. VIII. ſeq. ſub litt. (p).

uſi-

uſibus occaſio præcluderetur. At vero patres meliores habebant cauſſas eam permittendi. Tum enim egregium eis argumentum ſuppeditabat manus conſeruandi innoxias & ſanctas, immunes ab idololatria, cæde, rapina aliiſque ſimilibus ſceleribus, quandoquidem his ipſis manibus immaculatum domini ſui corpus ac ſanguinem accipere debebant. *Tota die*, inquit TERTVLLIANVS [*b*], *ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens, chriſtianum ab idolis in eccleſiam venire, de aduerſaria officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem matres manus idolorum, his manibus adorare, quæ foris aduerſus Deum adorantur, eas manus admouere corpori domini, quæ dæmoniis corpora conferunt.* Quanta non cum eloquentia CHRYSOSTOMVS in rapinas, & cædes, & rixas, & contentiones ex hoc ipſo argumentandi fonte inuehitur? *Cogita* [*c*], *quid manu capias*, inquit, *nec vmquam vllum verberare audeas; nec tanto decoratam munere plagæ crimine dedecores. Cogita, quid manu capias, & ipſam ab omni auaritia & rapina liberam conſerua. Reputa, quod non tantum manu capias, verum & ori admoveas, & linguam cuſtodi a contumelioſis mundam & turpibus verbis, blaſphemia, periurio, & aliis omnibus huiuſmodi.* Ita rurſus reprehendens eos, qui ſi in morbum inciderent, ad *Iudæos* confugiebant, vt amuleta ad curandum morbum ſibi compararent, ſic rogat: *Quomodo* [*d*] *excuſaberis Chriſto? Quomodo illum implorabis precibus? Qua conſcientia poſthac ingredieris eccleſiam? Quibus oculis videbis ſacerdotem? Qua manu ſacram attinges menſam?* Et alio loco, ad reprimendum populi furorem in *Eutropium* (qui procurata lege contra perfugientes ad ſanctuarium non multo poſt, quum

(*b*) Tertull. de idololatr. c. VII. Conf. Cypr. epiſt. LVI. al. LVIII. cit. ſub litt. (r) anteced. p. 478.

(*c*) Chryſoſt. homil. XXI. ad popul. Antioch. tom. I. p. 266. (p. 236. edit. Francof.) *ἐννόησον τί δέχῃ τῇ χειρὶ, καὶ μηδέποτε ἀνάσχῃ τυπτῆσαί τινα, μηδὲ τὴν τοσαύτῃ τιμηθεῖσαν δωρεᾷ καταισχύνῃς τῇ τῆς πληγῆς ἁμαρτίᾳ· ἐννόησον τί δέχῃ τῇ χειρὶ, καὶ καθαρὰν αὐτὴν πλεονεξίας καὶ ἁρπαγῆς πάσης διατήρησον· λόγισαι, ὅτι οὐ τῇ χειρὶ δέχῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ στόματι προσάγεις, καὶ καθαρὰν φύλαττε τὴν γλῶτταν αἰσχρῶν καὶ ὑβριστικῶν ῥημάτων, βλασφημίας, ἐπιορκίας, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἁπάντων.*

(*d*) Chryſoſt. homil. VI. contr. Iud. tom. I. p. 539. (p. 477. edit. Frf.) *πῶς ἀπολογήσῃ τῷ χριστῷ; πῶς αὐτὸν καλέσεις ἐν ταῖς εὐχαῖς; ποίῳ συνειδότι λοιπὸν ἐπιβήσῃ τῆς ἐκκλησίας; ποίοις ὀφθαλμοῖς ἐκεῖ ὄψει τὸν ἱερέα; ποίᾳ χειρὶ τῆς ἱερᾶς ἅψῃ τραπέζης;*

in offensionem cecidisset imperatoris, ipse necesse habebat eo perfugere; nonnullis de populo cupidis vindictæ contra eum declamantibus, æquum esse, vt ipse legis suæ pœnam subiret) commouendasque mentes ad tribuendam ei misericordiam & dandam veniam, ex illis quærit: *Quomodo* [e] *hoc cœtu soluto sacramenta contrectabitis, & precationem illam dicetis, qua rogare iubemur: Remitte nobis, quemadmodum etiam nos remittimus debitoribus nostris; si a debitore vestro pœnas exigatis?* Sunt hæc nonnulla eloquentiæ artificia, fundata hac innocenti & pia consuetudine, secundum quam populus sacramentum manibus suis excipiebat, habebantque sæpenumero pondus suum ac vim congruentem in ipsis etiam maximis mentibus; quemadmodum ex effectu sermonis apparet, quem ad *Theodosium* imperatorem habuit *Ambrosius*, quum hic *Thessalonicæ* septem hominum millia, nullo prius habito iudicio, interfici iussisset. *Ambrosius* ad ecclesiam venienti imperatori prodibat obuiam, & his cum verbis adloquebatur [f]: *Quibus oculis templum communis domini adspecturus es? Quibus pedibus sanctum solum calcaturus? Quomodo manus extensurus es, iniuste cæsorum sanguine adhuc stillantes? Quomodo sacrosanctum domini corpus eiusmodi manibus excepturus es? Quomodo pretiosum sanguinem admoturus es ori tuo, qui verbo furoris tui tot hominum sanguinem iniuste effudisti?* Hæc iusta pii episcopi obiurgatio, ita scite ac opportune in imperatorem adhibita, animum eius adeo percutiebat, vt in lacrimas effusus ecclesia, pœnitentis instar, egrederetur, nec eo rediret ante, quam per modum satisfactionis inter alia, hortante AMBROSIO, legem scripsisset, vt triginta dierum spatio manerent scriptæ sententiæ de cæde ac bonorum proscriptione, rationis iudicium exspectantes. Tam egregiis sermonibus & tam dignis effectis vetus illa & pia consuetudo occasionem olim dedit, quæ hodie in ec-

(e) Chrysostom. homil. in Eutrop. tom. IV. p. 554. (p. 485. ed. Frf.) πῶς δὲ, τοῦ θεάτρου τούτου λυθέντος, ὑμεῖς μυστηρίων ἅψεσθε, καὶ τὴν εὐχὴν ἐρεῖτε ἐκείνην, δι' ἧς κελευόμεθα λέγειν, ἄφες ἡμῖν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, τὸν ὑμῶν ὀφειλέτην ἀπαιτοῦντες δίκην;

(f) Theodoret. lib. V. cap. XVIII. ποίοις ὀφθαλμοῖς ὄψει τὸν κοινοῦ δεσπότου νεών; ποίοις δὲ ποσὶ τὸ δάπεδον ἐκεῖνο πατήσεις τὸ ἅγιον; πῶς δὲ τὰς χεῖρας ἐκτενεῖς, ἀποστάζουσας ἔτι τοῦ ἀδίκου φόνου τὸ αἷμα; πῶς δὲ τοιαύταις ὑποδέξῃ τοῦ δεσπότου τὸ πανάγιον σῶμα; πῶς δὲ τῷ στόματι προσοίσεις τὸ αἷμα τὸ τίμιον, τοσοῦτον διὰ τὸν τοῦ θυμοῦ λόγον ἐκχέας παρανόμως αἷμα;

 cle-

clesia *Romanensi* abrogata & in aliam consuetudinem mutata est, quæ nec exemplum in antiquitate habet, nec vsum vllum; fovendæ tantum superstitioni inseruit, hominesque monstrosis ac inueteratis opinationibus de transsubstantiatione implicatos tenet, ad quas ab hominum mentibus arcendas hic innocens ritus quodam modo faciebat.

§. VII.

Num eadem consuetudo in tradenda mulieribus ac pueris eucharistia obseruata fuerit.

OBSERVANDVM quoque est, quod hac in re nullum discrimen inter viros, mulieres ac pueros fuerit, sed omnes manibus eucharistiam exceperint, qui id facere valerent. Tantum sæculo sexto extremo regulam factam legimus, qua mulieres non nuda manu, sed mundo linteolo eam excipere iussæ sunt. Nonnulli hanc consuetudinem iam AVGVSTINI tempore obtinuisse putant, quia in sermone quodam *de tempore* [g], qui sub nomine eius circumfertur, illius mentio habetur. Hæc enim ibi verba exstant: *Omnes viri, quando communicare desiderant, lauant manus: Et omnes mulieres exhibent linteamina, vbi corpus Christi accipiant.* Enimvero vt sermones isti magnam partem spurii sunt & suppostititii, ita hic speciatim aliis auctoribus nonnumquam adscribitur, neque adeo multum pretii ei statui potest. Verumtamen concilium *Antissiodorense* [h] in *Gallia* an. DXC. hoc decretum fecit: *Non licet mulieri nuda manu eucharistiam accipere.* Quemadmodum autem eam manu sua accipere debeant mulieres, non significatur. Multi viri docti existimant, alium huius concilii canonem [i] præcipere, vt subiecto linteolo eam accipiant, quia communicaturæ dominicale suum habere iubeantur, quod illi per linteolum exponunt. Ita non solum BARONIVS, BINNIVS & SYLVIVS, sed BONA [k]

(g) Aug. serm. CCLII. de temp.

(h) Concil. Antissiodor. c. XXXVI. (tom. V. concil. p. 960.)

(i) Ibid. can. XLII. Vna quæque mulier, quando communicat, dominicalem suam habeat. Quod si non habuerit, vsque in alium diem dominicum non communicet.

(k) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. XVII. §. III. Notandum est, in susceptione eucharistiæ inter viros & mulieres discrimen aliquod fuisse: nam viri nuda manu, mulieres subiecto linteolo, quod dominicale dicebatur, illam acci-

etiam

etiam & HABERTVS [l], immo ipse MABILLONIVS [m] ac VOSSIVS [n] intelligunt. BALVZIVS autem, qui in exponendo difficiliorum verborum sensu reliquis multo solet esse sagacior, velum [o] mulierum intelligi dicit, quod in capitibus suis portare ex aliorum canonum præscripto, regulæ apostolicæ conformi, debebant. Quam in rem vetustam collectionem canonum citat, vbi in concilio *Matisconensi* dominicale diserte appelletur velum, quod mulieres in capitibus suis portent communicantes. Vt adeo, qualicumque manuum tegmine mulieres vsæ fuerint, certum sit, a dominicali illud fuisse diuersum. Concilium *Trullanum* [p] de nonnullis in ecclesia *Græca* loquitur, qui obtentu reuerentiæ sacramentum non manibus, sed receptaculis ex auro vel ex alia pretiosa materia factis, accipere voluerint, sed

piebant. Sic statutum legimus in concilio Antissiodorens. c. XXXVI. *Non licet* &c. & can. XLII. *Vt vnaquæque mulier dominicale suum habeat* &c.

(*l*) Habert. archierat. part. X. obseruat. VIII. p. 264. Linteamen illud *dominicalis* nomine donatum apud Gallos. concil. Antiss. c. XXXVI.

(*m*) Mabill. de liturg. Gallican. lib. I. c. V. n. 25. Mulieres linteo dominicali vtebantur, vt notum est ex can. XLII. concilii Autissiodorensis.

(*n*) Voss. thes. theol. de symbolis cœnæ domin. p. 477. (p. 292. edit. Hag. Com. MDCLVIII.) Videtur concilium illud (Autissiodorense) velle, vt feminæ eucharistiam in mundo linteo acciperent: quod linteum esse vocatum *dominicale*, colligunt viri eruditi ex sequentibus canonis XLII verbis, *Vnaquæque mulier, quando communicat, dominicalem suam habeat* &c.

(*o*) Baluz. not. in Gratian. causs. XXXIII. quæst. III. c. XIX. Si mulier communicans dominicale suum super caput suum non habuerit, vsque ad illum diem dominicum non communicet.

(*p*) Concil. Trullan. can. CI. Εἴ τις τοῦ ἀχράντου σώματος μεταοχεῖν ἐν τῷ τῆς συνάξεως βουληθείη καιρῷ, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ τῇ μετουσίᾳ γενέσθαι, τὰς χεῖρας χρηματίζων εἰς τύπον σαυροῦ, οὕτω προσίτω, καὶ δεχέσθω τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος· τὰς γὰρ ἐκ χρυσίου ἢ ἄλλης ὕλης ἀντὶ χειρὸς τινὰ δοχεῖα κατασκευάζοντας πρὸς τὴν τοῦ θείου δώρου ὑποδοχὴν, καὶ δι᾽ αὐτῶν τῆς ἀχράντου κοινωνίας ἀξιουμένους, οὐδαμῶς προσιέμεθα, ὡς προτιμῶντας τῆς τοῦ Θεοῦ εἰκόνος τὴν ἄψυχον ὕλην καὶ ὑποχείριον· εἰ δέ τις ἁλῷ τῆς ἀχράντου κοινωνίας μεταδιδοὺς τοῖς τοιαῦτα δοχεῖα προσφέρουσιν, καὶ αὐτὸς ἀφοριζέσθω, καὶ ὁ ταῦτα ἐπιφερόμενος. *Si quis immaculati corporis in synaxis tempore esse particeps voluerit, & offerre se ad communionem, manus in crucis formam figurans sic accedat, & gratiæ communionem accipiat. Eos enim, qui ex auro, vel ex alia materia quædam loco manus receptacula efficiunt ad diuini muneris susceptionem, & per ipsa immaculatam communionem recipiunt, minime admittimus, vt qui inanimatam subiectamque materiam Dei imagini præferant. Si quis autem deprehensus fuerit immaculatam communionem iis impertiens, qui eiusmodi receptacula adferunt, & ipse segregetur, & is qui adfert.*

damnat eos, illudque tamquam praxin ſuperſtitioſam vetat; iubens omnes & ſingulos manibus, in forma crucis figuratis, accedere, & gratiæ communionem accipere; quemadmodum a CYRILLO in *catecheſi* [q] & aliis nonnullis ante hoc concilium præceptum erat. Eos autem, qui eiuſmodi receptacula ad recipiendam euchariſtiam adferre auſi fuerint, non admittendos eſſe, dicit, vt qui inanimatam ſubiectamque materiam Dei imagini præferant. Præterea ſacerdotibus, hunc in modum communicantes admittentibus, ſegregationem minatur. Ex quibus mutationem hac in re in eccleſia *Græca* nondum factam fuiſſe, manifeſtum eſt.

§. VIII.

Euchariſtia populo tradi ſolita cum certa verborum formula, ad quam reſpondebant, Amen.

QVOD proximo loco obſeruari meretur, hoc eſt, quod ſacerdotes in tradendis populo elementis certa verborum formula vſi ſint, ad quam populus reſponderit, *Amen.* Formula initio haud videtur fuiſſe alia, quam hæc: *Corpus Chriſti*; &, *Sanguis Chriſti*; ad quam vtramque populus ſubiunxit, *Amen.* TERTVLLIANVS huc reſpicere creditur, quando chriſtianum [r], *Romanorum* ſpectacula frequentantem, rogat, quo pacto gladiatori teſtimonium poſſit reddere ex eo ore, quo in ſanctis myſteriis ſoleat dicere, *Amen?* At vero hoc non minus ad illud Amen referri poteſt, quo in fine maiorum precum conſecrationis vtebantur, quam ad hanc formulam in tradenda euchariſtia. Verumtamen CORNELIVS epiſcopus *Romanus* non multo poſt diſertis verbis hac de re loquitur. Dicit [s] enim, *Nouatum*, dum euchariſtiam ſectæ ſuæ addictis tradat, eos benedictionis loco iurare cogere, ſe numquam partes ipſius deſertu-

(q) Cyrill. catech, myſtag. V. §. XVIII. Vid. §. V. ſub litt. (z) p. 469.

(r) Tertull. de ſpectac. cap. XXV. Quale eſt -- ex ore, quo Amen in ſanctum protuleris, gladiatori teſtimonium reddere?

(s) Ap. Euſeb. lib. VI. c. XLIII. p. 245. (p. 199. edit. Amſtelod. vel potius Colon. MDCXCV.) ποιήσας τὰς προσφορὰς, καὶ διανέμων ἑκάστῳ τὸ μέρος, καὶ ἐπιδιδοὺς τοῦτο ὀμνύειν ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους ἀναγκάζει, κατέχων ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ τὰς τοῦ λαβόντος, καὶ μὴ ἀφεὶς, ἕως ἂν ὀμνύοντες εἴπωσι ταῦτα· τοῖς γὰρ ἐκείνου χρήσομαι λόγοις· ὄμοσόν μοι κατὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μηδέ ποτέ με καταλειπεῖν καὶ ἐπιστρέψαι πρὸς

τὸν

ros nec ad *Cornelium* esse rediturus. Et subdit: *Quum, panem illum accipiens dicere debuisset Amen, dicit: Non reuertar deinceps ad Cornelium.* Auctor *constitutionum* de hac formula loquitur in hunc modum [t]: *Episcopus tribuat oblatam, dicens, Corpus Christi; & qui recipit, respondeat, Amen: Diaconus vero teneat calicem ac tradendo dicat: Sanguis Christi, calix vitae; & qui bibit, Amen respondeat.* Ita CYRILLVS [u] neophytum iubet recipere corpus CHRISTI & dicere *Amen.* Et AMBROSIVS [x]: *Dicit tibi sacerdos, Corpus Christi: Et tu dicis, Amen, id est, Verum.* Similiter AVGVSTINVS [y]: *Habet magnam vocem Christi sanguis in terra, quum eo accepto ab omnibus gentibus respondetur, Amen.* HIERONYMVS [z]: *Qua conscientia ad eucharistiam accedam, & respondebo, Amen; quum de caritate dubitem porrigentis?* Ita quoque LEO MAGNVS [a] & alii plures. A tempore GREGORII MAGNI formula in tradenda eucharistia paullulum aucta fuit: Tum enim sacerdos dicebat: *Corpus [b] domini nostri IESV CHRISTI conseruet animam tuam!* Et ab aetate ALCVINI & *Caroli magni* noua ei facta est accessio, hunc in modum: *Corpus [c] domini nostri Iesu Christi custodiat te in vitam aeternam!* Quae eadem est cum priore parte eius, quam hodie in nostra habemus liturgia. Liturgia *Scotica* itidem populum iubet respondere, *Amen;* Quod antiquae con-

Κορνήλιον· καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον αὐτῷ καταράσαιτο· καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν λαμβάνοντα τὸν ἄρτον ἐκεῖνον τὸ ἀμήν, οὐκέτι ἀνήξω πρὸς Κορνήλιον λέγει.

(t) Constit. lib. VIII. c. XIII. ὁ μὲν ἐπίσκοπος διδότω τὴν προσφορὰν, λέγων· σῶμα χριστοῦ· καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω· ἀμήν· ὁ δὲ διάκονος κατεχέτω τὸ ποτήριον, καὶ ἐπιδιδοὺς λεγέτω· αἷμα χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς· καὶ ὁ πίνων λεγέτω· ἀμήν.

(u) Cyrill. catech. mystag. V. n. XVIII. Vid. supr. §. V. ad litt. (z) p. 469 seq.

(x) Ambros. de sacram. lib. IV. c. V. It. de initiandis c. IX. Post consecrationem sanguis nuncupatur & tu dicis, *Amen.*

(y) August. contra Faust. lib. XII. c. X.

(z) Hier. epist. LXII. ad Theophil.

(a) Leo serm. VI. de ieiunio septimi mensis. Sic sacrae mensae communicare debetis, vt nihil prorsus de veritate corporis Christi & sanguinis ambigatis. Hoc enim ore sumitur, quod fide creditur, & frustra ab illis *Amen* respondetur, a quibus contra id, quod accipitur, disputatur.

(b) Ioan. diacon. vit. Gregor. lib. II. ap. Bonam liturg. lib. II. c. XVII. §. III.

(c) Alcuin. de offic. ap. Bon. ibid. Helgald. in vita Roberti regis Galliae, A dante sacerdote dicitur, corpus domini nostri Iesu Christi sit tibi salus animae & corporis. ap. Bon. ibid.

ſentaneum eſſe conſuetudini videmus. *Romanenſes* generatim ex hoc populi reſponſo argumentum pro tranſubſtantiatione captant. Quia dicere *Amen*, omnino verum corpus *CHRISTI* inferat. Verum æque bene argumentari poterant, panem in corpora populi eſſe tranſubſtantiatum, ipſumque adeo nonniſi vnum, proprium, ſubſtantiale, verum, numericum corpus eſſe cum domino ſuo; Quia AVGVSTINVS dicit, hoc quoque corpus *CHRISTI* ſignificare, quando ſacerdoti verba illa pronuntianti populus reſpondeat, Amen. *Ad id*, inquit [d], *quod eſtis* (hoc eſt, corpus *CHRISTI*) *reſpondetis Amen, & reſpondendo ſubſcribitis. Audis corpus Chriſti, & reſpondes Amen. Eſto membrum corporis Chriſti, vt ſit verum Amen tuum.* Alio loco denotare dicit, quod credant, *CHRISTVM* vere [*] pro ipſis paſſum eſſe, & quod hoc ipſum profiteantur, dicendo *Amen. Quid dicit omnis homo, quando accipit ſanguinem CHRISTI? Amen dicit. Quid eſt Amen? Verum eſt. Quid eſt verum? Quia fuſus eſt ſanguis CHRISTI.* Et rurſus [†]: *CHRISTVS in cruce pro nobis ſanguinem fudit: Et noſtis fideles, quale teſtimonium perhibeatis ſanguini, quem accepiſtis. Certe enim dicitis Amen. Noſtis, qui ſit ſanguis, qui pro multis effuſus eſt in remiſſionem peccatorum.* Vt adeo, quocumque ſenſu id accipias, non neceſſe ſit ſtatuere, quod corporalem & ſubſtantialem præſentiam ſignificet, quam certum eſt AVGVSTINO numquam in mentem veniſſe.

§. IX.

Quemadmodum Nouatiani *& alii euchariſtia ad res prauas abuſi ſint.*

EXPEDIT hoc loco, antequam progrediamur, iuſtam facere animaduerſionem in horribiles quoſdam euchariſtiæ abuſus, a nonnullis contra verum eius finem ac ſcopum commiſſos, vtpote quæ, interprete *CHRISTO*, eo ſpectat, vt noſtri cum ipſo & inter nos mutuam repræſentet communionem, quam autem malitioſi homines in deteriorem finem & res prauas adhibebant. De *Nouato* iam audiuimus, quomodo ea ad ſchiſmatis ſui confirmationem abuſus ſit, homineſque iurare

(d) Auguſtin. ſerm. ad infantes ap. Fulgent. de baptiſmo Aethiopis c. XI.
(*) Aug. ſerm. de IV. feria, ſiue cultura agni. tom. IX. p. 319.
(†) Id. ſerm. XXIX. de verbis apoſt. tom. X. p. 150.

coë-

coëgerit, se ipsius partes non esse deserturos. Similis quoque abusus erat, qui aliquando superstitiosis papatus temporibus sub generali multarum aliarum superstitiosarum consuetudinum, quas *purgationes canonicas* vocabant, notione obtinuit. Quando, qui criminis alicuius suspectus erat, sumtione sacramenti se purgare debebat. GRATIANVS canonem hanc in rem citat ex concilio *Wormatiensi* [e]: *Saepe contingit, vt in monasteriis furta perpetrentur &, qui haec committunt, ignorentur. Idcirco statuimus, vt quando ipsi fratres de talibus se expurgare debuerint, missa ab abbate celebretur, vel ab aliquo, cui ipse abbas praeceperit, praesentibus fratribus: & sic expleta missa, omnes communicent in haec verba: Corpus domini sit mihi ad probationem hodie.* Enimuero licet hoc a concilio sic fieri iussum esset, ab omnibus tamen prudentibus viris in magnis abusibus positum fuit. ANTONIVS AVGVSTINVS in emendationibus suis ad GRATIANVM [f] hanc in istud decretum habet animaduersionem: *Haec omnia sunt illorum temporum sordibus adscribenda.* Nam, ipso vetusto glossatore GRATIANI obseruante [g], *suspectis non est danda eucharistia*, quemadmodum ex aliis legibus, speciatim ex *extrauagante de purgatione canonica cap. Cum dilectis*, demonstrat. Et propterea hunc canonem in GRATIANO nullum robur habere dicit, vtpote in lege antiquatum. Vt adeo non sit, quod hanc praxin grandem abusum sacrae eucharistiae vocare dubitemus, quantumuis synodica auctoritate aliquando iniunctam. Vix quicquam norim, quod hunc abusum sub obtentu religionis excedat, nisi forte sit horribilis ille abusus, quem BARONIVS [h] ipse ex *Graecis* historicis refert, de *Theodoro*, pontifice *Romano*, quod an. DCCXLVIII. *Pyrrhum* & *Paulum*, haereticos *Monothelitas*,

(e) Conc. Wormat. can. XV. ap. Grat. causs. II. quaest. V. cap. XXIII.

(f) Anton. Augustin. de emendat. Grat. lib. I. dial. XV. p. 170.

(g) Gloss. in locum Gratiani.

(h) Baron. an. DCXLVIII. num. XV. (tom. VIII p. 391. edit Antuerp. MDCXI.) Pyrrhus quum Roma discessisset, & Rauennam peruenisset, vt canis ad vomitum suum reuersus est. Quo papa Theodorus comperto, plenitudine conuocata ecclesiae ad sepulchrum verticis apostolorum accessit, & diuino calice expostulato, ex viuifico sanguine in atramentum stillauit, & ita propria manu depositionem Pyrrhi excommunicati facit. Hanc excommunicationem Pyrrhi tunc per Theodorum papam Romae factam annales (Theoph. XX. Heracl. imper.) habent. Sed de sanguine Christi ex calice distillato in atra-

dam-

damnaturus, conuocata ecclesia ad sepulchrum verticis apostolorum accesserit, & diuino calice expostulato ex sanguine in atramentum stillarit, & ita depositioni eorum subscripserit. Exemplum hoc est immoderati zeli sine lege & sine exemplo in ecclesia *Romana*, vti BARONIVS fatetur. In ecclesia autem *Graeca* vnum istiusmodi reperitur, quando *Ignatius* in concilio *Constantinopolitano* an. DCCCLXIX. *Photii*, aduersarii sui, condemnationi sanguine ex sacro calice atramenti loco subscripsit, vt itidem BARONIVS [i] ex NICETA in *vita Ignatii* narrat. Sed mittimus horribiles istos abusus, *Draconi* potius eiusque legibus sanguinariis, quam calamis & consuetudinibus christianorum episcoporum conuenientes, & magis innocuos ecclesiæ primitiuæ ritus considerando pergimus.

§. X.

Peculiares & proprii isti solemnitati psalmi cantari soliti, dum populus communicaret.

DVRANTE communicandi tempore, dum elementa distribuerentur populo, in plerisque locis moris erat cantoribus, vel toti populo, canere psalmos quosdam, actioni isti congruentes. *Constitutionum* auctor [k] psalmum tricesimum tertium (ex nostra recensione tricesimum quartum) hanc in rem praescribit: *Benedicam domino omni tempore, semper laus eius in ore meo.* Qui præcipue canebatur ob ista verba, ad sacramentum illud respicientia, *Gustate & videte, quoniam suauis est dominus, beatus vir,*

mentum, in signum maledictionis & damnationis æternæ, in ritibus sacris ecclesiæ Romanæ hand aliqua huiusmodi de his reperitur esse præscripta lex, vel factum ipsum aliquo alio, quod sciamus, declaratum exemplo.

(i) Baron. ann. DCCCLXIX. tom. X. p. 428. (p. 416. n. XLVII. edit. Antuerp. MDCXVIII.) Hic non prætermittendum, quod habet Nicetas in vita Ignatii, episcopos subscribentes damnationi Photii, in maiorem hominis detestationem (quod factum legimus in damnatione Pyrrhi pseudopatriarchæ Monothelitæ) intinxisse calamum in sacrum sanguinem Christi: Ait enim: Subscribunt autem huiusmodi damnationi non simplici atramento facto chirographo, sed horrendum dictu (vt ab his, qui id norunt, accepi) ipso videlicet saluatoris sanguine calamum tingentes ita damnant Photium. Hæc Nicetas.

(k) Constit. lib. VIII. c. XIII. ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος, ἐν τῷ μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιπούς. *Psalmus autem tricesimus tertius dicatur, dum reliqui omnes communicant.*

qui

qui sperat in eo. Ita enim CYRILLVS [*l*] clarioribus verbis declarat, *Audisti*, inquiens, *deinceps diuina quadam melodia psallentem, atque ad sacrorum mysteriorum communionem vos adhortantem: Gustate & videte, quoniam suauis est dominus.* HIERONYMVS [*m*] quoque innuere videtur, & hunc & quadragesimum quintum cani consueuisse, quando ait: *Vtinam possimus eucharistiam absque condemnatione nostri & pungente conscientia semper accipere, & psalmistam audire dicentem: Gustate & videte, quoniam suauis est dominus; & cum eo canere: Eructauit cor meum verbum bonum.* Siquidem hic psalmus est, laudes *CHRISTI* & amorem ecclesiæ erga ipsum peculiariter describens: *Audi, filia, & vide & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi & domus patris tui. Et concupiscet rex decorem tuum, quoniam ipse est Deus, dominus tuus, incurua te ei. Afri* hac consuetudine valde delectati videntur, ita quidem, vt quum *Hilarius* quidam illius & omnium reliquorum psalmorum ad altare recitationem maledice reprehendisset, AVGVSTINVS ad hunc morem defendendum peculiarem librum scriberet, qui hodie quidem in deperditis est, ipsi autem in *retractationibus* [*n*] memoratur. Et cum ipse tum TERTVLLIANVS significare videntur, inter alios psalmos & centesimum tricesimum tertium cani solitum esse: *Ecce quam bonum & quam iucundum, habitare fratres in vnum.* Nam TERTVLLIANVS [*o*] hunc psalmum compluribus vna cœnantibus cani dicit: Quo ipso cœnam dominicam eum intelligi probabilissimum est. Et AVGVSTINVS [*p*] psalmum valde notum & nominatum esse adfirmat, vt, qui psalterium

(*l*) Cyrill. mystag. catech. V. §. XVII. *Μετὰ ταῦτα ἀκούετε τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέλους θείου, προτρεπομένου ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ λέγοντος, γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος.*

(*m*) Hieron. epist. XXVIII. ad Lucin. Boeticum.

(*n*) Augustin. retract. lib. II. c. XI. Morem, qui tunc esse apud Carthaginem cœperat, vt hymni ad altare dicerentur de psalmorum libro, siue ante oblationem, siue quum distribueretur populo, quod fuisset oblatum, maledica reprehensione, vbicumque poterat, lacerabat &c. Huic respondi, & vocatur liber contra Hilarium.

(*o*) Tertull. de ieiun. c. XIII. Vide, quam bonum & quam iucundum, habitare fratres in vnum. Hoc tu psallere non facile nosti, nisi quo tempore cum compluribus cœnas.

(*p*) Augustin. in psalm. CXXXIII. p. 619. Psalmus breuis est, sed valde notus & nominatus: Ecce quam bonum & quam iucundum &c. Ita sonus iste dulcis est, vt & qui psalterium nesciunt, ipsum versum cantent.

nesciant, hunc psalmum cantare possint, vtpote cuius sonum sæpius (ad altare, vt probabile est) audiuerint. Dicere quoque videtur [q], quod psalmum tricesimum tertium eadem occasione cantauerint. Expressis autem verbis eum quotidie cantari adfirmat: *Benedicam domino in omni tempore. Semper laus eius in ore meo.* Quod si consideres, quam multi scriptores de eo loquuti sint, tamquam cantato in elementorum distributione, probabile omnino est, idem & AVGVSTINVM intelligere, quod quotidie ad altare cantatus sit. CHRYSOSTOMVS centesimum quadragesimum quintum psalmum ista occasione cani adserit, præcipue ob hæc eius verba: *Oculi omnium in te sperant, domine, & tu das cibum illorum in tempore opportuno.* Nam hoc de spirituali cibo in mensa dominica interpretatur. *Hic psalmus*, inquit [r], *est diligentissime attendendus. Hic est enim, qui habet hæc verba; quæ, qui sunt mysteriis initiati, assidue concinunt: Oculi omnium in te sperant, & tu das cibum eorum in tempore opportuno. Qui enim filius factus est & mensa spirituali fruitur, merito patrem gloria & honore adfecerit. Filius enim, inquit, glorificat patrem, & seruus dominum suum timebit. Factus es filius, & mensa spirituali frueris, comedens carnem & sanguinem eius, qui te regenerauit. Refer itaque gratiam pro tanto beneficio, & eum, qui hæc præbuit, gloria & honore adfice: & verba legens, compone mentem ad ea, quæ dicuntur: & quum dicit, Exaltabo te, Deus meus, rex meus,* (quæ prima huius psalmi verba sunt) *ostende magnam familiaritatem & coniunctionem, vt de te etiam dicat*

(q) August. ibid. p. 630. Impletum est in eo, quod quotidie cantamus, si & moribus consonemus: Benedicam dominum in omni tempore. Semper laus eius in ore meo.

(r) Chrysostom. in psalm. CXLIV. tom. III. p. 594. (p. 516. ed. Frf. MDCXCVIII.) Μετὰ ἀκριβείας τούτῳ μάλιστα προσέχειν ἄξιον τῷ ψαλμῷ· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ τὰ ῥήματα ἔχων ταῦτα, ἅπερ οἱ μεμυημένοι συνεχῶς ὑποψάλλουσι, λέγοντες, οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζουσι, καὶ σὺ δίδως τὴν τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ· ὁ γὰρ γενόμενος υἱὸς καὶ τραπέζης ἀπολαύων πνευματικῆς, δοξάζειν δίκαιος ἂν εἴη τὸν πατέρα· υἱὸς γάρ, φησί, δοξάζει τὸν πατέρα, καὶ δοῦλος τὸν κύριον αὐτοῦ φοβηθήσεται· γέγονας υἱὸς καὶ τραπέζης ἀπολαύων πνευματικῆς, σιτούμενος τὰς σάρκας καὶ τὸ αἷμα τὸ ἀναγεννῆσάν σε· ἀπόδιδε τοίνυν τῆς τοσαύτης εὐεργεσίας τὴν ἀμοιβήν, καὶ δόξαζε τὸν τοιαῦτα παρεσχηκότα, καὶ ἀναγινώσκων τὰ ῥήματα, ῥύθμιζέ σου τὴν γνώμην πρὸς τὰ λεγόμενα· λέγων ὑψώσω σε ὁ θεός μου, ὁ βασιλεύς μου, πολλὴν ἐπιδείκνυσο τὴν οἰκείωσιν, ἵνα καὶ περὶ σοῦ λέγῃ ὁ θεός, ὥσπερ

Deus,

Deus, ficut & de Abraham, Ifaac & Iacob, Ego fum Deus Abraham, Deus Ifaac & Deus Iacob. In liturgia, quæ nomen ipfius fibi præfixum gerit [r], populus hoc tempore cantare dicitur, pfalmus autem non indicatur, vti heic in genuinis eius operibus. In liturgia, *Iacobo* [t] *Hierofolymitano* adfcripta, verba pfalmi tricefimi quarti, *Guftate & videte, quod benignus eft dominus*, cani iubentur. Liturgia diui *Marci* [u] pfalmum quadragefimum fecundum præfcribit: *Quemadmodum defiderat ceruus ad fontes aquarum, ita defiderat anima mea ad te Deus.* Et COTELERIVS [x] obferuauit, quod in miffa appendicis ad librum facramentorum GREGORII pfalmus centefimus tricefimus nonus præfcriptus fit: *Domine, probafti me & cognouifti me &c.* Vt adeo, licet confuetudo cantandi pfalmos in hac cultus parte vniuerfalis fuerit, ipfi tamen pfalmi pro fapientia & felectione præcentoris, vel diuerfis diuerfarum ecclefiarum regulis variarint. Sic determinauimus refoluimufque diuerfas quæftiones & cafus, qui de ratione communicandi in ecclefia antiqua proponi poffunt. Res vna fupereft confideratione digna, nimirum folemnis gratiarum actio & oratio poft fumtam euchariftiam, quæ cum aliis quibufdam annexis ritibus generali nomine *poftcommunionis* comprehendi poteft; de quo capite fequenti differemus.

καὶ περὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ· ἐγώ ὁ θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ.

(r) Chryfoft. liturg. tom. IV. p. 618.

(t) Iacob. liturg. bibliothec. patr. Græc. Lat. tom. II. p. 20.

(u) Marci liturg. ibid. p. 40.

(x) Coteler. in conftit. lib. VIII. c. XIII. not. 79.

LIBRI DECIMI QVINTI CAPVT SEXTVM

DE VETERVM POSTCOMMVNIONE.

§. I.

Missa fidelium, siue celebratio eucharistiæ, cum diuersis gratiarum actionibus finita. Prima erat diaconi προσφώνησις, denuntiatio obsecrationis ac gratiarum actionis.

QVANDO omnis populus communicauerat, & diaconi elementorum reliquias in pastophoria, siue locum receptioni eorum adsignatum, reposuerant; primum diaconus aliquis populum hortari solebat, vt pro acceptis beneficiis Deo agerent gratias. Formula huius hortationis in *constitutionibus* [a] sic habet: *Percepto pretioso corpore & pretioso sanguine CHRISTI, agamus gratias ei, qui dignos effecit nos, vt participes essemus sanctorum eius mysteriorum; rogemusque, id nobis non in iudicium ac damnationem fieri, sed in salutem, in vtilitatem animæ & corporis, in custodiam pietatis, in remissionem peccatorum, in vitam futuri sæculi.* Tum surgere eos iubebat, seque ipsos Deo & CHRISTO eius commendare. Quo facto episcopus gratiarum actionem proferebat, his verbis conceptam.

§. II.

Gratiarum actio episcopi, qua populum Deo commendat.

[*] *DOMINE, Deus omnipotens, pater Christi tui, benedicti filii, exauditor eorum, qui recte inuocant te, cognitor precum etiam eorum, qui tacent; gratias agimus tibi, quod nos dignos censuisti, qui participaremus sancta tua mysteria, quæ præbuisti nobis ad plenam eorum, quæ bene cognouimus, persuasionem, ad custodiam pietatis, ad remissionem deli-*

(a) Constit. lib. VIII. c. XIV. Μεταλαβόντες τοῦ τιμίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ χριστοῦ, εὐχαριστήσωμεν τῷ καταξιώσαντι ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ παρακαλέσωμεν, μὴ εἰς κρῖμα, ἀλλ' εἰς σωτηρίαν ἡμῖν γενέσθαι, εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς φυλακὴν εὐσεβείας, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

(*) Ibid. cap. XV. Δέσποτα ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ πατὴρ τοῦ χριστοῦ σου, τοῦ εὐλογητοῦ παιδὸς, ὁ τῶν μετ' εὐθύτητος ἐπικαλουμένων σε ἐπήκοος, ὁ καὶ τῶν σιωπώντων ἐπιστάμενος τὰς ἐντεύξεις· εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι κατηξίωσας ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, ὧν παρέσχου ἡμῖν εἰς πληροφορίαν τῶν καλῶν ἐγνω-

Cto-

ctorum; quoniam nomen Christi tui inuocatum est super nos, & tibi adiuncti sumus. Qui segregasti nos ab impiorum communione, aduna cum iis, qui tibi sunt consecrati, firma nos in veritate per sancti spiritus aduentum, quæ ignoramus reuela, quæ deficiunt supple, quæ nouimus corrobora. Sacerdotes inculpatos conserua in cultu tuo: reges tuere in pace; magistratus in iustitia; aërem in temperie; fruges in vbertate; mundum in omnipotente prouidentia. Gentes bellicosas seda: errantes conuerte; populum tuum sanctifica: virgines conserua: coniuges custodi in fide: castos robora: infantes ad maturam ætatem perduc: nuper initiatos firma: catechumenos erudi, ac dignos initiatione redde: nosque omnes congrega in regnum cælorum in Christo Iesu domino nostro: cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, & sancto spiritui in sæcula. Amen.

§III.

Benedictio episcopi.

DEINDE diaconus populum Deo per Christum eius se inclinare iubebat & accipere benedictionem. Tum episcopus precabatur his verbis: *Deus* [†] *omnipotens; verax, & incomparabilis; qui vbique exsistis, ac omnibus præsens es, & in nullo instar eorum, quæ insunt, contineris; qui locis non circumscriberis, temporibus non vetustiscis, sæculis non terminaris, verbis non seduceris; qui ortui non es subiectus, & custodia non indiges, & supra extraque interitum es, ac conuersionem recipere nequis, atque natura es immutabilis; qui lucem habi-*

σμένον εἰς φυλακὴν τῆς εὐσεβείας, εἰς ἄφεσιν πλημμελημμάτων· ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ χριστοῦ σου ἐπικέκληται ἐφ' ἡμᾶς, καὶ σοὶ προσῳκειώμεθα· ὁ χωρίσας ἡμᾶς τῆς τῶν ἀσεβῶν κοινωνίας, ἕνωσον ἡμᾶς μετὰ τῶν καθιερωμένων σοι· στήριξον ἡμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ, τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιφοιτήσει· τὰ ἀγνοούμενα ἀποκάλυψον· τὰ λείποντα προσαναπλήρωσον· τὰ ἐγνωσμένα κράτυνον· τοὺς ἱερεῖς ἀμώμους διαφύλαξον ἐν τῇ λατρείᾳ σου· τοὺς βασιλεῖς διατήρησον ἐν εἰρήνῃ· τοὺς ἄρχοντας ἐν δικαιοσύνῃ· τοὺς ἀέρας ἐν εὐκρασίᾳ· τοὺς καρποὺς ἐν εὐφορίᾳ· τὸν κόσμον ἐν παναλκεῖ προνοίᾳ· τὰ ἔθνη τὰ πολεμικὰ πράϋνον· τὰ πεπλανημένα ἐπίστρεψον· τὸν λαόν σου ἁγίασον· τὰς ἐν παρθενίᾳ διατήρησον· τοὺς ἐν γάμῳ διαφύλαξον ἐν πίστει· τοὺς ἐν ἁγνείᾳ ἐνδυνάμωσον· τὰ νήπια ἅδρυνον· τοὺς νεοτελεῖς βεβαίωσον· τοὺς ἐν κατηχήσει παίδευσον· καὶ τῆς μυήσεως ἀξίους ἀνάδειξον· καὶ πάντας ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἐν χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

(†) Ibid. Ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀσύγκριτος, ὁ πανταχοῦ ὤν, καὶ τοῖς πᾶσι παρών, καὶ ἐν οὐδενὶ ὡς ἐνόν τι ὑπάρχων, ὁ τόποις μὴ περιγραφόμενος, ὁ χρόνοις μὴ παλαιούμενος, ὁ αἰῶσι μὴ περατούμενος, ὁ λόγοις μὴ παραγόμενος, ὁ γενέσει μὴ ὑποκείμενος, ὁ φυλακῆς μὴ δεόμενος, ὁ φθορᾶς ἀνώτερος, ὁ τροπῆς ἀνεπίδεκτος, ὁ φύσει ἀναλλοίωτος, ὁ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὁ τῇ φύσει ἀόρατος,

tas inaccessam, & natura inuisibilis es; qui omnibus naturis rationalibus, te beneuole requirentibus, notus es, & deprehenderis ab iis, qui in beneuolentia vestigant te: Deus Israelis, vere videntis, in Christum credentis populi tui; propitius factus, exaudi me propter nomen tuum; ac benedic iis, qui tibi inclinarunt ceruices suas: atque da eis cordis eorum petitiones, quæ vtiles sunt, & neminem eorum abiici facias a regno tuo; verum sanctifica illos, custodi, protege, adiuua, libera ab aduersario, ab omni inimico; domos eorum serua; eorum introitus & exitus tuere: quoniam tibi gloria, laus, maiestas, cultus, adoratio, & filio tuo Iesu, Christo tuo, nostro domino, Deo ac regi, & sancto spiritui; nunc, & semper, & in sæcula sæculorum, Amen.

§. IV.

Formula diaconi populum dimittentis cum breui hac precatione: Exite in pace.

Postea diaconus breui verborum formula, instar orationis pro pace, vtebatur, quod signum erat, quo totam congregationem dimittebat, totumque officium iam peractum esse significabat, adeoque precans, vt pax Dei cum ipsis esset continuo eosque conseruaret, dicebat, **ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ**, ***Discedite in pace.*** Erat hæc vsitata omnes religiosos conuentus dimittendi formula in ecclesia *Græca*, quemadmodum supra [*] notauimus, vbi de ordine quotidiani officii matutini ex hoc ipso auctore verba fecimus, de eaque certiores facti sumus ex Chrysostomo [b], qui loquens de crebro breuis huius formulæ salutandi, *Pax vobiscum*, vsu, speciatim innuit, quod diaconus in dimissione cœtus eam adhibeat. *Diaconus*, inquit, *ab*

ὁ γνωστὸς πάσαις ταῖς μετ' εὐνοίας ἐκζητούσαις σε λογικαῖς φύσεσιν, ὁ καταλαμβανόμενος ὑπὸ τῶν ἐν εὐνοίᾳ ἐπιζητούντων σε, ὁ θεὸς Ἰσραήλ, τοῦ ἀληθινῶς ὁρῶντος, τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντος λαοῦ σου, εὐμενὴς γενόμενος ἐπάκουσόν μου διὰ τὸ ὄνομά σου, καὶ εὐλόγησον τοὺς σοι κεκλικότας τοὺς ἑαυτῶν αὐχένας καὶ δὸς αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν, τὰ ἐπὶ συμφέροντι· καὶ μηδένα αὐτῶν ἀπόβλητον ποιήσῃς ἐκ τῆς βασιλείας σου· ἀλλὰ ἁγίασον αὐτούς· φρούρησον· σκέπασον· ἀντιλαβοῦ· ῥῦσαι τοῦ ἀλλοτρίου· καὶ παντὸς ἐχθροῦ· τοὺς οἴκους αὐτῶν φύλαξον· τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους φρούρησον· ὅτι σοι δόξα, αἶνος, μεγαλοπρέπεια, σέβας, προσκύνησις, καὶ τῷ σῷ παιδὶ Ἰησοῦ, τῷ Χριστῷ σου, τῷ κυρίῳ ἡμῶν καὶ θεῷ καὶ βασιλεῖ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεί, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

(*) Lib. XIII. cap. X. §. VIII. vol. V. p. 324.

(b) Chrysost. homil. LII. in eos, qui pascha ieiunant, tom. V. p. 713. (homil. LV.

hoc

hoc conuentu vos dimittens hoc vobis precatur, dicens: πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ, In pace discedite. Vnde eam non vt nudam formulam, sed vt breuem precationem ad populum cum benedictione dimittendum, vsurpatam fuisse, condiscimus.

§. V.

Quænam mentio harum precum in aliis scriptoribus habeatur.

QVOD ad reliquas preces, in hac diuini cultus parte vsitatas, attinet, earum in aliis auctoribus non inuenimus specialem aliquam mentionem. Sed in genere illi nobis narrant, quod istiusmodi formulæ laudationis ac gratiarum actionis semper adhiberi consueuerint post communionem. AVGVSTINVS [c] omnibus peractis & sacramento ab vniuersis percepto, gratiarum actionem cuncta dicit concludere. Et CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS [d] recens baptizatum iubet post acceptam eucharistiam exspectare orationem, Deoque gratias agere, qui ipsum tantis mysteriis dignum reddiderit. CHRYSOSTOMVS multis verbis inuehitur in eos, qui postremam gratiarum actionem exspectare recusabant, sed facti eucharistiæ participes statim discedebant, fratribus solis gratiarum actionem relinquentes. Quos ille *Iudæ* comparat, qui post cœnam, antequam hymnus caneretur, sese proripuerit, remanentibus ceteris ad hymnum cum domino cantandum apostolis, quorum ab exemplo ecclesia hanc consuetudinem faciendi vltimas preces post communionem adsumserit. Egregius locus est, adeoque eum huc transcribemus integrum, prout verba eius habent [e]: *Vultis, dicam, vnde tumultus & clamor oriatur* (in ecclesia)? *quod non toto sacri tempore vobis fores occludamus, sed ante postremam gratiarum actionem resilire vos domumque redire patiamur, quod & i-*

p. 637. edit. Francof.) *ὁ διάκονος --- τῆς συνόδου ταύτης ἀπολύων ὑμᾶς, τοῦτο ὑμῖν ἐπεύχεται λέγων· πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.*

(c) Aug. epist. LIX. ad Paulin. quæst. V. Quibus peractis & participato tanto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit.

(d) Cyrill. catech. mystagog. V. §. XIX. *εἶτα ἀναμείνας τὴν εὐχὴν, εὐχαρίστει τῷ θεῷ, τῷ καταξιώσαντί σε τῶν τηλικούτων μυστηρίων.*

(e) Chrysost. homil. XXIV. de bapt. Christi tom. I. p. 317. (p. 281. edit. Francof.) *βούλεσθε, εἴπω, πόθεν ὁ θόρυβος καὶ ἡ κραυγὴ γίνεται; ὅτι οὐ διὰ παντὸς τὰς θύρας ἀποκλείομεν, ἀλλὰ συγχωροῦμεν πρὸ τῆς ἐσχάτης εὐχαριστίας ἀποπηδᾷν καὶ*

ſſum

psum non mediocrem contemtum habet. Quid facis, mi homo? Praesente Christo, adstantibus angelis, proposita ista tremenda mensa, dum adhuc fratres tui mysteriis initiantur, tu relictis illis abscedis. Atqui ad prandium quidem si vocatus fueris, tametsi prius saturatus sis, recumbentibus ceteris, non audes ante amicos discedere: hic vero, dum Christi mysteria celebrantur, dum sanctum illud sacrificium adhuc peragitur, omnia in medio derelinquis & abscedis? quis haec tandem venia digna censuerit? quis defensione purgarit? Vultis, dicam, cuiusnam opus perficiant illi, qui ante complementum finemque discedunt, neque coena absoluta gratiarum actionis hymnos offerunt? durum fortasse odiosumque videbitur, quod sum dicturus, sed necesse est tamen, ob plerorumque negligentiam dicatur. Quomodo vltimae coenae communicauit Iudas nocte illa postrema, ceteris omnibus recumbentibus, ipse se proripiens excessit. Illum imitantur & isti, qui ante vltimam gratiarum actionem discedunt, nisi enim exiisset ille, proditor factus non esset; nisi condiscipulos deseruisset, non periisset; nisi se ipsum extra ouile proripuisset, non eum lupus solum offendisset atque deuorasset. Idcirco nimirum ille cum Iudaeis, isti vero cum domino, hymno dicto, exierunt. Vides, vt extrema illa post sacrificium oratio ad illud fiat exemplum? Hactenus CHRYSOSTOMVS,

ἀναχωρεῖν οἴκαδε· ὃ καὶ αὐτὸ πολλῆς ἂν εἴη καταφρονήσεως. τί ποιεῖς ἄνθρωπε; τοῦ Χριστοῦ παρόντος, τῶν ἀγγέλων παρεστώτων, τῆς φρικτῆς ταύτης τραπέζης προκειμένης, τῶν ἀδελφῶν σου μυσταγωγουμένων ἔτι, αὐτὸς καταλιπὼν ἀποπηδᾷς; καὶ ἐπὶ δεῖπνον μὲν εἰ κληθῇς, κἂν πρότερον κορεσθῇς, οὐ τολμᾷς τῶν ἄλλων ἀνακειμένων, ἀναχωρῆσαι πρὸ τῶν φίλων αὐτός· ἐνταῦθα δὲ τῶν φρικτῶν τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων ἐπιτελουμένων, τῆς ἱερᾶς τελετῆς συνεστώσης ἔτι, καταλιμπάνεις ἐν μέσῳ πάντα, καὶ ἀναχωρεῖς; καὶ πῶς ταῦτα συγγνώμης ἄξια; ποίας δὲ ἀπολογίας; βούλεσθε εἴπω, τίνος ἔργον ποιοῦσιν οἱ πρὸ τῆς συμπληρώσεως ἀναχωροῦντες, καὶ τὰς εὐχαριστηρίους ᾠδὰς οὐκ ἐπιφέροντες τῷ τέλει τῆς τραπέζης; τάχα φορτικόν ἐστι τὸ μέλλον ῥηθήσεσθαι, ἀλλ' ὅμως ἀναγκαῖον λεχθῆναι διὰ τὴν τῶν πολλῶν ῥᾳθυμίαν· ὅτε ἐκοινώνησε τὸ ἔσχατον δεῖπνον ὁ Ἰούδας, τὸ κατὰ τὴν τελευταίαν νύκτα ἐκείνην, τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνακειμένων αὐτὸς προπηδήσας ἐξέβη. ἐκεῖνον τοίνυν μιμοῦνται καὶ οὗτοι, πρὸ τῆς ἐσχάτης ἀποπηδῶντες εὐχαριστίας· ἐκεῖνος γὰρ εἰ μὴ ἐξῆλθεν, οὐκ ἂν ἐγένετο προδότης· εἰ μὴ κατέλιπε τοὺς συμμαθητάς, οὐκ ἂν ἀπώλετο· εἰ μὴ τῆς ἀγέλης ἑαυτὸν ἀπέρρηξεν, οὐκ ἂν αὐτὸν εὗρεν ὁ λύκος μόνον, καὶ κατέφαγεν· εἰ μὴ τοῦ ποιμένος ἑαυτὸν ἐχώρισεν, οὐκ ἂν θηριάλωτος γέγονε· διὰ δὴ τοῦτο ἐκεῖνος μὲν μετὰ Ἰουδαίων· οὗτοι δὲ μετὰ τοῦ δεσπότου ὑμνήσαντες ἐξῆλθον· ὁρᾷς ὅτι ἡ ἐσχάτη μετὰ τὴν θυσίαν εὐχὴ κατ' ἐκεῖνον γίνεται τὸν τύπον; Homil. LXXXII. al. LXXXIII in Matth. (p. 864. edit. Francof.) εὐχαρίστησε καὶ πρὸ τοῦ δοῦναι τοῖς μαθηταῖς, ἵνα καὶ ἡμεῖς εὐχαριστῶμεν· εὐχαρίστησε καὶ ὕμνησε μετὰ τὸ δοῦναι, ἵνα καὶ ἡμεῖς αὐτὸ τοῦτο ποιῶμεν. *Gratias egit, antequam discipulis daret, vt etiam nos ab actione gratiarum incipiamus. Gratias egit, postenquam dedit, & hymnum cecinit, vt nos quoque similiter faciamus.*

qui

qui innuere videtur, quod non tantum preces habuerint, ſed pſalmos etiam & hymnos gratiarum actionis, in imitationem *CHRISTI*, qui poſt vltimam cœnam cum diſcipulis ſuis hymnum cantauit. Et id omnino probabile eſt ex iis, quæ alio loco dicit CHRYSOSTOMVS, quod eccleſia pſalmis *Dauidicis* tantopere ſit delectata, vt in omnibus officiis ſuis eos intermiſcuerit. *Primus*, inquit, *& medius & nouiſſimus eſt Dauid* [*f*]. Auctor quidem *conſtitutionum* pſalmorum ſiue hymnorum loco ante citato meminit: At alio loco [*g*], vbi quoque preces habet *μετὰ τὴν μετάληψιν*, *poſt communionem* præter iſtam gratiarum actionem cani iubetur *Maranatha*, hoc eſt, *Dominus venit:* Nec non, *Hoſanna filio Dauidis. Benedictus qui venit in nomine domini: Deus dominus, qui apparuit nobis in carne.* Quod videtur arguere, diuerſas in diuerſis eccleſiis obtinuiſſe conſuetudines, & has huius auctoris collectiones inter ſe variare, quia diuerſarum eccleſiarum ritus complectantur. In *veteri miſſali Gothico*, quod edidit MABILLONIVS, non niſi duæ precationes poſt communionem præſcriptæ leguntur, altera dicta *poſtcommunio;* altera *collectio*. In eumdem prorſus modum eſt in *liturgia Mozarabica*, cuius rei vnum alterumue ſpecimen in appendice ſuo MABILLONIVS exhibet. In liturgiis autem *Græcis*, exempli gratia in ea, quæ ſub nomine IACOBI [*h*] edita eſt, præter preces diuerſi hymni & laudationes, ex pſalmis aliiſque ſcripturis collectæ, poſt communionem dici iubentur. Verbi cauſſa, ex pſalmo LVII, *Exaltare ſupra cælos, & ſupra terram vniuerſam gloria tua.* Et, *Benedictum nomen domini Dei noſtri in ſæcula.* Et, *Benedictus, qui venit in nomine domini. Serua Deus populum tuum & benedic hæreditati tuæ.* Et, *Imple os noſtrum laude tua, domine, & gaudio reple labia noſtra, vt laudemus gloriam tuam & toto die magnificentiam tuam,* Pſalm. LXXI, 7. Sic in liturgia CHRYSOSTOMI [*i*] populus canere iubetur hæc pſalmi CXIII. verba: *Sit nomen domini benedictum ex hoc & nunc & vſque in ſæculum.* Et integrum pſalmum

(*f*) Chryſoſt. homil. VI. de pœnitentia in edit. Latinis.

(*g*) Conſtit. lib. VII. c. XXVI. *μαραναθά· ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου Θεὸς κύριος, ὁ ἐπιφανεὶς ἡμῖν ἐν σαρκί.*

(*h*) Liturg. Iacobi bibl. patr. græc. lat. tom. II. p. 21.

(*i*) Chryſoſt. liturg. ibid. p. 87. & inter opera tom. IV. p. 621.

XXXIV: *Benedicam dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo. &c.*

§. VI.

Gratiarum actiones semper factæ in numero plurali ab vniuerso ecclesiæ corpore.

OBSERVARI quoque meretur, quod ex omnibus antiquis formulis gratiarum actiones semper in plurali numero fiant, repræsentantes vniuersum caput communicantium, vt qui laudes Deo pro acceptis beneficiis reddant. Tunc enim temporis non erant missæ priuatæ nec solitariæ, in quibus sacerdos solus per se sine audientibus officium dicit, vel solus, sine participantibus secum, communicat; sed omnes adsistebant & communicabant simul. Et eo vsque rationi erat consentaneum, generalem reddere gratiarum actionem pro beneficiis eucharistiæ, quæ omnes & singuli perceperant. Postea autem, quam missæ priuatæ & solitariæ inuentæ sunt, omnes istæ formulæ incommodæ sunt & absurdæ, dicere Deo, quod omnes participarint de sacramento, eumque pro hoc ipso laudare, quum tamen non nisi vnus illud receperit, & interdum ne vnus quidem officium missæ audierit, præter solum sacerdotem, qui illud recitauit. Verumtamen hæc officia in *Romana* missa hodieque exstant in sempiternam eorum ignominiam, qui illis abutuntur. Nam adhuc dicunt: *Quod ore sumsimus* [*k*], *domine, pura mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum.* Dantur & multæ aliæ orationes in eumdem sensum; quæ vniuersæ plures simul communicasse indicant, quum tamen non nisi solus sacerdos communionem recepit. BONA [*l*] hoc non ex antiquæ ecclesiæ consuetudine fieri fatetur. *Istæ orationes*, inquit, *pro communicantibus institutæ sunt, quando omnes vel plerique, qui aderant sacrificio, communicabant: nam & ipsum communionis vocabulum improprie heic vsurparetur, nisi plures de eodem sacrificio participarent.* Quidquid autem in excusationem harum in missa retentarum orationum, quando earum vsus per missas priuatas adeo improprius factus est, dicere habet, hoc est, quando sic pergit: *Quamuis autem mos ille desierit*,

(*k*) Missal. Roman. p. 24. de ritu celebrandi missam, & in canone missæ p. 306.
(*l*) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. XX. §. I. II.

nihil

nihil tamen in orationibus immutatum est, sed ideo retenta sunt, vt sciamus, quid olim factum sit, & ex ipso precationum tenore ad pristinum feruorem excitemur. Quam felix faustumque id foret, si ecclesia *Romana* in omnibus hanc regulam obseruare & ad laudabilem consuetudinem ac simplicitatem ecclesiæ veteris redire vellet; reformando officia sua ad primitiuum exemplar, & exterminando omnes istas corruptiones, quæ ex tota huius historiæ serie noscuntur esse manifestæ innouationes, siue priuatim dissimulatione ac negligentia temporibus ignorantiæ illapsæ, siue per vim ac tyrannidem introductæ, contra antiquæ ecclesiæ consuetudines, & sæpenumero contra ipsum diuini cultus scopum, ipsamque diuinarum institutionum intentionem. Quemadmodum res plana est in administratione diuini cultus in lingua incognita, in diuina sanctorum, angelorum, imaginum & crucium adoratione, in sacramenti diuisione eiusque administratione in vna tantum specie, multisque rebus istiusmodi aliis; quæ vt vero diuinæ institutionis scopo aduersantur, ita cum vniuersa antiquæ ecclesiæ praxi pugnant, quemadmodum facile videbit, qui testimonia considerare volet, quæ in hisce collectionibus produximus, in quibus tam ortum errorum ac fontem corruptelarum in posterioribus sæculis, quam vere antiquam priscæ ecclesiæ praxin in omnibus diuersis diuini cultus partibus, ad ordinariam Dei adorationem spectantibus, ob oculos ponere studuimus.

ATQVE heic concluderem hanc narrationem: quoniam vero quæstiones supersunt modicæ & paucæ, quæ de nonnullis appendicibus & adiunctis communionis fieri possunt, ad quas hoc loco respondere proderit, scil. I. Quemadmodum de reliquiis eucharistiæ post actum communicationis statuerint veteres? II. Quænam illis consuetudo & praxis fuerit ratione tam decantatarum in historia antiqua agaparum? III. Quasnam præparationes requisierint, tamquam communicantibus necessarias, quibus ad dignam receptionem apti redderentur atque idonei? IV. Quo tempore cœnam dominicam administrarint, & quoties singulos homines ad eam recipiendam adhortati sint & excitarint? breuissime, quoad fieri potest, ad has quæstiones respondebo, & tum huic dissertationi constituam finem.

LIBRI DECIMI QVINTI

CAPVT SEPTIMVM

DE RATIONE, QVAM CVM EVCHARISTIAE RELIQVIIS INIERVNT VETERES. ET DE COMMVNI EORVM CONVIVIO AGAPE VOCITATO.

§. I.

Quædam particulæ eucharistiæ olim in ſpecialiores vſus adſeruatæ.

SVPRA in diuerſis huius libri locis obſeruauimus, particulas quaſdam eucharistiæ in diuerſos vſus ſpecialiores adſeruari conſueuiſſe, vt ſacramentum ad abſentes mitti, & ægrotis dari, atque teſtimonium communionis diſtantium ab ſe inuicem eccleſiarum perhibere poſſet. Et hæc vna ratio eſt, quam cum conſecratorum elementorum reliquiis, poſt finitam communionem, inierunt. Ad quam, credo, auctor *conſtitutionum* reſpicit, quando diaconos [*a*] accipere iubet, quæ ſuperſint, & inferre in paſtophoria; in quibus res ſanctæ, ad eccleſiam pertinentes, reponi ſolebant.

§. II.

Si quid reliquum eſſet, id communicantibus diſtributum.

SI quid reliquum eſſet ſupra id, quod ad iſtos vſus erat neceſſarium, tum per alias regulas communicantibus diſtribui oportebat. Quemadmodum ex canonibus THEOPHILI epiſcopi *Alexandrini* apparet, quorum vnus ita habet [*b*]: *Quæ in ſacrificii rationem adſeruntur, poſt ea, quæ in myſteriorum vſum conſumuntur, clerici diuidant, & nec catechumenus ex iis comedat vel bibat; ſed ſolum clerici, & qui cum iis ſunt fideles fratres*, hoc eſt communicantes.

(*a*) Conſtitut. lib. VIII. c. XIII. *ὅταν πάντες μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύσαντα, εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ παστοφόρια. Quum vniuerſi & vniuerſæ communicauerint, accipientes diaconi, quæ ſuperſint, inferant in paſtophoria.*

(*b*) Theoph. can. VII. (ap. Beuereg. tom. II. pandect. p. 173.) *Τὰ προσφερόμενα εἰς λόγον θυσίας, μετὰ τὰ ἀναλισκόμενα εἰς τὴν τῶν μυστηρίων χρείαν, οἱ κληρικοὶ διανεμέσθωσαν, καὶ μήτε κατηχούμενος ἐκ τούτων ἐσθιέτω ἢ πινέτω, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς πιστοὶ ἀδελφοί.*

§. III.

§. III.

Hæc consecratorum elementorum distributio res ab aliarum oblationum distributione diuersa.

VIRI quidam docti [c] hanc consecratorum elementorum distributionem siue consumtionem cum altera illa oblationum distributione inter clericos confundunt, adlegantque hanc in rem auctorem *constitutionum*, quasi eam intelligat, quando [d] ait: *Eulogias, quæ in mysticis oblationibus supersunt, diaconi ex voluntate episcopi aut presbyterorum distribuant clero; episcopo partes quatuor, presbytero partes tres, diacono partes duas, ceteris vero subdiaconis, vel lectoribus, vel cantoribus, vel diaconissis partem vnam. Id enim pulchrum & coram Deo acceptum est, vnumquemque secundum suam dignitatem honorari.* Manifestum est, non de consecratis elementis heic sermonem esse, sed de distribuendo clericis pane ac vino, quod a populo oblatum, nec vero a sacerdote consecratum erat, vt recte explicat COTELERIVS. Hæc enim vna ratio alendi clericos istis temporibus erat, vti alio loco [*] satis demonstrauimus. Et licet has oblationes nominet mysticas eulogias, non tamen id consecrata elementa efficit. Nam, vti supra notauimus, eulogiarum nomen commune est, quod vtrumque significat. Et SOCRATES [e] hoc nomen pro oblationibus hoc ipso in casu accipit, quando loquens de *Chrysantho*, episcopo *Nouatiano*, ait: *Ab ecclesiis nihil accepit, præter duos panes eulogiarum, singulis diebus dominicis.* Vbi certum est, non intelligi duos panes de eucharistia, sed de aliis oblationibus populi, in quibus clerici suam quisque partem habere consueverunt.

(c) Lestrange, *Allyance of Divin. office* chap. 7. p. 213.

(d) Constit. lib. VIII. c. XXXI. τὰς περισσευούσας ἐν τοῖς μυστικοῖς εὐλογίας, κατὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου ἢ τῶν πρεσβυτέρων οἱ διάκονοι διανεμέτωσαν τῷ κλήρῳ· τῷ ἐπισκόπῳ μέρη τέσσαρα, πρεσβυτέρῳ μέρη τρία, διακόνῳ μέρη δύο· τοῖς δὲ ἄλλοις, ὑποδιακόνοις, ἢ ἀναγνώσταις, ἢ ψάλταις, ἢ διακονίσσαις, μέρος ἕν· τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἕκαστον τιμᾶσθαι κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀξίαν.

(*) Lib. V. c. IV. §. I. vol. II. p. 262.

(e) Socrat. lib. VII. c. XII. ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἐδέξατο, πλὴν κατὰ κυριακὴν δύο ἄρτους τῶν εὐλογιῶν ἐλάμβανεν.

§. IV.

Reliquiæ euchariſtiæ interdum innocentibus pueris datæ.

INTERDVM reliquiæ euchariſtiæ innocentibus eccleſiæ pueris diſtributæ. Nam, vt ſupra breuiter indicauimus, durante adhuc communione infantium in eccleſia, nihil erat multis in locis vſitatius, quam pueris tempore conſecrationis dare euchariſtiam, & reliquias inconſumtas reſeruare, certo ſequentis hebdomadis die illis diuidendas. Sic a concilio ſecundo *Matiſconenſi* [*f*] in *Gallia* an. DLXXXVIII ſtatutum eſt: *Quæcumque reliquiæ ſacrificiorum poſt peractam miſſam in ſacrario ſuperſederint, quarta vel ſexta feria innocentes ab illo, cuius intereſt, ad eccleſiam adducantur, & indicto eis ieiunio, eaſdem reliquias conſperſas vino percipiant.* Et EVAGRIVS [*g*] idem illud *Conſtantinopoli* olim fieri conſueuiſſe, auctor eſt, *Vetus eſt*, inquiens, *conſuetudo Conſtantinopoli, vt quoties ex ſacris partibus immaculati corporis Chriſti, Dei noſtri, magnus numerus ſuperfuerit, pueri impuberes ex iis, qui grammaticorum ſcholas frequentant, euocentur, qui eas manducent.* Narrat hanc in rem hiſtoriam notatu dignam, quando ſtatim ſic pergit: „Id eo tempore quum accidiſſet, vna cum aliis pueris „conuocatus eſt filius vitriarii cuiuſdam, qui ſecta erat *Iudæus*. „Hic puer parentibus, cauſſam moræ ex ipſo ſciſcitantibus, id „quod factum fuerat, expoſuit, & quod ipſe vna cum reliquis „pueris deguſtaſſet. Pater ira atque indignatione ſuccenſus, „illico filium correptum in fornacem ardentem coniecit, in qua „vitrum formare conſueuerat. Mater vero puerum quæritans „quum reperire non poſſet, per totam vrbem circuibat, plo„rans atque eiulans. Tertio demum die ad oſtium officinæ „mariti ſui ſtans, filium nominatim inclamare cœpit, flens at-

(*f*) Concil. Matiſcon. II. c. VI.

(*g*) Euagr. lib. IV. c. XXXVI. *Ἔθος παλαιὸν βούλεται ἀνὰ τὴν βασιλεύουσαν, ὅτ' ἂν πολύ τι χρῆμα τῶν ἁγίων μερίδων τοῦ ἀχράντου σώματος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐναπομείνοι, παῖδας ἀφθόρους μεταπέμπτους γίγνεσθαι παρὰ τῶν ἐς χαμαιδιδασκάλου φοιτώντων, καὶ ταῦτα κατεσθίειν· ὅπερ ἐπειδὴ γέγονεν, ἤλιθη μετὰ τῶν παίδων ὑαλουργοῦ παῖς, Ἑβραίου τὴν δόξαν· ὃν τοῖς γονεῦσι τὴν αἰτίαν τῆς βραδυτῆτος πυνθανομένοις, ἀνεῖπε τὸ γεγονός, καὶ ὅπερ ἀποφαγὼν σὺν τοῖς ἄλλοις παισὶν εἴη· ὁ δὲ φύσας, θυμωθεὶς καὶ μηνίσας, ἐν τῷ πνιγεῖ τῶν ἀνθράκων, ἔνθα τὴν ὕαλον ἐμόρφου, τὸν παῖδα καθίησιν ἀνάψας· ὡς δὲ τὸν παῖδα ἡ μήτηρ ζητοῦσα, εὑρεῖν οὐκ ἴσχυε, πανταχοῦ τῆς πόλεως ᾔει ποτνιωμένη, καὶ λύγιον κωκύουσα· καὶ τριταία κατὰ τὴν θύραν τοῦ ἐργαστηρίου τἀνδρὸς ἑστῶσα, ὀνομαστὶ ἀνακαλεῖ τὸν παῖδα, τοῦ*

que

„que se ipsam lacerans. Tum puer agnita matris voce ei re-„spondit ex fornace Statimque mater perfractis foribus in-„trogressa, puerum inter carbones stantem videt, quem ignis „nullatenus ambusserat. Qui postea interrogatus, quonam „modo illæsus permansisset, mulierem purpurea indutam ve-„ste crebro ad ipsum ventilasse dixit, & aquam ipsi porrexisse, „& carbones, qui iuxta ipsum erant, restinxisse. Cibum quo-„que esurienti præbuisse. Quæ quum nuntiata essent *Iustinia-„no* imperatori, puerum simul ac matrem regenerationis lauacro „initiatos, clero adscripsit. Patrem vero, christianæ religionis „sacramenta recipere penitus recusantem, tamquam proprii filii „interfectorem, in *Sycensi* suburbio cruci suffigi præcepit„. Hactenus EVAGRIVS. Eamdem historiam GREGORIVS quoque TVRONENSIS [*b*] & NICEPHORVS CALLISTVS [*i*] memoriæ prodiderunt, quorum hic posterior addit, hanc consuetudinem sua adhuc ætate viguisse; dicit enim, id sibi quoque sæpenumero, quum puer admodum esset, contigisse, vt cum pueris aliis ad edendas istas reliquias euocaretur.

§. V.

Interdum etiam igne combustæ.

QVIBVSDAM in locis regulam obseruabant, datam diuinitus de reliquiis sacrificiorum pacificorum & votiuorum, sub lege veteri Lev. VII, 7. Hæc erat consuetudo ecclesiæ *Hierosolymitanæ* sæculo quinto, quando HESYCHIVS ecclesiæ istius presbyter commentarium suum scripsit in *Leuiticum*, in quo his verbis de ea loquitur: *Quod [k] reliquum est de carnibus & panibus, in igne incendi praecepit* (Deus). *Quod nunc videmus sensibiliter etiam*

θρήνοις σπαραττομένη· ὁ δέ, τῆς φωνῆς μητρὸς συνεὶς, ἐν τῷ πνιγέως ἀνταπεκρίνετο· ἡ δὲ τὰς θύρας διατεμοῦσα, εἴσω τε γενομένη, ὁρᾷ τὸν παῖδα τῶν ἀνθράκων μέσον ἑστῶτα, τοῦ πυρὸς αὐτὸν μὴ προσάψαντος· ὃς ἀνερωτώμενος, ὅπως ἀπαθὴς μεμενήκει, γυναῖκα ἔφης πορφυρᾶν ἀμπεχομένην ἐσθῆτα συχνὰ φοιτῆσαν παρ' αὐτὸν, ὕδωρ ὀρέγειν, καὶ τούτῳ τοὺς πλησιάζοντας τῶν ἀνθράκων κατευνάζειν, σιτίζειν τε αὐτὸν ὁσάκις πεινῴη· ὅπερ ἐπειδὴ ἐς Ἰουστινιανὸν ἠνέχθη, τὸν μὲν παῖδα, καὶ τὴν μητέρα τῷ λουτρῷ τῆς παλιγγενεσίας φωτισθέντας ἐκλήρωσε· τὸν δὲ φύσαντα, οὐκ ἀνασχόμενον χριστιανοῖς ἐναριθμηθῆναι, ἐν συκαῖς ὡς παιδοφόνον ἀνεσκολόπισε.

(*b*) Gregor. Turon. de glor. martyr. lib. I. c. X. tot. (Bibl. patr. max. tom. XI. p. 833. 834. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

(*i*) Niceph. lib. XVII. c. XXV. tot.

(*k*) Hesych. in Leuit. lib. II. ap. Albertin. de euchar. p. 851. b.

in

in ecclesia fieri, igniquę tradi, quacumque remanere contigerint inconsumta, non omnino ea, quæ vna die vel duabus aut multis seruata sunt. Vnde eruditi scriptores e nostratibus [l] duo generatim obseruant. 1.) Non fuisse ecclesiæ *Hierosolymitanæ* consuetudinem, reseruare eucharistiam de die altero in alterum, etsi hoc in aliis quibusdam ecclesiis fecerint. 2.) Non credidisse eos, illam realiter, proprie ac substantialiter, sed typice tantum & symbolice, Christi sui corpus esse. *Quantum enim offendiculum*, inquit ALBERTINVS [*], *iudæis & ethnicis fuisset, si christianos resciuissent Christi Dei sui corpus animatum & gloriosum ignibus tradere? - - Sed quid vrgeo scandalum iudæorum & paganorum? Simplices certe christiani id tamquam horrendum abominati fuissent.* Et qua fronte ethnicis obiectare potuissent, quod colerent res eiusmodi, quæ comburi possent, (quod commune ARNOBII, LACTANTII, ATHANASII, & plerorumque aliorum argumentum est) si ipsi idem fecissent? Quod si nullum aliud argumentum suppeteret contra transsubstantionem & cultum hostiæ hæc res vna sola sufficeret ad persuadendum homini cuilibet rationali, tales doctrinas & consuetudines ab antiqua ecclesia numquam esse propositas ac defensas.

§. VI.

Reliquæ oblationes ex parte communi cœnæ destinatæ. Quod veteres generatim pro ritu apostolico, communionem comitante, habuerunt.

VIDIMVS, quam rationem inierint veteres cum elementis consecratis; nunc quid de reliquis oblationibus statuerint, par est dispiciamus. Iam obseruatum nobis est, aliquam earum partem (quanam cum distinctione, non adeo liquet) ad alendos clericos conferri consueuisse. Ex reliquis partibus communis cœna parabatur, quæ a natura & circumstantiis dici solebat *agape* [m], *caritas;* quia fieri solebat ad mutuam carita-

(l) Vid. Du Moulin *Novelty of Popery* lib. VII. Controv. XI. chap. XIX. (p. 1237. tot. edit. German. Wesel MDCXXXII. 4to.)

(*) Albertin. de sacram. euchar. lib. II. p. 853. a.

(m) Ignat. epist. ad Smyrn. n. VIII. οὐκ ἐξόν ἐστι χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου, οὔτε βαπτίζειν, οὔτε ἀγάπην ποιεῖν. *Non licet sine episcopo neque baptizare, neque agapem celebrare.* Epistola interpolata vocat id δοχήν.

tem

tem fouendam & ad pauperes refocillandos. CHRYSOSTOMVS hanc huius consuetudinis dat rationem, ab apostolorum praxi eam deriuans. Loquens enim in verba PAVLI 1 Cor. XI, 27. *Hoc autem praecipio, non laudans, quod non in melius, sed in deterius conueniatis*, ait [n]: *Sicut in tribus millibus, quae ab initio crediderunt, omnes communiter inibant conuiuia, & possidebant omnia communia: ita etiam tunc fiebat, quando Paulus haec scripsit, sed non adeo exacte & accurate. Quidam autem veluti effluxus communionis illius remansit & ad posteros descendit: & quoniam contingebat, vt alii quidem essent pauperes, alii vero diuites, sua quidem omnia non proferebant in medium, statis autem diebus mensas faciebant communes & peracta synaxi, post sacramentorum communionem, omnes commune inibant conuiuium, diuitibus quidem cibos adferentibus, pauperibus autem, & qui nihil habebant, etiam vocatis, & omnibus communiter vescentibus.* Alio loco [o] idem repetit: *Ab hac lege & consuetudine* (habendi omnia

---

Constit. lib. II. c. XXVIII. Τοῖς εἰς ἀγάπην, ἤτοι δοχὴν, ὡς ὁ κύριος ὠνόμασε, προαιρουμένοις καλεῖν πρεσβύτιδας, ἣν ἐπίστανται οἱ διάκονοι θλιβομένην, αὐτῇ πλειστάκις πεμπέτωσαν. κ. τ. λ. *Qui ad* agapen, *seu, vt dominus appellauit*, conuiuium, *anus inuitare voluerint; ei, quam diaconi inopem esse sciunt, mittant persaepe.*

Clem. Alexandr. paedag. lib. II. c. I. p. 167. τὰ γὰρ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, ἐξ ὧν ὁ σαρκικὸς ὄντως οὗτος καὶ φθοροποιὸς ἀπήρτηται βίος· ὃν ἀγάπην τινὲς τολμῶσι καλεῖν, ἀθύρῳ γλώττῃ κεχρημένοι, δειπνάριά τινα, κνίσσης καὶ ζωμῶν ἀποπνέοντα· τὸ καλὸν καὶ σωτήριον ἔργον τοῦ Λόγου, τὴν ἀγάπην τὴν ἡγιασμένην, χυτριδίοις καὶ ζωμοῦ ῥύσει καθυβρίζοντες κ. τ. λ. Escae enim ventri; *ex quibus haec carnalis & exitialis vita pendet, quam audent nonnulli Agapen vocare, effraenata lingua vtentes, nempe quaedam prandiola nidorem & ius redolentia:* sacram agapen, *pulcrum ac salutare Verbi opus, ollis nescio quibus & liquido iure dedecorantes, cetera.*

(n) Chrysost. homil. XXVII. in 1 Cor. p. 559. (p. 289. edit. Francof.) καθάπερ ἐπὶ τῶν τρισχιλίων τῶν ἐξ ἀρχῆς πιστευσάντων κοινῇ πάντες εἱστιῶντο, καὶ κοινὰ πάντα ἐκέκτηντο, οὕτω καὶ τότε ταῦτα ἔγραφεν ὁ ἀπόστολος, ἐγίνετο, οὐχ οὕτω μὲν μετὰ ἀκριβείας· ὥσπερ δέ τις ἀπόῤῥοια τῆς κοινωνίας ἐκείνης ἐναπομείνασα, καὶ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα κατέβη· καὶ ἐπειδὴ συνέβαινε, τοὺς μὲν πένητας εἶναι, τοὺς δὲ πλουσίους, τὰ μὲν ἑαυτῶν οὐ κατετίθεντο πάντα εἰς μέσον, κοινὰς δὲ ἐποιοῦντο τὰς τραπέζας ἐν ἡμέραις νενομισμέναις, ὡς εἰκὸς, καὶ τῆς συνάξεως ἀπαρτισθείσης μετὰ τὴν τῶν μυστηρίων κοινωνίαν ἐπὶ κοινὴν πάντες ᾔεσαν εὐωχίαν, τῶν μὲν πλουτούντων φερόντων τὰ ἐδέσματα, τῶν δὲ πενομένων καὶ οὐδὲν ἐχόντων ὑπὲρ αὐτῶν καλουμένων καὶ κοινῇ πάντων ἑστιωμένων.

(o) Chrysost. hom. XXII. Oportet haereses esse &c. tom. V. p. 310. (p. 280. edit. Francof.) ἐκ τούτου τοίνυν τοῦ νόμου καὶ τοῦ ἔθους ἐγένετό τις συνήθεια θαυμαστὴ

communia) *inoleuit in ecclesiis consuetudo quædam admirabilis: Fideles enim omnes in conuentibus suis, postquam audissent doctrinas, post preces, post sacramentorum communionem, soluta concione non mox domum concedebant, sed diuites & abundantiores alimenta & edulia a domibus suis adferentes, pauperes vocabant, communesque faciebant mensas, communia prandia, communia conuiuia in ipsa ecclesia. Atque ita a communione mensæ & pietate loci vndequaque ad caritatem accendebantur, non absque summa voluptate vtilitateque maxima: pauperes enim tum fruebantur consolatione non mediocri: diuites vero fructum beneuolentiæ & ab his, quos pascebant, & a Deo, propter quem illos pascebant, adsequebantur: sicque tandem domum redibant.* Eadem hac de re narrat personatus HIERONYMVS [p], *In ecclesia*, inquiens, *conuenientes oblationes suas separatim offerebant, & post communionem, quæcumque eis de sacrificiis superfuissent, illic in ecclesia communem cænam comedentes pariter consumebant.* Eadem & THEODORETVS [q], OECVMENIVS, THEOPHYLACTVS & alii in hunc apostoli locum

---

τότε ἐν ταῖς ἐκκλησίαις· συνιόντες γὰρ οἱ πιστοὶ πάντες μετὰ τὴν τῆς διδασκαλίας ἀκρόασιν, μετὰ τὰς εὐχὰς, μετὰ τὴν τῶν μυστηρίων κοινωνίαν, τῆς συνάξεως λυθείσης οὐκ ἀνεχώρουν εὐθέως οἴκαδε, ἀλλ᾽ οἱ πλούσιοι καὶ εὐπορώτεροι φέροντες οἴκοθεν τροφὰς καὶ ἐδέσματα, τοὺς πένητας ἐκάλουν, καὶ κοινὰς ἐποιοῦντο τραπέζας, κοινὰς ἑστιάσεις, κοινὰ συμπόσια ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ· ὥστε καὶ ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῆς κατὰ τὴν τράπεζαν, καὶ ἀπὸ τῆς εὐλαβείας τῆς ἀπὸ τοῦ τόπου, καὶ πανταχόθεν τὴν ἀγάπην αὐτοῖς ἐπισφίγγεσθαι, καὶ πολλὴν μὲν τὴν ἡδονὴν, πολλὴν δὲ αὐτοῖς γίνεσθαι τὴν ὠφέλειαν· οἵ τε γὰρ πένητες παραμυθίας ἀπήλαυον οὐ τῆς τυχούσης, καὶ οἱ πλουτοῦντες πολλὴν εὔνοιαν καὶ παρὰ τῶν τρεφομένων, καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ, δι᾽ ὃν ταῦτα ἐποίουν, καρπωσάμενοι πολλὴν τὴν χάριν, οὕτως ἀπῄεσαν οἴκαδε.

(p) Hieron. in 1 Cor. XI, 20.

(q) Theodoret. in 1 Cor. XI, 16. εἰώθασιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις μετὰ τὴν μυστικὴν λειτουργίαν ἑστιᾶσθαι κοινῇ πλούσιοί τε καὶ πένητες, καὶ πολλὴ ἐντεῦθεν παραμυθία τοῖς π[...]μένοις ἐγίνετο· τῶν μὲν εὐπόρων οἴκοθεν τὰ ὀψώνια κομιζόντων, τῶν δὲ πενήτων συζώντων διὰ τὴν μετουσίαν τῆς πίστεως κοινωνούντων τῆς εὐωχίας. *Consueverant in ecclesiis post mysticam liturgiam communiter comedere diuites & pauperes, & hinc ad egenos magnum redibat solatium: quum diuites obsonia domo afferrent, & pauperes propter fidei participationem, etiam conuiuii essent participes.*

Oecumen. in 1 Cor. XI. tom. I. p. 529. (cit. Bona rer. liturgic. lib. I. c. I. §. IV.) Præcipuis diebus, siue festis, post sacrorum mysteriorum participationem agebantur communes cœnæ, præparantibus illas diuitibus ac pauperes inuitantibus.

Theophil. 1 Cor. XI, 17. ὥσπερ οἱ ἐν ἀρχῇ πιστεύσαντες, κοινὰ πάντα ἔχοντες κοινῇ εἱστιῶντο· οὕτω καὶ τότε μίμημα τούτων, εἰ καὶ μὴ ἀκριβῆ, ἐν Κορίνθῳ κα-

dicunt.

dicunt. Vnde apparet, fuiſſe ritum, communioni ſemper adiunctum. Et prorſus ſingularis ALBASPINAEI [r] opinio eſt, quando haſce *agapas* & communionem numquam eodem tempore celebrari conſueuiſſe dicit, quam ſine vlla ratione contra communem omnium tam antiquorum quam recentiorum ſcriptorum ſententiam tuetur.

§. VII.

Vtrum hoc conuiuium ante, an vero poſt communionem tempore apoſtolorum celebratum ſit.

DISSENSIO quædam eſt inter antiquos & recentiores interpretes de circumſtantia temporis, quo hæc conuiuia communia apoſtolorum ætate fuerunt celebrata. Veteres, vti audiuimus ex CHRYSOSTOMO & reliquis, generatim hæc conuiuia non niſi poſt communionem, finita vniuerſa concionandi, orandi & ſacra elementa participandi cærimonia, diſpenſatiſque oblationum reliquiis, inſtituta eſſe dicunt. Multi autem ex recentioribus ſecus exiſtimant. GVILIELMVS CAVEVS [s] probabile eſſe dicit, apoſtolorum diebus & temporibus proxime inſequutis hoc conuiuium ante communionem inſtitutum eſſe, in imitationem inſtitutionis ſeruatoris noſtri, qui ſacramentum poſt cœnam celebrauit, quomodo & *Paulus*, ab-

τά τινας ῥητὰς ἡμέρας, ἑορτὰς ἴσως, κοινῇ εὐωχοῦντο μετὰ τὸ μεταλαβεῖν τῶν μυστηρίων. *Quemadmodum illi, qui primum crediderant, communia omnia habentes, communiter epulabantur: ſic per quamdam eorum imitationem, etiamſi minus accuratam, Corinthii ſtatis quibuſdam diebus, feſtis fortaſſe, poſt myſteriorum participationem, communiter conuiuabantur.*

(r) Albaſpin. obſeruat. lib. I. c. XVIII. p. 57. obſeruante SVICERO tom. I. p. 26. probare conatur, *Agapas diebus dominicis fuiſſe celebratas, eucharistiam vero poſt agapas illas non fuiſſe celebratam, quia agapæ cœna fuerit, quæ tantum veſperi facta: Eucharistiam vero non niſi mane ſumtam fuiſſe, etſi dominus eam ſub veſperam inſtituerit. In agapis numquam celebratam fuiſſe eucharistiam &c.*

(s) Caue prim. chriſt. part. I. c. XI. p. 344. In edit. Germ. p. 279. vbi verba ſic habent: *Ob dergleichen liebesmahle entweder vor oder nach haltung des heiligen abendmahls ſind angeſtellet worden, daſſelbe läſſet ſich nicht ſo leicht entſcheiden. Vermuthlich iſt es, daß ſie zur apoſtel und den kurtz darauf folgenden zeiten vorhero, ehe ſie das heilige abendmahl empfingen, ſind gehalten worden, und zwar das zur nachahmung unſers heylandes, welcher eben auch das ſacrament nach dem abend-eſſen eingeſetzt hat, wie denn auch der heilige Paulus* (1 Cor. XI, 20. 21.) *als er die mißbräuche der kirche*

usus ecclesiæ *Corinthiacæ* vituperans, eos reprehendat, quod, si ad edendam cœnam dominicam conueniant, ceteris non exspectatis, vnusquisque propriam cœnam præoccupet, adeo, vt hic quidem esuriat, ille vero ebrius sit. Quæ omnia fieri debuisse, ait, ante celebrationem eucharistiæ, quæ numquam administrata sit, vsque dum vniuersa ecclesia esset congregata. Huic eius sententiæ assentiuntur SVICERVS [t], DALLAEVS [u], & ESTIVS [x], qui PELAGIVM, PRIMASIVM, HAIMONEM,

---

zu Corintho tadelte, sie bestrafte, daß wenn sie zusammen kämen, des Herrn abendmahl mit einander zu halten, so wartete nicht einer auf den andern, sondern ein ieglicher nähme sein eigenes vorhin; das ist, er nähme diejenige speise, die er von hause zur allgemeinen mahlzeit mitgebracht hätte, vor sich weg, frässe heißhungrig und unordentlicher weise hinein, und esse und trincke alles auf, daß die andern (sonderlich die armen, die etwas spät kämen) nichts davon krigten, daß also einer hungrig bliebe, der andere hingegen voll und truncken würde. Es ist ausgemacht, daß alles dieses iezt erzählte bey dem heiligen abendmahl, welches niemals gehalten wurde, ausser wenn die gantze kirche beysammen war, ist vorhergegangen.

(t) Suicer. thesaur. eccles. voce Ἀγάπη (tom. I. p. 24.) Eucharistiam demum post ἀγάπας illas fuisse celebratam, ex 1 ad Cor. c. XI. satis manifestum est. Ibi enim apostolus κυριακὸν δεῖπνον eorum vocat, qui conueniebant ad commune conuiuium in ecclesia agitandum. In quo non aliud reprehendit, quam quod vnusquisque propriam prius sumebat cœnam edendo, adeo vt alii quidem esurirent, alii autem ebrii essent. Ἕκαστος τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει. Ex quibus verbis patet, eos prius cœnasse, deinde eucharistiam in illis conuiuiis sumsisse.

(u) Dall. de obiecto cult. relig. lib. II. c. XIX. p. 292. De eo vno lis aliqua est, an illam piorum communem agapen, siue cœnam, processerit, an vero sequuta sit sacramenti ipsius participatio. - - Eam (sententiam, qua præcessisse dicitur agape) Estius, qui præfert, multis rationibus confirmat, &c.

(x) Estius in 1 Cor. XI, 20. Longe probabilius est id, quod Augustinus insinuat in epistola ad Ianuarium: morem fuisse, vt prius haberetur conuiuium illud commune; postea fieret oblatio & participatio sacræ eucharistiæ. Quamvis enim opinetur Augustinus, Corinthios per abusum mensis suis sacra miscuisse, tamen vt certo anni tempore post alios cibos eucharistia sumeretur a fidelibus, eum morem ad rationabilia maiorum refert instituta. Quod autem hoc ordine res facta fuerit in cœtibus primitiuorum fidelium, inprimis ea ratio suadet, quod, vti dictum est, illa cœna, quam Paulus vocat dominicam, repræsentatio fuerit cœnæ domini cum apostolis, & inde nomen acceperit; vnde consentaneum est, vt insignior esset commemoratio, (quomodo loquitur ibidem Augustinus) celebratam fuisse eodem ordine, quo Christus suam cum discipulis cœnam celebrauit. Quem profecto con-

HER-

HERVAEVM, AQVINATEM, LYRAM, CAIETANVM atque alios *Latinos* idem ſentire dicit. Probabiliſſimum omnium eſt, non obſeruaſſe eos certam regulam hac in materia, ſed inſtituiſſe illud ſacrum conuiuium aliquando ante, aliquando poſt communionem, ſicut in ſequentibus ſæculis quodam modo factum videtur.

§. VIII.

Quomodo hoc ſubſequentibus ætatibus obſeruatum. Euchariſtia plerumque recepta a ieiunis & ante hoc conuiuium, exceptis quibuſdam ſpecialioribus occaſionibus.

QVANDO enim chriſtiani tempore perſecutionis, ad celebrandam in religioſis conuentibus euchariſtiam, ſummo mane ante lucem coire neceſſe habebant, conuiuium ante communionem cum conuentuum eorum ratione bene conſiſtere haud poterat. Hinc ſæculo ſecundo ineunte euchariſtiam ante receptam, & conuiuium poſtea inſtitutum fuiſſe, legimus. Ita enim rem repræſentat PLINIVS [y] in narratione, quam a chriſtianis quibuſdam apoſtatis ſub huius ſæculi initium acce-

ſtat prius cœnaſſe cum diſcipulis; ac deinde corporis ac ſanguinis ſui ſacramenta eis tradidiſſe. Præterea dicit apoſtolus, aliquos præſumere cœnam, aliis non exſpectatis. Quod vtique non fieret, ſi (quod Græci volunt) omnes iam ante congregati euchariſtiam accepiſſent. Ex quo ſatis intelligitur, conuiuium illud haberi ſolitum in principio, velut primum actum illius conuentus fidelium, de quo heic agitur. Idem plane ex iis apparet, quæ mox ſubiiciuntur de indigna ſumtione corporis ac ſanguinis domini: deque probatione ante ſumtionem neceſſaria. Nam hæc locum non haberent, ſi conuiuium & quæ in eo peccata erant, facta fuiſſent poſt ſumtam euchariſtiam. Neque enim iudicatur quis indigne ſumſiſſe, propter peccata poſtea commiſſa. Denique hanc ſententiam confirmat ea conſuetudo, quæ vſque ad Auguſtini tempora in multis eccleſiis obſeruata fuit, vt in anniuerſario die cœnæ domini, myſteria a non ieiunis ſumerentur, videlicet ad imitationem & commemorationem eius, quod in illa cœna factum fuerit. Meminit illius conſuetudinis concilium Carthaginenſe tertium canone XXIX. Cui concilio beatum Auguſtinum interfuiſſe prodit ipſius epiſtola CCXXXIII. Canon autem ſic habet; *Vt ſacramenta altaris non niſi a ieiunis hominibus celebrentur, excepto vno die anniuerſario, quo cœna domini celebratur.* Sentiunt cum Auguſtino, quoad ordinem memoratum, commentatores huius loci Pelagius, Primaſius, Sedulius, Haimo, Heruæus, Aquinas, Liranus, Caietanus, atque alii Latini; tametſi eorum nonnulli, nominatim Petrus Lombardus, etiam alterius ordinis ac ſenſus meminerunt.

(y) Plin. lib. X. epiſt. XCVII.

 perat.

perat. Quum enim ſe ex eorum ore didiciſſe dixiſſet, quod ſtato die ante lucem conueniant, carmenque *CHRISTO*, quaſi Deo dicant, ſeque obſtringant ſacramento, addit: *Quibus peractis morem ſibi diſcedendi fuiſſe, adfirmabant, rurſusque coëundi ad capiendum cibum, promiſcuum tamen & innoxium.* Heic communionem primo loco & agapen aliquanto poſt factam eſſe, manifeſtum eſt. Atque ita TERTVLLIANVS, qui omnium accuratiſſime hoc conuiuium deſcribit, de eo loquitur, tamquam paullo ante noctem agitato. *Cœna noſtra*, inquit [z], *de nomine rationem ſui oſtendit: vocatur enim ἀγάπη, id quod dilectio penes Graecos eſt. Quantiſcumque ſumtibus conſtet, lucrum eſt, pietatis nomine facere ſumtum. Siquidem inopes quoque refrigerio iſto iuuamus. -- Nihil vilitatis, nihil immodeſtiae admittit. Non prius diſcumbitur, quam oratio ad Deum praeguſtetur. Editur, quantum eſurientes capiunt. Bibitur, quantum pudicis eſt vtile. Ita ſaturantur, vt qui meminerint, etiam per noctem adorandum Deum ſibi eſſe. Ita fabulantur, vt qui ſciant, dominum audire. Poſt aquam manualem & lumina, vt quiſque de ſcripturis ſanctis vel de proprio ingenio poteſt, prouocatur in medium Deo canere: hinc probatur, quomodo biberit. Aeque oratio conuiuium dirimit: inde diſceditur, non in cateruas caeſionum, neque in claſſes diſcurſationum, nec in eruptiones laſciuiarum, ſed ad eamdem curam modeſtiae & pudicitiae, vt qui non tam cœnam cœnauerint, quam diſciplinam.* Vt haec elegantiſſima deſcriptio eſt horum ſanctorum conuiuiorum, quorum fundamentum erat caritas, exordium & finis oratio, in quibus hymni & religioſa colloquia condiebant cibos, & modeſtia ac temperantia conſpiciebatur in omnibus: Ita ſpecialior moris accendendi lumina Deumque de nocte adorandi mentio, oſtendit, quod poſt non ante communionem tempore TERTVLLIANI celebrata fuerint; quando communionem recipere ſolebant mane, & ſemper quidem ieiuni, ipſis etiam diebus, quando ad tertiam vſque horam pomeridianam id differebant, velut diebus ſtationariis, vel ad ſextam veſpertinam. Regula enim erat in eccleſia *Africana*, vt eucharistia ſemper reciperetur a ieiunis, excepto vno die, qui erat quintus hebdomadis, paſcha proxime antecedentis, dictus communiter *cœna domini*, quia is dies erat, quo dominus vltimam

(z) Tertull. c. XXXIX.

cœnam

cœnam ſuam cœnauerat, & poſt cœnam eucharistiam inſtituerat; cuius in imitationem eccleſiis *Africanis* mos erat celebrandi eucharistiam poſt cœnam hoc ipſo die, quemadmodum ex concilio *Carthaginenſi* tertio & AVGVSTINO diſcimus. Concilium *Carthaginenſe* expreſſum canonem [a] habet in hanc ſententiam: *Vt ſacramenta altaris non niſi a ieiunis hominibus celebrentur, excepto vno die anniuerſario, quo cœna domini celebratur.* Et proinde præcipit, vt, ſi aliquorum, pomeridiano tempore defunctorum, commendatio facienda ſit, ſolis precibus, non celebratione eucharistiæ, id fiat, ſi illi, qui faciant, iam pranſi inueniantur. AVGVSTINVS [b] membrum fuit huius concilii, nobiſque adfirmat, hoc decretum vniuerſæ eccleſiæ conſuetudini conuenire, quam ex apoſtolorum inſtitutione deriuandam eſſe exiſtimat: „Liquido apparet, inquit, quando primum acceperunt diſcipuli corpus & ſanguinem domini, non eos accepiſſe ieiunos. Num quid tamen propterea calumniandum „eſt vniuerſæ eccleſiæ, quod a ieiunis ſemper accipiatur? & „hoc enim placuit ſpiritui ſancto, vt in honorem tanti ſacra„menti in os chriſtiani prius dominicum corpus intraret, quam „exteri cibi. Nam ideo per vniuerſum orbem mos iſte ſerua„tur. Neque enim quia poſt cibos dedit dominus, propter„ea pranſi aut cœnati fratres ad illud ſacramentum accipi„endum conuenire debent, aut ſicut faciebant, quos a„poſtolus arguit & emendat, menſis ſuis iſta miſcere. Namque „ſaluator, quo vehementius commendaret myſterii illius alti„tudinem, vltimum voluit infigere cordibus & memoriæ diſci„pulorum; a quibus ad paſſionem digreſſurus erat. Et ideo „non præcepit, quo deinceps ordine ſumerent, vt apoſtolis, „per quas eccleſias diſpoſiturus erat, ſeruaret hunc locum. Nam „ſi hoc ille monuiſſet, vt poſt cibos alios ſemper acciperetur, „credo, quod eum morem nemo variaſſet. Quum vero ait „apoſtolus de hoc ſacramento loquens, *Propter quod, fratres, „quum conueneritis ad manducandum, inuicem exſpectate: Si quis eſu„rit, domi manducet, vt non ad iudicium conueniatis:* ſtatim ſubte„xuit: *Cetera autem, quum venero, ordinabo* 1 Cor. XI, 34. Vnde in-

(a) Concil. Carthagin. III. c. XXIX.
(b) Auguſtin. epiſt. CXVIII. ad Ianuar. c. VI. VII.

„tel-

„telligi datur, quia multum erat, vt in epistola totum illum „agendi ordinem insinuaret, quem vniuersa per orbem seruat „ecclesia, ab ipso ordinatum esse, quod nulla morum diuersi- „tate variatur„. Hæc AVGVSTINVS de more accipiendi eucharistiam ante cibos. Subiungit autem: „Sed nonnullos „probabilis quædam ratio delectauit, vno certo die per annum, „quo ipsam cœnam dominus dedit, tamquam ad insigniorem „commemorationem, post cibos offerri & accipi liceat corpus „& sanguinem domini. Honestius autem arbitror ea hora fie- „ri, vt qui etiam ieiunauerit, post refectionem, quæ hora no- „na fit, ad oblationem possit accurrere. Quapropter nemi- „nem cogimus dominica illa cœna prandere, sed nulli etiam „contradicere audemus, hoc tamen non arbitror institutum, „nisi quia plures & prope omnes in plerisque locis eo die cœ- „nare consueuerunt. Et quia nonnulli etiam ieiunium custo- „diunt, mane offertur *CHRISTO* propter prandentes, quia ie- „iunia simul & lauacra tolerare non possunt, ad vesperam vero „propter ieiunantes„. CHRYSOSTOMVS etiam sæpe loquitur de consuetudine accipiendi ore ieiuno eucharistiam [c]: *Tu prius*, inquit, *quam quidem communices, ieiunas, vt quomodocumque dignus appareas.* Et in vno alteroue loco se ipsum a quadam vindicat obtrectatione, qua aduersarii eum onerabant, quasi hanc regulam tam in baptismatis quam eucharistiæ administratione migrare soleat. *Aiunt*, inquit [d], *me post epulas quibusdam communionem impertiisse. Hoc si feci, de episcoporum libro nomen meum expungatur, nec in orthodoxæ fidei volumine scribatur, quoniam ecce, si quicquam eiusmodi perpetraui, Christus a regno suo me abiiciat. Quod si mihi obstinata mente id obiicere pergunt, Paulum etiam de dignitatis gradu deiiciant, qui cœnatus vniuersam domum baptizauit. Domino item ipsi auctoritatem abrogent, qui sacrosancto epulo apostolos a cœna donauit.*

(c) Chrysostom. homil. XXVII. in 1 Cor. p. 567. (p. 297. edit. Francof.) σὺ δὲ πρὶν ἢ μὲν μεταλαβεῖν νηστεύεις; ἵνα ὅπως δήποτε ἄξιος φανῇς, ὧν ἔλαβες.

(d) Chrysost. epist. CXXV. ad Cyriacum. Tom. IV. p. 868. (p. 760. edit. Francof.): λέγουσιν, ὅτι τινὰς ἐκοινώνησα μετὰ τὸ φαγεῖν αὐτούς· καὶ εἰ μὲν τοῦτο ἐποίησα, ἐξαλειφθείη τὸ ὄνομά μου ἐκ τῆς βίβλου τῶν ἐπισκόπων, καὶ μὴ γραφείη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὅτι ἰδοὺ ἐὰν τοιοῦτον ἐγὼ ἔπραξα, καὶ ἀποβαλεῖ με Χριστὸς ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ· εἰ δὲ ἅπαξ καὶ τοῦτό μοι λέγουσι, καὶ φιλονεικοῦσι, καθελέτωσαν καὶ τὸν Παῦλον, ὃς μετὰ τὸ δειπνῆσαι ὁλόκληρον τὸν οἶκον ἐβάπτισε· καθελέτωσαν καὶ αὐτὸν τὸν κύριον, ὃ μετὰ τὸ δειπνῆσαι τοῖς ἀποστόλοις τὴν κοινωνίαν ἔδωκε.

Sic

Sic rursus [e]: *Mihi ab istis opponitur: Comedisti, dein baptizasti. Anathemate percellar, si quidem hoc admisi. Non veniam in numerum & radicem episcoporum, non item admittar in angelorum consortium, non denique prober Deo gratus. Vt interim donem, me & comedisse, & baptismo admouisse, vtique rem feci non intempestiuam, siue inauspicatam & absurdam. -- Hoc ergo nomine de gradu deturbent & Paulum. Ipse siquidem a sumta cœna, carceris custodi baptisma contulit. Ausim dicere, exauctorent CHRISTVM ipsum. Is enim, postquam cœnauit, discipulis communionem gratuito dispertiuit.* Hæc ostendunt, fuisse ecclesiæ morem, vtrumque sacramentum administrare ante cibum, tametsi simul innuant, quod, si aliter factum esset, non fuerit venia indignum crimen. GREGORIVS NAZIANZENVS ad hanc consuetudinem [f] quoque respicit, quando docens, non necesse esse, omnem *CHRISTI* actionem imitatione exprimi, inter alia ait: *Christus paschatis mysterium discipulis in cœnaculo tradidit, & a cœna, & vnico ante passionem die: nos in templis, & ante cœnam, & post resurrectionem.* Idem dicit BASILIVS [g] & ex scriptoribus *Græcis* multi alii. Et inter *Latinos* diuersi canones in conciliis *Bracarensi* [h], *Ma-*

(e) Chrysost. serm. antequam iret in exilium. tom. IV. p. 969. (p. 845. edit. Frf.) *λέγουσί μοι ὅτι ἔφαγες καὶ ἐβάπτισας· εἰ ἐποίησα τοῦτο, ἀνάθεμα ἔσομαι· μὴ ἀριθμηθείην εἰς ἐπισκόπων ῥίζας· μὴ γένωμαι μετ' ἀγγέλων· μὴ ἀρέσω Θεῷ· εἰ δὲ καὶ ἔφαγον καὶ ἐβάπτισα, οὐδὲν ἄκαιρον τῶν πραγμάτων ἐποίησα· --- καθελέτωσαν καὶ Παῦλον, ὅτι μετὰ τὸ δειπνῆσαι ἐχαρίσατο τῷ δεσμοφύλακι τὸ βάπτισμα· τολμῶ λέγειν, καθελέτωσαν καὶ αὐτὸν τὸν Χριστόν, ὅτι μετὰ τὸ δεῖπνον τοῖς μαθηταῖς τὴν κοινωνίαν ἐχαρίσατο.*

(f) Nazianz. orat. XL. de bapt. p. 659. *πάλιν μυσταγωγεῖ τὸ πάσχα τοὺς μαθητὰς ἐν ὑπερῴῳ καὶ μετὰ δεῖπνον, καὶ πρὸ μιᾶς τοῦ παθεῖν ἡμέρας, ἡμεῖς ἐν προσευχῆς οἴκοις καὶ πρὸ τοῦ δείπνου, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν.*

(g) Basil. homil. I de ieiunio. (tom. I. p. 280. d.) *οὐ δυνατὸν ἄνευ νηστείας ἱερουργίας κατατολμῆσαι, Neque enim fieri potest, vt absque ieiunio quisquam sacris operari audeat.*

(h) Concil. Bracar. I. c. XVI. (Labbeo concil. II. c. XVI. tom. V. p. 838.) Si quis quinta feria paschali, quæ vocatur cœna domini, hora legitima, post nonam ieiunus in ecclesia missas non tenet, sed, secundum sectam Priscillani, festiuitatem ipsius Dei, ab hora tertia, per missas defunctorum, soluto ieiunio colit, anathema sit. Bracar. II. c. X. (Labb. conc. III. c. X. p. 898.) Placuit, vt quia per stultitiam præsumti nuper erroris, aut certe ex veteris Priscillianæ adhuc hæresis fœtore, corruptos cognouimus quosdam presbyteros in huius præsumtionis audacia detineri, vt in missa mortuorum etiam post acceptum merum, oblationem ausi sunt consecrare; ideoque hoc præ-

tisconensi [*i*], *Antissiodorensi* [*k*] & *Toletano* [*l*] in eamdem sententiam reperiuntur. Quorum quidam *Africanam* consuetudinem communicandi post cibum sumtum feria quinta hebdomadis paschalis permittunt, alii autem propter *Priscillianistarum* errorem interdicunt. Hinc SOCRATES [*m*] tamquam rem singularem notat in ecclesiis *Aegypti* & *Thebaidis*, quod diebus sabbati sub vesperam, postquam epulati sint & variis cibis saturati, oblatione facta eucharistiam celebrent. Quod in concilio *Trullano* [*n*] prohibetur, ipsa quinta feria hebdomadis paschalis non excepta. Canon sic habet: *Carthaginensis synodi canon dicit, vt sancta altaris non nisi a sobriis hominibus peragantur, excepto vno die in anno, in quo cœna domini peragitur; tunc fortasse propter aliquas in iis locis occasiones, ecclesiæ vtiles, sanctis illis patribus hac dispensatione vsis. Quum nihil erga nos inducat, vt accuratam obseruationem relinquamus, statuimus, apostolicas ac paternas traditiones sequentes, non oportere in quadragesima postrema septimana quinta feria ieiunium soluere, & totam quadragesimam iniuria adficere.* Ex quibus omnibus

fixe euidentis sententiæ admonitione feruetur, vt si quis presbyter post hoc edictum nostrum amplius in hac vesania fuerit deprehensus, id est, vt non ieiunus, sed quocumque iam cibo percepto, oblationem consecrauerit, continuo ab officio suo priuatus, a proprio deponatur episcopo.

(*i*) Concil. Matiscon. II. c. VI. (tom. V. conc p. 982.) Decernimus, vt nullus presbyter confertus cibo, aut crapulatus vino, sacrificia contrectare, aut missas priuatis festisque diebus concelebrare præsumat. Iniustum est enim, vt spiritali alimento corporale præponatur: Sed si quis hoc attentare curauerit, dignitatem amittat honoris.

(*k*) Concil. Antissiod. c. XIX. (ibid. p. 959.) Non licet presbytero, aut diacono, aut subdiacono, post acceptum cibum vel poculum missas tractare.

(*l*) Concil. Tolet. VII. c. II. (ibid. p. 1839.) Ne, quod naturæ languoris caussa consulitur, in præsumtionis perniciem conuertatur, nullus post cibum potumque quamlibet minimum sumtum missas facere &c.

(*m*) Socrat. lib. V. c. XXII. Αἰγύπτιοι δὲ γείτονες ὄντες Ἀλεξανδρέων, καὶ οἱ τὴν Θηβαΐδα οἰκοῦντες, ἐν σαββάτῳ μὲν ποιοῦνται συνάξεις· οὐχ ὡς ἔθος δὲ χριστιανοῖς τῶν μυστηρίων μεταλαμβάνουσι· μετὰ δὲ τὸ εὐωχηθῆναι καὶ παντοίων ἐδεσμάτων ἐμφορηθῆναι, περὶ ἑσπέραν προσφέροντες, τῶν μυστηρίων μεταλαμβάνουσι.

(*n*) Concil. Trull. c. XXIX. Ὁ τῶν ἐν Καρθαγένῃ διαγορεύει κανὼν, ὥστε τὰ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου εἰ μὴ ὑπὸ νηστικῶν ἀνθρώπων μὴ ἐπιτελεῖσθαι, ἐξῃρημένης μιᾶς ἐτησίας ἡμέρας, ἐν ᾗ τὸ κυριακὸν δεῖπνον ἐπιτελεῖται· ἴσως τηνικαῦτα διά τινας κατὰ τοὺς τόπους προφάσεις, τῇ ἐκκλησίᾳ λυσιτελεῖς, τῶν θείων ἐκείνων πατέρων, τῇ τοιαύτῃ χρησαμένων οἰκονομίᾳ· μηδενὸς δὲ ἡμᾶς ἐνάγοντος καταλιπεῖν τὴν ἀκρίβειαν, ὁρίζομεν ἀποστολικαῖς καὶ πατρικαῖς ἑπόμενοι παραδόσεσι, μὴ δεῖν ἐν τῇ τεσσαρακοστῇ τῇ ὑστεραίᾳ ἑβδομάδι τὴν πέμπτην λύειν, καὶ ὅλην τὴν τεσσαρακοστὴν ἀτιμάζειν.

appa-

apparet, veteres generatim consueuisse eucharistiam celebrare ieiunos: & consequenter has communes cœnas siue agapas, de quibus iam sermo nobis est, post, non ante, communionem institutas esse oportere. Verumtamen futile argumentum est, quando MABILLONIVS [o] inde necessario sequi putat, vt veteres transsubstantiationem crediderint, quia sacramentum ieiuni receperint. Poterat enim cum eadem ratione ex CHRYSOSTOMO concludere, aquam in baptismo transsubstantiari, quia eum antea audiuimus dicentem, quod baptismum ieiuni semper administrauerint. Et sunt ex viris doctis [p], qui existimant, quod per tria priora sæcula, etsi eucharistiam in conuentibus suis antelucanis generatim acceperint ieiuni, interdum tamen eam sumserint post cœnam. Nam CYPRIANVS disputans contra *Aquarios*, qui mane aquam solam, vesperi autem vinum aqua mixtum, offerebant, non contendit cum illis de ratione celebrandi eucharistiam post cœnam, sed quod non vtroque tempore vinum aqua misceant, ad exemplum *CHRISTI*. Non ita facile silentio præteriisset *Aquariorum* consuetudinem celebrandi eucharistiam vesperi, si non exstitissent eiusdem consuetudinis exempla in ecclesia. Verum quum moris esset in *Aegypto*, eucharistiam die sabbati celebrare a prandio, & in *Africa* vna die per annum post cœnam; ideo quidquid contendit, hoc tantum est [q], quod generalis eccle-

(o) Mabillon. de liturg. Gallic. lib. I. c. VI. n. p. 61. Qui potuit tanta religio afficere maiores nostros in suscipiendo eucharistiæ sacramento, si solam corporis Christi in eo figuram, hoc est nudum panem ac merum vinum residere credidissent?

(p) Vid. Dall. de obiecto cult. relig. lib. II. c. XIX. p. 297. Ex his patet, totis tribus primis christianismi sæculis, tametsi in matutinis fraternitatis conuentibus, & seorsum in ædibus quoque priuatis, sacramentum mane sumi soleret; apud ecclesiam tamen vsitatum fuisse, vt id etiam a cœnatis sumeretur, maxime in sancta agaparum lætitia.
Fell. not. in Cyprian. epist. LXIII. p. 156. (p. 277. edit. Amstelod.) Constat, eucharistiam licet horis antelucanis sumtam, vespere etiam distribui solitam; cuius rei locuples testis Tertullianus lib. de corona c. III. *Eucharistiæ sacramentum tempore victus de præsidentium manu sumimus.* Et alibi monet, vt finitis stationibus sumatur. Consuetudo post cœnam communicandi diu durauit in ecclesia. Socrates enim ait lib. V. c. XXII. Αἰγύπτιοι &c. Vid. sub litt. (m) anteced.

(q) Cyprian. epist. LXIII. ad Cæcil. p. 156. (p. 277. edit. Amstelod.) *Obiectio Asiæ*

ſiæ conſuetudo celebrandi in matutinis ſolum cœtibus euchariſtiam, non pugnet cum regula *CHRISTI*, quamuis ille eam veſperi poſt cœnam dediſſet: Quia *CHRISTVS* peculiarem actionis ſuæ rationem habuerit, neque ea eccleſiam obligare voluerit. *CHRISTVM* obtuliſſe, dicit, circa veſperam diei, vt hora ipſa ſacrificii oſtenderet occaſum & veſperam mundi; eccleſiam autem reſurrectionem ſeruatoris ſui mane celebrare. Aliam quoque rationem adfert, quamobrem non ita generatim ſub veſperam ſicuti mane celebrent, quia plebs non æque veſperi atque mane ad conuiuium conuocari poſſit. Vnde patet, tempore CYPRIANI non fuiſſe abſolutam quamdam regulam, qua communio poſt cœnam fuerit vetita, licet hæc conſuetudo generatim inueteraſcere cœpiſſet, & communis iam mos eſſet, vt in matutinis conuentibus euchariſtia a ieiunis reciperetur.

§. IX.

Hæc conuiuia communia initio in eccleſia agitata: deinde autem conciliorum decretis interdicta.

VNVM adhuc obſeruandum eſt de communibus eorum conuiuiis, quod quum ad fouendam vnitatem ac caritatem ſpectauerint, plerumque in eccleſia per tria priora ſæcula agitari ſolita ſint, quemadmodum viri eruditi [r] ex canone con-

quariorum: An illa ſibi aliquis comtemplatione blanditur, quod, etſi mane aqua ſola offerri videtur, tamen, quum ad cœnandum venimus, mixtum calicem offerimus? *Cypriani reſponſio*: Sed quum cœnamus, ad conuiuium noſtrum plebem conuocare non poſſumus, vt ſacramenti veritatem fraternitate omni præſente celebremus. *Aquarii porro obiiciebant:* At enim non mane, ſed poſt cœnam mixtum calicem obtulit dominus. *Cyprianus reſpondebat:* Numquid ergo dominicum poſt cœnam celebrare debemus, vt ſic mixtum calicem frequentandis dominicis offeramus? Chriſtum offerre oportebat circa veſperam diei, vt hora ipſa ſacrificii oſtenderet occaſum & veſperam mundi. --- Nos autem reſurrectionem domini mane celebramus.

(r) Benereg. not. in can. LXXIV. Trull. p. 161. Et quidem eas, (agapas) in ipſis eccleſiis celebratas fuiſſe ex præſenti & ſynod. Laod. can. XXVIII patet, quibus illud prohibetur. Non opus eſt autem, vt illud prohiberetur, quod numquam factum fuit.

Suicer. theſaur. eccleſ. tom. I. p. 27. Etſi antea in templis & eccleſiis ex more apoſtolico celebrari ſolita eſſent huiuſmodi conuiuia chriſtiana, concilium nihilominus Laodicenum ea remouit a templis can. XXVIII. cuius verba ſunt: Οὐ δεῖ κ. τ. λ. Vid. ſub litt. (t) ſeq.

cilii

cilii *Gangrenſis* [s] concludunt, qui contra *Euſtathianos* factus ſic habet: *Si quis contemnat eos, qui agapas ex fide faciunt, & propter Dei honorem fratres conuocant, & nolit vocationibus communicare, parui pendens quod geritur, anathema ſit.* Hi *Euſtathiani* homines erant, qui in ædibus priuatis conuentus agitabant, contemnentes eccleſiam; quæ huius canonis aduerſus eos factæ ratio eſt. Verumtamen iſtiuſmodi abuſus in hiſce conuiuiis interdum committebantur, vt ſynodus *Laodicena* non multo poſt, lege aduerſus eorum celebrationem in eccleſia [t] lata, interdiceret, ne in domo Dei comederetur vel ſternerentur accubitus. Simile decretum in concilio tertio *Carthaginenſi* [u] factum legimus, quo clerici in eccleſia conuiuari vetantur, niſi forte peregrinantes, deficientibus hoſpitiis aliis, illic reficiendi ſint: populi etiam ab huiuſmodi conuiuiis, quantum fieri poſſit, prohiberi iubentur. Verum enim vero conſuetudo prodierat longius, quam vt vno tempore omnino abrogari poſſet, & propterea ex AVGVSTINI reſponſione ad *Fauſtum Manichæum* videmus, adhuc ea ætate in eccleſia illam fuiſſe obſeruatam. Quando enim *Fauſtus* duo aduerſus iſtas agapas opponit; 1.) Quod non ſint niſi ſemen epularum gentilium, in agapas verſarum, 2.) Quod catholici in memoriis martyrum ſe inebrient: AVGVSTINVS primam incuſationem, tamquam meram calumniam, reiicit, narrans ei [w], eccleſiæ agapas ſpectare ad paſcendos pauperes ſiue frugibus ſiue carnibus: ſecundam autem incuſationem ex parte concedit, vt recte ſe habentem, quod populi

(s) Concil. Gangrenſ. can. XI. (tom. II. concil. p. 419.) *Εἴ τις καταφρονοίη τῶν ἐκ πίστεως ἀγάπας ποιούντων, καὶ διὰ τιμὴν τοῦ κυρίου συγκαλούντων τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ μὴ ἐθέλοι κοινωνεῖν ταῖς κλήσεσι, διὰ τὸ ἐξευτελίζειν τὸ γινόμενον, ἀνάθεμα ἔστω.*

(t) Concil. Laodic. c. XXVIII. *Οὐ δεῖ ἐν τοῖς κυριακοῖς, ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὰς λεγομένας ἀγάπας ποιεῖν, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐσθίειν καὶ ἀκκούβιτα στρωννύειν. Non oportet in baſilicis, ſeu eccleſiis ſic dictas facere agapas & in domo Dei manducare, & accubitus ſternere.*

(u) Concil. Carth. III. c. XXX. Vt nulli epiſcopi vel clerici in eccleſia conuiuentur, niſi forte tranſeuntes hoſpitiorum neceſſitate illic reficiant: populi etiam ab huiuſmodi conuiuiis, quantum fieri poteſt, prohibeantur.

(w) Aug. contr. Fauſt. lib. XX. c. XX. (tom. VI. opp. p. 374. ed. Baſil. MDLXIX.) Nec ſacrificia eorum vertimus in agapas. — Agapæ enim noſtræ pauperes paſcunt ſiue frugibus, ſiue carnibus &c.

 has

has agapas adhuc in ecclesia celebrent, & quod nonnulla minus recte & decenter ab eis inibi fiant. Sed hæc ab ecclesia catholica non approbari dicit. *Qui*, inquit [x], *se in memoriis martyrum inebriant, quomodo a nobis approbari possunt, quum eos, etiamsi in domibus suis id faciant, sana doctrina condemnet? Sed aliud est, quod docemus, aliud quod sustinemus, aliud, quod præcipere iubemur, aliud, quod emendare præcipimur, & donec emendemus, tolerare compellimur.* AVGVSTINVS [y] *Mediolani* omnis generis conuiuia in ecclesia ab *Ambrosio* cum felici successu interdicta fuisse narrat: & hic ipse erat, qui *Aurelium* episcopum *Carthaginensem* monebat, vt ante memoratus canon [z] contra istam licentiosam consuetudinem fieret, sperans fore, vt exemplo AMBROSII penitus tolleretur. In *Gallia* a concilio *Aurelianensi* secundo [a] prohibita est an. DXLI. Attamen his omnibus non obstantibus, quædam huius consuetudinis reliquiæ sæculo septimo superfuerunt, quandoquidem synodus *Trullana* [b] canonem *Laodicenum* contra conuiuandi morem in ecclesia sub pœna excommunicationis repetere ac confirmare necesse habuit. Adeo difficile erat, exstirpare veteris consuetudinis abusus, quin & ipsa consuetudo destrueretur, quæ in origine sua innocens e-

(x) Augustin. ibid. c. XXI.

(y) August. confess. lib. VI. c. II. Quum ad memorias sanctorum, sicut in Africa solebat (de matre sua loquitur); pultes & panem & merum attulisset, atque ab ostiario prohiberetur; vbi hoc episcopum vetuisse cognouit, tam pie atque obedienter amplexa est, vt ipse miraretur, quod tam facile accusatrix potius consuetudinis suæ quam disceptatrix illius prohibitionis effecta sit. --- Vbi comperit, a præclaro prædicatore atque antistite pietatis præceptum esse, ista non fieri, nec ab eis, qui sobrie facerent, ne vlla occasio se ingurgitandi daretur ebriosis; & quia illa quasi parentalia superstitioni gentilium essent simillima, abstinuit se libentissime &c.

(z) Aug. epist. LXIV. ad Aurelium tot.

(a) Concil. Aurel. II. c. XII. (tom. IV. conc. p. 1781.) Ne quis in ecclesia votum suum cantando, bibendo vel lasciuiendo dissoluat, quia Deus talibus votis irritatur potius quam placetur.

(b) Concil. Trull. c. LXXIV. (tom. VI. concil. p. 1175.) Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τοῖς κυριακοῖς ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὰς λεγομένας ἀγάπας ποιεῖν, καὶ ἔνδον ἐν τῷ οἴκῳ ἐσθίειν, καὶ ἀκκούβιτα στρωννύειν· οἱ καὶ τοῦτο ποιεῖν τολμῶντες ἢ παυσάσθωσαν, ἢ ἀφοριζέσθωσαν. *Quod non oportet in dominicis locis vel ecclesiis eas, quæ dicuntur, agapas, id est, caritates facere, & intus in æde comedere & accubitus sternere. Qui autem hoc ausi fuerint, vel cessent vel segregentur.*

rat

rat & tam vtilis ecclesiæ christianæ, quoad ab abusibus manebat libera, vt apud gentiles in inuidia esset & admiratione.

§. X.

Quomodo priscis temporibus christianos ob has agapas gentilium alii insectati & calumniati, alii admirati iisque æmulati sint.

EQVIDEM nonnulli ad calumniandum ac infamandum christianos ob hanc innocentem consuetudinem, tamquam nescio quibus facinoribus obnoxiam, malitiose erant propensi. CELSO præcipuum criminationis caput fuisse, a christianis clancularios conuentus haberi, eamque criminationem eo spectasse, vt calumniaretur has agapas, mutuæ caritatis testandæ caussa institutas, ORIGENES [c] auctor est. Quod TERTVLLIANVS etiam notauit in eo capite *apologetici* [d], vbi elegantem istam conuiuiorum christianorum descriptionem nobis memoriæ prodidit, huic ipsi calumniæ oppositam. Alii hæc conuiuia detestandæ impuritatis incusabant. Cui calumniæ respondens MINVCIVS FELIX [e], *Nos*, inquit, *conuiuia non tantum pudica colimus, sed & sobria: nec enim indulgemus epulis aut conuiuium mero ducimus: sed grauitate hilaritatem temperamus, casto sermone, corpore castiore, plerique inuiolati corporis virginitate perpetua fruuntur potius quam gloriantur.* Alii addebant horrendam illam fabulam de ἀνθρωποφαγίᾳ & *Thyesteis* dapibus, hoc est more edendi carnem bibendique sanguinem humanum. Quæ memoratur & refellitur ab omnibus apologetis, ATHENAGORA [f],

(c) Orig. c Cels. lib. I. p. 4. πρῶτον τῷ Κέλσῳ κεφάλαιόν ἐστι, διαβαλεῖν χριστιανισμόν, ὡς συνθήκας κρύβδην πρὸς ἀλλήλας ποιουμένων χριστιανῶν, παρὰ τὰ νενομισμένα --- καὶ βούλεται διαβαλεῖν τὴν καλουμένην ἀγάπην χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ κινδύνου ὑφισταμένην.

(d) Tertull. apol. c. XXXIX. Cœnulas nostras, præterquam sceleris infames, vt prodigas quoque sugillatis. &c.

(e) Minuc. Octau. p. 92. (p. 121. edit. Halens. MDCXCIX.) De incesto conuiuio fabulam grandem aduersum nos dæmonum coitio mentita est. At nos conuiuia &c.

(f) Athenag. legat. p. 34. Ἔτι δὲ καὶ τροφὰς καὶ μίξεις λογοποιοῦσιν ἀθέους καθ' ἡμῶν, ἵνα τε μισεῖν νομίζωσιν μετὰ λόγου, καὶ οἰόμενοι τῷ δεδίττεσθαι, ἢ τῆς ἐνστάσεως ἀπάξειν ἡμᾶς τοῦ βίου, ἢ πικροὺς καὶ ἀπαραιτήτους, τῇ τῶν αἰτιῶν ὑπερβολῇ τοὺς ἄρχοντας παρασκευάζειν. *Illi vero etiam epulas detestandas & concubitus incestos fingere de nobis audent, partim ne temere nobis infensi vi-*

THEO-

THEOPHILO [g], TERTVLLIANO [h], MINVCIO [i], ORIGENE [k],

deantur: partim quod ita existiment, vel nos metu perculsos a nostra professione abduci, vel principum animos, propter flagitiorum magnitudinem, aduersus nos concitari & exasperari posse.

(g) Theophyl. ad Autolyc. lib. III. p. 119. φασκόντων ὡς κοινὰς ἁπάντων ἔχειν τὰς γυναῖκας ἡμῶν, καὶ διαφόρῳ μίξει ξυνόντας, ἔτι μὴν καὶ ταῖς ἰδίαις ἀδελφαῖς συμμίγνυσθαι, καὶ τὸ ἀθεώτατον καὶ ὠμότατον, πάσων σαρκῶν ἀνθρωπίνων ἐφάπτεσθαι ἡμᾶς. *Aiunt, nostras vxores esse communes & promiscuo concubitu nos vti criminantur. His accedit, quod crimini nobis vertunt, quasi nec a propriis sororibus nobis temperemus, verum & has incesta libidine temerario ausu violemus. Istud praeterea & crudelissimum & immanissimum est, quod nobis intendunt crimen, dum impio ore garriunt*, nos humanis vesci carnibus.

(h) Tertull. apolog. c. VII. Dicimur sceleratissimi, de sacramento infanticidii, & pabulo inde; & post conuiuium incesto, quod euersores luminum canes, lenones scilicet tenebrarum & libidinum impiarum inuerecundia procurent. Dicimur tamen semper, nec vos, quod tamdiu dicimur, eruere curatis &c.

(i) Minuc. Octau. c. IX. n. 7. seqq. p. 29. edit. Halens. De initiandis tirunculis fabula tam detestanda quam nota est. Infans farre contectus, vt decipiat incautos, apponitur ei, qui sacris imbuitur, is infans a tirunculo farris superficie, quasi ad innoxios ictus prouocato, caecis occultisque vulneribus occiditur. Huius (proh nefas!) sitienter sanguinem lambunt: huius certatim membra dispertiunt: hac foederantur hostia: hac conscientia sceleris ad silentium mutuum pignerantur. Haec sacra sacrilegiis omnibus tetriora. Et de conuiuio notum est (passim omnes loquuntur) id etiam Cirtensis nostri testatur oratio: ad epulas solemni die coeunt, cum omnibus liberis, sororibus, matribus, sexus omnis homines & omnis aetatis. Illic post multas epulas, vbi conuiuium caluit, & incestae libidinis feruor ebrietate exarsit, canis, qui candelabro nexus est, iactu offulae vltra spatium lineae, qua vinctus est, ad impetum & saltum prouocatur. Sic euerso & exstincto conscio lumine, impudentibus tenebris nexus infandae cupiditatis inuoluunt per incertum sortis, &, si non omnes opera, conscientia tamen pariter incesti; quoniam voto vniuersorum appetitur, quidquid accidere potest in actu singulorum.

(k) Origen. contr. Cels. lib. VI. p. 302. Μετὰ ταῦτα παραπλήσιόν τι ποιεῖν μοι δοκεῖ τοῖς διὰ πολλὴν τὴν πρὸς χριστιανὰς ἀπέχθειαν διαβεβαιωμένοις πρὸς τὰς μηδαμῶς εἰδότας τὰ χριστιανῶν, ὅτι ἄρα τῇ πείρᾳ κατείληφε χριστιανὰς ἐσθίοντας σάρκας παιδίων, καὶ μίξεσι ταῖς πρὸς τὰς παρ᾽ αὐτοῖς γυναῖκας ἀνέδην χρωμένας. *Post haec videtur mihi facere, sicut quidam nomini christiano infensissimi* (hoc est Iudaei vid. p. 293. fin.) *qui apud ignorantes, qualis sit christiana religio, reipsa expertos se adseuerant, quod hoc genus hominum vescatur* infantulorum carnibus, *& promiscue sine pudore contrectet eiusdem sectae feminas.*

IVSTI-

IVSTINO MARTYRE [*l*], & multis aliis, quos lector reperire poteſt a CHRISTIANO KORTHOLDO [*m*], viro erudito, in libro ſuo de *calumniis paganorum in veteres chriſtianos ſparſis*, collectos. Cauſſa huius calumniæ a multis veterum impuris *Carpocratianorum* [*n*] aliorumque hæreticorum ritibus tribuitur, ad minimum tacite & indirecte, dum iſtius criminis eos accuſant, cuius pagani chriſtianos inſimulabant generatim. Atque ita multi recentiores dicunt [*o*], iſtorum fulti auctoritate, OECV-

(*l*) Iuſtin. Mart. apol. I. p. 50. *τίς φιλήδονος, ἢ ἀκρατὴς, καὶ ἀνθρωπίνων σαρκῶν βορὰν ἀγαθὸν ἡγούμενος, δύναιτο ἂν θάνατον ἀσπάζεσθαι, ὅπως τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν στερηθῇ; Quis voluptatis conſectator, aut per animi impotentiam intemperans,* & humanarum carnium *dapes pro bono ducens mortem libenter complecti queat, vt bonis ſuis ſe ipſum priuet?* Id. apol. II. p. 70. b. *εἰ δὲ καὶ τὰ δύσφημα ἐκεῖνα μυθολογούμενα ἔργα πράττουσι, λυχνίας μὲν ἀνατροπὴν, καὶ τὰς ἀνέδην μίξεις, καὶ ἀνθρωπίνων σαρκῶν βορὰς, οὐ γινώσκομεν. An vero etiam hi infamia illa & fabuloſis in vulgus ſparſa ſermonibus facinora in ſe admittant, lucernæ euerſionem & promiſcuos concubitus &* humanarum carnium vorationes, *neſcimus.* Id. dialog. cum Tryph. c. 227. b. *μὴ καὶ ὑμεῖς πεπιστεύκατε περὶ ἡμῶν, ὅτι δὴ ἐσθίομεν ἀνθρώπους, καὶ μετὰ τὴν εἰλαπίνην ἀποσβεννύντες τοὺς λύχνους, ἀθέσμοις μίξεσι ἐγκυλιόμεθα; An vos etiam de nobis creditis, homines nos vorare; & poſt epulum, lucernis exſtinctis, nefario promiſcue concubitu inuolui?*

(*m*) Korthold. de calumn. pagan. cap. XVIII. p. 157 — 172.

(*n*) Epiphan. hæreſ. Gnoſtic. n. V. *κατασπάσαντες τὸ ἔμβρυον καιρῷ, οἵῳ δ' ἂν ἐπιχειρήσωσι, λαμβάνουσιν ἐκτρωθὲν τοῦτο τὸ βρέφος, ἐν ὅλμῳ τινὶ κόπτουσιν ὑπέρῳ, καὶ ἐγκαταμίξαντες μέλι καὶ πέπερι, καὶ ἄλλα τινὰ ἀρώματα, καὶ μύρα, πρὸς τὸ μὴ ναυτιᾷν αὐτοὺς· οὕτως συναχθέντες πάντες, οἱ τῆς τῶν χοίρων τούτων καὶ κυνῶν θιασῶται, μεταλαμβάνουσιν ἕκαστος τῷ δακτύλῳ ἀπὸ τοῦ κατακοπέντος παιδίου· καὶ οὕτως τὴν ἀνθρωποβορίαν ἀπεργασάμενοι, εὔχονται λοιπὸν τῷ θεῷ. Informem adhuc fœtum ex vtero detractum, quocunque iis tempore viſum eſt, infantem, inquam, abortione proiectum in mortario piſtillo tundunt. Cui ad vitandam nauſeam mel ac piper cum aliis aromatibus & vnguentis admiſcent. Tum in vnum collecto porcorum ac canum ſodalitio, vnuſquiſque e comminuto infantuli corpuſculo digito delibat. Sic humanis carnibus paſti ad orandum Deum ſeſe conuertunt.*

Euſeb. lib. IV. c. VII. tot. Aug. de hæreſi c. XXVI. XXVII. Sacramenta perhibentur funeſta habere. Nam de infantis anniculi ſanguine, quem de toto eius corpore minutis punctionum vulneribus extorquent, quaſi euchariſtiam ſuam conficere perhibentur, miſcentes eum farinæ panemque inde facientes. Qui puer ſi mortuus fuerit, habetur apud eos pro martyre; ſi autem vixerit, pro magno ſacerdote.

(*o*) Dall. de obiecto cult. relig. lib. II. c. XXVIII. tot. p. 332 - 338. Baron. an. CXX. n. XXII. & an. CLXXIX. n. XLIV.

MENIVS [p] aliam eius rei reddit rationem. Loquens enim de christianorum *Lugdunensium* persecutione sub *Antonino*, ita edifferit: *Quum Græci* (intelligit gentiles) *christianorum catechumenorum seruos apprehendissent, & vim facerent, vt arcanum aliquid de christianis ab his discerent; quumque hi serui nihil quidem haberent, quod ad cogentium voluptatem ac gratiam dicerent, audiuissent vero ab heris suis, diuinam communionem esse sanguinem & corpus CHRISTI, ipsi putantes, quod re vera esset sanguinis & caro* (αὐτοὶ νομίζοντες τῷ ὄντι αἷμα καὶ σάρκα εἶναι) *hoc ipsum inquirentibus enuntiarunt. Hi vero id ita accipientes, quasi hoc vere & in re ipsa a christianis perageretur* (ὡς αὐτόχρημα τοῦτο τελεῖσθαι χριστιανοῖς) *id apud alios quoque Græcos euulgabant; & Sanctum & Blandinam, vt id ipsum confiterentur, tormentis subigere conabantur, quibus scite libereque respondit Blandina, dicens: Quomodo hæc ferrent, qui exercitationis caussa ne concessis quidem carnibus fruuntur?* Hæc narratio si recte se habet, probabit, paganos calumniam suam falsa persuasione, quam de hoc christianorum sacramento habuerunt, fundauisse. Nullo autem modo id euincet, quod PERRONIVS & multi alii de *Romanensibus* volunt, propriam huius fabulæ rationem fuisse eam, quod christiani eucharistiam vere, proprie ac substantialiter carnem ac sanguinem *CHRISTI* esse crediderint. Nam expressis verbis dicitur, gentiles falso existimasse, quod vere sanguis & caro esset, christianos autem id pernegasse, quomodo OECVMENIVS narrat historiam. Quæ tamen quodam modo differt a genuinis actibus in EVSEBIO [q]; nulla enim in his mentio eucharistiæ habetur, sed res in hunc modum relata legitur: *Capti sunt quidam nostrorum serui, qui gentiles erant, (præses enim nos omnes publice requiri iusserat). Qui dæmonis impulsu, quum tormenta*

(p) Oecumen. in I Petr. III, 16. χριστιανῶν κατηχουμένων δούλους Ἕλληνες συλλαβόντες, εἶτα μαθεῖν τι παρὰ τούτων δῆθεν ἀπόρρητον περὶ χριστιανῶν ἀναγκάζοντες· οἱ δοῦλοι οὗτοι μὴ ἔχοντες, πῶς τὸ τοῖς ἀναγκάζουσι καθ᾽ ἡδονὴν ἐρεῖν, παρόσον ἤκουον τῶν δεσποτῶν, τὴν θείαν μετάληψιν αἷμα καὶ σῶμα εἶναι χριστοῦ, αὐτοὶ νομίσαντες τῷ ὄντι αἷμα καὶ σάρκα εἶναι, τοῦτο ἐξεῖπον τοῖς ἐκζητοῦσιν· οἱ δὲ λαβόντες ὡς αὐτόχρημα τοῦτο τελεῖσθαι χριστιανοῖς καὶ δὴ τοῦτο τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν ἐξεπόμπευον· καὶ τοὺς μάρτυρας Σάγκτον καὶ Βλανδῖναν ὁμολογῆσαι διὰ βασάνων ἠνάγκαζον· οἷς εὐστόχως Βλανδῖνα ἐπαῤῥησιάσατο, πῶς ἄν, εἰποῦσα, τούτων ἀνέχοιντο, οἱ μὴ δὲ τῶν ἐφειμένων κρεῶν δι᾽ ἄσκησιν ἀπολαύοντες.

(q) Euseb. lib. V. c. I. p. 156. (p. 127. edit. Colon.) συνελαμβάνοντο δὲ καὶ ἐθνικοί τινες οἰκέται τῶν ἡμετέρων· ἐπεὶ δημοσίᾳ ἐκέλευσεν ὁ ἡγεμὼν ἀναζητεῖσθαι πάντας

re-

reformidarent, quæ sanctos perpeti videbant, militibus ad hoc ipsum eos incitantibus, Thyesteas quasdam cœnas & incæstos Oedipi concubitus, & alia, quæ nec proloqui nobis nec cogitare fas est, ac ne credere quidem sustinemus, apud homines vmquam gesta fuisse, aduersus nos mentiti sunt. Vt adeo christianorum fides de eucharistia huic historiæ occasionem dare non potuerit, sed ea aut ex *Carpocratianorum* facinoribus, aut (ad quod credendum eruditus KORTHOLDVS [r] non sine probabilibus rationibus propendet) ex mera malitia & fictione nata sit ipsorum gentilium, quorum nonnulli numquam verebantur ea christianis adfingere, quibus eos infamare hominumque odio exponere poterant. Verumtamen licet multi essent, qui hæc christianorum conuiuia variis calumniis onerabant, erant tamen quoque, qui egregios eorum effectus poterant discernere, vtpote qui non tantum in aliorum christianorum, sed ipsorummet gentilium oculos incurrebant, eorumque se insinuabant in animos, vt exclamarent aliquando, *Vide, vt inuicem se diligant?* quemadmodum TERTVLLIANVS [s], loquens de christianorum caritate & stipem conferendi studio, obseruat. Quid? *Iulianus* ipse, infensissimus alioquin christianorum hostis, non poterat sibi temperare, quin huius consuetudinis vtilitati perhiberet testimonium, quam ille inuidis oculis intuebatur, quippe qua religionem christianam potissimum sustentari, religionem autem gentilium subrui, credebat. Ita enim in epistola quadam ad sacerdotes gentilitatis superstitioni addictos, ad liberalitatem exemplo christianorum eorumque agaparum illos prouocat: *Religionis in Deum,* inquit [t],

ἡμᾶς κατ' ἐνέδραν τοῦ σατανᾶ φοβηθέντες τὰς βασάνους, ἃς τὰς ἁγίας ἔβλεπον πάσχοντας τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τοῦτο παρορμώντων αὐτὰς, κατεψεύσαντο ἡμῶν Θυέστεια δεῖπνα καὶ Οἰδιποδείας μίξεις, καὶ ὅσα μήτε λαλεῖν μήτε νοεῖν θέμις ἡμῖν, ἀλλὰ μὴ δὲ πιστεύειν, εἴ τι τοιοῦτο πώποτε παρὰ ἀνθρώποις ἐγένετο.

(r) Korthold. vbi supra p. 163. Ex his infandis hæreticorum facinoribus natæ creduntur istæ aduersus christianos veteres calumniæ, de quibus supra dicebamus. Sed enim, si dixerimus, quæ ad eum modum memoratis illis hæreticis tribuuntur, non vsque adeo certa videri, quia de iis dubitare liceat, nihil forte absurdi designauerimus. Cur ita sentiam, dicam paucis, iudicio interim ac decisioni doctiorum rem omnem committens. &c.

(s) Tertull. apologet. c. XXXIX.

(t) Iulian. fragment. epist. p. 555. (p. 305. edit. Lips. MDCXCVI. fol.) Δεῖγμα τοῦ

argu-

argumentum est, si propinquos omnes ad pietatem erga deos capessendam adliciat (sacerdos)*; humanitatis, si vel ex modico libenter pauperibus impertiat prolixeque communicet, ac quamplurimos sua complecti liberalitate studeat. Et ad hanc partem maiore quadam attentione opus est, vnde remedii aliquid adferatur, quia nefandi Galilaei* (quo nomine plerumque vocat christianos) *animaduerso, pauperes sacerdotibus neglectui esse, in id humanitatis genus incubuerunt, & factionem suam hac officii specie corroborarunt. Nam velut, qui pueros placenta aliqua decipiunt, quam quum bis terue illis dederint, & ad se sequendos hac arte pellexerint, demum ab aedibus procul abstractos & in nauem impositos distrahunt, vt quod breuem iucunditatem attulit, id acerbum in omni vita sentiatur: sic isti ab ea, quam vocant, agape & conuiuio mensarumque ministerio incipientes, fideles gentiles ad deorum contemtum impietatemque perducunt.* Haec perfectissima est istorum conuiuiorum vindicatio ab omnibus maculis, quas eis adsperserunt pristini gentiles, nec non amplum vtilitatis eorum testimonium ex ore aduersarii, qui inuidis obseruabat oculis progressus, quos religio christiana in orbe terrarum faciebat horum conuiuiorum beneficio, quae proinde in cultum deorum suorum, cum multis istiusmodi ritibus aliis, in christianae institutibnis imitationem introducere adnitebatur. Fortunata fuisset religio christiana, si christianis numquam imposita fuisset necessitas suis ipsorum agapis aliud quidquam obiectandi, quam quidem *Iulianus*, acerrimus rei christianae inimicus, aduersum eas dicere habuit: Sic innocenter & gloriose continuari, atque vtilis laudabilisque ritus in hodiernum vsque diem manere potuissent.

Φιλοθέου μὲν, εἰ τὰς οἰκείας ἅπαντας εἰς τὴν περὶ τὰς θεὰς εὐσέβειαν εἰσαγάγοι· τοῦ φιλανθρώπου δὲ, εἰ καὶ ἐξ ὀλίγων εὐκόλως κοινωνεῖ τοῖς δεομένοις, καὶ μεταδίδωσι προθύμως, εὖ ποιεῖν ἐπιχειρῶν ὅσας ἂν οἷόν τε ἦν· προσεκτέον γὰρ μάλιστα τῷ μέρει τούτῳ καὶ τὴν ἰατρείαν ὅθεν ποιητέον. Ἐπειδὴ γὰρ οἶμαι συνέβη, τὰς πένητας ἀμελεῖσθαι παρορωμένας ὑπὸ τῶν ἱερέων, οἱ δυσσεβεῖς Γαλιλαῖοι κατανοήσαντες, ἐπέθεντο ταύτῃ φιλανθρωπίᾳ· καὶ τὸ χείριστον τῶν ἔργων, διὰ τοῦ δοκοῦντος τῶν ἐπιτηδευμάτων, ἐκράτυναν· ὥσπερ οἱ τὰ παιδία διὰ τοῦ πλακοῦντος ἐξαπατῶντες τῷ καὶ δὶς καὶ τρὶς προέσθαι, πείθουσιν ἀκολουθεῖν ἑαυτοῖς· εἶθ' ὅταν ἀποστήσωσι πόῤῥω τῶν οἰκιῶν, ἐμβάλλοντες εἰς ναῦν ἀπέδοντο· καὶ γέγονεν εἰς ἅπαντα τὸν ἑξῆς βίον πικρὸν τὸ δόξαν πρὸς ὀλίγον γλυκύ· τὸν αὐτὸν καὶ αὐτοὶ τρόπον ἀρξάμενοι διὰ τῆς λεγομένης παρ' αὐτοῖς ἀγάπης καὶ ὑποδοχῆς καὶ διακονίας τραπεζῶν· ἔστι γὰρ ὥσπερ τὸ ἔργον, οὕτω δὲ καὶ ὄνομα παρ' αὐτοῖς πολύ· πιστὰς ἐπήγαγον εἰς τὴν ἀθεότητα.

LIBRI DECIMI QVINTI
CAPVT OCTAVVM
QVAENAM PRAEPARATIO TAMQVAM NECESSARIA IN COMMVNICANTIBVS AD DIGNAM EVCHARISTIAE RECEPTIONEM REQVISITA FVERIT.

§. I.

Generalis quaedam responsio ad hanc quaestionem, remittens ad factam ab vnoquoque christiano in baptismo poenitentiae, fidei ac sanctae obedientiae professionem.

MELIVS ad hanc quaestionem verbis generalioribus respondere non possumus, quam si dicamus, praeparationem, quam ceu necessariam in quolibet christiano requisiuerunt veteres, sitam fuisse in praestandis conditionibus, quas sibi quisque in baptismo imposuerit; quarum obseruatio hominem in statum christianum collocabat & gratiam Dei; & continua erat ad mortem futurumque iudicium praeparatio; & consequenter continua ac vsu firmata praeparatio ad appropinquandum ad Deum in precibus & sacris mysteriis (inter quae, quod ad praeparationem attinet, veteres exiguum aut omnino nullum discrimen statuebant) quandoquidem praeparatio erat, hominem aptum reddens ad sacram eucharistiam singulis diebus vel hebdomadibus constanter recipiendam; quae res iis erat conuenientissima, quibus propemodum quotidie, ex regulis & consuetudine istorum priorum saeculorum, sacra coena vtendum erat, quemadmodum capite proximo videbimus. Iam vero conditiones, quas sibi quisque in baptismate imponebat, vti libro quodam antecedente audiuimus, professio erat & praestatio trium istarum rerum 1.) Poenitentiae, siue abrenuntiationis omnis pristini peccati, vna cum eius auctore, diabolo. 2.) Fidei de diuersis christianae institutionis articulis siue pietatis mysteriis. 3.) Sanctae & constantis obedientiae ac reuerentiae in sanctae huius religionis leges. Quas res fideliter & sine vlla dissimulatione praestando quilibet ad baptismum recipiendum recte se praeparare credebatur. Per quas autem res baptismate

 quis

quis dignus fiebat, per easdem etiam eucharistiæ fiebat dignus; cuius adserti euidens hoc est testimonium, quod simul atque aliquis baptizatus erat, statim sacræ eucharistiæ particeps fieret; Quod fieri non poterat, quin is, qui ad baptismum recipiendum idoneus erat, ad sumendam quoque eucharistiam idoneus haberetur. Vt adeo, qui in singulis fœderis baptismalis partibus tuendis studiose diligenterque versabatur, is continuo vsu & exercitatione ad quotidianam eucharistiæ receptionem crederetur sese præparare. Et hæc erat felix illa vitæ christianæ ratio, quæ sanctos istos priscorum temporum homines ad eiusmodi crebrum sacræ cœnæ vsum aptos reddebat; quando communio sæpissime iterata ardentem pietatem ac vniuersalem sanctimoniam in animabus eorum alebat, & eiusmodi continuæ sanctimoniæ status crebrioris communionis capaces eos faciebat & cupidos. Hæc enim sancte coniuncta copulataque agebant mutuo & inter se adiuuabant. Vsu continuo augescens sanctitas, constans ad communionem erat præparatio; & crebra communio de optimis erat subsidiis ad conseruandum eos in continua ad illam præparatione. Quibus igitur istiusmodi erat animi indoles, & qui sic se gerebant, illis præter constantem piæ vitæ tenorem non ita multo labore opus esse poterat; nec multo tempore ad præparandum se ad sacram cœnam, quum totum vitæ ipsorum negotium non nisi vnus & continuus præparationis ad eam actus esset. Sic viuebant, vt qui semper mortem exspectarent, illius tamen horam nescirent, adeoque iugem adhibebant ad eam præparationem, quæ optima ad recipiendam communionem præparatio est. Lumbi eorum succincti erant & lucernæ ardentes, ipsi autem similes iis, qui exspectant dominum suum, vt quum venerit & pulsarit, statim aperire ei possint. Et ad hos spectabat illud CHRISTI: *Beati serui illi, quos, quum venerit dominus, inuenerit vigilantes.* De illis, si de vllis aliis, vere dici poterat, quod venerit CHRISTVS & inuenerit eos vigilantes: quod præcinxerit se & fecerit, vt discumberent ad spirituale conuiuium, & accedens ministrarit eis.

§. II.

§. II.

Quænam errata cum hac professione & statu gratiæ ac continua præparatione ad sacram eucharistiam consistere potuerint.

Dixeris vero, istiusmodi constantem ac continuam præparationem ad eucharistiam esse ἐκ τῶν ἀδυνάτων: neminem enim viuere sine peccato, cuius eum pœnitere necesse sit. *In multis inpingimus omnes:* Et, *Si dixerimus, nos peccatum non habere, nos ipsos fallimus & veritas in nobis non est.* Enimuero non obstante hac credita difficultate, patres fidem nobis faciunt, multos in continua ad communionem occupatos fuisse præparatione, & re ipsa quotidie communicasse. Peccata enim, quæ homines ab eucharistiæ vsu simpliciter excludunt, non sunt leviora ista humanæ fragilitatis ac infirmitatis peccata, quibus quotidie impetimur, & sine quibus nemo mortalium viuit; sed habitualia & regnantia peccata, quibus homo indulget, siue istiusmodi maiorum peccatorum actus, qui habitum peccati æquant, & seueriorem requirunt pœnitentiam, vt sunt adulteria, cædes & eius generis alia, quæ grauius conscientiam vulnerant, nec repente, sed longiore disciplina, maiorem severitatem in pœnitentia & longius probationis tempus exigente, curari solent. Illa autem humanæ fragilitatis peccata, quæ optimus quisque hoc vel illo modo quotidie committit, non sunt huius generis, sed talia, quæ cum boni christiani professione & statu gratiæ ac continua ad sacram eucharistiam præparatione possunt consistere, neque hominem a Dei gratia excludunt; quoad contra illa resistit & repugnat; deque eis tamquam erratis, generali quadam & quotidiana ductus pœnitentia, dolet, qua lege Deus ea libenter remittit & condonat. Quod nisi sic esset, non posset præparatio ad communionem vllum omnino locum habere: neque id tantum crebram ac quotidianam communionem, sed communionem quamcumque destrueret; siquidem nemo sine istiusmodi erratis viuit; & si homini non prius sacra synaxi vti liceret, quam perfecte peccata illa emendasset, perpetuo abstinere se a communione deberet, nec vllo vmquam tempore ad recipiendam eucharistiam accedere. Quod esset, ipsam eius institutionem tollere, faciendo, vt nemo perfecte & digne ad eam se præpa-

rare

rare poſſet. Et verendum omnino eſt, nonnullos in his poſtremis ætatibus, rem iuſto longius extendendo, hanc magnam iniuriam feciſſe religioni, dum ab hominibus eiuſmodi requiſiuere præparationem ad euchariſtiam, quæ obtineri nequit, pauidaſque mentes a diuina inſtitutione, maioris in eam reuerentiæ obtentu, deterret. Vnde ſæpius factum eſt, vt qui ad eam recipiendam fortaſſis omnium maxime erant præparati, ob minus neceſſarios ſcrupulos & terrores longiſſime inde repellerentur. At vero veteres huic illuſioni anteuertere ſummopere adlaborabant, docebantque homines ſtudioſiſſime, quæ ſit diſtinctio inter ea peccata, quæ conſcientiam vaſtant euertunque ſtatum gratiæ, ac homines ſacra euchariſtia indignos faciunt; & inter illa peccata infirmitatis & humanæ fragilitatis, quæ cum gratiæ ſtatu poſſunt conſiſtere, nec hominem a conſtanti ſacramenti vſu arcent; quippe quæ generali reſipiſcentia & quotidianis precibus pro obtinenda venia & remiſſione abolentur. Hæc doctrina, qua ita inter peccata diſtinguitur, ſæpe ab AVGVSTINO & aliis inculcatur. Satis habebimus, ſi eorum ſenſum ex verbis AVGVSTINI [a] in articulum de remiſſione peccatorum in ſymbolo, perceperimus, vbi loquens apud catechumenos ait: *Quum baptizati fueritis, tenete vitam bonam in præceptis Dei: vt baptiſmum cuſtodiatis vſque in finem. Non vobis dico, quia ſine peccato heic viuetis; ſed ſunt venialia, ſine quibus vita iſta non eſt. Propter omnia peccata baptiſmus inuentus eſt: ſine quibus eſſe non poſſumus, oratio inuenta eſt. Quid habet oratio? Dimit-*

(a) Aug. de ſymbolo lib. I. c. VII. (tom. IX. opp. p. 1101. edit. Baſil. MDLXIX.) Id. enchirid. ad Laur. c. LXXI. (tom. III. p. 177. cit. ed.) De quotidianis breuibus leuibuſque peccatis, ſine quibus hæc vita non ducitur, quotidiana oratio fidelium ſatisfacit. Id. ſerm. CXIX. de tempore (tom. X. opp. p. 859. edit. Baſil.) Quoniam victuri ſumus in iſto ſæculo, vbi quis non viuit ſine peccato, ideo remiſſio peccatorum non eſt in ſola ablutione ſacri baptiſmatis, ſed etiam in oratione dominica & quotidiana; quam poſt octo dies accepturi eſtis. It. epiſt. CVIII. ad Seleucianum. (tom. III. p. 507.) Eſt etiam pœnitentia bonorum & humilium fidelium pœna quotidiana, in qua pectora tundimus, dicentes: Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Neque enim ea nobis dimitti volumus, quæ dimiſſa non dubitamus in baptiſmo, ſed illa vtique, quæ humanæ fragilitati, quamvis parua, tamen crebra ſubrepunt. &c. Homil. XXVII. ex L. (tom. X. p. 430.) Vbi illam oſtendimus pœnitentiam quotidianam? Non habeo me-

ſe

te nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Semel abluimur baptismate; Quotidie abluimur oratione. Sed nolite illa committere, pro quibus necesse est, vt a Christi corpore separemur, quod absit a nobis: Illi enim, quos videtis agere pœnitentiam, scelera commiserunt, aut adulteria, aut aliqua facta immania: inde agunt pœnitentiam. Nam si leuia ipsorum peccata essent, hæc quotidiana oratio delendo sufficeret. Ex his iudicare nobis licet, quod peccata infirmitatis, quibus omnes mortales obnoxii sunt, & quæ quotidianis precibus condonantur, nec baptismale fœdus rumpere, nec consequenter hominem a quotidiano sacræ cœnæ vsu arcere credita sint; (siquidem nulli, præter *Pelagianos*, fieri posse existimabant, vt quis in istiusmodi perfectione angelica viueret, vt in hoc mortali humanæ fragilitatis statu supra omnem peccandi rationem esset positus) adeoque in hominibus, sacram cœnam recepturis, non eam requirebant perfectionem, ad quam humana natura pertingere haud valebat.

---

lius, vt ostendam, quam in oratione dominica, vbi orare nos docuit, & quid ad patrem dicamus, ostendit, & in his verbis posuit, *Dimitte nobis* debita nostra, sicut & nos dimittimus debiioribus nostris. Quæ debita, fratres? quandoquidem debita heic intelligi non possunt, nisi peccata, quæ debita dimisit in baptismo, iterum vt dimittat oramus. Homil. XII. in Ioan. p. 47. (p. 112. tom. IX. opp. edit. Basil.) In dilectione eius & in misericordia eius (Christi) qui ambulat, etiam liberatus ab illis letalibus & grandibus peccatis, qualia sunt facinora, homicidia, furta, adulteria, præter illa, quæ minuta videntur esse, peccata linguæ, aut cogitationum, aut immoderationis in rebus concessis, facit veritatem confessionis, & venit in lucem in operibus bonis: quoniam minuta plura peccata si negligantur, occidunt. &c. *Videsis* Homil. III. in psalm. CXVIII. fere totam. *Inprimis librum* de fide & operibus c. XXVI. *vbi ait:* Nisi essent quædam ita grauia, vt etiam excommunicatione plectenda sint, non diceret apostolus: Congregatis vobis & meo spiritu tradere eiusmodi hominem Satanæ in interitum carnis, vt spiritus saluus sit in die domini Iesu. -- Item nisi essent quædam non ea humilitate pœnitentiæ sananda, qualis in ecclesia datur eis, qui proprie pœnitentes vocantur, sed quibusdam correptionum medicamentis, non diceret ipse dominus: Corripe eum inter te & ipsum solum, & si te audierit, lucratus es fratrem tuum. Postremo nisi essent quædam, sine quibus hæc vita non agitur, non quotidianam medelam poneret in oratione, quam docuit, vt dicamus: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.

§. III.

Quaenam poenitentia pro istiusmodi peccatis requisita fuerit.

VERVMTAMEN quum ipsa quoque infirmitatis peccata legis diuinæ violatio, & labis in natura nostra reliquiæ sint, & pœnam omnino mereantur, si Deus nos in iudicium eorum caussa adducere voluerit; immo quum, si foueantur & negligantur, grauiora & voluntaria fiant; ideo hoc intuitu monebant, vt homines non tantum veniam eorum quotidie rogarent, eaque submisse confiterentur & dolenter deplorarent; sed contra illa quoque resisterent & eniterentur cum summa sollicitudine, oratione & vigilantia perpetua, nec iis consensum præberent, sed voluntatem suam contra illa numquam non intentam tamquam arcum haberent, esurientes atque sitientes perfectionem iustitiæ, eaque impleri cupientes, si ad mensam domini accederent. Nam, vt GREGORIVS MAGNVS loquitur [b], *Non saturantur, nisi famelici: qui a vitiis perfecte ieiunantes diuina sacramenta percipiunt in plenitudine virtutis. Et quia sine peccato electi etiam viri esse non possunt, quid restat, nisi vt a peccatis, quibus eos humana fragilitas maculare non desinit, euacuare se quotidie conentur? Nam qui quotidie non exhaurit, quod delinquit, etsi minima sint peccata, quæ congerit, paullatim anima repletur, atque ei merito auferunt fructum internæ saturitatis.* Similem in modum GENNADIVS eis, qui non mortalibus, sed venialibus tantum peccatis sint maculati, auctor est, vt singulis diebus dominicis, vel sæpius etiam, cœna dominica vtantur, modo peccatis non indulgeant. *Quotidie* [c] *eucharistiæ communionem percipere*, inquit, *nec laudo nec reprehendo. Omnibus tamen dominicis diebus communicandum suadeo & hortor, si tamen mens sine adfectu peccandi sit. Nam habentem adhuc voluntatem peccandi, grauari magis dico eucharistiæ perceptione, quam purificari. Et ideo quamuis quis peccato mordeatur, peccandi non habeat de cetero voluntatem & communicaturus satisfaciat lacrimis & orationibus & confidens de domini miseratione, qui peccata*

(b) Gregor. lib. II. in Reg. cap. I. tom. I. p. 159. (tom. III. part. II. p. 59. edit. Paris. MDCCV.)

(c) Gennad. de eccles. dogmat. c. LIII. (Inter opera August. tom. III. p. 205. edit. Basil. MDLXIX.)

pia

piæ confeſſioni donare conſueuit, accedat ad euchariſtiam intrepidus & ſecurus. Sed hoc de illo dico, quem capitalia & mortalia peccata non grauant.

§. IV.

Quænam crimina homines abſolute ab euchariſtiæ vſu excluſerint, & quænam pœnitentia pro illis requiſita fuerit.

QVEM mortalia crimina, pergit ille, *poſt baptiſmum commiſſa premunt, hortor prius publica pœnitentia ſatisfacere, & ita ſacerdotis iudicio reconciliatum communioni ſociari, ſi vult non ad iudicium & condemnationem ſui euchariſtiam percipere.* Hoc de iſtiuſmodi grandibus peccatis loquitur, quibus fœdus baptiſmale directe violatur, quorum reſpectu homines tunc temporis per vſitatam eccleſiæ diſciplinam a communione & precibus arcebantur, vſque dum longo tempore diuerſos publicæ pœnitentiæ gradus emenſi, eiuſmodi luculenta odii ſui in peccatum & ſinceræ conuerſionis indicia edidiſſent, cuiuſmodi requirebantur & apta erant ad ſatisfaciendum perſuadendumque eccleſiæ, quod vere pœnitentes exſiſterent. Quo in ſtatu probationis vnum, vel duo, vel tres, vel quinque, vel decem, vel viginti annos, pro peccati ipſorum natura & grauitate, tenebantur, interdum etiam per omnem vitam, ſi eorum crimina eſſent atrocia & graue haberent ſcandalum, vbi in hora ſolum mortis ad communionem admitti ſolebant.[r] Durante hoc diſciplinæ curriculo, conſtanter in eccleſia adeſſe debebant ad attendendum, erudiendi ſui cauſſa, lectioni ſcripturarum & ſermonum recitationi; & ad exercendum ſe in precibus, peccatorum confeſſione, lacrimis, vigiliis, ieiuniis, eleemoſynis, bonis operibus, & iis partibus omnibus, quibus apte poterant demonſtrare, ſe rem agere ſincere, non ementiri pœnitentiam. Ex zelo eorum & ſtudio in hiſce exercitiis de ſinceritate eorum ferebatur iudicium; & tempus pœnitentiæ eorum prorogabatur vel imminuebatur, pro ipſorum tardius vel promtius agendi ratione, & quum perfecte vitam ſuam emendaſſe, & noui homines, ſecundum primi fœderis eorum tenorem, facti eſſe crederentur, reconciliabantur & abſoluebantur, admittebanturque rurſus ad communionis priuilegium. Hæc conſtans erat eccleſiæ regula de iis, qui grandia & publicæ offen-

mensae participationem permittatis. Sanguis enim eius ex manibus requiretur vestris. Si dux igitur quispiam, si consul ipse, si, qui diademate ornatur, indigne adeat: cohibe ac coërce, maiorem tu illo habes potestatem. Ita si limpidissimus aquae fons vt intactum gregi seruares, tibi commissus esset, quum petulcos sues ac sordidissimos venire adspiceres, non patereris in fluenta illos descendere, nec fontem ab his perturbari: Nunc vero quum non aquae, sed sanguinis & spiritus sacratissimus fons commissus tibi sit, si peccatis inquinatissimos videbis accedere homines, non indignaberis, neque prohibebis? & quam veniam huius contemtus consequeris? Idcirco vos Deus tanto voluit honore decorare, vt haec diligentissime discernatis. Haec est dignitas vestra, haec stabilitas, haec corona praecipua, non vt tunicam induti candidissimam per ecclesiam ambuletis. Sed vnde, inquiens, ego illum atque illum, qualis sit, cognoscere possum? Non de ignotis sed de notis haec disputo. Dico horribile quoddam atque tremendum: non est ita malum, daemoniacos intus esse, sicut istos, qui peccatorum sordibus polluuntur: quos ait Paulus Christum conculcare & testamenti sanguinem ducere communem, & spiritus gratiam contumelia adficere. Multo igitur daemoniaco peior est, qui peccati sibi conscius accedit: illi enim, quoniam a daemone vexantur, non puniuntur: qui vero indigne adeunt, aeternis traduntur tormentis. Omnes igitur simpliciter pellamus, quos indigne accedere videmus. Et

* τα τὰ δῶρα· οὐ μικρὰ κόλασις ὑμῖν ἐστιν, εἰ συνειδότες τινὶ πονηρίαν συγχωρήσητε μετασχεῖν ταύτης τῆς τραπέζης· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκ τῶν χειρῶν ἐκζητηθήσεται τῶν ὑμετέρων· κἂν στρατηγός τις ᾖ, κἂν ὕπαρχος, κἂν αὐτὸς ὁ τὸ διάδημα περικείμενος, ἀναξίως δὲ προσίῃ, κώλυσον, μείζονα ἐκείνου τὴν ἐξουσίαν ἔχεις· σὺ δὲ εἰ μὲν πηγὴν ὕδατος ἐνεχειρίσθης φυλάττειν ποιμνίῳ καθαράν· εἶτα εἶδες πρόβατον πολὺν ἐπὶ τοῦ στόματος φέρον τὸν βόρβορον, οὐκ ἂν εἴασας ἐπικύψαι κάτω καὶ θολῶσαι τὸ ῥεῖθρον· νυνὶ δὲ οὐχ ὕδατος, ἀλλὰ αἵματος καὶ πνεύματος πηγὴν ἐγκεχειρισμένος, καὶ ὁρῶν γῆς καὶ βορβόρου χαλεπωτέραν ἁμαρτίαν ἔχοντάς τινας καὶ προσιόντας, οὐκ ἀγανακτεῖς οὐδὲ ἀπείργεις· καὶ τίνα ἂν σχοίης συγγνώμην; Διὰ τοῦτο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἐτίμησε ταύτην τὴν τιμήν, ἵνα τὰ τοιαῦτα διακρίνητε· τοῦτο ὑμῶν ἡ ἀξία, τοῦτο ἡ ἀσφάλεια, τοῦτο ὁ στέφανος ἅπας· οὐχ ἵνα λευκὸν χιτωνίσκον καὶ ἀποστίλβοντα περιβαλλόμενοι περιίητε· καὶ πόθεν οἶδα, φησί, τὸν δεῖνα καὶ τὸν δεῖνα; οὐ περὶ τῶν ἀγνοουμένων, ἀλλὰ περὶ τῶν γνωρίμων λέγω· εἴπω τι φρικωδέστερον· οὐχ οὕτω χαλεπὸν τοὺς ἐνεργουμένους ἔνδον εἶναι, ὡς τούτους, οὓς φησιν ὁ Παῦλος, τὸν Χριστὸν καταπατῆσαι, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγεῖσθαι, καὶ τοῦ πνεύματος τὴν χάριν ἐνυβρίσαι· δαιμονῶντος γὰρ χείρων, ὁ ἡμαρτηκὼς καὶ προσιών· οἱ μὲν γὰρ ἐπειδὴ δαιμονῶσιν, οὐ κολάζονται· οὗτοι δὲ ὅταν ἀναξίως προσίωσιν, ἀθανάτῳ παραδίδονται τιμωρίᾳ· Μὴ τοίνυν τούτους ἐλαύνωμεν μόνον, ἀλλὰ πάντας ἁπλῶς, οὓς ἂν ἴδωμεν ἀναξίως προσιόντας.

alio loco [*]: *Si videris aliquem eorum, qui tecum congregantur, fornicantem & ad ſacramenta accedentem, dic ei, qui es miniſter diſtributionis eorum: Hic eſt indignus ſacramentis; arce profanas manus. Si enim ne iuſtitias quidem enarrare dignus eſt, conſidera, quo eius procedet punitio, quando ſacram etiam menſam auſus fuerit attingere: non ſolum autem eius, ſed illius etiam, qui adumbrat ac protexit.* Notatu quoque digna ſunt, quæ hanc in rem dicit AMBROSIVS [e]: *Nonnulli ideo poſcunt pœnitentiam, vt ſtatim ſibi reddi communionem velint. Hi non tam ſe ſoluere cupiunt, quam ſacerdotem ligare. Suam enim conſcientiam non exuunt, & ſacerdotis induunt, cui præceptum eſt: Nolite ſanctum dare canibus, neque miſeritis margaritas veſtras ante porcos: hoc eſt, immundis ſpiritibus ſacræ communionis non facile impertienda conſortia.* Iſtiuſmodi præcipitata actio ſacerdotis, admittentis manifeſte flagitioſos homines, ſine claris documentis & fructibus pœnitentiæ, in conditionem peccatoris eum transfert, & coram Deo reum facit male vſurpatæ, quæ concredita illi eſt, auctoritatis. Hinc vti *Nouatiani* generatim damnabantur, quod eſſent in deneganda omnibus, poſt baptiſmum in grandia vitia delabentibus, communione iuſto duriores: Ita ab altera parte *Audiani* hæretici [f] vituperantur, quod præpropera quadam vtantur feſtinatione in arroganda ſibi auctoritate dandi veniam peccatoribus, ſimulac peccata ſua confeſſi ſint, non tempus ad pœnitentiam definientes, ſicut eccleſiæ leges præcipiant, ſed poteſtate condonantes. CYPRIANVS acriter reprehendit aliquos de clero, feſtinato admittentes eos, qui tempore perſecutionis delapſi fuerant in idololatriam, antequam debitum pœnitentiæ curſum abſoluiſſent, & iuſtum tempus peccatis ſuis deplorandis ac confiten-

(*) Chryſoſt. in pſalm. XLIX. p. 303. (p. 264. edit. Francof.) *ἂν τοίνυν ἴδῃς τινὰ τῶν μετὰ σοῦ ἀγελαζομένων πορνεύοντα, καὶ μυστηρίοις προσερχόμενον, εἰπὲ τῷ διακονουμένῳ τῇ τούτων διανομῇ· ὁ δεῖνα ἀνάξιος τῶν μυστηρίων· κώλυσον τὰς βεβήλους χεῖρας· εἰ γὰρ μηδὲ διηγεῖσθαι τὰ δικαιώματα ἄξιος, ἐννόησον, οἷα προσβήσεται τὰ τῆς κολάσεως αὐτῷ, ὅταν καὶ τῆς ἱερᾶς ἅπτηται τραπέζης, οὐκ αὐτῷ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ συσκιάζοντι.*

(e) Ambroſ. de pœnitent. lib. II. c. IX.

(f) Theodoret. de fabul. hæret. lib. IV. c. XIII. *κελεύουσι τὰ πλημμεληθέντα ὁμολογεῖν· εἶτα τοῖς ὡμολογηκόσι δωροῦνται τὴν ἄφεσιν· οὐ χρόνον ὁριζόμενοι εἰς μετάνοιαν, καθὰ κελεύουσιν οἱ τῆς ἐκκλησίας θεσμοί, ἀλλ' ἐξουσίᾳ ποιούμενοι τὴν συγχώρησιν.*

dis

dis impendissent, fecissentque satis testatam suam resipiscentiam. *Quum in minoribus peccatis*, inquit [g], *agant peccatores paenitentiam iusto tempore, & secundum disciplinae ordinem ad exomologesin veniant, & per manus impositionem episcopi & cleri ius communicationis accipiant: Nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseuerante, nondum restituta ecclesiae ipsius pace, ad communicationem admittuntur. Et offertur nomen eorum, & nondum paenitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo & clero imposita, eucharistia illis datur, quum scriptum sit: Qui ederit panem aut biberit calicem domini indigne, reus erit corporis ac sanguinis Christi.* Ad martyres, qui in carceribus detinebantur, ista a recta legum ecclesiasticarum deflectens agendi ratio quodam modo spectabat. Solebant enim illi pro istiusmodi peccatoribus, ad veniam ante temporis poenitentiae praestituti terminum eis obtinendam, deprecari. Hinc aliam epistolam [*h*] ad martyres exarabat CYPRIANVS, vt periculum ac incommodum istiusmodi praecipitatae communicationis peccatorum ipsis proponeret ob oculos, dissuaderetque immatura pro lapsis desideria. Longam quoque dissertationem ad ipsos lapsos [*i*] scripsit, vbi fusius ostendit, quemadmodum decipiantur per hanc nimiam indulgentiam ac facilitatem in dando eiusmodi praeposteram pacem, quae reuera pacem non adferat, sed destruat; nec veram communionem illis impertiat, sed eorum impediat salutem. Ex quibus locis omnibus & pluribus aliis, quae hac de re addi poterant, euidenter apparet, quod peccatori, si post patratum aliquod horribile & publicum crimen communioni altaris reconciliari cuperet, longus poenitentiae cursus publice in ecclesia conficiendus fuerit, vt sic ecclesiae faceret satis, manifestisque operibus ac fructibus poenitentiae, se vere conuersum & communione, quam desiderabat, dignum esse declararet: Et quod, qui eum ante admitterent, peccatori imponere & offensam Dei, mandatum eius contemtui exponendo, & filium Dei impiorum pedibus calcari permittendo, incurrere crediti sint.

(*g*) Cyprian. epist. X. al. XVI. ad Cler. p. 37. (p. 195. edit. Fell. Amstelodam. MDCC.)

(*h*) Cypr. epist. XI. al. XV. ad martyr. tot. p. 34. (p. 195 -- 197. edit. cit.)

(*i*) Id. de lapsis p. 118. seqq. (p. 87. seqq. edit. cit.)

VE-

VERVM præter hæc deteſtanda peccata, quæ homines publicæ eccleſiæ cenſuræ ſubiiciebant, multa alia erant odioſa crimina, quæ homines a digno euchariſtiæ vſu prohibebant, quamuis eos ad publicæ pœnitentiæ ſtatum vulgo non redigerent, ſiue quod directe & formaliter eorum conuinci haud poſſent, ſiue quod non tantum malignitatis & contemtionis Dei in ſe habere exiſtimarentur, quam quidem illa priora. Inter hæc AVGVSTINVS [k] iracundiam refert & maledictionem; quibus alii addunt temere iurandi adſiduitatem, fidei datæ violationem, mendacium, auaritiam, ebrietatem, & alia iſtiusmodi peccata. Iam licet hæc ipſa hominem publicæ pœnitentiæ ſubiicere non ſolerent, pro grauibus tamen & mortalibus peccatis ab omnibus habebantur, quibus qui indulgerent, eos ad menſam domini, niſi reſipiſcerent, vna accedere nefas erat. Et propterea licet veteres non per vim iſtiuſmodi peccatores a communione arcerent, numquam tamen admonitis & reprehenſionibus eos inde auocare deſiſtebant, acriter in omnia eiuſmodi vitia declamantes, hominibuſque eorum æque ac priorum iſtorum periculum ob oculos proponentes.

§. VI.

Num confeſſionem priuatorum peccatorum coram ſacerdote, tamquam neceſſariam præparationem ad communionem, requiſiuerint.

HAEC conſtans eorum erat cum grandibus & deteſtandis peccatoribus agendi ratio, ſi crimina eorum eſſent cum publico ſcandalo commiſſa & in vulgus nota, vt eos poſt quamcumque manifeſtam fœderis baptiſmalis violationem, ad dignum euchariſtiæ vſum præpararent. Quod ad priuata hominum crimina attinet, non imponebant conſcientiæ hominum, ad reddendum eos ad percipiendam communionem aptos, neceſſitatem, ea ſiue publice ſiue priuatim cuipiam præter Deum confitendi. Nonnumquam homines ad publicam priuatorum criminum confeſſionem adhortabantur, & interdum homines ipſi priuata crimina ſua ſponte confitebantur, ſeque publicæ ſubmittebant pœnitentiæ, hanc tutiſſimam viam obtinendi perfectam a Deo remiſſionem eſſe exiſtimantes. Quibuſdam etiam

(k) Aug. de fide & operibus c. XXVI. †

iam in locis publicus quidam minister, dictus *pœnitentiarius*, ad audiendas hominum confessiones constitutus erat, ipsosque in publica eorum vel priuata pœnitentia dirigebat. Nondum autem absoluta hominibus imposita erat necessitas priuata crimina sua confitendi, tamquam necessaria conditio communionis: Multo minus auricularem confessionem cuipiam iniungebant, ad obtinendam priuatam absolutionem sacerdotis, & subeundam noxæ expiationem postea, sine vllis euidentibus resipiscentiæ in præsenti editis signis. Priuatæ eorum confessiones vniuersæ voluntariæ erant, & hæ quidem præcipue propter publicam pœnitentiam. Siue autem ob publicam siue priuatam pœnitentiam confessio priuatorum peccatorum fieret, res erat consilii, prudentiæ & liberi arbitrii, non per vllas necessitatis & absolutæ obligationis leges ab hominibus exacta. Occasionem hanc materiam tractandi fusius habebimus libro proxime sequenti, vbi de disciplina ecclesiastica sumus expposituri. Et propterea pauca aliquot loca heic tantum producimus, quæ ad præparationem hominum ad sacram eucharistiam pertinent. CHRYSOSTOMVS, explicans verba ista apostoli, *Probet se ipsum homo & sic de pane illo edat, & de calice bibat;* ait [l]: *Non iubet alteri alterum probare, sed sibi se ipsum, faciens iudicium priuatum, & probationem, quæ careat testibus.* Et iterum [m] eadem illa verba exponens, *Apostolus*, inquit, *non reuelauit vlcus, non in commune theatrum accusationem produxit, non delictorum testes statuit: intus in conscientia adstante nemine; præter eum, qui cuncta videt, Deum, qui & scrutatur, & de peccatis iudicat, & omnium vitam quasi lance quadam librat, iudicium peccatorum statuens, & vitam omnem recogitans in mentis iudicium peccata deducito, reforma quod deliquisti, atque sic pura conscientia sacram attinge mensam, particeps sancti sacrificii fias.* Notatu quoque dignum est, a *Nectario* antecessore *Chry-*

(l) Chrysost. homil. XXVIII. in 1 Cor. p. 569. (p. 301. edit. Francof.) ὀυχ ἕτερον ἑτέρῳ κελεύει δοκιμάσαι, ἀλλ᾽ αὐτὸν, ἀδημοσίευτον τὸ δικαστήριον, ἀμάρτυρον τὸν ἔλεγχον.

(m) Chrysost. homil. VIII. de pœnitent. tom. I. p. 700. (p. 620. edit. Frf.) οὐκ ἀπεκάλυψε τὸ ἕλκος· οὐκ εἰς κοινὸν θέατρον ἤγαγε τὴν κατηγορίαν· οὐ περιέστησε μάρτυρας τῶν πλημμελημάτων· ἔνδον ἐν τῷ συνειδότι μηδενὸς παρόντος πλὴν τοῦ πάντα ὁρῶντος θεοῦ, ποιοῦ τὴν κρίσιν, καὶ τῶν ἡμαρτημένων τὴν ἐξέτασιν, καὶ πάντα τὸν βίον ἀναλογιζόμενος ὑπὸ τοῦ νοῦ τὸ κριτήριον ἄγε τὰ ἁμαρτήματα· διόρθου τὰ πλημμελήματα, καὶ οὕτω μετὰ καθαροῦ τοῦ συνειδότος τῆς ἱερᾶς ἅπτου τραπέζης, καὶ τῆς ἁγίας μέτεχε θυσίας.

sostomi, legem factam esse, (occasione scandali, a muliere nobili dati, cum qua stupri consuetudinem habuerat quidam diaconus) qua, officio pœnitentiarii presbyteri abrogato, vnicuique pro arbitrio & pro animi sui conscientia ad sacramentorum communionem accedendi liberam fecit potestatem. Quod euidenter ostendit, non credidisse istius æui christianos, legem vllam diuinam pro auricularis confessionis necessitate exstare, sed rem arbitrii tantum esse & prudentiæ. SOCRATES, qui hanc historiam narrat [n], ab ipso *Eudamone* presbytero eam se accepisse dicit, qui *Nectario* hoc consilium dedisset; & SOZOMENVS [o] addit, fere omnes aliarum ecclesiarum antistites hoc *Nectarii* exemplum esse sequutos. In *Latina* ecclesia, ex GENNADIO etiam apparet, generalem fuisse regulam, vt pro grandibus & publicis criminibus publica ageretur pœnitentia, priuata vero priuata duntaxat satisfactione emendarentur. *Quem mortalia crimina*, inquit [p], *post baptismum commissa premunt, hortor prius publica pœnitentia satisfacere, & ita sacerdotis iudicio reconciliatum communioni sociari, si vult non ad iudicium & condemnationem sui eucharistiam percipere. Sed & secreta satisfactione solui mortalia crimina non negamus, sed mutato prius sæculari habitu, & confesso religionis studio per vitæ correctionem, & iugi, immo perpetuo luctu miserante Deo, ita duntaxat, vt contraria pro iis, quæ pœnitet, agat, & eucharistiam omnibus dominicis diebus supplex & submissus vsque ad mortem suscipiat.* Et LAVRENTIVS episcopus *Novariensis* [q] loquens de pœnitentia, ait: *Post baptisma remedium tuum in te ipso statuit, remissionem in arbitrio tuo posuit, vt non quæras sacerdotem, quum necessitas flagitauerit: Sed ipse iam, ac si scitus perspicuusque magister, errorem tuum intra te emendes & peccatum tuum*

(n) Socrat. lib. V. c. XIX. Εὐδαίμων τις τῆς ἐκκλησίας πρεσβύτερος γνώμην τῷ ἐπισκόπῳ δίδωσι Νεκταρίῳ, περιελεῖν μὴν τὸν ἐπὶ τῆς μετανοίας πρεσβύτερον, συγχωρῆσαι δὲ ἕκαστον, τῷ ἰδίῳ συνειδότι τῶν μυστηρίων μετέχειν.

(o) Sozom. lib. VII. c. XVI. Ἐν τούτῳ δὲ, τὸν ἐπὶ τῶν μετανοούντων τεταγμένον πρεσβύτερον ἐκέτι συνεχώρησεν εἶναι πρῶτος Νεκτάριος, ὁ τὴν ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἐπιτροπεύων· ἐπηκολούθησαν δὲ σχεδὸν οἱ πανταχῆ ἐπίσκοποι. *Per idem tempus Nectarius Constantinopolitanus episcopus, presbyterum illum, qui præpositus erat pœnitentibus, primus ex ecclesia sustulit. Cuius exemplum omnes fere episcopi postea sunt sequuti.*

(p) Gennad. de dogmat. eccles. c. LIII. (ap. Augustin. tom. III. p. 205.)

(q) Laurent. homil. I. de pœnitent. bibl. patr. tom. II. p. 129. ed. Paris. MDCLIV.

pœni-

pœnitudine ablutas. Facile foret, multo plura teſtimonia tam ex *Græcis* quam *Latinis* auctoribus ſubiungere, ſed hæc ſufficiant in præſenti ad oſtendendum, non requiri conſueuiſſe priuatam confeſſionem, tamquam neceſſariam partem iſtius præparationis, qua homines ad depurganda peccata vti deberent ante, quam ad menſam domini accederent. Regula autem illorum erat illa apoſtolica: *Probet ſeipſum homo: & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.*

§. VII.

Præparationem iſtam non in eo ſitam fuiſſe, vt certis ſanctis temporibus, ſed omni tempore in ſanctitate & puritate ad euchariſtiam recipiendam accederent.

VERVM ENIM VERO hoc ipſo homines non omni officio purgandi ſe peccatis abſoluebant, ſed conſcientiis neceſſitatem vniuerſalis puritatis ſollicite inculcabant, ſi ad manducandum corpus & bibendum ſanguinem CHRISTI de ipſius menſa approperarent. *Probet ſe ipſum homo: Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium ſibi manducat & bibit, non diiudicans corpus domini.* Erant quidam adeo vani, vt, ſi certis ſanctis & ſolemnibus temporibus ad menſam domini comparerent, ſatis ſe præparatos eſſe, crederent, quaſi temporis circumſtantia veram aliquam ἱκανότητα animabus conferat. In horum hominum abſurdam opinionem acriter inuehitur CHRYSOSTOMVS: „Multos video, inquit [r], qui Chriſti corpus fiunt participes inconſiderate & temere, & magis ex conſuetudine & ex præſcripto, quam ex cogitatione & conſideratione. Si aduenerit, inquit, tempus ſanctæ quadrageſimæ, qualiſcumque fuerit quiſpiam, fit particeps ſacramentorum, ſi aduenerit dies epiphaniorum. Atqui tempus ad ea accedendi non ſunt epiphania, neque quadrageſima facit dignos, qui accedant, ſed „animæ ſinceritas & puritas. Cum ea ſemper accede, ſine ea

(r) Chryſoſt. homil. III. in Epheſ. p. 1050. (p. 885. ſeq. edit. Francof.) πολλὰς ὁρῶ τοῦ σώματος χριστοῦ μετέχοντας ἁπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχε, καὶ συνηθείᾳ μᾶλλον καὶ νόμῳ, ἢ λογισμῷ καὶ διανοίᾳ· ἂν ἐπιστῇ, φησιν, ὁ τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς καιρὸς, οἷος ἐὰν ᾖ τις, μετέχει τῶν μυστηρίων, ἂν ἐπιστῇ τῶν ἐπιφανίων ἡμέρα· καί τοι καιρὸς, οὐ τοῦτο προσόδου· οὐ γὰρ ἐπιφάνια, οὐδὲ τεσσαρακοστὴ ποιεῖ ἀξίους τοῦ προσιέναι, ἀλλὰ ψυχῆς εἰλικρίνεια, καὶ καθαρότης· μετὰ ταύτης ἀεὶ πρόσιθι,

 num-

„numquam. Quoties enim, inquit, hoc facitis, mortem domini adnuntiatis. Hoc eſt, in memoriam reuocatis veſtram „ſalutem, meum beneficium. Cogita, qui veteris participes „erant ſacrificii, quanta vtebantur frugalitate & abſtinentia: „quid non agebant, quid non faciebant? vndique & ſemper „expurgabantur & explanabantur: tu autem accedens ad ſacrificium, quod ipſi ſtupent & venerantur angeli, voluentibus temporum curſibus rem definis ac circumſcribis? & quomodo ſtabis ad tribunal *CHRISTI*, qui pollutis manibus & „labris ad id audeas accedere? & regem quidem ore male olente deoſculari nolueris: cæli autem regem fœtenti & male „olenti anima oſcularis. Id plane eſt contumelia. Dic mihi, „vellesne ad ſacrificium manibus illotis accedere? Non opinor: „Sed malles potius non prorſus accedere, quam ſordidis manibus. Deinde quum in re parua ſis adeo reuerens & religioſus, ſordidam & immundam habens animam accedis & „audes tangere. Atqui ad tempus quidem tenetur manibus; „in illam autem totus & integer reſoluitur. Quid vero, an „non vides vaſa abluta, adeo nitida & ſplendida? His longe „mundiores eſſe oportet animas, his ſanctiores & ſplendidiores. „Quare? Quoniam illa propter nos fiunt talia. Illa eum, qui „ineſt, non participant, non ſentiunt. Nos autem participamus & ſentimus. Nunc autem vaſe quidem ſordido & immundo vti nolueris, ſordida autem & immunda accedis ani-

χωρὶς ταύτης μηδέποτε· ὁσάκις γὰρ, φησι, τοῦτο ποιεῖτε, τὸν θάνατον τοῦ κυρίου καταγγέλλετε, τουτέστιν, ὑπόμνησιν ποιεῖτε τῆς σωτηρίας τῆς ὑπὲρ ὑμῶν, τῆς εὐεργεσίας τῆς ἐμῆς· ἐννόησον, οἱ τῆς θυσίας μετέχοντες τῆς παλαιᾶς πόσῃ ἐκέχρηντο τῇ φειδοῖ· τί γὰρ οὐκ ἔπραττον; τί γὰρ οὐκ ἐποίουν; πάντοτε ἐκαθαίροντο· σὺ δὲ θυσίᾳ προσιὼν, ἣν καὶ ἄγγελοι φρίττουσι, καιρῶν περιόδοις τὸ πρᾶγμα ὁρίζεις; καὶ πῶς παραστήσῃ τῷ βήματι τοῦ χριστοῦ, μιαραῖς χερσὶ καὶ χείλεσι κατατολμῶν αὐτοῦ τοῦ σώματος; καὶ βασιλέα μὲν οὐκ ἂν ἕλοιο καταφιλῆσαι, ὀδωδότος σου τοῦ στόματος, τὸν δὲ βασιλέα οὐρανοῦ ψυχῇ καταφιλεῖς ὀδωδυίᾳ; ὕβρις τὸ πρᾶγμά ἐστιν· εἰπέ μοι, ἆρα ἂν ἕλοιο χερσὶν ἀνίπτοις τῇ θυσίᾳ προσελθεῖν; οὐκ ἔγωγε οἶμαι· ἀλλ' ἐθέλοις ἂν μηδὲ ὅλως προσελθεῖν, ἢ ῥυπαραῖς χερσίν· εἶτα ἐν τῷ μικρῷ οὕτως ἂν εὐλαβὴς, ψυχὴν ἔχων ῥυπαρὰν προσέρχῃ, καὶ ἅπτεσθαι τολμᾷς; καί τοι ὑπὸ μὲν τῶν χειρῶν πρὸς καιρὸν κατέχεται, εἰς δὲ ἐκείνην ὁλόκληρος ἀναλύεται· τί δὲ, οὐχ ὁρᾷς τὰ σκεύη οὕτω περικλυζόμενα; οὕτως ἀπολάμποντα; τούτων καθαρωτέρας ἡμῖν εἶναι δεῖ τὰς ψυχὰς, τούτων ἁγιωτέρας καὶ λαμπροτέρας· τί δήποτε; ὅτι ἐκεῖνα δι' ἡμᾶς τοιαῦτα γίνεται· ἐκεῖνα οὐ μετέχει τοῦ ἐνόντος, οὐκ αἰσθάνεται· ἡμεῖς δὲ, ναί· νῦν δὲ, ῥυπαρῷ μὲν οὐκ ἂν ἕλοιο χρήσασθαι σκεύει,

ma-

„na? Multam video rei inæqualitatem. In aliis quidem temporibus, quum ne mundi quidem ſæpe ſitis, acceditis: in paſchate autem, etiamſi aliquod ſcelus a vobis ſit admiſſum, acceditis. O conſuetudinem! O præſumtionem!„ Ita CHRYSOSTOMVS eos reprehendit, qui externa quadam præparatione contenti officio ſuo ſatis feciſſe ſibi videbantur, ſi generali conſuetudini recipiendi certis diebus feſtis euchariſtiam obtemperaſſent; quæ mere corporalis erat purificatio, ſimilis iuſtitiæ *Phariſaicæ*. Nám purgabant exteriorem poculi patinæque partem, dum intus illa plena eſſent corruptione, & omni immunditia. Alio loco [s] huic commentitiæ præparationi ſic opponit, veramque animæ præparationem puritate conſcientiæ & vitæ ſanctitate deſcribit: „Multi chriſtianorum in „tantam vecordiam tantumque venere contemtum, vt quum „innumeris ſcateant malis, nullam tamen vitæ ſuæ curam habeant: ſed in diebus feſtis negligenter ac temere ad menſam „hanc accedant, haud intelligentes, quod communionis tempus non eſt feſtum, neque celebritas, ſed conſcientia pura, „vitaque a peccatis repurgata. Quemadmodum enim, qui ſibi nullius mali conſcius eſt, hunc oportet ſingulis diebus accedere: ſic qui peccatis occupatus eſt, nec pœnitet, eum ne „in feſtis quidem accedere tutum eſt. Neque enim ſemel in „anno accedere liberat nos a peccatis, ſi indigne acceſſerimus: „quin hoc ipſum potius auget damnationem, quod quum ſemel tantum accedamus, ne tum quidem pure accedimus. „Quapropter adhortor vos omnes, ne negligenter, veluti feſto

ῥυπαρᾷ δὲ ψυχῇ προσέρχῃ; πολλὴν ὁρῶ τοῦ πράγματος τὴν ἀνωμαλίαν· ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις καιροῖς οὐδὲ καθαροὶ πολλάκις ὄντες προσέρχεσθε, ἐν δὲ τῷ πάσχα, κἂν ᾖ τι τετολμημένον ὑμῖν, πρόσιτε· ὢ τῆς συνηθείας, ὢ τῆς προλήψεως.

(s) Chryſoſt. homil. XXXI. de Philogono. Tom. I. p. 402. (p. 357. edit. Francof.) νῦν εἰς τοσοῦτον ἀνοίας καὶ καταφρονήσεως πολλοὶ τῶν πιστῶν ἐληλάκασιν· ὡς καὶ μυρίων γέμοντες κακῶν, καὶ μηδεμίαν ὅλως ἑαυτῶν ἐπιμέλειαν ποιούμενοι, ἁπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχεν ἐν ταῖς ἑορταῖς τῇ τραπέζῃ ταύτῃ προσέρχονται, οὐκ εἰδότες, ὅτι καιρὸς κοινωνίας οὐχ ἑορτὴ καὶ πανήγυρις· ἀλλὰ συνειδὸς καθαρὸν καὶ βίος ἐγκλημάτων ἀπηλλαγμένος· καὶ καθάπερ τὸν οὐδὲν ἑαυτῷ συνειδότα φαῦλον καθ' ἑκάστην δεῖ προσιέναι τὴν ἡμέραν· οὕτω τὸν ἐν ἁμαρτήμασι προκατειλημμένον, καὶ μὴ μετανοοῦντα οὐδὲ ἐν ἑορτῇ προσιέναι ἀσφαλές· οὐ γὰρ δὴ τὸ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ προσελθεῖν ἀπαλλάττει τῶν ἐγκλημάτων ἡμᾶς, ἂν ἀναξίως προσίωμεν, ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο μειζόνως καταδικάζει· ὅτι οὐδὲ ἅπαξ προσιόντες, οὐδὲ τότε καθαρῶς προσίεμεν· διὰ τοῦτο παρακαλῶ πάν-

„die cogente ad diuina mysteria accedatis, sed si quando para-
„bitis huius sacræ hostiæ fieri participes, multis ante diebus re-
„purgetis vos ipsos per pœnitentiam, precationem & eleemo-
„synam, denique per hoc vt vacetis spiritualibus, nec denuo
„conuertamini canis in morem ad proprium vomitum. An-
„non enim absurdum, tantam habere curam rerum corporali-
„um, vt apparente festo multis ante diebus vestem e scriniis
„depromtam diligenter appares, emas calceamenta, mensa lar-
„gior splendidiorque paretur, denique variam vndiquaque re-
„rum copiam excogites, omnibusque modis temet ipsum or-
„nes nitidumque reddas; animæ vero neglectæ, sordentis,
„squalidæ, fame contabescentis nullum habere respectum,
„quum sola maneat impura, ac corpus quidem nitidum huc
„adducere, animam vero nudam incultamque? Atqui corpus
„quidem videt conseruus, neque quicquam est detrimenti,
„quomodocumque fuerit habitum: illam autem videt domi-
„nus, qui grauissime punit negligentiam. An nescitis? quod
„hæc mensa plena est igni spirituali? Et quemadmodum fontes
„aquæ vim exundant, ita hæc flammam quamdam habet ar-
„canam. Ne igitur accesseris stipulam adferens, non ligna,
„non fœnum, ne augeas incendium, exurasque animam ad
„communionem accedentem: sed accede, ferens lapides pre-
„tiosos, aurum, argentum, quo puriorem reddas materiam
„mul-

τας ὑμᾶς, μὴ ἁπλῶς διὰ τὴν τῆς ἑορτῆς ἀνάγκην τῶν θείων ἅπτεσθαι μυστηρίων· ἀλλ᾽ εἴ ποτε μέλλοντες τῆς ἁγίας ταύτης μεθέξειν προσφορᾶς, πρὸ πολλῶν ἡμερῶν ἑαυτὰς διακαθαίρειν διὰ μετανοίας, καὶ εὐχῆς, καὶ ἐλεημοσύνης, καὶ τῆς περὶ τὰ πνευματικὰ σχολῆς· καὶ μὴ πάλιν ἐπιστρέφεσθαι καθάπερ κύων ἐπὶ τὸν ἴδιον ἔμετον· πῶς γὰρ ἐκ ἄτοπον τῶν μὲν σωματικῶν τοσαύτην ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν, ὥστε, ἑορτῆς προσαγέσης, πρὸ πολλῶν ἡμερῶν καὶ ἱμάτιον ἐκ τῶν κιβωτίων τὸ κάλλιστον ἀνελομένες προευτρεπίζειν καὶ ὑποδήματα ὠνεῖσθαι, καὶ τραπέζῃ δαψιλεστέρᾳ κεχρῆσθαι, καὶ πολλὰς πάντοθεν προσεπινοεῖν πόρας, παντὶ τρόπῳ φαιδρύνειν ἑαυτὸν καὶ καλλωπίζειν· τῆς δὲ ψυχῆς ἠμελημένης, ῥυπώσης, αὐχμώσης, λιμῷ διαφθειρομένης, ἀκαθάρτε μενέσης, μηδένα ποιεῖσθαι λόγον· ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα καλλωπίζοντα εἰσάγειν ἐνταῦθα· ἐκείνην δὲ γυμνὴν καὶ ἀσχημονᾶσαν; καί τοι τῦτο μὲν ὁ σύνδελος ὁρᾷ· καὶ βλάβος ἐδὲν, κἂν ὁπωσῦν διακείμενον ᾖ· ἐκείνην δὲ ὁ δεσπότης, καὶ μεγίστην ἐπάγει κόλασιν τῆς ἀμελείας· ἐκ ἴστε, ὅτι πυρὸς αὕτη γέμει ἡ τράπεζα πνευματικᾶ, καὶ καθάπερ αἱ πηγαὶ φύσιν ὕδατος ἀναβλύζεσιν· ὅτω καὶ αὕτη φλόγα τινὰ ἔχει ἄῤῥητον· μὴ τοίνυν προσέλθῃς καλάμην ἔχων, μὴ χόρτον· ἵνα μὴ πλείονα τὸν ἐμπρησμὸν ἐργάσῃ, καὶ καταναύσῃς τὴν μεταλαμβάνεσαν ψυχήν· ἀλλ᾽ ἔχων λίθες τιμίες, χρυσὸν, ἄργυρον· ἵνα καθαρωτέραν ποιήσῃς τὴν ὕ-

„multoque cum lucro diſcedas: Si quid mali eſt, abigas ab a-
„nimo. Habet quis inimicum, grauiter læſus eſt, ſoluat ſimul-
„tatem, coërceat animum exardeſcentem intumeſcentemque,
„ne quis ſit tumultus aut perturbatio. Regem enim exceptu-
„tus es per communionem: quum autem rex ingreditur ani-
„mam, oportet magnam eſſe tranquillitatem, multumque ſi-
„lentium, profundam cogitationum quietem. Sed atrociter
„læſus es, nec potes iram remittere. Quid igitur? An igitur
„te ipſum magis etiam & grauius lædes? Neque enim tantis ma-
„lis te adficiet inimicus, quæcumque fecerit, quibus te ipſum ad-
„ficis, ſi non illi reconcilieris, ſed Dei leges conculcaris.
„Ille te contumelia adfecit. Dic mihi, num tu ideo Deum adfi-
„cies contumelia? Etenim non recipere in gratiam eum, qui
„moleſtiam attulit, non tam eſt illum vlciſci, quam Deum ad-
„ficere contumelia, legis huius auctorem præcipientis, vt ini-
„micis reconciliemur, priuſquam accedamus ad altare. Pro-
„inde ne reſpicias ad conſeruum, neque ad magnitudinem in-
„iuriarum, quas intulit ille; ſed ad Deum, illiuſque timore in a-
„nimum demiſſo, illud expende, quod quo maiorem vim ad-
„moueris animo tuo, poſt innumera mala cogens illum redi-
„re in gratiam cum eo, qui moleſtiam intulit, tanto maius
„præmium feres a Deo, qui hæc præcepit. Et quemadmodum
„hic Deum excipis multo cum honore, ſic & ipſe te illic mul-

λῃ, ἵνα πολλὴν λαβὼν τὴν ἐμπορίαν, ἀπέλθῃς· εἴ τι πονηρὸν, φυγάδευσον ἀπὸ τῆς ψυχῆς· οὐκ ἔχει τις ἐχθρὸν, καὶ τὰ μεγάλα ἠδίκηται; καταλυέτω τὴν ἔχθραν, καταστελλέτω τὴν διάνοιαν φλεγμαίνουσαν, οἰδοῦσαν· ἵνα μηδεὶς ἔνδον θόρυβος ᾖ μηδὲ ταραχή· βασιλέα γὰρ ὑποδέχεσθαι μέλλεις διὰ τῆς κοινωνίας· βασιλέως δὲ ἐπιβαίνοντος τῇ ψυχῇ, πολλὴν εἶναι δεῖ τὴν γαλήνην, πολλὴν τὴν ἡσυχίαν, βαθεῖαν τῶν λογισμῶν τὴν εἰρήνην· ἀλλὰ μεγάλα ἠδίκησαι, καὶ οὐ φέρεις ἀφεῖναι τὴν ὀργήν· τί τοίνυν σαυτὸν πολλῷ μείζονα ἀδικεῖς καὶ χαλεπώτερα; οὐ γὰρ τοιαῦτά σε διαθήσεται ὁ ἐχθρὸς, ἅπερ ἂν ποιῇ, οἷα σὺ σαυτὸν, μὴ καταλλαττόμενος πρὸς ἐκεῖνον· ἀλλὰ τοὺς τοῦ Θεοῦ καταπατῶν νόμους· ὕβρισέ σε ἐκεῖνος· διὰ τοῦτο οὖν σὺ τὸν Θεὸν ὑβρίζῃς, εἰπέ μοι; τὸ γὰρ μὴ καταλλάττεσθαι τῷ λελυπηκότι, οὐκ ἐκεῖνόν ἐστιν ἀμυνομένου τοσοῦτον, ὅσον τὸν Θεὸν ὑβρίζοντος τὸν ταῦτα νομοθετήσαντα· μὴ τοίνυν πρὸς τὸν σύνδουλον ἴδῃς· μηδὲ πρὸς τὸ μέγεθος τῶν ἀδικημάτων ἐκείνου· ἀλλὰ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἐκείνου φόβον εἰς νοῦν βαλλόμενος, ἐκεῖνο σκόπησον· ὅτι ὅσῳ ἂν μείζονα πάσχῃς βίαν κατὰ ψυχὴν, μετὰ μύρια κακὰ ἀναγκαζόμενος καταλλάττεσθαι τῷ λελυπηκότι, τοσούτῳ πλείονος ἀπολαύσῃ τιμῆς παρὰ τοῦ ταῦτα κελεύσαντος Θεοῦ· καὶ καθάπερ αὐτὸν μετὰ πολλῆς ὑποδέχῃ τιμῆς ἐνταῦθα, οὕτω καὶ

„ta

„ta cum gloria excipiet reddetque tibi millecuplam istius obedientiæ mercedem?„ Et alio rursus loco [t]: „Qui non „ieiunat, si cum pura accedat conscientia, pascha celebrat, si„ve hodie, siue cras, siue alio quouis tempore communionis „fiat particeps. Non enim ex temporum obseruatione, sed „ex pura conscientia optimus iudicatur accessus. At nos con„trarium agimus, mentem quidem non expurgamus, sed si die „illo accedamus, celebrare nos pascha censemus, quantumuis „peccatis redundemus. Sed non ita se res habet, non ita pla„ne: verum licet vel in ipso sabbato cum praua accesseris „conscientia, excidisti a communione, & non celebrato pa„scha, recessisti: quemadmodum contra, licet hodie commu„nices absterfis peccatis, diligenter pascha celebrasti. Hanc „igitur diligentiam oporteret ac vehementiam non in tempo„rum obseruatione, sed in accessu seruare: & quemadmodum „quiduis perpeti malletis, quam consuetudinem immutare; ita „negligere quidem hoc oporteret, quiduis autem perpeti ac „perficere, vt ne cum peccatis accederetis„. In hunc modum sanctus ille pater congruam rationem & methodum ad recipiendam eucharistiam sese præparandi generatim explicat, & validissimis pietatis argumentis & summa dicendi vi & rationibus maxime mouentibus praxin eius auditoribus suis persuadere adlaborat.

αὐτὸς μετὰ πολλῆς ὑποδέξεταί σε τῆς δόξης ἐκεῖ, μυριοπλασίας ἀποδιδούς σοι τῆς ὑπακοῆς ταύτης τὰς ἀμοιβάς.

(t) Chrysost. homil. LII. in eos qui pascha ieiunant tom. V. p. 710. (homil. LV. p. 636. edit. Francof.) ὁ μὴ νηστεύων, ἂν μετὰ καθαροῦ προσέλθῃ συνειδότος, πάσχα ἐπιτελεῖ, κἂν σήμερον, κἂν αὔριον, κἂν ὁποτεοῦν μετάσχῃ τῆς κοινωνίας· οὐ γὰρ ἐν παρατηρήσει καιρῶν, ἀλλ' ἐν συνειδότι καθαρῷ ἡ ἀρίστη κρίνεται πρόσοδος· ἡμεῖς δὲ τοὐναντίον ποιοῦμεν· τὴν μὲν διάνοιαν οὐ καθαίρομεν· εἰ δὲ τῇ ἡμέρᾳ προσέλθωμεν ἐκείνῃ, νομίζομεν πάσχα ἐπιτελεῖν, κἂν μυρίων γέμωμεν ἁμαρτημάτων· ἀλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστιν· ἀλλὰ κἂν ἐν αὐτῷ τῷ σαββάτῳ προσέλθῃς μετὰ πονηροῦ συνειδότος, ἐξέπεσες τῆς κοινωνίας, ἀπῆλθες, οὐκ ἐπιτελέσας τὸ πάσχα· ὥσπερ οὖν κἂν σήμερον κοινωνῇς, τὰ ἁμαρτήματα ἀπονιψάμενος, τὸ πάσχα ἐπετέλεσας ἀκριβῶς· ἐχρῆν τοίνυν τὴν ἀκρίβειαν ταύτην ὑμᾶς καὶ τὴν ἐντονίαν, μὴ ἐν τῇ τῶν καιρῶν παρατηρήσει, ἀλλ' ἐν τῇ προσόδῳ φυλάττειν.

§. VIII.

§. VIII.

Quænam fides in communicantibus requisita.

NON est mihi spatium ea omnia heic transscribendi, quæ hic auctor [u] & reliqui in exhortationibus suis, dignam hominibus præparationem ad communionem persuasuri, dixerunt: Multo minus cum huius operis scopo consisteret, si ad singula, quæ hac de re quæri poterant, descendere vellem, quorum tractatio in iustum volumen facile excresceret. Accedit, quod lector id magnam partem iam a TAYLORIO, erudito episcopo nostrate, factum inueniat in libro, quem inscripsit *Worthy Communicant*, in quo omnia officii genera, ad dignam præparationem requisita, vna cum casibus conscientiæ, in officio tam administrantis quam communicantis occurrentibus, ex vetustis scriptoribus conlegit. Contentus ero pauca solum adferre, quæ ad hæc singularia spectant, & sunt: 1.) Fides. 2.) Resipiscentia & obedientia. 3.) Iustitia. 4.) Pax & concordia. 5.) Caritas & beneficentia. 6.) Iniuriarum condonatio. Denique 7.) Vitæ ratio tempore communicationis & postea, quæ summatim verbis repræsentabo CHRYSOSTOMI, qui hac de re copiose & abundanter pro more suo loquutus est. Et *primum* quidem respectu habito ad *fidem*, in singulis communicantibus, qui quidem ad annos pubertatis peruenerant, non

(u) Chrysost. in psalm. CXXXIII. p. 488. (tom. III. p. 424. edit. Francof.) *πόσης ἐννόησον ἁγιωσύνης σοι δεῖ τῷ πολλῷ μείζονα σύμβολα δεξαμένῳ, ὧν ἐδέξατο τὰ ἅγια τῶν ἁγίων τότε· οὐ γὰρ χερουβὶμ ἔχεις, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τῶν χερουβὶμ δεσπότην ἔχεις ἐνοικοῦντα, οὐδὲ στάμνον καὶ μάννα, καὶ πλάκας λιθίνας, καὶ ῥάβδον Ἀαρὼν, ἀλλὰ σῶμα δεσποτικὸν, καὶ πνεῦμα ἀντὶ τοῦ γράμματος, καὶ χάριν ὑπερβαίνουσαν λογισμὸν ἀνθρώπινον, καὶ δωρεὰν ἀνεκδιήγητον· ὅσῳ δὲ μειζόνων ἠξιώθης συμβόλων, καὶ φρικτῶν μυστηρίων, τοσούτῳ μείζονος εἶ ὑπεύθυνος τῆς ἁγιωσύνης, καὶ πλείονος κολάσεως, εἰ παραβαίνης τὰ ἐπιτεταγμένα. Cogita apud te, quanta tibi sanctitate opus sit, qui signa multo maiora acceperis, quam quæ sancta sanctorum tunc acceperint. Neque enim Cherubim, sed ipsorum Cherubim dominum habes inhabitantem, neque vrnam & manna, & tabulas lapideas, & virgam Aaron; sed corpus & sanguinem dominicum, & spiritum pro littera, & gratiam, quæ superat humanam cogitationem, & donum inenarrabile. Quo autem maioribus signis ac symbolis ac magis venerandis sacramentis dignatus es, eo maior est a te præstanda sanctitas, & eo es maiori obnoxius supplicio, si quæ iussa sunt transilieris.* Vide sis homil. XXVII. in 1 Cor. p. 536. (p. 298. 299. ed. Francof.) & homil. XVII. ad Hebr. 1872. (p. 845. fin. seq. edit. Francof.)

tantum orthodoxam diuerſorum articulorum chriſtianæ fidei profeſſionem requirebant, ſed etiam fidem ſpecialiorem, reſpectu habito ad myſticam manducandi & bibendi corpus ac ſanguinem *CHRISTI* in ſancto ſacramento rationem. Prius illud patet ex vſitata verborum formula, qua diaconus omnes, ius communicandi non habentes, exire monebat; quos inter omnes quoque heterodoxi ſiue hæretici diſcedere iubebantur: *μή τις τῶν ἑτεροδόξων, Ne quis heterodoxorum adſit.* Quo reſpiciens CHRYSOSTOMVS [w], vel quiſquis auctor eſt ſermonis in illud, *Quodcumque ligaueritis* &c. quando loquitur de priuata ſui examinatione, ait: *Dedit tibi Deus poteſtatem ligandi ac ſoluendi. Ipſe te ligaſti catena auaritiæ, ſolue te ipſum, amorem tibi iniungendo paupertatis. Ipſe te ligaſti furioſo voluptatum deſiderio, ſolue te ipſum temperantia. Ipſe te Eunomii ligaſti heterodoxia, ſolue te ipſum orthodoxiæ pietate.* Neque autem tantummodo *orthodoxam fidem* in genere requirebant, ſed ſpecialiorem etiam fidem cum reſpectu ad ſacramentum ipſum, docentes homines non monſtroſam illam doctrinam de tranſubſtantiatione, ſed quod ſub viſibilibus elementis panis ac vini, per ſpiritum ſanctificatis, digni communicantes per fidem poſſent recipere ſpirituale alimentum corporis ac ſanguinis *CHRISTI*, & omnes præclaros mortis ac paſſionis ipſius fructus ac beneficia. Hunc in finem homines hortabantur, vt accederent cum ore fidei, ad ſpiritualiter edendam carnem & bibendum ſanguinem *CHRISTI*; & ad ſpectandum eum ſacrificari mentis ſuæ oculis, dum verum & cruentum eius ſacrificium ſemel oblatum quotidie repræſentaretur ac commemoraretur in viſibilibus panis ac vini imaginibus ac ſymbolis. AVGVSTINVS copioſus eſt in proponenda hac neceſſaria doctrina de ſpirituali manducatione per fidem, vt quæ pium tot locutionum in euangelio ſenſum oſtendit, quæ alioquin horribiles atque abſurdæ viderentur. Exponens iſta verba ſaluatoris, *Niſi manducaueritis carnem filii ho-*

(w) Chryſoſt. homil. in illud, Quodcumque ligaueritis. Tom. VII. edit. Sauil. p. 268. lin. 31. ſeq. *σοὶ ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν· σαυτὸν ἔδησας τῇ σειρᾷ τῆς φιλαργυρίας, σαυτὸν λῦσον τῇ ἐντολῇ τῆς φιλοπτωχίας· σαυτὸν ἔδησας τῷ οἴστρῳ τῶν ἡδονῶν, σαυτὸν λῦσον τῇ σωφροσύνῃ· σαυτὸν ἔδησας τῇ Εὐνομίου κακοπιστίᾳ, σαυτὸν λῦσον τῇ τῆς ὀρθοδοξίας εὐσεβείᾳ.*

minis

minis & sanguinem eius biberitis, non habebitis vitam in vobis, ait: *Facinus [x] vel flagitium videtur iubere. Figura est ergo praecipiens, passioni domini esse communicandum, & suauiter ac vtiliter recondendum in memoria, quod pro nobis caro eius crucifixa & vulnerata sit.* Ita rursus saluatorem nostrum introducit, discipulis suis dicentem [y]: *Non hoc corpus, quod videtis, manducaturi estis; & bibituri illum sanguinem, quem fusuri sunt, qui me crucifigent. Sacramentum aliquod vobis commendaui; spiritualiter intellectum viuificabit vos. Et si necesse est, illud visibiliter celebrari, oportet tamen inuisibiliter intelligi.* Fidem hanc intelligit, qua corpus *CHRISTI* recipiendum sit, ad efficiendum id spiritualiter & realiter verum corpus & vitam recipientibus. Nam verum *CHRISTI* corpus aliter manducari non poterat, nisi spiritualiter per fidem [z], quum reuera absens esset & sedens in cælo. Manus corpus illud non poterant contrectare, nec dentes consumere; sed fides [a] in cælum adscendere ibique corpus *CHRISTI* contingere; corde comedi poterat, etsi non dentibus & manducatione orali. Hæc igitur specialis illa fides est, quam veteres toties in vno quoque pio communicante ad comedendum carnem *CHRISTI* in vitam & salutem requirunt; fides, qua cor suum eleuat in cælum (secundum vsitatam locutionem ecclesiæ in precibus suis sacramentalibus, *Sursum corda, Habemus ad dominum;*) & qua verum corpus *CHRISTI* per spiritualem manducationem recipit, quod nemo malus potest recipere, quamuis sacramentum corporis eius & manu & ore recipiat in sui condemnationem.

(x) Augustin. de doctrina christ. lib. III. c. XVI. (tom. III. opp. p. 53. edit. Basil. MDLXIX.)

(y) Aug. in psalm. XCVIII. tom. VIII. p. 452. (p. 1105. cit. ed. Basil.)

(z) Id. serm. II. de verb. apostol. tom. X. p. 94. (p. 250. edit Bas.) Manduca vitam, bibe vitam: habebis vitam & integra est vita. Tunc autem hoc erit, id est, vita vnicuique erit corpus & sanguis Christi: si, quod in sacramento visibiliter sumitur, in ipsa veritate spiritualiter manducetur, spiritualiter bibatur.
Id. tract. XXVI. in Ioan. tom. IX. p. 94. (p. 223. d. edit. Basil.) Qui manducat intus, non qui manducat foris; qui manducat in corde, non qui premit dente.

(a) Aug. tract. I. in 1 Ioan. p. 236. (p. 577. edit. Basil.) Ipsum iam in cælo sedentem manu contrectare non possumus, sed fide contingere.

Hinc

Hinc AVGVSTINVS [*b*] omnes communicantes monet, nolint parare fauces ſed cor ad manducandum panem vitæ, qui de cælo deſcendit. Et CHRYSOSTOMVS [*c*] eos imitari aquilas & ad ipſum cælum euolare iubet. *Curam geramus*, inquit, *fratrum & conſeruemus eam, quæ eſt nobis cum ipſis, caritatem. Ad hoc enim nos vocat illud terribile & formidandum ſacrificium, iubens, vt cum concordia maxime ad ipſum accedamus, & ardenti caritate, & inde effecti aquilæ ad ipſum cælum euolemus. Vbi enim cadauer, inquit, illic & aquilæ: cadauer corpus vocamus propter mortem. Niſi enim ille occidiſſet, nos non ſurrexiſſemus. Aquilas autem vocat, oſtendens, quod oportet eum, qui ad hoc corpus accedit, eſſe ſublimem & cum terra nihil habere commune, neque deorſum trahi & ſerpere, ſed adſidue ſurſum volare: & ad ſolem iuſtitiæ adſpicere, acutoſque & perſpicaces habere mentis oculos; Aquilarum enim non graculorum hæc eſt menſa. Ipſi tunc quoque ei occurrent e cælis deſcendenti, qui nunc digne percipiunt.*

§. IX.

Quænam puritas animæ per reſipiſcentiam & obedientiam. Quomodo ieiunium hanc in rem vtile vel neceſſarium creditum.

Secundo, CHRYSOSTOMVS [*d*] obſeruat, quod cum fide ad *CHRISTVM* accedere non ſit, tantummodo eum in propoſitis elementis recipere, ſed mundo corde tangere. Et propterea de hac maxime neceſſaria præparationis parte egregie apud eos loquitur, qui obſeruationi ieiunii quadrageſimalis permultum tribuebant, quaſi hæc iuſta eſſet ad euchariſtiam præparatio.

(*b*) Aug. ſerm. XXXIII. de verb. dom. p. 40. (p. 128. ed. Baſil.) Nolite parare fauces ſed cor &c.

(*c*) Chryſoſt. homil. XXIV. in 1 Cor. p. 536. (p. 260. edit. Francof.) *προνοῶμεν τῶν ἀδελφῶν, καὶ τὴν ἑνότητα τὴν πρὸς αὐτὰς διατηρῶμεν· εἰς τοῦτο γὰρ ἡμᾶς ἡ θυσία ἐκείνη ἐνάγει ἡ φοβερὰ καὶ φρικώδης, κελεύουσα ἡμῖν μεθ᾽ ὁμονοίας αὐτῇ μάλιστα προσιέναι καὶ θερμῆς ἀγάπης, καὶ ἀετὰς γενομένας ἐντεῦθεν, οὕτω πρὸς αὐτὸν ἵπτασθαι τὸν οὐρανόν· Ὅπου γὰρ τὸ πτῶμα, φησιν, ἐκεῖ καὶ οἱ ἀετοί, πτῶμα καλῶν τὸ σῶμα διὰ τὸν θάνατον· εἰ μὴ γὰρ ἐκεῖνος ἔπεσεν, ἡμεῖς οὐκ ἀνέστημεν· ἀετὰς δὲ καλεῖ, δεικνὺς, ὅτι καὶ ὑψηλὸν εἶναι δεῖ τὸν προσιόντα τῷ σώματι τούτῳ, καὶ μηδὲν πρὸς τὴν γῆν κοινὸν ἔχειν, μηδὲ κάτω σύρεσθαι καὶ ἕρπειν, ἀλλ᾽ ἄνω πέτεσθαι διηνεκῶς, καὶ πρὸς τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ἐνορᾷν, καὶ ὀξυδερκὲς τὸ ὄμμα τῆς διανοίας ἔχειν· ἀετῶν γὰρ, οὐ κολοιῶν αὕτη ἡ τράπεζα· οὗτοι καὶ τότε ἀπαντήσονται ἐκ τῶν οὐρανῶν καταβαίνοντι, οἱ νῦν ἀξίως ἀπολαύοντες.*

(*d*) Chryſoſt. homil. LI. in Matth p. 454. (p. 554. edit. Frf.) *τὸ δὲ προσελθεῖν μετὰ πίστεως, οὐ τὸ λαβεῖν ἐστι μόνον τὸ προκείμενον, ἀλλὰ καὶ τὸ μετὰ καθαρᾶς καρδίας ἅψασθαι.*

In-

In virtutem, inquit [e], *maximum in modum incumbamus. Vt enim nihil commodi adfert decursio per multa stadia, si a præmio excidas: ita nihil nobis lucri erit ex multis laboribus & sudoribus ieiunio insumtis, nisi cum pura conscientia sacra mensa frui possimus. Ob hoc enim ieiunium & quadragesima & tot dierum synaxes, auditiones, preces & doctrinæ susceptæ sunt, vt abstersis sceleribus per istiusmodi studium, quæ nobis hoc anno quocumque modo allita cohæserunt, cum spirituali securitate illius incruenti sacrificii participes efficeremur. Quia nisi id adsequamur, temere frustraque & cum nulla vtilitate tanti labores tolerati sunt. Quisque igitur secum reputet, quem defectum correxerit, quam virtutem acquisiuerit, quod peccatum abiecerit, quam maculam eluerit, qua in parte melior factus sit: quod si inuenerit, pulchras istas merces sibi ex ieiunio adductas esse, certusque sit, plurimam se vulneribus adhibuisse curam, ad mensam domini accedat. Quod si isthic negligens, solum ieiunium ostentare poterit, nec in vllis aliis rebus se castigatiorem factum probare poterit, foris maneat, ac tum introeat, quum se ab omnibus peccatis expurgarit. Nullus in solo ieiunio fiduciam habeat, qui vitiis sine emendatione inhæsit. Fas enim est, eum, qui non ieiunauerit, veniam consequi, excusata nimirum corporis imbecillitate: is vero, qui non castigauerit delicta, impossibile est, vt vllam excusationem instituat. Age, dic mihi: non ieiunasti ob corporis infirmitatem, recte:*

(e) Chrysost. hom. XXII. de simultate tom. I. p. 245. edit. Francof. MDCXCVII. ἐκεῖν καὶ ἡμεῖς πρὸς πλείονα ἑαυτοὺς ἐπιδῶμεν ἀρετήν· ὥσπερ γὰρ οὐδὲν ὄφελος τῶν πολλῶν διαύλων τοῖς τρέχουσιν, ἂν τῶν βραβείων ἐκπέσωσιν· οὕτως οὐδὲ ἡμῖν ἔσται τι κέρδος ἀπὸ τῶν πολλῶν πόνων καὶ ἱδρώτων τῶν περὶ τὴν νηστείαν, ἐὰν μὴ μετὰ καθαροῦ συνειδότος δυνηθῶμεν τῆς ἱερᾶς ἀπολαῦσαι τραπέζης· διὰ τοῦτο νηστεία καὶ τεσσαρακοστή, καὶ τοσούτων ἡμερῶν σύναξις, καὶ ἀκροάσεις, καὶ εὐχαί, καὶ διδασκαλίαι, ἵνα παντὶ τρόπῳ τὰ παρὰ πάντα τὸν ἐνιαυτὸν ἡμῖν ἁμαρτήματα προστριβέντα διὰ τῆς σπουδῆς ταύτης τῶν θείων ἐνταλμάτων ἀποσμηξάμενοι, μετὰ παῤῥησίας πνευματικῆς μετάσχωμεν εὐλαβῶς τῆς ἀναιμάκτου ἐκείνης θυσίας, ὡς ἂν μὴ τοῦτο ᾖ, μάτην καὶ εἰκῆ καὶ ἐπ' οὐδενὶ χρησίμῳ τὸν τοσοῦτον ὑπέστημεν πόνον· ἕκαστος τοίνυν ἀναλογιζέσθω παρ' ἑαυτῷ, ποῖον ἐλάττωμα διώρθωσε, ποῖον κατόρθωμα προσεκτήσατο, ποίαν ἁμαρτίαν ἀπενίψατο, κατὰ τί βελτίων ἐγένετο· κἂν μὲν εὕρῃ πλέον τι γινόμενον ἀπὸ τῆς νηστείας ἑαυτῷ πρὸς τὴν καλὴν ταύτην ἐμπορίαν, καὶ συνίδῃ πολλὴν ἑαυτῷ πεποιημένῳ τῶν τραυμάτων τὴν ἐπιμέλειαν, προσερχέσθω· εἰ δὲ ἠμελημένος ἔμεινε, νηστείαν μόνον ἔχων ἐπιδείξασθαι, τῶν δὲ ἄλλων οὐδὲν κατορθωκώς, ἔξω μενέτω, καὶ τότε εἰσίτω, ὅταν ἅπαντα ἐκκαθάρῃ τὰ ἁμαρτήματα· τὸν μὲν γὰρ μὴ νηστεύοντα εἰκὸς καὶ συγγνώμης τυχεῖν, σώματος ἀσθένειαν προβαλλόμενον· τὸν δὲ μὴ διορθώσαντα ἑαυτοῦ πλημμελήματα ἀμήχανον ἀπολογίας τυχεῖν· οὐκ ἐνήστευσας διὰ τὴν τῆς σαρκὸς ἀσθένειαν· τοῖς ἐχ-

ſed cur inimicis tuis reconciliatus non es? An hic habes, vnde prætendas corporis infirmitatem? Rurſum, ſi odium inuidiamque retineas, quid poſſis excuſationis allegare? nuſquam enim in eiuſmodi delictis ad corporis imbecillitatem confugere licet. Ita CHRYSOSTOMVS quamcumque malam rationem in cogitando, operando & agendo emendandi neceſſitatem, vt homines ad dignam ſacræ euchariſtiæ receptionem præparentur, oſtendit, ſimul declarans, nullum præparationis genus præter ſanctitatem, nullamque peccatorum excuſationem quidquam valere, quandoquidem *CHRISTVS* mandata ſua ad obſeruandum facilia fecerit, & iugum ſuum vt ſuaue, & onus ſuum vt leue, commendarit.

§. X.

Quam neceſſaria digne communicaturo iuſtitia, & ablati reſtitutio.

Tertio, ET quum ſint grandia peccata, ad quæ homines plus quam ordinario animi adfectu feruntur, & promti ſunt ad excogitandum ſexcentas artes, quibus ea excuſare & cum ſpecie pietatis ac deuotionis retinere adlaborant: Idem auctor data ſemper opera ſigillatim ea in hominum præparationem recenſet, laruam detrahens & falſos colores, quos illis dare adſolent. Sic, quod ad iuſtitiam attinet, multi ad ſibimet ipſis imponendum procliues erant, per antiquum illum prætextum phariſaicum dandi aliquid ad *Corbam*, quo ipſo perfectam variarum rapinarum & oppreſſionum expiationem facere ſibi videbantur. Quos ille, detecta eorum veſania, ſic reprehendit [*f*]: *Nullus Iudas, nullus Simon hanc menſam adeat, quorum vterque æris cupiditate periit. Quare fugiamus, oro, hanc foueam, neque putemus, ſatis eſſe nobis ad ſalutem, ſi, quum viduas & orbos parentum ſpoliaueris, aureum calicem & gemmis ornatum huic menſæ offeras. Vis hoc ſacrificium honoráre? animam tuam offeras, propter quam Chriſtus*

θροῖς σε τίνος ἕνεκεν ὁ κατηλλάγης, εἰπέ μοι; μὴ καὶ ἐνταῦθα ἀσθένειαν σώματος προβάλλεσθαι ἔχεις; πάλιν ἂν βασκανίαν καὶ φθόνον μένῃς ἔχων, ποίαν ἕξεις ἀπολογίαν, εἰπέ μοι· οὐδαμοῦ γὰρ ἐν τούτοις τοῖς ἐλαττώμασι ἐπὶ σώματος ἀσθένειάν ἐστι καταφυγεῖν.

(*f*) Chryſoſt. hom. LI. in Matth. p 455. (p. 555. edit. Francof.) Μηδεὶς Ἰούδας ταύτῃ προσίτω τῇ τραπέζῃ, μηδεὶς Σίμων· καὶ γὰρ ἀμφότεροι διὰ φιλαργυρίαν ἀπώλοντο οὗτοι· φύγωμεν τοίνυν τοῦτο τὸ βάραθρον, μηδὲ νομίζωμεν ἀρκεῖν εἰς σωτηρίαν, εἰ χήρας καὶ ὀρφανοὺς ἀποδύσαντες, ποτήριον χρυσοῦν καὶ λιθοκόλλητον

immo-

immolatus est, eam auream facito. Quod si anima tua plumbo ac testa deterior est, quid tibi proderunt aurea vasa? Non igitur laboremus ad aurea vasa offerenda solum, verum etiam multo magis de iusto labore acquisita offeramus. Hac enim aurea sunt & pretiosa, quae auaritia non maculantur: non enim auri vel argenti officina, sed angelorum celebritas ecclesia est. Animarum ergo munditia opus est, propter quas etiam vasa haec Deus recipit. Et certe non erat ex argento illa mensa, nec ex auro ille calix, quo CHRISTVS discipulis sanguinem praebuit suum: pretiosa tamen erant omnia & venerationis plena, quia spiritu abundabant. Loquitur hoc CHRYSOSTOMVS apud homines, rapinarum suarum sibi priuatim conscios, quando ecclesiae fortassis de illis innotuit nihil; imponitque eis necessitatem iustitiae ac restitutionis in priuatis suis cum Deo rationibus, antequam favorem illius & gratiam sibi conciliare & ad altare eius accepti esse possint. De publicis enim huius generis offensionibus supra [*] notauimus, quod si istiusmodi essent, vt in ecclesiae notitiam venirent, publicae eius censurae subiici solitae sint. Et vsitata erat regula, notorum oppressorum munera non esse recipienda; multo minus ipsosmet oppressores ad communionem altaris admittere licebat.

§. XI.

Necessitas pacis ac vnitatis.

Quarto, ALIA res, quam valde vrgebant, erat vnitas & pacificus animus. Quo ipso praecipue istiusmodi pacis studium intelligebant, quod pacem conseruat ecclesiae, non tantum in oppositione apertorum ac manifestorum schismatum, sed omnium etiam factionum & dissidiorum intra ecclesiae gremium. Quod ad apertos ac manifestos schismaticos attinet, illi publi-

προσενέγκωμεν τῇ τραπέζῃ· εἰ γὰρ βούλει τιμῆσαι τὴν θυσίαν, τὴν ψυχὴν προσένεγκε, δι᾽ ἣν καὶ ἐθύθη· ταύτην χρυσῆν ποίησον· ἂν δὲ αὕτη μένῃ μολίβδου καὶ ὀστράκου χείρων, τὸ δὲ σκεῦος χρυσοῦν, τί τὸ κέρδος; μὴ τοίνυν τοῦτο σκοπῶμεν, ὅπως χρυσᾶ σκεύη προσφέρωμεν μόνον, ἀλλ᾽ ὅπως καὶ ἐκ δικαίων πόνων· ταῦτα γάρ ἐστι τὰ καὶ χρυσῶν τιμιώτερα, τὰ χωρὶς πλεονεξίας· οὐ γὰρ χρυσοχοεῖον, οὐδὲ ἀργυροκοπεῖόν ἐστιν ἡ ἐκκλησία, ἀλλὰ πανήγυρις ἀγγέλων· διὸ ψυχῶν ἡμῖν δεῖ· καὶ γὰρ ταῦτα διὰ τὰς ψυχὰς προσίεται ὁ Θεός· οὐκ ἦν ἡ τράπεζα ἐξ ἀργύρου τότε ἐκείνη, οὐδὲ τὸ ποτήριον χρυσοῦν, ἐξ οὗ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς ὁ Χριστὸς τὸ αἷμα τὸ ἑαυτοῦ· ἀλλὰ τίμια ἦν καὶ φρικτὰ, ἐπειδὴ πνεύματος ἔγεμε. It. homil. LXXXVI. p. 722. cit. cap. II. §. II. sub litt. (k) pag. 253.

(*) Lib. XV. cap. II. §. II.

cæ diſciplinæ erant obnoxii, nec ad communionem admitti poterant ante, quam publice errores ſuos reuocaſſent. Erant autem præterea alii inquieti & turbulenti homines, qui ſine publica defectione ab eccleſia, ſæpe magnis tumultibus ac turbis in eccleſia dabant occaſionem. Tales erant iſti *Corinthii*, in quibus toties *Paulus* reprehendit factioſum zelum & minus neceſſarias diſputationes ac contentiones mutuas; quæ ex multis malis cauſſis oriebantur & peſſimos habebant effectus. Progerminabant enim ex amara inuidiæ, faſtus, ambitionis, auaritiæ, commodi proprii, φιλαυτίας radice, & ex cæca vel callida etiam & obſtinata doctoris alterius præ altero admiratione. Nam *vnusquiſque eorum dicebat, Ego quidem ſum Pauli, Ego autem Apollo, Ego vero Cephæ, at ego CHRISTI.* Effectus autem erant, contentiones, æmulationes, indignationes, diſſenſiones, obtrectationes, inſuſurrationes, animorum elationes, & tumultus. Adeo, vt in ſuo partium ſtudio eo delaberentur, vt ſe mutuo faſtidirent ac contemnerent in hoc, quod prorſus contraria eos docere debebat; celebrationem intelligo euchariſtiæ atque ipſorum agapas. Nam vnuſquiſque propriam cœnam præoccupabat in edendo, & hic quidem eſuriebat, ille vero ebrius erat. Qua de re apoſtolus ita ſolemniter eos admonebat, 1 Cor. XI, 28. *Probet ſe ipſum homo, & ſic de pane illo edat & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium ſibi manducat & bibit, non diſcernens corpus domini.* Non multum temporis ab obitu *Pauli* præterlapſum erat, quum CLEMENS epiſcopus *Romanus* longam epiſtolam ad hoſce *Corinthios* de iiſdem ſeditioſis factionibus & diſſidiis ſcriberet, in qua inter multa alia argumenta ad perſuadendam illis pacem ac concordiam, eos monet [g], videant, ne beneficia Dei plurima ſibi in condemnationem cedant, niſi digne illo viuentes bona & placita in conſpectu eius fecerint concorditer. Hinc eos [h] iubet auferre hoc malum celeriter, & domino accidere & plangere orantes eum, vt propitius fa-

(g) Clem. Rom. epiſt. I. ad Corinth. §. XXI. Ὁρᾶτε, μὴ αἱ εὐεργεσίαι αὐτοῦ αἱ πολλαὶ γένωνται εἰς κρῖμα πᾶσιν ἡμῖν, ἐὰν μὴ ἀξίως αὐτοῦ πολιτευόμενοι, τὰ καλὰ καὶ εὐάρεστα ἐνώπιον αὐτοῦ ποιῶμεν μεθ᾽ ὁμονοίας.

(h) Ibid. n. XLVIII. Ἐξάρωμεν τοῦτο ἐν τάχει, καὶ προσπέσωμεν τῷ δεσπότῃ, καὶ κλαύσωμεν ἱκετεύοντες αὐτὸν, ὅπως ἵλεως γενόμενος ἐπικαταλλαγῇ ἡμῖν, καὶ ἐπὶ

ctus

ctus reconcilietur ipsis, atque in decoram & castam fraterni amoris viam ipsos reducat & restituat. Caritatem enim esse dicit portam iustitiæ ad vitam apertam; caritatem nos Deo [i] adglutinare; caritatem operire multitudinem peccatorum; caritatem omnia tolerare, omnia æquo animo ferre; in caritate nihil sordidum esse, nihil superbum: caritatem schisma non habere; caritatem seditionem non committere; caritatem omnia facere in concordia; in caritate omnes Dei electos perfectos esse factos: sine caritate nihil acceptum esse Deo. Vnde eos, qui seditionis fundamenta iecerant, adhortatur, vt subditi sint presbyteris & in pœnitentia corripiantur; flectentes genua cordis discant subiici, deponentes [k] arrogantem & superbam linguæ iactantiam: melius siquidem eis esse, in ouili *CHRISTI* paruos & probatos inueniri, quam altum sapientes e spe illius eiici. Iubet eos vtilitatem propriam paci ecclesiæ deuouere, *Quis inter vos*, inquiens [l], *generosus? quis misericors? quis caritatis plenus? dicat; Si propter me seditio, & discordia & schismata; discedo, abeo, quocumque volueritis; & facio, quæ a plebe mandantur; solum ouile Christi in pace degat cum constitutis presbyteris. Qui hoc fecerit; sibi magnum decus in domino comparabit, & omnis locus eum suscipiet. Domini enim est terra & plenitudo eius.* In hunc modum

τὴν σεμνὴν τῆς φιλαδελφίας ἁγνὴν ἀγωγὴν ἀποκαταστήσῃ ἡμᾶς· πύλη γὰρ δικαιοσύνης ἀνεῳγυῖα εἰς ζωὴν αὕτη.

(i) Ibid. n. XLIX. Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ Θεῷ, ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν· ἡ ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· οὐδὲν βάναυσον ἐν ἀγάπῃ, οὐδὲν ὑπερήφανον· ἀγάπη σχίσμα οὐκ ἔχει, ἀγάπη οὐ στασιάζει, ἀγάπη πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ· ἐν ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ· δίχα ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστόν ἐστιν τῷ Θεῷ.

(k) Ibid. num. LVII. Ὑμεῖς δὲ τὴν καταβολὴν τῆς στάσεως ποιήσαντες, ὑποτάγητε τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ παιδεύθητε εἰς μετάνοιαν, κάμψαντες τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν, μάθετε ὑποτάσσεσθαι, ἀποθέμενοι τὴν ἀλάζονα καὶ ὑπερήφανον τῆς γλώσσης ὑμῶν αὐθάδειαν· ἄμεινον γάρ ἐστιν ὑμῖν ἐν τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μικροὺς καὶ ἐλλογίμους εὑρεθῆναι, ἢ καθ᾽ ὑπεροχὴν δοκοῦντας ἐκριφῆναι ἐκ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ.

(l) Ibid. n. LIV. Τίς οὖν ἐν ὑμῖν γενναῖος; τίς εὔσπλαγχνος; τίς πεπληροφορημένος ἀγάπης; εἰπάτω· Εἰ δι᾽ ἐμὲ στάσις, καὶ ἔρις, καὶ σχίσματα, ἐκχωρῶ, ἄπειμι, οὗ ἐὰν βούλησθε, καὶ ποιῶ τὰ προστασσόμενα ὑπὸ τοῦ πλήθους· μόνον τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ εἰρηνευέτω, μετὰ τῶν καθεσταμένων πρεσβυτέρων· τοῦτο ὁ ποιήσας, ἑαυτῷ μέγα κλέος ἐν κυρίῳ περιποιήσεται, καὶ πᾶς τόπος δέξεται αὐτόν· τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.

vir ille ſanctus ſeditioſos *Corinthios* adhortatur, vt, factioſo & turbulento depoſito animo, ſe ipſos ad ſtudium vnitatis ac pacis componant, ſi miſericordiam ac gratiam a domino conſequi cupiant. Veteres hoc generatim tamquam argumentum contra iurgia, contentiones, ſchiſmata & diuiſiones vrgent, quod ſint tanta crimina, vt ſine reſipiſcentia nec ipſo martyrii ſanguine eorum macula & culpa abluatur. Quod crebrum effatum CYPRIANI [m] eſt, repetitum & approbatum a CHRYSOSTOMO [n], AVGVSTINO [o], FVLGENTIO [p] aliiſque pluribus.

§. XII.

De caritate & beneficentia in pauperes.

Quinto, ALIA res, quam in communicantibus, tamquam neceſſariam præparationem, requirebant, erat exercitium beneficentiæ ac caritatis erga pauperes, ſpeciatim in egentia *CHRISTI* membra. Quum enim ipſi in eo eſſent, vt omnium maxima beneficia reciperent, æquum & iuſtum eſſe credebant, vt, quantum poſſent, humanos ac liberales erga fratres

(m) Cypr. de vnit. eccleſ. p. 113. (p. 81. fin. edit. Amſtelod.) Quam ſibi pacem promittunt inimici fratrum? quæ ſacrificia celebrare ſe credunt æmuli ſacerdotum? an ſecum eſſe Chriſtum, quum collecti fuerint, opinantur, qui extra Chriſti eccleſiam colliguntur? Tales etiamſi occiſi in confeſſione nominis fuerint, macula iſta nec ſanguine abluitur. Inexpiabilis & grauis culpa diſcordiæ nec paſſione purgatur. Eſſe martyr non poteſt, qui in eccleſia non eſt &c.

(n) Chryſoſt. homil. XI. in Epheſ. p. 1107. (p. 958. edit. Francof.) ἀνήρ τις ἅγιος εἶπέ τι δοκοῦν εἶναι τολμηρὸν, πλὴν ἀλλ' ὅμως ἐφθέγξατο· τί δὴ τοῦτό ἐστιν; οὐδὲ μαρτυρίου αἷμα ταύτην δύνασθαι ἐξαλεῖφειν τὴν ἁμαρτίαν ἔφησεν. *Dixit vir quidam ſanctus aliquid, quod magnam præ ſe fert audaciam, ſed tamen eſt eloquutus. Quid hoc eſt autem?* Dixit, ne ſanguinem quidem martyrii poſſe delere hoc peccatum.

(o) Auguſtin. de bapt. contr. Donat. lib. IV. c. XVII. (tom. VII. opp. p. 428. edit. Baſil. MDLXIX.) Quod ſi propter hoc, quia caritas deeſt, *paſſio nihil prodeſt*, nec illis prodeſt, quos in inuidia intus & maleuolentia ſine caritate viuere Paulus dicit, *Cyprianus* exponit &c.

(p) Fulgent. de fide ad Petrum c. XXXIX. (Inter opera Auguſt. tom. III. p. 234.) Omni homini, qui eccleſiæ catholicæ non tenet vnitatem, neque baptiſmus, neque eleemoſyna quamlibet copioſa, neque mors pro nomine Chriſti ſuſcepta proficere poterit ad ſalutem, quamdiu in eo hæretica vel ſchiſmatica prauitas perſeuerat, quæ ducit ad mortem.

ſuos

fuos sese præberent. Hoc fundamentum erat oblationum & agaparum, de quibus mentionem fecimus supra; & neglectus, vel abusus, vel factio in illis admissa semper pro decumano habebatur crimine. Immo vero non tantum ab hominibus requirebant, vt essent benefici in actu communicationis, sed omni tempore; neque vllas, vel maxime plausibiles excusationes, quæ in contrarium adferri poterant, admittebant. Nonnulli caritatis suæ defectum eadem, qua iniustitiam suam, defendebant ratione; quasi re bene gesta exclamantes, *Corban*, donum *CHRISTO* destinatum est, quocumque a me iuuari posses: Atque ita per commutationem officio liberalitatis se exemtos esse credebant. In Vsum Dei munera quædam offerebant, quæ ille non requirebat, pauperes autem perire patiebantur, quos illis commendauerat sustentandos. Contra hos CHRYSOSTOMVS[q] ita eleganter disputat: „Vis corpus Christi honorare? non despicias ipsum nudum, neque heic quidem „in ecclesia sericis pannis induas, foris autem frigore ac nudi- „tate confici negligas. Qui enim dixit, *Hoc est corpus meum*; & „rem simul cum verbo confecit, idem dixit: *Esurientem me vi-* „*distis, & non cibastis*: et, *in quantum non fecistis vno eorum* „*minimorum, nec mihi fecistis.* Hoc certe corpus Christi „(eucharistia) non amictu, sed anima munda indiget: illud „autem multa cura & magna diligentia eget. Perdiscamus „igitur philosophari, & ipsum Christum ex voluntate sua ho- „norare: nam qui honoratur, eo maxime honore lætatur, „quem ipse vult, non quem putamus. Sic & *Petrus* honorare „Christum credebat, si eum a lotione pedum prohibuisset: „quod certe contrarium erat. Pariter tu etiam ita cum hono-

(q) Chrysost. homil. LI. in Matth. p. 455. (p. 555. edit. Francof.) βούλει τιμῆσαι τοῦ χριστοῦ τὸ σῶμα, μὴ περιίδῃς αὐτὸν γυμνόν· μηδὲ ἐνταῦθα μὲν αὐτὸν σηρικοῖς ἱματίοις τιμήσῃς, ἔξω δὲ ὑπὸ κρυμοῦ καὶ γυμνότητος διαφθειρόμενον περιίδῃς· ὁ γὰρ εἰπών, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα, καὶ τῷ λόγῳ τὸ πρᾶγμα βεβαιώσας, οὗτος εἶπε· πεινῶντά με εἴδετε, καὶ οὐκ ἐθρέψατε· καί, ἐφ᾽ ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε· τοῦτο γὰρ οὐ δεῖται ἐπιβλημάτων, ἀλλὰ ψυχῆς καθαρᾶς· ἐκεῖνο δὲ πολλῆς δεῖται ἐπιμελείας· μάθωμεν τοίνυν φιλοσοφεῖν, καὶ τὸν χριστὸν τιμᾶν ὡς αὐτὸς βούλεται· τῷ γὰρ τιμωμένῳ τιμὴ ἡδίστη, ἣν αὐτὸς θέλει, οὐχ ἣν ἡμεῖς νομίζομεν· ἐπεὶ καὶ Πέτρος τιμᾶν αὐτὸν ᾤετο τῷ κωλῦσαι νίψαι τοὺς πόδας, ἀλλ᾽ οὐκ ἦν τιμὴ τὸ γινόμενον, ἀλλὰ τοὐναντίον· οὕτω καὶ σὺ ταύτην αὐτὸν τίμα τὴν τιμήν, ἣν αὐτὸς ἐνομοθέτησεν, εἰς πένητας ἀναλίσκων τὸν πλοῦτον· οὐδὲ γὰρ σκευῶν χρείαν ἔχει χρυσῶν ὁ

 θεός,

„ra, vt ipse vult, exponens diuitias tuas pauperibus. Non est „opus vasis, sed animis aureis. Hæc dico, non quia vetare ve„lim talium vasorum oblationem, sed quia dignum putem, „ante omnia misericordiæ ac benignitati esse incumbendum: „nam & vasa Deus suscipit, sed illa multo magis ei gratiosa „sunt. Et vasa quidem danti solum profuerint, benignitas „vero etiam accipienti. Et heic quidem ostentatio nonnum„quam potest accusari, ibi vero totum misericordi animo con„tribuitur. Responde, quæso, quænam vtilitas est, si, quum „mensa eius multis calicibus aureis ornatur, ipse inedia pere„at? Prius igitur ipsum esurientem satura, deinde ex quadam „superabundantia mensam etiam ornabis. Calicem aureum „facis, & aquæ frigidæ calicem ei non præbes: & quod hinc „emolumentum consequitur? Coopertoria mensæ auro nitent, „& ipsi necessaria velamina negas: quid igitur ipsi præbes? „Dic, oro, si quem fame pereuntem videres, nec cibo soluere „ipsius famem curares, sed multo argento ac auro mensam so„lummodo exornares: quas putas illum gratias tibi habitu„rum, ac non potius indignaturum? Quid porro, si vestibus „detritis ac pertusis vestitum, & frigore congelatum hominem „adspiceres, nec vestem aliquam ei præparares, aureas statuas „ad laudem eius erigeres, nonne contemnere atque irridere „ipsum videreris? Ita te oportet de Christo etiam cogitare, „quum errabundus & peregrinus circumuagetur, tecto indi„gens, tunc tu ipsum quidem non suscipis: vermiculato em-

θεός, ἀλλὰ ψυχῶν χρυσῶν· καὶ ταῦτα λέγω, οὐ κωλύων ἀναθήματα κατασκευάζεσθαι τοιαῦτα· ἀξιῶν δὲ μετὰ τούτων, καὶ πρὸ τούτων, τὴν ἐλεημοσύνην ποιεῖν· δέχεται μὲν γὰρ καὶ ταῦτα· πολλῷ μᾶλλον δὲ ἐκεῖνα. ἐνταῦθα μὲν γὰρ ὁ προσενεγκὼν ὠφελήθη μόνον· ἐκεῖ δὲ ὁ καὶ ὁ λαβών· ἐνταῦθα δοκεῖ καὶ φιλοτιμίας ἀφορμὴ τὸ πρᾶγμα εἶναι· ἐκεῖ δὲ ἐλεημοσύνη καὶ φιλανθρωπία τὸ πᾶν ἐςι· τί γὰρ ὄφελος, ὅταν ἡ τράπεζα αὐτοῦ γέμῃ χρυσῶν ποτηρίων, αὐτὸς δὲ λιμῷ διαφθείρεται; πρότερον αὐτὸν ἔμπλησον πεινῶντα, καὶ τότε ἐκ περιουσίας καὶ τὴν τράπεζαν αὐτοῦ κόσμησον· ποτήριον χρυσοῦν ποιεῖς, καὶ ποτήριον ψυχροῦ οὐ δίδως; καὶ τί τὸ ὄφελος; χρυσόπαστα ἐπιβλήματα κατασκευάζεις τῇ τραπέζῃ· αὐτῷ δὲ μηδὲ τὴν ἀναγκαίαν παρέχεις σκέπην, καὶ τί τὸ κέρδος ἐκ τούτου; εἰπὲ γάρ μοι· εἴ τινα ἰδὼν τῆς ἀναγκαίας ἀποροῦντα τροφῆς, ἀφεὶς αὐτοῦ λῦσαι τὸν λιμὸν, τὴν τράπεζαν ἀργύρῳ περιέβαλες μόνον· ἆρα ἂν ἔγνω σοι χάριν, ἀλλ' οὐχὶ μᾶλλον ἠγανάκτησε; τί δὲ εἰ ῥάκιον περιβεβλημένον ὁρῶν, καὶ ὑπὸ κρυμοῦ πηγνύμενον, ἀφεὶς αὐτῷ δοῦναι ἱμάτιον, κίονας κατασκευάζοις χρυσοῦς, λέγων εἰς ἐκείνου τιμὴν ποιεῖν; οὐκ ἄν σε καὶ εἰρωνεύεσθαι ἔφη, καὶ ὕβριν ἐνόμισε ταύτην ἐσχάτην; τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ χριςοῦ λογίζου, ὅτ' ἂν ἀλήτης καὶ ξένος περιέρχηται δεόμενος ὀροφῆς· σὺ δὲ αὐτὸν ἀφεὶς ὑποδέξασθαι ἔδαφος καλλωπίζεις,

„ble-

„blemate pauimenta ornas, magnificos muros construis, columnarum capita erigis, lychnos ab argenteis catenis dependere facis: ipsum vero nec visitare quidem curas in carceribus vinctum. Nec prohibeo magnifica templa condere, sed hæc cum illis, immo vero hæc ante illa, facere moneo: nemo enim quia templa magnifica non condiderit, vnquam accusatus est: at vero gehenna, ignis inextinguibilis, supplicia dæmonum eminent, nisi quis diligenter ista peragere velit. Quum ergo ædes exornes, noli adflictum fratrem despicere: hoc enim templum illo est multo præstantius, nam & illud infideles reges & tyranni & latrones capere possunt. Quicquid autem benigne in fratrem feceris, nec diabolus ipse poterit vmquam eripere, sed manet thesauris æternis reconditum„. Facile foret, plura istiusmodi loca ex CHRYSOSTOMO [r] & aliis adferre, sed hic vnus sufficit ad ostendendum, quantum pretium caritati ac beneficentiæ in pauperes statuerint veteres christiani, in ordine præparandi homines ad dignam sanctæ communionis receptionem.

§. XIII.

De caritate in deponendis inimicitiis ac condonandis iniuriis.

Sexto, ENIMVERO hoc non vnum solum caritatis genus erat, quod hac occasione exercendum commendabant: sed erat adhuc aliud quoddam idque multo difficilius ad faciendum, neque tamen minus studiose ab omnibus illis peragendum, qui gratiam Dei in sacrificio corporis ac sanguinis *CHRISTI* impetrare cupiebant. Et hoc erat officium deponendi inimicitias ac iniurias condonandi, quo sine qui ad sacram mensam veniam a Deo petere audere vellent, absurde & im-

καὶ τοίχους καὶ κιόνων κεφαλὰς, καὶ ἀργυρᾶς ἁλύσεις διὰ λαμπάδων ἐξάπτεις, αὐτὸν δὲ ἐν δεσμωτηρίῳ δεδεμένον μηδὲ ἰδεῖν ἐθέλεις· καὶ ταῦτα λέγω, οὐχὶ κωλύων καὶ ἐν τούτοις φιλοτιμεῖσθαι· ἀλλὰ ταῦτα πρὸ ἐκείνων παραινῶν ποιεῖν· ὑπὲρ μὲν γὰρ τοῦ ταῦτα μὴ ποιῆσαι, οὐδεὶς ἐνεκλήθη πώποτε· ὑπὲρ δὲ ἐκείνων καὶ γέεννα ἠπείληται, καὶ πῦρ ἄσβεστον, καὶ ἡ μετὰ δαιμόνων τιμωρία· μὴ τοίνυν οἶκον κοσμῶν, τὸν ἀδελφὸν θλιβόμενον περιόρα· οὗτος γὰρ ἐκείνου ὁ ναὸς κυριώτερος, καὶ ταῦτα μὲν καὶ βασιλεῖς ἄπιστοι, καὶ τύραννοι, καὶ λῃσταὶ δυνήσονται λαβεῖν τὰ κειμήλια· ὅσα δὲ ἂν εἰς τὸν ἀδελφὸν ποιήσῃς πεινῶντα καὶ ξένον ὄντα, καὶ γυμνὸν, οὐδὲ ὁ διάβολος συλῆσαι δυνήσεται, ἀλλ' ἐν ἀσύλῳ κείσεται θησαυρῷ.

(r) Vide sis Chrysost. homil. I. in 1 Timoth. p. 1631. homil. IX. de pœnitent. tom. I. p. 704. hom. XXV. tom. V. p. 369.

pudenter agere credebantur. Hinc CHRYSOSTOMVS [s] explicans hæc ſaluatoris verba, Matth. V. *Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quod frater tuus habet aliquid aduerſus te, relinque munus tuum ante altare, & vade prius, reconciliare fratri tuo, & tunc veniens offer munus tuum:* dicit, *CHRISTVM* per omnia iſta ſignificare, quod homines, per aliquas inter ſe inimicitias diſſidentes, nequaquam ſacra menſa ſuſcipiat: nec quod preces Deo gratas offerre illi poſſint. Vnde *Audiant*, inquit, *hi, qui ſacris certe myſteriis initiati, cum inimicitiis ad communionem altaris accedunt. Audiant etiam illi, qui nondum initiati ſunt. Nam ad ipſos quoque habet aliquid ſermo iſte commune. Offerunt namque & ipſi munus & hoſtiam, orationem dico & eleemoſynam. Quia enim & hæc ſacrificii inſtar obtineant, audi prophetam loquentem: Sacrificium laudis honorificabit me. Et rurſum: Immola Deo ſacrificium laudis. Et, Eleuatio manuum mearum ſacrificium veſpertinum. Itaque etiamſi orationem cum tali offeras voluntate, melius eſt orationem relinquere, & ad reconciliationem fratris excurrere, & tunc orationem conſequenter offerre.* Vſitati moris CHRYSOSTOMO eſt, hoc reſpectu dicere auditoribus ſuis, quod qui ſacra euchariſtia non ſint digni, nec prece digni ſint [t]: quia qui non dimittunt inimicis, re ipſa precationem in ſemetipſos conuertant, dicentes, *Dimitte nobis, quemadmodum & nos dimittimus*, nihilque aliud a Deo poſtulent, quam vt ſe omni excuſatione, omni venia denudent [u]. *Ingredientes in eccleſiam*, inquit alio loco [w], *vt decet, Deum acce-*

(s) Chryſoſt. homil. XVI. in Matth. p. 166. (p. 203. edit. Francof.) διὰ πάντων τούτων δηλῶν, ὅτι οὐ δέχεται τοὺς ἀπεχθῶς πρὸς ἀλλήλους ἔχοντας αὕτη ἡ τράπεζα· Ακουέτωσαν οἱ μεμυημένοι, ὅσοι μετὰ ἔχθρας προσέρχονται· ἀκουέτωσαν καὶ οἱ ἀμύητοι· καὶ γὰρ καὶ πρὸς τούτους ἔχει τι κοινὸν ὁ λόγος· προσάγουσι γὰρ καὶ αὐτοὶ δῶρον καὶ θυσίαν, εὐχὴν λέγω καὶ ἐλεημοσύνην· ὅτι γὰρ καὶ τοῦτο θυσία, ἄκουσον τί φησιν ὁ προφήτης· θυσία αἰνέσεως δοξάσει με· καὶ πάλιν· θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως· καὶ, ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή· ὥστε κἂν εὐχὴν μετὰ τοιαύτης γνώμης προσάγῃς, βέλτιον ἀφεῖναι τὴν εὐχὴν, καὶ ἐπὶ τὴν καταλλαγὴν ἐλθεῖν τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ τότε τὴν εὐχὴν προσφέρειν.

(t) Chryſoſt. hom. III. in Epheſ. p. 1011. (p. 888. edit. Frf.) οὐκ εἶ τῆς θυσίας ἄξιος, οὐδὲ τῆς μεταλήψεως; οὐκοῦν οὐδὲ τῆς εὐχῆς.

(u) Chryſoſt. homil. XXII. de ira tom. I. p. 256. edit. Francof. - - καθ' ἑαυτοῦ τὴν εὐχὴν ταύτην ποιούμενος· ὅταν γὰρ εἴπῃς, ἄφες ἡμῖν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν, εἶτα σὺ μὴ ἀφῇς, οὐδὲν ἕτερον τὸν Θεὸν παρακαλεῖς, ἀλλ' ἢ πάσης ἀπολογίας ἀποστερεῖν σε καὶ συγγνώμης.

(w) Chryſoſt. homil. XXXVIII. de pœnit. & euchar. tom. V. p. 570. (p. 509. edit.

da-

damus, ne vindictæ cupiditatem in mente habentes, aduersus nos precemur, dicentes, Dimitte nobis, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Terribile est mysterium hoc, quod dicitur, & ferme sic ad Deum clamat, qui hoc dicit: Dimisi, domine, dimitte: solui, solue: ignoui, ignosce: si non solui proximo, neque tu mea soluas: si non dimisi, neque tu dimittas: si inuasi, inuade: si durus fui, durus esto: in qua mensura metior proximo, eadem remetiaris mibi. Hoc argumentum erat, quo auditores suos ad ignoscendum *Eutropio*, quem inimicissimum habuerant, inducebat, quum offenso principe delitesceret sub altari ecclesiæ, cui ipse antea ius asyli abrogare conatus fuerat. *Quomodo*, inquit [*], *hoc cœtu soluto sacramenta contrectabitis, & precationem illam dicetis, qua rogare iubemur: Remitte nobis, quemadmodum etiam nos remittimus debitoribus nostris; si a debitore vestro pœnas exigatis?* Alio loco [x] ait: *Si hoc fecerimus* (si inimicis dimiserimus offensas) *poterimus pura conscientia ad sanctam terribilemque hanc mensam accedere, & verba illa* (dimitte nobis &c.) *quæ precationi inserta sunt, fideliter dicere.* Quod si autem inimicitias & iras in animo foueant, nihilo magis quam adulteros & alios eiusmodi sontes, sacræ mensæ participes eos fieri posse, adfirmat. *Vt fornicantem*, inquit [y], *blasphemantemque impossibile est sacræ mensæ participem fieri, ita quoque, qui inimicitias fouet, aut in ira pertinax est; non potest frui sancta communione.* --

Frf.) εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὡς Θεῷ πρέπει εἰσέλθωμεν, μὴ μνησικακίαν ἐν τῇ ψυχῇ ἔχοντες, μήπως εὐχόμενοι, καθ' ἑαυτῶν εὐχώμεθα, λέγοντες· Ἄφες ἡμῖν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν· φοβερὸν γάρ ἐστι τὸ λεγόμενον, καὶ σχεδὸν εἰπεῖν, τοῦτο πρὸς τὸν Θεὸν βοᾷ ὁ τοῦτο λέγων· ἀφῆκα, δέσποτα, ἄφες· ἔλυσα, λῦσον· συνεχώρησα, συγχώρησον· εἰ ἐκράτησα, κράτησον· εἰ μὴ ἔλυσα τῷ πλησίον, μηδὲ σὺ λύσῃς τὰ ἐμὰ ἁμαρτήματα· ἐν ᾧ μέτρῳ ἐμέτρησα, ἀντιμετρηθήτω μοι.

(*) Chrysost. homil. in Entrop. tom. IV. p. 554. (p. 481. edit. Francof.) πῶς θεάτρου τούτου λυθέντος, ὑμεῖς μυστηρίων ἅψεσθε, καὶ τὴν εὐχὴν ἐρεῖτε ἐκείνην, δι' ἧς κελευόμεθα λέγειν, ἄφες ἡμῖν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν; τὸν ὑμῶν ὀφειλέτην ἀπαιτοῦντες δίκην;

(x) Chrysost. homil. XXVII. in Genes. p. 318. (p. 300. ed. Frf.) ἂν τοῦτο κατορθώσωμεν, δυνησόμεθα μετὰ καθαροῦ συνειδότος ἐν τῇ ἱερᾷ ταύτῃ καὶ φρικτῇ τραπέζῃ προσελθεῖν, καὶ τὰ ῥήματα ἐκεῖνα τὰ τῇ εὐχῇ συνεζευγμένα μετὰ παῤῥησίας φθέγξασθαι.

(y) Chrysost. homil. XXII. de ira tom. I. p. 277. (p. 246. 247. ed. Frf.) ὡς γὰρ τὸν πορνεύοντα καὶ τὸν βλασφημοῦντα ἀμήχανον μετασχεῖν τῆς ἱερᾶς τραπέζης, οὕτω τὸν ἔχθραν ἔχοντα καὶ μνησικακοῦντα ἀδύνατον ἀπολαῦσαι κοινωνίας ἁγίας — πῶς δὲ

Quo-

Quomodo postulabis Deum tibi mansuetum & mitem fieri, quum tu conseruo tuo tam grauis sis, & inexorabilis? Esto, contumelia te adfecit conseruus, nonne tu saepe Deo contumelias facis? quid aequale inter dominum & seruum? atque hic interdum contumeliose habitus, contumeliam forte reposuit & exasperatus es: tu nulla accepta iniuria aduersus dominum contumeliose agis: & quod magis est, non solum non ab illo indigne tractatus, sed perpetuis quotidie beneficiis adfectus. Addit, hoc peccatum irae ac vindictae maxime omnium esse periculosum & minime dignum venia, quia nullam ex leuibus istis excusationibus, quae plerumque pro aliis criminibus adferri soleant, admittat. *Si dixero*, inquit [z], *ieiunia, corporis imbecillitatem mihi subinde excusas: si dixero, des pauperi; adlegas contra tuam tenuitatem, & onus educandorum liberorum: si dixero, des operam sacrae synaxi, saeculares curas: si dixero, attende concionibus, ac doctrinae vim intellige, imperitiam: si dixero, fac, vt alium emendes, respondes, illum tuis monitis non obtemperaturum: saepe eum te inter dicendum aspernatum fuisse. Frigidae quidem istae sunt caussificationes, sed caussificationes tamen. Quod si dixero, iram dimitte, quid istorum allegare poteris? non corporis imbecillitatem, non paupertatem, non imperitiam, non occupationes, nil certe istorum ad tergiuersationem obtendi potest; quapropter minime omnium hoc peccatum veniale est. Quomodo poteris manus in caelum extendere, aut linguam mouere, aut veniam postulare? Si enim voluerit tibi Deus peccata condonare, tu id non permittis, quum aduersus conseruum offensum animum retineas.* His aliisque pluribus

βούλει τὸν δεσπότην ἥμερόν σοι γενέσθαι καὶ πρᾶον, τῷ συνδούλῳ γενόμενος αὐτὸς χαλεπὸς καὶ ἀσύγγνωστος; ἀλλ᾽ ὕβρισέ σε ὁ σύνδουλος, καὶ σὺ τὸν Θεὸν ὑβρίζεις πολλάκις· πῶς δὲ ἴσον σύνδουλος καὶ δεσπότης; καὶ αὐτὸς μὲν ἴσως μὲν που ἠδικημένος ἴσως ὕβρισε, καὶ παρωξύνθης· Σὺ δὲ τὸν δεσπότην ὑβρίζεις οὐκ ἠδικημένος, οὐδὲ ἐπηρεαζόμενος, ἀλλ᾽ εὐεργετούμενος καθ᾽ ἑκάστην ὑπ᾽ αὐτοῦ ἡμέραν.

(z) Chrysost. ibid. p. 282. (p. 252. ed. Frf.) ἂν εἴπω, νήστευσον, ἀσθένειάν μοι προβάλλῃ σώματος πολλάκις· ἂν εἴπω, δὸς πένησι, παιδοτροφίαν καὶ πενίαν· ἂν εἴπω, σχόλαζε εἰς συνάξεις, φροντίδας βιωτικάς· ἂν εἴπω, πρόσεχε τοῖς λεγομένοις, καὶ γνῶθι τῆς διδασκαλίας τὴν δύναμιν, ἰδιωτείαν· ἂν εἴπω, κατόρθωσον ἕτερον, λέγεις, ὅτι οὐχ ὑπακούει συμβουλευόμενος, πολλάκις γὰρ εἰπὼν κατεφρονήθην. Ψυχραὶ μὲν αἱ προφάσεις, ἀλλ᾽ ὅμως καὶ πρόφασιν ἔχεις εἰπεῖν· ἂν εἴπω, τὴν ὀργὴν ἄφες, τί τούτων εἰπεῖν δυνήσῃ; οὔτε γὰρ ἀσθένειαν σώματος, οὔτε πενίαν, οὐκ ἰδιωτείαν, οὐκ ἀσχολίαν, οὐκ ἄλλο οὐδὲν ἔχεις εἰπεῖν, ἀλλ᾽ ἀσύγγνωστος αὕτη μάλιστα πάντων ἐστὶν ἡ ἁμαρτία· πῶς δυνήσῃ τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνατεῖναι; πῶς τὴν γλῶτταν κινῆσαι; πῶς αἰτῆσαι συγγνώμην; καὶ γὰρ βούλεται ὁ Θεὸς ἀφεῖναι τὰς ἁμαρτίας σου, οὐκ ἀφίεις αὐτὸς μὴ τοῦ συνδούλου κατέχων.

præ-

præstantibus vsus argumentis, quibus necessitatem reconciliationis & obliuionis iniuriarum demonstrare hominibus studet, si ad sacram eucharistiam, quæ fœdus est veniæ & pacis cum Deo ac hominibus, velint accedere, duorum effugiorum meminit, quibus nonnulli hac in re, vt malum ingenium celent ac quodammodo foueant, suoque cum officio faciant consistere, abutantur. Nonnulli quidem non audebant dicere hæc verba orationis dominicæ, *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris;* vtpote facile intelligentes, hoc nihil aliud esse, quam sibimetipsis male precari, quoad in ista mala animi conditione perseuerarent: adeoque primam tantum partem in precatione enuntiabant, quæ habet, *Dimitte nobis debita nostra,* altera parte, quæ conditionem ignoscendi aliis continet, prætermissa. Atque ita aduersus minas, vindictæ cupidis propositas, satis tutos se fore falso sibi persuadebant. Quibus ita respondet CHRYSOSTOMVS [a]: *Etiamsi tu ipse illud non dicas: Deus tamen ita facit, & quemadmodum dimittis, ita dimittit. Nam CHRISTVS illud ex sequentibus, quæ postea inducit, clarum facit. Si enim, inquit, non remiseritis hominibus, neque pater vester cælestis remittet vobis. Ne igitur cautelam putes, si non totam orationem proferas, neque dimidiatam precationem facias, sed prout instituit, ita precare, vt necessitas dictionis quotidie exterrens compellat te, ad proximo veniam condonandam.* Alii se excusabant dicendo: *Ego nihil infensus sum* [*], *nihil doleo, neque quidquam commune cum illo habeo.* Verum CHRYSOSTOMVS respondebat: *Non sufficit, quod non lædis, quod nulla iniuria adficis inimicum, & quod non malignum animum aduersus eum geris, sed enitendum est, vt ipse quoque aduersus nos beneuolum animum induat. — Non id a Deo præceptum est, vt nihil habeas cum eo commune, sed vt quamplurima. Hac enim de caussa fra-*

(a) Ibid. p. 289. (p. 257. edit. Francof.) κἂν αὐτὸς μὴ εἴπῃς, ὁ θεὸς οὕτω ποιεῖ· καθὼς ἀφίεις, οὕτως ἀφίησι· καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς εὔδηλον ἐποίησεν· ἐὰν γὰρ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ἀφήσει ὑμῖν· μὴ τοίνυν εὐλάβειαν εἶναι νομίσῃς, τὸ μὴ λέγειν ὁλόκληρον τὴν ῥῆσιν, μηδὲ ἐξ ἡμισείας ποιοῦ τὴν εὐχὴν, ἀλλ' ὡς ἔταξεν, οὕτως εὔχου, ἵνα καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς λέξεως φοβοῦσα καθ' ἡμέραν συνωθήσῃ σε πρὸς τὴν τῶν συγχώρησιν.

(*) Ibid. p. 289. (p. 257.) paullo post: οὐ γὰρ ἀρκεῖ, τὸ μὴ λυπεῖν, μηδὲ ἀδικεῖν τὸν ἐχθρὸν, μηδὲ ἀηδῶς ἔχειν πρὸς αὐτὸν κατὰ διάνοιαν, ἀλλὰ χρὴ κἀκεῖνον παρασκευάζειν, ἡδέως πρὸς ἡμᾶς ἔχειν· καὶ γὰρ ἀκούω πολλῶν λεγόντων, ἐγὼ οὐκ ἐχθραίνω, οὐδὲ λυποῦμαι, οὐδὲ ἔχω τι κοινὸν πρὸς αὐτόν· ἀλλ' οὐ τοῦτο ἐκέλευσεν ὁ θεὸς, ἵνα

cæ disciplinæ erant obnoxii, nec ad communionem admitti poterant ante, quam publice errores suos reuocassent. Erant autem præterea alii inquieti & turbulenti homines, qui sine publica defectione ab ecclesia, sæpe magnis tumultibus ac turbis in ecclesia dabant occasionem. Tales erant isti *Corinthii*, in quibus toties *Paulus* reprehendit factiosum zelum & minus necessarias disputationes ac contentiones mutuas; quæ ex multis malis caussis oriebantur & pessimos habebant effectus. Progerminabant enim ex amara inuidiæ, fastus, ambitionis, auaritiæ, commodi proprii, φιλαυτίας radice, & ex cæca vel callida etiam & obstinata doctoris alterius præ altero admiratione. Nam *vnusquisque eorum dicebat, Ego quidem sum Pauli, Ego autem Apollo, Ego vero Cephæ, at ego CHRISTI.* Effectus autem erant, contentiones, æmulationes, indignationes, dissensiones, obtrectationes, insusurrationes, animorum elationes, & tumultus. Adeo, vt in suo partium studio eo delaberentur, vt se mutuo fastidirent ac contemnerent in hoc, quod prorsus contraria eos docere debebat; celebrationem intelligo eucharistiæ atque ipsorum agapas. Nam vnusquisque propriam cœnam præoccupabat in edendo, & hic quidem esuriebat, ille vero ebrius erat. Qua de re apostolus ita solemniter eos admonebat, 1 Cor. XI, 28. *Probet se ipsum homo, & sic de pane illo edat & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit, non discernens corpus domini.* Non multum temporis ab obitu *Pauli* præterlapsum erat, quum CLEMENS episcopus *Romanus* longam epistolam ad hosce *Corinthios* de iisdem seditiosis factionibus & dissidiis scriberet, in qua inter multa alia argumenta ad persuadendam illis pacem ac concordiam, eos monet [g], videant, ne beneficia Dei plurima sibi in condemnationem cedant, nisi digne illo viuentes bona & placita in conspectu eius fecerint concorditer. Hinc eos [b] iubet auferre hoc malum celeriter, & domino accidere & plangere orantes eum, vt propitius fa-

(g) Clem. Rom. epist. I. ad Corinth. §. XXI. Ὁρᾶτε, μὴ αἱ εὐεργεσίαι αὐτοῦ αἱ πολλαὶ γένωνται εἰς κρῖμα πᾶσιν ἡμῖν, ἐὰν μὴ ἀξίως αὐτοῦ πολιτευόμενοι, τὰ καλὰ καὶ εὐάρεστα ἐνώπιον αὐτοῦ ποιῶμεν μεθ' ὁμονίας.

(b) Ibid. n. XLVIII. Ἐξάρωμεν τοῦτο ἐν τάχει, καὶ προσπέσωμεν τῷ δεσπότῃ, καὶ κλαύσωμεν ἱκετεύοντες αὐτὸν, ὅπως ἵλεως γενόμενος ἐπικαταλλαγῇ ἡμῖν, καὶ ἐπὶ

ctus

ctus reconcilietur ipsis, atque in decoram & castam fraterni amoris viam ipsos reducat & restituat. Caritatem enim esse dicit portam iustitiæ ad vitam apertam; caritatem nos Deo [*i*] adglutinare; caritatem operire multitudinem peccatorum; caritatem omnia tolerare, omnia æquo animo ferre; in caritate nihil sordidum esse, nihil superbum: caritatem schisma non habere; caritatem seditionem non committere; caritatem omnia facere in concordia; in caritate omnes Dei electos perfectos esse factos: sine caritate nihil acceptum esse Deo. Vnde eos, qui seditionis fundamenta iecerant, adhortatur, vt subditi sint presbyteris & in pœnitentia corripiantur; flectentes genua cordis discant subiici, deponentes [*k*] arrogantem & superbam linguæ iactantiam: melius siquidem eis esse, in ouili *CHRISTI* paruos & probatos inueniri, quam altum sapientes e spe illius eiici. Iubet eos vtilitatem propriam paci ecclesiæ deuouere, *Quis inter vos*, inquiens [*l*], *generosus? quis misericors? quis caritatis plenus? dicat; Si propter me seditio, & discordia & schismata; discedo, abeo, quocumque volueritis; & facio, quæ a plebe mandantur; solum ouile Christi in pace degat cum constitutis presbyteris. Qui hoc fecerit; sibi magnum decus in domino comparabit, & omnis locus eum suscipiet. Domini enim est terra & plenitudo eius.* In hunc modum

---

τὴν σεμνὴν τῆς φιλαδελφίας ἁγνὴν ἀγωγὴν ἀποκαταστήσῃ ὑμᾶς· πύλη γὰρ δικαιοσύνης ἀνεῳγυῖα εἰς ζωὴν αὕτη.

(*i*) Ibid. n. XLIX. Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ θεῷ, ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν· ἡ ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· οὐδὲν βάναυσον ἐν ἀγάπῃ, οὐδὲν ὑπερήφανον· ἀγάπη σχίσμα οὐκ ἔχει, ἀγάπη οὐ στασιάζει, ἀγάπη πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ· ἐν ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ· δίχα ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστόν ἐστιν τῷ θεῷ.

(*k*) Ibid. num. LVII. Ὑμεῖς οἱ τὴν καταβολὴν τῆς στάσεως ποιήσαντες, ὑποτάγητε τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ παιδεύθητε εἰς μετάνοιαν, κάμψαντες τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν, μάθετε ὑποτάσσεσθαι, ἀποθέμενοι τὴν ἀλάζονα καὶ ὑπερήφανον τῆς γλώσσης ὑμῶν αὐθάδειαν· ἄμεινον γάρ ἐστιν ὑμῖν ἐν τῷ ποιμνίῳ τοῦ χριστοῦ μικροὺς καὶ ἐλλογίμους εὑρεθῆναι, ἢ καθ' ὑπεροχὴν δοκοῦντας ἐκριφῆναι ἐκ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ.

(*l*) Ibid. n. LIV. Τίς οὖν ἐν ὑμῖν γενναῖος; τίς εὔσπλαγχνος; τίς πεπληροφορημένος ἀγάπης; εἰπάτω· Εἰ δι' ἐμὲ στάσις, καὶ ἔρις, καὶ σχίσματα, ἐκχωρῶ, ἄπειμι, οὗ ἐὰν βούλησθε, καὶ ποιῶ τὰ προστασσόμενα ὑπὸ τοῦ πλήθους· μόνον τὸ ποίμνιον τοῦ χριστοῦ εἰρηνευέτω, μετὰ καθεσταμένων πρεσβυτέρων· τοῦτο ὁ ποιήσας, ἑαυτῷ μέγα κλέος ἐν κυρίῳ περιποιήσεται, καὶ πᾶς τόπος δέξεται αὐτόν· τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.

vir ille ſanctus ſeditioſos *Corinthios* adhortatur, vt, factioſo & turbulento depoſito animo, ſe ipſos ad ſtudium vnitatis ac pacis componant, ſi miſericordiam ac gratiam a domino conſequi cupiant. Veteres hoc generatim tamquam argumentum contra iurgia, contentiones, ſchiſmata & diuiſiones vrgent, quod ſint tanta crimina, vt ſine reſipiſcentia nec ipſo martyrii ſanguine eorum macula & culpa abluatur. Quod crebrum effatum CYPRIANI [m] eſt, repetitum & approbatum a CHRYSOSTOMO [n], AVGVSTINO [o], FVLGENTIO [p] aliiſque pluribus.

§. XII.

De caritate & beneficentia in pauperes.

Quinto, ALIA res, quam in communicantibus, tamquam neceſſariam præparationem, requirebant, erat exercitium beneficentiæ ac caritatis erga pauperes, ſpeciatim in egentia *CHRISTI* membra. Quum enim ipſi in eo eſſent, vt omnium maxima beneficia reciperent, æquum & iuſtum eſſe credebant, vt, quantum poſſent, humanos ac liberales erga fratres

(m) Cypr. de vnit. eccleſ. p. 113. (p. 81. fin. edit. Amſtelod.) Quam ſibi pacem promittunt inimici fratrum? quæ ſacrificia celebrare ſe credunt æmuli ſacerdotum? an ſecum eſſe Chriſtum, quum collecti fuerint, opinantur, qui extra Chriſti eccleſiam colliguntur? Tales etiamſi occiſi in confeſſione nominis fuerint, macula iſta nec ſanguine abluitur. Inexpiabilis & grauis culpa diſcordiæ nec paſſione purgatur. Eſſe martyr non poteſt, qui in eccleſia non eſt &c.

(n) Chryſoſt. homil. XI. in Epheſ. p. 1107. (p. 958. edit. Francof.) ἀνὴρ τις ἅγιος εἰπέ τι δοκοῦν εἶναι τολμηρὸν, πλὴν ἀλλ' ὅμως ἐφθέγξατο· τί δὴ τοῦτο ἐστι; οὐδὲ μαρτυρίου αἷμα ταύτην δύνασθαι ἐξαλείφειν τὴν ἁμαρτίαν ἔφησεν. *Dixit vir quidam ſanctus aliquid, quod magnam præ ſe fert audaciam, ſed tamen eſt eloquutus. Quid hoc eſt autem?* Dixit, ne ſanguinem quidem martyrii poſſe delere hoc peccatum.

(o) Auguſtin. de bapt. contr. Donat. lib. IV. c. XVII. (tom. VII. opp. p. 428. edit. Baſil. MDLXIX.) Quod ſi propter hoc, quia caritas deeſt, *paſſio nihil prodeſt*, nec illis prodeſt, quos in inuidia intus & maleuolentia ſine caritate viuere Paulus dicit, *Cyprianus* exponit &c.

(p) Fulgent. de fide ad Petrum c. XXXIX. (Inter opera Auguſt. tom. III. p. 234.) Omni homini, qui eccleſiæ catholicæ non tenet vnitatem, neque baptiſmus, neque eleemoſyna quamlibet copioſa, neque mors pro nomine Chriſti ſuſcepta proficere poterit ad ſalutem, quamdiu in eo hæretica vel ſchiſmatica prauitas perſeuerat, quæ ducit ad mortem.

ſuos

ftos fefe præberent. Hoc fundamentum erat oblationum & agaparum, de quibus mentionem fecimus fupra; & neglectus, vel abufus, vel factio in illis admiffa femper pro decumano habebatur crimine. Immo vero non tantum ab hominibus requirebant, vt effent benefici in actu communicationis, fed omni tempore; neque vllas, vel maxime plaufibiles excufationes, quæ in contrarium adferri poterant, admittebant. Nonnulli caritatis fuæ defectum eadem, qua iniuftitiam fuam, defendebant ratione; quafi re bene gefta exclamantes, *Corban*, donum *CHRISTO* deftinatum eft, quocumque a me iuuari poffes: Atque ita per commutationem officio liberalitatis fe exemtos effe credebant. In vfum Dei munera quædam offerebant, quæ ille non requirebat, pauperes autem perire patiebantur, quos illis commendauerat fuftentandos. Contra hos CHRYSOSTOMVS[q] ita eleganter difputat: „Vis corpus Chrifti honorare? non defpicias ipfum nudum, neque heic quidem „in ecclefia fericis pannis induas, foris autem frigore ac nuditate confici negligas. Qui enim dixit, *Hoc eft corpus meum*; & „rem fimul cum verbo confecit, idem dixit: *Efurientem me vi-* „*diftis, & non cibaftis:* et, *in quantum non feciftis vno eorum* „*minimorum, nec mihi feciftis.* Hoc certe corpus Chrifti „(euchariftia) non amictu, fed anima munda indiget: illud „autem multa cura & magna diligentia eget. Perdifcamus „igitur philofophari, & ipfum Chriftum ex voluntate fua honorare: nam qui honoratur, eo maxime honore lætatur, „quem ipfe vult, non quem putamus. Sic & *Petrus* honorare „Chriftum credebat, fi eum a lotione pedum prohibuiffet: „quod certe contrarium erat. Pariter tu etiam ita cum hono-

(q) Chryfoft. homil. LI. in Matth. p. 455. (p. 555. edit. Francof.) βύλει τιμῆσαι τῦ χριςῦ τὸ σῶμα, μὴ περιίδῃς αὐτὸν γυμνόν· μηδὲ ἐνταῦθα μὲν αὐτὸν σηρικοῖς ἱματίοις τιμήσῃς, ἔξω δὲ ὑπὸ κρυμῦ καὶ γυμνότητος διαφθειρόμενον περιίδῃς· ὁ γὰρ εἰπών, τῦτό μυ ἐςὶ τὸ σῶμα, καὶ τῷ λόγῳ τὸ πρᾶγμα βεβαιώσας, ὗτος εἶπε· πεινῶντά με ἴδετε, καὶ ὐκ ἐθρέψατε· καί, ἐφ᾽ ὅσον ὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τύτων τῶν ἐλαχίςων, ὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε· τῦτο γὰρ ὐ δεῖται ἐπιβλημάτων, ἀλλὰ ψυχῆς καθαρᾶς· ἐκεῖνο δὲ πολλῆς δεῖται ἐπιμελείας· μάθωμεν τοίνυν φιλοσοφεῖν, καὶ τὸν χριςὸν τιμᾶν ὡς αὐτὸς βύλεται· τῷ γὰρ τιμωμένῳ τιμὴ ἡδίςη, ἣν αὐτὸς θέλει, ὐχ ἣν ἡμεῖς νομίζομεν· ἐπεὶ καὶ Πέτρος τιμᾶν αὐτὸν ᾤετο τῷ κωλῦσαι νίψαι τὺς πόδας, ἀλλ᾽ ὐκ ἦν τιμὴ τὸ γινόμενον, ἀλλὰ τὐναντίον· ὕτω καὶ σὺ ταύτην αὐτὸν τίμα τὴν τιμήν, ἣν αὐτὸς ἐνομοθέτησεν, εἰς πένητας ἀναλίσκων τὸν πλῦτον· ὐδὲ γὰρ σκευῶν χρείαν ἔχει χρυσῶν ὁ

„ra, vt ipſe vult, exponens diuitias tuas pauperibus. Non eſt „opus vaſis, ſed animis aureis. Hæc dico, non quia vetare velim talium vaſorum oblationem, ſed quia dignum putem, „ante omnia miſericordiæ ac benignitati eſſe incumbendum: „nam & vaſa Deus ſuſcipit, ſed illa multo magis ei gratioſa „ſunt. Et vaſa quidem danti ſolum profuerint, benignitas „vero etiam accipienti. Et heic quidem oſtentatio nonnum„quam poteſt accuſari, ibi vero totum miſericordi animo con„tribuitur. Reſponde, quæſo, quænam vtilitas eſt, ſi, quum „menſa eius multis calicibus aureis ornatur, ipſe inedia pere„at? Prius igitur ipſum eſurientem ſatura, deinde ex quadam „ſuperabundantia menſam etiam ornabis. Calicem aureum „facis, & aquæ frigidæ calicem ei non præbes: & quod hinc „emolumentum conſequitur? Coopertoria menſæ auro nitent, „& ipſi neceſſaria velamina negas: quid igitur ipſi præbes? „Dic, oro, ſi quem fame pereuntem videres, nec cibo ſoluere „ipſius famem curares, ſed multo argento ac auro menſam ſo„lummodo exornares: quas putas illum gratias tibi habitu„rum, ac non potius indignaturum? Quid porro, ſi veſtibus „detritis ac pertuſis veſtitum, & frigore congelatum hominem „adſpiceres, nec veſtem aliquam ei præparares, aureas ſtatuas „ad laudem eius erigeres, nonne contemnere atque irridere „ipſum videreris? Ita te oportet de Chriſto etiam cogitare, „quum errabundus & peregrinus circumuagetur, tecto indi„gens, tunc tu ipſum quidem non ſuſcipis: vermiculato em-

θεός, ἀλλὰ ψυχῶν χρυσῶν· καὶ ταῦτα λέγω, οὐ κωλύων ἀναθήματα κατασκευάζεσθαι τοιαῦτα· ἀξιῶν δὲ μετὰ τούτων, καὶ πρὸ τούτων, τὴν ἐλεημοσύνην ποιεῖν· δέχεται μὲν γὰρ καὶ ταῦτα· πολλῷ μᾶλλον δὲ ἐκεῖνα· ἐνταῦθα μὲν γὰρ ὁ προσενεγκὼν ὠφελήθη μόνον· ἐκεῖ δὲ καὶ ὁ λαβών· ἐνταῦθα δοκεῖ καὶ φιλοτιμίας ἀφορμὴ τὸ πρᾶγμα εἶναι· ἐκεῖ δὲ ἐλεημοσύνη καὶ φιλανθρωπία τὸ πᾶν ἐστι· τί γὰρ ὄφελος, ὅτ᾽ ἂν ἡ τράπεζα αὐτοῦ γέμῃ χρυσῶν ποτηρίων, αὐτὸς δὲ λιμῷ διαφθείρεται; πρότερον αὐτὸν ἔμπλησον πεινῶντα, καὶ τότε ἐκ περιουσίας καὶ τὴν τράπεζαν αὐτοῦ κόσμησον· ποτήριον χρυσοῦν ποιεῖς, καὶ ποτήριον ψυχροῦ οὐ δίδως; καὶ τί τὸ ὄφελος; χρυσόπαστα ἐπιβλήματα κατασκευάζεις τῇ τραπέζῃ· αὐτῷ δὲ μηδὲ τὴν ἀναγκαίαν παρέχεις σκέπην, καὶ τί τὸ κέρδος ἐκ τούτου; εἰπὲ γάρ μοι· εἴ τινα ἰδὼν τῆς ἀναγκαίας ἀποροῦντα τροφῆς, ἀφεὶς αὐτῷ λῦσαι τὸν λιμόν, τὴν τράπεζαν ἀργύρῳ περιέβαλες μόνον· ἆρα ἂν ἔγνω σοι χάριν, ἀλλ᾽ οὐχὶ μᾶλλον ἠγανάκτησε; τί δὲ εἰ ῥάκιον περιβεβλημένον ὁρῶν, καὶ ὑπὸ κρυμοῦ πηγνύμενον, ἀφεὶς αὐτῷ δοῦναι ἱμάτιον, κίονας κατασκευάζεις χρυσοῦς, λέγων εἰς ἐκείνου τιμὴν ποιεῖν; οὐκ ἄν σε καὶ εἰρωνεύεσθαι ἔφη, καὶ ὕβριν ἐνόμισε ταύτην ἐσχάτην; τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ λογίζου, ὅτ᾽ ἂν ἀλήτης καὶ ξένος περιέρχηται δεόμενος ὀρόφου· σὺ δὲ αὐτὸν ἀφεὶς ὑποδέξασθαι, ἔδαφος καλλωπίζεις,

„ble-

„blemate pauimenta ornas, magnificos muros construis, co„lumnarum capita erigis, lychnos ab argenteis catenis de„pendere facis: ipsum vero nec visitare quidem curas in car„ceribus vinctum. Nec prohibeo magnifica templa conde„re, sed hæc cum illis, immo vero hæc ante illa, facere mo„neo: nemo enim quia templa magnifica non condiderit, vm„quam accusatus est: at vero gehenna, ignis inextinguibilis, „supplicia dæmonum eminent, nisi quis diligenter ista pera„gere velit. Quum ergo ædes exornes, noli adflictum fratrem „despicere: hoc enim templum illo est multo præstantius, nam „& illud infideles reges & tyranni & latrones capere possunt. „Quicquid autem benigne in fratrem feceris, nec diabolus i„pse poterit vmquam eripere, sed manet thesauris æternis re„conditum„. Facile foret, plura istiusmodi loca ex CHRYSOSTOMO [r] & aliis adferre, sed hic vnus sufficit ad ostendendum, quantum pretium caritati ac beneficentiæ in pauperes statuerint veteres christiani, in ordine præparandi homines ad dignam sanctæ communionis receptionem.

§. XIII.

De caritate in deponendis inimicitiis ac condonandis iniuriis.

Sexto, ENIMVERO hoc non vnum solum caritatis genus erat, quod hac occasione exercendum commendabant: sed erat adhuc aliud quoddam idque multo difficilius ad faciendum, neque tamen minus studiose ab omnibus illis peragendum, qui gratiam Dei in sacrificio corporis ac sanguinis *CHRISTI* impetrare cupiebant. Et hoc erat officium deponendi inimicitias ac iniurias condonandi, quo sine qui ad sacram mensam veniam a Deo petere audere vellent, absurde & im-

καὶ τοίχους καὶ κιόνων κεφαλάς, καὶ ἀργυρᾶς ἁλύσεις διὰ λαμπάδων ἐξάπτεις, αὐτὸν δὲ ἐν δεσμωτηρίῳ δεδεμένον μηδὲ ἰδεῖν ἐθέλεις· καὶ ταῦτα λέγω, οὐχὶ κωλύων καὶ ἐν τούτοις φιλοτιμεῖσθαι· ἀλλὰ ταῦτα πρὸ ἐκείνων παραινῶν ποιεῖν· ὑπὲρ μὲν γὰρ τοῦ ταῦτα μὴ ποιῆσαι, οὐδεὶς ἐνεκλήθη πώποτε· ὑπὲρ δὲ ἐκείνων καὶ γέεννα ἠπείληται, καὶ πῦρ ἄσβεστον, καὶ ἡ μετὰ δαιμόνων τιμωρία· μὴ τοίνυν οἶκον κοσμῶν, τὸν ἀδελφὸν θλιβόμενον περιόρα· οὗτος γὰρ ἐκείνου ὁ ναὸς κυριώτερος, καὶ ταῦτα μὲν καὶ βασιλεῖς ἄπιστοι, καὶ τύραννοι, καὶ λῃσταὶ δυνήσονται λαβεῖν τὰ κειμήλια· ὅσα δὲ ἂν εἰς τὸν ἀδελφὸν ποιήσῃς πεινῶντα καὶ ξένον ὄντα, καὶ γυμνόν, οὐδὲ ὁ διάβολος συλῆσαι δυνήσεται, ἀλλ' ἐν ἀσύλῳ κείσεται θησαυρῷ.

(r) Vide sis Chrysost. homil. I. in 1 Timoth. p. 1631. homil. IX. de pœnitent. tom. I. p. 704. hom, XXV. tom. V. p. 369.

 pu-

pudenter agere credebantur. Hinc CHRYSOSTOMVS [s] explicans hæc saluatoris verba, Matth. V. *Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quod frater tuus habet aliquid aduersus te, relinque munus tuum ante altare, & vade prius, reconciliare fratri tuo, & tunc veniens offer munus tuum:* dicit, *CHRISTVM* per omnia ista significare, quod homines, per aliquas inter se inimicitias dissidentes, nequaquam sacra mensa suscipiat: nec quod preces Deo gratas offerre illi possint. Vnde *Audiant*, inquit, *hi, qui sacris certe mysteriis initiati, cum inimicitiis ad communionem altaris accedunt. Audiant etiam illi, qui nondum initiati sunt. Nam ad ipsos quoque habet aliquid sermo iste commune. Offerunt namque & ipsi munus & hostiam, orationem dico & eleemosynam. Quia enim & hæc sacrificii instar obtineant, audi prophetam loquentem: Sacrificium laudis honorificabit me. Et rursum: Immola Deo sacrificium laudis. Et, Eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. Itaque etiamsi orationem cum tali offeras voluntate, melius est orationem relinquere, & ad reconciliationem fratris excurrere, & tunc orationem consequenter offerre.* Vsitati moris CHRYSOSTOMO est, hoc respectu dicere auditoribus suis, quod qui sacra eucharistia non sint digni, nec prece digni sint [t]: quia qui non dimittunt inimicis, re ipsa precationem in semetipsos conuertant, dicentes, *Dimitte nobis, quemadmodum & nos dimittimus*, nihilque aliud a Deo postulent, quam vt se omni excusatione, omni venia denudent [u]. *Ingredientes in ecclesiam*, inquit alio loco [w], *vt decet, Deum acce-*

(s) Chrysost. homil. XVI. in Matth. p. 166. (p. 203. edit. Francof.) *διὰ πάντων τούτων δηλῶν, ὅτι οὐ δέχεται τοὺς ἀπεχθῶς πρὸς ἀλλήλους ἔχοντας αὕτη ἡ τράπεζα· Ἀκουέτωσαν οἱ μεμυημένοι, ὅσοι μετὰ ἔχθρας προσέρχονται· ἀκουέτωσαν καὶ οἱ ἀμύητοι· καὶ γὰρ καὶ πρὸς τούτους ἔχει τι κοινὸν ὁ λόγος· προσάγουσι γὰρ καὶ αὐτοὶ δῶρον καὶ θυσίαν, εὐχὴν λέγω καὶ ἐλεημοσύνην· ὅτι γὰρ καὶ τοῦτο θυσία, ἄκουσον τί φησιν ὁ προφήτης· θυσία αἰνέσεως δοξάσει με· καὶ πάλιν· θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως· καὶ, ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή· ὥστε κἂν εὐχὴν μετὰ τοιαύτης γνώμης προσάγῃς, βέλτιον ἀφεῖναι τὴν εὐχὴν, καὶ ἐπὶ τὴν καταλλαγὴν ἐλθεῖν τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ τότε τὴν εὐχὴν προσφέρειν.*

(t) Chrysost. hom. III. in Ephes. p. 1011. (p. 888. edit. Frf.) *οὐκ εἶ τῆς θυσίας ἄξιος, οὐδὲ τῆς μεταλήψεως; οὐκοῦν οὐδὲ τῆς εὐχῆς.*

(u) Chrysost. homil. XXII. de ira tom. I. p. 256. edit. Francof. - - *καθ' ἑαυτοῦ τὴν εὐχὴν ταύτην ποιούμενος· ὅταν γὰρ εἴπῃς, ἄφες ἡμῖν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν, εἶτα σὺ μὴ ἀφῇς, οὐδὲν ἕτερον τὸν Θεὸν παρακαλεῖς, ἀλλ' ἢ πάσης ἀπολογίας ἀποστερεῖν σε καὶ συγγνώμης.*

(w) Chrysost. homil. XXXVIII. de pœnit. & euchar. tom. V. p. 570. (p. 509. edit.

da-

damus, ne vindictæ cupiditatem in mente habentes, aduersus nos precemur, dicentes, Dimitte nobis, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Terribile est mysterium hoc, quod dicitur, & ferme sic ad Deum clamat, qui hoc dicit: Dimisi, domine, dimitte: solui, solue: ignoui, ignosce: si non solui proximo, neque tu mea soluas: si non dimisi, neque tu dimittas: si inuasi, inuade: si durus fui, durus esto: in qua mensura metior proximo, eadem remetiaris mihi. Hoc argumentum erat, quo auditores suos ad ignoscendum *Eutropio*, quem inimicissimum habuerant, inducebat, quum offenso principe delitesceret sub altari ecclesiæ, cui ipse antea ius asyli abrogare conatus fuerat. *Quomodo*, inquit [*], *hoc cætu soluto sacramenta contrectabitis, & precationem illam dicetis, qua rogare iubemur: Remitte nobis, quemadmodum etiam nos remittimus debitoribus nostris; si a debitore vestro pœnas exigatis?* Alio loco [x] ait: *Si hoc fecerimus (si inimicis dimiserimus offensas) poterimus pura conscientia ad sanctam terribilemque hanc mensam accedere, & verba illa (* dimitte nobis &c.*) quæ precationi inserta sunt, fideliter dicere.* Quod si autem inimicitias & iras in animo foueant, nihilo magis quam adulteros & alios eiusmodi sontes, sacræ mensæ participes eos fieri posse, adfirmat. *Vt fornicantem*, inquit [y], *blasphemantemque impossibile est sacræ mensæ participem fieri, ita quoque, qui inimicitias fouet, aut in ira pertinax est; non potest frui sancta communione.* ‒‒

Frf.) εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὡς Θεῷ πρέπει εἰσέλθωμεν, μὴ μνησικακίαν ἐν τῇ ψυχῇ ἔχοντες, μήπως εὐχόμενοι, καθ' ἑαυτῶν εὐχώμεθα, λέγοντες· Ἄφες ἡμῖν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν· Φοβερὸν γάρ ἐστι τὸ λεγόμενον, καὶ σχεδὸν εἰπεῖν, τοιοῦτο πρὸς τὸν Θεὸν βοᾷ ὁ τοῦτο λέγων· ἀφῆκα, δέσποτα, ἄφες· ἔλυσα, λῦσον· συνεχώρησα, συγχώρησον· εἰ ἐκράτησα, κράτησον· εἰ μὴ ἔλυσα τῷ πλησίον, μηδὲ σὺ λύσῃς τὰ ἐμὰ ἁμαρτήματα· ἐν ᾧ μέτρῳ ἐμέτρησα, ἀντιμετρηθήτω μοι.

(*) Chrysost. homil. in Entrop. tom. IV. p. 554. (p. 485. edit. Francof.) πῶς θεάτρου τούτου λυθέντος, ὑμεῖς μυστηρίων ἅψεσθε, καὶ τὴν εὐχὴν ἐρεῖτε ἐκείνην, δι' ἧς κελευόμεθα λέγειν, ἄφες ἡμῖν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν; τὸν ὑμῶν ὀφειλέτην ἀπαιτοῦντες δίκην;

(x) Chrysost. homil. XXVII. in Genes. p. 358. (p. 300. ed. Frf.) ἂν τοῦτο κατορθώσωμεν, δυνησόμεθα μετὰ καθαροῦ συνειδότος ἐν τῇ ἱερᾷ ταύτῃ καὶ φρικτῇ τραπέζῃ προσελθεῖν, καὶ τὰ ῥήματα ἐκεῖνα τὰ τῇ εὐχῇ συνεζευγμένα μετὰ παῤῥησίας φθέγξασθαι.

(y) Chrysost. homil. XXII. de ira tom. I. p. 277. (p. 246. 247. ed. Frf.) ὡς γὰρ τὸν πορνεύοντα καὶ τὸν βλασφημοῦντα ἀμήχανον μετασχεῖν τῆς ἱερᾶς τραπέζης, οὕτω τὸν ἐχθρὸν ἔχοντα καὶ μνησικακοῦντα ἀδύνατον ἀπολαῦσαι κοινωνίας ἁγίας· — πῶς δὲ

Quo-

Quomodo postulabis Deum tibi mansuetum & mitem fieri, quum tu conseruo tuo tam grauis sis, & inexorabilis? Esto, contumelia te adfecit conseruus, nonne tu sæpe Deo contumelias facis? quid æquale inter dominium & seruum? atque hic interdum contumeliose habitus, contumeliam forte reposuit & exasperatus es: tu nulla accepta iniuria aduersus dominum contumeliose agis: & quod magis est, non solum non ab illo indigne tractatus, sed perpetuis quotidie beneficiis adfectus. Addit, hoc peccatum iræ ac vindictæ maxime omnium esse periculosum & minime dignum venia, quia nullam ex leuibus istis excusationibus, quæ plerumque pro aliis criminibus adferri soleant, admittat. *Si dixero*, inquit [z], *ieiunia, corporis imbecillitatem mihi subinde excusas: si dixero, des pauperi; allegas contra tuam tenuitatem, & onus educandorum liberorum: si dixero, des operam sacræ synaxi, sæculares curas: si dixero, attende concionibus, ac doctrinæ vim intellige, imperitiam: si dixero, fac, vt alium emendes, respondes, illum tuis monitis non obtemperaturum: sæpe eum te inter dicendum aspernatum fuisse. Frigidæ quidem istæ sunt caussificationes, sed caussificationes tamen. Quod si dixero, iram dimitte, quid istorum allegare poteris? non corporis imbecillitatem, non paupertatem, non imperitiam, non occupationes, nil certe istorum ad tergiuersationem obtendi potest; quapropter minime omnium hoc peccatum veniale est. Quomodo poteris manus in cælum extendere, aut linguam mouere, aut veniam postulare? Si enim voluerit tibi Deus peccata condonare, tu id non permittis, quum aduersus conseruum offensum animum retineas.* His aliisque pluribus

βούλει τὸν δεσπότην ἥμερόν σοι γενέσθαι καὶ πρᾶον, τῷ συνδούλῳ γενόμενος αὐτὸς χαλεπὸς καὶ ἀσύγγνωστος; ἀλλ' ὕβρισέ σε ὁ σύνδουλος, καὶ σὺ τὸν Θεὸν ὑβρίζεις πολλάκις· πῶς δὲ ἴσον σύνδουλος καὶ δεσπότης; καὶ αὐτὸς μὲν ἴσως μέν τι ἠδικημένος ἴσως ὕβρισε, καὶ παρωξύνθης· Σὺ δὲ τὸν δεσπότην ὑβρίζεις οὐκ ἠδικημένος, οὐδὲ ἐπηρεαζόμενος, ἀλλ' εὐεργετούμενος καθ' ἑκάστην ὑπ' αὐτοῦ ἡμέραν.

(z) Chrysost. ibid. p. 282. (p. 252. ed. Frf.) ἂν εἴπω, νήστευσον, ἀσθένειάν μοι προβάλλῃ σώματος πολλάκις· ἂν εἴπω, δὸς πένησι, παιδοτροφίαν καὶ πενίαν· ἂν εἴπω, σχόλαζε εἰς συνάξεις, φροντίδας βιωτικάς· ἂν εἴπω, πρόσεχε τοῖς λεγομένοις, καὶ γνῶθι τῆς διδασκαλίας τὴν δύναμιν, ἰδιωτείαν· ἂν εἴπω, κατόρθωσον ἕτερον, λέγεις, ὅτι οὐχ ὑπακούει συμβουλευόμενος, πολλάκις γὰρ εἰπὼν κατεφρονήθην· ψυχραὶ μὲν αἱ προφάσεις, ἀλλ' ὅμως καὶ πρόφασιν ἔχῃς εἰπεῖν· ἂν εἴπω, τὴν ὀργὴν ἄφες, τί τούτων εἰπεῖν δυνήσῃ; οὔτε γὰρ ἀσθένειαν σώματος, οὔτε πενίαν, οὐκ ἰδιωτείαν, οὐκ ἀσχολίαν, οὐκ ἄλλο οὐδὲν ἔχεις εἰπεῖν, ἀλλ' ἀσύγγνωστος αὕτη μάλιστα πάντων ἐστὶν ἡ ἁμαρτία· πῶς δυνήσῃ τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνατεῖναι; πῶς τὴν γλῶτταν, κινῆσαι; πῶς αἰτῆσαι συγγνώμην; καὶ γὰρ βούλεται ὁ Θεὸς ἀφεῖναι τὰς ἁμαρτίας σου, οὐκ ἀφίης αὐτὸς διὰ τοῦ συνδούλου κατέχων.

præ-

præstantibus vsus argumentis, quibus necessitatem reconciliationis & obliuionis iniuriarum demonstrare hominibus studet, si ad sacram eucharistiam, quæ fœdus est veniæ & pacis cum Deo ac hominibus, velint accedere, duorum effugiorum meminit, quibus nonnulli hac in re, vt malum ingenium celent ac quodammodo foueant, suoque cum officio faciant consistere, abutantur. Nonnulli quidem non audebant dicere hæc verba orationis dominicæ, *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris;* vtpote facile intelligentes, hoc nihil aliud esse, quam sibimetipsis male precari, quoad in ista mala animi conditione perseuerarent: adeoque primam tantum partem in precatione enuntiabant, quæ habet, *Dimitte nobis debita nostra,* altera parte, quæ conditionem ignoscendi aliis continet, prætermissa. Atque ita aduersus minas, vindictæ cupidis propositas, satis tutos se fore falso sibi persuadebant. Quibus ita respondet CHRYSOSTOMVS [a]: *Etiamsi tu ipse illud non dicas: Deus tamen ita facit, & quemadmodum dimittis, ita dimittit. Nam CHRISTVS illud ex sequentibus, quæ postea inducit, clarum facit. Si enim, inquit, non remiseritis hominibus, neque pater vester cælestis remittet vobis. Ne igitur cautelam putes, si non totam orationem proferas, neque dimidiatam precationem facias, sed prout instituit, ita precare, vt necessitas dictionis quotidie exterrens compellat te, ad proximo veniam condonandam.* Alii se excusabant dicendo: *Ego nihil infensus sum* [*], *nihil doleo, neque quidquam commune cum illo habeo.* Verum CHRYSOSTOMVS respondebat: *Non sufficit, quod non lædis, quod nulla iniuria adficis inimicum, & quod non malignum animum aduersus eum geris, sed enitendum est, vt ipse quoque aduersus nos beneuolum animum induat. -- Non id a Deo praeceptum est, vt nihil habeas cum eo commune, sed vt quamplurima. Hac enim de caussa fra-*

(a) Ibid. p. 289. (p. 257. edit. Francof.) κἂν αὐτὸς μὴ εἴπῃς, ὁ Θεὸς οὕτω ποιεῖ· καθὼς ἀφίης, οὕτως ἀφίησι· καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς εὔδηλον ἐποίησεν· ἐὰν γὰρ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ἀφήσει ὑμῖν· μὴ τοίνυν εὐλάβειαν εἶναι νομίσῃς, τὸ μὴ λέγειν ὁλόκληρον τὴν ῥῆσιν, μηδὲ ἐξ ἡμισείας ποιοῦ τὴν εὐχήν, ἀλλ' ὡς ἔταξεν, οὕτως εὔχου, ἵνα καὶ ἡ ἀγάγκη τῆς λέξεως φοβοῦσα καθ' ἡμέραν συνωθήσῃ σε πρὸς τὴν τῶν συγχώρησιν.

(*) Ibid. p. 289. (p. 257.) paullo post: οὐ γὰρ ἀρκεῖ, τὸ μὴ λυπεῖν, μηδὲ ἀδικεῖν τὸν ἐχθρόν, μηδὲ ἀηδῶς ἔχειν πρὸς αὐτὸν κατὰ διάνοιαν, ἀλλὰ χρὴ κἀκεῖνον παρασκευάζειν, ἡδέως πρὸς ἡμᾶς ἔχειν· καὶ γὰρ ἀκούω πολλῶν λεγόντων, ἐγὼ οὐκ ἐχθραίνω, οὐδὲ λυποῦμαι, οὐδὲ ἔχω τι κοινὸν πρὸς αὐτόν· ἀλλ' οὐ τοῦτο ἐκέλευσεν ὁ Θεός, ἵνα

ter est tuus: hac de caussa non dicit: remitte fratri tuo, quæ aduersus eum habes. Sed abi, & cum eo prius reconcilieris: & si ille aliquid habet aduersus te, ne prius inceptum omittas, quam membrum illud concordia iunctum coalescat. Habet hoc loco [b] etiam hæc notatu digna verba: *Ecce prædico, & contestor, & clara voce exclamo, nemo, qui inimicum habet, ad sacram mensam adeat, & corpus Christi accipiat, nemo, qui adit, inimicum habeat. Inimicum habes, ne accedas. Vis accedere, fac in gratiam cum inimico redeas, & tum sacrum corpus attinges. Immo non ego, sed potius dominus, propter nos crucifixus, ista dicit, ipse vt reconciliaret te patri, ne mactari quidem recusauit aut sanguinem fundere: tu autem vt reconcilieris conseruo, nec verbum vis emittere, aut prius accedere.* Hæc illis dicit, qui id infra se & abiecti atque effeminati animi esse putabant, si priores abirent ad reconciliationem. Adseuerat autem eis, non esse hoc contumeliam, sed officium & honorificum quidem officium, ita *CHRISTVM* in reconciliationis studio imitari: & quicumque eius effectus fuerit, hoc tamen certum esse, eos duplicatam & triplicatam coronam olim esse habituros. Denique illis enuntiat, si post quadraginta dierum admonitiones alii aliis implacabiles se præbuerint, non amplius admonitionibus, sed durioribus remediis se vsurum. *Iam*, inquit [c], *denuntio & protestor, si conueniam singulos, & experimentum capiam (capiam autem certissime) & deprehendam, aliquos hæc vitia non correxisse, pœnam irrogabo, edicam, vt foris extra sacra mysteria consistant, idque non eo animo, vt fo-*

μηδὲν κενὸν ἔχῃς πρὸς αὐτὸν, ἀλλ' ἵνα πρὸς αὐτὸν κοινὰ ἔχῃς πολλά· Διὰ τοῦτο γάρ σου ἐστὶν ἀδελφός· διὰ τοῦτο οὐκ εἶπεν, ἄφες τῷ ἀδελφῷ σου, ἃ ἔχεις κατ' αὐτοῦ· ἀλλὰ τί; ὕπαγε, πρῶτον διαλλάγηθι αὐτῷ, κἂν ἐκεῖνος ἔχῃ τι κατά σου· καὶ μὴ πρότερον ἀποστῇς, ἕως ἂν ἑνώσῃς τὸ μέλος εἰς ὁμόνοιαν.

(b) Ibid. p. 235. (p. 253. edit. Frf.) ἰδοὺ προλέγω, καὶ διαμαρτύρομαι, καὶ λαμπρᾷ βοῶ τῇ φωνῇ, μηδεὶς τῶν ἐχόντων τὸν ἐχθρὸν προσίτω τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ, καὶ δεχέσθω τὸ σῶμα τοῦ κυρίου· μηδεὶς προσιὼν ἐχθρὸν ἐχέτω· ἐχθρὸν ἔχεις; μὴ προσέλθῃς· βούλει προσελθεῖν; καταλλάγηθι, καὶ τότε προσελθὼν ἅψαι τοῦ ἱεροῦ· μᾶλλον δὲ οὐκ ἐγὼ ταῦτα λέγω, ἀλλ' ὁ δι' ἡμᾶς σταυρωθεὶς δεσπότης αὐτός· ἵνα σε καταλλάξῃ τῷ πατρὶ, οὐδὲ σφαγῆναι παρῃτήσατο, οὐδὲ τὸ αἷμα ἐκχεῖν, καὶ σὺ ἵνα καταλλαγῇς τῷ συνδούλῳ, οὐδὲ ῥῆμα προέσθαι βούλει, οὐδὲ πρότερος προσδραμεῖν.

(c) Ibid. p. 294. (p. 261. edit. Frf.) τεσσαράκοντα λοιπὸν ἡμέραι παρῆλθον. — πᾶσι τοίνυν προλέγω καὶ διαμαρτύρομαι, ὅτι ἂν συγγενόμενος ὑμῖν κατ' ἰδίαν, καὶ λαβὼν ἀπόπειραν, λήψομαι δὲ πάντως, καὶ εὕρω τινὰς μὴ διορθώσαντας τὸ ἐλάττωμα

vis

ris maneant, sed vt, postquam se emendauerint, intus recepti cum pura conscientia sacra mensa fruantur: id enim est communionis participem fieri.

§. XIV.

Quemadmodum se gesserint in ipsa eucharistiæ celebratione & postea.

ERANT hæ quædam de necessariis conditionibus, quas in hominibus requirebant ante, quam ad sacram communionem accederent. Et tempore quidem celebrationis ipsa ecclesiæ officia ita instituta erant, vt hominum mentes ad summam reuerentiam, deuotionem & gratiarum actionem pro beneficiis Dei, in vnigeniti sui filii sacrificio præstitis, eleuare possent. Quam in rem lector, quæso, ea repetat, quæ de longiore gratiarum actione in consecratione eucharistiæ, de excitatorio illo, *Sursum corda*, & de hymnis seraphicis ac glorificationibus angelicis, ad laudandum Deum in hoc verendo mysterio spectantibus, diximus. Quibus addi potest locus ex ORIGENE [*d*], vbi homines monet, vt cum profunda animi submissione ad sacram cœnam accedant, imitantesque centurionem dicant: *Domine, non sum dignus, vt intres sub tectum meum:* Vt omnibus rerum terrestrium cogitationibus abiectis, considerent, se esse tunc in mediis cherubim ac seraphim, angelis, ac archangelis & omnibus supremis potestatibus. *Heic enim,* inquit CHRYSOSTOMVS [*e*], *terram tibi cælum facit hoc mysterium. Aperi ergo cæli portas & perspice, vel potius non cæli, sed cæli cælorum: & tunc videbis, quod dictum est. Nam quod illic est omnium pretiosissi-*

ϑωμα, ἀπαιτήσω δίκην, κελεύσας ἔξω μένειν τῶν μυστηρίων τῶν ἱερῶν· οὐχ ἵνα μένωσιν ἔξω, ἀλλὰ διορθώσαντες ἑαυτὰς οὕτως εἰσέλθωσι, καὶ μετὰ καθαροῦ συνειδότος ἀπολαύσωσι τῆς ἱερᾶς τραπέζης.

(*d*) Orig. hom. V. de diuersis. Tom. II. p. 441. (part. II. p. 285. c. ed. Par. MDCIV.) Quando sanctum cibum illudque incorruptum accipis epulum, quando vitæ pane & poculo frueris, manducas & bibis corpus ac sanguinem domini, tunc dominus sub tectum tuum ingreditur. Et tu ergo humilians temetipsum imitare hunc centurionem, & dicito: *Domine, non sum dignus, vt intres sub tectum meum.*

(*e*) Chrysost. homil. XXIV. in 1 Cor. p. 538. (p. 261. edit. Francof.) *ἐνταῦθα γάρ σοι τὴν γῆν οὐρανὸν ποιεῖ τοῦτο τὸ μυστήριον· ἀνάπετασον γοῦν τοῦ οὐρανοῦ τὰς πύλας, καὶ διάκυψον· μᾶλλον δὲ οὐχὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ τῶν οὐρανῶν, καὶ τότε*

mum & maxime honorandum, hoc ostendam tibi situm in terra. Sicut enim in regia, id, quod est omnium magnificentissimum, non parietes, non tectum aureum, sed corpus regis sedens in solio: Ita & in cælis regis corpus. Sed hoc tibi non licet videre in terra. Non enim angelos, nec archangelos, neque cælos & cælos cælorum, sed ipsum eorum ostendam dominum. --- Neque solum vides, sed etiam tangis, sed etiam comedis, & eo accepto domum reuerteris. Quocirca ex hoc ipso diuersas egregias adhortationes elicit: *Effecti aquilæ*, inquit [*f*], *ad ipsum cælum euolemus; cum terra nihil habeamus commune, neque deorsum trahamur & serpamus, sed adsidue sursum euolemus, & ad solem iustitiæ adspiciamus, acutos & perspicaces habentes mentis oculos; Nemo eum velit audeatque immundis contrectare manibus, sed eum timore & summa puritate ad ipsum accedamus; dicentes: Propter hoc corpus non sum ego amplius terra & cinis: non sum amplius captiuus, sed liber: propter hoc spero, me accepturum cælos & omnia bona, quæ in eis sunt, vitam immortalem, angelorum conditionem, cum Christo consuetudinem. - - Absterge igitur & munda animam, & præpara mentem ad hanc mysteriorum susceptionem. Nam si tibi regis filius cum mundo & purpura & diademate traditus esset ferendus, quæcumque sunt in terra, abiecisses. Nunc autem non hominis regis filium accipiens, sed ipsum vnigenitum Dei*

ὄψει τὸ εἰρημένον· τὸ γὰρ πάντων ἐκεῖ τιμιώτερον, τοῦτό σοι ἐπὶ τῆς γῆς δείξω κείμενον· ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς βασιλείοις τὸ πάντων σεμνότερον, οὐ τεῖχοι, οὐκ ὄροφος χρυσοῦς, ἀλλὰ τὸ βασιλικὸν σῶμα τὸ καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου· οὕτω καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὸ τοῦ βασιλέως σῶμα· ἀλλὰ τοῦτό σοι νῦν ἔξεστιν ἐπὶ γῆς ἰδεῖν· οὐ γὰρ ἀγγέλους, οὐδὲ ἀρχαγγέλους, οὐδὲ οὐρανοὺς καὶ οὐρανοὺς οὐρανῶν, ἀλλ᾽ αὐτὸν τὸν τούτων σοι δείκνυμι δεσπότην· --- καὶ οὐχ ὁρᾷς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἅπτῃ, καὶ οὐχ ἅπτῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐσθίεις, καὶ λαβὼν οἴκαδε ἀναχωρεῖς.

(*f*) Ibid. p. 536. 538. (p. 260. edit. Francof.) καὶ αἰτὰς γενομένους ἐντεῦθεν, οὕτω πρὸς αὐτὸν ἵπτασθαι τὸν οὐρανόν· -- καὶ μηδὲν πρὸς τὴν γῆν κοινὸν ἔχειν, μηδὲ κάτω σύρεσθαι καὶ ἕρπειν, ἀλλ᾽ ἄνω πέτεσθαι διηνεκῶς, καὶ πρὸς τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ἐνορᾷν, καὶ ὀξυδερκὲς τὸ ὄμμα τῆς διανοίας ἔχειν· --- οὐκ ἄν τις ἕλοιτο ῥυπαραῖς αὐτοῦ κατατολμῆσαι χερσίν· --- ἀλλὰ μετὰ φρίκης καὶ καθαρότητος ἁπάσης αὐτῷ προσίωμεν· -- λέγε πρὸς σεαυτόν· Διὰ τοῦτο τὸ σῶμα οὐκέτι γῆ καὶ σποδὸς ἐγώ, οὐκέτι αἰχμάλωτος, ἀλλ᾽ ἐλεύθερος· Διὰ τοῦτο τοὺς οὐρανοὺς ἐλπίζω, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀπολήψεσθαι ἀγαθά, τὴν ἀθάνατον ζωήν, τὴν τῶν ἀγγέλων λῆξιν, τὴν μετὰ Χριστοῦ ὁμιλίαν. Pag. 261. fin. ἀπόσμηχε τοίνυν τὴν ψυχήν, παρασκεύαζε τὴν διάνοιαν πρὸς τὴν τούτων τῶν μυστηρίων ὑποδοχήν· καὶ γὰρ εἰ παιδίον βασιλικὸν μετὰ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἁλουργίδος καὶ τοῦ διαδήματος ἐνεχειρίσθης φέρειν, πάντα ἂν ἔρριψας τὰ ἐν τῇ γῇ· νυνὶ δὲ οὐ παιδίον ἀνθρώπου βασιλικόν, ἀλλ᾽ αὐτὸν τὸν μονογενῆ λαμβάνων τοῦ θεοῦ παῖδα, οὐ φρίττεις, εἰπέ μοι, καὶ πάν-

filium.

filium. Dic rogo, non extimescis, & eorum, quae ad hanc vitam pertinent, non expellis amorem, & illo solum mundo gloriaris, sed adhuc terram amas videre & pecuniam, auroque attonitus inhias? Et quamnam assequeris veniam, quamnam defensionem & excusationem? Nescis, quod omnem ad hanc vitam pertinentem magnificentiam auersetur dominus tuus? Non ideo natus positus est in praesepi? & matrem accepit humilem? non propterea dicebat ei, qui adspiciebat ad caupanationem: Filius autem hominis non habet, vbi caput reclinet? Quid vero discipuli? nonne eamdem seruabant legem in pauperum aedibus diuersantes? - - Eos ergo nos quoque imitemur: columnarum quidem & marmorum praetercurrentes pulchritudinem, supernas autem quaerentes mansiones: & omnem heic fastum cum pecuniae cupiditate conculcemus, altosque & sublimes concipiamus spiritus. Et alio loco [g] ait: *Quum accessuri estis ad tremendam diuinamque illam mensam & sacra mysteria, cum timore ac tremore hoc facite, cum pura conscientia, cum ieiunio & precatione. -- Tecum reputa, o homo, qualem hostiam es contrectaturus, qualem mensam aditurus. Tecum reputa & hoc, quod quum terra sis & cinis, corpus & sanguinem CHRISTI sumis. Et si nos rex quondam ad conuiuium vocat, cum timore accumbitis, cibosque appositos cum reuerentia & silentio sumitis; Deo autem te ad suam mensam vocante, filiumque suum ibi apponente, vbi angelicae potestates adsistunt cum timore & tremore: vbi*

τα τὸν τῶν βιωτικῶν ἐκβάλλεις ἔρωτα, καὶ τῷ κόσμῳ καλλωπίζῃ μόνον ἐκείνῳ, ἀλλ' ἔτι πρὸς τὴν γῆν ὁρᾷς, καὶ χρημάτων ἐρᾷς, καὶ πρὸς χρυσὸν ἐπτόησαι; καὶ τίνα ἂν σχοίης συγγνώμην; ποίαν ἀπολογίαν; οὐκ οἶδας πῶς ἅπασαν τὴν βιωτικὴν πολυτέλειαν ἀποστρέφεταί σου ὁ δεσπότης; οὐ διὰ τοῦτο ἐν φάτνῃ ἐτέθη τεχθεὶς, καὶ μητέρα ἔλαβεν εὐτελῆ; οὐ διὰ τοῦτο ἐκείνῳ τῷ πρὸς καπηλείαν βλέποντι ἔλεγεν· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει, ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ; τί δὲ οἱ μαθηταί; οὐ τὸν αὐτὸν διετήρουν νόμον, εἰς τὰς τῶν πενήτων οἰκίας καταγόμενοι; -- τούτους τοίνυν καὶ ἡμεῖς ζηλώσωμεν· τὰ μὲν κάλλη τῶν κιόνων καὶ τῶν μαρμάρων παρατρέχοντες, ζητοῦντες δὲ τὰς ἄνω μονὰς, καὶ πάντα τῦφον τὸν ἐνταῦθα πατήσωμεν μετὰ τῆς τῶν χρημάτων ἐπιθυμίας, καὶ ὑψηλὸν λάβωμεν φρόνημα.

(g) Chrysost. homil. XXXI. de natiuit. Christi tom. V. p. 479. (homil. XXXIII. p. 429. edit. Francof.) μέλλοντες προσιέναι τῇ φρικτῇ καὶ θείᾳ ταύτῃ τραπέζῃ, καὶ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ μετὰ φόβου καὶ τρόμου τοῦτο ποιεῖτε, μετὰ καθαροῦ συνειδότος, μετὰ νηστείας καὶ προσευχῆς· -- ἐννόησον, ὦ ἄνθρωπε, ποίας μέλλεις ἅπτεσθαι θυσίας, ποίᾳ προσέρχεσθαι τραπέζῃ· ἐνθυμήθητι καὶ ὅτι γῆ ὢν καὶ σποδὸς, αἷμα καὶ σῶμα χριστοῦ μεταλαμβάνεις· καὶ βασιλέως μὲν εἰς εὐωχίαν καλοῦντος ὑμᾶς, μετὰ φόβου ἀνακλίνεσθε, καὶ τῶν προκειμένων μετὰ αἰδοῦς καὶ ἡσυχίας μεταλαμβάνετε ἐδεσμάτων· τοῦ θεοῦ δὲ καλοῦντος ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ τράπεζαν, καὶ τὸν ἑαυτοῦ προτιθέντος υἱὸν, ἀγγελικῶν δυνάμεων περιεσταμένων μετὰ φόβου καὶ τρόμου,

che-

cherubim velant facies suas, atque seraphim cum tremore clamant: Sanctus, sanctus, sanctus dominus: tu mihi audes vociferando ac tumultuando ad spirituale illud conuiuium accedere? - - Cum horrore accedamus, gratias agamus, procumbamus confitentes peccata nostra; lacrimemur mala nostra lugentes, intentas ac largas preces Deo fundamus: sicque nosmet ipsos emundantes, tacite & cum debita modestia tamquam ad caelorum regem adeuntes accedamus: sanctamque hanc & immaculatam hostiam recipientes exosculemur, oculis eam complexi, mentemque & animum incendamus, ne in iudicium aut damnationem conueniamus; sed in animae temperantiam, in dilectionem, in virtutem & cum Deo reconciliationem, in pacem firmam, ac mille denique bonorum occasionem: vt & nos ipsos sanctos reddamus, & proximum aedificemus.

QVEMADMODVM ita homines docebant, qua cum veneratione & quibus religiosis moribus ac gestibus ad sacram mensam accedere deberent; ita dabant operam, vt virtutis sensum in hominum mentibus, huius argumenti beneficio, alte defigerent, demonstrantes illis, quam sanctitatis ac puritatis necessitatem corporis ac sanguinis *CHRISTI* receptio singulis corporis membris singulisque animae facultatibus imponat. Corpora sua ac animas Deo offerebant, seque obstringebant sacramento, non in scelus aliquod, sed in omne virtutis exercitium; quomodo PLINIVS [b] ex quorumdam christianorum ore rem narrat. Hinc CHRYSOSTOMVS id tamquam officium, omnibus corporis membris, manibus, oculis, labris & linguis, ma-

καὶ τῶν χερουβὶμ κατακαλυπτόντων τὰ πρόσωπα, τῶν Σεραφὶμ κραζόντων τρόμῳ, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος· σὺ κράζεις, εἰπέ μοι, καὶ θορυβῇ πρὸς τὴν πνευματικὴν ταύτην ἑστίασιν --- Φρίξωμεν τοίνυν προσιόντες, εὐχαριστήσωμεν, προσπέσωμεν ἐξομολογέμενοι τὰ πλημμελήματα ἡμῶν, δακρύσωμεν τὰ οἰκεῖα πενθοῦντες κακά, ἐκτενεῖς εὐχὰς ἀποδῶμεν τῷ θεῷ· καὶ οὕτω διακαθάραντες ἑαυτὰς ἠρέμα, καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης εὐταξίας, ὡς τῷ βασιλεῖ προσιόντες τῶν οὐρανῶν, οὕτω προσέλθωμεν· καὶ δεξάμενοι τὴν ἄμωμον καὶ ἁγίαν θυσίαν καταφιλήσωμεν, τοῖς ὀφθαλμοῖς περιπλεξώμεθα, διαθερμάνωμεν ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν, ἵνα μὴ εἰς κρίμα ἢ εἰς κατάκριμα συνερχώμεθα, ἀλλ᾽ εἰς σωφροσύνην ψυχῆς, εἰς ἀγάπην, εἰς ἀρετήν, καὶ καταλλαγὴν τὴν πρὸς τὸν θεόν, εἰς εἰρήνην βεβαίαν, καὶ μυρίων ἀγαθῶν ὑπόθεσιν, ἵνα καὶ ἑαυτὰς ἁγιάσωμεν, καὶ τὰς πλησίον οἰκοδομήσωμεν.

(b) Plin. lib. X. epist. XCVII. Adfirmabant, hanc fuisse summam vel culpae suae vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem conuenire: carmenque *CHRISTO*, quasi Deo dicere secum inuicem: seque sacramento non in scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent.

xime

xime cordi ac animæ, incumbens, eleganter repræsentat, vt ab omni pollutione & impuritate peccati se abstineant. *Tu prius quidem*, inquit [i], *quam communices, ieiunas, vt quomodocumque dignus appareas. Quando autem communicaueris, quum te oporteret magis augere temperantiam, omnia perdis. Atqui non sunt paria, esse sobrium ante & postea. Nam in vtroque quidem te oportet esse sobrium & temperantem, maxime autem postquam sponsum excepisti. Antea quidem, vt sis dignus accipere: postea autem, ne appareas indignus iis, quæ accepisti. Quid ergo, an oportet ieiunare, postquam acceperis? Non hoc dico, neque te cogo. Nam est quidem hoc quoque bonum: sed non ad hoc tibi vim facio, sed suadeo, ne te deliciis ita impleas, vt sis inexplebilis. - - Nescis, quam multa mala proficiscantur & subeant ex deliciis? Risus intempestiuus, verba insolentia & incomposita, vrbanitas & facetiæ exitio plenæ, nugæ inutiles, ea quæ ne fas quidem est, dicere: & hæc facis Christi mensa exceptus, illo die, quo dignus es habitus, qui eius carnes lingua tangeres. Quicunque sis ergo, ne hæc fiant, manum tuam expurga, & castiga linguam & labra, quæ ingressui CHRISTI fuere vestibula: & apposita mensa sensili, ad mensam illam mentem extende, & ad cœnam dominicam.* Et alio loco [k]: *Cogita, cum quibus stes tempore illorum mysteriorum; cum cherubim, cum seraphim. Seraphim non contumelia adficiunt, sed os eorum vnum solum implet munus, nempe Deum laudandi & glorificandi. Quomodo ergo cum illis poteris dicere; Sanctus, sanctus, sanctus, qui ore vsus es ad*

(i) Chrysost. hom. XXVII. in 1 Cor. p. 567. (p. 297. seq. edit. Francof.) σὺ πρὶν ἢ μὲν μεταλαβεῖν νηστεύεις, ἵνα ὅπως δήποτε ἄξιος φανῇς τῆς κοινωνίας· ὅταν δὲ μεταλάβῃς, δέον σε ἐπιτεῖναι τὴν σωφροσύνην, πάντα ἀπολλύεις· καίτοιγε οὐκ ἔστιν ἴσον πρὸ τούτου νήφειν καὶ μετὰ ταῦτα· δεῖ μὲν γὰρ ἐν ἑκατέρῳ σωφρονεῖν, μάλιστα δὲ μετὰ τὸ δέξασθαι τὸν νυμφίον· πρὸ τούτου μὲν, ἵνα ἄξιος γένῃ τοῦ λαβεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα, ἵνα μὴ ἀνάξιος φανῇς ὧν ἔλαβες· τί οὖν, νηστεύειν δεῖ μετὰ τὸ λαβεῖν; οὐ λέγω τοῦτο, οὐδὲ καταναγκάζω· καλὸν μὲν γὰρ καὶ τοῦτο· πλὴν οὐ βιάζομαι τοῦτο, ἀλλὰ παραινῶ μὴ τρυφῇν εἰς ἀπληστίαν· -- οὐκ οἶδας ὅσα ἀπὸ τρυφῆς ἐπεισέρχεται κακά; γέλως ἄκαιρος, ῥήματα ἄτακτα, εὐτραπελία ὀλέθρου γέμουσα, φλυαρία ἀνόητος, τὰ ἄλλα ἃ μηδὲ εἰπεῖν καλόν· καὶ ταῦτα ποιεῖς τραπέζης ἀπολαύσας Χριστοῦ, κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ᾽ ἣν ἅψασθαι διὰ γλώττης τῶν σαρκῶν αὐτοῦ κατηξιώθης· τίς οὖν, ἵνα ταῦτα μὴ γίνηται, καθάγνιζε σου τὴν δεξιὰν, τὴν γλῶτταν, τὰ χείλη, ἅπερ ἐγένετο πρόθυρα τῇ ἐπιβάσει τοῦ Χριστοῦ· καὶ τράπεζαν παραθεὶς αἰσθητὴν, πρὸς ἐκείνην τὴν τράπεζαν τὸν νοῦν ἀνάτεινον, πρὸς τὸ δεῖπνον τὸ κυριακόν.

(k) Chrysost. hom. XIV. in Ephes. p. 1127. (p. 981. 983.) Vid. lib. XIII. c. VI. §. X. volum. V. p. 223. 229.

con-

contumeliam? Dic quæso, si esset vas regium regiis cibis refertum & ad hoc constitutum, deinde aliquis ex famulis eo vteretur ad stercora, auderetne amplius reponere cum vasis, quæ sunt ad illa destinata, ipsum stercore repletum? Nequaquam. Huiusmodi res est maledicentia, huiusmodi res est contumelia. Pater noster, Et quid? estne hoc solum? Audi etiam, quæ sequuntur. Qui es in cælis. Statim dixisti, Pater noster, qui es in cælis, & verbum te erexit, & menti tuæ addidit alas, & ostendit, te patrem habere in cælis. Nihil agas, nihil dicas ex iis, quæ sunt in terra. In supernum illum ordinem te retulit: in choro illo te inseruit. Cur te deorsum detrahis, apud thronum stas regium & contumelia adficis. Non extimescis, ne rex eam rem existimet contumeliam? Sed si famulus quidam coram nobis, qui sumus conserui, verberet aut contumelia adficiat, etiamsi hoc iuste faciat, statim increpamus. Tu autem stas apud thronum regis, contumelia fratrem adficis? Nonne vides hæc sancta vasa? Num quid ad vnum eis semper est opus? Num audet quispiam eis vti ad aliquod aliud? Tu es his vasis sanctior & multo sanctior. Cur ergo te ipsum polluis & inquinas? Stas in cælis & contumelia adficis? Cum angelis versaris, & contumelia adficis? Dominico osculo dignatus es, & contumelia adficis? Deus os tuum ornauit tam multis, hymnis angelicis, alimento non vtique angelico sed superangelico, sui osculo & suis amplexibus, & contumelia adficis? Noli quæso. Res caussa magnorum malorum procul sit ab animo christiano. Quanta non dicendi vi & copia hic sanctus scriptor nobis hoc loco demonstrat officium, quod eucharistiæ receptio hominibus imponit, abstinendi a maledicentia? At vero ad coërcenda reliqua corporis membra omnia & corrigendas operationes animæ non minus quam ad moderandam linguam spectat. Quod CHRYSOSTOMVS alio loco egregie hunc in modum proponit [*l*]: *Sis gratus erga benefactorem tuum optima conuersatione, & sacrificii magnitudinem cogitans, orna corporis tui membra: cogita quod manu capias, nec vmquam vllum verberare audeas, nec tanto decoratam munere plaga criminis dedecores. Cogita, quid manu capias, & ipsam ab omni auaritia*

(*l*) Chrysost. homil. XXI. ad pop. Antioch. tom. I. p. 266. (p. 236. edit. Francof.) *ἀμεῖψαι σε τὸν εὐεργέτην ἀρίστῃ πολιτείᾳ, καὶ ἐννοήσαι τῆς θυσίας τὸ μέγεθος, καλλώπισον σε τὰ μέλη τοῦ σώματος· ἐννόησον τί δέχῃ τῇ χειρί, καὶ μηδέποτε ἀνάσχῃ τυπτῆσαί τινα, μηδὲ τὴν τοσούτῳ τιμηθεῖσαν δώρῳ καταισχύνῃς τῇ τῆς πληγῆς ἁμαρτίᾳ· ἐννόησον τί δέχῃ τῇ χειρί, καὶ καθαρὰν αὐτὴν πλεονεξίας καὶ*

et

& rapina liberam conserua. Reputa, quod non tantum manu capias, verum & ori admoueas, & linguam custodi a contumeliosis mundam & turpibus verbis, blasphemia, periurio & aliis omnibus huiusmodi. Etenim perniciosum est, tam tremendis ministrantem mysteriis linguam & sanguine tali purpuratam, & factam aureum gladium ad conuicia & contumelias & scurrilitates transferre. Reuerere honorem, quo dominus ipsam honorauit, nec ad peccati vsum ipsam deducas: sed rursum animaduertens, quod post manum & linguam cor suscipit tremendum illud mysterium, ne vnquam in proximum consuas dolum, sed mentem tuam ab omni malitia mundam conserua: sic & oculos & aures munire poteris. Quomodo enim non est absurdum, post mysticam illam vocem e coelis delatam, a cherubim dico, meretriciis cantibus & fractis melodiis aures inquinare? Quomodo vero non extrema poena dignum est, oculis, quibus arcana vides & tremenda mysteria, his meretrices spectare & mente adulterium exercere? TERTVLLIANVS inter alia multa argumenta, quibus christianos a ludorum *Romanorum* frequentatione auocare adlaborat, aliquod adhibet ex eodem fonte petitum: *Quale est*, inquiens [m], *de ecclesia Dei in diaboli ecclesiam tendere? de coelo, vt aiunt, in coenum? illas manus, quas ad dominum extuleris, postmodum histrionem laudando fatigare. Ex ore, quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere?* εἰς αἰῶνας *alii omnino dicere nisi Deo Christo?* Istiusmodi argumentis familiaribus, ex natura sacramenti & omnium vitiosarum actionum contra finem, circumstantias & vniuersam intentionem eius repugnantia petitis, veteres hominum mentes de officio suo & im-

ἁρπαγῆς πάσης διατήρησον· λόγισαι, ὅτι οὐ τῇ χειρὶ δέχῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ στόματι προσάγεις, καὶ καθαρὰν φύλαττε τὴν γλῶτταν αἰσχρῶν καὶ ὑβριστικῶν ῥημάτων, βλασφημίας, ἐπιορκίας, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἁπάντων· καὶ γὰρ ὀλέθριον τὴν διακονουμένην μυστηρίοις οὕτω φρικωδεστάτοις, καὶ αἵματι φοινιχθεῖσαν τοιούτῳ καὶ χρυσῆν γενομένην μάχαιραν ἐπὶ λοιδορίας καὶ ὕβρεις, καὶ εὐτραπελίας μετάγειν· αἰδέσθητι τὴν τιμήν, ἣν ἐτίμησεν αὐτὴν ὁ θεὸς, καὶ μὴ καταγάγῃς εἰς τὴν τῆς ἁμαρτίας εὐτέλειαν· ἀλλ' ἐνθυμηθεὶς πάλιν, ὅτι μετὰ τὴν χεῖρα καὶ τὴν γλῶσσαν ἡ καρδία δέχεται τὸ φρικτὸν ἐκεῖνο μυστήριον, μὴ ῥάψῃς μηδέποτε κατὰ τοῦ πλησίον δόλον, ἀλλὰ πονηρίας πάσης καθαρὰν διατήρει σοῦ τὴν διάνοιαν· οὕτω καὶ ὀφθαλμοὺς, καὶ ἀκοὴν ἀσφαλίσασθαι δυνήσῃ· πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, μετὰ τὴν μυστικὴν ἐκείνην φωνὴν, καὶ ἐκ τῶν οὐρανῶν φερομένην, τὴν ἐκ τῶν χερουβὶμ λέγω, πορνικοῖς ᾄσμασι, καὶ κατακεκλασμένοις μέλεσι τὴν ἀκοὴν μολύνειν; πῶς δὲ οὐκ ἐσχάτης κολάσεως ἄξιον, τοῖς ὀφθαλμοῖς, οἷς ὁρᾷς τὰ ἀπόρρητα καὶ φρικτὰ μυστήρια, τούτοις πόρνας ὁρᾷν, καὶ μοιχείαν ἐργάζεσθαι, τὴν κατὰ διάνοιαν;

(m) Tertull. de spectac. c. XXV.

posita illis necessitate perseuerandi in sanctitate, & Deum per omnem ætatem suam cum corpore tum anima glorificandi, conuincere adlaborabant. Quod vt non nisi rationalis eorum cultus erat, ita vna sola ratio erat reddendi hoc sacramentum efficax ad salutem, & in præsenti statu vtile, dum perpetuum ac ardentem erga *CHRISTVM* alebat amorem, qui ad crebrum & pene quotidianum eius vsum aptos eos reddebat; quod vltimum est, quod in tota hac disquisitione considerari oportet.

LIBRI DECIMI QVINTI

CAPVT NONVM

DE CREBRA COMMVNIONE ET DE TEMPORIBVS EAM CELEBRANDI IN ECCLESIA ANTIQVA.

§. I.

Omnes, exceptis pœnitentibus censuræ subiacentibus ecclesiæ, olim singulis diebus dominicis communionem recipere per canones ecclesiæ iussi.

OSTENDIMVS antea, quando contra priuatas ac solitarias missas disputauimus, quod, licet hodie in ecclesia *Romanensi* sacerdos eucharistiam recipere soleat, sine vllis aliis, siue clericis siue laicis, quotquot in re præsenti sunt, communicantibus; numquam tamen de eiusmodi consuetudine quidquam auditum sit in ecclesia antiqua. Et quamquam in plerisque aliis ecclesiis hæc corruptio abolita est, magnus tamen restat defectus, nondum emendatus, neglectio videlicet crebrioris communionis. Non descendemus vlterius ad huius neglectionis caussas perquirendas, vtrum ex generali quadam pietatis christianæ imminutione, an vero ex strictioris in ecclesia disciplinæ inopia deriuanda sit; sed obseruamus tantum, quod magna sit a zelo & feruore primitiuorum sæculorum aberratio. Tunc enim certum est, & regulam & praxin generatim omnium tum clericorum tum laicorum fuisse, recipere eucharistiam singulis diebus dominicis, si ab istis discesseris, qui ad eam recipiendam minus apti erant, catechumenis videlicet & pœnitentibus, quos ex more propter debitæ præparationis defe-

ctum

ctum ab ea se abstinere oportebat. Inter sic dictos canones apostolicos duo sunt in hancce sententiam. Primus ita habet [a]: *Si quis episcopus, aut presbyter, aut diaconus, aut ex sacri ordinis catalogo, facta oblatione, non communicauerit, caussam dicat; quae si rationi consentanea fuerit, veniam consequatur: sin vero non dixerit, segregetur; vt qui populo auctor fuerit offensionis, & suspicionem indiderit aduersus eum, qui obtulit, quasi non recte obtulerit.* Et proxime sequens canon ait: *Cunctos fideles, qui in sanctam Dei ecclesiam ingrediuntur, & sacras scripturas audiunt, non autem perseuerant in oratione & sancta communione; velut in ecclesiam inducentes confusionem, segregari oportet.* Concilium *Antiochenum*, saeculo quarto medio celebratum, hoc decretum repetit: *Omnes* [*b*], *qui in ecclesiam ingrediuntur, & sacras scripturas audiunt, orationi autem cum populo non communicant, vel sanctam eucharistiae participationem propter aliquam insolentiam auersantur, eos ab ecclesia expelli* (oportet,) *donec, postquam confessi fuerint, fructusque poenitentiae ostenderint, & implorauerint, veniam adsequi possint.* Isti canones ostendunt, quod, quoties ad diuinum cultum coierint die dominica, eucharistiam recipere sub poena excommunicationis debuerint. Et reliqui canones omnes, qui de diuini cultus ordine praecipiunt, clare indicant, eucharistiae celebrationem semper inseparabilem eius partem fuisse. Concilium *Laodicenum* [*c*], vt saepius obseruatum nobis est in antecedentibus, vniuersum cultum publicum hoc describit ordine: *Oportet seorsum primum, post episcoporum sermones, catechumenorum orationem peragi; & postquam exierint catechumeni, eorum, qui poenitentiam agunt, fieri orationem: &*

(*a*) Can. apostol. can. IX. Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ, προσφορᾶς γενομένης, μὴ μεταλάβοι, τὴν αἰτίαν εἰπάτω· καὶ ἐὰν εὔλογος ᾖ, συγγνώμης τυγχανέτω· εἰ δὲ μὴ λέγῃ, ἀφοριζέσθω, ὡς αἴτιος βλάβης γενόμενος τῷ λαῷ, καὶ ὑπόνοιαν ἐμποιήσας κατὰ τοῦ προσενέγκαντος ὡς μὴ ὑγιῶς ἀνενεγκόντος. Can. X. Πάντας τοὺς εἰσιόντας πιστοὺς εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν, καὶ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀκούοντας, μὴ παραμένοντας δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ἁγίᾳ μεταλήψει, ὡς ἂν ἀταξίαν ἐμποιοῦντας, ἀφορίζεσθαι χρή.

(*b*) Concil. Antioch. c. II. Πάντας τοὺς εἰσιόντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀκούοντας, μὴ κοινωνοῦντας δὲ εὐχῆς ἅμα τῷ λαῷ, ἢ ἀποστρεφομένους τὴν μετάληψιν τῆς εὐχαριστίας κατά τινα ἀταξίαν· τούτους ἀποβλήτους γίνεσθαι τῆς ἐκκλησίας, ἕως ἂν ἐξομολογησάμενοι καὶ δείξαντες καρποὺς μετανοίας, καὶ παρακαλέσαντες, τυχεῖν δυνηθῶσι συγγνώμης.

(*c*) Concil. Laodic. c. XIX. Vid. supr. lib. XV. c. I. §. I. sub litt. (a) pag. 230.

quum

quum ii ſub manum acceſſerint & ſeceſſerint, fidelium preces ſic ter fieri: vnam quidem, ſcilicet primam, ſilentio: ſecundam autem & tertiam per pronuntiationem impleri, deinde ſic pacem dari. Et poſtquam presbyteri pacem epiſcopo dederint, tunc laicos etiam pacem dare: & ſic ſanctam oblationem perfici. Et omnes iſti canones, qui pœnitentibus euchariſtiam participare [d] interdicunt, omnem reliquum populum eam participare, manifeſte arguunt. Et ſi quis eam non participaret, indicio id erat, quod aut pœnitentiam ageret, aut certe grandis cuiuſdam criminis ſibi conſcius eſſet, pro quo pœnitentiam agere eum oporteret: nullis enim præter eos licitum erat a conſtanti euchariſtiæ vſu ſe abſtinere. *Omnes, qui non participant,* inquit CHRYSOSTOMVS [e], *ſunt in pœnitentia. Si es ex iis, qui ſunt in pœnitentia, non debes participare. Nam qui non participat, eſt in pœnitentia.* Quod indicat, omnes debuiſſe conſtanter communicare, qui non publice vel priuatim pro criminibus ſuis pœnitentiam egerint. Et id quidem adeo vſitati moris his diebus erat, vt concilium *Illiberritanum* [f] decerneret, vt ab his, qui non communicarent, munera ne acciperent epiſcopi. Quod quædam eorum erat excommunicatio. Oblationes enim & euchariſtiæ plerumque coniungebantur. Concilium *Toletanum* primum [g] eos, qui intrent eccleſiam, communionem autem negligant, admoneri, & ſi admoniti non communicent, ad pœnitentium ordinem redigi iubet. Non difficile eſſet, ſimiles præceptiones com-

(d) Concil. Nicæn. c. XI. ὅσοι γνησίως μεταμέλονται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσωσιν οἱ πιστοὶ, καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται· δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνήσουσι τῷ λαῷ τῶν προσευχῶν. *Quicunque germane & vere pœnitentia ducuntur, tres annos inter auditores exigent, vt fideles, & ſeptem annis proſternentur ſupplices: duobus autem annis abſque oblatione erunt orationem cum populo participes.* Can. XIII. μετὰ τῶν κοινωνούντων τῆς εὐχῆς μόνης ἔστω. *Cum iis ſit, qui communium orationum tantum ſunt participes.* Vid. etiam concil. Ancyr. c. IV. V. VI. κοινωνήτωσαν δίχα προσφορᾶς.

(e) Chryſoſt. homil. III. in Epheſ. p. 1051. (p. 888. edit. Francof.) ὅσοι μὴ μετέχουσιν, ἐν μετανοίᾳ εἰσίν· εἰ τῶν ἐν μετανοίᾳ εἶ, μετασχεῖν οὐκ ὀφείλεις· ὁ γὰρ μὴ μετέχων, τῶν ἐν μετανοίᾳ ἐστί.

(f) Concil. Illiberrit. c. XXVIII. Placuit ab his, qui non communicant, epiſcopos munera accipere non debere.

(g) Concil. Tolet. I. c. XIII. De his, qui intrant in eccleſiam, & deprehenduntur numquam communicare, admoneantur: Quod ſi non communicant, ad pœnitentiam accedant.

mon-

monſtrare in multis aliis conciliis [b], ſed hæ ſatis ſuperque oſtendunt, quæ priorum ſæculorum fuerit regula de eo, quod homines ſemel per ſingulas hebdomadas in ſolemnibus ſuis conuentibus die dominica ſacram euchariſtiam recipere debuerint.

§. II.

Fuiſſe id conſtantem praxin per tria priora ſæcula, oſtenditur.

Qvod ſi vniuerſam trium priorum ſæculorum hiſtoriam perluſtrauerimus, id conſtantem eccleſiæ praxin fuiſſe deprehendemus. IGNATIVS [i] *Epheſeos* ad crebram euchariſtiam laudemque Dei adhortatur, *Date operam*, inquiens, *vt crebrius congregemini εἰς ἐυχαριστίαν θεῦ καὶ εἰς δόξαν, ad celebrandam euchariſtiam Dei & ad eum laudandum. Quando enim ſæpius in idem loci conuenitis, labefactantur vires ſatanæ, & concordia veſtræ fidei ſoluitur exitium, quod ille infert.* Hæc communionis crebritas cum ratione credi poteſt tunc temporis, ſecundum cognitam praxin ſemel per hebdomadem, die videlicet dominica, fuiſſe. Hoc enim die, (vt PLINIVS, qui IGNATIO σύγχρονος fuit, nos certiores facit [k] ex teſtimonio & confeſſione quorumdam chriſtianorum, quos ille, tamquam proconſul *Bithyniæ*, examinarat) ſolebant ante lucem conuenire propter ethnicorum vexationes, & non ſolum hymnos *CHRISTO* Deo ſuo canere, ſed ſacramento etiam ſe obſtringere, ne vllum ſcelus admitterent. Clarius adhuc IVSTINVS MARTYR hac de re loquitur in apo-

(b) Vid. concil. Matiſcon. II. c. IV. Reſidentibus nobis in ſancto concilio cognouimus quoſdam chriſtianos, relicto fratrum cœtu, a mandato Dei aliquibus locis deuiaſſe, ita vt nullus eorum legitimo obſecundationis parere velit officio deitatis, dum ſacris altaribus nullam admouent hoſtiam. Propterea decernimus, vt omnibus dominicis diebus altaris oblatio ab omnibus viris & mulieribus offeratur tam panis quam vini: vt per has immolationes, & peccatorum ſuorum faſcibus careant, & cum Abel, vel ceteris iuſtis offerentibus, promereantur eſſe conſortes. Omnes autem, qui definitiones noſtras per inobedientiam euacuare contendunt, anathemate percellantur.

(i) Ignat. epiſt. ad Epheſ. n. XIII. *σπεδάζετε πυκνότερον συνέρχεσθαι εἰς ἐυχαριστίαν θεῦ καὶ εἰς δόξαν ὅτ᾽ ἂν γὰρ πυκνῶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ γίνεσθε, καθαιρῦνται αἱ δυνάμεις τῦ σατανῦ, καὶ λύεται ὁ ὄλεθρος αὐτῦ ἐν τῇ ὁμονοίᾳ ὑμῶν τῆς πίστεως.*

(k) Plin. lib. X. ep. XCVIII. cit. cap. anteced. §. XIV. ſub litt. (h) p. 566.

logia ſua pro chriſtianis ad *Antoninum* imperatorem: *Solis, qui dicitur, die*, inquit [*l*], *omnium, qui vel in oppidis vel ruri degunt, in eundem locum conuentus fit: & commentaria apoſtolorum aut ſcripta prophetarum, quoad tempus fert, leguntur; Deinde lectore quieſcente, præſidens orationem, qua populum inſtruit & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur, habet. Sub hæc conſurgimus communiter omnes & precationes fundimus: &, ſicuti retulimus, precibus peractis panis offertur & vinum & aqua: & præpoſitus itidem, quantum pro virili ſua poteſt, preces & gratiarum actiones fundit, & populus fauſte acclamat, dicens, Amen. Et diſtributio communicatioque fit eorum, in quibus gratiæ ſunt actæ, cuique præſenti: abſentibus autem per diaconos mittitur.* Idem narrat CLEMENS ALEXANDRINVS, quando ait [*m*]: *Euchariſtiam quum quidam, vt mos eſt, diuiſerint, permittunt vnicuique ex populo eius partem ſumere.* Plura mox videbimus de hac conſuetudine communicandi ſingulis diebus dominicis in TERTVLLIANI, CYPRIANI, EVSEBII & plurium aliorum ſcriptis, quæ de reliquis diebus æque ac dominico, tamquam hoc officio in quibuſdam eccleſiis præſcriptis, loquuntur. Horum autem reſpectu conſuetudo variabat: Nam reliquis diebus aliæ eccleſiæ euchariſtiam celebrabant, aliæ non; die autem dominico in omnibus omnino eccleſiis celebrabatur, nec vmquam in vlla chriſtianorum congregatione omittebatur. Adeo, vt nonnulli [*n*] ex CHRYSOSTOMO [*o*] obſeruarint, diem ſolis inter alias appellationes vocari quoque conſueuiſſe *diem panis*, quia fractio panis hoc die per eccleſiam ita generatim obtinuerit.

(*l*) Iuſtin. apol. II. p. 98. *τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ κ. τ. λ.*

(*m*) Clem. Alex. ſtrom. I. p. 318. *τὴν εὐχαριστίαν τινὲς διανείμαντες, ὡς ἔθος, αὐτὸν δὴ ἕκαστον τοῦ λαοῦ λαβεῖν τὴν μοῖραν ἐπιτρέπουσιν.* Vid. concil. Laodic. c. XLIX. *ὅτι οὐ δεῖ ἐν τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν σαββάτῳ καὶ κυριακῇ μόνον. Quod non oportet in quadrageſima panem afferre, niſi ſabbato* & ſolis dominicis.

Innocent. epiſt. I. ad Decent. c. V. De fermento, quod *die dominica* per titulos mittimus, cetera.

(*n*) Vid. *Biſhop* Taylor's *conſtant commun.* p. 462.

(*o*) Chryſoſt. hom. V. de reſurr. in edit. Latinis.

§. III.

§. III.

Eucharistiam aliis diebus, præter diem dominicum, celebratam in multis ecclesiis.

QVOD ad alios dies attinet, ex TERTVLLIANO obseruare possumus, ipsius ætate eucharistiam non solum diebus dominicis [p] in antelucanis cœtibus sumi solitam, sed aliis etiam temporibus & diebus; speciatim in anniuersariis martyrum solemnitatibus; & quinquaginta diebus inter pascha & pentecosten, qui vna quidem & continuata erant solemnitas; nec non omnibus diebus stationariis, hoc est, quarta & sexta cuiusuis hebdomadis per annum feria. Hæc non ita communiter a scriptoribus, qui hanc materiam tractant, obseruantur, sed argumento de crebra communione considerate adiiciuntur. TERTVLLIANVS diserte de his diebus stationariis adfirmat, quod cum receptione eucharistiæ semper fuerint celebrati. Nonnullis enim, qui hisce diebus eucharistiam celebrare nefas existimabant, narrat, quod solemnior futura sit statio eorum [q], si & ad aram Dei steterint. Et quum dubitarent communicare, ideo quod vererentur, ne eucharistiam recipiendo ieiunium soluerent: (Erant enim hæc semiieiunia, quæ ad tertiam vsque horam postmeridianam obseruabant): hoc dubium illis eximit [r] & tantum abesse dicit, vt eucharistiam deuotum Deo obsequium resoluat, vt magis Deo obliget. BASILIVS [s] cum TERTVLLIANO concordat, faciendo dies stationarios non solum dies ieiunii sed etiam dies communionis. Narrans enim, quod quater singulis hebdomadibus communicent, die dominico, & feria quarta, & sexta & sabbato id fieri dicit. Et SOCRATES [t] id tamquam peculiarem in ecclesia *Alexandrina*

(p) Tertull. de coron. milit. c. III. Antelucanis cœtibus eucharistiam sumimus &c.

(q) Tertull. de orat. c. XIV. Nonne solemnior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris?

(r) Ibid. Ergo deuotum Deo obsequium eucharistia resoluit, an magis Deo obligat?

(s) Basil. epist. CCLXXXIX. ad Cæsar. Patricium tom. III. p. 279. *ἡμεῖς μέν τοιγε τέταρτον καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα κοινωνοῦμεν, ἐν τῇ κυριακῇ, ἐν τῇ τετράδι, καὶ ἐν τῇ παρασκευῇ, καὶ τῷ σαββάτῳ, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις, ἐὰν ᾖ μνήμη μάρτυρος τινός.*

(t) Socrat. lib. V. c. XXII. *ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τῇ δὲ τετράδι καὶ τῇ λεγομένῃ πα-*

con-

consuetudinem notat, quod etsi his diebus religiosos conuentus agant, faciantque omnia diuina officia, sacram eucharistiam tamen non celebrent. Quæ exceptio arguit, quod euchariam his diebus recipere, generalis reliquarum ecclesiarum consuetudo fuerit.

TERTVLLIANVS clare innuit, communionem diebus memoriæ martyrum [u] sacris omnibus recipi consueuisse. Idem a CYPRIANO [x] etiam, CHRYSOSTOMO [y] & SIDONIO APOLLINARI [z] obseruatur. TERTVLLIANVS [a] porro dicit, quod quinquaginta dies a paschate ad pentecosten continuata serie festi agantur. Et quum omnes dies festi communioni celebrandæ sacri essent, colligere nobis licebit, com-

ρασκευῇ γραφαί τε ἀναγινώσκονται, καὶ οἱ διδάσκαλοι ταῦτα ἑρμηνεύουσι, πάντα τε τὰ συνάξεως γίνεται, δίχα τῆς τῶν μυστηρίων τελετῆς. *Alexandriæ quarta feria, & ea quæ dicitur parasceue, leguntur sacræ scripturæ, easque doctores interpretantur: & cuncta fiunt, quæ ad collectam pertinent, præter mysteriorum celebrationem.*

(u) Tertull. de coron. c. III. Eucharistiæ sacramentum & in tempore victus & omnibus mandatum a domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quam præsidentium sumimus.

(x) Cyprian. epist. XII. al. XXXVII. (p. 138. edit. Fell. Amstelod. MDCC.) Quamquam Tertullus - - significet mihi dies, quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt, & celebrentur hic a nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum, quæ cito vobiscum domino protegente celebrabimus. Id. epist. XXXVII. al. XXXIV. (p. 224. edit. cit.) Sacrificia pro eis semper, vt meministis, offerimus, quoties martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus.

(y) Chrysost. homil. LIX. de martyr. tom. V. p. 779. (p. 697. edit. Francof.) ἐννόησον, ἡλίκος γέλως, μετὰ τοιαύτην σύνοδον, μετὰ παννυχίδας, μετὰ γραφῶν ἁγίων ἀκρόασιν, μετὰ μυστηρίων θείων κοινωνίαν, καὶ μετὰ πνευματικὴν χορηγίαν, ἄνδρα ἢ γυναῖκα ἐν καπηλείῳ φαίνεσθαι διημερεύοντας. *Perpende, quam ridiculum sit, post eiusmodi conuentum, post vigilias, post sacrarum auditionem scripturarum*, post diuinorum participationem mysteriorum & *post spiritualem largitionem, virum aut mulierem totos dies in popinis transigentes videri.*

(z) Sidon. lib. V. ep. XVII. Conueneramus ad sancti Iusti sepulchrum. -- Processio fuerat antelucana, solemnitas anniuersaria - - Cultu peracto vigiliarum --- quisque in diuersa secessimus, non procul tamen, vtpote ad tertiam *præsto futuri, quum sacerdotibus res diuina facienda.*

(a) Tertull. de coron. c. III. a die paschæ in pentecosten vsque gaudemus. Id. de idololatr. c. XIV. Excerpe singulas solemnitates nationum & in ordinem texe, pentecosten implere non poterunt.

muni-

munionem ſingulis diebus, durante hoc interuallo, fuiſſe celebratam.

FERIA ſeptima, ſiue ſabbato cuiuſuis hebdomadis in multis eccleſiis itidem religioſi conuentus agebantur. Atque hinc eo die generatim quoque recipiebant euchariſtiam. Hoc diſertis verbis a SOCRATE [*b*], CASSIANO [*c*], BASILIO [*d*], TIMOTHEO ALEXANDRINO [*e*], AVGVSTINO [*f*], auctore *conſtitutionum* apoſtolicarum [*g*] & concilio *Laodiceno* [*h*] adſeritur. Iam alia occaſione [*] diuerſa horum ſcriptorum teſtimonia produximus in medium, adeoque ſatis eſt lectorem ad ea remittere. Ex quibus omnibus apparet liquido, multis in eccleſiis communionem quater ſingulis hebdomadibus fuiſſe celebratam, feria videlicet quarta & quinta, ſabbato & die dominico, præter ſolemnitates obuentitias, quæ creberrimæ erant. Nam, vt CHRYSOSTOMVS [*i*] narrat, vix vna hebdomas per annum exacta fuit, quin vnam vel duas martyrum commemorationes habuerit.

§. IV.

Et quibuſdam in locis ſingulis diebus.

ENIMVERO quibuſdam in locis ſacram euchariſtiam ſingulis diebus celebratam eſſe conſtat. Qua de re AVGVSTINVS [*k*] ait: *Alii quotidie communicant corpori ac ſanguini dominico, alii certis diebus accipiunt: alibi nullus dies intermittitur, quo non offeratur; alibi ſabbato tantum & dominico; alibi tantum dominico, & ſi quid aliud huiuſmodi animaduerti poteſt, totum hoc genus rerum liberas habet obſeruationes.* Sic iterum [*l*]: *Huius rei ſacramentum, id eſt, vnitatis corporis & ſanguinis Chriſti alicubi quotidie, alicubi*

(*b*) Socrat. lib. V. c. XXII. lib. VI. c. VIII.
(*c*) Caſſian. inſtitut. lib. III. c. II.
(*d*) Baſil epiſt. CCLXXXIX. vid. litt. anteced. (s) pag. 575.
(*e*) Timoth. Alex. c. XIII. ap. Beuer. pand. tom. II. p. 168.
(*f*) Auguſtin. epiſt. CXVIII. Vid. ſub ſeq. litt. (k) in textu.
(*g*) Conſtitut. lib. II. c. LIX.
(*h*) Concil. Laodic. can. XLIX.
(*) Lib. XIII. cap. IX. §. III. volum. V. p. 284 - 287.
(*i*) Chryſoſt. homil. XL. in Iuuent. tom. I. p. 546. Vid. lib. XIII. c. IX. § V. ſub litt. (x) volum. V. p. 294.
(*k*) Auguſtin. epiſt. CXVIII. c. II.
(*l*) Auguſtin. tractat. XXVI. in Ioan. p. 94. (tom. IX. p. 230. edit. Baſ. MDLXIX.)

certis interuallis dierum in dominica mensa praeparatur & sumitur. In maioribus ecclesiis probabiliter quotidie fuit celebrata, in minoribus vero semel vel bis per singulas hebdomades. *Carthago* de illis videtur fuisse ecclesiis, quae communionem quotidie a tempore inde CYPRIANI habuerunt. Nam CYPRIANVS [*m*] & post eum AVGVSTINVS [*n*] hac de re loquuntur, tamquam istius ecclesiae consuetudine, vt quotidie eam recipiant, nisi interueniente aliquo grauiore peccato a corpore *CHRISTI* separentur, & tamquam poenitentes a communione prohibeantur. Hinc CYPRIANVS quartae petitioni orationis dominicae hunc quoque sensum tribuit, vt non minus spiritualiter, quam naturaliter intelligi possit, tamquam petitio, qua fideles carne *CHRISTI* in eucharistia, tamquam pane vitae quotidie refici discupiant. Alio loco [*o*] martyres adhortans, vt ad imminentem grauiorem ac ferociorem pugnam sese praeparent, dicit, considerare eos debere, *idcirco se quotidie calicem sanguinis CHRISTI bibere, vt possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere.* Et aliquanto post [*p*] ait: *Armemus & dexteram gladio spirituali, vt sacrificia funesta* (gentilium) *fortiter respuat, & eucharistiae* (sacrificii christiani) *memor, quae domini corpus accepit, ipsum complectatur, postea a domino sumtura praemium caelestium coronarum.* Quibus addi possunt, quae alio [*q*] loco dicit: *Sacerdotes, qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo & victimas praeparemus.* Vbi per sacrificia quotidie celebranda sine dubio intelligit eucharistiam,

Vide sis etiam lib. II. de sermon. domin. in monte c. VII. (tom. IV. opp. p. 1147. 1148. edit. Basil.)

(*m*) Cyprian. de orat. dom. p. 147. (p. 104. edit. Amstelod. MDCC.) Hunc panem dari nobis quotidie postulamus, ne, qui in Christo sumus, & eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo grauiore delicto, dum abstenti & non communicantes a caelesti pane prohibemur, a Christi corpore separemur.

(*n*) August. de bono perseuerantiae lib. II. c. IV. Quarta petitio est: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Vbi beatus Cyprianus ostendit, quomodo & hic intelligatur perseueranda postulari. Ait quippe inter cetera: *Hunc panem dari nobis &c.*

(*o*) Cyprian. epist. XXXVI. al. XXXVIII. ad Thibaritanos p. 120. (epist. LVIII. p. 255. edit. Amstelod.)

(*p*) Ibid. p. 125. (p. 258.)

(*q*) Cypr. epist. LIV. al. LVII. ad Cornel. p. 118. (p. 253.)

quae

quæ a veteribus ſæpe vocatur *ſacrificium quotidianum* [r] ex eadem ratione, qua oratio dominica vocatur *oratio quotidiana*, quod videlicet vtraque quotidie ad altare celebraretur. In eccleſia *Romana* etiam quotidie euchariſtiam celebratam eſſe, auctor eſt HIERONYMVS [s], *Scio*, inquiens, *Romæ hanc eſſe conſuetudinem, vt fideles ſemper Chriſti corpus accipiant.* Et addit, *Quod nec reprehendo, nec probo. Vnuſquiſque enim in ſuo ſenſu abundet.* Alio loco non ſolum *Romæ*, ſed in *Hiſpania* quoque hanc conſuetudinem obtinere, adfirmat, reſpondens quæſtioni, quam tamquam caſum conſcientiæ non nemo ei propoſuerat [t]: *De euchariſtia, quod quæris, an accipienda quotidie, quod Romanæ eccleſiæ & Hiſpanicæ obſeruare perhibentur: ſcripſit quidem & Hippolytus, vir diſertiſſimus, & carptim diuerſi ſcriptores e variis auctoribus edidere: ſed ego illud te breuiter admonendum puto, traditiones eccleſiaſticas, præſertim quæ fidei non officiant, ita obſeruandas, vt a maioribus traditæ ſunt, nec aliorum conſuetudinem aliorum contrario more ſubuerti. Atque vtinam omni tempore ieiunare poſſimus: quod in actis apoſtolorum diebus pentecoſtes & die dominico, apoſtolum Paulum, & cum eo credentes feciſſe legimus. Nec tamen Manichææ hæreſeos accuſandi ſunt, quum carnalis cibus præferri non debuerit ſpirituali. Euchariſtiam quoque abſque condemnatione noſtri & pungente conſcientia, ſemper accipere, & pſalmiſtam audire dicentem: Guſtate & videte, quoniam ſuauis eſt dominus.* Eodem modo ad hanc quæſtionem reſpondet AVGVSTINVS [u]: *Dixerit aliquis*, inquit, *non quotidie accipiendam euchariſtiam. Quæſieris quare? Quoniam inquit eligendi ſunt dies, quibus purius homo continentiuſque viuit; quo ad tantum ſacramentum dignius accedat. Qui enim manducauerit indigne, iudicium ſibi manducat & bibit. Alius contra: Immo, inquit, ſi tanta eſt plaga peccati atque impetus morbi, vt medicamenta talia differenda ſint, auctoritate antiſtitis debet quiſque ab altario ſuo remoueri ad agendam pænitentiam, & eadem auctoritate reconciliari. Hoc eſt enim indigne accipere, ſi eo*

(r) Ita Chryſoſt. homil. III. in Epheſ. p. 1051. (p. 888. edit. Francof.) εἰκῇ θυσία καθημερινὴ &c.

(s) Hieron. epiſt. L. ad Pammach. contra Iouin. c. VI. Scio, Romæ hanc eſſe conſuetudinem, vt fideles ſemper Chriſti corpus accipiant; quod nec reprehendo nec probo, vnuſquiſque enim in ſuo ſenſu abundet.

(t) Hieron. epiſt. XXVIII. ad Lucinium Boeticum.

(u) Auguſtin. epiſt. CXVIII. ad Ianuar. c. III.

tempore accipiat, quo debet agere pœnitentiam, non vt arbitrio suo quum libet, vel auferat se communioni, vel reddat. Ceterum si peccata tanta non sunt, vt excommunicandus quisquam homo iudicetur, non se debet a quotidiana medicina dominici corporis separare. Rectius inter eos fortasse quisquam dirimit litem, qui monet, vt praecipue in Christi pace permaneant: faciat autem vnusquisque, quod secundum fidem suam pie credit esse faciendum. Neuter enim eorum exhonorat corpus & sanguinem domini, si saluberrimum sacramentum certatim honorare contendunt. Neque enim litigauerunt inter se, aut quisquam eorum se alteri opposuit Zachaeus, & ille centurio, quum alter eorum gaudens in domum suam susceperit dominum, alter dicit, Non sum dignus, vt intres sub tectum meum: ambo saluatorem honorificantes diuerso & quasi contrario modo, ambo peccatis miseri, ambo misericordiam consequuti. Valet etiam ad hanc similitudinem, quod in primo populo vnicuique manna secundum propriam voluntatem in ore sapiebat; sic in ore cuiusque christiani sacramentum illud, quando sumatur, aestimandum. Nam & ille honorando non audet quotidie sumere, & ille honorando non audet vllo die praetermittere. Sancta certe haec erat contentio, & videmus, non fuisse disputationem de eo, vtrum semel an bis per singulos annos, sed potius, vtrum semel vel bis per singulas hebdomades, an potius quotidie accipi eam oporteret. GENNADIVM antea [x] audiuimus dicentem, se quotidianam communionem nec laudare, nec reprehendere: omnibus tamen dominicis diebus communicandum suadere & hortari, si tamen mens sine adfectu peccandi sit. AMBROSIVS [y] sententiam suam pro quotidiana communione ita declarat: *Si quotidianus est panis*, inquit, *cur post annum illum sumis, quemadmodum Graeci in Oriente facere consueuerunt? Accipe quotidie, quod quotidie tibi prosit. Sic viue, vt quotidie merearis accipere. Qui non meretur quotidie accipere, non meretur post annum accipere.* Iterum [z]: *Si, quotiescumque effunditur sanguis, in remissionem peccatorum funditur: debeo illum semper accipere, vt semper mihi peccata dimittantur. Qui semper pecco, semper debeo habere medicinam.* AMBROSIVS heic satis perspicue indicat, communionem in ecclesia Occidentali quotidie cele-

(x) Gennad. de dogmat. eccles. c. LIII. Vid. cap. VIII. §. III. sub litt. (c) p. 530.
(y) Ambros. de sacram. lib. V. c. IV.
(z) Id. lib. IV. c. VI.

brari

brari cor ſueuiſſe, reprehendere autem videtur eccleſiam *Græcam*, quaſi hanc conſuetudinem deſeruiſſet. Enimuero per AVGVSTINVM [*a*] interpretandus eſt, qui idem dicit, ſed non vniuerſam eccleſiam *Græcam* nec vllam eius partem huius novitatis incuſat, ſed tantum quoſdam homines in quibuſdam partibus, qui ſe eam non iudicabant quotidie recipere debere. Et ſane ex CHRYSOSTOMO aliiſque *Græcis* ſcriptoribus apparet, hac ætate multos cum offenſione crebram communionem negligere cœpiſſe, ſatis habentes, ſi ſemel vel bis per annum in maiore quadam ſolemnitate eam recepiſſent. Enimuero eccleſia hunc contemtum non approbabat: Nam adhuc conſuetudinem quotidianæ communionis multis in locis cuſtodiebat, omnibus autem in locis ſabbato & die dominico eam celebrabat, in multis etiam feria quarta & ſexta hebdomadis; & qui pie adfecti erant, hiſce temporibus ſemper communicabant; qui vero negligentiores erant & profani, ad crebriorem eius vſum ſerio inuitabantur, & exſtant in eorum negligentiam multæ inuectiuæ. EVSEBIVS [*b*] ipſos memoriam corporis ac ſanguinis *CHRISTI* quotidie celebraſſe, diſertis verbis adfirmat. Et ex concilio *Laodiceno* [*c*] liquet, quod bis per ſingulas hebdomades in quadrageſima, & reliquis temporibus omnibus adhuc crebrius, eam celebrarint. BASILIVS [*d*] de quatuor hebdomadis diebus loquitur, in quibus, præter anniverſarias martyrum ſolemnitates, communionem recipere moris fuerit, dicitque, bonum & vtile eſſe, fideles καθ' ἑκάστην ἡμέραν [*] *ſingulis diebus* communicare & ſancti corporis & ſanguinis *CHRISTI* participes fieri. PALLADIVS [*e*] narrat, quem-

(*a*) Auguſtin. de ſermone dom. in monte lib. II. c. VII. (tom. IV. p. 1147. edit. Baſil.) Plurimi in orientalibus partibus non quotidie cœnæ dominicæ communicant, cum iſte panis quotidianus dictus ſit.

(*b*) Euſeb. demonſtrat. euangel. lib. I. c. X. p. 37. τὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος τὴν ὑπόμνησιν ὁσημέραι ἐπιτελοῦντες κ. τ. λ.

(*c*) Concil. Laodic. c. XLIX. ὅτι οὐ δεῖ τῇ τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν σαββάτῳ καὶ κυριακῇ μόνον. *Quod non oportet in quadrageſima panem offerre, niſi ſabbato & ſolis dominicis.*

(*d*) Baſil. epiſt. CCLXXXIX. ad Cæſaream. vid. §. III. ſub litt. (s) p. 571.

(*) Ibid. Τὸ κοινωνεῖν καθ' ἑκάστην ἡμέραν καὶ μεταλαμβάνειν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ χριστοῦ, καλὸν καὶ ἐπωφελές.

(*e*) Pallad. hiſtor. Lauſiac. c. XIX. bibl. patr. gr. lat. tom. II. p. 923. ἐκάθητο δὲ

 ad-

admodum *Macarius* certam feminam, præstigiis & incantationibus correptam, admonuerit, sic dicens: *Numquam ecclesiam deseras: numquam abstineas a communione Christi sacramentorum. Hæc enim tibi acciderunt, quod iam quinque hebdomadis non accessisti ad intemerata nostri seruatoris sacramenta.* Nemo vero in hac materia clarius & vehementius contra crebrioris communionis neglectionem loquitur, quam quidem CHRYSOSTOMVS. Aliquando communionem quotidie celebrari dicit pro eis, qui dignius se præpararint: aliquando tribus solemnioribus hebdomadis diebus, in parasceue, sabbato & die dominico, quibus diebus vniuersa ecclesia exspectetur: etiamsi nihilominus multi non nisi semel per annum accedant. *Frustra est*, inquit [*f*], *quotidianum sacrificium. Frustra adstamus altari: Nemo est, qui participet.* Alio loco de differentia inter pascha iudaicum & christianum [*g*] differens, ait: *Sciscitarer lubens, quid sit pascha, quid sit pentecoste, & quid sit iudaicum, quid sit nostrum: aut ob quam caussam illud quidem semel annis singulis, hoc autem singulis in collectis, celebretur.* Et aliquanto post: *Non idem sunt pascha & quadragesima siquidem quadragesima semel in anno fit, pascha vero ter in hebdomade, nonnumquam etiam quater, vel potius quotiescumque volumus.* Rursus [*h*]: *Hoc est, quod vniuersa perturbat, quia non munditia animi, verum in-*

αὐτῇ ὁ τοῦ χριστοῦ ἄνθρωπος, εἰπὼν αὐτῇ· μηδέποτε ἀπολειφθῇς τῆς ἐκκλησίας, μηδέποτε ἀποσχῇς τῆς κοινωνίας τῶν μυστηρίων τοῦ χριστοῦ· ταῦτα γάρ σοι συνέβη, τὸ ἐπὶ πέντε ἑβδομάδας μὴ προσεληλυθέναι σε τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

Vid. etiam Cassian. collat. VII, c. XXX. vbi de quotidiana communione loquitur, *Communionem*, inquiens, *vis* sacrosanctam a senioribus nostris numquam meminimus interdictam, quinimmo si possibile esset, etiam *quotidie* eis *impertire eam* debere censebant.

(*f*) Chrysost. homil. III. in Ephes. p. 1051. (p. 888. edit. Francof.) εἰκῇ θυσία καθημερινή, εἰκῇ παρεστήκαμεν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδεὶς ὁ μετέχων.

(*g*) Chrysost. homil. LII. in eos, qui pascha ieiunant. Tom. V. p. 705. & p. 709. (p. 632. ed. Frf.) ὡς ἡδέως ἔγωγε ἂν ἐροίμην, τί ποτέ ἐστι πάσχα, τί ποτέ ἐστι τεσσαρακοστή, καὶ τί μὲν τὸ Ἰουδαϊκὸν, τί δὲ τὸ ἡμέτερον, καὶ τίνος ἕνεκεν ἐκεῖνο μὲν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ παντὸς ἐγίνετο, τοῦτο δὲ καθ' ἑκάστην τελεῖται σύναξιν; Pag. 633. οὐ ταυτὸν πάσχα καὶ τεσσαρακοστὴ, ἀλλ' ἕτερον πάσχα καὶ ἕτερον τεσσαρακοστή· τεσσαρακοστὴ μὲν γὰρ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ γίνεται, πάσχα δὲ τρίτον τῆς ἑβδομάδος· ἔστι δ' ὅτε καὶ τέταρτον, μᾶλλον δὲ ὁσάκις ἂν βουλώμεθα.

(*h*) Chrysost. homil. V. in 1 Timoth. p. 1540. (p. 437. edit. Frf.) τοῦτο τὸ δεινὸν, ὅτι οὐ καθαρότητι διανοίας, ἀλλὰ διαστήματι χρόνου τὴν ἀξίαν ὁρίζεις τῆς προσό-

ter-

teruallo temporis longiore, constare meritum putas, summamque arbitraris reuerentiam ac religionem esse, si non sæpius cælestem illam adeas mensam: ignoras, quoniam indigne accedere, etiamsi semel tantum fiat, te supplicio tradit: digne vero, etiamsi sæpe accedas, salutem inde conquiris? Non est audaciæ, sæpius accedere ad dominicam mensam; sed indigne accedere, etiamsi semel tantum quispiam toto vitæ tempore accedat. At nos adeo stolidi, adeo insensati sumus, vt quum innumera per totum annum scelera perpetremus, nihil ea curemus exuere: ceterum satis esse arbitramur, si non adsidue præsumamus atque contumeliose CHRISTI corpus attingere, neque intelligimus miseri, quod hi, qui cruci Christum adfixerunt, semel tantum id fecerunt. Non igitur quia semel crucifixerunt, minus idcirco delictum est: & qui Christum prodidit, semel tantum prodidit: numquid ergo hoc illum supplicio eripuit? Quid igitur hanc rem temporis lege metimur? Tempestiuum accedendi tempus munditia conscientiæ faciat; nihil habet amplius, quod in pascha consummatur mysterium, eo, quod continuo celebratur. Vnum quippe atque idem est, eadem est sancti spiritus gratia, semper pascha est. Nostis profecto, qui initiati estis, id quod dicimus, siue sexta feria, siue sabbato, siue dominica die, siue in celebritate martyrum, eadem litatur hostia, idem sacrificium consummatur. Ex quibus omnibus apparet liquido, communionem ter vel quater singulis hebdomadibus, si non quotidie, celebratam fuisse; etiamsi nonnulli stolide sibi persuaserint, quod reuerentius erga eam se gererent, si non nisi semel quotannis ex quadam, quam sibi fingebant, in eam religione accederent; qui tamen quando accedebant, tantummodo ad

---

διὰ καὶ τοῦτο εὐλάβειαν εἶναι νομίζεις, τὸ μὴ πολλάκις προσελθεῖν, οὐκ εἰδώς, ὅτι τὸ ἀναξίως προσελθεῖν, κἂν ἅπαξ γένηται, ἐκηλίδωσε· τὸ δὲ ἀξίως, κἂν πολλάκις, ἔσωσεν· οὐκ ἔστι τόλμα τὸ πολλάκις προσιέναι· ἀλλὰ τὸ ἀναξίως, κἂν ἅπαξ τις τοῦ παντὸς χρόνου προσέλθῃ· ἡμεῖς δὲ οὕτως ἀνοήτως διακείμεθα καὶ ἀθλίως, ὅτι μυρία διαπαντὸς ἐργαζόμενοι τοῦ ἐνιαυτοῦ κακά, τὸ μὲν ἀποδύσασθαι ἐκεῖνα οὐδεμίαν ποιούμεθα φροντίδα, νομίζομεν δὲ ἀρκεῖν, τὸ μὴ συνεχῶς κατατολμᾶν καὶ ἐπιπηδᾶν ὑβριστικῶς τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, οὐκ ἐννοοῦντες ὅτι καὶ οἱ τὸν Χριστὸν σταυρώσαντες ἅπαξ ἐσταύρωσαν· ἆρ' οὖν ἐπειδὴ ἅπαξ, ἔλαττον τὸ ἁμάρτημα; καὶ ὁ Ἰούδας δὲ ἅπαξ προὔδωκε· τί οὖν; τοῦτον αὐτὸν ἐξείλετο; Διὰ τί γὰρ χρόνῳ τὸ πρᾶγμα μετερχόμεθα; χρόνος προσόδου ἔστω ἡμῖν, τὸ καθαρὸν συνειδός· οὐδὲν πλέον ἔχει τὸ ἐν τῷ πάσχα μυστήριον τοῦ νῦν τελουμένου· ἕν ἐστι καὶ τὸ αὐτό· ἡ αὐτὴ τοῦ πνεύματος χάρις· ἀεὶ πάσχα ἐστίν· ἴσασιν οἱ μύσται τὸ εἰρημένον· καὶ ἐν παρασκευῇ, καὶ ἐν σαββάτῳ, καὶ ἐν κυριακῇ, καὶ ἐν ἡμέρᾳ μαρτύρων ἡ αὐτὴ θυσία ἐπιτελεῖται.

man-

manducandum sibi iudicium & condemnationem accedebant, eo quod animum haberent ad recipiendam illam minus praeparatum. Quos ille alio loco [*i*] in hunc modum reprehendit: *Multi huius sacrificii semel toto anno sunt participes, alii autem bis, alii vero saepe. - - Quinam erunt nobis magis accepti, an qui semel, an qui saepe, an qui raro? Nec hi, nec illi, sed ii, qui cum munda conscientia, qui cum mundo corde, qui cum vita, quae nulli est adfinis reprehensioni. Qui sunt huiusmodi, semper accedant. Qui non sunt huiusmodi, ne semel quidem. Quoniam sibi sumunt iudicium, & condemnationem, & poenam & supplicium.* Hoc ipsum in aliis quoque homiliis repetit [*k*]. *Communionis tempus non est festum neque celebritas, sed conscientia pura vitaque a peccatis repurgata. Quemadmodum enim, qui sibi nullius criminis conscius est, hunc oportet singulis diebus accedere: sic qui peccatis occupatus est, nec poenitet, eum ne in festis quidem accedere tutum est.* Iterum [*l*]: *Iudaeis quidem singulis annis beneficiorum suorum monimenta per festos dies proposuit Deus, tibi vero quotidianum monimentum, vt ita dicam, per haec mysteria proponit.* Et alibi [*m*]: *Optima beneficiorum custos est ipsa memoria beneficiorum, & perpetua gratiarum actio. Propterea & reuerenda ac salutaria illa mysteria, quae in omni certe ecclesiae congregatione celebramus, eucharistia (id est gratiarum actio) nuncupantur. Sunt enim beneficiorum re-*

(*i*) Chrysost. homil. XVII. in Hebr. p. 1372. (p. 845. edit. Frf.) πολλοὶ τῆς θυσίας ταύτης ἅπαξ μεταλαμβάνουσι τοῦ παντὸς ἐνιαυτοῦ, ἄλλοι δὲ δίς, ἄλλοι δὲ πολλάκις· -- τί οὖν; τίνας ἀποδεξόμεθα; τοὺς ἅπαξ; τοὺς πολλάκις; τοὺς ὀλιγάκις; οὔτε τοὺς ἅπαξ, οὔτε τοὺς πολλάκις, οὔτε τοὺς ὀλιγάκις, ἀλλὰ τοὺς μετὰ καθαροῦ συνειδότος, τοὺς μετὰ καθαρᾶς καρδίας, τοὺς μετὰ βίου ἀλήπτου· οἱ τοιοῦτοι ἀεὶ προσίτωσαν· οἱ δὲ μὴ τοιοῦτοι, μηδὲ ἅπαξ· τί δήποτε; ὅτι κρῖμα ἑαυτοῖς λαμβάνουσι καὶ κατάκριμα, καὶ κόλασιν, καὶ τιμωρίαν.

(*k*) Chrysost. homil. XXXI. de Philogon. tom. I. p. 403. (p. 357. edit. Francof.) καιρὸς κοινωνίας οὐχ ἑορτὴ καὶ πανήγυρις· ἀλλὰ συνειδὸς καθαρὸν καὶ βίος ἐγκλημάτων ἀπηλλαγμένος· καὶ καθάπερ τὸν οὐδὲν ἑαυτῷ συνειδότα φαῦλον καθ᾽ ἑκάστην δεῖ προσιέναι τὴν ἡμέραν· οὕτω τὸν ἐν ἁμαρτήμασι προκατειλημμένον, καὶ μὴ μετανοοῦντα οὐδὲ ἐν ἑορτῇ προσιέναι ἀσφαλές.

(*l*) Chrysost. homil. LI. in Matth. p. 455. (p. 514. edit. Frf.) τοῖς μὲν Ἰουδαίοις κατ᾽ ἐνιαυτὸν ὑπόμνημα τῶν οἰκείων εὐεργεσιῶν τὰς ἑορτὰς ἐνέδησεν ὁ Θεός· σοὶ δὲ καθ᾽ ἑκάστην, ὡς εἰπεῖν, τὴν ἡμέραν διὰ τούτων μυστηρίων.

(*m*) Chrysost. homil. XXVI. in Matth. p. 259. (p. 314. ed. Frf.) φυλακὴ εὐεργεσίας ἀρίστη ἡ τῆς εὐεργεσίας μνήμη, καὶ διηνεκὴς εὐχαριστία· διὰ δὴ τοῦτο καὶ τὰ φρικώδη μυστήρια, καὶ πολλῆς γέμοντα σωτηρίας, τὰ καθ᾽ ἑκάστην τελούμενα, [λέγω σύναξιν] εὐχαριστία καλεῖται, ὅτι πολλῶν ἐστιν εὐεργετημάτων ἀνάμνησις, καὶ τὸ

cor-

cordatio plurimorum, caputque ipsum diuinæ erga nos caritatis ostendunt, nosque faciunt debitas Deo gratias semper exsoluere. Facile foret, multo plura istiusmodi loca ex hoc vetusto auctore colligere, sed vnum tantum locum adhuc subiungemus, vbi crebrioris communionis neglectum acriter hunc in modum reprehendit [n]: „Ingentem & pene inauditam hanc populi multitudinem, quæ modo adfluxit, tantaque cum attentione „sermonem audit meum, sæpenumero tempore illo perhorrendo requisiui, & tamen numquam videre potui, atque ita „me vehemens capit suspirium, quod quum ego disputo, vester „conseruus, studium adhibetis & ingenium, contenditis animum, alter alterum impellit & iactat, vt ipse propius adsit, „frequenter ad finem vsque dicendi patientissime perseueratis: „quum autem ipse *CHRISTVS*, communis magister, & dominus, semet in sacris mysteriis ostensurus est, vacua desertaque „ecclesia redditur. Proh fidem hominum christianorum, quo „pacto isthæc veniam consequantur? Facit profecto vestra „ista siue desidia, siue negligentia, vt laudem studii auscultandi illius omnem amittatis. - - Nam si, quæ proposita sunt, „recondita in animis vestris seruarentur, prorsus vos illa in „templo tenerent, & ad rem summopere tremendam maiore „cum deuotione hortarentur & mouerent: nunc vero quasi „fidicinam audiretis aliquam, sic omni vtilitate vacui, simul ac „factus finis dicendi est, disceditis„. Hæc, fateor, demonstrant, ætate CHRYSOSTOMI magnam de prisco zelo diminu-

κεφάλαιον τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας ἐνδείκνυνται, καὶ ὅτι διὰ πάντων παρασκευάζει εὐχαριστεῖν.

(n) Chrysost. homil. III. de incomprehensibili Dei natura tom. I. p. 362. (p. 321. edit. Frf.) τὸ πλῆθος τοῦτο τὸ ἄφατον, τὸ συγκεκροτημένον νῦν, καὶ μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας προσέχον τοῖς λεγομένοις, κατὰ τὴν φρικωδεστάτην ὥραν ἐκείνην, πολλάκις ἐπιζητήσας ἰδεῖν οὐκ ἠδυνήθην, καὶ σφόδρα ἐστέναξα, ὅτι τοῦ μὲν συνδούλου διαλεγομένου πολλῇ σπουδῇ, ἐπιτεταγμένη ἡ προθυμία τῶν συνωθούντων ἀλλήλους, καὶ μέχρι τέλους παραμενόντων, τοῦ δὲ χριστοῦ φαίνεσθαι μέλλοντος ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἐκείνων μυστηρίων, κενὴ καὶ ἔρημος ἡ ἐκκλησία γίνεται· καὶ πῶς ταῦτα συγγνώμης ἄξια; ἀπὸ τῆς ῥᾳθυμίας ταύτης, καὶ τοὺς ἐπαίνους τοὺς ἐπὶ τῇ κατὰ τὴν ἀκρόασιν σπουδῇ πάντας ἀπώλετε --- εἰ γὰρ ἐνεπήγνυτο τὰ λεγόμενα ταῖς ψυχαῖς, πάντως ἂν ὑμᾶς ἔνδον κατεῖχεν, καὶ πρὸς τὰ φρικωδέστατα μετὰ πλείονος εὐσεβείας παρέπεμψεν· νῦν δὲ ὥσπερ κιθαρῳδοῦ τινος ἀκούσαντες, οὕτως ἔρημοι πάσης ὠφελείας παυσαμένου τοῦ λέγοντος ἀναχωρεῖτε.

tionem magnamque a primitiua praxi aberrationem fuisse factam. Adhuc tamen manifestum est, crebras ac quotidianas communiones quodammodo obseruatas fuisse a clericis & deuotioribus de populo, qui constanter & frequenter eas celebrabant, etiamsi multi negligentes christiani haud aliam earum haberent rationem, nisi vt semel vel bis in anno accederent, idque ex superstitione potius quam religione, in solemnioribus quibusdam festiuitatibus.

§. V.

Quo primum tempore homines ter quotannis communicare iussi sint.

QVANDO christiani a laudabili contestataque virtute maiorum ita degenerauerant, concilia quædam, quum antiquam disciplinam restaurare hominesque iustis censuris ad frequentem communionem excitare debuissent, satis habebant dedisse legem populo, vt ter quotannis in maioribus solemnitatibus, hoc est, in diebus natiuitati & resurrectioni *CHRISTI*, nec non descensui spiritus sancti sacris, communionem reciperent, statuta in immorigeros hac pœna, vt inter christianos catholicos non haberentur. Ita primum res definita est a concilio *Agathensi* [o] ad annum DVI. *Saeculares, qui in natali domini, pascha, & pentecoste, non communicauerint, catholici non credantur, nec inter catholicos habeantur.* Atque ita durauit ad *Caroli magni* vsque ætatem, quando concilium *Turonense* tertium [p] anno DCCCXIII decretum fecit in eamdem sententiam: *Vt si non frequentius, vel ter laici homines in anno communicent, nisi forte quis maioribus quibuslibet criminibus impediatur.* Adhuc tamen clerici cum quibusdam deuotioribus de populo singulis diebus dominicis communicare perrexerunt, quemadmodum ex istius æui scriptoribus, speciatim ex RABANO MAVRO [q] &

(o) Concil. Agath. can. XVIII.

(p) Concil. Turon. III. c. L.

(q) Raban. de proprietate sermonis lib. I. c. X. (Not. Hunc librum inter opera eius, Colon. Agripp. an. MDCXXVI. tomis V. edita, non reperio.)
Id. de institut. clericor. lib. I. c. XXXI. (Not. Nihil heic dicit de eucharistia, singulis diebus dominicis a clericis & deuotioribus laicis recepta, sed ait

BER-

BERTRAMO [r] apparet, quorum hic ait: *Sacramenta --- non solum per omnes pascha solemnitates celebrantur singulis annis, verum singulis in anno diebus.* Nondum enim priuatæ ac solitariæ missæ inualuerant, vtpote non nisi post hanc ætatem inuectæ. Et dignum omnino notatu est, quod hac ipsa ætate concilium *Aquisgranense* [s] hanc antiquam praxin pristino splendori restituere quodammodo adlaborauerit, renouato concilii *Antiocheni* decreto, quod ita habet: *Omnes, qui ingrediuntur ecclesiam Dei, & scripturas sacras audiunt, nec communicant in oratione cum populo, sed pro quadam intemperantia se a perceptione sanctæ communionis auertunt, hi de ecclesia remoueantur, quamdiu per confessionem pœnitentiæ fructus ostendant, & precibus indulgentiam consequantur.*

§. VI.

Et postea semel per annum a concilio Lateranensi.

VERVM hic morbus penitus insederat in populi mentibus & inueterauerat, vt non facile posset auelli; adeoque in corrupto æuo vitium non remittebat aliquid, sed in dies ingrauescebat; Quid? Concilium *Lateranense* sub *Innocentio tertio* robur ei addebat ac firmamentum, officium communicandi ad angustiores reducendo limites. Quum enim antea omnes ad minimum ter singulis annis communicare oporteret, hoc concilium non nisi semel in festis resurrectionis dominicæ diebus id fieri iubebat, decreto facto in hanc sententiam: „Omnis [t] vtriusque sexus fidelis, postquam ad annos discre„tionis peruenerit, omnia sua solus peccata confiteatur fide„liter, saltem semel in anno, proprio sacerdoti, & iniunctam „sibi pœnitentiam studeat pro viribus adimplere, suscipiens

tantum, esse, qui dicant, nisi aliquo interdicente peccato, eucharistiam *quotidie* accipiendam.)

(r) Bertram. de corp. & sanguine domini in præfat.

(s) Concil. Aquisgran. c. LXX. ex concil. Antioch. c. II. (tom. VII. concil. p. 1359. 1360.)

(t) Concil. Lateran. IV. c. XXI. (tom. XI. concil. pag. 171. seq.) Πᾶς ἑκατέρου γένους πιστὸς μετὰ τὸ τοῦ χρόνου διακρίσεως προελθεῖν, πάντα τὰ ἴδια μόνος ἁμαρτήματα ἐξομολογησάσθω πιστῶς, κἂν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, τῷ ἰδίῳ ἱερεῖ, καὶ τὴν ἐπιτεθεῖσαν

 „reue-

„reuerenter ad minus in paſcha euchariſtiæ ſacramentum: niſi „forte de proprii ſacerdotis conſilio ob aliquam rationabilem „cauſſam ad tempus ab huiuſmodi perceptione duxerit abſti- „nendum„. Hæc regula poſtea in corpus iuris canonici adſcita eſt [*u*]. Atque hinc extremam ruinam antiquæ & apoſtolicæ conſuetudinis frequenter & generatim communicandi poſſumus arceſſere. Nam ex hoc tempore populi ſibi cœperunt perſuadere, ſe frequenter communicandi lege iam eſſe ſolutos ſuoque facere ſatis officio, ſi ſemel per annum tempore paſchali euchariſtiam reciperent ſinerentque ſacerdotes ſuos communicare ſolos; quam rem illico inſequuta eſt alia abuſio, nimirum conſuetudo celebrandi miſſas priuatas & ſolitarias, quæ antiquarum & generalium communionum totius ſimul eccleſiæ locum occuparunt, & antiquas precationes fecerunt ingentem abſurdarum locutionum aceruum & farraginem, dum precantur & gratias Deo agunt pro vniuerſa congregatione, tamquam communicantibus, quando proprie loquendo non niſi vnus inter eos communicauit, reliqui autem omnes meri ſpectatores ſacerdotis, nomine totius eccleſiæ agere dictitantis, fuerunt, & ficte ac ſimulate communicauerunt ſine vlla vera communione. Hæc generalis erat officii *Romani* ratio tempore reformationis, ſi inſigniores quaſdam baſilicas exceperis, in quibus, ſi BONA [*x*] vera narrat, communio miniſtrorum cum ſacerdote, rem diuinam faciente, retenta fuit, ne in deſuetudinem abiret antiquiſſimus eccleſiæ ritus, ſine quo vix poſſe intelligi dicit, quæ in liturgicis orationibus quotidie recitentur.

* *αὐτῷ ἐντολὴν σπουδασάτω, ὅση δύναμις, ἐκπληρῶν· μεταλαμβάνειν εἰς ἔλαττον αἰδεσίμως εἰς τὸ πάσχα τὸ τῆς εὐχαριστίας μυστήριον· εἰ μὴ ἴσως τῇ βουλῇ τοῦ ἰδίου ἱερέως διά τινα εὔλογον αἰτίαν, εἰς καιρόν, τῆς μεταλήψεως ἀπέχοιτο.*

(*u*) Decretal. Gregor. lib. V. tit. XXXVIII. de pœnit. & remiſſ. c. XII.

(*x*) Bon. rer. liturgic. lib. II. c. XVII. n. II. In miſſa ſolemni retenta eſt ab aliquibus eccleſiis miniſtrorum, quæ Romæ nunc permanet in inſignioribus baſilicis, & vbi deſierat, apoſtolicæ viſitationis decreto reſtituta eſt. Sapientiſſimo ſane conſilio, ne in deſuetudinem abeat antiquiſſimus eccleſiæ ritus, ſine quo vix poſſunt intelligi, quæ, in liturgicis orationibus quotidie recitantur.

§. VII.

§. VII.

Quid operæ laborisque in restaurandis crebris ac frequentibus communionibus positum fuerit tempore reformationis.

NONNIHIL operæ laborisque in corrigendis hisce abusibus restaurandisque crebris ac generalibus communionibus heic illic consumserunt primi reformatores. Et feliciter quidem eo rem deduxerunt, vt missas priuatas vbique abolerent: verum instauratio antiquæ consuetudinis, ex qua vniversa ecclesia singulis diebus dominicis communicabat, res erat, quæ non adeo facile poterat effici; partim propter præiudicatas hominum opiniones, quæ ex contrariæ consuetudinis vi ac diuturnitate eorum mentibus insederant; partim propter vitiorum, quem retinebant mortales, amorem, qui eos non sinebat ad eiusmodi se conformare institutum, quod constantem animæ puritatem & conscientiam a delictis semper vacuam requirit, vt digni reddantur, qui singulis hebdomadibus vel diebus communionem recipiant. IOANNES CALVINVS, vbi primum *Geneuam* venit, vehementer omni studio atque opera elaborauit, vt menstruam vel etiam hebdomadalem communionem restitueret, vtpote apostolorum & ecclesiæ primitiuæ praxi maxime consentaneam. Multum pro ea contendit in *institutionibus suis* [y], vbi consuetudinem papisticam, quæ semel quotannis communicare iubet, tamquam certissimum diaboli inuentum, damnat. Verum ille, quantumuis annisus, ne quidem impetrare potuit, vt singulis mensibus cœna celebraretur, sed superatus in conatibus suis est & coactus consentire regulæ, quæ populum quater in singulos annos communicare iubebat. Quamquam se curasse dicat [z] referri in acta publica, vitiosum esse morem istum, vt posteris

(y) Caluin. institut. lib. IV. c. XVII. n. XLVI. Et sane hæc consuetudo, quæ semel quotannis communicare iubet, certissimum est diaboli inuentum: cuiuscumque tandem ministerio inuecta fuerit.

(z) Caluin. respons. de quibusdam eccles. ritibus p. 206. Singulis mensibus cœnam celebrare maxime nobis placeret: modo ne vsus frequentior negligentiam pariat. Nam dum maior pars a communione abstinet, quodammodo dissipatur ecclesia. Malimus tamen singulis mensibus inuitari ecclesiam, quam quater duntaxat in singulos annos: vt apud nos fieri solet. Quum

 faci-

facilior eſſet ac liberior correctio. An vero in hunc vſque diem mos ille correctus ſit, id quidem eſt, quod ego ignoro. Probabiliſſimum eſt, non eſſe correctum, quandoquidem in alio quodam opuſculo [*] occaſionem habui oſtendendi, conſuetudinem tantum quater per annum communicandi adhuc generatim obtinere in eccleſia *Gallicana*. Diſciplina eius nihil amplius requirit, etiamſi frequentiorem receptionem commendet. Eccleſia *Anglicana* in huius generis conatibus paullo fuit felicior. Quamuis enim regulæ eius ter tantum in ſingulos annos populum generatim euchariſtiam recipere iubeant; tamen in eccleſiis noſtris cathedralibus euchariſtia communiter ſingulis diebus dominicis celebratur; qui mos in quibusdam eccleſiis parochialibus *Londinenſibus* quoque obtinet; & aliæ tam intra ciuitatem quam in agris ſingulis menſibus cœnam adminiſtrant. Multum autem adhuc laboris & ſtudii conſumendum erit, vt res ad veteris eccleſiæ exemplum imaginemque antiquitatis reducatur. Nam in ipſis noſtris eccleſiis cathedralibus communiones raræ ſunt & infrequentes, atque ibi locus adhuc eſt iſti CHRYSOSTOMI querelæ: „O conſuetudinem! O præſumtionem! Fruſtra habetur quotidiána oblatio: „fruſtra ſtamus ad altare: Nemo eſt, qui ſimul participet. Ingens populi multitudo ad audiendos ſermones confluit, quando autem tempus celebrandi diuina myſteria adeſt, vacua „deſertaque redditur eccleſia. Quum elaboratos ſermones „ſuos recitant conſerui, ſtudium illi adhibent & ingenium; „quum autem ipſe Chriſtus, communis magiſter & dominus, „ſemet in ſacris myſteriis oſtenſurus eſt, a menſa eius, quantumuis humaniſſime inuitati, refugiunt„. Non poteſt non hoc male habere omnes pios *CHRISTI* ſeruos, qui ibi ſtant in eius nomine miniſtraturi, dum pauci eorum admonitioni obtemperant, & plerique a communione ſe abſtinent, quaſi nulla officii chriſtiani lege eam recipere tenerentur. Et in parochiis

huc primum venirem, non diſtribuebatur niſi ter quotannis: & quidem vt inter cœnam pentecoſtes & natalis Chriſti, ſeptem toti menſes intercederent. Mihi placebant ſinguli menſes: ſed quum minime perſuaderem, ſatius viſum eſt populi infirmitati ignoſcere, quam pertinacius contendere. Curaui tamen referri in acta publica, vitioſum eſſe morem noſtrum, vt poſteris facilior eſſet & liberior correctio.

(*) *French Churches Apology for the Church of* England. Book III. chap. XIV.

chiis ruralibus res magis deploranda est, vbi desperatio successus ministros a studio restaurandi istam consuetudinem deterret. Heic enim homines ab hebdomadali communione tantopere abhorrent, vt nullis quantumuis seriis cohortationibus eo adduci se patiantur, vt vsitatis ecclesiæ regulis, quæ ter quotannis eos communicare iubent, morem gerant, licet ipse minister eorum omnium nomina, qui communionem hoc modo negligunt, tamquam reorum publici scandali, deferre ad antistitem iussus sit. Verum *quum fundamenta ipsa destructa sint, quid fuerit operatus iustus?* Experientia nos condocet, non minus operam & oleum, quod aiunt, eos perdere, qui socordem ac negligentem populum eo, quod non ter in singulos annos communicet, deferunt, quam qui ad communionem in singulas hebdomades celebrandam eum excitant & cohortantur. Hic timor, & hæc infractio animi ac demissio, in quam ministri ecclesiæ cadere solent, dum homines ad seruandum regulas, ter in singulos annos communicare sub censura ecclesiastica præcipientes, adducere adlaborant, facit, vt desperent fieri posse, vt ad vetustæ praxeos perfectionem propius accedant: siquidem eos, a quibus impetrare non possunt, vt præsenti disciplinæ communicandi ter quotannis pareant, obstinatiores esse sciunt, quam vt vllis vel maxime seriis admonitionibus ad hebdamadalem flecti se passuri sint communionem.

§. VIII.

Qua in re illa huc vsque deficiat: Et quid tamen fieri & oportere & opus esse videatur, vt communio ad priscum exemplum reducatur.

QVODNAM efficax remedium huic inueterato malo adhiberi possit, non adeo facile est dicere. Sed tamen recuperatio eius rei, quæ ii gens fuit primitiuæ ecclesiæ gloria magnumque christianæ innocentiæ ac pietatis adminiculum, (cuiusmodi hebdomadalis communio fuit certissime) digna omnino videri debet, de qua illi toto animo cogitent ac consultent, quibus Deus cælesti quadam vi potestatem auctoritatemque emendandi abusus impertiuit, si id tuto quidem ad ædificationem, non ad destructionem, possint facere. Quod si ego

ego essem idoneus, qui hac in re darem consilium, hoc foret: Vt prius instauraretur vere antiquæ disciplinæ ecclesiasticæ praxis, quo facto via quoque pateret ad renouandam praxin antiquæ rationis communicandi singulis diebus dominicis. Dixeris, instaurationis antiquæ disciplinæ in præsenti rerum statu incredibilem esse magnitudinem ac difficultatem: præsentium temporum rationem & vniuersalem morum corruptelam eam haud esse admissuram: Ecclesiam *Anglicanam* ducentis annis huius disciplinæ restitutionem maxime exoptasse, sed frustra: nihil enim ad reducendam eam effectum, sed res potius sublapsas esse retro, minoremque disciplinam per hos sexaginta annos a tempore inde infaustæ confusionis obtinuisse, quam quidem antea. Ad quæ responderi potest, difficultatem illam omnino magnam esse, sed non insuperabilem. Nam disciplina vna e diuinis in ecclesia institutionibus est, Deusque nihil præcipit, quod per se fieri non potest, si homines in eius exercitio officio suo non desint. Enimuero regulas hac in re præscribere, arduum & periculosum negotium est, idque ab aliis sapientioribus potius quam a me fieri volo. Nonnulla hanc in rem a recentiore quodam scriptore [†] iam suppeditata sunt, quæ ad propositum modo scopum obtinendum faciunt; quare satis in præsenti habeo, lectorem meum ad eius consilia monitaque remittere, & huic nostræ dissertationi facere finem.

(†) *Penitential discipline of the primitive Church.* Chap. IV. Lond. MDCCXIV.